

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ

په پښتو ژبه کښې آسان، عام فهم او تحقیق انداز کښې
علمي او الهامي نکاتو باندې مشتمل، لاجوابه علمي تحفه

رُشْدُ الْقُلُوبِ

فِي تَفْسِيرِ آيَاتِ الْقُرْآنِ

دريم جلد

له ابتداء د سُوْرَةِ الْاَنْعَامِ تـر آخر د سُوْرَةِ الْحَجِّ پورې

تأليف

مفتي محمد تقی عثمانی صاحب مدظلہ العالی مولانا اُسَیدُ اللہ صاحب مدظلہ العالی

جلال پبلیکیشنز

عزیز خان پور، لاہور
091-2580074

حنفی شافعی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ ابن صدیق

وائس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبلی، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ ابن صدیق
حنبلی

+923052488551
+923247442395

easypaisa
بہترین خدمات

مالکی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَاعْتَابِهِ وَلَنْ تُشْرِكَ بِرَبِّكَ أَحَدًا

په پښتو ژبه کښې آسان، عام فهم او تحقیقی
انداز کښې، علمی او الهامی نکاتو باندې مشتمل، لاجوابه علمی تحفه

رشد القرآن

فی تفسیر آیات القرآن

دریم جلد

له ابتداء د سورة انفال نه تر آخر د سورة نحل پورې

تالیف
شیخ القرآن والحديث
حضرت مولانا انسید الله صاحب رحمۃ الله

جلالہ مکتبہ رشیدیہ
091-2580074

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب ٻول حقوق محفوظ دي

د کتاب نوم : رشد القرآن في تفسير آيات القرآن

تأليف : شيخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب رحمته

تصحیح و نظر ثاني : مولانا تقی الله صاحب

جلد : دريم

صفحات : ۶۸۰

تاریخ : ۲۰۱۶ء

جاني ميکتب رشيداني

محکمہ جنگی تقریر غازی پشاور 091-2580074

د کتاب تر لاسه کولو ځایونه

پشاور	•	کندوز	•	بغلان
اکوړه خټک	•	غزني	•	لوگر
کولته	•	جلال آباد	•	خوست
پروان	•	قندهار		

رکوع (۱۰)	سورة الانفال مدنیة	آیتونه (۷۵)
بِسْمِ	اللّٰهُ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ	
شروع کوم په نامه د الله چه بیچه مهربانه او ډیر رحم کونکې دې		

رقمها حسب التسلسل (۸) وحسب النزول (۸۸)

نزالت بعدالبقرة

ربط سورت بقره په اعتبار دمضامینوسره اصل دې مضمون دتوحید، نفی دشرک اعتقادی اوفعلی وغیرهما اومضمون درسالت اواموراتتظامیه امورمصلحه او مضمون دجهاد داتول په کښې بیان شوی، دسورة بقرې نه روستو سورتونو کښې، دبعض مذکورو مضامینو تفصیل ذکرشوی دې مثلاً په سورت ال عمران کښې دشرک اعتقادی نفی اوابات رسالت په تفصیل سره مذکور دی اوپه سورت نساء کښې داموراتتظامیو ذکر دې په تفصیل سره اوپه سورت مائده کښې دشرک فعلی نفی ده په تفصیل سره لیکن مسئله دجهاد په ماقبل سورتونو کښې په زیات تفصیل سره نه وه مذکوره نوپه دې سورت کښې دمستلې دجهاد تفصیل دې

خلاصه د مضامینو : دسورت دوه حصې دی په اوله حصه کښې دوه دعوی دی اوله دعوی

خصوصی چه ((الانفال لله والرسول)) دویمه دعوی عمومی، چه ((وقاتلوهم حتی لاتکون فتنه)) آیت نمبر ۳۹ په اوله حصه کښې، دالانفال لله والرسول او ۷ غلټونه ذکر کیرې اوپنځه قوانین دجهاد ذکر کیرې، اوپه دویمه حصه کښې چه د﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ﴾ نه شروع کیرې تفصیل داوولې دعوی دې اوپه طریقه دلف نشر مرتب سره او ۷ قوانین دجهاد اوپنځه علل ذکر کیرې

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ

تپوس کوی دوی ستا نه په باره د غنیمتونو کښ، ته وه وایه ^{۱۱} اختیار د غنیمتونو الله تعالی او رسول لره دې

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ①

پس یره کوئ د الله تعالی نه او جوړ ساتئ: تعلقی په مینځ خپل کښ او تابعداری کوئ د الله او د رسول دهغه کچرې یی ناسې مؤمنان

۱. د سورة انفال اوله دعوی بالاجمال یعنی د مال غنیمت تقسیم د الله تعالی او د رسول د حکم مطابق وکړئ. په خپله راء سره ئی مه کوئ او (واعلموا — الآیه) د دې دعوی تفصیل دې

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ

بیشکه مؤمنان هغه کسان دي چه کله یاد کړې شی الله نو وه بریرې زړونه د دوی اوکله چه لوستلې کيږي په دوی باندې

أَيُّهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رِزْقِهِمْ يُنْفِقُونَ ۖ وَالَّذِينَ

آياتونه د کلام الله نو زیاتوی دوی لره ایمان او خاص په خپل رب باندې دوی توکل کوی . دا هغه کسان دي

يُؤْمِنُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ۖ أُولَٰئِكَ

چه پابندی کوی د مانځه او دهغه مال نه چه مونږ ورکړې دې دوی ته خرچ کوی په لاره د الله کښ . دغه کسان

هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ۚ لَهُمْ فَرْجَتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۖ

هم دوی مؤمنان دي په حقه سره د دوی لپاره ډیرې درجې دي په نيزد د رب د دوی اوبښنه ده او رزق د عزت دې

﴿يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ﴾ په جنگ بدر کښی الله تعالی مؤمنانوته فتح ورکړه او ډیر غنیمتونه یی په لاس کښې راغلل، هرکله چه د دینه مخکښې د غنیمتونو په باره کښې حکم نه وو نازل شوې نو د دې وجې نه د صحابو په مینځ کښې اختلاف راغلو ځکه چه بعض حضرات خوانان داسې وو چه هغوی جنگ کړې وو اوبعض حضرات مشران داسې وو چه د جنگ کونکونه روستو، شاته ولاړوو، د امداد کولو په نیت اوجنډې یی په لاسونو کښې وې اوبعض حضرات دښې ښه حفاظت کولو دپاره ولاړوو، نوچاچه جنگ کړې وو نوهغوی اووئیل چه دامال غنیمت صرف زمونږ حق دې اونورو حضراتو اووئیل چه په دې مال غنیمت کښې زمونږ هم حصه ده ځکه چه ((کنالکم ردا))، مونږ ستاسو مددگار وو، نو دوی په دې باره کښې دښې ښه نه سوال اوکړو نو دا آیت نازل شو، او حکم راغلو چه تقسیم د غنیمتونو ستاسو په اختیار کښې نه دې بلکه صرف د الله تعالی اورسلو د حکم موافق به تقسیمولې شی.

انفال جمع د نفل ده، نفل یو په معنی دهغه انعام راځی چه امیر او وای چه که چا د افلا نی مورچه فتح کړه یای فلانې کافر قتل کړو نو هغه ته به دا انعام ورکولې شی، بل په معنی د مال غنیمت راځی دلته دا دویمه معنی مراده، او مال غنیمت په عرف د شرع کښې هغه مال ته وای چه د کفارو نه په ذریعه د جهاد سره قهراً حاصل شی اودیته نفل ځکه وای چه نفل زیاتی ته وای او مال غنیمت د اصل مقصد د جهاد نه زائد شی دې اصل مقصد د جهاد اعلاء د کلمه الله ده، غنیمت نه دې، یاداچه د مال غنیمت حلال والې ددی امت دپاره زائد خصوصیت دې، کمافی

الحديث ((احلت لنا الغنائم ولم تحل لاحد قبلنا))، اوهرچه مالِ فِی دې نوداهغه مال دې چه دکفارو نه صلحا واغستې شی یابه کفارو رعب راشی اومال پریږدی دهغې ذکر په سورت حشر کښې دې.

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ یعنې ستاسو دشان سره نزاع اوجهگړه مناسب نه ده بلکه داصفات مناسب دی، تقوی، اصلاح ذات البین، خپل مینځ کښې تعلق جوړ ساتل، اطاعت دالله تعالی اودرسول، اوپه وخت دذکرالله کښې زړه یریدل په وجه دعظمت دالله تعالی سره، اود تلاوت دایاتونو په وجه زیادت دایمان، اوتوکل، اقامت صلو، انفاق.

﴿زَادَتْهُمْ اِيْمَانًا﴾ امام ابوحنیفه رحمته الله اوماتریدیه وای چه ایمان تصدیق قلبی ته وای، اجزاء ورته نشته دې نوددی وجې نه په ایمان کښې زیات والې کموالې نه شی راتلې، نوپه کومو آیاتونو یا احادیثو کښې چه دایمان دزیادت ذکر دې نودهغې نه مراد زیادت په اعتبار دکیفیت سره مراد دې، نه دکمیت په اعتبار سره یعنې دزیادت نه مراد شدت، اوقوت دې نوپه ایمان کښې قوت اوضعف راخی اوزیات والې کموالې په کښې نه راخی زیات والې کم والې په هغه شی کښې راخی چه هغه لره اجزاء وی، باقی مسئله شراحو دبخاری په ډیر تفصیل سره ذکر کړې ده.

کَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكُرْهُونَ ۝

لکه څکه: چه ویستلې ئ ته رب ستا دکور ستانه، په حقه سره اوبیشکه یوه ډله د مؤمنانو نه راضی نه وو (طبعاً په تلو کښې جنگ له،

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ

بحث مباحثه ئ کوله ستا سره په باره د حق (جنگ) کښې روستو د هغې نه چه ظاهر شوې وو (فرضیت د هغې،

كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ۝

گویا کښې بوتللي کیدل دوی مرگ ته اودوی ورته گوری.

﴿كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ﴾ کاف دپاره دتعلیل دې اوداعلت اولی دې «بالحق» دحق نه مراد

حکمت اومصلحت دې ای بالحقمة، «لکُرْهُونَ» دکراهیه نه مراد طبعی کراهیت دې څکه

صحابو د جنگ تيارې نه وو کړې، د جنگ سامان ورسره نه وواو د شمار په لحاظ سره هم کم وونو ميدان جنگ ته په داسې حالت کښې تلل ئ نه وو خوځ ليکن الله تعالى راوويستل او فتح او غنيمت ئ ورته ورکړو، نو الله تعالى فرمائ چې لکه څه رنگه چه ستاسو د خروج نه کراهيت طبعي وو ليکن الله تعالى راو بيا سلئ او په دې کښې حکمت وو نو دغه شان، (الانفال الله و الرسول وان کرهتم).

﴿يُحْيِدُونَكَ﴾ دوى ستاسره د دې حکمت او مصلحت په باره کښې، ياد جهاد يعنى دلښکر سره په مقابلې کولو کښې بحث گفتگو کوله نو د ﴿فِي الْخَيْفِ﴾ نه مراد يا حکمت او مصلحت دې ياترينه مراد دلښکر سره مقابلې کول دى ياترينه مراد واضحه خبره او واضح امر دې،

﴿بَعْدَ مَا بَيْنَ﴾ روستود دې نه چه دوى ته دا خبره واضحه شوې وه چه نبى ﷺ چه څه وائى نوهغه په ذريعه دوحى سره وائى، جنگ بدر په سنه ۲هـ کښې شويدي د مشرکانو قافله دا بوسفيان په امارت کښې دشام نه راتله او ډير مال او سرمايه ورسره وه، نونبى ﷺ په دغه قافله باندې د حملې کولو په نيت روان شو، دلگو کسانو اولگې اسلحې سره، نو ابوسفيان چه خبر شو نولار، ئ بدله کړه، او ابو جهل ته ئ اطلاع ورکړه نوهغه ډير لښکر او ډير اسلحى سره، د مسلمانانو مقابلې ته راروان شو، نونبى صلى الله عليه وسلم چه د دې خبرې نه خبر شو، نو د صحابو نه ئ مشوره واغسته، چه آيا په قافلي باندې د حملې دپاره لار شو او که دلښکر مقابلې او کړي نو د بعض صحابو راي دا وه چه چونکه مونږ د جنگ دپاره تيارې نه دې کړې نو دلښکر مقابلې کول گران دى، نبى عليه الصلوة والسلام ته دا خبره نه وه خوځه، نو دوى او فرما ئيل چه الله تعالى ځما سره وعده کړيده، چه په دې دواړو طائفو کښې چه دکومى ډلې سره ستاسو مقابلې راشي نوهغوى به الله تعالى زمونږ په مقابلې کښې مغلوب کوى نو د دې وجې نه دلښکر سره مقابلې کول پکار دى چه د مشرکينو قوت ختم شى، حضرت ابوبکر صديق او عمر ؓ او حضرت مقداد ؓ اوسعد ؓ د نبى ﷺ دراي په حق کښې ډير زوردار، پرجوش تقريرونه او کړل.

﴿كَانَ مَا يُسَافُونَ﴾ دا تمثيل د کراهيت دپاره دې، د ظاهرا سبابو او حالاتو په اعتبار سره په دغه وخت کښې د جنگ نقشه داسې وه چه گويا، دوى يعنى مؤمنان، «په دې وجه سره چه قليل اوبى سرو سامان دى» بوتللي شى د قتلولو دپاره په داسې حال کښې چه دوى خبروى او گورى، څوک چه خبروى او گورى چه مادقتل دپاره بوزى، نو د دې تحمل او برداشت ډير گران وى او د داسي

تللونه طبعاً ډیر نفرت وی لیکن صحابو ﷺ په هر حالت کښې دالله تعالی اورسول اطاعت کولو
اگرکه ددوی طبیعت به دیو کارنه ډیر نفرت کولو ، رضی الله عنهم اجمعین .

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ

اوکله چه وعده وکړه ستاسو سره الله تعالی ^(۱) د یو د دوو ډلو، چه دا به ستاسو لپاره وی او تاسو غوښتله چه

أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَهَ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكُلِّبَنِيهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ۝

دایې وسلې ډله ستاسو لپاره شی . اود الله تعالی اراده وه چه ښکاره کړی حق په وعدو خپلو سره او پرې کړی جرړې د کافرانو

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ۝ إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ

د دې لپاره چه غالب کړی حق لره او ختم کړی باطل لره اگرکه بد گنړی مجرمان کوم وخت چه فریاد کوو تاسو خپل رب ته

فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِئَةِ مِنَ الْمَلِكَةِ مُرْدِفِينَ ①

نو قبول ی کړو فریاد ستاسو په بیشکه خه امداد کوم ستاسو په داسې زر فرشتو سره چه په خان پسې به نورې ډلې راوولی

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ

او ندی گرځولی الله تعالی دا ملاتړک رالیکل مگر زیرې او د دې لپاره چه کلک شی په دې سره زړونه ستاسو،

وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

اوندې مدد مگر د طرف د الله تعالی نه دې ، بیشکه الله تعالی زور آور او حکمت والا دې

﴿وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ﴾ دادویم علت دې داثبات ددعوي اولی دپاره اوددینه ټول علتونه په (اذ،
سره مصدر (شروع) کیرې، الله تعالی په ذریعه دوحی سره اودارنگه په ذریعه دخوب سره دوی ته
اوبنودله چه دکافرانو په یوه ډله باندې به تاسو ته غلبه درکوی، نوصحابو ته داخبره خوځه وه چه
په قافله دابوسفیان باندې مونږ ته غلبه حاصله شی ځکه چه په دې کښې اسانی ده، اودهیرمال
غنیمت دحصول توقع ده . لیکن دالله تعالی اراده وه چه دلښکر سره مقابله اوشی اودحق
اودباطل په مینځ کښې فیصله کُن جنگ اوشی اودکفرجرړی کټ شی، نوحاصل داشو چه
ستاسو خودانه وه خوځه چه دلښکر سره مقابله راشی لیکن الله تعالی ستاسومقابله دابوجهل

دلنبر سره راوسته او غنیمت ی درکړو نو تاسو به مال غنیمت هم دالله تعالی اورسول الله دحکم مطابق تقسیموئ، ﴿إِخْلَى الْغُلَامَيْنِ﴾ دامفعول ثانی د ﴿يُؤْتِكُمْ﴾ دپاره دې ﴿أَتَاهَا لَكُمْ﴾ ترینه بدل اشتمال دې ﴿أَنَّ مَعَكُمْ ذَاتَ الشُّوْكَةِ﴾ شوکه په لغت کښې ازغی ته وای او مراد ترینه اسلحه او قوت دې، (ذات شوکت، قافله دابوجهل وه او (غیر ذات شوکت، قافله دابوسفیان وه نومؤمنانوته داخوځه وه چه دابوسفیان دطائفی سره مقابلې اوشی، دهغوئ عددکم وواومال غنیمت پکښې دیروو لیکن دالله تعالی اراده وه چه ددوئ مقابلې دلنبر سره اوشی ددی دپاره چه اعلاء ددین واطهار دحق اوشی اود کفر جرړی کت شی، ﴿يُحْيِي الْحَقَّ﴾ غالب کړی دین حق ﴿يُكَيِّمُوهُ﴾ په آیاتونو دقتال یابه نزول دملاتکو سره یا وعده دنصرت دالله تعالی دمؤمنانو سره ﴿يُحْيِي الْحَقَّ وَيَبْطِلُ الْبَاطِلَ﴾ داپه ظاهر کښې تکرار دې لیکن په حقیقت کښې تکرار نه دې، ځکه اول بیان دمراد دې، اوبیان دتفاوت دې په مابین دمرادالله تعالی اومراد ددوئ کښې اودویم بیان دعلت دې دپاره داخیار دذات الشوکه، ﴿إِذْ قَسَتْغِيثُونَ رَيْبَكُمْ﴾ دادریم علت دې ددعوی دپاره دابن عباس ؓ نه روایت دې چه نبی ﷺ چه جنگ بدر کښې دعا اوکړه: اللهم ان شئت (ای غلبه الکفار) لم تعبد، اوبه بل روایت کښې دی: اللهم الجزل ما وعدتني، او په بل روایت کښې دی: اللهم ان قتلک هذه العصابة من اهل الاسلام لا تعبد في الارض، (لاتعبد، ی ځکه وئیل چه ددوئ داعزم وو چه یابه حق غالب کیږی یابه مونږ خپل خان قربان کوؤ اونی ﷺ خو خاتم النبیین دې نوکه دې شهیدشی نوبل نبی خونه راخی نو دالله تعالی عبادت به په زمکه کښې نه وی، نویه دې دعا کښې یواشاره دختم نبوت ته بل کلک اومضبوط عزم ته، نوالله تعالی دعاقبوله کړه فتح او غنیمت ی ورته ورکړو نو فرمائی چه دمال غنیمت په تقسیم کښې اختلاف مه کوئ ځکه ستاسو دعا خوماقبوله کړه او غنیمتونه درته مادر کړل، ﴿أَيُّ﴾ دا د ((فاستجاب)) سره متعلق دې اوباء مقدره ده ((ای بانی)) یاد ((أَخْبِرْكُمْ)) مقدر سره متعلق دې، ﴿يَأْتِيَنَّكَ الْغُلَامُ﴾ دکفارو د فوج تعداد یوزر ۱۰۰۰ وونوددی وجې نه د ((الف)) ذکر حتمی او غیر مشروط طور سره او د ((حسة الف)) ذکر په شرط سره شوی دې باقی تفصیل په سورة ال عمران کښې تیر شوی دې ﴿مُرَوِّفِكِ﴾ په یوبل پسی راتلونکی، شاه ولی الله ﷺ ددی ترجمه داسی کوی (جماعت فرشتگان که از پس خود جماعت دیگر آژرند) په داسی طریقه راتلو سره په دشمن

باندې رعب زیات راځي، ﴿وَمَا جَعَلَ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى﴾ په دې کښې دفع دتوهم ده، هغه داچه چا به داگمان کوو چه امداد به دملاتکو په اختیار کښې وی نوجواب راغې چه امداد صرف دالله تعالی په قدرت کښې دې، دلته په دې آیت کښې چه دنصرت حصر په الله تعالی پورې راغلې دې نومراد ترینه هغه نصرت دې، چه، مافوق الاسباب،، وی ځکه چه دالله تعالی هیڅ یوصفت هم داسبابو ماتحت نه دې الله تعالی په خپل ذات صفاتو کښې دهیڅ سبب محتاج نه دې، اوکوم نصرت چه مخلوق ته ئ نسبت کیدې شی نوهغه نصرت دې چه ماتحت الاسباب،، وی یعنی دظاهری اسبابو ماتحت وی، نومطلب دآیت دادې چه حقیقی نصرت چه دالله تعالی صفت دې نوهغه موقوف نه دې په نزول دملاتکو اونه بل څه سبب ته محتاج دې البته اسباب ظاهریه بی فائدی اولغوه هم نه دی، بلکه په دوی کښې ډیر مصالح اوچکم وی، دلته ددوو مصلحتونو ذکر دې اول، ﴿بُشْرَى﴾ یعنی چه آثار د خوشحالی په مخ باندې ظاهرشی، اودویم اطمینان دقلب یعنی چه ستاسو زړونه مضطرب اوپریشان نه شی، داسباب ظاهریو سره تسلی رازی ځکه چه انسان دأنس نه ماخوډدې.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ الْغَاسِقُ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُزِيلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ

کله چه پټ کړئ تاسو الله تعالی په پرکالی سره د امن لپاره د طرف د هغه نه او را وه وړولې ئ په تاسو د طرف د آسمان نه

مَاءً لِّيُظَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُم رَجَزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَدْرِيظَ

اوبه، د دې لپاره چه پاک کړی تاسو لره په هغې سره او لرې کړی ستاسو نه پلټی د شیطان، اوچه کلک والې راولی

عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيَقْبِتَ فِي الْأَقْدَامِ ۖ إِذْ يُوْحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلِئِكَةِ

ستاسو په زړونو، او کلک کړی په سبب د دې سره قدمونه ستاسو کوم وخت چه وحی وکړه رب ستا ملاتکو ته

أَتَىٰ مَعَكُمْ فَقَبَّتْهُمُ الَّذِينَ آمَنُوا سَالَتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ

چه زه ستاسو سره یم پس مضبوط کړئ هغه کسان چه ایمان ئ راوړې دې، خامخا به واچوم زه په زړونو د کافرانو کښ یره

فَاضْرِبُوا قَوْقِ الْأَعْنَابِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ۖ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا

پس وهی دوی دپاسه د خټونو او وهی د دوی نه هر هر بند د گوتو. دا په سبب د دې چه دوی خلاف کړې دې

اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ

د الله تعالى او د رسول د هغه نه، او چا چه خلاف وکړو د الله تعالى او دهغه د رسول نو پس بيشکه الله تعالى

شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ۝

سخت عذاب ورکونکې دې دا عذاب ستاسو پس وځنې دا په دنيا کښې او پوهه شي چه بيشکه د کافرانو لپاره عذاب د اور دې

﴿إِذْ يَغْيِيكُمْ الْنَّعَاسُ﴾ داخلورم علت دې په ميدان بدر کښې صحابو ته دخپل قلت په وجه خوف هم راغې اوبعض صحابو ته احتلام هم شوې وو نوشيطان ورته وسوسې واچولې نوانله تعالى په دوي باندې عين په ميدان جنگ کښې (نعاس) پړنا، راوست نودزړه نه ي خوف زائله شو اوباران ي اوکړو نودوي په اوبودباران اودسونه اوغسلونه اوکړه نوطهارت ورته حاصل شو. وسوسې زائله شوي، اودميدان جنگ په کومه حصه کښې چه مؤمنان وؤ هغه حصه خالص ريگ وؤ چه گرځيدل پکښ مشکل وؤ خپې پکښ خخيدلې، نو د باران په وجه ډيره نرمه او برابره شوه، او په کومه حصه چه کفاروو نوهغه خاوره وه نويه باران سره پکښې ختې جوړشوي. نوحاصل د علت داشو چه ستاسونه په ميدان کښې خوف اووسوسې الله تعالى زائله کړيدي نولهذا مال غنيمت به هم دهغه دحکم موافق تقسيمولې شي ﴿أَمْتًا﴾ داحال يامفعول له دې.

﴿لِيُطَهِّرَكُمْ﴾ پاک والې په اودس کولو او غسل کولوسره مراد دې ﴿بِزِ الشَّيْطَانِ﴾ بي اودسې يا جنابت ياهغه وسوسې چه شيطان د مؤمنانو په زړونوکښې اچولې وې، نعاس. په جنگ بدر کښې هم راغلې وواوپه جنگ احد کښې هم راغلې وو، دحضرت علي ؑ نه روايت دې چه نعاس په صحابو باندې راغلې وو اوپه نبي ﷺ باندې نه وو راغلې بلکه نبي ﷺ د سحر پورې په مونخ او دعاء کښ مشغول وؤ ځکه چه نعاس د پريشانۍ علاج وؤ اونبي ﷺ ته پريشانۍ نه وه، ﴿وَوُثِّتَ بِهِ الْأَقْدَامُ﴾ مراد ددې چه په ريگ کښې قدمونه، اونه خوښگي، يادامراد دې چه زړه مضبوط شي نو قدمونه هم مضبوط شي، ﴿إِذْ يُوحَىٰ رَبُّكَ﴾ داپنخم علت دې يعنى الله تعالى تاسولره ملائک په جنگ کښې شريک کړل اودهغې په وجه ي فتح درکړه لهذاتاسودمال غنيمت تقسيم دهغه دحکم موافق اوکړي.

﴿فَتَبَيَّنُوا الْأَلَيَاتِ﴾ تشبیه د مؤمنانو په درې طريقو سره وؤ : اول : قولی يعنى زيرې مؤمنانو ته

، دویم عملی و و چه ملائک حاضر شوی و و جنگ ته په شکل د انسانانو کښ ، دریم په طریقه د الهام سره په زړونو د مؤمنانو کښ ، ﴿فَوْقَ الْأَغْنَانِ﴾ بعض مفسرین وای چه لفظ فوق زانددې ای فاضریو الاعناق ، څټ ، مذبح دې نوڅکه ی تخصیص اوشو اوبعض وای چه دا لفظ فوق زائد نه دې نودڅټ دپاسه د سرکپړۍ ده د کپړۍ په وهلو سره هلاکت یقیناً راځی نوڅکه ی تخصیص اوشو ، او ﴿بَنَانٍ﴾ جمع ده اومفرد ورته بنانه راځی ، ابن عطیه وای ، یعنی کل مفصل ، ابن عباس ؓ وای یعنی الاطراف ، اطراف الاصابع من الیدین والرجلین ، د فوق الاعناق ، یعنی دراس تخصیص څکه اوشو چه دا اشرف الاعضاء دې اود بنان ذکر څکه اوشو چه دا اضعف الاعضاء دې نوداخل شوی کښې ټول اعضا دجسد ، یاداچه د کپړۍ په وهلو سره هلاک راځی . او په ضرب د بنان (بندونه) سره حرکت کول ختمیږی نوتوره یابله اسلحه نشی نیولې ، اوتختیدلې هم نه شی ، ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ﴾ یعنی دا قتل اوضرب په دې سبب سره دې چه دوی دالله تعالی اود رسول الله ﷺ مخالفت کړیدې ، شاق ، شقاق ، په اصل کښې مجانبه ته وای یعنی دیوشی نه دوه ټکړی جوړې شی یو ډبل په مقابله کښې وی ، دغه شان هرکافر ، مشرک دالله تعالی د دین په مقابله کښې ځان ته لاره جوړه کړیده ، ﴿ذَٰلِكُمْ﴾ دا اسم اشاره ، مبتداء ده اودا اشاره مذکور بمقابل ته ده چه ضرب قتل دې ، او (کُمْ) خطاب دې کافرانو ته ، او خبر محذف دې ای العذاب فی الدنیا ، یعنی دامذکور عذاب د دینادې ، او (فا) په ﴿فَذَوْقُوهُ﴾ کښې استینافیه ده نوداجمله مستانفه ده ، یا (ذلکم) ، منصوب دې په اضمار علی شریطة التفسیر سره ، ای ذوقوا ذلکم فذوقوه ، ملائکو به کافرانو ته چه سزاور کوله نووئیل به ی چه دا عذاب اوڅکی په دنیا کښې اوبه دې بس نه دې بلکه په آخرت کښې د کافرانو دپاره دجهنم دائمی عذاب دناردې ، ذوق ی په طریقه داستهزاء سره ذکر کړیدې څکه چه ذوق دخوږ شی دپاره استعمالیږی ، ﴿وَأَنَّ

لِلْكَافِرِينَ﴾ د دینه مخکښې واعلموا مقدر دې .

لَا يَكْفُرُ الْإِنْسَانُ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الْدِّينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَنْبَاءَ ۝

ای ایمان والو ۱۱ کله چه مخامخ شی تا سو د کافرانو سره په حال د جنگ کولو کښ پس مه گرزوی دوی ته شاه گانې

وَمَنْ يُؤْلِهِمْ يَوْمَئِذٍ ذُوبَةٌ إِلَّا الْمُتَحَرِّقًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَرِّقًا

اوجا چه وگزروله دوی ته په دغه ورځ کښ شا خپله مگر که هنر کونکې وی لپاره د جنگ یا یوزای کیدونکې وی

إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَا وَهُ جَهَنَّمُ ط

د ډلې خپلې سره نو پس په تحقیق سره اخته شو دې په غضب د الله سره او خای د اوسیدلو د ده جهنم دې

وَيُسَّسُ الْبَصِيرُ ٥ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ص

او ډیر بد خای د وگرځیدلو دې دا جهنم پس ندی قتل کړی تاسو هغوی لره لیکن الله تعالی قتل کړیدی دوی لره

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ

اوندی رسولې تاشکې سترگو دکفارو ته هرکله چه تا گذاري کړې د لاس نه لیکن ورسوکی هغه الله تعالی سترگو د کفارو ته.

وَلِيْلَيْهِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ٥

اود دې لپاره چه انعام اواحسن وکړی په مؤمنانو دخپل طرف نه انعام ښانسته، بیشکه الله هرڅه اوریدونکې او پوهه دې

ذَلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُؤْمِنٌ كَذِبٍ الْكُفْرَيْنِ

دا کار خوداسې وشو او بیشکه الله تعالی کمزورې کونکې دې تدبیر د کافرانو لره.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا اول قانون دجهاددې چه په میدان جنگ کښې کافرانو ته ، شاء مه

گرځوی، اوتینسته مه کوی داگناه کبیره ده، ﴿زَعَفًا﴾ منصوب دې حال دې یعنی په حالت

دجنگ کښې، زحف په اصل کښې مصدر دې خړپوسی کولو دېچی ته وئیلې شی، زحف الصی

اذا دب علی استه قلیلاً قلیلاً ، په میدان جنگ کښ هم مجموعه لښکر آهسته آهسته په نظر

راخی د کثرت په وجه لکه ماشوم بچې چه آهسته آهسته په خړپوسو روان وی نوددی وجه نه

لښکرته اوجنگ ته زحف وئیلې شی، يوم الزحف دجنگ ورځې ته وائی، ﴿وَمَنْ يُؤْلِهِمْ﴾

داوعیدددې په تولی اویه تینسته باندې په جنگ کښې، ﴿وَمَنْ يُؤْلِهِمْ﴾ شرط دې او ﴿فَقَدْ بَاءَ﴾

ی جزاء ده، او ﴿إِلَّا مُتَحَرِّقًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَرِّقًا﴾ په درمیان کښې ددوؤ حالتونو استثناء ده، اول

حالت دادې چه هنر اوچل ول جوړوی دپاره دقتال په دې شان چه دشمن ته شاوگرځوی اویه

ظاهر کنبی تینسته او کړی اوناڅاپه بیا واپس شی او په دشمن حمله او کړی (یقال له الکرازی صف القتال) دویم حالت دادې چه مجاهد دخپل ډلی نه یواځی شوې وی نو خپل خان یو ډلی ته رسوی دپاره ددی چه تقویت حاصل کړی په هغوی سره نویه دې صورت کنبی تینسته جائزده په ارادې د تقویت حاصلولوسره نه په نیت د تینستی سره ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ﴾ دامتفرع دې په مذکور علتونو باندې حضرت مجاهد رضی الله عنه وای چه د بدر دفتح نه پس بعض مجاهدینو او وئیل چه مافلانې کافر قتل کړو اودغه شان نورو مجاهدینو او وئیل چه مافلانې قتل کړو نوالله تعالی اوفرمائیل چه خبره دغه شان نه ده بلکه په بدر کنبی الله تعالی مشرکین قتل کړیدی اودلیل کړی ئ دی، په ظاهر کنبی اگرکه د مؤمنانو دلاس نه دوی قتل شویدی لیکن دوی ته الله تعالی توفیق ورکړې دې نویه حقیقت کنبی الله تعالی قتل کړی دی ﴿وَمَا رَمَيْتَ﴾ داترقی ده دماقبل نه چه په ماقبل کنبی نفی وه د مؤمنانو نه اولدته نفی کیرې درسول پاک ﷺ نه روایت دې (کافی مسلم وغیره) چه په ورځ د بدر کنبی نبی ﷺ حضرت علی ؑ ته او وئیل چه ماته یوموتې شگې راکړه، نویابنی ؑ هغه غوڅارې کړې او اوئی وئیل شاهت الوجوه،، نویه میدان هیڅ یوکافر داسې پاتې نه شو مگرد هغه سترگو او خولې ته دغه شگې اور سیدلې اودوی واپس شو او مؤمنان ورپسی شونو څنې ئ قتل کړل او څنې ئ قید کړل، نوالله تعالی اوفرمائیل ﴿وَمَا رَمَيْتَ﴾ دلته دیو فعل اثبات هم شویدې رسول الله ﷺ لره اونفی ئ هم شویده نومراده اثبات نه اثبات دې په حسب د ظاهر او مراد د نفی نه نفی ده په حسب د حقیقت سره یاداچه کوم فعل دبنده په کسب او اختیار کنبی وی نوینده ته ئ نسبت کسباً کیرې نه خلقاً او کوم فعل چه دبنده په اختیار کنبی نه وی نوینده ته ئ نسبت مطلقاً نه کیرې نو دلته چه اثبات درمی شویدې نومرادرینه شگی او کانړی ویشتل دی دلاس نه نوداپه اختیار او کسب دپیغمبر ﷺ سره دې نواثبات ئ شویدې کسباً اونفی چه شویده نودهغې نه مراد رسول دی سترگو دکافرانوته اوهغه په اختیار دپیغمبر کنبی نه وو نو ځکه نفی ئ شویده دپیغمبر نه اواثبات ئ شویدې الله تعالی لره په ﴿وَلَا يَكُنْ اللَّهُ رَحْمًا﴾ سره نومعنی داشوه چه تاندی رسولی شگی سترگو دکافرانو ته کله چه تاو ویشتلې، بلکه الله تعالی رسولی دی، او په قتل کنبی ئ ظاهری نسبت اونه کړو بندگانو ته په شان درمی ځکه چه دقتل نه مراد قبض دروح دې او په هغې کنبی دخل نشته دې اختیار دبنده لره، ﴿وَلَا يَكُنْ اللَّهُ رَحْمًا﴾ و او زانده دې اوداعلت دې دماقبل دپاره یاواو عاطفه دې اومعطوف

عليه مقدردي ای ليمحق الکافرين وليلى المؤمنين، يلى په معنى د يعطى سره دې بلاء په معنى دعطاء سره ای ليعطى المؤمنين عطاء حسناً ای جيلاً بلامشقة، ﴿ذَٰلِكُمْ﴾ ددينه مخکښې قلنا مقدردي اوروستوترينه، فذوقوه مقدردي ای قلنا ذلکم فذوقوه او د ((أَنْ)) نه مخکښې واعلموا مقدردي ای واعلمو ان الله موهن - الخ يعنى مونږ اوويل چه داعذاب اوخکى اويقين اوساتى چه الله تعالى دکافرانو مکرفريب بيکاره کونکې دې، يا د ذلکم نه مخکښې مبتداء مقدره ده اوبه ذالکم کښې اشاره ده ابتلاء المؤمنين ته، وان الله - الخ، عطف دې په ذلکم باندې معنى داده چه المقصود ذلکم وان الله - الخ يعنى مقصود يوابتلاء دمؤمنو ده اوبل دکافرانو مکراو فريب بيکاره کول دى.

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ

که تاسو فيصله غواړئ نو پس په تحقيق سره راغله تاسو ته فيصله، اوکه تاسو منع شئ د کفر نه پس دا غوره ده تاسو لره.

وَإِنْ تَعُوذُواْ نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِي عَنْكُمْ

اوکه تاسو واپس کيږئ نافرمانئ ته نو مونږ به واپس شو امداد د مؤمنانو ته، او هيڅ چرې به دفع نه کړى ستاسو نه

فَتُكْمَرُ شَيْئًا وَ لَوْ كُنْتُمْ

دله ستاسو هيڅ تکليف اگر که ډيره وى، او پوهه شئ چه بيشکه الله ملگري د مؤمنانو دې

﴿إِنْ تَسْتَفْتِحُوا﴾ دا خطاب دې مشرکينو ته واستفتاح په معنى دطلب دفيصلې دې، مشرکينو به هجرت نه مخکښې نبى ﷺ ته ويل ((متى هذا الفتح ان كنتم صادقين)) يعنى زمونږ اوستاسوپه مينځ کښې دصادق اودکاذب اودحق مبطل فيصله به کله کيږى نوپه دې آيت کښې دهغې جواب راغې اودارنگه روايت دې چه ابوجهل اودهغه ملگرو، بدرته دراتلو نه مخکښې دکعبې غلاف اونيولو، اودعائ اوکړه چه ياالله په دې دواړوډلوکښې چه کومه غوره وى اوبه سمه لاره وى نودهغوى اومداداوکړې، نوچونکه مؤمنان په حق وو نودعاددوى په حق. کښې قبوله شوه اوويلې شو چه که چرې تاسو فيصله غواړئ نو فيصله راغله اوتاسودلگ شان مؤمنانو دللاسه مغلوب اوذليل شوى، نوکه ددينه روستو تاسو دکفر اوسرکشى نه منع شوى نودابه ستاسو دپاره خيروي اوکه تاسو بياهم دسرکشى اوکفر نه منع نه شوى نومونږ به بيات -

ته عذاب در کړو اود مؤمنانو امداد به او کړو اوستاسوډله هرڅومره ډه زیاته وی لیکن تاسوته به هیڅ فائده در نه کړی ﴿وَأَنَّ اللَّهَ﴾ ای واعلموا ان الله مع المؤمنین.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ وَاتَّمُمْ تَسْمَعُونَ ﴿١﴾

ای مؤمنانو! ^۱ تابعداری کوئ دالله تعالی اود رسول دهغه، اومخ مه اړوئ دهغه نه اوحال داچه اوری تاسو قرآن، حدیث،

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢﴾

او مه کیږئ په شان دهغه خلقو ډه وای، اوریدلی دی مونږ اوحال دا ډه دوی ندی اوریدلی په زړه سره

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٣﴾

بیشکه بد ترین په جاندارو کښ، په نیز د الله تعالی باندې کانډه د حق نه، گونگیان دی. هغه کسان ډه نه پوهیږی په حق

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِينَهُمْ خَيْرًا لَّاسَمِعَهُمْ ط

اوکه معلوم وې الله تعالی ته په دوی کښ خیر، یعنی طلب د حق، نو خامخا به ئ اورولې دوی ته، دقبول دحق توفیق به ئ ورکړې وې

وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤﴾

اوکه واړوی الله تعالی دوی ته، په داسې حال کښ، نو خامخا به دوی مخ اړوی او دوی همیشه مخ اړونکی دی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ

ای ایمان والو! ^۲ حکم قبولوئ د الله تعالی او د رسول کله ډه راوېلی تاسو هغه څیز ته ډه ژوندی کوی تاسو (یعنی جهاد،

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٥﴾

او پوهه شی ډه بیشکه الله حائل کیږی په مینځ د سړی او زړه د ده کښ او دا ډه بیشکه خاص هغه ته به جمع کولې شی تاسو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا دویم قانون جهاد دې ډه در رسول الله ﷺ اطاعت کوی اودهغه

داطاعت نه مخ مه اړوی او ذکر داطاعت دالله تعالی دپاره دتنبيه دې په دې خبره ډه اطاعت دالله

تعالی بعینه اطاعت رسول دې ﴿وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ﴾ ضمیر راجع دې رسول ته اوضمیر دمفرد ذکر شو

په دې کښې اشاره ده چه تولى يعنى اعراض درسول نه بعينه اعراض دې دالله تعالى نه لکه چه اطاعت درسول بعينه اطاعت دالله تعالى دې ﴿وَأَنشُرْ قَسَمُونَ﴾ حال داچه تاسو قرآن، حديث آوري نوپه داسې حال کښې اعراض زيات قبيح دې ﴿وَلَا تَكُونُوا﴾ په دې آيت کښې تاکيددعمل کولودې، يعنى څوک چه داسې وای چه مونږ واوريده ليکن عمل نه کوي نوداسې آوريدل دنه آوريدلو سره برابر دى ځکه چه غرض داآوريدلو نه عمل کول دى، اودادمنافق خصلت وى چه حق خوواوري ليکن اعتقاد ئ نه وى نوعمل نه کوي، نوتاسود منافقينو په شان مه کيږئ، ﴿وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾ نه مراد نفى د سماع په طريقې د قبوليت او اعتقاد سره ده، ﴿إِنَّ شَرَّ الْخَلْقِ﴾ يعنى د منافقينو په شان مه کيږئ ځکه چه دوى دالله تعالى په مخلوق کښ بد ترين مخلوق دى، دوى کانړه دى دحق اوريدلو نه اوگونگيان دى دحق بيانولو نه نوپس دوى په څه نه پوهيږي. ﴿وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا﴾ يعنى که چرې په دوى کښې خير موجودوې، ځکه چه کوم شى موجودوى نودالله تعالى علم وى په هغه باندې نودلته ذکر دلزم دې چه علم دالله تعالى دې اومرادترينه ملزوم دې يعنى وجود، اودخير نه مرادطلب دحق اوانابت الى الله دې، او (لو) دلته دپاره داتفاء دثانى دې په وجه داتفاء داوول سره معنى داده چه که چرې ددوى په زړونوکښې دحق طلب وې اودقبول دحق اراده او جذبه وې نوالله تعالى به دوى ته په سماع قبول سره اورولې وې اودقبول دحق توفيق به ئ ورته ورکړې وې، ليکن دوى ته چه الله تعالى اسماع نه ده کړى اودقبول دحق توفيق ئ ورته نه دې ورکړې نوداددى وجه نه چه په دوى کښې خيرنشته يعنى انابت الى الله اودقبول دحق اراده اوجذبه نشته دې، ﴿وَلَوْ أَسْمَعْتَهُمْ لَتَوَلَّوْا﴾ يعنى په دې حالت کښې چه په دوى کښې انابت نشته دې بلکه ضدې نوکه په دې حالت کښې ورته الله تعالى واوړوى لکه کله دوى په ظاهري غوگونو آوري نودوى به مخ اړوى اواعراض به کوى ځکه چه په دوى کښې دضدپه وجه دقبول دحق صلاحيت نشته دې.

فانده: ددينه معلومه شوه چه دادواړه جملې جدا جدا مستقلى جملې دى صغرى کبرى نه دى، حتى چه سوال واردشى اوتکلف دجواب ته ضرورت راشي.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا **دويم قانون** دې اوحاصل ئ دادې چه دجهاد دفرضيت په وخت کښې چه کله تاسو ته دعوت دجهاددرکړې شى نودعوت قبول کړئ اوپه جهاد کښې شريک شى اونورنفلې کارونه پرېږدئ، دنغلى کار په وجه په فرائضو کښې خلل مه راولنې، په حديث

دبخیاری کنبی دی، سعید بن معلی وای چه مایه مسجد کنبی نفل مونخ کوؤ نوزه رسول الله ﷺ راؤیلم، نوما اجابت اونه کړو نوچه دمانخه نه فارغ شوم نوراعلم نوبی ﷺ راته اوفرمائیل مامتک عن اجابتی، تالره څه مانع وو څماداجابت نه، نوماعذراوکړو چه ائی کنت فی الصلوة. زه په مانخه کنبی مشغول اوم نوبی ﷺ اوفرمائیل چه آیاتادآیت نه دې اوریدلې؟ استجیوا الله - الخ نوددینه معلومه شوه چه دفرض کاردپاره نفل پرینبودل پکاردی. ﴿لِمَا تَحْيِيكُمْ﴾ لام په معنی دالی سره دې اودا د (دعاکم) سره متعلق دې اود ((ما یحییکم)) نه مراد جهاد دې، ځکه چه جهاد دنیاواو آخرت دپاکیزه او پُرسکون زندگۍ دپاره سبب دې اود مسلمانانو دشان شوکت او عزت زندگۍ ذریعه وه، اوترک دجهاد سبب دذلت دې، (کما فی الحدیث) یالام په لِمَا یحییکم کنبی په خپل اصل معنی سره دې اودامتعلق دې د استجیوا سره، اود ما یحییکم نه مرادتول اوامرنواهی دی چه په دې عمل کول موجب دحیات ابدی دې ﴿يُحْيِي بَرِّكَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ﴾ الله تعالی حائل کیږی، یا، پرده اچوی په مابین دسړی اودزړه کنبی، ددی جملی ډیرمطلبونه بیان شویدی، یو ۱۵ چه الله تعالی بنده ته ډیرقرب دې، دبنده اودزړه په مینځ کنبی حائل اوپرده ده لکه ﴿وَمَنْ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾، دویم مطلب داچه په قبلولود احکامو کنبی جلدی کوی، کله دبنده دسستی اوتاخیر کولو په وجه الله تعالی توفیق نه ورکوی، اوکله دبنده دارادی په درمیان کنبی تقدیرالهی حائل شی اوبنده په خپله اراده کنبی کامیاب نه شی اراده ی بدله شی یا عذر اوپریشانی یابیماړی راشی چه دهغې په وجه دنیک کار دکولو فرصت نه ملاویرې، دویم مطلب دا چه الله تعالی داجابت په برکت سره مؤمن بنده ته کفر، معصیت نه پریږدی، اوتوفیق الهی حائل شی دمؤمن اودکفر اومعصیت په مینځ کنبی نودکفر اومعصیت نه محفوظ شی او کافر بنده دمعصیت په وجه ایمان او اطاعت د ده زړه ته نه پریږدی، نومعلومه شوه چه اجابت ډیرام اوضروری دې اومخالفت اومعصیت ډیرمضر دې، نولهدا اجابت کوی اومخالفت اومعصیت مه کوی.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا

اوځان بچ کړئ (په جهاد کولو سره) ^(۱) دداسې عذاب نه چه نه رسی ظالمانوته ستاسونه یواځې، او پوه شی

أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ وَادْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَعْصَفُونَ

چه بیشکه الله تعالى سخت عذاب ورکونکې دې. اوبادکړئ هغه وخت کله چه تاسو لږوئ کمزوری کړې شوی وئ

فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَفَتَكُمْ النَّاسُ فَاوْبِكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَضْرِهِ

په ځمکه کښ یریدئ تاسو چه وبه تختوی تاسولره خلق پس ځای ئ درکړو تاسو لره او قوی ئ کړئ تاسو په مدد خپل سره

وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا

اوروزی ئ درکړه تاسو لره د پاکو څیزونو نه، لپاره د دې چه تاسو شکر وکړئ اې ایمان والو! ^(۱) خیانت مه کوئ

لِللَّهِ وَالرُّسُولِ وَتَخُونُوا أَمْنَكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

د الله تعالى او در رسول سره او خیانت مه کوئ په امانتونو خپلو کښ او حال دا چه تاسو پوهیږئ

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ۖ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ۝

اوبوهه شی چه بیشکه مالونه ستاسو او اولادونه ستاسو امتحان دې، اوبیشکه د الله تعالى سره دې ثواب لوی.

﴿وَأَعْقَابَتْهُ﴾ دفتنه نه مراد دښ او گناه دې یاترینه مراد عذاب دې، یعنی دداسې گناه نه

خان بچ کړئ چه ویاړئ صرف گناه کونکي ته نه رسی بلکه عام وی، چه په یوځای کښې گناه

کیرې اونور خلق ئ منع نه کړی نوعذاب په دنیا کښې عام راځی، (ع) :

بی ادب تنهانه خودراداشت بد بلکه آتش درهمه آفاق زد

اوجه خلق دگناه نه منع کول شروع کړی نوعذاب الهی دفع شی، امر بالمعروف اونهی عن

المنکر، سبب دفع عذاب دې نویه دې آیت کښ ترغیب دجهاد دې، ﴿وَادْكُرُوا﴾ داندکیر

نعمت دې اوترغیب دجهاد دې، ﴿إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ﴾ دشماریه لحاظ سره کم وئ ﴿مُسْتَعْصَفُونَ﴾

اودقوت په اعتبار سره کمزوری وئ، اوددی دواړو قسمو کمزوری په وجه، ﴿تَخَافُونَ﴾ تاسوته

به هم هروخت خوف اوخوړو چه دشمنان تاسولره ختم کړی، تَخَطَّفُ دپته ونیلې شی چه تپوس

، یاباز، چرگ وغیره ښکاریه خپلو پنجوکښې اوچت کړی اوتختوی، ﴿فَقَاوَبَكُمْ﴾ نو یولوی

انعام ئ په تاسویاندې دااوکړو چه تاسوته ئ ځای، ټکانه درکړه په مدینه منوره کښې اوڅوک

چه دخیل استقلاللی مملکت خاوندوی نوجهادپه هغه فرض وی. ﴿وَأَيَّدَكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ اوبل لوی نعمت ئ دااوکړې چه تاسوئ قوی کړئ یعنی مسلمانان دعددپه اعتبارسره هم زیات شو اودمادی سامان په لحاظ سره هم ، انصاروچه ایمان راوړو نودخان اومال قربانی ئ ورکړې، اوڅوک چه دعدداوسازسامان په اعتبارسره قوی وی نوجهادپرې فرض وی.

﴿وَرَزَقْنَاكُمْ﴾ اوبل لوی انعام ئ دااوکړو چه تاسوته ئ په دشمن فتح درکړه اومال غنیمت ئ تاسودپاره حلال کړو ، دمخکنو امتونو دپاره نه ووحلال ، ﴿لَمَّا كُنْتُمْ تَشْكُرُونَ﴾ ددی مذکوره انعاماتو شکریه داده چه دجهادفریضه په احسنه طریقه سره اداکړئ. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ داخو لورم قانون دجهاد دې چه مجاهدین دخصوصاً هیخ قسم خیانت نه کوی ، خیانت دالله تعالی سره دا دې چه دهغه په توحید کنبې خیانت اوکړې شی ، یاپه نورو حکمونو کنبې کمې زیاتې اوکړې شی ، اوخیانت دسول سره دادې چه دست مخالفت اوکړې شی ﴿وَتَحُونُوا﴾ امنتکم دپه «تخونوا» عطف دې نودلا ، ماتحت دې ای لاتخونوا امنتکم ، داماناتو نه مراد ټول هغه حقوق دی چه انسان په هغې مکلف دې ، حقوق الله وی اوکه حقوق العبادوی ﴿وَأَعْلَمُوا﴾ ائما اموالکم یعنی دکوم مال دوجه نه چه تاسونزاع اوجگړه کوئ نوهغه امتحان دې اوخیانت چه کیږی نویادمال دوجه نه کیږی یادااولاددجه نه کیږی ، نوڅوک چه دمال اولاد دمحبت نه مغلوب نه شی ، اوخیانت اونه کړی نودغه شان سرې په امتحان کنبې کامیاب دې اومستحق داجر عظیم دې ، ددی آیت حکم خوعام دې لیکن شان نزول ئ په نیز د دیرومفسرینو واقعه ده حضرت ابولبابه ؓ ده ، چه په غزه بنی قریضه کنبې نبی ﷺ ددوی محاصره کړې وه نودوی درخواست اوکړو چه مونږ ته داجازت راکړې شی چه مونږ جلاوطن شو اوشام ته لاړشو ، نبی ﷺ ددوی دادرخواست قبول نه کړو بلکه اوی فرمائیل چه دصلح صرف یوصورت کیدې شی هغه داچه حضرت سعد بن معاذ ؓ ستاسو په حق کنبې څه فیصله اوکړی نوتاسو په هغې باندې راضی شی ، نودوی «بنی قریظه» داعرض اوکړو چه دسعدبن معاذ ؓ په ځای دې داگارا بولبابه ؓ ته حواله کړې شی ، دحضرت ابولبابه جانداد ، اهل وعیال په بنی قریظه کنبې وو ، نودیهودیانو داخیال وو چه ابولبابه ؓ به زمونږ په حق کنبې رعایت اوکړی ، نونبی ﷺ حضرت ابولبابه ؓ اولیگلو ، نودبنی قریظو ټولوشخې بچی جمع شو اوجراگانې ئ شروع کړی اودابولبابه ؓ نه ئ داتپوس اوکړو چه که مونږ دبنی ﷺ په

حکم نزول اوکړو اودخپلو قلاگانو نه باهرشو نوآيانې ﷺ به زمونږ په معامله کښې څه نرمی اوکړی. نوایولبايه ﷺ ته خودښی ﷺ رای معلومه وه، اودبنوقریظه دفریادنه اودخپل اهل وعیال اوجاندداد دمحبت نه متاثره شو، نوهغوی ته ی اشاره اوکړه اویه خپله مرئی باندې ی دتوری په شان لاس راخکلو، چه نبی ﷺ تاسودبج کوی، نوگویا، چه دښی ﷺ رازی ښکاره کړو، نوفوراً پښیمانه شو، اولاردمسجدښوی په یوستنه (مټه) پورې ی خان اوتړلو، اوقسم ی اوکړو چه ترڅوپورې خمتوبه نه وی قبوله شوی نوترهغې پورې به په دې حالت باندې یم. اگریکه په دې حالت مرشم، هم، نبی ﷺ چه خبرشو نوای فرمائیل که چرې دې اول خما خواته راغلې وې نومابه دده دپاره استغفارکړې وې، لیکن اوس چه ترڅو پورې دالله تعالی دطرفه دده، دتوبی قبولیت نوی راغلې نوزه به دې نه پرانیزم، چنانچه اوه ورځې ی په داسې حال باندې تیرې کړی، اهل وعیال به ی دانسانی ضرورت اومونځ دپاره پرانستلو، اوخوراک سکاکی نه کولو، حتی چه غشی اوبیهوشی پرې راغله، داوورځونه پس دده توبه قبوله شوه اورسول ﷺ دې په خپلولاسونو پرانستلو، ﷺ.

لَا يَأْتِيَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَقُومُوا لِلَّهِ لَجَعَلْ لَكُم مِّنْهُم مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ

ای ایمان والو^۱ که یه کوئ تاسو د الله تعالی نه نو دریه کړی تاسو لره فتح او لري به کړی ستاسو نه گناهونه ستاسو

وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ هُوَ الْفَضْلُ الْعَظِيمُ هُوَ الَّذِي يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا

او ښښه به وکړی تاسوته او الله تعالی خاوند د فضل لوی دې. اوکله چه فريب کوؤ ستا په حق کښ کافرانو

لِيُمِيتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ

چه قیدکړی تالره باقتل کړی تالره یاوباسی تا، اوچل ول کوؤ دوی اوفیه تدبیر وکړوالله تعالی ستا دبع کولو

وَاللَّهُ خَيْرٌ مِنَ الْمُكْرِمِينَ هُوَ الَّذِي تَقِي عَلَيْهِمُ الْيَمِينُ قَالُوا قَدْ

والله تعالی ډیر ښه تدبیر کونکې دې. اوکله چه ولوستې شی^۲ په دوی باندې آیاتونه زمونږ وائی دوی چه په تحقیق سره

۱ - پنځم قانون د جهاد.

۲ - شکوه.

سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا ۖ إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٥﴾

واوریدو موثر، که مونږ وغواړو خامخا، وبه وایو مثل د دې، ندې دا قرآن مگر قصې، افسانې، دمخکو خلقودې

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَقُوتُوا اللَّهَ﴾ د اپنځم قانون د جهاد دې مطلب ی دادې چه مجاهدینو لره تقوی ضروری ده یعنی تابعداری د اوامرو او اجتناب د منهیاتونه او دارنگه ترک دمشتبهاتو، ﴿فِرْقَانًا﴾ په اصل کښې مصدر دې، فرق اوفرقان دواړه صیغی دمصدر دی، خوپه فرقان کښې مبالغه ده، او ددې مختلف تفسیرونه کړې شویدی، نوردزړه چه په هغې سره حق اوباطل تمیز راځی، اوفتح، غلبه، نجات نصرت اومداد، وغیر ذلک.

دلته د تقوی درې فائدی بیان شویدی اول فرقان، دویم تکفیر د سیناتو یعنی صغیر گناهونه معاف کیدل یا مصیبتونه دفع کیدل، دریم مغفرت دذنوب، یعنی کبائر گناهونه معاف کیدل ﴿ذُو الْفَضْلِ﴾ یعنی دامذکورې فاندې دالله تعالی په فضل سره دی

﴿وَلَا يَمُكِّرُ لَكَ الْإِيمَنَ﴾ دا شپږم علت دې ددعوی سورت دپاره حاصل ی دادې چه هجرت در رسول الله ﷺ سبب دفتح اود حصول دغنائمودې نوثابته شوه چه الانفال لله والرسول اودارنگه په دې کښې بیان ددې خبرې دې چه د تقوی په وجه مصیبتونه اود دشمنانو مکرونه فریبونه دفع کیږی، په دې آیت کښې واقعی دهجرت ذکر دې، دآیت مدنی دې اود کومی واقعی ذکر چه په دې کښې دې هغه په مکه کښې راغلې وه، دواقعی تفصیل اهل سیرو اومحدثینو داسې کړېدې هرکله چه بعض صحابو هجرت اوکړو مدینی ته اوانصار په اسلام کښې داخل شو، نوکفار مکه په خطره کښې شو چه اسلام روزانه په ترقی کښې دې نوددې دبندلوڅه تدبیریکاردې، نو دکفارو سرداران لکه ابوجهل، عتبه، شیبه، وغیره نور دیر سرداران په دارالندوه کښې جمع شو، مشوری دپاره، نوابلیس لعین هم په صورت دشیح نجدی کښې راغې، اوئی وئیل چه زه ستاسو ددی مشوری نه خبرشوم نوڅکه حاضرشوم، شیخ نجدی په عربو کښې یو تجربه کار مشروو، نودوئی مشوره شروع کړه، نویوسرداردوئی ابوالبختری اووئیل چه څما رای داده چه نبی ﷺ قیدکړی، نوشیخ نجدی اووئیل چه دارائی غلطه ده څکه چه تاسودې قیدکړی نودده، دخلاصولو دپاره به دده قوم راشی اوستاسوسره به قتال اوکړی اودې به آزادکړی، اوبل سردار، هشام بن عمرو اووئیل چه څما رای داده چه دې دخپل ښار، علاقې نه باهرکړی، نوشیخ اووئیل چه دارئی هم غلطه ده، دې که دخپل کلې علاقې نه باهرلارشی نو هلته

نور خلق به خپل تابع کړی اوستاسو سره به قتل و قتال او کړی نو ابوجهل خپل رای پیش کړه چه دهری قبیلې نه یو یومشر، پهلوان راشی، اوهریو دې په ده باندې دتوری حمله او کړی او قتل دې ی کړی، نودده خاندان بنوهاشم خودلولو قبائلو نه قصاص نه شی اخستلې، اوکه دیت غواړی نوده یرو کسانودیت ورکول هم مونږ ته آسان دې، نوابلیس معلون په شکل دشیخ نجدی کنبې راغلې وو، اوئی ونیل چه دارائی صحیح ده، نوټول په دې باندې متفق شو، الله تعالی حضرت جبرئیل رااولیگواوددی ټولو خبرونه ئی نبی ﷺ خبرکړو، اوکفار دنبی ﷺ دقتل په اراده راغلی وو، اودمکان محاصره ئی کړی وه، نبی ﷺ حضرت علی ؑ په خپله بستره باندې مقررکړواودخلقو امانتونه چه نبی ﷺ سره وو هغه ئی ورته حواله کړل اوورته ئی اوونیل چه خماپه بستره اوده شه اوخماخادر په خان واچوه اوتاته به هیڅوک ضررنه شی رسولې، اونبی ﷺ باهراوروتلو اویوموتې خاوری ئی راواغستې اوددغه کفارو په سرونیو واچولې، اودآیتونه ئی تلاوت کول، ﴿إِنَّا جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَلْلاً فَهُمْ أَعْتَقُوا قُلُوبَهُمْ﴾ (۸) ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَبْلاً وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَبْلاً فَأَعْبَتُوا قُلُوبَهُمْ فَهُمْ لَا يَخْبِرُونَ﴾ (۹) ^(۱)، اوددوی نظرنه لگیدوپه نبی ﷺ باندې، نبی ﷺ ابوبکر صدیق ؓ دخان سره کړو، غارثورته لاروکفارودمکان احاطه کړی وه، په انتظار کنبې وو، نوچه صباشو نودوی داخل شو نوحضرت علی ؑ ئی اولیدو، تپوس ئی ترینه اوکړو چه (این صاحبک) نبی علیه الصلوة والسلام چرته دې نوهغه اوفرمائیل چه هغه باهر درغلې وو، نوپکارده چه تاسوته ئی علم وی، ماته ئی څه علم دې نودوی دنبی ﷺ نقش قدم معلوم کړو اوغارثورته ورپسی لارل، (الی آخر القصة) ﴿وَرَمَزَ اللَّهُ﴾ مکرخفیه تدبیرته وټیلې شی، دخیروی اوکه دشر، اودالله تعالی په صفت کنبې چه استعمال شی نودخیرتدبیر ترینه مرادوی، ﴿وَإِذَا تُنْزِلَ﴾ دا زجر او شکوی ده مشرکانوددیرضد اوعناد په وجه داسې اوونیل ﴿لَوْ نَشَاءُ﴾ - الایه - گنې نواعجازدقرآن دوی ته واضح شوی وو ﴿أَسَاطِيرُ﴾ جمع داسطوره ده په معنی دلیکلی شوی سره، بعض وای چه داجمع د اسطوره ده اوهغه جمع دسطرده.

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا

او کوم وخت چه وه ویل دوی ای الله ^۱ که وی دا قرآن هم دا حق دطرف ستا نه پس راوه ورووه په مونږ باندې کانږی

مِنَ السَّمَاءِ أَوْ اثْبَتْنَا بِعَذَابٍ آئِينَ ۚ وَمَا كَانَ لِلَّهِ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ

د آسمان نه یا راکړه مونږ ته عذاب دردناک. اونه دې الله چه عذاب ورکړی دوی ته په داسې حال کښ چه ته په دوی کښ موجود ی

وَمَا كَانَ لِلَّهِ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ۚ وَمَا لَهُمْ

او ندې الله تعالی عذاب ورکونکې دوی ته احوال دا چه دوی بښنه غواړی اوڅه عذر دې دوی لره

أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصَلُّونَ عَلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ ۚ

چه عذاب به نه ورکړی دوی ته الله احوال داچه دوی منع کوی (مسلمانان) د مسجد حرام نه، او ندی دوی متولیان د هغې.

إِنْ أَوْلِيَاءُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا الْمُتَفَقِّهُونَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۚ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ

ندی متولیان د هغې مگر متقیان خلق لیکن ډیر ددوی نه نه پوهیږی. او ندې مونږ د دوی د بیت الله په خوا کښ

إِلَّا مَكَاةً ۖ وَتَضْيِئَةً ۚ قَدْ وَفَّوْا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ۚ

مگر شپېلی او لاسونه تپول، پس وځکی عذاب په سبب دې چه تاسو کفر کوؤ.

﴿وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ ۖ﴾ دا اووم علت دې دسورت ددعوی دپاره، مشرکانو عذاب اوغوښتلو

نوالله تعالی ورته عذاب په بدرکښې ورکړو اوماال غنیمت حاصل شو نو تقسیم ی مفوض دې الله

تعالی اورسول ته، د مشرکانو دا قول هم بناء وو په ډیرضد او تعصب باندې چه چه نور خلق په

شک کښې واچوی گنی پکار داوه چه داسې ی وئیلی وې یا الله که دا حق وی نومونږ ته ددی

د قبول توفیق راکړی لیکن دوی د ډیرو ضد دوجې نه اووئیل چه که دا حق وی نو په مونږ عذاب

نازل کړې، حضرت معاویه ؓ یو یمنی کس ته اووئیل چه ستاسو قوم خو ډیر جاهلان وو چه

بنسخه ی ملکه گرځولې وه نو هغه اووئیل (اجهل من قومی قومک) ځماد قوم نه ستاقوم زیات

جاهلان وو چه داسې ی اووئیل، (ان کان هذا هو الحق من عندک فامطر علینا حجارة) اوداسې ی

نه وئیل ان کان هذا هو الحق فاهدنا الیه (شرینی).

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ﴾ داجواب دسوال دې چه هرکله دوی عذاب اوغوښتلونولی عذاب مؤرخشو، اوفوراً واقع نه شو، جواب راغلو چه دوه امره مانع وو دنزول دعذاب نه یووجود دیغمبر په مکه کښې ځکه چه په یو قوم کښې چه نبی موجود وی. نو عذاب نه راځی اوچه نبی ﷺ ترینه هجرت اوکړو نوبیا استغفار مانع وو، دحضرت ابوموسی اشعری ؓ نه روایت دې چه په دې امت کښې دوه امان وو یونبی ﷺ نو هغه خوددنيا نه رخصت شو اودویم استغفار اوداباقی دې دقیامت پورې، او د ﴿وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ په تفسیر کښې دوه قوله دی یوداچه ددینه مراد مشرکین دی چه په حالت دطواف کښې به ئ وئیل ((غفرانک))، نودا مانع وو دعذاب نه نو سوال راځی چه د مشرکینو اعمال خونه قبلېرې نواستغفار دهغوئ څه رنگه دفع دعذاب دې نجواب دادې چه دابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه استغفار اگرکه دکفارو اوفجارو دطرف نه وی خودفع کیږی په هغې سره بعض شرونه اوضررونه، (قرطبی)، اودویم قول اصح دادې چه مراد ددینه استغفار دهغو مؤمنانو دې چه هجرت ئ نه وو کړې دضعف او کمزورئ په وجه، نویه عبارت کښې حذف دې: ای وفيهم من يستغفرون (کبیر وغیره).

﴿وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ﴾ په دې کښې بیان دسبب داستحقاق عذاب دې یعنی دوی مستحق دعذاب دی یویه دې وجه چه دوی مؤمنان منع کوی دمسجدحرام نه، لکه په حدیبیه کښې دوی مسلمانان اوحضور ﷺ دعمرې کولونه منع کړو، اودارنگه چه کوم مؤمنان په مکه کښې وو نوهغوئ به ئ دمونځ نه منع کول په مسجدحرام کښې، ﴿وَمَا كَانُوا أَزْلَمَ﴾ یعنی مشرکان ددی لائق نه دی چه متولیان دمسجدشې ﴿إِنْ أَزْلَمُوا إِلَّا الْمُتَفُؤْنَ﴾ یعنی صرف متقیان داحق لری چه دمسجد متولیان شی، ﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ﴾ دادویمه وجه ده استحقاق دعذاب ده، یعنی دوی خومؤمنان دمونځ نه منع کوی اوخپل حال ئ دادې چه ددوی مونځ صرف مکاء اوتصدیه دی مشرکانو به چه طواف کوؤ دبیت الله نه نوشپیلی به ئ وهلې اولاسونه به ئ ټپول اوداددوی په خیال کښې عبادت وو، یاداکلام په طریقه دتشبیه سره دې یعنی ددوی مونځونه داسې بریاد اوعبث دی لکه شپیلی وهل اولاسونه ټپول، نوکاف تشبیهی محذوف دې ای کمکاء وتصدیقه ﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾ یعنی هرکله چه ددوی عملونه مستحق دنزول دعذاب وو نو ﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾ الخ

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ

بیشکه هغه کسان چه کفری کړې دې خرج کوی مالونه خپل لپاره د دې چه منع کړی خلق د لارې د الله نه

فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا

پس زر ده چه خرج به کړی دوی مالونه بیا به شی په دوی باندې ارمان، بیا به کمزوری کړې شی، او هغه کسان چه کافران دی

إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُخْشَرُونَ ۚ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ

دوی به جهنم ته راجع کړې شی. د دې لپاره چه جدا کړی الله تعالی پلټت لره د پاک نه، او کبیې ږدی پلټتان

بَعْضُهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ ۚ

بعضولره دپاسه د بعضو نه پس دندلی (جمع) به کړی ټولولره نو پس وابه شی چوپه جهنم کښ، دغه کسان هم دوی تاوان والادی

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف دنیوی دې چه کفار خپل مالونه ددی دپاره خرج کوی چه خلق

دالله تعالی ددین نه منع کړی لکه داد کفارو عادت دې عموماً اوپه جنگ بدر کښې کفارو خپل

ډیر دولت خرج کړې وو ددی دپاره چه اسلام او مسلمانان مغلوب شی نو الله تعالی فرمائی چه

عنقریب به دوی خپل مالونه د اسلام په مخالفت کښې خرج کړی لیکن دوی ته به دوه قسمه

حسرتونه حاصل شی یوداچه دوی به په خپل تدبیر، اومشن کښې ناکام اونا مراد او مغلوب شی

نویویه داحسرت وی او بل داچه ددوی مالونه به ضائع او بریادشی نوداسلام په خلاف کولو سره

دادوه حسرتونه به راخی یومال ضائع کیدل او بل ددوی مغلوب کیدل، او دا دواړه ضررونه د

دنیادی، اواخروی سزای داده چه ﴿إِلَّا جَهَنَّمَ يُخْشَرُونَ﴾

﴿لِيَمِيزَ اللَّهُ﴾ دامتعلق د ((يُخْشَرُونَ)) سره دې اودخیث نه مراد کافر دې اودطیب نه مراد

مؤمن دې یعنی په قیامت کښې به کفاردوزخ ته واچولې شی نودمؤمنانو نه به جداشی،

نودپاک پلټ امتیاز به راشی چه پاک به جنت ته لاړشی او پلټت به جهنم ته لاړشی، یادا د

﴿يُغْلَبُونَ﴾ سره متعلق دې اودخیث نه مراد منافق دې او دطیب نه مراد مؤمن مخلص دې

یعنی په جهاد کښې به کفار مغلوب شی اود مؤمن او کافر امتیاز به هم راشی.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَّا قَدْ سَلَفَ ۚ

وه وایه هغه کسانو ته چه کافران دی چه که دوی منع شی د کفر اوجنگ نه اوبه بښلې شی دوی ته تیر شوی گناهونه،

وَأَنْ يَّعُوذُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُهُ الْأَوَّلِينَ ۝ وَقَاتِلُوهُمْ

اوکه دوی واپس شو کفر او جنگ ته نو پس په تحقیق سره تیره شوې ده طریقه دمخکو خلقو. او جنگ کوی د دوی سره.

حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَتَكُونَ لِلدِّينِ كُلِّهِ ۖ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ

نر دې پورې چه پاتې نشی فتنه (شرک، فساد)، او شی دین ټول د الله تعالی، پس که منع شول دوی نو پس بیشکه الله تعالی

بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝ وَإِن تَوَلَّوْا فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مُوَلِّكُمْ

د دوی عملونو لره لیدونکې دې. اوکه دوی مخ واورو پس پوهه شی چه بیشکه الله تعالی ستاسو مولی دې.

يَعْمَ الْمُؤْمِنُ وَالْعَمَ النَّصِيرُ ۝

دیرنه مولی دې او دیرینه مددگار دې.

﴿قُلْ لِلدِّينِ كَفَرُوا﴾ دادعوت دې کفاروته اودهغوی رؤساؤ ته لکه چه دآیت دتزلول په وخت کنبې ابوسفیان هم د ائمه الکفر نه وو، په فتح مکه کنبې ی ایمان راوړو ﴿يَقْتَرِ لَهُمْ﴾ کافر حری ته حقوق الله او حقوق العباد ټول معاف کیږی او کافر ذمی ته حقوق الله معاف کیږی، ﴿مُسْتَأْذِنِينَ﴾ اضافت دستن، الاولین ته اضافت مفعول ته دې او فاعل مقدر دې، ((ای سته الله فی الاولین))، او د دې نه مراد دکفارو مغلوب کول او د پیغمبرانو سره نصرت کول مراد دی، ﴿وَقَاتِلُوهُمْ﴾ دادسورت دویمه دعوی ده یعنی عمومی دعوی جهاد ﴿حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً﴾ حتی په معنی دالی سره دې اودفتنه نه مراد شرک او کفر دې یعنی دشرک او کفر دختمیدلوپورې جهاد کوی، دشرکین عرب نه جزیه قبولول نشته، یا د فتنه نه مراد فساد دې اوفتنه فساد ختمیږی یا په اسلام کنبې داخلیدلوسره یا په قبولولود جزیه سره نوداحکم دغیردعربو دپاره دې، او ﴿كُلُّهُ﴾ ذکرشونوپه دې کنبې اشاره ده چه دکفروجود په دنیا کنبې سبب دفساد او دفتنې دې نو په حقیقت کنب د هشت گرد، هم کافران دی ﴿وَإِن تَوَلَّوْا﴾ یعنی که دوی اعراض او کړی دایمان نه، یادوی منع نه شی دقتال نه نوتاسوورسره قتال کوی، الله تعالی به ستاسو مدد او نصرت کوی.

نهمه پاره ختمه والله الحمد اولاً و آخراً

وَأَعْلَمُوا	أَنَّهُمْ	غَنِمْتُمْ	مِّنْ شَيْءٍ	فَإِنَّ	لَّهُ
اوپوهه شی ^۱ چه بیشکه هر هغه څه چه تاسو ی په جنگ سره واخلئ د کفارونه د هر قسم شی نه نو بیشکه الله لره					
مُحْسَنُهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ					
د هغې پنځمه حصه ده او د رسول لپاره او د خپلوانو د رسول لپاره او یتیمانو او مسکینانو او مسافرو لپاره.					
إِنْ كُنْتُمْ أَمْنًا بِاللهِ وَمَا أَوَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ					
که یی تاسو ایمان مو راوړې وی په الله تعالی او په هغه څه (نصرت) چه رالېږلې وؤ مونږ په بنده خپل په ورځ د فیصلې					
يَوْمَ التَّلَاقِ الْجَمْعِ وَاللهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝					
په هغه ورځ چه مخاخ شوې دوه ډلې، او الله په هر شی قدرت والادې					

﴿وَأَعْلَمُوا﴾ د ادسورت دویمه حصه ده په دې کښ دسورت دعوه ذکر کېږی په تفصیل او تشریح سره اوه (۷) قوانین جهاد ذکر کېږی او پنځه علتونه د دعوی دپاره ذکر کېږی، مال غنیمت هغه مال دې چه د کفارونه واغستې شی په وجه د غلبی سره په قتال کښ، نوددی حکم دادې چه دامال په پنځه حصی کړې شی، څلور حصی به په مجاهدینو تقسیم شی په داسې طریقه سره چه دراکب دپاره دوه حصې ورکړې شی یوه حصه د مالک یوه حصه د فرس. داپه نیز د احنافو، اویه نیز د نورو وائموبه، فارس، ته درې حصې ورکولې شی یوحصه د مالک دوه حصې د فرس، او خمس یعنی د پنځمی حصی د مصارفو بیان دلته په دې ایت کښ ذکر دې، او هر چه دې مال فی نودا هغه مال دې چه د کفارو نه په صلح کښ واغستې شی، یاپه کفارو باندې رعب راشی اومال پرېږدی، اوددی حکم په سورت حشر آیت نمبر ۷ کښ ذکر شوې دې، اومشروعیت داخذ د مال غنیمت خاصه ددی امت ده، کما فی الحدیث، په مخکینو امتونو کښ به په مال غنیمت باندې د قبولیت دپاره د اسمان نه اورنازلیدو، ﴿أَنَّمَا غَنِمْتُمْ﴾ په دې کښ اشاره ده تعمیم ته چه مال غنیمت قلیل وی یا کثیروی نوحکم ی یوشان دې اود ﴿مِنْ شَيْءٍ﴾ معنی داده چه دهرجنس نه چه وی لکه درهم دنانیرو غیره ﴿فَإِنَّ لِلَّهِ﴾ دلته په عبارت کښ تقدیر دې ای فحکمه

ان الله حمسه، اوذکردالله دتبرک دپاره دې اواشاره ده چه اختيار مطلقه الله تعالى لره دې، ﴿وَالرَّسُولُ﴾ او حصه د رسول ساقطه شويده په موت سره اوپه نيزد بعض اهل علمو باقی ده اودابه جمع کيږي په بيت المال کښ دپاره دمصالحودمسلمانانو، اودعلماءو مدرسينو دفعه اوحديث اوتفسير دپاره، ﴿شِيرِينِي﴾ (شیریني) ﴿وَلَا يَ الْقُرْآنُ﴾ (مراد دخپلوانونه بنوهاشم اوبنواالمطلب دی، نودوي اگرکه اغنياء وي مستحق دي، دوي مستحق وو په وجه دنصرت سره کماي الحديث انابنوهاشم وبنواالمطلب شي واحدوشبک بين اصابعه وقدسقط سهم النبي صلى الله عليه وسلم بموته وهکذا قربانه (کذا في الهدايه) ﴿وَالْيَتِيمَ﴾ (يتيم هغه نابالغ انسان دې چه پلار نه وي، اوپه بهانم کښ يتيم هغه ته وای چه موري نه وي اوپه طيوروکښ هغه دې چه مورپلار دواړه نه وي) ﴿وَالْمَسْكِينِ﴾ (دلته مسکين عام دې شامل دې فقير ته هم ﴿وَأَرْبَ الْبَيْتِ﴾ (مسافر، ﴿إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ﴾ ای کتم آمنتם لاعلموا انما غنمتم من شي لان الله حمسه، نوداتعليل دماقبل دپاره دې اوجزاء دشرط دپاره مخذوفه ده چه ماقبل پرې دلالت کړې دې، ﴿وَمَا أَرْزَلْنَا﴾ (ددې نه مراد نصرت غلبه ده ياملاک دنصرت دی) ﴿يَوْمَ الْقُرْآنِ﴾ (يوم بدر، ورځ دفيصلې ده، ﴿يَوْمَ النَّفْيِ الْجَمْعَانِ﴾ (دابدل دي ديوم الفرقان نه.

إِذْ أَتَاكُمْ	بِالْعُدُوِّ	الدُّنْيَا	وَهُمْ بِالْعُدُوِّ	الْقُصُوى	وَالرَّكْبِ
په کوم وخت چه وي تاسې	په غاړه نژدې،	مدينې ته او دوي وو په غاړه لرې د مدينې نه،	او قافله د سوداگرو		
أَسْفَلَ	مِنْكُمْ	وَلَوْ	تَوَاعَدْتُمْ	لَاخْتَلَفْتُمْ	
ښکته روانه وه ستاسو نه،	او که چرې وعده کړې وې تاسو د يو بل سره دجنگ نو خامخا به اختلاف کړې وې تاسو				
فِي	الْبَيْعِ	وَلَكِنْ	لَيَقْعِقَنَّ	اللَّهُ	أَمْرًا
په وخت مقرر کښ،	ليکن الله تعالى جمع کړې پغير د وعدې نه د دې لپاره چه پوره کړې الله تعالى هغه کار				
كَانَ مَفْعُولًا	لَيَمْلِكَنَّ	مَنْ	هَلَكَ	عَنْ بَيْتِهِ	وَيَحْيَى
چه مقرر شوې وو، د دې لپاره چه هلاک شي	هغه څوک چه هلاک شو پس د دليل نه او ژوندي پاتې شي				

مَنْ حَقَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ۖ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ

هغه څوک چه ژوندی دی پس د واضح دلیل نه، اویسکه الله تعالی اوریدونکې، علیم دی

﴿إِذْ أَنْتُمْ بِالْمَدِينَةِ الْأَنْثَى﴾ د اول علت دی حاصل ی دادې چه ستاسو جنگ الله تعالی دابو جهل دېلى سره په غیردخه وعدي نه الله تعالی اوکړو، اوتاسوته ی فتح درکړه نوپه تقسیم دمال غنیمت کښ اختلاف مه کوئ، بلکه دالله تعالی اودرسول دحکم مطابق ی تقسیم کړئ، ((عُدوة)) غاړه اوکناری ته وای، او ﴿الْأَنْثَى﴾ نزدې مدینې ته او﴿الْقَصْوَى﴾ بعید دمدینې نه، ﴿وَالرُّكْبُ﴾ قافله دتجارت، دلته ددری ډلو ذکر دې یوه ډله دمؤمنانووه، دوی نزدې وؤ مدینې ته اودمکې نه لرې وو دویمه ډله دابو جهل وه چه دوی مکې ته نزدې وو اودمدینې نه لری وو، او دریمه ډله دابوسفیان وه چه تجارت ته تللې وو، اوډیرمال ورسره وو، ﴿أَسْفَلَ مِنْكُمْ﴾ یعنی دوی دسمندرپه غاړه دبدرنه دری میله لری وو، ﴿وَلَوْ قَوَّعْتُمْ﴾ یعنی که تاسو دیویل سره وعده کړې وې په تقرر دوخت اومکان سر، ﴿لَاخْتَلَفْتُمْ﴾ نو اختلاف به واقع شوې وې، مؤمنانو به په کفارو باندې دکثرت گمان کړې وې نومقرروخت اومکان ته به نه وې حاضر شوې اوکفار به مرعوب شوې وې په وجه دتعرض دنبی ﷺ اودمؤمنانو اومقرروخت اومکان ته به نه وې حاضر شوې، ﴿وَلَكِنْ﴾ ای لکن جمعکم بغیر میعاد﴿لَيَقْنِيَنَّ اللَّهُ أَمْرًا﴾ دامراً نه مراد نصرت اوغلبه ده دمؤمنانو اومغلوبیت دکافرانودې﴿كَانَ مَقْعُولا﴾ چه مقرر شوې وو.

د ﴿لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ﴾ درې ترجمی دی (۱)، هلاک شی یعنی مړشی هغه څوک چه مړشو روستو دبینه نه یعنی څوک چه مړشونوپه هغه هم اقامت حجت اواتمام حجت شوې دې اوڅوک چه ژوندی پاتی شوی دی نوپه دوی باندې هم اتمام حجت شوې دې، (۲)، د هلاک نه مراد کفر دې اودحیات نه مرادایمان دې یعنی څوک چه کافر پاتی شو نو په هغوی اتمام حجت شوې دې اوچاچه ایمان راوړې دې نوهغه دحجت اوبینه نه بعدپه بصیرت سره ایمان راوړې دې(۳)، چه هلاک اودلیل شی هغه څوک چه کافرشی بعدد بینه نه، اومعزز شی هغه څوک چه ایمان ی راوړو بعدد بینه نه.

إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَمَامِكَ قَلِيلًا ۖ وَلَوْ أَرَدْنَاكَ أَكْثَرَهُمْ كَوِّدُوا

کرم وخت چه ونبودل تا ته ^{۱۱} دوی الله په خوب ستا کښل لږ، اوکه ښودلی نی وی تاته دوی ډیر

لَقَسِلْتُمْ ۖ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأُمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ

نوخامخا کمزوری شوی به وی تاسو اوخامخا اختلاف به کړې ووتاسو په باره د امر دجنگ کښل لیکن الله تعالی

سَلَّمَ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝

بج کړی تاسو (د ډډزلی او اختلاف نه) بیشکه الله تعالی پوهه دې په هغه خبرو چه په سینو کښل پټې دی

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي آعْيِيكُمْ ۖ قَلِيلًا وَيَقِلُّ لَكُمُ

اوکوم وخت چه ونبودل الله تعالی تاسو ته دوی کله چه مخامخ شوی، په سترگو ستاسو کښل لږ. او لږ نی ښکاره کړی تاسو

فِي آعْيِيهِمْ لِيَفْهَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ

په سترگو د هغوی کښې د دې لپاره چه پوره کړی الله تعالی هغه کار چه وړ مقرر شوي او خاص الله تعالی ته ورگرږندې شی ټول کارونه

﴿إِذْ يُرِيكُهُمُ﴾ د ادویم علت دې د دعوی دپاره حاصل دادې چه الله تعالی خپل نبی صلی

الله علیه وسلم ته په خوب کښل اوخودله چه کافران لگ دی، که ډیری ورته خودلې وی

نوبیادجنگ دنه کیدلو احتمال وو، ډیری په وجه، لیکن الله تعالی په دې طریق دسره دجنگ

سبب جوړ کړو اوفتح اومال غنیمت ی تاسوته درکړو نولهذا تاسو اختلاف مه کوئ په تقسیم

مال غنیمت کښل، که څوک سوال اوکړی چه کافران خو په حقیقت کښل ډیرو نود هغوی کم

خودل خلاف شود واقع نه، نوخلاف واقع څنگه اوشوه حال داچه خوب دنبی خووحی وی جواب

دادې چه دخوب دارمداریه باطنی اموروی نودباطن په اعتبار سره کفارقلیل و یاپه وجه

دذلت دهغوی یاپه دې وجه چه په مستقبل کښل ډیر کافران مسلمانان شو، نویه حقیقت کښل

کافران قلیل وو، نوخلاف واقع نه ده خکاره شوی، ﴿وَلَنَصْنَعَنَّ اللَّهَ سَلَّمَ﴾ ای لکن الله سلمکم

عن الفضل والزاع، ﴿وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ﴾ د ادویم علت دې، په تیرشوی آیت کښل چه دکوم رویت

ذکر وو نوهغه په خوب کښل وو اوپه دې آیت کښل چه دکوم رویت ذکر دې نوهغه دبیدرای په

حالت کښ دې، اول الله تعالى رسول الله ﷺ ته په خوب کښ د کفارو عدد کم او خودلو نبی ﷺ چه دا خوب اصحابو ته بیان کړو نو دوی خوشحاله شو، اوجرات او حوصله ی زیاته شو، اویا چه کله جنگ شروع شو نو الله تعالى رسول الله ﷺ او مؤمنانو ته کفاريه نظر کښ لگ خکاره کړل، په دې سره د خوب تائید او شو او د مؤمنانو جرات نور هم زیات شو، حضرت عبدالله بن مسعود ؓ وای چه په جنگ بدر کښ کفارو زموږ په نظر کښ کم خکاره شو، حتی چه ځما په څنگ کښ دیوکس نه ماتپوس او کړو چه آیا دا کفاريه اویا کسان وی، هغه او وئیل چه گمان کوم چه سل کسان به وی او موږ یوکس د کفارو نه قید کړو نو تپوس مو ترینه او کړو چه تاسو څومره یی نوهغه او وئیل چه موږ خوزر کسان یو، ﴿وَقَلَّ لَهُمْ فِيْ اَعْيُنِهِمْ﴾ الله تعالى اول مؤمنان د کفارو په نظر کښ قلیل خکاره کړل ددی دپاره چه دوی اونه تحتی نو کله چه جنگ شروع شو، نویای ورته ډیر خکاره کړل لکه په سورت ال عمران کښ ((یروهم مثلهم)) چه کفارو مؤمنانو لره خپل دوچند اولیدل، یاپه دې وجه چه په دوی باندې رعب راغلې وو نو قلیل ورته کثیر خکاریدل یاپه وجه د نزول د ملائکوسره، او قلیل لره کثیر خکاره کول یابر عکس یعنی کثیر لره قلیل خکاره کول په قدرت د الله تعالى سره دی نو داهیڅ بعیده نه ده چه بغیر دڅه سبب نه الله تعالى داسې او کړی، یای په سبب سره او کړی لکه په کفارو رعب راتلل او نزول د ملائکو سبب وو دپاره ددې چه قلیل ورته کثیر خکاره شو، او د جنگ شروع کیدلو نه قبل ی ورته قلیل خکاره کړل په سبب ددې چه بعض ی پټ کړی وو په څه پردې سره اویه بعض روایاتو کښ دی چه ابو جهل او وئیل چه، انا محمد (صلی الله علیه وسلم) واصحابه اکلۀ جزور، یعنی دوی دومره کم دی چه یو اوبښ ددوی د خوراک دپاره کافی دې، داسې قول به عربو د تقلیل دپاره ذکر کولو ﴿لَيَقْفَىٰ اللهُ اَمْرًا﴾ دامراً نه مراد جنگ او نصرت د مؤمنانو سره دې، داسې آیت مخکښ هم ذکر شوې وؤ، دلته ی ذکر په ظاهر کښ تکرار معلومېږی لیکن په حقیقت کښ تکرار نشته دې ځکه چه په اول کښ مقصود بیان د استیلاء او د غلبې دې نو هلته د (امراً) نه مراد غلبه د دین ده او دلته مقصود بیان د واقع کیدلو د جنگ دې، نو د (امراً) نه مراد جنگ دې چه داسبب د تذلیل د کفارو دې.

لَا يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كُبْرًا

ای ایمان والو! ^(۱) کله چه مخامخ شی تاسو د یوډلې د کافرانو سره پس کله کړی خپل ځانونه او یادوی الله ډیر ډیر.

لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ ﴿۱﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَفَارِقُوا

ددې لپاره چه کامیاب شی. اوتا بعداری کوئ دالله اودرسول دهغه اوبه خپل مینځ کښ اختلاف اوجگړه مکوئ

فَتَقَسَّمُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿۲﴾

کښ کمزوری به شی تاسو او لاړه به شی دبدبه ستاسو او صبر کوئ، بیشکه الله تعالی ملگري د صبرناکو دې

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ

اومه کيږئ تاسو په شان دهغه کسانو چه راووتل د کورو خپلو نه، په وجه د سرکښۍ سره او لپاره د خودنې خلقو نه

وَيَصْنَعُونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ حَظِيظٌ ﴿۳﴾

اومنع کولئ خلق د لاري د الله تعالی نه، او الله تعالی احاطه کونکې دې د دوی په عملونو.

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دادويم مضمون شروع شو په دې کښ قوانین دجهاد ذکر کيږي.

دا اول قانون دې په دې کښ ديوخو خبرو ذکر دې: **اول ثبات** يعنی په ميدان جنگ کښ ثابت

قدم شی **دويم داچه** دالله تعالی ذکر دیر ډیر کوئ دعاهم په ذکر کښ داخله ده، په ذکر سره دالله

تعالی معیت راځی ﴿لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ﴾ **دې** کښ اشاره ده چه دامذکور دوه خبرې دکامیابی

دپاره کافی دی، **دريم داچه** اطاعت دالله تعالی اودرسول کوئ، دالله تعالی حکم اودنبی صلی

الله علیه وسلم سنت، سبب دفتح دې، **خلورم داچه** نزاع اواختلاف مه کوئ، نزاع اوجگړې

منحوس عمل دې اوسبب دحرمان دې اوسبب دفشل يعنی بزدلی دې، ﴿وَتَذَكَّرُ﴾ **دې** رڼ

دوه معنی دی(۱)، دبدبه، اورعب، په طورد تشبیه سره چه لکه څه رنگه چه رڼ په هرځای کښ

داخلیږي نودارنگه رعب اودبدبه تاثیر کوئ، يعنی هغه رعب دمسلمانانو چه په کفارو باندي

راځی نودخپل مابین اختلاف په وجه ختم شی(۲)، دویمه معنی داده چه ددې نه مراد هواد نصرت

ده لکه په حدیث کښ ((نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَاهْلُكْتُ عَادًا لِلدُّبُورِ)) يعنی په خپل مابین کښ

اختلاف په وجه هواگانې دنصرت الهی بندې شی، پنځم داچه ﴿وَأَصْبِرُوا﴾ په صبر سره دالله تعالی معیت رازی، شپږم داچه ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ﴾ یعنی دکافرانوسره مشابهت مه کوی په دې صفاتو کښ، چه ﴿بَطَرًا﴾ تکبردحق نه، ﴿وَرِفَاقَةً النَّاسِ﴾ ږیاکول په عمل کښ ﴿وَصُدُّوا﴾ خلق دالله تعالی ددین نه منع کول، روایت دې چه هرکله چه لښکردمشرکانو دمکی نه راووت اوجحفي مقام ته را اورسیدو نو قاصد دابوسفیان ورته راغلو ورته ئ اوونیل چه واپس شی ستاسو قافله سالمه را اورسیده نوابوجهل اوونیل مونږ نه واپس کیږو بلکه مونږ به بدر مقام ته ضرور خو دلته به تجارتي مندئ لگیدله، حق ئنجرالجزور و نشرب الخمر و تعزف علینا القینات، مونږ به اوبښان ذبح کړو اوشرابونه اوسکو، اودعزل ویوونکوزنانو سره لوبې اوکړو، نوچه لارل نو په خپله ذبح کړې شو اودمرگ شراب ئ اوسکل اوجراگانې پرې اوشوې نوالله تعالی مؤمنان دداسې خبرو کولو نه منع کړل.

وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ

اوکله چه بنانسته کړل دوی ته شیطان د دوی عملونه، او وې ونیل چه نشته دې زور آورو په تاسې نن ورځ هیڅ څوک د خلقو

وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَآءِ الْفِئْتَنِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ

او بیشکه زه مددگار ستاسې یم، نو پس کله چه یو بل ولیدل دواړو ډلو واپس شو دې په پوندو خپلو، او وه ونیل ده

إِنِّي بَرِّئُكُمْ وَإِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ

بیشکه زه بیزاره یم ستاسې نه بیشکه زه وینم هغه شی چه تاسو ئی نه وینی، بیشکه زه یریرم د الله تعالی د عذاب نه

وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ

او بیشکه الله تعالی سخت عذاب ورکونکې دې.

﴿وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ﴾ دا څلورم علت دې، خلاصه ئ داده چه په جنگ بدر کښ الله تعالی کفارخوف زده کړل اوتختیدل اوالله تعالی مال غنیمت تاسوته درکړو نولهذا مال غنیمت به دالله تعالی په حکم تقسیمولې شی، دجنگ بدر اهمیت ابلیس هم محسوس کړو اویقین ئ وو چه که چرې مسلمانانو ته فتح اوغلبه حاصله شی نوددعربونه به دکفراوشرک خاتمه اوشی نوددې وجې نه ابلیس دسراکه بن مالک په شکل کښ سره دفوج نه خکاره شو، ابوجهل

اود كفار و لښکر چه کله دمکی نه ، د مؤمنانو دمقابلې دپاره روان شو نو دوی ته خطر وه د بنی کنانه قبیلې نه ، ځکه چه دوی د قريشو دمکی مخالف وو ، نویشتان ورته په صورت دسراچه بن مالک ، کناني ، کښ ظاهر شو اودوی ئ دجنگ دپاره تیز کرل او اوی وئیل چه په تاسو هیڅ څوک نشی غالب کیدی اوزه سره دخپل فوج نه ستاسو د مدد لپاره راغلي یم ، نو مشرکان ډیر خوشحاله شو او تسلی ئ راغله چه د بنی کنانه بن بکر قبیلې نه خطر ختمه شوه اود تعاون کولو طمع هم پیدا شوه ځکه چه سراقه دبنی کنانه بن بکر قبیلې رئیس وو ، نو هر کله چه په میدان بدرکښ زوردار جنگ شروع شو اودشیطان په نظر کښ حضرت جبرئیل عليه السلام اونوری فرشتې راغلي او په دغه وخت کښ ئ دحارث بن هشام په لاس کښ لاس وو نو په جلدئ سره ئ دهغه دلاس نه خپل لاس وه اوځکل ، او په تادی سره دخپو په پوندو پشی شا ، روان شو ، ابو جهل ورته اواز اوکړو چه ای سراقه دجنگ په دې شدت کښ په چل ول فریب سره چرته خې ، بیرته رااوگرزه ، زمونږ لښکر مه بې زړه کوه ، شیطان جواب ورکړو چه ﴿إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْهُ سَتَاسِى نَه بِيْزَارِىْم ، زه هغه څه وینم چه تاسوئ نه وینئ ، یعنئ فرشتې ، ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ﴾ یعنئ ددی حزب الله نه یريگم ، یادا چه دالله تعالی دذات نه یريږم .

سوال : واردیگی چه دالله تعالی دذات نه خوف خو علامه دایمان ده اودامستعبد دې دحال

دابلیس نه ، **جواب (۱)** حضرت قتاده رضی الله عنه وای چه ابلیس چه وئیلی دی ﴿أَرَأَيْتَ مَا لَا تُخَوِّفُ﴾ دای رښتیا وئیلی دی اودای چه وئیلی دی ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ﴾ نودای دروغ وئیلی دی ، (۲) حضرت عطاء خراسانی وای چه دخوف نه دلته مراد خوف دهلاکت دې ځکه چه شیطان چه کله فرشتې اولیدلې چه نازلیدلې داسمان نه نوده ته خوف راغلو چه دابه هغه وخت وی چه ددغه وخت پورې ده ته مهلت ورکړې شوې وو یعنئ داخوف طبعی غیراختیاری دې اوداعلامه دایمان نه ده ، امام مالک رضی الله عنه وغیره محدثینو یورایت ذکر کړیدی چه : ((مَارَوَى ابْلِسُ يَوْمًا فِيهِ أَصْفَرُ وَلَا أَذْخَرُ وَلَا أَحْقَرُ وَلَا أَغِظُ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ ، وما ذاك إِلَّا لِمَا يَرَى مِنْ نُزُولِ الرُّحْمَةِ وَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنِ الذُّنُوبِ الْعَظَامِ إِلَّا مَا كَانَ مِنْ يَوْمٍ بَدْرَ)) ، یعنئ ابلیس په دې دوؤ موقعو کښ ډیر ذلیل مطرود ، حقیر ډیر غصه ، لیدلې شویډې یو ورځ دعرفی ، بله ورځ دبدر .

ابن کثیر وغیره داهم نقل کړی دی چه مشرکین چه هر کله مکې ته واپس راغلل ، نودسراقه بن مالک سره ئ ملاقات او شو نو هغه ئ ډیر ملامت کړو او اوی وئیلې چه زمونږ دتول شکست

اونقصان ذمه داری په تاده خكه چه ته په عین میدان جنگ کښ تختیدلې ئ اوزمونږ خوانان دې بې زړه کړې دی هغه اوونیل چه ته زه میدان جنگ ته تللې یم اونه خبروم، زه خو هله خبرشوم چه تاسو، شکست خورده، دمیدان جنگ نه واپس شوی. اوددی آیت نه دامعلومه شوه چه شیطان په مختلفو شکلونو سره متشکل کیدې شی، اوخلق تیزوی په گناهونو، اوداچه شیطان فرشتې هم لیدې شی.

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ
کله چه وه ونیل منافقانو ^۱ اوهغه کسانو چه په زړونو ددوی کښ بیماری (شک، وؤ، دهوکه ورکړیده دې کسانو لره
وَيَنْهَعُونَ مِمَّنْ يَقُولُ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝
دین د دوی، او خوک چه خان وسپاری په الله تعالی نو بیشکه الله تعالی زروآورد دې حکمتونو والادې.
وَلَوْ تَرَى إِذْ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا 'الْمَلِكَةُ يَعْزِمُونَ وَجُوهَهُمْ' وَآخِبَارُهُمْ
اوکه وه وینې ته هغه وخت چه روح قبض کوی د کافرانو نه ملائک، وهی مخونه د دوی او شاگانې د دوی
وَهُؤُلَآءِ عَذَابُ الْحَرِيِّ ۝ ذَلِكِ بِمَا قَلَمْتَ أَيْدِيَكُمْ
«ورته وانې» وځکی عذاب د سوزیدلو دا سزا په سبب د هغه عملونو ده چه مخکښ کړیدی لاسونو ستاسو
وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ
او بیشکه الله تعالی نه دې هیڅ ظلم کونکې په بندگانو.

﴿إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ﴾ داپنځم علت دپاره ددعوی چه منافقینو په تاسو پورې خندل لیکن الله تعالی دهغوئ خندا په خفگان بدله کړه، اوتاسوته ئ فتح اوغلبه درکړه نوددی وجې نه مال غنیمت دالله تعالی دحکم موافق تقسیموی، ﴿وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ﴾ مرادشک دې اوداعطف تفسیرد ﴿الْمُنَافِقُونَ﴾ دې، اوددی آیت مطلب دانه دې چه په بدرکښ منافقین وو هغوئ دغه کلام کړې وو بدریین تول اعلی مخلصین وو بلکه مراددادې چه هغه منافقین چه په مدینه کښ په خپلو کورونوکښ وو اوبدرته نه وو تللی، دوی چه کله خبرشو چه دالک بې

سروسامانه مؤمنان د ډيرو كفارو مقابلي ته لارل نودوي اوونيل ﴿عَرَّ هَؤُلَاءِ﴾ ، ﴿يَدِينُهُمْ﴾ فاعل دې د ﴿عَرَّ﴾ او ﴿هَؤُلَاءِ﴾ ورته مفعول دې يعنى دهوكه وركړېده دوي ته ددوي دين چه لك كسان دى او اسلحه ورسره هم نشته دوي به څه رنگه جنگ او كړى ، ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ﴾ داصفت د مؤمنان دې ، ﴿إِذَا يَتَوَقَّأَ الْكَلْبُ﴾ دا تخويف دې په عذاب دترع يعنى څنكدن ، او برزخ سره ، ﴿يَتَرَيُوتُ وَجُوهَهُمْ﴾ ضرب دوجوهو او ادبارو په حالت دترع كېن دې ، اوو هل د مخ اود دبر لك چه تعذيب دې نودغه شان دانهايت تذليل اوبى عزتى هم ده ، نوڅكه داخاص شو ياترينه مراد تول بدن دې ، ﴿وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ دلته يقال لهم مقدر دې ، اوجواب دلومحذوف دې چه لرايت امراً فظيماً عظيم ، اوپه حذف كولو دجواب كېن اشاره ده دپته چه داعذاب دومره عظيم دې چه بيان ئ نه شى كيدې ، اوپه دې كېن دعذاب برزخى ذكر دې نودادليل دې په ثبوت دعذاب برزخى باندې د ((حريق)) معنى داده چه سوزونكې ظاهر باطن دواړولره ، اودا آيت اكر چه نازل دې په باره دمقتولينو كافرانو دبدر كېن ليكن حكم ئ عام دې تولو كافرانو ته ﴿ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ﴾ يعنى داعذاب په سبب دبدو اعمالو سره دې نويداعمال سبب دعذاب دې اوعذاب نتيجه دبدو اعمالوده ، ﴿لَيْسَ بِظُلْمٍ﴾ اى واعلموان الله ليس بظلام ، اى بذى ظلم ، نفى دمطلق ظلم مقصود ده ، اوپه ذكر كولو دصيغى دمبالغې كېن اشاره ده دپته چه چرې بالفرض الله تعالى ظلم كولې نوهغه به ډير زيات وي (څكه دغټو هرڅه غټ وي) اوبعض حضرات وائ چه دانفى دمبالغې نه ده بلكه مبالغه فى النفى ده .

كُتِبَ آلِ فِرْعَوْنَ ۖ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَفَرُوا

حال د دوي په شان د حال د فرعونيانو دې او دهغه كسانو چه مخكېن وو د هغوى نه ، كفر كړې وو هغوى

بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ

په آياتونو د الله پس وه نيول دوي لره الله تعالى په سبب دگناهونو د دوي بيشكه الله تعالى قوت والادې

شَدِيدُ الْعِقَابِ ۚ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَفَرُوا لَكُمْ مَغْفِرَةً نَعْمَةً

سخت عذاب وركونكې دې . دا عذاب په دې وجه دې چه الله تعالى هرگز ندې بدلونكې د هغه نعمت

أَتَعْمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُفْقَرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ

چه کفری می‌بیند به یو قوم باندی، تر خوچه دوی بدل نه کړی هغه څه چه د دوی په نفسونو کښ دی او بیشکه الله تعالی

سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ كَذَابٍ أَلٍ فِرْعَوْنُ ۚ وَاللَّيْنُ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ

اوریدونکې پوهه دې. حال د دوی په شان د حال د فرعونیانو دې او دهغه کسانو چه مخکښ وؤ د دوی نه

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ فَأَهْلَكْنَاهُمْ ۚ نَجَّيْنَاهُمْ

نسبت د دروغو کړې وؤ دوی آیاتونو د رب خپل ته، پس هلاک کړل مونږ دوی په سبب د گناهونو د دوی

وَأَعْرَفْنَاهُ أَلٍ فِرْعَوْنُ ۚ وَكُلَّ كَلْبٍ ظَلِيمٍ ۝ إِنَّ هَٰذَا النَّوَابِ عِنْدَ اللَّهِ الْيَمِينُ

او غرق کړل مونږ فرعونیان، او دا ټول ظالمان وؤ. بیشکه بدترین په زنده سرو کښ په نیز د الله هغه کسان دی

كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ وَاللَّيْنُ عَهْدُكَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ

چه کفری کړې دې پس دوی ایمان نه راوړی، دا هغه کسان دی چه تا لوظ کړې دې د دوی سره، بیا ماتوی دوی

عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرْوَةٍ ۚ وَهُمْ لَا يُتَّقُونَ ۝ فَإِنَّمَا تَتَفَقَّهُمْ فِي الْحَرْبِ

لوظ خپل په هر ځل کښ او دوی خان نه ساتی (د وعدی خلاصی نه). پس کچرې ته را لاندې کړې دوی په جنگ کښ

فَقَرَّذَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ۝

پس اوږه به په سبب د قتل د دوی سره هغه خلق چه روستو د دوی نه دی، لپاره د دې چه دوی نصیحت قبول کړی

﴿كَذَابٍ أَلٍ فِرْعَوْنُ﴾ دا خبرد مبتداء محذوف دې ای داهم کذاب ال فرعون، داتشبيه

دموجوده کافرانوده، دمخکینو کافرانوسره په عادت کښ او دارنگه په عذاب ددنیاودبرزخ

کښ ﴿يَذَّكَّرُ بِهِمْ﴾ دمخکینو کفاروهلاکت په سبب دکفر سره وولیکن هرکله چه کفرمستلزم وو

دیروگناهونولره نوددی وجې نه دذنوبو ذکر اوشو، ﴿وَاللَّهُ يَذَّكَّرُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ یعنی داعذاب

دوی ته په دې وجه ورکولې شی چه الله تعالی نعمت، صحت امن، عافیت، نه بدلوی ترڅو چه

دخلقو اعمال عقائد نوی خراب شوی نوچه اعمال او عقاید خراب شی نو الله تعالی د نعمت په

خای عذاب ورکړی، سوال واردیږی چه ال فرعون اومشرکین مکه والو خپل حال نه وؤ بدل

کړې دوی خوداول نه تر آخری پورې کافروؤ، جواب، (۱)، بعض مفسرین وای چه تغیر یودادې چه

دایمان او طاعت په خائ کفر او معصیت اختیار کړی، نو داتغیر دې د حال حسنه نه حال قبیحه ته اودویم داچه د قبیح نه اقبیح (زیات قبیح) ته تغیر راوولی لکه په اهل مکه کښ اول صرف کفروو لیکن درسول الله ﷺ دبعت نه بعد، تکذیب، ایذاء، انکار د دعوت، مقابله او عناد د حق سره، ی شروع کړه نو داتغیر دې د قبیح نه اقبیح ته،

(۲) بعض حضرات وای چه د نعمت نه مراد فطری نیک قوی، او استعداد دې اوتغیر ی دادې چه په بې اعتدالو او غلط کارونو کښ خپل دانیک قوی، استعداد، صلاحیتونه صرف کړی،

﴿كَذَّابٍ مَّالٍ فِرْعَوْنُ﴾ دا تکرار د تاکید دپاره دې یاد ا تکرار نه دې خکه چه مخکینی کښ تشبیه وه په کفر کښ اویه دې آیت کښ تشبیه ده په بدلولو د نعمت کښ او دارنگه په ماقبل کښ ذکر د کفر وؤ او پدې آیت کښ ذکر د تکذیب دې ﴿إِنَّ شَرَّ الْأَوَّابِ﴾ دازجر دې کفاروته،

﴿الَّذِينَ عَاهَدُوا﴾ ددې نه مراد یهود د بنو قریظه دی، داپه مدینه کښ لویه طاقتوره قبیله وه، رسول الله ﷺ چه مدینی ته هجرت اوکړو نو ددوی سره ی معاهده اوکړه چه تاسو به زمونږ په مقابله کښ زمونږ د دشمن سره تعاون نه کوئ اومونږ به ستا د دشمن سره تعاون نه کوؤ، لیکن دوی خوخله وعده ماته کړه اوبیا په جنگ احزاب کښ ی دمشرکینو مکمل حمایت اوتعاون اوکړو، نو دجنگ خندق نه بعد متصلاً نبی ﷺ ددوی محاصره اوکړه اومشران ی ورته ټول قتل کړل اوزنانه اونا بالغ بچی ی وینخی او غلامان جوړ کړل.

﴿مَا تَفَقَّهْتُمْ﴾ د اودویم قانون د جنگ دې او خطاب رسول پاک ﷺ ته دې یا هرامیرته دې ﴿فَتَرَدُّهُمْ﴾ تشرید منتشر کولو او، تنس کولوته وای یعنی داسې سزا ورکړه چه نور خلق ترینه عبرت واخلي، او بیر یی اوتر یی، بنو قریظه ددې نمونه ده.

وَمَا تَخَافُ مِنْ قَوْمٍ فِي بَاطِلٍ فَإِذْ لَا يَنْفَعُكَ إِيَّاهُمْ وَلَا يَضُرُّكَ

اوکه وه بریگی ته معلوم کړې، د یو قوم نه د لوظ ماتولو، پس وه غورزوه دوی ته وعده (لوظ) په داسې حال کښ

سَوَاءٌ لَّكَ إِنْ لَمْ يَخْرُجْ إِلَيْكَ أَمْ يَخْرُجْ إِلَيْكَ وَلَا يَنْفَعُكَ

چه تاسو دواړه برابر یی په علم کښ په لوظ ختمیدلو، بیشکه الله تعالی نه خوښوی خیانت کونکی او هرگز دې گمان نکوی

الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُجْزَوْنَ ۝ وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ

کافران چه دوی به بیج شی بیشکه دوی نشی عاجز کولی الله لره. او تیار کری د دوی د مقابلې لپاره خومره چه وس لری

مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوٌّ لِلَّهِ وَعَدُوٌّكُمْ

سامان د جنگ نه او د ساتلې شوی اسونونه چه یره وی تاسو په هغې سره دښمن د الله تعالی اودشمن ستاسې،

وَالْآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا

اونور کسان سوي د هغوی نه (منافقین) چه نه پیژنی تاسو هغوی لره، الله تعالی پیژنی هغوی لره، اوهغه چه خرج کوی تاسې

مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَوْمَ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ۝

خه شي په لاره د الله تعالی کښ نو پوره به درکړې شي تاسو ته ثواب د هغې او په تاسو به هيڅ ظلم نشي کيدې

﴿وَمَا تَخَافُ﴾ دخوف نه مراد علم يا غلبه دظن ده او مطلب دادې چه کوموخلقو وعده ماته کړه نو هغوی ته خوعبرتاکه سزاورکړه او کوموخلقو چه وعده ماته کړی نه وی لیکن ستا علم یاظن راشی چه دوی وعده اولوظ ماتوی نوداسې خلکوته وعده وغورزوه، یعنی دعهددختمیدلو اعلان ورته اوکړه ﴿عَلَى سَوَاءٍ﴾ جارمجروړ په محل دحال کښ دې یعنی په داسې حال کښ چه تاسو اودوی برابرې په علم کښ په ختمولو دعهد، داددی وجې نه چه څوک تهمت اونه لگوی دخیانت. دامانت اود عهد، حفاظت دایمان حفاظت دایمان حصه ده، لا ایمان لمن لا امانه له ولا دین لمن لا عهدله.

﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ﴾ دازجر دې کفاروته ﴿سَبَقُوا﴾ دامفعول د لا یحسبن دې په معنی د اَنْ یُسَبِقُوا سره یعنی دوی دې داگمان نه کوی چه دوی به زمونږ د عذاب اوگرفت نه بیج شی ځکه چه دوی نه شی عاجز کولی مونږ لره.

﴿وَأَعِدُوا لَهُمْ﴾ دادویم قانون دې یعنی دکفارو دمقابلې دپاره مادی اسباب تیارکړی ﴿مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ یعنی دا ضروری نده چه دهغوی سره دې برابر وی بلکه د خپل وسع مطابق اسباب تیار کړی، لږ وی یا ډیر، ﴿مِنْ قُوَّةٍ﴾ دا بیان د ﴿مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ دې، په حدیث کښ دقوة تفسیر په رمی سره راغلیدی (الا ان القوة هی الرمی) دویم معنی ئ، حصون، قلعه گانې، مورچې دی، دریم تفسیر ئ دادې چه ددینه مراد تمام اسلحې دی، ﴿رِبَاطِ الْحَيْلِ﴾ اضافت دصفت دې

موصوف ته ای الخيول المربوطة، اسونه ترلې شوی دجهاددپاره ، اوپه حديث کښ دی (الخیل مربوط فی نواصيها الخير الى يوم القيامة) دقيامت پورې داسونو په تندو پورې خيرترلې شويدي، په دې کښ اشاره ده چه جهاد به دقيامت پورې وی منسوخ نه دي اواسونو ته په جهادکښ په هردور اوزمانه کښ ضرورت دي، ﴿تَرْهَبُونَ يَوْمَ﴾ په دې کښ اشاره ده چه فتح په مادی اسبابوسره نه ده، بلکه په صفاتو سره ده، تقوى ، صبر، اطاعت ، دالله تعالى اودرسول الله صلى الله عليه وسلم، دالله تعالى ذکر، اخلاص لللهيت ، وغيرذالك ، او مادی اسباب صرف ددشمن دتخويف ترهيب دپاره دی، ﴿وَالْكَافِرِينَ﴾ ددې نه مراد منافقين دی ياترينه مراد اهل فارس وغيره دی، ﴿لَا تَقْلُبُوهُمْ﴾ په سورت توبه کښ (۱۰۱)، (لاتعلمهم) دي، داواضح دليل دي په دې چه نبی ﷺ اوصحابه عالم الغيب نه وو، ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ﴾ داترغيب دي اتفاق فی سبيل الله ته.

وَأَنْ جَعَلُوا لِلْسَّلَامِ فَأَجْتَنَحَ لَهَا وَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ

اوکه دوی مائل شی صلح ته ^(۱) نو ته هم مائل شه هغې ته او توکل کوه په الله تعالى باندې، بیشکه الله هرڅه اوری

الْعَلِيمُ ۝ وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ ۖ هُوَ الَّذِي

په هرڅه پوهه دي. اوکه دوی اراده لری چه دهرکه درکړی تا ته پس بیشکه کافی دي تا لره الله تعالى، الله تعالى هم هغه ذات دي

أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ۝ وَالْفُتُنُ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ۖ

چه قوی کړي نی ته په خپل مدد سره او په ملگرتيا دمومنانو سره. اوهم هغه الفت او مينه پيدا کړه په مينځ د زړونو د دوی کښ،

لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَّا أَلْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ

که خرج کړي وي تا هغه څيزونه چه په ځمکه کښ دی ټول، نو تا به الفت اومينه نوې راوستې په مينځ د زړونو د دوی کښ

وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ ۖ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

ليکن الله تعالى الفت اومينه پيدا کوی په مينځ د دوی کښ، بیشکه الله تعالى زوراور اوحکمتونو والا دي

﴿وَأَنْ جَعَلُوا لِلْسَّلَامِ﴾ داڅلورم قانون دي اومطلب ي دادې چه مؤمنان دي کافرانو ته دعوت

دصلح نه ورکوی لیکن که کافران صلح طلب کړی نو صلح کول جائز دی، که مصلحت په کښ وی، ﴿فَاتَّخَذَ﴾ امر دوجوب دپاره نه دې بلکه داباحت او استحباب دپاره دې ﴿وَلَا يُرِيدُوا﴾ دادماقبل سره متعلق دې یعنی که کفار په اظهار دصلح سره دهوکه اراده کوی اودصلح نه ئ غرض ستاسو دمقابلې دپاره تیارې کول وی، نو جزاء مقدره چه فلا تخف ولا تخزن، مه یریره، اوددې جزاء علت مذکور دې ﴿فَإِنَّكَ حَسْبُكَ اللَّهُ﴾ الله تعالی تالره کافی دې ﴿هُوَ إِلَهُ أُمَّةٍ﴾ یتیمه ﴿دَا د حَسْبُكَ﴾ الله بیان دې نوددی وحې نه عطف ترک شو، ﴿وَالْمُؤْمِنِينَ﴾ انصار اونور صحابه کرام ورنه مراد دی، یعنی په ملگریا د مؤمنانو سره ئ قوی کړې، سوال واردیږی چه تائید په نصرت الهی سره دې نویباخه حاجت دې بالمؤمنین ته، جواب تائید خوصرف دالله تعالی دې خوداپه دوه قسمه دې اول هغه دې چه په غیر دواسطې داسبابو معتادو نه وی، دویم هغه دې چه په واسطه داسبابو معتادو سره وی نوداول قسم ذکرپه په ﴿أَيُّكُمْ يَضْرِبُ﴾ کښ دې اوددویم قسم په ﴿وَالْمُؤْمِنِينَ﴾ سره دې ﴿وَأَلْفَ بَيْتٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ دابیان ددی خبرې دې چه الله تعالی په مؤمنانو سره څه رنگه تائید کړې دې یعنی الله تعالی ددوی په مابین کښ اتفاق، اتحاد پیدا کړو، اوپه غیرداتفاق نه تائیدنه شی کیدې، داسلام نه قبل په عربوکښ دقتل قتال جدال بازارونه گرم وو، په معمولی خبره به جنگونه دشمنی شروع کیدلې اوقومیت عصبيت داسې غالب وؤ چه که دیوقوم یوکس به صرف په سپیره او وهلې شو نویوره قوم به دهغې دبدل اخستلو پوره پوره کوشش کولو، دحق ناحق عدل انصاف، هیڅ تصور نه وو، الله جل جلاله په داسې حالاتوکښ حضور ﷺ مبعوث کړو اودالفتونو محبتونو مرکز اومنبع ئ اوگرخوؤ، دتوحید اودرسالت په دعوت سره ظلم عصبيت ختم شو، صرف اسلامی اخوت راغلو، حتی چه صحابه دخپل کافرپلار، رور، خوئی، دقتل دپاره تیارو، ﴿لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ﴾ ددشمنی دختمولو، اوصلح راوستلو دپاره دوه ذریعې دی اول داچه صلح راوستونکې، حکم «مینځ غاړې» ډیر هوښیار دې وی عاقل دې وی، دویم داچه ډیر مال خرج کوی اوپه هغې سره یوخصم راضی کړی، نوالله تعالی فرمائی چه ددې عربو، عداوت دومره زیات وو چه ته چه په تمام مخلوق کښ زیات عقل اوبوهی والا که چرې تاددنیا تمام دولتونه خرج کړې وې ددوی په مینځ کښ دالفت محبت، راوستلو دپاره نویبا به هم تاددوی په مینځ کښ محبت نه وې راوستي لیکن الله تعالی ددوی په مینځ کښ ددین اویمان په وجه محبت

الفت پیدا کرو نوستا تائید ی په دوی سره اوکړو.

ددې آیت نه معلومه شوه چه نبی ﷺ مختار کل نه دې، اوبل دامعلومه شوه چه دصحابه کرامو په مینځ کښ مینه محبت وو، دشمنی نه وه، ددوی په مینځ کښ عداوتونو خبرې بې سنده دی، البته ددوی په مینځ کښ اختلافات اوجدالونه واقع شویدی لیکن هغه دعداوت په بنیاد نه ووبلکه حق داتباع په جذبه، اوداجتهادی اختلاف په وجه شویدی.

لَا يَكْفِيكَ النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ٥

ای نبی ! ^(۱) کافی دې تا لره الله تعالی اوهغه چا لره چه تابعدار دی ستا، یعنی مومنان

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ﴾ دپنځم قانون دې چه دامیردپاره اودارنگه مامورینو دپاره په هرحالت کښ په الله تعالی باندې توکل اواعتمادپکار دې. ځکه چه الله تعالی کافی دې په هرحال کښ، ﴿وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ په دې کښ ځواحتماله دی، (۱) داعطف دې په (ک) باندې، ای حسبک ومن اتبعک الله، یعنی تالره اوستا متبعینولره الله تعالی کافی دې نویه هغه اعتمادتوکل اوکړی، (۲) واؤدعطف دپاره نه دې بلکه په معنی دمفعول معه سره دې ای حسبک الله مع من اتبعک، نو من اتبعک منصوب دې مفعول معه دې (۳) من اتبعک، مرفوع دې مبتداء ده خبری محذوف دې ای ومن اتبعک حسبهم الله ایضاً داتوجیهات داکثروسلفونه منقول دی (۴) اوبعض وای چه داعطف دې په لفظ ذ الله باندې معنی ی داده چه ای نبی ﷺ تا لره په حقیقت کښ یواځې الله کافی دې، اودظاهری اسبابو په اعتبارسره دمخلصینو مسلمانانو جماعت اگرکه لگ هم وی کافی دې، لکه مخکښ ذکرشو ((ایدک بنصره وبالمؤمنین)) لیکن علامه ابن قیم داتوجیه ردکړیده هغه وای چه حسبیت صفت خاصه دالله تعالی دې لکه حسبنا الله، حسبی الله، نواسنادی صرف الله تعالی ته کیږی غیرته نه کیږی په خلاف د «اید»، نه، روایت دې دابن عباس ؓ اوسعیدبن جبیر ؓ نه چه هرکله درې دیرش نارینو اوشپږو زنانو ایمان راوړو نودایوکم څلویښت عددوؤ نو بیاحضرت عمر ؓ ایمان راوړو نوڅلویښت پوره شو نودا آیت نازل شو، والله اعلم، داروایت دآخری توجیه مؤیددې، اودغه توجیه اکثر و مترجمینو اختیارکړې ده لکه شاه عبدالقادر دهلوی رحمته الله علیه مولانا اشرف

علی علیه السلام و غیره، اومروی ده دحضرت حسن علیه السلام نه، ابو حیان و نیلی دی چه دابه معنی دمع سره گر خول مخالف دی دکلام دسیبویه نه هغه وائی چه د کفاک وزیداً درهم، معنی داده چه کفاک درهم و کفی زیداً درهم، دقبیلی دعطف الجملة علی الجملة نه، صاحب دروح المعانی په حواله دابن تیمیه علیه السلام سره وائی چه سیبویه خوڅه نبی نه دی چه اتباع یی ضروری شی اومخالفت یی ناجائز شی.

لَا يَكْفِيكَ النَّبِيُّ حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ ۖ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا ۚ

ای نبی! تیزی ورکړه مؤمنانو ته په جنگ کولو باندې، که وی ستاسو نه سل کسان صبر کونکی نو غالب کیږی به

وَمَاتَتْنِیْ وَانْ یَّکُنْ مِنْكُمْ مِّائَةٌ یَغْلِبُوا أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَلْفِهِمْ

په دوو سوو، اوکه وی په تاسو کښ سل، غالب کیږی به په زرو کسانو د کافرانو نه په سبب د دې چه دوی

قَوْمٌ لَا یَفْقَهُوْنَ ۚ أَلَمْ تَرَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ وِیْكُمْ

داسې قوم دې چه نه پوهیږی. اوس آساتیا راوسته الله تعالی په تاسو، اومعلومه یی کړه چه بیشکه په تاسو کښ

ضَعْفًا ۚ فَإِنْ یَّکُنْ مِنْكُمْ مِّائَةٌ صَابِرَةٌ یَغْلِبُوا مَاتَتْنِیْ ۚ وَانْ یَّکُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ

کمزورتیا ده، پس که وی ستاسو نه سل کسان صبرناک غالب کیږی په دوو سوو، اوکه وی ستاسو نه زر کسان

یَغْلِبُوا أَلْفَتْنِیْ بِأَذْنِ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِیْنَ ۝

غالب کیږی به په دوو زرو، د الله په حکم سره، او الله تعالی خاص ملگري دې دصبر کونکو.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ هدا حکم دې نبی ﷺ ته چه مؤمنانوته دجهاد ترغیب ورکړه ځکه چه په دې سره مزید اخلاص راځی، اواخلاص ددین دهرکار بنیاد دې بل داچه کله یو عمل خصوصاً جهاد طبعاً ناگوار اومشکل وی نوپه ترغیب ورکولو سره اسان شی حَرَضِ، دتحریض نه مشتق دې اوتحریض دحرض نه مشتق دې په معنی دهلاکت سره زجاج و نیلی دی چه تحریض هغه تیزی ورکولو ته وائی چه ترینه معلومه شی چه داکس قریب دې هلاکت ته مقصود ترینه مبالغه ده په ترغیب کښ، ﴿إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرِينَ﴾ په ابتداء کښ په مؤمنانو باندې فرض وه چه یوکس مسلمان به دلسو کافرانو مقابله کوی اوتختیدل ترینه حرام دی اوپه تختیدلو

وعید را غلې وو، (فقد باء بغضب من الله)، په دې آیت کښ ددی ذکر دې، بیاڅه وخت بعد تخفیف راغلو چه یوکس مسلمان به دوو کافرانو په مقابلې کښ نه تختی اوکه دوو نه زیات وونو په تختیدلو کښ خړج نشته دې، ددی ذکر په مابعد کښ راځی.

﴿اَلَمْ يَخَفْ اَللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ﴾ بیا د علماو په دې کښ اختلاف دې چه آیا دا تخفیف نسخ دې یانه دې، بعض علماو لکه مدارک وغیره شو چه دانسخ نه دې ځکه چه نسخ په انشاء اتو کښ راځی نو کلام انشاء خورض المؤمنین علی القتال دې اودا منسوخ نه دې ﴿اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ﴾ کلام خبری دې نو په دې کښ نسخ نه شی راتلې او جمهور علما وای چه دانسخ دې او ﴿اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ﴾ الخ اگر که لفظاً کلام خبری دې لیکن معناً انشاء ده، دانشاء نه تعبیر کله په کلام خبری سره کیږی، ددی نه مقصود مبالغه اوتاکید فی الحکم وی، لکه ((فلا فسوق ولا جدال فی الحج)) او همدارنگه په کلام خبری سره تعبیر کښ خوشخبری دفتح ده بل په دې کښ تسهیل دې ځکه امر فطره په طبیعت باندې بوج وی، پس ثمره دخلاف په دې کښ ظاهریږی چه که یوکس مؤمن دلسو کسانو کافرانو مقابلې کوله او قتل کړې شو نو آیا گنهار دې یانه؟ نو بیا په قول اول باندې گنهار نه دې بلکه ده عمل کړیدې په عزیمت باندې، او بیا په قول ثانی باندې چه د جمهور و قول دې گنهار دې (روح).

دآیت مقصود خو دادې چه اول داحکم وو چه یوکس به دلسو کسانو په مقابلې کښ ثابت قدم وی، لیکن ذکر دواحدنه دې شوې بلکه، «عشرون» او «مائتین» ذکر شوې دې، په دې کښ اشاره ده چه امر دجهاد موقوف دې په جماعت، اولنیکر باندې، داسې نه چه یوکس به یواځی ځی او قتال به کوی، دا طریقه دجهادنه ده، اودارنگه په مابعد کښ د «مائة» او «مائتین» ذکر اود «الف» او د «الفین» ذکر ددې نکتی دپاره دې، شیرینی وای چه ددې حکم تقید په «صابرة، صابرون» سره راغلیدې دادلالت کوی چه صبر شرط دې دوجوب ددی حکم دپاره، او صابر هغه څوک دې چه شدید الاعضاء، قوی الاعضاء قوی القلب شجاع وی ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ یعنی سبب دغلې دادې چه کافران نه پوهیږی او مؤمن پوهیږی، دپوهی نه مراد دادې چه الله تعالی پیژنی او عقیده لری چه خدا دتولومجاهد اتومره په آخرت کښ ملاویږی، غالب شم یا مغلوب شم، اوداعلاء دکلمة الله دپاره چه زه هر قسم تکلیف برداشت کړم هغه فی الحقیقت خدا دثامی خوشحالی ذریعه ده، اوموت خدا اصل ژوند دې، نوددی عقیدې په وجه مؤمن په

دیری بهادری سره جنگیږی اودالله تعالی نصرت ورسره وی ﴿وَلَكُمْ اَنْتُمْ يَوْمًا﴾ ضعیف دایمان نه دي بلکه ضعیف دبدن یاد همت دي، ځکه دانسان مزاج او طبیعت دادې چه سخت کار چه په لگو خلقو واچولې شی نهرسري دخپل قوت اوقدرت نه زیات زحمت او کوشش کوی، اوکله چه دغه کار د ډیرو خلقو په ذمه شی نهریو دبل په انتظار کښ وی اوتول داسې فکر کوی چه آخر زه خو یواځی ددی کار مسئول اودمه وار نه یم نوپه دي وجه سره په عمل کښ سستی اویه همت کښ قلت محسوس شی.

مَا كَانَ لِغَيْبِي أَنْ يَكُونَ لَكَ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُفْصَلَ فِي الْأَرْضِ ۖ

ندی مناسب نبی لره^۱ چه وی دي هغه لره قیدیان، تر څو پورې چه ونی ئ نوی نوی کړی په ځمکه کښ،

تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا ۗ وَاللَّهُ يُرِيدُ الْأُخْرَىٰ ۖ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

غواړئ تاسو سامان د دنیا اوالله تعالی غواړی آخرت، ستاسولپاره، او الله تعالی زراور دي حکمتونو والا دي.

لَوْلَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا

که نوی حکم د الله تعالی چه مخکښ ئ فیصله شوې ده نو خامخا رسیدلې به وي تاسو ته په وجه دهغه مال

أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ فَكُلُوا مِنَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا

چه واخست تاسو د قیدیانو نه په فدیو کښ عذاب لوی، پس خورئ دهغه مال نه چه په غنیمت کښ واخست تاسو حلال

طَيِّبًا ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝

پاک، او یره کوئ د الله تعالی نه بی شک الله تعالی ښونکي مهربان دي.

﴿مَا كَانَتْ لِيَّ أَنْ يَكُونَ لَكَ أَسْرَىٰ﴾ داشپړم قانون دي حاصل ئ دادې چه په ابتداء کښ کفار قتلول پکار دی ددی دپاره چه رعب قائم شی په دشمنانو، په جهاد کښ مال غنیمت هم په لاس راځی اوقیدیان هم رازی، نو د سورت په ابتداء کښ د مال غنیمت حکم ذکر شوې دي، او دلته د قیدیانو په باره کښ حکم ذکر کیږی، د آیت شان نزول دا دي چه دبدر په غزا کښ اویا کسه دکافرانو نه دمسلمانانو په لاس کښ قیدیان شو چه په هغوی کښ عباس ؓ اوعقیل

بن ابی طالب دحضرت علی ؑ رورهم وودالله تعالیٰ دطرفه ددوئ په باره کښ دوه صورتونه پیش شو (۱)، قتل (۲)، فدیہ اخستل اوددوئ آزادول خوپه دې شرط سره چه په راتلونکي کال کښ به ستاسو نه اویاکسان قتلپرې، داپه ظاهر کښ مؤمنانوته اختیار ورکول وو اوپه حقیقت کښ اخباریعنی امتحان وو، اوددې وجې نه ددیدی په اخستلو باندې وعیدذکرشو خولکه روستو آیت کښ راځی، نورسول الله ﷺ په دې باره کښ دصحابه کرامو نه مشوره واخسته، نوابوبکرصدیق ؓ اووئیل چه یارسول الله ﷺ داتول قیدیان زمونږ خپلوان اوروږه دی، بهتره داده چه ددوئ نه فدیہ واخلو او آزادی کړو اوددی نرم سلوک و احسان په وجه کیدې شی چه بعض ددوئ نه مسلمانان شی او هغه مال چه مونږ ددوئ نه په فدیہ کښ واخلو هغه به په جهاد اونورودینی کارونوکښ خرچ کړو اوکه په آئنده کال کښ زمونږ نه اویا کسان شهیدان شی نوشهادت خوزمونږ دپاره سعادت دې اودرسول الله ﷺ میلان دفطری شفقت اوصله رحمی په بناء، هم په دې لورې وو اودزیاتو صحابو رای دحضرت ابوبکر درای سره موافق وه اوحضرت عمر ؓ اوسعدبن معاذ ؓ اودبعض صحابو رای ددینه خلاف وه، حضرت عمر ؓ اووئیل چه یارسول الله ﷺ داقیدیان دکفرامامان دی دوئ ستاتکذیب کړیدې اوتہ ئ دمکی نه اوباسلې ئ، ددوئ سرونه دې قلم شی، چه دکفر زورختم شی اوپه کافرانو رعب اوهیبت راشی چه مسلمانانو ته دتکلیف رسولو، اوخلقولره دالله تعالیٰ ددین نه منع کولو جرات اونه کړی، علی ؓ دې خپل رورعقیل لره قتل کړی اوحمره ؓ دې عباس ؓ لره قتل کړی، اوزه دې فلانې قتل کړم، دغسې هرکس دې خپل خپل قریبی رشته دار کافرقتل کړی، چه دالله تعالیٰ په بارگاه کښ دمشرکانو نه زمونږ کمال نفرت اوبیزاری ځکاره شی، اودحق په معامله کښ مونږ دخپلوخپلوانو اودمالی فوائدو اودهیڅ څیز پرواونه کړو، اوپه یوروايت کښ دی چه عبدالله بن رواحه ؓ اووئیل چه یوداسې وادی(ځنگل) چه په کښ خشاک دیروی په داسې ځای کښ دوئ داخل کړې شی اوگرم اور دې پرې بل کړې شی چه اوسوزی، نوحضرت عباس ؓ ده ته اووئیل چه قطع رحمک، نبی ﷺ اوفرمائیل چه الله تعالیٰ دبعض خلقو زړونه نرم کړی، حتی دلبنو، (شودو) نه هم زیات نرم وی اودبعض خلقو زړونه سخت کړی حتی چه کانړی نه زیات سخت وی اومثال ستایا ابوبکر ؓ په مثال دابراهیم ؑ دې چه اوئ وئیل (فمن تبعنی فانه منی، ومن عصانی فانک غفوررحیم) اوپه شان د عیسیٰ ؑ دې چه ئ اووئیل، (وان تغفرهم فانک انت العزيز الحکیم) اومثال ستا ای عمره ؓ په شان دنوح ؑ

دې دې چه اوئی وئیل (رب لا تذر علی الارض من الکفرین دیارا)، اوپه شان دموسی ﷺ دې چه اوئی وئیل (ربنا اطمس علی اموالهم)، بالاخر نبی ﷺ دحضرت ابوبکر صدیق ؓ رای ته ترجیح ورکړه، اوفدیه ئ ترینه واخسته اوازادئ کړل، سوی دیوڅوکسانو نه چه هغه ئ قتل کړل، لکه عقبه اونضر، اوطعمه، اوابوالعاص ؓ چه دنبی ﷺ دامادوؤ په غیردفاء نه آزادکړې شو اودیته په اصطلاح دشرع کنب (مَن) وئیلې شی، نوهرکله چه نبی ﷺ دقیدیانودآزادولو اودفدیه اخستلوفیصله اوکړو نو دا آیت نازل شو اصحابوته عتاب، زورنه راغله، نبی ﷺ دکورنه واپس شو ډیرخفه وو، سترگی ئ د اوبنکونه ډکی وې اوئی فرمائیل : (والله لئنزل العذاب من السماء مانحی غیر عمر وسعد بن معاذ ومقداد) یعنی که عذاب د آسمان نه راغلې وې نوپه غیر د عمر ؓ اودهغه دملگرونه به بل څوک نه وویچ شوی.

سوال : صحابؤ ته خواختیار ورکړې شوې وو چه که تاسوقیدیان آزادوئ اوکه قتلوئ ئ نویاولې عتاب اوزورته راغله.

جواب : داپه ظاهرکنب اختیار وو لیکن په حقیقت کنب اختبار اوامتحان وو لکه ازواج مطهراتو ته چه په ظاهر کنب اختیار ورکړې شوې وو ﴿إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَرَبِّتَنَّهُمْ فَاتَّخَذُوا﴾ (سورة احزاب، ع ۱۴) دا په حقیقت کنب امتحان وو، یالکه په لیلۃ المعراج کنب نبی ﷺ ته خمر اولبن پیش کړې شو.

سوال : آیادا فیصله یعنی دقیدیانو آزادول که داصولو داسلام نه بالکل مخالف وی نویباخه رنگه نبی ﷺ اواکابر صحابؤ ؓ اختیار کړه اوکه مخالف نه وی داصول دشریعت نه نویباولې په دې باندې دومره عتاب اووعیدراغې.

جواب : ددې نه مخکنب دقیدیانو په باره کنب څه حکم نه وونازل شوې، اودقیدیانو آزادول او د فدیہ اخستلونه منع هم نه وه راغلي، بلکه دقیدیانوآزادول اخلاقی حیثیت سره اودشریعت داصول کلیو سره عین مطابق وه لیکن دوقتی حالاتو اودوقتی مصلحتونو تقاضا داوه چه دوئ قتل کړې شی ددې دپاره چه په ظالمانو رعب راشی، اوددیارلس کلونو دسخت ظلم نتیجه دوئ ته مخکنب راشی، نوددې وقتی مصلحت په وجه باندې دافیصله الله تعالی ته پسند نه وه اودایواجتهادی غلطی شمارشوه اودارنگه دکومو صحابؤ چه نظر په مالی فاندوباندې لگیدلې وو، اگرکه ددوئ مال ددینی مصالحو دپاره وو لیکن چونکه خپل ذاتی ضروریاتو باندې نظورورسره هم شامل وو نوپه دې وجه داددوئ دپاره اجتهادی غلطی

شمار کړې شوه ځکه چه په خپل ذاتی ضروریاتو باندې نظر کولو سره «بعض فی الله» کثیر کمی اود جهاد د مقدس اوعالی محنت نه د غفلت احتمال وو، نوپه دې کښ دصحابو ۱ تربیت هم دې اود دوی لوی عالی شان ته اشاره هم ده نوددی وجه نه ئ دوی ته اووئیل:

﴿ثُرِیدُونَ عَرَضَ الدُّنْیَا﴾ یعنی ستاسو دپاره د ذاتی ضروریاتو فکر سوچ بالکل نه دې مناسب ۲

﴿لَئِنْ﴾ دا ئ نکره راوړه اشاره ده چه د احکم ټولوانبیاء ته دې یاترینه مراد فقط زمونږ نبی ۳ لکه چه په بعض قراتونو کښ لِلنَّبِیِّ معرفه راغلې ده نوپه نکره ذکر کولو کښ د نبی ۴ د ارب رعایت کول مقصود دی (تلفظ بالخطاب) اوبعض وای چه دلته مضاف مقدر دې او

لاصحاب نبی په قرینه ددې چه روستو ئ ثُرِیدُونَ، وئیلی دی اوتریدئ نه دی وئیلی ۵ (اشرئ) دا جمع داسیرده لکه مرضی جمع دمریض ده اومراد ددې نه داسې قیدیان دی چه په فدی وړکولوسره خلاصیږی نوپه دې کښ اشاره ده چه د مشرکانو د بدر قتلول غوره وو، د فدی نه، د مشرک قیدی قتل اواستعباد یعنی غلام گرزول جائز دی، اوبلا معاوضه پریخودل، یعن (مَنْ) جائزه دې، اوفدیه اخستل اوازادول هم دامام ابوحنیفه رحمه الله په مشهور روایت کښ جائزه دی البته دسیر کبیر په یور وایت کښ دی چه که مسلمانانو ته د مال دیر ضرورت وئ نوفدیه اخستل جائز دی، اود مسلم قیدیانو په تبادلې کښ آزادول جائز دی، د حضرت ابن عباس ۶ نه روایت دې چه غزوه بدر اول غزا وه او تر اوسه پورې د کافرانو طاقت او قوت نه وؤ کمزورې شوې نو پدې وجه د قیدیانو نه په فدی اخستلو اود دوی پریخودلو عتاب راغی بیاچه کله اسلام اومسلمانانو ته غلبه حاصله شوه اود کفر قوت مغلوب شو نویاالله تعالی مسلمانانو ته اختیار ورکړو د (من) اود (فداء) چه ددی بیان په سورت محمد کښ شویږي

((فاما ما بعد واما فداء)) نوگویاچه آیت دسورت محمد ناسخ اوآیت دسورت انفال منسوخ دې لیکن بعض حضرات وای چه سورت محمد اول نازل شویږي حتی چه بعضو ورته مکی وئیل دې نوآیت دسورت انفال ناسخ دې اوآیت دسورت محمد منسوخ دې، اوتحقیق دادې چه په دې دواړو کښ ناسخ اومنسوخ نشته دې ځکه چه په سورت محمد کښ چه د (من) او (فداء) اجازت چه ذکر شویږي نوهغه بعد داثخان، «خونریزی» نه دې کماقال تعالی حق اذا ائختموه فشدوا للوثاق - الايه اویه سورت انفال کښ هم حق یثمن فی الارض، دې یعنی داثخان نه قبر من فداء،، نه وو مناسب، نوددواړو آیتونو مفهوم یوشان ته دې لهندا ناسخ منسوخ په کښ شته دې.

﴿لَوْلَا كِتَابٌ﴾ داجواب دسوال دې چه هرکله فديه اخستل اوقيديان آزادول عندالله ناپسند وو نوپه دې عذاب ولی نازل نشو، جواب اوشو چه د عذاب د نزول دپاره مانع موجود وو نوڅکه نازل نه شو، هغه مانع ﴿كِتَابُ رَبِّكَ﴾ ای حکم مکتوب فی اللوح المحفوظ، یعنی حکم او فیصله چه مخکین لیکلې شویده، اوددی مصداق څوامورکیدی شي (۱)، دلته نبی صلی الله علیه وسلم اوصحابو اجتهاد کړې وو اومجتهد اگرکه غلط شی نوهم ورته عذاب نه شی ورکیدی (۲)، ترڅو چه یوحکم منصوسی نه وی نودهغې په خلاف کولو عذاب نه راځی لکه په سورت توبه آیت نمبر ۱۱۵ کښ دی اوپه سورت بنی اسرائیل کښ دی: ((وماکنا معذبین حتی نُبْعَثَ رَسُولًا))، (۳)، الله تعالی داهل بدروغلطی مخکین معاف کړیده، کما فی الحدیث لعل الله اطلع علی اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد عفرتکم، (۴)، الله تعالی ددې امت دپاره مال غنیمت حلال کړیدی (۵)، په دې قیدیانو کښ دپیرو کښ دپیروکسانو دپاره ایمان راوړل مقدر وو.

په دې اموروکښ څه منافات نشته ټول اراده کیدی شي غرض داچه که داموانع نه وې نوداغلطی داسې سخته غلطی وه چه په دې به عذاب واقع شوې وې، په یوروايت د حدیث کښ دی چه هغه عذاب نبی ﷺ ته ښکاره کړې شو، نونبی ﷺ اوحضرت ابوبکر ؓ دواړو ژړل حضرت عمر ؓ چه تپوس اوکړو نونبی ﷺ اوفرمانیل چه څما په مخکین هغه عذاب ښکاره شوې وو، چه په اخذ د فداء، راتلووالوو، دعالم غیب دبعض اموریه عالم مشاهد کښ متمثل کولې شي اومقصود ترینه صرف دعالم غیب دبعض امورو نظاره کول وی ﴿فَلَوْلَا مِمَّا عَذَبْتُمْ﴾ هرکله چه په اخذ د فديه عتاب راغې نوصحابو د خوف دوجه نه فديه اخستل پریښودل، اوفاء په فکلو کښ دسببیت دپاره ده یعنی هرکله چه مواخذه اوتزول د عذاب نشته دې نو فکلو

لَا يَكُنَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَشْيَاءِ إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ

ای نبی ! ^(۱) وه وایه هغه چا ته چه ستاسو په لاسونو کښ دی د قیدیانو نه، که معلوم کړو الله تعالی به زړونو ستاسو کښ

خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَتَقْبُضُوا لَكُمْ
خير (ايمان) نو در به کړی تاسو ته ډير غوره دهغه مال نه چه اخستې شوې دې ستاسو نه اوبښنه به وکړي تاسو ته.
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝ وَ إِن يُرِيدُوا حِيَاثَتَكَ فَقَدْ
او الله تعالى بښونکې دې رحم کونکې دې. او که اراده لري دوى د خيانت د هوکه ستاسو سره، پس په تحقيق سره
حَالُوا اللَّهُ مِنْ قَبْلِ فَأَمَكُنْ مِنْهُمْ
خيانت او د هوکه کړې وه دوى د الله تعالى سره مخکښ د دينه پس قدرت درکړو تاسو لره الله تعالى په دوى باندې
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
او الله تعالى علیم حکيم دې.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا اوم قانون دې حاصل ئ دادې چه په قيديانو کښ څوک دعوه دايمان کوي ددی دپاره چه د فديه ورکولو نه بچ شى نوهغه ته دې ترغيث ورکړې شى اوورته دې اووښلې شى چه فديه ورکول خوپه تالارم دى او که دعوه دايمان ستا صحيح وي نوالله تعالى به ډير عوض درکړي، اووجه داده چه که يوکس ته دعوى دايمان سره فديه معاف شى نوبيا به هرکس دايمان دعوى کوي، ددى آيت حکم عام دې اونزول ئ خاص دې په باره دحضرت عمر ؓ کښ دې، په يوروايت کښ دى چه په قيديانو کښ حضرت عباس رضى الله عنه راوستې شو نوحضرت عمر ؓ ده لره ډير سخت کلک ترلې وو، اودتکليف دوجه نه ئ فرياد کولو، نبى ﷺ چه ددوى فرياد واوږيدلو نوآرام ئ نه شو کولې، نوصحابه ؓ چه پوهه شو نوددوى ترل ئ نرم کړل اوبياانصارو صحابو ؓ اووښل چه عباس ؓ زمونږ خورئ دې دوى ته دې فديه معاف شى، خوښى ﷺ اوفرمانيل چه يو درهم به ورته هم نه شى معاف کولې اوحکم ئ اوکړو چه خپله فديه هم ورکړه اودخپل وراره عقييل بن ابى طالب فديه هم ورکړه حضرت عباس رضى الله عنه اووښل، کنت مسلماً لکن استکروهى، يعنى زه خومسلمان وم کفارو څه جبراً رااوباسلې يم نوبى ﷺ ورته اوفرمانيل که ستاد خبره حقه، ريشتيا وي نوالله تعالى به تاته جزائ خيردرکړي ليکن ستا ظاهر امر دادې چه ته زمونږ په مقابله کښ راغلې ئ، نوخپله فديه هم ورکړه اودنوفل بن حارث اودعقييل بن ابى طالب فديه هم ورکړه نودوى اووښل چه ماسره خوښ نشته، اوته ماپه داسې حال باندې پريگدې چه دقریشو نه به سوال

کوم، نوبی صلی الله علیه وسلم ورته افرمائیل چه هغه مال څه شوچه تالوستایی بی، ام الفضل بدرته دراتلوپه وخت کښ دفن کړې وو، اوتا هغې ته اووئیل چه پته نه لگی چه څه به پیڅپړی که چرې زه په دې کښ هلاک شم نودامال، ستا اودعبداللہ (بن عباس) اودعبیداللہ، اودقثم دې، نوعباس رضی الله عنه اووئیل چه (ومایدریک) تاته څه پته ده، دغه مال خو ماخپلې بی بی ام الفضل ته په توره شپه کښ ورکړې وو اوبه غیر دالله تعالی نه پرې بل هیڅ څوک خبرنه وو، نوبی صلی الله علیه وسلم افرمائیل چه ماته څمارب خبراکړو، نوعباس ۞ وه وئیل : (اشهد انک صادق وان لا اله الا الله وانک رسول الله)، غرض دا چه حضرت عباس ۞ خپله فدیہ هم ورکړه اودعقیل بن ابی طالب فدیہ ئ هم ورکړه، حضرت عباس رضی الله عنه فرمائی چه ماسره څمارب دوه وعدې کړی دی یوه داچه ﴿يُنْفِقْكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ﴾ دویمه داچه ﴿وَيُعْزِزْ لَكُمْ﴾ اول وعده ئ پوره کړیده چه اوس څما په ملکیت کښ شل غلامان دی اودهریوسره کم ازکم دشلو شلوزرو دراهمو مال تجارت دې، اودویمی وعدی په انتظار کښ یم ﴿اِنْ يَمَسَّكُمْ﴾ داکنایه د وجودنه ده ځکه چه یوشی چه موجودوی نولازم ورسره داده چه دالله تعالی علم به پرې وی نوملزم ذکرشولازم ترینه مرادشو، نومعنی داده که وی ستا سو په زړونوکښ خیر، اومراد دخیرنه ایمان اورغبت دایمان دې، ﴿يُنْفِقْكُمْ خَيْرًا﴾ ددی خیرنه مراد زیات مال دې لکه حضرت عباس ۞ ته چه الله ورکړو، اوددې نه معلومه شوه چه ایمان اوطاعت دالله تعالی اودرسول سبب دبرکاتو دنیویو اخرویو دې، ﴿وَلَنْ يُؤِيدُوا بِجَانَتِكَ﴾ جزاء دشرط مقدره ده (ای فلا تخزن) یا (بلهم الله) او ﴿فَقَدْ خَاوَا اللَّهَ﴾ قائمقام دجزاء دې ﴿فَانْتَنَبَهُمْ﴾ ای فامکنک واقدرك عليهم، یعنی ته ئ قادر کړی ددوی په گرفتار کولو او قتل کولو.

إِنَّ	الَّذِينَ	آمَنُوا	وَهَاجَرُوا	وَجَاهَدُوا	بِأَمْوَالِهِمْ
بیشکه هغه کسان چه ایمان ئ راوړې دې او هجرت ئ کړې دې اوجهاد ئ کړې دې په مالونو خپلو سره					
وَأَنْفُسُهُمْ	فِي	سَبِيلِ	اللَّهِ	وَالَّذِينَ	أَوْوَا
او په نفسونو خپلو سره په لاره د الله کښ اوهغه کسان چه ځای ئ ورکړې دې مهاجرینوته اوامداد ئ کړې دې					

أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا

دغه کسان بعضی د دوی دوستان د بعضو دی، اوهغه کسان چه ایمان یی راوړې دې اوهجرت یی ندې کړې

مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا ۚ وَإِنْ اسْتَنْصَرْتُمْهُمْ

نشته دې تاسو لره د دوستانې د دوی نه هیڅ حق تر څو چه دوی هجرت نوی کړې. اوکه دوی مدد وغواړی ستاسو نه

فِي الَّذِينَ فَعَلِيتُمْ التَّنْصِرَ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ

په باره د دین کښ پس لازم دې په تاسو باندې مدد، مگر په مقابله د هغه قوم کښ چه په مینځ ستاسی

وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ ۖ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝

او په مینځ دهغوی کښ وعده وی، او الله تعالی ستاسو په هغه عملونو چه تاسو یی کوئی لیدونکې دې

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۖ إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ

اوهغه کسان^۱ چه کفر یی کړې دې بعض د دوی نه ملگری د بعضو دی، که ونه کړی تاسو امداد نو پیدا به شی

وَقَتَّةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ۝

فتنه په ځمکه کښ او فساد لوی.

﴿إِنَّ الْأَئِمَّةَ مَاتُوا﴾ دقوانینودجهادنه بعدترغیب دې هجرت اوجهادته دلته دمومنانو درې فرقې ذکرکېږی اویوه فرقه دکفارو ذکرکېږی فریق اول مهاجرین یعنی هغه صحابه چه ددین دپاره یی خپل وطن مکه پرېښودلی وه اوجهاد یی کړې وو، دویم فریق انصار یعنی د مدینې اصل باشندگان چه د مهاجرینو هجرت نه مخکښ یی ایمان راوړې وو.ددی دواړو فرقوپه باره کښ یی داوفرمائیل ﴿أُولَئِكَ بِمِثْلِ الَّذِي بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الْأَنْصَارِ﴾ ددوی دوه مطلبه کیدی شی یوداچه دولایت نه مرادنصرت اوتعاون دې یعنی مسلمانان مهاجراوانصارودیوبل مدداومعاونین دی په دوی کښ دیوسره صلح دتولوسره صلح ده او دیو سره جنگ دتولو سره جنگ دې نویه دې تقدیرداآیت منسوخ نه دې، اودویم مطلب دادې چه دولایت نه مرادعام دې وراثت اوتعاون دواړوته شامل

۱- د مؤمنانو په مقابله کښ د کفارو ذکر.

دې لکه په ابتداء داسلام کښ به مهاجر دانصاری وارث وو نوپه دې تقدیر دآیت منسوخ دې په مابعد آیت سره چه (واولوا الاحام بعضهم اولیٰ ببعض) یعنی د میراث مدار په نسب باندې دې نه په هجرت ، دریم فریق چه بیان ی په دې آیت کښ دی.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَمَاجِرُوا﴾ یعنی هغه مؤمنان چه هجرت ی دمجبوری دوجه نه نه وی کړې دامستضعفین دی نوددوی حکم دادې چه ﴿مَا لَكُمْ مِنْ وَلَدِهِمْ مِنْ غَوٍّ﴾ دهغوی سره داسې ولایت نشته دې چه دهغوی سره صلح معاهده ستاسو سره صلح معاهده وی اودهغوی سره دشمنی ، ستاسو سره دشمنی وی.

اودویم حکم دادې چه ﴿وَإِنْ اسْتَضَعُّوكُمْ﴾ که هغوی ستاسو نه مدد طلب کړی دکفارو په مقابله کښ نوپه تاسو باندې دهغوی سره مدد کول لازم دی ﴿إِلَّا عَلَى قَوْمٍ﴾ مگرد داسې کفارو په مقابله کښ دهغوی مدد کول نشته دې چه ستاسو سره ی معاهده اوصلح وی ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دمؤمنانو په مقابله کښ دکفارو ذکر دې چه دهغوی سره ولایت او مدد جائز نه دې بلکه دکفارو سره نصرت مدد کول دکفارو خاصیت دې ﴿إِلَّا تَقَعُّوهُ﴾ ضمیر منصوب راجع دې کل ماقبل مذکور فی الایتین ته، یعنی دیوبل سره نصرت تعاون کول اود مستضعفینو سره مدد نصرت مدد کول اود مؤمنین غیر مهاجرین سره دکفارو په مقابله کښ نصرت کول، یعنی که تاسو دغه اونکړی نو په زمکه کښ به فساد پیدا شی .

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجْهَهُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ

اوهغه کسان چې ایمان ی راوړې دې اوهجرت ی کړې دې اوجهاد ی کړې دې په لاره د الله تعالی کښ. اوهغه کسان

اَوْوَا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ

چه ځای ی ورکړې دې مهاجرینو ته او مدد ی کړې دې دغه کسان دوی مؤمنان دی په ریشیا سره ، دوی لره ښه ده او رزق

کَرِيمٌ ۝ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجْهَهُوا

عزتمند دې اوهغه کسان چه ایمان ی راوړې دې دهغې نه روستو، اوهجرت ی کړې دې او جهاد ی کړې دې

مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ ۖ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ

به ملگرتیا ستاسو کين پس دغه کسان ستاسي د ډلي نه دي، او يو نسب والا خپلوان بعضي د دوي حقدار دي

بِمَعْضُونٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

د ميراث د بعضي، په حکم د الله تعالی کين، بيشکه الله تعالی په هر څيز باندې علیم دي.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَلَبُوا﴾ په دې آيت کين صحابو ته بشارت دي اودصحابو ډيرلوی لوی مناقبو (تمغه امتياز) ذکر دي اول داجه صحابه رضی الله عنهم مهاجرين اوانصار مؤمنان دي اوهویم داجه ددوي ايمان په حق اورينستيا دي دشک اودنفاق نه بری دي، هویم داجه دوي لره مغفرت دي که څه لغزش اوگناه ترينه شوې وي نودهغې دمعافي اعلان الله ﷻ په خپله په خپل کلام ازلی کين کړيدي اوددې وجې نه علماء دعلم کلام وای چه دصحابو کرامو دلغزشونو تذکره کول ناجائز دی يعنی په طور دتوهين يا د اعتراض سره (لانذکراحداً من الصحابة بالسوء) اوقرآن پاک قطعی دي نوددې په مقابله کين تاريخی روايات هيڅ حيثيت نه لری، څلووم داجه دوي لره رزق کریم دي چه په دنياکين مال غنيمت دي اوپه آخرت کين رزق دجنت دي ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ په دې آيت کين دبل قسم مؤمنانو صحابو ذکر دي چه ﴿وَأَمَّا مَنْ بَدَّلَ﴾ د بَعْدُ نه مراددفتح مکه نه بعدمراددي يادصلح د حديبيه نه بعدمراد دي نويه دي کين اشاره ده دي نه چه په دوي کين په درجه کين تفاضل شته دي ليکن په صفت د صحابيت اودايمان حقه اومغفرت اورزق کریم کين ټول شريک دي ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ﴾ مطلب دادې چه ميراث په سبب دنسب سره دي اوپه سبب دموالات مواخات سره ندي نودا آيت ناسخ دي دهغه حکم دپاره چه په ابتداء داسلام کين ميراث په سبب دهجرت اومواخات سره وو

تمت تفسير سورة الانفال بفضل الله عز وجل وبكرمه

رقعها حسب التسلسل (۹) وحسب النزول (۱۱۳)

ويعط : (۱) ماقبل سورت کنب قواعددجهااد بیان شو دلته اعلان دجهااد دې (۲) په سورت انفال کنب دجهااد ذکر و خودانه وه ذکر چه دچاسره جهاد کول پکار دی دلته دهغه دلو ذکر کیږی چه دهغوئ سره قتال کولې شی (۳) په سورت انفال کنب دقواعدو دقتال ذکر او شودلته رفع دمانعو دقتال کیږی.

خلاصه دمضامینو دسورت : ددی سورت دوه حصې دی اوله حصه دابتداء دسورت نه ترآیت نمبر ۳۷ رکوع (۵) پورې ده، په دې حصه کنب دڅلورو فرقو حکم بیان کیږی او دڅلورو موانعو دقتال رفع او جواب ذکر کیږی، دابتداء نه دآیت نمبر ۲۸ پورې بیا دعوه دسورت یعنی حکم دقتال او دهغې دپاره اوه علتونه ذکر کیږی او دهغه دلو ذکر کیږی چه قتال ورسره کیدې شی، دآیت نمبر ۳۷ پورې او دسورت دویمه حصه دآیت نمبر ۳۸ دآخړه پورې ده په دې کنب دآیت نمبر ۱۲۲ ع (۱۵) حالات د منافقینو په تفصیل سره او په دوئ زجر و نه، وعیدونه بیان کیږی او زجر و نه په متخلفینو د جهاد عمداً یا خطاً ذکر کیږی، او اوصاف د مجاهدینو او صحابو او د دوئ لپاره بشارتونه دنیوی، آخروی بیان کیږی او د آیت نمبر ۱۲۲ نه بعد دسورت دمضامینو اعاده بالاختصار کیږی، دسورت په ابتداء کنب چه دکومو څلورو فرقو حکم بیان کیږی، دهغې تفصیل دادې چه په سنه ۶هـ کنب نبی ﷺ دصحابو سره عمری دپاره دمدينې منورې نه مکې معظمې ته روان شو، نو کفارو دقریشو دوئ لره منع کړل دداخلیدو نه حرم ته او جنگ ته تیار شو او دالله تعالی دطرفه دجنگ کولو حکم نه وو بلکه په دې موقعه جنگ کول خلاف مصلحت وو نو ددی وجې نه نبی ﷺ ددوئ سره په حدیبیه مقام کنب صلح او کړه چه دیته صلح حدیبیه وئیلې شی چه تفصیل ئ په کتب دحدیث او دسیرت کنب مذکور دې په دې صلح کنب دمختلفو قبائلو دعبور سره معاهدې شوی وی، قریش دمکې چونکه اصل فریق مخالف وو نو ددوئ سره دلسو کالو دپاره معاهده شوې وه دجنگ بندئ اوداچه دیوبل دشمن سره به دیوبل په مقابله کنب تعاون نه کوؤ، اودیوبل دحلیف دقتل اوجلا، وطن کول به نه کوؤ او په دې معاهده کنب خزاعه قبیله دنبی ﷺ حلیفان ملگری وو، او بنی بکر قبیله دقریشو حلیفان اوملگری وو، دبنی خزاعه او بنی بکر په مابین کنب

قدیمی عداوت وو، دمعاهدی نه بعد دیو کال پورې دمعاهدی څه خلاف ورزی نه وه شوې، اونی ۷۰ په سنه ۷هـ کښ دخیلو صحابو سره عمرة القضاء اوکړه، ددې نه بعد پنځه یاشپږ میاشتې تیرې شوی یعنی دمعاهدې نه یونیم کال روستو بنی بکر قبیلې په خزاغه باندې دشبې حمله (شبخون) اوکړه او دیر ظلم ئ ورسره اوکړه او قریش مکه دهغوئ سره تعاون اوکړه، نو صلح اومعاهده ددوئ دطرفه ماته شوه، بنی خزاغه قبیلې نبی ﷺ ته خپل فریاد په ډیر دل سوزالفاظو کښ پیش کړه نونبی صلی الله علیه وسلم ورسره دتعاون وعده اوکړه او اوئ فرمائیل لا کفیرت ان لم انصرکم، نولښکړی تیار کړو اومکه ئ فتح کړه، چه تفصیل ئ د حدیث اوسیرت په کتابونو کښ مذکور دې، دلته چه دکومو فرقو ذکر دې په هغې کښ یو فرقه هغه قریش دی چه نقض العهد (وعده خلافی) ئ کړې وه او ایمان ئ نه وو راوړې اوبله فرقه بنی ضمیره اوبنی مدلج چه دبنی کنانه دوه قبیلې دی، ددوئ سره هم په حدیبیه کښ صلح او معاهده شوی وه اومیعادت مقرر شوې وو اوسورت براءت دنزول په وخت کښ نه، میاشتې په میعاد کښ باقی وې اوبله فرقه هغه وه چه صلح اومعاهده ورسره شوی وه خومیعادنه وو مقرر شوې، بله فرقه عامه قبائل دعربو وو چه دهغوئ سره هیڅ معاهده نه وه شوې، خلاصه داده چه مشرکین څلور قسمه وو، یوهغه خلق چه هیڅ صلح معاهده ورسره نه وه شوی دویم هغه خلق وو چه معاهده ورسره شوی وه خومیعاد نه وومقرر ددی دواړو حکم براءت اورفع دامان ده، البته څلور میاشتې مهلت ورته ورکړې شو چه دوئ سوچ فکر اوکړی اود څلور میاشتونه بعد به دوئ ته امن نه وی اودا څلور میاشتې به دلسم دذی الحجه نه شمار پری اگر که نزول دآیت دبراءت په شوال کښ شوی دې لکه دا اصح قول دې ځکه چه اعلان دبراءت دوئ ته په ایامود حج کښ شوې دې دسورت په ابتداء کښ په دوؤ ایاتونو کښ ددوئ ذکر دې، اودریمه فرقه هغه خلق وو چه معاهده ورسره شوی وه اومیعاده مقرر شوې وو، او څلورم فرقه هغه مشرکین د قریشو وو چه وعده ئ ماته کړې وه نوددی دواړو فرقو مشترک حکم دادې چه الله تعالی اورسول دهغه، مشرکینو ته دامان ورکولونه بری دی، البته قریشو چونکه وعده خلافی کړی وه نودوئ مستحق دامن ورکولو نه وو خو د اشهر حرم د وجه نه دوئ ته د اشهر حرم د ختمیدلو پورې امن ورکړې شو، او دریمې فرقې وعده خلافی نه وه کړې نودوئ حکم راغلو چه ﴿فَآتُوا إِلَيْهِمْ عَهْدًا﴾ اود څلورمې فرقې حکم دایان شو چه ﴿فَإِذَا أَتَيْتُمُ الْمَدِيْنَةَ فَأَقْبَلُوا إِلَيْكُمْ فَوَلَّوْا الْمَشْرِكِيْنَ﴾ یعنی دوئ

په وجه دنقض العهد (وعدہ خلافی) سره مستحق ددی وو چه فی الحال قتل کړې شی لیکن د مصلحت دوجې نه دوی ته اشهر حرم د ختمیدو پورې مهلت ورکړې شو ددی سورت په ابتداء کښ ددی فرقو سره دبرانت اودرفع امن، حکم دې اوهر فرقی ته دمهلت ورکیدلو حکم دې، دا آیتونه په سنه ۹ هـ شوال کښ نازل شویدي، په دې کال نبي ﷺ په خپله حج ته تشریف نه و وړې ځکه چه حرم کښ هم مشرکان وو، اونور قبائل دمشرکانو حج ته راتلل چه په غیر شرعی طریقې سره ئ حج کولو نو ترخوړی چه حرم دمشرکانو نه ندې پاک شوې نوپه شرعی طریقې حج کول اوخلقوته دهغې تعلیم ورکول مشکل وو نوددی وجې نه الله تعالی آیتونه دبراء نازل کړل، اودحرم دصفا کولو اودمشرکانو دحرم نه دمنع کولو انتظام ئ اوکړو نونبی ﷺ حضرت ابوبکر صدیق ؓ امیر مقرر کړو اوپو جماعت ئ ورسره کړو چه هغوی کښ ابوهریره ؓ هم وو حرم روان کړو او د احتیاط دپاره ئ ورپسې روستو حضرت علی ؓ هم اولیگلو نو دوی په منی او عرفات اوپه نورو مجامعو کښ ددې سورت آیاتونه خلقوته اورول اودا اعلان به ئ کولو ((اللا یحجن بعدالعام مشرک ولا یطوفن بالبيت عریان)) چنانچه اوله فرقه یعنی هغه قبائل دعربو چه صلح اومعاهده ورسره نه وه شوې دوی ته ئ څلور میاشتې مهلت ورکړو چه دوی سوچ فکر اوکړی نویابه صحیح مسلمانان شی یادې بل چرته لارشی، گنی دڅلور میاشتونه بعد به دوی ته امن نه وی بلکه قتل کولې به شی، نودداسې قسم مشرکانو نه حرم په څلورو میاشتو کښ پاک شو، اوداڅلور میاشتې به شروع کیږی دلسم دذی الحجی نه، نوبناپه دې ددوی میعاد په لسم ربیع الثانی ختم شو اوحرم ددوی نه پاک صاف شو، اودڅلورمې فرقې یعنی هغه قریش چه وعدہ خلافی ئ کړې وه. ددوی سره میعاد داشهر حرم په ختمیدو، یعنی دمحرم په ختمیدلو سره پوره شو اوددوی نه حرم پاک شو او د دریمې فرقې یعنی هغه خلق چه معاهده میعادی ورسره شوې وه نودهغوی میعاد په لسم درمضان پوره شو اوحرم ددوی نه پاک صاف شو، اومخکښ کال ته هیڅ مشرک حرم ته حج ته رانغلو لکه ددې آیت نه معلومیږی ((فلا یقربوا المسجد الحرام)) نوپه لسم دهجرت نبي ﷺ په خپل نفس نفیس سره حج ته راغلو اودمخالفینو سره قتل وقاتل اونه شو، ځکه چه بعض مسلمانان شو اوڅوک چه نه مسلمانیدل نوهغوی لارل، اورسول پاک ﷺ ددی نه بعد دهیڅ مشرک سره معاهده نه ده کړې بلکه دجزیره عرب نه ئ کفاروداخراج عزم وو، لیکن هرکله چه په قریب زمانه کښ یعنی ۱۱هـ ئ ددنیا نه رحلت

اوفرمايه نوداعزم ئ پوره نه شو، اوصحابؤ ته ئ وصيت وكړو چه (اخرجوا اليهود والنصارى من جزيرة العرب) اوصحابه كرامودا وصيت پوره كړو

فائده: ددى سورت په ابتداء كېنې دبسم الله نه ليكلو وجه په خپله دجامع قرآن عثمان بن عفان ؓ نه مروى ده چه دهغې خلاصه داده چه ابن عباس ؓ دعثمان بن عفان ؓ نه دبسم الله دنه ليكلو دوجه سوال او كړو نوهغوئ او وئيل چه رسول الله ﷺ وفات شو اوهغوئ تصريح اونه فرمائيله چه (دامستقل سورت دې كه دبل سورت جزء دې) اوسورت انفال په مدينه كېنې اول نازل شوې وو، (دبدرپه موقعه) اوسورت توبه آخر نازل شوې وو اوددواړو مضمون يوشان، اومناسب وو، نوماڅكه دانفال سره يوځاى كړواوبسم الله مى اونه ليكله، حاصل داچه ددې سورت حال مشتبه پاتې شو چه آيادامستقل سورت دې يادبل سورت جزء دې اوچه دبل سورت جزء شى نودكوم سورت جزء دې، نوكه بسم الله ليكلې شوې وې نوبياخوبه داجزماً مستقل سورت وى ځكه چه بسم الله ليكل دليل د دې دې چه دا مستقل سورة دې، حالانكه داسې نه ده، اوكه فصل په درميان كېنې بالكل نه وې نوبيا به داجزماً دبل سورت جزء وې اوحالانكه داسې هم نه ده نوددى وجې نه فصل پريخودلو اوبسم الله ئ اونه ليكلو، او مضمون ئ دانفال سره مشابه وو نوځكه ئ دهغه سره يوځاى كړو، اودحضرت على ؓ نه مروى ده چه بسم الله امان دې اوداسورت رفع دامان ده.

فائده: څوك چه تلاوت ددى سورت دابتداء نه شروع كوى نواعوذبالله اوبسم الله دواړه به وائ لكه دتولوسورتونو داجزاؤ داحكم دې چه دهرجزه نه چه تلاوت شروع كوى نواعوذبالله اوبسم الله دواړه به وائ اوڅوك چه دماقبل نه تلاوت كوى دلته راؤرسى نوهغه به اعوذبالله، بسم الله دواړه نه وائ، اوخود ساخته عبارت، چه اعوذبالله من النار ومن شر الكفار الخ وئيل خلاف سنت دى.

بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ۝

دا اعلان دبیزاړئ^(۱) اودقطع تعلق دې د طرف دالله اودرسول نه هغه كسانو ته چه تاسو ورسره وعده كړې وه د مشركانو نه

۱- د دويمې فرقې ذكر يعنى هغه كسان چه معااهده ميعادى ورسره شوې وه او د اولې فرقې حكم هم معلوم شو.

فَسَمِعُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَإِنَّ اللَّهَ

پس وگرزی به زمکه کسب خلور میاشتی، او پوهه شی چه بیشکه تاسو نشن کمزوری کولی الله لره، او بیشکه الله تعالی

مُعْجِزِي الْكَافِرِينَ ۝ وَأَقَامَ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ

رسوا کونکې دې کافرانو لره . او اعلان دې د طرف د الله او د رسول دهغه نه خلقو ته به ورځ د حج لوی

أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ ۚ فَإِنْ تُبْتِغُوا

چه بیشکه الله تعالی بیزاره دې د مشرکینونه او رسول دهغه هم بیزاره دې، پس که تاسو توبه وه وسته

فَهُوَ غَيْرُ لَكُمْ ۚ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ۚ

نو دا به غوره وی تاسو لره او که تاسو مخ واولو نو پوهه شی چه بیشکه تاسو نشن کمزوری کولی الله لره،

وَنُفِرَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابِ الْبَهِيمِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

او زیرې ورکړه کافرانو ته په عذاب دردناک سره . مگر هغه کسان^۱ چه لوظ کړې وؤ تاسو د هغوی سره د مشرکانو نه

تُمْ لَمْ يَنْقُضُوا شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا

او بیا ئی کمې ندې کړې ستاسو سره په څه شی کسب، او امداد ئ هم ندې کړې ستاسو په مقابله کسب د هیچا سره

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ عَدْلًا ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ۝

پس پوره کړئ د هغوی سره لوظ د هغوی د مدې دهغوی پورې، بیشکه الله تعالی محبت کوی د متقینو سره .

﴿بَرَاءة﴾ دا خبر د مبتدا محذوف دې (ای هذه براءة)، او براءت رفع الامن یعنی امن

ختمولو ته وائی ﴿عَهْدُكُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ دلته عهد مطلق ذکر شو نو معلومه شوه چه ددې نه مراد دویمه فرقه ده یعنی هغه خلق چه معاهده ورسره شوی وه او میعاد ئ نه وه مقرر شوې اوددې نه دفریق اول حکم هم معلوم شوی یعنی هغه خلق چه هېڅ معاهده ورسره نه وه شوې، نودوئ دواړو ته خلور میاشتی مهلت ورکړې شو چه یاپه اسلام کسب داخل شی یا بل چرته

۱- د دریمې فرقې بیان، یعنی هغه خلق چه معاهده میعاد ورسره شوې وه او دوئ وعده خلافی نه وه کړې

لارشمن، دڅلورمياشتونه بعدبه تاسو ته امن نه وي، ﴿يَسِيرُوا﴾ دسياحت نه مرادآزادانه طورسره گرزيدل راگرزيدل مراددي يعنى څلور مياشتې تاسوته مڪمل امن دي، ﴿يَوْمَ الْكَلْبِ الْأَكْبَرِ﴾ حج اكبرحج ته وائ او حج اصغرعمري ته وائ مرادديوم الحج الاكبر نه تاريخونه دحج دى لكه عرفه، يوم النحر، ايام منى، مزدلفه، او بعض وائ چه حج اكبرهغه دي چه حج كړي وو نبي ﷺ اوددي نه بعد بيادا اصطلاح خوره شوه چه حج اكبرهغه دي چه عرفه دجمعي په ورځ راشي، ځكه چه داموافي دي دحج دنبي ﷺ سره چه هغه په حقيقت كښ حج اكبروو، ﴿إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الشِّرْكِينَ وَرَسُولُهُ﴾ وَرَسُولُهُ په رفع سره دي اودامبتداء ده خبرئ محذوف دي اي ورسوله بريئ نوداعطف دجملې شو په جملې باندې، ياداعطف دي په محل داسم د اَن باندې نوداعطف دمفردشو، په مفردباندې، روايت كړيدي شيريني رحمه الله تعالى وغيره چه يواعرابي راغې په زمانه دحضرت عمر ؓ كښ اوئ وئيل من يقرئى مما نزل الله على محمدصلى الله عليه وسلم نويوكس ورته سورت براءت تلاوت كړو نو (ورسوله) ئ په جرسره اولوستلو، نواعرابي اووئيل چه آيا الله تعالى دخپل رسول نه برى شو؟ نوكه داسې وي نوزه هم ترينه برى يم نوحضرت عمر ؓ ته داعرابي دامقاله وراورسيده اوتپوس ئ ترينه اوكره، نو بياحضرت عمر ؓ اووئيل چه قراءت دغه شان نه دي اي اعرابي بلكه په رفع سره دي نوعمر ؓ حكم اوكره چه نه دي لولې قرآن مگرعالم باللغة، اوامرئ اوكره ابوالاسود دؤلى ته نوهغه وضع كړه علم النحو، ﴿إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ﴾ داددريمي فرقي بيان دي يعنى هغه خلق چه معاهده ورسره شويوه اوميعادهم مقررشوې وو اودوئ دمعاهدى خلاف ورزي نه وه كړي.

فَإِذَا أَسْلَخَ الْأَشْهُرَ الْحُرُمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُلُوهُمْ

پس هرکله چه نيرې شى^{۱۱} مياشتې محرمې، نو قتلوي مشركان کوم ځاي کښ چه مومن هغوي لره او نيسن دوي لره

۱- دڅلورمې فرقي بيان، يعنى هغه خلق چه وعده خلافي ئ كړي وه دوي ته د اشهر الحرام د ختميدو پوري مهلت ورکړى شو.

وَأَحْضَرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَأَبَّوْا وَآقَامُوا

او قید کوئی دوی لره او کینئ دوی ته په هره مورچه، پس که دوی توبه وکړه د شرک نه او پابندی ئ وکړه

الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

د مانځه او ورکوؤ زکوة پس خالی کړئ لاره د دوی، بيشکه الله تعالى بښونکې، مهربان دي

﴿فَإِذَا أَسْلَخَ الْإِثْمَ مِنَ الْمُرْتَدِّ﴾ د داخلورمې فرقی بیان دي یعنی هغه قریش چه معاهده ورسره شوی وه او وعده ئ ماته کړی وه، دوی مستحق دقتل وو فی الحال لیکن داشهر حرم د ختمیدو پورې دوی ته مهلت ورکړې شو، اودلته مراد داشهر حرم نه دی القعه ذی الحجه محرم دی، رجب نه دي مراد، ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ د دي نه مراد هغه مشرکین دی چه وعده ئ ماته کړی وه ﴿وَعُدُّهُمْ﴾ ای بالاسر، یعنی مراد د دي نه قید کول دی اود قید کولونه روستو بیادامیر اود اهل شوری خوځه ده چه قتلوی ئ یا ترینه فدیة اخلی اوکه په غیر د معاوضه ئ آزادوی، یعنی، من، ﴿وَأَحْضَرُوهُمْ﴾ یعنی د دوی د قلعه گانو محاصره او کړئ اورا گیرئ کړئ بیادامعنی چه دارالاسلام او مسجد حرام ته د داخلیدو نه منع کړئ.

﴿وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ﴾ مرصد خائ د انتظار ته وائی مراد دادي چه دارالاسلام ته د داخلیدلو لاري دوی ته بندې کړئ ﴿فَإِنْ تَأَبَّوْا﴾ مراد توبه ده ﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾ د ادتوبی علامه ده ﴿فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾ یعنی مه ئ قتلوی اومه ئ قید کوئ، ځکه چه دوی معصوم الدم شو، ځکه چه په ایمان سره انسان معصوم الدم کیږی، امام شافعی رحمه الله وائی چه تارک الصلاة به قتلولې شی حدا، او استدلال ئ کړې دي په دي آیت سره ځکه چه د ﴿فَخَلُّوا﴾ لپاره شرط دي چه توبه او اقامت د صلوة او ایئتاء د زکوة دي نوچه شرط نوی یعنی اقامه د صلوة نو ﴿فَخَلُّوا﴾ حکم به هم مرتب نه وی، نویا به هغه حکم سابق چه فاقتلوا دي مرتب وی، او احناف وائی چه (فخلوا)، حکم په (تأبوا)، مرتب دي نوکه توبه نه وی نو (فخلو)، به نه وی بلکه ﴿فَاقْتُلُوا﴾ به وی او (فاقتلو) په اقامو الصلاة نه دي مرتب بلکه دا علامه د صحیح توبې ده.

وَأَنْ أَعِدُّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ عَلَى يَسْمَعِ كَلَامِ اللَّهِ

او که یو تن د مشرکانو نه امن وغواری ستا نه، پس امن ورکړه هغه ته، تر دې چه واوړی کلام د الله تعالی.

ثُمَّ أَلْفَعَهُ مَأْمَنَهُ مَلِكٌ بِأَكْثَرِهِمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ۝ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ

بیا ورسوه هغه ځای د امن دهغه ته، دا پدې وجه چه دوئ داسې قوم دې چه نه پوهیږی څنگه به وی مشرکانو لره^۱.

عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ أَلَيْنَ عَهْدَكُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

لوظ په نیزد الله تعالی او په نیزد در رسول د هغه مگر هغه کسان چه لوظ ورسره کړیدې تاسو د مسجد حرام په خوا کې

فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ

پس تر څو پورې چه دوئ په خپله وعده کله وی نو تاسو هم ورسره په وعده کله وؤس.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ۝

بیشکه الله خوښوی متقیان پیچ کیدونکی د وعده خلافی نه.

﴿ثَلَاثَ أَمْدٍ﴾ په دې کښ حکم دمستامن بیانېږی، یعنی که یو مشرک امن طلب کړی نو

امن ورته ورکړه ددې دپاره چه دالله تعالی کلام واوړی ، اود کلام الله نه مراد هغه آیاتونه دی چه مشتمل په توحید او په نفی د شبهه شبیه دی یا ترینه مراد سورت براءت دې یا ترینه مراد ټول

قرآن دې، اود ﴿حَتَّى يَسْمَعَ﴾ نه دا معلومیږی چه مستامن د ضرورت نه زیات پریخودل په

دارا سلام کښ نه دی پکار ﴿حَتَّى يَكُونُ﴾ بدلتنه دڅلورو مانعو د قتال رفع اوجواب کیږی ،

داداول مانع جواب دې حاصل داچه مونږ څه رنگه ددوئ سره قتال اوکړو او حال داچه مونږ

ددوئ سره عهد کړیدې، جواب داچه ددوئ عهد قابل داعتمادنه نه دې په نیزدالله تعالی

اودرسول ځکه دوئ په خپله وعده ماته کړیده، ﴿إِلَّا الَّذِينَ﴾ ددې نه مراد هغه خلق دی چه

دهغوئ سره وعده ميعادی شوې وه اوهغوئ په خپله وعده قائم وؤچه هغه بنی ضمره اوبنی

مدلج دی.

۱ - د څلورو مانعو د قتال نه د اول مانع جواب.

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ
ځنگه به وی اعتبار د لوظ د دوی او حال دا که دوی غلبه ومومی په تاسو نو لحاظ نکوی دوی په تاسو کښ
إِلَّا وَلَا فِئْمَةً يَرْضَوْنَكُمْ بِالْقَوَاهِمِ وَتَأْتِي قُلُوبُهُمْ وَكَثَرَهُمْ فَيَسْقُونَهُ
دخپلولن او نه د وعدې، رضا کوی تاسو په ځلو خپلو او انکار کوی زړونه د دوی او ډیر د دوی نه فاسقان دی
إِشْتَرَوْا بِأَيْمِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ
اغستی دې دوی په بدله د آیاتونو د الله تعالی کښ عوض لږ پس منع کوی دوی خلق د لارې د الله تعالی نه،
إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝ لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا
بیشکه دوی چه دی ډیر بد دې هغه عمل چه دوی ئ کوی. لحاظ نکوی دوی د هیڅ مؤمن به باره کښ د خپلولی
وَلَا فِئْمَةً وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ۝ فَإِنْ تَأْتُوا وَاقَامُوا الصَّلَاةَ
اونه د لوظ او دغه کسان هم دوی دی د حد نه تجاوز کونکی. پس که دوی توبه وه ویستله او پابندی ئ کوله د مانځه
وَأَتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا هُمْ فِي الدِّينِ ۝ وَنَفِضِلُ الْأَيْمِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝
او ورکوؤ ئ زکوة نو پس دوی رونه ستاسو دی په دین کښ، او په تفصیل سره بیانوؤ مونږ آیاتونه لپاره د هغه قوم چه پوهیږی
وَإِنْ تَكْفُرُوا أَهْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا
او که مات کړل دوی قسمونه خپل روستو د کلاک والی د هغوئ نه او طعن ئ وکړو په دین ستاسو کښ، پس جنگ کړئ
أَيُّهَا الْكَافِرُ إِنَّهُمْ لَا أَمَانًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ۝
د مشرانو د کفر سره بیشکه دوی چه دی نشته دې هیڅ قسمونه د دوی، لپاره د دې چه دوی منع شی

﴿كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا﴾ ۱۰۱۱ اعادة دپاره د تاکید د حکم ده او فعل محذوف دې (ای کیف

يكون لهم وان يظهروا) ظهور په معنی د غلبی سره دې ﴿وَلَا﴾ په معنی د قرابت، خپلولې سره دې لکه دا روایت دابن عباس ؓ نه دې اود حضرت قتاده نه مروی ده چه داپه معنی د حلف سره

دې او ﴿وَمَنْ﴾ په معنى دعهده سره دې دلته د مشرکينو قبائح ذکر کيږي يو دا چې ﴿لَا يَرْجُوا﴾ دويم دا چې ﴿يُزَيِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾.

﴿وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ که څوک سوال او کړي چې کفر اعلی درجه دفسق ده نو ټول کافران فاسقان دى نو اکثرى ولى او ونييل.

جواب (۱). مراد دفسق نه وعده خلافى کول دى او بعض کافران وعده خلافى نه کوي (۲). اوابن عباس ؓ فرمائي چې بعیده نه ده چې بعض کافرانو اسلام راوړې وى او توبه ئې کړې وى نو په دې وجه ئې ((اکثرهم)) او ونييل چې دوئ ددې حکم نه خارج شى ﴿أَشْرَوْا بِعَلَانِيَةٍ أَلَوْ﴾ داددريم قباحت بيان دې ﴿فَصَلُّوا﴾ دالازمى هم راځي يعنى په خپله منع شوى دى دالله تعالى دلارې نه اومتعدى هم راځي يعنى دوئ نور خلق منع کوي دالله تعالى دلارې نه ﴿لَا يَرْجُونَ فِي مَثَلٍ﴾ مخکښ آيت کښ (لايرقبو فيکم) وو نوهغه خاص وو، اوپه دې آيت کښ (ل مَثَلٍ) دې، نوداعام دې نو تکرار نشته دې ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَشَتُّونَ﴾ د ادخلورم قباحت بيان دې.

﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَشَتُّونَ﴾ داترغيب دې توبې ته ﴿وَلَنْ لَّيَكُونَنَّ لَهُمْ﴾ داضمير که راجع وى هغه کفارو ته چې وعده خلافى ئې نه وه کړې نو، ان، په خپله معنى سره دې، يعنى د شک دپاره دې يعنى که چرې بالفرض دوئ خپله وعده ماته کړې نوبياور سره قتال کوئ، اوکه ضمير راجع وى هغه کفارو ته چې وعده خلافى ئې کړې وه نو (ان) په معنى د (اذا) سره دې ځکه چې ان د شک دپاره دې او اذاديقين دپاره دې، اود آيت دليل دې په دې خبره چې چاطعن اوکړو په دين اسلام باندې نوهغه کافر دې اوکه ذمى يامعاهد طعن اوکړي په دين باندې نودهغه سره امن اوعهد ختم دې، او طعن دادې چې ددين توهين اوکړي يادقرآن توهين اوکړي يا د نبي توهين اوکړي نوقتولې به شى. اوپه دين باندې طعن کونکو ته ئې ائمه الکفر ونيلى دى ځکه چې داسې خلق دکفر بنيا: جوړوى او نور خلق ئې تابعدارى کوي، ﴿لَا يَمْنُنَ لَهُمْ﴾ په وخت دعهده کولو کښ قسم ذکر کيږي نوددى وجې نه ايمان ذکر شو، اول ايمان ثابت شو، اوبيانفى شو ځکه چې دوئ اول عهد او قسمونه اوکړل اوبياي مات کړل نوپه منزله دمعدوم شو. يعنى ددوئ قسمونو لره هيڅ اعتبار نشته.

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ

ولی جنگ نکوئ تاسو د هغې قوم سره چه مات کړی ئ دی قسمونه خپل او کوشش ئ کړې وؤ د ویستلو د رسول.

وَهُمْ بَدَعُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ أَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ قَالَ اللَّهُ أَخَىٰ

او دوی شروع کړې ده په وعده خلافئ ستاسو سره اول ځل. آیا تاسو بیرېئ د دوی نه. پس الله تعالی زیات حقدار دي

أَنْ تَخْشَوْهُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۚ قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ

چه دهغه نه بیره وکړئ. کچرې تاسو مؤمنان یئ. جنگ کوئ د دوی سره عذاب به ورکړی دوی لره الله تعالی

بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ۚ

په لاسونو ستاسو سره او رسوا به کړی دوی لره او فتح به درکړی تاسو لره په دوی باندې. او یخې به کړی سینې دقوم مؤمنانو

وَيَذْهَبَ غَيْظٌ قُلُوبِهِمْ ۚ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ ۚ

او لرې به کړی غصه د زړونو ددوی. او مهربانی اورحمت به وکړی الله تعالی «په توفیق د ایمان سره» په هغه چا چه وغوړی

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۚ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا

او الله تعالی علیم. حکیم دي. آیا گمان کوئ تاسو چه تاسو به پرېښودې شی «بغیر د امتحان نه»

وَلَكِنَّا يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَقْعِدُوا

او لا تر اوسه پورې ندی ښکاره کړی الله تعالی هغه کسان چه جهاد ئ کړې وی ستاسو نه. او نه ئ وی نیولی

مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِئَجْلٍ ۚ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ۚ

سوی د الله او د رسول دهغه نه او د مؤمنانو نه راز دار دوست. او الله تعالی خبردار دي په هغه عملونو چه تاسو ئ کوئ

﴿ أَلَا تُقَاتِلُونَ ﴾ په دې آیت کښ ترغیب او تشجیع علی القتال دې په څو وجوهاتو

سره (۱) ﴿ تَنَكُّوْا اَیْمَانَهُمْ ﴾ (۲) ﴿ وَکُتِبَ عَلَیْکُمُ الْجِهَادُ فِی سَبِیْلِ اللَّهِ ﴾ (۳) ﴿ وَکُتِبَ عَلَیْکُمُ الْجِهَادُ فِی سَبِیْلِ اللَّهِ ﴾ (۴)

﴿ اَتَخْشَوْنَهُمْ ﴾

- ﴿قَتَلُوهُمْ﴾ په دې آيت كېن اعلان دقتال دې ، سره دبيان دمنافعو دقتال نه (۱)،
 ﴿يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيِّدِيكُمْ﴾ مخكينو انبياؤ به دعوت الى الله وركړو اودالله تعالى پيغام به ي
 قوم ته اورسو نوچه هغوئ به سرکشی اختيارکړه نواله تعالى به په هغوئ اسماني عذاب
 راؤليگلو، لکه طوفان ، صيحه ، رجفه ، دتورات دنزول نه بعد حکم دقتال راغې نوپه جهاد
 کېن چه کافران قتلولې شی نو داقتل ددوئ هغه عذاب الهی دې چه په دوئ باندې واقع کيږي
 په سبب داعراض سره داحکامو دالله تعالى نه نوځکه ئ اوونيل ﴿يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيِّدِيكُمْ﴾
 (۲)، ﴿وَيَخِزِيهِمْ﴾ ذليل به کړي دوئ لره په قيدکولو سره (۳)، ﴿وَنُصْرِكُمْ﴾ دکفارو دتولو
 اسبابو په مقابل کېن به دالله تعالى مؤمنان غالب کړي اوقادربه ئ کړي دهغوئ په قتل
 اوقيدکولو باندې
 (۴)، ﴿وَيُثِفْ﴾ مراددشفاء نه خوشحالی اويخ والې دزړونودې چه درمندشوی وو په
 سبب دظلم دکفارو سره .
 (۵)، ﴿وَيُذِثْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ﴾ يعنی لرې به کړي الله تعالى هغه غصه چه دمومنانو په
 زړونوکېن وه په وجه ددې چه کافرانو به دوئ ته تکليفونه رسول اودوئ قادرنه وو دهغې په
 دفع کولو (۶)، ﴿وَيَتُوبُ اللَّهُ﴾ يعنی الله تعالى به بعض کافرانو ته توفيق دايمان ورکړي لکه په
 فتح مکه کېن ډيرلوي لوي کافران مسلمانان شو . ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ﴾ په دې کېن زجردي
 مؤمنانوته ، مطلب دادې چه الله تعالى په مؤمنانو دوه قسمه امتحان راوولی، يو جهاد اوبل
 برائت دشرکينو نه ﴿وَلَكَّا يَتْلِمُ اللَّهُ﴾ مراددعلم نه تميز دې ﴿وَلَا يَتَّخِذُوا﴾ ای لمايعلم الله الدين
 لم يتخذوا ﴿وَالِيَمَّةَ﴾ راز دار دوست ته وائی .

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ

ندی مناسب^۱ لپاره د مشرکانو چه دوئ آبادی جماتونه د الله تعالى حال دا چه دوئ اقرار کونکي دي په خپل خان باندې

بِالْكَفْرِ ۖ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ ۖ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٥﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ

د کفر. دغه کسان برباد دی عملونه د دوی. او په اور کښ به دوی همیشه وی. بیشکه آبادی جمانونه د الله تعالی

مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ ۖ وَآتَى الزَّكَاةَ ۖ وَلَمْ يَخْشَ

هغه څوک چه ایمان لری په الله تعالی او په ورځ د آخرت او قائم کوی مونځ او ورکوی زکوة اونه بیربیری د هیجا نه

إِلَّا اللَّهَ فَتَعَالَى أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٦﴾

سوی د الله تعالی نه پس امید دې چه دغه کسان به وی د هدایت والونه

﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا ﴾ داجواب دې ددویم مانع دقتال نه حاصل داچه چا به

داسوال کوو چه مشرکان خو خدمت دمساجدوکوی، خصوصاً دمسجدحرام اوحاجیانو ته اوبه ورکوی نوددوی سره قتال ولې جائزشو، جواب دادې چه ددوی عملونه ضائع دی

دنیك عمل دقبولیت دپاره ایمان شرط دې، ﴿ مَا كَانَ ﴾ په معنی د (مَایَصِحُّ) سره دې اودصحت نه مرادقبولیت دې یعنی مشرکانو ته په تعمیردمسجدشواب نه شی ورکولې. اوبه لفظ د ماکان کښ اشاره ده دې ته چه مؤمنان به قدرت نه ورکوی کفاروته دتعمیر

دمسجد، ﴿ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ ﴾ ددې نه دلفظ دکفر، یادکافر شهادت اواقرار نه دې مرادبلکه هغه اعمال اقوال ښکاره کول مراددی چه هغه کفر دې لکه ښانوته سجدی کول اودهغوئ نه حاجتونه غوختل، اودارنگه دوی به په خپله تلبيیه کښ ونیږل: (لیک اللهم

لیک لاشریک لک الاشریکا ټمکه وماملک)، ﴿ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ ﴾ یعنی دمؤمنانو نه تعمیردمساجدوقبول دې، اومساجد آبادول په دوه قسمه دی یوظاهری آبادول دی داهم عبادت دې اوددیراجر او ثواب وعدی دی پرې، اودویم مساجدآبادول په عباداتو اوعمالو

سره دې چه دااصل تعمیر دې اوبه منزله دروح دې اول قسم په منزله دجسد دې ﴿ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ ﴾ که څوک سوال اوکړی چه مؤمن خو هم کله دغیرالله نه بیربیری لکه دمار، لرم، لیوگانو نه بلکه انبیاءو ته هم دغیرالله نه خوف راغلې دې، لکه ابراهیم ؑ فرشتوته اووئیل

چه ﴿ إِنَّا مِنْكُمْ بَشَرٌ ﴾، موسی ؑ اووئیل ﴿ وَلَمْ يَكُنْ لَكَ دُونِي مُعَاوِدٌ ﴾، ﴿ فَأَرْجَسَ فِي

تَقِيهِ خِيفَةً مُّؤَسَّسَةً . نو جواب دادې چه داخل طبعی غیر اختیاری دې اوبه دې کښ دمخوف منه تعظیم نه وی. نو دا قسم خوف او خشیة نه دې مراد بلکه خوف . عقلی ، اختیاری ، تعظیمی مراد دې. ﴿فَقَسَّوْا أُولَئِكَ﴾ عسی به کلام الهی کښ دوعدې دپاره استعمالیږی. په دې آیت کښ دمساجدو آبادونکو دپاره ډېره عظیمه خوشخبری ذکر شویده په دې باره کښ ډیر احادیث وارد شوی دی منجمله دهغې نه دادې. (۱) عن ابی سعید الخدری ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اذا رايتم الرجل يعتاد المسجد . وفي رواية يَتَغَاهَدُ المسجد فاشهدوا لَهُ بِالْإِيمَانِ قَالَ اللهُ تَعَالَى : (اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ - الْآيَةِ) (۲) وعن انس رضی الله عنه مرفوعاً انما عمار المساجد هم اهل الله (۳) وعن انس مرفوعاً يقول الله اذا اراد الله بقوم عاهة نظروا الى اهل المساجد فصرف عنهم (۴) وفي رواية عن انس مرفوعاً يقول الله وعزتي وجلالي اني لأهيمُ باهل الارض عذاباً فإذا نَظَرْتُ الى عمار بُيُوتِي و الى المتحابين فيَّ و الى المُستغفرين بالاسحار صرفت ذالك عنهم (ابن كثير) وفي الكشف (۵) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان بيوتى في ارضي المساجد وَاِنْ زَوَّارِيْ فِيهَا عَمَارَهَا فَطُوبَى لِعَبْدٍ تُطَهَّرُ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي فَقَدْ عَلَيَّ الْمَزْوَرُّ، اَنْ يَكْرِمَ زَائِرَهُ، وروى عنه صلى الله عليه وسلم من أَلْفَ المسجد أَلْفَهُ اللهُ تَعَالَى وعن انس رضی الله عنه من اسرج في مسجدٍ سراجاً لم تزل الملائكة وحلة العرش تستغفرله مادام في ذالك المسجد ضوئه، وروى انه عليه السلام قال من غدا الى المسجد وراح اعد الله تعالى له نزلاً من الجنة كلما غدا و راح، روى انه صلى الله عليه وسلم قال، ياتي في آخر الزمان ناس من امتي ياتون المساجد فيقعدون حلقة ذكرهم الدنيا وحب الدنيا لا تجالسوهم فليس لله بهم حاجة، وفي الحديث، الحديث في المساجد ياكل الحسنة كما تاكل البهيمة الخشيش (السراج المنير). يعنى په جُمات کښ خبرې کول نيکيانې داسې خوری (ختموی) لکه خناور چه واخه خوری .

أَجْعَلُكُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ

آيا گنډئ تاسې اوبه څکول په حاجيانو او آبادول د مسجد حرام، په شان د (عمل) دهغه چا چه ايمان لری په الله

وَالْيَوْمَ الْأَخِيرِ وَجْهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ لَا يَسْتَوْنَ عِنْدَ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١﴾

او په ورځ د آخرت او جهاد کوی په لاره دالله تعالی کښ، ندی برابر دوی په نيزد الله تعالی، او الله تعالی هدايت نه کوی

وَالْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجْهَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ

نوم ظالمانو ته هغه کسان چه ایمان ئ راوړې دې او هجرت ئ کړې دې په لاره د الله تعالی کښ په مالونو خپلو

وَأَنْفُسِهِمْ أَكْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَالِغُونَ ﴿٢﴾ يُبَيِّرُهُمْ

او خانونو خپلو سره لوی درجې والا دی په نيزد دالله تعالی، اودغه کسان خاص دوی کامیاب دی زیرې ورکوی دوی ته

رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَلَّتْ لَهُمْ فِيهَا نِعِيمٌ مُّكِيمٌ ﴿٣﴾

رب د دوی په مهربانی خپلې سره او په رضامندی خپلې سره، او په جنتونو سره چه دوی لره به په هغې کښ نعمتونه همسه وی

خُلِيلِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٤﴾

همیشه به وی د دوی په هغې کښ همیشه، بیشکه الله تعالی سره دې اجر لوی

﴿أَكْظَمُ دَرَجَةً﴾ دادماقبل جواب سره متعلق دې، په بعضو روایاتو کښ دابن عباس

نه روایت دې چه هرکله حضرت عباس ؓ قید شو په بدرکښ نو(فخراً) ئ اووئیل که چرې

تاسوزمونږ نه سبقت کړې دې په اسلام او هجرت او جهاد کښ نومونږ ستاسونه سبقت کړې

دې په سقایه الحاج اوتعمیر دمسجد حرام کښ نو داآیت نازل شو حاصل ئ دادې چه سقایه

الحاج اوتعمیر دمسجدخو اگرکه ډیر بهترین اعمال دی لیکن ایمان چه نه وی نوداضائع دی.

﴿كُنَّ مَأْمَنَ بِاللَّهِ﴾ دلته مضاف مقدر دې ای کعمل من امن ﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي﴾ مراد هدایت نه

ثواب ورکول دی، یاترینه مراد پوهه ده دپاره دفرق کولو په مابین دنفع اودضرر د اعمالو کښ

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا﴾ دا بشارت دې په خو وجوهاتو سره (١)، ﴿أَكْظَمُ دَرَجَةً﴾ (٢)، ﴿فَالِغُونَ﴾

٣. ﴿يُبَيِّرُهُمْ رَبُّهُمْ﴾ (٣)، ﴿بِرَحْمَةٍ﴾ (٤)، ﴿وَرِضْوَانٍ﴾ (٥)، ﴿وَجَلَّتْ﴾

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا أَبَاءَكُمْ وَأَخْوَانَكُمْ أُولَئِكَ إِنْ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ

ای ایمان والو! .. مه نیسئ پلاران خپل او رونه خپل دوستان که دوی غوره کوی کفر په ایمان

وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَوَلَّيْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥﴾ قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ

او چا چه دوستانه وکړه د دوی سره ستاسونه پس دغه کسان خاص دوی ظالمان دی ته وه وایه که وی پلاران ستاسو

وَأَبْنَاؤُكُمْ وَأَخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ

او خامن ستاسو او رونه ستاسو او بنځې ستاسو او قبیلې ستاسو او هغه مالونه چه گټی ئی تاسو او تجارت

تَحْمِلُونَ كِسَادَهَا وَمَسْكِنَ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ

چه تاسو بریږئ د کوټه کیدلو د هغې نه او کورونه چه خوښوئ ئی تاسو هغې لږ زیات خواږه تاسو ته د الله تعالی نه

وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ

او درسل د هغه نه او د جهاد نه په لار د الله تعالی کښ نو پس انتظار وکړئ تر دې چه را به ولی الله تعالی

بِأَمْرِهِ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾

فیصله خپله ، او الله تعالی توفیق ښکړی نه ورکوی قوم فاسقانو ته

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ داجواب دمانع ثالث دې دقتال نه هغه داچه چا به دا سوال کوؤ

چه ددی مشرکانو سره زمونږ خپلولی ده اوصله رحمی ساتل خو واجب دی نوددوی سره قتال کول څه رنگه واجب شو ، نو جواب اوشو چه مشرکان اگرکه خپلوان وی خودوی په دوستی سره مه نیسئ ، دهمشر سره داسې دوستی چه دهغه تابعداری اوکړې شی یادکفر په کارونوکښ ورسره مدد اوکړې شی نوداسې دوستی حرامه ده ، داولیا معنی هم داده .

﴿قُلْ إِنْ كَانَ﴾ دادماقبل سره متعلق دې اوزجردي ، په بعض روایاتو کښ راغلی دی چه بعض خلقو ایمان راوړې وو او هجرت ئی نه وو کړې نودوی اوونیل که مونږ هجرت اوکړو نو زمونږ مال اوتجارت به ضائع شی اوزمونږ کورونه مکانات به خراب شی اوخپلوان به رانه

پاتې شى نو د آيت نازل شو. صاحب، د كشاف ونيلىدى چه دا ډير سخت آيت دى. هر مسلمان دې خپل خان سره انصاف او كړې چه آيا خپل خان په دين د الله تعالى باندې داسې كلك مومى كوم چه ددى آيت مقتضى ده، علامه شيرينى ليكي چه دا آيت دليل دې پدې چه هر كله تعارض راشى په مابين د مصلحت د دين او په مصلحت د دنيا كېن نو په مسلمان باندې واجب دى ترجيح وركول مصلحت د دين ته په مصلحو د دنيا باندې. ﴿حَتَّى يَأْتِيَكَ اللَّهُ يَأْمُرُ﴾ مراد دې نه عذاب دې په دنيا كېن عاجلاً يا اجلاً ﴿لَا يَهْدَى﴾ اى لا يخلق الهداية في قلوب الفاسقين.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ۖ وَقَوْمَ حُنَيْنٍ ۖ

خامخا په تحقيق سره امداد كړې دې تاسو سره الله تعالى په خايونو ډيرو كېن او په ورځ د حنين .

إِذْ أَغْبَيْتُكُمْ كَثْرَتَكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ

كله چه ښه ولگيدو تاسو ته ډير والې ستاسو پس فائده ئى درنكړه تاسو ته هيڅ فائده، او تنگه شوه په تاسو باندې خلكه.

بِمَا رَحَبْتَ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُذِرِينَ ۖ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ

سره د فراخوالى د دې نه، بيا اوگرزیدئ تاسو د ميدان جنگ نه شا كونكى دشمن ته. بيا راوه ليرله الله تعالى

سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا ۖ

تسلى د خپل طرف نه په رسول خپل او په مؤمنانو باندې او را وې ليرلې داسې لښكرى چه نه ليدلې تاسو

وَعَذَابَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ۖ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ

او عذاب ئى وركړو كافرانو لره او دا سزا د كافرانو ده. بيا به مهربانى وكړى الله (په توفيق دركولو د توبې سره،

مَنْ بَعْدَ ذَلِكَ عَلَى مَنْ يَشَاءُ ۖ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

روستو د دينه په هغه چا چه وغواړى، او الله تعالى ښونكې، رحم كونكې دې

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ﴾ دا ترغيب دې جهاد ته په بشارت وركولو سره او اشاره ده دې ته چه په جهاد كېن اعتماد په خپل كثرت باندې مه كوي بلكه صرف په الله تعالى توكل كوي

اولام په (ولقد) کښ موطنه للقسم دې (ای والله لقد - الخ) او ﴿مَوَاطِنَ﴾ جمع د موطن ده. موطن هغه موضع ته وائی چه سرې قیام کوی په هغې کښ. دلته ترینه مراد موطن الحرب یعنی مقامات اومواقف دحرب دی ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ﴾ دعا عطف الخاص علی العام دې اوددی ذکرئ ددې وجې نه اوکړو چه په جنگ حنین کښ داسې تعجب خیزمددونه اوفتح روستو دشکست نه راغله چه دشمنان هم ددې په اقرارکولو مجبور شو، علامه زمخشری وئیلی دی (وتبعه صاحب الجلالین) چه د (وَيَوْمَ حُنَيْنٍ) دپاره عامل مقدرکول ضروری دی چه (اذکروه حنین)، یا (ونصرکم یوم حنین)، ددې دپاره چه دامستقل جمله شی، ځکه که چېرې مستقله جمله نه شی نوددی سره خوداقید (بدل) لگیدلې دې ﴿إِذْ أَغْبَتَكُمْ كَثْرَتُكُمْ﴾ نوچه دامستقله جمله نه شی نواوجه ده چه دا قید به دماقبل سره هم ولگی چه ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرٍ﴾ دې، اوحالانکه چه په موطن کثیره کښ اعجاب نه وو، اونورعلماء دا قانون نه تسلیموی چه کوم قید دکلام په آخرکښ راشی نوهغه به داول دکلام سره لگی نوددی وجې نه هغوی ددی دپاره عامل نه مقدرکوی.

حُنین، دمکی اوطائف په مینځ کښ وادی ده، په دې کښ دهوازن اوثقیف قبیلوسره مقابله شوی وه، چه دهغې تفصیل اهل سیروکړیدی، مختصره خلاصه دهغې داده چه سته ۸ ه کښ چه هرکله مکه معظمه فتح شوه، نوهوازن ثقیف، چه ډیر بهادر، په غشو ویشتلو کښ ډیرماهروو، دوئ داخیال اوکړو چه مکه معظمه فتح شوه نواوس به رسول پاک صلی الله علیه وسلم اوصحابه زمونږ طرف ته توجه کوی اوپه مونږ به حمله کوی نوبهتره داده چه مونږ ابتداء اوکړو اوپه مسلمانانو حمله اوکړو، ځکه چه ددوی تروسه پورې دداسې خلقوسره مقابله راغلې ده چه دجنگ په طریقه اوپه غشو ویشتلو نه پوهیدل نوځکه ئ فتح کړې ده اوکه ددوی زمونږ سره مقابله راشی نوشکست به اوخوری، اوپوهه به شی، چه صرف مونږ رجال یو، چنانچه دوئ په ډیرجوش خروش واتفاق اتحادسره راجمع شو، اوخیل بچی ښځې مالونه، اوبنان، بیزی، هرڅه ئ دکورونونه میدان ته راوټاسل، ددی دپاره چه میدان جنگ نه دچاکورته دتللوخیال پیدانه شی، نبی ﷺ ته چه دااطلاع ملاؤشوه، نو بعض صحابه ئ دحالاتو معلومولو دپاره اولیگل هغوی ته واپس راغلل نودائ اوونیل چه هوازن ثقیف سره دمالونه اولادونه دمقابلی دپاره راوتلې دی، نونبی ﷺ اوفرمائیل،

(تلك غنمة المسلمين غداً انشاء الله) نبی ﷺ دولس زره لښکر تیار کړو په دې کښ لس زره هغه انصار مجاهدین صحابه وو چه دفتح مکې دپاره راغلی وو، اودوه زره دمکی نوی مسلمانان وو چه هغوی ته طلقاء وئیلې شی، په دوی کښ ضعیف الایمان دادابونه بی خبره کسان وو، بلکه بعض په دوی کښ داسې کسان وو چه سرسری طور باندې په اسلام کښ داخل شوی وو لیکن په زړه کښ ئ ایمان نه ووراسخ، اودوی سبب دهزیمت گرزیدلې وو، نوپه دې موقعه باندې چه هرکله مسلمانانو خپل کثرت اوقوت اولیدو نواوئ وئیل ئنْ لُغْلِبَ الْيَوْمَ مِنْ قِلَّةٍ، مسلمانان په دې موقعه دولس زره وو چه ددې نه مخکښ دومره ډیر تعداد په جنگ کښ نه وو برابر شوی اود کفارو تعداد څلور زره وو، ددی کلام نه یونوع فخر په خپل کثرت اوقوت معلومیږی، اوالله تعالی ته دبنده دعا جزی اظهار خوځ دې، اودغه کلام اگرکه صحابو په طریقه دفخر او کبر سره نه وو وئیلې لیکن فخر ترینه معلومیږی اوپه قانون د، حسنات الابرار سیئات المقربین، سره دخواصو خلقو په معمولی اودانی لغزش سره گرفت کیږی، نوددې وجې نه الله تعالی مسلمانانوته وقتی شکست ورکړو، چه داددوی دپاره تربیت دې دحضرت براء بن عاذب ؓ نه روایت دې چه هرکله اول جنگ شروع شو نو کفاروته شکست ملاؤ شو اومسلمانان د مال غنیمت په جمع کولوباندې مشغول شو، نو کفارو چه دوی ته پټ په مورچو کښ ناست وو نوپه دوی باندې ئ دغشو باران شروع کړو نودوی پریشان اومنتشر شو، اول نومسلم، طلقاء دمیدان نه اوتختیدل، بیانونر صحابه رضی الله عنه هم ورنه وروسته شو، حتی چه په میدان کښ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره صرف اتیا (۸۰)، یا سل (۱۰۰)، کسان پاتې شو او نبی کریم ﷺ په میدان کښ نهایت په حوصله او جرئت سره ولاړوو، او دسورلئ نه راکوزشو، اوفرمائیل ئ: انا لله لا کذب انا ابن عبدالمطلب، صحابو ته ئ آواز اوکړو: اَللّٰی عِبَادَ اللّٰهِ اوحضرت عباس رضی الله عنه چه ډیر جهیرالصوت وو هم صحابو ته ئ آواز ورکړو نوټول دپتنگانوپه شان شمع رسالت ته راجمع شو، اونبی ﷺ دیوموتی ځاؤړې په لاس مبارک کښ راواخستلې او دکفارو طرف ته ئ اوویشتلې (شاهت الوجوه)، ئ اووئیل نودټولو کفارو په سترگو کښ هغه اولگیدلې اوالله تعالی دمؤمنانو دامداد اوتقویت دپاره فرشتې راؤلیکلې کفاروشکست اوخوړ، ۷۰ کسان ترینه قتل کړې شو، اومشران، لیدران اوتختیدل طائف ته لاړل، اوشپږ زره ترینه قیدکړې

شو. چه به هفې کښې زنانه اوماشومان هم وو، اوڅلوپريشت زړه اوبنان اوڅلوپښت زړه بيزې اوڅلورزړه اوقيه ترينه په مال غنيمت کښې واغستې شوی.

﴿ثُمَّ أَرْسَلَ اللَّهُ سَيِّدَهُ عَلَّٰهُ رَسُوْلَهُ﴾ په رسول ﷺ باندې په دې جنگ کښې څه اضطراب اوپريشانۍ نه وه راغلې، صرف دملگرو دتللو دوچې نه ورته خفگان پريشانۍ وه نودله دنزول دسکينه نه دامرادي چې ملگری واپس شو ميدان جنگ ته، اومؤمنانوته پريشانۍ دخپل شکست ليدلوپه وجه وه، او دميدان جنگ نه تختيدلی وو، ﴿وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

مرادي ته قتل کول اوقيدکول دی، ﴿ثُمَّ يَرْثِي اللَّهُ﴾ داحکايات دحال ماضيه دې دپاره ددې چې راتلونکې زمانې ته هم شامل شی، نو (يَتَوَبُّ) په معنی دماضی سره دې، هوازن ثقیف چې شکست اوخوږنو لارل طائف ته اوهلته دهغوئ په محکم قلعه کښې ننوتل، نبی صلی الله عليه وسلم دطائف محاصره اوکړه، پنځلس ياشل ورځې دغه محاصره جاري وه، طائف والاؤ ته به ئ دمقابله ته راوتلو دعوت ورکوؤ ليکن هغوئ باهرته نه راتلل، غشی به ددواړوپطرفونه ويشتلې کيدل ليکن دباقاعده جنگ نوبت رانه غلو، صحابه کرامو عرض اوکړو چې يارسول الله دوی ته ته بددعا اوکړه ليکن نبی ﷺ دوی ته دهدايت ددعااوکړه اومکی ته واپس روان شو دجهرانه مقام نه ئ عمره اداکړه اوتقسيم دغنائمواوشو، نو د هوازنو دڅوارلسو مشرانو وفد حاضرشو اوعرض ئ اوکړو چې يارسول الله ﷺ مونږ په اسلام کښې داخل شوی يو اودخواست ئ اوکړو چې زمونږ سره احسان اوکړئ اومالونه اوقيديان مونږ ته واپس کړئ، نونبې ﷺ دوی ته اوفرمانيل چې څما اوخمادخاندان حصه به زه تاسو ته واپس کړم ليکن ماسره دانورصحابه کرام رضی الله عنهم دی چې تاسو ئ وينئ نودهغوئ نه څه ددواړوڅيزونو (مال، قيديان، دواپس کولو مطالبه مناسب نه گنم نو تاسواختيارکړئ يوڅيز، يامال، ياقيديان نوزه به دهغوئ نه طلب اوکړم نودوی قيديان خوځ کړل نونبې ﷺ صحابه رضی الله عنهم راجمع کړل، اوترغيب ئ ورکړوچې داستاسورونږه تاسوته راغلی دی اوپه اسلام کښې داخل شوی دی دکفرنه ئ توبه کړې ده، نوڅمارای داده چې دوی ته ددوی قيديان واپس شی نو که څوک دزړه په خوشۍ سره تياروی نوډيره څه اوکه نوی تيارنو هغه دې هم خپله حصه، (قيدي، راکړی اوددې نه بعد چې اول مال فې مونږ ته په لاس راشی نوهغه ته به معاوضه ورکړې شی، نوصحابه کرامو په جمع سره اجازت ورکړو، ليکن مجمع چونکه ډيره زياته وه نونبې ﷺ د احتياط دپاره اوفرمانيل چې په تاسوکښې کوم عرفاء (ملک، چودهری، دی هغوئ دې دخپل

قوم دهر هر کس نه تحقیق او کړی او اجازت دې واخلی بیادې ماته حال بیان کړی نو هغوی د تحقیق نه بعد نبی صلی الله علیه وسلم ته عرض او کړو چه ټول د زړه په خوشی سره اجازت ورکوی نو دوی ته قیدیان واپس کړې شو او دوی په اسلام کښ داخل شو او د نبی ﷺ د دعاد قبولیت ظهور او شونوپه دې آیت کښ ((ثم یترّب الله)) دیته اشاره ده

لَا يَكْفِيكَ الدِّينَ اَمْتَوَا اِنَّمَا الْمُسْرِ كُوْنُ نَجَسٍ فَلَا يَغْرُبُوْا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا

ای ایمان والو ! بیشکه مشرکان پلټان دی پس نه دې نژدې کیږی مسجد حرام ته روستو د دې کال نه

وَ اِنْ حِفْظُهُمْ عِيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيْكُمْ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ اِنْ شَاءَ ۚ

او که تاسو بیرېئ^۱ د فقر نه نو پس زر ده چه مالدار به کړی تاسو لره الله تعالی د خپل فضل نه که وغواړی.

اِنَّ اللهَ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ۝ قَاتِلُوا الدِّينَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ

بیشکه الله تعالی علیم، حکیم دې . جنگ کوئ دهغه کسانو سره^۲ چه ایمان نه لری په الله تعالی باندې^۳

وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُوْنَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُوْلُهُ وَلَا يَدِيْنُوْنَ دِيْنََ الْحَقِّ

اونه په ورځ د آخرت باندې او حرام نه گنړی^۴ هغه شې چه حرام کړې دې الله اورسول دهغه اونه قبلوی دین حق

مِنَ الدِّينِ اَوْتُوا الْكِتٰبَ حَتّٰى يُعْطُوْا الْحِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ مُّسْتُرُوْنَ ۝

دهغه کسانو نه چه ورکړې شوې دې دوی ته کتاب، تر دې چه دوی ورکړی جزیه په خپل لاس او دوی به ذلیلان وی

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ د ادب رات د بل صورت ذکر دې په دې کښ ترقی ده دما قبل نه یعنی د مشرکینو سره معاهده ختم کړئ او حرم ته ئ مه پریگدئ ، ځکه چه دوی نجس دی، احناف او دارنگه نور دیر علماء دا وائ چه د مشرکینو نجاست، معنوی دې نولهذاکه چرې

۱- د څلورم مانع جواب.

۲- درفع د موانعو نه بعد د دعوي ذکر په تفصيل سره او د قتال شپږ وجوهات.

۳- اوله وجه: يعنى شرك اعتقادى كوى.

۴- دويمه وجه يعنى شرك فعلى كوى.

ددوی په جسم باندې حسی نجاست نه وی نوددوی داخلیدل مسجد حرام ته یا مسجد نبوی ته یا بل مسجد ته په اجازت سره جائز دي، او امام مالک رحمته الله وائی چه د مشرک داخلیدل هیڅ یو مسجد ته جائز نه دی. ځکه چه دوی نجس دی، امام شافعی رحمته الله وائی چه د مشرک داخلیدل صرف مسجد حرام ته منع دی نورو مساجدو ته جائز دی، احناف ددی آیت نه دا جواب کوی چه ددی مطلب یادادې چه داپیشین گوی ده چه د مشرکانو تسلط د حرم نه ختم شو. یادامطلب دې چه مشرکان به ددې نه بعد په مشرکانو طرزو طریقو سره حج عمره نه اداکوی، دلیل ئی دادې چه نبی صلی الله علیه و آله په سنه ۹ هـ کښ د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په امارت کښ، حضرت علی رضی الله عنه او نور صحابه حرم ته اولیگل چه هغوی دسورت براءت اول آیاتونه خلقتو واوروی اودا اعلانات اوکړی، الا لا یحجن بعدالعام مشرک ولا یطوفن بالبيت عربان، ﴿وَأَنْ يَخْشَرُوا عِصَّةً﴾ په دې کښ جواب دې دڅلورم مانع دقتال نه، سوال داوؤ چه زمونږ ټول تجارت د مشرکانو سره دې اوپه مواسمو الحج کښ دوی مالونه دتجارت راوړی نوکه مونږ ددوی سره قتال کوؤ اود حرم نه ئی منع کړو نو تجارت به بندشی اومونږ به د غربت اوافلاس شکارشو، اوحاصل د جواب دادې چه د مشرکانو سره قتال کوئ اود حرم نه، ئی منع کړئ اوپرواه مه کوئ الله تعالی به دبل طرف نه څه سبب جوړکړی ځکه چه غریبی مالدارۍ د بندگانو په اختیار کښ نه ده بلکه صرف دالله تعالی په اختیار کښ ده چنانچه ددې نه بعد الله تعالی ډیر علاقوملکونو ته په اسلام کښ د داخلیدو توفیق ورکړو لکه نجد، قباله، جرش، او تجارت دمخکښی نه په چندانو زیات شو اوبارانونه به کثرت سره اوشول اومالی وسعت الله تعالی راوستلو، ﴿فَتَنُوتُوا آلَیْمًا﴾ د دفع د موانعونه بعد دسورت دعوی په تفصیل سره ذکر کیرې، اود فرقومقاتلینو دچاسره چه قتال کیرې ذکر دې اود قتال دپاره داووه وجوه ذکر کیرې، ۱) ﴿لَا يَمْشُونَ بِاللَّهِ﴾ یعنی دوی په الله تعالی اوپه ورځ د آخرت ایمان نه لری، یعنی څوک چه دالله تعالی په توحید ایمان نه لری، بلکه مشرک وی دهغه سره قتال کوی، ۲) ﴿وَلَا يَمْرُؤُونَ﴾ یعنی ځکه ورسره قتال کوئ چه دوی شرک فعلی کوی، ۳) ﴿وَلَا يَأْمُرُونَ﴾ یعنی ځکه ورسره قتال کوئ چه دوی دین حق نه قبلوی ﴿حَتَّىٰ تَخْضَعُوا الْجَبْزَةَ عَنْ يَدٍ﴾ یعنی دوی به جزیه په خپل لاس ورکوی دنوکړی یادبل چا په واسطه به ئی نه ورکوی، او دا علامه دزلت ده.

وَقَالَ ابْنُ مَرْيَمَ إِنَّ اللَّهَ قَالَ النَّاسُ إِنِّي اللَّهُ خَلَقْتُكُمْ قُلُوبَهُمْ

او وائی یهودیان عزیر خوی د الله تعالی دې او وائی نصاری چه مسیح عیسی خوی د الله تعالی دې دا وینا د دوی ده

بَلَّغَهُمْ ، يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ

په څلو د دوی یعنې بې دلیل، مشابهت کوی د قول دهغه کسانو سره چه کفر ئی کړې دې د دوی نه مخکې.

فَقَالَهُمُ اللَّهُ ، أَلَىٰ يَوْمِكُمْ ۝ اِخْلَوْا أَصَابَهُمْ وَرَهْبَانَهُمْ

لغنت دې وکړې په دوی الله تعالی، څنگه آړولې شی دوی د حق نه جوړ کړې دی دوی خپل ملایان^۲ او پیران

أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحِ ابْنِ مَرْيَمَ

خپل خدایان (اختیارمندان د احکامو د حلالو او حرامو، سونی د الله تعالی نه او مسیح خوی د مریم

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا ، لَا إِلَهَ

دوی ته حکم نه وؤ کړې شوې مگر د دې چه دوی دې عبادت کوی صرف د یو اله، نشته دې لائق د بندگۍ

إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝ يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا

سونی د هغه نه پاک دې الله تعالی دهغه نه چه دوی ورسره څه شریک جوړوی . کوشش کوی دوی چه مړه کړی

نُورَ اللَّهِ بَلَّغَهُمْ وَقَالَ اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُعْتَمَ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ۝

رنځا د الله تعالی په څلو خپلو سره اونه قبلوی الله تعالی مگر دا خبره چه پوره کړې رنځا خپله اگر که بد ئی گنځی کافران

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ

الله تعالی هغه ذات دې چه را لیکلې ئی دې رسول خپل په هدایت سره او په دین حق سره د دې لپاره چه غالب کړی

۱ - څلورمه وجه : یعنې حضرت عزیر عليه السلام او حضرت عیسی عليه السلام د الله تعالی نائب او مصرف فی الامور او په

خدای صفتو سره ئی متصف گنځی

۲ - د قتال پنځمه وجه .

عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٥﴾

په ټولو دينونو باندې، اگر كه بد ئ گنړى مشركان

(۴) ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ﴾ دا څلورمه وجه د قتال ده يعنى ځكه ورسره قتال كوى چه يهوديان عزيز عليه السلام ته ابن الله وائ او عيسائيان حضرت عيسى عليه السلام ته ابن الله وائ ، د ابن نه جسماني (ابن) نه دې مراد بلكه مراد دادي چه دوى وائ چه حضرت عزيز عليه السلام او حضرت عيسى عليه السلام د الله تعالى داسې محبوب دى چه دوى د الله تعالى نائين او متصرف فى الامور دى. په يهودو او نصارى كېن دعوا مو عقیده دا وه چه حضرت عيسى عليه السلام او حضرت عزيز عليه السلام حقیقه څامن د الله تعالى دى او د خواصو عقیده دا وه چه دوى په شاتنه د د نازولو څامن دى چه پلار د هغوى خبره منى او هغوى ته ئ اختيارات حواله كړى وى. ﴿يُضْكَهَتُونَ﴾ يعنى دوى مشابهت كوى د قول دهغه كسانو سره چه كفري كړيدي ددوى نه مخكېن، ددې نه مراد يامشركان دى چه ملائكو ته ئ بنات الله ويل ياترينه د دوى آبا. واجداد مراد دى يعنى دوى دخپلو آباؤ اجدادو تقليد كوى، ﴿فَنَسْتَلُمُ اللَّهُ﴾ يعنى الله تعالى دې په دوى باندې لعنت او كړى.

(۵) ﴿أَتُخَذُوا﴾ يعنى ځكه ورسره قتال كوى چه دوى خپلو اچارو رهبانو ته ارباب، رب، وئيلي دى، مراد ترينه دادي چه دوى د اچارو رهبانو اطاعت كوى په تحريم او په تحليل كېن لکه په روايت دترمذى وغيره كېن دى چه عدی بن خاتم او وئيل يارسول الله مونږ خواخېارو اورهبانو ته رب نه دى وئيلي، نونبى عليه السلام ورته او فرمائيل چه آيا، داسې نه وه چه هغوى به تاسو ته يوشى حرام كړو، نواگر كه الله تعالى به حلال كړې وو نو آياتاسو ته به ورته حرام نه وئيل ؟يا به يوشى الله تعالى حرام كړې وو ليكن چه اچارو رهبانو به ورته حلال او وئيل نو آياتاسو به حلال نه گنړلو، نودوى او وئيل چه هو؟ نونبى صلى الله عليه وسلم ورته او فرمائيل چه هم دامطلب دې د ﴿أَتُخَذُوا﴾ يعنى د الله تعالى د حكم په مقابله كېن دخپل ځان د طرف نه تحريم تحليل كول يابل څوك مالك د تحليل او د تحريم گنړل، شرك دې.

اچار جمع دجبر (بالكسر) يادخبر (بالفتح) ده ماخوځدې د (تخبر المعاني بحسن البيان) نه يعنى داسې عالم چه دمعانيو نه تعبير په خائسته طريقى سره كوى، اطلاق ئ په لغت كېن په

هرجید عالم کیدی شی لکه ابن عباس رضی الله عنه ته حبر الامت لقب ورکړې شوې دې. او رهبان جمع راهب ده په لغت کښ هغه چاته وئیلې شی چه داسې یړه کوی دالله تعالی نه چه ظاهروی اثر دخوف په چهره اولباس دده باندې. او په عرف کښ اطلاق د احبارو په هغه عالم دیهودیانو باندې کیږی چه داوولاد دهارون عليه السلام نه وی. په دې آیت کښ اضافت داحبارو اورهبانو ضمیر ددوئ ته شوې دې (یعنی احبارهم ورهبانهم) نومعلومه شوه چه مرادترینه احبارسوء اورهبان سوء دی، ناکاره علماء ناکاره پیران.

فایده ددې نه معلومه شوه چه دالله تعالی اودرسول الله صلی الله علیه و آله دصریح حکم په مقابل کښ بل څوک مالک اواختیارمند دتحلیل اودتحريم یادبل حکم، گنډل شرک دې دې ته شرک فی الحکم اوشرک فی التشریع وئیلې شی، لکه دلالت کوی په دې باندې دا قول دالله تعالی **﴿سُبْحَنَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾** نوبعض متعصب اوجاهلان غیرمقلدین دائمو تقلید ته شرک فی التشریع وائی، ځکه چه مجتهدینو امامانو دحدیث خلاف حکم بیان کړې وی اومقلدین ئ تقلیدکوی، داقسم خیال اوعقیده ساتل مینی دی په محض جهالت اوبی وقوفئ باندې، ځکه چه په کومه مسئله کښ چه دامامانو مجتهدینو اختلاف راغلې وی نودهغې بنیاد داوی چه یومسئله کښ به مختلف احادیث واردوی (لکه رفع الیدین اوترک ئ، نهرمجتهد دترجیح دپاره څه اصول مقررکړی وی نوبعض احادیثولره ترجیح ورکوی، اونورمتروک العمل گرزوی نودلته نه دالله تعالی اودرسول دحکم خلاف وی اونه تشریع وی بلکه مجتهد تشریع کړی وی چه دغه تشریع دخیرالقرون وی، دغیرمقلدینو درای خلاف چه دوئ ته صحیح حدیث یاآیت یادخیرالقرون تشریح پیش کړې شی نودوئ دحدیث نه انکارکوی او دخیرالقرون تشریح ته دحدیث خلاف وائی، حالانکه دوئ په خپله هم په متعارض احادیثوکښ دیوحدیث خلاف ضروربالضرور کوی، اودخپل رایی دخلاف حدیث ته بلکل التفات نه کوی، فالی الله المشتکی **﴿وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ﴾** دای دماقبل نه جدا ذکر کړو ځکه چه داشرک فی الالهیه دې اوپه ماقبل کښ دشرک فی التشریع بیان وو، **﴿يُرِيدُونَ﴾** یعنی دوئ کوشش کوی **﴿أَن يُطِغُوا﴾** داطفاء، نه مرادرداوتکذیب دې او د (نور، نه مراد حجج اودین دالله تعالی دې یعنی ددین تکذیب اوانکاردوئ خپل مقصدگرخولې دې، **﴿وَأَقْوَمَهُ﴾** نه مراددادې چه په شبهاتو واهې سره اوپه دروغو پروېگندو سره د دین رد او تکذیب کول غواړی، دا تمثیل دې چه دوئ په خپلو شبهاتو

واهیڅ سره او په دروغو پرېښکندو سره داسلام ختمول غواړی نومشال ئ داسې دې لکه یو بی وقوف چه دنمر یا سپوگمئ رنډا په پوکلو سره مړه کوی، ﴿وَيَأْتِ اللَّهَ﴾ لیکن دالله تعالی وعده ده چه دانورهدایت به هرکچه پوخ کورته رسوی اگرکه کافران پرې ډیرغصه کیږی ﴿مُؤَلَّفَاتِ اَرْسَلْ رَسُولَهُ﴾ په آیت کښ الله تعالی په خپله دنبی ﷺ صداقت اولوی شان بیانوی ﴿وَالْمُنَافِقِ﴾ ددې نه مراد قرآن دې یا اصول عقائد مراددی ﴿وَوَيْدِ الْحَقِّ﴾ ددې نه مراد ددین اسلام دې یا فروع، احکام دی ﴿يُظْهِرُهُ﴾ دظهور نه مراد غلبه ده یعنی چه دین حق غالب کړی په ټولو ادیانو، او داغلبه په اعتبار ددلیل سره په هره زمانه کښ ده اوپه اعتبار دستلط سره په زمانه دنبی ﷺ اوصحابؤ کښ هم وه چه دین اسلام باوجود دبی سروسامانی نه غالب شو په یهودیت، اونصرانیت، اودجزیره العرب نه یهود نصاری اوشرلې شو اودارنگه په مشرکینو، بت پرستانو غلبه راغله اوپه مجوسو غلبه اوشوه، غرض داچه د نبی ﷺ اوصحابؤ زمانه کښ هر دین اوهر طاققت ددین اسلام په مقابله کښ مغلوب شو، اوم دارنگه به په زمانه دنزول دعیسی ﷺ کښ دین اسلام غالب کیږی په اعتبار دستلط سره په هر طاققت باندې اوهر طاققت اوهر دین به داسلام په مقابله کښ نیست نابود کیږی. اوباقی په هر دور کښ دغلبی دپاره شرط دادې چه مسلمانان په اصولو داسلام پوره پوره پابندوی اودایمان اود تقوی په لاره باندې مضبوط وی اوپه جهاد باندې ثابت قدم وی نودا شرط چه په هره زمانه کښ موجودشی نوغلبه به ملاویری اودابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه ضمیر په ﴿يُظْهِرُهُ﴾ کښ راجع دې نبی ﷺ ته اودظهور نه مراد علم دې ای یُعْلِمَهُ شرائع الدین کله، یعنی چه علم ورکړی نبی ﷺ ته په ټولو شرائعو داسلام.

لَيْسَ الْبِرُّ اِيْمَانًا اِنْ كُنْتُمْ مِنَ الْاَخْيَارِ وَالزُّهْمَانِ لَهَا اَمْوَالٌ النَّاسِ بِالْمَالِ

ای ایمان والو! ^{۱۱} بیشکه ډیر د ملایانونه او د پیرانونه، خامخا خوری مالونه د خلق په ناروا طریقې سره

وَقَصْدُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْرِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَتَفَقَّهُوْنَهَا

او خلق منع کوی د لارې د الله تعالی نه اوهغه کسان چه جمع کوی سره زر او سپین زر اونه خرچ کوی دا

فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَهَبْزُهُمْ بِعَذَابِ أَلِيمٍ ۝ تَوْمَ يُخَيَّلُ

به لاری د الله تعالى کښ. پس زیرې ورکړه دوی ته په عذاب دردناک سره به هغه ورځ به گرم بل کړې شی

عَلَيْهَا فِي نَارٍ جَهَنَّمَ فُتْكُوى بِهَا جَبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۖ

پدې باندې اور به جهنم کښ پس داغلي به شی پدې سره تندي د دوی او اړخونه د دوی او شاګانی د دوی.

هَذَا مَا كُنْتُمْ لَا تَفْسِكُمْ قَدْ وَفَوْا مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ۝

او ویلي کیږی به دوی ته چه دا هغه شی دي چه تاسو جمع کړې وؤ د خپل ځان لپاره پس وځنې مزده هغه څه چه تاسو جمع کول

(۶) ﴿يَتْلُوهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ﴾ هدا شپږمه وجه د مشروعیت د قتال ده یعنی قتال ورسره ځکه کوي چه په دوی کښ دوه ډیر عظیم نقصانونه دی اول دا چه داخلقونه مالونه په حرامه طریقه سره اخلی، احبارو یعنی ددوی ملایانو به په رشوت او په تغیر کولو د حکم د کتاب سره دخلقو نه مالونه اخستل اورهبانو به په نذر لغیر الله او په ناجانزو د مونودخلقو نه مالونه اخستل.

دویم داچه دوی خلق د الله تعالى د دین او د توحید نه اودایمان بالله نه منع کول. نوگویا دوی د مال ډکوان هم دی اودایمان ډاکوان هم دی، دا قسم مضر خلق نن صبا په دې امت کښ په کثرت سره موجود دی (فالی الله المشتکی)، حضرت عبد الله بن مبارک رحمه الله وائی. وهل افسد الدین الا الملوک و احبار سوء ورهبانها، یعنی د دین د فاسدولو او خرابولو دپاره درې فرقی لوی سبب اولویه ذریعه ده (۱) گمراه بادشاهان او مالدار طبقه، (۲) علماء سوء (۳) رهبان سوء یعنی گمراه پیران، ددی اخیری دوو طبقو ذکر په ماقبل کښ اوشو اوداول طبقې ذکر په راتلونکی حصه دآیت کښ دي، ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْوَسْطَ﴾ په دې کښ دهغه خلقو دانجام بیان دي چه مال ئ اگر که په حلاله طریقه سره جمع کړې وی لیکن زکوة ئ نوی ادا کړې، نو چه څوک د خلق نه مال په دوهو کې او غلطه طریقه سره اخلی، او خلق د حق نه منع کوی نودداسې نذرانو، شکرانو جمع کونکو به څه حال وی ﴿وَلَا يُؤْفِقُوْهَا﴾ ضمیر دها یا راجع دي (فضه) ته او هغه مفرد مؤنث دي او (ذهب) پرې قیاس دي، یا ضمیر راجع دي (کنوز) ته یا اموالو ته چه د ماقبل نه معلو شوی دی یا دا چه مراد د ذهب او فضه نه دنانیر، دراهم دی، جنسین

ندی مراد. ﴿يَوْمَ يُخْتَمِرُ عَلَيْهَا﴾ ضمیر د (علیها، اودبها، راجع دی (کنوز، ته او اموالوت ته .
 او (علیها، نائب فاعل دیحی دی په اصل کښ دا (یوم تُخَمِّرُ النَّارَ عَلَیْهَا) وو. نوییچه اسناد د
 (تحمی)، (علیها، ته اوشو یعنی جار مجرور ته نو (النار) حذف شو اوصیغه دمؤنث په مذکر سره
 بدله شوه. او مراد د ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ أَلْهَبَ الْفِتْنَةِ﴾ او د ﴿وَلَا يُفْقَرُونَ﴾ نه زکوۃ
 او نور مالی واجبات نه ورکول دی اود اقول د جمهورو صحابو دې سوی د ابوذر رضی الله عنه
 نه. دلیل د جمهورو حدیث د ابو داؤد وغیره دې چه هر کله دا آیت نازل شو نو دا حکم گران شو په
 مسلمانانو. نو حضرت عمر ؓ اوفرمانیل : (أَنَا أَلْفَرَجُ عَنْكُمْ) نو تپوس ئ او کړو د نبی ﷺ نه
 نو نبی ﷺ ورته اوفرمانیل چه الله تعالی زکوۃ نه دې فرض کړې مگر ددې دپاره چه پاک کړی
 مابقی د مال ستاسونه. اود ابن عمر رضی الله عنه نه روایت دې چه دکوم مال نه زکوۃ ادا کړې
 شی نو هغه کتر نه دې. ﴿فَتَكُونُ بِهَا جَاهَهُمْ﴾ یعنی دا غلې به شی په دې سره تندی ددوی
 اوډه دئ ددوی اوشاگانې ددوی تخصیص ددی څلورو څکه شوی دې چه دیر مال جمع کونکی
 مقصد دیر مال نه یو خپل جاه او جلال ځکاره کول وی خلقوته ،نوددی سزا داشوه چه تندی به
 ئ په دغه مالونو خزانوسره اودا غلې شی نو ذلت اورسوائ به ئ ځکاره شی اوبل مقصدئ څه
 څه عمده او دفخر خورا کونه وی اوبل مقصدئ دفخر لباس اغوستل دی، نوددی دواړو
 سزاداشوه چه جنین (ارخونه) به ئ دا غلې شی چه دفخر په خورا کونوسره ئ خپته ډکه کړی
 وه، اود فخر په لباس سره ئ خپله شا ځانسته کړې وه، یا وجه دتخصیص داده چه حریص دمال
 چه کاله فقیر سائل وینی نوتندې تریو کړی او چه فقیر ورسره کینی نودې ډډه (ارخ) تاؤکړی
 اوبیاشا او گرځوی، اوبعض وائی چه داجهات اربعه (څلور طرفونه) کنایه ده، دتول بدن نه،
 ﴿مَنْكَ مَا كُنْتُمْ﴾ ای یقال لهم هذا - الخ.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ

بیشکه شمېره د میاشتو^۱ په نيزد الله تعالی دولس میاشتي دی په حکم د الله تعالی کښ د هغه ورځې نه

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ۚ لَكُمْ فِيهَا دِينٌ الْقِيمَةُ ۚ فَلَا تَقْلِبُوا

چه پیدا کری ئی دی آسمانونه او خیمه، د هغی نه څلور میاشتی د عزت دی. دا دین کله دې پس ظلم مکی

یُذِیْنُ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِکِیْنَ کَافَّةً ۚ کَمَا یَقَاتِلُونَكُمْ کَافَّةً ۚ

بډې میاشنو کښ به نفسونو خپلو، او جنگ کوئ د مشرکانو ټولو سره لکه چه جنگ کوی دوی ساسو ټولو سره.

وَاَعْلَمُوا اَنَّ لِلّٰهِ مَعَ الْمُتَّقِیْنَ ﴿۱۰﴾ اِنَّمَا النَّسِیْءُ رِبَاطَةٌ فِی الْکُفْرِ

او پوه شئ چه بیشکه الله تعالی خاص ملگري دمتقیانو دې بیشکه روستو کول د حرمت د یو میاشتی زیاتوالی دې به کفر کښ.

یُضِلُّ بِهٖ الدِّیْنَ کَفَرُوا ۖ یُحِلُّوْهُ عَآمًا وَیُحَرِّمُوْهُ عَآمًا

زیات گمراه کولې شی په دې سره کافران حلال گنړی دوی هغه یو کال او حرامه ئی گنړی بل کال

لِیُؤَاطُوا عِدَّةً مَّا حَرَّمَ اللّٰهُ فِیْهِلُوا مَّا

د دې لپاره چه پوره کری دوی شماره د هغه میاشنو چه حرامې کری دی الله، پس حلالوی دوی په دې طریقه سره هغه میاشتی

حَرَّمَ اللّٰهُ ۚ زَیْنٌ لَهُمْ سُوْرٌ اَعْمَالِهِمْ ۚ وَاللّٰهُ لَا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکَافِرِیْنَ ﴿۱۱﴾

چه الله تعالی حرامې کری دی. ښانسته کړې شوی دی دوی لره بد عملونه د دوی او الله تعالی هدایت نه ورکوی قوم کافرانو ته.

﴿۱۰﴾ اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اَرْبَعَةٌ ۖ وَجِهٌ دَمَشْرُوعِيَّتٍ دَقَاتِلُ دَه، يَعْنِي قِتَالٌ وَرَسْرَه خُكِه
کوئ چه دوی دالله تعالی په ازلی قانون کښ ردوبدل راوستې دې، الله تعالی دابتداء، افریش
دمخلوق نه داسمانونو حرکت اودنمرسیوگمئ دورې په داسې اندازه مقررکړې دی چه کال
دولس میاشتی دې، په دې کښ څلور میاشتی اشهرحرم دی، اهل عرب دحضرت ابراهیم عليه السلام
اودحضرت اسماعیل عليه السلام دزمانې نه په دې قانون قائم وؤ، بیا چه کله په دوی کښ درندگي
اوظلم زیات شو، نودوئ په دې قانون کښ ردوبدل شروع کړو، کله به ئی جنگ شروع کړو
نولس میاشتی به تیرې شوې نودوئ به اعلان اوکړو چه کال به دې واري څوارلس میاشتی
وی اوکله به په محرم کښ دقتال کولوخواهش وو نواعلان به ئی اوکړو چه دې کال به محرم
روستورازی اوصفریبه مخکښ رازی، دیته (نسبی) وائی یعنی مؤخرکول دحرمت دیو میاشتی

نه بلي مياشتي ته، غرض داچه څلور مياشتې به ئ پوره کولې ليکن د ترتيب الهي خيال به ئ نه ساتلو. نوپه دې کښ به د اصل مياشتې پټه نه لگيده چه آيادامياشت مثلاً په حقيقت کښ درمضان ده يادشوال ده، ياددې الحجه ده ياددې القعدة ده، ليکن په کوم کال چه نبي ﷺ حج ته تشریف يوړو، نوپه دغه کال چه د مشرکينو په حساب سره ذی الحجه ده نوهغه په حقيقت کښ هم اصلی ذی الحجه وه اوددې وجه نه نبي ﷺ اوفرمائيل (إِنَ الزَّمَانَ قَدَاسْتَدَارَ كَهَيِّثَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ) يعنی زمانه راواپس شوه خپل زور حال ته لکه چه څه رنگه وه په هغه ورځ چه الله تعالى پيدا کړې دې اسمانونه اوزمکې، نوچه ﴿عِنْدَ اللَّهِ أَنتَآ عَشَرَ سَهْرًا﴾ ئ اووئيل نودودوئ ددغه رسم رداوشوچه کله کله به ئ کال څوارلس مياشتې گرزولو، او د ﴿عِدَّةَ الشُّهُورِ﴾ نه مراد شمار د مياشتو د کال دې، ﴿وَمِنَآ أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ﴾ يعنی څلور مياشتې معنی اشهر حرم دی، چه نبي صلى الله عليه وسلم ددې تشریح په خپله د حجة الوداع په موقعه کړې ده چه ثلث متواليات، درې پي درېې دي، ذوالقعدة ذوالحجه، محرم، او څلورمه رجب ده، ليکن چونکه بعض اهل عربو، رمضان ته رجب وئيلو، اود قبيله دمضربه نيز رجب هغه ده چه د جمادى الاخير اوشعبان په درميان کښ ده نوددې وجې نه نبي ﷺ په حديث کښ درجب اضافت مضرتنه اوکړو، رجب مضري اووئيل اووضاحت ئ ورته داسې اوکړو الذی بين جمادى وشوال ﴿ذَٰلِكَ الْيَوْمَ الْقِيَمَ﴾ يعنی دمياشتو تعين اوترتيب په دې طريقه باندې اوخصوصاً داشهر حرم ترتيب دامستقيم دين دې اوددې نه خلاف چه مشرکينو ترتيبونه رسومات جاری کړې دې داکاگه اوغلط دي ﴿فَلَا تَقْلِبُوا فِيهِآ أَنفُسَكُمُ﴾ داحکام الهيي خلاف ورزی کول ظلم دي په خپل ځان نودامه کوئ

امام جصاص رحمه الله وائ چه په دې کښ اشاره ده چه څوک په اشهر حرم کښ ځان دگنا، نه اوسانی نوپه نورو مياشتوکښ ورته دگناهونو نه بچ کيدل اسان دی ﴿وَقَلِيلًا﴾ الْمُتَشَكِّكِينَ ګافه ﴿د دې معنی يا دا ده چه د هر قسم مشرکانو سره جنگ کوئ يا دا معنی ده چه په ټولو مياشتو کښ ورسره جنگ کوئ او پدې دويم احتمال باندې دا آيت ناسخ دې لپاره د حرمت د قتال په اشهر حرم کښ لکه دلالت کوي پدې باندې دا خبره چه غزوه د تيول په رجب کښ شوې وه.

﴿إِنَّمَا إِلَهُ الْبَنِي﴾ نسبی مؤخر کولوته وائی یعنی روستو کول دحرمت دیومیاشتی نه بلبی میاشتی ته لکه محرم دصفر خائی ته اوړل اوصفر دمحرم خائی ته راوړل ﴿يَذِيكَهُ فِي الْكَفْرِ﴾ یوکفر دتوحید اودرسالت انکار دی. دویم کفر دالله تعالی تحریمات باطلول دی ﴿يُحِلُّونَهُ مَا كَانَ﴾ دخپل خواهش دوجه نه یو کال محرم داشهر حل نه گرځوی او بل کالی داشهر حرم نه گرځوی. ﴿يُؤَاطُوا﴾ یعنی دوی صرف شمار پوره کوی، اوصرف شمار پوره کول تعمیم حکم نه دی

لَيْسَ الْبَنِي أَمَنُوا مَا لَكُمْ إِنْ قِيلَ لَكُمْ اتَّقُوا اللَّهَ اتَّقَلْتُمْ

ای ایمان والو! ^۱ څه شوی دی تاسو لره چه وه وبلې شی تاسو ته اوځن تاسو په لاره د الله تعالی کښی نو درانه شی تاسو

إِلَى الْأَرْضِ أَرَاهُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْأُخْرَىٰ قَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

زمکې ته. آیا خرچ کړیدی تاسو ژوند دنیوی په بدله د آخرت کښی پس ندې سامان «نفع» د ژوند دنیوی

فِي الْأُخْرَىٰ إِلَّا قَلِيلٌ ۚ إِلَّا تَتَهَوَّوْنَ لِمَا كُنْتُمْ عَدَاةً لِّهَا ۚ

په مقابله د آخرت کښی مگر کم دی. که اونه وځن تاسو جهاد له نو عذاب به درکړی تاسو ته الله تعالی عذاب دردناک.

وَيَسْتَبِيلُ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَهَرَّوْهُ شَيْئًا ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

اوستاسو په بدله کښی به راوولی قوم سوا ستاسو نه او تاسو به ضرر ونه رسوئ الله «دین» ته هیڅ، او الله تعالی په هر څیز قادر دی

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ﴾ دادسورت دویمه حصه شروع کیږی په دې کښی ترغیب

الی الجهاد، اوصاف دمجاهدینو، او بشارات دوی ته، اودصحابو رضی الله عنهم شان

بیانیږی اوزجر ذکر کیږی په هغه چاچه دجهاد نه عمدأ پاتې شوی وویاخطأ پاتې شوی وو.

غزوه تبوک دنی ^۲ په غزاگانو کښی آخری غزاده نبي ^۳ چه هرکله چه دفتح مکه اوغزوه حنین

طائف اوطاس نه فارغ شو، په اوخرو د سنه ۸ هـ کښی، نوڅه وخت دقیام نه بعد په رجب ۹ هـ

کښی غزوه تبوک دپاره تشریف یووړو، چه باعث ئ داوؤ، چه دشام بعض تاجرانوزیتون

۱ - دسورت دویمه حصه، د دعوی دسورت «جهاد» نه مخالفت کونکو یعنی منافقینو باندې زجر ونه او مؤمنانو ته

بشارتونه او ترغیب الی القتال.

راوړی وو. د تجارت دپاره مؤمنان ئ اوليدل چه بې غمه دی نودوئ اوونيل چه دملک روم بادشاه هرقل خپل يولاکېه فوجونه. دشام په سرحدتېوک مقام کېښ جمع کړيدی اودیوکال تنخواه ئ مخکېښ ورکړې ده اودعربو دبعض قبائلو ورسره لاز، باز، هم شته دې اوبه مدينه منوره باندې په يوځل دحملی اراده ئ ده. شام په دغه وخت کېښ ددوئ حکومت زیراتړيوه صوبه وه چه غسانی بادشاه په تصرف کېښ وه نونبى ﷺ صحابؤ ته اوفرماښل چه بهتره داسې ده چه مونږ په هغوئ اقدام اوکړو، نوصحابؤ ﷺ په دې باندې لېبک اوونيل ليکن هرکله چه دا د ډير سخت امتحان موقعه وه ځکه چه يوخوخته گرمی وه. بل دقحط سالی زمانه وه. اوفصلونه پاخه شوی وو. دکت کولو وقت ئ راغلې وو. په صحابؤ ﷺ باندې دتيری شوی کال قرضې وې اودآئينده ټول کال دخرج دارومدار هم په کېجورو وو، اومسافت ډيرلرې وو. اودیوسخت دشمن سره مقابله کول وو، دغسانی بادشاه اود ملک روم د، تجربه کار «ترتنگ شده، مسلح کثیر فوجونو سره مقابله کول وو نوپه دې وجه نبی ﷺ دجهادترغيب هم ورکړو اومسلمانانو ته ئ په ځکاره طورسره اوونيل چه ددشمن دمقابله دپاره تيارې اوکړئ، اوکوم طرف ته چه تلل وو يعنی تېوک نوددغه طرف اوددشمن نوم ئ په واضحه طورباندې ذکرکړو چه مسلمانان خپل تيارې اوکړی، اوددې نه قبل به چه نبی ﷺ جهادته تللو نودطرف اوددشمن ځکاره نوم به ئ نه اخستلو، بلکه توریه عملی اوقولی به ئ کوله. نوهرکله چه داموقعه ډيرسخته وه نوپه دې وجه مسلمانان يعنی ظاهراً مسلمانان «منافقين» اوحقیقه مسلمانان، مختلف قسمونه شو، اول هغه مسلمانان چه په غیردخه تردده جهادته دتللودپاره تيارشو، اودويم قسمه هغه وه چه اول په تردد کېښ وو ليکن بياتيارشو، ددی دواړو فرقو ذکر په دې آيت کېښ دي، ((اللّٰه ابعوه فی ساعۃ العسرة من بعدما کاذبزع قلوب فریق منهم)) دريم قسم هغه وو چه معذرين وو مالی یاجانی، قوت وسره نه وو، څلورم قسم هغه مخلصين مؤمنين وو چه په غیر دخه عذرنه پاتې شوی وو اوعتاب پرې نازل شوې وو اودډيرندامت اوحسرت نه بعد ددوئ دتوبی دقبولیت بشارت نازل شوې وو چه دهغوئ په دې آیاتونوکېښ ذکردي ((واخرون اعترفوا بدنوبهم — الاية : ۱۰۲)) ((وعلى ثلثة الدین خلفوا — الاية : ۱۱۸)) پنځم قسم هغه منافقين وو چه دنفاق په وجه په غیردخه عذرنه پاتی شوی وو اوشپږم قسم هغه منافقين وو چه دجاسوسئ اوشارات دپاره په لښکر کېښ تلی وو ددی ټولوقسمونو ذکر راځی دټولوتکليفونوباوجود اکثرمخلصين جهادته دتللو دپاره تيار شو، سوي ډيرلگ کسانونه

چه هفوی ته په خپل نه تلوباندې ډیر حسرت افسوس وو. د نبی صلی الله علیه وسلم سره ډیرش زړه لښکړد مسلمانانو په سخته گرمی اودفاقی په حالت کښ روان شو. دروم یادونه هرقل ته چه هرکله دمسلمانانو ددی جذبی علم اوشو، نورعب پرې راغلو او مقابلې ته رانه غلو. اوشام والاؤ. ئ هم څه امدادونه کړو. څه زمانه نبی ﷺ یعنی شل ورځې په تبوک مقام کښ قیام اوکړو. بیا واپس شو.

لاندۀ (۱): په دې جهاد کښ نبی ﷺ داتفاق فی سبیل الله ترغیب ورکړو نوحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ټول مال په درگاه نبوی کښ پیش کړو نبی ﷺ ترې تپوس اوکړو چه اهل عیال دپاره دې څه پریخودل، دوی عرض اوکړو چه صرف الله اورسول، حضرت عمر فاروق ﷺ خپل نیم مال پیش کړو. دغه شان حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷺ هم ډیر مال پیش کړو مگر په دغه وخت کښ حضرت عثمان ﷺ ډیر زیاته صدقه پیش کړه چه دټولونه زیاته وه چه درې سوه اوبشان ئ دپوره سامان سفر نه ډک پیش کړل اوزراشر فی نقدئ ئ پیش کړې اودغه شان ټولو صحابو ﷺ دخپل وس طاقت نه زیاته نفقه پیش کړه.

لاندۀ (۲): په تبوک کښ نبی ﷺ شل ورځې قیام کړې وو. دشمن مرعوب شو مقام ته رانه غلو. لیکن نبی ﷺ ته خواؤ شاقبائل حاضر خدمت شو، اوتسلیم شو اوصلح ئ اوکړه. جزیه ورکول ئ قبول کړه، اونی ﷺ دوی ته صلح اولیکله اووړئ کړه. په تبوک کښ د دومه الجندل حاکم اوکیدر بن عبدالملک چه نصرانی سردار وو خالد بن ولید دڅلورسوه شل کسانو سره دمقابلې دپاره اولیبل حضرت خالد بن ولید ﷺ د تللو په وخت کښ نبی ﷺ ته عرض اوکړو چه زه خواوکیدر نه پیژنم نوڅنگه به دهغه مقابله اوکړم نبی صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمانیل چه هغه به څکارکوی اوت به ئ گرفتار کړې، لیکن قتله ونې مه. زماخوا ته ئ راوله، خالد رضی الله عنه چه اورسیدو دهغه مکان ته نو د سپوږم رنړاوه، دگرمن موسم وو، اوکیدر دخپلې بی بی سره په چمت وو چه په دې کښ وحشی غواراغلل اوددروازې گیت ته ئ دهیکه ورکړه، اوکیدر فوراً دخپل رور حسان اونورونو کړانو سره دخکار دپاره راکوزو شو. اوپه اس باندې سورشو، ښکار پسې ئې منډه کړه، نوحضرت خالد اودده ملگری راگیر کړو. داوکیدر رور حسان مقابله شروع کړه نومسلمانانودې قتل کړو او اوکیدر ته ئ اووئیل چه تاته دقتل نه پناه درکولئ شی، په شرط ددې که ته زمونږ سره د نبی صلی الله علیه وسلم په خدمت کښ حاضر یږې، نوده داخبره منظوره کړه، اودنبی صلی الله علیه وسلم په خدمت کښ حاضر شو. اوجزیه ئ قبوله کړه، دوزره اوبشان اواته سوه آسونه اوڅلورسوه زعری

وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

او الله تعالى زور آورد دې حکمتونو والا دې

﴿لَا تَصْرُوهُ﴾ داهم زجراو تخويف دې اوجزاء ددې مخذوفه ده، چه فسينصره الله . او
 ﴿فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ﴾ دال با الجزاء دې، او خودې جزاء نه ده ځكه چه داماضى ده، ﴿وَإِذْ
 أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَاقِبًا أَتَيْنَا﴾ صيغه داسم فاعل د اسم عدد نه، چه راشى لكه ثانى
 ثالث، نو داكله دبيان دمترتبى دپاره وى نود ثاقب، معنى داوى چه واقع په مرتبه دويمه
 كېن اوكله دتصيير دپاره وى نود ثاقب معنى داوى چه گرځونكى يولره دوه دوه اودثالث
 معنى داوى چه گرځونكى دوو لره درې، وهكذا، نو په لفظ دثانى اوثالث كېن دمترتبى لحاظ
 نه وى بلكه معنى ئ داوى چه يوپه دوو كېن، يوپه دريو كېن، اودالفظ دليل دې په دې
 باندې چه ددوو نه زيات نه وو، اودليل دې په اوليت دنبى ﷺ باندې يعنى نبى ﷺ اول وو
 اوابوبكر ﷺ دويم وو، په دې آيت كېن واقعي دهجرت ذكر دې چه دهغې مختصر تفصيل
 دادې چه مسلمانان دمشركيو دظلم نه ديرتنگ شو نوهجرت ئ اوكره، حضرت
 ابوبكر صديق ﷺ هم دهجرت اراده اوكره نودنبى ﷺ نه ئ اجازت طلب كړو چه هجرت اوكرم،
 نبى صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمانيل چه ته صبراوكره كيدې شى چه ماته هم دهجرت
 حكم اوشى، نوخما ملگري به شې، نوحضرت ابوبكر صديق ﷺ دوه اونيانې واغستې اوډير
 ډير اوعمهده عمدۀ خوراكونه به ئ ورته وركول چه قوى مضبوطى شى، اخرنبى ﷺ ته هم
 دهجرت حكم راغې، مشركانو دافيصله اوكره چه دهرې قبيلې نه دې يويوكس نوجوان
 منتخب شى اوټول دې په يوځل په نبى ﷺ دتوروحمله اوكرې، نوبنى هاشم به دټولو قبيلو نه
 قصاص نه شى اغستلې اونه دټولو قبيلو سره دُشمنى كولې شى، اوديت، (خون بها)
 ديوكس بلكه دډيروكسانو هم، ټولو قبائلو ته څه گرانه نه ده، مشركينو سل كسان منتخب
 كړل اودنبى ﷺ نه ئ گيره واچوله، جبرئيل ﷺ راغلو اونبى ﷺ ئ خبركړونبى ﷺ حضرت على
 ﷺ په خپله بستره ځملوو، ددى دپاره چه دخلقو امانتونه مالكانو ته په پوره احتياط سره
 حواله كړى، اوتسلې ئ ورته وركړه چه مشركان ستايوويښته ته هم هيڅ نقصان نه شى
 رسولې اوپه خپله دمسلح دشمنانو په مينځ كې راروان شو، دسورت يس اولنى آيتونه د
 (فهم لا يصرون) پورې ئ تلاوت كړل او، (شاهت الوجوه) ئ اووئيل اوددوئ په سرونوئ

خاورې چاڼ کړې، باهرې تشریف راوړو، اوحضرت ابوبکر صدیق ؓ ئ دخان سره کړو په غارنورکښ داخل شو، غارنورته دننوتلو لاره يره تنگه وه، په ولاړې اوناستې سره دداخليدلو څه صورت نه وو، صرف په ځملاستو سره داخليدل ممکن وو، نوحضرت ابوبکر صدیق ؓ اوله په غارکښ داخل شو اوځای ئ صفا کړو، اوپه غارکښ چه خومره سوری وو هغه ئ ټول بند کړه، ددې دپاره چه مار، لږم، نبی ؐ ته تکلیف اونه رسوی، صرف یو سوري پاتې شو نوپه هغې کښ ئ خپله پونده کیخودله، دپوره انتظام کولونه بعد ئ نبی صلی الله علیه وسلم ته دداخليدو درخواست اوکړو، حضور ﷺ غارته داخل شو اودابوبکر صدیق ؓ په زنگنونوئ سرمبارک کیخود آرام ئ کولو، نوپه کوم سوری کښ چه صدیق اکبر پونده ایخودلې وه، دهغې نه مار راووتلو اوابوبکر صدیق ؓ ته ئ ټک ورکړو اوئ چیچلو، ابوبکر صدیق ؓ دماردزهر و تکلیف برداشت کړو او هیڅ قسم حرکت ئ نه کوؤ، ددې دپاره چه دسید الکونین صلی الله علیه وسلم په آرام کښ فرق رانه شی، اوهرکله چه دنبی ﷺ سترگی رنراشوی اودابوبکر صدیق ؓ دتکلیف نه خبر شو دخولې مبارکې لعاب ئ دابوبکر صدیق ؓ په پونده اولگول چه هغې سره فوراً شفا حاصله شوه، دلته کفارو چه کله نبی کریم ﷺ په بستره اونه موندلو نودحضرت علی ؓ نه ئ تپوس اوکړو نوهغوئ ورته اووئیل چه باهر خوتاسو ولاړوئ، تاسوته به ئ علم وی، ماته ئ علم نشته دې، نومشکرینو یوماهر قائف چه دقدمونو په نشان معلومولو کښ ډیرماهر وو، دخان سره کړو دنبی ﷺ په تلاس کښ رااووتل، دغارنور پورې ئ دقدمونو نشانات معلوم کړل اودائ اووئیل چه ددې غار دخولې پورې راغلی دی اویباددې نه باهر نه دې وتلې، داسې معلومیږی چه په غارکښ دې، اوکله چه دوئ دغار په خوله اودریدل نوحضرت ابوبکر صدیق ؓ پریشان شو، اوئ وئیل چه یارسول الله که دوئ خپلو قدموته اوگوری نومونې به اووینی نبی ﷺ ورته تسلی ورکړه اوئ فرمائیل (ماظنک بائین ثالثهما الله) ستاڅه گمان دې په هغه دوؤ کسانو چه دریم ملگرې ئ الله تعالی دې، اودائ ورته اوفرمائیل ﴿لَا تَحْزَنْ اِنَّكَ اَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾، نودالله تعالی دعجیب قدرت ظهوراوشو، چه ددوئ دداخليدلو نه بعد، دغار په خوله باندې، جولاکې، خپله جاله جوړه کړه، اوصحرائ کونترې هلته اگن واچولې، نومشکرانو چه دااوئیل نودقائف تکذیب ئ اوکړو اوئ وئیل چه داجال خودمحمد ﷺ دپیدائش نه هم مخکښې معلومیږی که چېرې غارته دننه څوک داخل شوې وې نودا،، جال، او، اگن،، څنگه

صحيح سالم پاتې شوې دى، كفار واپس شو اونی ﷺ او ابوبکر صدیق ﷺ په غار کښ ددې ورځې تیرې کړې او عبدالرحمن بن ابی بکر ﷺ به د شپې په تیاره کښ ددوئ څنگ ته راسلو. شپه به ئ ددوئ سره تیروله، مکى والاؤ به دورځې چه ددوئ خلاف څه منصوبى جوړولې نوهغه به ئ ددوئ ته بیانولې، بیابانه سحر په تیاره کښ مکى ته تلو، څوک به پرې نه خبریدل او عامرین فهیره ﷺ چه د ابوبکر صدیق معتن غلام وو، ده به یوه دپیوالابیزه دماسخونن په نیازه کښ ددوئ ته راوستله، ددوئ به دهغې پښ استعمالول، اوبیابانه سحر وختى مکى نه اورسیدواوداهل مکه ؤسره به ئ خپل څاروی څرول نوپه ده به هم څوک نه خبریدل. ددرى ورځونه بعدنئى ﷺ او حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دواړو دمدینې دروانیدوعزم اوکړو، ابوبکر صدیق ﷺ خوداول نه دوه اوبشانی اغستې وې اوعمده خوراگونه ئ پرې خورولې وو، اوپه هغې کښ ئ یوه ناقه دبنی ﷺ په خدمت کښ پیش کړه، عرض ئ اوکړو (خذ احدى زاجلئ هاتین، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم باليمن)، یوه ناقه رسول الله ﷺ په قیمت څکه واخسته چه په خپل مال سره دالله تعالی په لاره کښ هجرت اوشى، نودغه دواړو اوبشانو دپاره بنی ﷺ او حضرت ابوبکر صدیق ﷺ یوکس دبنی الدیل نه اجیر گرځولې وو چه هغه ته دلارې معلومات حاصل وو، اگرکه په دغه وخت کښ دغه کس په دین دکفارو باندې وو، لیکن نبی ﷺ په ده اعتمادکړې وو، اوددغه کس سره ئ داوعده کړې وه چه ددې ورځې بعدبه دادواړه اوبشانی مونږ ته غارنورته رارسوی، نوهغه چه اوبشانی راؤرسولې نونبى ﷺ او ابوبکر صدیق ﷺ او عامرین فهیره اودغه بل کس دبنی الدیل والا مدینې ته روان شو، په طریق دساحل البحر باندې، نوسراقة بن مالک مدلجی پرې خبرشو اوکفارودمکى چونکه ددوئ په قیدکولو یاقتل کولو باندې ډیرانعام مقرر کړې وو «یعنى سل اوبشان سراقه وائ چه ز ډیر په تیزی سره روان شوم، نوچه نزدې شوم نوخما فرس «اس، یونوب اودهلل اوزه ترینه ارتاؤ شو، اوبیا راپاخیدم نو د تیرکش نه مې غشى راؤباسل اوفال مې واچو، نوصحيح نه وو، لیکن دمال دلالچ په وجه په فال مې عمل اونه کړو اوبیاروان شوم، اوقرب شوم حتی ماواؤریده قرات درسول الله ﷺ چه ددوئ هیڅ طرف ته التفات نه کوؤ او حضرت ابوبکر ﷺ به هرطرف ته کتل راکتل، نوپه دې حالت کښ څما داس مخکینى دواړه څپې په وچه کلکه زمکه کښ خځې شوې حتی چه دزنگونو پورې په زمکه کښ دوی شوې، اودراتولئ څه صورت په نظرته راتلو، خوچه کله دډیرکوشیش نه بعدئ څپې

رااو تلې نودلوگي په شان گرد او عیار په طرف داسمان ترینه ظاهر شو، نومادوباره فال واچوؤ. نوهغه بیا هم صحیح نه وو، نو په دې وجه مې دوئ ته اواز اوکړو اومان مې طلب کړو. نودوئ اودریدل اوزه په خپل اس باندې سور شوم دوئ ته اور سیدوم اوپه زړه کښ مې یقین راغلو چه ماته څه تکلیف راؤرسیدو، نودادوئ په وجه را اور سیدو، اودامې یقین راغلو چه عنقریب به نبی ﷺ غلبه اوکړی اودوئ ته مې د سفر سامان، خوراک وغیره پېش کړ اوکړ ونودوئ قبول نه کړو، اومانه ئ اووئیل، (اَضْفُو عَنَّا) یعنی دومره اوکړه چه زمونږ حال چاته مه وایه، بیاماعرض اوکړو چه یارسول الله ماته دامان خط اولیکه، نونبی ﷺ عامرین فهیره ته امر اوکړو هغه ماله رقعه اولیکله اوروان شو مدینی ته، مزید تفصیل د احادیثو اودسیرت په کتابونو کښ دې

﴿إِذْ هَمَّا دَابِلَ دَيْ دِمَاقِبِلَ (اذ) نه ﴿إِذْ يَسْأَلُ﴾ دهم بدل دې دما قبل نه، ﴿لِسُكْرِهِ﴾ مراد د صاحب نه ابوبکر صدیق رضی الله عنه دې او علماء اهل سنت وائ چه څوک منکړی د ابوبکر صدیق رضی الله عنه دشرف د صحابیت نه نوهغه کافر دې ځکه چه د ابوبکر صدیق رضی الله عنه صحابیت په نص قطعی سره ثابت دې.

﴿لَا تَحْزَنْ﴾ هرکله چه مشرکان د غار ثور په خوله اودریدل نوحضرت ابوبکر رضی الله عنه پریشان شو اوئ وئیل چه یارسول الله که چرې دوئ خپلو قدمونو ته اوگوری نومونږ به اووینی نونبی ﷺ ورته اووئیل ﴿لَا تَحْزَنْ﴾ اود ابوبکر صدیق رضی الله عنه پریشانۍ په وجه د رسول الله ﷺ وه لکه په روایت د بخاری اومسلم کښ دی، (وَأَشْفَقَ ابوبکر علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وقال: إِنَّ تُصِيبَ الْيَوْمَ ذَهَبَ دِينِ اللَّهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا ظَنُّكَ بِأَنْتَیْنِ اللَّهُ تَالِیْهُمَا)، ﴿سَكِينَتُهُ مَلِکُو﴾ په ضمیر د (علیه) کښ دوه احتمال له دی: یودا چه راجع شی نبی ﷺ ته اودسکینه نه مراد خاص قسم سکینه ده چه مناسبه وی دشان د نبی ﷺ سره، اودویم احتمال دادې چه ضمیر راجع دې حضرت ابوبکر صدیق ﷺ ته لکه داتوجه مروی ده دابن عباس ﷺ نه اودا قول راجع دې، یوددی وجې نه چه اقرب المذکورات دې ځکه چه د ((صاحبه)) نه مراد ابوبکر ﷺ دې او بل ددې وجې نه چه خوف او خزن حاصل وو ابوبکر ﷺ ته نه چه نبی ﷺ ته، ځکه چه نبی ﷺ په سکون اومان سره وو، او بل ددې وجې نه چه که ضمیر راجع وې نبی ﷺ نو بیا داسې عبارت مناسب وو: (فانزل الله سکینه علیه فقال لصاحبه

لا تخزن) خکه چه په دې تقدیر به نبی ﷺ خائف وی او په خائف چه سکینه نه وی نازل شوی نوبل جاته به څه تسلی ورکړی، ﴿وَإِذْ يُحِثُّونَ﴾ داعطف دې په (نصره الله) باندې. اومرادهجنود نه ملائکه دی، اودائشید په جنود سره عام دې په غارثور. بدر، احزاب. حنین، اوپه ټولو موطنو دقتال کښ دې، ﴿كَلِمَةً أَلْوِيَتْ كَفَرُوا﴾ ددې نه مراددعوت الی الکفر دې یا هغه منصوبه ده چه دوی دنی صلی الله علیه وسلم دقتل یادقیدکولو دپاره جوړه کړی وه په دارالندوی کښ ﴿وَكَلِمَةً اللَّهُ﴾ ددې نه مراد کلمه دتوحید ده یادعوت الی الایمان دې یاترینه مرادهغه وعده ده چه الله تعالی دخپلوانبیاءو سره کړیده لکه په دې قول دالله تعالی کښ ((ولقدسقت کلمتنا لعبادنا المرسلین اھم هم المنصورون وان جتدنا لهم العلیون)).

فایده : اهل سنت په دې آیت سره استدلال کوی په افضلیت دحضرت ابوبکر صدیق ﷺ په څووجوه سره، (۱) په دې آیت کښ عتاب دې مؤمنانو ته سوی دابوبکر صدیق ﷺ نه . روایت کړې دې ابن عساکر د سفیان بن عیینه نه چه عتاب ورکړیدې الله تعالی ټولو مسلمانانو ته په باره د نبی کریم ﷺ کښ سوی د ابوبکر ﷺ نه، اودحسن ﷺ نه روایت دې چه عتاب ورکړې دې الله تعالی ټول اهل الارض ته په غیرد ابوبکر ﷺ نه، اوابن عساکر دحضرت علی ﷺ نه روایت کړیدې چه الله تعالی ذم کړیدې دټولو انسانانو اومدحی کړې ده دابوبکر ﷺ (۲) هجرت په امردالله تعالی سره وو اوالله تعالی دصحبت فی الهجرة دپاره حضرت ابوبکر صدیق ﷺ منتخب کړو حالانکه نبی ﷺ ته په نسب کښ دحضرت ابوبکر صدیق ﷺ نه زیات اقرب نورحضرات هم موجود وو نومعلومه شوه چه ابوبکر صدیق ﷺ الله جل جلاله ته ډیرمحبوب وو، حاصل داچه دابوبکر ﷺ انتخاب دصحبت دپاره په هجرت کښ دانتخاب الهی دې نودادلایل دافضلیت دې، (۳) لفظ دثانی اثنین دلالت کوی په افضلیت باندې، ځکه چه د،، اثنین، نه مراد یوذات درسول الله ﷺ اودویم دهغه مقرب ترین اومخلص ترین ملگري مراد دې، بلکه بعض علماء وائی چه په دې کښ اشاره ده دې ته چه بعددنبی ﷺ نه خلیفه اول ابوبکر ﷺ دې، لان الخلیفة لایکون ابدأ الاثنای، (قرطبی، (۴) ﴿فَمَا يَفْ كَتَاو﴾ دا واضح دلالت کوی چه په داسې سخته موقعه کښ دوستی اوصحبت نه

ختمول دليل د کمال تعلق اومحبت دې. (۵) ﴿يَسْكُوهُمْ﴾ ځکه چه ددې نه دينی مخکين ملگرتيا مراده ځکه د غار صحبت خوپه ماقبل کښ ذکر شوې دې (۶) ﴿لَا تَحْزَنْ﴾ دادلار کوی په کمال محبت باندې ځکه داتسلی ده ابوبکر صديق ؓ ته ، لکه په روايت دبخاری وغيره کښ دی اشفق ابوبکر صديق ؓ علی رسول الله ﷺ وقال إن لعيب اليوم ذهب دين الله ، اوتسلی محبوب ته ورکولې شی لکه الله تعالی خپل حبيب ته تسلی ورکړې ده ولاغزود عليهم . نو معلومه شوه چه حضرت ابوبکر صديق ؓ حبيب حبيب الله دې.

(۷) ﴿إِنَّكَ اللَّهُ مَنَّكَ﴾ ځکه مراد دمعيت نه معيت دنصرت اودمعونة دې اونی حضرت ابوبکر صديق ؓ دخپل ځان سره په دې معيت کښ شریک کړو اوداډیرلوی فضيل اومنتبت دې

ملعون شیعه گان، دلته څه خرافات وائ اواعتراضونه کوی (۸) نبی ﷺ (معاذالله حضرت ابوبکر ؓ دخپل ځان سره په سفردهجرت کښ په دې وجه ملگرې کړې وو چه که پانی شی نو څماخلاف به منصوبې جوړې کړی اوشربه جوړکړی نو ددفع دشر دپاره ئ دځان سره روان کړه

جواب که څوک زندیق په باره دصديق اکبررضی الله عنه کښ دغه گمان کوی نوصديق رضی الله عنه ته خودیرڅه موقعه اوفرصت ملاؤ شوې وو په غارکښ نو کفارو دمکی ته به ئ ونیلی وو چه زه خوددی مقصد دپاره دمکی نه دمحمد ﷺ ملگرې شوې یم راشئ قتل ئ کړئ یابه ئ دخپل خوئ عبدالرحمن په واسطی سره یادعامر بن فهیره په واسطی سره یادخپل لور اسماء رضی الله عنهاپه واسطی سره اهل مکه خبرکړی ووو اوډیر اعزاز اوانعام به ورته دکفارو دطرف نه ملاؤ شوې وو، اوکه دغه شان بدگمانئ په باره دصديق ؓ کښ جوړیدلې شی نو(معاذالله) په باره دحضرت علی ؓ کښ هم جوړیدلې شی، چه نبی ﷺ په خپله بستره ځکه ځملاؤ چه کفار راشی قتل ئ کړی، اومانه شرجورنه کړی

(۲) ﴿لَا تَقْتُلُوا﴾ په فضيلت دلالت نه کوی ځکه ددې نه صرف دامعلومیري چه ابوبکررضی الله عنه متمم دعدد دې اوپه فضيلت هيڅ دلالت نه کوی.

جواب دلالت دثانی اثنین په فضيلت باندې په قرينه دمقام سره دې ځکه عادت په دې جاری دې چه څوک چه دشمن نه تختې ، نودځان سره، داسې دویم کس ملگرې کوی چه

پوره پوره اعتمادی پرې وی، نوثانی اثنین، په قرینه دمقام سره په دې دلالت کوی چه دنی صلی الله علیه وسلم پوره پوره اعتماد ووپه ابوبکر صدیق ؓ اودې ئی خاص ملگرې وو

(۳) ﴿ذَٰلِكَ هُمَا الْكَافِرُ﴾ نه فضیلت نه معلومیږي صرف اجتماع په یو مکان کښ ترینه معلومیږي او په یو مکان کښ اجتماع د صالح او غیر صالح راتلې شی. **جواب** په معونه دمقام سره ترینه فضیلت معلومیږي لکه مخکښ ذکر شو

(۴) ﴿إِذْ يَسْكُوْنَ اِلٰسْكَوْهُ﴾ داپه فضیلت دلالت نه کوی ځکه صحبت په مابین دمؤمن او کافر کښ هم راتلې شی لکه په دې قول دالله تعالی کښ، ﴿قَالَ لَّهُ صَلَاحُهُهُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ . یالکه په دې قول دالله تعالی کښ ﴿يَصْنَعِي الْيَتِي﴾ بلکه په مابین دعاقل او غیر عاقل کښ هم راتلې شی قال الشاعر شعر :

ان الحمار مع الحمير مطية واذا خلوت به فئس صاحب

جواب : صاحب په معنی لغوی سره په شرافت دلالت نه کوی لیکن دلته مراد په قرینه دمقام سره او په قرینه داضافت سره ضمیر ته چه داضافت وعهد دپاره دې، دلالت په فضیلت کوی یعنی هغه خاص ملگرې چه په ډیره سخته موقعه کښ ئی ملگریا نه ده پریخودلې اوهغه ملگرې چه دخپل اهل اوقبیلی نه اواقاربونه ئی جدائی اختیار کړې ده اودخپل پیدایش اودسکونت وطن ئی دنی ؓ دملگریا دپاره پریخودلې دې. (وهو الصديق الاكرضی الله عنه وارضاه)

(۵) ﴿لَا تُحْزَنْ﴾ په فضیلت دلالت نه کوی، ځکه چه په دې کښ صرف نهی ده، دحزن نه، نوحزن به یاطاعت وی یابه معصیت وی نوطاعت خونه دې ځکه که طاعت وې نوالله تعالی به ترینه نهی نه وه کړی اوکه معصیت وی نو داخوفضیلت نه دې بل داچه ددې نه جین، بزدلی معلومیږي نو داخوفضیلت نه دې.

جواب : حزن دغیر اختیاری امورو نه دې نو داپه خپله معصیت یاطاعت نه دې، اونهی دامورو اختیار یو نه کیدې شی، نود ﴿لَا تُحْزَنْ﴾، نه حقیقتاً نهی نه ده مراد بلکه مقصود ترینه نسلی ده، اوتسلی محبوب ته ورکولې شی، اونهی دحزن نه دلیل دجین اودبزدلی هم نه دې ځکه چه الله تعالی خپل حبیب ته فرمائی : ﴿وَلَا يَحْزَنكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ دغه شان خوف طبعی دلیل، دجین نه دې ځکه دانبیاء ته لاحق شویږي، الله تعالی موسی ؑ

اوهارون ؑ ته فرمائی ((لَا تَخْلَا اِنِّی مَعَكُمْ)) نوبہ سید الکونین ﷺ باندی اودارنگہ پہ نور و انبیاؤ څوک داسی الزام نه شی لگولی چه دوی ارتکاب دمحصیت کړې وؤ یابزدل وو. نو دغه شان چه صدیق اکبر ﷺ باندی هم دغه الزام لگول دعداوت اوشقاوة نه علاوہ بل هیڅ نه دی نولکه چه الله تعالی خپل حبیب ته تسلی ورکړې ده په دې قول سره ﴿وَلَا يَحْزَنكَ فَوَظُنُّكَ﴾ نو دغه شان نبی کریم ﷺ هم خپل حبیب حضرت ابوبکر صدیق ﷺ ته تسلی ورکړېده. په ﴿لَا تَحْزَنَنَّ﴾ اِنَّكَ اللهُ مَعَكَ ﷻ سره. نو حضرت ابوبکر ﷺ حبیبُ حبیب الله شو، وډالک فضل الله يؤتیه من يشاء).

إِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

اوځن جها دله که سپک ځن او که درانه او جها د کوئ په مالونو خپلو سره او په نفسونو خپلو سره په لاره د الله تعالی کښی.

فَلَكُمْ جَزَاءٌ لِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ لَوْ كَان عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا

دا ډیره فائده ده ستاسو لپاره که تاسو پوهیږئ. که وې غزوه د تیرک سامان آسان حاصلیدونکې او سفر درمیانه

لَا تَجْعَلُوا وَلَكِنْ بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ

خامخا به دوی تلی وې ستا سره لیکن لري شوې دې په دوی باندې سفر، او زړه چه قسمونه به کوی دوی په الله تعالی

لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ ۚ يٰۤاَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

که طاقت لرلې مونږ خامخا به وتلی وې مونږ تاسو سره ، هلاکوی دوی ځانونه خپل په دروغ نس

وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ۝

او الله تعالی عالم دې چه بیشکه دوی خامخا دروغزن دی

﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ د احکم د جهاد دې سره د ترغیب الی الجهاد نه، د ((خفای)) معنی

داده چه په داسې حال کښ چه اسان دی په تاسو باندې تلل جهاد ته، او ((ثقالاً)) معنی داده چه گران وی او مشکل وی په تاسو باندې تلل جهاد ته، او د دې په تفسیر کښ ډیر اقوال دی راجع معنی داده چه لگ اسلحې والاو ډیری اسلحې والا یعنی داسلحې دکم والی زیات والی

لحاظ مه کوئی بلکه په هر حالت کښ جهاد ته ځی اویوتفسیر ئی ډاکړې شویډې چه فقیران، اواغنیاء اوتندرست، مریضان ټول جهاد ته ځی، په دې تقدیر دا آیت منسوخ دې اودابن عباس ؓ نه روایت دې چه نشاطاً وغیره نشاط، یعنی که زړه غواړی اوکه نه غواړی، خوشدلنې، بیدلې دواړو حالتونو کښ جهادته ځی، اویوتفسیر ئی ډاکړې شویډې خوانان، بوداگان، ﴿يَاْمُرُكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ یعنی جهادپه خپلومالونو نفسونوسره کوئی دااعلی درجه ده، لیکن داعلاء دکلمه الله دپاره ئی کوئی، ﴿لَوْ كَانَ عَرَفَا﴾ په دې کښ دهغه منافقینو ذکر دې چه دجهاد نه پاتی شوی وو، ضمیر په (لوکان) کښ راجع دې ((ماندعوهم)) ته په قرینه دمقام سره اوعرض سامان ددنیا ته وئیلې شی ځکه چه داعارضی څیزونه دی دوام بقاء نه لری په شان دعرض په مصطلح دمنطقیانو اوپه حدیث کښ دی (الدنيا عرض حاضریاکل منه البر والفاجر)، اود ﴿قَرِيبًا﴾ نه مراد قریب الحصول سهل الماخذ دې، ﴿وَسَرَّكَ قَاصِدًا﴾ یعنی سفر درمیانه وې ډیر طویل سفر نه وې نوکه چرې داسې وې نودوئ به ضرورستا اتباع کړې وې ﴿وَلَكِنْ بَدَّلَتْ عَلَيْهِمُ الشَّقَّةَ﴾ هغه مسافت ته وئیلې شی چه په مشقت سره قطع کولې شی، ﴿وَسَيَحْلِفُونَ﴾ سین داستقبال قریبه دپاره دې اوداچونکه سفری آیاتونه دی نوځکه سین ذکر شو، ﴿يَلْكَوْنَ اَنْفُسَهُمْ﴾ ددې نه معلومه شوه چه دروغ اوددروغو قسمونه سبب دهلاک اودایقاع فی الناردې.

عَمَّا لِلَّهِ عَنْكَ ۚ لِمَ اَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَكَبَّنَ لَكَ الْاَلِیْنِ

معافی کړیده تاته الله تعالی ولې اجازت ورکړو تا دوئ ته، تر هغې چه ښکاره شوی وې تاته هغه کسان

صَدَقُوا وَتَعَلَّمَ الْكٰذِبُیْنِ ۝ لَا یَسْتَاْذِنُكَ الْاَلِیْنِ یُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ

چه رشتیا وائی او پیژندلې وې تا دروغجن اجازت نه غواړی ستا نه هغه کسان چه ایمان لری په الله تعالی

وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ۝

او په ورځ د آخرت به پرښودلو دجهاد کښ چه جهاد وکړی دوئ په مالونو خپلو او نفسونو خپلو سره

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٥٠﴾ إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

او الله تعالى عالم دې په متقینو باندې . بیشکه اجازت غواړی ستا نه په ترك د جهاد كېن هغه كسان چه ایمان نه لری

بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَاتَّكَبَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رُفُوعِهِمْ يَكَرُدُّونَ ﴿٥١﴾

په الله تعالى او په ورځ د آخرت او په شك كېن پراته دی زړونه دهغوئ پس دوی په خپل شك كېن گډوډ سرگردان دی

﴿عَمَّا أَتَتْكَ لَمْ تُدْرِكْ لَهْمُ﴾ عمرو بن ميمون وائی چه داعتاب لطيف دې يعنى عتاب په نرمی لهجې سره دې نبی ﷺ ته لکه په بدرکېن چه دأسارى (قيديانو) نه په فديه كېن اخستلو باندې عتاب نازل شوې وو نودلته منافقينو ته په اجازت وركولو سره عتاب لطيف نازل شو او لطيف ځكه دې چه الله تعالى د عفو ذكر اول كړې دې او بيا ئى عتاب ذكر كړې دې، منافقينو به نبی ﷺ ته ددروغو عذرونه پيش كړل اودجهادنه دپاتى كيدلو اجازت به ئى طلب كړو نونبى ﷺ به دعالی اخلاقو په وجه ددوى دورغو اونفاق نه اعراض او كړو اواجازت به ئى وركړو نوپه دې باندې دآيت نازل شو اوقاضى عياض وئيلی دی چه داعتاب نه دې ځكه چه الله تعالى تراوسه پورى نهى نه وه نازله كړې نو (عفا) په معنى دمغفرت سره نه دې بلكه په معنى د (لم يلزم) سره دې لکه په حديث كېن دى، (عفا الله لكم عن صدقة الخيل والرقيق) يعنى الله تعالى په تاسو باندې صدقة الخيل اودغلامانو نه ده لازمه كړې، نودلته معنى داشوه چه په تاخه لزوم نشته ، اووئيلی دی مكى چه دااستفتاح دكلام ده ، اومحض ددعاوتتعظيم دپاره ده، لكه په عربى محاوره كېن وئيلې كيږى (اصلى الله الامر، والملك) اوپه حديث كېن دى : (رحم الله لوطاً لقد كان يأوى الى ركن شديد)، ﴿وَقَمَرَ الْكُذِبِ﴾ يعنى كه تادوى ته اجازت دپاتى كيدلونه وې وركړې نودوى بياهم جهادنه تلل، خوصرف تاته به معلوم شوې دې كردار دمنافقينو، ﴿لَا يَسْتَفِذُكَ الَّذِينَ﴾ په دې آيت كېن دصغاتو دمؤمنو ذكر دې چه دوى په غير داجازت نه نه پاتى كيږى دجهادنه، اومنافقين په غير داجازت نه پاتى كيږى، دلته سوال وارديږى چه دآيت په ظاهر كېن معارض دې دسورت نوردايت ۲۲ سره ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَفِذُونَكَ لَوْ أَنَّكَ لَكُنْتَ مِنَ الْيَقِينِ﴾ يعنى اجازت غوښتل دايمان علامه ده اودلته دى چه ﴿لَا يَسْتَفِذُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ جواب دادې چه دلته دخاصې واقعې ذكر دې

یعنی په دې خاصه واقعه کښ چې غزوه تبوک ده اجازت غوښتل دلیل دعدم ایمان دې اوپه سورت نورکښ دعام قانون ذکر دې، دویم جواب دادې چې دلته مراد اجازت غوښتل دی دپاره دپریخودلو دجهاد اوپه سورت نورکښ اجازت غوښتل مراد دی دپاره درخواست کیدلو دمجلس دوعظ او بیان دنبی صلی الله علیه وسلم نه ﴿وَأَزَابَتْ﴾ صیغه دماضی دلالت کوی په شدت دشک ددوئ ﴿يَزِيدُ دُؤْلَ﴾ یعنی حیران دی چې دمومنانو سره شی اوکه دکفارو سره شی.

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ			
اوکه دوئ نیت لرلې د وتلو جهاد ته خامخا به دوئ تیارې کړې وې هغې لره د سامان. لیکن ناپسند وؤ الله تعالی ته			
الْبُعَاثُ لَهُمْ فَفَعَّلَهُمْ وَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ أَقْعَدُوا مَعَ الْقَاعِظِينَ ۝			
پورته کیدل د دوئ «د جهاد لپاره» پس منع ئ کرل دوئ لره د تللو نه جهاد ته، او ویلې شوی دوئ ته کښنی د کیناستونکو سره			
لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَا أُضْعَفُوا			
که دوئ وتلی وې په لښکر ستاسو کښ نه به وؤ زیات کړې دوئ تاسو لره مگر نقصان او خامخا منډې به وهلې وې دوئ			
بِحِلْمِكُمْ يَسْعَوْنَ كُمْ الْفِتْنَةُ ۝ وَفِيكُمْ			
په مینځ ستاسو کښ په چغل خورئ سره غواړی دوئ په تاسو کښ فتنه (اختلاف)، او په لښکر ستاسو کښ			
سَمْعُونَهُمْ ۝ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝			
جاسوسان د دوئ شته دې، او الله تعالی عالم دې په ظالمانو باندې			

﴿وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ﴾ یعنی دمنافقینو جهاد ته دتللو اراده نه وه ځکه چې که چرې اراده ئ وې نوچه حکم دجهاد راغلو نودوئ به جهاد ته دتللو تیارې کړې وې لیکن دوئ دجهاد حکم چې واوړیدو نوددروغو دغذرونو دپاره ئ منډې وهل شروع کړل، ﴿وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ﴾ یعنی ددوئ جهاد ته تلل الله تعالی ته خوښ نه وو، نوتوفیق ئ ورته ورنه کړونو معلومه شوه چې د بنده په گناه بورې هم اراده د الله تعالی متعلقه ده، او نیکی په توفیق دالله تعالی

سره کيږي د (انبعاث) نه مراد. خروج للجهاد دې او ﴿فَقَاتِلْهُمْ﴾ په معنى د حَسْب سره دې ﴿فَقَاتِلْهُمْ﴾ اَقْمِدُوا دې نه مراد يا قول او حکم تکوينى د الله تعالى دې يا ترينه مراد قول درسول الله ﷺ او د صاحبو دې منافقانو ته په طور د پيغور سره ځکه مراد د قاعدينو نه ، زنانه ، ماشومان ، گودان ، رانده ، دى ، يعنى د جهاد نه پاتى کيدونکى په شان د زنانو ماشومانو دى .

﴿لَوْ خَرَجُوا فِىْكَرٍ﴾ يعنى که دا غټ غټ منافقان وتلې وې په لښکر کېن نودوئ به زيان فساد کړې وو. مراد ترينه سستى بزدلى ده يعنى ددوئ د بزدلى اوسستى په وجه به نور مجاهدين سست شوي وې ، ﴿حَاكَا﴾ شرا وفساد ته وائ او استثناء په (الاخلاق) کېن يامتمله ده که موصوف ورته ((شَيْئاً مِنَ الْاَشْيَاء)) مقدرشى ، يامتقطع ده که موصوف ئ ((خيرا)) مقدرشى . ﴿وَلَا تُضْمِرُوا لَكُمْ﴾ لام د تاکيد دې (أَوْضَعُوا) د ايضاع نه مشتق دې (اسراع سِر الابل) يعنى په تيزى سره او بڼان (او آسونه) چلولو ته وائ ، خَلَل ظرف دې په معنى د (بَيِّن) سره او مفعول د (اَوْضَعُوا) ، مقدر دې چه (النمام) دې يعنى جلت جلت به گرځيدلى وو په چغلې سره ، او خامخا به ئ منوى وهلى وې په چغلخوړئ سره په مينځ ستاسوکښ ، نو په دې کېن استعاره مکنيه ده ، ځکه چه تشبيه ورکړې شوه د چغلې داوښانو سره په مندو وهلوکښ او ايضاع ئ ورته ثابته کړه په طريقه داستعارې تخيليه سره او ﴿يَبْغُونَ كُمْ اَلَيْسَ﴾ جمله حالیه ده په داسې حال کېن چه طلب کوؤ ئ ستاسوپه مينځ کېن فساد ﴿وَفِيْكُمْ سَكَنٌ﴾ يعنى اوس هم څه منافقان جهاد ته د جاسوسئ او شرارت په غرض تللى دى ، اگرکه دوئ څه شر فسادنه شى کولې ، بلکه په يوحيثيت سره ددوئ تلل مفيد دى هغه دا چه دوئ به مشاهده اوکړى ، د مسلمانانو د بهادرئ ، اود د پير مضبوط عزم ، نودودوئ په زړونو کېن به د مسلمانانو هيبت اورعب قائم شى ، که څوک سوال اوکړى چه هرکله ددوئ تلل جهاد ته مضروو نوولى ورته حکم دتللو او شو اوپه نه تلو باندې وعيد راغلو ، جواب جهاد ته دتللو حکم امرتشريعى دې او جهاد ته دتللو توفيق نه ملاويدل تکوينى امر دې او د تکوينى امر او د تشريعى امر مخالفت راتلې شى ، يادوئ ته حکم جهاد لازم الحجة ، يالاظهار النفاق دې .

لَقَدْ اِتَّخَفُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلِ وَلَقَدْ اُنْذِرْتُمْ لَكَ الْاُمُورَ

خامخا په تحقيق سره غوښتلې وه دوى فتنه مخکې د دينه اوجور کړې وې وې ستا په خلاف ډير تدبېرونه

حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَرِهُونَ ۝ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ

تر دې چه راغې حق او ښکاره شو دين د الله تعالى او دوى بد گنډې او بعضى د دوى نه هغه خوک دى چه وائى

اَلَّذِينَ لِيْ وَلَا تَفْعَلُوْا ۚ اَلَا لِيْ الْفِتْنَةُ سَاقُطُوْا ۚ

اجازت راکړه ما ته د پاتې کيدلو اومه اچوه ما په فتنه کېن، خبردارشې په فتنه کېن دوى غورزیدلى دى.

وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ۝ إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ فَاَسْبَغْهُنَّ وَأَنْ تُصِيبَكَ

اوبېشکه جهنم خامخا راگيرونکې دې کافرانو لره که ورسى تاته خوشحالى نو خفه کوى دوى لره اوکه ورسى تاته

مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا اَمْرًا مِنْ قَبْلٍ وَنَقُولُوا

مصيبت وائى دوى په تحقيق سره نيولې وه مونږ لار د مصلحت او د احتياط خپل مخکې او اوگرزى دوى ستاسو نه

وَهُمْ فَرِحُونَ ۝ قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا ۚ

اوحال دا چه دوى خوشحالى کوى ته وه وايه چه هيڅ کله نه رسي مونږ ته مگر هغه څه چه مقرر کړيدى الله تعالى مونږ لره.

هُوَ مَوْلَانَا ۚ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۝ قُلْ هَلْ تَرْضَوْنَ

هغه مولى زمونږ دې او خاص په الله دې خپل ځان وسپارى مؤمنان ته او وايه چه انتظار نه کوئ تاسې

بِنَا اِلَّا اِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ ۚ وَتَحْنُ تَرْضَيْنَ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ

په باره زمونږ کېن مگر د يو د دوه خوشحالي نه، او مونږ انتظار کوؤ ستاسو په باره کېن چه وبه رسوى الله تعالى تاسو ته

بِعَذَابٍ مِنْ عَذَابٍ اَوْ بِاَيِّدِنَا ۚ فَتَرْضَوْنَ اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرِضُونَ ۝

عذاب د خپل طرف نه يا په لاسونو زمونږ، پس تاسو انتظار کوئ مونږ ستاسو سره انتظار کوونکى يو

﴿لَقَدْ اٰتَيْنَا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ﴾ منافقانو دغزوہ تبوک نه قبل هم په احد، حنین وغیرهما
 مواطنو کښ دشرارت اودفساد کوشش کړې وو، ﴿وَصَلَبْنَا لَكَ الْاُمُورَ﴾ اوستاخلاف ئی ډیری
 منصوبې سوچ کړې وی اوستادقتل دپاره ئی وخت په وخت تدبیرونه جوړ کړې وو، ﴿حَتَّى جَاءَهُ
 الْحَقُّ﴾ یعنی تائید اونصرت الهی راغلو، ﴿وَوَلَّيْنَاهُ اَمْرًا اَلَدَّ﴾ اوغالب شو دین دالله تعالی
 اودوئ پرې په زړه کښ ناخوځه، وو، دامذکور صفات دمنافقینودی، یعنی شرارت
 اوفسادجوړول اودحق اوداهل حق خلاف منصوبې جوړول اودحق په ظهور اوغلبه باندې خفه
 کیدل، ﴿وَمَنْهُمْ مَنْ يَكْفُرُ﴾ داهم زجر دې منافقینو ته یومنافق چه دهغه نوم جذبین قیس وو
 نبی ﷺ ده ته دعوت ورکړو جهادته دتللو دپاره ورته ئی اوفرمائیل (هل لك في قتال بني الاصفري).
 یعنی درومیانو سره دقتال شوق دې شته؟ نوده په خپل نفاق اوجبن باندې دتقوئ پرده واچوله
 اوئ وئیل چه زه عاشق مزاج یم اودرومیانو زنانه ډیری حسینی جمیلي دی نوکه زه ئی اوویم
 نوصبربه نه شم ترینه اوپه فتنه کښ به واقع شم نویارسول الله مایه فتنه کښ مه اچوه، الله تعالی
 فرمائی چه په فتنه کښ خو دوئ واقع شوی دی په سبب دمخالفت کولو درسول الله ﷺ نه اودکفر
 اودنفاق په وجه دجهنم په کندوکښ غورزیدلی دی اوجهنم په دوئ احاطه کړې ده، ﴿اِنَّ
 نَجْمَكَ كَسَنَةٌ﴾ دا دمنافقینو بل خصلت اوصفت دې، چه اهل حق ته چه خوشحالی اورسی
 نودوئ پرې خفه کیږی اوکه تکلیف اورسی نو دوئ خوشحاله شی اوپه فخر سره وائی، ﴿فَلَمَّا
 اَخْلَصْنَا امْرَاكَ﴾ دوئ په خپله رائ فخر کوی چه مونږ (دورانديش) هونبیاران یونومونږ مخکښ
 تدبیر کړې وو اود احتیاط لارموخپله کړې وه.

﴿قُلْ لَنْ يُبَيِّنَا لَكَ مَا﴾ یعنی تکلیفونه اوخوشحالی خومقدر دی نوکوم تکلیف چه په
 تقدیرکښ لیکلې شوې وی نوهغه به په هرچاباندې راخی، نافرمان وی اوکه فرمان برداروی
 لیکن فرق دادې چه څوک فرمان برداروی نودهغه تکلیف ذریعه څرخی دآخرت د ابدی
 خوشحالی دپاره اوکله ددنیا دخوشحالی ذریعه هم اوڅرزی اونا فرمان په خساره اونقصان د
 دارینو کښ وی نوتاسو زمونږ په باره کښ د ﴿اِحْذَى اَلْخُسْبَيَّةَ﴾ امید اوانتظاراوکړئ، یابه
 مونږ ته دالله تعالی په لارکښ شهادت حاصل شی اودادآخرت ابدی خوشحالی ده، یابه فتح
 حاصله شی نودواړه خوشحالی به ملاؤشی په حدیث کښ راغلی دی، (تکفل الله لمن جاهد

سیله لایخرجه من بیتہ الالجهاد فی سبیلہ وتصدیق کلمتہ ان یدخلہ الجنة اوبرجعه الی مسکنہ الذی خرج منه مع مانال من اجر اوغیمہ ﴿وَمَنْ نَرَبَّصْ بِكُمْ﴾ ددی نہ روستو احدی السونین مقدردی دهغہ تفصیل دادی ﴿اَنْ يُصِيبَكُمْ اللهُ عَذَابٌ مِّمَّنْ عِنْدُوہ﴾ ددی نہ مرادہغہ عذاب دی چہ مونہ نہ کنس سبب نہ یو، لکہ داسمان نہ قارعہ نازلہ شی، ﴿اَوْ یَاوِیْکَا﴾ ددی نہ مرادہغہ عذاب دی چہ مونہ نہ کنس سبب یو، لکہ قتل، قید، وغیرہ

قُلْ اَتَقِفُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَّنْ یُتَّخَذَ مِنْکُمْ دِیْنُکُمْ کُنْتُمْ قَوْمًا فَسِیْقِیْن ۝

تہ وہ وایہ خرچ کوئی پہ خونہ یا پہ ناخونہ ہیغ کلہ بہ قبول نہ کرے شی ستاسونہ، بیشکہ تاسو بی قوم نافرمان

وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفْسُهُمْ اِلَّا اَلَّهُمْ کَفَرُوْا

اوندی منع کرے دوی لہہ د دینہ چہ قبول کرے شی د دوی نہ خیراتونہ د دوی مگر دی خبری چہ دوی کفر کریدی

بِاللهِ وَرِسُوْلِهِ وَلَا یَأْتُوْنَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ کُسَالٰی

بہ اللہ تعالیٰ او پہ رسول دهغہ اونہ راخی دوی مانخہ تہ مگر پہ داسی حالت کنس چہ دوی ناراست دی

وَلَا یُنْفِقُوْنَ اِلَّا وَهُمْ کُرْهُوْنَ ۝ فَلَا تُعْجِبْکَ اَمْوَالُهُمْ

اونہ خرچ کوی دوی مگر پہ داسی حالت کنس چہ بدئی گتری پس پہ تعجب کنس دی وانہ چوی تا لہہ مالونہ د دوی

وَلَا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا یُرِیْدُ اللهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِهَا

اونہ اولادونہ د دوی، بیشکہ غواہی اللہ تعالیٰ چہ پہ دی ویر والی د مالونو اولادونو سرہ عذاب ورکری دوی لہہ

فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا وَتَرْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ کَافِرُوْنَ ۝

پہ ژوند د دنیا کنس او وخی روحونہ د دوی پہ داسی حال کنس چہ دوی کافری

﴿قُلْ اَنْفِقُوا﴾ جدین قیس منافق داهم وئیلی وو چہ زہ خوبذات خود درو میانو سرہ دجہاد کولو دپارہ نشم تلہ، البتہ مالی اعانت کولہ شم نودآیت نازل شو چہ دمنافقینو انفاق نہ قبلیری، ((انفقوا)) صیغہ دامردہ لیکن دلتنہ انشاء پہ معنی داخبار سرہ دی یعنی کہ تاسو انفاق طوعاً کوئی او کہہ کراھا کوئی نو پہ ہر صورت کنس نہ قبلیری، دطوعاً انفاق توفیق دوی

نه نه ملاويږي لکه په مابعد آيت کښ دى ﴿وَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا وَهُمْ كَذِبُونَ﴾ ليکن که بالفرض دوى انفاق طوعاً، په خپلې رضامندۍ سره اوکړي نو بيا هم د کفر او نفاق د عقيدې په وجه . د دوى نفقه نه قبلېږي لکه په دې مابعد آيت کښ دى، ﴿وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ﴾ يعنى د دوى د انفاق د قبوليت نه مانع بل څه نشته دې سړى د کفر د دوى نه په الله تعالى اور رسول الله ﷺ باندې .
 ﴿إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا﴾ دا په تاويل دمفرد سره فاعل د (منع) دپاره دې، او (هم) ئ مفعول دې او ﴿أَنْ تُقْبَلَ﴾ يابدل دې د (هم) نه نومعنى داشوه چه مانع نه دې دوى لره يعنى قبول د نفاق د دوى لره مگر کفر د دوى، يا ((ان تقبل)) مفعول ثانى دې دمنع دپاره. په تقدير د (من) سره، ځکه (منع) متعدى کيږي مفعول اول ته بالذات او مفعول ثانى ته کله بالذات او کله په واسطه د حرف جر سره نو ونيلې شى: (منعه حقه) او (منعه من حقه) نومعنى ئ داشوه چه نه دې منع کړې دوى لره ددى خبرې نه چه قبول کړې شى نفقات د دوى، هيڅ شى داشياؤ نه مگر دې خبرى چه دوي کفر کړې دې په الله تعالى او په رسول الله ﷺ دهغه، ﴿وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ﴾ يعنى لکه څه رنگه چه د دوى مالى عبادت په صحيح طريقه سره نه دې نودغه شان بدنې عبادت ئ په صحيح طريقه سره نه دې.

﴿فَلَا تَعْمَلْ﴾ دا جواب د سوال هم دې او تفریع هم ده په ماقبل باندې. سوال داچه هرکله دوى داسې مردود او ملعون دى نوالله تعالى ورته ولى نعمت د مال اولاد ورکړې دې، جواب دادې چه دا نعمت د دوى په حق کښ عذاب دې، او تفریع داسى ده چه هرکله د دوى نفقات نه قبلېږي. نو د دوى مالونه هم بې فاندې دى او اولادونه ئ هم بې فاندې دې، مؤمن چه دخپل مال نه صدقه، خيرات اوکړي، يا ورپسې څوک د مرگ نه بعد صدقه اوکړي نو ثواب ورته ملاويږي، ليکن کافر او منافق ته هيڅ ثواب نه ملاويږي بلکه سبب د عذاب اُخروي هم کيدې شى او په دنيا کښ هم د مال په جمع کولو او حفاظت کولو سترې، مشقتونه، غمونه برداشت کوي نو داهم يو عذاب دې، اودغه شان د مؤمن اولاد چه صالح وى نوالدينو ته ترينه فائده رسى، په دعا، صدقې کولو سره او منافق او کافر د دې نه محروم دى، او همدارنگه کافر او منافق دالله تعالى نه بې تعلق وى او د مال په محبت کښ غرق وى نوال ددى په جمع کولو کښ غمونه مشقتونه برداشت کوي او بيا چه لگ مالى نقصان ئ اوشى نو د محبت په مقدار ورته غم صدمه اورسى او په موت سره چه کومه صدمه او غم ملاويږي

نوهغه خودومره دیروی چه بیان ئ نه شی کیدی

وَيَقْلِفُونَ بِاللَّهِ لَئِذَا لَبِيتُمْ مَوْتًا هُمْ مِنْكُمْ

او قسمونه کوی دوئ به الله تعالی چه بیشکه دوئ ستاسو د ډلې نه دی، او ندی دوئ ستاسو د ډلې نه

وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ۝ لَوْ يَخْتَدُونَ مَلَجًا أَوْ مَخْرَجًا أَوْ مَدْعَلًا

لیکن دوئ داسې قوم دې چه بیرېری که چېرې دوئ موندلې ځای د پناه یا غارونه، یا سورې د ننوتلو

لَوْ لَوْا إِلَهُوَهُمْ يَخْبَهُونَ ۝ وَمِنْهُمْ مَنْ

نو خامخا به دوئ متوجه شوې وې هغې ته په داسې حال کې چې منډې به ئې وهلې او بعضی د دوئ نه هغه څوک دی

يُكْرِمُكَ فِي الصَّدَقَاتِ ۚ قَالُوا أُعْطُوا مِنْهَا رِضْوَانًا

چه عیب لگوي په تا باندې په تقسیم د زکاتونو کېن، نو که ورکړې شی دوئ ته د هغې نه نو دوئ خوشحاله وی

وَأِنْ لَّمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِنْهَا هُمْ يَسْتَعْطُونَ ۝

او که ور نه کړې شی دوئ ته د هغې نه نو دغه وخت دوئ خفگان کوی

﴿وَيَقْلِفُونَ﴾ دا هم دمنافقانو دقبائحو ذکر دې چه دوئ مؤمنانو ته ددهوکی دپاره

ددروغو قسمونه کوی چه مونږ دکافرانوسره نه یو بلکه ستاسو ملگری یو، ﴿يَفْرَقُونَ﴾

یعنی دوئ بزدل دی (یفرقون) دفرق نه ماخوډدې فرق هغه بیرې ته وائی چه هیبت اوجزع

ورسره ورسره وی نو (لرق) دخوف نه زیات وی، مقصود دادې چه په دوئ کېن دروغ اویره

دواړه قبائح موجوددی اودیرې دوجې نه ایمان ظاهر وی، ﴿لَوْ يَخْتَدُونَ﴾ ددوئ ددروغو

اوبری حالت دادې که چېرې دوئ ته ﴿مَلَجًا﴾ یعنی ځای دپناه ئی ملاؤشی، ﴿أَوْ مَخْرَجًا﴾

یعنی غارونه ﴿أَوْ مَدْعَلًا﴾ یعنی سوری دننوتلو، یعنی معمولی، لگ ځای ورته ملاؤشی

، چه سرې هلته ننوتلې شی نو دوئ به په منډه ورځی، غرض داچه دمسلمانانو، اواسلامی

حکومت یره نه وی نودوئ بیاسلام په څرگنده طریقه سره پریږدی، لیکن چونکه نه ئ

داسلامی حکومت دمقابلې طاقت شته دې اونه ورته دپناه ئی څه ځای ملاویږی نوددې وجه

نه ده دروغو په قسمونو کولوسره خپل اسلام ظاهروی ﴿يَتَمَحَوْنَ﴾ د جمع نه مشتق دې جمع هغه منډه داس ده چه په واکې سره هم نه حصار يېږي، يقال جمع الفرس، فرس جوح، هو الذي اذا حل لا يبرده اللجام، ﴿وَمَنْ يَلْمِزْكُمْ﴾ داهم د منافقينو د قبائحو ذکر دې اوزجر دې، یعنی بعض خلق د صدقاتو اود مال غنیمت د تقسیم په وخت کېښ، د دنیوی حرص او خود غرضی په وجه په نا طعن کوی چه د اتقسیم یی انصافه دې، لیکن دا اعتراض او طعن په هغه وخت کېږ کوی چه تقسیم د صدقاتو د دوئ خواش مطابق نه وی، او که د دوئ د خواش او حرص مطابق دوي ته څه ورکړې شی نویيادوئ خوشحاله وی نو د دوئ دنیا خپل مقصد گرځولي دې. اود دې نه معلومه شوه چه د دین کار د دنیوی مفاداتو، اود خپلو خواشاتو پوره کولو دپاره، کول د منافقانو خصلت دې، ﴿مَنْ يَلْمِزْكُمْ﴾ (لمز) په اصل کېښ دفع ته وائی، او مستعمل یې دپاره د عیب لگولو په مخاطب باندې مخامخ، او (همز) عیب لگول دی پشی شاه، اود اراج قول دې، په (لمز) او (همز) کېښ او بعضو د دې برعکس ذکر کړې دې، باقی د دې آیت سبب نزول په روایت د ابوسعید خدری ؓ کېښ ذوالخویصره دې چه رئیس الخوارج دې په باره د تقسیم د غنائمو د ځین کېښ، او کلبی وائی چه دا آیت نازل دې په باره د، جواظ، کېښ چه د یرلوی منافق وو، او ابن زید وائی چه په باره د عامو منافقینو کېښ نازل شوې دی.

وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ

او که خوشحال شوی دې دوی په هغې چه ورکړې دی دوی ته الله تعالی او رسول د هغه، او دوی ویلی وې چه پوره دې مونږ لره الله

سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ

زده چه را به کړی مونږ ته الله تعالی د فضل خپل نه او رسول د هغه بېشکه مونږ خاص الله تعالی ته رغبت کونکي یو

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ﴾ یعنی د مؤمن دپاره د نبی په تقسیم راضی کیدل پکار دی، او جواب د (لو)

محذوف دې چه (لکان خیراً لهم) دې ﴿وَرَسُولُهُ﴾ در رسول دور کولونه مراد د زکوة اود غنیمت حصی ورکول دی په امر د الله تعالی سره، لکه په حدیث کېښ دی (إِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي) نواعطا، یعنی ورکول د الله تعالی مافوق الاسباب ده اود پیغمبر ماتحت الاسباب ده، یعنی په طریقه د تقسیم سره ورکول مراد دی، نو په دې آیت سره دا استدلال کول چه نبی صلی الله علیه

وسلم مختار کړل دې، غلط استدلال دې ﴿إِلَّا اللَّهُ﴾ حضرت شیخ الهند رحمه الله ترجمه داسې کوي، (هم کوئو الله ہی چاهے)، یعنی مؤمن لره داسې پکار دی چه په هره معامله کښ دالله تعالی په حکم روان شی اودالله تعالی رضاخپل مقصدگرځوی، لکه روایت دې چه دعیسی علیه السلام تیریدل اوشو په یوقوم باندې چه هغوی دالله تعالی ذکر کولو نو تپوس ئ ترینه اوکړو، چه ناسو دالله تعالی ذکر ولی کوئ نوهغوی اوونیل چه دوجه دخوف دعقاب نه مونږ ذکر کوؤ، نواوئ فرمائیل (اصبتم) یعنی دا تههیک خبره ده بیای په بل قوم تیریدل اوشو نودهغوی نه ئ هم دغه شان تپوس اوکړو، نوهغوی اوونیل چه مونږ دالله تعالی ذکر نه دخوف دعقاب دوجه نه کوؤ اونه ئ دثواب درغبت دوجه نه کوؤ، بلکه ذکر دبنده دظهار عجز دپاره اودربوبیت دعزت دظهار دپاره، اودزړه دتشریف دپاره په معرفت دالله تعالی سره، اودتشریف دژی دپاره په ذکر دالله تعالی سره چه دادلالت کوی په صفاتو قدسیو باندې، کوؤ، نورته ئ اوفرمائیل انتم المحققون.

إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْغُلَامِ عَلَيْهَا

بیشکه صدقې ورکیدې شی فقیرانو ته او مسکینانو ته او کارکونکی چه مقرر وی په هغې باندې

وَالْمَوْلَاةُ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغُرْمِ

اوهغه چه آشنایي (الفت) راوستلې شی د زړونو د هغوی د اسلام سره، او په آزادولو د ستونو کښ او قرضدارو ته

وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ الْفَرِضَةُ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ٥

اوپه لار د الله تعالی کښ او مسافرو ته، فرض کړې شوې دې د طرف د الله تعالی نه، او الله تعالی علیم حکیم دې

﴿إِنَّمَا السَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ﴾ په دې کښ بیان د مصارفو د صدقاتو دې، د پاره د منافقینو د

طمعې د قطع کولو، اود پاره د دفعې د اعتراض د معترضینو، اود ددې وجه نه په ابتدا دکلام کښ

«انما» ذکر شوؤ چې په حصر دلالت کوی، یعنی صدقات منحصر دی په دې مذکوره مصارفو

پورې، بل مصرف ئې نشته دې، او مراد د صدقاتو نه صدقات واجبه دی، نفلی صدقات منحصر نه

دی په دې مذکوره مصارفو پورې،

امام شافعی رحمته الله وائی چې لام په ﴿الْفُقَرَاءُ وَالْمَسْكِينُ﴾ کښ د پاره د د استحقاق او تمليك دې، نو دا دلالت کوی په دې خبره چې صدقات د دوی حق او ملکیت دې، نو که چرې فقراء او مساکين وغیرهما اصناف موجود وو نو هر صنف ته ورکول ضروری دی، ځکه چې دا د دوی حق دې، او حق ذی حق ته ورکول ضروری دی، دویمه خبره دا ده چې په هر صنف کښ درې (۳) کسانو ته ورکول ضروری دی، ځکه چې فقراء وغیره اصناف د جمع په صیغه سره ذکر دی، او اقل افراد جمعې درې دی.

احناف وائی چې لام دپاره د تمليك او استحقاق نه دې بلکه د پاره د بیان د مصارفو دې، یعنی مصارف د صدقاتو مفروضو صرف دا مذکور دی، او هر صنف کښ درې کسانو ته ورکول هم ضروری نه دی، ځکه چې په جمع باندې چې الف لام داخل شی نو جمعیت ئې باطل شی، او جنس ترې نه مراد وی، او جنس شامل وی واحد او کثیر ټولو ته، لکه چې څوک حلف او کړی او او وائی (والله لا اتزوج النساء) نو حانث کیږي په نکاح کولو د یوې ښځې سره ځکه چې په نساء کښ جمعیت ختم شوې دې، جنس ترې نه مراد دې، نو دلته هم جنس مراد دې،

او په دې آیت کښ اته مصارف ذکر شوې دی، اول فقراء دویم مساکين، د فقیر او د مسکين حکم په باب د زکوٰۃ کښ یو شان دې، چې دواړه مصرف د زکوٰۃ دی، او د معنی په اعتبار سره د دواړو په مینځ کښ فرق شته دې، نو په باب د وصیت کښ د دواړو په مینځ کښ فرق شته دې، نو که چا وصیت د فقراؤ د پاره او کړو نو مساکين په کښې نه داخلېږي، او که مساکينو د پاره ئې او کړو وو فقراء په کښ نه داخلېږي، او که چا داسې وصیت او کړو چې زما د مال ثلث د فلانی د پاره او د فقراؤ د پاره او د مساکينو د پاره دې نو دغه مال به درې حصې کولې شی، یو حصه به د فلانی وی بله حصه به د فقراؤ وی او بله حصه به د مساکينو وی، نو که چرې فقراء او مساکين جدا جدا صنوفه نه وي نو نصف مال به د فلانی وو، او نصف مال به د فقراؤ او مساکينو وو، بیا د احنافو او شوافعو رحمهم الله اختلاف دې په تفسر د فقیر او مسکين کښ.

احناف وائی چې مسکين «اسواء» حالا من الفقير» وی گویا کښ دا ماخوځ دې د سېکون نه چې د غریب په وجه ساکن وی، هیڅ قدرت نه لری، او فقیر هغه دې چې لږ څه مال ورسره وی خو مالک د نصاب نه وی، نود مسکين د پاره سوال کول جائز دی او د فقیر سره چې «قوت یومه» وی نو سوال کول ورله جائز نه دی او زکوٰۃ اخستل ورله جائز دی، شوافعو د فقیر او د مسکين معنی په عکس د دې بیانوی نو فقیر د دوی په نیزه «اسواء» حالا من المسکين» وی.

داحنافو استدلال :- استدلال کرے دی احنافو پہ دے قول د الله تعالیٰ سرہ (او مسکینا ذا مرتبة) د (ذا مرتبة) معنی دہ (ملصق بالتراب)، خال نشین، او چونکہ دا وصف کاشفہ دے او صفت کاشفہ پہ حقیقت کنس تعریف دے نو گویا کنس تعریف د مسکین دا شو چہ ہیخ خہ و سرہ نہ وی پہ خاورو ناست وی، او امام لغت اصمعی رحمہ اللہ او ابو عمرو بن العلاء رحمہما اللہ او نورو اہل لغتو تفسیر کریدے دہ مسکین من لاهہ لہ، یعنی مسکین ہغہ دے چہ خہ و سرہ نہ وی او دہ فقیر تہ بری کریدے پہ «من لہ بُلغۃ من العیش» سرہ یعنی ہغہ خوک چہ خہ گزارہ دہ عیش و سرہ وی،

شوانعو استدلال کریدے پہ دے قول د الله تعالیٰ سرہ ﴿اَمْ اَلَسَّيْفِنَا فَكَانَتْ لِمَسْكِيْنَ﴾ نو مسکین لڑے سفینہ ثابتہ کرہ، نو معلومہ شوہ چہ مسکین ہغہ دے چہ خہ گزارہ و سرہ وی، او پہ حدیث کنس نبی صلی اللہ علیہ وسلم د فقر نہ پناہ غوبستلے دہ او د مسکنۃ سوال ے کرے دے لکہ پہ روایت د ترمذی وغیرہ کنس دی (اللہم احیی مسکیناً و امیت مسکیناً و احشرنی فی زمرة المساکین) او پہ روایت د ابو داؤد وغیرہ کنس دی (اللہم انی اعوذ بک من الکفر و الفقر) نو معلومہ شوہ چہ فقیر (اسواء حالاً) تہ وائی لکہ دلالت کوی پہ دے باند تقدیم د فقر آہ پہ مساکینو باند۔
جواب کرے دی احنافو چہ سفینہ د ہغوی ملکیت نہ وو بلکہ عاریت وو، یا دا چہ اطلاق د مساکینو پہ ہغوی باند ترجماً شوے دے، لکہ پہ قولہ د شاعر کنس۔

مساکین اهل الحب حتي قبورهم علیہا تراب الذل بین المقابر

او د حدیث نہ جواب دا دے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم چہ کوم فقر نہ پناہ غوبستلے دہ ہغہ فقر د نفس دے پہ دلیل د دے سرہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د عفاف او د غنی سوال کریدے (اسئلك العفاف والغنی) او د غنی نہ مراد غنی د نفس دہ نہ دیر والی د مال نو د فقر نہ ہم فقر د نفس مراد دے، او د تقدیم د پارہ دیرے نکتے کیدے شی صرف دا نکتہ نہ دہ چہ تقدیم پہ کثرت د احتیاج دلالت کوی۔

دریم قسم پہ مصرف د زکوۃ کنس ﴿وَالْمُعْتَمِلِينَ عَلَيْهِ﴾ دی، عامل ہغہ دے چہ دہ بادشاہ د طرف نہ مقرر وی لپارہ د جمع کولو د زکوۃ د مالدارو خلقو نہ نو عامل اگر کہ غنی وی نو د تہ بہ ورکیدہشی پہ قدر دہ عمل د دہ، خکہ عامل پہ حقیقت کنس وکیل وی د فقراؤ، او د وکیل خپل حالت معتبر نہ وی نو عامل اگر کہ غنی وی خو د دہ خپلہ غنی معتبرہ نہ دہ، او د دے وجہ دا دہ چہ امیر او بادشاہ، قدرتی طور سرہ د فقراؤ غرباؤ وکیل دے خکہ چہ د غرباؤ د تولو ضروریاتو ذمہ داری پہ امیر باند وی اوبیا چہ امیر خوک مقرر کرے د جمع کولو د زکوۃ لپارہ

نو هغه هم په حقيقت كېن د فقاړه نائب او وكيل وي، او په عامل كېن ليكونكې او تقسيم كونكې. او ساعی، او عاشر، او چوكيدار وغيره داخل دي، او بعضی علماء د مدارس مهتممين په عاملينو كېن داخل كړی دي، ليكن محققين مفتیان وائی چه په عاملينو كېن داخل نه دی ځكه چه دوى د فقاړه نائبين او وكيلان نه دی ځكه چه فقاړه پخپله هم دوى خپل وكيلان او نائبين نه دی ځكه خولى او د بادشاه د طرفه هم مقرر ندی، بلكه صرف د مالدارو نائبين دی، چه د هغوى مال زكوة په مصرف باند لگوى.

او څلورم قسم په مصرف د زكوة كېن، ﴿وَالْمُؤَلَّفَةُ تَلَوْنَهُمْ﴾ دی، يعنى هغه خلق چه د هغوى د زړونو الفت، اشنائی راوستلې شى د اسلام سره، او دا ډير قسمونه دی، اول هغه چه اسلام بى راوړې وو، ليكن ايمان بى ضعيف وو، نو دوى له به زكوة وركيدې شو اگر چه غنى به وو لپاره د الفت د زړونو د دوى چه محكم شى په ايمان باند، دويم هغه چه كافر وو ليكن اميد د ايمان تر نه كيدې شو نو دا قسم خلق اگر كه اغنيا، و خو زكوة به ورته وركولې شو. ليكن په قرطبي او مظهرى كېن دی چه نبى ﷺ كفارو ته د تاليف القلوب لپاره مال زكوة نه دي وركړې او په كومو روايتونو كېن چه ذكر دي (مسلم ترمذی)، چه نبى ﷺ صفوان بن اميه ته په زمانه د كفر د دة كېن عطيات وركړې وو نو هغه عطيه د مال زكوة نه وه وركړې شوې بلكه د خمس نه وركړې شوه، نو صحيح خبره داده چه دې قسم (مؤلفة القلوب)، ته به اوس بالاتفاق نشى وركيدې، دريم قسم هغه څوك دی چه د هغه د وجه نه نور خلق په اسلام كېن داخليرى، او څلورم قسم هغه خلق دی چه د هغه په وجه ضرر د مسلمانانو نه دفع كيږي، د دې قسمونو (سوى د دويم قسم نه)، د حصو په منسوخ كيدو كېن ورستو د وفات د نبى ﷺ نه اختلاف دې بعض وائی چه په وخت د ضعف د اسلام كېن دا حصه وركول پكار دی او د احنافو مشهور قول دا دې چه مؤلفة القلوب چه اغنيا، وى نو دوى ته نه شى وركيدې، د دوى حصه ساقطه شوى ده او په دې اجماع راغلیده په زمانه د حضرت ابوبكر ؓ كېن، نو بيا سوال رازى چه ناسخ وړله كوم نص دي، نو كه څوك جواب وركړى چه ناسخ اجماع ده ځكه چه اجماع هم قطعى ده په شان د نص قرآنى، نو دا جواب صحيح نه دي ځكه اجماع اتفاق د آراء دي او په راي سره نسخ نشى راتلې، او بعض ويلې دي چه دا سقوط د حصې د دوى نسخ نه ده بلكه (انتهاء الحكم بانتهاء علته) دي، لكه روايت دي، چه عيسيه، و اقرع، ابوبكر ؓ ته راغلل طلب بى د حصې د مؤلفة القلوب كوؤ نو ابوبكر ؓ حضرت عمر ؓ ته د

دوئ د پاره خط اولیکو نو دوئ چه خط حضرت عمر ؓ ته ورکړو نو هغوی دغه رقعه خیرې کړه او وې فرمائیل چه دا حصه به تاسو ته نبی ﷺ د تالیف القلوب لپاره درکوله اوس الله تعالی عزت ورکړې دې اسلام ته نو که تاسو په اسلام باند ثابت پاتې کیږې نو ډیره خه ده، گنی نو زموږ او ستاسو په منځ کښ توره فیصله ده، او حضرت ابوبکر ؓ د حضرت عمر ؓ سره په دې کښ موافقت او کړو، او په صحابو ؓ کښ چا هم د فیصلې خلاف اونکړو، نو دا اجماع شوه، او د حضرت عمر ؓ د کلام نه معلومه شوه چه دا (انتهاء الحکم لانتها عله) دې او نسخ ورته مسامحه وئیلې شوی دی، او تحقیقی جواب دا دې چه اجماع په څه حکم باندې چه منعقده کیږی نو لابدی وی د هغې لپاره د دلیل ظنی نه لکه خبر واحد وغیره شو چه دې ته داعی د اجماع ویلې شی نو هغه داعی اگر که ظنی وی لیکن په اجماع سره قطعی گرځی، نو چونکه هغه داعی نص ظنی وی او په اجماع سره قطعی او گرځی نو د دې وجه نه ناسخ کیدې شی، -والله اعلم -

او پنځم قسم په مصرف د زکوة کښ ﴿وَفِي الرِّقَابِ﴾ دلته مضاف مقدر دې (ای فی فک الرقاب) د دي نه مراد ورکول د زکوة دی په بدل کتابت کښ، او دا قول د جمهورو علماؤ دې او دا قسم یی په - (فی) - سره ذکر کړو نو اشاره شوه دې ته چه دا مصرف د نورو مصارفو په نسبت سره زیات مستحق دې، ځکه چه - (فی) - د ظرفیت لپاره ده، گویا کښ دا مصرف ظرف او اصل محل د زکوة دې، او په نیز د بعض علماؤ باندې دا شامل دې هغې ته چه غلام واخلی او آزاد یی کړی، یا مالک ته د زکوة رقم ورکړی او معاهده وسره اوکړی چه دا به ا زادوی، لیکن جمهور علما او احناف په دې قائل نه دی.

او شپږم قسم په مصرف د زکوة کښ ﴿وَالْفَتَرِ مَيْنَ﴾ د دې نه مراد هغه خلق دی چه په یو نیک کار کښ یا د عامو خلقو د فائدې لپاره یا د دوو ډلو د صلح کولو لپاره په خپل خان تاوان راولی او دې پخپله اگر که مالدار، غنی وی خو مال یی د تاوان نه کم وی نو زکوة به ورته ورکولې شی، او دا رنگه هغه کس چه په هغه باند څه حادثه راشی او مقروض شی یا د چا په ضمانت کښ گیر شی دا ټول په غارمین کښ داخل دی،

اووم قسم مصرف ﴿وَفِي سَبِيلِ آهَو﴾ دې دلته هم - فی - معاده شوه چه اشاره شی دې ته چه دا مصرف د ټولو مصارفو نه افضل دې ځکه چه په دې کښ دوه فائدې دی، یو د غریب امداد کول دی

بل په دينی خدمت کښ اعانت کول دی، مراد د (فی سبيل الله) نه منقطع الغزاة دی يا منقطع الحجاج دی، يعنی هغه خلق چه اغنياه او مالک د نصاب وی خو دومره مال ورسره نه وی چه اسلحه پرې واخلی او ضروريات د جهاد پرې پوره شی، نو گویا کښ دا هم يو نوع فقير دې، او منقطع الحجاج هغه دې چه د هغه په ذمه حج واجب شوي وی لیکن بیا ورسره دومره مال نوی پاتې شوې چه حج پرې ادا کړی، نو دغه شان کس اگر که مالک د نصاب وی نو ده ته زکوٰة ورکولې شی.

او فقهاؤ په دې کښ طالب علم او د دين تعليم تبليغ کونکی هم داخل کړيدي په دې معنی سر، چه دوی په (فی سبيل الله) کښ داخل دي نو دوی چه فقراء وی نو مال زکوٰة به ورته ورکولې شی او په دې کښ دوه فائدي دي يو د غريب امداد کول بل په دينی خدمت کښ اعانت کول، او که مالدار صاحب د نصاب دا خدمت کوی نو هغه ته به مال زکوٰة نشی ورکولې.

اتم قسم مصرف ﴿وَإِنِ السَّيْلُ﴾ دې دې نه مراد هغه مسافر دي چه د ده سره په سفر کښ په قدر د ضرورت مال نوی اگر که په وطن کښ غنی وی نو ده لره زکوٰة اخستل جائز دی.

﴿فَرِيضَةً﴾ دا مفعول مطلق د فعل مقدر دې (ای فرض فريضة) يعنی زکوٰة فرض کړې شويدي په فرض کيدلو سره د طرف د الله تعالی نه، يا دا حال دې د ضمير مستتر نه په - (الفقراء)، کښ (ای الصدقات کانتعلم حال کون الصدقات مفروضة من الله).

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ

اوبعضی د دوی نه هغه کسان دی چه تکليف رسوی نبی ته او ائی دوی چه دې هره خبره منونکې دي، وه وایه چه

أُذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْيَوْمِئَاتِ وَرَحْمَةً لِّلَّذِينَ

دې منونکې د خير د خبرې دي ستاسو، ايمان لری په الله تعالی او خبره منی د مؤمنانو او رحمت دي د هغه کسانو لپاره

آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

چه ايمان لری ستاسو نه، او هغه کسان چه تکليف رسوی رسول د الله تعالی ته دوی لره عذاب دردناک دي

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْجُوَكُمْ ؕ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ

دوی قسمونه کوی په الله تعالی تاسوته د دې لپاره چه تاسو راضی کړی، او الله تعالی اورسول د هغه حقدار دي

أَنْ تُرْضَوْا إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ۝

چە راضی کړی دوی هغوی لره که وی دوی مؤمنان

﴿وَمَنْهُمْ الَّذِينَ﴾ دا هم زجر دې منافقینو ته او د هغوی د قبانحو بیان دې چه دوی تکلیف رسولی نبی ﷺ ته یعنی د نبی په شان کښ داسی خبرې کوی چه هغه ئ کله واوری نو زړه ته یی تکلیف خنګان رسی. بعض منافقینو (لکه حلاس، رفاعه وغیرهما، د نبی ﷺ په شان کښ او د اسلام په حق کښ نامناسب خبرې کولې نو بعضو اووئیل چه دا خبرې مکوی. داسی نه چه نبی ﷺ ته اورسی نو حلاس اووئیل بلکه مونږ به وایوهغه چه زمونږ زړه غواړی بیا چه د نبی ﷺ څنګ ته لاړ شو. نو دروغ به ورته اووایو او د هوکه به ورله ورکړو. ځکه چه هغه خو هره خبره منی او تصدیق یی کوی. نو د هوکه ورکول ورلره آسان دی

﴿هُوَ أَذُنُ﴾ اذن خو په اصل کښ عضو مخصوص (غوګ، ته وائی او اطلاق یی به سپی باند په طریقه د مجاز مرسل سره دې. لکه اطلاق د عین، په جاسوس باند یا په طریقه د تشبیه سره دې لکه غوګ چه هر قسم خبره آوری. رشتیا، دروغ، حق، ناحق، نو دا رنگه معاذالله نبی ﷺ تمیز د صحیح او د غلط کولې نشی کولې نو الله تعالی فرمائی چه ﴿أَذُنُ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ یعنی نبی ﷺ هره خبره آوری خو تصدیق فقط د صحیح او د حق کوی. او ستاسو په دروغو یقین نه کوی، لیکن اعتراض او تنقید چه پر نه کوی نو دا د ډیر شرافت او حسن اخلاق په وجه نکوی. دا وجه نه ده چه د صحیح او غلط. او دروغ او رشتیا تمیز نه شی کولې، اضافت د (اذن خیر) ته اضافت د موصوف دې صفت ته یعنی نبی ﷺ هر څه اوریدونکې دې، خو دا ستاسو په حق کښ ډیر ښه او خیر دې. ځکه چه که ستاسو په درغو ستاسو تنقید او کړی نو تاسو به رسوا شی، او سزا به درته ملاؤ شی. یا اضافت د (اذن خیر) ته اضافت بمعنی (فی دې، یعنی (اذن فی الخیر والحق) دې.

﴿يُؤْمِنُ﴾ تفسیر د ما قبل دې، ﴿وَرَحْمَةً﴾ دا عطف دې په اذن باند، یعنی نبی ﷺ رحمت دې د هغه خلقو د پاره چه اظهار د ایمان کوی، نو د دې وجه نه د چا په درغو اعتراض نه کوی.

﴿يَكْفُرُونَ﴾ دا هم زجر دې منافقینو ته، په بعض روایاتو کښ وارد دی چه منافقین د غزوه نبوک نه پاتې شو نو هر کله چه نبی ﷺ واپس شو نو دوی د عذر کولو لپاره راغلل او د درغو قسمونه یی کول نو دا آیت نازل شو. او په بعض روایاتو کښ داسې وارد دی چه څو منافقین په یو مجلس

کنیں وو. او د نبی ﷺ په شان کنیں بی نامناسب خبرې کولې او په دغه مجلس کښ یو انصاری غلام هم ناست وو نو منافقینو او وئیل که چرې حق وی هغه چه محمد ﷺ بی وائی نو مونږ به د خرونډم زیات بد یو، انصاری غلام به غصه شو او وئ وئیل چه په الله قسم چه محمد ﷺ چه څه وائی نو هغه حق دی او تاسو د خرنه هم زیات بد او قبیح ئی، او بیا راغې نبی ﷺ ته ئی دا قصه بیان کړه نو نبی ﷺ دغه منافقین راؤبلل او تپوس یی ترې نه او کړو نو د وئ قسمونه او کړل چه مونږ دا خبرې نه دی کړی او عامر قسم او کړو چه د وئ کړی دی او دعائ کوله چه یا الله ته د رښتونی تصدیق او کړې او د کاذب تکذیب او کړې، نو دا آیت نازل شو،

﴿أَحْسَنْ أَنْ تَرْضَوْهُ﴾ (ای بالارضاء) او د الله تعالی او رسول راضی کول په طاعت او اخلاص سره کیږی. او دلته ضمیر د مفرد ذکر شو ځکه چه نشته دې تفاوت په مابین د رضاء د الله تعالی او د رسول ﷺ کښ بلکه تلازم دې په مابین د دواړو کښ او دا ضمیر راجع دې الله تعالی ته په نیز د بعضی مفسرینو ﷺ او رسول ته په نیز د امام سیبویه رحمه الله د وجه د قرب نه.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنِ يُخَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ
آیا نه پوهیږی د وئ چه بیشکه چاچه خلاف وکړو د الله او درسل دهغه نه پس بیشکه ده لره اور د جهنم دې
حَالِلًا فِيهَا مِثْلُ الْخِزْيِ الْعَظِيمِ ۝ يَخَذُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُكَلَّمَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ
همیشه به وی په هغې کښ، او دا شرمندگی لویه ده. یریرې منافقان چه نازل به شی په مسلمانانو یو سورة
تُنْتَبَهُنَّ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ ۖ قُلِ اسْتَغْفِرُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ
چه خبر به کړی د وئ لره په هغه څه سره چه په زړونو د منافقانو کښ دې. وه وایه توبی کړئ تاسو. بیشکه الله تعالی
مُخْرِجٌ مِمَّا تَحَدَّرُونَ ۝
ښکاره کوی هغه څیز چه تاسو ترینه یره کړئ.

﴿أَلَمْ يَسْلَمُوا﴾ دا تخويف اخروی دې په مخالفت د الله تعالی او د رسول الله ﷺ باند، مفسرینو ﷺ وئیلی دی چه داسې تعبیر هغه ځای کښ کیږی چه چا ته یو شی معلوم وی او بیا ئی هیر کړی یریردی بی، نو وئیلی شی (الم تعلم انه کان کذا وکذا) او هر کله چه نبی ﷺ د وئ نه

احکامات او حدود بیان کرل نو د دې وجه نه بی ورسره مخاطبه په (الم يعلموا) سره او کړه، چه ناسو نه خو معلومه ده چه په نفاق او مخالفت د الله تعالی او رسول الله ﷺ اور د جهنم ملاویری چه همیشه به پکېن وی. نو دا آیت په حق د کفارو او منافقینو کښن دې، نه په حق د عصاتو کښن، چه حد د کفر فطعی ته نه وی رسیدلې

﴿يُكَادُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ یعنی مخالفت وکړی د امر د الله تعالی او د امر د رسول الله ﷺ نه محاده، د باب مفاعله نه دې ماخوذ دې د حد نه په معنی د جهت او جانب سره یعنی په هغه جهت او جانب کښن راشی چه غیر وی د جهت او جانب د الله تعالی او رسول الله نه، او د دی نه مراد نفاق او کفر قطعی دې، او کلمه د (من) په ﴿مَنْ يُكَادُوا اللَّهَ﴾ کښن شرطیه ده او جواب یی دا دې چه ﴿قَالَ لَهُ تَارَ جَهَنَّمَ﴾ او دلته (فحق) مقدر دې (ای فحق انه له نار جهنم) ځکه (ان) مدخول خپل په تاویل د مفرد سره مگر څوی او جواب د شرط جمله وی یا (الامر) مقدر دې (ای الامر ان له نار جهنم).

﴿ذَٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ﴾ منافقینو د نفاق لار د دې د پاره اختیار کړې وه چه د رسوانی نه بیج شی لیکن بیج نه شو بلکه د نفاق په وجه په لویه رسوانی کښن راغلل.

﴿يَحْذَرُ الْمُتَفَقُّهُنَّ﴾ دا هم زجر دې منافقینو ته او بیان د قباحو د دوی دې

﴿أَنْ تُزَلَّ عَلَيْهِمْ﴾ دلته (من) مقدر دې، (ای من ان تزل) او (علی) په معنی د (فی) سره دې او ضمیر راجع دې منافقینو ته، او مضاف مقدر دې (ای فی شافهم) یا ضمیر د (عليهم) او د (تبهم) راجع دی مؤمنانو ته او د (قلوبهم) ضمیر منافقانو ته راجع دې یعنی منافقان د دې خبرې نه خطره کوی چه نازل شی په مؤمنانو باند یو داسې سورت چه خبر کړی دوی لره د هغه نفاق او حسد، او عداوت، نه چه دې منافقانو په زړنو کښن دې، حضرت قتاده ؓ وائی چه د دې سورت یو نوم فاضحه دې یعنی د منافقانو عیوب یی ظاهر کړیدی نو هغوی یی شرمولی دی او ابن عباس ؓ وائی چه الله تعالی نازل کړې وو ذکر د آویا (۷۰)، کسانو د منافقینو نه سره د اسماؤ د دوی او د اسماؤ د آباؤ د دوی نه، بیا یی منسوخ کړو ذکر د اسماؤ لپاره د دحمت په مؤمنانو ځکه چه د دوی په اولاد کښن مخلصین مؤمنان پیدا شوی وو، منافقانو به په خپلو مجلسونو کښن په نبی ﷺ پورې او په اسلام پورې مسخرې او توقې کولې، لیکن دا به یی هم

خیال راتلو چه دا خبرې نبي ﷺ ته اوونه رسی، نو د هغوی په باره کښ دا آیت نازل شویدی. او ابن کيسان ﷺ ویلی دی چه دا آیت نازل شوې دې په باره د هغه دولس (۱۲) کسانو منافقانو کښ چه د تبوک نه هر کله چه نبي ﷺ واپس راتللو نو دوی ورته په شپه کښ په یوه غونډې ناست وو. چه د نبي ﷺ ناقة د کمر نه ښکته او غورزوی، د نبي ﷺ سره حضرت عماره او حضرت حذیفه وو. حضرت عماره دوی راگیر کړل لیکن حذیفه چه راغې نو د هغوی د اونیانو مخونه یی بل خواه ته واړول، دوی او تښتدل، نبي ﷺ چه کله منزل ته راوړسیدو نو دوی ته یی د دغه منافقانو نومونه اوخودل، لیکن بیا نبي کریم ﷺ دوی منع کړل د نومونو ښکاره کولو نه. دا قول د ابن کيسان ﷺ علامه شریینی ﷺ نقل کړې دې، لیکن مشهور قول دا دې چه دا شان نزول د آیت نمبر ۷۴ دې. او د دې آیت سره زیات موافق اول قول دې یعنی دا چه منافقانو به په خپلو مجلسونو کښ په اسلام او نبي ﷺ پوری مسخرې کولې.

﴿قُلْ أَنتَهُزُوا﴾ دا مرد تهديد لپاره دې. ﴿إِنَّكَ اللَّهُ تَحِيَّ﴾ (ای مظهر)

وَلَكِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ

او که ته تبویس وکړې د دوی نه چه تاسو څه ویل، خامخا به وای دوی بیشکه مونږ ځان مشغولو او لوبې اگې شپه مو کولې.

قُلْ أَلَيْسَ وَالِيتِهِ وَرَسُولُهُ كُنتُمْ تَسْتَعِزُّونَ ۚ لَا تَعْتَلِدُوا

نه وه وایه آيا نه الله تعالی پورې او په آیتونو دغه پورې او په رسول دغه پورې تاسو توکې کولې. بهانې مه کوئ

قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ وَاكُنْتُمْ

نه حق سره تاسو کفر ښکاره کړې دې روستو د ایمان ښکاره کولو نه، که معافی وکړو مونږ د یو ډلې ستاسو نه،

نُعَلِّبُ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ۝

عذاب به ورکړو بلې ډلې ته په وجه دې چه دوی مجرمان دی

﴿وَلَكِنْ سَأَلْتَهُمْ﴾ حضرت قتاده ؓ وائی چه نبي ﷺ په غزوه تبوک کښ روان وو، او مښکې ترې نه درې کسان منافقان وو چه استهزاء یی کوله په نبي کریم ﷺ پورې او په قرآن پورې، او بعضو په دوی کښ او ویل چه محمد د شام د محلاتو او د روم د شहरانو د فتح کولو خوب وینی، لیکن دا ډیره بعیده ده، د رومیانو د مسلح تجربه شوی فوجونو مقابله آسانه نه ده، نو نبي کریم ﷺ دا کسان

راؤبل او سوس سی سری نه او کرو نو دوی دا عذر پیش کړو چه مونږ گپ شپ لگوو. لار مو لنډوله

﴿عَوِضْ وَلَکُمْ﴾ یعنی گپ شپ یو قې مو کولې

﴿قُلْ اِلٰهَی﴾ یعنی په الله تعالی او رسول الله ﷺ او اسلام پوری مسخره کول اگر که محض په ژبه وی او د زړه نه نه وی نو بیا هم کفر عظیم دی. او منافقین خو د شرارت او خبیث باطن په وجه کوی

﴿مَذْکُورُکُمْ بِمَا یَسْکُرُوْکُمْ﴾ دا آیت دلیل دی په دې چه څوک په الله تعالی. او رسول الله ﷺ او قرآن پوري یو قې او کړی هو هغه کافر. او مرتد دی. او د (کفر) نه مراد اظهار د کفر دی او د (بعد ایمانکم) نه

مراد اظهار د ایمان دی ﴿اِنْ تَتُوبْ﴾ منافقانو کافرانو ته د مرگ نه بعد معافی نشی کیدی نو

دلته توفیق د توبې او اخلاص په ایمان کښ مراد دی ﴿تُجْرِمُوْکُمْ﴾ یعنی هغه کسان چه په نفاق او کفر باند کلک دی توبه نه کوی د نفاق نه.

الْمُنْفِقُونَ وَالْمُنْفِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِّنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ

منافقان سړی او منافقانی ښځې بعضی د دوی د بعضو نه دی. حکم کوی د ناروا کارونو او منع کوی د ښکې نه

وَيَنْهَوْنَ اَعْيُنُهُمْ اَنْ يَّسْأُوْا اللهَ فَتَسِيْهُمُ ۚ

او بنداسی لاسونه خپل. هیر کړي دې دوی الله تعالی لره. نواله تعالی هیر کړی دی دوی لره (په محروم کولو سره دخیر نه)

اِنَّ الْمُنْفِقِيْنَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ۝ وَعَدَّ اللهُ الْمُنْفِقِيْنَ وَالْمُنْفِقَاتِ

بیشکه منافقان خاص دوی لوی نافرمان دی وعده کړیده الله تعالی د منافقانو سړو سره او د منافقانو ښځو سره

وَالْكَافِرَ تَارَ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنُهُمْ

او د کافرانو سره د اور جهنم همیشه به وی دوی په هغې کښ. هغه پوره سزا د دوی ده. او لعنت کړې دی په دوی باندی

لله ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيْمٌ ۝ كٰلِيْلِيْنَ مِّنْ قَبْلِكُمْ

الله تعالی. او د دوی لپاره عذاب همیشه دی. تاسې په شان دهغه کسانو ین چه مخکښ وؤ ستاسو نه.

كَالَّذِيْنَ اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَّاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَّاَوَّلٰكًا ۚ فَاسْتَبْتَعُوْا

وؤ هغوی زیات ستاسې نه په طاقت کښ او ډیر وؤ په مالونو کښ او په اولاد کښ. پس فائده واخسته هغوی

يَعْلَمُهُمْ فَاسْتَغْتَعْتُمْ يَعْلَاؤَكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

په برخه خپله پس تاسو هم فائده واخسته په برخه خپله لکه چه فائده اخستي وه هغه کسانو چه مخکېن ستاسو نه وړ

يَعْلَاؤُهُمْ وَخُصُّهُمْ كَالَّذِي خَاطَبُوا

په برخه خپله . او مشغوله شوئ په مسخرو کښ په شان دهغه کسانو چه مشغوله شوى وؤ هغوى

أُولَئِكَ عَمِلَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَيْرُونَ ۝

دغه کسان برباد شويدي عملونه ددوى په دُنیا او آخرت کښ. او دغه کسان هم دوى تاوانيان دي

﴿الْمُتَّقُونَ وَالْمُتَّقِينَ﴾ په دې آيت کښ هم زجر دې منافقينو ته او د هغوى د قبيح صفاتو

بيان دې او اشاره ده دې ته چه په دې قبيحه صفاتو کښ نارينه او زنانه برابر دي ﴿بَعْضُهُمْ

بَعْضٌ﴾ يعنى دوى متشابه دي په نفاق او په صفاتو قبيحو کښ پشان د تشابه د اجزاؤ د شى واحد.

او صفات قبيحه يى دا دي

(۱) ﴿يَا مُرُوءَ بِالْمُنْكَرِ﴾ يعنى په منكر يعنى د شرک او د تكذيب د نبى كريم ﷺ.

(۲) ﴿وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ﴾ يعنى توحيد او تصديق د نبى كريم ﷺ نه منع كول.

(۳) ﴿وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْيُوسُفِ﴾ انفاق په خير کښ نه کوى لکه زکوة، صدقات، او انفاق په جهاد کښ

(۴) ﴿تَسُوا اللَّهَ فَنَسِيْبُهُمْ﴾ د الله تعالى هيرول نه مراد دا دې چه دوى ترك کړي دې ذکر د الله تعالى او

اطاعت د الله تعالى قصد، او حقيقى معنى مراد نه ده ځکه چه په نسيان باند مؤاخذه نه وي.

﴿وَعَدَ اللَّهُ﴾ دا تخويف دې، د وعد استعمال په خير کښ کيږي او دلته په قرينې د ﴿كَانَ

حَقِّمٌ﴾ سره استعمال يى په شر کښ شوې دې. ﴿كَالَّذِي﴾ دا خبر د مبتداء مقدر دې چه الله.

دې او په دې کښ تشبيه د منافقانو ده، د مخکنو کافرانو سره.

﴿فَاسْتَغْتَعُوا يَعْلَاؤُهُمْ﴾ يعنى هغوى نفع حاصله کړى وه د دنيا د فاني متاع او د انجام نه غافل

وو. خلاق حصې ته وائى او اصل معنى يى دا ده (ما خلق للانسان و قدر له من خير او شر)

(فاستمعوا) باب استفعال ذکر شو او باب تفعل يعنى (فمعوا) ذکر نه شو لپاره د دلالت په زياده

استفاده او دوام یابد ﴿وَعَسْتُمْ﴾ یعنی تاسو تنوتی یی په تکذیب او خواهشاتو او به شبهانو کښ
 ﴿كَأَلَىٰ حَسْبُوا﴾ (الذی) مصدریه هم رازی او موصوله اکثر رازی نو که دلته مصدریه شی نو
 معنی دا ده (کخوضهم) پشان د ننوتلو د هغوی په شبهاتو او خواهشاتو کښ. او که موصوله شی
 نو یا په دې کښ تخفیف شوې دې په حذف د نون سره نو په اصل کښ داسی وو (کالذین) نو د
 (الذی) په اصل کښ صیغه د جمعې ده. یا صیغه د مفرد ده او موصوف ورله داسی لفظ مقدر دې
 چه صوره مفرد او معنی جمع ده (ای کالفريق الذی خاصو ا) ﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ په دنیا کښ
 حبط دا دې چه د دوی اعمال د دوی لپاره استدراج دې او خیر ندې او دا رنگه د دوی مدح په دغه
 اعمالو سره نه کیږی، متقی، مصلی، مجاهد ورته نشی وئیلی، او په آخرت کښ حبط دا دې چه اجر
 به ورته نشی ورکولې

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ

آیا ندې راغلې دوی ته خیر دهغه کسانو چه مخکښ د دوی نه وؤ قوم د نوح او عادیان او ثودیان او قوم د ابراهیم

وَأَضْحَبَ رَبُّكَ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَةَ وَأَتْلَاهُمْ رُسُلُهُمْ

او اوسیدونکی د مدین او اوسیدونکی د آله شوی کلو (قوم د لوط، راغلی وؤ دوی ته رسولان د دوی

بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ٥

په واضحه معجزاتو سره، پس نه وؤ الله تعالی چه ظلم ئی کولو په دوی لیکن وؤ دوی په خپلو نفسونو ئی ظلم کولو

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ

اومؤمنان سړی او مؤمنانې ښځې بعضې د دوی نه دوستان د بعضو دی. حکم کوی په نیکی سره اومنع کوی

عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ

د بدئ نه او قائم کوی مونځ او ورکوی زکوة او تابعداری کوی د الله تعالی او د رسول دهغه، دغه کسان

سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ٥ وَعَدَ اللَّهُ

خامخارحم کوی په دوی باندې الله تعالی، بیشکه الله تعالی زروآور دې حکمتونو والا دې. وعده کړیده الله تعالی

الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا

د مؤمنانو سرو او مؤمنانو ښځو سره د جنتونو چه بهیرې به د هغې د لاندې ولې همیشه به وی دوی په منی کښ

وَمَسْكِنٍ ظِلِّمَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

اوبه ځایونو مزیدارو کښ به جنونو دهیمته والی کښ او رضا مندی د الله تعالی ډیر لوئ نعمت دی او دا کامیابی لویه ده

﴿ اَلَّذِي يَأْتِيهِمْ ﴾ دا د تخويف دښوی نمونه ده. ﴿ وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ ﴾ د منافقینو په مقابلې کښ

د مؤمنانو ذکر او بشارت دي ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ ﴾ اولیا، جمع د ولی ده په معنی د محبت کونکی

سره نو معنی دا شوه چه دوی د یو بل سره محبت کونکی. الفت لرونکی دی. یعنی محبت یې ډیر

بل سره ظاهراً باطناً دي. او د منافقانو په حق کښ یې ﴿بَعْضُهُمْ رِئٌ بِبَعْضٍ﴾ ونیلی وو. نو اشاره وه

ظاهري مشابهت ته. ﴿يَأْتِيهِمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ دا په مقابلې د ﴿يَأْتِيهِمُ بِالْمُنْكَرِ﴾ کښ دي.

او ﴿وَيَنْتَهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ په مقابلې د ﴿وَيَنْتَهُونَ عَنِ الْمَعْرُوفِ﴾ کښ دي. او ﴿وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ﴾

﴿وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾ په مقابلې د ﴿وَيُقِيمُونَ آيَاتِهِمْ﴾ کښ دي. او ﴿وَيُطِيعُونَ أَمْرَ اللَّهِ وَرَسُولَهُ﴾ په

مقابلې د ﴿تَسُوا اللَّهَ﴾ کښ دي. او ﴿سَرَّحَهُمُ اللَّهُ﴾ په مقابلې د ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُتَّقِينَ﴾ کښ دي.

او ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ دا هم په مقابلې د ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُتَّقِينَ﴾ کښ دي.

﴿وَسَكَنَ ظِلِّمَةٍ﴾ یعنی پاکیزه او عمده مکانات، حضرت عمران بن حصین ؓ او حضرت

ابو هریره ؓ د دې تفسیر د نبی کریم ﷺ نه ذکر کوی، چه په جنت کښ د یوې بې جوړه، ملغلرې نه به

یو داسې ښکله وی چه پکښ اویا (۷۰)، داره (کورونه)، وی د سرو یا قوتو نه. او په هر دار (کور)، کښ

اویا (۷۰)، کمرې وی د شنو زمرودو نه، او په هر کمره کښ به اویا (۷۰)، تختونه وی او په هر تخت

باند به اویا (۷۰)، فراشه (بسترې)، وی. د جدا جدا رنگونو نه او په هر فراش باند به حورالعین وی او

په هره کمره کښ به اویا (۷۰)، دسترخوانونه وی او په هر دسترخوان به اویا (۷۰)، نوعې د طعام وی

او په هره کمره کښ به اویا (۷۰)، خادمان او اویا (۷۰)، خادماني وی او مؤمن ته به دومره قوه و، کړې

شی چه هر یو یې ته به راتله کولې شی

﴿فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ﴾ جنت عدن یا اسم دې لپاره د مخصوص طبقې د جنت، یا عدن په معنی د

اقامت سره دې یعنی هغه جنتونه چه د اقامت علی وجه الخلود لپاره دی

﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ (ای اکبر من کل شی وکل نعمه) رضوان، مصدر دی لکم، رضا چه مصدر دې فرق دومره دې چه په رضوان کتب مبالغه ده په نسبت سره «رضا» ته په حدیث د شیخینو کتب روایت دې د ابو سعید خدری نه چه نبی کریم ﷺ فرمائیلي دی چه الله تعالی به په ورز د قیامت جنیاتو ته آواز اوکړی اووبه فرمائی (یا اهل الجنة) نو دوی به اووانی (لیک وسعدیک والحق فی دیک) نو الله تعالی ﷻ به او فرمائی چه آیا تاسو راضی یی؟ نو دوی به عرض اوکړی چه ولې به راضی نه یو حال دا چه تا مونږ ته هغه څه را کړې دی چه په مخلوق کتب هیچا ته نه دی ورکړې، نو الله کریم به او فرمائی چه آیا د دې نه زیات غوره در نه کړم؟ نو دوی به اووانی چه د دې نه زیات غوره څه شی دې؟ یا ربه، نو الله تعالی ﷻ به اوو فرمائی هغه زما رضا ده، زه ستاسې نه همیشه لپاره راضی یم، هیڅ کله به ناراض نه شم، نو مؤمنان چه دا واورى نو ټولې خوشحالی به ترې نه د دې په مقابله کتب هیري شی (اللهم انا نسلك رضاك والجنة ونعوذ بك من سخطك والنار)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَهُمُ

ای نبی جهادکوه دکافرانو سره او دمنافقانو سره او سخت شه په مقابله د هغوی کتب او ځای د استوگنې د دوی

جَهَنَّمَ ۚ وَيُفْسِدِ الصِّدِّيقَ ۝ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا ۚ

جهنم دې اوویرید ځای د ورتلو دې دا جهنم قسمونه کوی دوی په الله تعالی سره چه څه ندی ویلی دوی سنا په باره کتب

وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ

او په تحقیق سره ویلی ده دوی خبره د کفر او کفر ئ ښکاره کړیدې روستو د اسلام ښکاره کولو د دوی نه

وَعَمُوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا ۚ وَمَا نَكَبُوا إِلَّا أَنْ أَعْنَاهُمُ اللَّهُ

او قصد ئ کړیدې دهغه کار چه حاصل نه کړو دوی او بد نه گنځی دوی مگر دا خبره چه مالدار کړل دوی لره الله

وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ ۚ فَإِنْ يَكُونُوا يَكَ خَيْرًا لَهُمْ

اورسول د هغه په تقسیم کولو سره، د فضل د الله تعالی نه، پس که دوی توبه ویستلو نو وی به غوره د دوی لپاره

وَ إِنْ يَقُولُوا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا ۚ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

او که دوی مخ و مگر خولو نو عذاب به ورکړی دوی لره الله تعالى عذاب دردناک په دنیا او آخرت کې

وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝

او نه به وی ددوی لپاره په ټوله ځمکه کښ څوک دوست او نه مددگار

﴿يَأْتِيَهُمُ النَّارُ فِي جَهَدٍ الْحَقِّ﴾ په دې آيت کښ حکم د جهاد دې د ټولو کافرانو سره. د کفارو سره جهاد په توره هم دې او په لسان هم دې او د منافقينو سره په لسان سره دې او دا رنگه هغه منافقان چه بهر د مدينې نه وو، او هر منافق چه د دار الاسلام نه بهر وی نو د هغوی سره جهاد په توره سره کيدې شی ﴿وَأَغْلَطَ عَلَيْهِمْ﴾ غلظت مقابل د شفقت دې نو دلته مراد دا دې چه دې دواړو ډلو سره هيڅ نرمی او شفقت مه کوه د جهاد په مقابله کښ او دا رنگه په اظهار د هغه عيوبو د دوی کښ چه نازل شويدي په دې سورت کښ، او د غلظت نه د خلې غلظت کنځل وغيره مراد نه دی

﴿يَكُونُ لِلنَّارِ﴾ منافقينو به پشی شا د پیغمبر ﷺ او د اسلام توهين کوؤ او مسخرې توبې به یی ورپسې کولې. لکه منافقينو په غزوه تبوک کښ هم داسې کړې وو، او عبدالله بن ابی ابن سلول . رئيس المنافقين هم دغسې کار کړې وو، لکه په سورت منافقون کښ یی ذکر دې ﴿يَقُولُونَ لَهِمْ رَجَسْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ﴾ نو مؤمنانو به دا خبرې نبی کریم ﷺ ته ورسولې نو نبی کریم ﷺ به چه د منافقانو نه تېوس او کړو نو دوی به قسمونه او کړل چه مونږ دغه شان خبرې نه دی کړې، نو الله تعالى به د مؤمنانو تصديق او کړو او د منافقانو تکذيب به یی او کړو، په دې آيت کښ هم دې بيان دې ﴿وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ﴾ د کلمه الکفر نه مسخرې په اسلام پورې او توهين د رسول الله ﷺ مراد دې او د. کفر او نه مراد اظهار د کفر دې او د اسلام نه مراد اظهار د اسلام دې.

﴿وَعَثُوا بِمَا كَرِهُوا﴾ په دې کښ اشاره ده هغه واقعي د دولس (۱۲) کسانو منافقينو ته چه اراده ی کړې وه د نبی کریم ﷺ د قتل لیکن کامیاب نه شو. ﴿وَمَا تَنْقُصُوا﴾ دا د منافقانو په کمینه حرکت او خلق باند طرز دې چه دوی د محسن سره بد کوی (نقموا) په معنی د (کړهوا، عابوا) سره دې ﴿إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمْ اللَّهُ﴾ دا استثناء مفرغه ده د عموم الافعال نه، نو (شیئا) بمقدردې یعنی دوی هيڅ

عیب او بد، نه دی لیدلی سونی د دې نه چه الله تعالی او رسول الله ﷺ دوی لره غنیان کړیدی او دا خو احسان دې او د احسان بدله شکر په پکار وی لیکن دوی په خائی د شکر یې مخالفت شروع کړو. منافقین په مدینه کښ عموماً غریبانان وو، او د نبی کریم ﷺ په راتلو سره دوی ته مالدارۍ خوشحالی ملا شو، د بارانونو په کثرت سره کیدلو په وجه د زمکې پیداوار زیات شو او په مال غنیمت کښ به دوی ته حصه ورکولې شوه، او د منافقانو یو مشر چه جلاس نوم یی وو چه بیا ورستو مخلص مسلمان شوې وو، په دۀ باند د نبی کریم ﷺ خصوصی احسان دا وو، چه د دۀ معتق غلام چا قتل کړې وو، نو نبی کریم ﷺ د دۀ لپاره د دولس زرو (۱۲۰۰۰) روپو دیت حکم کړې وو. چه په هغې سره د دۀ قرضه ادا شوه او غنی شو، په دې آیت کښ چه نسبت د اغناء (غنی کولو) الله تعالی ته شوې دې نو دا (ما فوق الاسباب) او په طریقه د ورکولو سره دې او رسول الله ﷺ ته چه نسبت شوی دې نو دا په طریقه د تقسیم کولو سره او (ما تحت الاسباب) دې لکه په حدیث کښ دې (اِنَّمَا اَنَا قَاسِمٌ وَاللّٰهُ يَعْطِي).

﴿فَإِنْ يَتُوبَا﴾ په روایت کښ دی چه د دې آیت د نزول نه بعد جلاس په اخلاص سره توبه او کړه او خپله تمامه زندگۍ یی د اسلام د خدمت لپاره وقف کړه، او علماؤ په دې آیت سره استدلال کړیدی چه که زندیق په اخلاص سره توبه او کړی نو قبلیری.

وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰنَا مِنْ فَضْلِهٖ
اوبعضې د دوی نه هغه خوک دی چه لوظ ئی کړیدی د الله تعالی سره که رانی کړه مونږ ته د فضل خپل نه
لَتَصَّدَّقَنَّ وَلَتَكُوْنَنَّ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٥﴾ فَلَمَّا اٰتٰهُمْ
نو خامخا به مونږ صدقې ورکړو. او خامخا شو به مونږ د نیک عمل کونکونه پس هرکله چه ورکړو الله تعالی دوی ته
مِنْ فَضْلِهٖ يَخْلُوْا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿٦﴾
د فضل خپل نه څه مال نو بخل وکړو دوی په هغې سره او وگرځیدل دوی د خپل عهد نه او دوی مخ اړونکی دی
فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِیْ قُلُوْبِهِمْ اِلٰی یَوْمٍ یَّلْقَوْنَ
پس وگرځو الله تعالی انجام د دې عمل د دوی نفاق په زړونو د دوی کښ تر هغې ورځې چه ملاقات به وشي د دوی د هغه سره

يَمَّا آخَلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَيمَا كَانُوا يَكْلِفُونَ ٥

به سبب دې چه دوى خلاف كړيدې د الله تعالى دهغه وعدي ته چه كړې ده د هغه سره او بدي وجه چه دوى دروغ ويل

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ

آيا نه پوهيږي دوى په دې چه بيشكه الله تعالى عالم دې به پتو خبرو د دوى او په جرگو د دوى

وَ أَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ٦

او بيشكه الله تعالى ډير ښه پوهيدونكې دې به پتو خبرو

﴿وَمَنْهُمْ مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ﴾ په دې كښ د بعض منافقينو د نورو صفاتو قبيحو ذكر دې چه نذري كړې وو او هغه يې پوره نه كړو. او وعده يې كړې وه، د الله تعالى سره او د هغې خلاف يې او كړو

فايده بهتره خبره دا ده چه دا آيت په خپل عموم او ابهام باند پريخودې شى، ليكن تقياً تولو جديد او قديم مفسرينو ښودې دې شان نزول ثعلبه بن حاطب انصارى ښكېلې دې چه ده نبي كريم ﷺ ته عرض او كړو چه زما په حق كښ د مالدارئ دعا او كړه نو نبي كريم ﷺ او و فرماييل چه اې ثعلبه لك مال چه د هغې شكر ادا، كولې شى ډير غوره دې د هغې ډير مال نه چه د هغې حقون نشي ادا كولې. نو ده بيا درخواست او كړو، نو نبي كريم ﷺ او و فرماييل چه اې ثعلبه تا ته دا خبره خوينه نه ده چه زما په نقش قدم روان شى؟ ليكن د ډير اصرار كولو، بالاخر نبي كريم ﷺ ورته دعا او كړه، او په بيزو كښ يې دومره ډير بركت پيدا شو چه په مدينه كښ اوسيدل ورته مشكل شو. نو د مدينې نه بهر لاړو او د جماعت مونځ ترې پاتې شو، صرف د جمعې مونځ ته به حاضر يد وليكن بالاخر ترې نه د جمعې مونځ هم پاتې شو، څه وخت ورستو چه زكوة وصول كونكې ورته لاړو نو د زكوة نه يې انكار او كړو او وي ونييل چه دا خو جزيه معلوميري نبي كريم ﷺ چه خبر شو نو اوئ فرماييل چه (ويح ثعلبه) او دا آيتونه نازل شو، د ثعلبه بعض خپلوانو دې خبر كړو نو د بد نامې نه د بچ كيدلو لپاره ئ خپل زكوة د نبي كريم ﷺ په حضور كښ حاضر كړو. نبي كريم ﷺ ورته او و فرماييل چه الله تعالى زه منع كړې يم ستا د زكوة اخستلو نه، چه دا يې واوريدل نو واويلا ئ شروع كړه، محض د عار، شرم، نه د بچ كيدلو لپاره، او په زړه كښ يې نفاق پټ وو. د نبي كريم ﷺ د وفات نه بعد د ابو بكر صديق ښه په خدمت كښ يې خپل مال زكوة حاضر كړو، هغه هم قبول نه كړو. بيا يې د حضرت عمر ښه په خلافت كښ خپل مال زكوة پيش كړو نو هغوى هم قبول نه كړو، او حضرت

عثمان رضی اللہ عنہ پہ خپل زمانہ خلافت کتب قبول نہ کرو، بالآخر یہ نفاق باند پہ زمانہ د خلافت د عثمان رضی اللہ عنہ کتب مہ شو. دیرو علماؤ رضی اللہ عنہم د دې قصی رد کړې دي، او ویلی یی دې چه دا حدیث یو په دې وجه صحیح نه دي ثعلبہ بن حاطب بدری صحابی دي او بدریان په اتفاق اهل علمو سره منافق نسی کیدي، او د دوی په حق کتب (لقد غفرت لکم) او (وجبت لکم الجنة) وغیره بشارت وارد دي، او دویم دا چه دا حدیث د روایت په اعتبار سره ډیر ضعیف دي، دیرو حضراتو د دې روایت په رجالو بحث کړي دي، او دا یی ثابتہ کړیده چه په سند کتب یی ډیر راویان ضعیف دی، او ویلی دی کمالین په حواله د ابن حجر رحمہ اللہ چه په دې روایت کتب د کوم ثعلبہ ذکر دي دا غیر دي د ثعلبہ بن حاطب، اوسی، بدری رضی اللہ عنہ ته، ځکه چه ثعلبہ بدری شهید شویدي په أحد کتب، نو دا قصه د ثعلبہ بن حاطب بدری رضی اللہ عنہ نه ده، بلکه دا بل ثعلبہ دي چه منافق وو، او په حواله د ابن مردويه سره لیکي. چه په دې آیت کتب چه د کوم ثعلبہ قصی ته اشاره ده نو د هغه نوم ثعلبہ بن ابی حاطب دي. نه ثعلبہ بن حاطب بلکه هغه بدری دي، او دغه شان خبره په (میزان الاعتدال فی مراتب الرجال) کتب هم ده. او صاحب د روح المعانی وائی چه دا آیت نازل دي په باره د ثعلبہ بن حاطب کتبې او ده ته ثعلبہ بن ابی حاطب ویلی شی، او دا د بنی امیه بن زید نه دي، او دا بدری نه دي ځکه هغه اوسی دي او په أحد کتب شهید شوي دي، او دا د بنی امیه بن زید نه دي، او په زمانه د خلافت د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ کتب مہ دي، نو معلومه شوه چه دواړه جدا جدا دی، باقی د روایت د ضعف جیسره کیدی شی. په تعدد د روایاتو سره، او دا توجیه غوره ده، د نسبت د غلطی نه اکابرو مفسرینو ته لکه بعض حضرات د دې خبرې ډیر شوق لری او ډیر جرات لری د توهین او د تغلیط د اکابرو .. (قالی الله المشتكى) البته

که **﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللّٰهَ﴾** په خپل ابهام پریښودي شی نو دا زیاته د احتیاط خبره ده

﴿فَاَعٰهَدْتُم مِّنْهُنَّ﴾ ضمیر د اعقب راجع دي الله تعالی ته او اعقب په معنی د (جعل عاقبه فلهم) سره دي، د دې معنی دا شوه چه الله تعالی اوگرځو عاقبت او انجام د دې فعل د دوی نفاق، د قیامت پورې یعنی نفاق دائمی، یا ضمیر راجع دي بخل ته معنی دا شوه چه اوگرځو بخل انجام د دوی نفاق دائمی، یعنی د بخل په سبب سره نفاق دائمی حاصل شو، او لکه چه څه رنگه یو طاعت د بل طاعت سبب گرځی نو دا رنگ یو گناه د بل گناه سبب گرځی، او په دې تقدیر چه ضمیر د اعقب راجع شی بخل ته نو ضمیر د **﴿يَلْقَوْنَهُ﴾** هم راجع دي بخل ته او مضاف مقدر دي (ای یلقون جزاء البخل) **﴿يَسْمَاۗٔ اٰتٰهُمُ اللّٰهُ﴾** خلاف وعده کول او کذب، سبب د دوام د نفاق شو **﴿اِنَّ اللّٰهَ يَسْكُمُ بِرُّهُمْ﴾** منافقین په ظاهر کتب هر څه چه وائی خو الله تعالی ته د باطنی او خفیه هر علم دي

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ

«داناښقان، هغه کسان دي چه عيب لگوي په رغبت کونکو د مؤمنانو په صدقو ورکولو کښ او په هغه کسانو

لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ

چه نه مومي هغوي مگر مزدوري خپله پس دوي مسخري کوي په هغوي پورې، الله تعالى به سزا دمسخرو ورکړي دوي له،

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۖ إِنْ تَسْتَغْفِرْ

او دوي له عذاب دردناک دې که بښنه غواړي ته دوي له او که نه غواړي بښنه دوي له (پوشان ده) که ته بښنه غواړي

لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ۖ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ

دوي له اويا ځله نوهيږي بښنه نکوي الله تعالى دوي ته ، دا په دې وجه چه دوي کفر کړيدي په الله تعالى

وَرَسُولِهِ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ۝

او په رسول دهغه او الله تعالى توفيق د هدايت نه ورکوي قوم نافرمانو ته

﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ﴾ دا هم زجر دې منافقينو ته (الذين) مبتداء ده او خبر ورله ﴿سَخَّرَ اللَّهُ

مِنْهُمْ﴾ دې، يو ځل نبی کریم ﷺ مؤمنانو ته د صدقې کولو ترغيب ورکړ نو حضرت عبدالرحمن بن

عوف ﷺ څلور زره (۴۰۰۰) اشرفی صدقه کړې، او يو بل صحابی عاصم بن عدی ﷺ سل وسق

(وؤ، ستي) کجهوړې چه د هغې قيمت څلور زره (۴۰۰۰) روپي وؤ، صدقه کړې، او يو بل صحابی

ابو عقیل چه غريب وؤ نو مزدوري یی اوکړه نو يو صاع کجهوړې یی صدقه کړې نو منافقانو طعن

شروع کړو چا چه ډيره صدقه کړې وه نو په هغوي باند د ریاکارې طعن اولگوو، او چا چه لکه

صدقه ورکړې وه نو په هغوي پورې یی مسخرې شروع کړې، چه دې په دومره لگو پیسو جنت اخلي

یا د شهداؤ په زمريه کښ خان داخلوی وغيره، د دې آیت نه معلومه شوه چه طعن کول په صحابو باند

د منافقينو کار دې، شيعه، روافض په دې کښ داخل دی.

﴿اَسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ﴾ په دې آیت کښ منافقينو ته تخويف ورکول دی چه د دوي

مغفرت نشي کيدې اگر که، سيد الکونين ﷺ ورله استغفار اوکړي، او دا آیت نازل شوې دې په حق د

عبدالله بن ابی بن سلول کښ لکه ورستو د دې تفصيل راځي، «استغفر» امر دې لفظاً او خبر دې

معنی. د مفسرینو حضراتو د دې آیت په باره کښ دوه قوله دي، یو قول دا چه مقصود د آیت نه نا امید کول دي د مغفرت د منافقانو نه، نو د هغوی لپاره استغفار یې فاندې دي، او مقصود ترې نه نخیل ورکول نه دی، او بعض مفسرین وائی چه مقصود د دې نه اختیار ورکول دی. چه استغفار کوئ او که نکوئ، لکه چه په حدیث د بخاری کښ دي (ان خیرت فاخته، ای الاستغفار) او بیا دا تخیر منسوخ شویدي په روستنی آیت سره چه ﴿وَلَا تُقْلِعْ عَلَیْکُمُ الْخ

﴾ (ان تَتَغَفَّرَ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً) بعض وائی چه د دې نه مراد تکثیر دي او عدد مخصوص نه دي مراد په دلیل د حدیث د بخاری سره (لو اعلم انی لو زدت علی السبعین غفر لردت علیها) د دې حدیث نه معلومیری چه نبی کریم ﷺ تکثیر فهم کړې وو، نه تحدید، او بعض وائی چه د دې نه مراد عدد مخصوص دي په دلیل د بخاری سره همدارنگه (وساء زید علی السبعین) نو د بخاری په دواړو حدیثونو کښ بظاهر معارضه ده، نو بعض محدیثونو دا توجیه کړیده چه اولاً تکثیر اراده کړې شویدي ځکه چه استعمال د دې عدد په تکثیر کښ شائع او کثیر دي او بیا نبی کریم ﷺ عزم او کړو په زیات د سبعینو، لوجه د شفقت او رحمت نه په اُمت باندې نوسبعین یی محمول کړو په تحدید باند ځکه چه دا هم محتمل د لفظ دي، او بله توجیه دا ده چه مراد د دې نه تکثیر دي او په بل حدیث کښ چه (وساعزید علی السبعین) راغلي دي نو د دې نه حرف شرط محذوف شویدي (ای لو غفر له ساء زید علی السبعین) په دلیل د ذکر د شرط سره په بل حدیث کښ.

لَرَجِ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا

خوشحاله شویدي دا پاتې شوی د جهاد نه په کیناستلو خپلو باندې په خلاف او جدا کیدلو د رسول الله نه اوید گمري دوی

أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا

چه جهاد وکړی دوی په مالونو خپلو سره او نفسونو خپلو سره په لارې د الله تعالی کښ، او وائی دوی نورو خلقو ته

لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ تَارَ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ۝

مه اوځن په گرمی کښ جهاد له، ته وه وایه چه اور د جهنم ډیر سخت گرم دي که دوی پوهیدې شوداسې به ئ نه کول

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا ۖ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝

بس اودی خاندی دوی لږ زمانه ودي ژاړی ډیره زمانه، بدله ورکیدلې شی په سبب دغه عملونو چه دوی ئ کوی

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُوكَ لِلْغُرُوحِ

پس که واپس راوستی نه الله یوې ډلې ته د دوی نه پس اجازت وغواړی ستا نه لپاره د وتلو د جهاد دېره

فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا

پس ورته وه وایه هرگز مه اوځی ځما سره هیڅ چرې. او هیڅ کله جهاد مه کوئ ځما په ملګرتیا کښ د دشمن سره.

إِنَّكُمْ رَجِيتُمْ بِالْعُقُودِ أُولَئِكَ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ۝

بیشکه تاسو رضا شوی یی په کیناستلو اول ځل پس کښی د روستو پاتې کیدونکو سره

﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ﴾ دا هم زجر دې منافقانو ته، او بیان د قبايحو د دوی دې چه اول

پاتې کیدل د جهاد نه، دویم مخالفت د رسول الله ﷺ، دریم خوشحاله کیدل په دې پاتې

کیدلو، د «مخلف» معنی دا ده چه روستو پاتې کړې شوې وی، او دوی خو په خپل اختیار سره

پاتې شوی وو، بل چا نه وو پاتې کړې، نو دوی «مخلفون» وو، نو دوی ته «مخلفون» ځکه

اوونیلې شو چه د دوی پاتې کیدل اثر د قهر او غضب د الله تعالی دې، نو دوی پاتې کړې

شوی وو، په قهر او غضب د الله تعالی سره. ﴿يَمَقْعِدُوهُمْ﴾ .. مقعد .. مصدر میمی دې په

معنی د قعود سره، او ﴿خَلَفَ﴾ په معنی د مخالفت سره دې په قول د امام زجاج رحمه الله کښ او

منسوب دې بنا په دې چه دا مفعول له دې (یعنی قعدوا لاجل مخالفة رسول الله ﷺ) او امام

احفش رحمه الله وائی چه .. خلاف .. په معنی د «خلف» او بعد سره دې، او منصوب بنا بر ظرفیت

دې یعنی په کیناستلو خپلو وروستو رسول الله ﷺ نه

﴿وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا﴾ الخ معنی دا ده چه بعض منافقینو نورو منافقینو ته داسې وئیل، یا دا چه

منافقینو مؤمنانو ته وئیل چه په گرمی کښ جهاد له مه ځی.

﴿قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا﴾ په حدیث کښ دی چه د جهنم اورد د دنیا د اوردن او یا (۷۰) درجې زیات

گرم دې، نو د کومې گرمی نه چه تاسو ځان بیج کوئ نو د هغې نه هغه گرمی ډیره زیاته ده کومې ته

چه تاسو روان یی ﴿يَقْتَضِيهَا﴾ امر په معنی د اخبار سره دې، ﴿يَقِلُّ﴾ د قلیل ته مراد دنیا ده او

د کثیر نه مراد زمانه د جهنم ده، معنی دا ده چه دوی به لکه خدا او خوشحالی او کړی په دنیا کښ

لیکن بیا به ډیره جړ او کړی، او ډیر تکلیفونه غموښه به په جهنم کښ تیری.

﴿إِن رَّجَعَكَ اللَّهُ﴾ دا هم زجر دې منافقینو ته او دا آیاتونه سفری آیاتونه دی، یعنی که ته واپس شی مدینی منورې ته او دوی بیا ستا نه اجازت او غواړی جهاد له د وتلو نو ته ورته او وایه ﴿لَنْ تَحْرَبُوا﴾ ﴿وَلَنْ تُقْبِلُوا مَعِيَ﴾ یعنی زما په ملګرتیا کښ، او ﴿إِنْ طَائِفَةٌ﴾ بی ځکه او وفرمائیل چه کیدې شی چه بعض منافقین د نبی کریم ﷺ د واپس کیدو نه مخکښ مړه شی او جهنم ته اورسی او د ﴿الْمُخَلَّفِينَ﴾ نه مراد (متخلفین) دی لکه زنانه، بچی.

وَلَا تَصِلْ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ ۖ

اومونځ د جنازې مکه به هیڅ یو کس باندې د دوی نه چه مړ شی هیچرې اومه او درېره (پاره) د استغفار د د د قبر به خوا کښ

إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَسِقُونَ ۝

بیشکه دوی کفر کړیدې په الله تعالی او په رسول دهغه او مړه شویدی په داسې حال کښ چه دوی نافرمان وؤ

﴿وَلَا تَصِلْ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ﴾ په دې کښ زجر او تخويف دې منافقانو ته، دا آیت نازل شویدي په حق د عبدالله بن ابی ابن سلول کښ. چه د هغې تفصیل په زوایت د شیخینو وغیرهما کښ دا دی، چه هر کله عبدالله بن ابی ابن سلول، رئیس المنافقین مړ شو، نو د ده خوښی چه نوم یی عبدالله بن عبدالله بن ابی ابن سلول وو او ډیر مخلص صحابی وو. هغه نبی کریم ﷺ ته عرض او کړو چه خپل قمیص راکړه چه زه یی د خپل پلار کفن جوړ کړم نو نبی کریم ﷺ ورله خپل قمیص ورکړو. هغه بیا درخواست او کړو چه زما په پلار جنازه او کړه نو نبی کریم ﷺ دا درخواست هم قبول کړو او د هغه د جنازې د پاره او دریدو، نو حضرت عمر ؓ د نبی کریم ﷺ کپړه اونیوله، عرض یی او کړو چه یار رسول الله ته په ده د جنازې مونځ کوې؟ حالانکه الله تعالی تاسو منع کړې یی په منافقینو باند د مونځ کولو نه، یعنی په دې آیت کښ (استغفر لهم او لا تستغفر لهم الخ) (نو نبی کریم ﷺ ورته او وفرمائیل (ای خیر ت) ما ته اختیار راکړې شوې دي، او فرمائیلی یی دی (استغفر لهم او لا تستغفر لهم ان تستغفر لهم سبعین مرة الخ) او زه به د سبعینو نه زیات ځله استغفار او کړم، غرض دا چه نبی کریم ﷺ په هغه جنازه او کړه، نو دا آیت نازل شو. (ولا تصل علی احد منهم مات - الخ) د دې نه بعد نبی کریم ﷺ په هیڅ یو منافق جنازه نه ده کړې.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ به په خپل دور خلافت کښ په جنازه کولو ډیر احتیاط کولو، د چا جنازې له به چه تللو نو اول به یی تپوس او کړو چه حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ په دې جنازه کښ شرکت کوی او که نه خکه چه دې رازدار د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو، او نبی صلی اللہ علیہ وسلم ده ته د منافقینو نومونه خودلی وو، د دې آیت: شان نزول په باره کښ چه کوم حدیث ذکر شو په دې کښ په ظاهر اشکال دې هغه دا چه (استغفر له - الخ) مفید د نهی عن الاستغفار دې او که نه؟ که مفید وی لپاره د نهی د استغفار نه، نو بیا ولې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم جنازه کوله چه مقصود ترې نه استغفار وی او تخیر یی ترې نه ولې فهم کړو، او که مفید نه وی لپاره د نهی د استغفار نه، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ صاحب لسان وو هغه ولې نهی فهم کړ، او تائید یی په دې آیت سره اوشو، نو جواب د دې اشکال نه دا دې چه (استغفر او لا تستغفر) د تسویه لپاره دې پخپله مفید د نهی هم نه دي او د امر هم نه دي، بلکه امر یا نهی به د دلیل خارجي نه معلومیږی، لکه (وسواء علیهم ء ائلفرتهم ء ام لم تئلفرتهم) د تسویه لپاره دې، لیکن د دلیل خارجي نه معلومیږی امر د انداز چه هغه دلیل خارجي دا قول ده الله تعالی دې (بلغ ما انزل) نو دلک کښ هم (استغفرهم او لا تستغفر لهم - الخ) لپاره د استواء دې نو دا مفید د نهی پخپله نه دي بلکه د دلیل خارجي نه به معلومیږی، د دلیل خارجي په باره کښ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د رانی اختلاف وو، د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د (لن یغفر الله لهم) نه دا فهم کړه چه د منافق جنازه عبث فعل دي او د منافقانو حوصله افزائی پکښ راخی او د (بعض فی الله) تقاضا هم دا ده چه د ده جنازه اوونکړي شی، نو د دې وجه نه یی اووئیل (لماک ربک) او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په نظر کښ په جنازه کولو کښ څه حکمتونه وو، نو د هغې وجه نه یی جنازه اوکړه، یو حکمت پکښ هغه دې چه روایت دې ده قتاده رضی اللہ عنہ نه چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل (ما یغنی عنه قمیصی والله ایی لارجو ان یسلم به اکثر من الف من بنی خزرج) یعنی څما په قمیص سره د ته نجات نه ملاویږی لیکن ما ته امید دې چه په دې سره به زرو (۱۰۰۰)، نه زیات منافقان ایمان راوړی لکه دغه شان اوشو، چه منافقانو د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم داسې عالی اخلاق او د بدخواهانو سره داسې لطف او شفقت او رحمت او لیدو نو د زرو نه زیات منافقان مخلصین مؤمنان شو، او بل حکمت پکښ دا وو، چه د دې نه یو لوی قانون شرعی معلوم شو هغه دا چه څوک د زړه نه ایمان او عقیده د توجید، او رسالت نه لری نو هغه ته هیڅ تبرک، توسل فائده نشی ورکولې، دې منافق ته په خوله کښ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خپل لعاب (لارې)، مبارک اچولې وو او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په قمیص کښ کفن شوې وو او داسی جنازه یی اوشوه چه سید الکونین صلی اللہ علیہ وسلم امام وو او د انبیاءو نه بعد په تمام مخلوقاتو کښ افضل ترین مخلوق او پاکیزه انسانان، صحابه کرام رضی اللہ عنہم مقتدیان

وو، خو د دې باجود د هغه مغفرت نه کيږي او په (فی الدرك الاسفل من النار) کښ به وی. نو بل چا ته به تبرک او توسل څه فائده ورکړي

﴿وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ﴾ (علی) په معنی د (عند) سره دې ځکه د قبر د پاسه او دریدل هسې منع دي. د نبی کریم ﷺ عادت دا وو چه کله به مړي دفن شو نو د قبر په خوا کښ به او دریدلو او دعا او استغفار به یی د مړي لپاره کوله، او همدارنگه چه کله به یی زیارت د یو قبر کولو نو په ولاړې به یی دعا او استغفار کول نو دلته د (لا تقسم) نه مراد نهی د هغه قیام ده چه لپاره د دعا او استغفار وی د منافقینو لپاره دا منع دی.

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ

اوبه تعجب کښ دې نه واچوي تالره مالونه د دوی او اولادونه د دوی بيشکه غواړي الله تعالی چه عذاب ورکړي دوی لره

يَهَيَّا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ۝ وَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ

په هغې سره په دنيا کښ او وځي روحونه د دوی په داسې حال کښ چه دوی کافر دی . او کله چه نازل شی يو سورت

أَنْ أَمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ

پدې مضمون چه ايمان راوړئ په الله تعالی او جهاد کوئ په ملگرتيا د رسول د هغه کښ نو اجازت غواړي ستا نه

أُولُوا الظُّلُمِ مِنْهُمْ وَقَالُوا فَرَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقُعَيْبِينَ ۝ رَضُوا

طاقت والا خلق د دوی نه اوواڼي دوی چه پریږده مونږ چه شومونږ د کیناستونکو سره . رضا، خوشحاله دی دوی

بَأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ۝

په دې خبره چه شی د پاتې کیدونکو ښځو سره اومهر لگولې شويدي په زړونو د دوی پس دوی نه بوهيږي

لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۝

ليکن رسول او هغه څوک چه ايمان ئ راوړې دي د ده . جهاد کوي په مالونو خپلو سره او نفسونو خپلو سره

وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْبَاقِيُونَ ۝ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ

او دغه کسان د دوی لپاره ډيرې خوشحالي دي او دغه کسان هم دوی کامياب دي تيار کړيدي الله تعالی دوی دپاره

جَلَبَتْ فُجْرًا مِنْ تَحْتِهَا الْأَكْمَلُ خُلْدَيْنِ وَيَتَاهُ ذَلِكَ الْقَوْرُ الْعَظِيمُ ۝

جنتونه چه بهیچی لاندی دهغی نه ولی همیشه به وی دوی به هغی کین . دا کامیابی لویه ده

﴿ وَلَا تَحْجَبْ أَمْوَالُكُمْ ﴾ داسی آیت مخکین آیت نمبر ۵۵ تیر شویدی . دلته کین یی ذکر د تاکید لپاره دی او بعض حضرات وائی چه د مخکین تیر شوی آیت تعلق د حیات د یو حالت سره وو . هه دا چه د دوی نفقات نه قبلیچی په قرینه د ماقبل سره چه به هغی کین د عدم قبول د نفقاتو ذکر دی او دلته یی تعلق د موت د یو حالت سره دی هغه دا چه د دوی مغفرت نشی کیدی .

﴿ وَلَا أَنْزَلْتَ سُورَةَ ﴾ دا هم زجر دی منافقانو ته او د هغوی د قبائحو بیان دی چه د دوی عادن دا دی چه کله حکم د جهاد اوشی نو دوی ترې نه د پاتی کیدلو کوشش کوی . د سورة نه مراد یاخه حصه د سورة ده یا ترې نه مراد ټول سورة توبه دی . ﴿ أَنْ عَامِلُوا ﴾ (ان مفسره دی د ابوالحسن . نفسیر کوی یا مصدریه دی او بآء مقدر ده (ای سورة امره بالایمان) او د (امنوا) حکم که مؤمنانو ته وی نو مراد ترې نه دوام دی په ایمان او که منافقانو ته وی نو مراد ترې نه اخلاص دی په ایمان کین او د ﴿ أُولَئِكَ الْقَوْمُ ﴾ تخصیص ځکه وشوچه دوی جهاد له د تللو وسعت او طاقت لری . ﴿ تَنْكُرُ نَجْمَ الْقَدِيمِ ﴾ د قاعدین نه مراد هغه دی چه جهاد له نشی تلی د عذر د وجه نه . ﴿ رَشُوا أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْحَرَالِیْ ﴾ دا زجر دی منافقانو ته چه دوی په دی خبره خوشحالی کوی چه د بنحو سره وی . د جهاد نه پاتی کیدونکی یی بنحو سره مشابه کرل .

﴿ لَنْ يَكُنِيَ الرَّسُولُ ﴾ د منافقینو په مقابله کین د رسول الله ﷺ او د صحابو ذکر او هغوی ته د بشارت ذکر دی په څلورو وجوه سره اول ذکر د ﴿ هُمْ الْخَيْرَاتِ ﴾ د دی نه مراد د دنیا او اخرت خیر او منافع دی یا ترې نه مراد د جنت حورې دی لکه په سورت رحمن کین خیرات حسان مذکور دی . دویم . ﴿ هُمْ الْمُتَّقُونَ ﴾ یعنی مطلوب او مقصود موندونکی . او د عقاب او عتاب نه نجات موندونکی . دریم ﴿ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ ﴾ څلورم ﴿ ذَلِكَ الْقَوْرُ الْعَظِيمُ ﴾

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَدْ

او راغلل په دروغه عذر کونکی د باندیچیانو نه د دی لپاره چه اجازت وکړی شی دوی ته ، او بغیر د عذر نه ، کیناقل

الَّذِينَ كَذَّبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝

هغه کسان چه دروغ وایلی وؤ الله تعالی ته او رسول دهغه ته ، زده چه و به رسی هغه کسانو ته چه کفر ئی کړی دی عذاب دردناک

﴿ يَكْفُرُ الْمَكْرُورُونَ ﴾ دا هم زجر دی او بیان د حال د اعرابو منافقینو دی . په مدینه منوره کین لکه

چه مخلصین او منافقین دواړه قسمه خلق وو، نو دغسې په باندو کښ (اعراب) هم دوه قسمه وو. دواړه قسمونو ذکر دلته راغلي دي، دلته د اعرابو د دوو قسمونو ذکر دي، (۱) یو معذرون، او (۲) قاعدون بلا عذر ﴿وَقَدْ أَذَيْنَ كَذِبًا﴾ نو د اول قسم معذرون په مصداق کښ د مفسرینو سلفو دوه ټوله دی **القول الاول** دا چه د دې نه مراد په دروغه بهانې جوړونکی منافقین دی. نو دلته د منافقینو د دوو قسمونو بیان او شو، (۱) یو قسم هغه چه هغوی د جهاد نه د پاتې کېدلو لپاره بهانې او عذرونه کړی وو، اگر که په دروغه وو، (۲) او دویم قسم هغه دې چه د جهاد نه پاتې شوې وو او هېڅ عذر یی نه وو پیش کړې نو ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دواړو قسمونو ته شامل دي **القول الثاني** دویم قول دا دي چه د دې نه مراد معذرين دي یعنی هغه مؤمنین مخلصین چه د عذر د وجه نه پاتې شوی وو، او د قاعدون نه مراد منافقین دی، نو په دې کښ د دوو قسمونو اعرابو ذکر او شو. مخلصین او منافقین، نو د ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ نه مراد صرف قاعدین دي.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْطَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ

نشته په کمزورو باندې اونه په مریضانو باندې اونه په هغه کسانو چه نه مومی هغه شې چه خرج کړی

حَرْجٌ إِنْهَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ ط

خه گناه په کیناستلو کښ د جهاد نه، کله چه زړه یی صفا وی لپاره د الله تعالی او د رسول د هغه

مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ ط وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ه وَلَا عَلَى الَّذِينَ

نشته دې په احسان کونکو باندې هېڅ لار د ملامتیا، او الله تعالی ښوونکې، مهربان دي. اونشته گناه په هغه کسانو باندې

إِنْهَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا

چه که راشی تاته. د دې لپاره چه ته سورلی وړکړې دوی لره نو ته ورته وه وایې چه نه مومم زه هغه خیز

أَحْمَلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيَيْنُهُمْ تَفِيضٌ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا

چه تاسو سواره کړم په هغې، نو دوی واپس شی په داسې حال کښ چه سترگې ددوی بهوی او ښکې دوجه دغم نه

الْأَجْمِدُوا مَا يَنْفِقُونَ ه إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُوكَ وَهُمْ أَغْيَاءٌ

بدې خبره چه نه مومی هغه خیز چه خرج کړی. بیشکه ملامتیا په هغه کسانو ده چه اجازت د پاتې کیدو غواړی او دوی مالدار وی

رَمُوزًا بِأَن يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝

خوشحاله دی به دی خبره چه شی دوی د پاتی کیدونکو ښځو سره او مېر لگولې دې الله تعالی په زړونو د دوی پس دوی نه پوهیږي

﴿لَيْسَ عَلَى الْمُعْتَمَلَةِ﴾ په دې آیت کښ د معذرتیو بیان دې او د هغه عذرونو ذکر دې چه د هغې په وجه د جهاد نه پاتې کیدل جائز وی چه دوه قسمه معذورین دي یو فاقدین د قوت جسمانی، لکه بوداگان، گلمان، وغیره او دا قسم عذر لازمی او همیشه لپاره دې، یا وقتی طور سره مریض وی نو دا عذر وقتی دې، او دویم قسم فاقدین د قوت مالی دی، چه د سفر خرچه او اسباب د سفر ورسره نه وی. نو په دې قسم معذور خلقو باند څه الزام او گناه نشته دی لیکن د د سره درې شرطونه دی.

اول شرط (نصح لله)، دویم شرط (نصح للرسول)، دریم شرط (احسان) ﴿مَاعَلِ الْمُعْتَمَلِ﴾

د ﴿نَصَحُوا رَبَّهُ﴾ نه مراد (فی توحیده) دې یعنی اخلاص د عقیدې د توحید او عمل په اوامرو د الله تعالی او ترک د منہیاتو، ﴿وَرَسُولِهِ﴾ نه مراد (فی سنیته)، یعنی د سنت اتباع او د رسول الله توفیر و تعظیم او محبت، ﴿مَاعَلِ الْمُعْتَمَلِ﴾ احسان دا دې چه که پخپله جهاد له نشی تلې نو د مجاهدینو سره د تعاون کوی، په لسان سره یا د حالاتو اطلاع ورکولو سره یا د هغوی د کورونو او مالونو په حفاظت سره.

﴿وَلَا عَلَى الزَّيْتِ﴾ دا هم د فاقدینو د قوت مالی بیان دې، د رسول الله ﷺ صحبت په صحابو ګانو کښ د عشق الهی داسی نشه پیدا کړې وه چه د هغې مثال په هیڅ قوم او ملت کښ نه ملاوېږی. قدرت او طاقت والا خو د الله تعالی په لاره کښ جان، مال، هر څه قربانونل لوی سعادت گنځی، او بې طاقت او بې وسه د جهاد نه په پاتې کیدلو سره دومره خفه دې چه د ستر گو نه یی اوبکې بهیږی. او په جړیدلو سره پاتې کیږی.

﴿إِنَّمَا السَّبِيلُ﴾ یعنی گناه او الزام او په هغه خلقو دې چه د طاقت لرلو باوجود جهاد ته نه ځی ﴿مَعَ الْخَوَالِفِ﴾ (ای مع النساء الخوالف) د جهاد نه پاتې کیدونکی یی د زنانو سره مشابه کرل ﴿فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ منافقین نه پوهیږی چه په جهاد کښ د دنیا او آخرت څومره ډیرې نفعې او خیر دې

لسمه پاره ختمه شوه ولله الحمد اولاً و آخراً

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ۗ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا

دوئ به د دروغو عذرونه پیش کوی تاسو ته کله چه واپس شئ تاسې دوئ ته، ته ورته وه وایه عذرونه مه کوی

لَنْ تُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ تَبَاكَ اللَّهُ مِنْ أَهْوَاكُم ۚ

هرگز یقین نه کوؤ مونږ په تاسو، په تحقیق سره خبر را کړیدی الله مونږ ته ستاسې د حالاتو نه

وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ۖ تَرْدُونَ إِلَىٰ غِلْمٍ

او غنډېرې به ویني الله تعالی ستاسو عمل او رسول دهغه بیا به تاسو واپس گزولې شئ هغه ذات ته چه عالم دی

الْغَيْبِ وَالْمَهَادَةِ ۖ فَيَتَبَكَّرُ بِمَا كُفَّتُمْ تَعْمَلُونَ ۝ سَيَعْلِفُونَ

په هر پټ ښکاره باندې پس خبر به کړي تاسو په هغه عملونو چه تاسو به کول زرده چه قسمونه به کوی دوئ

بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِنَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۚ فَأَعْرِضُوا

په الله تعالی باندې تاسو ته کله چه واپس شئ تاسې دوئ ته د دې لپاره چه تاسې مخ وړوئ ددوئ نه، پس تاسې مخ وړوئ

عَنْهُمْ ۚ إِنَّهُمْ رَجَسٌ ۖ وَمَا وَبَهُمْ جَهَنَّمَ ۖ جَزَاءُ ۖ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝

د دوئ نه، بیشکه دوئ پلټ دی او خائ د دوئ جهنم دې، بدله به ورکیدی شی دهغه عملونو چه دوئ یی کوی

يَعْلِفُونَ لَكُمْ لِنَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۚ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ

دوئ قسمونه کوی تاسو ته د دې لپاره چه تاسې راضی شئ د دوئ نه، پس که تاسو راضی شئ د دوئ نه

فَإِنَّ لِلَّهِ لَا يَرِطَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ۝ الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا

پس بیشکه الله تعالی نه راضی کیږي د قوم نافرمان نه باندو چیان منافقان^۱ ډیر سخت دی په کفر کښ

وَبِغَاثٍ ۚ وَأَجَدُّ ۚ أَلَا يَعْلَمُونَ خُلُودَ مَا أَكْرَلَ اللَّهُ

او په منافقت کښ او لائق دی د دې خبرې چه نه پوهیږی په احکامو د شریعت، چه نازل کړیدی الله تعالی

عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلَيْهِمْ حَكِيمٌ ۝

به خپل رسول، او الله تعالى علیم، حکیم دی

﴿يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾ دا زجر دې منافقینو ته او بیان د نورو قبانحو ددوی دې، او دا آیتونه په سفر د تبوک کښ نازل شوی دی او په دې آیت کښ پیشین گوئی ده چې تاسو واپس شی نو دوئ به د دروغو عذرونه کوی، دلته درې تعبیرونه شول اول ﴿يَعْتَذِرُونَ﴾ دویم ﴿سَيَعْلِفُونَ﴾ اودا بدل دې د یعتذرون نه، دریم ﴿يَعْلِفُونَ لَكُمْ﴾ دا بدل ثانی دې، د ﴿يَعْتَذِرُونَ﴾ علت نه دې ذکر شوې چې د څه دپاره دوی عذر کوی، لیکن د جواب نه علت معلومېږی ځکه جواب دادې: (لا تعذبوا لن نؤمن لکم) ددې نه معلومېږی چې د عذر کول مقصد دا وو چې رسول الله ﷺ او مؤمنان زموږ په خبره یقین او کړی، نو الله تعالی او فرماښل چې یقین پرې مه کوئ، او د (سیحلفون) مقصد دا دې چې ﴿لَتَشْرِيْنَا﴾ تاسو د دوئ نه اعراض او کړئ، او طعن او پیغورونه مه ورکوئ، نو ددې جواب دا راغې چې ﴿فَاعْرِضُوا عَنْهُمْ﴾ یعنی دوئ ته طعن او پیغور څه فائده نه کوی، پیغور هغه چا ته فائده کوی چه لگ شان غیرن پکښ وی، نو په پیغور سره د غلط کار نه منع شی، او په چا کښ چې ایمان نه وی نو هغه ته پیغور فائده نه ورکوی، او په دریم ځل چه ذکر شویدی یعنی (یحلفون) نو د دې مقصد دادې چه ﴿لَتَرْسُوا عَنْهُمْ﴾ چه تاسو د دوئ نه راضی شی نو د دې جواب دا راغې چه ﴿فَلَنْ تَرْضُوا﴾، یعنی الله ترینه راضی نه دې، نو تاسو ترینه مه راضی کېږئ، چه الله د چا نه ناراض وی نو د بل چاراضی کیدل او خوشحاله بل څه فائده نه ورکوی، نو دا مقصدونه چه ذکر شول نو دا احتمال لری چه د ټولو منافقینو دغه مقصدونه وی. یا د بعضو یو مقصد وې او د نورو بل مقصد وی ﴿قَدْ ثَبَّأْنَا اللَّهُ﴾ د پتو خبرو نه خبرولو ته انباء وائی، نو دا علم غیب نه دې بلکه دایت دلیل دې په دې چه عالم الغیب صرف الله دې، هغه د بعضې غیبونو خبر ورکوی خپل رسول او صاحبونه، ﴿وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ﴾، سین د استقبال د پاره دې، نو معلومه شوه چه د ﴿عَمَلَكُمْ﴾ نه مراد راتلونکی اعمال دی، یعنی توبه کول د نفاق نه او یا نه کول، لکه مفسرینو تقریباً ټولو داسې لیکلي دی، (التوبون من نفاقکم ام تقیمون علیه) بعض جاهلان چه د دې آیت نه چه

استدلال کوی چه نبی حاضر ناظر دې، دا غلط دې مخالف دې د سابق نه هم چه ﴿تَبَارَكَ اللَّهُ﴾ دې اود ما بعد نه هم چه ﴿ثُمَّ تَرْدُّوْكَ اِلٰی عَلَیْهِ الْقَتِیْبُ﴾ دي بل دا چه آیت نمبر ۱۰۵ کښ ورسره د (المؤمنون) هم ذکر دې نو لازمه شوه چه ټول مرمنان دې هم عالم الغیب او حاضر ناظر شی. او صاحب د روح المعانی وائی چه (ورسوله) چه معطوف دې په فاعل نو دا ئ د مفعول نه چه (علیکم) دې مؤخر کړو، په دې کښ ایذان دې چه په ما بین د رؤیت د الله او رؤیت د رسول الله کښ فرق دې او اختلاف دې.

﴿الاعراب اشد﴾ دا د اعرابو منافقینو ذکر دې، چه دوی د سخت مزاجی د وجې نه په کفر او نفاق کښ ډیر سخت دی، او د اهل علم او د اهل عقل نه د بُعد د وجې نه جاهل او بې خبره دی د احکامو او آدابو د شریعت نه، اوجهل، سخت مزاجی او بې خبری د شریعت نه دا د لېل دې د شدت د نفاق،

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَن يَّقُولُ مَا يُؤْتَىٰ مَقْرَمًا وَيَكْرِضُ بِكُمُ النَّوَاوِرَ ؕ

اوبعضي د باندېانو نه هغه خوک دی چه تاوان گنړی خرچه کول په جهاد کښ او انتظار کوی په تاسو باندې د آفتونو،

عَلَيْهِمْ كَايَرَةٌ السَّوْءِ ؕ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ وَمِنَ الْأَعْرَابِ

په دوی باندې دې وی مصیبتونه بد، او الله تعالی هرڅه اوریدونکې او پوهه دې اوبعضي د باندو جیانو نه

مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيُقِيمُ مَا يُلْفِظُ قُرْبَىٰ عِنْدَ اللَّهِ

هغه خوک دی چه ایمان لری په الله تعالی او په ورځ د آخرت او گنړی خرچ کول په لاره د الله تعالی کښ سبب د نزدیکت الله تعالی ته

وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ ؕ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَىٰ لَهُمْ ؕ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

او ذریعه د دعاگانو د رسول، خبردار، بیشکه دا خرچ کول سبب د نزدیکت د دوی دې، عنقریب چه داخل به کړی دوی لره

لِلَّهِ فِي رَحْمَتِهِ ؕ إِنَّ لِلَّهِ عَفْوَراً رَّحِيماً ۝ وَالشَّاهِدُونَ الْأَكْلُونَ

الله تعالی په خاص رحمت خپل کښ، بیشکه الله تعالی ښوونکې، رحم کونکې دی او سبقت کونکې مخکنی

مِنَ الْمُهَجْرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَّحِمَىٰ لِلَّهِ

دمهجرینو او انصارو نه. اوهغه کسان چه تابعداري کوي د دوی، په ښه طريقه او خلوص نيت سره. راضي دي الله تعالی

عَنْهُمْ وَرَحْمُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

د دوی نه. او دوی راضي دي د الله تعالی نه او تیار کړي دي دوی لره جنتونه چه بهیري لاندې دهغي نه نهرونه.

خُلِيفَتَيْنِ وَبَيْنَا أَكْبَادُ ذَلِكَ الْقَوْمِ الْعَظِيمِ ۝

هميشه به وي دوی په هغي کښ هميشه. دا کاميابي لويه ده

﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ﴾ دا د بل قسم د اعرابو د منافقينو بيان دي، چه د كفر او د جهالت نه

علاوه په بخل او عداوت هم موصوف دي، بخل دا چه په جهاد کښ کومه چنده يا زکوٰه

ورکړي نو تاوان شي شماری، او عداوت دا چه دوی انتظار کوي د دې چه کله به په تاسو څه

حادثه راځي. (دواړه) جمع د دائره ده په اصل کښ هغه حالت ته وائي چه نعمت په مصيبت

بدل شي. اولدنه ترينه عامې حادثې مراد دي. ﴿مَلَيْكَةً ذَاكِرَةً أَلْقَوْهُ﴾ دابدعاده دوی ته نو

انشاء ده معنی يا اخبار دي د حوادثو واقع کيدونه په دوی باندې، چه فتوحات به اوشي او

کفار به ذليل او مغلوب شي. نو منافقان به په حسرت کښ پاتي شي، ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَن

يُؤْمِرُ﴾ د منافقينو اعرابو په مقابل کښ د مومنانو اعرابو ذکر دي چه دوی په اخلاص سره

ايمان راوړي په الله او په رسول باندې او چه څه خرچ کړي په جهاد کښ هغه سبب د قرب الهي

گټري او ذريعه د دعاگانو د رسول الله ئي گرځوي، ځکه چه د نبی کریم ﷺ عادت دا وو چه

صدقه ورکونکي ته به ئي دعا کوله (اللهم صل علي آل فلان) به ئي ويل، ﴿الْآلِفَاتِ قُرْآنَهُمْ﴾

يعني د دوی صدقه ذريعه د دعاگانو د رسول ﷺ ده او حصول د قرب الهي دي، دلته صرف د

قربت ذکر ځکه اوشو چه د صلوات الرسول مقصد قرب الهي دي، نو د دې وجې نه د قربت

ذکر په ډيرو تاکيداتو سره اوشو، او بشارت ورته ذکر شو ﴿سَيَجْزِيهِمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ﴾ د

رحمت نه مراد جنتونه دي، ﴿وَالسَّيِّئُونَ الْأَوَّلُونَ﴾ داد صحابو مهاجرينو او انصارو شان

بيانگي اوهغوي ته بشارت ذکر کيږي، الله دوی ته د خپلې رضا اود جنتونو اعلان کوي

روایت دي د حميد بن زياد نه هغه وائي چه ما يو ورځ د محمد بن كعب القرظي نه تېوس او كړو چه آيا ته ما ته خبر نه راكوي د اصحابو د رسول صلي الله عليه وسلم نه . د هغه فتنو او جنگونو نه چه د دوي په مينځ كېښ شوي وو؟ نو هغوي ماته وويل چه الله بخنه كړي ده ټولو ته او واجب كړي ئ دي په خپل كتاب كېښ جنت د دوي د پاره مُحسن ته (احسان اونيكي كونكي ته، او مسيئ ته (يعني هغه څوك چه گناه ترينه شوې وي، نو ماورته وويل چه په كتاب الله كېښ په كوم ځاي كېښ دوي د پاره جنت واجب كړي شوې دي؟ نو هغوي وفرمانل چه سبحان الله آيا ته نه لولې دا قول د الله ﷻ (وَالْكَافِرُونَ) چه د دي نه معلومه شوه چه الله د ټولو صحابؤ د پاره جنت او خپله رضا واجب كړي ده ، او د نورو خلقو د پاره ئي شرط نكولي دي. نو ما ورته اوئييل چه هغه څه شرط دي؟ نو هغوي اوفرماييل چه اتباع باحسان .يعني دوي به اتباع كوي د صحابؤ په اعمال حسنؤ كېښ نه په غير كېښ ، او دا چه دوي به د صحابؤ په باره كېښ بدې خبرې نه كوي ، او طعن به نه كوي په هغوي باندې . په هغې كېښ چه د هغوي په مابين كېښ شوي دي ، (يعني په دي شرط به ورته جنت ملاويږي).

فانده دمفسرينو سلفو اقوال په باره د تعين د سابقينو اولينو كېښ مختلف دي . (اگر كه نعارض پكېښ نشته) (۱) بعض وائي چه دا هغه دي چه د هجرت نه مخكېښ په اسلام مشرف شوي وو . (۲) بعض وائي چه هغه دي چه قبلتينو كعبه شريفه او بيت المقدس ته ئي مونځ كړي وي (۳) بعض وائي چه هغه دي چه د جنگ بدر پورې په اسلام كېښ داخل شوي وي . (۴) بعض وائي دا هغه دي چه د حديبيي پورې په اسلام كېښ داخل شوي وي . او بيعت الرضوان ته حاضر شوي وي . (۵) امام رازي وائي چه سبقيت د امورو اضافيو نه دي دلته الله سبقيت ذكر كړي دي خو دا ئي نه دي ذكر كړي چه د كوم وخت پورې . البته د هجرت او د نصرت ذكر ئي كړي دي . نو معلومه شوه . چه سبقيت په هجرت او نصرت كېښ مراد دي . نو څوك چه د بل جانه په هجرت او نصرت كېښ مخكېښ وي نو هغه د سابقين اولين نه دي اگر كه د بعضو نه روستو هم وي . او هم دارنگه هجرت او نصرت چونكي په نفس باندې گران دي نو دا اطاعت عظيمه دي نو څوك چه سبقيت او كړي په كېښ نو هغه د دغه غير دپاره نمونه اوگرځي او داخل ئي په (من سن سنة حسنة لله اجرها واجر من عملها) كېښ .

وَمَنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنْفِقُونَ ۖ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ ۚ

اوبعضي دهغه چانه چه گيرچاپيره دی ستاسو نه د باندو چيانونه منافقان دی، او بعضي د مدینې والو نه.

مَرَدُوا عَلَى الْإِثْقَالِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۖ سَلَعْنَا بَهُمْ مَرَّتَيْنِ

کلك دی په منافقت باندې، نه پیژني ته دوی لره، مونږ پیژنو دوی، زرده چه مونږ به عذاب ورکړو دوی لره دوه ځله.

ثُمَّ يَرُدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ۖ وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا

بيا به وگرځولې شی عذاب لوی ته اونور کسان دی چه اقرارئ کړې دې په گناهونو خپلو، گډکړې دوی څه نیک عمل.

وَأَخْرَسُوا عَنِ اللَّهِ أَنْ يَكُوبَ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

او نور بد عمل، قریبه ده چه الله تعالی توبه قبوله کړي د دوی، بیشکه الله تعالی ببیونکې مهربانه دي

﴿وَمَنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ﴾ داد هغه منافقینو ذکر دې چه د مدینې گرد ونواح کښ

اوسیدل، چه دا بعض منافقین دومره کمال درجې ته رسیدلی دی چه ته ئی هم د ډیر فطانت او ذهانت نه په قطعی طور سره نه پیژني، صرف په علاماتو سره به ئی پیژني، یعنې په علم

ظنی سره لکه په سورة محمد کښ دی ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ﴾، ﴿سَلَعْنَا بِهِمْ مَرَّتَيْنِ﴾، یو

ځل عذاب د قبر دې او بل ځل عذاب د دنیا او د دې هم ډیر صورتونه دی، رسوا کیدل د دوی په اظهار د نفاق سره لکه د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه

وسلم یو ځل په ممبر ولاړ وو، او د شپږ دیرش منافقانو نومونه ئی واخستل او دا به ئی ویل

چه (اخرج یا فلان فانک منافق) او حضرت عمر په دغه وخت په مسجد کښ حاضر نه وو، نو

چه دوی بهر ته اووتل نو حضرت عمر مسجد ته راروان وو، نو عمر گمان اوکړو چه د جمع

مونځ رانه اوشو نو د شرم نه پتیدلو او دوی چه عمر اولیدلو نو گمان ئی اوکړو چه عمر په

مونځ کښ حاضر وو، او زمونږ په حال خبر شو نو د یرې نه پتیدل، بیا چه حضرت عمر مسجد

نبوی ته راغې نو جمع نه شوې وه، نویو کس ورته اوویل (ابشر یا عمر فقد فضح الله المنافقین

اليوم) یعنی تاته زیرې دې چه الله منافقین رسوا کړل، (۲) د دوی مالونه اولاد ونه الله د دوی

په حق کښ عذاب ګرزولی دی، لکه مخکښ آیتونو کښ تیر شول ﴿فَلَا تُصِيبُكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا

أُولَئِكَ ﴿٣﴾ عذاب د لوگي او د تندي لکه په بعض روایاتو د بخاری کښ د بعض منافقینو په باره کښ دی چه دوی که اوبه ځکی نو هم ئی تنده نه ماتیري ، ﴿٤﴾ بیمارئ او تکلیفونه چه د مؤمن دپاره کفار د گناهونو ده نو د منافقینو د پاره عذاب دې ، ﴿٥﴾ د اسلام او د مسلمانانو ترقی ته چه منافقان گوري دا د دوی د پاره عذاب دې ﴿ثُمَّ يَرْدُّونَ﴾ د دې نه مراد عذاب د قیامت دې .

﴿وَالْآخَرُونَ اعْتَرَفُوا﴾ په دې کښ د مخلصینو صحابو کرامو ذکر دې ، چه د غزوه تبوک نه پاتې شوی وو ، اوییا ورته د خپلې غلطی احساس اوشو نو د ډیر ندامت په وجه ئی خپل ځانونه د مسجد نبوی په ستون پورې تړلی وو او عهد ئی کړې وو چه تر څو پورې زمونږ توبه نه وی قبوله شوې اونبی کریم ﷺ مونږ په خپل لاس نه یو پرانستی نو مونږ به هم دغسې قیدیان تړلی یو ، نبی کریم ﷺ چه د دوی دا حال ولیدلو نو دا ئی وفرمائل چه والله چه څو پورې الله د دوی د آزادولو حکم نه وی کړې ، نو زه به ئی آزاد نه کړم نو دا آیت نازل شو ، نو نبی کریم ﷺ بیا پرانستل او د توبې قیلیدو بشارت ئ ورته ورکړو ، او د دوی په عدد کښ مختلف روایات دی ، ۱۳ ، ۸ ، ۵ ، ۳ ، یو په دوی کښ حضرت ابو لبابه بن عبد المنذر وو . ﴿وَالْآخَرُونَ﴾ مبتداء ده او خبر ورله مقدم مقدر دې (ای منهم آخرون) ، او د ذنوب نه مراد د جهاد نه پاتې کیدل دی ، اود عمل صالح نه مراد نورو جهادونو کښ شرکت او نور اعمال صالحه دی .

﴿عَسَىٰ أَنَّهُ﴾ عسی په کلام الهی کښ د وعدي د پاره راځی ، یعنی کومو خلقو چه د خپلې گناه اعتراف او کړو او ندامت ئی ښکاره کړو ، او دا اصل حقیقت د توبې دې ، نو دوی سره د الله وعده ده چه په خپل رحمت سره د دوی توبه قبلوی ، مفسرین وائی چه دا آیت اگر چه په باره د خاص واقعي کښ نازل شوې دې ، لیکن حکم ئی د قیامت پورې د مسلمانانو د پاره دې ، ابو عثمان وائی چه دا آیت د دې امت د پاره ډیر د امید پیدا کونکې دې ، په صحیح بخاری کښ د معراج نبوی په باره کښ د یو طویل حدیث یوه قطعه کښ داسې دی چه په اؤم (۷) اسمان کښ چه کله د ابراهیم ؑ سره ملاقات اوشو نو د څه خلقو سره ئی ملاقات اوشو چه مخونه ئی سپین وو ، او د بعض خلقو په مخونو باندې داغونه وو ، دوی ته حکم اوشو چه په دغه نهر باندې داخل شی ، او غسل اوکړی او واپس راشی نو چه دوی غسل اوکړو نو د دوی مخونه هم بالکل سپین شو ، جبرائیل ؑ ئی ﷺ ته اویل چه دا سپین مخونو والا هغه خلق دی

چه ايمان نى را وړو او د گناهونو نه پاك پاتې شو ، او دا دويم هغه خلق دى چه دوى نيك او بد اعمال خلط كړى دى ، او الله ﷻ د دوى گناهونه معاف كړل او توبه نى ورله قبوله كړه

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا

واخله دمالونو د دوى نه صدقه چه ته پاك وگرځوي دوى لره او چه زيات او برکتى كړې د دوى مال به سبب د هغې

وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ٥ أَلَمْ يَعْلَمُوا

او دعا كړه دوى ته بيشكه دعا ستا آرام دې د زړونو د دوى ، او الله تعالى اوريدونكې عليم دې آيا دوى نه پوهيږي

أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ٥

چه بيشكه الله تعالى قبلوى توبه د بندگانو ، او قبلوى زكاتونه او بيشكه الله تعالى دير توبه قبلونكې دې. مهربان دې

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ ٦

او وه وايه عمل كوئ پس خامخا به وه ويني الله تعالى عمل ستاسو او رسول دهغه اومؤمنان

وَسَتَرُدُّونَ إِلَىٰ عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ

او زرده چه ستاسو به وگرځولې شئ الله تعالى ته چه عالم دې په پټ او په بېكاره ، پس خبر به كړى تاسو لره

بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ٧ وَآخِرُونَ مُرْجُونَ لَأَمْرُ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ

په هغه عملونو چه ستاسو كوي اونور كسان دى چه روستو كړې شوى دى فيصلې د الله تعالى ته يا به عذاب ور كړي دوى لره

وَأِمَّا يُثَوِّبُ عَلَيْهِمْ ٨ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ٩

او يا به توفيق د توبې ور كړي دوى لره ، او الله تعالى عليم حكيم دې

﴿حُذِّيرَ اَمْرِهِمْ صَدَقَةً﴾ د كومو خلقو چه توبه قبوله شوه او الله ﷻ د هغوى د آزادولو حكم

او كړو او نبى ﷺ دوى په خپل لاس مبارك سره پرانستل، نو دوى د شكرني د پاره خپل تول

مال د صدقې د پاره پيش كړو ، نو نبى ﷺ دوى ته او فرمايل چه ماته د مال د اخستو حكم نه دې

شوي نو دا آيت نازل شو او نبى ﷺ د دوى د مال ثلث يعنى دريمه حصه قبوله كړه لكه په دې

آيت كښ . په لفظ ده (من) كښ دې ته اشاره شوې ده ، ﴿طَهَّرَهُمْ وَزَكَّيَهُمْ بِهَا﴾ . د دې دواړو په

مینخ کبن فرق دا دې چه د (تطهرهم) نه مراد پاکول دی د گناهونه یا د محبت د مال نه ، او د (تزکیهم) نه مراد نساء او زیادت د حسنا تو او وصول دې د مراتبو د مخلصینو ته، یاترینه مراد مبالغه په پاکوالی کبن ده او ، (تطهر)، یا صیغه د مخاطب ده او خطاب نبی ﷺ ته دې یا صیغه د واحد مؤنث غائب ده او (تطهر) صفت دې د (صدقه) د پاره او (تزکیهم) صیغه د مخاطب ده قطعاً. سوال واردیری چه گناه خو په توبې سره معاف کیږی نو توبه ذریعه د تطهیرده نو بیا صدقه اخستل د تطهیر د پاره څه مطلب لری ، جواب دادې چه په توبې سره اگر که گناه معاف شی خو څه ظلمت او نحوست ئې پاتې وی ، لکه د یوې کیږې نه چه صرف په وینځلو سره پلینتی زائله شی لیکن د پلینتی رنگ او اثر پاتې وی، نو په صدقې سره دغه ظلمت او نحوست زائله شی ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾. د صلوٰة نه مراد دعا د رحمت ده، نبی ﷺ ته چه به چا صدقه راوړه نو عادت کریمه ئې دا وؤ چه دعا به ئې ورته کوله او په لفظ د صلوٰة سره به ئې دعا کوله لکه په روایت د صحیحینو وغیره کبن مذکور دی ، (اللهم صل علی ال ابی اوی)، لیکن دعا په لفظ د صلوٰة سره د انبیاء د پاره مخصوص علامه او حق دې نو د دې وجې نه که نبی ﷺ د چا په حق کبن دعا کوی نو کولې شی ، لیکن دعامو خلقو لپاره دُعا، په لفظ د صلوٰة سره صرف د نبی کریم صلی الله علیه په حق کبن ده او د بل چا لپاره نشته دې ، ﴿اَلَّذِیْنَ آمَنُوا﴾. دا ترغیب دې د توبه کولو او صدقه ورکولو ته او په حدیث کبن راغلی دی (رواه احمد . مالک . دارمی، چه نشته دې یو بنده چه صدقه اوکړی د کسب حلال نه او نه قبولی الله مگر پاک حلال او نه خییجی آسمان ته مگر پاک حلال مال مگر رحمن ئې په خپل لاس کبن کیدی ، او بیا نی تربیت کوی لکه تاسو یوکس چه د آس د بچی تربیت کوئ، نو حتی چه یوه وړه لقمه به د قیامت په ورځ د لوی غر په شان حاضره شی ، او بیا ئی دا آیت تلاوت کړو ، ﴿وَقُلْ اَتَقْمَلُوا﴾. مخکبن آیت کبن ترغیب وؤ، او دا ترهیب دې چه تاسو څه عمل اوکړئ نو اول به هغه په دنیا کبن الله ﷻ او د هغه رسول ﷺ او مومنان اووینی نو د بد عمل نتیجه په دنیا کبن رسوائی ده او بیا په آخرت کبن تاسو د عالم الغیب و شهادة په حضورکبن پیش کیږئ ، نو هغه به د بدو عملونو بدله تاسو له درکړی، په دې آیت کبن د مؤمنین نه مراد صحابه کرام دی او دلته هم ﴿رَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ عطف دې په لفظ د الله باندې نو (عملکم) چه مفعول دې دا مقدم شو نو به دیکبن اشاره ده تفاوت ته په مابین د رؤیت د الله ﷻ او په رؤیت د رسول ﷺ او په رؤیت د

مومنانو کښ، او رویت د الله ﷻ مافوق الاسباب دې، او رویت د رسول په واسطه د وحی سره دې، او رویت د مومنانو په واسطه د اطلاع د نبی ﷺ سره دې مومنانو ته، او بعض ملحدین او روافض وائی چه د ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ نه دولس امامان معصومین مراد دی او بعض اهل بدعت وائی چه د دې نه اولیاء کرام مراد دی، دا ټول خرافات او زندیقیت دې.

﴿وَأَخْرَجُوا مُزِجُونَ﴾، د غزوه تبوک نه چه کوم لس کسان مخلصین مسلمانان پاتې شوی وو، د نبی ﷺ په راتلو سره اووه کسانو خپل ځانونه په ستنو پورې تړلی وو، بیا د هغوی توبه قبوله شوه لکه مخکښ ئی ذکر تیر شو، او درې کسانو خپل ځانونه نه وو تړلی او د دروغو عزرونه ئی هم نه وو پیش کړی په دې آیت کښ د هغوی ذکر دې، (مرجون) په معنی د (مؤخرون) او موقوف آمرهم سره دې، یعنې د دوی توبه مؤخره شوې ده او دوی معاملہ موقوفه ده، ﴿إِنَّمَا يَعْلَمُهُمْ وَإِنَّمَا يُؤْتِيهِمْ﴾، دا تردید په دې اعتبار سره دې چه که دوی توبه په اخلاص او نه کړی نو عذاب به ورته ورکړې شی، او که توبه په اخلاص سره او کړی نو توبه به ئی قبوله شی، نو دا تردید په نسبت سره بند گانو ته دې، نه په نسبت سره الله ﷻ ته.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضَرَارًا وَكُفْرًا

اوبعضې د منافقینو نه هغه کسان دی چه جوړ کړې ئ دې مسجد د ضرر ورکولو لپاره او د وجه د کفر نه.

وَتَفَرِّقَنَا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِزْصَاكًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ

او لپاره د تفریق پیدا کولو په مینځ د مومنانو کښ او مورچه لپاره د هغه چا چه جنگ او خلاف ئ کړې دې د الله تعالی

وَرَسُولِهِ مِنْ قَبْلُ ۚ وَلَيَحْلِفْنَ ۚ إِنَّ أَرْكَنًا إِلَّا الْحُسَيْنُ ۚ

اود هغه د رسول نه، مخکښ د دینه، او خامخا به دوی قسمونه کوی چه مونږ اراده نه وه کړې پدې سره مگر نیکی کول

وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ۝

او الله تعالی گواه دې چه بیشکه دوی خامخا دروغزن دی.

﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا﴾، دا عطف دې په ما سبق باندې، (ای ومنهم الذين اتخذوا)، او

دا آیتونه سفری دی په سفر د تبوک کښ نازل شوی دی، په باره د مسجد ضرار کښ چه د هغې

نفصل مفسرينو داسې ليکلي دي چې په مدينه منوره کښ يو کس چې ابو عامر نوم ئی وو په زمه د جاهليت کښ نصراني راهب شوې وو، او دې د مشهور صحابي حضرت حنظله ؓ غسل الملانکه پلار وو، هر کله چې نبي ﷺ مدينې ته تشریف راوړونو ابو عامر حاضر شو، او په اسلام ئی اعتراض اوکړو، نبي ﷺ ورته جوابونه ورکړل، ليکن دا بد بخته مطمئن نه شو، بلکه دا بد دعاء ئی اوکړه (هات الکاذب منا وحيدا طريدا غريبا) يعنی دروغزن دې د افاريو نه په لرې وطن کښ يواځې مې شی، نو نبي ﷺ آمين اوئيل او ده ته ئی د ابو عامر الفاسق نوم اووئيلو، نوده دا اوئيل چه تاسوکوم دشمن سره مقابله کښ راشئ نوزه به دهغه سره مدد کوم، نو دې په ټولو غزاگانو کښ د مسلمانانو خلاف د دشمنانو سره په جنگ کښ شريک وو، ليکن چه هر کله د فتح مکې نه بعد هوازن او ثقيف هم شکست وځورلو نو دې مايوس شو، او ملک شام ته لاړو ځکه چه شام د نصرانيانو مرکز وو، او هلته کښ يې وطنه د افاريو نه لرې مردار شو چه څوک ئې د پرسان حال نه وو، بدبخت په خپله ټوله زندگي کښ د اسلام خلاف سازشونه کول، يو سازش ئې دا هم جوړ کړي وو چه منافقينو د مدينې ته ئ خط اوليرلو چه زه قيصر روم ته ځم چه په مدينه باندې حمله وکړی نو تاسو په مدينه کښ يو مکان د مسجد په نوم جوړ کړئ د دې دپاره چه د مسلمانانو شک او شبه رانشی او په دې کښ ډيره اسلحه جمع کړئ، او د مسلمانانو خلاف ترتيب په مشوره سره شروع کړئ، نو منافقينو په قبا کښ د مسجد په نوم مکان جوړ کړو، او مسلمانانو ته د دھوکې ورکولو دپاره او د مطمئن کيدلو د پاره ئ دا کار اوکړو چه يو وفد مدينې ته د نبي ﷺ په خدمت کښ حاضر شو او درخواست ئې اوکړو، چه چونکې ضعيفانو او بيمارانو د پاره هر وقت مسجد قبا ته په تلو کښ تکليف وی او بل دا چه مسجد قبا ډير وسيع هم نه دې چه ټول خلق پکښ ځانې شی نو د دې وجې نه مونږ يو بل مسجد جوړ کړې دې چه ضعيفانو ته سهولت وی، نو تاسو تشریف راوړئ او د برکت د پاره هلته مونږ اوکړئ، رسول ﷺ د غزوه تبوک په تياري کښ مشغول وو نو دوئ ته ئې اويل چه فی الحال زه په سفر روان يم او چه را واپس شم نو بيا به هلته مونږ اوکړم، نو د غزوه تبوک نه په واپسئ کښ چه نبي ﷺ مدينې ته قریب يو ځای ته راورسيدلو نو دا آيتونه نازل شول او د منافقينو سازش ښکاره شو، نو نبي ﷺ يو څو کسان صحابه اوليل او دغه مکان ئې اونړولو، او اور ئې ورته واچولو.

فائدة (۱)، قاديانانو خپل عبادت گاه ته مسجد اوئيل نو مسلمانانو په دې حکومت ته

اپيل او کړو ، چه دي ته مسجد ويل ناجائز او د مسجدونو توهين دي ، او په هائي کورب کړئ
 ئی کيس شروع کړو نو قاديانانو په استدلال کښ دا آيت راوړو چه د منافقينو هغې ته مسجد
 ويلې شوې دې نو زمونږ دې ته هم مسجد ويل صحيح دی ، يو عالم د دې جواب او کړو چه
 منافقينو هغې ته مسجد ضرار ويلې شوې دې نو که تاسو خپل ته مسجد ضرار وائئ نو زمونږ
 څه اعتراض نشته ، قاديانانو جواب او کړو چه ضرار په آيت کښ مفعول له دې او مفعول له
 قيد نه وی حتی چه صفت جوړشی ، نو په آيت کښ اطلاق د مسجد اوشو بغير د قيد د ضرار
 نه نو يو عالم دا جواب او کړو چه په آيت کښ اگر که ضرارا مفعول له دې خو په دې کښ صفت
 ته اشاره ده نو ضرار صفت د مسجد جوړېږي نو ويلې شی چه دا مسجد ضرار دې ، يو بل
 عالم جواب او کړو چه دلته اطلاق د مسجد نه دې شوې بلکه (اتخذو) ويلې شوی دی او
 اتخاذ په هغه ځای کښ استعمالېږي چه څوک اخبار کوی د هغه شی نه چه خلاف حقيقت وي
 لکه (وقالو اتخذ الله ولدا) ، نو دلته معنی د (اتخذو مسجد) ، دا شوه په حقيقت کښ مسجد نه
 وو ، او دوئ ورته مسجد وائی دا خلاف حقيقت دې . والله اعلم .

فائده (۲) : په دې آيت کښ د دې مسجد څلور غرضونه ذکر شوی دی ، اول ، ضرار يعنې
 مسلمانانو ته د نقصان رسولوپه غرض ، ضرار او ضرر يوه معنی ده او بعض وائی چه ضرر هغه
 نقصان ته وائی چه د کونکي په کښ فائده وی خو بل چاته نقصان رسی ، او ضرار هغه نقصان
 ته وائی چه د کونکي په کښ فائده نه وی او بل چا ته نقصان وی او دويم ﴿وَكُفْرًا﴾ يعنې
 جوړونکو دا مسجد د کفر د وجې نه جوړ کړې وو ، او دريم ، ﴿وَتَقْرِبًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ ،
 يعنې په مسلمانانو کښ د تفريق پيدا کولو دپاره ئی جوړ کړې دې ، او څلورم ، ﴿وَلِمَصَافَا لَيْنَ
 حَارِبِکَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ﴾ ، يعنې د الله او رسول ﷺ دشمنانو ته د پناه ورکولو د پاره ئی جوړ کړې
 وو ، د دينه مراد ابو عامر راهب دې ، نو د دې نه دا معلومه شوه چه دا په اصل کښ مسجد نه
 وو ، او نه د مونځ دپاره جوړ شوې وو ، نو که چا ديو مسجد په څنگ کښ بل مسجد جوړ کړو
 د مونځ د ادا کولو د پاره او په دې سره دې اول مسجد ته نقصان رسيدلو يا تفريق پيدا کيدلو
 يا بل څه اغراض فاسده په کښ وو ، لکه ریا ، ضد ، عناد ، نوداسې کول گناه ده او جوړونکی
 ته ثواب نه ملاوېږي ، بلکه گناه ده ، البته حکم به پرې د مسجد جاري کيږي ، او آداب د
 مسجد ساتل ئې ضروری دی ، او مونځ په کښ جائز دې او د مسجد ضرار حکم پرې نه جاری
 کيږي نو نړول او اور ورته اچول جائز نه دی ، او مسجد ضرار ورته ويل هم جائز نه دی ، البته

د مسجد ضرار مشابه دې ، او علامه شریینی دا قول په قیل سره ذکر کړې دې ، او ملحق بمسجد ضرار ئ ورته ویلې دې او ده نړولو او اور اچولو حکم جمهورو علماؤ نه دې کړې ، ﴿لَا أَلْمُتُّنَ﴾ یعنې دوی د دروغو قسمونه خوری چه زمونږ نیک نیتی اراده وه یعنې سهولت معذورو او بوداگانو ته .

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ۖ لَمَسْجِدَ أُسُسٍ عَلَى التَّقْوَى

مه اوریدگه ته په دې جماعت کښ د مونځ لپاره همیش، خامخا هغه جماعت چه بنیاد ئ ایښودلې شویدي په تقوی باندې

مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ ۖ فِيهِ رَجُلٌ يُوْعَظُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا ۖ

د اولې ورځې نه لائق دي د دې چه ته ودرېږي د مونځ لپاره په هغه کښ، پدې جماعت کښ داسې سړی دی چه خونبوی پاکو الې خپل

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ۝ أَفَمَنْ أَتَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ

او الله تعالى محبت کوی د داسې پاکانو سره . آیا پس هغه څوک چه ایښودلې ئ دې بنیاد د آبادئ په یره د الله تعالى

وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ

او په رضا د الله تعالى نو دا غوره دې اوکه هغه څوک چه ایښې ئ وی بنیاد د آبادئ او د عمارت خپل

عَلَى شَقَا جُرْفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي تَارٍ جَهَنَّمَ ۖ وَاللَّهُ

په غاړه د یوکندي ډاکم، باندې چه غورزیدونکې وی پس وغورزیږی سره د ده نه په اور دجهنم کښ، او الله تعالى

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الْاَلِيقَ بَتَّوْا

توفیق د نیکی نه ورکوی قوم ظالمانو ته . همیش به وی نړول د آبادی د دوی هغه چه دوی جوړه کړې وه

رَبْنَهُ فِي قُلُوبِهِمْ ۖ اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ

سبب د لوی شک او تردد او خوف په زړونو د دوی کښ، تر هغه وخته پورې چه تکرې تکرې شی

قُلُوبُهُمْ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝

زړونه د دوی یعنې مړه شی، او الله تعالى علیم، حکیم دي

﴿لَا تَقْرُؤْ فِيهِ﴾ د دینه مراد نهی د قیام د مونځ ده یعنی مونځ په کښ مه کوه، ﴿اَنْتُمْ﴾ لام ابتدائیه تاکیدی ده یا لام د قسم دې ، او مراد ترینه مسجد قباء دې ، لکه دا ظاهره ده در سیاق او د سیاق نه او د دې مسجد په فضیلت کښ دیر روایات وارد دی ، لکه په روایت ترمذی وغیره کښ دی چه نبی ﷺ فرمائی دی چه صلوٰة په مسجد قباء کښ پشان د عمرې دې . او په بعض صحیح روایاتو کښ دی چه د دې نه مراد مسجد نبوی دې ، لکه د ابو سعید خدری ؓ نه روایت دې چه ما تپوس اوکړو چه هغه کوم مسجد دې چه بنیاد ئې په تقوی ایخودې شوې دې ، نو نبی ﷺ او فرمائل چه هغه دا مسجد دې ، یعنی مسجد د مدینې (مسجد نبوی) ، علماؤ تطبیق کړې دې چه د آیت مدلول صریحی (عبارت النص) مسجد قباء دې ، او مسجد نبوی پکښ داخل دې ، په طریقې د دلالت النص سره نو په حدیث کښ اشاره ده عموم د حکم ته او دفع د توهم د اختصاص ده په مسجد قباء پورې ، ﴿اَنْتُمْ عَلَ الْاَقْقَوْنَ﴾ دا اساس نه ماخوځ دې چه د (اُس) جمع ده (اُسس) په معنی د وضع الاساس ده یعنی بنیاد کیخودل او د دې دوه ترجمې دې : (۱) ﴿اَقَمْنَ﴾ (مَنْ) نه مراد شخص دې او د ﴿يُكْسِتْنَ﴾ نه مراد دین او عقیده ده معنی دا چه آیا هغه څوک چه ایخودلې ئې دې بنیاد د دین او عقیدې په تقوی او اخلاص او په حق باندې (۲) د (مَنْ) نه مراد شخص دې او د بنیان نه مراد مسجد دې معنی دا ده چه هغه کس چه ایخودلې ئې وی بنیاد د مسجد په تقوی سره ، تقوی ته بنیاد ویل مبالغه ده په مدح کښ ، ﴿مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ﴾ د دې دوه ترجمې دی : د ﴿اَوَّلِ يَوْمٍ﴾ (۱) نه مراد اوله ورځه د هجرت ده نبی ﷺ ده نبی ﷺ چه کله مدینې منورې ته هجرت اوکړو او راغې نو اول ئې د مسجد قباء بنیاد کیخودو ، (۲) د (اول يوم) نه مراد اوله ورځ د وجود ده یعنی د دې مسجد بنیاد د ابتدا او اول سر نه په تقوی دې ، داسي نه چه اولابنا ئې په غیر تقوی لکه ریا وغیره شوې وؤ او بیا په تقوی شو ، ﴿فِيهِ يَمَالُ يُحْيَوْنَ اَنْ يَكْفُرُوا﴾ ، دا په باره د اهل قباء کښ نازل شوې دې او تطهر نه مراد باطنی تطهر یعنی د شرک او گناهونو نه بچ کیدل هم دې او ظاهر پاکوالې هم مراد دې ، یعنی استنجاء کول ، اودس کول ، روایت کړې دې ابن خزیمه ؓ عویمر بن ساعده نه چه نبی ﷺ تشریف راوړو اهل قباء ته ئې او فرمائل چه بیشکه الله ﷻ ستاسو تعریف او صفت کړې دې په باره د پاک والی کښ نو هغه کوم پاکوالې دې چه تاسو ئې کوئ نو دوی عرض اوکړو چه مونږ ته نور څه نه دی معلوم مگر دا چه زمونږ گاؤندان وو ، د

یهودو نه نو هغوئ به استنجا کوله په اوبو سره نو مونږ هم دغه شان کوو، او په بل روایت کښی دی چه اهل قباؤ او بل چه استنجا په کانرو سره او کړو نو بیا استنجا کوو په اوبو سره، نونبی ﷺ او فرمائل چه دا کار په خان لازم کړئ، هم دا خبره ده چه الله ﷻ ستاسو صفت کوی

﴿اَفَتَنْتَهِكُمُ الْمَكَّةَ﴾ دا تقابل بیانول دی په مابین د بنائینو کښ او دا رنگه په مابین د بانیانو کښ او تمثیل بیانول دی د دواړو دپاره، او تاسیس وضع الاساس ته وائی «بنیاد ایخودل» او بنیان مصدر مبنی للمفعول دې په معنی د مبنی سره یعنی عمارت، حاصل دا چه یو داسې عمارت وی چه بنیاد ئی ډیر مضبوط وی، یعنی تقوی او حق، بل دا سې عمارت وی چه بنیاد ئی ډیر کچه او ضعیف وی، او چه بانی «جوړونکی» پرې اودریږی نو دواړه را غورزیږی په اور کښ نو دا دواړه چرته برابر کیدې شی، ﴿عَلَى شَفَا جُرُفٍ﴾، شفا کنارې طرف (غاړې)، ته وائی او ماخوځ دې د «اشفی علی الهلاك»، نه، یعنی د هلاکت په کناره دې او دارنگه (شفی المریض) مریض په غاړه د برات او سلامت باندې اوگرزیده، او (جرف) هغې کنډې ته وائی چه د هغې نه سیلابونو د ویخ نه خاوره اوړې وی او د پاسه نه پاتې وی نو دغه ډیر کچه او ضعیف وی، چه څوک پرې د پاسه اودریږی نو نریږی، او ﴿هَكَذَا﴾ په اصل کښ هاوړ، یا هایز وو، بیا قلب اوشو نو هارو، یا هاری شو، اخر ترې نه حذف شو نوهار پاتې شو، په معنی د(مشرق علی السقوط)، سره یعنی نریدونکې ﴿فَاتَّكَرَ﴾، (ضمیر مستتر) راجع دې بنیان ته، او ﴿يَوْمَ﴾، ضمیر راجع دې بانی ته یعنی دا عمارت چه او غورزیږی نو بانی او عمارت به دواړه ارتاؤشی په اور د جهنم کښ، ﴿بَنَآ رَبِّكَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾، هر کله چه نبی ﷺ د مسجد ضرار د نړولو حکم اوکړو او صحابه کرامو هغه اونرو، نو منافقین ډیر غصه وو، لیکن هیڅ مقابله ئی نه شوه کولې، او دا رنگه دوی په ډیر خوف او شک کښ راغلل چه زمونږ مسجد ئی خو اونړولو، نو ایا اوس به زمونږ کورونه هم نړوی او زمونږ مالونه به لټ کوی؟، نو په دې آیت کښ دې ته اشاره ده ﴿يُكِنُّهُمْ﴾ دلته مضاف مقدر دي (ای هدم بنیاهم)، ﴿رَبِّكَ﴾، د دې نه مراد غصه یا خوف او شک دې، یا په (بنیاهم) کښ مضاف مقدرنه دې، او مراد ترینه آبادول د مسجد ضرار دی، او دربیة، نه زیات شک او نفاق مراد دې یعنی مسجد ضرار سبب شو د زیادت د منافقت ﴿لَا اَنْ تَقْلَعَ﴾ دا استثناء ده د عموم الاوقات والاحوال

نه او د (تقطع)، نه مراد موت دې يعنى نفاق يا خوف به د دوى نفسونو کښ د مرگ پورې وى .
نجات ترې نه نشى موندلې .

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ

بيشکه الله تعالى اغيستى دى ^{۱۱} د مؤمنانوته نفسونه د دوى اومالونه د دوى په بدله د دې کښ چه بيشکه

لَهُمُ الْجَنَّةُ ۖ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ

ددوى لپاره جنت دې، جنگ به کوى په لاره د الله تعالى کښ نو قتل کوى کافران او دوى به هم وژلې کيدې شى .

وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ ۖ

وعده کړيده دوى سره الله تعالى وعده رښتنې چه ذکر شويده په تورات او په انجيل کښ او په قرآن کښ .

وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبِهُرُوا بِبَيْعِكُمْ

او خوک زيات ښه پوره کونکې دې وعدهې خپلې لره د الله تعالى نه نو خوشحاله شئ پدې خرخولو خپلو

الَّذِينَ بَايَعْتُمْ بِهِ ۖ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١﴾

هغه خرخول چه سودا کړيده تاسو په هغې د الله تعالى سره، او دا کاميابى لويه ده

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ ، په دې آيت کښ ترغيث دې جهاد ته په ډيره بليغه
طريقي سره ، يو دا چه الله ﷻ (چه په حقيقت کښ هغه زمونږ مالک دې، خپل خان مشري
او وگړزولو، او مؤمنان ئى بانعين او وگړزول بل دا چه جان او مال د مؤمنينو ئى مبيعه او وگړزوله
چه په عقد بيع کښ هغه مقصود بالذات وى ، او بل دا چه د جنت دائمى نعمتونه ، داسى
نعمتونه چه (لا عين رنت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر)، ئى ورله ثمن او وگړزولو ، او
ثمن په عقد بيع کښ دا وسيله او ذريعه وى دپاره د حصول د مبيعه ، او بل دا چه (بالجنه) ئى
ورته اونه فرمائى ، بلکه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ، ئى ورته او فرمائى نو په دې کښ اشاره ده
دې ته چه جنت د دوى دپاره خاص دې ، او د دوى ملکيت دې ، ﴿يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ په

بیع کنن د محل استیفاء بیان پکار وی چه دا مبیعه به مشتری ته په کوم خای کنن حواله کولې شی ، نو دا د هغې بیان دې او دا ظاهر ده چه محل استیفاء په هغه خای کنن بیانېږی چه مبیعه ډیر خطیر او عظیم خیز وی ، د معمولی او حقیر خیز د پاره محل استیفاء نه ذکر کیږی ، نو دا یوه بله وجه مخې ته راغله د پاره د بلاغت ، او هم دا رنگه په دې آیت کنن اشاره اوشوه دې ته چه هر کله سودا د جان او مال اوشوه نو فوراً ئی د قبضي نه ویستل ضروری ندی ، بلکه چه کله موقع راشی نو بیا بخل مه کوئ. ﴿فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ﴾ دا د یقاتلون فی سبیل الله بیان دې ، او په دې کنن اشاره ده چه دا ضروری نه ده چه مومن به هله مشتری گرززی چه مقتول شی ، بلکه چه جهاد ته لارشی او قاتل د کفارو او گرززی او سالم غانم راشی نو بیا هم مشتری دې او د دې وجې نه صیغه د معلوم مخکنین ذکر شوه اود مجهول روستو ذکر شوه . ﴿عَمَّا فِي الْغُرُفِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ﴾ سودا چه د ډیر قیمتی خیز اوشی نو په سرکاری دستاویزاتو ، شاهي رجسترو ، او ستامپ کنن لیکلې شی ، نو دا ددې بیان دې چه دا په ټولو اسمانی کتابونو کنن لیکلې شوې وعده او فیصله ده ، ﴿وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ﴾ ، دا دفع د توهم ده چه ثمن یعنی جنت په دنیا کنن فی الحال خونشته نو آیا جنت به ملاؤ شی که نا؟ نو جواب اوشو چه د الله نه زیات څوک وعده پوره کونکې نشته نو دهغه ادهار یعنی قرض د نقد نه ډیر څه دې ﴿فَأَسْتَبْشِرُوا بِيَوْمِكُمْ الَّذِي﴾ ، استبشار هغه سرور او خوشحالی ظاهرولو ته وائي ، چه ښکاره شی اثر د خوشحالی په بشره او چهره باندې ، عبدالله بن رواحه ؓ اوفرمانل چه دا داسې بیع ده چه (لانیقل ولانستقل) ، چه د دې اقالی هیڅ صورت نشته دې ، او حسن بصري ؒ ویلی دی ، چه والله نشته دې په مخ د زمکه مگر هغه داخل دې په دې بیعه کنن (قرطبی).

الْقَابِلُونَ	الْعِدُونَ	الْحُدُونَ
دا مؤمنان توبه کونکی دی ،	عبادت کونکی دی ،	د الله تعالی حمد ویونکی دی .
السَّابِقُونَ	الرَّكْعُونَ	السَّجِدُونَ
سفر کونکی به لاره د الله تعالی کنن «جهاد او د طلب علم لپاره» رکوع کونکی دی سجده کونکی دی الله تعالی ته ،		
الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ ۖ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ٥٠		
حکم کونکي په ښکتن سره اومنع کونکی دی د بدئ نه ، اوسانته کونکی دی د ټولو د الله تعالی او زیرې ورکړه داسې مؤمنانو ته .		

﴿التَّائِبُونَ﴾ التَّائِبُونَ ﴿﴾، د کومو مومنانو سره چه دالله ﷻ بيع او سودا اوشوه نو د هغوی صفات بیانېږي، (۱)، (تائبون)، د توبې نه مراد د کفر، شرک او د ټولو معاصی و نه که صغیره دی او که کبیره دی که حقوق الله دی او که حقوق العباد ټولو نه توبه مراد ده، او د (۲)، (عابدون) نه مراد ټول عبادات دی که مالی وی که بدنی، ظاهری وی که باطنی وی (۳)، ﴿التَّحَنُّنُونَ﴾ دالله ﷻ حمدو بیونکی په هر حال کښی، (۴)، ﴿التَّحَنُّنُونَ﴾، د ابن مسعود ؓ او ابن عباس ؓ نه روایت دي، چه ددې نه روژه دار مراد دی ځکه چه روژه دار سرې خپل خوراک سکاګ او شهوات پرېږدي، او په روایت د ابوهریره ؓ کښی مرفوعا ذکر دی چه (سیاحه امی الصیام)، او دغه شان روایت د حضرت عائشه ؓ او په روایت د عطاء کښی دی چه (سائخون مجاهدین فی سبیل الله) دی، روایت کړې دې ابو امامه ؓ چه یو کس د نبی ﷺ نه اجازت طلب کړو، د سیاحت دپاره نو نبی ﷺ ورته او فرمائل چه (سیاحه امی الجهاد فی سبیل الله)، «رواه ابو داؤد»، او چا ویلی دی چه سائحین مهاجرین دی، او چا ویلی دی چه سائحین نه مراد طالبان د علم دی، لکه دا قول د عکرمه ؓ او د عطاء ؓ دي، علامه شریینی رحمته الله علیه ویلی ئې دی چه د علم د پاره سیاحت کول امر عظیم دي، په تکمیل د نفس کښی ځکه چه په دې کښی ملاقات اوشی د مختلفو علماؤ سره او استفاده او کړی د یو بل نه او کله د خپل ځان نه لوی عالم سره ملاقات اوشی نو د استفادې نه علاوه خپل ځان ورته حقیر ښکاره شی، او تواضع پکښی پیدا شی، او کله مشاهده او کړی دا اختلاف د احوالو د اهل دنیا نو قوی شی معرفت د ده، وغیر ذالک

﴿الرَّكَعُونَ﴾ الرَّكَعُونَ ﴿﴾ دا پنځم، شپږم صفت دي، د دې نه مونځ کونکی مراد دی او تخصیص اوشو د رکوع او سجدې ځکه چه دا امتیازی علامه د مصلی ده په خلاف د قیام او قعود نه ځکه چه هغه حالت د مصلی او غیر مصلی دواړو دي، او بل د دې وجې نه چه قیام اولی مرتبه د تواضع ده، رکوع اوسط مرتبه د تواضع ده او سجده انتهائی مرتبه د تواضع ده نو تخصیص د رکوع او سجدې اوشو د پاره د دلالت په نهایت تواضع باندې، او په دې کښی تنبیه ده چه مقصود په مونځ کښی نهایت خضوع ده، ﴿الْمُسْتَغْفِرُونَ﴾ وَالْمُسْتَغْفِرُونَ ﴿﴾، دا اووم، اتم صفت دي، امر بالمعروف او نهی عن المنکر د مؤمن مخصوص علامه او امتیازی وصف دي، دلته په (والناهون) باندې واو د عطف داخل شوې دي، په

خلاف د ما قبل نه یو د دې وجې نه چه اشاره شی دې ته چه دا دواړه په منزله د خصلت واحد ه
سره دی نو یواځې یو نه کافی کیږی، او بل د دې وجه نه چه عرب عطف کوی په واو سره په
سبعه باندې لکه پدې قول د الله تعالی کښ ((وَلَمَن مِّنْهُمْ كَلْبٌ))، یا په دې قول د الله ﷻ کښ
(وَفَتَحَ ابْوَاهَا) او په دې عطف کښ اشاره وی دې ته چه عدد پوره شوې دې، او اتم تعداد
آخر دې معطوف دې په دې باندې او د دې وجې نه دې واو ته واو ثمانیه ویلې شی .
(وَلَمَّا نَسُوا اللَّهَ يَجْزُوا بَيْنَهُمْ يَتَوَفَّوْنَ اَتَهُمْ) په دې کښ دمخکښ صفاتو نه علاوه د نورو تمامو صفاتو ذکر دې .
چه په هر کار کښ برابره خبره ده چه که اعتقادات وی یا عبادات وی یا اخلاقیات وی یا
معاملات وی لکه بیع، شراء نو په دې ټولو کښ د الله ﷻ د حدودو رعایت کوی، دغه
مخکنی اته (۸) صفات نی په تفصیل سره ذکر کرل ځکه چه مکلف د هغې نه، نه خالی کیږ په
اغلب اوقاتو کښ، او د هغې نه علاوه د نورو نه مکلف خالی کیدې شی لکه احکام د بیع او
شراء او احکام د جنایاتو ﴿وَيَتَذَكَّرُ اَلْاَوْفِيَّةَ﴾ په دې کښ د مومنانو تخصیص وشو دپاره د
تنبيه په دې خبره چه بشارت په دې قول د الله ﷻ کښ، (فاسْتَبْشِرُوا)، دا ندې شامل مگر هغه
مومنانو ته چه موصوف دی په دغه مخکنو صفتونو باندې.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ

ندی جائز د نبی لپاره اونه دهغه کسانو لپاره چه ایمان ئ راوړې دې دا خبره چه دوی بښنه غواړی-مشرکانو لره

وَلَوْ كَانُوا اُولٰٓئِیْ قُرْبٰی مِنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ۝

اگر که وی دا خپلوان د دوی روستو دهغې نه چه ښکاره شویده دوی ته چه بیشکه دوی جهنمیان دی

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيْمَ لِاَبْنِهٖ اِلَّا عَنْ مَّوْعِدَةٍ وَّعَدَهَا اِتٰاهَا ۚ

اونه وه بښنه غوښتل د ابراهیم لپاره د خپل پلار، مگر دوجه د وعدی نه چه دغه وعده ئ کړې وه دهغه سره،

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَكَرَّرَ مِنْهُ اِنْ اِبْرٰهِيْمَ

بس هرکله چه ښکاره شوه ده ته داخبره چه بیشکه دې دښمن د الله تعالی دې نو بیزاره شو ترښه، بیشکه ابراهیم

لَكَوَاهُ عَلَيْهِمُ ۝ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ يَهْتَمُّ لَوْ مَا بَعْدَ اِذْ هَدٰهُمْ

نرم زړې اوصیرناک وو. اوندې الله تعالی چه گمراه شمار کړی یوقوم روستو د دینه چه هدایت ئ کړې وی دوی ته

حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

ترهغې چه واضح بيان كړې دوى ته هغه څه چه ځان پېچ كړى دوى د هغې نه، بيشكه الله تعالى په هر څه علیم دي

﴿ مَا كَانَتْ لِلَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا ﴾ ، مخكښ مسئله د جهاد ذكر شوه او روستو هم ذكر كيږي . نو په درميان كښ د دې خبرې ذكر دې چه چه د مشركينو سره جهاد كوه او كه چرې خوك به شرك باندې مړ شي يا د مهر جباريت د لاندې راشي نو د هغوى دپاره استغفار هم مه كوه ليكن د مهر جباريت علم صرف پيغمبر ته كيده شي په ذريعه د وحى سره - د مفسرينو د دې آيت شان نزول په باره كښ درې قوله دى : يو دا چه دا نازل شوې دې په باره د استغفار دى نبي ﷺ كښ د پاره د ابوطالب ، دويم قول دادې چه نازل شوې دې په باره د استغفار دى نبي ﷺ كښ د پاره د خپل ابو بن (مور، پلار) ، او دريم قول دادې چه نازل شوې دې په باره د استغفار د بعض صحابو كښ د پاره د بعض اقاربو خپلو ، ﴿ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّ ﴾ ، د دې نه مراد دا دې چه مرگ نى په كفر كښ اوشى ، يا دا چي مهر جباريت پرې لگيدلې وى ، باقى په حديث كښ چه راغلى دى . چه نبي ﷺ په غزوه احد كښ دا دعا وکړه چه (اللهم اغفر لقومى فانهم لا يعلمون). نو د دينه مراد دادې چه يا الله څما قوم ته هدايت ورکړه چه مغفرت نى اوشى ، نو دا په حقيقت كښ دعا د هدايت اود توفيق د ايمان ده ، قرطبي وائى چه په دې نيت سره كافر ته د مغفرت دعا كول چه توفيق د ايمان او د هدايت ورته اوشى او د مغفرت مستحق شى ، نو دا جاوړ دى ، ﴿ وَمَا كَانَتْ أَسْتَغْفَرُ لِزَهْرَةَ ﴾ ، دا جواب د يو سوال دې هغه دا چه ابراهيم ﷺ خود خپل مشرك پلار د پاره د مغفرت سوال كړې دې لكه په سورة شعراء كښ (واغفر لاي انه كان من الضالين) دى او په سورة ابراهيم آيت نمبر ۴۱ كښ (ربنا اغفر لى ولوالدى) راغلى دى نو د دې جواب راغې چه ابراهيم ﷺ د هغه سره وعده كړې وه لكه په سورة ممتحنه كښ دى ، (الا قول ابراهيم لاييه لا استغفرن لك) ، او په سورة مريم آيت نمبر ۲۷ كښ هم دى نو هغه وعده نى پوره كړه ليكن هر كله چه ورته دا معلومه شوه چه دې د الله ﷻ دشمن دې يعنى موت نى په كفر راغلې دې يا دا چه مهر جباريت پرې لگيدلې دې نو ﴿ قَبْرًا وَمَنَةً ﴾ ، بيا ترې نه بيزاره شو او استغفارتى پريخودو ، حاصل دا چه ابراهيم ﷺ لره قبل د استغفار د خپل پلار دپاره علم نه وو په دې خبره چه هغه قطعاً جهنمى دې ځكه چه هغه په كفر مړ دې ، او بعد د علم نه نى ورله

استغفار ندې غوختی

﴿إِنْ أَرَادْتُمْ أَنْ تُطِيبُوا صُلُوحَكُمْ﴾ ، یعنی ابراهیم ﷺ د خپل پلار دپاره ځکه استغفار غوختلو چه ابراهیم ﷺ ډیر نرم مزاج وو ، پلار ورته ډیرې سختې خبرې کولې لیکن ابراهیم ﷺ به ورسره ډیره نرمی کوله ، او ډیر په تضرع او په عاجزی به ئی ورله د هدایت سوال کولو ، د (اواه) ډیرې معنی کړې شوی دی ، منجمله دهغې نه دا دی (کثیر التضرع ، کثیر الدعاء) ، ﴿وَمَا كُنَّا اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا﴾ ، په دې آیت کښ تسلی ده هغه بعض مؤمنانو ته چه د خپلو اقاربو مشرکانو د پاره ئی استغفار کړې وو ، او د تیر شوی آیت په نزول سره هغوی ته هم فکر لاحق شو او خیال ئی راغی چه مونږ به په دې سره گمراه شوی یو ، حاصل د جواب دادې چه قانون الهی دادې چه خو پورې یو حکم ئی صراحة یا دلالة نه وی بیان کړې نو د هغې پورې مخالفت کونکی ته گمراه نه وائی ، ځکه چه معصیت خو خلاف د مامور به ته ، یا ارتکاب د منهی عنه ته وائی نو تر څو چه امر . نهی نه وی راغلې نو مخالفت د مامور به یا ارتکاب د منهی عنه نه دې متصور او د ﴿يُضِلَّ﴾ نه مراد حکم کول د گمراهی دی ، او موصوف گرځول دی په گمراهی سره ، یا ترینه مراد سزا ورکول د گمراهی دی او د ما ﴿يَتَّقُونَ﴾ نه مراد (مایجب اتقاء) دې چه خان بچ کول ورته واجب او ضروری دی .

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ يُعْطِي وَيُمْحِطُ ۚ وَمَا لَكُمْ مِنْ حُوقٍ لِلَّهِ

بیشکه الله تعالی خاص هغه لره بادشاهی د آسمانونو او د ځمکې ده ، ژوندی کوی مړه کوی اونیشته تاسو لره سوی د الله تعالی نه

مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝ لَقَدْ تَلَّابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ

میخ دوست او نه مددگار . خامخا په تحقیق سره الله تعالی خصوصی رحمت او مهربانی کړیده په نبی او په مهاجرینو

وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ

او په انصارو ، هغه کسان چه تابعداري ئ کړې ده دده په وخت د تنگسیا کښ روستو د هغې نه چه قریب وو چه کاږه شوی وې زړونه

فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَلَّابَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّهُمْ رَمَوْفَ رَجِيمٍ ۝

د یوې ډلې د دوئ نه ، بیا الله تعالی خپل رحمت وکړو په دوئ . بیشکه الله تعالی شفقت کونکې مهربان دې

﴿إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ دا علت دما قبل دې يعنى قانون بيانول د الله ﷻ اختيار دې خكه چه بادشاهى د الله ﷻ د پاره ده ، ﴿لَقَدْ تَأْتَاكَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ﴾ دا بشارت دې نبى ﷺ ته او صحابه مهاجرينو او انصارو ته ، او د توبې نه مراد توبه د خواصو ده ، چه رفع د درجاتو د پاره وى ، حضرت الشيخ رحمه به د دې ترجمه داسې كوله ، (يَتَكُ الشَّيْءُ نَحْوِي مَهْرَبَانِي كِي نَبِي ﷺ بِ - ا ل) ، ﴿وَالْمُهْجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ﴾ ، دا د صحابو د پاره دير عظيم منقبت دې ، چه الله ﷻ په خپل ازلى كتاب كېن د دوى د معافى اعلان او كړو ، (اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُمْ وَحِبَّهُمْ) او لعنت دې وى په هغه چا چه تنقيص كوى د شان د دوى يا حسد لرى د دوى سره ، ﴿وَالسَّاعُونَ الْمُسَرَّعُونَ﴾ ، د سختى په حال كېن اتباع كول او خپل مال او جان قربانول د ريشتينى محبت لوى دليل دې ، او د ساعة العسره نه مراد د غزوه تبوك زمانه وه ، چه په هغې كېن مختلف قسم مشكلات جمع شوى وو ، سخته گرمى ، طويل مسافت ، د كجورو موسم ، او د دغه زمانې د عظيم الشان سلطنت مقابلې كېن ميدان ته راتلل ، او بيا داسې بې سر او سامانى چه يوه كهجوره به د دوو كسانو خوراك وو ، بلكه دې ته هم نوبت رسيدلې وو چه يوه كهجوره به د يرو كسانو چوپله ، او اوبه به نې ورپسې اوڅكلي ، او بيا دا چه اوبه نه ملاويدې ، حتى چه بعض صحابو به اويان ذبح كړل او د خيټې نه به ئ لوندوالي نچوړ كړو او په هغې به د هلاكت نه بچ شو . او بيا د سورلئ كموالي چه په يو يو اوښ به لس لس كسانو په نمبر سورلى كوله ، دا هغه جذبه او خلوص للهيت ، ايثار او قربانى وه ، چه لك كسان به په ټولو اقوامو د عالم غالب شول ، او لوى لوى بادشاهان ترينه سره د اسلحې او د لښكرو به يريدل ، ﴿مِنْ بَيْنِ مَا كَانُوا يَرْجُؤْ قُلُوبُ فَرِيضَتُهُمْ﴾ مخكېن تير شو چه نبى ﷺ كله غزوه تبوك ته د تلو حكم او كړو نو بعض مؤمنان فورا تيار شو ، د مشكلاتو د سفر ، او د نورو ركاوونو د هيڅ خيځ خيال ئى اونه ساته او بعض مؤمنانو ته ابتداء د مشكلاتو او د اسبابو د فقدان خيال په زړه كېن راغې ، او قريبه وه چه د نبى ﷺ د رفاقت نه پاتې شى ، ليكن الله ﷻ بيا مهرباني وكړه او د دغه قسم خيالانو او په وسواسو باندې د عمل كولو نه ئى محفوظ اوساتل ، او د دوى همتونه ئى مضبوط كړل ﴿يَرْجُؤْ قُلُوبُ فَرِيضَتُهُمْ﴾ ، نه هم دغه خيالات او وسواس مراد دي .

وَعَلَى الْفَلَقِ الَّذِينَ خَلَقُوا ۖ حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ

اوتوبه ئی قبوله کره د هغه درې کسانو چه روستو کړې شوي وه معامله د هغوی تر دې پورې کله چه تنگه شوه

عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ

بدوی باندې خټکه سره د اړت والی نه اوتنگ شوي دوی باندې زړونه ددوی اویقین وکړودوی چه نشته دې خائ د پناهي

مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ۖ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ

دعذاب د الله تعالى نه مگرپه توبه او رجوع سره هغه ته ، بیا الله تعالى توفیق د توبې ورکړو دوی ته

لِيَتُوبُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

لپاره د دې چه دوی توبه وباسی ، بیشکه الله تعالى توبه قبلونکې رحم کونکې دې

﴿وَعَلَى الْفَلَقِ الَّذِينَ﴾ ، دا د درې کسان کعب ابن مالک، هلال ابن امیه او مراره ابن الربیع دی ، دوی کامل مخلص مؤمنان وو او بغیر د عذر شرعی نه دغزوۀ تبوک نه پاتې شوی وو، او نبی ﷺ ته ئی د دروغو عذر هم نه وو پیش کړې ، او د هغه نورو اووه (۷) صحابو پشان ئی ډان ستنې پورې هم نه وو تړلې ، د دوی د توبه تادیب دپاره پنځوس (۵۰) ورځې مؤخر کړې شوه ، د پنځوست ورځو نه بعد د دوی توبه قبوله کړې شوه ، د ﴿خَلَقُوا﴾ معنی هم داده چې د دوی توبه روستو کړې شوې ده ، او دا معنی ئی نه ده چه دوی روستو کړې شوی وو د جهاد نه ، او دا معنی په بخاری کښ د کعب بن مالک نه نقل ده، حضرت کعب بن مالک ﷺ په خپله دا قصه بیانوی ، چه په بخاری کښ په تفصیل سره مذکور ده او اختصار ئی دادې چه : کعب ابن مالک ﷺ وائی چه غزوۀ تبوک چونکه په سخته گرمی کښ وه، مسافت هم بعید وو ، او ډیر لوی دشمن سره مقابله وه ، نو د دې وجې نه نبی ﷺ مومنانو ته د تیاری حکم ورکړو ، صحابه کرام د سفر دسامان په تیاری کښ مشغول شول ، مگر زه بې فکره ؤم ، چه کله تلل غواړی نو فوراً به تیار شم ، ځکه چه ماسره سامان د سفر هم موجود وو، او سورلئ هم راسره دوه وې ، څه بې فکری کښ ؤم چه نبی ﷺ دیرش زره مجاهدینو ته د روانیدو حکم اوکړو او روان شو نو ماډا خیال اوکړو ، چه نبی ﷺ چه اول منزل ته رسی نو زه تیار به شم او لار به شم ، خوداسی اونه شویا مې داخیال اوکړو چه سبا به لار شم ، خو د هغې هم توفیق ملاؤ نه شو ،

دغسي مانن سبا كول ، چه خبر شوم چه نبی ﷺ تبوك ته اورسيدو ، نو نبی ﷺ خما تپوس اوکړو ، چه کعب ﷻ څه اوکړل ، چا عرض اوکړو چه هغه دعيش پسندئ په وجه نه دې راغلې . معاذ ابن جبل ﷻ اوپل چه دا ډيره بده خبره ده په خدائ قسم چه په هغه کښ مونږ سوا د نيکني او اخلاص نه بل څه نه دی ليدلی ، نبی ﷺ دا گفتگو واريډله او خاموش شو ، کعب ﷻ وائي چه د نبی ﷺ تبوك ته تلو نه بعد ماته ډير وحشت د دې خبرې وؤ ، چه په مدينه کښ به يا معذورين خلق وو . يا منافقين ، د دې نه علاوه څوک نارينه په نظر نه راتلل ، کعب ﷻ وائي چه بيا خبر شوم چه نبی ﷺ د تبوك نه واپس کيدونکي دې ، نو ماسره غم او فکر پيدا شو ، او سوچ مې کولو چه په څه خبره به زه د نبی ﷺ د غصې نه بچ شم ، او د دروغو بهانې مې جوړولې ، او د خپلو نه مې رائي اخستلې ، او څه په خپله د دروغو بهانو جوړولو کښ او غلط او بې حقيقته څيز خائسته شکل او صورت ښکاره کولو کښ ډير ماهر وؤ ، پس کله چه ماته اوپلې شو چه نبی ﷺ تشریف راؤړواو مدينې ته په خير او عافيت سره را ورسيدلو ، نو خما د زړه نه هغه ټول د دروغو بهانې زائله شوې ، او يقين مې راغې چه په دروغو سره زه د نبی ﷺ د غصې نه نشم بچ کيدې او عزم مې اوکړو د صدق د نبی ﷺ په مخکښ ، بيا هر کله چه نبی کریم صلی الله عليه وسلم مسجد نبوی ته تشریف راؤړواو تحية المسجد ئی اوکړل او د اصحابو په مجمع کښ روتق افروز شو ، نو منافقان به راتلل او د دروغو عذرونه به ئی کول ، نو نبی ﷺ به د هغوی ظاهر قبلو او باطن به ئی ورله الله ته پريخودو ، او کله چه زه حاضر شوم نو د تېس په صورت کښ ئی راته د غصې اظهار اوکړو ، او د نه تلو وجه ئې تپوس کړه چه ته ولې د جهاد نه پاتې شوې آيا تا سورئ نه وه اخستې ، نو ما عرض اوکړو چه يارسول الله ﷺ که زه نن د يو دنيا دار مخکښ ناست وې نو تاسو به ليدلی وؤ چه زه څرنگه دهغه د غصې او ناراضگي نه خان بچ کوم ځکه چه زه په چالاکی او بهانه جوړولو کښ ډير ماهر يم ليکن په الله تعالی مې دې قسم وی چه خما علم دې چه که زه نن تاسو ته دروغ وه وایم او په ظاهر کښ تاسو راضی کړم نو قریبه ده چه الله تعالی تاسو په ریشتي او باندې مطلع کړی نو تاسو به خما نه ناراض شئ او که زه في الحال ریشتيا وایم ، نو لگ وخت دپاره به تاسو ناراضه شئ خو اميد دالله نه د بخښنې لرم ، او ما ته به عفو اوکړی نو د دې انجام به ښه وی ، يارسول الله ﷺ واقعه داده چه ماسره د غير خاضري هيڅ وجه نشته ، بلکه ماسره په دې موقع دومره فراخی وه چه په بله موقع د جهاد کښ ماسره نه وه ، واقعي زه مجرم يم ستاسو اختيار دې ، چه خما په حق کښ څه فيصله کوي نو هغه اوکړئ ، نو نبی ﷺ او فرما تل چه دې سړی رشتيا اوئيل ، او راته ئی

او فرمائیل چه ته اوس لار شه او دالله ﷺ د فیصلې انتظار کوه نو زه لارم ، او د تحقیق نه دا معلومه شوه چه هلال ابن امیه ، او مراره ابن الربیع دا دواړه هم خما پشان د جهاد نه پاتې شوی دی ، او نبی ﷺ ته ئی رشتیا ویلی دی ، او هغوی ته هم دغه جواب ورکړې شوې دې کوم چه ماته راکړې شوې دې ، زموږ د دریواړو مطابق نبی ﷺ دا حکم او کړو چه هیڅ څوک د دوی سره خبرې مه کوئ ، او ټول ورسره قطع کلامی وکړئ ، نو هیچا به زموږ سره خبرې نه کولې ، خما دواړه ملگری خو په خپلو کورونو کښ کیناستل او په ژړا ژړا به ئی وخت تیروؤ او زه خو چست ، چالاک او قوی ؤم ، نو جماعت ته به د مونځ د ادا کولو دپاره راتلم او په جمع کښ به مې شرکت کولو ، او نبی ﷺ ته به مې سلام کولو ، او کتل به مې چه آیا نبی ﷺ خپلو شونو مبارکو ته حرکت ورکوی او که نه؟ کله به چه ما نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته کتل نو هغوی به مخ مبارک بل طرف ته اړولو ، او چه زه به مونځ کښ مشغول وم نو ما ته به ئی نظر کولو ټول خپلوان یاران دوستان زموږ نه بیگانه وو ، په دې کښ د (غسانی) بادشاه یو خط ماته چا راوړو چه په هغې کښ ئی خما د همدردئ نه بعد ماته دعوت راکړې وو ، چه خما خواته راشه موږ به ستا ډیر قدر او اکرام کوو ، دا خط چه ما او کتلو نو ما وه وویل چه دا یوه بله فتنه او امتحان دې ، کورته لارم او هغه خط مې په تنور کښ اوسیدلو ، څلویښت ورځو پورې دا حال وو بیا نوي حکم د نبی ﷺ د طرفه راغې چه د خپلو خزو نه جدا شئ ، نو ما خپله بی بی د پلار کره اولیږله چه زه هلته اوسیدم تر څو پورې چه الله بل حکم نه وی نازل کړې ، کعب ؑ وائی چه ماته ډیر غم او پریشانی د دې خبرې وه چه که دې وخت کښ ماته مرگ راشی نو هسی نه چه نبی ﷺ خما جنازه اونه کړی ، او که بالفرض نبی ﷺ وفات شی نو دا مسلمانان به ټول عمر ما سره دا سلوک کوی ، پنځوست ورځي په دې حالت کښ تیرې شوې ، او په ما باندې دا ځمکه تنگه شوه سره د فراخی نه ، او زندگي راته د مرگ نه زیاته سخته وه په پنځوسمه ورځ سحر چه ما مونځ او کړو او حالت دغه وؤ چه الله په خپل کلام کښ بیان کړې دې ، چه ﴿سَافَتْ عَلَیْهِمُ الْأَرْضُ﴾ ، نو ناساپه د جیل سلع د طرف نه اواز راغې چه (یا کعب ابن مالک ابشر) ، ای کعب ؑ تاته زیرې دې ، نو زه فوراً په سجده شوم ، د شکر د پاره ، اود خپل بدن کپړې مې په زیری کښ ورکړې او بیا چه مسجد نبوی ته راغلم ، نو ټول خلق مبارکئ د پاره راتلل ، او په مهاجرینو کښ حضرت طلحه ؓ راپورته شو مصافحه ئی راسره او کړه دا به زه هیجری هیر نه کړم ، او د نبی ﷺ حضور ته چه حاضر شوم ، نو دحضور ﷺ چهره مبارکه د خوشحالی نه د

سیورمې پشان پرق کوؤ، وې فرمائیل (ابشر بخیر یوم)، الله ستاسو توبه قبوله کړه، ما عزم او کړو چه د دې توبې قبلیدلو تتمه او شکریه داده چه زه خپل ټول مال او جایداد د الله نوم صدقه کوم، نو نبی ﷺ او فرماییل چه داسې مه کوه څه حصه پرېږده، نو ما د خیر د حصی نه علاوه ټول مال صدقه کړو، حضرت کعب رضی الله عنه فرمائی چه ماته نجات په صدز باندې ملاؤ شو نو ما دا عهد او کړو چه څومره امتحانات هم راشی نو زه په د رشتیان علاوه بل هیڅ نه وایم.

﴿حَتَّىٰ﴾ دا غایه د ﴿خُلُوفًا﴾ ده، او ﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ﴾، عطف دې په ضاقت باندې. یعنی توبه د دوی مؤخره شوه تر دې پورې چه په دوی زمکه تنگه شوه، او تنگ شو زړونه دوی نو الله ﷻ د دوی توبه قبوله کړه، زمکه په دوی د دې وجې تنگه شوې وه چه د خلق ناسته بایسته او خبرې پرې بندې وې، او زړونه ئی د غم او حزن د وجې نه تنگ وو، ﴿وَمَكَرَ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ﴾، کین ترقی ده دماقبل نه او زیاته مبالغه ده یعنی غم او حزن په دوی دومر غالب شو چه په بدن کین ئی ساه نه خانی کیده ﴿لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ﴾ (ای من سخط الله)، ﴿إِلَّا إِلَىٰ﴾ (ای الا بالتوبة الیه).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ مَعَ

ای ایمان والو! بړه کوی د الله تعالی نه او شی د ریشتنی خلقو سره. مناسب نده مدینې والو لپاره اوهغه چاره

حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ

چه د دوی چاپېره دی د باندو چیانو نه چه روستو پاتې شی د رسول الله نه اونه دې غوره کوی خپل ځانونه

عَنْ نَفْسِهِ ۚ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخِصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د نفس د رسول الله نه، دا په سبب د دې چه نه رسی دوی ته تنده اونه سترې والې اونه لوږه په لاره د الله تعالی کین

وَلَا يَطَّوْنُ مَوْطِنًا يُوَيْظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَتَّالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نِيْلًا إِلَّا كُوبَ لَهْمٍ

اونه گرځی دوی په یو لارې چه غصه کوی کافرانو لره اونه حاصلوی د دشمن نه څه شی مگر لیکلی کیږی دوی لره

بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

په سبب د دې سره ثواب د نیک عمل، بیشکه الله تعالی نه ضائع کوی عمل د ښائسته عمل کونکو

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَوْبَرَةً وَلَا كِبْرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِياً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ

اونه خرج کوی دوی خه خرج لږ اونه ډیر اونه سفر کوی دوی په یو میدان مگر لیکلې کیری دوی لره

لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٥﴾

د دې لپاره چه بدله به ورکړی دوی لره الله تعالی ډیره ښائسته دهغې عملونو چه دوی ئی کوی

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾ هغه درې کسانو صحابه ه د صدق د وجې نه نجات اوموندلو او د هلاکت نه بچ شو، نو دلته حکم کیری د تقوی چه په دې سره اصلاح انفرادی رازی، او حکم کیری په صحبت د صادقینو نو په صحبت د صادقینو سره په سری کښ د صادقینو صفات او اخلاق پیدا کیری، ځکه چه صحبت لره ډیر اثر دې، حتی چه د حیواناتو په صحبت کښ هم اثر وی، د گډو چیلو سره تواضع راځی، د اوبسانو ساتلو او صحبت سره سخت مزاجی او تکبر راځی، لکه دا په حدیث کښ مذکور دی، د نوح ﷺ خوی د بدو خلقو د صحبت په وجه د ایمان نه محرومه شو، او د اصحاب کهف سپې د نیکانو د صحبت په وجه قابل مدح شو، شعر:

پرمخ باندې نشت مدد نېز نش کم ش

کې صاحب کمږم پي پېن کړم مړم ش

ویلې شوی دی چه د اصحاب کهف سپې به د قیامت په ورځ د انسان په شکل شی او جنت ته به ځی، (ع)

په مجلس د عالمانو به سره زرشی که وی گته او یا لوته د صحرا
او په صادقینو کښ ټول اصحاب که مهاجرین دی او که انصار داخل دی، لکه د سوره صف د آیت نمبر ۸ نه معلومېږي، چه هجرت او نصرت دلیل د صدق د ایمان دې، نو دا آیت دلیل دې په دې چه صحابه معیار حق دی، ﴿مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ﴾، په دې آیت کښ ترغیب دې د جهاد او زجر دې په پاتې کیدو د جهاد نه، په دې طریقې سره چه جهاد خو دومره افضل عمل دې چه نبی ﷺ په نفس نفیس سره جهاد کوی، او په ځان تکلیفونه تیروی، نو تاسو ولې جهاد له نه ځی، او ولې ځان د جهاد د مشقتونو او تکلیفونو نه بچ کوئ، او بل دا چه په

جهد کتب هر يو تکليف تيروز سبب د ثواب دی، ﴿وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ﴾ دا عطف دې په (ماکان) باندې او (لا یرغبو) صيغه د نهی ده، یا عطف دې په (یتخلفوا) باندې چه منصوب دې په آن سره او (لا) د تاکید نفی لپاره معاد شوې دې، او مراد د نفی نه نهی ده او (یرغبو) په معنی د غوره کولو او مینه کولو سره دې، نو معنی په اول تقدیر دا شوه چه نه دې غوره کوی خپل نفس د نبی ﷺ د نفس نه، یا دا چه محبت دې نه کوی د خپل نفس سره زیات د محبت د نبی ﷺ د نفس نه، او په دویم تقدیر معنی دا چه مناسب نه ده چه غوره کړی خپل خان یا محبت او کړی د خپل خان سره - الخ، د غوره کولو او د مینه کولو مطلب دادې چه خپل خان د تکلیفونو نه اوساتی حالانکه نبی ﷺ ئی برداشت کوی نو دا اوله وجه د ترغیب الی الجهاد او د زجر په پاتې کیدلو د جهد نه شوه او دویمه وجه داده چه ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ﴾ (باء) سببیه ده او معنی داده چه په جهد کتب هر تکليف موجب د ثواب دې، ﴿وَلَا يَطْلُبُونَ مَوْطِئًا﴾ (موطنًا) ظرف مکان دې، او «وطنًا» په خپو باندې پیمال کولو ته وائی او مراد دا دې چه مجاهدین په ځمکه گرځی او کافران ورته گوری او غصه کیری نو دا هم ثواب دې، او په ﴿يَغِطُ الْكَفَّارَ﴾ کتب مضاف مقدر دې، (ای یغیظ و طناه الکفار)، ﴿وَلَا يَتَأَلَوْنَ﴾ نیل موندلو او حاصلولو ته وائی، او مراد دادې چه کافران قتلوی یا شکست ورکوی، یا ترینه مال غنیمت اخلی نو دا ټول ثواب دې. ﴿لَا كَيْبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ﴾، مضاف مقدر دې (ای ثواب عمل صالح)، یا عمل صالح کنایه ده د ثواب نه او تنوین په کتب دپاره د تعظیم دې، او په (کتب) کتب اشاره ده، دې ته چه دوی لازم مستحق دی د ثواب، په مقتضی د وعدي د الله ﷻ سره، او په الله ﷻ هیڅ وجوب نشته، ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُبْسِغُ﴾، یعنی دالله ﷻ وعده مضبوطه وعده ده، ﴿ثَقَّةً صَخِيرَةً﴾ لکه یوه کوره چه چاته ورکړی، ﴿وَلَا كَبِيرَةً﴾، لکه عثمان ﷺ چه ډیره زیاته چنده ورکړې وه، ﴿وَأَوْبًا﴾، مراد دې نه سفر کول دی په نیت د جهد سره، وادی په اصل کتب ((مسيل الماء بين الجبلين)) ته وشیلې شی، یعنی د دوو غرونو مینځ کتب چه کوم فراخ خائی وی، او چه سیلاب راشی په هغې کتب اوبه بهیږی. نو هغه میدان هم وی او کنده هم وی، نو د وادی ترجمه په میدان او کنده دواړه سره کیږی.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ

اوندی مناسب مؤمنانو لره چه اوخی تول (په یو ځل جهاد یا د علم لپاره) پس ولې نه اوخی دهرې ډلې د دوی نه

طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ

څه کسان چه کامله پوهه حاصله کړې په دین کښ اوچه وه بیروی دوی قوم خپل کله چه هغوی واپس شی دوی ته

لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿۱۰﴾

د دې لپاره چه هغوی ځان بچ کړی د گناه نه

﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً﴾ هر کله چه په ماقبل آیاتونو کښ ترغیب ذکر شو

جهاد ته او زجر ذکر شو په پاتې کیدو د جهاد نه ، نو دا توهم پیدا شو چه جهاد به همیشه فرض عین وی ، نو په دې آیت کښ د دې توهم دفع ده ، یعنی جهاد همیشه فرض عین نه دې ، بلکه فرض کفائی دې ، نو ټول دې جهاد له نه ځی ځکه چې په دې کښ د نورو مهماتو او ضروریاتو دینیو تعطل راځی ، او دارنگه دې ټول خلق د دین علم حاصلولو پسې نه ځی ځکه چې په دې کښ هم د نورو مهماتو د دین او دنیا تعطل راځی ، بلکه دوی دې تقسیم د کارونو او کړی ، او په دې آیت کښ دوه توجیه دی : اوله توجیه داده چه مراد د (لینفروا) نه وتل دی د

پاره د جهاد لکه چه دا موافقه ده دما قبل سره ، نو په دې تقدیر په ضمیر د ﴿لِيَتَفَقَّهُوا﴾ . کښ دوه احتماله دی ، یو دا چه دا ضمیر راجع شی دغه طائفې ته ، چه جهاد له تللې ده ، او دا په دې صورت کښ چه نبی ﷺ ورسره په خپله جهاد له تللې وو ، نو دا طائفه به د نبی ﷺ نه د دین علم زده کړی ، او چه کوم خلق پاتې شوی دی نو هغوی ته دې تعلیم ورکړی . او بل احتمال دادې چه ضمیر د (لینفروا) راجع دې هغه ډلې ته چه پاتې شوې وی ، نو په آیت کښ تقدیر دې او هغه دادې ، (فلولا نفر من کل فرقة طائفة وبقیت طائفة) یعنی د لویې فرقې نه دې وړوکې ډله جهاد ته لاړه شی او بله ډله دې پاتې شی چه علم حاصل کړی ، او بیا چه مجاهدین واپس راشی نو هغوی ته دې تعلیم او کړی ، او دویمه توجیه داده چه د (لینفروا) نه مراد وتل دی دپاره د علم یا د بل دینی کار ، یعنی ټول خلق دې نه ځی تحصیل د علم پسې ، بلکه څه خلق دې لارشی او څه دې بل دینی کار او کړی یا دې څه معاش او کړی چه معاش ته

نې نقصان اونه رسی ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ﴾ (لولا) د تحضيض دپاره راځی ، او چه په ماضی داخل شی نو فائده کوی د توبیخ د ترك د فعل ، نو دلته هم زجر او توبیخ دې په ترك د وتلو ، او (فرقه) نه مراد لویه فیله ده ، او د طائفې نه مراد وړوکې جماعت دې ﴿لِيَسْتَفْقَهُوا فِي الدِّينِ﴾ ، فقه هغه عمیق او جور علم ته وائی چه احاطه ئی کړې وې ، په دقاتقو او دلائلو د مسائلو باندې او د دې وجې نه اصولیان وائی ، چه اطلاق د فقه په مجتهد کيږی ، او مقلد ته فقیه نه ویلې کيږی . اگر که اطلاق د فقیه په عرف کښ شائع دې ، په هغه چا چه علم د هغه حاوی وی په فروغو باندې مطلقا برابره خبره ده که په دلیل سره وی او که بغیرد دلیل نه وی ، نو معلومه شوه چه مطلوب په شرع کښ جور او عمیق علم دې ، او د دې وجه نه دلته (ليتعلموا الدين) نه دې راغلې ، بلکه (ليتفقها) ذکر دې او بیا صیغه د باب تفعّل ذکر ده ، د هغې یو خاصیت تکلف دې . په دې کښ اشاره ده چه دعلم دحصول دپاره صعوبتونه او مشقتونه برداشت کول دی ، ځکه چه : شعر

بقدر الكد تكتسب المعالي

ومن طلب العلى سهراليالى

﴿وَلْيُذَوُّوا قَوْمَهُمْ﴾ د دینه مراد مطلق تبلیغ د احکامو دې ، لیکن د انذار تخصیص ځکه اوشو چه دا اهم دې د دې نه معلومه شوه چه الله ﷻ ته مقبول هغه علم دې چه مقصود ترینه تبلیغ او اشاعت د دین وی ، او که د بل څه مقصد دپاره چا علم حاصل کړلو نو هغه مردود دې . ﴿لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ یعنی هغه قوم چه عالم ورته تبلیغ د احکامو او کړی ، نو هغوی دې پرې عمل او کړی او خپل ځان دې د گناه او نافرمانی نه بچ کړی او نافرمانی دې نه کوی ، ددې آیت نه دا معلومه شوه چه د متفق عالم خبره منل د عوامو دپاره ضروری ده او نافرمانی کول ترې ناجائز دی ، او دې ته تقلید ویلې شی ، او د تقلید معنی دا نه ده چه دچا قول بې دلیل منل ، بلکه معنی ئی داده چه د فقیه مجتهد قول منل بې د مطالیې د دلیل نه ، د دلیل پیش کولو طاقت هرڅوک نه لری بلکه دا خاصه د مجتهد ده چه استنباط د حکم کوی د نصوصونه او غیر مجتهد د دې قدرت نه لری نو د غیر مجتهد دپاره د مجتهد اتباع پکار ده ، په غیر مقلدینو کښ چه کوم عوام دی ، نو هغوی د قرآن ، حدیث په صحیح تلفظ او ترجمه باندې قدرت نه لري ، نو استنباط او اجتهاد خو ډیره لویه خبره ده ، او د غیر مقلدینو ملایانو قول منی ، نو دا هم تقلید دې ، نو که کچرې تقلید ناجائز وی نو پکار ده چه دا غیر مقلدین ملایان

دې دا خپل عوام د تقليد نه منع كړي . (الله الهادي الي سبيل الصراط) .

لَيْكُمُ الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ

اې ايمان والو جنگ كړئ د هغې كسانو سره چه نزدې دى تاسو ته د كافرانو نه او ودې مومى هغوى په تاسو كښ

عِلْقَةً ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٠﴾ وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ

سخنى (كلكوالې) او پوهه شئ چه بيشكه الله تعالى ملگرې د متقيانو دې او كله چه نازل شى يو سورت

فَرِيضَةً مِّنْ يَّقُولُ أَتَيْكُمْ هَذِهِ آيَاتُهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ

پس بعضې د دې خلقو هغه خوك دى چه وائى چه چا لره زيات كړو دې سورت ايمان . پس هرچه هغه كسان دى

آمَنُوا فَرَأَاهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٥١﴾

چه ايمان ئ راوړې دې پس زيات ئ كړو هغوى لره ايمان او هغوى خوشحاليږي (په نزول د سورت)

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا

او هرچه هغه كسان دى چه په زړونو كښ ئ مرض د نفاق دې پس زياتوى دا سورت هغوى لره پليتى

إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كُفْرُونَ ﴿٥٢﴾

د هغوى د پليتى سره او مړه كيږي دوى په داسې حال كښ چه كافر دى

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ﴾ د علم د تحصيل نه بعد د هغې انذار او تبليغ دې ، او بيا

قتال دې ، په دې آيت كښ د قتال طريقه او تعليم ذكر كيږي . چه د قريب كفارو سره اول جهاد

او كړئ ، او دا ترتيب طبعى دې ، او بيا دغه شان درجه په درجه د جهاد دائره وسيع كولې شى

، دا په اقدامى جهاد كښ ، او په دفاعى جهاد كښ به اول د هغه كفارو سره جهاد كولې شى

چه په مسلمانانو حمله كوي . ﴿وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ﴾ دا زجر دې منافقينو ته چه كله يو سورت يا حكم

د جهاد نازل شى ، نو دوى په طور د مسخرې سره وائى چه په دې كښ څه فائده ده او د چا

ايمان زيات شو نو الله ﷻ فرمائى چه په دې سره د مسلمانانو ايمان زياتيږي . ﴿فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا﴾

ايمان تصديق دې ، او هغه بسيط دې ، زيادت او نقصان نه قبلوي ، نو دلته د زيادت ايمان نه

مراد شدت قوت د ایمان دې، او ایمان زیادت قبلوی په اعتبار د کیفیت سره، او دپته شدن او قوت ویلې شی، او په اعتبار د کمیت سره زیادت نه قبلوی ځکه هغه په اعتبار د اجزاء سره وی. او ایمان تصدیق بسیطه دې، اجزاء ورله نشته دې یا مراد زیادت دې په اعتبار د مؤمن به سره، ﴿يَسْتَبْشِرُونَ﴾، ایمان عظیم الشان دولت دې، او د قرآنی آیاتونو نزول او دا رنگه تلاوت شی د زیادت او د قوت او د ترقی سبب دې، نو ددې وجهی نه مؤمنان پرې خوشحالیږي. ﴿فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا﴾، د سورت د نزول نه مخکښ چه کومه حصه د قرآن نازل شوې وه، نو منافقانو په هغې کفر او کړو نو دا یوه گندگی شوه، او چه دا سورت نازل شو نو بیانی کفر او کړو نو دا بله گندگی شوه، ﴿وَمَا نَأْمُرُ بِكَفَرٍ﴾ یعنی څوک چه په نفاق اصرار کوی نو خاتمه به شی په کفر شی، حاصل دا چه بیشکه قرآن د ایمان د ترقی ذریعه ده، لیکن چه په محل کښ قابلیت وی نو هغه ترقی کوی او چه په محل کښ خباثت او گندگی وی نو د هغه خباثت زیاتیږي

أَوَّلًا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَكُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَفْقَهُونَ

ایا دوی دا فکر نکوی چه بیشکه په دوی باندې امتحان راځی په هر کال کښ یو ځل یا دوه ځله، بیا هم دوی توبه نکوی،

وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ ۝ وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ

او نه دوی نصیحت قبلوی او کله چه نازل کړې شی یو سورت نو گوري بعضی د دوی نه بعضو ته اشاره کوی یوبل ته په سترگو،

هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا ۖ صَوَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ

ایا وینی تاسو لره څوک، بیا وگرځی دوی ستاسو د مجلس نه، گرځوی الله تعالی زړونه د دوی،

بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ۝

په وجه دې چه دوی داسې قوم دي چه نه پوهیږي

﴿أَنَّهُمْ يَفْقَهُونَ﴾، دا زجر دي منافقینو ته چه په دوی باندې د نفاق په وجه هر کال څو څو واري امتحان راځی، د دوی نفاق ظاهریږي او نور مصیبتونه پرې راځي خو بیا هم دوی د خپل جرم نه توبه نه کوی، او نصیحت نه حاصلوی، ﴿وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ﴾، داهم

زجر دې منافقینو ته او د هغوی د قبائحو بیان دې ، چه دوی کله د نبی ﷺ په مجلس کښ ناست وی نو دوی ته د کلام الهی اوریدل ډیر گران وی ، خصوصاً د هغه آیاتونو اوریدل چه په هغې کښ د منافقانو د غیوېو ذکر وی ، نو په دغه وخت کښ دوی یو بل ته د سترگو په اشارو سره وائی چه ﴿هَلْ يَرْنَكُمْ فِرْتًا﴾ نو دلته (بشرون) مقدر دې ، یعنی دوی د سترگو په اشارو سره د یو بل نه تپوس کوی چه صحابه کرام ؓ مونږ ته گوری او که نه؟ لیکن صحابه کرام به د نبی ﷺ په مجلس کښ چپ چاپ ناست وو ، او سروته به ئی داسي ټیټ کړي وو ، چه په یو روایت کښ راخی (كَانَ عَلَى رُؤْسِهِم الطَّيْرُ) لکه د دوی په سرونو مارغان ناست دی ، نو سروته ئی بالکل نه خوزول ، نو دوی به د سترگو په اشارو سره یو بل ته وه وئیل چه مونږ ته څوک نه گوری نو دوی به پاسیدل او د بابرکت مجلس د نبی ﷺ نه به محروم شول ﴿ثُمَّ انْصَرَفُوا﴾ ددینه مخکښ دغه عبارت مقدر دې چه (لایراکم احد) ، ﴿مَرَفَكُ اللَّهِ قُلُوبُهُمْ﴾ دا یا انشاء ده او دعا د شر ده یعنی خیرې دی منافقانو ته یا جمله خبریه ده ، چه الله ﷻ د دوی زړونه اړولی دی د قبول د ایمان نه او د معرفت نه د دوی د ډیر ضد او جهالت په وجه .

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ	
په تحقیق سره راغلی دې تاسوته رسول ^۱ چه ستاسو د جنس نه دې ، گران دې په هغه باندې تکلیف ستاسو ،	
حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ	بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ ۝
حرص کونکې دې ستاسو په ایمان راوړلو ، خاص په مؤمنانو باندې ډیر مینه کونکې رحم کونکې دې	
فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۚ	
پس که دوی مخ واړولو ^۲ ، پس وه وایه کافی دې ما لره الله تعالی ، نیشته هیڅوک لاتی د عبادت سوی د هغه نه	
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ۝	
په هغه ما ځان سپارلې دې او هغه مالک د عرش لوی دې .	

۱ - ترغیب اتباع د رسول صلی الله علیه وسلم ته .

۲ - په آخر کښ مسئله د توحید .

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ﴾. دا په آخر ده سورت کښ بیان د صداقت د نبی ﷺ دې او ترغیب دې اتباع ته. دلته د نبی ﷺ په صفاتو کښ اول صفت د رسول دې، دې کښ اشاره ده دې ته چه دې د خپل خان نه خبرې نه جوړوی، بلکه دده ﷺ هر کلام وحی وی، وحی د الله ﷻ طرفه ده (و مایطق عن الهوی) نو ځکه ئ اتباع پکار ده، او دویم صفت ئی ﴿مِنْ أَنْفُسِكُمْ﴾ دې یعنی ستاسو د جنس نه بشر دې او عربو د هرې قبیلې سره ئې د قرابت تعلق شته دې، او د دوی ﷺ د حسب او نسب نه پوره پوره واقف یئ نو په (من انفسکم) کښ اشاره ده شرافت د نسب ته او علم حاصلول په اسانتیا سره د دوی ﷺ نه، ځکه چه د خلاف الجنس نه استفادو گرانه وی، او د همجنس نه آسانه وی، ﴿عَزِيزٌ عَلَیْهِ مَا عَنِتُّمْ﴾، گران دې په ده ستاسو تکلیف. په احکاماتو او اعمالو کښ ستاسو دپاره اسانتیا خوځوې ﴿حَرِيصٌ عَلَیْكُمْ﴾ حریص دې ستاسو په نفع او ستاسو په ایمان او هدایت، ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ﴾ په مومنانو ډیر شفقت کونکې دې، ﴿رَحِيمٌ﴾ رحمت کونکې دې، د رافت او رحمت په مینځ کښ دافرق دې چه په رؤف کښ مبالغه زیاته ده د رحیم نه، او (ابلق) مخکښ ذکر شو د پاره د رعایت د فواصلو، ﴿إِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ﴾. دا په آخر کښ مسئله د توحید بیانوی په خو وجوهاتو سره (۱) ﴿حَسْبُ اللَّهِ﴾ (۲) ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ (۳) ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ﴾ (۴) ﴿وَقَوْلُ رَبِّ الْأَوَّلِينَ﴾ فائده په ابوداؤد کښ د حضرت ابودرداء ؓ نه روایت دې چه څوک، صبا، مابنام او او (۷) کرته دالولی (حسی الله) د آخر پورې، نو الله ﷻ به دده دتمامو همونو او غمونو دپاره کافی شی

(ثم سورة التوبة بفضل الله وكرمه)

آیاتها (۱۰۹)	سورة یونس مکیه	رکوعاتها (۱۱)
	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	
خاص په نوم د الله چه بیحهده مهربان او ډیر رحم کونکې دې شروع کوم		

ترتیبها حسب التسلسل (۱۰) وحسب النزول (۵۱)

د ترتیب قرآنی په لحاظ سره لسم سورت دې اود ترتیب نزولی په لحاظ سره یو پنځو ستم دې ، زمانه د نزول یی د مکې معظمې دور اخیر دې ، (نزلت بعد بني اسرائيل وقبل الهود) .

وېط : د سورة بقرې د مضامینو اعاده ده ، نفی د شفاعت قهری ، په ما قبل سورة کنب د سورت بقرې د مضامینو نه د مضمون جهاد تفصیل اوشو ، او د توحید تمام پهلوگانې . په ما قبل سورتونو کنب لکه ال عمران ، مائده ، انعام ، کنب ذکر شوي وې لیکن یوه پهلو چه نفی د شرک فی الشفاعت ده پاتې وه چه د دې تفصیل نه ووشوي نو دلته د دې مسئلې تفصیل کیږی ، او د سورة یونس نه تر سورة کهف دا مضمون بیانېږی .

خلاصه د مضامینو ده سورة : په ابتدا کنب یو آیت تمهید دې او بیا زجر دې ، او بیا دعوی

د سورة درې ځلې بیانېږي اول اجمالا ، ﴿ مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ عِنْدِنَا ﴾ ، آیت (۳) ، دویم واري ضمنا ، ﴿ وَتَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعُوا عِنْدَ اللَّهِ ﴾ ، آیت نمبر ۱۸ ، دریم واري تفصیلا ، ﴿ قُلْ يَأَيُّهَا

النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي ﴾ ، آیت نمبر ۱۰۴ ، د دې دعوي دپاره یوولس دلیلونه ذکر شوی دی ، یو دلیل د وحی او لس عقلی ، په دې لسو کنب یو دلیل د نفی د شرک فی العلم د پاره دې ، آیت ۲۱ ، او یو دلیل د نفی د شرک فعلی دپاره دې ، آیت نمبر (۶۰) ، او باقی اته دلائل د نفی د

تصرف دپاره دی ، اول دلیل عقلی ، ﴿ إِنْ رَكِبُوا اللَّهَ الْوَلَّى - الآية : ۳ ﴾ ، دویم دلیل عقلی ﴿ هُوَ الْوَلَّى جَلَّ الشَّمْسُ - الآية : ۵ ﴾ ، دریم دلیل عقلی ﴿ وَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَنْصُرُهُمْ - الآية : ۱۸ ﴾ ﴿ هُوَ الْوَلَّى يُسَبِّحُ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ - الآية : ۱۲ ﴾ ، پنځم دلیل عقلی (علی سبیل

الاعتراف من الخصم) ﴿ قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ الْإِلَهِ : ۳۱ ﴾ شپږم دلیل عقلی ﴿ الْإِلَهِ لَوْلَا إِلَى السَّمَوَاتِ -

الایه : ۵۵ ﴾ ، اووم دلیل عقلی ﴿ قُلْ أَنَرَبُّهُ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ - الآية : ۵۹ ﴾ ، اتم دلیل

عقلی ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ﴾ (الایه : ۶۱) ﴿نَهْم دَلیل عقلی﴾ ﴿أَلَا إِنَّكَ لَمِنَ الْكَافِرِينَ﴾ (الایه : ۶۲) ﴿لَمْ دَلیل عقلی﴾ ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْآيَاتِ﴾ (الایه : ۶۱) ﴿د دلائلو په درمیان کښ : دلائلو شمړه ، زجرونه تخويفونه ، هم مذکور دی ، ددلائلو عقلیونه بعد قصه د نوح ؑ او د موسی او هرون ؑ د تخويف د نبوي د نموني د پاره ذکر کيږي او په آخر کښ یو لسم دلیل وحی ذکر کيږي .

الر ۱ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ۝ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ

(الر) دا آیاتونه ^۱ دی د داسې کتاب چه حکمتونو والا دي . آيا دي خلقو لره ^۲ تعجب دي په دي خبره چه

اَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَيِّنِ الْاٰيَاتِ الدِّينِ اَمْثَلًا

وحی کړیده مونږه یو سړی ته د دوی نه چه ته وه ویره وه ^۳ خلق ښه متونکی ، او زیرې ورکړه ^۴ ایمان والو ته

اَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالُ الْكُفْرُونَ اِنْ هَذَا اِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۝

چه بیشکه ده دوی لپاره مرته اوجته ده په نیز د رب د دوی ، وائی کافران چه بیشکه دا خوجادوگر ښکاره دي

﴿الر تِلْكَ﴾ تِلْكَ اشاره ده آیاتونو د قرآن ته یا دي سورت ته ، او ﴿الْحَكِيمِ﴾ په معنی د ذی

حکمت (حکمتونو والا) سره دي ، او دیتنه اسم فاعل نسبتی یا اسم فاعل ذی کذا ویلې شی ،

لکه لابن ، لبن والا ، یا (حکیم) په معنی د مفعول یعنی محکم سره دي چه منسوخ نه دي په بل

کتاب سره ، یا دا صفت بحال متعلقه دي ، (ای حکیم منزله) یعنی دا کتاب د حکیم ذات د

طرفه دي ، حضرت شیخ به فرمائل چه کله توصیف د کتاب په حکیم سره اوشی نو هلته زیان

زور ددلائل عقلیو وی ، دلائل نقلیه نه وی یا ډیر کم وی او چرته چه توصیف د کتاب په (مبین)

سره وشی نو هلته زیان زور د دلائل نقلیو وی او دلائل عقلیه یا نوی یا ډیر کم وی لکه په

۱- تمهید مع ترغیب الی القرآن

۲- زجر

۳- تخويف

۴- بشارت

سورة شعراء کتب توصیف د کتاب په (مبین) سره شوې دې، نو صرف یو عقلی دلیل په کتب دې نور تمام دلائل نقلیه دی دغه شان په سورت حم زخرف کتب او په صورت لقمان کتب توصیف د کتاب په (حکیم) سره راغلې دې نو هلته دلیل نقلی صرف یو دې باقی دلائل عقلیه دی نو دلته هم په ذکر د حکیم کتب دلائل عقلیو ته اشاره ده، نقلی دلائل نشته دې او قصه د نوح علیه السلام او د موسی علیه السلام لپاره د بیان د نمونې د تخویف دنیوی ده.

﴿اَکَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحِيَ﴾ همزه د استفهام تعجبی دپاره راځی په معنی د نفی سره یعنی دا خبره څه د تعجب خبره نه ده چه مونږ وحی اوکړه یو رجل ته د دوی د جنس نه لکه مشرکان چه دا تعجب کوی، ﴿عَجَبًا﴾ خبر د (کان) دې، او ﴿لِلنَّاسِ﴾ ننی د متعلقاتو نه دې او اسم د کان ﴿اَنْ اَوْحِيَ﴾ دې په تاویل ده مفرد سره (ای یحائنا الی رجل)، او خبر د کان یا د دې وجې نه مقدم شوې دې چه تنبیه راشی په دې چه مقصود په استفهام تعجبی سره نفی د تعجب ده د نفی د ایحاء نه او بل د دې وجې نه چه اسم د کان د متعلقاتو او معطوفاتو په وجه سره طویل شو، نو د دې وجه نه مؤخر شو، ﴿اَنْ اَنْذِرَ النَّاسَ﴾ دا بیان د (ما یوحی) دې او انذار اخبار ته وائی، سره د یرولو ته په شفقت سره، د دې وجه نه پیغمبر صلی الله علیه و آله په صفاتو کتب منذر او نذیر راځی او مخوف نه راځی، ﴿قَدْ صِدَّقَ﴾ دا اضافت د موصوف دې صفت ته، په اصل کتب ﴿قَدْ صِدَّقَ﴾ په تنوین سره ووپه معنی د صادق، حضرت مجاهد رضی الله عنه د (قدم صدق) ترجمه کوی په اعمال صالحه، حسنه سره یعنی ثواب د اعمالو حسنو سره، قدم چونکه آله او ذریعه ده دپاره د اعمالو نو په طریقه د مجاز مرسل سره ترینه اعمال اراده کړې شو، او صدق په معنی دحسن سره راځی، او حضرت عطاء رضی الله عنه ننی ترجمه کوی په (المنزلة الرفیعة) سره، یعنی لویه مرتبه، قدم سبب دې دپاره دسببیت د مراتبو عالیو ته، نو دا مجاز مرسل شو او صدق په معنی د الرفیعة، سره دې.

﴿قَالَ الْكَافِرُونَ﴾ دا شکوه ده، ﴿هَکَذَا﴾ اشاره ده رسول صلی الله علیه و آله ته، مشرکین مکه و چه کله د نبی صلی الله علیه و آله نه امر خارق للعاده (معجزه)، اولیدله او د نبی صلی الله علیه و آله نه به ننی قرآن واوریدلو نو ویل به ننی چه دا جادوگر دې، حال دا چه دوی پوهیدل چه جادوگر نه دې، دا دروغو الزام د دوی د عجز ښکاره دلیل وؤ، چه کله څوک د خپل مد مقابل د کلام معقول جواب نه شی ورکولې نو بیا د دروغو الزامات لگول شروع کړی، نو مشرکینو به هم داسې ویل، چه مونږ د دوی صلی الله علیه و آله

مقابلہ خکہ نشو کولی چه دا ساحر دے .

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

بیشک رب ستاسو الله تعالى دے ^{۱۱}، هغه ذات چه پیدا کری ئی دی آسمانونه او زمکه په مقدار د شپہو ورخو کیں

ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۚ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْهِدْ

بیانی استوی کړیده په عرش، تدبیر کوی د ټولو کارونو، نشته دې هیڅ شفاعت کونکې ^{۱۲}، مگر پس د اجازت دهغه نه

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ ۖ فَاعْبُدُوهُ ۚ أَقَلًا تَذَكَّرُونَ ۝

دا صفتونو والا الله رب ستاسې دې نو صرف دهغه عبادت کوئ، آیا پس تاسې نصیحت نه قبلوی

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ۖ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا ۚ إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ

خاص هغه ته گرځیدل ستاسې د ټولو دی، وعده کړیده الله تعالى وعده حقه، بیشکه هغه اول پیدیا کوی مخلوق

ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

بیا به نی دوباره پیدیا کوی، د دې لپاره چه بدله ورکړی هغه کسانو ته چه ایمان ئی راوړې دې او عملونه ئی کړیدی نیک

بِالْقِسْطِ ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ

په انصاف سره او هغه کسان چه کفر ئی کړیدی دوی لره سکل دی د یشیدلو اوبو نه او عذاب دردناک دې

يَا كَاذِبًا كَفُورًا ۝

په سبب دې چه دوی کفر کولو

﴿إِنَّ رَبَّكَ اللَّهُ﴾، دا اول دلیل عقلی دې، د توحید دپاره او د مشرکینو د تعجب ازاله ده

چه تعجب مه کوئ، چه دا رسول هم بشر او هم رسول څرنگه کیدی شي، بلکه په غور سره دا

خبره واورئ، دوی ^{۱۳} چه څه وائی دا د عقل او فطرت سره عین برابر دی، رب په معنی د مالک

۱. دلیل عقلی په توحید

۲. دعوی د سورت

أَمُورِكُمْ . سره دې یعنی ستاسو کار ساز او حاجت روا صرف یو الله دې چه هغه زمکه اسمان پیدا کړې دی . او د دې نظام په خپله چلوی . چاته ئی هیڅ حاجت نشته . د ﴿سَيِّئَ آيَاتِهِ﴾ نه مراد مقدار دشپږ ورځو دې ، ځکه خود شپه او ورځ د اسمان او زمکې د پیدا کیدو نه مخکې نه وو موجود ، ﴿ثُمَّ أَسْتَوَىٰ عَلَى الْمَرْثَىٰ﴾ ، دا کنایه ده د حکومت او سلطنت نه (یقال استوی فلان علی سریر الملك ویراد منه ملک وان لم یقعده علی السریر اصلا) ، (روح المعانی) او (ثُمَّ) د پاره د تراخی ذکر دې . مطلب دادې چه الله ﷻ د زمکې او اسمانونو خالق هم دې خو متصرف هم دې ، او د زمکې آسمان تصرف ئی هیچا ته نه دې حواله کړې .

فانده : لکه څرنګه چه مخکې ذکر شوی دی چه ﴿أَسْتَوَىٰ عَلَى الْمَرْثَىٰ﴾ د متشابهاتو نه دې او په دې کښ دوه قوله دی . یو د متقدمینو او بل د متاخرینو اهل سنت والجماعت . د متقدمینو اهل سنت مذهب دادې چه د دې صفاتو (استواء علی العرش ، ساق ، ید وغیره) نه ظاهری معنی نده مراد یعنی اعضا ، اجزا ، نه دی مراد بلکه مراد ترینه یو صفت د الله ﷻ دې ، چه مونږ ته په قطعی طریقی سره نه دې معلوم او د دې وجه نه به تفویض د علم د دې کیدې شی الله ﷻ ته لکه حافظ ابن حجر په فتح الباری کښ په ۳۰۶ ، ۳۰۷ ، ج ۱۳ . کښ د امام مالک مشهوره مقوله نقل کوی ، او وائی چه (اخرج البيهقي بسند جيد عن عبدالله بن وهب قال كنا عند مالك فدخل رجل فقال يا ابا عبدالله (الرحمن على العرش استوي) كيف استوي فاطرق مالك فاخذته الرحضاء ثم رفع رأسه فقال : (الرحمن على العرش استوي) ، كما وصف به نفسه ولا يقال كيف وكيف عنه مرفوع وما اراك الا صاحب بدعة) یعنی د امام مالک نه چا تپوس او کړود . (الرحمن على العرش استوي) په باره کښ نو دوئ سکوت او کړو د تفسیر او تفصیل نه ، او صرف کما وصف به نفسه ئی او وئیل او کیفیت چه د اجسامو صفت دې هغه ئی نفی کړو او دغه شان د امام احمد بن حنبل رحمته الله نه روایت دې چه کله د دوئ نه په دې باره کښ تپوس وکړې شو نو دوئ او فرمائل : (نؤمن بها ونصدق بها بلا كيف ولا معنى) ، (کتاب الاسماء والصفات ص ۴۰۸) دا واضح دلیل دې چه د امام احمد په نزد د دینه ظاهری معنی نه ده مراد ، او حافظ ابن حجر . په صفاتو کښ یو مذهب داسې نقل کوی ، (الثالث امرها علی ما جاءت مفوضا معناها الی الله ، فتح الباری ، ج ۱۳ ، ص ۳۹۰) امام ترمذی رحمته الله په حدیث د نزول الرب تبارک وتعالی کښ وائی ،

نومن ۱۴ وایقال کیف وهذا الذي اختاره اهل الحديث ان تري هذه الاشيا كما جاءت ويؤمن به ولا تفسر ولا توهم ولا يقال كيف امام ترمذی رحمه الله تصريح او كره . چه ظاهری معنی نه ده مراد او دې ته ئي مذهب د سفيان ثوري او د سفيان بن عيينه ، مالك بن انس ، ابن مبارك وكيح ، وغيره ويلې دې .

او متاخرين چه د هغوی دور بنا په راجح قول ده سه ۳۰۰ هجري نه بعد شروع كيږي د داسې احاديثو تاويل كوي ، دپاره د دفع د هغه فتنو چه په زمانه د متقدمينو سلف كښ نه وې ، لكه مشبهه ، مجسمه ، او دا تاويل كول بدعت يا خروج نه دې د مذهب د اهل سنت او د مذهب د سلف نه ، ځكه چه تاويل په خير القرون كښ ثابت دې ، او د صحابو نه ثابت دې لكه ابن عباس ؓ د ساق تاويل كوي په شدت سره ، (كما في البخاري ، ص ۴۳۸ ج ۱۳) او دغه شان حضرت قتاده ؓ نه مروی ده ، اودغه شان د ابن عباس ؓ نه تفسير د (والسماء بيني بايد) په قوت سره مروی دې ، دغه شان په بيهقي په الاسماء والصفات ص ۴۷ كښ ، د امام بخاري ؓ نه په روايت د فربري ؓ سره نقل كړی دی ، چه په حديث كښ د (ضحك) نه مراد رحمت دې ، د دې نه علاوه د سلفو اقوال پدې باره كښ ډير شته دې ، ﴿ يَذِيْرُ الْأَمْرَ ﴾ يعنې د ټولو كارونو انتظام په خپله كوي ، هېچا ته ئي هېڅ كار نه دې حواله كړې ، نو دا جمله تفسير دې د ، (استوي علي العرش) دپاره ، ﴿ مَا مِنْ شَيْءٍ ﴾ ، دا ذكر د دعوي دې او د مشركينو د عقيدې رد دې چه دوي ويل : مونږ د خپلو معبودانو ، او بزرگانو عبادت ددې دپاره كوؤ ، چه مونږ الله ﷻ ته قريب كړی ، او د هغه د عذاب نه به مو بچ كړی ، ﴿ ذَلِكُمْ اللَّهُ ﴾ ، دا د دليل مذكور ثمره ده ﴿ إِلَهُ مَرْجُوكُمْ ﴾ دا تمهيد دې مابعد ته او تخويف دې ، چه د الله ﷻ درگاه ته د ټولو حاضری ده ، ﴿ لِيَبْرَأَ الْاَلَيْنَ ﴾ دا بشارت دې او لام للعاقبت دې او دا متعلق دې د (مرجعكم) سره يا دا (يُعِيدُهُ) سره ، ﴿ وَالْفُتُطِ ﴾ ، متعلق دې د (مجزي) سره ﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ دا تخويف دې .

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ هِيمَاءَ وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ

الله تعالی هغه ذات دې چه گرځولې ئ دې نمر پرقيدونكې او سپوگمن روښانه او مقرر كړې ئ دې

مَنَازِلَ

لِتَعْلَمُوا

عَدَدَ

السَّيِّئِينَ

وَالْحَسَابِ ۝

لپاره د رفتار د هر یو منزلونه، لپاره د دې چه معلوکړئ تاسو شمار د کلونو او حساب د مياشتو، او ورځو.

مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ ۚ يُفْضِلُ الْأَيُّوبَ لِقَوْمِهِ يَعْلَمُونَ ۝

ندی پیدا کړی الله تعالى دا څیزونه مگر د حق د ظاهرولو لپاره، په تفصیل سره بیانوی دلیلونه هغې قوم ته چه پوهیږی

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

بیشکه په تلوار تلو تلو د شپې او ورځې کښ او په هغه څیزونو کښ چه پیدا کړیدی الله تعالى په آسمانونو او زمکه کښ

لَا يُبَيِّنُ الْقَوْمَ يَتَّقُونَ ۝

خامخا ډیر دلیلونه دی هغې قوم لره چه یریري د الله تعالى نه

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً﴾، دا دویم دلیل عقلی دی، ضیاء بمعنی ذات ضیاء، او

(نُورًا) په معنی د (ذَا نُورٍ) سره دې، بعض وائی چه ضیاء او نور کښ فرق نشته دې، او بعض

مفسرین د فرق قائل دی چه ضیاء هغه رنډ ته وائی چه کامله وی، چمک او پړق په کښ وی او

نور نفس رنډ ته وائی، او بعض وائی چه ضیاء هغه رنډ ته وائی چه اصلی وی او د بل څه نه نوی

حاصله شوې او نور هغه رنډ ته ده چه د بل څیز نه حاصله وی، او د شمس رنډ په عالم اسباب

کښ د بل څیز نه نده حاصله او د قمر رنډ د شمس نه حاصله ده، لکه . منطقیان وائی چه (نور

القمر مستفاد من نور الشمس) مثال د حدسیاتو دې چه عبارت دې د تصدیق نه په ثبوت د

محمول د پاره د موضوع په مشاهدې د حال د موضوع سره ځکه مونږ کله چه مشاهده او کړو چه

نور د قمر (د سپوږمۍ رنډ) کله زیاتیري او کله کمیږي نو معلومه شوه چه رنډ د قمر خپله نه ده

بلکه مستفاد ده د شمس نه، په محاذات او مخامخ کیدلو سره چه محاذات ئی ورسره لږ راشی

نو نور کم وی او چه ډیر راشی نو نور ډیر وی، لیکن دا فرق د ضیاء او نور په مینځ کښ ثابت نه

دې، د لغت نه، او اختلاف د نور القمر کیدې شی چه د بل څه وجه نه وی، لکه مثلاً قمر دې

کروی شکل وی او نیمه حصه دې ئی مضئ وی، او بله نیمه حصه ئی مضئ نه وی نو دا چه گول

حرکت کوی، نو کله دې هلال وی او کله دې بدر، او کله دې نه ښکاریري، والله اعلم.

﴿وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ﴾ دلته مضاف مقدر دې (ای قدر مسوره) یعنی اندازه کړیدی الله ﷻ رفتار

د قمر په منزلونو کېښ او منازل د منزل جمع ده. د شمس او د قمر د طلوع او د غروب ځایونه د ویلې شی (لکه د ریل گاډۍ سټیشن، او دا منزلونه اته ویشته دی ، نومونه ئی دادی (سرطان ، بطین ، الثریا ، الدبران ، الهقعه ، العنقه ، الذراع ، النثره ، الطرف ، الجبهة ، الزیر ، الصرغه ، العوا ، السماک ، الغفر ، الزبانی ، الاکلیل ، القلب ، الشولة ، النعائم ، البلده ، سعد الذابح ، سعد بلع ، سعد السعود ، سعد الاخیه ، فرع الدلول المقدم ، فرع الدلول المؤخر . بطن الحوت) او دا منازل تقسیم دی ، په دولس بروجو ، برج د (حمل ، ثور ، جوزا ، سرطان . اسد ، سنبله ، میزان ، عقرب ، قوس ، جدی ، دلو ، حوت) نو د هر برج دپاره دوه نیم منزله دی نو سپوږمۍ په هر منزل کېښ یوه شپه کوی ، او بیا دوه شپې پته وی که چرې میاشت د پوره دیرش ورځو وی ، یا یوه شپه پته وي کچرې میاشت دیو کم دیرش ورځو وي ، نو قمر خپله دوره په میاشت کېښ پوره کوی ، شمس په هر منزل کېښ دیارلس ورځې وی ﴿عَدَدَ الْاَیَّامِ﴾ .

یعنی وخت د شروع کیدو او ختمیدو د کالونو ﴿وَالْحَسَابَ﴾ دا عطف دې په (عَدَدَ) باندې . (ای لعلمو الحساب) مراد حساب د میاشتو او د ورځو دې ، ﴿لَا بِالْحَقِّ﴾ ، یعنی داد کائناتو نظام عبث نه دې ، بلکه دپاره د اظهار د قدرت د الله ﷻ او د دلائلو د وحدانیت د الله ﷻ دې ﴿إِنَّ فِيْ اٰخْوِلَافِ الْاٰیْلِ وَالْاَنْهَارِ﴾ ، دا دریم دلیل عقلی دې په توحید باندې ، او مراد : اختلاف د لیل او نهار نه دادې چه کمپړی او زیاتپړی او دا رنگه تیاره او رنځا ، او په یوبل پسې راتلل چه په مینځ کېښ هیڅ وقفه نشته دې ، مراد ددې ﴿لَا یَسْتَوِی﴾ مراد د دینه دلائل : توحید دی او د ﴿لَقَوْمٍ یَتَفَقَّهُونَ﴾ نه مراد اهل ایمان دی ځکه چه څوک په کفر او شرک باندې کلک وی نو هغه به دلائلو د توحید د باری تعالی او په قدرت دالله ﷻ کېښ فکر نه کوی .

إِنَّ الدِّیْنَ لَا یَزْجُوْنَ لِغَآمَتَا وَرَضُوْا بِالْحَیْوةِ الدُّنْیَا وَاطْمَآنَؤْا بِهَا

بیشکه هغه خلق چه عقیده نه لری د ملاقات زمونږ ، او رضا شویدی په ژوند د دنیا او په دنیا مطمئن شوی دی

وَالَّذِیْنَ هُمْ عَنْ اٰیَّتِنَا غٰوِلُوْنَ ۚ اُولٰٓئِکَ مَأْوٰهُمُ النَّارُ بِمَا کَانُوْا یَکْسِبُوْنَ ۝

اوهغه کسان چه دوی زمونږ د آیاتونونه بی پروه دی دغه کسان ځای د دوی اور دې په وجه د هغه عملونو چه دوی ئی کوی

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَجِدُهُمْ زَوْجُهُمْ بِأَمْثَلِهِمْ

بیشکه هغه کسان چه ایمان ئی راوړې دي او عملونه کوي نیک، ژبه رسوي دوی لره جنت ته رب د دوی په سبب د ایمان د دوی

تَمَرُّقٍ مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَكْثَرُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ۝ دَعْوُهُمْ فِيهَا

چه بهیرې به لاندې د ټنگلو د دوی نه ولې، اوسې به دوی په جنتونو د نعمتونو کښې بلنه د دوی به په دې جنتونو کښې

سُحُوتُكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۖ وَأَخْرَجُوا دَعْوُهُمْ أَنْ

داوی چه پاکي ده تا لره یا الله، او ملاقات د دوی به په جنت کښې سلام وی او آخری بلنه به د دوی دا وی چه

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

ټول صفرونه د الوهیه دیو الله لپاره دی چه رب د عالمینو دي

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ﴾ دا تخويف اخروي دي (لايرجون) په معنى د (لايخافون) هم راځي او په معنى د طمع او اعتقاد سره هم راځي ، دلته دواړه اراده كيدي شي ، يعنى كوم خلق چه د قيامت او بعث بعد الموت عقيدة نه لري او راضى شوى وي په ژوند د دنيا باندې په مقابله د آخرت كښې نو هغوى عمل فقط د دنيا دپاره كوي ، نو په ﴿وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ ، كښې اشاره ده چه د قيامت عقيدة او اميد نه لري ، او په ﴿وَالْمَأْوَا﴾ كښې اشاره ده چه خوف نه لري د ﴿وَالْمَأْوَا﴾ معنى داده چه په دنيا كښې داسې منهمك شوى وي چه د الله ﷻ حضور ته د تللو نه هيڅ خبرنه وي ، غم او فكري صرف د دنيا وي ، او د آياتونو نه غافل وي يعنى بالكل بى پروا وي ، اعراض كوي ، نو د دغه شان خلقو خائى د استوگنې اور د جهنم دي ، (اعاذنا الله منها) او دا د دوى د هغه عملونو سزا ده چه دوى په خپل دل او دماغ ، لاسونو خپو ، سره كول ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ دا بشارت دي ﴿يَجِدُهُمْ زَوْجُهُمْ﴾ دلته سوال واريديږي چه هر كله دوى ايمان راوړو او اعمال صالحه ئي او كړل ، نو دوى ته هدايت وشو نو بيا د (يهديمهم رهم) څه مطلب دي ، جواب (۱) : مراد په ايمان باندې استقامت دي ، لكه مدارك ليكلي دي (يسددهم بسبب ايمانهم للاستقامة علي سلوك الطريق السديد) ، (۲) يا دا مراد دي چه دوى ته به د ايمان په وجه په آخرت كښې د جنت لارې اوځايى ، او جنت ته به ئي داخل كړي (قال المجاهد يهديمهم علي الصراط الى الجنة) ، (خازن) ﴿دَعْوُهُمْ فِيهَا سُبْحَتُكَ اللَّهُمَّ﴾

(۱) بعض حضراتو د دې تشریح داسې کړې ده ، چه جنتیان هرکله جنت ته لارشی او عجائبات اووینی نو داسې به اوایی چه (سبحانک اللهم) لکه په دنیا کښ چه څوک عجائبات اووینی نو سبحان الله وائی ، او بیا چه د یو بل سره ئی ملاقات اوشی نو یو بل ته به تحفه د سلام پیش کړی ، بلکه الله ﷻ به ورته سلام وائی ، (سلام قولاً من رب الرحیم) ، او فرشتې به ورته سلام کوی (والملائكة يدخلون عليهم من كل باب سلم عليكم بما صبرتم) او بیا چه کله په خپل مینځ کښ مجلس شروع کړی او د دنیا د مصیبتونو او تکلیفونو موازنه اوکړی د جنت د دائمی خوشحالی او انعاماتو سره نو وبه وائی (الحمد لله رب العالمین) . د ﴿وَاٰخِرُ دَعْوَانَا﴾ مطلب دا نه دې چه د دې نه روستو به نورې خبرې نه کوی بلکه مراد داچه په دغه وقت کښ به د مجلس په آخر کښ الحمد لله وائی، (۲) او بعضی حضراتو داسې تشریح کړیده چه د جنتیانو په زړه کښ چه کله د څه خیز دخوړلو، سکلو خواهش او شوق پیداشی ، نو دوی به (سبحانک اللهم) او وائی، نو هغه به ورته حاضر شی ، او اهل مجلس به یو بل ته تحفه د سلام اوکړی او دالله ﷻ او ملائکو د طرف نه به هم دوی ته سلام راشی ، نو په هر قسم جسمانی او روحانی غذا باندې ئی چه خواهش پوره شی نو (الحمد لله رب العالمین) به اوایی نو مجلس به برخاست شی ، (۳) او بعضی حضرات وائی چه هر وخت کلام د دوی به شروع کیږي په ﴿سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ﴾ سره او ختمیږي به په ﴿اِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ﴾ سره.

وَلَوْ يَعْجَلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الْقِسْطَ اسْتَعْجَلَهُمْ بِالْخَيْرِ

اوکه زر رسولې الله تعالی خلقو ته تکلیف د دوی د غوښتلو په وجه، په شان د زر غوښتلو د دوی خیر لره (چه هغه زر قبلوی

لَقَطِیْ إِلَهُهُمْ أَجَلُهُمْ فَقَدَرُ الَّذِينَ لَا يَزْجُونَ لِقَاءَهُ

خامخا پوره شوې به وې د دوی سره نښته د دوی، پس پرېږدو مونږ هغه کسان چه عقیده نه لری د ملاقات زمونږ

فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۝ وَإِنَّا مَسَّ الْإِنْسَانَ الطُّرُّ كَعَاثَا

په سرکښی د دوی کښ سرگردان او کله چه ورسی^(۱) یو انسان ته تکلیف ، نو سوال کوی زمونږ نه

يُحْتَمِلُهُ أَوْ قَاعِيًا أَوْ قَابِلًا ، فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ غُطَّةَ

به داسې حال کښ چې پروت وی په ده یا ناست وی یا ولاړ وی. پس هر کله چې لږې کړو مونږ د ده نه تکلیف د ده.

مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ صَرْفٍ مِّمَّهِ ط

نوروان وی دې په نافرمانۍ، گویا کښ چې سوال ئ نه وو کړې زمونږ نه دهغه تکلیف د دفع کولو چه رسیدلې وو ده ته.

كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ٥

دغسې ښائسته کړې شوې دې مشرکینو ته هغه عمل چه دوی ئ کوی

﴿وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ﴾ دا زجر دې، مشرکینو او وښل چې که دین محمد ﷺ او دا قران حق وی

نو په مونږ دې کانړی د اسمان نه نازل شی، دا دعا دوی په خانه کعبه کښ غوختې وه. ﴿إِنْ

كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْلِئْ عَلَيْنَا جِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ أَوْ اقْنَطِرْ بِعَذَابِ آلِيس﴾ نو الله ﷻ

فرمانی چې کله انسان د ځان دپاره خیر غواړی نو الله ئ زر ورکوی، او چه کله شر غواړی نو

الله ﷻ دادعا زرنه قبلوی، اوکه الله ﷻ زر قبلولې نو دوی به ئ اوس ټول هلاک کړی وو. د

حضرت قتاده او ابن عباس ؓ نه روایت دې چې پدې کښ د غصې په وخت کښ خپل مال. اولاد

ته خیرې کول هم داخل دی (لا بارک الله، لعنکم الله) په عامو حالاتو کښ چې لکه څنگه انسان

روزی، صحت، رحمت غواړی، نو الله ﷻ ئ زر قبلوی نو که خیرې ئی هم داسې زر قبلولې نو

دوی به هلاک شوی وی، او په حدیث کښ ترینه منع راغلې ده، چه تاسو بد دعا مه کوئ خپل

مال ته او اولاد ته هسې نه چه برارې او خوری د داسې وخت سره چه په هغې کښ دعاگانې قبلېږی

بیا به تاسو نادم (پنښیمانه) شئ. سوال واردېږی چه په دې آیت کښ تقابل د تعجیل. د

استعجال سره شویږې، حالانکه تقابل د تعجیل د تعجیل سره او د استعجال د استعجال سره

پکار دې، جواب: صاحب د کشف ویلیدی چه (استعجالهم) په معنی د تعجیل سره دې لیکن

د تعجیل په ځای کښ استعجال ذکر شو په دې کښ اشاره ده سرعت د اجابت ته

﴿فَنَذَرُ الْآلِیْنَ﴾ ددې عطف په ماقبل شرط ﴿وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ﴾ او جزا باندې نه دې صحیح ځکه

چهلو د انتفاء د پاره راځی، نو که دا په هغې عطف شی نو په نفی به دلالت کوی او حال دا چه

دلته مقصود اثبات دې، نو د دې وجه نه دې دپاره معطوف علیه مقدر دې، چه (بل غهلهم)

یا (لکن غمھلیم) دې ﴿وَلَا تَسْأَلِ النَّاسَ﴾ دا شکوه ده ، او ددې بیان دې چه انسان احسان فراموش دې ، چه کله تکلیف پرې راشی نو بیا الله ﷻ یادوی او توبې اوباسی او چه کله مصیبت ترینه لرې شی نو بیا په گناهونو کښ شروع شی ﴿مَرَّ﴾ په معنی د (استمر و مضی علی کفره و معصيته) ، سره دې ، ﴿كَأَن لَّزِدْنَاهُ﴾ په اصل کښ (کانه) دې ، یعنی یا دغه حال وو ، چه مضطجعاً او قایماً ، قاعداً ، یعنی په ټولو احوالو کښ ئی دعا غوخته ، یا دا حال ئی دې چه الله ﷻ ئی داسې هیر کړو لکه چه ټول عمر ئی ورته چرته سوال نه دې کړې ، اود ﴿الْمُتَرَفِّعِينَ﴾ نه مراد مشرکین دی ، او معلومه شوه چه د ﴿الْإِنْسَانِ﴾ نه مراد انسان مشرک دی

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا كَلَمُوا ^۱
او په تحقیق سره هلاک کړی دی مونږ ^۱ . پیرئ (قومونه) مخکښ ستاسونه ، هرکله چه دوی ظلم (شرک) کړې وو
وَجَاءَهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ^۲
او راغلی وو دوی ته رسولان د دوی په واضحو بیاناتو او معجزاتو سره اونه وو دوی چه ایمان ئ راوړې وې
كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ۝ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلِيفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ
دغسې سزا وړکوؤ مونږ قوم مجرمانوته بیا وگرزولئ مونږ تاسو اوسیدونکی په زمکه کښ روستو د هغوئ نه
لِيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ۝ وَإِنَّا نَحْنُ عَلَيْهِمْ مُبْتَكِرُونَ ^۳
د دې لپاره چه وگورو مونږ چه څرنگه عمل کوئ تاسو . او کله چه لوستلې شی په دوی باندې آیتونه زمونږ ^۳
بَيِّنَاتٍ ۚ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَلَمْ يَأْتِ بِظُرَانٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ
صاف صاف نو وائ هغه خلق چه عقیده نه لری د ملاقات زمونږ . راوړه یو قرآن غیر د دې نه ، یا تبدیل ، ترمیم وکړه به دې کښ

۱ - تخويف دنيوي

۲ - شکوه .

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَائِي نَفْسِي، إِنْ أَلْبَغِ إِلَّا مَا

وہ روایت تہ^۱ اندی جائز ما لہرہ چہ تبدیل وکرم ہدی کتب د خپل طرف نہ، زہ تابعداری نکوم مگر د هغې

يُؤْتِي إِلَيَّ، إِنْ أَحَافَ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمَ عَظِيمٍ ۝

چہ وحی کیدې شی ماته ، بیشکه زه یریریم که نافرمانی وکرم د رب خپل. د عذاب د ورځې لوی نه

﴿وَلَقَدْ أَهَلَكْنَا الْكُفْرَةَ﴾ ، دا تحويف دنيوي دې ، يعني چه كوم خلق د توحيد رسالت نه انكار كوي او د دنيا په زندگي باندې مطمئن شوي دي ، نو دوي دې سوچ او كړې چه د دوي نه مخكې قومونو څه حشر شوې دې ، ﴿لَمَّا ظَلَمُوا﴾ يعني هر كله چه دوي كفر، شرك او كړو نو د دوي هلاكت او عذاب د شرك او د انكار د رسولانو په وجه راغې ، ﴿وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ﴾ دا جمله حالیه ده ، او (لكذبهم) مقدر دې ﴿كَذَلِكَ يَجْزِي﴾ يعني د مجرمانو هلاكول زمونږ سنت جاريه دې ، نو كه اهل مكه د عاديانو شموديانو وغيرهم پشان په انكار باندې مصر شي نو په دوي باندې به هم عذاب راشي ، ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاهُمْ﴾ دا خطاب ټول امت ته دې ، يعني د مخكې قومونو نه روستو اوس ستاسو دهر چا خپل خپل وخت او نمبر دې ، الله ﷻ گوري چه تاسو څرنگه عملونه كوي ، ﴿وَإِذَا تَوَلَّوْا مَلَأْتُمْ كَيْدَهُمْ﴾ ، دا شكوي ده يعني كله چه مشركينو ته څما پيغمبر څما آياتونه بيانوي چه په هغې كېن د دوي د شرك او د دوي د باطلو معبودانو ذم او عجز په كېن بيانگي ، او د توحيد رسالت اثبات په كېن په واضحه طريقه كيږي نو دوي وائي . ﴿قَالَ الْإِنْسَانُ لَا يَذْكُرُنَا﴾ دا د ضمير په ځان اسم موصول ذكر شوې دې دپاره داشاري غلته ته چه د انكار وجه د آخرت نه غفلت او د قيامت عقیده نه لرل دی ، يعني مشركين چه د قرآن نه انكار كوي نو وجه ئ دا وائي چه دا قرآن زمونږ د مزاج سره موافق نه دې ، بل كتاب راوړه يا په دې كېن ترميم او كړه نو مونږ به ئ اومنو ، ﴿أَنْتَ يَشْتَرِي بِكَ قَبْرَهُمْ﴾ يعني بل يو داسې كلام راوړه چه په هغې كېن زمونږ د معبودانو ذم او عجز نه وي بيان ، او بعث بعد الموت مسئله په كېن هم نه وي ﴿أَوْبَدَهُ﴾ يعني يا په دې قرآن كېن تبديل او كړه او د توحيد مسئله ترينه اوباسه

﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي﴾ او دا اول جواب د شكوي دې يعني قطع نظر د دينه چه تبديلي په قرآن كېن

بدکار دې څما دا طاقت نشته دې چه تبدیل پکښ اوکړم او چه تبدیل کولې نشم نو دا قرآن بدلول او بل راوړل په طریق اولی سره نشم کولې ﴿إِنْ أَنْجُوا لَا مَبْرُؤَ لَهُمْ﴾ زه خو صرف د وحی اتباع کوم. د امت د پاره هم دا حکم دې چه صرف د وحی اتباع به کوی ، لیکن د دینه استدلال کول دپاره د ابطال قیاس صحیح ندې ځکه اتباع د قیاس په حقیقت کښ اتباع د وحی ده ځکه چه علت په قیاس کښ مستنبط وی د وحی نه ، او قیاس په حقیقت مثبت د حکم دپاره ندې بلکه مظهر د حکم دې ﴿إِنْ أَنْجُوا﴾ ، یعنی که چرې زه نافرمانی اوکړم او تبدیل ترمیم اوکړم په دې قرآن کښ نو ماته خوف او خطره ده چه کوم عذاب ستاسو دپاره مقدر دې هغه به په ما راشی .

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ عَلَيْهِمْ وَلَا أَذْرَكُمْ

ته وه وایه که غوښتلې الله تعالی نو نه به لوستلې ما دا قرآن په تاسې او نه به خبر درکړې وې الله تعالی تاسو نه

په ۴ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝

پدې سره، پس په تحقیق سره ما تیر کړې دې په تاسو کښ ډیر عمر د دینه مخکښ، آیا پس عقل نه لرئ تاسو

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ

پس څوک لوی ظالم دې ^{۱۱} دهغه چا نه چه جوړوی په الله تعالی باندې دروغ ، یا دروغ گنری آیاتونه د هغه،

إِنَّهُ لَا يَفْلَحُ الْمُجْرِمُونَ ۝ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا

بیشکه نه شی بچ کیدې مجرمان د الله تعالی د گرفت نه . او عبادت کوی دا خلق ^{۱۲} سوی د الله تعالی نه، د هغه چا

لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا

چه نه ضرر رسولې شی دوی ته او نه نفع رسولې شی دوی ته او وائی دوی چه دا (معبودان زمونږ) سفارشان زمونږ دی

عِنْدَ اللَّهِ ۖ قُلْ أَتَلْبَثُونَ اللَّهَ عِمًا لَا يَعْلَمُ

په دربار د الله تعالی کښ، وه وایه ته آیا تاسو خبر ورکوئ الله تعالی ته د هغه څه چه ندې معلوم الله تعالی نه

فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَتَهُ وَتَعْلَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝

به آسمانوں کتب او نه په زمکه کتب، پاک دې الله تعالى او لوی دې دهغې نه چه دوی ئی شریکوی د الله سره

﴿قُلْ شَکَاةَ اللَّهِ﴾ دادویم جواب دې ، او د ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ﴾ مفعول مقدر دې ، (ای عدم تلاوتی له علیکم) ، مطلب دادې چه د قرآن بیانول ماد خپل خان د طرفه نه دې شروع کړې . بلکه د دې کتاب بیان او تعلیم درکول په مشیت او ارادې دالله ﷻ سره دی . ﴿فَقَدْ لَبِثْتُ﴾ دا د ماقبل دپاره استشهاد دې ، مطلب ئی دادې ، چه ما خلوبینت کاله ستاسو سره یو خائی تیر کړی دی (خکه چه نبی نه نبوت د خلوبینت کالو په عمر کتب ورکولې شی) ، نو تاسو خدا د صداقت او د دیانت او اخلاقو نه هر څه واقف یئ ، او دا هم درته معلومه ده چه څه لیکل او لوستل نه شم کولې ، نو زه څنگه داسې کتاب د خان نه جوړولې شم ، یا ترمیم تبدیل کولې شم ، او دخلوبینت کالو نه قبل انسان سره د قیادت او د قائد جوړیدلو څه جذبه وی ، (زنده باد مرده باد نغری لگوی) ، لیکن د خلوبینت کالو نه بعد دغه جذبات هم نه وی ، نو څوک چه په داسې عمر کتب دیو عظیم انقلاب کار شروع کوی . نو هغه خامخا مجبور یا مامور وی ، او دارنگه تاسو ته داهم معلومه ده چه ما په دې خلوبینت کاله کتب دالله ﷻ هیڅ نافرمانی نه ده کړې نو اوس به څنگه زه دا گناه او نافرمانی اوکرم ، ﴿مَنْ أَظْلَمُ﴾ دا زجر دې یعنی د داسې شخص نه زیات ظالم به څوک وی ، چه یو طرف ته شرک او کفر هم کوی ، او بیا دا وائی چه په دې باندې الله ﷻ راضی کیږی ، دا لویه افتراء په الله ﷻ باندې ده ، ﴿وَيَسْجُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ دا زجر دې او ذکر د دعوی دې ثانیاً ضمناً ، مشرکینو د ارتکاب د شرک دپاره معذرت پیش کولو چه مونږ د دې خپلو معبودانو (لکه لات منات وغیرهما شو) عبادت کوو ، نو مونږ دوی ته مستقل نفع رسونکی یا ضرر رسونکی نه وایو بلکه مونږ چه د دوی عبادت کوو او د دوی نه خپل حاجتونه نه غواړو یا د دوی دنوم نذرانې شکرانې ورکوو نو دا د دې وجه نه چه دا دالله ﷻ نازولی او محبوبان دی ، نو الله ﷻ د دوی درخواست خامخا قبلوی ، نو دوی زمونږ سفارش کونکی دی ، مونږ به دوی ته سجدي لگوو او نذر او شکرانې به ورله وړو او خپل حاجات به دوی ته پیش کوو او دوی به ئی الله ته پیش کوی ، نو مقصدونه او حاجتونه به پوره کیږي په دنیا کتب ، ځکه د آخرت نه عام مشرکان منکروو ، او بعض لږ ئی قائل وو ، او څوک چه د قیامت قائل نه وؤ ، نو هغوی به ویل چه دا معبودان به زمونږ حاجتونه په دنیا کتب پوره کوی او که بالفرض قیامت راشی نو زمونږ شفاعت قهری (یعنی شفاعت بلا اذنه) به کوی ، اومونږ به جنت ته داخل کړی ، دمشرکینو ددې عقیدې پشان عقیده د ډیرو عیسایانو هم ده ، او په امت محمدی ﷺ کتب داهل بدعة هم دغسې عقیده ده ، قبر

پرستی او د قبرونو نه طواف کول او قبرونو ته سجدې کول ، او دهغوئ په نوم نذرانې کول په دې نیت چه دا د الله نازولی دی ، نو زموږ کار به په الله اوکړي . نو دا هم د مشرکینو د عقیدې نظیر دې . مشرکینو چه د بتانو عبادت کولو نو مقصود ئ صرف د بې روحه مجسمې عبادت نه وو بلکه د دوئ مقصد د ارواحو د انبیاءو او اولیاءو د ارواحو نه خپل حاجتونه غوختل ، او تصویرونه او مجسمې ئې خپلې قبله التوجه گرزول ، لکه علامه ابوسعود لیکي ، (انهم وضعوا هذه الاصنام علی صور انبياءهم واکابرهم وزعموا انهم متی اشتغلوا بعبادة هذه التماثيل فإن أولئك الاکابر یشفعون لهم عند الله ، ابوسعود ج ۴ ص ۸۰۷) د قبر پرستی دا بلا د ډیر مخکښ نه په دې امت باندې مسلطه ده . چنانچه امام رازی رحمته الله علیه چه په ۶۰۶ هجری کښ وفات شو دې ، دخپلې زمانې او د عربو د مشرکینو موازنه کوی . او وائی ، (انهم وضعوا هذه الاصنام والاولئان علی صور انبيائهم واکابرهم وزعموا انهم متی اشتغلوا بعبادة هذه التماثيل فان أولئك الاکابر تکتون شفعا لهم ونظيره فی هذه الزمان اشتغال کثیر من الخلق بتعظیم قبور الاکابر علی اعتقاد انهم اذا عظموا قبورهم فافهم یشفعون شفعا لهم عند الله) د شفاعت یعنی د سفارش درې صورتونه دی : **اول** دا چه شفیع یعنی سفارش کونکې به مشفوع الیه (یعنی چاته چه سفارش کولې شی) ته ډیر محبوب وی ، نو چه دې سفارش اوکړی نو مالک (مشفوع الیه) مجبوره شی او خپله اراده پریردی ، او خپل قانون باندې عمل هم پریردی ، **دویم** دا چه شفیع عزت مند او صاحب د وجاهت وی ، نو چه شفاعت اوکړی ، نو مشفوع الیه مجبور شی او خپله اراده پریردی او قانون باندې عمل ترک کړی ، مشرکان چه د کوم شفاعت قائل وو نو هغه دا دواړه قسمونه وو ، چه دوئ به ویل چه دا زموږ بتان او مفروضه خدایان د الله تعالی محبوبان او نازولی دی ، او ډیر عزت او وجاهت والا دی نو موږ هر قسم جرم کفر فسق چه کوو ، خو دوئ به مونږ د الله تعالی عذاب نه بچ کوی ، او جنت ته به مو داخلوی ، د الله تعالی قانون چه هر څه وی ، اودا دواړه قسمونه نه شفاعت قهری او شفاعت بلا اذن وائی ، **دویم** قسم شفاعت دې پس داذن نه یعنی چه مشفوع الیه (مالک) اجازت د شفاعت اوکړی ، نو شفاعت کونکې ترې نه سوال د خیر اوکړی د غیر دپاره ، نو مالک به خپله مقتضي د رحم او فضل سره سوال قبول کړی ، دا قسم شفاعت په شرع کښ جائز دې ، په دې آیت کښ د مشرکانو د عقیدې رد دې په دریو طریقو سره : **اول** داچه ، **﴿مَا لَا يَشْفَعُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾** یعنی داستاسو مفروضه خدایان مالک د نفع او نقصان نه دی ، نه چاته نفع رسولې شی اونه ضرر دفع کولې شی او دا دریم دلیل عقلی هم دې په توحید او په رد د شرک باندې ، **دویم** داچه **﴿قُلْ أَنتُمُ مَوْتٌ اللَّهُ يَمَّا لَا يَمُوتُ﴾** یعنی الله تعالی ته خو داسې څوک نه دی معلوم چه هغه شفیع قهری وی ، **﴿لَا يَمُوتُ﴾** کتابه ده

، عدم وجود نه خكه چه كوم شئ موجود وى، نولازمه ورسره داده چه دالله ﷻ علم به پرې وى ، او دريمه وجه داده ﴿سَبَّحْتَهُ﴾ يعنى داعقيد ه خو شرك دې اوالله ﷻ ددې قسم شريك نه منزه دې

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ

اونه وؤ خلق د دينه مخكين مگر يوه ډله وه په توحيد ، پس اختلاف وکړو روستنو خلقو اوکه نه وې يو فيصله «د تاخير د عذاب»

سَبَّحْتَ مِنْ رَبِّكَ لَقَدْ بَيَّنَّاهُمْ

چه مخكين شويده د طرف د رب ستا نه ، نو خامخا به فيصله په دنيا کين شوې وې به ماين د دوى کين په هغه څه کين

فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝ وَيَكُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ

چه دوى پکين اختلاف کوى . او دوى وائ ولې نه شى نازليدلې پدې بيغمر يوه معجزه (چه مونږ ئ غواړو)

مِنْ رَبِّهِ ، فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا

د طرف د رب د ده نه ، پس ته وه وايه چه بيشكه علم غيب خاص الله تعالى لره دې پس انتظار كوى

إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ۝

بيشكه زه ستاسي سره د انتظار کونکو نه يم

﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ يعنى عقيد ه د توحيد او دنفى د شرك فى الشفاعت ديره قديمى او زره مسئله ده ، اومخكنى انبياؤ بيان كړې ده ، دا نه نوې مسئله ده او نه نوى ملايانو راويستې ده . د آدم ﷺ او د نوح ﷺ د زمانې پورې ټول خلق په توحيد وو ، اوپه زمانه د آدم ﷺ كين قابيل، هابيل لره قتل كړو نو دا معصيت وو، اوکفر نه وو او د ابن عباس ؓ نه روايت دې، چه خلق د اول نه په حق او توحيد وو، تردې چه قابيل هابيل قتل كړو ، اوچا ويلى دى چه د زمانې د آدم ﷺ نه تر زمانې د ادريس ؑ پورې خلق په توحيد وو، او چاويلى دى چه خلق روستو د طوفان نوح نه په توحيد وو، او بيا روستو شرك او كفر شروع شو، غرض دا چه توحيد فطرى او متفقه خبره ده، نو دا جواب شو د يوسوال نه هغه دا چه ممكنه ده ، چه مشركين اوواى چه ستاسو په ملت كين دې شرك منع وى، او زمونږ په ملت كين دې منع نوى، حاصل د جواب دادې چه دالله ﷻ دين د هميشه نه يودې په اعتقادياتو كين هيڅ فرق نشته ، اختلاف روستنو خلقو جوړ كړې دې ، اولته ﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ نه روستو ، (لعبت الله البين) مقدر دې په قرينې دسورة بقرې آيت : ۲۱۳ سره،

یعنی هر کله چه خلقو اختلاف وکړو نو د اختلاف رفع کولو دپاره الله ﷻ انبياء مبعوث کړل او په سورت بقره آیت ۲۱۳ کې ﴿فَاَتُخَفَّفُوا﴾ نشته دې نو هلته ﴿فَاَتُخَفَّفُوا﴾ مقدار شی، دیتنه صنعت احتیاک ویلې شی، او دا مسئله چې اول ټول خلق په توحیدوو، اویا ځی اختلاف اوکړو، دا په ډیر مقاماتو کې په قرآن کې مذکوره ده او په دې کې ډرې خبرې ذکر کیرې: (۱) اختلاف چا اوکړو، کله ئی اوکړو، (۲) او ولې ئی اوکړو، جواب: اختلاف علماء سوء او ضدیانو معتصبانو خلقو اوکړو. (۳) بعد د علم نه ئی اوکړو (۴) د ضد او تعصب دوجې نه ئی اوکړو، ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ﴾ دا جواب سوال دې، هغه دا چه هر کله دا عقیده د کفر، شرک ده نو د دې په وجه عذاب ولې نه راځی، جواب د الله ﷻ فیصله ده چه دا امت به په دنیا کې قیامت پورې نه هلاکوی، او کچرې دغه فیصله نه وې نو فی الحال به ئی دوئ هلاک کړی وې د فیصلې او د عذاب ځائی قیامت دې، ﴿وَيَقُولُونَ﴾ دا زجر دې، مشرکانو ویل چه که ته په حق یی نو مونږ ته زموږې مطلوبه فرمائشی معجزه ولې نه ښکاره کړې، نو جواب او شو چه د اثبات نبوت دپاره مطلق معجزه ضروری ده، مخصوصه معجزه او فرمائشی معجزه ظاهریدل ضروری نه ده، د معجزې ښکاره کیدل او نه ښکاره کیدل، د غیب خبره ده، اومانه د غیب علم نشته، د غیب علم صرف الله ﷻ لره دې، نو بس تاسو انتظار کوئ، چه معجزه کله راځی، او څه هم تاسو سره د انتظار کونکو نه یم.

وَإِنَّا أَتَيْنَا النَّاسَ بِرَحْمَةٍ مِّنْ بَعْدِ طَرَاةٍ مَّسْغُورَةٍ إِنَّا كُنْهُم

او کله چه وڅکوړو مونږ خلقو ته رحمت پس د تکلیف نه چه رسیدلې وی دوئ ته نو په دغه وخت کې دوئ لره

مَكْرًا ۚ قُلْ إِنَّا لَنَنصُرُ قُلُوبَنَا ۖ قُلْ لِّلَّهِ اسْرَعُ مَكْرًا ۚ

چل ول او تدبیر کول وی په مقابله د آیتونو زموږې کېن، وه وایه چه الله تعالی ډیر زر تدبیر کونکې دې.

إِن رُّسُلَنَا يَكْتُمُونَ مَا مَكْرُونٌ ۝

بیشکه فرشتی زموږې لیکي هغه چه تاسو چل ول کوئ

﴿وَإِنَّا أَتَيْنَا النَّاسَ بِرَحْمَةٍ﴾ دا زجر دې، او د ناس نه مراد مشرکین دی، په اهل مکه باندې الله ﷻ او کاله قحط مسلط کړو، نو چه کله هلاکت ته قریب شو نو دعا او درخواست ئی اوکړو، او وعدئ ئی اوکړه چه دا عذاب لرې شی مونږ به ایمان راوړو (رېنا کشف عنا العذاب انا مؤمنون)، نو کله چه د نبی ﷺ په دعا عذاب لرې شو او قحط او بلاگانې ختمې شوې نو دوئ بیا تکذیب او شرارت شروع

کرو، او چل ول نی شروع کرو د آیاتونو د تکذیب دپاره، الله ﷻ فرمائی چه تاسو خو په خپل مکر تدبیر مغرور یئ، خو الله ﷻ مکر (خفیه تدبیر) ستاسو د تدبیر نه ډیر سریع الاثر او زیات دې، او ستاسو ټولې حیلې اومکرونه الله تعالی ته معلوم دی او فرشتو لیکلی دی په خپل وخت به ستاسو گرفت کیږی او عذاب به درکوی.

هُوَ الَّذِي يُسَوِّرْكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ ۖ

خاص الله تعالی هغه ذات دې^۱ چه گرځوی تاسو په وچه او دریابونو کښ، تر دې پورې چه کوم وخت چه یئ تاسې په کشتو کښ

وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ

یروان کړی دا کشتی دوی لره په هوا نرمی خوشگوارې سره او خوشحاله شی دوی په هغې نوراښی هغې ته هوا تیزه او راښی دوی ته

الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۖ دَعَا اللَّهَ

موجونه (چې) د هر طرفه او گمان وکړی دوی چه بیشکه دوی راگیر کړې شو پدې چپو سره نو دوی سوال کوی د الله تعالی نه

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ لَئِنْ أَجَبْنَاهُمْ مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ

خالص کونکی وی هغه لره خپل عبادت، دا وائی کجرې خلاصې را کړو تا مونږ ته د دې مصیبت نه خامخا شو به مونږ

مِنَ الشَّاكِرِينَ ۝ فَلَمَّا أَتَاهُمْ إِذَا هُمُ يَمْعُونَ فِي الْأَرْضِ

د شکر کونکو نه پس هرکله چه یچ کړی الله تعالی دوی لره نو دغه وخت دوی سرکشی کوی په زمکه کښ

يَغْفِرُ الْحَقُّ ۖ لِيَأْتِيَ النَّاسَ أَمَّا بُغْيُكُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ۖ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ

په ناخه سره، ای خلقو! بیشکه ظلم ستاسو وبال دې په نفسونو ستاسو، فاندې واخلئ فاندې د ژوند د دنیا

لَكُمْ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَأَنْتُمْ كُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

بیا مونږ ته را گرځیدل ستاسو دی پس مونږ به خبر کړو تاسو لره په هغه عملونو چه تاسو ئ کوی

﴿مَوَالِدِي يُسَوِّرُكُمْ﴾ د ا څلورم دلیل عقلی دې په توحید باندې، حاصل نی دادې چه په اوچه او چه درباب کښ تاسو ته د تللو قدرت صرف الله ﷻ درکړې دې، لیکن تاسو ددې شکره نه ادا کوئ، او

۱ - څلورم دلیل عقلی په توحید باندې.

د غیر الله نذرونه ورکوي، او د هغوی نه حاجتونه غواړي، لیکن چه کله په تاسو باندې سختی راشي په دریاب کښ نو بیا صرف الله ﷻ ته ندا کوي، او د خپلو معبودانو نوم نه اخلي، او د الله ﷻ سره وعدې کوي چه که مونږ الله ﷻ د دې مصیبت نصیب کړو نو مونږ به د الله ﷻ شکریه ادا کړو په منلو توحید سره. لیکن چه کله الله ﷻ تاسو ته نجات درکړي، نو تاسو بیا په خپله وعده قائم نه پاتیږئ. لکه روایت دې چه په فتح مکه کښ عکرمه بن ابی جهل مسلمان شوې نه وو، او د مکې نه اوختیدلو په دریاب کښ کشتی کښ ناست وو، نو طوفان راغې، عکرمه چه خپلو بتانو ته سوالونه شروع کړل نو کشتی والا اوئیل چه صرف د یو الله ﷻ نه سوال وکړئ او دا نور معبودان دلته څه مدد نشي کولې. نو حضرت عکرمه اوئیل چه د محمد ﷺ سره خو زمونږ اختلاف په دې خبره دې چه هغوی ﷻ فرماني چه ستاسو معبودان مدد نشي درکولې، او وعده ئی اوکړه چه کچرې الله ﷻ ماته نجات راکړو نو زه به په محمد ﷻ باندې ایمان راوړم، او د هغه په لاس کښ به خپل لاس ورکوم اמיד دې چه هغه به د خپلو اخلاقو کریمو په وجه زما تقصیرات معاف کړي، نو چه کله ورته نجات ملاؤ شو، نو دنیې ﷻ په خدمت کښ حاضر شو، او په اسلام باندې مشرف شو.

﴿فِي الْوَاكِيعِ﴾، یعنی په اوچه دتللو طاقت صرف الله ﷻ درکړې دې، او دارنگې د وچې ټولې سورلئ الله ﷻ تاسو ته مسخر کړي دی، او دارنگې د دریاب هر قسم سورلئ صرف الله ﷻ مسخر کړي دی. ﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِ﴾، دلته سوال راځي چه (حتی) د غایه دپاره راځي، او غایه مؤخره وی او دلته ﴿كُنْتُمْ فِي الْفُلِ﴾ مقدم دې، د تیسیر فی البحر نه (راوانول په دریاب کښ)، نو دا به څرنگه غایه صحیح شی، نو جواب دادې چه مراد د ((یسو کم)) نه قدرت ((علی الصیو)) دې، او ((کنتم فی الفلک)) مؤخر دې، د اقتدار (قدرت)، علی التیسیر نه، نو دا غایه صحیح شوه، او حضرت تهانوي رحمۃ الله علیه فرماني چه حتی د غایه دپاره ندې، بلکه د ترتب دپاره دې، یعنی په تیسیر باندې، دا مجموعه مرتبه ده چه ((کنتم فی الفلک وجرین هم)) او با په ﴿وَجَرَيْنِ يَوْمَ﴾ کښ د تعدیت لپاره ده، او په ﴿وَرِيحٍ مَّجِيئٍ﴾ کښ د سببیت دپاره ده، او دوه حروف جر چه متحد المعنی وی نو تعلق ئی په یو متعلق پورې نه وی صحیح، او که متحد المعنی نه وی (لکه دلته)، نو بیا صحیح کیږي، او په ﴿وَجَرَيْنِ يَوْمَ﴾ کښ التفات (نقل) دې د خطاب نه غیوبیت ته، او په دې کښ ډیرې فاندې دی، یوه فائده داده چه د دوی حال نورو خلقو ته بیان شی، او هغوی ترینه عبرت واخلی، او ریح طیبه (خوشگوار هوا)، هغه ده چه درمیان هوا وی نه ډیره تیزه وی چه موجوده ترینه پیدا شی اونه ډیره کمزورې وی او په موافق سمت باندې وی، او د ﴿وَقَرِحُوا﴾ نه مراد فرح د تکبر دې، ﴿جَاءَتْهَا﴾ دا جواب د (ذا) دې او ضمیر یا راجع دې

فلک ته او یا راجع دې ریح طیبه ته، ﴿رِیحٌ عَاصِفٌ﴾ هغه تیزې هوا ته وایی چه کشتن غرقوی . او ﴿عَاصِفٌ﴾ اسم فاعل نسبتی دې ، لکه لابن او تامر ، او په دې کبن مذكر او مونث یوشان وی . نو ریح اگر که مونث لفظ دې خو عاصف ئی صفت را ئلې شی ، ﴿أَحْبَطَ بِهِنَّ﴾ دا کنایه ده ، د هلاکت نه اوهر کله چه دوی قریب وؤ هلاکت ته او هلاک شوی نه وؤ نو د دې وجې نه ئی ﴿وَلَقَدْ﴾ او نیلو . ﴿مُحْلِیْنَ لَهُ الْیَمِّنَ﴾ یعنې د الله ﷻ سره بل خوک نه شریکوی ، او دا اخلاص جبری او فطری اخلاص دې ، او اختیاری اخلاص او ایمانی اخلاص نه دې .

فائدة: افسوس دې د زمانې په بعض جاهلانو چه داسې حالاتو کبن صرف د اولیاء الله نه مدد غواړی او د الله ﷻ نوم نه اخلی او وائی چه دالله ﷻ نوم ثقیل دې نو کشتن په دې سره غرقیری . صرف د اولیاء الله نه مدد غواړی ، دا حال د قدیم مشرکانو نه هم ډیرید دې ، صاحب د روح المعانی د سورة نخل د آیت نمبر ۵۵ په تشریح کبن هم دغسې لیکلی دی ، ﴿دَعَا اللَّهَ﴾ دا جزا د شرط مقدر ده ((ای لا ظننوا انهم احیط بهم دعوا الله)) یا جمله مستأنفه ده ، دپاره د بیان دحال ددوی ، په دغه وقت کبن ، او بعض وائی چه جائز ده چه جواب د (اذا، شی ، او (جاءها) جمله حالیه شی ، ﴿بِمَتِّیَ الْوَحْيِ﴾ دا متعلق دې د بیغون سره ، او یا دا حال مؤکده دې ، د (غیر الحق) نه مراد شرک دې . نو معنی داشوه چه دوی فساد کوی په زمکه باندې ، په سبب دشرک کولو سره ، یا دا معنی ده چه دوی بغی کوی په ناحقه سره نو دلته احتراز راغې د بغی بحق نه چه هغه استیلاء د مؤمن ده په مال د کافرانو په غزا کبن ﴿عَلَّأْتُمْکُمْ﴾ یعنی ستاسو د ظلم ویا ل په تاسو دې ، ﴿مَنْعَ الْحَیْوةِ الدُّنْیَا﴾ مفعول مطلق دې د فعل محذوف دپاره (ای تمنعوا متاع الحیوة الدنیا) یا منصوب بزع الخافض دې ، (ای فی متاع الحیوة الدنیا) یعنی ستاسو بغی او فساد لکه زمانه ده ، فانی به شی .

إِنَّمَا مَقْلُ الْحَیْوةِ الدُّنْیَا کَنَامٍ اَکْوَلُهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاتَخَلَّتْ بِهِ

بیشکه مثال د ژوند د دنیا^۱ په شان د اوبو دې چه راوه وروؤ مونږ هغې لره د آسمان نه ، پس گنر راوخیزی

تَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ

په هغې سره گیاه د زمکې دهغه قسمونونه چه خوری ئی بنی ادم او خاړوی ، تر دې پورې چه کله واخلی زمکه

زُحْرَفَهَا ۖ وَالْأَنْتَ وَكَانَ أَهْلُهَا أَهْلُهُمْ قَدِيرُونَ ۖ عَلَيْنَا

خپل رونق، تازگی، او ښائسته شی، او گمان وکړی مالکان د هغې چه بیشکه دوی قادر دی په نفع اخستلو د دې نه.

أَتَمَّا أَمَرْنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا

نو راشی په هغې امر (عذاب) زمونږ د شپې یا د ورځې پس وگرځوو مونږ هغه لوکړې شوی (دل دډل

كَانَ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ ۖ كَذَلِكَ نَقْضِلُ الْآلِيَّ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ۝

گویا نه وؤ دغه فصل پرون، دغسې مونږ په تفصیل سره آیاتونه، مثالونه بیانوو لپاره د هغه قوم چه فکر کوی

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى كَارِ السَّلَامِ ۖ وَيَهْدِيكَ مَن يَهْدَى إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

او الله تعالى رابلی خپل بندگان کور د سلامتیا ته، او روانوی هغه چا لره چه خوښه ئ شی په نیغه لار باندې

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَرِكَاتٌ ۖ وَلَا يَزِيْهُنَّ ۖ وَجُوهُهُمْ

لپاره د هغه کسانو^۱ چه نیک عمل ئ کړې دې ښائسته بدله ده او زیاتی نعمتونه دی، اونه به پتوی مخونه د دوی لره

قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ ۖ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

تور والې اونه ذلت، دغه کسان جنت والا دی دوی به په هغې کښ همیشه وی.

﴿إِنَّمَا نَحْنُ الْحَيَّةُ الْذَاتُ﴾ دا د دنیا حقارت او بې ثبوتی دپاره تمثیل دې، حاصل ئی دادې چه

کله الله ﷻ باران راژروی او زمکه زرغونه شی او ځانسته شی په مختلف قسم گیاه او گلونو سره، او

مالک ئی امید اولری چه فصل تیار شوې دې، او زه قادر یم په نفع اخستلو د دې نه، نو په هغې د الله

ﷻ د طرف نه عذاب او بلا راشی او بلکل تباہ ش نو دغه شان انسان په خپل دنیوی ژوند باندې

مغرور وی او مختلف امیدونه لری لیکن ناساپه پرې مرگ راشی نو امیدونه ئی ختم شی او دې لار

شی (خلق وائی . های نیمگړې دنیا)، ﴿فَأَتْلُكُ﴾ په معنی د (اشبک) سره دې یعنی گټر راوړی، گیاه

چه گټره وی نو اجزاء د گیاه په یوبل کښ ورننوخی او د بل سره خلط شی او ﴿بِهِ﴾ باده د سببیت دپاره

ده ﴿زُفَّرَ مَنَا﴾ (زخرف) حسن او تازگی ته وائی، په اصل کښ زخرف سرو زروته وائی او هغه شال ته وائی چه په ناوې باندې ئی اچوی او مختلف قسم گلونه پرې جوړوی نو دلته تشبیه د زمکې اوشوه د ناوې سره ، وجه د شبه میلان د قلوبو دې او مشبه به حذف شو ، او مشبه د هغه په خائ قائمقام شو او ذکر ده (زخرف) تخلیله ده او دا روستو ورله ترشیح ده ، ﴿كَانَ لَمْ تَقَرَّ﴾ په معنی د لم تکن سره دې او د ﴿بِالْأَثْنِ﴾ نه مراد زمانه ماضی قریب ده ﴿وَاللَّهُ يَدْعُو﴾ دا ترغیب دې جنت ته او بشارت دې ، دعوت دالله ﷻ دادې چه رسولان ئی رالیږلی دی او کتابونه ئی نازل کړی دی ، او دلیلونه ئی قائم کړی دی ، اوپه دې کښ اشاره ده اهمیت د عمل د دعوت ته ، چه دا کار دالله ﷻ دې ، او دعوت ذریعه هدایت ده ، نو د دې وجې نه ئی او فرمائیل : ﴿وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ .

﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا﴾ دا هم بشاره دې او د الحسنی نه مراد جنت حسنی دې او د ﴿وَزِيَادَةٌ﴾ نه صیغ دیدار الهی دې (النظر الی وجه تعالی) ، (مسلم) .

وې روایة لسمم والترمذی، وغیرهما عن صهیب ؓ أَن رسول الله ﷺ قَالَا هَذِهِ الْآيَةُ : (لِلَّذِينَ احْسَنُوا) فَقَالَ إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ، نَادَى مُنَادٍ : يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ مَوْعِدًا يُرِيدُ أَنْ يَنْجِزَ كَمَوْهُ فَيَقُولُونَ وَمَا هُوَ ؟ أَلَمْ يَنْقُلْ مَوَازِينَنَا وَيَبَيِّنْ وَجُوهَنَا وَيَدْخُلَنَا الْجَنَّةَ وَيُخْرِجَنَا مِنَ النَّارِ ، قَالَ فَيُكْشَفُ لَهُمُ الْحِجَابُ فَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ سَبْحَانَهُ فَوَاللَّهِ مَا أُعْطَاهُ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنْ النَّظَرِ إِلَيْهِ وَلَا أَقْرَبَ لِعَيْنِهِمْ)

توجهه : یعنی د حضرت صهیب ؓ نه روایت دې چه نبی ﷺ دا آیت تلاوت کړو او وې فرمائیل چه کله الله ﷻ جنتیان جنت ته بوخی او جهنمیان جهنم ته داخل کړی نو یو اعلان کونکې به اعلان وکړی چه ای جنتیانو ستاسو یوه وعده الله ﷻ سره باقی ده ، هغه پوره کول غواړي نو دوئ به دا وائی چه هغه څه وعده ده؟ آیا الله ﷻ په خپل فضل سره زمونږ د حساناتو طرف نه دې دروند کړې؟ آیا زمونږ مخونه ئی سپین او نورانی کړی نه دی ، او د جهنم نه ئی نه یو خلاص کړی ، او جنت ته ئی نه یو داخل کړی ، یعنی دا ټول انعامات ملاؤشویدی نو څه پاتې دی ، نو حجاب به لرې کړې شی او جنتیان به دالله ﷻ دیدار اوکړی ، نوپه الله قسم چه هیڅ یو نعمت چه دوئ ته ورکړې شوې وو ، دیدار نه به زیات محبوب نه وی ، اونه به د دینه زیات سترگې یخونکې خوشحاله کونکې بل څه شې وی ، رزق الله ﷻ به وفضله . ﴿فَقَرَّ﴾ توروالی لکه د کافرانو مبخونه به چه توروای ﴿وَلَا ذِلَّةَ﴾ رسوائی او ذلت .

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ يَمْلِكُهَا ۖ وَتَزَهُهَ هُمْ فَلَهُ مَا لَهُمْ

او هغه کسان چه کړی بد کارونه ^۱، بدله د بدئ پشان د بدئ وی، او پتوی به دوی لره ذلت، رسوائی، نه به وی دوی لره.

رَبِّهِمْ مِنَ عَالَمٍ ۖ كَانُوا أَغْصِيَتْ وَجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ الْإِثْمِ ۖ مُظْلِمَاتٌ

د عذاب د الله تعالی نه هیڅوک بچ کونکې، گویا چه اغوستلې شوې به وی مخونو د دوی ته تکرې د تورې شپې.

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ وَتَوَدَّ نَحْسُهُمْ جَمِيعًا

دغه کسان اور (جهنم) والا دی دوی به په هغې کښ هیڅه وی. او په هغه ورځ چه راجمع به کړو ^۲ دوی ټول.

ثُمَّ يَقُولُ لِلَّذِينَ أَهْرَأْتُمْ مَكَانَكُمْ آتَمُّ وَهَرَكَاؤُكُمْ ۖ فَرَلْنَا

بیا به وه وایو هغه کسانو ته چه شرک ئ کړیدی ودریږئ په خپل ځای، تاسو او شریکان ستاسو، پس جدایئ به راولو.

بَيْنَهُمْ وَقَالَ هُرَكَاؤُكُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا تَعْبُدُونَ ۝ فَكَلَىٰ لِلَّهِ

په مینځ د دوی کښ او اوبه وای شریک، د دوی نوي تاسو چه زمونږ بندگی مو کوله. پس کافی دې الله تعالی.

شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لِغَيْرِ اللَّهِ ۝ هُنَالِكَ تَبْلُو

گواه په مینځ زمونږ او ستاسو کښ، بېشکه وؤ مونږ ستاسو د بندگئ نه خامخا ناخبره. دغه وخت به معلوم کړی.

كُلِّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ ۖ وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ

هر نفس حقیقت د هغه عمل چه مخکښ ئ لیکلې دې، او و به گرځولې شی د دوی الله تعالی ته چه مالک د دوی دې.

الْحَيِّ وَهَلْ عَنَلَهُم مَّا كَانُوا يَفْعَلُونَ ۝

په رښتیا سره او وړک به شی د دوی نه هغه چه دوی څه دروغ جوړول.

﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ﴾ دا تخويف دې، د دې په تركيب كښ يو څو احتماله دي: (۱)، (والذين)

۱- تخويف اخروى.

۲- تخويف اخروى.

مبتدا ده او ﴿جَزَاءُ سَيِّئَةٍ﴾ په حذف مضاف سره ئی خبر دې (۲)، (ای جزائهم جزاء سینه) ، یا مضاف به جانب د مبتداء کښن مقدر دې (ای جزاء الذين كسبوا السيئات جزاء سيئه بمثلها) (۳)، یا (والذين) په حذف د لام سره خبر مقدم دې او (جزاء سینه) ئی مبتداء مؤخره ده (ای جزاء سینه بمثلها، للذين كسبوا السيئات) ﴿بِإِثْمِهَا﴾ معانیت په سخت والی، او غلاظت کښن مراد دې یعنی چه خورمه جرم سخت وی او ناکاره وی لکه شرک، کفر نو عذاب به ئی دغه شان سخت او ناکاره وی، ﴿مَا لَهُمْ مِنْ آلِهَةٍ إِلَّا مَا يَشَاءُ﴾، په دې کښن اشاره ده نفی دشفیع قهری ته، ﴿كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ﴾ یعنی مخونه د کافرانو به د قیامت په ورځ داسې تک تور وی لکه دتورې شپې ډیرې ټکړې چه ورته اغوستلې شوې وی، دا مبالغه ده په توروالی کښن ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ﴾ دا تخويف اخروی دې او ثمره د مخکنی دلائلو ده، د مخکنو دلائلو نه دا خبره واضحه شوه چه مشرکان چه دکومو خپلو معبودانو عبادت کوی او شفعا، ئی گنړی نو هغه معبودان عاجزه دی، او د دوی په اختیار کښن نفع نقصان نشته، نو دلته په طور د نتیجې او ثمرې د آخرت منظر پیش کولې شی چه وگورئ چه چا ته چه تاسو خپل شفیعان وایئ نو هغوی خو ستاسو سفارش خود نشی کولې، بلکه هغوی به ستاسو د عبادت او بلنې نه هم انکار او کړی او په میدان محشر کښن به علي رؤس الاشهاد اعلان او کړی چه مونږ ستاسو د عبادت او بلنې نه بالکل خبر نه وو چه څوک زمونږ قبر له راغلې دې او سوالونه ئی کړی دی، او سجدې ئی کړی دی، او نذرانې ئی پیش کړی دی، او ضمیر د ﴿نَحْشُرُهُمْ﴾ هم راجع دې فریقینو ته یعنی هالکین او ناجیینو ته، او عابدینو او معبودینو ته ﴿مَكَانَكُمْ﴾ ای الزوم مکانکم، په خپل خپل مکان کښن ودریږئ انتظار کوئ د فیصلې د الله ﷻ ﴿فَرَبَّنَا﴾ ای فرقنا یعنی جدائی به راوړلو مونږ په مابین د عابدینو او معبودینو کښن ﴿فَرَبَّنَا﴾ د زال یزیل (بائی) زیلا نه مضاعف دې، او مراد د جدائی نه یا قطع د تعلقاتو ده لکه دا ظاهر ده، یا ترینه مراد دا دې چه په جدا جدا ځایونو کښن به ودرولې شی د نیکانو او مجرمانو صفونه به جدا جدا شی، (وامتازو اليوم ایها المجرمون) .

﴿وَقَالَ شُرَكَائُهُمْ﴾، د شرکاونه څوک مراد دی؟ په دې کښن اختلاف دې، بعض وائی چه فرشتې او عیسی ﷺ مراد دې ل قوله تعالی: ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جِجَامًا تُمْ قُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهْلُكُمُ أَهْلُكُمْ أَمْ كُنَّا قَوْلًا يَبْدُونَ﴾، و قوله تعالی ﴿قُلْتُ لِلنَّاسِ امْحَدُونِي وَأَمَّا الْكُفَّاءُ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ په دې قول باندې دا سوال

واردیږي چه ﴿مَكَانَكُمْ أَنتَرَوْكُمْ﴾ تهديد دې او دا مناسب نه دی د انبیاء او فرشتو سره. او بعض وائی چه بتان مراد دی نو په دې دا سوال واردیږي چه د هغوئ حشر نه کیږي او سوال جواب نشی کولی نو دا د (یوم نحشرم) سره منافي دې نوجواب دادې چه الله ﷻ قادر دې په حشر د دوی یا په دې طریقې سره چه الله ﷻ په کبن عقل، حیات، نطق پیدا کړی یا په غیرد حیوة نه پکبن طاقت د گویایی پیدا کړی او په دې تقدیر چه حیوة پکبن پیدا کړی نو احتمال دې چه د سوال، جواب نه وروستو باقی شی یا فانی شی، امام رازی او صاحب د روح المعانی وائی چه زیاته ظاهره ده چه مراد ترینه تمام (ماعد من دون الله) دی ﴿لَا تَكُنْ مِنَ الْفَاسِقِينَ﴾ دا په معنی د قسم سره دې چه دا معبودان به قسم او خوری چه مونږ ستاسو د عبادت او بلنې نه بالکل نه وؤ خبر، صاحب د روح المعانی په تفسیر د سورة احقاف کبن لیکي چه بتان خوهر حال بې خبره دی او هر چه ملانک دی نو هغه خو لږې دی ځکه چه مشرکین د آسمانی ملانکو عبادت کولو او هر چه انبیاء او اولیاء دی نو بعض خو لږې دی د عابدینو نه او علم غیبئ نشته او چه څوک قریب وو نو هغه مړه دی، او مړی په هر وقت کبن خبرې نه اوری، یا د الله ﷻ د مشرکانو د شرکی اقوالو او افعالو نه دوی بې خبره ساتی، چه په حزن او غمونو کبن پریشان نه شی ﴿هَٰذَا لِكُلِّ قَوْمٍ مَّقَامٌ﴾ یعنی په موقف الحساب کبن ﴿تَبَلَّوْا﴾ بلاء امتحان ته وائی او په امتحان سره پوره حقیقت معلومیږي نو (تبلوا) په معنی د تعلم سره دې، ﴿مَوْلَاهُمْ آلِهَةٌ﴾ مولى په معنی د مالک حقیقی سره راځی نو په دې معنی سره الله ﷻ مولى د مؤمنانو او کفارو ټولو دې او بل په معنی د ناصر او مددگار سره راځی نو په سورة محمد آیت نمبر ۱۱ (ان الکافرین لامولی لهم) کبن دا دویمه معنی مراد ده.

قُلْ مَنْ يُزِيلُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَّمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ
وه وایه، څوک روزی درکوی تاسو ته ^{۱۱} د آسمان او د زمکې نه، یا څوک مالک دې د غوږونو او د سترگو.
وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدِيرُ الْأَمْرَ
او څوک راوړیاسی ژوندې، د مړ نه، او راوړیاسی مړ د ژوندی نه، او څوک تدبیر کوی د ټولو کارونو.

۱. پنځم دلیل عقلی په توحید، علی سبیل الاعتراف من الخصم

فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ ۖ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٥﴾ فَذَلِكُمْ

نو زرده جه دوی به وه وائی چه الله تعالی ، پس وه وایه ته آیا تاسو خان نه بیج کوئی د شرک نه پس دغه دې تاسو ته وایم .

اللَّهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ ۖ فَمَتَىٰ بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ ﴿٦﴾

الله تعالی رب ستاسو دې په ریشتیا سره پس څه شې دې پس د ریشتیاو نه یعنی نشته مگر گمراهی .

قَالُوا نَصْرَفُونَ ﴿٧﴾

پس د کوم ځای نه اړولی شئ تاسو

﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ﴾ دا په توحید باندې پنځم دلیل عقلي دې (علي سبيل الاعتراف من الخصم ، کما قبل اصح الشهادات ما يشهد به الاعداء) - ع : (الفضل ما شهدت به الاعداء) مشرکینو د دې مذکور ه صفاتو مالک صرف الله ﷻ منلو او دا صفات د الوهیت (خدائی توب) دی نو الله ﷻ فرمائی چه دا هم تاسو د تعجب خبره کوئی چه د الوهیت صفات صرف الله ﷻ لره ثابتوئ اویا غیر الله ته معبود اواله وائی په چا کښ چه د الوهیت صفات نه وی نو څرنگه اله کیدې شی اومخکښ تیر شو چه دوی شفعاء هم نشی کیدې ، رزق د اسمان نه په باران ورولو سره دې او د زمکې نه په پیدا کولو د فصلونو او بوټو سره دې ، د سمع او ابصار نه مراد طاقت د اوریدلو او لیدلو دې او د حی او میت نه مراد (۱) حیوان او نطفه ده (۲) جرگه اگئی . (۳) تازه فصلونه ، زمکه (۴) مؤمن او مشرک (۵) عالم او جاهل مراد دی ﴿وَمَنْ يُدْرِ الْأُمُّ﴾ لام د استغراق دپاره دې یعنی د ټولو کارونو ، حالاتو انتظام بغیر د اسبابو نه کوی او انسانان چه تدبیر انتظام کوی نو په اسبابو سره کوی ، او دا تعمیم بعد التخصیص دې ، او په حدیث کښ چه د ابدالو ذکر راغلیدې لکه په ابو داؤد کښ اته ابدال الشام یا نورو دیرو محدثینو لکه ابن عساکر ذکر کړی دی نو د هغې مقصد هغوی دا نه دې ذکر کړي چه دوی د عالم تدبیر انتظام کوی ، بلکه معنی داده چه د اعمالو صالحو او دعاگانو په وجه په عالم کښ انقلابات راځی اوڅوک چه دا عقیده لری چه د الله ﷻ نه علاوه د بل چا په اختیار کښ خیر او شر او تصرفات دی نو دا صریح شرک دې لکه د اهل بدعت مقتدا د حضرت شیخ عبدالقادر جیلاني رحمته الله علیه په باره کښ وائی چه :

ذی تعرف بھی ہیں
 مآدوں بھی ہیں بخار بھی ہے
 کار عالم کا مدر بھی ہیں
 احداثی بغض،

اوپہ بل خائی کینس وائی احد سے احمد و احمد سے تجھ کو - ملا یہ کن، مکن یا غوث اعظم
 ((نَعُوذُ بِاللّٰهِ))

﴿يَعْنِيُونَ اللّٰهَ﴾ سین د استقبال قریبہ د پارہ دی، یعنی د سوال کولو نہ بعد متصلا پہ غیر دتوقف او تردد نہ بہ دوئی وائی چہ دا کارونہ صرف اللہ ﷻ کوی ﴿اَفَلَا نَعْلَمُونَ﴾ ہمزه دپارہ، داستفہام انکاری دہ پہ معنی د لاینغی سرہ دی، او فاء د پارہ د عطف دہ معطوف علیہ ورلہ مقدر دی اتعلمون ذالک فلا تتقون ﴿فَلْيَكْفُرُ اللّٰهُ﴾ (ذا) اسم اشارہ دہ او مبتدا دہ، او (کم) دپارہ د دلالت دی پہ حال دمخاطب اولفظ د اللہ ﷻ نی خبر دی نو ترجمہ دا شوه (پس دغہ تاسوتہ وائم اللہ دی، اسم اشارہ وی محسوس تہ، او ذات داللہ ﷻ اگر کہ مخاطبینو تہ محسوس نہ دی لیکن د تمیز بالاوصاف پہ وجہ پہ منزلہ د محسوس گرزولہی شوې دی . نو خکہ ویلې شوو چہ دغہ دی (اللہ) ﴿وَيَكْفُرُ﴾ بدل دی یا عطف بیان دی، د لفظ د اللہ ﷻ دپارہ یا (ذالکم) مبتدا دہ او لفظ د اللہ ترینہ بدل دی، یا عطف بیان دی، او (بکم) خبر دی ﴿لَئِنْ﴾ خبر بعد الخبر دی یا صفت د (بکم) دی، ترجمہ دا شوه چہ دغہ اللہ ﷻ رب ستاسو دی پہ رشتیا او دا توجیہ راجحہ دہ، ﴿فَمَاذَا بَدَأَ الْكَفَى﴾ ما استفہامیہ پہ معنی د نفی سرہ دہ او (ذا) موصولہ دہ، او دا مبتدا دہ، ﴿بَدَأَ الْكَفَى﴾ ورلہ خبر دی، او بعد پہ معنی د غیر سرہ دی او د حق نہ مراد توحید او د ضلال نہ مراد شرک او عبادۃ د غیر اللہ دی، یعنی دحق نہ علاوہ خو صرف گمراہی دہ نو خوک چہ حق (توحید) پریردی نو پہ گمراہی کینس بہ واقع شی ﴿فَالْاَنۡفُسُ﴾ (صرف) گرزیدلو، اوریدلو تہ وائی د توحید تہ ﴿فَالْاَنۡفُسُ﴾ (انۡی) پہ معنی دکیف سرہ دی د تعجب دپارہ، پہ دی آیت کینس د حق نہ مراد هغه دی چہ قطعاً ثابت وی لکہ مفسرین ئی مثال پہ توحید سرہ ذکرکوی او پہ کوم خائی کینس چہ دیو مشلې یوجانب قطعاً نوی ثابت اگر کہ تعلق ئی د عقیدې سرہ وی نو هلته یو جانب تہ باطل نشی ویلې لکہ مسئلہ د سماء الموتی وغیرہ، نور مسائل شو پہ دی کینس مقابل تہ گمراہ او ناحق ویل جہالت او تعصب دی

البته دیو جانب ترجیح به دلیل سره دعلمی تدقیق علامه ده

كَذَلِكَ حَقَّتْ لَكُمْ رَبَّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ قُلْ

دغسی پوره شویده فیصله د رب ستا، په هغه چا چه نافرمان دی، چه دوی ایمان نه راوړی ته وه وایه

هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَن يُمِدُّوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِينُهُ ۚ قُلْ

آیا شته دې د شرکاؤ ستاسونه داسې څوک چه اول پیدا کول وکړی، بیا دوباره پیدایش وکړی (شته)، ته وه وایه

لِلَّهِ يُمِدُّوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِينُهُ قَالُوا تَوْفُكُونَ ۝ قُلْ

الله تعالی اول پیدا کوی مخلوق او بیا به یی دوباره پیدا کوی پس په څه اړولې شئ تاسو د توحید نه ته وه وایه

هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ ۚ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ ۚ

آیا شته ستاسو په شریکانو کښ هغه څوک چه لار وښای د حق، ته وه وایه چه الله تعالی لار ښای طرف د حق ته

أَمَّن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ الْحَقُّ أَفَلَا تَتَّبِعُونَ ۚ

آیا پس هغه څوک چه لار ښای طرف د حق ته هغه ډیر حقدار دې دې چه تابعدارۍ یی وکړې شی، یا هغه څوک

لَا يَهْدِي إِلَّا أَن يَهْدِيَ ۚ فَمَا لَكُمْ ۚ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ۝

چه پخپله لار نه مومی مگر په هغه وخت کښ چه لار ورته وښودلې شی، پس څه دی تاسو لره څرنگه حکم کوئ تاسو،

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ۚ إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ۚ

او تابعدارۍ نکوی زیات د دوی نه مگر د وهم، بیشکه وهم پرستی فائده نه ورکوی د حق په باره کښ هیڅ،

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ۝

بیشکه الله تعالی پوهیږی په هغې چه دوی څه کوی

﴿كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ﴾ يعني څوڪ چه سره د ظهور د حق نه په باطل باندې مصروى نو دا علامه ده ددې خبرې چه پده د مهر جباريت لگيدلې دې ﴿أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ تفسير د ﴿كَلِمَتُ رَبِّكَ﴾ دې . ﴿قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ﴾ داهم داخل دې په دليل عقلى على سبيل الاعتراف من الخصم كين. يعنى ته د دؤئ نه تپوس وكړه چه آيا ستاسو په مفروضه معبودانو كين صفات: الوهية شته دى؟ هغه دا چه اول څوك پيدا كړى يا دوباره پيدا كړى، ظاهره ده چه دا كارونه خو هغوى نشى كولې بلكه صرف الله تعالى ئ كوى نو معلومه شوه چه معبود بر حق صرف الله تعالى دې ﴿فَأَن تَوَكَّلُونَ﴾ يعنى څرنگه تاسو اړولې شئ د حق نه باطل ته . ﴿قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ يَتَّبِعُونَ﴾ داهم داخل دې په دليل كين او مراد (بهدى الى الحق) نه هدايت كول دى په ارساله رسل او انزال د كتابونو سره، يعنى آيا ستاسو مفروضه الهه داكولې شى؟ چه رسولان راوليگى يا كتابونه نازل كړى يا چا ته د فهم د حق دپاره عقل ورکړى او توفيق د غور او تدبير ورکړى . او ظاهره ده چه دا كارونه خو صرف الله ﷻ كوى ﴿اللَّهُ يَتَوَكَّلُ عَلَيْهِمُ﴾ دلته حصر مراد دې يعنى صرف الله جل جلاله داسى كوى ﴿أَفَن يَتَوَكَّلُ﴾ نو اوس تاسو سوچ فكر او كړئ چه آيا د هغه ذات د احكاماتو اتباع پكار ده چه د فهم او حق دپاره ئ عقل، فكر ورکړې دې اورسلان ئ راليكلى دى ، او كتابونه ئ نازل كړى او كه د هغه چاچه هغه ته په خپله حقه لار نوى معلومه ترڅو چه بل چا ورته لار نه وى خودلې ﴿أَفَن لَّا يَتَوَكَّلُ﴾ دا په اصل كين (لايهتدي) وو، تاء په دال سره بدله شوه او ادغام په كين اوشو .

﴿وَمَا يَتَّبِعْ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا هُتًً﴾ دلته د ظن نه مراد وهم دې يعنى شرك پرستى بل هيڅ شي ندې سوى د وهم پرستى نه ، نو د ظن نه مراد وهم دې ، او كوم ظن چه معتبر دې په شرع كين هغه نه دې مراد ، نواستدلال د منكرينو د خبر واحد په دې آيت سره باطل دې ، تفسير قرطبي كين دى چه دا آيت دليل دې په دې چه ظن نه دې كافى په باب د عقائدو كين ، دغه شان په شرح العقائد كين دى ، (ولا عيرة با الظن في باب الاعتقادات) ، داهله چه د ظن په مقابله كين دليل قطعى يقينى موجود وى لكه د دې آيت نه معلوميري ، او چه په مقابله كين ئ دليل قطعى يقينى نه وى موجود نو هلته دليل ظنى معتبر دې په باب د اعمالو كين ، او هر چه دې په باب د اعتقادياتو كين دې نو مشهوره داده چه په دليل ظنى سره د عقيدې اثبات نشى كيدې

مطلقاً لیکن صاحب د نبراس پہ دې خبره رد کړې دې او ویلی ئ دی چه مشائخو ذکر کړې دی چه ظنیات په باب د عقائدو کښ لکه تفاضل د ملک او دبشر شو ، او دا رنگه سلف تابعینو ، تبع تابعینو ، محدثینو ذکر کړې دی اخبار احاد په باره د احوالو دمعراج کښ ، او دارنگه په باره د حشر ، قبر ، او دا رنگه په باره د جنت او د نار ، کښ او ظاهره ده چه د دې تعلق د عمل سره نشته دې بلکه صرف د اعتقاد سره ئ تعلق دې . نو که په دغه اخبار احادو سره عقیده نه ثابتیږي نو د دوی روایت به عبث شی ، بلکه مردود به شی بلکه حق دادې ، چه مذموم ظن فاسد دی یا هغه ظن دې چه په مقابله کښ ئ دلیل قطعی یقینی وی ، فاحفظه فکثیراً ما يقع فيه الخطاء عن النحاریر .

او علماؤ ددې آیت نه ډیرې مسئلې مستنبط کړې دی مثلاً (۱) یقین نه زائل کیږي په شک سره (۲) ، د نص په مقابله کښ قیاس نه دې معتبر ، (۳) د مطلق د کتاب الله تقید په خبر واحد سره صحیح نه دې ، وغیر ذلك .

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقُ الَّذِي

اونه دې دا قرآن^۱ چه جوړ کړې شی د طرف د ماسوی د الله نه لیکن نازل شوې دې لپاره د تصدیق دهغې کتابونو

بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

چه دده نه مخکښ دی او لپاره د تفصیل د فرض شوی حکمونو ، نیشته هیڅ شک پدې کښ ، د طرف د رب العالمین نه دې

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۚ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ

آیا وای دوی چه دا قرآن ئ د خان نه جوړ کړې دې ، او وایه پس راؤړئ یو سورة د ده پشان او راؤبلئ هر هغه څوک

اسْتَطَاعَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ بَلْ كَذَّبُوا

چه تاسو طاقت لرئ د بلنې دهغوئ ماسوی د الله تعالی نه که یئ تاسو ریشتنی بلکه دوی دروغ گنړی

بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَكِنَّا بِالْأُولَىٰ ۚ

هغه قرآن چه دوی ندې حاصل کړې علم د هغې او تر اوسه پورې ندې راغلې دوی نه انجام د نه منلو د قرآن

كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ۝

دغه سی نسبت د دروغو کولو هغه کسانو چه د دوی نه مخکین وؤ پس وگوره څرنگه شو انجام د ظالمانو

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ ۝

او بعضی د دوی نه هغه څوک دی چه ایمان راوړی پدې قرآن او بعضی د دوی نه هغه څوک دی چه ایمان نه لری پدې قرآن

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ۝

او رب ستا ښه پوهه دې په حال د فساد کونکو

﴿وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ﴾ دا تمهید دې شکوي ته ، یعنی دا قرآن چه لفظاً او معنی بی نظیره او معجز دې ، څوک انسان پرې هم قادر نه دې چه داسې کتاب جوړ کړی نو دا مفتری (د خان نه جوړ کړې شوې) نه دې بلکه په دې کښ دا کمالات او خصوصیات او صفات دی (۱) چه د مخکنو کتابونو تصدیق کوی (۲) او د کتاب یعنی د فرض کړې شوی احکامو ضروری تفصیل کوی (۳) په دې کښ هیڅ شک اوشبه نشته دې ، هره هره خبره ئ قطعې اویقینې ده ، او د تمامو مخلوقاتو د رب د طرف نه راغلې دې ، ﴿أَمْ يَقُولُونَ افتریته﴾ (ام) منقطعه دې په معنی د (بل ا) سره ، حضرت شیخ به د (ام) منقطعه ترجمه داسی کوله . (اجما یه لوگ یه کسئ یس - ایل) یعنی خا ، دوی دا خبره کوی چه د خپل خان نه ئ جوړ کړې دې (افتری) ضمیر راجع دې محمد ﷺ ته ﴿قُلْ قَالُوا﴾ دا جواب د شکوه دې یعنی که دا کتاب حضرت محمد ﷺ د خان نه جوړ کړې وې نو تاسو هم فصحا او بلغاء یس نو تاسو د دې په شان کتاب جوړ کړئ ، او ﴿يَقُولُوا﴾ ضمیر قرآن ته راجع دې او مراد د مثلثیت نه په الفاظو او معنی ، فصاحت ، بلاغت او په صداقت کښ مثلثیت دې ، ﴿قُلْ كَذَبُوا﴾ یما کز یحیطوا یولیو ، یعنی دوی د قرآن په اعجاز ، فصاحت او بلاغت کښ سوچ او تحقیق نه دې کړې بلکه په غیر د سوچ او غور نه ئ تکذیب شروع کړې دې . پکار خو داسې ده چه سرې سوچ او کړي نو بیا روستو دهغې په باره کښ فیصله او کړي (یما لم یحیطوا بعلمه) ، په اصل کښ (لم یحیطوا به علما) وؤ نو دغه عبارت نه عدول او شو دې مذکور کلام ته ، ځکه دا ابلغ دې ، ﴿وَلَمَّا بَلَغَ الْأُمُورُ﴾ ، ضمیر راجع دې قرآن ته

او د تاویل نه مراد تفسیر او بیان د معانیو دې ، او دا اتيان مجاز دې دعلم او وقوف نه ، یعنی د دوی دل او دماغ ته د قرآن معانی ، حقائق نه دی راغلی ، یا ضمیر راجع دې تکذیب نه چه به ضمن د (کذب) کس دې او د تاویل نه مراد وقوع د مدلول دې یعنی عاقبت او انجام د تکذیب دې یعنی دوی ته لا تراوسه پورې د دوی د تکذیب انجام ، او د وعدې سزا عملی ظهور نه دې راغلی ، ﴿كَذَلِكَ كَذَبَ الَّذِينَ﴾ یعنی دغسې بې سوچه تکذیب مخکنو اقوامو هم کړي وو د خپلو انبیاؤنه ﴿فَانْظُرْ﴾ سوچ او کړه چه دهغې انجام څه وو ، ﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ يُّؤْمِنُ بِهِ﴾ یعنی په موجوده کفارو کس بعض خلق ایمان راوړی او بعض نه راوړی نو څوک چه ایمان نه راوړی په قرآن باندې نو دغه مفسد دی او ستا رب په دې ډیر څه خبردار دې ، سزا به ورته ورکوی

وَ اِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلٌ وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ

اوکه دوی تا دروغزن گنې پس وه وایه : څما د پاره بدله د عمل څما ده او تاسو لره بدله د عمل ستاسو ده

اَنْتُمْ بَرِيْتُونَ مِمَّا اَعْمَلْ وَاَنَا بَرِيْتُ مِمَّا تَعْمَلُونَ ۝

تاسو بیزاره او بې تعلقه یئ د هغه عمل نه چه زه ئ کوم او زه بې تعلقه یم دهغې عملونو نه چه تاسو ئ کوئ

وَمِنْهُمْ مَّنْ يُّسْمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَسْمِعُ الضُّمُّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ۝

او بعضی د دوی هغه څوک دی چه غوږ اېږدی تاته ، آیا پس ته اورول کولې شی کنړو ته ، اگر که دوی عقل نه لری

وَمِنْهُمْ مَّنْ يُّنْظَرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ عَذْبَى الْعَنَى وَلَوْ كَانُوا لَا يَفْقَهُوْنَ ۝

او بعضی د دوی نه هغه څوک دی چه گوری تا ته آیا پس ته لاړ شو دلې شی ږندو ته ؟ اگر که دوی بصیرت ، پوهه نه لری

﴿وَلَنْ كَذَّبُوكَ﴾ دا زجر دې منکرینو ته یعنی د دومره دلیلونو نه بعد بیا هم تکذیب کوی نوته ورته او وایه چه ما ته خو ستاسو د کفر نه هیڅ ضرر نشته ، زه ستاسو د بدو اعمالو نه بری یم ، ﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ يُّسْمِعُونَ اِلَيْكَ﴾ داهم زجر دې ﴿اَفَاَنْتَ﴾ دا تمثیل د مهر جباریت دې ، ﴿الضُّمُّ﴾ جمع د اصم ده ، ﴿وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ﴾ کونړ چه عاقل وی نو په اشارو سره یا په حرکت د شونډو یا فراست سره څه لگ ډیر پوهیدې شی لیکن څوک چه کونړ هم وی او لایعقل هم وی ، نو هغه بالکل نشی پوهیدې نو دلته د کفارو تشبیه ئ دهغه کنړو سره ورکړه چه لایعقل وی نو

دلته مشهور سوال واریدی، چه (لو) وصلیه کنش قانون دادې چه نقیض د مدخول د ده اولی بالحکم وی لکه په دې مشهوره مقوله کنش، (نعم العبد صهیب لولم یخف الله لم یعمه) او دلته خبر امر بالعکس دې ځکه استفهام انکاری دې په معنی دنفی سره، نو معنی دا شوه چه ته نشی اورولې کنړو ته، اگر که لایعقل وی، نو د دې نه فهمیږي چه کونړ چه یعقل وی نو په طریق اولی ورته اورول نشی کیدې، حالانکه داسې خو نه ده، نو جواب دادې چه دلته د استفهام انکاری لحاظ روستو دې او د (لو) وصلیه لحاظ مخکنی دې (أَيُّ تَسْمَعُ الصَّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ) او ظاهره ده چه اسماع سره د عقل نه بالطریق الاولی ده (روح)، او واو په (ولو) کنش دپاره د عطف دې، معطوف علیه ورله مقدر دې، (ای لو کانونا یعقلون ولو کانونا لا یعقلون) او مقصود دنفی نه قدرت د اسماع ده په هر حال کنش، ﴿وَمَنْ مِّنْ يُّظَلُّ إِلَيْكَ﴾ یعنی تاته گوزی او ستا کمالات، او معجزات وینی په ظاهری سترگو سره، لیکن د ضد او تعصب اومهر جباریت لگیدو په وجه د زړه سترگی ئ رندې دی، نو دوی په شان د هغه رندو دی چه بصارت (سترگی)، ئ هم نه وی، او بصیرت (عقل او فراست) ئ هم نه وی، نو داسې روند ته به څوک لار اونبایی ﴿لَا يَجُودُ﴾ د بصیرت نه ماخوځ دې، د روند چه بصیرت ئ وی نو څه لگ ډیر لارخودل ورته کیږي، او چه بصیرت ئ هم نه وی نو بیا خو ورته بالکل لار خودل ممکن نه وی، دلته هم د استفهام لحاظ وروستو دې اوډ (لو) اوډ مدخول د ده لحاظ مخکنی دې، او دلته هم مقصود نفی د عموم ده، یعنی نفی د قدرت په هدایت باندې په عامو احوالو کنش کما مر.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ٥

بیشکه الله تعالی ظلم نه کوی په خلقو هیڅ ظلم لیکن خلق په خپلو ځانونو په خپله ظلم کوی

وَيَوْمَ يُنْشَرُهُمْ كَانُوا لَمْ يَلْمُؤُوا

او نه کومه ورځ چه راجمع به کړی دوی لره دوی به گمان وکړی گویا کنش دوی درنگ نه وؤ تیر کړې

إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا

مگر یو ساعت د ورځې، پیژندگلی به کوی په مینځ خپل کنش، په تحقیق سره تاوانیان دی هغه خلق چه تکذیب کوی

بَلَقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٥﴾ وَإِنَّا لُرَبُّكَ بِبَعْضِ الَّذِي

به پیش کیدلو الله تعالى ته اونه دی دوی هدایت موندونکی اوکه ونبایو مونې ته بعضی هغه عذاب

نَعُدُّهُمْ أَوْ تَكْفُيْتَنَّا قَالَيْنَا مَرْجِعُهُمْ

چه وعده ئی کوؤ د دوی سره یا وفات کرو تالره (مخکنې د عذاب د دوی نه) پس زمونږ طرف ته راگرځیدل د دوی دی

ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٦﴾

بیا الله تعالى خبر دې به هغه کارونو چه دوی ئی کوی

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ الْنَّاسَ﴾ دا جواب د یو سوال دې چه الله جل جلاله دوی نه صلاحیت د اوریدلو او د لیدلو واخستلو نو آیا دا ظلم ندې، جواب: دا ظلم ندې بلکه دا د دوی د ظلم نتیجه ده ځکه چه دوی په خپل ضد او عناد باندې کلک وواو په باطل باندې مصر ووسره د علم نه، نو الله ﷻ ترې نه صلاحیتونه سلب کړل ﴿وَيَوْمَ يُخْشَرُهُمْ﴾ دا تخويف اُخروی دې، او عامل د یوم دپاره، یا مقدر (اذکرهم) دې یا دا متعلق دې د روستو (یتعارفون) سره ﴿كَانَ لُرَبُّ يَشْرَأُ﴾، دا جمله حال دې د ضمیر د هم نه په (يُخْشَرُهُمْ) کنې او اسم د (كَانَ) مقدر دې (ای کافم لم یلبثوا، ای یخسرهم مشبهین لم یلبث الا ساعة) یعنی الله ﷻ چه دوی لره راجمع کړی د قیامت په ورځ اوحال به داوی چه دوی گمان کوی چه مونږ په دنیا کنې یا په عالم برزخ کنې د ورځې یو ساعت تیر کړې دې، ځکه قانون دا دې چه کله په چا باندې ډیره سختی راشی نو د خوشحالی وخت یا د لگې سختی وخت ورته ډیر کم ښکاری ﴿يَتَعَارَفُونَ﴾ مشرکان به یوبل پیژنی او سره د تعارف نه د یوبل مدد به نه شی کولې نوپه دې سره به غم او صدمه نوره هم زیاتیرې ځکه چه د آشنا سړی نه د نفع توقع وی ﴿فَدَحَّرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا﴾ د دائمی خسارې سبب تکذیب د قیامت او د هدایت په لار باندې نه تلل دی، ﴿وَإِنَّا لُرَبُّكَ﴾ دا تسلی ده پیغمبر ﷺ ته او تخويف دې منکرینو ته، مقصد دادې چه که ستا په زندگي کنې مونږ دوی ته سزا ورکړو اوته ئی وه وینې اویا تالره مونږ وفات کړو برابره خبره ده چه بیا ورته سزا ورکړو په دنیا کنې یا ورنه کړو، نو په هر حال کنې د دوی راتلل مونږ ته دی، او الله ﷻ د دوی په اعمالو خبر دې نوپه قیامت کنې به ورته

سزاور کړې یعني اصل خای د سزا قیامت دې ، هلته به ورته کافی سزا ورکړې کيږي بیا به خبره ده چه په دنیا کښ ورته سزا ورکړې شی یا نه .

وَلِكُلِّ أَمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ

او لپاره د هر امت رسول دې ، پس هر کله چه راشی دوی ته رسول د دوی نو فیصله وکړې شی په مینځ د دوی کښ

بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝

په انصاف سره او به دوی به هیڅ ظلم نشی کولې وائی دوی چه کله به وی دا وعده که یی تاسې رښتی

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ۚ

وه وایه ته چه زه اختیار نه لرم د خپل خان لپاره د هیڅ ضرر دفع کولو اونه د نفعې حاصلولو لیکن هغه

شَاءَ اللَّهُ ۚ لِكُلِّ أَمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ

چه وغواړی الله تعالی نو هغه کيږی د هرې یوې ولې لپاره میعاد دې پس هر کله چه راشی میعاد د دوی

فَلَا يَسْتَأْذِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ۝ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ

پس نه روستو کيږی یو ساعت اونه دوی مخکښ کيږی د خپل میعاد نه . وه وایه ! خبر را کړئ ماته ، که راشی تاسو نه

عَذَابُهُ بَيِّنَاتٌ أَوْ تَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ۝ أَفَمِنْ إِذَا مَا وَقَعَ

عذاب د الله تعالی د شېې یا د ورځې نو څه خیز دې د عذاب نه چه زړئ غواړی مجرمان ، آیا بیا هر کله چه راشی عذاب

أَمْنَكُمْ بِهِ ۚ أَلَمْ يَكُنْ وَقَدْ كُنْتُمْ

نو تاسو به ایمان راوړئ بدي . وه به ویلې شی چه آیا اوس ایمان راوړئ تاسو ، او په تحقیق سره وئ تاسو مخکښ د دینه

بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ۝ ثُمَّ يَنْتَظِرُونَ الَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ

به تلوار سره مو طلب کولو «دا عذاب» بیا به وه ویلې شی ظالمانو ته ، وځنې عذاب د همیشوالی

هَلْ يُهْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ۝ وَلَيَسْئَلُنَّكَ أَحَقُّ هُوَ ۚ

نه شی در کیدلې تاسو ته بدله مگر د هغه عملونو چه تاسو به کول او تپوس کړی دوی ستا نه چه آیا حق دې دا عذاب؟

قُلْ اِنِّی وَرِیِّ اِنَّهٗ لَحَقُّ ۚ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِیْنَ ﴿۱﴾

وہ وایہ ہاؤ ۱ قسم دی ہے رب خما چہ بیشکہ دا خامخا حق دی اونه بن تاسی یج کونکی خیل خان لره

﴿تَمَكَّلْ اِنَّكَ رَّسُوْلٌ﴾ دا تحويف دينوى دې يعنى دهرامت د پاره رسول مقرر شوې دالله ﷺ د طرف نه ، نو چه كله به نبى دغه قوم ته راغې او دوئ به انكار او كړو نو په دوئ به دالله ﷺ د طرف نه عذاب راغې ، ﴿وَيَقُولُوْنَ مَنۢ هٰذَا الَّذِیۡ دَعَاۤ اِلَیۡكَ﴾ دا شكوه ده ، مشركينو دمكې به د ډير ضد د وجې نه نبى ﷺ نه د عذاب دجلدئ مطالبه كوله اوويل به ئ چه د كوم عذاب نه ته مونږ يروي نو هغه به كله راخى ؟ ﴿قُلْ لَاۤ اَمْلِكُ﴾ دا جواب د شكوي دې ، يعنى زه خپل خان لره اختيار د نفع حاصلولو يا د ضرر دفع كولو نه لرم ، نو د عذاب د متعين تاريخ ماته څه پته ده ؟ البته دا خبره يقينى ده چه دمجرمانو د عذاب دپاره معينه نيته مقررده چه د هغې نه مخكښ كيدې ياروستو كيدې نه شي ﴿لَاۤ مَاسَةَۤ اَللّٰهُ﴾ دا استثناء منقطع ده ، يعنى الله ﷻ چه څه غواړي هغه كيږي ، ﴿وَلَا يَسْتَقْوِرُوْنَ﴾ دا عطف دې ، په معطوف عليه كښ ئ يوڅو اقاوال دى ۱) عطف دې به شرط باندي نو د ﴿اِذَاۤ جَاءَ﴾ ماتحت نه دې بلكه د (لكل امة اجل) ماتحت دې يعنى د هرې ډلې د مجرمانو دپاره نيته وى د عذاب چه دغه نيته نه ، نه مخكښ كيږي . او چه كله دغه نيته راشي نو بيا نه روستو كيږي ۲) بعض وائى چه كه دا عطف شى په جزاء باندي نو ذكر د (لايستقدمون) دپاره د مبالغې دې په تحديد اوپه تعين د وقت د عذاب كښ اوپه نفى د تاخر كښ لكه مثلا څوك چه دوكان دار نه دڅه څيز د قيمت تپوس كوى او هغه ورته اوبښائى نو اخستونكې ترې نه طلب دكمولو او كړى نو دوكان دار وائى چه په دې كښ كمې بېشې نه كيږي نو ظاهر ده چه اخستونكې خو د كمى طلب كړې وو ، او د زياتولو طلب ئى نه وو كړې نو د زياتى نفى د مبالغى دپاره ده ، ۳) علامه زمخشرى وائى چه (لايستقدمون ساعه ولايساعرون) كناية ده د دې نه چه عذاب په خپل وقت راتلل يقينى دى ، او په كناية كښ د لفظ حقيقى معنى نه وى مقصود ، نو دلته هم د تقدم او تاخر نفى ، اثبات لره اعتبار نشته ، او ۴) حضرت شيخ رحمه الله فرمائى چه جزا د شرط محذوفه ده (اي اذا جاء اجلهم يعذبون) يعنى چه نيته د عذاب راشي نو دوئ ته به عذاب وركولې شى او بيا نه يو سيكنډ روستو كيږي او

نه مخکنس کیری ﴿قُلْ اَرَاَيْتُمْ﴾ دا زجر او تخويف دي ، يعنی که د الله تعالى عذاب دشپي په وخت کښ راشی چه تاسو اوده یئ ، یا د ورځې راشي چه تاسو خپلو دنیاوی دهندو کښ مشغوله یئ نو دا مجرمان چه د الله تعالى عذاب په جلدئ سره غواړی ، نو د دوی به څه بجاز او کړي ، هر کله چه بجاؤ نه شی کولې نو د عذاب په جلدې سره د راتلو مطالبه څه فائده نه لری ، په ﴿مَاذَا يَسْتَعْجِلُ﴾ کښ مختلف توجیها ت دی : (۱) (ماذا) په معنی د (ای شی) سره دې . ضمیر د (منه) راجع دې (ماذا) ته ، معنی داده چه څه تدبیر دې د دفع د عذاب دپاره ، چه دهغي د وجې نه دامجرمان عذاب زرغواړی (۲) (ماذا) په معنی د (ای شی) سره دې او استفهام دپاره د تعظیم دې او ضمیر د (منه) راجع دې لفظ د الله ﷻ ته او معنی دا شوه چه څومره عظیم شې دې چه دوی ئ د الله ﷻ نه زر غواړي ، (۳) (ماذا) په معنی د (ای شی) سره او (منه) ضمیر راجع دې عذاب ته ، يعنی (ای شی من العذاب) يعنی کوم یو قسم د عذاب دې چه د زر غوختلو دې ، د عذاب هیڅ قسم د غوختلو څیز نه دې بلکه د پناه غوختلو څیز دې ﴿اِنَّ اَكْبَرًا وَّقَعًا مَّا نُمْسِكُ﴾ دلته تقدیم او تاخیر دې (ای اذا وقع ثم امنت) يعنی که دوی دا تدبیر اختیار کړی چه عذاب کله راشی نو دوی به ایمان راوړی ﴿مَا لَکُمْ﴾ دلته (يقال لهم) مقدر دې يعنی ملائکه به ورته اووایی چه آیا تاسو اوس ایمان راوړئ؟ او تر اوسه پورې خو تاسو عذاب زر غوختلو ، ﴿ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ دا تخويف اخروی دې ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ﴾ دا شکوه ده يعنی که دوی ستانه تېوس او کړی چه آیا دا عذاب حق دې ، او ریشتیا دې ﴿قُلْ اِي﴾ دا جواب دې د شکوی ، (ای) حرف ایجاب دې يعنی (هاؤ) حق دې او د تاکید دپاره ورسره قسم ذکر کیری ﴿وَرَبِّ﴾ ځما دې په خپل رب قسم وی چه حق دې ﴿يُبَيِّنُ لَكُمْ﴾ بیچ کونکي د عذاب نه خپل ځان لره .

وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْقَدَتْ

او که شی لپاره دهغه نفس^{۱۱} چه ظلم (شرک) ئ کړيدې هر هغه څه چه په زمکه کښ دی خامغا به دې په خپله فديه کښ ورکړی

په ۱ وَاَسْرُوا الْقَدَمَةَ لَنَا رَاَوْا الْعَذَابَ ۚ وَفُتِنُوا بَيْنَهُمْ

هغه ، او پټ په زړه کښ به ولرې دوی پښیمانی کله چه دوی وه وینی عذاب ، او فیصله به وکړې شی په منځ د دوی کښ

بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يَظْلَمُونَ ۝

په انصاف سره او په دوی به هیڅ ظلم نشی کیدی

﴿وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ﴾ دا تخویف اخروی دې او د ظلم نه مراد کفر او شرک دې ، مشرک به د قیامت په ورځ دا تمنی کوی چه که د دنیا دا ټول دولتونه ، مال جواهر ، څما سره شی نو دا ټول به څه په فدیة کښ ورکړم خو چه د عذاب نه خلاص شم ، لیکن داسې نشی کیدی ﴿وَأَسْرُوا﴾ اِثْمًا ﴿﴾ مشرک چه د قیامت عذاب اووینی نو په خپل شرک او بدو اعمالو به ډیر نادم شی (اسرو) په معنی د اخفاء سره هم راځی اوپه معنی د اظهار سره هم راځی دلته دواړه اراده کولې شی ، مشرک په اول خپل ندامت پټ ساتی د پیغورنه د بچ کیدو دپاره لیکن بیا به بی اختیاره شی نو د ندامت اظهار به اوکړی ، چغې به کړی ، (بهرئ علی ما فرطت من جنب الله) او (یاویلنا قد کنا فی غفلة من هذا) ، او مراد د پټولو او ظاهرولو د ندامت نه پټول او ظاهرول د آثارو د ندامت دی لکه ژړا ، فریاد ، خپل لاسونه چیچل وغیره ، ځکه چه ندامت په خپله د باطنی امورو نه دې نو هغه خو همیشه پټ دی ، اود ﴿وَأَسْرُوا﴾ دریمه معنی هم کړې شوې ده ، یعنی اخلاص یعنی دوی به په اخلاص سره ندامت اوکړی په کفر او معصیت باندې ، لیکن په دې وخت کښ ندامت نفع نه ورکوی .

آلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ اَلَا اِنَّ

خبردار ۱ ۱۱ بيشكه خاص الله تعالى لره دې اختيار دهغه څه چه په اسمانونو کښ دی او په زمکه کښ دی ، خبردار ۱ بيشكه

وَعَدَ لِلّٰهِ حَقُّ وَلٰكِنْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ

وعدۀ د الله تعالى رښتیا ده لیکن اکثر دخلقو ته ، نه پوهیږي . خاص الله تعالى ژوندی کول کوی اومړه کول کوی

وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ

او خاص هغه ته به ورگرځولې شی تاسو. اي خلقو! په تحقيق سره راغلي دي تاسو ته نصيحتۀ دطرف درې ستاسو ته.

وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ ۚ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ

اوشفاء، دهغه مرضونوچ په سينوکښ دي، اوهدايت او رحمت لپاره د مؤمنانو. وه وايه په فضل د الله تعالى

وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا ۖ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣﴾

او په رحمت د هغه سره پس پدي دي خوشحاله شي خلق، دا ډير غوره دي د هغه مال نه چه جمع کوي ئ دوي

﴿الْآيَاتُ﴾ داشپېرم عقلی دليل دي په توحيد باندې، يعنې د زمکې او د اسمان دهرخير

تصرف او اختيار د الله ﷻ په قدرت کښ دي ﴿هُوَ يَخْلُقُ وَيُخَيِّتُ﴾ او داسې قادر، متصرف دي

چه مرگ او ژوند ده په قبضه کښ دي ﴿الْآيَاتُ وَعَذَابُ﴾ هر کله چه مالک او مختار دي، نو په

خپله وعده پوره کولو هم قادر دي، ﴿هُوَ يَحْيِي﴾ حيوة هغه درکړي دي او بيا به موت راولي او

خپل خان ته به تاسو راوبلي، او مومنانو ته به نيکه بدله ورکړي، او منکرينو ته به سزا ورکړي

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ دا ترغيب دي اتباع د قرآن ته ځکه اتباع د قرآن ذريعه د نجات ده د عذاب

دائمی نه، دلته د قرآن څلور صفات ذکر شوي دي: (١) موعظة من ربکم، (٢) شفاء لما فی

الصدور، (٣) هدي، (٤) ورحة، صاحب د روح المعانی د بعض محققينو نه نقل کړي دي

چه په دي آيت کښ مراتبو د کمال د نفس انساني ته اشاره ده، نو څوک چه تمسک بالقران

اوکړي نو په دغه تمامو مراتبو به فائز شي: اول: خپل ظاهر د نالائقه افعالو نه پاکول، دي ته

اشاره ده په لفظ د ﴿مَوْعِظَةٌ﴾ سره، ځکه چه وعظ زجر عن المعاصی ته وائی، دویم باطن د

عقائدو فاسدو او ملکاتو ردی نه پاکول، دي ته اشاره ده په ﴿وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ﴾ سره.

اوډي دواړو مرتبو ته تخلصي ويلې شي، دویم: نفس خائسته کول په عقايدو حقو سره، او په

اخلاقو فاضلو سره، او دي ته اشاره ده په ﴿وَهُدًى﴾ سره، ځکه بغير د ﴿وَهُدًى﴾ نه نفس نه

خاسته کیبری، **خلووم** د ظاهر او د باطن د درست کولو نه بعد په انوارو الهیو باندې فانر کیدل او د انواراتو او تخلیاتو الهیو مستحق گرزیدل او دې ته اشاره ده په لفظ د **﴿وَرَحْمَةً﴾** سره، او دې دواړو مراتبو ته تحلی وېلې شی، او امام رازی **رحمته** وای چې په دې کښ اشاره ده شریعت، طریقت، حقیقت، نبوت، خلافت ته، ځکه **﴿مَوْعِظَةً﴾** اشاره ده تطهیر د ظاهر ته او دا شریعت دې او **﴿وَشَفْلَةً﴾** اشاره ده تطهیر د ارواحو ته د عقائدو فاسدو اخلاقو ذمیمو نه او دا طریقت دې او **﴿وَهْدًى﴾** اشاره ده ظهور حق ته په قلوبو د صدیقینو کښ، او دا حقیقت دې او **﴿وَرَحْمَةً﴾** اشاره ده رسیدلو د کمال او اشراق ته، حتی چه غیر لره کامل کړی، او دا نبوت او خلافت دې.

﴿يُقَاتِلُ الْكُفُورَ وَيَرْجُوهُ﴾ مجاهد او قتاده وائی (۱) چه د فضل نه مراد قرآن دې او د «رَحْمَةً» نه مراد دادې چه مونږنې اهل د قرآن او گرځولو (۲) او د ابن عباس **رحمته** نه روایت دې چه فضل د الله **رحمة** اسلام دې او رحمة الله **رحمة** قرآن دې (۳) او بعض وائی چه فضل قرآن دې او رحمت سنت دې (۴) او چاویلی دی چه فضل اسلام دې او رحمة جنت دې، او نشته دې منافات په دې اقوالو کښ، اودا جار مجرور متعلق دی د محذوف سره (ای لیفرحوا بفضل الله وبرحمته)، او بیا جار مجرور مقدم شو دپاره د دلالت په حصر او اختصاص باندې، او په **﴿فَلْيَفْرَحُوا﴾** باندې فاء جزائیه داخله شوه دپاره د دې چه په معنی د سببیت باندې دلالت او کړی، نو (بفضل الله وبرحمته فلیفرحوا) ترې نه جوړ شو، بیا په درمیان کښ **﴿فَبِذَلِكَ﴾** راوړې شو، د تاکید دپاره او فاء په (فلیفرحوا) کښ په قول د بعضو باندې زانده ده، او بعض وائی چه **﴿فَبِذَلِكَ﴾** کښ فاء زانده ده لیکن راجحه داده چه یوه فاء هم زانده نه ده، بلکه فاء جزائیه ده او په کلام کښ تکرار دې د پاره د تاکید، نو اصل طویل عبارت داسې شو (ان فرحوا بشئ فبذلك لیفرحوا، فلیفرحوا بذلك) نو د (فبذلك) دپاره جار مجرور عامل محذوف دې، او د (لیفرحوا) دپاره معمول یعنی جار مجرور محذوف دې او (ذلك) اشاره ده مجموعې د فضل او رحمة ته، یعنی د خوشحاله کیدلو شی صرف او صرف قرآن، سنت او جنت دې، اللهم اجعلنا فرحین بفضلک ورحمتک یا ارحم الراحمین. **﴿وَمَا يَجْمَعُونَ﴾** نه مراد د دنیا هر رنگه مالونه، عزتونه او ډگرې دی

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْنَاهُ

وہ وایہ تہ آیا فکر کریدی تاسو^۱ چه هغه څه چه پیدا کړیدی الله تعالى ستاسو دپاره څه رزق پس تاسو گرزوئ

مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ

بعضی دهغې نه حرام او بعضی حلال وه وایہ تہ آیا الله تعالى اجازت کړیدی تاسو ته یا په الله دروغ جوړوئ تاسو.

وَمَا كَانَ عَلَى الدِّينِ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ

او څه گمان دي^۲ دهغه کسانو چه جوړوي په الله تعالى باندې دروغ، چه څه به وکړې شی د دوي سره، په ورځ د قیامت

إِنَّ لِلَّهِ لَدُنْهُ فَضْلٌ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ

، بیشکه الله تعالى خاوند د فضل دي په خلقو، لیکن ډیر خلق شکر نه کوي.

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾ دا په توحید باندې اووم دلیل عقلی دي، یعنی هر کله چه ثابت شوه چه د زمکې او د آسمان د هرڅه مالک صرف الله دي نو اوایې چه تاسو په خپلې مرضی سره د هر څه تحریم او تحلیل ولې کوئ، آیا الله ﷻ تاسو ته اجازت درکړې دي، یا دا خپل فعل الله ﷻ ته منسوب کوئ، او په الله ﷻ باندې افتراء کوئ، مشرکانو به په بعض اوقاتو کښ خپل مشرکانه کارونه الله ﷻ ته منسوب کول، او ویل به ئ (ان الله امرنا به)، ﴿مَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾ نه مراد پیدا کول دي او تعبیر په (انزل) سره ځکه اوشو چه د برکاتو نزول اسمان ته منسوب کولې شی، او د رزق نه مراد فصلونه، څاروی، غله وغیره دي، مشرکانو به کله د خپلو معبودانو خوشحاله کولو دپاره فصلونه غلې مقرر کولې، او کله به ئ حیوانات، بحیره سائبه مقرر کول، او د دي خوراک به ئ حرام گنړلو، دا تحریمات د غیر الله دي ﴿وَمَا كَانَ الدِّينَ﴾ دا تخويف دي ﴿يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ د ظن دپاره مفعول فيه دي یعنی د قیامت په باره کښ د افتراء کونکو څه خیال دي، آیا د دوي مواخذه به نه کیږي؟.

۱- اووم دلیل عقلی په توحید.

۲- تخويف.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ

اونه ني ته په يو حال کښې ^{۱۱} او نه لولې ته د الله تعالى د طرف نه څه قرآن. اونه کوي تاسو څه کارونه

إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ ۖ وَمَا يَعْزُبُ

مگر يو مونږ په تاسو باندې حاضر ناظر، کله چه تاسو ورننوځي (شروع کوي) په هغې کښې اونه شي پټېدې

عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ

د رب ستا نه په مقدار د زړي، په زمکه کښې اونه په آسمان کښې، اونه ډير وړوکې دې دينه او نه لوي

إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ۝

مگر په کتاب ښکاره کښې دي.

﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ﴾ او دا اتم دليل عقلی دې په توحيد باندې دپاره د نفی د شرك فی العلم او (شان) هغه کار او عمل ته ویلې شی چه معنی به او مهمت وي ﴿وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ﴾ شان عام وو، او تلاوت د قران خاص او امتیازی علم دې، نو دا تخصیص بعد التعمیم دې، او ضمیر د ﴿مِنْهُ﴾ ضمیر مبهم دې او ﴿مِنْ قُرْآنٍ﴾ ورله بیان دې، یا ضمیر د منه راجع دې لفظ د الله ﷻ ته او من ابتدائیه دې، او ﴿مِنْ قُرْآنٍ﴾ کښې من تبعیضیه دې، معنی داشوه چه نه لولې د الله ﷻ د طرف نه بعض قران ﴿وَلَا تَعْمَلُونَ﴾ دا تعمیم بعد التخصیص دې، یعنی ستا او ستا د تلاوت څه خصوصیت نشته، بلکه تمام مخلوق چه هر قسم عمل کوي ﴿إِذْ تُفِيضُونَ﴾ کله چه تاسو په هغې کښې همه تن مصروف یئ نو الله ﷻ ستاسو دهر فعل نه او په هر وقت او هر مکان کښې باخبر او حاضر اوناظر دې ﴿وَمَا يَعْزُبُ﴾ دا بیا تعمیم بعد التخصیص دې، یعنی صرف د بندگانو اعمال نه، بلکه په زمکه او آسمان کښې هره ذره او د دې نه کم مقدار هم د الله ﷻ نه پټ نه دې، بلکه دهغه په علم محیط او کتاب مبین کښې دی (ذره) هغه وړوکي جزء ته ویلې شی چه په نظر نه راځي مگر داچه په ضوء دشمس کښې په محاذات د سوري کښې

راشی نو هله لیدی شی ﴿أَسْتَعْرَفَ﴾ صیغه د اسم تفضیل ده یعنی د ذری نه ډیر زیات وړوکې .
جزء چه تقسیم نه قبلوی ، (جز لا یتجزی).

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ أَلَيْسَ
خیردار یشکه دوستان د الله تعالی نه به وی هیڅ یره په دوی باندې اونه به دوی غمزن کیږی دا هغه کسان دی
أَمْنُوا وَكَانُوا يُتَّقُونَ ۝ لَهُمُ الْمُسْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۝
چه ایمان ئی راوړې دې اوځان ساتی د گناه نه د دوی لپاره زیرې دې په ژوند دنیوی کښ او په آخرت کښ
لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝ وَلَا يَحْزَنكَ قَوْلُهُمْ ۝
نسته بدلیل کلمو (وعدو) د الله تعالی لره. هم دا کامیابی لویه ده . او غمزن دې نه کړی تا لره وینا د دوی
إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۝ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝
بیشکه عزت د الله تعالی په اختیار کښ دې ټول، هغه هرڅه اوړی او په هرڅه پوهه دې

﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ﴾ دا بشارت دې د الله ﷻ دوستانو ته، ابن کثیر او نورو محققینو لیکلی دی چه دې نه مراد نفی د خوف او د حزن اخروی ده، او ډیرو مفسرینو په کښ تعمیم کړې دې یعنی مراد نفی د خوف او حزن دنیوی او اخروی دواړه دی ، د اخروی خوف حزن نفی د اولیاء نه خو ظاهره ده، او هرچه نفی د دنیوی خوف ، حزن ده نو د دې مطلب یا دا دې چه په دوی باندې الله ﷻ داسې سخت تکلیف او امتحانات نه راولی چه دوی ته خوف، حزن لاحق شی. یا دا مطلب دې چه ددوی زړونه د خپل الله ﷻ محبوب سره لگیدلی دی، نوکه امتحانات تکالیف راشی نو د دوی توجه ټوله خپل محبوب حقیقی ته وی ، او د هغه په انواراتو او تجلیاتو کښ مستغرق او مست وی. نو د دنیا د هیڅ قسم حالاتو نه متاثر نه وی ، شهر :

نه شادي داد ساماني نه غم آورد نقصانی به پیش همت ماهر چه آمد بود مهمانی

﴿أَلَيْسَ﴾ اَمْنُوا ۝ دا د اولیاء الله نشانی او تعریف بیانول دی، یعنی ولی هغه دې چه دا دوه صفتونه او علامې پکښ موجودې وی : اول ایمان او دویم تقوی یعنی ځان بچ کول د معاصیو او بدعاتو نه نو که د چا په عقیده کښ شبهه د شرک وی یا په معاصیو او بدعاتو

کین مبتلا وی نو هغه ولی نه دې، روح المعانی د دوی په حق لیکي چه (لیس له منها سوي الدعوي) او علامه شربینی لیکي . (فکل من کان بالشرع علیه اعتراض فهو مغرور مخادع ، ولی المظهری لَیْسَتْ علامة الولاية ما زعمت العوام من خرق العادة ولا علم الغیبات فانما لاتوجب فی کثیر من اولیاء الله تعالی وقد یوجد فی غیرهم علی سبیل الاستدراج وقد قال الصوفیة الکرامة حیضة الرجال یجب استارها) او ولی ته ولی خکه ویلې شی چه ولی قرب ته وائی او په ایمان او تقوی سره الله ﷻ ته قرب بلا کیف راخی او په شرکیاتو او معاصیو سره بعد رازی نه قرب . حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه وائی چه د ایمان او د تقوی ډیر مدارج او مراتب دی نو چه کومه درجه ایمان او تقوی په چا کین موجوده وی نو په دغه درجه کین به ولایت ورته هم حاصل وی ، نو هر مؤمن متقی د الله ﷻ ولی دې، لیکن په عرف کین چه څه رنگه د لک مال مالک (لکه لس شل روپی) ته مالدار نشی ویلې ، اگر که د لغوی معنی په اعتبار سره مالدار دې ، نو دغه شان دلک ایمان او تقوی خاوند ته په عرف کین ولی نشی ویلې تر څو پورې چه یوه خاصه ممتازه درجه د تقوی ئ نه وی موندلې ، او په احادیثو کین د هغوی څه آثار اوعلامات ذکر شوی دی ، لکه په یو روایت کین راغلی دی چه اولیاء هغه خلق دی چه د دوی په لیدلو سره الله ﷻ په یاد راخی او په یو روایت کین د حضرت عمر رضی الله عنه نه مذکور دی ، (هم قوم تحابوا فی الله علی غیر ارحام بینهم ولا اموال یتعاطون) یعنی اولیاء هغه خلق دي چه د یو بل سره محبت صرف دالله ﷻ د وجې نه کوی، بغیر د څه لالچ نه ، امام نووي رحمته الله علیه د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه نه نقل کړی دی (اذا لم تکن العلماء اولیاء الله فلیس الله ولی) یعنی که علماء اولیاء نه وی نو بیا به په مخ د زمکه هیڅ څوک ولی هم نه وی ، جاهلان اولیاء نشی کیدی (لَهُمُ الْبَشَرُ) اولیاء الله ته د بشارت په دنیا کین مختلف صورتونه دی : (۱) په قرآن او حدیث کین په ایمان او اعمال صالحو د بشارت ذکر راغلیدی ، (۲) په زنکدن کین ورته فرشتې بشارت ورکوی ، (وابشرو بالجنة التي كنتم توعدون) ، (۳) رویای صالحه، نیک او خائسته رشتینی خوبونه، لکه په حدیث کین دی (هي الرؤيا صالحه يراها المؤمن او تُرأى له) او په بل روایت کین دی (ذهب النبوة وبقيت المبشرات) په حدیث د مسلم کین دی چه یو سړې نیک عملونه کوی او نور خلق ئ تعریفونه په هغې سره کوی (تلك عاجل بشرى من الله) اوهر چه بشارت دې په آخرت کین نو هغه دادې چه په قبر او حشر کین به ورته فرشتې بشارت

ورکوی د جنت ﴿لَا تَبْوِيلَ﴾ د الله ﷻ په خبرو کښ تبدیل نشته ، کومه وعده ئ چه کړې ده نو هغه به خامخه پوره کيږي . ﴿وَلَا يَحْزَنُ لَكَ قَوْلُهُمْ﴾ ، داتسلی ده نبی ﷺ ته یعنی د مشرکانو د تکلیف رسولونه او د توهین آمیز اقوالو نه غمژن کيږه مه ځکه چه ﴿إِنَّ الْوَسْرَةَ لِلَّهِ﴾ یعنی عزت او ذلت د الله ﷻ په اختیار کښ دې او هغه ستا د عزت د دنیا او آخرت فیصله کړې ده ، او هغه هرڅه او وړی او په هر څه پوهه دې .

آلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ

خبردار! د الله تعالى په اختيار کښ دې هغه څوک چه په آسمونو کښ دې او هر هغه څوک چه په زمکه کښ دې

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ هُرَّكَاءٌ

او تابعداري نه کوی هغه کسان چه رابلی او عبادت کوی د ماسوی د الله تعالى نه د شرکاؤ (حقبة)

اِنْ يَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ ۝

تابعداري نه کوی دوی مگر د گمان ، اونه دوی دوی مگر اتهکل کارونه کوی «دروغ وائی»

﴿اَلَا اِنَّ يَوْمَ فِى السَّعٰوٰتِ﴾ دا نهم دلیل عقلی دې یعنی دا ټول انسانان ، فرشتې او تمام مخلوق د الله ﷻ مملوک او محکوم دې ، او عاجز بندگان دې او په دوی کښ هیڅوک هر څه اوریدونکې نشته نو د دې وجي نه د بلنې مستحق نه دې ﴿وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِيْنَ﴾ دا زجر دې (الذین) موصول سره د صلی نه فاعل د (يَتَّبِعُ) دې او (شرکاء) مفعول د (يتبع) دې او د (يدعون) مفعول محذوف دې چه (شرکاء) دې مطلب دا شو چه کوم خلق ماسوا د الله ﷻ نه شرکاء بلې او د هغوی نه مرادونه مقصدونه غواړی نو دوی په حقیقت کښ د شرکاؤ اتباع نه کوی ، ځکه چه په حقیقت کښ خو شرکاء نشته دی بلکه دوی په حقیقت کښ د خپل ظن او وهم اتباع کوی په خپل ظن ، تخمین سره ، د الله ﷻ مخلوق د الله شریک گرځوی . او د هغوی عبادت کوی . او حاجتونه ، مرادونه ترینه غواړی ، حالانکه په حقیقت کښ د الله ﷻ دپاره هیڅ څوک شریک نشته ، مشرکان صرف په خپل خانۍ اتهکل پسې روان دی .

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا

خاص الله تعالى هغه ذات دې ^۱ چه گرځولی ئ ده ستاسو لپاره شپه (تیاره) د دې لپاره چه تاسو آرام وکړئ

لِيُوْثِقَ رُءُوسَ النَّاسِ بِأَنَّهُ فِي ذَلِكَ يُخْذُ الْغَنَمَ ۝ قَالَُوا

پدې کتب او گرځولې ئ ده ورځ رنځا ، بيشکه پدې کتب دلائل د توحيد دې دپاره دهغه قوم چه څه آوری وائی دوی

أَخَذَ اللَّهُ وَلَكِنَّ سُبْحَانَهُ ۝ هُوَ الْعَزِيزُ ۝ لَهُ

چه نیولې دې ^۲ الله تعالى ځان لره ځوي ، پاک دې الله تعالى د ولد نه هغه بی حاجته دې خاص هغه لره دې

مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۝ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطٰنٍ بِهٰذَا ۝

د هغه څه چه په آسمانونو کتب دې او هغه څه چه په زمکه کتب دې، نشته دې تاسو سره هېڅ دلیل پدې خبره باندې.

اَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝ قُلْ اِنَّ اِلٰهِنَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ

آیا وایئ تاسو په الله تعالى هغه خبره چه نه پوهیږئ په هغې وه وایه ایشکه هغه کسان چه جوړوی په الله تعالى باندې

الْكِبٰبِ لَا يُفْلِحُونَ ۝ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ

اډروغ، نه شی خلاصیدي د عذاب د الله تعالى نه دوی لره لږې مړې دې په دنیا کتب ، بیا مونږ ته را گرځیدل د دوی دې

ثُمَّ لِيَذِبْنَهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ۝

بیا به وځکوؤ دوی ته عذاب سخت په سبب دهغې چه دوی کفر کولو.

﴿مُرَّ الْوَيْ جَعَلَ لَكُمْ اَيَّلًا﴾ دا اسم دلیل عقلی دې په توحيد باندې ، د (جعل لكم الیل)

دپاره مفعول ثانی محذوف دې چه مظلماً دې ، او د ﴿وَالنَّهَارَ مُتَجَسِّرًا﴾ دپاره علت حذف

شوي دې چه (لنبتوا من فضله) دې دمعطوف عليه په جانب کتب د علت ذکر قرینه ده د پاره د

علت معطوف، او په جانب د معطوف کتب دمفعول ثانی ذکر قرینه ده دپاره د مفعول ثانی په

۱- اسم دلیل عقلی.

۲- شکوه، اوجواب ئ په پنځه وجوهاتو سره.

معطوف علیه کنس او دا ایجاز ، بلاغت دقران اعجاز دې ﴿قَالُوا اَتَعْبَدُ اللّٰهَ وَلَكِنَّا﴾ دا شکو ده او تعبیر په ﴿اَتَعْبَدُ﴾ سره دلالت کوی په دې چه دوی خپل معبودانو لره حقیقی ولد نه دې ویلې بلکه پشان د ولد ئ ورته ویلی دی یعنی محبوبان ، او نازولی دی پشان د ولد . نو ځکه ئ دوی ته شفعا ویلی دی . او همدارنگه لکه څنگه چه د پلار آثار او صفات په ځوئ کبس وی نو دغسې دالله ﷻ صفات د الوهیت زمونځ په دې معبودانو کبس شته . نو الله ﷻ دوی د دې قول رد په پنځه وجوهاتو سره کوی : (۱) ﴿سُبْحٰنَكَ﴾ یعنی الله ﷻ پاک دې د عیب او د اولاد نه ، (۲) ﴿هُوَ الْقَيُّوْمُ﴾ ، الله ﷻ غنی دې اولاد ته ئ هیڅ ضرورت نشته دې (۳) ﴿لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ﴾ د ټولو اسمانو اختیار هم هغه سره دې د هیڅ کار اختیار ئ چاته نه دې حواله کړې ، (۴) ﴿اِنْ عِنْدَكُمْ﴾ ، تاسو سره په دې خپله خبره هیڅ دلیل نشته بلکه دا باطله او بې دلیل دعوی ده ، (۵) ﴿اَنَقُولُ﴾ یعنی تاسو الله ﷻ ته داسې خبره منسوب کوئ چه هغه ستاسو په جهالت باندې مینى ده ، ﴿قُلْ اِنَّ اِلٰهَیْنَ﴾ دا زجر او تخويف دې یعنی څوک چه داسې بى سنده خبرې الله ﷻ ته منسوب کوی نو هغه به هیڅ کله فلاح نه مومی ، اونه به د عذاب نه بچ شی ﴿مَتَّعْ فِی الدُّنْیَا﴾ یعنی د دنیا کامیابی متاع قلیل دې او په حقیقت کبس او دالله ﷻ په نزد داکامیابی نه ده ، نو ځکه ئ کفارو ته ورکړې ده : (لوکانت الدنيا عندالله تزن جناح بعوضة ماسقې الکافر منها شربة ماء) .

وَأَوَّلُ عَلَيْهِمْ نَحْأ نُوحٌ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يٰقَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ

او واوروه دوی ته ^(۱) حال د نوح کله چه ئ وه وئیل خپل قوم ته ای قومہ څما ، که گران وی په تاسو باندې

مَقَامِي وَتَذَكِّرُنِي بِالْهِیِ اللّٰهَ فَعَلَى اللّٰه تَوَكَّلْتُ

و دریدل څما ، او نصیحت کول څما تاسو ته په آیاتونو د الله تعالی سره پس په الله تعالی باندې څما توکل دې

فَاجْمَعُوا اَمْرَكُمْ وَفَرِّكَاكُمْ ثُمَّ لَا یَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَیْكُمْ عَمَةً

نو پس تاسو ټول کلک کړئ تدبیر خپل او راوېلئ خپل شرکاء ، بیا دې نه وی تدبیر ستاسو په تاسو باندې پټه

ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٠﴾ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ

بیا تکلیف راؤرسوئ ما ته او مهلت مه را کوئ ماته . پس که تاسو مخ وارولو ، نو ما ندې غوښتلې ستاسونه څه اجرت

إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ ۖ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١١﴾ فَكَذَّبُوهُ

ندې اجر څما مگر په الله تعالى دې او ماته حکم شوې دې چه یم زه د منونکو نه . پس دوئ تکذیب کولو د هغه

فَتَجَبَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلِيفَ

نو بیج کړو مونږ هغه لره او هغه چا لره چه د ده ملگری وؤ په کشتی کښ او وگرځول مونږ دوئ لره جانشین

وَأَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٢﴾

په زمکه کښ او غرق کړه مونږ هغه کسان چه دروغئ گنړل زموږ آیتونه ، پس وگوره چه څرنګه شو انجام د یرولو شوؤ

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ﴾ دا د تخويف د نبوی اوله تفصیلی نمونه ده، یعنی حال د قوم د نوح
 ته او گورئ ، کله چه ئ زما د پیغمبر نافرمانی او کړه او توحید ئ قبول نه کړو نو مونږ
 هلاک کړل ، نو که تاسو ئ هم نه منئ نو تاسو به هم هلاک شئ ﴿کَذَّبُوا﴾ (ای شق و عظم) ﴿تَقَامِ﴾
 مقام په اصل کښ اسم مکان دې او دا کنایه ده د نفس نه ، یا مصدر میمی دې په معنی د
 اقامت او لبت سره ، یعنی وخت تیروول ، یا ترینه مراد قیام دپاره د دعوت او وعظ دې ، او
 ﴿وَنَذِکْرٍ﴾ ورله عطف تفسیر دې او په دې کښ اشاره ده چه هغه به دعوت او وعظ په ولاړې
 سره کولو ، او دغه شان روایت دې چه عیسی عليه السلام به حوارینو ته وعظ په ولاړه باندې کولو ، او
 دغه شان به نبی ص اکثر وعظ په ولاړه باندې کولو ، ﴿فَقُلْ اللَّهُ تَوَكَّلْتُ﴾ داجواب د شرط دې
 ، او دا عبارت دې د عدم مبالات او التفات نه (ای لا ابالی بکم) یعنی زه ستاسو هیڅ پروا نه
 کومه ، او نه ستاسونه خوف او یره کوم ، یا جواب د شرط محذوف دې ، او دا مذکور په هغې
 دال دې (ای ففعلو ما شئتم فلا ابالی بکم) یعنی که په تاسو وعظ بد لگی نو چه تاسو څه کوئ
 نو هغه کوئ ، څما پروانسته ، ځکه چې څما توکل په الله ص دې ﴿فَاتَّخِمْزُوا أَمْرَكُمْ﴾ دا عطف دې
 په جواب د شرط یا دا جواب د شرط دې ، او مخکښ ﴿فَقُلْ اللَّهُ تَوَكَّلْتُ﴾ داجمله معترضه
 ده ، په درمیان کښ او اجماع اتفاق دآراء ته وائی یعنی تاسو ټول خپلې رای راجمع کړئ ،

یعنی کلك عزم او كړئ په هغه امر او كار باندې چه تاسو ئ كوو ماته د تكليف رارسولو په باره كښ ، ﴿وَتُرْكَاهُمْ﴾ واو په معنی د مع سره دې ، نودا مفعول معه دې یا فعل محذوف دې (ای وادعو شركانكم) یعنی راوغواړئ خپل شركاء ماته د تكليف رارسولو دپاره ﴿عَنْهُ﴾ یعنی تاسو چه خدا د هلاك او ايداء څه تدبير كوو نوڅرنگند ئی او كړئ ځكه چه زه څو ستاسو نه څه تيخته نه كوم نو پټ تدبير ته ضرورت نشته ، او دارنگه ښكاره تدبير د پټ تدبير نه زر كاميابيږي ﴿ثُمَّ أَقْبَضُوا إِلَيْكَ﴾ یعنی بيا ماته تكليف راوړسوي قضا په اصل كبر دين (قرض) وركولو ته وائی ، نو څه رنگه چه قرض وركول ضروري وی نو دغه رنگ په تاسو دې ضروري وی چه ماته ضرر راوړسوي ، نودلته استعاره مكنيه او تخييليه ده ﴿فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ﴾ یعنی كه تاسو خدا د نصيحت قبولو نه مخ اړوئ نو خدا هم څه پړواه نشته ، ځكه چه زه ستاسو نه څه اجرت او تنخوا نه غواړم ، د حق د بيانولو دپاره مانع او ركاوټ دوه خبرې دی يو يره او دويمه طمع ، نو حضرت نوح ځه د دواړو نفی او كړه ﴿فَكَلَّمْنَاهُ﴾ ماضی د استمرار دپاره ده ، یعنی دوي په تكذيب باندې مستمروو ، نو دالله ځه د طرف نه پرې طوفان راغي ، او ټول نافرمان خلق ئی هلاك شول ، او نوح ځه ته الله ځه نجات وركړو ﴿عَلَيْكَ﴾ یعنی صرف د نوح ځه اولاد په زمكه كښ آباد شو ، او دې وجې نه نوح ځه ته آدم ثاني ويلي شى .

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ لِيَأْمُرَهُم بِالْمَعْرُوفِ

بيا ليكلى وؤ مونږ^{۱۱} روستو دهغه نه ډير رسولان قومونو دهغوئ ته پس راوړل هغوئ دوي ته ښكاره دليلونه،

فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْمَعُ

پس نه وؤ هغوئ چه ايمان ئ راوړې وې په هغه خبره چه اول ئ ورته د دروغو نسبت كړې وؤ ، دغه شان مونږ مهر لگړو

عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ۝ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِم مُّوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ

په زړونو د تجاوز كونكو باندې بيا وليكل مونږ روستو د دوي نه^{۱۲} موسى اوهارون ، فرعون ته

۱- د تخويف دنيوى اجمالى نمونه.

۲- د تخويف دنيوى دويمه تفصيلى نمونه

وَمَلَأْهُ بِالْبَيْتِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ۝ فَلَمَّا جَاءَهُمْ

او غیانو د قوم د هغه ته په معجزاتو زمونږ سره پس لوڼی وکړه هغوی او وؤ دوی قوم مجرمان . پس هرکله چه راغې دوی به

الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ۝ قَالَ مُوسَى اتَّقُوا اللَّهَ لِمَ الْخَلْقِ

حق د طرف زمونږ نه وه وئیل دوی یقینا دا جادو ښکاره دې . وه ویل موسی ایا وایئ تاسو په باره د حق کښ

لَنَا جَاءَكُمْ ۚ أَسِحْرٌ هَذَا ۚ وَلَا يُفْلِحُ السَّحِرُونَ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا

هرکله چه راغې تاسو ته، آیا جادو دې دا، اونه شی کامیبدلې ساحران وه ویل دوی آیا ته راغلې ئې مونږ ته

لِقُلُوبِنَا عَلِمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونُ لَكُمَا

د دې لپاره چه ته واړوې مونږ د هغه طریقی نه چه موندلی دی مونږ په هغې باندې مشران خپل او شی دې تاسو دواړو لره

الْكِبْرِيَاءِ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ۝ وَقَالَ فِرْعَوْنُ أَتَأْتُونِي بِكُلِّ سِحْرٍ عَلِيمٍ ۝

بادشاهی پدې زمکه کښ ، اونه یو مونږ تاسو لره منونکی . او وه ویل فرعون چه را وکئ ما ته هر جادوگر ماهر

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ۝

پس هرکله چه راغلل ساحران نو وه ویل دوی ته موسی وغورزوئ هغه شی چه تاسو غورزونکی یئ

فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ ۚ السَّحَرُ ۚ إِنَّ اللَّهَ

پس هرکله چه دوی وغورزول وه ویل موسی هغه چه راوړې دې تاسو هغه خو جادو دې، بیشکه الله تعالی به

سَيُهْطِلُهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ۝

زر ختم کړی اثر د دې، بیشکه الله تعالی نه کامیابوی عمل د مفسدانو .

﴿ثُمَّ بَدَأْنَا مِنْ قَبْلِهَا﴾ داد تخويف دنیوی اجمالی نمونه ده ، یعنی د نوح عليه السلام نه بعد الله

﴿وَمَا كَذِبُوا مِنْ قَبْلِ﴾ د دینه مراد د شریعت تمام اصول، فروع دی چه پیغمبر خپل قوم ته

راوړی وو، نودوئ د دغه احکاماتونه اول انکار اوکړو ، نو بیا چه په پیغمبر باربار پوه کول

نو دوی به په انکار باندې کلک وو (۵۴) کښ باء سببیه ده یعنی په سبب د دې چه اول ئ انکار کړې وو. نو بیا په انکار باندي کلک شو ، یا باء صله د (یؤمنو) ده ، او ضمیر د (کلوا) راجع دې قوم د نوح علیه السلام ته یعنی د کوم پیغام چه انکار قوم د نوح علیه السلام کړې وونو دغه پیغام د منلو دپاره روستنی خلق هم تیار نه وو، بلکه تکذیب ئ اوکړو ﴿كَذَّٰلِكَ نَطِغُ﴾ یعنی د ضد د وجې نه الله تعالی مهر جباریت لگوی.

﴿ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ﴾ دادویمه تفصیلی نمونه د تخويف ده ﴿وَيَاٰدِيْنَا﴾ نه نهه معجزې مراد دی. ﴿قَالَ مُّوسَىٰ اَنْتَوْنِیْ لِلّٰهِ لَمَّا جَلَسْتُمْ اَبْعَثْ هٰذَا﴾ په دې کښ حذف دې (ای انقولون للحق لما جاءکم هو سحر ، اسحر هذا) یعنی تاسو حق نه وایئ چه دا سحر دې ، آیا دا سحر دې ﴿وَلَا یُطِیْعُ اَلْاَسْحَرُوْنَ﴾ یعنی ساحران د نبی په مقابله کښ نه کامیابیری ، لکه چه د حضرت موسی علیه السلام په مقابله کښ ساحران کامیاب نشول بلکه سحر ئ ختم شو ، یا دا چه که ساحر: نبوت دعوی اوکړی نو نه کامیابیری ، او امر حارق للعاده موافق د دعوی سره د ده په لاس نه ظاهریری ، ځکه چه که ظاهر شی نو بیا خو اشتباه او التباس راخی د خلقو په مابین د نبی صادق او ساحر کښ ، نو ددې وجې نه د الله تعالی عادت کریمه دادې چه د کاذب په لاس امر خارق للعادت چه موافق وی دهغه د دعوی سره نه ښکاره کوی . نو د ریشتیني نبی علامه داده چه د ده په لاس ظهور د معجزاتو رازی ، نو د حضرت موسی علیه السلام معجزات د ده د صداقت دلیل دې، ﴿قَالَ اِیْتِنَا﴾ داد فرعون او د هغه دقوم د غتانو دویم الزام دې ، اول الزام د دوی دا ووجه ته ساحر ئی ، نوچه موسی علیه السلام ورته جواب ورکړو نو دوی الزام ولگولو چه ته زمونږ د آباؤ. اجدادو نه مخالف ئی او په حکومت باندي قبضه کول غواړې ، ستا د دې تحریک مقصد صرف دادې چه دمصر په بادشاهن باندي قبضه اوکړې ، یعنی نوم د اسلام او د مذهب اخلي او مطلب دې اقتدار دې ، لکه په دې زمانه کښ خلق د علماؤ په شان کښ هم دغه شان خبرې کوی ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ﴾ فرعون په موسی علیه السلام باندي دا الزام ولگولو چه موسی علیه السلام په حکومت باندي قبضه کول غواړی ، او معجزو ته ئ سحر اوویلو ، او د ده په مقابله کښ ئ لوی لوی جادوگران جمع کړل او او حکم ئ اوکړو چه د ټول مملکت خلق دې حاضر شی چه اووینی چه (معاذالله) موسی علیه السلام جادوگر دې ، ﴿اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُّكْفَرُونَ﴾ سوال واریدیری چه القاء

د سحر خو حرامه ده او بیا خصوصاً د پیغمبر په مقابلې کېن، نو موسی عليه السلام د دې امر څنگه او کړو، دا خوامر بالباطل دې، جواب دادې چې دا تخییر د احد الشقین دې، ځکه چې دوی ویلی وو، (اما ان تلقی واما ان نکون نحن الملقین) نو دالْقَوْمُ معنی داده چې القو اولاً، ﴿مَا يَشْتَرُ بِالشَّيْءِ﴾ ماموصوله ده (جنتم به) ئ صله ده، او موصول سره د صلی نه مبتدا ده او ﴿الشَّيْءِ﴾ ورله خبر دې یا (ما) په معنی د (ای شی) سره مبتدا ده، او ﴿مَا يَشْتَرُ بِهِ﴾ ورله خبر دې او ﴿الشَّيْءِ﴾ په حذف دهمزه استفهامی سره دې، (ای السحر) اودا بدل دما، نه دې ﴿سَيَبْطِلُ﴾ یعنی اثر به ئ ختم کړی ﴿لَا يَصْلِحُ عَمَلُ الْمُفْسِدِينَ﴾ یعنی عمل د مفسدانو په مقابلې د پیغمبر کېن نه کامیابېږی (ولی القرطبی عن ابن عباس رضی الله عنهما من اخذ مضجعه ثم تلا هذه الآية لم يضره كيد الساحر ولا تكتب على مسحور الارتفاع عنه السحر). یعنی څوک چې د آوده کیدلو په وخت کېن دا آیت تلاوت کړی نو ده ته به هیڅ سحر ضرر نه ورکوی، اوچې په چا سحر شوې وی، هغه ته اولیکلې شی نو د سحر اثر به ترینه لرې شی.

وَيُحْيِي اللَّهُ الْحَيَّ بِكَلِمَاتِهِ وَأَلُو كَرَّةَ الْمَجْرُمُونَ ﴿٦٠﴾ فَمَا آمَنَ لِمُوسَى

لوښکاره کوی الله تعالی حق لره په خپل حکم سره اگر که بد گنړی مجرمان پس ایمان را نه وړو په موسی

إِلَّا ذُرِّيَّةً مِّن قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ

مگر یو څو ځوانانو د قوم د ده نه، سره د یږي نه د فرعون نه او د غتانو د قوم د هغوئ نه، چې سزا به ورکړی دوی ته

وَأَن فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ ۖ وَإِنَّ لَئِن الْمُسْرِفِينَ ﴿٦١﴾ وَقَالَ مُوسَى

او بیشکه فرعون سرکش وؤ په زمکه کېن او بیشکه دې خامخا د حد نه د تجاوز کونکو نه وؤ. او وه ویل موسی

بِقَوْمٍ إِن كُنْتُمْ أُمَّتَكُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُّسْلِمِينَ ﴿٦٢﴾

چې اې څما قومه! که یې تاسو ایمان مو راوړې وی په الله تعالی باندې نو خاص په هغه توکل کوئ که یې تاسو حکم منونکی

فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا ۖ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾

پس وه ویل دوی خاص په الله تعالی باندې زموږ توکل دې، اې ربه زموږ مه گرځوه موږ ځان د عذاب د قوم ظالمانو لپاره

وَاتَّخَذْنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ۝ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ

اوبچ کرې مونږ په رحمت او فضل خپل سره د قوم کافرانو ته او وحی وکړه مونږ موسی ته او رور د هغه ته.

أَن تَتَوَّأَ لِقَوْمِكُنَا بِمِصْرَ بُيُوتًا ۖ وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً

چه اوسئ تاسو دواړه قوم خپل لره په مصر کښ په کورونو کښ، او جوړ کړئ کورونه خپل قبلی ته مخ.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ۚ وَاتَّبِعُوا أَمْرًا مُّشَرِّفًا

او پابندی ږئ د مونځ، او زیرې ورکړه مؤمنانو ته (د کامیابۍ).

﴿يُحْيِي اللَّهُ الْمَيِّتَ﴾ يعنى الله ﷻ حق لره غلبه ورکوى په خپلو وعدو سره ﴿أَلَا ذُرِّيَّتُ يٰن قُرَيْشَ﴾

د ابن عباس ؓ نه روايت دې چه (ذرية) په معنى د (قَلِيلٌ) سره دې چه کمزورې وى، برابره خبره ده چه ماشومان وى يا خوانان يا بُدِاگان وى ، نارينه وى يا زنانه او ضمير راجع دې فرعون ته يعنى لگ کسانو ايمان راوړې وو، د قوم د فرعون نه ، لکه آسيه ؓ ماشطه او مؤمن د آل فرعون يا (ذرية) په معنى د نوجوانانو سره دې ، او ضمير کښ دوه احتماله دى : يو دا چه راجع شى فرعون ته او بل دا چه راجع شى موسى ﷺ ته ، يعنى لگ نوجوانانو د بنى اسرائيلو نه ايمان راوړې وو په اول کښ بيا روستو زيات شو، هرکله چه موسى ﷺ بني اسرائيلو ته دعوت ورکړو نو مشرانو د خوف د وجې نه ايمان نه راوړو ، او خو خوانانو ايمان راوړو ، ﴿عَلَىٰ

حَرْبٍ﴾ اى مع خوف من فرعون وملائهم ، ضمير د جمع (۱) يا راجع دې فرعون ته ، او د عظاماؤ او کبراؤ دپاره ضمير د جمع ذکر کيدې شى ، اگر که تعظيم ئ نه وى قصد کړې شوې ، (۲) يا دا ضمير راجع دې ، آل د فرعون ته ، او آل يا مقدر دې يا د فرعون نه آل فرعون مراد دې ، لکه ويلې شى ربيعه ، مضمر (۳) يا دا ضمير راجع دې (ذرية) ته يا قوم ته معنى دا شوه چه دې لگ کسانو چه ايمان راوړې وو ، نو سره د خوف د فرعون نه ، او د غتائو د بنى اسرائيلو نه ځکه چه غتائو دوى لره منع کول د ايمان نه د وجې د خوف د فرعون نه يا سره د خوف نه د غتائو د قبطيانو نه ، ځکه چې دې غتائو د فرعون حمايت کولو ﴿أَن يَقْتُلَهُمْ﴾ دا بدل الاشتمال دې ، د

﴿عَلَىٰ حَرْبٍ يٰن فِرْعَوْنَ﴾ نه او د فتنې نه مراد عذاب او بلا ده ، يعنى دې لگ کسانو يا نوجوانانو ايمان په داسې حالت کښ راوړې وو چه د فرعون او د غتائو نه يريدل چه مونږ ته به

سزا را که ی، خُکمه چه فرعون ﴿لَمَّا﴾ زورور وو، په زمکه د مصر کښن ﴿الْمُتْرِفِينَ﴾ او په ظلم کښن د حد نه تجاوز کړې وو، یعنی بې حده زیات ظالم وو ﴿وَقَالَ مُوسَىٰ يٰقَوْمِ﴾ موسی ؑ چه هر کله د دوی خوف اولیدلو نو د تسلی دپاره ئ ورته اووئیل چه غم، فکر مه کوئ او په الله ښه باندې توکل کوئ ﴿إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ﴾ د دې شرط دپاره جزا مقدره ده (ای فاصبروا واتبعوا) یا د دې شرط دپاره جزا (فتوکلوا) دې، نو پدې آیت کښن ایمان او اسلام دپاره جمع کړل، ایمان صفت د زړه دې او اسلام ظاهری اعمال او تابعداری ده، نو د دې آیت نه معلومه شوه، چه د ایمان او د اسلام کمال په توکل کولو سره راځی نو بنی اسرائیلو د خپل توکل علی الله اظهار اوکړو او دعاء ئ اوکړه، ﴿رَبَّنَا لَا تُجْعَلْنَا فِتْنَةً﴾ ای موضع فتنه و عذاب، یعنی د کافرانو د عذاب ځای مونږ مه گرځوه، خُکمه چه دوی مونږ له عذاب راکوی، بیا نور خلق په فتنه کښ واقع کیږي، او وائی به چه دوی کچرته په حق وې، نو دا عذابونه به پری نه راتلل، ﴿أَنْ تَبْوَءَا﴾ یٰرَبِّکُمْ بِمِصْرَ بُوَءَا ﴿جمهور مفسرین د دې مطلب دا بیانوی، چه الله ښه وحی الریلرله موسی ؑ ته او هرون ؑ ته چه ستاسو قوم دې په مصر کښن په خپلو کورونو کښن برقرار اوسپری، او د فرعون د خوف د وجې نه دې خپل کورونه، نه پریریدی او هجرت دې نه کوي (تبوء) اتخاذ د مباءت یعنی منزل ته وائی نو ﴿تَبْوَءَا﴾ په معنی د لزوم او برقرار پاتې کیدلو سره په منزل کښن دې، او حضرت شاه عبدالقادر ؑ دې دا معنی کوی، چه خپل کورونه د آبادئ د فرعونیانو نه جدا کړئ، ددې دپاره چه کوم وخت په هغوی عذاب راشی نو تاسو به یچ یی ﴿وَأَنصَلُوا یُؤْتِکُمْ فِتْنَةً﴾ قبله په معنی د مصلی (جائ نماز) سره ده، د بنی اسرائیلو دپاره مونږ په مسجد کښن کول ضروری وو، لیکن فرعون دوی دیرتنگ کړل، او مونږ کولوته ئ نه پرېخودل، او جماتونه ئ ورله وران ویجاړ کړل، نو دوی ته رخصت ورکړې شو چه مونږونه په کورونو کښن کوئ، لیکن په کورونو کښن خاص مکان د مونږونو دپاره مقرر کړئ، د امت محمدی خصوصیت دادې چه په مسجد کښن او د کورونو په هره حصه کښن او په هر پاک مکان کښن ئ مونږ جائز او صحیح دې او د مخکنو امتونو دپاره مونږ په مسجد کښن کول لازمی وو، لیکن بنی اسرائیلو ته د عذر په وجه اجازت ورکړې شو چه په کورونو کښن مونږ کوئ ﴿وَأَقِمْوُا الصَّلَاةَ﴾ یعنی په مساجدو کښن حاضری ضروری نه ده لیکن پابندی د مونږ

ضروری ده ، او هر کله چه په مونځ سره مصیبتونه دفع کيږي نو ځکه ئی او فرمايل چه ﴿رَبِّهِ
التَّوْبَتِ﴾ يعني زيږي ورکړه مومنانو ته چه عنقریب به مصیبتونه ختم شی . نو په ﴿وَالْإِسْرَ
الْمَكْرُوءِ﴾ کښ ئی تدبیر د نجات او خودو ، او په (بشر) کښ ئی وعده د نجات او کره

وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَآئِهِ رِيشَةً وَأَمْوَالًا

او وه ويل موسى اي ربه زمونږ ! بيشكه تا ورکړيدي دې فرعون ته او غټانو د قوم دهغه ته ثبات او مالونه

فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ

په ژوند د دنيا کښ ، اي ربه زمونږ ! انجام ئی دا شو چه واورى خلق ستا د لارې نه . اي ربه زمونږ هلاکت راوړئ

عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَأَشْدُّ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ۝

په مالونو د دوى او سختی راولي په زړونو د دوى چه پس دوى ايمان رانه وړي تر دې پورې چه وه وينى عذاب دردناک

قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَجِبَا

و فرمايل الله تعالى چه په تحقيق سره قبوله شوه دعا ستاسو دواړو پس کله شئ په خپله طريقه ټليږي

وَلَا تَتَّبِعُنِ سَبِيلَ الْفَالِغِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝

او تابعدارى مه کوئ د لارې دهغه کسانو چه نه پوهيږي .

﴿وَقَالَ مُوسَى﴾ موسى ﷺ فرعونيانو ته بددعا کول شروع کړل ، چه يا الله تاخو دوى نه
موجب د زينت لباس، سورلئ، عمده مکانات او مالونه ورکړى دى ، ليکن دوى د دې څه
شکريه ادا نه کړه بلکه دوى په خپله هم گمراه دى ، او نور خلق هم د حق نه اړوى په ﴿يُضِلُّوا﴾
کښ لام د عاقبت دې ﴿رَبَّنَا اطْمِسْ﴾ يا ربه ! د دوى مالونه، روپئ اشرفئ او فصلونه هلاک او
بيکاره کړې ، نو په بعضو رواياتو کښ دى چه د دوى څيزونه کانړى گټې شول ، ﴿وَأَشْدُّ عَلَى
قُلُوبِهِمْ﴾ او يا ربه ! د دوى زړونه سخت کړې چه ايمان رانه وړى ﴿فَلَا يُؤْمِنُوا﴾ د اعطف يا په
(ليضلوا) دې او مقصود اظهار د حسرت دې ، يعنى يا الله دوى خو ايمان نه راوړئ ترڅو چه
عذاب اونه وينى ، يا دا جواب امر دې چه (واشدد) دې ، يعنى يا ربه ! د دوى زړونه داسې
سخت کړې چه ايمان رانه وړى ، سوال وارديږي چه موسى ﷺ مبعوث وود هدايت دپاره نو

بیا خه رنگه سوال کوی چه یا الله د دوئ زړونه سخت کړې چه ایمان رانه وړی . جواب (۱) حضرت موسی عليه السلام ته د تجربې نه او دا رنگه په وحی سره معلومه شوې وه . چه دوئ ازلی بدبخان دی . او هدایت ئ په قسمت کښ نشته . نو ځکه ئ دغه بد دعا او کړه . لکه د ابلیس په پاره کښ (لعنة الله) او د ابوجهل په پاره کښ (لعنة الله علیه) ویلې شی . جواب (۲) حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله علیه وائی چه د دوئ نه د ریشتیڼی ایمان راوړلو توقع نه وه لیکن چه کله به آفت راغی . نو دوئ به وې چه مونږ ایمان راوړو . نو چه عذاب او آفت به دفع شو نو بیا به ئ سرکشی کوله . نو دا دعا دې دپاره وه چه دوئ دا لسانی ایمان هم را نه وړی . او فیصله کن عذاب پرې راشی ﴿دَمَوْتُكُمْ﴾ تشنیه ځکه راغله چه موسی عليه السلام دعا کوله او هرون عليه السلام امین ویل نو دې هم داعی شو . ﴿فَأَسْتَقِيمَا﴾ یعنی په عمل دعوت او تبلیغ باندې قائم شی او دا خیال مه کوئ چه د فرعونیانو فیصله خو شوې ده نو دعوت ورته څه فائده نه رسوی . لهذا دعوت او تبلیغ نه جهتی شوه ﴿وَلَا تُفِيكَا﴾ دا عطف دې په (فلاستقیم) باندې او دا صیغه د نهی ده یعنی دهغه خلقو په لاره مه ځئ چه هغوی نه پوهیږی . او استعجال جلتی کوی په قبولیت د دعا کښ ځکه چه کله دعا قبوله شوې وی لیکن اثر ئ روستو ظاهریږی . ابن جریج ویلی دی چه فرعون د دې نه روستو څلوېښت کاله تیر کړی وو . یعنی د څلوېښت کالونه روستود دعا اثر ښکاره شو .

وَجُوزًا بِبَنِي إِسْرَآئِيلَ الْمَحْرَ قَاتَبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا ۖ

او پورې ویستل مونږ بنی اسرائیل د دریاب نه پس ورپسې روان شو فرعون او لشکر د هغه په ظلم او زیاتی سره

حَتَّىٰ إِذَا أَكْرَمَهُ الْقَرْيُ قَالَ أَمْنٌكَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ

تر هغې پورې چه کله را گیر کړو ده لره غرقیدلو نو وې ویل چه ما ایمان راوړو پدې خبره چه نشته دې حقدار د عبادت

إِلَّا إِلَٰهِي أَمْنٌكَ بِهِ بَنُو إِسْرَآئِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ۝

مگر هغه ذات نهی چه ایمان راوړې دې په هغه باندې بنی اسرائیلو . او زه یم د فرمان بردارو نه

أَكَلْنِ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ۝

«وه ویلې شوچه» آیا اوس ایمان راوړې او حال دا چه نافرمان وې ته مخکښ د دینه او وې ته د فساد کونکو نه

قَالِيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِمَدَدِكَ لَعُكُونُ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنْ

پس نن پورته راغورزوم بدن ستا، د دې لپاره چه شې ته د روستو خلقو لپاره نښه د عبرت، او بیشکه

كُوَيِّرًا مِّنَ النَّاسِ عَنِ اٰيَاتِنَا لَعٰفِلُوْنَ

دیرد خلقونه زمونږ د آیتونو نه غافل دی.

﴿وَكُنُوزَنَا يَهْبِطُ اِلَى الْبَحْرِ﴾ دا د بنی اسرائیلو د نجات او د فرعون د هلاکت ذکر دې. موسی ۷۳۰ هغه چه د بنی اسرائیلو سره د مصر نه روان شو نو فرعون خبر شو، نو دې هم د خپلو لښکرو سره هلته اورسیدو، نو بنی اسرائیل دیر پریشان شول، موسی ۷۳۱ دوی ته تسلی ورکوله او د الله ۷۳۲ په حکم باندې ئی دریاب په عصا باندې اووهلو، نو دولس خشکې لارې په کښ جوړې شوې، او بنی اسرائیل پورې وتل چه فرعونیانو دا وچې لارې اولیدلې، نو دوی هم د خپلو سورلو سره داخل شول، نو چه د دریاب مینځ ته اورسیدل نو الله ۷۳۳ اوبو ته حکم اوکړو چه جاری شی، پس فرعون د خپل لښکر سره غرق شو ﴿بَقِيَا وَعَدُوًّا﴾ بغی ظلم ته وائی، او عدوؤ زیاته ته وائی او دا دواړه منصوب بنا برحالیته دی په تاویل د اسم فاعل سره، ای باغین وعا دین.

﴿حَتَّىٰ اَآذِرْكُهُمُ الْقَرْقُ﴾ اذرك په معنی د لحق یا احاطه سره دې، د فرعون غرقیدل چه شروع شول نو دې گبراو شو، او دایمان اقرار او اظهار ئی اوکړو، په درې قسمه عبارتونو سره اول ﴿مَآئِنْتُ﴾، دوم ﴿لَا اِلٰهَ اِلَّا اَللّٰهُ مَآئِنْتُ بِدَبْرِ اِسْرَآءِیْلَ﴾ او دریم ﴿وَالنَّاسِ الْمُسْلِمِیْنَ﴾ لیکن د ده توبه او ایمان قبول نشول او غرق شو، تاریخ د غرقیدوئ لسم د محرم وو، (او ددې آیتونو تفسیر په یولسم محرم ۱۴۳۰) لیکلې شوې دې، (وقلنا الله لا عامه وتقبله الله بفضله العظيم).

سوال: واریدیری چه فرعون درې ځله اظهار د ایمان اوکړو نو په څه سبب سره د ده ایمان قبول نه شو، جواب: علماؤ دیر وجوهات ذکر کړی دی، په هغې کښ زیاته قوی وجه داده چه په وقت د قبض کیدلو د روح کښ او په وخت د معائنې د عذاب کښ او د لیدلو د عالم غیب کښ ایمان راوړل نه قبلیری او توبه نه قبلیری، دیته ایمان د غرغړې یا ایمان د یاس، یا ایمان د باس ویلې شی، لکه په سورة خم مؤمن، (ع) کښ دی، (فلم یك ینفعهم لما راعوا باسنا)، دویم جواب دادې چه د فرعون غرض ایمان راوړل او اقرار د وحدانیت دالله ۷۳۴ نه وو، بلکه

مقصود ئی د موجوده عقوبت لرې کول وو ، لکه دا طریقه د ده مخکنې معمول وو ، **دویم جواب** دادې چه دلته اگر که د الله ﷻ د وحدانیت د اقرار ذکر راغلیدې لیکن د موسی ﷺ د رسالت اقرار نه دې راغلي ، او دلته د توحید اقرار یواځې کافی نه دې د پاره ایمان ، نو که یو کافر (لااله الا الله) اقرار د زړه نه کوی لیکن چه (محمد الرسول الله) اقرار نه کوی نوهغه مسلمان نه شی کیدې ﴿مَالِكُنْ﴾ استفهام دپاره د توییخ دې ، او دا ظرف متعلق دې د محذوف مؤخر سره (ای الان تؤمن) اوقیل دلته مقدر دې (ای قیل له) او قائل دې یا الله دې په واسطه د ملک سره یا میکائیل ﷺ دې یا جبرائیل ﷺ دې ، لکه د حدیث د ترمذی نه معلومیرې چه قائل جبرائیل ﷺ دې ، فرعون چه کله اوایل ﴿مَآئِمْتَ اَنْتَ لَا اِلَهَ اِلَّا اَنْتَ مَآئِمْتَ بِرَبِّکَ﴾ نو جبرائیل ﷺ خته راواخسته او د فرعون په ځله کښ ئی او ویشته او وې وئیل چه ﴿مَالِكُنْ﴾ داد دې دپاره چه دالله ﷻ رحمت ورته راوڼه رسیږي ، نو **سوال** واردیږي چه په دغه حال کښ به یا د ده توبه قبلیرې یانه ، نو که نه قبلیرې نو فائده نشته دې په ځله کښ په خته ویشتلو سره ، او که قبلیرې نو ولې ئی منع کوی د توبې نه ، **جواب** دادې چه جبرائیل ﷺ د خپل طرف نه څه کار نه کوی بلکه هرڅه په امر او مشیت د الله سره کوی ، د دې آیت او د حدیث واضحه نه معلومه شوه ، چه د فرعون ایمان نه دې قبول ، شیخ عبدالوهاب شعرانی مشهور صوفی او صاحب د کشف دې ، لیکن د ده د بدنام کولو دپاره بعض ملحدینو د ده په کتابونو کښ عبارتونه د خپل طرف نه لگولی دی ، چنانچه د ده په کتاب ، فتوحات ، کښ بعض ملحدینو داسې عبارات درج کړې دې چه ماته په کشف سره معلومه شوې ده چه د فرعون توبه قبوله شوې ده ، اونجات ورته حاصل شوې دې ، او حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه وائی چه د فتوحات صحیححه او معتتمده نسخه ماسره شته په هغې کښ د دې عبارت نوم نشان نشته دې .

﴿مَالِكُنْ تَنْجِيكَ بِرَبِّكَ﴾ په روایت کښ راغلی دی چه د بنی اسرائیلو شک وو په غرقیدلو د فرعون کښ نو الله ﷻ دریاب ته حکم اوکړو نو دریاب دې په یوې چپې سره باهر راوغرزولو ، نو ددوئ شک ختم شو (نجی) د نجات یا د نجونه ماخوژ دې نو معنی داشوه چه دده بدن ته بغیر د روح نه مونږ نجات ورکړو ، لکه څرنګه چې د ده ایمان بې فائدې شو نو دغه رنگ د ده بغیر د روح نه د بدن نجات هم بې فائدې شو (نجوه) بلند مکان ته وائی نو بیا معنی داشوه چه

ستا بدن مونږ اوجت مکان ته راوغرزو چه بنی اسرائیل دې او وینی، او بله معنی ئی داهم کړې شوې ده چه (خو جک من البحر عریانا من غیر لباس) یعنی ستا بدن د دریاب نه بریند راؤباسو

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ مَهَوَّآ صِدَاقِي وَزَرَقْلَهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ

او په تحقیق سره ځان وړکړې وؤ مونږ بنی اسرائیلو ته ځان مزیدار او رزق وړکړې وؤ مونږ دوی ته د پاکو خیزونو نه

فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ۚ إِنَّ رَّبَّكَ يَفْهَمُ

پس اختلاف نه وؤ کړې دوی په توحید کښ تر هغې چه راغې دوی ته علم، بیشکه رب ستا به عملی فیصله وکړی

بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَمَا كَالُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝ فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ

به مینځ د دوی کښ به ورځ د قیامت په هغه څیز کښ چه دوی په هغې کښ اختلاف کوی پس که ئی ته به شک کښ

فَمَا آتَوْنَا إِلَيْكَ فَسَلِّ إِلَيْنَ يَفْعَمُونَ ۚ الْكِتَابِ مِنْ قَبْلِكَ ۚ

د هغه نه چه راېلېدې دي مونږ تا ته پس تېوس وکړه د هغه کسانو نه چه لوستې ئی وی کتاب مخکښ ستا نه حق پرست علماء

لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۚ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ

په تحقیق سره راغلیدې تا ته حق د طرف درب ستا نه، پس مه کیږه ته د شک کونکو نه او مه کیږه د هغه کسانو نه

كَذَّبُوا بِآيَاتِي ۚ اللَّهُ فَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝

چه دروغ گنځی آیاتو ته د الله تعالی، کښ پس شې به ته د تاوانیانو نه

﴿وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ﴾ په دې آیت کښ د بنی اسرائیلو حال بیانېږی، روستو د هلاکت د فرعون نه او په دوی باندې د انعاماتو ذکر او ددوی د ناشکری بیان دې، الله ﷻ په دوی باندې یو دا انعام او کړو چه څه ځانسته مکان ئی ورته ورکړو ﴿بَوَّأْنَا صِدْقًا﴾ زمکه د مصر او د شام مراد ده، فرعون چه هلاک شو نو په مصر باندې بنی اسرائیل قابض شو او بیا ورته الله جل جلاله په عمالقو باندې فتح او غلبه ورکړه، او په زمکه د شام قابض شو (مهوآ) په معنی د مکان سره دې او صدق په معنی د حسن سره دې، او دویم انعام پرې الله ﷻ دا او کړو چه ډیر عمده او مزیدار رزق الله ﷻ ورکړو، په مصر کښ باغونه چینی او په شام کښ عمده میوه

جات وو، ﴿فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْوَعْدُ﴾ یعنی بنی اسرائیلوته الله ﷻ د مادی انعام سره روحانی انعام هم ورکړو چه تورات ئ ورته ورکړو، په هغې کښ د عقائدو او د اصولو فروعو مکمل بیان وو، او د نبی آخر الزمان ﷺ د نبوت واضح بیان په کښ وو، د دې واضح حقانقو د علم نه بعد مناسب داوه چه دوی اختلاف نه وې کړې، لیکن دوی باوجود د علم نه اختلاف اوکړو، بعضوپه حیلو کولو سره دا حکاماتو د تورات نه خلاف اوکړو، او بعضې د فانی دنیا د حصول دپاره پکښ تحریف اوکړو او بعضو د نبی ﷺ تکذیب اوکړو، حالانکه د نبی آخر الزمان ﷺ د راتلو دمخکښ نه دوی منتظر وو چه کله به نبی آخر الزمان رازی ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي﴾ دا تخويف اخروی دې او د «يقضی» نه مراد عملی فیصله ده ﴿إِن كُنْتَ فِي شَكٍّ﴾ دا زجر دې او په دې آیت کښ متعدد ترجیحات دی (۱) دا خطاب نبی ﷺ ته دې لیکن کلمه دا (إِنَّ) دلالت نه کوی په وقوع باندې بلکه په محالاتو باندې هم داخلیري لکه (إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ) او د دې وجې نه د دې آیت د نزول نه بعد نبی ﷺ اوفرمانل چه (لا اِشْكَ وَلَا اِسْلَ) نو د دې قسم خطاب مقصد دادې چه مخاطب تصریح اوکړی په جواب حق باندې لکه عیسیٰ ﷺ ته به الله ﷻ اوفرمانی (اعنت قلت للناس اتخذوني وامي الهين من دون الله) او مقصود ددې نه داووجه عیسیٰ ﷺ تصریح اوکړی په براءت باندې، او دا رنگه الله ﷻ به ملائکونه تپوس اوکړي په ورځ د قیامت چه (اهولاء ایاکم کانو یعبدون) (۲) دا خطاب نبی ﷺ ته دې، لیکن مقصد نورو خلقو ته اورول دی، یعنی الله ﷻ عامو خلقوته وائی چه که ستاسو شک وی نو د شک د ازالې علاج دا دې چه د اهل حق علماؤنه تپوس اوکړئ، (۳) شک په معنی د «ضیق» یعنی زړه تنگیدو سره دې، یعنی که ستاسو زړه تنگ شی په مخالفت د خلقو سره نو صبر کوه او تپوس اوکړه د مخکنو علماء حق نه چه خبردرکړی تاته په صبر کولو د مخکنو انبیاء کرامو ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْخَسِرِينَ﴾ دا خطاب دې نبی ﷺ ته او مراد ترینه امت دې ﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ شک سبب د تکذیب دې، او تکذیب سبب د خسارې دې.

إِنَّ الْإِنِّنَ حَقٌّ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ وَلَوْ جَاءَهُمْ

بیشکه هغه کسان چه ثابته شویده پدوی باندې فیصله د رب ستا ایمان نه راوړی دوی. اگر که راشی دوی ته

كُلُّ اَيَّةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ۝ فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ

هر قسم معجزه تر دې چه دوى وه وینى عذاب دردناک. پس ولې نه وو یو اهل د کلی چه ایمان ئ راوړې وې

فَتَقَعَتْ اِيْمَانُهَا اِلَّا قَوْمٌ يُّؤُسُّ لَهَا اٰمَنُوا كَفَلْنَا

پس نفع به ورکړې وې هغوى ته ایمان دهغوى مگر قوم د یونس، هرکله چه دوى ایمان راوړو نو لرې کړو مونږ

عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعَلَهُمْ اِلٰى حَبْنٍ ۝ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ

د دوى نه عذاب د رسوايۍ په ژوند د دنیا کښ او نفع ورکړه مونږ دوى ته تر یو وخت پورې او که غوښتې رب ستا

لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا ۚ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ

نو خامخا به ایمان راوړې وې هر هغه چا چه په زمکه کښ دى ټولو په جمع سره، آیا پس ته مجبوره کولې شى خلق

حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِيْنَ ۝

ددې لپاره چه شى دوى مؤمنان.

﴿اِنَّ اَلَّذِيْنَ كَذَّبَ عَنْتَ عَلَيْنَا﴾ دا هم زجر دې اود ﴿كَذَّبَتْ رَءَسًا﴾ نه مراد فیصله د الله ۷۷ ده

چه په بل مقام کښ الله ۷۷ فرمانلى دى (لاملن جهنم من الجنة والناس)، یعنى د انسانانو د بدو اعمالو په وجه دا خبره په علم الهى کښ ثابته شوې ده چه جهنم به په دوى سره د کولې شى، او دا د دوى په تقدیر کښ لیکلې شوې ده، نو داسې خلق ایمان نه راوړى اگر که دوى ته هر قسم

معجزه راشى، خو په دوى باندې مهر جباریت لگولې شوې دې ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ﴾ لولا د تحضیض دپاره دې او په دې کښ معنی د توبیخ ده، یعنى داسې ولې نه ده چه اهل د قرنى په وخت ایمان راوړې وې، او ایمان ورته نفع ورکړې وې، او د عذاب د دنیا او آخرت نه بچ شوى

وې، فرعون او نورو تباہ شوى کافرانو داسې ولې اونه کړل ﴿اِلَّا قَوْمٌ يُّؤُسُّ﴾ دا استثنا منقطع ده (الا) په معنی د لکن سره دې او (قوم یونس) ورله اسم دې، او (لما امنو کشفنا — الاية) جمله ورله خبر دې، د فرعون د قصې سره د قوم د یونس ۷۷ قصه ذکر کولو کښ دې ته اشاره ده،

چه فرعون بر وقت ایمان نه وو راوړې او قوم د یونس ۷۷ بر وقت ایمان راوړې وو، په قوم د یونس ۷۷ چه کله عذاب راغې نو توبه ئ اوکړه، نو توبه ئ قبوله شوه او عذاب دفع شو،

دلنه دا سوال دې چه ايا په قوم د یونس عليه السلام باندې عذاب راغلې وو، او شروع شوي وو؟ يا دوي صرف علامات د عذاب ليدلې وو او عذاب پري راغلې نه وو، طبري او ديرو مفسرينو ويلي دي چه په دوي باندې عذاب واقع شوې او شروع شوې وو، لکه دلالت کوي په دې باندې لفظ د ﴿كَشَفْنَا﴾ او کله چه دوي توبه اوکړه نو قبوله شوه، او دا قبوليت د توبې د دوي خصوصيت دې، ځکه چه ايمان د کافرانو روستو د مشاهدې د عذاب نه ايمان د باس دې، او دا نافع نه دې، لقوله تعالي (فلم يك ينفعهم ايمانهم لما راؤبسا) او زجاج ويلي دي چه په دوي باندې عذاب نه وو واقع شوې ځکه چه په دې وقت کښ بيا توبه نفع نه ورکوي لکه دلالت کوي په دې باندې قصه د فرعون بلکه دوي صرف علامات د عذاب ليدلې وو، او داسې روايات د ابن مسعود رضي الله عنه نه منقول دي، نو بناء په دې باندې د دوي قبوليت د توبې د دوي خصوصيت نه دې بلکه د عام قانون سره موافق دې، او دا قول زيات قوي او راجح دې (کما حقه القرطبي) او د (کشفنا) معنی داده چه د کوم عذاب علامات ښکاره شوي وو، هغه واپس شو، مودودي په خپل تفسير تفهيم القرآن سورة صفت جلد ۲ ص ۳۱۲ او په رسائل مسائل ج ۳ ص ۸۳ کښ ليکلي دي چه د هغې خلاصه داده: (۱) چه د قوم یونس نجات او د دوي د توبې قبوليت د عام قانون الهی نه خلاف دې (۲) او د دې وجه دا معلومېږي چه د قرآن د اشاراتو او د صحيفه یونس د تفصيلاتونه معلومېږي چه یونس عليه السلام په فريضه د رسالت کښ کوتاهي کړې ده (نعوذ بالله) او د خدای د دستور يوه دفع داده چه يو قوم ته د هغه وخت پورې عذاب نشي ورکړې کيدې چه په هغوي حجت نه وي تام شوې، د اتمام حجت نه قبل د الله عز وجل انصاف د دې خبري گواړه نه کوي چه دوي له عذاب ورکړي (انتهی)، اهل حق د دې قول رد په دير شدت سره کړې دې، اول دا چې د قوم د یونس عليه السلام د توبې قبوليت او ددوي نه د عذاب دفع کيدل د عام قانون الهی نه خلاف نه وو، لکه په قول د زجاج کښ چې تير شو، دويم دا چه کومو مفسرينو چه دا خبره کړې وه چه د دوي نجات د عام قانون نه خلاف وو، نو هغوي ويلي دي چه دا د قوم یونس خصوصيت وواوهيچا دا نه دی ويلي چه دا د یونس عليه السلام کوتاهي په وجه وو، دريم دا چه کوتاهي په فريضه د رسالت کښ د نبی دپاره گناه کبيره ده، او انبيا عليهم السلام د دې نه منزله دی الله عز وجل فرمائي: (الذين يبلغون رسالات الله ويحشونه ولا يحشون احدا الا الله)، الاحزاب آيت ۳۹ - (رسالات) صيغه د جمع ده، او اضافت د جمع د استغراق دپاره وي، يعنی انبيا هغه دي چه د الله عز وجل ټول رسالات پيغامات رسوي خلقوته، انبيا عليهم السلام د هر قسم

گناه نه منزّه دی، لکه په دې باند اجماع د امت ده، او په فريضة د رسالت کښ کوتاهی کول داخو په فرض منصبی کښ خیانت دې، نه دی مناسب د شان د انبیاءوسره.

د حضرت یونس علیه السلام قصه مفسرینو داسې لیکلې ده چه یونس علیه السلام د عراق په مشهوره علاقہ موصل کښ د نینوا په کلی کښ آباد وو، او دغه علاقې والا په شرک کښ مبتلا وو. یونس علیه السلام ورته د ایمان دعوت ورکړو، لیکن دوي انکار کوو، الله جل و علا یونس علیه السلام ته حکم اوکړو چه دې قوم ته خبر ورکړه چه په درې ورځو کښ یه دوی عذاب راتلونکې دې، یونس علیه السلام چه دا اعلان اوکړو، نو قوم مشوره اوکړه چه یونس علیه السلام دروغ نه دی ویلی، نو ده خبره نظر انداز کول نه دی پکار او د دوی د قوم عادت داووجه په چا به ثابت شوه چه دروغ نه ویلی دی نو هغه به دوی قتل کولو، نو قوم دا مشوره اوکړه چه اوگورئ چه که یونس علیه السلام خپل کلی علاقې نه بل خوا ته لارښی نو بیا به عذاب نه راځی او که بل خوا ته لارښی نو بیا کیدې شی چه عذاب راشی، حضرت یونس علیه السلام دالله جل و علا په اذن سره د خپلې علاقې نه هجرت اوکړو نو په دریمه ورځ د صبا وخت د عذاب اثر ښکاره شو، او تور لوگې د ورېځې پشان د اسمان د طرف نه زمکې ته راوړان شو نو قوم پوهه شو چه عذاب الهی راغې نو د یونس علیه السلام تلاش ئی شروع کړو چه ایمان پرې راوړی لیکن یونس علیه السلام نه وو، نو دوی په خپله ډېر اخلاص سره توبه استغفار شروع کړل او د آبادئ نه یو لرې میدان ته لاړل، نارینه، زنانه، ماشومان حتی چه څاروی ئی هم د ځان سره بوتلل، او په ژړا اوزارئ باندې شروع شول نو الله جل و علا د دوی توبه قبوله کړه او عذاب ئی ترینه لرې کړو، او دا ورځ د محرم لسمه وه، یونس علیه السلام ته دومره معلومه شوه چه په قوم باندې عذاب نه دې راغلې لیکن د دوی د ایمان راوړلو علم ورته نه وو، نو دا خطر ورتنه راغله چه که زه قوم ته واپس لارشم نو ماته به دروغوئن او وائی، او د دوی د عادت او قانون مطابق به مې قتل کړی او که قتل مې نه کړی نو بیا به هم دوی ته ملامت یم، او کوز سترگې به یم، نو د دې وجې نه ئی د دغه ځائ نه هجرت شروع کړو او چه د بحیره روم کناری ته اورسیدلو او کشتی کښ سور شو، کله چه کشتی د دریاب مینځ ته اورسیده نو غرقیدلو ته قریبه شوه کشتی والا اعلان اوکړو چه په دې کشتی کښ څوک داسې غلام دې چه د آقا د اجازت نه بغیر راغلې دې هغه دې خپل ځان ظاهر کړی چه هغه مونږ دریاب ته اوغرزوو چه دا نور خلق بیج شی، گنې نو ټول به غرق شو، حضرت یونس علیه السلام اوپل چه هغه زه یم، ما دریاب ته اوغرزوئ چه تاسو نور خلق به بیج شی، نو کشتی والا خلقو یونس علیه السلام پیژندلو نو هغوئ ډیر په تعجب کښ شو او دې ته نه وو تیار چه یونس علیه السلام دریاب ته

او غرزوی نو دوی قرعه اندازی او کړه او ډیر وار ئی او کړه نو په هر وار د یونس علیه السلام نوم راغې نو دریاب ته ئی او غرزولو ، او یو لوی ماهی لقمه کړو ، لکه په سورة صفت کښ مذكور دی د دې تفصیل نه معلومه شوه ، چه د حضرت یونس علیه السلام اول هجرت باذن الله وواو دویم هجرت ئی په خپل اجتهاد سره کړې وو ، نو هجرت اگر که معصیت نه دې بلکه سنت د انبیاء دې لیکن هر کله چه په خپل اجتهاد سره وواو دالله جل جلاله د طرفه صریحی اذن نه وو نو ځکه ترینه تعبیر په آیت کښ اباق سره شوې دې (اذ ابق الی الفلك) اباق دې ته وائی چه غلام بغیر د اذن د مولی نه لاړ شی او دا معنی ئی نه ده چه په فرض منصبی کښ کوتاهی او کړی ، او د انبیاء په معمولی لغزش باندې تنبیه راخی ، قانون د (حسنات الابرا سیئات المقربین) سره ، ددې وجې نه په یونس علیه السلام باندې امتحان راغې ، او دوی معافی اوغوختله ، او (لا اله الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین) ، ئی اووئیل ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ﴾ دا تسلی ده نبی صلی الله علیه و آله ته ، یعنی که الله جل جلاله غوختلې چه خلق جبراً مسلمانان کړی نو ټولو خلقو به ایمان راوړې وو ، لیکن جبری ایمان د الله جل جلاله په بارگاه کښ منظور نه دې نو ځکه جبر نه کوی په چا باندې د ایمان راوړلو ، بلکه خلق ئی خپل اختیارت ته پریخی دی ﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ﴾ یعنی چه الله جل جلاله څوک نه دی مجبور کړی په ایمان راوړلو نو ته ئی هم نشې مجبور کولې په ایمان .

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَجَعَلَ الرِّجْسَ

اونشی کیدې د هېڅ چا لپاره چه ایمان راوړی مگر په توفیق د الله تعالی سره او اجوی الله تعالی پلټی

عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْمَلُونَ قُلْ اَنْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

په هغه کسانو باندې چه عقل نه لری وه وایه او گوړی چه څنگه دلیلونه دی د توحید په اسمانونو کښ او په زمکه کښ

وَمَا تُفِي الْاٰيٰتِ وَالْذُّرِّ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝ فَهَلْ يَنْتَظِرُوْنَ

او فائده نه ورکوی دلیلونه او یره ورکونکی هغه قوم ته چه ایمان نه راوړی پس انتظار نکوی دوی

اِلَّا مِنْ اٰمِلِ الْاٰلِیْمِ الْاَلِیْمِ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَاَنْتَظِرُوْا

مگر په شان د واقعاتو ، مصیبتونو د هغه کسانو چه تیر شوی دی مخکښ د دوی نه ، ته وه وایه پس انتظار کوئ تاسو

إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٥﴾ ثُمَّ كُنَّيْ رُسُلَنَا وَاللَّيْلُ أَمْنُوا

بسکه زه ساسو سره د انتظار کونکو نه یم بیا واورئ بیج کړی دی مونږ رسولان خپل او هغه کسان چه ایمان ئ راوړئ دی

كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦﴾

دغه شان، وعده مې کړېده وعده حقه په ذمه زمونږ، نجات ورکوؤ مؤمنانو لره

﴿وَمَا كُنَّا بِمُنْجِيْنَ﴾ یعنی که څوک خپل اختیار سره ایمان راوړی نو هغه هم دالله پې

فضل او توفیق سره وی ﴿وَيَحْمِلُ الْإِثْمَ عَلَى الَّذِي﴾ یعنی د کفر او دشرک گندگی ده دغه چا په غاړه کښ الله ﷻ غورزوی چه عقل نه لری، یعنی غور، فکر نه کوی په آیاتونو د الله ﷻ کښ او انابت الی الله نه کوی، نو داسې خلق اگر که وائی چه مونږ ډیر عاقلان یو خو دوی لایعقل دی ﴿قُلْ أَنْظَرُوا﴾ دا دعوت دې منکرینو ته یعنی څوک چه غور نه کوی په آیاتونو د الله ﷻ کښ نو داسې نه ده چه آیت نشته یا کم دې یا مخفی دی، بلکه په اسمانونو او زمکو کښ د الله ﷻ د توحید او د کمال قدرت ډېر زیات او واضحه دلائل موجود دی: شعر:

ففي كل شيء له آيت
تدل علي انه واحد

﴿وَمَا تَنْفِي الْآيَاتِ﴾ لیکن کوم خلق چه انابت الی الله نه کوی او په ضد عناد کښ منهنک

دی نو هغوی ته د ډیر واضحه دلائلو او د رسولانو د ډیر فصیح بلیغ موثر دلسوز بیاناتو نه هیڅ فائده نه رسی، د آیاتونو او د رسولانو د کلام نه فائده هغه چا ته رسی چه هغه د خپل اصلاح نیت او کړی، او ضد او تعصب پریرېدی ﴿وَمَا تَنْفِي﴾ کښ یا(ما، نافییه ده، یا استفهامیه ده، او استفهام انکاری دې. په معنی د نفی سره ﴿فَهَلْ يَنْظُرُونَ﴾ دا تخویف دې، او (هل، په معنی د نفی سره دی، او د (ایام، نه مراد هغه واقعات د عذاب دی چه په مخکنو قومونو راغلی وو، یعنې تاسو ترهغه وخته پورې ایمان نه راوړئ ترڅو چه په تاسو باندې د مخکنو قومونو په شانته عذاب نه وی راغلې، نو پس تاسو د دغه وقت انتظار کوئ، او مونږ به هم انتظار کوو، لیکن چه عذاب راشی نو الله ﷻ رسولانو او د هغوی تابعدارانو ته نجات ورکوی ﴿حَقًّا عَلَيْنَا﴾ دا د الله ﷻ د طرفه ډیره مؤکده وعده ده، چه مؤمنانو ته د ایمان او اعمال صالحو په وجه په دنیا او آخرت کښ د عذاب نه نجات ورکوی

، معتزله د وجوب علی الله قائل دی ، او اهل سنت وائی چه په الله ﷻ باندې هیڅ وجوب نشته دې ، او د دې آیت نه دا جواب کوی چه حق دوه قسمه دې یو حق تفضلی دې . یعنی د وعدې په وجې سره الله ﷻ په خپل ځان مقرر کړې دې ، او دویم حق وجوبی استحقاقی دی . دلته د حق نه اول قسم مراد دې

قُلْ لِّكُلِّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِّنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ إِلَٰهَ

وہ وایه چه اې خلقو !^۱ که یی تاسو په شک کین د دین ځما نه پس زه عبادت نه کوم د هغه معبودانو

تَعْبُدُونَ مِّنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِن أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم

چه تاسو ئی عبادت کوئ سوی د الله تعالی نه لیکن زه عبادت کوم د الله تعالی هغه الله چه مرگ به راولی په تاسو

وَأَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ۝ وَأَنْ أَلِّمَ وَجْهَكَ لِلدِّينِ

ار حکم شویدې ما ته چه یم دې زه د مؤمنانو نه (او ویلی شوی دی ما ته) چه برابر کړه ځان خپل په دین باندې .

حَقِيقًا ۚ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ اللَّهِ

مستقیم په حق ، پرېښودونکې هر باطل لره او مه کیږه د مشرکانو نه . اوبلنه مه کوه په غیر د الله تعالی نه

مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ۚ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ

دغه جا چه نفع نشی رسولې تاته اونه ضرر رسولې شی تاته پس که وکړو تا دا کار پس بیشکه ته به

إِنَّا مِنَ الظَّالِمِينَ ۝ وَإِنْ تَمَسَّكَ اللَّهُ بِحَبْزٍ فَلَا كَاشِفَ لَهُ

په دغه وخت کین د ظالمانو نه ئی . اوکه ورسوی تا ته الله تعالی څه تکلیف پس نشته هیڅ څوک لرې کونکې دهنې

إِلَّا هُوَ ۚ وَإِنْ يُرِيدْ يَمُخِّدْ فَلَا زَادَ لِقَظْمِهِ ۚ يُصِيبُ

سوی د هغه نه ، اوکه وغواړی تا ته خیر رسول نو نشته هیڅوک واپس کونکې د هغه د فضل ، رسی الله تعالی

بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾

دا خبر او خبر هغه چاته چه غواړی د بندگانو خپلونه، او الله تعالی بنونکې دې مهربانه دې

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ﴾ دا ذکر د دعوی د سورة دې . دریم ځلې بالتفصیل (ان کنتُمْ)

شرط دې او ﴿فَلَا أَعْبُدُ إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهَ﴾ په اعتبار د مضمون سره ورله جزا ده، یا جزا مقدره ده (چه خبر کم

به بالتفصیل) ده او ﴿فَلَا أَعْبُدُ﴾ د مقدر جزا تفصیل دې، مطلب ئ دادې چه که زما دین او

طریقه ستاسو په سمجه او عقل کښ نه راځی او د دغې وجې نه تاسو په شک او شبه کښ

پراته یئ نو زه تاسو د خپل دین په اصل الاصول توحید باندې خبروم او صاف صاف وایم چه

زه ستاسو د مفروضه معبدانو عبادت نه کوم نه مالی عبادت ، نه قولی عبادت، نه بدنی

عبادت. یعنی د غیر الله په نوم نذر او نیاز نه ورکوم د غیر الله نه مددنه غواړم ، د الله نه

ماسوا بل چاته رامدد شه نه وایم د الله نه ماسوا بل چاته سجده نه کوم بلکه دا ټول کارونه

صرف د الله دپاره کوم ﴿فَلَا أَعْبُدُ إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهَ﴾ د (لا اله) بیان دې، ﴿وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ﴾، د (الا الله)

بیان دې ﴿وَلَا تَكُونَنَّ﴾ دلته قیل مقدر دې یعنی ماته دا ویلې شوی دی چه د مشرکینو سره هیڅ

تعلق مه ساته ﴿وَلَا تَتَّبِعْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ په دې کښ نفی د شرک فی الدعا ده ، او هر کله چه د

عبادت اهم فرد دعا وه بلکه په حدیثو کښ (الدعاء هو العبادۃ) راغلی دی او دا قسم شرک

دیر عام دې او په هر وقت کښ ئ مشرکان کوی، د دې وجې نه ئ تخصیص اوشو، بله دا چه

مخکښ ﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ ذکر شو، او مشرک د اشتراک قائل وی، چه کله د الله

نه مدد غواړی او کله د ماسوا الله نه مدد غواړی نو توهم پیدا کیدو چه څوک دائماً او همیشه

د غیر الله عبادت کوی نو هغه خو مشرک نه شو، نو په دې آیت کښ عمومی نفی اوشوه چه د

غیر الله بلنه په طریقه د اشتراک او استقلال دواړو سره مه کوه ﴿مَا لَا يَنْفَعُكَ﴾ یعنی که ترینه

مدد غواړې نو تاته نفع نشی درکولې او که مدد ترینه نه غواړې او عبادت ورله نه کوي نو

تاته ضرره نشی درکولې، او دا جمله عطف ده (فلا تګونن) باندې، ﴿إِن قُلْتَ﴾ یعنی که

بفرض محال تا داسې او کړل یعنی د ماسوا الله نه دې خپل مرادونه، مقصدونه طلب کړل، یا

دا خطاب نبی ته دې، او مراد ترینه نور خلق دی ﴿وَأَن يَسْأَلَ اللَّهَ﴾، دا علت د ماقبل دې

یعنی دالله ﷻ نه ماسوا بل څوك لائق د عبادت نشته. ځكه چه ضرر لري كول او خير وركول صرف دالله ﷻ كار دي كه الله ﷻ چاته څه لك شان تكليف اورسوي نو د هغې لري كونكي هيڅ څوك نشته بغير دالله ﷻ نه او كه چاته د خير اراده او كړي نو هيڅوك ئ منع كولي نشي. دضرر سره ئ (مس) ذكر كړې دي او خير سره ئ اراده ذكر كړې ده. په دې كېن اشاره ده ديتنه چه ضرر په سبب د گناهونو سره رسيږي نونه منسوب كيږي ارادي ته. اگر كه په ارادي سره واقع كيږي، اوخير محض په فضل سره رسيږي، نومنسوب كيږي ارادي ته ﴿يُحِبُّ بِدَمْنِ بَنَاتٍ﴾ په دې كېن اشاره ده، چه خير رسيدل په مشيت د الله ﷻ سره دي. نوكه چاته خير اونه رسي نو هغه به په دې وجه وي چه مشيت او اراده د الله ﷻ به نه وي شوې. داسې نه چه د ماسوا الله قدرت دي په بندولو د خير باندې.

قُلْ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ
وه وايه چه اې خلقو ^۱ په تحقيق سره راغليدي تاسو ته حق د طرف د رب ستاسې نه، پس څوك چه په حق روان شو
فَأَتَمَّمَا صِلْ لِنَفْسِهِ وَمَنْ هَلْ فَأَتَمَّمَا يَضِلْ
نو بيشكه دي په حق روان دي د نفع د خپل ځان لپاره، اوڅوك چه واورېدو د حق نه، پس بيشكه اوږي د حق نه
عَلَيْهَا وَمَا آتَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ۝ وَأَتَمَّمَا مَا
چه وبال اوتوان ئ په خپل ځان دي، اونه يم زه په تاسو نگران (دغه دار) او تابع اوسه ^۲ د هغه څه
يُؤْتِي إِلَيْكَ وَأَصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُذَكُمْ اللَّهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَكِيمِينَ ۝
چه وحى كيدي شي تا ته او صبر كوه ترهغې چه فيصله وكړي الله تعالى او هغه غوره فيصله كونكي دي

﴿يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ﴾ دا ترغيب دي، اتباع د قرآن ته، دحق نه مراد قرآن او دين دي ﴿وَأَتَمَّمَا مَا﴾

يُؤْتِي﴾، دا دليل وحى دي په توحيد باندې ﴿وَأَصْبِرْ﴾ تسلى ده نبى ﷺ ته

(احصاء ۱۴، محرم ۱۲۳۰ هجرى ۱۲ جنورى ۲۰۰۹ عمري).

۱- ترغيب توحيد ته.

۲- دليل وحى په توحيد.

رکوعانها (١٠)	سورة هود مکیه	آیاتها (١٢٣)
	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	
خاص په نوم د الله چه ییخده مهربان او ډیر رحم کونکې دې شروع کوم		

داسورة مکی دې، او د ترتیب قرانی په لحاظ سره یوولسم سورة دې،

او د نزول په لحاظ سره ٥٢ سورة دې

ربط السورة: یو ربط اسمی دې، بل مضمونی دې، ربط اسمی دادې، لکه څرنگه چه حضرت یونس عليه السلام خپل قوم ته مسئله دتوحید بیان کړې وه، او خلقو پرې طعنونه لگولی وو. نو دغه شان حضرت هود عليه السلام خپل قوم ته مسئله دتوحید بیان کړې وه، او خلقو پر طعنونه کړي وو.

ربط مضمونی: (١) د سورة یونس په آخر کښ ئ **﴿وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ﴾** او نیل او د دې سورة په اول کښ د مایوحی مقصد ذکر کیږی چه **﴿أَلَا سُبُّواْ لِلّٰهِ﴾**، (٢) مخکښ سورة کښ دلائل عقلیه وو په توحید باندې، او دلته دلائل نقلیه ذکر کیږی، (٣) مخکښ سورة کښ دا ثابته شوه چه شفیع قهری او شفیع بلا اذن څوک نشته، نو په دې سورة کښ پرې تفریع ذکر کیږی چه **﴿أَلَا سُبُّواْ لِلّٰهِ﴾**.

خلاصه د سورة: په دې کښ څلور دعوی دی: اوله دعوی **﴿أَلَا سُبُّواْ لِلّٰهِ﴾**، آیت ٢. دویمه دعوی داچه عالم الغیب صرف الله دې دا دویمه دعوه د اولې دپاره علت دې، **﴿أَلَا إِنَّهُمْ يُلْقُونَ سُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ﴾** تا **﴿لَيْسَ لَهُ دَانِ الْاَشْدُو﴾**، آیت ٥. دریمه دعوی دا چه د ټول مایوحی تبلیغ کوه، په جرات سره او د مشرکینو د اعتراضاتو د وجې نه په زړه کښ تنگی مه راووله چه د بعض مایوحی تبلیغ ترک کړې، **﴿لَقَدْ لَعَنَّكَ يَا اِيُّهَا الَّذِيْنَ كَفَرْتُمْ﴾** تر اوج **﴿كَلِمَةً مِّنْ مَّالِكٍ﴾** آیت ١٢. پورې، څلورمه دعوی دا چه مسئله بالکل واضحه ده، لیکن مشرکین ئ د ضد د وجې نه، نه منی **﴿اَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَتْنٍ مِّنْ زُرْعَةٍ﴾** تا **﴿وَلَكِنْ اَكْثَرُ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ﴾**، د دینه بعد مشرکینو نه زجرونه تخویفونه ذکر کیږی، او بیا او (٧) قصې د انبیاء سابقو ذکر کیږی چه اول درې دعوو سره متعلق دی په طریقه د لف نشر مرتب سره، اوله قصه، د حضرت نوح عليه السلام ده چه

متعلق ده د دعوی اولی سره ، وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا ... تَا ... أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ یعنی نوح ﷺ هم دغه شان خبر کړیده کوم چه قرآن وائی ، ان لاتعبدوا الا الله ، دویمه قصه د هود ﷺ ده داهم متعلق ده د دعوی اولی سره ، وَإِلَى عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَنْتَوِيضُوا عِبَادُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ . دریمه قصه د حضرت صالح ﷺ ده داهم متعلق ده د دعوی اولی سره ، وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ مَسْلِحًا قَالَ يَنْتَوِيضُوا عِبَادُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ، ثلورمه قصه د حضرت ابراهیم ﷺ د دعوی ثانی سره متعلق ده ، وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى ، حضرت ابراهیم ﷺ جلیل القدر پیغمبر او دالله ﷻ خلیل دی . دوی ته فرشتې راغلې وې د بشارت دپاره او دوي ترینه خوف اوکړو ، او دوي ته علم نه ووجه دا فرشتي دي ، نو طعام ئي ورله تیار کړو ، او دا علم ورته هم نه وو چه دا زما د بشارت دپاره راغلی دی ، یا د نقصان دپاره ، نو هر کله چه پیغمبر ته علم الغیب نشته نو نورو خلقتو ته خپه طریقه اولی سره نشته دي ، پنځمه قصه د حضرت لوط ﷺ داهم د دعوی ثانی سره متعلق ده ، وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا فَرَسْتِيْهِ چه کله لوط ﷺ ته راغلې په شکل د خااسته انسانانو باندې نو لوط ﷺ اونه پیژندلې او د دوی په راتلو پریشان شو ، نو معلومه شوه چه دې عالم الغیب نه وو ، شپږمه قصه د حضرت شعیب ﷺ متعلق د دعوی اولی سره چه دوی هم خپل قوم ته ﴿يَنْتَوِيضُوا عِبَادُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ ویلیدی ، اوومه قصه د حضرت موسی ﷺ ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا﴾ دا متعلق ده د دریمې دعوی سره چه موسی ﷺ خومره تکلیفونو او مصیبتونه برداشت کړيدي او د چا داعترض په وجه ئي زړه نه دي تنگ کړې ، نوته هم زړه مه تنگوه اوپه فريضه د تبلیغ کبن کوتاهی مه کوه د دینه بعد زجرونه تخویفات ذکر کیږي او بیا په آخرت کبن د ټولو دعوو اعاده کولې شی .

الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ إِلَيْهِ ثُمَّ فَضَّلْتُ مِنْ لَدُنْ

«الر» دا داسې کتاب دي^{۱۱} چه محکم کړې شوی دی آیتونه د ده ، بیا ئي تفصیل کړې شوې دي نازل دي د طرف

حَكِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١﴾ اَلَّا تَعْبُدُوْا اِلَّا اللّٰهَ ۚ اِنِّىْ لَكُمْ فِىْهُ

د حکمت والا خبردار ذات نه چه بندګي مګر د هېچا سوي د الله تعالى نه. بيشکه څه ستاسو لپاره دهغه د طرفه

نَذِيْرٌ وَبَشِيْرٌ ﴿٢﴾ وَاِنْ اَسْتَفْهِرُوْا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُؤْبَوْنَ اِلَيْهِ يُمَتِّعُكُمْ

سړونکي او زيري درکونکي يم او دا چه بېشه وغواړئ درب خپل نه او بيا توبه وباسئ هغه ته. نفع به درکړي تاسو نه

مَتَاعًا حَسَنًا اِلَىٰ اَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُوْتِىٰ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ ۗ وَاِنْ تَوَلَّوْا

نفع بيا نشته تر نېټې مقررې پورې او ور به کړي هر څاوند د غوره عمل ته. غوره جزاء د هغه. او که تاسو روگردانه شئ

فَاِنَّىۡۤ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيْرٍ ﴿٣﴾

نوپس بيشکه زه ږيريم په تاسو د عذاب راتللو د لوی ورځې

﴿الرَّكْبَةُ اُنْكَتْ اَيْنْتُ﴾ داتهيد دې مضامينو د سورة ته (كتب) خبر د مبتداء محذوف

دپاره دې (اي هذا كتاب) او تنوين پکېن د تعظيم دپاره دې يعنې دا عظيم الشان، جليل القدر

كتاب دې ﴿اُنْكَتْ﴾ د کتاب دپاره اول صفت دې او د ﴿اُحْكَمْتُ﴾ يوه معنى داده چه نه منسوخ

کيږي په بل کتاب سره ، او بله معنى ئ داده چه حکمت نه ډک دى آياتونه د ده ، بله معنى ئ

داده چه محفوظ دې د تناقض او د نفس الامر د مخالفت نه، او په اعلی درجه د فصاحت او د

بلاغت او په لفظي او معنوی خو بيانو سره مزین او ځانسته کړې شوې دې ﴿ثُمَّ مُتِّتْ﴾ داد

کتاب دپاره دويم صفت دې. او (ثم) د تراخي ذکرې دپاره راځي او د (فصلت) يوه معنى داده چه

په دې کتاب کېن دلائل د توحيد نصيحتونه او واقعات جدا جدا ذکر کړې شوى دى. لکه

څرنگه چه په قيمتى هار کېن قيمتى ملغلرې جواهر جدا جدا پيلې شي، يا دا چه سورتونه

آيتونه ئ جدا جدا کړې شويدي په نزول کېن او جمله نه دى نازل شوى او بله معنى ئ داده چه

توحيد او د مسائلو د اصولو تفصيل په کېن شوې دې ﴿وَيُنْذِرُ لَكُمْ عَذَابًا﴾ دا دريم صفت دې يعنې

دا کتاب انسانانو نډې جوړ کړې بلکه د حکيم خبر ذات د طرفه راغلې دې ، نو ځکه معجز

اوپہ بی انتہا کمالاتو مشتمل دی، ﴿الَّذِينَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ دا اولہ دعویٰ دسورت دہ، او د اُن نہ مخکنیں حرف جر باء مقدرہ دہ او جار مجرور د فُصِّلَتْ سرہ متعلق دی، نو تقدیر دارنگہ شو (فصلت بان لا تعبدوا الا الله) یعنی داکتاب د دی خبرو تفصیل کوی چہ (لا تعبدوا الا الله) یعنی دا کتاب د مسئلہ توحید او د نفی د شرک تفصیل دی یا حرف جر پہ دی کیں لام مقدر دی نو دا مفعول لہ دی د (ای فصلت لاجل ان لا تعبدوا الا الله) امام رازی وائی: (واقول هذا التاویل يدل علي انه لا مقصود من هذا الكتاب الشريف الا هذا الحرف الواحد فكل من صرف عمره الى سائر المطالب فقد خاب وخسر) ﴿إِنِّي لَكُرْمَةٌ﴾ دا بیان د رسالت دی ﴿وَأَن أَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ﴾ استغفار د تیری شوې گناہ د معافئ طلب تہ وائی، او توبہ پہ آئندہ کیں د ترک د معصیت عزم تہ وائی ﴿يَتَذَكَّرُ لِمَنَّا حَتَّىٰ﴾ متاع حسن د اطمینان اود سکون ژوند دی ﴿إِنَّا لَنَلْمِزُكُمْ﴾ یعنی د وقت د وفات کیدلو پورې ﴿وَنُؤَيِّدُ كُلَّ ذِي ظُلْمٍ قَوْلًا﴾ یعنی د استغفار او توبہ یوہ فائدہ دادہ چہ سکون او اطمینان والا ژوند بہ نصیب شی پہ دنیا کیں او بلہ فائدہ ئی پہ آخرت کیں دہ ہفہ دا چہ چا زیات خائستہ عمل کرې وی، نو ہفہ تہ بہ زیات خائستہ جنت ورکړې شی، د ﴿كُلَّ ذِي ظُلْمٍ﴾ نہ خائستہ عقیدہ او عمل مراد دی او د (فضله) نہ مراد د خائستہ عمل جزا دہ چہ جنت دی ﴿وَأَن تَوَلَّوْا﴾ دا پہ اصل کیں «تتولوا» دی، او یوہ تاء حذف شوې نہ نو داصیغہ د مخاطب مضارع دہ یا تاء پہ کیں محذوفہ تہ دہ نو داصیغہ د ماضی غائب دہ او دا التفات دی د خطاب نہ غیبوت تہ.

إِلَىٰ لِلَّهِ مَرْجِعُكُمْ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ أَلَا إِنَّهُمْ يَكْنُتُونَ صُدُورَهُمْ

خاص الله تعالى ته گرخیل دستاسو دی او دې په هرڅیز قادر دې. خبردار! بیشکه دوی تاوه وی سینې خپلې،

لَيَسْتَغْفِرُوا مِنْهُ ۖ أَلَا جِنَّةٌ يَسْتَعْفِفُونَ ۚ يُبَاجِلُهُمْ ۖ يَعْلَمُ

د دې لپاره چہ خان پټ کړی د هغه نه، خبردار! ^(۱) کوم وخت چہ دوی خان پټوی په جامو خپلو کیں نو پوهیږی الله تعالی

مَآئِيسِرُونَ وَمَا يَعْلَمُونَ ۚ إِنَّهُمْ عَلَيْهِمْ بِذَاتِ الضُّمُورِ ۝

په هغې چه پتوی دوی او په هغې چه ښکاره کوی دوی بیشکه هغه عالم دې په رازونو د سینو باندې

﴿إِلَّا اللَّهُ مَرِضٌ﴾ یعنی مجرمان او غیر مجرمان ټول به د الله ﷻ حضور ته حاضرېږي، او الله ﷻ قادر دې په سزا او جزا ورکولو باندې ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ سُدُورَهُمْ﴾ دادویمه دعوی ده چه عالم الغیب صرف الله دې ﴿يَتَّبِعُونَ﴾ په اصل کښ (پیشن) وو، لکه یرمون په اصل کښ یرمبون وو. نو بیا په کښ هغه مشهور اعلال اوشو نو (پیشن) پاتې شو، او شی یشتی په معنی د اړولو او رانغښتلو سره راځی (من ثبت الثوب اذا طويته) ددې آیت په شان نزول کښ دوه قوله دی (۱) په بخاري شریف کښ د ابن عباس ؓ نه روایت دې چه په بعض مسلمانانو باندې حیا دومره غالبه وه چه د استنجاء او جماع وغیره ضروریات بشريو په وقت به یی د بدن بریندولونه شرمیدل چه اسمان والا مونږ ته گوری، نو د عورت پتولو دپاره به یی کوشش کولو، او په تکلیف سره به یی دخپل عورت پتولو دپاره سپنه تاو راتاؤ کړه، دې قسم خلقو ته په اصطلاح د صوفیاؤ کښ مغلوب الحال ویلې کیږي، او هر کله چه داسې غلو د امت دپاره مشقت ذریعه وه نود دې وجې نه قران د دوی اصلاح او کړه او وې فرمائیل ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا يَغْتَرُ﴾ یعنی که په وخت د ضرورت کښ تاسو ته عورت ښکاره کول شرم لگی نوتاسو فکر او کړی چه آیا تاسو چه کپړې اغوندي په دغه حالت کښ الله ﷻ ته نه ښکاري څه؟ (۲) او خازن د ابن عباس نه نقل کړی دی چه دا آیت نازل شوې دې په باره اخس بن شریق او نورو منافقینو کښ اخس ابن شریق به په ظاهر کښ د نبی ﷺ سره خوځې خبرې کولې او د محبت اظهار به یی کولو، او په زړه کښ به یی بغض او عداوت وو. نو دا آیت نازل شو ﴿يَتَّبِعُونَ سُدُورَهُمْ﴾ رانغاړی سینې خپلې یعنی پتوی په سینو کښ بغض او عداوت او حضرت شاه صاحب ؒ وائی چه (پیشن) نه مراد معنوی اثناء ده یعنی انحراف د حق نه ﴿لَا يَسْتَفْهَمُونَ﴾ دامتعلق دې د مقدر سره (ای یریدون لیستفهموا منه)، (کشاف) یا همزه استفهامیه په کښ محذوف ده، یا دا صیغه د امر غائب ده، او امر دپاره د تعجیز دې ﴿يَعْلَمُ مَا يُبْشِرُونَ﴾ یعنی د الله ﷻ په علم کښ تفاوت په مابین د پټ او د ظاهر کښ نشته دې، او په هر ځای یی علم یوشان دې.

یوولسمه پاړه ختمه شوه والله الحمد اولاً و آخراً

وَمَا مِنْ كَائِدَةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ

او نشسته دې هيڅ زنده سر په زمکه کښ مگر په الله تعالى باندې ده روزی دهغوی. اومعلوم دې الله تعالى ته

مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا ۚ كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ۝ وَهُوَ الَّذِي

خائ د آرام دهغوی او خائ د امانت کولو دهغوی ، دا ټول په کتاب روښانه کښ دی او الله تعالى هغه ذات دې

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

چه پیدا کړی ئ دی اسمانونه اوزمکه په اندازه د شپږو ورځو کښ او وؤ عرش دهغه په اوبو باندې.

لِيَهْلِكُمْ أَتَيْكُمُ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ

ددې لپاره چه از مښت وکړی ستاسو چه کوم يو په تاسو کښ ښائسته عمل والا دې، او که ته وه وائی چه بېشکه تاسو به

مُهْمَلُونَ مِنْ بَعْدِ النَّبِيِّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا صِرَاطٌ مُبِينٌ ۝

پورته کيدې شئ پس د مرگ نه نو خامخا به وائی کافران چه نده دا خبره مگر جادو «دروغ» ښکاره دی

وَلَئِنْ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مُّعْدُوذَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ ۚ

او که روستو کړو مونږ د دوی نه عذاب د دنیا د يو مدی لږې پورې نو خامخا به دوی وائی چه څه څيز بند کړو عذاب لره

إِلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ

خبردار ۱ په کومه ورځ چه راشی دا عذاب دوی ته نو وابه نه رولې شی دوی نه او نازل به شی په دوی

مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَكْبِرُونَ ۝

هغه عذاب چه دوی په هغې پورې توفې کولې

﴿وَمَا مِنْ كَائِدَةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾ (دآیه) په لغت کښ کل حیوان ذی روح ته وائی .

يعنی (هر زنده سرې) ماخوځ دې د (ذبيې) نه مشی خفيغه ته وائی - او په عرف کښ ذات د قوائم اربعو ته وائی، دلته لغوی معنی مراد ده، اودا آيت د دې قريب يعنی دريمې دعوي سره متعلق دې يعنی الله ﷻ په خپل فضل سره د مخلوق دپاره څه رزق مقرر کړيدې ، او وعده ئ

کړې ده چه په منزله د واجب دې ، نو دغه رزق به خامخا مرزوق ته ملاويږي او د الله ﷻ علم په هغه باندې محيط دې . برابره خبره ده چه د اسبابو په ذريعه ئ رسوى يا بغير د اسبابو نه ځکه چه د الله ﷻ قدرت په دائره د اسبابو پورې مقيد نه دې ، د اسبابو په ذريعه سره هم کله رزق رسوى او بغير د اسبابو نه هم کله رزق ورکوي ، او (على) يا په معنى د من سره دې (اى من الله رزقها) يا په خپله معنى سره دې ليکن ايجاب تفضلى مراد دې ، او د دې آيت مطلب دانه دې چه اسباب دې ترك کړې شى ، يا توکل ترك اسبابو ته ويلې شى ځکه چه په حديث کيښ (اغفل وتوکل راغلى دى ، او بل روايت کيښ (ان نفسا لن تموت حتى تستكمل رزقها ، فاتقوا الله واهملو فى الطلب وتوکلوا عليه) راغلى دى ، نو دې نه معلومه شوه ، چه طلب او تدبير کول د توکل سره متنافى ندى ، البته طلب په ځانسته طريقې سره يعنى په حلال ذرائعو سره ضرورى دې ، او په بعض آثارو کيښ راغلى دى (کمال روح المعاني) چه موسى ﷺ ته حکم اوشو ، په کوه طور کيښ چه لا شه فرعون ته ، نو چه روان شو نو په زړه کيښ ئ د خپل اهل سوچ راغې ، ځکه چه هغوى سره د خپلو ضرورياتو پوره کولو څه بندوبست نه وو ، نو الله ﷻ ورته حکم اوکړو چه په دې عصا سره دغه سخت کانړې اووهه ، نو چه وې وهلو ، نو دهغې د مينځ نه بل کانړې را اووتلو نو بيا ورته حکم اوشو چه بيا ئ اووهه ، نو دغه شان بل کانړې ترې نه را اووتلو ، او چه دريم کانړې ئ اووهلو ، نو دهغې د مينځ نه يو چينجې راووتلو ، او په ځله کيښ ئ شنه پانړه وه ، او دا ئى ويل : (سبحان من يرانى ، ويعلم مكائى ، ويذكرنى ولايسانى) ، ﴿وَمَا يَسْتَفْرِهَا﴾ يعنى د الله ﷻ علم په ټولو باندې محيط دې ځکه که علم ئ په هر څه نه وې ، نو رزق به ئ ورته څنگه رسولې وې ، د مستقر او مستودع ډيرې معنى ذکر شوى دى ، يو دا چه مستقر جنت يا دوزخ دې ، او مستودع قبر يعنى عالم برزخ دې ، اود دنيواى زندگى بيان په ﴿وَمَا يَمُنْ تَأْتَرُ﴾ کيښ شوي دې ، نو مطلب دادې چه د ابتدا نه لانهايته پورې د ټولو مراحلو علم الله ﷻ ته دې ، د ابن عباس ؓ نه روايت دې ، چه مستقر د دنيا زندگى ده او مستودع قبر دې . او د مجاهد ؓ نه روايت دې چه مستقر رحم د مور دې او مستودع صلب د پلار دې ، او د عطاء ؓ نه د دې بر عکس روايت دې ﴿كُلٌّ فِي صَكِّبٍ ثَبِيٍّ﴾ د دې نه مراد لوح محفوظ دې چه هغې ته صحيفه د علم الهى ويلې شى ، يعنى د تمامو کائناتو د روزئ او د عمر ، عمل وغيره په لوح محفوظ کيښ ليکلى شوى دى ، فرشتو ته ترينه حسب ضرورت حواله کولې شې ، د مسلم په روايت

کبن د حضرت عبدالله بن عمر نه مروی دی چه نبی ﷺ فرمائی دی، چه د تمامو مخلوقاتو تقدیر د اسمان زمکې د پیدائش نه پنځوس زره کاله مخکې لیکلې شوې دې، او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه مرفوع روایت دې چه کله د انسان جوسه او اعضا، د مور په رحم کښ ماکمل شی نو الله ﷻ فرشتې ته حکم اوکړی چه: (اولیکه د ده عمر او عمل، او چه کله مړ کیږی او دفن کیږی، او د ده رزق).

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ﴾ دې آیت کښ هم دالله ﷻ د کمال قدرت او د علم محیط ذکر دې چه الله ﷻ زمکه اسمان په مقدار د شپږو ورځو کښ پیدا کړی دی، او د دې نه مخکې د الله ﷻ عرش په اوبو باندې وو، یعنی اوبه مخکې پیدا وې، او د نورو اشیاء دپاره ماده د حیات گرزیدلی دی لکه (وجعلنا من الماء كل شيء حي) یعنی هر جاندار خیز الله ﷻ د اوبو نه پیدا کړې دې، او په ﴿وَمَكَاتَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَلَكُ﴾ کښ دوه احتماله دی: یو دا چه عرش د اوبو دپاسه متصل بلا فصل وو، نو په دې کښ د الله ﷻ د عظیم قدرت بیان دې، چه دومره عظیم جسم ئ په داسې نرم خیز اوبو باندې برقرار کړې دې، بل دا چه د دواړو په مینځ کښ فصل وو، یعنی د اوبو او د عرش په درمیان کښ دا نور کائنات اسمانونه نمر سپوږمئ وغیره نه وو، داسې نه چه عرش متصل وو، په اوبو باندې، دا قول اکثر و مفسرینو غوره کړیدې، او د دینه ئ استدلال کړې دې په امکان د خلا باندې ﴿يَبْكُوكُمْ﴾ یعنی د دې ټول نظام تخلیق نه مقصود ستاسو امتحان کول دی چه څوک د خپل خالق، مالک صحیح معرفت حاصلوی او صحیح عمل کوی ﴿وَمَّا كُنْتُمْ مُتَقَرَّبًا﴾ احسن عمل هغه دې چه په هغې کښ اتباع سنت وی، او خلوص او لاهیت وی په کښ ﴿وَلَكِنْ قُلْتَ﴾ یعنی مشرکین د توحید نه هم انکار کوی، او د بعث بعد الموت نه هم انکار کوی ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾ هذا اشاره ده قول د بعث بعد الموت ته، سحر نه مراد دروغ دی، یا دامعنی ده چه داقول پشان د سحر دې، په بطلان کښ، یعنی لکه سحر چه باطل او بې حقیقته وی نو دغه شان دا عقیده د بعث بعد الموت ده، نو په دې کلام کښ تشبیه بلیغه ده ﴿وَلَكِنْ أَخْرَجْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ﴾ دا زجر دې منکرینو ته، یعنی هر کله چه دوی ته د کفر او معصیت په وجه تخويف ورکړې شی، چه عذاب الهی راځی، او دیو حکمت په وجه د یوې معینی مودې پورې عذاب رانشی نو دوی په طریقه داستهزاء سره وائی، چه هغه عذاب

جرتہ دے . ولہ نہ راخی ﴿اَنۡتُو﴾ پہ معنی د مودے سرہ دے ، او ﴿مَعۡتَدُوۡقُ﴾ پہ معنی د مُعَبِن سرہ دے ﴿مَا یَحۡیِیْہُ﴾ (ما، پہ معنی د (ای شی) سرہ دے ، یعنی دوی استہزاء وانی چہ خیر منع کرے دے عذاب ﴿اَلَا یَوۡمَ یَاۡیَیۡہُمۡ﴾ یعنی عذاب دنیوی او اخروی چہ راشی . نو ہفہ ہیخ خوک نہ شی دفع کولی

وَلٰیۡنَ اَذَقۡنَا الْاِنۡسَانَ مِمَّا رَحۡمَۃُ رَبِّہٖۤ اَنۡہٗ لَکٰرِعٰہَا مِمَّنۡہٗ ،

اوکہ وځکوړ ۱ مونږ یو انسان ته د خپل طرف نه څه نعمت بیا ئی را کاږو (واپس ئ واخلو) د هغه نه.

اِنَّہٗ لَیَبۡسُکَہٗ دَیۡنَاۤ اُمَیۡدَہٗ نَاشِکِرَہٗ وِیۡ ۱ اَوکہ وځکوړ مونږ ده ته نعمت پس د تکلیف نه چہ رسیدلې وی ده ته.

لَیَقُوۡلُنَّ ذَہَبَ السَّیۡۤاتِ عَنِیۡہٗۤ اِنَّہٗ لَفَرۡحٌ مُّقۡوَرٌ ۛ اِلَّا الۡیَٰفَیۡنَ

ځامخا وانی دے چہ لارل ټول تکلیفونه ځمانه، بیشکه دے ځامخا تکیر کونکې وی فخر کونکې وی مگر هغه کسان

صَبَرُوۡا وَعَمِلُوۡا الطَّیۡۤیۡبَۃَ ۚ اُولٰٓئِکَ لَهُمۡ مَّغۡوَرَۃٌ وَّاَجۡرٌ کَبِیۡرٌ ۝۱۰ فَلَعَلَّکَ کَارِکَ

چہ صبر کوی ۱۰ اونیک عملونه کوی، دغه کسان د دوی لپاره بیښنه ده او اجر لوی دے پس آیا ته به پریښودونکې ئ

بَعۡضَ مَا یُوۡحٰی اِلَیۡکَ وَطَاقِ بِہٖۤ صَدۡرَکَ اَنۡ یَّقُوۡلُوۡا لَوَلَا اُنۡزِلَ

بعضې د هغې لړه چہ وحی ئ کولې شی تا ته، او ایا تنگیږی به دے سرہ سینہ ستا، د دے وچه نه چہ دوی وانی ولې نشی نازلیدلې

عَلَیۡہِ کَذۡرٌ اَوْ جَآءَ مَعَہٗ مَلَکٌ ۚ اِنَّمَا اَنتَ نَذِیۡرٌ ۚ وَلِلّٰہِ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ وَکِیۡلٌ ۝۱۱

بدہ خزانہ یا ولې نه رازی (نه گرځی) د سرہ فرشته، بیشکه ته خو بیره ورکونکې ئ او الله تعالی به هر څیز نگهبان دے

﴿وَلَیۡنَ اَذَقۡنَا الْاِنۡسَانَ﴾ دا هم زجر دے ، یعنی اوس خو وانی چہ عذاب چرتہ دے او ولې نه

۱ - زجر .

۲ - بشارت .

۳ - ۵ - سورت وریمه دعوی .

رازی ، لیکن که الله ﷻ په خپلې مهربانۍ سره ده ته رحمت ورکړی ، او بیا ئی ترینه واخلی ، او په تکلیف کښ ئ مبتلا کړی ، نو بیا ده نه د الله ﷻ مهربانۍ هیڅ شی ، او د آینده دپاره نا امیده شی ، نو د تیر شوې مهربانۍ ، ناشکری او د آینده رحمت نه نا امیدۍ د دوی د زندگنۍ حاصل دې ﴿وَلَيْتَ أَذَقْتَهُ﴾ یعنۍ که د مصیبت نه روستو ورته الله ﷻ خوشحالی ورکړی ، نو بیا غافل او مغرور شی تکبر کوی ، حالانکه پکار خو داده چه په راحت آرام باندې شکریه ادا کړی ﴿لَقَدْ﴾ د دې نه مراد فرح په طریقه د تکبر سره دې او فخور هغه چا ته وائی چه خپل صفونه بیانوی «په پښتو کښ ورته دُمار وائی ، دارنگه د﴿فَقَبَّ السَّمِيتَاتِ عَنِّي﴾ نه مراد تکبر دې ، یا دا چه زما په تدبیر سره تکلیفونه لارل ، یا دا چه زما د معبودانو په زور او برکت سره تکلیفونه لارل ﴿وَالَّذِينَ صَبَرُوا﴾ دا بشارت دې .

﴿قَلَّمَكَ نَارُكَ بَعْضَ مَا يُوحَى﴾ داد سورة دریمه دعوی ده ، علامه الوسی رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ وائی چه مقصود ددینه تحریر او تیزول دنبی ﷺ په اداء د رسالت باندې نو استفهام انکاری دې په معنی د نفی سره ، یعنۍ ته نه ئی داسې کونکې ، یا استفهام د شفقت دپاره دې . یعنۍ شاید چه ته چرته پریدې یعنۍ نه پریدې ، او د﴿بَعْضَ مَا يُوحَى﴾ نه مراد مسئله د توحید ده ، او هغه چه د مشرکینو د مزاج نه مخالف دی ﴿أَنْ يَقُولُوا﴾ (ای لاجل ان یقولوا) یعنۍ د مشرکینو د بیهوده او معاندانه اعراضونو د وجې نه په منصب د رسالت کښ کمې یا نرمۍ مه کوئ ، چه دوی داسې بیهوده اعتراض کوی چه تاسره خزائې ولې نشته ، لکه د بادشاهانو سره چه وی ، یا تا سره داسې فرشتې ولې نه راخی چه هغه دا اعلان کوی چه دا رسول دې ﴿إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ﴾ ، یعنۍ ستا منصب او ذمه داری خو صرف داده چه خلق شفقت سره او یروي خزائې ورکول یا نورې معجزې ورکول خو د الله ﷻ کار دې ، او هغه د هرڅه ذمه وار او متصرف دې .

أَمْ يَكُولُونَ أَفْكَرُهُ ۚ قُلْ فَأْتُوا بِعَمْرِ سُورَةٍ يَقُولُهُ

آیا دوی وائی ^{۱۱} چه خان نه ئ جوړ کړیدې دا قرآن ، ته وه وایه پس راوړئ تاسو لس سورتونه په مثل د ده

مُفْتَرِيٍّ ۖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝

د خان نه جوړ کړې شوی او راوبلی هغه خوک چه طاقت لرئ تاسو، سوی د الله تعالی نه کجرې یئ تاسو ریشتنی

فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ

پس که دوی قبوله نکړی خبره (چلینج) ستاسو پس پوهه شئ چه بیشکه نازل کړې شويدي دا قرآن په علم د الله تعالی سره

وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۚ فَهَلْ آتَيْتُمُ الْمُسْلِمِينَ

او پدې خبره چه نشته دې حقدار د بندگی سوا د الله تعالی نه، پس آیا تاسو مسلمانان یئ؟ یعنی مضبوط شئ په اسلام

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا لُوْهُۥٓ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ

هغه خوک چه غواړی په عمل خپل سره ژوند د دنیا او ښائست د هغې نو پوره به ورکړو مونږ دوی ته بدله د عملونو دوی

فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُمْنُونَ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ

په دنیا کېښ او د دوی نه پدې کېښ کمې نشی کولې دا هغه کسان دی چه نشته دې دوی لره په آخرت کېښ

إِلَّا النَّارُ ۚ وَحِطْ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَلَظُلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

مگر اور، او بریاد به شی هغه عملونه چه دوی کړی وؤ په دنیا کېښ، او باطل دی هغه عملونه چه دوی ئ کوی

هَآءِٓمَّا يَقُولُونَ ۚ أَفَرَأَيْتُمْ أَفْرَقَ ۚ دا شکوه ده، یعنی تاسو معجزات غواړئ نو د ټولو نه لویه معجزه

خو قرآن دې چه تاسوته پیش کړې شوې دې، نو که دوی بیا د عناد د وجې نه سوال اوکړی چه

دا خو د خانه نه جوړ شوې دې، نو جواب دادې چه تاسو خو هم عرب یئ او د فصاحت او

بلاغت لوی لوی دعوی کوئ، نو تاسو ددې پشان لس سورتونه راوړئ، تحدی بالقرآن (چلینج)

یو ځل په ټول قرآن باندې شوې ده، (قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یاتوا بمثل هذا القرآن لا

یاتون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیرا، آیت ۸۸) بیا په لس سورتونو سره شوې ده لکه په دې

سورة کېښ، بیا په یو سورة سره شوې ده لکه په سورة بقره او یونس کېښ، نو سوال واریدیی

چه سورة یونس د دې سورة نه مخکېښ نازل شوې دې، نو ترتیب دا تقاضه کوی چه اکثر

مخکېښ ذکر شی او بیا علی السبیل التنزل اقل ذکر شی، حالانکه دلته امر بالعکس دې امام

رازی وای چه داسې نه ده بلکه سورة هود مخکېښ نازل شوې دې او سورة یونس روستو نازل

سوې ، نو دا د تربیب طبعی سره موافق دې ، او دا هم کیدې شی چه د سورة هود دا آیاتونه د تحدی دې مخکښ وی اگر که باقی مکمل سورة روستو نازل شوې وی د یونس نه . او میرد جواب کړې دې چه په سورة یونس کښ مقابلہ په احکامو او وعد ، وعید او اخبار بالغیب سره ذکر وه ، نو دوی عاجز شو او په دې سورة کښ مقابلہ په صرف فصاحت بلاغت سره مراد ده . نو د دې دپاره ډیر او متعدد سورتونه پکار دی چه تقابل او فرق معلوم شی ، او هر چه ده مقابلہ په احکامو او وعد وعید کښ نو د هغې دپاره یو سورة هم کافی دې ، او بعض اکابرو او شیوخو ویلی دی چه تحدی (چیلنج) په یوې جملې آیت سره هم شوې دې لکه ﴿قُلْ أَتَأْتُوا بِحُجَّتٍ فَإِنْ لَا كَانُوا صَادِقِينَ﴾ (۱۸) او بیا تحدی په یو حرف سره هم شوې ده ، لکه ﴿قَالَ قَرَأْتَ الْكِتَابَ﴾ (۱) ، ﴿تَوَالَّفَ وَمَا يَنْصُرُونَ﴾ (۱) .

﴿فَمَنْ أَتَسْتَعِينُ﴾ یعنی که دوی دا چیلنج قبول نه کړی نو بیا تاسو پوه شی چه دا قران ﴿أَنْزَلَ بِحُجَّتٍ﴾ دې ، ای متلبا بعلم الله د بعلم الله مطلب دادې چه د داسې حقایقو معارفو سره نازل شوې دې چه د هغې علم صرف الله ﷻ ته دې ، مخلوق ته نشته لکه نظم معجز او اخبار د غیب نه ، ﴿وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ دا عطف دې په (انما) باندې نو د (فاعلموا) تحت دې او د دې نه معلومه شوه چه توحید د قرآن اهمه موضوع ده ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدْ﴾ دا زجر دې یعنی څوک چه نیک اعمال ، مونځ ، صدقه وغیره د دې دپاره کوی چه په دنیا کښ ورته صحت ، عافیت سیادت حاصل شی او د الله ﷻ رضا ئی مقصودنه وی ، بلکه د نیوی فوائد ئی مقصود وی لکه منافقین او ریا کار مسلمانان ، نصاریٰ نو ددوی دا اعمال بالکلیه نه ضائع کیږی بلکه د دې په بدله کښ به ورته په دنیا کښ صحت ، عزت ، مال ، دولت ، حکومت وغیره ملاوېږی ، لیکن چونکی دا اعمال د روح ایمانی نه خالی دی نو په آخرت کښ په هیڅ فائده نه راځی او د کومو کافرانو ، منافقانو دپاره چه د جهنم کومه سزا مقررده نوهغه پرې نه دفع کیږی اونه په کښ کمې راځی ﴿تَوَفَّيْتُمُ أَفْسَلَهُمْ﴾ ای جزاء اعمالهم ، د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه روایت دې چه دا آیت نازل شوې دې په باره د ریا کارو کښ چه د قیامت په ورځ به ریاکار عالم ، قاری ته او مجاهد ته او سخی ته او وئیلې شی (لقد قيل لك كما في الحديث) ، او انس رضی الله عنه نه روایت دې چه دا په باره د یهودو نصارو کښ نازل شوې دې نو که دوی سائل ته څه ورکړی یا صله

رحمی او کړی نو په دنیا کښ ورته د هغې بدله ورکولې شی ، صحت ، دولت وغیره ورکولې شی او چا ویلی دی چه دا په باره د منافقینو کښ نازل شوې دې چه جهاد ته به تلل او نبی ﷺ ورله په مال غنیمت کښ حصه ورکوله ﴿وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا﴾ یعنی په آخرت کښ به برباد شړ عملونه د دوی چه ثواب به ورته نشی ورکولې ﴿وَيَنْطَلِقُ﴾ یعنی د دوی عملونه په خپله باطل عملونه دی ځکه چه صحیح بنیاد ئ نشته دې ، یعنی اخلاص او للهیت .

أَمَّنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِن زِينَةٍ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ

آیا پس هغه څوک چه وی ^{۱۱} په ښکاره دلیل باندې د طرف د رب خپل نه او ملگرې وی د ده سره گواه د طرف د هغه نه

وَمِنْ قَبْلِهِ كَتَبَ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَمَنْ يَكْفُرْ

او د ده نه مخکښ گواه وؤ کتاب د موسی چه پيشوا او رحمت وؤ ، دغه کسان ايمان لری په دې کتاب ، او چا چه کفر وکړو

بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ قَالَتِ الْأَعْرَابُ مَوْعِدُهُ ۖ فَلَا تَأْتِكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ ۚ إِنَّهُ الْحَقُّ

پدې کتاب د مختلفو ډلو نه پس اور ځای د وعدي د ده دې ، پس مه کيږه ته په شک کښ د دې قرآن نه بیشکه دا حق دې

مِنْ رَبِّكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ۝

د طرفه د رب ستانه لیکن اکثر خلق د ضد دوجه نه ایمان نه راوړی

﴿أَمَّنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِ﴾ دا د سورة څلورمه دعوه ده ، خلاصه ئ داده چه مسئله ظاهره او

واضحه ده ، څوک چه ترینه انکار کوی نو محض د ضد او تعصب د وجی نه ئ کوی ﴿عَلَىٰ بَيْتِهِ﴾

مدارک وائی چه ددې نه دلیل العقل مراد دې ، یعنی مراد د (بَيِّنَةٍ) نه عقل سلیم دې ﴿وَيَتْلُوهُ﴾

ای يلحقه ويتبعه ، یعنی د ده سره وی ﴿شَاهِدٌ﴾ ددې نه مراد قران دې ، ځکه چه دې گواه دې

په توحید او په رد د شرک باندې ﴿مَوْعِدُهُ﴾ ضمیر راجع دې لفظ د الله ﷻ ته ﴿وَمِنْ قَبْلِهِ﴾

یعنی د قران نه مخکښ کتاب د موسی ﷺ (توراة) هم ورسره وی او حجت وی ورله ﴿إِنَّمَا

وَرَحْمَةً ﴿۱﴾، آسمانی کتاب دالله ﷻ د طرف نه امام وی خُکمه چه د هغه اقتدا او باعداری کولی شی او رحمت وی د خلقو دپاره، او د (افمن کان) دپاره جواب مقدر دې، چه (ایبقی له شهة) او مذکور جواب ﴿أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ﴾ دا قائمقام د دغه محذوف دې، او دکلام حاصل دادې چه توحید په عقل سره ثابت دې، او د عقل سلیم مقتضا دې، او قران هم په دې گواه دی او تورات هم په دې گواه دې، نو کومه خبره چه په عقل سره هم ثابت نه وی، او په اسمانی وحی قران، تورات او ټولوا اسمانی کتابونو صحیفوسره ثابت نه وی، نو په هغې کس د شک شهی هیڅ گنجائش نه وی، نو مسئله د توحید ظاهره ده، که څوک ترینه انکار کوی نو هغه د ضد او تعصب په وجه کوی، لیکن د دې ضد او تعصب انجام دادې چه ﴿فَأَنذَرْتُ مَوْعِدُهُ﴾

﴿فَلَا تَكُ فِي رَيْبٍ﴾ دا خطاب دې هر مخاطب ته، مراد دا دې چه هر کله مسئله ډیره واضحه ده اود شک گنجائش په کس نشته نو ته هم شک مه کوه ځکه چه دا حق دې، او اکثر خلق د ضد د وجې نه ایمان نه راوړی.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۖ أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ

او څوک لوی ظالم دې د هغه چا نه چه جوړوی په الله تعالی باندې دروغ دغه کسان به پیش کولی شی رب خپل ته

وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۖ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ

اووبه وانی گواهی ورکونکی چه دا هغه خلق دی چه دروغ ویلی وؤ په رب خپل باندې، خبردارا لعنت د الله تعالی دې

عَلَى الظَّالِمِينَ ۚ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ۖ وَهُمْ

په ظالمانو. دا هغه کسان دی چه خلق منع کوی د لارې د الله تعالی نه او لتوی په هغې کس ککلیچ، او دوی

بِالْأَعْرَاقِ هُمْ كَافِرُونَ ۝ أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ

د آخرت نه هم انکار کونکی دی. دغه کسان نشی بچ کیدی د الله تعالی د عذاب نه په ټوله زمکه کس، اونه به وی دوی لره

مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَآءَ ۖ يُطْعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ ۖ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ

ما سوی د الله تعالی نه څوک دوستان، دوچند کولی به شی دوی لره عذاب (ځکه) چه نه وؤ دوی چه طاقت ئ لرلو

السَّعِّ وَمَا كَانُوا يُجِيرُونَ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ

د اوریدلو د حق بډ پرې لگیدلو، اونه دوی لیدلو حق لره، دا هغه کسان دی چه په تاوان کښی اچولی دی خپل خانو.

وَصَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ۝ لَا جَزَاءَ لَّهُمْ فِي الْأُخْرَىٰ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

او روک به شی د دوی نه هغه چه دوی خه دروغ جوړول. خامخا بیشکه دوی به په آخرت کښی هم دوی لوی تاوانیان وی.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْتَصِمُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ ۖ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ

بیشکه هغه کسان^{۱۱} چه ایمان ئی راوړې دي او عملونه کوی نیک او عاجزی کوی خپل رب ته دغه کسان جنت والا دی.

هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ مَقَلَّ الْقَرْيَتَيْنِ مَا كَانُمَا إِلَّا مَثَلًا ۖ يَعْلَمُونَ ۖ

دوی به پدې کښی همیشه وی. مثال د دې دواړو ډلو په شان د ړوند او کوڼې دې او پشان د لیدونکي اوريدونکي دي.

هَلْ يَسْتَوِينَ مَقَلًا أَقَلًا تَذَكَّرُونَ ۖ

آیا برابر دی دا دواړه په مثال کښی، آیا پس نصیحت نه اخلی تاسو.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾ دا زجر او تحويف دي، یعنی دغه شان سرې ډیر غټ ظالم دي چه په الله ﷻ

باندې دروغ اوائی، یعنی الله ﷻ لره شریک جوړ کړی، یا انکار د قران نه یا د رسول نه او کړی

﴿يَعْرَضُونَ عَنْ رَبِّهِمْ﴾ پیشی دالله ﷻ په حضور کښی د ټولو خلکو د، لیکن د دوی تخصیص

خکه اوشو، چه د دوی پیشی د رسوا کولو دپاره ده، نو د (معرضون) معنی دا ده، چه ددوی د

جرمونو، شرارتونو دفتر به د دوی سره، علی رؤس الاشهاد، ښکاره پیش کړې شی، ﴿وَيَقُولُ

الْأَشْهَادُ﴾ او د اشهادو نه مراد ملائک او پیغمبران او مؤمنان دی، او چاویلی دی چه د

دوی جوارح مراد دی، یعنی دا ټول گواهان به گواهی اوکړی په دې چه دوی په الله ﷻ دروغ

ترلی دی، او نسبت د شریک ئی الله ﷻ ته کړې وو ﴿أَلَا لَسَنَةُ أَقْوَىٰ عَلَى الْكَاذِبِينَ﴾ دا کلام د

اشهادو دې، یا کلام دالله دې ﴿وَيَتَّبِعُهَا﴾ دا په اصل کښی (یعنی ها) وو، او ضمیر راجع دې

«سبیل» ته او سبیل ته ضمیر د مذکر او مونث دواړو راجع کیدې شی ، او مراد دینه شکوک او شبهات اچول دی په زړونود خلقو کښ، په باره د توحید او اسلام کښ ، او په (یغوثها) کښ اشاره ده ، چه په سبیل الله کښ کوږوالی نشته دې خو ظالمان ئی په ضد سره په هغی کښ جوړوی ، دې دپاره چه خلق ترینه واوړی ، اوپه دې آیت کښ اشاره ده ، دیته چه دوی ضال هم وواو مضل هم وو ﴿مُتَجَرِّبَاتٌ﴾ دا لازمی هم راخی په معنی د (مفلتین) یعنی بچ کیدونکی او متعدی هم راخی یعنی عاجزه کونکی دی الله ﷻ لره د عذاب ورکولونه ﴿مِنْ أَوْلَیَاءَ﴾ هیڅ څوک مددگاران، شفاء ﴿يُعْتَمَقُ لَمْ أَلْذَابُ﴾ دوچند عذاب په دې وجه دې چه دوی ضال هم وواو مضل هم وو، یا دا مطلب دې چه دجهنم عذاب به هره هره لمحہ کښ زیاتیږی او (ضعیف) په لغت کښ زیادت غیر محصوره ته ویلې شی .

﴿مَا كَانُوا يَسْتَلِیْمُونَ السَّمْعَ﴾ دا په ظاهر کښ نفی د استطاعت ده ، نو سوال واریږی چه بیا ولې دوی مکلف کړی شو ، جواب دا ظاهر نه دې مراد ، بلکه دا کنایه ده د ډیر عناد او تعصب نه یعنی د حق سره ئی دومره تعصب وو، او حق په دوی دومره بد لگیده ، او دومره ثقیل وو پرې چه د ډیر عناد دوجې نه ئی طاقت د اوریدلو نه لرلو ، او دا نظیر د دې قول د قائل دې ، (العاشق لا یستطیع ان یسمع کلام العاذل) ، او شاه ولی الله ﷺ فرمائی چه ممکنه ده چه حرف استفهام مقدر وی، یعنی آیا دوی طاقت نه لرلو د اوریدلو او د لیدلو ﴿وَصَلَّ عَنَّهُمْ مَا﴾ (ضل) په معنی د غاب سره دې ، د ﴿مَا كَانُوا یَقْتَرُونَ﴾ نه مراد د دوی مزعومه شفاء دی ، او هغه به څکه غائب شی چه هغه په حقیقت کښ معبودان او شفاء نه وو او کوم نیکان خلق چه دوی خپل خان له معبودان او شفاء گرزولی وونوهغه به جنت ته لاړشی او مشرکین به جهنم ته لاړشی، نو غائب به شی ترینه ﴿لَا جَرَمَ﴾ یعنی دا خبره حقه او یقینی ده او داصل معنی په اعتبار سره په دې کښ مختلف اقوال دی : (۱) فراء او زجاج وائی چه لا لنفی الجنس دې او (جرم) په معنی د (بد) او (محالة) سره ورله اسم دې ، مابعد ئی خبر دې نو د لَا جَرَمَ معنی شوه (لا بد لا محالة) (۲) او بعض وائی چه (لا) زائد دې او جرم په معنی د حق سره دې، (۳) او بعض وائی چه مجموعه د (لاجرم) په معنی د (حق) سره دې ، (۴) او سیبویه وائی چه (لا) د پاره د نفی د گمان د خلقو دې، او جرم په معنی د کسب سره دې ، نو معنی داشوه چه داسی نه ده لکه چه

دوئ گمان کوی. بلکه کسب کرو ددوئ عملونو خسران په آخرت کنډ **﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾** دا بشارت دې **﴿مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ﴾** دامثال د مؤمن او د مشرک دې (اعنی، مقابل د بصیر دې او (اصم) مقابل د (سمیع) دې.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ۝

اوپه تحقیق سره لیگلې وؤ ^{۱۱} مونږ نوح قوم دهغه ته وې ويل، بیشکه زه ستاسو لپاره بیه درکونکې یم ښکاره

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ ۖ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ الْآلَمِ ۝

چه عبادت مکوئ د هیچا سوی د الله تعالی نه، بیشکه زه بیریم په تاسو د عذاب د ورځې دردناکې.

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَكُ إِلَّا بَقَرًا يَفْلَحُ وَمَا تَرَكَ

پس وه ويل غټانو هغوچه کفرئ کړې وؤ دقوم دهغه نه، نه وینو مونږ تا مگرینده زمونږ په شان اونه وینو مونږ تا

اَتَبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاظِلُكَ يَوْمَ الرَّأْيِ ۖ وَمَا تُرَىٰ لَكُمْ

چه تابعداری کړیده ستا مگر هغه کسانو چه هغوئ ذلیل دی په مونږ کنډ په یې فکړئ سره او نه وینو مونږ تاسو له

عَلَيْتُمْ مِنْ فَضْلِي بَلْ تُظَلِّمُونَ كُلِيَّةً ۝

په مونږ باندې هېڅ غوره والې بلکه گمان کوؤ په تاسو ددروغزن

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا﴾ دا اوله قصه ده، متعلق ده اولې دعوی سره، لکه څرنګه چه حضور ﷺ

وانی **﴿أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾** نو دغه شان خبره نوح ﷺ هم کړې ده، چه **﴿أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾** د نوح ﷺ نسب په مشهور قول کنډ دادې: (نوح بن لَمَك بن مَتُو شَلِخ بن ادریس) او دې اول نی د تشریعاتو دې چه رالیگلې شوې دې زمکې ته د شرک د رد دپاره، د ده نه مخکنی انبیاء به د تشریعاتو دپاره هم وو او د تکوینیاتو دپاره به هم وو، لکه دا مشهوره ده چه کپړې جوړول او خط لیکل د ادریس ﷺ د زمانی نه شروع شوی دی، ابن عباس ؓ فرمائی چه نوح ﷺ ته په څلویښتم کال نبوت ورکړې شوې دې او نه نیم سوه (۹۵۰) کاله ئی تبلیغ کړې دې، او د

طوفان نه روستو شپيته كاله ژوندي وو، نو ټول عمر ئي يوزر پنځوس كاله وو، او معنای وائی، چه نوح **عَلَيْهِ السَّلَام** سل كالو په عمر كښ مبعوث شوې دې، او چا ويلي دي چه دوه نيم سوه كالو په عمر كښ مبعوث شوې دې او نه نيم سوه كاله ئي تبليغ كړې دې، او د طوفان نه روستو دوه نيم سوه كاله ژوندي وو نو ټول عمر ئي څوارلس نيم سوه كاله وو، (روح المعاني، اوبه دې وجه ورته اطول الانبياء عمراً ويلي شى، ﴿إِنِّي لَكُمْ﴾ دلته قانلا يا قال مقدر دې (اي قال اني لكم نذير) او ﴿ثُمَّ﴾ ويلو كښ اشاره ده چه نبى نه كتمان د حق كوى، او نه د چا لحاظ كوى په بيان د حق كښ ﴿أَنْ لَا تُفْبِرُوا﴾ دا مفعول د ميسن دې يا بدل دې د (اني لكم نذير) نه ﴿إِنِّي أَنَا أَنَا عَلَيْكُمْ﴾ دلته (ان عديم غيره تعالى) يا (ان اعرضتم) مقدر دې ﴿عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ﴾ د (يوم) نه مراد يوم قيامت دې، يا يوم طوفان دې، او ((اليم)) صفت د يوم دپاره دې، په طريقه د اسناد مجازى سره، ځكه دا مولم عذاب دې، ليكن عذاب واقع دې په ورځ كښ ځكه ورځي ته درناك ويلي شوى دى، يا (اليم) صفت د عذاب دې او جرئى جر د جوار دې.

﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ﴾ ملاء اشرافو او غټانو د قوم ته ويلي شى، شرافت ئي دنيواى وى او كه اخروى وى، غټانو ته ملاء ځكه وائي چه (ملوء) په معنى د ډكوالى سره دې، او دوى هم ډك دى په مال او جاه سره، او هر كله چه په مال او جاه سره په انسان كښ تكبر پيدا كيږي نو د دې وجهي نه د غټانو په طريقه د تكبر سره څلور اعتراضونه او كړل. اول دا چه ﴿مَا تَزْنِيكَ إِلَّا﴾ بَشَرًا يَنْفَلِكُ﴾ يعنى ته خو زموږ په شان بشر ئي او بشر خو رسول نه شى كيدي، لهذا ته رسول نه ئي، مشركان د رسالت او بشريت په مينځ كښ د تضاد قائل وو، يعنى څوك چه رسول وى نو هغه به بشر نه وى او څوك چه بشر وى نو هغه به رسول نه وى، حالانكه په انسانانو كښ چه لكه څرنگه د رسول رسالت قطعى وى نو دغه شان ئي بشريت هم قطعى وى، او دويم اعتراض ئي دادي ﴿وَمَا تَزْنِيكَ إِلَّا الْإِنْسَانُ﴾ يعنى ستا تابعداران د مال په لحاظ سره او د نسب په لحاظ سره ډير ذليل او خوار خلق دى، نو كه ته رسول وې، نو اكابرو او اشرافو به ستا اتباع كړې وې، اتباع د رسولانو لكه په حديث د هر قلى كښ دى چه اكثر غريبان خلق دى، ﴿أَرَأَيْتَ﴾ جمع د ارزل ده، لكه اكابر جمع د اكبر ده، او (احاسن) جمع د احسن ده

﴿بَدَىٰ الرَّأْيِ﴾ يعنى دوى چه اتباع كړې ده نو بې سوچه ئي كړې ده، نو كه دوى سوچ،

فکر کړې وې. نو ستا تابعدارۍ به ئې نه وې کړې، او (بادۍ) یا د بدو نه مشتق دې په معنی د ظاهر سره. یا د بداء نه مشتق دې. په معنی د اول سره، او دریم اعتراض دادې چې ﴿وَمَا زَيِّ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ﴾ دلته صیغه د جمع ذکر کړې شوې ده ځکه چې دا اعتراض په نوح علیه السلام وو په دعوه د رسالت کښ او په اتباعو باندې په تصدیق د نوح کښ، مطلب دادې چې نه داسې مفلسانو (لکه حجام موچی جولا) لره مونږ باندې فضیلت شته دې او نه د داسې خلقو اتباع کول موجب د شرافت دی، او څلورم اعتراض دادې چې ﴿بَلْ نُنَبِّئُكُمْ كَذِبًا﴾ یعنې تاسو دروغون یی او په دروغه دا خو بې وقوفان جمع شوی یی، او یو تحریرک مو شروع کړې دې، او خپل تفوق په مونږ حاصلوی

قَالَ يَقَوْمِ اَرْمِئْهُمْ اِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّي وَاتَّبِعِي

وه ويل نوح اي قومه خما ما ته خبر راكړئ كه يم زه په ښكاره دليل د طرف د رب خپل نه او راكړئ وي ما ته

رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِي فَعُوتِيكَ عَلَيْهِمْ ۖ اَللّٰهُمَّ كُفُوْهُمَا

رحمت (نبوت) د خپل طرف نه پس پټ پاتې شوې وي ستاسونه، آيا مونږ مجبوره كولې شو تاسو په قبولولو د هغې

وَاتَّخَذُوا لَهَا كُرْحُوْنَ ۝ وَيَقَوْمِ لَا سَلَاطَةَ عَلَيْهِمْ مَّالًا ۖ اِنْ اَجْرِي

او حال دا چې تاسو دې لره بد گټړئ او اي قومه خما ۱ نه غواړم ستاسونه پدې بيان كولو هيڅ مال، نه دې اجر خما

اِلَّا عَلَىٰ اللّٰهِ وَمَا اَكَا يَطَّارِدُ الْاِلٰهِيْنَ اٰمَنُوْا ۖ اِنَّهُمْ مُّلتَقُوْا

مگر په الله تعالى دې، او نه يم زه شړونكې هغه كسانو لره چې ايمان ئ راوړې دې بيشكه دوى ملاقات كونكى دى

رَبِّهِمْ وَلِكِنِّي اَرٰكُمْ قَوْمًا يَّجَاهِلُوْنَ ۝ وَيَقَوْمِ مَنْ يَّتَصَّرُنِي

د رب خپل سره، ليكن زه وينم تاسو لره داسې قوم چې جهالت كوى او اي قومه خما ۱ څوك به بچ كړى ما لره

مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَفْتُمْ ۖ اَقْلًا تَدَّكُرُوْنَ ۝

د عذاب د الله تعالى نه كه زه وشم دوى آيا پس نصيحت نه قبولئ تاسې.

﴿قَالَ يَقَوْمِ اَرْمِئْهُمْ﴾ دا جواب دې د هغوى د سوالاتو نه، د اول سوال جواب دادې چې

چونکه زه بشریم خو الله رحمت یعنی نبوت راکړې دې، اول د نبی امتیاز د نورو خلقونه په تقوی، حق پرستی، صداقت، امانت وغیره صفاتو سره وی، نو که دا صفات په ما کښ څرگند موجود وی او یقینی موجود دی لیکن چه لکه څرنگه پوند ته د شمس رنځا په نظر نه راځی نو د غسې ستاسو سترگی هم حق نه وینی، نو آیا زه تاسو مجبور کولې شم په قبولولو د حق باندې، یعنی زما حقانیت او صفات نبوت چه تاسو نه وینی او وایی چه ته زموږ پشان بشرئی نو دا په حقیقت کښ ستاسو د زړه سترگې پندې دی، که نه وی نو زه ستاسو په شان نه یم، بلکه زه ممتاز یم په اعلی اخلاقو او تمامو صفاتو د نبوت سره، او د دریم سوال جواب دادې چه فضیلت د یو بشر په بل بشر باندې د صفاتو په اعتبار سره وی، او دغه صفات په مونږ کښ واضح موجود دی ﴿وَنَقُولَ لَا مَشَافَاةَ﴾ دا د دویم او څلورم سوال جواب دې یعنی زما تابعداران که غریبان او خوار خلق دی نو زه خو په تبلیغ باندې څه مالی معاوضه نه غواړم (چه زما مقتدیان دې مال دار وی چه ماسره مدد کوی، بلکه اتباع د رسولانو غریبان خلق وی، او دارنگه زه به دروغ ولې وایم که بالفرض ما په دروغه د نبوت دعوی کړی وی نو په دې کښ ماته څه فائده ده؟ د دروغو د دعوی فائده خو دا وی چه د هغې په ذریعه مال حاصل کړې شی، لکه دا مشاهده ده چه د دروغو د نبوت دعوی کونکو او دغسی د دروغو د پیرئ دعوه کونکی مقصد حصول د مال وی ﴿اَلَا لَكُمْ كُفْرًا﴾ دلته مضاف مقدر دې (ای انلزمکم قیولها) ﴿وَمَا اَنَّا بِمُكَلِّمِي الْكَافِرِيْنَ﴾ کفارو ویل چه ستا متبعین ډیر ذلیل او خوار خلق دی، نودوئ د خپل مجلس نه اوباسه نو مونږ به ستا اتباع او کړونو د دې جواب راغې چه څه دا حق نه لرم ځکه چه دوئ د الله سره ملاقات کونکی دی نو په مابه شکایت او کړی د الله په حضور کښ چه یا الله! نبی ﷺ مونږ د مجلس نه شړلی یو ﴿اِنَّهُمْ مُّكَلَّفُوْا رَیْبَهُمْ﴾ یعنی د قیامت په ورځ به د خپل رب سره ملاقات کوی، یا معنی داده چه دوئ مقربین د الله دی نو د الله مقربین چرته شړلې شم ﴿وَنَقُولَ مَنْ يَنْصُرُنِي﴾ دادویم جواب دې دهغوئ د قول، یعنی که زه دوئ او شرم نو ما به د الله د عذاب نه څوک بچ کړی.

وَلَا اَقُوْلُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللّٰهِ وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبُ وَلَا اَقُوْلُ اِنِّي مَلَكٌ

اونه وایم زه تاسو ته چه خدا سره دی خزانی د الله تعالی، اونه پوهیږم څه په غیب باندې اونه وایم چه زه فرشته یم

وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا

اونه وايه به باره دهغه کسانو کيس چه سبک ئې گنري سرگي ستاسي چه هيجرې به ورنکړي الله تعالى دوي ته خه خير

اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ ۚ إِنَِّّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ۝

الله تعالى ښه پوهيږي به هغه خه چه په زړونو د دوي کيس دي، بيشکه زه به په دغه وقت کيس خامخا د ظالمانو نه يم

قَالُوا يَنُوحُ قَدْ جَدَلْتَنَا فَأَكْزَرْتَ جِدَالَنَا

وه ويل دوي اي نوح په تحقيق سره تا جگړې وکړې زمونږ سره پس زياتې دې کړې جگړې زمونږ سره

فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِينَ ۝ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ

بس راوړه مونږ ته هغه خه چه ته يروي مونږ لره په هغې، که ئې ته د ريشتينو نه وه ويل نوح بيشکه راوړلی به تاسو ته

بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ۝ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي

دا عذاب الله تعالى که ئې وغواړي. اونه به يې تاسو بچ کيدونکي دهغه نه او فائده نه درکوي تاسو ته نصيحت خا

إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَصْحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ ۖ هُوَ رَبُّكُمْ ۖ

که زه وغواړم چه نصيحت کوم تاسوته، ليکن چه الله تعالى غواړي چه يې لارې کړي تاسو، الله تعالى ستاسو رب دې

وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۖ قُلْ

اواخص هغه ته به بوتلې شي تاسو. آيا دوي واي چه ده خپل خان د طرف نه جوړ کړيدې دا کتاب، وه وايه

إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَىٰ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تُجْرَمُونَ ۝

که ما د خان نه جوړ کړې وي دا نو پس به ما باندې دې گناه خما او زه خلاص يم د هغه گناه نه چه تاسو ئې کوئ

﴿وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عَنِّي خَرَائِلَ﴾ داد مشرکينو د سوالاتو جوابونه دي او سوالات د نوح عليه

متعلق دي يا د نبی ﷺ سره متعلق دي نو په دې تقدير دا جمله معترضه ده. اول سوال دادې چه

که ته نبی یې نو تاسره خزانې ولې نشته چه مخلوق ته ئې ورکړې جواب نبی ﷺ خلقو ته د دين

او هدايت دپاره رازی د خزانو ورکولو دپاره نه رازی، دويم سوال چه که ته نبی ئې نو مونږ ته

دغیب دکارونو خبر ولې نه راکوې، جواب نبی ﷺ دغیب دعوه نه کوی بلکه مخلوق نه احکامات الهیه بیانوی ﴿وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ دا یا عطف دې په (عندی خزائن الله) باندې ای لا اقول اعلم الغیب) یعنی د علم غیب دعوه نه کوم، یا دا عطف دې په ﴿وَلَا أَقُولُ﴾ باندې نو دا نفی د اصل فعل ده، او دلته نفی د اصل فعل اوشوه، اگر که په ماقبل او ما بعد کښ نفی د قول شوی ده دپاره د مبالغی په نفی د دې صفت کښ چه علم غیب دې «مبالغة فی نفی هذه الصفة التي ليس لاحد سوا الله منها نصيب اصلا»، «روح المعاني» دریم سوال دا چه ته بشر ئی او بشر خورسول نه وی، جواب بیشکه زه بشر یم لیکن الله ﷻ ماته د انسانیت بلند مقام نبوت راکړې دې ﴿وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي﴾ ای تحقر، یعنی کوم خلق چه ستاسو په نظر کښ حقیر وی نو د هغوی په باره کښ زه دانه واثم چه الله ﷻ به دوی ته هیڅ خیر نه ورکوی، نه په دنیا کښ او نه په آخرت کښ، د خیر تعلق د مال دولت سره نه دې بلکه د باطنی صفاتو سره دې، او الله ﷻ خه عالم دې د دوی په اخلاص او للهیت باندې.

﴿قَالُوا يَنْتُحِ﴾ حضرت نوح ﷺ نه نیم سوه ۹۵۰ کاله تبلیغ اوکړو د کفارو د سوالاتو معقول جوابات ئی ورکړل، او په دې کښ په سوونو کاله تیر شول چه کفار لاجواب شو نو دوی اوونیل چه نوره د سوالونو جوابونو سلسله ختمه شوه، که ته ریشتنې نبی ئی نو د کوم عذاب چه ته مونږ ته دهمکی راکوې نو هغه راوړه ﴿قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ﴾ نوح ﷺ اوایل چه عذاب ځمپه اختیار کښ نه دې بلکه دالله ﷻ په اختیار کښ دې، په خپل وخت به ضرور رازی او چه کله راشی نو بیا به هیڅ څوک بچ نه شی ﴿وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي﴾ یعنی لکه چه څرنگه عذاب راوستل د الله ﷻ په اختیار کښ دی، نو دغه شان هدایت ورکول او هدایت نه محروم کول هم د الله ﷻ په اختیار کښ دی، نو که زه تاسو ته نصیحت کوم لیکن چه الله ﷻ ستاسو د هدایت فیصله نه ده کړی نو زما نصیحت تاسو ته څه نفع نه درکوی ﴿أَمْ يَقُولُونَ أَفَرَّغْتَهُ﴾ داشکوه او جواب د شکوه دې، او د دې تعلق یا د نوح ﷺ او د هغه قوم سره دې، یا زموږ د نبی ﷺ خپل قوم سره دې او په دې تقدیر دا جمله معترضه ده ﴿فَقُلْ إِنَّمَا﴾ دا په حذف د مضاف سره دې یعنی په ما باندې وبال او عذاب د جرم زما دې، (اجرام) کسب کولود جرم ته وائی.

وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ

او وحی وکړې شوه نوح ته چې بیشکه هیچرې ایمان نه راوړی د قوم ستا نه مگر هغه څوک چې ایمان ئی راوړې دی .

فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ۖ وَاصْنَعِ الْفُلَکَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا

بس ته مه غمزن کيږه په هغه کارونو چه دوی ئی کوی . او جوړه کړه کشتن زمونږ په نگرانئ کښ او زمونږ د هدايانو مطابق

وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا ۖ إِنَّهُمْ مُّغْرَقُونَ ۖ وَصْنَعِ الْفُلَکَ ۖ

او خبرې مکوه ما سره (سفارش مه کړه) په باره د ظالمانو کښ، بیشکه دوی به غرقولې شی . اونوح جوړوله کشتی

وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَفَرًا ۖ مِنْهُ ۚ قَالَ

او کله به چه ورتیریدل په ده یوه ډله د غتانو د قوم د ده نه نو توقې به ئی کولې په ده پورې، نو وه به ویل نوح

إِنْ تَسْغَرُوا مِنَّا فَمَالَا تَسْغَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْغَرُونَ ۖ

که تاسو توقې کوئ په مونږ پورې پس مونږ به هم توقې وکړو په تاسو پورې لکه چه تاسو په مونږ پورې توقې کوئ

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ مِنْ تَأْتِيهِ عَذَابٌ مُّجْتَرِبُهُ

نو زر ده چه پوهه به شی، تاسو به معلوم کړئ هغه څوک چه رازی په هغه عذاب چه رسوا به ئی کړی

وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّهِيمٌ ۝

او نازل به شی په هغه باندې عذاب همیسه .

﴿وَأَمَّا إِنْ شَاءَ﴾ دا تمهید دې قصې د هلاکت د قوم د نوح ﷺ ته ، یعنی الله ﷻ نوح ﷺ

په ذریعه د وحی سره خبر کړو ، چه چا په قسمت کښ چه ایمان وونو هغوئ ایمان راوړو ، او د

دې نه علاوه نور قوم ایمان نه راوړی نو پس ته مه غمزن کيږه د دوی په استهزاء او تکلیف

رسولو ځکه چه د دوی د هلاکت وخت قریب دې ، او د دې نه روستو بیا نوح ﷺ خبرې اوکړې

﴿وَلَا تَنْدِرْ عَلَى الْكَافِرِينَ دَعَارًا﴾ نوبیا ورته حکم اوشو چه ﴿وَاصْنَعِ الْفُلَکَ﴾ او د دې آیت نه

معلومه شوه ، چه نوح ﷺ دا وئیلی وؤ ، ﴿إِنَّكُمْ تَذَرْتُمْ مِثْلَ مَا كُنْتُمْ لَا تَكْفُرُونَ﴾

نو دا د علم غیب په وجه نه وه لکه دا خبره اهل بدعت کوی چه انبیاء لره علم غیب ثابت دې

خُکِه چِه نوح ﷺ ویلی وو (انک ان تذرهم - الخ) خُکِه چِه دِی د آیت نه دا صراحه معلومه شوه چِه نوح ﷺ الله پاک خبر کړې ووپه ذریعه د وحی سره چِه نور خلق سنا د قوم نه نه مسلمانیری ، نو خُکِه بیا نوح ﷺ خیری او کړې چِه (رب لا تذر علی الارض الخ) ﴿وَأَصْنَعُ الْفُلْکَ﴾ دا تدبیر خودل دی نوح ﷺ ته دپاره د نجات دغرق نه ﴿وَأَعِیْنَا﴾ زمونږ په نگرانۍ کښ ﴿وَنَجِّیْنَا﴾ زمونږ د حکم او د هدایت مطابق ، په تفسیر قرطبی کښ د انس بن ربیع نه روایت دې چِه ﴿وَأَعِیْنَا﴾ معنی (محفظنا ایاک) دې ، او ابن عباس ؓ نه روایت دې چِه د دې معنی (بجرائینا) دی نو دې تفسیر ته مخالف د سلفونه ویل صحیح نه دی. بلکه محققینو مفسرینو لکه روح المعانی، قرطبی، شربینی حضراتو هم دا معنی کړې ده. د دې څه بعض تفصیل هم مخکښ هم (په بحث د متشابهاتو کښ) تیر شوې دې ﴿وَأَصْنَعُ الْفُلْکَ﴾ دا خبر د کان دې په دې کښ داستمرار معنی ده (ای کان ویصنع الفلک) ویلی شوی دی چِه کشتی په ډیرو کلونو کښ تیاره شوه او په دې کښ جدا جدا درجې وې ، یوه حصه د انسانانو دپاره وه او بله حصه د حیواناتو دپاره وه ، او بله حصه د خوراکونو او راشن دپاره وه، مفسرینو د دې په تفصیل کښ عجیب او غریب اسرائیلیات ذکر کړی دی، لکه یو دا چِه کشتی د کوم قسم لرگی نه جوړه شوې وه ، طول عرض ئی څومره وو، چِه په څو کلونو کښ تیاره شوې وه . وغیر ذلک ، امام رازی او آلوسی وغیره حضراتو ویلی دی چِه دا ټولې خبرې بی کاره او بی ضرورته دی . دموئن د پاره صرف دومره ضروری ده چِه په دی کښ دومره گنجائش وو چِه انسانان او حیوانات په کښ جوړه جوړه راغلی وو، باقی تفصیلاتو ته نه په کتاب الله کښ اشاره شویده او نه په سنت کښ ئی بیان شته نو په دغه تفصیل ذکر کولو کښ ئی هیڅ فائده نشته ﴿سَخَّرُوا لَیْنَهُ﴾ مسخره دا وه چِه تراوسه پورې پیغمبر وو او اوس نجار (ترکان) شو ، یا دا چِه په وچه کشتی جوړولو ته څه ضرورت دې ، دلته خو دریاب نشته دې دا خو دمجنونانو کار دې. یا دا چِه دوئ تراوسه پورې کشتی نه وه لیدلی لکه د ابن عباس ؓ نه روایت دې چِه هر کله الله ﷻ ورته حکم اوکړو (واصنع الفلک) نو نوح ﷺ اووئیل (یارب وما الفلک) ای زما ربه ، کشتی څه شی دې نو الله ﷻ او فرمائیل چِه : (بیت من خشب یجری علی الماء قال یا رب واین الماء قال انی علی ما أشاء قدیر) نو د یننه معلومه شوه چِه دوئ کشتی نه پیژندله نو د دې وجې نه ئی

مسخرې كولې ﴿قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنِّي فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ﴾ فانا نسخر ، د استقبال دپاره دې . يعنى مونږ به مسخرې كوو په تاسو پورې په آخرت كېن لكه په سورة مطفيين كېن دى (فاليوم الذين امر من الكفار يضحكون) يابه دنيا كېن په وخت د نزول د عذاب كېن او كه خوك سوال او كړې چه مسخرې كول مناسب نه دى د شان د انبياؤ سره ، نو جواب دادې چه دلته ذكر د مسخرې مشاكله شوې دې ، او مقصود دادې كه تاسو مسخرې كوئ نو عنقریب به اوينئ انجام د مسخرو خپلو . او حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله د (فانا نسخر منكم) ترجمه په حال سره كوي معنی دا ده چه كفارو مسخرې كولې په نوح عليه السلام پورې چه اوبه نشته او دې كشتى جوړوى اونوح عليه السلام او د ده تابعدارانو په دې پورې خدا كوله چه اې بى ووقفانو : هلاكت ستاسو په سرفريب ولاړ دې ، او تاسو مسخرې او خنداگانې كوئ ﴿مَسَرَّةً يَّسَرَّةً﴾ من موصوله دى اومفعول د تعلمون دې او د دې نه مراد كفاردى ﴿عَذَابٌ يُخْرِيهِ﴾ د دې نه مراد عذاب د دين دې ﴿وَيُرِيهِمْ عَلَيْهِمْ أَثْمُرُهُمْ﴾ د دينه مراد عذاب د آخرت دې .

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ۖ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا

تر دې پورې چه كله راغې حكم زمونږ په عذاب سره اوجوش وکړو تنور مونږ وه ويل سواره کړه پدې کشتن کښ

مِنْ كُلِّ زَوْجَتَيْنِ اثْنَتَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ

د هر څيز نه جوړې (يعنى دوه څيزونه) اوکورنئ خپله ، سونى د هغه چا نه چه مخکې شوې ده په هغه فيصله د عذاب ،

وَمَنْ آمَنَ ۖ وَمَا أَمِنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ۝

او هغه خوك چه ايمان ئى راوړې دې هغه هم سواره کړه ، او ايمان نه وو راوړې پده باندې مگر لږ کسانو

﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ﴾ حتى د غائى دپاره دې او دا غايه ده د دې قول دپاره (ويضع الفلك) او

﴿أَمْرُنَا﴾ كه مفرد د اوامر شى په معنى د حكم سره نو مراد ترينه حكم دې د ركوب په كشتن

كښ يا حكم د جوش وهلو دې زمكى ته يا حكم دې سحاب ته چه باران اووړوى يا حكم دې

ملائكه ته يا ﴿أَمْرُنَا﴾ مفرد د امورو دې ، نو مراد ترينه نزول د عذاب دې ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ د

جوش وهلو نه مراد اوبه راځټكيدل دى ، او د تنور نه مراد يا عام تنوردې يا خاص تنور دې

لکه به روایت د حسن او مجاهد رضی اللہ عنہ کنش دی چه دا تنور د حوا رضی اللہ عنہا و و چه دودئی به نی په کنش پخولې. بیا به نوح عليه السلام سره وو او په دې کنش اوبه خټکیدل علامه د طوفان شروع کیدلو وه. او د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه تنور وجه الارض ته واښی. او چاویلی دی چه دا کنابه ده د غضب الهی نه.

لفظ د تنور په اصل کنش د فارسی لفظ دې. بیا عربی گرزولې شوې دې. دې ته معرب ویلې شی، دا قول د اکثر و علماؤ دې، بعض وائی چه دا اشتراك د لغاتو دې ﴿مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ آتَيْنِ﴾ تنوین په (کُلِّ) کنش عوض دې د مضاف الیه نه (ای من کل نوع) او مراد د دې نه هر هغه نوع ده چه نفع اخلی انسانان د هغې نه، او په اوبو کنش ژوندې نه پاتېږی. او «زوجین» تشبیه د زوج ده او د زوج اطلاق په دوو معنو سره کیږی: یو هغه څیز چه د بل یو هم جنس سره جوړه وی او یو بل ته محتاج وی، نو مذکر زوج دې د مونث دپاره، او مونث زوج دې د مذکر دپاره، او په دې معنی سره د زوج مصداق شی واحد وی، او د زوجین مصداق شیشین وی. او دویم اطلاق د زوج په مجموعه د هغه دوو څیزونو کیږی چه هم جنس وی، او په دې تقدیر د زوج مصداق شیشین وی، او د زوجین مصداق امور اربعه وی، نو دلته چه کله د زوجین نه روستو (اثنین) ذکر شونو معلومه شوه چه زوجین په معنی اوله سره دی، او (اثنین) بدل یا صفت دې د زوجین دپاره.

دلته هم مفسرینو عجیب او غریب روایات ذکر کړی دی، لیکن په صحیح سند سره نه دی ثابت ﴿وَأَهْلَكَ﴾ یعنی په کشتی کنش سواره کړه خپل اهل او مؤمنان، او د اهل نه مراد د نوح عليه السلام بی بی مؤمنه ده، او د نوح عليه السلام ځامن دی چه مؤمنان وؤ چه د مؤمنې بی بی نه پیدا وو، هغه درې دی: یو سام چه د عربو جد اعلی وو، بل حام چه د حبشو، سوادنیانو جد اعلی وو. او روایت کړې دې ابن المنذر او ابی حاتم په واسطه د ابن جریج سره د ابی صالح نه چه حام د خپلې بی بی سره په کشتی کنش صحبت او کړو. نو نوح عليه السلام په غصه شو او بد دعائی او کړه. نو نطفه متغیره شوه نو اولاد ئی څکه تور دې، او بل یافث دې، او دې د ترک او یاجوج ماجوج جد اعلی دې نو د اهل نه دا دری واړه ځامن او د دوئی بیبیانی مراد دی ﴿إِلَّا مَنْ مَتَّيَّ عَلَيْهِ الْقَوْلُ﴾ ددینه مراد د نوح عليه السلام هغه بله بی بی ده چه کافره ده، نوم ئی (واعله) وؤ، او د نوح هغه ځوئی چه کافروو، او د دې کافرې بی بی نه پیدا وو، نوم ئی کنعان وؤ ﴿إِلَّا قَلِيلٌ﴾ په دې کنش متعدد

احوال دی علامه آلوسی وائی چه صحیح روایت په دې کښ دادي چه دوه اوويا ٧٢ کسان وو. او نوح عليه السلام درې خامن وو او د هغوی بیبانی او دنوح عليه السلام بی بی وه نومجموعه کسان سره د نوح عليه السلام نه یو کم اتیا دی

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ هَجْرُهَا وَمُرْسُهَا

او وې ويل چه سواره شئ په دې کشتی کښ په امداد د نوم د الله تعالی سره دی روانیدل د هغې او اودریدل د هغې

إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ٥ وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ

بیشکه رب خما بښنه کونکې رحم کونکې دې او دا کشتی روانه وه په دوی سره په داسې چپو کښ

كَالْجِبَالِ ۖ وَكَأَلَىٰ نُوحٍ الْبُكَاءُ ۚ كَانَ فِي مَعْرِلٍ يُنَاقِي

چه د غرونو په شان وې. او آواز وکړو نوح خپل خوی ته، او هغه وو د کشتی نه په ډډه کښ، چه اې خویه خما

ارْكَبْ مَعَنا وَلَا تَكُن مَعَ الْكَافِرِينَ ۖ قَالَ سَأُوتِي إِلَىٰ جَهَنَّمَ لِيُغْصِيَنِي مِنَ الْمَاءِ

سور شه زمونږ سره اومه کږه د کافرانو ملگري وه ويل هغه پناه به ونیسم غر ته چه پچ به کړی ما لره د دې اوبو نه

قَالَ لَا عَاوِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجَمَ ۖ

وه ويل نوح نشته پچ کونکې نن ورځ د عذاب د الله تعالی نه مگر هغه ذات چه رحم کوی یعنی الله تعالی

وَحَالٌ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ۖ

او حالته شوه په مینځ د دوی دواړو کښ چه نو شوي د غرق شوؤ نه

﴿وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ هَجْرُهَا وَمُرْسُهَا﴾ د «وقال» ضمیر راجع دی نوح عليه السلام ته ، (بسم الله)

متعلق د «ارکبوا» سره دې ، حال دې ترینه او مجری او مرسى، ظرف زمان دې یا مصدرین دی او وقت په کښ مقدر دې. نو تقدیر دا رنگه شو: «ارکبوا فیها مسمین الله ، یا قالین بسم الله وقت اجرانها وازسانها) یعنی سواره شئ په کشتی کښ په داسې حال کښ چه د الله تعالی نوم اخلی او بسم الله وایئ په وقت د چلیدلو او ودريدلو کښ، لکه ویلی دی ضحاک رضی الله عنه چه نوح عليه السلام کله اراده اوکړه د روانولو د کشتی نو ویل به ئی (بسم الله) نو روانه به شوه ، او چه کله به

نی اراده او کرده اند و او را ویران کردند. او به دینش تفریر باندی
مجرى او مرسى منصوب دى بناء بر ظرفیت او دا هم احتمال دې چه مجرى. مرسى مصدر
مىمى شى ، او مبتدا شى نو مرفوع بناء بر ابتدائیت دى . او بسم الله شى خبر دې ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَنُفُورٌ
رَّيْمٌ﴾ نوح عليه السلام خپلو ملگرو ته اوښل چې سواره شى او فکر. غم مه کوئ زما رب د مومنانو
کوناهى معاف کونکې دې ، او ډیر مهربان دې ، نو په خپل فضل سره به مونږ صحیح سلامت
اوساى ﴿وَلَقَدْ جَاءَ بِهٖمۡ﴾ دا د محذوف سره متعلق دې (لرکيو مسمين الله تعالى او يا يقولون
بسم الله) او (باء) د تلبس دپاره ده ، او دا جار مجرور متعلق دى د (تَجَرَّى) سره. يعنى کشتى
روانه ده، متلبس د دوى سره او موجونه دومره لوى وولکه د غرونو پشان، ويلي شوى دى چه
خلوبښت ورځي، شپې باران اوشو او د زمکې نه چينې اوبهيدلې. نو اوبه دومره زياتې شوې
چه د غرونو د سرونو نه پنځلس گزه يا خلوبښت گزه اوچتې شوې ، او تشبیه د موجونو ورکړې
شوې ده د غرونو سره په ارتفاع کېن او که څوک سوال اوکړي چه اوبه د اسمان او د زمکې خو
(مُطْبِق) او ملاوشوې وې او کشتى په اوبو کېن دننه چلیده ، په شان دهمې نو بيا د دې څه
معنى شوه چه کشتى چلیده په موجونو کېن په دوى باندې، نو جواب دادې چه چلیدل د
کشتى په موجونو کېن مخکېن د اطباق نه وؤ يعنى چه اوبه د اسمان او د زمکې چه نه وى
ملاؤشوې نو موجونه نه وو ، او کشتى په هغې کېن چلیده او بيا چه اوبه د اسمان، زمکې يو
ځاى شوې نو بيا کشتى په اوبو کېن دننه چلیده په شان د همې ﴿وَنَادَى نُوحٌ اِبْنَهُ﴾ نوح عليه السلام
دعوت ورکړو خپل ځوى ته د سوريډلو په کشتى کېن، په دې کېن يو دا احتمال دې چه نوح
عليه السلام پرې د مؤمن گمان اوکړو نو ځکه ئى دعوت ورکړو چه سور شه په کشتى کېن، بل دا
احتمال دې چه اگر که ده ته علم وو د کفر د هغه ليکن د توقع اميد ئى ووچه دا هولناک او
خطرناک نشانى ليدو سره به ايمان راوړى ، نو معنى داشوه - اى بچيه مسلمان شه او په
کشتى کېن سور شه! لکه چاته اوښلې شى چه مونځ اوکړه، نو مطلب ئى دادې چه اودس
اوکړه نو بيا مونځ اوکړه، بل احتمال دادې چه نوح عليه السلام د ﴿وَاَهْلَكَ﴾ په عموم کېن ئى داخل
کړې وى ځکه چه «ومن آمن» عطف دى په «اهلک» باندې نود دې نه دا فهميږي چه د اهل د
رکوب دپاره ايمان نه وى شرط او ﴿لَا مَن سِوَکَ وَالْقَوْلُ﴾ استثناء مجمله وه نو د شفقت پدرى
د وجه نه ئى دې ته خيال نه دې کړې ﴿وَمَكَاتٍ مِّنْ مَّوْءِلٍ﴾ يعنى په جدا ځاى کېن او په ډډه،

دهه وو د یلار نه او د کشتن نه، یا معنی داده چه په دهه وو دخپل دین نه . یا دا معنی ده چې
 نه دهه یعنی په جدا خائ کښ وود کفارو نه نو گمان او کړو نوح عليه السلام چه دا د دې وجې نه به ون
 حه دې جدانی خو خوی د کفارو نه نو ځکه ئ ورته دعوت ورکړو چه ایمان راوړه او راسور نه
 ﴿قَالَ سَتَأْتِي﴾ نو خوی د جهل او غباوت په وجه دا خیال او کړو چه لکه څرنګه په معمولی
 سلاپ کښ غر نه ختلو سره سرې بچ کیرې نو دغسې به زه هم بچ شم ﴿قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ﴾ نوح
عليه السلام او بل چه دا معمولی سیلاب نه دې چه غر ته یا اوچت خائ ته په ختلو سره څوک بچ شی
 دا خو عذاب الهی دې. د دی نه څوک نشی بچ کیدې، مګر هغه څوک چه الله عز وجل پری رحم
 او کړی. او دا گفتګو لا نه وه ختمه شو ی چه موج په مینځ کښ حائل شو او د نوح عليه السلام خوی
 هلاک شو . او د هېښه دپاره د یو بل نه جدا شول ﴿لَا مَن رَّجِعُ﴾ د دې (۱) یوه معنی داده چه
 نشته دې بچ کوونکې هېڅ څوک مګر رحم یعنی الله عز وجل (۲) یا دلته مضاف مقدر دې، (ای لا
 مکان من رحم الله من المؤمنين) چه هغه سفینه ده، یعنی غر یا بل خائ د بچ کیدلو نشته، صرف
 یو خائ دې . یعنی سفینه مکان د هغه کسانو دې چه الله پری رحم کړې دې چه مؤمنان دي (۳)
 یا عاصم اسم فاعل نسبتی دې او اسم فاعل ذی کذا دې لکه دافق په معنی د ذی دق سره
 .او عیسه راضیه په معنی د (ذی رضاء و سرور) سره دې نو معنی دا ده چه نشته دې . ذی
 عصمه یعنی بچ کیدونکی مګر هغه څوک چه الله عز وجل پری رحم او کړی ، لا ذا عصمه الا من رحم
 الله (۴) یا دا استثنا ، منقطع ده، نومعنی داده چه نشته دې بچ کوونکې د عذاب نه . لکن من
 رحمه الله فهو المعصوم، لیکن په چا چې الله عز وجل رحم او کړی هغه بچ شی د عذاب نه.

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَيْ اِبْلَيْ مَاءَكَ وَاسْمَاءُ اَقْلَيْ وَغِيصُ الْمَاءِ

او وه ویلې شو ای زمکې ! واپس تیرې کړه خپلې اوبه، او ای آسمانه ! بندې کړه اوبه، او وېې شوې د کمې شوې اوبه

وَقُفِيَ الْأَمْرُ وَأَسْقَوْتُ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ۝

او پوره شو کار د هلاکت د قوم دنوح او برابرو ودریدله کشتن په جودی غر باندې، او وه ویلې شو هلاکت دې قوم ظالمانو له

﴿قِيلَ﴾ یعنی او نیلې شو د طرف دالله عز وجل نه بالذات یا په واسطه د ملک سره ﴿يَا أَرْضُ﴾
 ندا، زمکې او اسمان ته صحیح ده، ځکه هر څیز ته الله عز وجل دومره شعور ورکړې دې چه په هغې

سره فهم د امر د الله ﷻ کولې شی نو زمکې ته الله ﷻ حکم اوکړو چه خپلې اوبه اوڅکه او اوچې نی کړه او اسمان ته ئ حکم اوکړو چه بند شه . نو د زمکې اوبه وچې شوې او د اسمان اوبه پاتې شوې. او پوره شو امر د هلاکت د قوم د نوح ﷺ او کومه وعده چه الله ﷻ د نوح ﷺ سره کړې وه هغه پوره شوه ، او کشتی په جودی غر باندي اودریدله ﴿وَقِيلَ بَعْدًا﴾ بَعْدًا په معنی د هلاکت سره دې، ځکه بَعْدُ د رحمت الهی نه هلاکت دې او صیغه د مجهول ذکر شوه دا دپاره د دلالت په کبریا او جلال د الله ﷻ باندي او دپاره د دلالت په دې باندي چه دغه شان کارونه یو قادر مطلق ذات کولې شی، او بل هیڅ څوک ئ نشی کولې، او بل دپاره د دې چه دلالت وکړی په عموم باندي یعنی د هر طرف نه دا اواز اوشو ، او د ملانکو د طرف نه اوشو چه ﴿بَعْدًا﴾ لَقَوِيَ الْغُلَّيْلِينَ ﴿۱۰﴾.

جودی یو غردې چه محل وقوع ئ د نوح ﷺ وطن اصلی ملک عراق او دموصل ښار سره نژدې په شمال جزیره کښ ابن عمر ته قریب او د ارمینیا په سرحد باندي دې ، د دې یوې حصی ته جودی او بلې حصی ته ازاراط وائی او د قتاده نه روایت دې چه الله ﷻ د نوح ﷺ سفینه په جودی غرباقي پریخودله دپاره د عبرت حتی چه اولیدله دې لره اوانلو د دې امت او نورې ډیرې کشتی چه د دې نه روستو جوړې کړې شوې وې هغه ختمې شوی دی او خاورې شوې دی، او روایت کړيدي امام بغوی رحمته الله چه نوح ﷺ په لسم د رجب باندي کشتی کښ سور شوې وو، او شپږ میاشتې دا کشتی په طوفان کښ چلیدله ،اوکله چه به د بیت الله شریف مقام ته راورسیدله نو اوه گردش طواف به ئ اوکړو، او الله ﷻ خپل کور اسمان ته اوچت کړې وو، او د غرق نه ئ بچ کړې وو، او بیا په لسم د محرم په ورځ د عاشوری طوفان ختم شو، کشتی په جودی غر باندي اودریده ، او حضرت نوح ﷺ د شکری په طور روژه اونیوله ، او څوک چه ورسره وهغوئ ته یی هم حکم اوکړود روژې

دلته یو څو سوالات او جوابات دی : (۱) تمام قسمونه د حیواناتو په یو کشتی کښ څه رنگه ځای شول ، جواب : چه کوم حیوانات دریابی دی ، نو دهغې په کشتی کښ سورولو ته ضرورت نه وو، او کوم چه د اوچې حیوانات دی، نو په هغې کښ چه کومو ته د انسان ضرورت دې مثلاً خوړلې شی، سورلئ پرې کولې شی او کار پرې کولې شی، نو دا قسم حیوانات لگ دی ، یو ه یوه جوړه ترینه په کشتی کښ ځای کیدل مشکل نه وو، او کومو ته چه ضرورت نه وو، نو هغه نه دی سواره کړې شوی بلکه غرق شوی دې وی، او بیا دې دوباره

سدا سوي وي. سادي د غرق نه بچ شوي وي بغير د كشتن نه

۲ سوال نابالغ بچي ولي هلاك شو. جواب علامه آلوسی او شربيني وغيره مفسرينو دا روايت ذكر كړې دي چه د غرق نه څلويښت كاله قبل په دوي كښ د توالداو تناسل سلسله بنده سوي وه نو په چا چه عذاب راغلې دي هغه ټول بالغان وو.

۳ سوال د انسانانو نه علاوه نور حيوانات ولي هلاك شو. هغوي خو څه گناه نه وه كړې. جواب داد هغوي دپاره موت طبعي وو. عذاب نه وو

۴ سوال طوفان عام وو په ټوله دنيا او كه په بعضو علاقه وو. لكه عراق موصل او ديتة فريب ممالك. جواب بعضو د خصوص قول كړې دي ليكن صحيح قول دادې چه دعام

وو په ټوله دنيا وو. او دا د جمهور علماؤ قول دي، الله ع فرمائي، ﴿وَمَعَلَّنَا نُؤْيَتَهُمْ هَآلَاتَيْنِ﴾

﴿وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْاَرْضِ مِنْ الْكَافِرِينَ ذَيَّارًا﴾ د دې نه په واضحه طور سره عموم معلوميرى. نو سوال وارديري چه د دې نه خو عموم بعثت معلوميرى، او حال دا چه عموم بعثت د خصوصياتو د نبي اكرم نه دي، كما قال وبعثت الى الناس كافة، جواب د عموم بعثت معنى داده چه د قيامت پورې تمامو انسانانو ته مبعوث شى، بلكه تمام جنانو ته هم مبعوث شى، او دا معنى ئ نه ده چه صرف د موجوده وخت ټولو انسانانو ته مبعوث شى. نو د عموم د طوفان نه عموم د بعثت نه معلوميرى.

وَكَلَّدَى نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي

او په عاجزي سره آواز وکړو نوح خپل رب ته وې ويل اي ربه خدا ۱ بيشكه خوي خدا د اهل خدا نه دي

وَإِنْ وَعَدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكُمُ الْكُلِيَّةِ ۝ قَالَ يَبْنَؤُ

او بيشكه وعده ستا حقه ده اوته د ټولو فيصله كونكو نه لوي فيصله كونكې يې. اوفرمایل الله تعالى چه اي نوح

إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ۚ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ ۖ فَلَا تَسْتَلِي مَا

بيشكه دي ستا د اهل نه ندې بيشكه دي خاوند د خراب عمل وؤ پس تپوس مه كوه خدا نه د هغه خبرې

لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْهَٰلِكِينَ ۝

چه تاته ئ علم نشته دي بيشكه زه نصيحت كوم تاته چه نه شي د ناپوهانو د ولي نه.

﴿وَكَاذِبٌ شَرٌّ رَبُّكَ فَقَالَ﴾ ندا د نوح ﷺ سوال دې او د دې وجې نه وروستو ﴿فَلَا تَسْتَنْتَنِي﴾ ذکر شو، نو سوال واردېږي چه هر کله ندا د نوح ﷺ سوال دې نو عطف د (فقال) پرې نه صحيح کيږي په فاء سره، جواب دادې چه فاء په (فقال) کښ دپاره د عطف تفسیر ده. نو ﴿فَقَالَ رَبِّ إِنِّي﴾ آيتي تفسیر د سوال دې، يا دا جواب دې، چه (نادي) په معنی د (اراد الندی) سره دې نو عطف د (فقال رب) پرې صحيح شو، او په قول د زکريا ﷺ کښ (اذ نادى ربه نداء خفياً)، په معنی د (اراد الندی) سره نه دې نو د دې وجې نه هلته عطف نه دې شوي بلکه (قال رب اني ومن العظم) ویلی شوی دی، او دا ندا د نوح ﷺ احتمال لری چه د غرق د کنعان نه بعد وی يا قبل وی، او احتمال لری چه نوح ﷺ په هغه باندې د مومن گمان کړی وی، يا ئ پرې د کافر گمان کړې وی، نو که د مومن گمان ئ پرې کړې وی او د غرق نه قبل وی. نو د دې ندا نه مقصود د هغه د بچ کولو انتظام کول دی، او که د غرق نه بعد وی نو د سوال مقصود د اصل معاملې حقیقت معلومول دی، او اعتراض په الله ﷻ د وعده خلافی يا شکایت دالله ﷻ نه مقصود نه دې، نو حاصل د سوال دادې چه کنعان خما د اهل نه دې ځکه چه نوح ﷺ پری د مومن گمان کولو، يا دا چه زما د اولاد نه دې، نو نسبی اهل دې، او تا خو زما د اهل د نجات وعده کړې ده نو په دې کښ څه راز دې چه دې هلاک شو، او ستا وعده حقه ده او ته احکم الحاکمین ئ، نو نه ته خلاف د وعدې کوې او نه په تا څه اعتراض شته، ځکه چه ته احکم الحاکمین ئ، په دې کښ نوح ﷺ دا خبره ظاهره کړه چه نه خما مقصود اعتراض دې په الله ﷻ او نه په هغه باندې په حقیقت کښ څه اعتراض شته، بلکه د اصلی معاملې حقیقت معلومول او د کنعان د هلاکت راز معلومول دی ﴿قَالَ يَنْتُوْهُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ﴾ یعنی کنعان د هغه اهل ستا نه ندې چه وعده د نجات ئ شوې وه بلکه دې په ﴿لَا مَنْ سَبَقَ ظَهَرَ الْقَوْلُ﴾ کښ داخل دې او د مغرقينو په زمره کښ داخل دې اود ((ولا تخاطبني في الذين ظلموا)) په زمره کښ داخل دې، اگر که د نوح ﷺ په علم کښ دې نه ووداخل په دې کښ بلکه د (قلنا احمل فيها واهلك) په زمره کښ داخل دې، د ابن عباس ؓ او مجاهد ؓ نه روايت دې، چه کنعان دنوح ﷺ حقیقی او صلی خوی وو، په دلیل د دی سره چه (فنادی نوح ابنه) او دا رنگه د (يا بني) سره او ﴿لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ﴾ معنی داده چه د هغه اهل نه ندې چه د نجات وعده ئ شوی وه، او د حسن بصری

ببیننه مروی دی چه کنعان د نوح علیه السلام ربیب (پرکتی) وو. او دریم قول دادې چه دې ولد زنا وو. اونوح علیه السلام پرې خبرنه وو. امام رازی رحمته الله وائی (هذا قول راه عبث يجب صون منصب الانبياء عن هذه الفضيلة لاسيما وهو خلاف نص القرآن) ددې قول سند هم نشته. او په دې کښ د انبياؤ نوهين دې نودا قول صحيح نه دې **﴿اِنَّهُمْ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾** دادليل دې د (لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ) دپاره. او دلته مضاف محذوف دې (ای ذو عمل غير صالح) او په يو قرائت کښ په صيغه د ماضی سره (اِنَّهُمْ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ) راغلې دې او بعضو ضمير راجع کړې دې سوال د نوح علیه السلام ته چه دا عمل غير صالح دې ليکن دا قول صحيح نه دې **﴿وَلَا تَتَكَلَّمْ لَهُمْ قَوْلًا مِّنْ دُونِهَا﴾** مراد د بڼه دا دې چه د چا په ايمان کښ ستا شک وی نو د هغه د نجات سوال مه کوه. نو په دې کښ ادب د دعاء ذکر شو. او د دې نه دا معلومه شوه چه د چا دپاره د ناجائز مقصد د حصول دعا او دا رنگه د تمامو مقاصدو دعا نه ده پکار. بلکه د جائزو او شرعی مقاصدو د حصول دعا پکار ده نو د **﴿وَلَا تَتَكَلَّمْ لَهُمْ قَوْلًا مِّنْ دُونِهَا﴾** معنی داده چه تالره د کوم شی د جواز او د دې چې دا مرضی د الله عز وجل دې. علم نه وی نو د هغې سوال مه کوه. نو دا اعتراض وارد نه شو چه سوال خو سړې د هغه شی کوی چه علم ئ پرې نه وی. او په کوم شی چه علم وی نو د هغې سوال ته څه ضرورت نه وی **﴿اِنَّ اَعْيُنَكَ﴾** د وعظ نه مراد منع کول او بېج کول دی. یعنی زه تاته وعظ کوم او تا منع کوم د دې نه چه د بې خبرو خلقو په شان نشې او بعضو خلقو چه ليکلی دی چه نوح علیه السلام د جاهليت کار کړې وو. یاد جاهليت په جذبه کښ راغې نو سوال ئ اوکړو (کما فی تفهيم القرآن) نو دا دانبياؤ گستاخی ده

قَالَ رَبِّ اِنِّیْ اَعُوْذُ بِكَ اَنْ اَسْئَلَکَ مَا لَیْسَ لِیْ بِهٖ عِلْمٌ

وه ويل ده اي ربه خما بيشكه زه پناه نيسم په تا سره چه زه تپوس وكړم لتا نه د هغې خبرې چه ما ته ئ علم نه وي

وَ اِلَّا تَغُوْرَ لِيْ وَ تَرْحَمْنِيْ اَكُنْ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ۝۵ قِيْلَ يٰنُوْحُ اهْبِطْ

او كه نه ما ته بېښه ونه كړې او په ما رحم ونه كړى نو زه به شم د تاوانيانو نه وه ويل شو : اي نوح ! كوز شه

بِسْمِ رَبِّنَا وَتَرَكْنَا عَلٰیكَ وَعَلٰی اٰمِرٍ

سره د سلامتيا نه په تا باندې زمونږ د طرفه او د برکتونونه په تا باندې او په هغه ديرو امتونو باندې

تَمَنِّ مَعَكَ ۖ وَامُمْ سَلِمَتُهُمْ ثُمَّ بِمَسْهُمْ

چه پیدا کیپی به دفعه چا نه چه ستا سره دی. او نور ډیر امتونه به وی چه مونږ به ورته نفع د دنیا ورکړو بیا به رسیږی دوی نه

فَمَا عَذَابَ الْيَمِّ ۝ تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ ۖ

زمونږ د طرفه عذاب دردناک دا (چه بیان شو) ^{۱۱} بعضې د خبرونو د غیب نه دی چه وحی کوږ مونږ دهغې تا ته

مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا ۚ فَاصْبِرْ ۚ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ۚ

نه وی ته پوهه په هغې باندې، اونه ستا قوم د دې نه مخکېن پس صبر کړه، بیشکه ښه انجام لپاره د متقیانو دې

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي أَتُوبُ إِلَيْكَ﴾ د نوح عليه السلام نه چه لغزش اوشو نو الله عز وجل ورته زورنه ورکړه، نوح عليه السلام

معافی او غوښته او دا قول ﴿وَلَا تَمْنُنْ لِلَّذِينَ طَرَفْتَنِي﴾ په طریقه د اظهار د عبدیت او عجز سره دې او دا دلالت نه کوی په وقوع د معصیت باندې، علامه شربینی وای چه قوم د نوح په درې قسمه وو، یو قسم مومنان وو چه ایمان به یې ظاهرولو، او بل قسم کافران وو چه کفر به یې ظاهرولو، او دریم قسم منافقان وو چه د هغوی پوره حقیقت نه وو معلوم، او د نوح عليه السلام خوی په دغه خلقو کېن وو، نو د ده پوره حقیقت خفی وو، دا هم احتمال وو چه کافر دې او داهم احتمال وو چه مومن دې، دپلار شفقت خوی باندی ډیر وی نو د ډیر شفقت په وجه یې په هغه د مومن گمان او کړو او د ده د عملونو تاویل به یې کولو نو دا اجتهدادی غلطی وه. لکه د آدم عليه السلام نه چه په اکل د شجره کېن اجتهدادی غلطی اوشوه او دا گناه او معصیت نه وی، لیکن دا

د حسنات الابرار سیئات المقربین په قانون باندې مغفرت غواړی ﴿قِيلَ يَسْحَقُ أَقْبَطُ﴾ یعنی او ونیلي شو د الله عز وجل د طرف نه نوح عليه السلام ته چه راکوز شه کشتی نه یا د غر نه، نوح عليه السلام چه هرکله د کشتی نه بهر شو نو چونکه طوفان په ټوله زمکه راغلې وو، نو د نوح عليه السلام سره دا فکر شو چه په مخ د زمکې خو حیوانات نشته دې، نو د زندگۍ گزران به څنگه کیږی نو الله عز وجل او فرمانل ﴿أَقْبَطُ يَسْحَقُ يَمْنًا﴾ او سلامتیا په وسعت د رزق سره راخی نو معلومه شوه چه واسع رزق به ملاؤ شی او چه ﴿وَرَكَّتْ﴾ یې او نیل نو په دې کېن دوام ثبات ته اشاره شوه

۱. جمله معترضه لپاره د بیان د صداقت د نبی کریم صلی الله علیه وسلم

﴿وَعَلَىٰ أُمَمٍ﴾ یعنی سلامتیا او برکات به په نورو ډیرو ډلو وی او په دې کښ بشارت دې
نوح ۷۱: ته چه ستا په اولاد کښ به نیکان خلق وی ﴿وَمَنْ مَّمْلُکٌ﴾ (من، د ابتداء دپاره دې
یعنی (ینشاء من مملک) پیدا کیږی د هغه چا نه چه ستا سره وی او مراد ﴿وَمَنْ مَّمْلُکٌ﴾ نه
اولاد د ده دې . ځکه چه نسل انسانی اولاد د نوح ۷۲: یعنی سام حام او یافث نه په دنیا کښ
خواره شوی دی ، لکه په بل آیت کښ دی (وجعلنا ذریته هم الباقین) او د دې وجې نه نوح ۷۳:
ته آدم ثانی یا آدم صغیر ویلې شی ﴿وَأُمَمٌ﴾ د ا مبتداء او ﴿سَمْعَتُهُمْ﴾ ورله صفت دې او خبر
محذوف دې، تقدیر د عبارت دارنگه دې چه ﴿وَمَنْ مَمْلُکٌ﴾ سمعتمهم یا امم مبتدا ده .
اوصفت ورله محذوف دې چه (منهم) دې او (سمعتمهم) ورله خبر دې او دا هم کیدی شی چه
(امم) فاعل د فعل محذوف شی (ای یخلق امم) او په دې کښ اشاره ده چه دوه قسمه ډلې به
په بنی آدمو کښ چلیږی او دنیوی منفعت او نعمت به هم هر چاته ورکولې شی ، لیکن کفارو
ته به بیا عذاب ورکولې شی او اخروی منفعت او نعمت نه به محروم وی ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ﴾
دا جمله معترضه ده دپاره د بیان د صداقت د نبی ﷺ ، الله ﷻ خپل نبی ﷺ ته فرمائی چه نه د
نوح ﷺ په واقعه کښ حاضر نه وې او د دې باوجود د هغه صحیح صحیح حالت بیا نوې، نو
دا ستا د صداقت دپاره زبردست دلیل دې، ته د الله ﷻ حق نبی ئی په ذریعه د وحی د مخکو
انبیاء احوال ، واقعات بیانوی ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ﴾ معنی داده چه هغه خبرو نه چه غائب وو د علم
د نبی او دده مخاطبینو نه ﴿مَا كُنْتَ تَمْلِكُهَا﴾ دا تفسیر د غیب دې ، ﴿وَلَا قَوْمُكَ﴾ پدې کښ
اشاره ده چه یهودو نصری ته دا قصه معلومه وه لیکن عربو امیینو ته نه وه معلومه ﴿تَأْمُرُ﴾
دا تسلی ده ﴿إِنَّ الْمَوْعِدَ﴾ نوح ﷺ او مومنان د تقوی په وجه د عذاب نه بچ شو او کامیاب شو
نو دغه شان سنت د الله ﷻ دې د تمامو مخلوقاتو دپاره .

وَالْإِنَّمَا هُمْ هُوكَا ۖ قَالَ يَقُومُوا اعْبُدُوا اللَّهَ

او لیکلې وؤ مونږ عادیانو ته ^{۱۱} رور د دوی هود ، وه ویل ده ای قومه ځما ۱ عبادت کوئ صرف د یو الله

۱- دریمه قصه متعلق د دعوی اولی سره .

مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ غَيْرُهُ ۖ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ۝ يَقُولُ لَا اسْأَلُكُمْ

نشته دي تاسو لره هيڅ معبود غير دهغه نه. نه بېن تاسې مگر دروغ جوړوي او اي څما قومه څه نه غواړم ستاسو نه

عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝

بدي باندې هيڅ بدله، ندي اجر څما مگر په هغه ذات دي چه زه ئ پيدا كړې يم. آيا پس عقل نه لرئ تاسې.

وَلَقُولُوا اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا

او اي څما قومه بېشنه غواړئ د خپل رب نه بيا توبه وباسئ هغه ته، رالېږي په تاسو باندې وريځ ډيره ورژنكي.

وَيَرْزُقْكُمْ قُوَّةً إِلَى قَوَاتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ۝ قَالُوا يَهُودُ

او زيات به كړي تاسو لره طاقت د طاقت ستاسې سره اومخ مه گرځوي جرم كونكي. وه ويل دوي اي هود

مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ

تا نه دي راوړي مونږ ته څه ښكاره دليل، اونه يومونږ پرېښودونكي د خپلو معبودانو ستا د وينا د وجه نه

وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ۝ إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا

اونه يو مونږ ستا په خبره يقين كونكي مونږ نه وايو مگر دا خبره چه رسولې دي تا ته بعض معبودانو زمونږ

بِسُوءٍ قَالِ إِنَّي أَشْهَدُ اللَّهَ وَأَشْهَدُوا أَنِّي بَرِئٌ مِمَّا

تكليف (جنون وه ويل ده: بيشكه زه گواه كوم الله تعالى لره اوتاسو هم گواه شئ چه بيشكه زه بيزاره يم دهغه چا نه

تُفَرِّقُونَ ۖ مِنْ دُونِهِ فَاكِيدُوا بِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظَرُونَ ۝

چه تاسو ئ شريك كوي. سوي د الله تعالى نه پس تدبير جوړ كړئ ما ته ټول بيا ما ته مهلت مه راكوي

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبَّكُمْ مَا مِنْ كَاذِبٍ إِلَّا هُوَ أَحَدٌ

بيشكه ما خپل ځان سپارلې دي په الله تعال باندې چه رب څما اورب ستاسو دي، نشته دي هيڅ زنده سر مگر الله تعالی نوونكي دي

بِمَا صَدَقْتُمَا ۖ إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

هغه لره د ويښتو د تندۍ نه د الله په قبضه كېن دي بيشكه رب څما رب د عدل او انصاف په برابر لاره دي

﴿وَلَئِنْ عَاوَاكُمْ هُودًا﴾ دادویمه قصه ده متعلق ده د دعوی اولی سره یعنی لکه څرنگه چې نبی ﷺ (الا تعبدوا الا الله) فرمائیلی دی نو دغه شان هود ﷺ ﴿يَقُولُ اتَّبِعُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَيْرُهُ﴾ فرمائلی وو، مراد د (اهاهم) نه نسبی اخوت دې ځکه چې اسلامي اخوت د خپل قوم سره نه وو ځکه قوم ئی کافر وو، د حضرت نوح ﷺ د قوم د تباهی نه بعد عروج ترقی عادیانو ته حاصله شوه، دوی په جنوبی عربو کښ په یمن او د هغې په اطرافو کښ حضرموت، عمان، خلیج فارس په لویه حصه کښ آباد وو ﴿اَنَّهُمْ﴾ منصوب دې په (ارسلنا) سره او (هود) ورله عطف بیان دې ﴿مِنْ اِلٰهِ﴾ اسم د (ما) دې، مین زانده دې دپاره د مبالغې په نفی کښ یعنی نشته دې هیڅ اله لکه د (ما رجل) معنی ده، نشته دې سرې او د (ما من رجل) معنی ده، چې نشته دې هیڅ څوک سړی. نو اله مجرور دې لفظاً او مرفوع دی محلاً او (غیر) صفت د اله دې مرفوع دې تابع د محل دې ﴿اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُعْتَدُونَ﴾ یعنی تاسو چې عبادت د غیر الله کوئ نو دا نه ده مگر افتری ده په الله ﷻ باندې، مشرک په الله ﷻ باندې افتری کوی او د اثبات د شرک دپاره د دروغو قصې جوړوی، او دا معنی نه ده چې تاسو په هر څه کښ افتراء کونکي یئ، ځکه چې کیدی شي چې د دوی بعض خبری افتری نه وی ﴿لَا اَنْتُمْ لَكُمْ﴾ یعنی نه د چانه خوف یوه کوم او نه طمع کوم چې د حق خبرې تبلیغ پریرېدم ﴿اَسْتَغْفِرُكُمْ﴾ یعنی د خپلېدب نه معافی او غواړئ په تیر شو ی گناهونو ندامت او کړئ او شرک پریرېدئ او په آینده کښ الله ﷻ ته رجوع او کړئ، یعنی ایمان او اعمال صالحه اختیار کړئ ﴿يُرْسِلُ السَّمَاءَ﴾ د سماء نه مراد باران دې مجازاً او (مدرار)، د مفعال وزن دې د پاره د مبالغې یعنی ډیر وریدونکې پی درپی بغیر د ضرر نه یا د سماء نه مرا د وریش ده او دمدرار معنی ده ډیره وروونکې ﴿قُوَّةً اَنْ﴾ قُوَّتْکُمْ د قوت نه مراد جسمانی قوت دې یا مالی قوت دې یا ترې نه مرا د د اولاد قوت او کثرت دې، او په بعض روایتونو کښ راغلی دی چې درې کاله د دوی زنانه شنډی شوې وې ﴿مَا جَعَلْنَا بَيْنَهُ﴾ قوم د ډیر ضد او عناد په وجه د توحید نه انکار او کړو او طعن ئی او کړو ﴿عَنْ قَوْمِكَ﴾ بسبب قولک، ستا د قول په وجه مونږ خپل اله نه پریرېدو او تا په خپله د دعوی باندې څه دلیل او معجزه نه ده پیش کړې، یعنی هغه معجزه چې زمونږ د مرضی مطابق وی

﴿إِنْ تَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ﴾ یعنی معاذ الله ستا دماغ خراب شوی دی ، تا به زمونږ د معبودانو توهین کولو نو د هغوی ازار در پسې شوې دې، هره زمانه کښ مشرکین داسې قسم خبرې کوي ، او د انکار د توحید دپاره تاویلات کوی او وجوهات بیانوی ﴿قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ بِاللَّهِ﴾ حضرت هود علیه السلام د مذکور طعن په جواب کښ اوویل چه زه ستاسو معبودانو ته د متصرف او مختار ویلونه بیزار یم ، او په دې خبره تاسو گواه شی او الله ﷻ هم گواه دې چه زه ستاسو د معبودانو نه بیزار یم ، د دې نه معلومه شوه چه په حق باندې تصدیق او د اقرار سره تبری (بیزاری) د تمامو ادیانو باطلو نه هم ضروری ده نو که څوک د الله ﷻ د وحدانیت او د رسول الله ﷺ د رسالت اقرار کوی لیکن چه د یهودیت او نصرانیت وغیره ادیانو باطلو نه تبری نه کوی نو هغه مومن نشی کیدې ﴿فَكِيدُونِي كَيْدًا﴾ داد هود علیه السلام د شجاعت بیان دې، یعنی تاسو ټولو سره د خپلو معبودانو نه ماته د ضرر رسولو دپاره تدبیر جوړ کړئ او ماته مهلت مه راکوئ لیکن زه دا وایم چه تاسو ماته هیڅ نقصان نشی رسولې او نه زه تاسو نه بیه خوف کوم ځکه چه ﴿إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ﴾ زما توکل په الله ﷻ دې ﴿ثُمَّ إِنِّي دَاوَيْتُهُ﴾ هر څیز د الله ﷻ په قبضه تصرف کښ دې (ناصیه) د سرمخکنی ویختوته وائی (موی پيشانی) او د هغې نه چه څوک اونیسلې شی نو بیا سر نه شی خوزولې نو د دې وجه نه دا د عربو په محاوره کښ کنایه ده د قبضې او تصرف نه ﴿إِنَّ رَبِّيَ عَلَىٰ سِرِّ الثَّغِيرِ﴾ د دې یو مطلب دادې چه زما رب د عدل په نیغه لار دې ، په عدل انصاف سره فیصله کوی ، مجرمانو ته به سزا ورکوی او مومنانو ته به اجر ورکوی یا ﴿عَلَىٰ سِرِّ الثَّغِيرِ﴾ د بدَل مقدسره متعلق دې یا د یهدی مقدسره متعلق دې او علی په معنی د الی سره دې .

قَوَانِ	تَوَلَّوْا	فَقَدْ	أَبْلَغْتُكُمْ	مَا
پس که تاسو اعراض وکړئ (نو په ما څه ملامتی نشته) ځکه چه رسولی دی ما تاسوته هغه پیغامونه				
اُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ ۚ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ ،				
چه زه را لېږلې شوې وم په هغې باندې، تاسوته او را به ولی رب څما روستو د هلاکت ستاسونه بل قوم غیر ستاسو نه				

وَلَا تَهْرُوتُهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِظٌ ۝ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَهْنَأُوا

اوضر نشن ورکولې هغه نه هيڅ. بيشکه رب خدا په هر څيز نگران دې او هر کله چه راغي حکم د عذاب زمونږ بچ کړو موږ

هُوْنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةِ رَبِّنَا ۝ وَتَهَيَّأْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ۝

هود او هغه کسان چه ايمان ئ راوړې وؤ دهغه سره په رحمت زمونږ، او بچ کړل موږ دوي لره د عذاب سخت نه

وَتِلْكَ عَادٌ إِذْ كَانُوا كَافِرِينَ ۝ إِنَّا بَعَثْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَاذْهَبَ فِيهِمُ الْحَمِيمُ ۝

او دغه عاديان وؤ چه انکار ئ کړې وؤ د آياتونو د رب خپل نه او نافرمانی ئ کړې وه د رسولانو دهغه نه

وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كَلْبٍ جَبَّارٍ عَظِيمٍ ۝ وَاتَّبِعُوا فِي هُلُوكِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةُ

او تابعداري ئ کړې وه د طريقې د هر سرکش عنادی. او په دوي پسې روستو راليږلې شوې وؤ په دې دنيا کين لعنت

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ ۝ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ ۝ أَلَا نَعْلَمُ لِعَادِ قَوْمِ هُودٍ ۝

او په ورځ د قيامت هم، خبردار! بيشکه عاديانو کفر کړې وؤ په رب خپل، خبردار! تباهي ده عاديانو لره چه دهود قوم وؤ

﴿إِن قَوْلًا﴾ دا په اصل کين (قَوْلُونَ) دې او جزا ئی محذوفه ده (ای لم أعاتب) يعنی که

تاسو اعراض کوئ نو په ما څه عتاب، ملامتيا نشته دې ځکه چه په ﴿فَقَدْ أَتَيْنَاكُمْ﴾ ای جمع ما

ارسلت به ﴿وَسَنَعْلَمُ رَبِّي﴾ دا جمله مستانفه ده او که عاطفه شی نو معطوف عليه ورله مقدار

دې چه يهلکمک بستانکم دې، دعوت او ابلاغ نه بعد په دوو کارونو کين يو خامخا واقع کيږي

يا هدايت او يا هلاکت نو هر کله چه د ابلاغ او دعوت سطح خپل معيار ته اورسيده نو که

تاسو هدايت نه قبلوئ او اعراض کوئ نوبيا به په تاسو هلاکت راشي، تاسو به الله ﷻ هلاک

کړی او نور خلق به ستاسو په ځای پيدا کړی ﴿وَلَا تَعْرِفُوهُ﴾ يعنی که تاسو د الله ﷻ حکمونه

قبول نه کړئ نو په دې کين الله ﷻ ته هيڅ ضرر، نقصان نشته دې، الله ﷻ خو صمد او بي

حاجته ذات دې بلکه نقصان او ضرر صرف تاسو ته دې په دنيا او آخرت کين ﴿إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

حَفِظٌ﴾ زما رب د هر څيز نگهبان دې او نگران دی، نو ستاسو معصيت او نيکي ترينه پټ نه

دی ﴿وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا﴾ د امر نه مراد عذاب دې چه سخته سيلی ده چه دمغرب د طرف نه مشرق ته

چلیدله اودې ته «دبور» وائی ، لکه په حدیث کښ دې چه (نصرت بالصبا و اهلکت عاد با الدبور)
 باد الصبا هغه خوشگواره هوا ده چه د مشرق نه مغرب طرف ته چلیږی د یمن په علاقه احقاف
 کښ چه په دغه ځای کښ د عادیانو سکونت وو. حضرت هود عليه السلام دوی ته مبعوث وو ، او
 مفسرین وائی چه د هود عليه السلام ټول عمر ۴۶۴ کلونه وو. په څلویښتم کال ورته نبوت ورکړې شو
 او ۴۲۴ کالونه ئی تبلیغ اوکړو ، په ده باندې څلور زره کسانو ایمان راوړې وو. باقی ټول قوم
 کافر وو ، نو الله تعالی په دوی باندې قحط مسلط کړو او اوبه اوچی شوې. نو دوی یو وفد
 مکې ته اولیږه ، ځانه کعبه اګر که په دغه زمانه کښ د طوفان په وجه نږدلی وه لیکن د ځانه
 کعبه په ځای باندې د شګو غنډې وه ، خلقو به هلته دعاګانې کولې. نو دا وفد مکې ته لاړو
 چه دباران دپاره دعا اوکړی، د مکې د بعض سردارانو سره دوی دیره شول او د عربو مهمان
 نوازی خو مشهوره ده ، نو هغوی د دوی ډیر احترام کولو، د خوراک څښاک مکمل بندوبست
 ئ ورله کولو؛ او تفریح دپاره ئ ورله د غزلځوانو وینزو بندوبست هم اوکړو، نو دوی چه دا
 مزې اولیدلې نو د خپلو راتلو غرض ترینه هیر شو ، آخر میزبانان (کور وال) هم د دوی نه تنګ
 شول ، او یوې وینزی دوی ته په خپل غزل کښ یاد دهانی اوکړه نو دوی پوهه شول او د بیت
 الله مقام ته لاړل دعاء ئ اوکړه ، نو درې قسمه ورپز راغله سپینه ، توره ، سره ، نو دوی
 توره ورپخ څوخه کړه چه د دې نه باران ډیر ورپېږی، هر کله چه د دوی په علاقه باندې ورپخ
 ښکاره شوه ، نو دوی اوپل (هلا عارض مطرنا) نو د الله تعالی د طرف نه ورته اوښلې شول چه
 (بل هو ما سعلتم به) نو د دینه داسې سخته سیلی اوچلیده چه اونې، عمارتونه او هر څه ئ
 درهم برهم کړل ، عادیان ئ اوچت کړل او یو بل سره ئ ټکراؤ کړل ، او تیزه گرمه هوا د دغه
 خلقو په پوزه کښ داخله شوه ، او اعضا ئ ورله مات کړل (په سورة اعراف کښ دا تفصیل تیر
 شوې دې) ، ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ چه دا څلور زره کسان وو، او دلته ﴿بَنِي سُلَيْمَانَ﴾ دوه کرته ذکر
 شو، د اول نه مراد نجات دې د عذاب دنیوی نه ، او د دویم نه مراد یعنی ﴿وَنَجَّيْنَاهُمْ مِّنْ ظُلُمٍ﴾
 ﴿فَلْيُظْ﴾ نه نجات د آخرت دې ، یا د اول نه مراد نجات دې د قوم د ظلمونو نه او د دویم نه مراد
 نجات د عذاب الهی نه دې ﴿وَمَا لَكُمْ مَادَّ﴾ نو هرکله چه دا واقعه مشهوره وه نو دلته اشاره ما
 حضر فی الذهن ته اوشوه، ده اسم اشاره د مونث په تاویل د «قبیله» سره ده ، او ﴿رُسُلُهُ﴾
 سیغه د جمع ذکر شوه ځکه چه انکار د یو رسول نه انکار دې د ټولونه ، ځکه چه ټول انبیا ،

شريک دی په دعوت د توحيد کښ ، اومفسرينو ویلی دی چه دا هم کيدې شی چه په دغه وخت کښ نو رانښاء هم دوی ته مبعوث شوی وی ﴿لَقَدْ﴾ لري والې د رحمت الهی نه او د خیر نه محرومی. په دنیا کښ لعنت دادې چه مومنان هميشه د دوی ذکر د ملامت او بيزارنې په انداز کښ کوی ، او په قیامت کښ لعنت دادې چه د کل خلايقو په حضور کښ به ملامت او رسوا شی ﴿اَلَا بُعْدًا لِّمَا﴾ (بعد) په معنی د لرې والی د رحمت الهی نه هم راخی او دا مفهوه بعينه د لعنت هم دې او په معنی د تباهی او هلاکت سره هم راخی. دلته دا دویمه معنی زیاته مناسبه ده

وَإِلَىٰ مُؤَدَّي أَخَاهُمْ طَبْحًا ۖ قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ

او ليرلې وؤ مونږ شموديانو ته ^۱ (نسبی) زور د هغوی صالح ، ده وه ويل اي قومہ خما ، صرف د يو الله بندگی کوئ

مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ ۚ هُوَ الْفَاقِكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ وَاسْتَغْنٰكُمْ فِيهَا

نشته دې تاسو لره هيڅ اله سړی د هغه نه، هغه پيدا کړی بڼ تاسو د زمکې نه او آباد کړی بڼ تاسو پدې زمکه کښ

فَاسْتَغْفِرُوْهُ ثُمَّ تَوْبُوْا اِلَيْهِ ۚ اِنَّ رَبِّيْ قَرِيْبٌ مُّجِيْبٌ ۝۱۰ قَالُوْا بٰطِلٌ

پس بښنه غواړئ د هغه نه بيا توبه وباسئ هغه ته، بيشکه رب خما نژدې دې قبلونکې دې . وه ويل دوی اي صالحه!

قَدْ كُنْتَ فِيْنَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَا اَتَنْهٰنَا اَنْ نَّعْبُدَ مَا

په تحقيق سره ته وې په مونږ کښ اميد لرلې شوي پخوا دې نه، آيا ته مونږ منع کړې د دينه چه مونږ عبادت وکړو د هغه چا

يَعْبُدُ اٰبَاؤَنَا وَاَنۡتَا لَیَّ شَکٍّ مِّمَّا تَدْعُوۡنَا اِلَيْهِ مُرِيْبٌ ۝۱۱

چه د هغوی عبادت کولو مشرانو زموږ او په تحقيق سره مونږ په شک کښ يو د هغه خبرې نه چه ته بلې مونږ لره هغې ته کلک شک

﴿لَا تَتَّبِعُوا﴾ دا دريمه قصه ده دعوه اولی سره متعلق ده، اودا عطف دې په ما قبل (ای

وارسلنا الی ثمود) او ثمود ته عاد اخری او عاد ثانی هم ویلې شی ، ثمودیان هم د عادیانو په شان د سام بن نوح په اولاد کښ دی او د عاد اولی نه دوه سوه کاله بعد په اقتدار کښ راغلی

دې ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ﴾ په دې کښ د حصر او قصر معنی ده او دا قصر افراد یا قصر قلب دې او د زمکې نه د پیدا کولو یا دا معنی ده چه آدم عليه السلام د زمکې نه پیدا دې نو ټول انسانان د زمکې نه بالواسطه پیدا دی یا دا معنی ده چه انسان د نطفې نه پیدا دې او نطفه د هغه خوراکونو او غذاگانو نه جوړیږي چه هغه د زمکې نه پیدا کيږي ﴿وَأَسْتَعْمَرَكُمْ﴾ استعمار ۱، د عمر نه ماخوځ دې او د استعمار معنی ده مدت العمر پورې آبادول دی. یعنی الله تعالی ستاسو خالق هم دې او ستاسو آبادونکې هم دې. یعنی ستاسو تمام ضروریات پوره کیدل چه د زمکې نه ستاسو په نظر راځي دا په حقیقت کښ الله تعالی پوره کوی. خوراک خښاک مکانات وغیره ټول ضروریات پوره کونکې صرف الله تعالی دې. په دې تقدیر دا باب استعمال په معنی د افعال سره دې (استعمرت الارض) په معنی د (اعمرت) سره دې (۲) او ضحاک ویلی دی چه ﴿وَأَسْتَعْمَرَكُمْ﴾ په معنی د (اطال اعمارکم) سره دې یعنی تاسو له یو ډیر طویل عمرونه درکړی دی. حتی چه د دوئ عمرونه به درې سوو کلونو نه تر زرو کلونو پورې وو (۳) او د زید بن اسلم نه روایت دې چه د (استعمرکم) معنی (أَمَرَكُمْ بَعْمَارَةً مَا تَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ) سره دې نو استعمال د طلب دپاره دې. او کشف ویلی دی چه بعضې عمارات واجب وی لکه جامع مسجد جوړول، او بعض مستحب وی لکه د جامع مسجد نه علاوه مسجد جوړول، او بعض مباح وی لکه کورونه جوړول، او بعض حرام وی لکه د فخر او مباهات دپاره یا ډیو معصیت دپاره جوړول یا د مال حرام نه جوړول او فقهاؤ ویلی دی چه څوک د زمکې مالک وی لیکن آبادوی ئ نه، نو حکومت ته د احق شته دې چه د زمکې د آبادولو دپاره ورته څه موده معینه کړی نو که بیا ئ هم نه آبادوی نو دا زمکه دې ترینه واخلی او هغه چاته دې حواله کړی چه آبادوی ئ، او روایت دې چه ملوکو د فارس ډیر نهرونه جوړ کړی وو، او ډیرې ونې ئی لگولې وې، نو د دوئ عمرونه ډیر وو، نو د دغه زمانې یو نبی د الله تعالی نه دې باره کښ تپوس او کړو چه ددې خلقو عمرونه ولې زیات دی، نو الله تعالی وحی راولیږله چه دوئ زما بلاد او زمکه آباءه کړه، نو ما دوئ ته ډیر عمرونه ورکړل، او حضرت معاویه رضی الله عنه خپل آخری عمر کښ د شرو زمکو آبادولو کوشش شروع کړو، نو تپوس ترینه اوشو نو دوئ اوئیل چه په ما باندې باعث دا قول د قائل دې چه:

شعر ليس الفى بقى لا يستضاء به ولا يكون له فى الارض آثارُ

۴. او د مجاهد رحمته نه مروی دی چه (استعمر کم) د عمری نه مشتق دې یعنی دا زمکه ئی تاسو له در کړې ده . تر څو چه تاسو ژوندی یئ او چه کله وفات شئ نو بیا بل جاته منتقل کړې شی (روح المعانی اوشریقی) ﴿إِنَّ رَبِّيَ قَرِيبٌ﴾ د مشرکینو دا عقیده وه چه الله عز و جل د خپلې لویې سره زموږ نه بعید دې . نوددې وجې نه هغوی په درمیان کښ واره واره خدایان اومنل . چه مونږ به خپل حاجتونه دوی ته پیش کوو ، اودوی به ئی الله عز و جل ته پیش کوی (همارے تمہارے آگے اور تمہارے خدا کی آگے) لکه دنیاوی بادشاهانو ته د رسیدلو هم دغه ترتیب دې ، نو صالح عليه السلام اوفرمائل چه زما رب د دنیاوی بادشاهانو په شان نه دې ، هغه (اقرب من حبل الوريد) دې هغه بلا واسطه ایجابت کوی ، نو په درمیان کښ نور معبودان راؤباسل ستاسو جهالت دې ﴿قَالُوا يَصْلِحْ﴾ داد قوم الزام اوملامت کول دی ، یعنی زموږ ستانه دا امید وو ، چه ته چونکه ډیر قابل اولائق شخصیت ئی نو ته به د پلار نیکه اوقوم نوم روخانه کړې لیکن ته دهغوی د نوم ختمولو او د هغوی طریقو په ختمولو پسې شوې ئی ، او مونږ منع کوې د هغه چا د عبادت نه چه زموږ آباؤ او اجدادو ئی عبادت کولو ﴿وَلَا تَكُنْ﴾ مونږ په شک کښ یو او په ډیر زیات شک کښ یو چه دا څه رنگه کیدې شی چه زموږ مشران په غلطه وو ، او ته په حقه ئی .

قَالَ يَقُولُوا أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَآتَيْنَا

وه ویل ده : ای قومه خدا ! خبر راکړئ ما ته که چرې یم زه په ښکاره دلیل باندې د طرف رب خدا نه ، او راکړې ئی وی ما ته

مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَتَضَرَّعُ إِلَى اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ ۖ

د طرف خپل نه رحمت ښووت پس څوک به یچ کړی ما د عذاب د الله تعالی نه کچرې زه دهغه نافرمان وکړم ،

فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَفْسِيرٍ ۚ وَيَقُولُوا هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ ۚ فَذَرُوهَا

پس تاسو نه زیاتوئ ما لره سونی د تاوان نه . اوای څما قومه ! دا اوبښه د الله تعالی ده تاسو لره معجزه ده ، پس پرېږدئ دا

كُلُّ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ۝

چه خوراک کوی په زمکه د الله تعالی کښ او مه رسوئ دې ته هیڅ تکلیف کئی وبه نیسی تاسو لره عذاب نزدی

﴿قَالَ يَقَوْمُ﴾ دا جواب دې هغوئ ته يعنی زما نبوت واضح دې ، او په واضح دليل ثابت دې نو په دې کښ د شک هيڅ گنجائش نشته ، او هرکله چه الله ﷻ ماته منصب د نبوت راکړې دې ، او زه په دې کښ کوتاهی او کړم نو بيا به د الله ﷻ عذاب راشی او هيڅ څوک به مې نه شی بچ کولې ﴿مَا تَزِيدُونِي غَيْرَ تَحْسِيرٍ﴾ نو تاسو چه ما منع کوئ د دعوت د کارنه نو ما په لوی نقصان او هلاکت کښ اچوئ نو تاسو لره نه ده پکار چه شک او کړئ ، او په ما الزامونه اولگوئ بلکه تاسو له مناسب منل او تسليم دې ﴿وَيَقَوْمُ هَذِهِ﴾ قوم د صالح ﷺ نه طلب د معجزې او کړو چه مونږ ته ، ته معجزه ښکاره کړه ، چه دې غرنه حامله اوښه پيداشی ، دا قوم صنعت کار ، کارخانه دار وو او د هرشی ده جوړولو او د پيداوار کارخانې ورسره موجودې وې ليکن د حيواناتو د پيدائش دپاره خو څه کارخانه نه وی ، نو ددې وجی نه دوی مطالبه اوکړه چه د دې اوج کانړی نه دې زمونږ په حضور کښ اوښه پيدا شی ، نو صالح ﷺ الله ﷻ ته درخواست اوکړو ، نو الله ﷻ منظور کړو ، د قوم د میلی ورځ وه ، او پراخه ميدان وو ، په زرگاؤ خلق مسلم اوغير مسلم هلته موجود وو ، د ټولو په حضور کښ الله ﷻ د کانړی نه اوښه پيدا کړه ، او بيا ئ په هغې باندې د وضع حمل (درد زه) کيفيت طاری کړو او بجې ترينه پيدا شو ، او هرکله چه دا اوښه د متعارف توالد تناسل نه بغير په معجزانه طور پيدا شوه ، نو دې وجې نه اضافت ئ الله ﷻ ته اوشو ، او د (ناقة الله) لقب ورته ورکړې شو ، دپاره د تشریف ﴿تَاكُلُ مِنْ اَرْضِ اَهْلِهِ﴾ د ارض الله نه مراد عام مرعی (ورشو) ده ، مطلب دادې چه د دې ناقې څه بوج په تاسو نشته دې ، او ستاسو نفع په کښ شته دې ځکه چه هغې ډير زيات پښ کول ، هر څومره پښ چه به د چا پکار وو ، نو لشل به ئی ، او په هغې کښ به څه کمي نه راتلو ، ليکن مخالفينو دا برداشت نه کړه چه د صالح ﷺ دا سې واضحه معجزه دې موجوده وی ، نو اراده د قتل د ناقې ئ اوکړه ، او هرکله چه صالح ﷺ ته دا خطر ه شوه ، نو اوی ويل ﴿وَلَا تَحْزَنْهُمْ حِينٌ﴾ ناقې ته ضرر مه رسوئ د قتل يا د زخمی کولو ، گنی په تاسو به عنقریب عذاب راشی د شعائر الله بې حرمتی سبب د عذاب وی .

فَعَلُوا	فَقَالَ	مَتَّعُوا	فِي	كُلِّ
پس دوی د هغې څپې کت کړې بيا ئ وه وژله نو وه ويل صالح چه نفع واخلي د ژوند نه په خپلو کورونو کښ				

لَقَدْ آتَيْنَا ذٰلِكَ وَعَدُوْهُ مَكْذُوْبٌ ۝ فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا ضَلٰحًا وَّالَّذِيْنَ

دری ورخی . دا وعده ده بی دروغه . بس هرکله چه راغی حکم د عذاب زمونږ بچ کرو مونږ صالح لره اوفته چاره

اٰمَنُوْا مَعَهُ بِرَحْمَتِنَا ۝ وَمِنْ خِزْيٍ يُؤْمِيْدُ ۝ اِنْ رَّكَ

چه ایمان ئ راوړی وؤ دهغه سره . په خاص رحمت زمونږ سره . او د رسوائی د دغه ورخی نه . بیشکه رب ستا

هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيْزُ ۝ وَاَحَدَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا الصَّيْحَةَ فَاصْبَحُوْا فِيْ دِيَارِهِمْ خٰسِفِيْنَ ۝

دی ډیر ضابط والا او زور آور دی . او ونسول ظالمانو لره تنزی جغې پس وگرځیدل دوی په خپلو کورونو کښ پرمخی مړ

كَانَ لَمْ يَغْنَوْا فِيْهَا ۝ اَلَا اِنْ كُفُّوْا كَفَرُوْا رَبَّهُمْ ۝

لکه چه دوی نه وؤ وسیدلی په هغې کښ . خبردار ! بیشکه شودیانو کفر کړې وؤ په خپل رب باندې

اَلَا بُعِثُوْا لِقٰوْمٍ ۝

خبردار! هلاکت دې شودیانو لره .

﴿مَقْرُوْمًا﴾ (عقر) ذبح د بعیر (اوښ) ته هم وائی او زخمی کولو ته هم وائی . او داسې

عضو قطع کولو ته هم وائی چه د هغې د وجې نه حیوان هلاک شی . کفارو د دې دپاره یو کس

مقرر کړې وو . قذاربن سالف او د هغه سره نور بدمعاشان هم وو . نو دوی د ناقي نه اول خپې

کت کړې . او بیا ئ ذبح کړه . او غوښه ئ ورله تقسیم کړه . ناقه چه کله په زمکه راږیوته نو

بجی ئ درې جغې اووهلی او بیا ئ منده کړه په غر کښ چه د کوم کانږی نه اوښه پیدا شوې وه

هلته غائب شوه . صالح عليه السلام ډیر تالاش اوکړو خو ملاؤنه شوه . بیا صالح عليه السلام دوی ته اعلان

اوکړو چه ﴿تَتَّبِعُوْا فِيْ دَارِكُمْ﴾ تاسو نفع او مزې حاصلې کړئ درې ورخې یعنی تاسو به

صرف درې ورخې ژوندی بیځکه چې نفع خو ژوندی حاصلولې شی . او د دار نه مراد یاد

دوی بلد (ښار) دې (لانه پدار لپه) یاترینه مراد دار د دنیا دې . ابن عباس رضی الله عنه . فرمائی چه دوی

ته درې ورخې مهلت ورکول د دې دپاره وو چه دوی ته د ایمان راؤړلو موقع ملاؤشی . بیا

دوی صالح عليه السلام ته اوایل چه د دې څه علامه ده . نو هغه افرمانل چه اوله ورځ به مو مخونه

زیر شی . او دویمه ورځ به سره شی . اوپه دریمه ورځ به تور شی . او په څلورمه ورځ به په

تاسو عذاب راشی د بده (چارشنبی) په ورځ د دوئی مخونه زیر شو . د جمعرات په ورځ سره شو . او د جمعی په ورځ تور شو . نو د هفتې په ورځ په دوئی عذاب راغی . په حدیث کښ دی . چه په دوئی دوه عذابونه راغلی وو یو د آسمان د طرفه صیحه «دفرشتی چغه» او بل د لاندې طرف نه زلزله راغلې وه . او په بل روایت کښ دی چه د کفارو د ثمودیانو نه یو کس هم بیچ نه وو . د عذاب د نزول پټه وقت کښ ابو رغال نومی یو کس وو چه بیت الله ته تللی وو . نو ترڅو یوړې چه په حرم کښ وو . نو د عذاب نه بیچ وو . او کله چه د حرم نه بهر راغی نو عذاب یه ده هم واقع شو . د غزوه حنین نه بعد چه کله نبی کریم ﷺ طائف طرف ته روان شو . نو اصحاب کرامو ته ئ او فرمائل چه په دې ځای کښ ابو رغال هلاک شوې وو . او د هغه نشانی داده چه د ده سره د سرو زرو لخته (کوړه) وه چه هغه هم ورسره دفن ده . نو صحابو دغه ځای او کښتو نو د زرو کوړه ئ رااو ویسته . عرب خلق چه به حج ته لارل نو د ابو رغال قبر به ئ یه کوړه او لختو وهلو ﴿وَمِنْ غُرَىٰ بُرَيْدٍ﴾ یعنی د رسوائ او ذلت نه چه د دغې ورځ د عذاب دنیوی په وجه راغلی وه . د ﴿بُرَيْدٍ﴾ نه مراد دنیوی عذاب دی . او دا هم کیدی شی چه رسوائ او عذاب د ورځې د قیامت مراد شی ﴿الْقَتِيمَةُ﴾ د آسمان د طرف نه په دوئی صیحه راغلې وه . او د زمکې نه زلزله راغلې وه ﴿جَبُوبُك﴾ د ډیر هیبت د وجه نه پرمخې پریوتل او د پاسیدلو طاقت ئ نه لرلو . او په دغه حال بیا مړه شو ﴿كَانَ لَمْ يَسْتَوِئِیَّا﴾ یعنی د دوئی ټول کلی داسې تباه او روان شو لکه چه هیش څوک په دغه علاقه کښ نه وو اوسیدلی . جلانکه دلته اووه لس سوه کلی او شېرونه وو ﴿كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾ دا بیان د سبب د عذاب دی . یعنی د کفر . شرک او سرکشۍ نتیجه تباهی ده .

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا ۖ

اوځاما په تحقیق سره راغلی وو ملائک زموږ ابراهیم ته په زیرې سره دوئی وه ویل سلام وایو مونږ به تا باندې سلام ویل

قَالَ سَلَامٌ قَدْ لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِرَجُلٍ ۖ حَمِيمٍ ۝

هغه وه ویل سلام دی وی په تاسو باندې پس درنگ ئ تیر نه کړو بدې کښ چه ران ورو سخي وړیت کړې شوې

فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ لَظْمَهُمْ ۖ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۖ

سر هر کله چه وه ئی لذل لاسونه د دوی چه نه رسېدل خوراک ته نو نا آشنا ئی وگنډل دوی اوبه زړه کښ ئی راغله د دوی نه یرو

قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ لُّوطٌ ۖ وَأَمْرُهُ قَابَئَةٌ فَضْجَعَتْ

هغوئ وه ویل مه یربره بېشکه مونږ لیکلې شوی یو قوم د لوط ته او ښځه ده دده ولاړه وه، نو د خوشحالی نه په خندا شو

فَكَشَرْنَا بِالسَّيْفِ ۖ وَمِنْ وَرَائِهِ اسْحَقُ يَعْقُوبُ ۖ

پس زیږې ورکړو مونږ هغې ته په اسحاق سره او روستو د اسحاق نه په یعقوب سره

﴿وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلًا﴾ دا څلورمه قصه ده متعلق د دویمې دعوی سره ، چه علم غیب صرف

الله ﷻ لره دې ، ابراهیم ﷺ دالله ﷻ خلیل دې ، او جلیل القدر رسول او ابو الانبیاء دې ، او

ددې باوجود د میلمنو د حال نه خبر نه وو، نو معلومه شوه، چه د الله ﷻ نه ماسوا بل څوک په

کل مغیبات عالم نه دې ، او دلته ئی فرشتو ته (رُسُلنا) ویلی دی ، نو په دې کښ د دوی د راتلو

مقصد ته اشاره ده، او په سورة حجر کښ ئی (ونبهم عن ضیف ابراهیم) ویلی دی ، او په سورة

ذاریات آیت ۲۲ کښ ئی (هل انک حدیث ابراهیم المکرمین) ، ویلی دی ځکه چه په خیال د ابراهیم

ﷺ کښ میلمانه وو او د ﴿الْبَشَرِ﴾ نه مراد بشارت د هلاکت د قوم د لوط ﷻ دې ، یا د

اسحاق ﷻ بشارت دې ﴿قَالُوا سَلَّمَا﴾ ای سلمنا عليك سلامًا، نو دا جمله فعلیه ده او ابراهیم

ﷺ د دې جواب په احسن سره ورکړو ، چه ﴿قَالَ سَلَّمَ﴾ ، ای سلام عليكم ، نو دا جمله اسمیه

ده، ﴿فَتَالَيْتَ اَنْ جَاءَ﴾ په تاویل د مصدر سره دې ، او فی مقدره ده ، ای فما لبث لی

محیثه بعجل ، یا من مقدر دې ، او د ﴿حَیْیِلُوْا﴾ دوه ترجمې دی ، یو (المشوی علی حجارة عمدة

لی حفرة من الارض) یعنی ریت کړې شوې په گرمو کانږو ، په اور کښ ، او بله معنی ئی (ثما

یقطر منه ودکه) داسی څورب چه په اور کیخودې شی نو چرپی ترینه څاشی ، حضرت قتاده

وائی چه د ابراهیم ﷺ عام مال بقر (غویان) وو، او پنځلس ورځې شوې وې چه ابراهیم ته

ﷺ میلمه نه ووراغلی ، نودې په دې غمژن وو ځکه میلمه ته به ډیر خوشحالدلو ، او طعام

به ئی هم د میلمه سره خوړله نو چه کله فرشتې راغلې نو دې خوشحاله شو او سخی ئی ذبح کړو

او پوځ ئی کړو، او دوی ته ئی حاضر کړو ﴿فَلَمَّا رَأَوْا آيَاتِهِمْ﴾ هر کله چه ابراهیم ؑ د دوی لاسونه اولیدل چه د خوراک طرف ته نه رسی یعنی دوی نه خوری ﴿تَسْكُرُهُمْ﴾ نو ابراهیم ؑ داخبره بده او گټرله چه میلمانه ولې نه خوری، او یره ئی ترې نه محسوسه کړه، ځکه چه د دغه زمانې دستور داوو چه میلمه به د چا طعام نه خوړلو دا به د دې علامه وه چه د ضرر رسولو په نیت راغلې دې، د چا د طعام خوړلو نه روستو هغه ته ضرر رسول نمک حرامی وه، نو ابراهیم ؑ ته خطر ه لاقفه شوه چه دا میلمانه ماته څه نقصان رسی. کشاف وغیره وائی چه ظاهره دا وه چه ابراهیم ؑ پوه شو چه دا فرشتې دی او آثار د غضب او غصې ئی ترې معلوم کړو نو خوف ورته لاحق شو، چه دوی د چا د عذاب دپاره راغلی دی. فرشتو ورته اوایل ﴿لَا تَخَفْ﴾ مه بیربره مونږ تاته یا ستا قوم ته د ضرر دپاره نه یو راغلی. فرشتو اثر د خوف او تغیر په چهره د ابراهیم ؑ کښ او لیدلو نو ځکه ئی دا خبره اوکړه، او بله دا چه په سورة حجر آیت ۵۲ کښ ﴿اَنَا نَمُكَمْ وَجُلُونَ﴾ راغلی دی، فرشتو ته د ابراهیم ؑ د زړه د حال علم غیب نه وو، بلکه د ابراهیم ؑ په ویلو سره ورته معلومه شوه ﴿اَنَا اُرْسِلْنَا﴾ یعنی د قوم لوط د هلاکت دپاره راغلی یو ﴿وَاَرْسَلْنَاهُ قَاۡمَةً﴾ او حضرت ساره بنت هاران د ابراهیم ؑ د تره لور د پردې نه شاته ولاړه وه، د خدمت دپاره او د دوی خبری ئی اوریدلې لکه په سورة ذریت کښ ﴿فَاقْبَلْتِ اِمْرَاةً﴾ دی، یعنی چه دا پوهه شوه چه دوی ملائک دی نو د پردې نه مخامخ راغله په ﴿فَضْحَكْتَ﴾ د ضحک نه مراد خندا نه ده، ځکه چې د حیاناکې زنانه دپاره په مجلس کښ خندا مناسب نه ده، بلکه د دې نه مراد خوشحاله کیدل دی په خبر د هلاکت د قوم د لوط ؑ باندې ﴿فَبَشَّرْنَاهَا﴾ یعنی دویمه خوشحالی ورته په بشارت د ولد سره حاصله شوه. نو په دې تقدیر سره په آیت کښ تقدیم او تاخیر نشته دې او فراء وائی چه دلته تقدیم او تاخیر دې (بشرناها فضحکت) نوسب د ضحک او د سرور دپاره بشارت د ولد دې او مجاهد او عکرمه ویلی دی چه دلته تقدیم او تاخیر نشته دې، لیکن ﴿فَضْحَكْتَ﴾ په معنی د (حاضنت) سره دې، یعنی ساره اگر که بوډی وه، عمرئ یو کم سل کاله وو، لیکن حیض ئی شروع شو، نو دا دلیل وو د ولادت، او په سورة ذریت کښ (وبشروه بغلم) دې نو دهغې نه معلومېږی چه بشارت د ولد ابراهیم ؑ ته ورکړې شوې دې، اوساری ﴿فَرَّجْنَا مِنْ وَّرَاءِ الْحِجَابِ﴾ اوریدلی دی. نو

خوښحاله شوه. او د دې آيت نه معلومېږي چه حضرت ساره (عليها السلام) ته بشارت ورکړې شو نو خوښحاله شوه. ليکن په دې دواړو کښ څه منافات نشته دې ، بلکه مطلب دادې چه ملائکو اول بشارت ابراهيم (عليه السلام) ته ورکړو نو ساره بشارت د پردې نه وستو واوړيدلو نو خوښحاله شوه. او بيا دا احتمال وو چه ولد به د بلې ښځې نه پيداکيږي. او د حضرت ساري (عليها السلام) هم دا معنا وه چه زما هم اولاد وي. لکه اسماعيل (عليه السلام) د هاجري (عليها السلام) د بطن نه پيدا دې نو د دې وجې نه ورته ملائکو بشارت دوباره ذکر کړو، چه دا بچي اسحق (عليه السلام) به ستا د بطن نه پيداکيږي

سوال واردېږي چه د ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ قَدْرَ لُوطٍ﴾ نه صراحة معلومه شوه چه فرشتو خبر ورکړو د هلاکولو د قوم د لوط (عليه السلام) بيا په سورة حجر ، او ذاريات کښ د ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكَ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ﴾ څه مطلب شو او ابراهيم (عليه السلام) ولي دا تپوس کوي چه ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ﴾ ، جواب دادې چه دلته په کلام کښ اختصار دې ، او مطلب دادې چه اول ئ ازاله د خوف په بشارت د ولد سره اوکړه. نو بيا ابراهيم (عليه السلام) تپوس اوکړو چه ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ﴾ يعنی د زيری نه علاوه بل د څه مقصد دپاره راغلی یئ. نو فرشتو اويل چه ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ قَدْرَ لُوطٍ﴾ نو دا جواب د ﴿قَالَ فَمَا﴾ (الخ) دې. چه دلته نه دې مذکور ﴿وَمِنْ ذَٰلِكَ اسْحَقْ يَعْقُوبُ﴾ داپه يو بشارت کښ بل بشارت دې. چه اسحق (عليه السلام) به ژوندي پاتې شی ، او لوی به شی او بچي به ئ هم پيدا شی (يعقوب) يا مرفوع مبتدا مؤخره ده (ومن ورائی اسحق) ورله خبرمقدم دې. يا منصوب دې په فعل مقدرسره ، ای وهبا لها يعقوب .

قَالَتْ لَئِن لَّمْ يَكُنِ لِّيَ بَالِغٌ ۖ وَآكَاءُ عَجُوزٍ ۖ وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ۝ قَالُوا أَتَعْجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ ۖ خَاسَا كَارِ عَجِيبَةٍ ۖ وَهَٰذَا دُونُ مَا تَعْجَبِينَ كَوَيْتَ دَارَ اللَّهِ تَعَالَى ۖ رَحْمَتُ اللَّهِ تَعَالَى ۖ أَوِ بَرَكْتُهُ دَعْفَةً ۖ دِي ۖ عَلَيْنَا أَهْلُ الْهَيْبِ ۖ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ۝ فَلَمَّا ذَهَبَ ۖ
وه ويل هغه ځای تعجب دې ، آیا زه به بچي زيږوم اوږه خو بوږئ يم او دا خاوند ځما بوږا دې. پېشکه دا
لَقَيْنَا كَارِ عَجِيبَةٍ ۖ وَهَٰذَا دُونُ مَا تَعْجَبِينَ كَوَيْتَ دَارَ اللَّهِ تَعَالَى ۖ رَحْمَتُ اللَّهِ تَعَالَى ۖ أَوِ بَرَكْتُهُ دَعْفَةً ۖ دِي ۖ عَلَيْنَا أَهْلُ الْهَيْبِ ۖ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ۝ فَلَمَّا ذَهَبَ ۖ
خاسا کار عجيبه دې وه ويل دوي آیا تعجب کوي نه د کار دالله تعالی نه، رحمت دالله تعالی او برکتونه دهغه دې دي
عَلَيْنَا أَهْلُ الْهَيْبِ ۖ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ۝ فَلَمَّا ذَهَبَ ۖ
په ناسي باندې اي کورنۍ د ابراهيم ۱ بېشکه الله تعالی ستايلې شوې لونی والا دې. پس هرکله چه لاره

عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُحَاذِلُهَا فِي قَوْمٍ لَوْطٌ ۖ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ

د ابراهيم نه يره او راغی ورته زيرې . نو بحث شروع کړو زمونږ سره به باريه د دوم د لوط کښ بسنک ابراهيم

لَحْيَتُهُ أَوَّاهٌ مُّئِيَّبٌ ۖ وَإِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ أَعْرَضَ عَنْ هَٰذَا ۖ

صبرناک ، ديري عاجزی کونکې . رجوع کونکې وؤ الله تعالى ته دوي وه ويل اي ابراهيمه مخ واړوه د دوي نه

إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ ۖ وَإِنَّهُمْ لَأَبْنَاءُ عَذَابٍ غِدْرٌ مَّرْدُودٌ ۖ

بېشکه په تحقيق سره راغلېدي حکم درې ستا ، او بېشکه په دوي راتلونکې دې داسې عذاب جه نشي واپس کولي

﴿قَالَ يَزُولُنَّ آلُكَ﴾ ساره ﷺ چه د بچی پیدا کیدو خوشخبری واوریدله . نو سخته
حیرانه شوه (وتل) په اصل کښ په معنی د هلاک او رسوائ سره دې او استعمال ئ کیری
شائعاً په معنی د تعجب کښ او الف په (ویلتا) کښ عوض دې د یاء د متکلم نه . یعنی ساره
ﷺ او یل چه ډیر تعجب دې مالره ، آیا خما به ولد پیدا شی ، او حال دا چه زه بوډئ یم . د ۹۹
کالو ، او زما خاوند هم بوډا دې د ۱۲۰ کالو ، ﴿وَعَذَابُ بَنِي﴾ مبتدا خبر دی . او ﴿شَيْئًا﴾ حال
دې د بعلى نه ، او عامل په کښ معنی د فعل ده چه د هذا نه فهمیری . معنی (أشیرُ انّه)
او مقصود ددې حال ذکر کولونه بیان د شیخوخه د بعلى دې ، ځکه چه (شیخا) حال دې ، قید
زائد دې . او قید زائد مراد د کلام وی ، او مقصود تربینه قید د بعلى نه دې په شیخوخه سره .
ځکه چه دامعنی فاسده ده ، لکه (هذا زید قائما) چه د دې نه هم مقصود بیان د قیام د زید دې
او تعقید د زید نه دې په قایماً سره ، گنی نو لازم به شی دا چه په وقت د عدم د قیام کښ دې
دغه مشار الیه زید نه وی . حالانکه هغه زید دې که قایم وی او نه ، نو دلته هم که شیخوخه
وی او که نه وی خو بعلىه ثابت دې ، نو معلومه شوه چه مقصود تعقیدنه دې په شیخوخه سره ،
بلکه مقصود بیان د شیخوخه دې ﴿إِنَّ هَٰذَا﴾ دا اشاره ده بشارت یا د ولادت ته په تاویل د
مذکور سره یا په تاویل د هذا الفعل سره ﴿عَجِيبٌ﴾ دا عجیبه په اعتبار د عادت سره دې . نه
په اعبار د قدرت د الله سره ﴿قَالُوا أَتَشْبِهْنَ﴾ ملائک انکار او اعتراض کوی په په تعجب د
ساره باندې ، چه تعجب تالره نه دی کول پکار ځکه چه ته په کور د نبوت کښ ئی چه هغه

مېهٔ د وحی دې ، او محل د خوارقو د عادت دې نو تالره د خوارق العادت نه تعجب نه دې
پکار بلکه تسبیح ، تمجید ویل پکار دی په لیدلو د خارق العاده کار سره

﴿رَحِمْتُ أَسَافِرَكُمْ مَلِكًا﴾ دا جمله خبریه ده او علت دې د پاره د انکار د ساره ﴿يَعْلَمُ﴾ او

بعض وائی چه دا جمله دعائیه ده ﴿أَهْلَ الْآيَاتِ﴾ دا منصوب دې بنا بر مدح یا بنا بر اختصاص .
او دا آیت دلیل دې په دې چه خزه په اهل بیت کیدو کښ اصل ده او اطلاق د اهل بیت په خزه
باندې کیدې شی ، نو د اهل بیت مصداق اول ازواج مطهرات دی ، او شیعه گان وائی چه په
خزه د اهل بیت کیدو اطلاق هله کیږی چه دا د خاوند د اقاربو او د نسب نه وی ، لکه ساره
﴿يَعْلَمُ﴾ چه د ابراهیم ؑ د تره لور وه ، او غرض ددوی دادې چه عائشه ؓ د اهل بیت نه خارجه
شی ، لیکن په سورة احزاب کښ ئ ټولو ازواجو ته اهل بیت ویلی دی ، نو حضرت عائشه
ؓ په کښ داخله ده ، اود (یریدالله لیدهب عنکم الرجس اهل البیت ويطهرکم تطهیرا) مصداق
اولی ده ، ﴿يَعْلَمُ﴾ واجزا عنا الجزا ، او دا رنگه د دې آیت نه داهم معلومه شوه چه د اهل بیت
دپاره صیغه د جمع مذکرهم استعمالیږی لکه په دې آیت کښ د زوجې نه تعبیر په اهل بیت
سره شوې دې او صیغه د جمع مذکر ورله مستعمل شوې ده نو د دې آیت نه دواړه مسئلې
ثابتې شوې (۱) یو دا چه زوجه په اهل بیت کښ داخله ده مطلقا ، دویم دا چه اهل بیت دپاره
صیغه د جمع مذکر صحیح ده ﴿فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّغْوُ﴾ یعنی هر کله چه د ابراهیم ؑ خوف
ختم شو او مطمئن شو ، چه دا میلمانه انسانان نه دی بلکه ملائک دی او ماته د ضرر رسولو
دپاره نه دی راغلی ، او د بچی په بشارت سره ورته مزید خوشحالی حاصله شوه ، نو د قوم د
لوط ؑ دپاره ئ په بلیغ انداز کښ سفارش شروع کړو ﴿يُحْيِيكَ﴾ نه مراد سفارش کول دی او
وجه داده چه ﴿إِنْ إِبْرَاهِيمَ لَكَلِمٍ﴾ ابراهیم ؑ دیر تحمل والا وو ﴿وَأَوْهَ﴾ دیر آه کونکې تضرع
کونکی نرم دل وو ، چه څوک به ئ تکلیف کښ ولیده نو پریشان به شو ﴿ثَنِيْبٌ﴾ انابت کونکې
وو ، الله ﷻ ته او دعا کونکې ولکه روایت دې چه ابراهیم ؑ فرشتو ته اوئیل چه آیا تاسو
هغه کلې هلاکوئ چه په هغې کښ درې سوه مومنان وی؟ نو هغوئ اوئیل چه نه؟ بیا ئ اوئیل
چه آیا تاسو هغه کلې هلاکوئ چه په هغې کښ دوه سوه مومنان وی؟ نو هغوئ اوئیل نه؟ بیا
دغه شان د سلو او پنځوسو او د دیرشو په باره کښ ئ تپوس اوکړو ، حتی چه داسې تپوسئ
اوکړو چه که یو مومن په کښ وی نو فرشتو اووئیل چه داسې کلې هم مونږ نه هلاکوو، نو

را هغه څه اوبل چې هلته خولوط ځي دی اود هغه مسلمانانې لونه دی . نو فرشتو اوبل چې د هغوی فکر مه کوه هغه به مونږ سالم راؤباسو . او مقصود د ابراهيم څخه دا وو . چې مزید نور مهت وړکړې شی . شاید دوی به ایمان راؤړی . وجه دا وه چې ابراهيم څخه ډیر تحمل والا او ډیر نرم دل وو . لیکن د الله څخه د طرف نه ملانکو اوونیل ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا زُفَرَ﴾ د اقول د فرشتو دې چې ستا په مجادله او سفارش کښ فائده نشته دې داپریگده . وجه داده چې ﴿فَدَجَّكَ لَمَّا رَأَىٰ أَنَّهُ يُفْلِكُ﴾ د الله څخه فیصله راغلې ده ﴿وَأَنبَأَهُمُ الْمَلَكُ﴾ او دوی ته داسې عذاب راتلونکې دې چې نه واپس کیږي

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيقَهُمْ وَصَبَّاحَهُمْ ذُرْعًا وَقَالَ

او هرکله چې راغلل ملائک زمونږ لوط ته^۱ ، خفه شو د هغوی په وجه او تنگي شو په دوی باندې زړه او وې ويل

هَذَا يَوْمَ عَصِيبٍ ۝ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ ۖ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا

چې دا ورځ سخته ده . او راغلل ده ته قوم د ده بې اختیاره زغلولې شو طرف د ده ته او د دینه مخکښ دوی وؤ

يَعْتَلُونَ السِّيَابِ ۖ قَالَ يَخُومُونَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ

چې کولئ ناکاره کارونه . ده وه ويل . اي قومه خما دا زنانه ستاسو لونه خما دې دوی حلالې دي تاسو لره نو دا به نکح کړئ

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تَخْزَوْا فِي سَبِيلِهِ ۖ أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ۝

پس و بریږئ د الله تعالی ته او مه شرموئ ما لره په باره د میلونو خما کښ . ایا نشته دي په تاسو کښ یو سړي هوښیار

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكُمْ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا

دوی وه ويل یقیناً ته ښه پوهیږې چې نشته دې مونږ لره په لونږو ستا کښ څه غرض او بیشکه ته پوهیږې په هغې

لُرَيْدٌ ۝ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ۝

چې مونږ غواړو وه ويل لوط ارمان دې چې وي ما لره په تاسو باندې طاقت یا مې پناهې نیولې وي یو قبیلې مضبوطې ته

﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا﴾ داینځمه قصه ده ، او د دویمې دعوي سره متعلق ده . لوط عليه السلام ته مرستی راغلې په شکل د انسانانو کښن نو ده اونه پیژندلې او د دوي په راتلو ډیر پریشان شو . نو معلومه شوه چه دې عالم الغیب نه وو ، او هر کله چه پیغمبر ته علم غیب نشته دې نو بل چاته په طریقه اولی سره نشته دې ﴿يَا يَهُودُ﴾ خفه شو په راتلو د فرشتو ځکه چه قوم د دوي بی حرمتی کوی ځکه چی فرشتی د ښکلی او بې گیرې هلکانو په صورت کښ راغلې وې ﴿وَمَعَا يَهُودُكَ﴾ (ذراع) تمیز دې د فاعل نه نو په معنی کښ دې فاعل دې (ای ضاق صدره هم) او ذرع په اصل کښ مت (بازو) ته وائی او دا کنایه وی دجهد نه او د طاقت نه ، لکه (بذل) چه کنایه وی د قوه نه او مراد د طاقت نه د سینی طاقت دې نو د دې وجه نه د (ذراعاً) معنی (صدرأ) شوه (ای ضاق صدره بمعنیهم) (فرطی) ، یعنی زړه ئ تنگ شو په راتلو د دوي باندې ﴿عَصِيبٌ﴾ ای شدید، ځکه چه د میلنو بې حرمتی دغیور میزبان دپاره ډیره سخته او گرانه خبره وی ﴿يَسْرَعُونَ إِلَيْهِ﴾ په معنی دَیسَرَعُونَ معلومي صیغې سره دې او د مجهول صیغه ذکر کول دپاره د مبالغې دی په سرعت کښ چه گویا بې اختیاره گړندی اوتیز روان کړې شو ، او په بعض روایاتو کښ دی چه د لوط عليه السلام بې کافره وه هغې قوم ته اطلاع ورکړه په راتلو د میلنو باندې نو هغوی بې اختیاره رامنډې وهلې ﴿وَمِنْ قَبْلِ كَانُوا﴾ یعنی د دینه مخکښ دوي په خراب عادت باندې مبتلا وو ﴿فَالْيَقْوَرِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي﴾ بعض مفسرین وائی چه د ﴿هَؤُلَاءِ﴾ مراد زنانه د قوم دی چه هغه د نبی دپاره په منزله د لونرو وی او بعض وائی چه خپلې لونره رینه مراد دی او مقصود دادې چه ځما لونره په نکاح واخلي خو ځما د میلنو بې حرمتی مه ئوئ او نکاح دومنې خړې سره د کافر سړی په دغه زمانه کښ جائز وه ، اوبعض مفسرین وائی چه د لوط عليه السلام مقصود نکاح نه وه ، بلکه د خپل آبرو د بچ کولو دپاره ئ داخبره په عجز سره اوکړه چه که چرې په دې قوم کښ لگ حیا اوغیرت او سړی توب وی نوپه دې سره به نرمی اختیار کړی ، او د میلنو بیحرمتی به نه کوی ، لیکن په هغوی کښ هیڅ انسانیت او غیرت نشته وو ﴿زَيْبٌ﴾ صالح مصلح او هوښیار ﴿قَالُوا لَقَدْ﴾ دوي وه وئیل چه دومره تکرار ، منت زاری بې فائدی دی ، مونږ خامخا مقصد پوره کوو ﴿مِنْ حَتَّى﴾ په معنی د حاجت او غرض سره دې یعنی غرض ئ شهوت پوره کول دی ، یعنی مونږ ستا د لونرو نه شهوت نه پوره کوؤ

﴿مَارِئِدٌ﴾ یعنی طلب د دې میلنو نه د فاحشه کولو ﴿قَالَ لَوَ أَنِّي بِكُمْ قُوَّةٌ﴾ بدنی طاقت او د ازدو طاقت مراد دې ﴿أَوَءَاوَيْتَ إِلَيَّ رُكْنِي﴾ د دینه مراد مضبوطه آسره او سهارا د اخاندان قبیلې ده، (لو) تمنا ټیټه دې یعنی کاش چی زما سره څه قوت وي یا څما مضبوطه قبیله وي . یا (لو) شرطیه دې ، او جزاء ئی محذوف ده ، چه (لدفعتکم) ده . د دینه معلومه شوه چه نبی لکه چه غیبدان نوی نو دغه شان مختار کل هم نه وی کچرته وی نو دومره افسوس او تمنا به ئی نه کوله ، په حدیث کښ راغلی دی ، یرحم الله لوطا لقد کان یأوی الی رکن شدید ، د ظاهر د حدیث نه تنقید معلومیری په حضرت لوط علیه السلام باندې چه توکل علی الله ئی ونه کړو بلکه قوم او قبیله ئی اسرا او گرځوله ، حضرت گنگوهی علیه السلام فرمائی چه د حدیث مقصد بیان د لوط علیه السلام کمال دې چه د منکر د مدافعت دپاره ئی کوشش او کړو ، او تمنا ئی او کړه چه نور طاقت مې وي ، د منکر مکمل مدافعت به مې کړې وي ، او دا تمنا د توکل سره منافی نه ده بلکه دا د ظاهری اسبابو مطابق ده ، صوفیه وائی چه توکل لري کول د اسبابو دی د قلب نه نه د قالب نه ، یعنی ظاهری اسباب به نشی ترک کولې بلکه یقین به پرې ترک کولې شی . او په خالق الاسباب به نظر ساتلې شی ، او بعض حضرات د حدیث مفهوم داسې بیانوی چه لوط علیه السلام پناه مضبوط رکن ته نیوله ، یعنی توکل ئی په الله تعالی وو ، او تمنا د قوت او د قبیلې د ظاهری اسبابو مطابق وو ، چه د توکل سره ئی مخالفت نشته دې ، په سورة قمر کښ دی (فطمنا اعیهم) یعنی دا قوم چه کله راغلو او د لوط په کور کښ په میلنو پسې ئی د داخلیدو اراده او کړه ، نو لوط علیه السلام منع کول جبرائیل علیه السلام د لوط علیه السلام لاس اونیولو ، او شاته ئی کړو نو چه دوئ داخل شول ، نو جبرائیل علیه السلام په دوئ باندې خپل پر راځکلو نو سترگې ئی بی نوره او خاره شوې ، خو بیا ئی هم د میلنو تلاش کولو

قَالُوا يَلُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ نَحْصِلَآ إِلَيْكَ
او وویل ملائکو : ای لوطه ! پېشکه مونږ را لېږلې فرشتې د رب ستا یو ، هرگز نشی رسیدلې دوئ تا ته په ضرر سره
فَأَسِرْ بِأَهْلِكَ بِطُغْيَانِ الْآيِلِ وَلَا يَلْتَمِمْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرًا تَكْ
پس بوځه اهل خپل په یوه حصه د شېې کښ او شا ته دې نه گوری ستاسونه هیڅوک مگر ښځه ستا ،

إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ۝

بسکه دی به یسی هغه عذاب چه رسیری نوم د هغی به . بسکه نسه د عذاب د دوی وخت د صبا دی . آماندی صبا نزدی

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا

س هرکله چه راغی عذاب زمونږ وگرخوؤ مونږ بړه طرف د کلو لاندې دهغی او را وه وړلو مونږ به دوی باندې

حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مُنْظُودَةٍ مُّسَوَّمَةٍ عِندَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ۝

کترې د پخو شوؤ خورو نه بړله پسی نشان لگیدلی به نیز د رب سا . اونه وؤ هغه د ظالمانو لرې

﴿قَالُوا بَلْئَلُوهُ﴾ هرکله چه فرشتو د حضرت لوط عليه السلام پې چینی او پريشانۍ اولیدله نو خپل

خان ئ هم ښکاره کړو چه مونږ فرشتې یو ، دوی تاته هیڅ قسم ضرر نه شی رسولې ، یعنی مونږ

خو ملائک یو مونږ ته هیڅ ضرر نه شی رسولې . نو زمونږ فکر مه کوه . لیکن تاته هم څه

تکلیف نشی درکولې . په دوی باندې عذاب الهی راتلونکې دې نو ته اهل خپل د شپې شپې

روان کړه . او واپس مه گوره . مگر ستا بی بی د خان سره مه بوزه خکه چه دا کافره وه ،

جاسوسی به ئ کوله . چه کله به د لوط عليه السلام کور ته میلمانه راغلل نو دوی به کافرو ته اطلاع

ورکوله . نو په دې به هم هغه عذاب راخی کوم چه په قوم راخی . لوط عليه السلام روان شو . او بی بی

ئ پاتې شوه . او بعض وائ چه بی بی ورسره تلې وه خو په روستو به ئ کتل او (واه قوما)

یعنی هائ څما قومه ئی ویل نو په دې هم عذاب راغې چه د اسمان نه کانې راغې او دا پرې

اولگیده او هلاکه شوه ﴿إِلَّا أَتَاهَا﴾ استثناء ده د (باهلک) نه یعنی دامه بوخه . لوط عليه السلام

تیس او کړو چه په دوی به عذاب کله راخی نو جواب راغی ﴿إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الْفَصْحُ﴾ نو لوط عليه السلام

اوایل چه زه غواړم چه زه هلاک شی . نو فرشتو او وئیل ﴿أَلَيْسَ الْفَصْحُ بَقَرِيبٍ﴾ چه صبا خو نزدی

دې . ته خپل خان او اهل او مومنان اوباسه ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ أَمْرُنَا﴾ د امر نه مراد عذاب یا فیصله او

حکم دې . یا ترینه مراد وخت د عذاب دې ﴿فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا﴾ د قوم لوط ښارونو ته په

بل خائ کښ قران ، موفکات ، ویلی دی . او دا څلور ښارونه وو . (۱) سدوم دا مرکزی ښار وو ،

(۲) او بل آموریا عموره (۳) او دریم دوامه (۴) او څلورم سوابه ، د دینه علاوه نور دیهات کلی

هم وو . تمامه علاقه تقریبا په شپږ لاکه خلقو باندې مشتمله وه . لیکن په دوی کښ د لوط

دو لونه نه علاوه بل هیچا ایمان نه و و راوړې ، حتی چه د لوط بی بی هم د ایمان نه محرومه وه . او د نورو کافرانو سره په عذاب کښ مبتلا شوې وو ، نو لوط عليه السلام چه دوی نه ډیره زمانه تبلیغ اوکړو ، اودوی ایمان نه راوړلو ، نو عذاب پرې راغې الله عز وجل جبرائیل راوړلیکلو ، او د هغه شپږسوه وزرې وې ، د یو وزر په سر باندې ئ دا ټوله علاقه د وېخ نه راوچته کړه ، او اسمان ته ئ ورسوله حتی چه اهل د اسمان د سپو اوازونه او دچرگانو اوازونه اوریدل ، بیا ئ پر مخې د اسمان نه زمکې ته ارتاؤ کړل . ﴿وَأَنطَرْنَا﴾ او کانړی ئ پرې راوړول ﴿وَأَنطَرْنَا﴾ عطف په و او سره شوې دې ، او و او ترتیب نه فائده کوی نو کیدې شی چه کانړی ئ پرې اول وړولی وی او بیا ئ پر مخې غورزولی وی او داهم کیدې شی چه د کلو اړول مخکښ وی او د کانړی وړول روستوی ، الله قادر دې په دې هم چه زمکه ئ په فضاء کښ حصاره کړې وی او په دوی باند ئ کانړی وړولی وی ، او بیا ئ لاندې ارتاؤ کړی وی . او بعض وائی چه کوم خلق په علاقه کښ موجود وؤ په هغوی باندی زمکه آلته شوه ، او کوم خلق چه د علاقې نه بهر وو نو په هغوی باران د کانړو اوشو ﴿سَجَّيْل﴾ خته چه پخه کړې شی ، په اور باندې هغې ته وائی ، نو په دې کښ د اور ماده وه ﴿مُتَضَوِّم﴾ لاندې باندې ، من النضد وهو وضع الشئ بعض على بعض ، (۲) یا په معنی د پی درپی سره ای متتابعة يرسل بعضه اثر بعض ، کشف ﴿سُوءَ﴾ خاص نشان پرې لگیدلې وو ، سپین رنگ وو ، یاسور رنگ وو ، او چا ویلیدی چه داسې نشانه پرې لگیدلی وه چه په هغې سره دا معلومیده چه دا د زمکې کانړی نه دی ، او چا ویلیدی چه په هر کانړی د هغه چا نوم وو چې د چادپاره مقرر شوې وو ﴿وَمَا يَرَى الَّذِينَ يَلْمِيزُونَ﴾ ضمیر د «هی» راجع دې کانړو ته او دظالمینو نه مراد قوم لوط وو ، یعنی دا کانړی د دوی نه بعید نه وو ، بلکه په صحیح نشان به لگیدل ، یا دا چه اگر که دا کانړی د اسمان نه راغلی وو خو د کافرانو سره به ډیر زرملحق شول ، نو بعید نه وو ، یا مراد د ظالمانو نه کفار د مکې دی یعنی کوم عذاب چه په قوم د لوط علیه السلام باندې راغلې وو ، نو هغه ظالمان د دې اُمت نه لری نه دی ، بلکه راتلې شی ، یعنی هغه ظالمان چه په مثل د قوم لوط وی په کفر او په بد عملی کښ یا ضمیر د «هی» راجع دې قری د قوم لوط ته ، اود ظالمانو نه مراد اهل مکه دی ، یعنی دغه قری ده اهل مکې نه لرې نه دی ، بلکه دوی په خپلو سفرونو کښ په دې تیریبی او د تباه شوو خلقو د علاقې مشاهده کوی نو ولې ترینه عبرت نه حاصلوی

وَالِى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ؕ قَالَ يَقَوْمِ اَعْمَلُوا لَِلّٰهِ مَا لَكُمْ

او لنگلی وؤ مونو مدین والو ته رور دهغوی شعب ^۱، وه وبل ده ای قومه خما د یو الله بندگی کوئ نشه دی تاسو لره

مِّنْ اِلٰهِ غَيْرِهٖ ؕ وَلَا تَتَّبِعُوا الْاَيْمٰنَ وَالْاِمْزَانَ اِلَّآ اَزْكُمۡ بِخَيْرٍ

هیخوک خمدار د عبادت سوی د هغه نه، او کمې مکوی په پیماننه او وزن کنی بیشکه زه وینم تاسو لره په مالدارئ کنی

وَ اِلَّآ اَخَافُ عَلَیْكُمْ عَذَابَ یَوْمٍ مُّحِیۡطٍ ۝ وَ یَقَوْمِ اَوْفُوا الْاَيْمٰنَ

او بیشکه زه بیریم په تاسې د عذاب د ورځې راگیرونکې نه، او ای خما قومه ا پوره کړی جوک پیماننه

وَالْاِمْزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَتَّبِعُوا النَّاسَ اَشْیَآءَ هُمْ وَلَا تَعْتَوِا اِلِی الْاَرْضِ مُفْسِدِیۡنَ ۝

او تول په انصاف سره، اومه کموی د خلقونه مالونه دهغوی اومه گرځی په زمکه کنی ورائی کونکی

بَلَّغْتُ لَِلّٰهِ خَبْرَ لَّكُمْ اِنۡ کُنْتُمْ مُّؤْمِنِیۡنَ ؕ وَمَا اَکَا عَلَیْكُمْ بِمُحْصَیۡطٍ ۝

هغه نفع چه الله جلالة کړیده ویره غوره ده تاسو لره که چرې یی تاسې یقین کونکی او نه یم زه په تاسې نگهبان ساتونکی

﴿وَالِى مَدْيَنَ﴾ داشپړمه قصه ده متعلقه ده د دعوی اولی سره، ځکه چې هغه ډیره اهمه وه

، یعنې شعب ^۱ هم ﴿یَقَوْمِ اَعْمَلُوا لَِلّٰهِ﴾ ویلی وو، او مسئله د توحید ی بیان کړې وه،

او قوم ی دشرک نه او د خیانت نه په مالونو کنی منع کړې وؤ (مدین) په اصل کنی نوم د

سړی وو، چه هغه دابراهیم ^۲ خوئ وو، دابراهیم ^۳ دوه بیبیانې خومشهورې وې، ساره او

هاجره، خو دوه بیبیانې ئی نورې هم وې، د مدین د مور نوم قنطوره وه، بیا په دې نوم د

مدین سره شهر او قوم هم مشهور شو، نو مدین شهر ته هم ویلې شی، او قبیلې ته هم ویلې

شی، نو که په آیت کنی دمدین نه مراد مخصوص سړی شی نو بیا مضاف مقدر دې (ای ال

بی مدین) او که شهر ترینه مراد شی نو بیا مضاف مقدر دې (ای الی سکان مدین) او که د مدین

نه مراد قوم شی نو تقدیر د مضاف ته ضرورت نشته دې، شعب ^۴ د قوم مدین یو فرد وو

نو د دې وجې نه دلته اهاهم ذکر شوې دې، د شعب ^۵ د قوم نه چه تعبیر په مدین سره

وئى شو هلته د شعب ^۶ لپاره «اَخَاهُمْ، اَخُوهُمْ» ذکر کړی، او چه تعبیر ترینه په (اصحب

۱- شپږمه قصه د اولې دعوی سره متعلق

الایکه) سره اوشی نو هلته د شعیب عليه السلام لپاره اخاهم، اخوهم نه ذکر کيږي، نو بعض مفسرين وائي چه د دې وجه داده چه شعيب عليه السلام دوو قومونو ته مبعوث شوې وو، د يو سره ئ نسب شريك وو، نو خكه هلته اخاهم ذکر کيږي، او د بل سره په نسب کښ نه وو شريك نو خكه اخاهم نه ذکر کيږي او بعض وائي چه مدين او اصحاب الایکه د يو قوم نومونه وو، ليکن مدين ئ نسبي نوم دې، او نسب کښ ورسره شعيب عليه السلام شريك وو، نو اخاهم ذکر کيږي او اصحاب الایکه ئ مذهبي نوم دې، نو په هغې کښ ورسره شعيب عليه السلام نه وو شريك نو خكه اخاهم نه ذکر کيږي ﴿إِنِّي أَرْسَلَكُمْ مُحَمَّدًا﴾ يعنی مالداري او فراخی د رزق نو په ناپ تول کښ کمې کول او د هوکه کول خو د هرچا دپاره قبيحه او بده خبره ده ليکن دمالدار دپاره ډيره قبيحه ده او دارنگه مالداري او فراخی د رزق يو نعمت دې، نو د دې ناشکری مه کوئ. او د دې نعمت د زوال اسباب مه اختياروئ ﴿عَذَابٌ يَوْمَ يُحْمِلُونَ﴾ محيط صفت د يوم هم کيدې شی اوصفت د عذاب هم کيدې شی، او جر د جوار دې (کشاف وائي چه اوله توجیه ابلاغه ده) ﴿وَيَقُولُوا أَفُؤُلَا الْيَكْيَالِ﴾ دا امر دې په پوره کولو د ناپ تول باندې، او که څوک سوال اوکړي چه مخکښ په سورة اعراف کښ (ولا تنقصوا المكيال والميزان) راغلی دی، او نهی د يو شی نه امر وی په ضد د هغې نو نهی د نقصان نه يعينه امر دې په ايفا د کيل، وزن باندې نو ذکر د (اوفوا المكيال والميزان) روستو د (ولا تنقصوا المكيال والميزان) نه مستدرک دې.

جواب: اول خو دا خبره مختلف فيه ده چه نهی د شی نه امر دې په ضد دهغې، دويم داچه مخکښ د ظلم د قانون نه منع راغلي ده، نو دلته د اصلاح صورت بيانينگی چه ايفا ده، او دنهی دکموالی د کيل وزن دپاره يو صورت دادې چه پوره ورکړې شی، اودا واجب او مامور به دې او بل صورت ئ دادې چه زيات ورکړې شی، او دا خو ضروری اومامور به نه دې، نو دلته د هغه صورت بيان دې چه واجب اومامور به دې، او بل جواب دادې چه دا د تاکيد او مبالغې دپاره دې په منع کښ ﴿وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ﴾ په دې کښ هر قسم نقصان کول داخل دی، لکه غلا، او غصب کول، د هوکه کول، په ناجائز حيلو سره او په دروغو سره د چا مال اخستل، داتول په کښ داخل دی ﴿وَلَا تَبْخُسُوا﴾ دانهی ده د فسادنه، او مراد د فساد نه معاصی کول دی او خلق منع کول دی د اتباع د شعيب عليه السلام نه ﴿يَوَيْتُ اللَّهُ خَيْرَ لَكُمْ﴾ د دينه مراد هغه جائزه گټه ده چه الله جل جلاله د هغې اجازت کړيدې، اگر که لکه وی خو به دې کښ خير او نفع وی، او ناجائزه گټه د خير ذريعه نشی کيدې ﴿وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ﴾ يعنی ما خو

تاسو ته نصيحت او کړو نو زه دمه وار نه يم چه په تاسو زبردستی او کرم
د دې ځای پورې د شعيب عليه السلام بيان وو چه خلاصه ئ دوه خبرې دي يو د حقوق الله
حفاظت او دويم د حقوق العباد حفاظت.

قَالُوا يَشْعَبُ اَصْلُوْكَ اَكْمَرُكَ اَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ

وه ويل دوى اې شعيبه : آيا مونږ ستا حكم كوى تا ته، چه پرېږدو مونږ هغه معبودان چه دهغوئ عبادت كولو

اَبَاؤُنَا اَوْ اَنْ تَفْعَلَ فِيْ اَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ ؕ اِنَّكَ لَآتَى الْحِلْمِ

زمونږ مشرانو ، يا پرېږدو مونږ هغه څه چه كوؤ مونږ په خپلو مالونو كېن هغه چه مونږ غواړو ، بيشكه ته خو صبر ناك

الرَّشِيْدُ ۝ قَالَ يَقُوْمُ اَرْمَتُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّيْ

هونيارنې په خپل گمان كېن وه ويل ده : اې قومه څما ! تاسو فكر وكړئ كه يم زه په ښكاره دليل د طرف درې څما نه

وَرَزَقْنِيْ مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا ؕ وَمَا اُرِيْدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلَىٰ مَا

او راكړې ئ وى ما ته د خپل طرف نه رزق ښائسته ، اوڅه نه غواړم چه لاړ شم په خلاف ستاسو هغه كار كولو نه

اَهْلَكُمْ عَنْهُ ؕ اِنْ اُرِيْدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ ؕ وَمَا تَوْفِيقِيْ اِلَّا بِاللّٰهِ

چه تاسو منع كوم دهغې نه څه نه غواړم مگر اصلاح ترڅو چه طاقت لرم ، او ندې توفيق څما مگر په مدد د الله سره دې

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاللّٰهُ اٰنِيْبٌ ۝ وَيَقُوْمُ لَا يَخْرُجُ مَكَّةَ

خاص په هغه څما توكل دې او هغه ته څما رجوع ده . او اې قوم څما ! باعث او سبب دې جوړ نه شى تاسو لره

شِقَاقِيْ اَنْ يُصِيبَكُمْ مِّمْلُ مَا اَصَابَ قَوْمَ ثُوْجٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ

دشمنى څما سره د دې خبرې چه ورسپړى تاسو ته عذاب په شان دهغه عذاب چه رسيدلې وو قوم د نوح يا قوم د هود

اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ ؕ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنْكُمْ بِحَسْبٍ ۝ وَاسْتَغْفِرُوا لَكُمْ ثُمَّ تُوْبُوا اِلَيْهِ

يا قوم د صالح ته او ندې قوم د لوط ستاسې نه څه لرې اوبښنه غواړئ د رب خپل نه بيا توبه وباسئ هغه ته

إِنْ رَبِّي رَجِيمٌ وَكُودٌ ۝

بیشکرب خمارم کونکې محبت کونکې دې

﴿قَالُوا يَسْخَرُونَ مِنْكَ﴾ داد قوم د طرف نه تنقید او اعتراض دې په طور د استهزاء و مسخرې سره ، او صلوٰه په معنی د مونځ سره دې ځکه چه شعيب عليه السلام به ډیر مونځونه کول . ب په معنی د دین سره دې ، حاصل دا دې چه آیا په ټول قوم کښ صرف ته لوی عقلمند او با وقار ئی او مونږ او زمونږ مشران احقان او بې وقوف دی ، شاید ستا مونځ او دین به تاته دا حکم کوی چه مونږ د آباؤ اجدادو دین پریردو ، یا په خپل مال کښ مالکانه تصرف ونه کړو . ته خپل مونځ کوه ، او ځمونږ په مذهبی او دنیوی معاملاتو کښ دخل مه لره ﴿أَوَأَنْ تُعْمَلَ﴾ یا دلته لفظ د «تنهانا» او یا لفظ د «لا» مقدر دې یا دا عطف دې ، په ما بعد باندې ، نو د «تنهانا» تحت دې ﴿إِنَّكَ لَأَنْتَ الْكَلِيمُ الرَّسِيْدُ﴾ داپه طریقه د استهزاء سره دې . یا په دې کښ لفظ د «بزعمک» مقدر دې ، ﴿عَلَىٰ يَتَنَوَّ﴾ نه مراد واضح دلیل د نبوت دې ﴿وَرِزْقًا حَسَنًا﴾ د دینه مراد وحی او نبوت دې ، یا تری نه مراد رزق حلال دې ، او جواب د «ارءیت» مقدر دې چه د تیرو شوو قصونه معلومیرې ، ای لا یصلح لی ان لا امرکم بترك عبادة الاوثان ، یا فهل یسوغ لی مع هذا الانعام الجامع للسموات الروحانية والجسمانية ان اخون لی وحيه ، یعنی الله ﷻ ماته نبوت او فهم راکړو ، او حلاله روزی ئ راکړې ده ، بغیر د دھوکې نه او بغیر د کمی کولو نه په ناپ تول کښ نو آیا د دې انعام شکریه داده چه زه د الله ﷻ په وحی کښ خیانت او کرم ، او ستاسو د مسخرو نه متاثر شم ، او نصیحت او د دعوت کار پریردم ، داسی هرگز نشی کیدې ﴿أَنْ أَخَالَفَکُمْ﴾ اخالف د خلاف نه مشتق دې ، اخلاف دیته وائی چه چالره د یو عمل نه واپس کړی او پخپله ئ شروع کړی نوشعيب عليه السلام وائی چه زه تاسو د بخش «دھوکې» نه منع کوم او په ناپ تول کښ د کمی کولو نه منع کوم نو ځما دا مقصد او خود غرضی نه ده چه تاسو ته د کومې خبرې نصیحت کوم نو پخپله ئ شروع کړم ، او ډیر مال به او گټم ، په ناجائزه طریقه ، بلکه څه چه تاسو ته د کومې خبرې نصیحت کوم نوپه هغې د مخکښ نه په خپله عامل یم ، او ځما په دعوت او تبلیغ کښ هیڅ خود غرضی نشته دې بلکه د الله ﷻ د امر امتثال او دهغه رضا مطلوب ده ﴿إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِتْلَافَ﴾ زما مقصود ستاسو اصلاح ده ، حتی الوسع ﴿وَمَا تَفْقَهُ إِلَّا

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ یعنی زما خواهش خو ستاسو اصلاح ده لیکن شما د دې خواهش پوره کیدو توفیق د الله ﷻ په اختیار کښ دې، او زما مقصود او خواهش به محض د الله ﷻ په تائید او توفیق سره پوره کیرې ﴿عَلَيْكُمْ تَوَكَّلْتُ﴾ د چار مجرور تقدیم د حصر دپاره دې ﴿وَأَلَيْهِ أُنِيبُ﴾ یعنی د مقاصدو د حصول دپاره او د مشکلاتو د حل دپاره څه صرف الله ﷻ ته رجوع کوم ، یا دا چه الله تعالی ته رجوع کوم په آخرت کښ نودا ذکر د منتهی دې ، او په ﴿عَلَيْكُمْ تَوَكَّلْتُ﴾ کښ ذکر خالص توحید دې . نوهغه مبداء ده ، نودلته مبداء اومنتهی دواړه ذکر شو ، شریینی او ابن جریر طبری حدیث نقل کړې دې چه نبی ﷺ د حضرت شعیب رضی الله عنه ذکر او کړو نو وې فرمائیل چه دې خطیب الانبیاء وو، ځکه چه د قوم سره ئی خائسته مراجعه کړې ده .

﴿وَنَقُورَ لَاجِرْمَتِكُمْ شِقَاقَ﴾ شقاق په معنی د ضد او تعصب سره دې، او (لا یجرمکم) په معنی د (لایکسبتکم) سره دې ، یعنی زما سره ضد دې د دې خبرې باعث نه شی چه په تاسو باندې داسی قسم عذاب راشی چه کوم قوم د نوح ﷺ او قوم د هود ﷻ او قوم لوط ﷻ باندې راغلی وو ، نو دا تخويف دې یعنی که زما مخالفت کوئ نو دغه شان عذابونه به په تاسو راشی. ﴿يَسِيرُ﴾ یعنی قوم لوط بعید نه دبستاسونه د زمانپه اعتبار سره ځکه چه د دوی واړو قومونو زمانه قریبه وه ، او د مکان په اعتبار سره دواړه علاقہ قریب او متصل دی ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لِرَيْبِكُمْ﴾ دا رعیب دې، یعنی بنده چه توبه او استغفار کوی نور رب دیر مهربان دې د بنده گناهونو معاف کوی ، اومحبت کونکې دې نود بنده سره محبت کوی په توبه استغفار سره گناهونه معاف کیرې، او الله ﷻ ورسره محبت کوی .

قَالُوا يٰٰعُصِيبُ مَا نَجِدُكَ كَوِيْرًا ۖ إِنَّمَا نَقُولُ وَآثًا لِّلزُّكْرِ
وه ويل دوى اې شعيب! نه پوهېږو مونږ په ډيرو هغه خبرو چه ته ئ وایى او بیشکه مونږ خامغا وینو تار له
وَيِنَا ضَعِيفًا ۚ وَلَوْلَا رَهْمُكَ لَرَجَمْنَاكَ ۚ وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ۝ قَالَ
په مونږ کښ کمزورې، او که نوې خاندان ستا نو مونږ به ته سنگسار کړې وې اونه ئې ته مونږ ته قدرمند وه ويل ده
يَقُومُ ارْهَطْ أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ ۚ وَاتَّخَذَ جُثُوًّا ۚ وَرَأَاهُمُ
اې قومه شما! آيا خاندان شما دیر عزتمند دې به تاسو د الله تعالی نه، اوگرځولې دې تاسوهغه لره روستو دخپل ځان نه شاته

وَقَوْمًا ۖ إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ۝ وَيَقُولُ

غورزولی شوې، بیشکه رب خما په هغه کارونو چه تاسو ئی کوئی احاطه کونکې دې او ای قومه خما

اَعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَالَتِكُمْ اِنِّي عَامِلٌ ۚ سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ مَنْ تَأْتِيهِ

عمل کوئی په طریقه خپله بیشکه زه هم کار کونکې یم، پس زرده چه تاسو به معلوم کړئ هغه خوک چه راځی هغه ته

عَذَابٌ مُّجْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ ۚ وَارْتَبِعُوا اِلَيَّ مَعَكُمْ رَجِيبٌ ۝

عذاب چه رسوی به ئی کړی او هغه خوک چه دروغزن وی، او انتظار کوئی تاسو بیشکه زه هم ستاسو سره انتظار کونکې به

وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا ۚ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ

او هرکله چه راغې حکم د عذاب زمونږ بچ کړو مونږ شعیب لره او هغه کسانو لره چه ایمان ئی راوړې وؤ د ده سره

اِبْرٰهٖمَ وَنَحْنُ ۖ وَاتَّخَذَتِ الْاٰلِدَيْنِ ظَلُمُوٓا الصّٰلِحِيۡنَ فَاَصْبَحُوۡا فِیۡ دِیَارِهِمْ

په وجه د رحمت زمونږ او وه نیولو ظالمانو لره سختې هیبتناکې جفې پس شو دوئ په خپلو کرونو کښ

جَاهِلِيۡنَ ۚ كَاَن لَّمْ يَغْتَفَوْا فِيۡهَا ۚ اِلَّا بُعْدًا

پرمخې غورزیدلی مړه لکه نه وؤ اوسیدلی په دغه ځای کښ، خبردار: لرې والې دې د رحمت الهی نه

لِمَدَّيۡنَ كَمَا بَعَدَتْ مُوۡدٌ ۚ

لپاره د مدین والو لکه لری وؤ نمودیان د رحمت الهی نه.

﴿قَالُوا يٰٰشُعَيْبُ﴾ د شعیب علیه السلام د دعوت په مقابله کښ دوئ او وئیل چه مونږ خو ستا په دې

خبرو نه پوهیږو چه ته څه وائی، دا ئی د توهین دپاره ویلی دی، یا دا چه دوئ د ډیر نفرت د

وچې نه د شعیب علیه السلام خبرو ته غوږ نه ایڅودلو نو نه پوهیدل ﴿وَاِنَّا لَنَرٰكَ﴾ دا دویم طعن دې،

چه ته کمزورې ئی ملگری دې نشته او طاقت در سره نشته دې، یا دا معنی ده چه ضعیف ئی

د عقل او د رانی په اعتبار سره چه د دنیا مصلحت اوسیاست باندې نه پوهیگې او د ابن

عباس علیه السلام اونیرو سلفو نه مروی دی چه مراد د ضعیف نه اعمی دې، حضرت شعیب علیه السلام

ډیرې ژړا په وجه باندې د څه وخت دپاره نابینا شوې وو، او بیا ورته الله جل و علا نظر واپس کړو،

به یو بل روایت کښ دی چه شعيب عليه السلام نه الله ﷻ تپوس او کړو چه ته ولې دومره ژاړې . آیا د جنت د شوق د وجې نه او که د دوزخ د خوف د وجې نه ، نو دوی او وئیل چه یا الله ﷻ چه ستا د ملاقات خیال او کړم نو ژر بیرم چه ماسره به څه کیږی . الله ﷻ او فرماییل چه زما دیدار او ملاقات دې تاته مبارک وی ، او ستا د ضعف او کمزورۍ په وجه ما خپل کلیم موسی ابن عمران ستا په خدمت مامور کړې دې ، نو ویلې شوی دی چه د دینه بعد الله ﷻ دوی ته بینانی وایس ورکړه **﴿وَلَوْلَا رَهْمُكَ﴾** دا دریم طعن دې چه که ستا د قوم او خاندان لحاظه نه وې نو مونږ به ته به بد ترین قتل سره قتل کړې وې ، یعنی سنگ سار کړې به مو وې ، لیکن چونکه ستا خاندان زموږ سره موافق دې په شرک کښ نو د هغوۍ په وجه پاتی نی **﴿وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ﴾** دا څلورم طعن دی ، یعنی ته مونږ ته معزز او محترم نه نی **﴿قَالَ يَنْفِقُونَ أَيُّهَا آدَمُ﴾** دا د دریم طعن جواب دې ، یعنی تاسو د الله ﷻ لحاظه نه کوئ ، او د قوم لحاظ کوئ ، او د الله ﷻ نه ، نه بیرېږئ او د مخلوق نه بیرېږئ **﴿وَأَتَّخِذْتُمُوهُ﴾** یعنی الله ﷻ مو شاته غورزولې دې . یعنی هغه ته التفات نه کوئ ، او د هغه لحاظ نه کوئ **﴿ظَهَرْنَا﴾** د ظهر (بفتح ظاء) نه ماخوډ دې او کسره د وجې د نسبت نه راغلی ده **﴿إِنَّكَ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ﴾** یعنی تاسو چه څه عملونه کوئ نو هغه د الله ﷻ په احاطه علمی کښ دی نوسزا به درکوی **﴿عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ﴾** مکان او مکانت مصدر میمی دې په معنی د حالت سره یعنی تاسو په خپله طریقه او حالت باندې عمل کړې دې او زه په خپله طریقه عمل کوم **﴿سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾** تاسو ته به د خپلو بدو اعمالو انجام معلوم شی **﴿سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾** جمله استینافیه ده ، جواب د سوال دې ، گویا کښ دوی او وئیل (فماذا یكون بعد ذلك) یعنی څه به اوشی ، جواب راغې چه په خپله به پوهه شی ، یعنی تاسو ماته کاذب او حقیر وایئ نو عنقریب به معلومه شی چه کاذب او ذلیل څوک دی **﴿مَنْ يَأْتِیْهِ﴾** (مَنْ) موصوله هم کیدې شی او استفهامیه هم کیدې شی ، او په دې تقدیر باندې ئ تعلیق کړې دې . یعنی فعل ئ د عمل نه منع کړی دې په لفظ کښ نو په اول احتمال معنی دا شوه چه زر ده چه تاسو به عالمان شی په هغه چا چه رازی په هغه عذاب ، او په دویم احتمال معنی دا شوه چه زر ده چه تاسو به پوهه شی چه په چا عذاب رازی **﴿وَمَنْ هُوَ كَذِبٌ﴾**

دا عطف دې په ﴿مَنْ يَأْتِيهِ﴾ باندې یعنی تاسو ما ته کاذب او حقیر وایئ نو عنقریب معلومه به شی چه کاذب او ذلیل څوک وو ﴿وَأَرْتَقِبُوا﴾ ارتقاب لارې کتلوته وائی ، مراد تربینه انتظار دې ، یعنی تاسو انتظار کوئ ، او زه هم په انتظار کېم

فانده په قصه د عادیانو او قصه د شعیب علیه السلام کېن ﴿وَلَمَّا جَاءَهُ﴾ دې په واو سره او په قصه د صالح علیه السلام او د لوط علیه السلام کېن (لما) دې په فاء سره ، وجه داده چه په دې دواړو قصو کېن وعده د عذاب ذکر شوې ده ، ﴿ذَٰلِكَ عَذَابُكَ الَّذِي كَذَّبْتَ﴾ او ﴿مَوْعِدُهُمُ الْمُنْتَبِهْ﴾ نو هغه په منزله د سبب دې ، نو فاء پکېن ذکر شوه ځکه چې دا هم د سببیت دپاره وی . او په قصه د عادیانو او د اهل مدین کېن وعده د عذاب نه وه ذکر شوې ، نو (فاء) ذکر نشوه .

﴿الْمَيْمَةِ﴾ چغه د جبرائیل علیه السلام او په سورة اعراف آیت ۹۱ کېن رجفه ذکر شوې ده ، او په سورة شعراء آیت ۱۸۹ کېن (عذاب يوم الظلة) ذکر دې نو د دریواړو اجتماع کیدلې شی نو صیحه) او (رجفه) او (عذاب يوم الظلة) دریواړه دې پرې راغلی وی ، صیحه د بره نه او رجفه د لاندې نه او ظله درمیانی فضاء نه او چا ویلی دی چه د رجفه نه مراد حركة القلب دې یعنی داسی سخت آواز و چه د دوی زړونه په هغې سره اوچودل ﴿كَمَا بَدَتْ تُكُونُ﴾ تشبیه ئ د نمودیانو سره ځکه ورکړه چه رجفه او صیحه په دواړو راغلې وه ، یا د دې وجې نه چه دواړه په عربو کېن داخل وو .

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطٰنٍ مُّبِينٍ ۝ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ

او خامخا په تحقیق ^{۱۱} سره لیکلې وؤ مونږ موسی په خپلو معجزاتو سره او په دلیل ښکاره سره فرعون ته

وَمَلٰٓئِكِهٖ فَاتَّبِعُوْا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيْدٍ ۝ يَقْدُمُ قَوْمَهٗ

او مشرانو د قوم د هغه ته پس دوی روان وؤ بطریقه د فرعون ، اونه وه طریقه د فرعون سمه . وړاندې به ځی د خپل قوم نه

يَوْمَ الْيَوْمِۤىۤٔىۤ قَاوَرُكُهُمُ النَّارُ ۝ وَهٰنَسَ الْوَرْدُ الْمُوْرُوْدُ ۝ وَاتَّبِعُوْا

په ورځ د قیامت، پس داخل به کړی دوی لره اورت ، او ډیر بد گودر دې چه دوی ورته راوستلې شی . او په دوی پسې راوستلې شو

فِي هَذِهِ لَعْنَةٌ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ ۖ يُمْسَسُ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ۝

پدې دڼ کښ لعت او په ورځ د قیامت کښ هم، ډیر بد انعام دې چه دوی ته ورکړې شوې دې دا لعت.

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى﴾ دا اوومه قصه ده ، او د دریمې دعوي سره متعلق ده . یعنی لکه څه څرنگه چې موسی عليه السلام فرعون ته حق په شجاعت سره رسولې وو او زړه ئ نه وو تنگ کړې . نو دغه شان تاسو هم کوئ ﴿وَبَايَعْتَا﴾ عام معجزات او ﴿وَوَسَّلْتُنَا﴾ خاص معجزات چه عصا ده . یا ترینه مراد هغه جلالت او رعب دې چه الله ﷻ موسی عليه السلام ته ورکړې وو . حتی چه فرعون اونور جبار به ترینه بیردل ﴿وَمَا أَتَىٰ رُفْعَتَكَ بِرُشِيٍّ﴾ فرعون ویلی وو (وما اهدیکم الا سبیل الرشاد) نو ددې دعوي رد اوشو چه د فرعون طریقو اوکار د کامیابی والا نه وو ﴿يَقْدُمُ قَوْمَهُ﴾ دا تخويف اخروي دې ، په دنیا کښ لکه څه څرنگه چه فرعون د خپل قوم قائد او مقتدا وونو په قیامت کښ به هم وی او خپل قوم به جهنم ته داخل کړی ﴿الْوَرْدُ﴾ (ورد) گودر د اوبو نه وائی او جهنم ته ئ ورد تهکماً ویلی دی ، ﴿الْمَرْفُودُ﴾ داصفت د ورد بحال متعلقه دې ، او دلته مخصوص بالذم مقدر دې چه (هی) دې، تقدیر د عبارت دا رنگې دې (المورود هم فيها، هی) ورد گودرته وائی او وارد هغه چاته وائی چه گودر ته د اوبو دپاره لارشی ، (مورود) هغه څوک دې ، چه گودر ته بوتلې شی ، ﴿الْإِقْدُ﴾ عطیه او انعام ته وایی او جهنم ته ئ عطیه او انعام تهکماً ویلی دی ﴿الْمَرْفُودُ﴾ (المنعطی لهم) او مخصوص بالذم مقدر دې چه (هی) دې ، یعنی ډیر بد انعام او عطیه ده چه دوی ته ورکړې شوه ، چه جهنم دې.

فُلْكَ مِنْ أَتْبَاءِ الْقُرَى نَقْصُهُ عَلَيْكَ وَمِنْهَا قَابُ

دا چه ذکر شو بعضي د حالاتو د کلو نه دی، بیانؤ مونږ دا تا ته بعضي د هغه کلونه ولاړ دی یعنی شته دې

وَحَصِيدٌ ۝ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ

او بعضي د ويخ نه ریبلي شوی دی . او ظلم ندې کړې مونږ په دوی باندې لیکن ظلم کوؤ دوی په خپلو ځانونو ،

فَمَا آخَذَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الْيَئِىٰ يَدْعُونَ مِنْ قُونِ اللَّهِ مِنْ هَؤُلَاءِ لَئِنَّا جَاءَ

پس دفع نه کړو د دوی نه د دوي هغه الهؤ چه دوی به ئ بلنه کوله ماسوی د الله تعالى نه هيڅ مصیبت هرکله چه راغې

أَمْرُ رَبِّكَ ۖ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ۝

عذاب در بستا، او زیات نه کرو بلنی د هغوی دوی (مشرکانو) لره بغیر د هلاکت نه

﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْفُرَى﴾ دا اشاره ده مخکنو ټولو قصوته ﴿نَقَضَهُ عَلَيْهِ﴾ مونږ ئ تاته بیانوو، او مقصد ترینه دادې چه مومن د دنیا نه آخرت ته ځی نو دده به صفتونه کیږی په دنیا کښ، او اجر او ثواب به ورله ورکولې شی په آخرت کښ او کافر چه د دنیا نه ځی نو لعنت به برې ویلې کیږی په دنیا کښ او عذاب به ورله ورکولې شی په آخرت کښ ﴿مِنْهَا قَائِمٌ﴾ بعض دغه کلو نه موجود دی او روغ دی، لکه مصر د فرعون او د عادیانو شمودیانو کندرات، ﴿وَحَسِيدٌ﴾ اوبعض ریبلی شوی، فانی شوی دی، لکه د قوم لوط ~~ع~~ علاقه ﴿وَمَا ظَلَمْتُمْ﴾ یعنی د دې قومونو هلاکول ظلم نه وو، بلکه د دوی د جرم سزا ده او ظلم خو دوی کړی وو، چه شرک ئ کړې وو ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ﴾ مشرکینو چه د خپلو معبودانو عبادت کولو او د هغوی په نوم ئ نذرونه ورکول اود هغوی نه ئ حاجتونه غوختل نو داځکه چه د دوی دا توقع وه چه دا زمونږ معبودان به زمونږ نه عذاب الهی دفع کړی، نو الله ~~ع~~ فرمائ چه د دوی د توقع خلاف د دوی معبودانو دوی ته نه څه قسم نفع ورکوله او نه ئ ترینه عذاب دفع کړو، بلکه اولته د دوی د هلاکت او خسران سبب شو ﴿يَدْعُونَ﴾ دا صله ده او عائد د موصول حذف دې (ای یدعوهم) یعنی چه مشرکانو د هغوی عبادت کولو، او د هغوی بلنه ئ کوله، او حاجتونه مرادونه ئ ترینه غوختل اود هغوی نذرونه ئ ورکول (یدعون) ذکر د خاص دې او مراد ترینه عام دې یعنی عبادت بدنی، قولی، مالی، اوهر کله چه دا قسم شرک، (شرک فی الدعاء) ډیر وو، نو ځکه خاص کړې شو په ذکر سره ﴿يَنْدُونَهُ﴾ بیان د الذین دې ﴿يَنْدُونَهُ﴾ من زائد دې دپاره د تاکید د نفی ﴿وَمَا زَادُوهُمْ﴾ او زیات نه کړو دغه معبودانو یعنی عبادت او محبت د هغوی، ﴿هُمْ﴾ دې مشرکانو لره ﴿غَيْرَ تَتْبِيبٍ﴾ په غیر د هلاکت او خسران نه.

وَكُلِّكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ ۚ إِنَّ أَخْلَقَهُ أَلِيمٌ

او دغسې نیول د رب ستا دی هرکله چه ونیسی اهل د کلو لره اوهغه ظلم کونکی وی، بیشکه نیول د هغه دردناک،

شَدِيدٌ ۝ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنِ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ۚ ذَلِكِ يَوْمٌ

سخت دی بیشکه په دې کښ خامخا عبرت دې هغه چا لره چه بیرې د عذاب د آخرت نه. دا داسې ورځ ده.

جَمْعُوْغٌ ۚ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكِ يَوْمٌ مَّشْهُوْدٌ ۝

چه جمع کولې به شی دینه ټول خلق او دا داسې ورځ ده چه ټول خلق به حاضرولې شی د الله تعالی حضور نه.

وَمَا تُوَفِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مُّعَدُوْدٍ ۝ يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلُمُ نَفْسٌ إِلَّا

اونه روستو کوؤ دا مگر د یو نیټې مقررې پورې هغه ورځ چه راشی خبرې به نشې کولې هیڅ نفس مگر.

بِإِذْنِهِ ۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ۝ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا

دهغه په اجازت سره. پس بعضې به د دوی نه بدبخت وی او بعضې به نیک بخت وی پس هغه کسان چه بدبخت وی.

فَیِی النَّارِ لَهُمْ فِيْهَا زَفِيْرٌ وَشَهِیْقٌ ۝ خَالِدِيْنَ

نو دوی به په اور کښ وی. دوی لره به په هغې کښ د خړیشان سخت آوازونه اوآهسته آوازونه وی همیشه به وی.

فِيْهَا مَا كَانَمِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ اِنَّ رَبَّكَ

په هغې کښ ترڅو پورې چه وی آسمانونه او زمکه مگر په هغه وخت کښ چه وغواړی رب ستا. بیشکه رب ستا.

فَعٰلٌ لِّمَا يُرِيْدُ ۝ وَاَمَّا الَّذِينَ سُوْدُوْا فِیِ الْجَنَّةِ

کونکې د هغه کار دې چه وغواړی. اوهغه کسان چه نیک بخت کړې شوی دی نو دوی به په جنت کښ وی.

خَالِدِيْنَ فِيْهَا مَا كَانَمِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ عَطَاٰ غَيْرَ مَقْدُوْدٍ ۝

همیشه به وی په هغې کښ تر څو پورې چه وی آسمانونه. اوزمکه. مگر هغه وخت چه وغواړی رب ستا. بخش دې یې انتها.

﴿وَكَذٰلِكَ اَنۡزَلْنٰهُ﴾ یعنی د الله ﷻ گرفت په تیر شوی قومونو پورې خاص نه وو، بلکه دا

د الله ﷻ عام قانون دې چه هر سرکش ته سزا ورکوی، مهلت ورته هم ډیر ورکوی، په حدیث د

بخاری کښ دی (ان الله لیملی لظالم حتی اذا اخذه لم یفلته احدٌ) یعنی الله ﷻ مهلت ورکوی ظالم

ته، خو چه کله ئی اونیسی نو بیا ئی هیڅ څوک نشی خلاصولی ﴿اِنَّ فِیْ ذٰلِكَ﴾ دا اشاره ده قصو

د مخکنو امتونو ته ﴿لَا يَكُ﴾ عبرت دې د هغه چا دپاره چه بیرېزی د عذاب د آخرت نه ، ځکه د دنیا عذاب نمونه ده د عذاب د آخرت دپاره ، نو د دنیا عذاب چه څوک اووینی یا ورته معلوم شی نو د آخرت لوی عذاب ورته یاد شی او عبرت واخلي ، چه د دنیا عذاب دومره سخت دې او حال دا چه دا خو دار الجزاء نه ده ، نو د آخرت عذاب چه دار الجزاء ده څومره به سخت وی ﴿وَلَكُ﴾ دا اشاره ده یوم القيامة ته چه عذاب الاخرت پرې دلالت کړې دې ﴿يَوْمَ يَجْمَعُ لَهُ الْاَنَامُ﴾ الناس نائب فاعل د مجموع دپاره دې او (مجموع له الناس) زیات ابلغ دې د (یجمع له الناس) نه ، ځکه فعل په تجرد او حدوث باندې دلالت کوی ، او اسم په دوام او لزوم دلالت کوی ، یعنی ورځ د قیامت ته جمع کیدل لازمی او ثابت دی ، هیڅ څوک ترې نه ، نه شی پاتې کیدې ﴿يَوْمَ تَشْهَدُوْهُ﴾ ټول خلق به حاضرولې شی ، هیڅ څوک به غیر حاضر نه وی ، ﴿لَا يَكُ﴾ د اجل نه مراد انتها د مودی ده ، او ﴿تَشْهَدُوْهُ﴾ نه مراد قلیل او متناهی دې ، یعنی قیامت مونږ مؤخر کړې او ملتوی کړې دې د لږ نیتې دپاره ﴿يَوْمَ يَأْتُ﴾ ضمیر په یات کښ یا لفظ د الله ته راجع دې ، کما فی قوله تعالی : (وجاء ربک) یا ورځې ته راجع دې ، په تاویل د قیامت یا د (اجل) سره ، یعنی هغه ورځ چې راشی قیامت او نیته او په ﴿يَأْتُ﴾ کښ درې قرائته دی ، په قرأت د نافع کښ یاتی دې ، په اثبات د یاء سره دې ، په حالت د وصل کښ او یات په حذف د یاء سره دې په حالت د وقف کښ ، او په قرائت د ابن کثیر کښ یاتی دې په اثبات د یاء سره په حالت د وصل او وقف دواړو کښ ، او په قرات د باقی قراؤ سبعو کښ په حذف د یاء سره دې ، وصلا ووقفا ، وجه د حذف مجرد تخفیف دې ، او زمحشری ویلی دی چه حذف د یاء او اکتفاء په کسره باندې ، شایع دی په لغت د هذیل ، کښ ﴿لَا تَكُ﴾ په اصل کښ لاتتکلم دې ، یعنی هیڅ نفس به خبرې نه شی کولې مگر هغه څوک چه الله اذن ورته اوکړی ، ﴿فَيَنْهَضُ شِقْیَ﴾ شقی وه قسمه دی : یو کافر مشرک چه اعلی شقی دې ، یو مومن عاصی دې چه دا ادنی شقی دې ﴿زَفِیْرٌ وَشَیْئٌ﴾ زفیر د خر هغه آواز ته وائی چه په ابتدا کښ وی او سخت وی ، او شعیق د خر هغه آواز ته وائی چه آخر کښ نرم شی ﴿مَا دَامَتْ السَّمَوَاتُ وَالْاَرْضُ﴾ اسمانونه اوزمکه د آخرت مراد دی لکه په سورة ابراهیم آیت ۲۷ کښ دی (یوم تبدل الارض والسماوات) او په سورة زمر

کین (اورثا الارض تنوع من الجنة حيث نشاء)، یا اسمانونه اوزمکی د دنیا مراد دی، ﴿لَا مَأْثَرَةَ لَکُمْ﴾ دا استثنا د دواړو فریقینو سره لگیدلې ده، نو په ظاهر کین داسی معلومېږي چه جنتیان به په جنت کین د همیشه دپاره نه وی، جهنمیان به په جهنم کین د همیشه دپاره نه وی. حالانکه د اهل سنت والجماعة متفقہ فیصله داده چه مومنان به په جنت کین همیشه وی او کافران به په جهنم کین همیشه وی، نو د دې آیت یوڅو توجیہات دی (۱)، یو دا چه مستثنی به دواړو ځایونو کین فساق مومنین دی چه مغفرت ورته نه وی شوې. نو دوی به د جنتیانو نه جدا وی په مقدار د عذاب د دوی په اول کین، او د کافرانو اشقیاء نه به جدا وی په آخر کین نو (الا ماشاء ربک) چه د «شقاوا» سره لگیدلې دې نو معنی ئ داده چه فساق مؤمنین به په جهنم کین انتها نه وی او د (سعدوا) سره چه لگیدلې دې نو معنی داده چه فساق مومنین به په جنت کین ابتداء نه وی، او تقسیم چه قسمینو ته شوې دې، نو دا په اعتبار د منع الخلو سره دې، نو جمع د قسمین (سعدوا او شقاوا) راتلې شی (۲)، اهل نار به د نار نه کله راویستی شی حمیم (گرمو اوبو) ته د اوبو سکلو دپاره چه کله دوی د تندې نه ډیر فریاد او کړی او کله به بوتلی شی (زمهریر) ته، نو استثنا د اهل نار نه په دې اعتبار سره ده، او جنتیانو ته چه نعمت د دیدار الهی ورکړې شی، نو دوی به د جنت د نعمتونو نه مشغوله شی، او نور نعمتونه به ئی هیر شی، نو دلته د استثنا دغه معنی ده.

(۳) د کافرانو دپاره چه (الاماشاء الله) ویلی شوی دی نود دې معنی دا ده چه، (الاماشاء الله بزيادة العذاب للاشقياء وهو سخط الله عليهم اخسو لهم واهانتهم اياهم) او د جنتیانو دپاره ئ الاماشاء الله ویلی دی نو معنی داشوه (بزيادة الانعام للمؤمنين والسعداء وهو رضوان الله عليهم) (۴) حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله علیه ویلی دی چه که اسمان او زمکه د دنیا مراد شی نو مطلب به داشی، چه مومنان به په جنت کین وی او کافران به په جهنم کین وی په مقدار د زمانې د بقاء د زمکې اسمان د دنیا، مگر خومره چه ستا رب او غواری زیادت نو هغه هغه ته معلوم دی، د انسان په عقل کین نه راځی ځکه چه هغه غیر متناهی دی د مخلوقاتو په علم کین نشی راتلې، او که زمکه اسمان د آخرت مراد شی نو بیا مطلب دادې چه مؤمنان به په جنت کین همیشه وی او جهنمیان به په جهنم کین همیشه وی لیکن که ستا رب او غواری نو مومنان به د جنت نه اوباسلې شی او کافران به د جهنم نه اویستې شی. د جنتیانو ویستل

او د کافرانو ویستل د قدرت د الله ﷻ نه بهر نه دی ، لیکن الله ﷻ داسې نه کوی . بلکه فیصله د دوام ئ کړې ده . نو د دې مطلب داشو چه د مومنانو په جنت کښ پاتې کیدل او د کافرانو په جهنم کښ پاتې کیدل په مشیت الهی سره دی . الله ﷻ عاجزنه دې د دوی د ویستلو نه (۵) ، قرطبی وائی چه (ما دامت السموات والارض) په محاوره کښ د دوام او خلود دپاره رازی او د (الا ماشاء الله) دغه تیر شوی توجیهات دی

او په (سعدوا) کښ صیغه د مجهول ذکر شوه نو اشاره ده دیته چه سعادت صرف د الله ﷻ به فضل او توفیق سره حاصلیری . فمن وجد ذالک فلیحمد الله .

﴿شَقَا﴾ په صیغه د مجهول سره ذکر شو نو اشاره شوه چه دا دنفس او شیطان په اغواء سره

کیری فمن وجد ذالک فلا یلومن الا نفسه ﴿عَبْرَ تَجْدُوزُ﴾ غیر مقطوع ، بی انتها .

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كُنَّا

پس مه کیږه ته په شک کښ د هغې نه چه عبادت ئ کوی دا کسان ، دوی عبادت نه کوی مگر پشان دهنې

يَعْبُدُ آبَاءَهُمْ مِنْ قَبْلُ ۖ وَآبَا لِكُفُّوهُمْ نَصِيبُهُمْ

چه عبادت ئ کولو مشرانو د دوی مخکښ د دینه ، او بیشکه مونږ به پوره ورکوؤ دوی ته حصه د عذاب د دوی

غَيْرِ مَنْقُوصٍ ۚ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاتَّخِذْ فِيهِ ۖ

چه هیڅ نیمگړې به نوی او په تحقیق سره ^{۱۱} مونږ ورکړې وؤ موسی ته کتاب نو اختلاف وکړې شو په هغې کښ

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَهِيَ نَصِيبُهُمْ

او کچرې نوې یو خبره چه مخکښ فیصله شویده د طرف د رب ستا ته نو خامخا به فیصله شوې وه په مینځ د دوی کښ

وَأَنَّهُمْ لَنِي شَاكٍ مِّنْهُ مُرِيبٌ ۚ وَإِنْ كَلَّا

او بیشکه دوی په شک کښ دی د دینه چه کلک شک دې . او بیشکه هر یو د دوی نه هرکله چه را پورته کړې شی

لَنَا لِيُؤْفِقَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ ۚ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٥﴾

نو پوره به ورکړې دوی ته رب ستا بدله د عملونو د دوی بیشکه الله تعالی د دوی په عملونو باندې خبر دار دي

﴿فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ﴾ دا متفرع دي په ماقبل باندې د خلورمې دعوي سره متعلق دي ، يعنی

مسئله د توحيد واضحه شوه په دلائل عقليو نقليو سره ، نو د توحيد په حقيقت او د شرک په

ابطال کښ شک مه کوه ﴿مَا يَسْأَلُونَ﴾ او که مشرکان د غير الله عبادت کوی نو بې دليله ئی کوی

لکه د دوی مشران چه بې دليله د غير الله عبادت کوی نو نه هغوی سره څه دليل وو اونه د دوی

سره څه دليل شته دي ﴿وَأَنَّا لَمَوْفُونَ﴾ يعنی دوی ته به د شرک پوره پوره بدله ملاويږی ، يادا

مطلب دي چه دوی ته به په دنيا کښ د رزق او مال او صحت اولاد حصه مکمل ملاويږی .

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ داتسلی ده نبی ﷺ ته او جواب د سوال مقدر دي ، هغه داچه

که دا کلام واقعی د الله ﷻ کلام دي نو اختلاف په کښ ولې اوشو چه څوک ئی منی اوڅوک

ترينه انکار کوی ، نوجواب اوشو چه د موسی ﷺ کتاب خوهم حق کتاب وو ، او اختلاف په

کښ شوې وو ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ﴾ دا هم جواب د سوال مقدر دي ، مشرکانو به ويلې چه که دا

کتاب حق دي او مونږ ئی نه منو نو په مونږ عذاب ولې نه رازی ، جواب اوشو چه د عذاب او

مواخذې دپاره وقت مقرر دي ، په خپل وقت به رازی او که وقت مقرر نه وي نو فی الحال به

فيصله شوې وي ﴿وَأَنَّا لَمَّا لِيُؤْفِقَهُمْ﴾ دا تخويف اخروی دي ، په دی آيت کښ متعده

ترکيبونه دی : اول (کلاً) اسم د (ان) دي او تنوين عوض دي ، د مضاف اليه نه ای کلام

المؤمنين والکافرين ، (لما) حرف شرط او فعل شرط محذوف دي چه يعنهم الله دي او ﴿لِيُؤْفِقَهُمْ﴾

ئ جزاء ده او شرط جزاء خبر د (ان) دي ، او معنی ئ داده چه دا ټول يعنی مؤمنين او کافران چه

کله الله ﷻ ئی ژوندی کړی نو پوره به ورکړی دوی ته بدله د عملونو د دوی ، هوم ، (لما) حرف

شرط دي او (ليويفهم) فعل شرط دي ، او لام زانددې ﴿لَئِنَّهُمْ بِمَا يَعْمَلُونَ خَسِيرٌ﴾ ورله جزاده ،

معنی ئ داده چه دا ټول مؤمنان او کافران ، کله چه الله ﷻ دوی ته بدله د عملونو د دوی پوره

پوره ورکوی نو بیشکه الله ﷻ په عملونو د دوی خبر دي ، هوم ، کلاً اسم د (ان) دي ، او (لما)

قرائت د تشديد په تنوين سره دي ، په معنی د جميعاً سره تاکيد د کلاً دي ، او ﴿لِيُؤْفِقَهُمْ﴾ ئی

جزاده ، خلوروم ، صاحب د کشف او نور مفسرین وائی چه (کلاً، اسم د (ان، دې او ما په لماً کښ زاند دې او لام موطنه للقسام دې ، نو تقدیر دارنگه شو (وان جيعهم والله ليوفيههم ربك اعماهم ، من حسن وقبح وایمان ووجوده) ، یعنی قسم په الله ﷻ چه دې ټولو ته به الله ﷻ د دوی دعملونو بدله پوره پوره ورکوی .

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ كَلَبَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا ۝

پس کله اوسه په دین لکه څنگه چه تا ته حکم کړې شوېدې او هغه څوک هم چه توبه ئی کړېده ستاسره او د حده مه تیرېږئ

إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝ وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

بیشکه الله تعالی ستاسو عملونو لره ښه لیدونکې دې . او میلان مه کوئ هغه کسانو ته چه ظلم ئی کړې دې

تَتَّبِعْكُمُ الْقَارُ وَمِمَّا كُمُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ۝

کښ وږه رسی تاسې ته اور ، اونه به وی تاسو لره سوی د الله تعالی نه هیڅوک مددگاران بیا به ستاسو مدد نشی کیدی

وَالَّذِينَ ظَلَمُوا ظَرْفَى النَّهَارِ وَزُلْفَىٰ مِنَ الْيَلِ ۝ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ

او پابندی کوه د مونځونو په دواړو طرفونو د ورځې او په څو ټکرو د شپې کښ ، بیشکه نیک عملونه لرې کوی

السَّيِّئَاتِ ۝ ذَلِكَ ذِكْرُ لِلَّذِينَ ۝ وَأَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ۝

گناهونه دا نصیحت دې د نصیحت قبلونکو لپاره . او صبر کوه پس بیشکه الله تعالی نه بربادوی ثواب د ښاسته عمل کونکو.

﴿ فَاسْتَقِمْ ﴾ د سورة په آخر کښ پنځه امور متفرعه ذکر کیږی : (۱) فاستقم (۲) ولا تطغوا

(۳) ولا تتركوا الذين الخ (۴) واقم الصلوة (۵) واصبر .

داستقامت معنی ده مضبوطی په تمامو شعبو د شریعت باندې چه اعلی په هغې کښ عقیده د توحید او رسالت ده ، او بیا تمام اعتقادات دی ، او تمام فرائض واجبات سنن او مستحبات دی او احتراز د کل منهیاتونه او تمام اعمال او معاملات په صحیح نهج د شریعت پوره کول دی ، صوفیاء وائی اطلبوا الاستقامة ولا تطلبوا الکرامة ، ځکه چه د کرامت نه بلند ترین مقام د استقامت دې ، شاه ولی الله ﷺ فرمائی چه استقامت په دنیا کښ بعینه پل صراط دې په آخرت کښ نو چاته چه استقامت په دنیا کښ نصیب شی ، نو گویا هغه به په پل

صراط مرور او کړی ، یو صحابی حضرت سفیان بن عبد الله ځه نبي ﷺ ته عرض او کړو چه قل لى فى الاسلام قولاً لا اسئل احدا بعدک ، یعنی د اسلام په باره کښ ماته داسې خبره او کړه چه د بل چانه د تپوس ضرورت پاتې نشی ، نو نبي ﷺ او فرمايل . قُلْ آمَنَّا بِاللّٰهِ ثُمَّ اسْتَقَمْنَا ، یعنی دا او وایه چه زما ایمان دې په الله ﷻ باندې اویا په دې ایمان او په ټولو شعبو د ایمان باندې مضبوط شه . په حدیث کښ راغلی دی ، (کما فى الترمذی وغیره) چه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او بعض نورو صحابو د نبي ﷺ نه تپوس او کړو چه یا رسول الله! ستا سو وېخته سپین شو ، اود بوداوالی اثر په تاسو ظاهر شو ، حالانکه ستا سوعمر د ویره ډیر نه دې ، نو نبي ﷺ او فرمايل شیعنی هود ، و فى روایت آخر سورة هود ، یعنی زه سورة هود بودا کړم ، نو په دې حدیث کښ دې آیت مذکوره اشاره ده ، ﴿كَأُتِرْتُمْ﴾ ای استقامه مثل الاستقامه التى امرت .

﴿وَمَنْ تَابَ مَعَكَ﴾ دا عطف دې په ضمیر مرفوع مستتر باندې ، په (فاستقم) کښ او تاکید ئ په منفصل سره ځکه نه دې شوې چه دلته فصل راغلی دې نو تاکید ضروری ندې ، او هرکله چه صحابه ځه او نور امتیان نبي کریم ﷺ ته نشی رسیدې په استقامت کښ نو د دې وجه نه دوئ ئ جدا بیه طریقی د عطف سره ذکر کړل ﴿وَلَا تَقْلُوا﴾ یعنی د الله ﷻ د حدودو نه هېڅ انحراف مه کړئ ، طغیان د حدنه وتلوته وائی ، او دا ضد د استقامت دې ، نو دلته د امر د استقامت نه بعد نهی اوشوه د طغیان نه په مثبت او منفی دواړو طرفونو باندې تصریح اوشوه د پاره د مبالغې ﴿وَلَا تُرْكُوا﴾ دا د رکون نه مشتق دې ، او رکون لږ او معمولی میلان ته ویلې شی او د ظالمانو نه مرا د یا مشرکان دى او یا عام دى چه مشرک وی یا فاسق بدعتی وی او د میلان او رکون دپاره ډیر صورتونه دى ، قلبی محبت دهغوئ سره ، د هغوئ تعظیم او د هغوئ تعریف او صفتونه کول او د هغوئ سره ملګرتیا اومجالست کول د هغوئ ملاقات بغیر دشرعی ضرورت نه کول او د هغوئ په اعمالو باندې راضی کیدل ، او د هغوئ سره مشابهت اختیارول ، او د هغوئ پشان لباس اچول حلیه جوړول ، دا ټول په دې کښ داخل دى ، صاحب د کشاف وغیره ویلیدی چه فکر او کړه په دې قول کښ (ولا ترکو) ځکه رکون معمولی میلان ته وائی چه دا سبب دې دپاره د مس د نار ، نو چه پوره مایل شی ظالمانو ته یا په خپله ظالم وی نو د هغه به څه حال وی ، او حکایت دې چه موفق ﷺ ابو طلحة العباسی په یو امام پسي مونځ کولو ، نو هغه دا آیت اولوستلو نو دې بې هوشه شو ، او کله چه په هوش شو نو تپوس

زینہ اوکړې شو . نو دوی اووئیل چه داخو حال د هغه چاډې چه میلان کوی ظالمانو ته نو د ظالم به څه حال وی . د سفیان نه یو سری تپوس اوکړو چه زه ظالمانو لره کپړې گندم . نو آیا زه به د هغوی په اعوانو (مدد کوونکو) کښ شماریم . نو هغوی او فرمائل چه ته په ظالمانو کښ ئی او اعوان خوئ هغه څوک دی چه په تا ستن او تار خرڅوی . او د حسن بصری رضی الله عنه نه مروی دی چه الله عز وجله دین د دوو لائین (قطار) په منځ کښ راوستې دې . یو (الا تطفوا) دې اودویم (ولاترکوا) دې . او په دې آیت کښ د استقامت علی الدین دپاره طریقه ذکرشوه چه د ظالمانو اوفاسقانو د صحبت او مجلس نه اجتناب اوکړې شی . المرء علی دین خلیله فلینظر من یمال . یعنی سړې د خپلو دوست په دین او طریقه باندې روان وی . نو دې دې گوری چه د چا سره دوستی کوی ﴿وَأَقْرِ السَّلَاةَ﴾ بعض مفسرین وائی چه دا آیت د فرضیت دصلوات خمسو نه قبل نازل شوې دې . نو په دې کښ د پنځو مونځونو د فرضیت حکم نه دې بلکه د درې مونځونو بیان دې . فجر ، عصر ، او تهجد . او اکثر مفسرینو ویلی دی چه په دې آیت کښ د پنځو مونځونو د فرضیت بیان دې . ځکه چه د (طرق النهار) نه مراد دا دوه حصې د ورځې دی . یو قبل الزوال او بل بعد الزوال دی . نو قبل الزوال د صبا مونځ دې . او بعد الزوال د ظهر او عصر مونځونه دی . او ﴿وَالْفَائِنَ الْآئِلَ﴾ د ماښام او ماسخوتن مونځونه دی . زلف ، زلفی ازدلاف قرب ته ویلې شی . او مراد ترینه ساعت دشپې دې . او زلف ورته د دې وجې نه ویلې شوی دی چه ماښام قریب دې ورځې ته او ماسخوتن قریب دې غروب د شفق ته . چه د آثارو د ورځې نه دې ﴿إِنَّ الْمَسْتَنَّتِ بِذَوْنِ السَّيَاتِ﴾ په نیکو سره گناهونه زانله کیږی معنی داده چه د یو مونځ نه تر بل مونځ پورې چه څومره صغیره گناهونه وی نو په مونځ سره دغه صغیره گناهونه معاف کیږی . کما فی الترمذی وغیره : الصلوة الی الصلوة کفارة وما بینهما ما اجتنب الکبائر ، یا دا معنی چه مونځ لرې کوی گناهونه یعنی د مونځ په پابندئ سره سړې د گناه نه منع کیږی . لکه (ان الصلوة تنهی عن الفحشاء والمنکر) . (کشاف) حضرت شیخ رحمه الله فرمائی چه د سیئات نه سختی اومصیبتونه مراد دی . یعنی په مونځ سره سختی او مصیبتونه لرې کیږی . لکه (واستعنوا بالصبر والصلوة) اود آیت پشان نزول کښ روایت په متعددو طریقوسره راغلې دې . په هغې کښ یو دا دې چه یو صحابی ابو الیسر رضی الله عنه وائی چه ماته یو زنانه راغله چه کجورې ئی اخستلې نو ما ورته اوې چه په دې بل بیت (کمري) کښ

بهترینی کجورې دی ، نو هغه زما سره هغه بلې کمرې ته داخله شوه نو ما د هغې قبله او لمس او کړو د جماع نه علاوه مې نور هر څه او کړل ، نو بیا راغلم نبي ﷺ ته مې قصه بیان کړه ، دامی او وئیل چه په ما حد جاری کړه ، نو دا آیت نازل شو ، نبي ﷺ په ما باندې اولوستو . او په بل روایت کښ دی چه د مازیگر مونځ اوشو نو جبرائیل ؑ دا آیت راوړو نونبی ﷺ دا صحابی راوغتونو او وې وئیل ورته چه آیا ته زمونږ سره د مازیگر مونځ کښ حاضر شوې وې . نو هغه اوئیل چه هو ، نو نبي ﷺ اوفرمانل چه دا ستاسو د گناه کفاره ده ، نو بیا نورو صحابو عرض اوکړو چه دا فقط د ده د پاره ده او که د عامو خلقو دپاره هم دغه حکم دې؟ نو نبي کریم ﷺ اوفرمائیل چه دا حکم د عامو خلقو دپاره دې ، ﴿ذَلِكَ ذِكْرِي﴾ ذالک یا اشاره ده اقامت د مونځونو ته ، او د ذکرې نه مراد دالله ﷻ یاد دې ، لکه واقم الصلوة لذكری ، یا اشاره ده قانون د (ان الحسنات يذهبن السيئات) ته چه دا نصیحت دې او ترغیب دې ، نیکو ته او د یادولو شی دې غفلت ترینه نه دې پکار ﴿وَأَصْبِرْ﴾ یعنی صبر کوه په امورو دین کښ او په امورو د تبلیغ د دین کښ ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ﴾ یعنی دا مخکنی پنځه واره خبرې چه په چا کښ راشی نو هغه محسن شی ، او الله ﷻ اجر د محسنینو نه ضائع کوی .

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمْ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ

پس ولې نه وؤ دهغه پېرو نه چه ستاسونه پخوا وې عقل والا خلق چه منع ئ کولې د گناهونو نه په زمکه کښ

إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَهْمِنَا مِنْهُمْ ۖ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا

مکر لې کسان دهغه کسانو نه چه بچ کړل مونږ هغوی د دوی نه ، او تابعداري کړې وه ظالمانو دهغه څه

اتَّبَعُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ۝ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُضِلَّ الْقُرَىٰ

چه دوی نه پکښ راحت او مزې ورکړې شوې وې او دوی وؤ جرمنه کونکی . او ندې رب ستا چه هلاک کړی کلو والا

يُضِلُّهُمْ وَأَهْلُهَا مُضِلُّونَ ۝ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ

په ظلم سره او حال دا چه اهل د دې نیکان وی او که غوښتلې ستا رب جبراً مسلمانول د دوی نو خامخا به ئ مگر خولې وې خلق

اِنَّهُ وَاحِدَةٌ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿٥٠﴾ اِلَّا مَنْ رَزِمَ رَبُّكَ ۚ

یوہ ذلہ پہ اسلام او ہمیشہ بہ وی دوی (اختلاف کوئی) مگر ہفہ ٹوک چہ رحم و کرمی پہ ہفہ باندی رب سنا

وَلِلّٰهِ خَلْقُهُمْ وَكَمَّكُم مَّكْرٌ لَّامَنَّا جَهَنَّمَ مِنَ النِّجْمَةِ وَالْثَّالِثِ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾

اود دے لپارہ دوی پیدا کریدی ، او پورہ شویہ فیصلہ درب سنا چہ خاما بہ د کوم جہنم د پیریانو او انسانانو نہ بہ یوخائی

﴿مَنْ لَّا كَانَ﴾ (لولا) پہ معنی د (ہلا) سرہ دے د تندیم دپارہ ، او پہ دے آیت کنس د نہی عن المنکر او د دعوت د پریخودو د بد انجام ذکر دے ، پہ تیر شوو قومونو چہ عذابونہ راغلی وو۔ نو دا پہ دے وجہ چہ خاوندانو د عقل اود علم نہی عن المنکر پریخی وو ، اؤ کو مو لگو کسانو چہ نہی عن المنکر کولو نو هغوی تہ اللہ ﷻ نجات ورکرو ﴿اُولَٰئِكَ يَنْتَظِرُ﴾ یعنی خاوندان د عقل او د علم او د بصیرت ﴿اِلَّا قَلِيلًا﴾ یعنی لگو خلقو نہی عن الفساد کرے وه ، او مین پہ ﴿مَنْ اَجْبَسَا﴾ کنس مین بیانیہ دے ، یعنی لگو کسانو نہی عن المنکر کرے وه نو هغوی تہ نجات حاصل شوے وو ، باقی تول تباہ شوی وو ، او کہ چرے نیک خلق دیر وے اونہی عن الفساد نی کرے وے ، نو تول بہ بیچ شوی وو ، پہ روایت د ابوداؤد کنس دی چہ (ما من رجل يكون في قوم يعمل لهم بالمعاصي يقدرون على ان يغفروا عليه ولا يغفروا الا اصاهم الله بعقاب قبل ان يموتوا) ، یعنی یو کس چہ پہ قوم کنس وی او د معاصی او گناہونو ارتکاب کوی او دغہ قوم باوجود د قدرت نہ نی نہ منع کوی نو پہ دوی باندے د مرگ نہ مخکی عذاب راخی او پہ بل روایت کنس دی : ان الناس اذا راوا المنکر فلم يغفروه اوشک ان یعمهم الله بعقاب ، یعنی خلق چہ منکر (خلاف الشرع) کار اوینی او نہ نی منع کوی ، نو اللہ ﷻ بہ پہ دوی باندے عام عذاب راؤلیگی ، د دے نہ علاوہ بہ دیرو روایتونہ پہ دے مفہوم سرہ راغلی دی ﴿وَاتَّبَعَ الْاَوَّلُكَ ظَلَمُوا﴾ یعنی دغہ قومونہ پہ دے وجہ باندے تباہ شوی وو چہ خلق د عیش او عشرت پہ نشہ کنس د جرائمو ارتکاب کولو ، او د علم او د عقل خاوندانو نہی عن المنکر نہ کولہ ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرْآنَ﴾ یعنی اللہ ﷻ اہل قراء پہ ظلم سرہ نہ ہلاکوی ، او حال داچہ اہل ئ یعنی بعض اہل ئ نہی عن المنکر کوی ، او د شریعت پہ لار روان وی ﴿يُهْلِكُمْ﴾ حال دے دفاعل نہ چہ (رُبُّک) دے ، ای ماکان ان یهلك الله القراء ظالِمًا لها ، او بعض مفسرین وایی چہ باء سببیہ دہ او د ظلم نہ مراد کفر او شرک دے ،

یعنی الله ﷻ اهل قرنی صرف په کفر او شرک سره نه هلاکوی ، چه اهل نئی په معاملاتو وغیره کښ اصلاح کونکی وی ، یعنی چه معاملات یی نه وی خراب او ظلم او دھوک او دروغ نئ نه وی شروع کړی ، نو الله ﷻ نئ په دنیاوی عذاب سره نه هلاکوی ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ ﴿۱﴾ لَعَلَّاهُ زَمَخْشَرٌ د دې آیت تشریح داسې کوی ، چه که د الله ﷻ مشیت او اراده وې نو ټول به نئ مجبوره کړی وې په دې چه دوی په ملت واحده د اسلام شی ، لیکن الله ﷻ څوک مجبوره کړی نه دی بلکه دوی ته نئ اختیار ورکړې دې چه هغه بنیاد د مکلف کیدلو دې ، نو بعضو په خپل اختیار سره حق اختیار کړو ، او بعض باطل اختیار کړو نو مختلف شو ، لیکن بعض مفسرین په دې قول د کشف باندې رد کړې دې چه دا تشریح بڼه ده په مذهب د معتزلو باندې چه دوی دا آیت معمولوی په مشیت د الجاء او اجبار باندې ، تفصیل په شرح عقائد کښ دې . حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی او نور علماء د آیت تشریح داسې کوی چه که د الله ﷻ اراده وې نو ټول به په ایمان باندې وې ، لیکن د الله ﷻ اراده نه ده د ایمان د ټولو ، او دهغه تکوینی حکمت دا نه غواړی چه ټول په یوه لار د ایمان باندې شی ، نو د دې وجه نه دوی په اختلاف کښ دی . او همیشه دپاره به وی مگر په حقیقت کښ اختلاف کونکی هغه خلق دی چه د فطرت بر خلاف نئ د حق تکذیب کړې دې او که د فطرت سلیمه موافق روان وې نو هیڅ اختلاف به نه وې ﴿إِلَّا مَن رَّجِمَ رَبُّكَ ﴿۲﴾﴾ کښ تنبییه ده پدې چه کومو خلقو باندې الله تعالی د دوی د حق پرستی په وجه ئ رحم او کړو نو هغوی د اختلاف کونکو نه مستثنی دی ، اود حضرت شیخ رحمته د کلام خلاصه په دې آیت او د دې په مثل نورو آیتونو کښ داده چه که الله ﷻ او غواړی ، جبراً مسلمانول د خلقو نو قدرت او اختیار کښ ئ شته دی چه ټول په یوه لار د ایمان راوولی جبراً مگر داسی کول د هغه د قانو نه خلاف دی ، چه هغه قانون (لا اکراه فی الدین) دې ، یعنی په دین کښ جبر نشته دې او الله ﷻ هیڅ څوک نه مجبوره وی په قبول د ایمان باندې ، او جبری ایمان مقبول عند الله نه دې بلکه هغه ایمان مقبول او معتبر عند الله دې چه په خپلې مرضئ سره وی ، ځکه چه هغه هدایت او گمراهئ لار واضحه کړې ده ، او انبیاء ئی مبعوث کړی دی ، او کتابونه ئی نازل کړی دی او بیانی فرمایلی دی چه (فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليکفر) یعنی د حق د واضحه کیدلو نه روستو هر چاته اختیار دې د تللو په لارې د هدایت او د ضلالت ، او هیڅ څوک مجبور نه دی په ایمان او نه په کفر ، بلکه ایمان او کفر په خپلې مرضئ سره دې ، او په حدیث شریف کښ راغلی دی ، چه الله ﷻ عقل پیدا کړو ، او فرمایلی ئی چه ستا په وجه به زه مواخذه کوم او عطا

، به کوم ، چاته چه الله ﷻ عقل نه دې ورکړې ، نود هغه مواخذه هم نه کوی ، نابالغه اومجنون مکلف نه دی ، ځکه چه د عقل نه خالی دی ، الله ﷻ انسان ته عقل ، حواس ورکړل ، او انبیاء ، نبی راولېږل اومتابونه یې نازل کړل ، او بیای اختیار ورکړو چه کومه لار تاسو اختیار کړه نو د هغې مطابق به ثمره او نتیجه وی ﴿وَلَذَلِكَ خَلَقْتُمْ﴾ په لذلک ، کنس اشاره یا اختلاف ته ده یعنی د اختلاف دپاره ئی دوی پیدا کړی دی چه بعض د خپل مالک د اطاعت او وفاداری په وجه د صفت جمال او د رحم او د غفران مظهر اوگرزی چه دا د ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾ مصداق دې ، او بعض د نافرمانی او بغاوت په وجه د صفت عدل انتقام مظهر اوگرزی ، او دوی د ﴿لَا تَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ﴾ مصداق ې او که څوک سوال اوکړی چه هرکله ئی دوی د اختلاف دپاره پیدا کړل ، نو بیا ورله سزا ولې ورکوی ، بله خبره دا چه دا د (ماخلقت الجن والانس الا ليعبدون) نه مخالف ده ، نو جواب دادې چه دغه غایه تشریعی ده ، او په دې آیت کنس د غائی تکوینی بیان دې ، یعنی د جناتو او انسانانو د پیدا کولو تشریعی مقصد عبادت دې ، نو د هغې په ترک سره سزا ملایپی ، او تکوینی مقصد دادې چه د تشریعی مقصد پوره کولو یا نه پوره کولو سره د صفاتو جلالیو او جمالیو ، د لطف او د قهر مظهر اوگرزی ، یا لذلک اشاره ده اختلاف او رحمت دواړو ته ، چه په ضمن د مختلفین (مختلفین الا من رحم ربك) کنس دی ، یعنی بعض ئی د اختلاف دپاره پیدا کړی دی ، او بعض ئی د رحمت دپاره پیدا کړی دی او په دې کنس اشاره ده تقدیر ته ﴿لَا تَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ﴾ دا تفسیر د ﴿كَلِمَةً رَبِّكَ﴾ دې

وَكَلَّا تَقْصُ عَلَيْهِ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَقَبْتَ بِهِ فَوَاطِكٌ ، وَجَاءَكَ
او ټولو لره مونږ بیانو په تا باندې د احوالو د رسولانو نه هغه چه کلکړو مونږ په هغې سره زړه ستا ، او راغلیده تا ته
لِي هَلِيهِ الْحَقُّ وَتَوْعِظُهُ وَذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
په دې قصو کنس حقه خبره اونصیحت او یاد گیرنه ، لپاره د مؤمنانو ، او وه وایه هغه کسانو ته چه ایمان نه راوړی
اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ ۚ إِنَّا عَمِلْنَاهُ ۚ وَانْتَظِرُوا ۚ إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ۝
نمل کوئ تاسو په خپله طریقه ، بیشکه مونږ هم عمل کوؤ په خپله طریقه ، او انتظار کوئ تاسو ، بیشکه مونږ هم انتظار کونکی یو

وَاللَّهُ غَيْبٌ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ

او خاص الله تعالى لره دې علم غيب^۱ د آسمانونو او د زمکې اواخص هغه ته به واپس کولې شی کارونه ټول

فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝

بس خاص د هغه عبادت کوه^۲ او په هغه توکل کوه^۳ او ندې رب ستا^۴ غافل دهغه عملونو نه چه تاسو ئی کوئ

﴿وَلَا تُفْسِدْ عَالَمَكَ﴾ دا د سورة د تمامو قصو سره متعلق دې ، او تنوین په کلاً کښ عوض دې د مضاف الیه نه ، ای کل نباء او دا منصوب دې ، مفعول د نَقْصُ دپاره دې ، او ﴿مِنْ أَلَمَةٍ أَرْسِلْ﴾ بیان مقدم دې د (مَائِثَتٌ) دپاره ، او (مَائِثَتٌ) عطف بیان یا بدل دې د کلاً نه ، یعنی د رسولانو د قصو بیانولو یو مقصد ثبت د زړه دې په ذکر د مصائبو د پیغمبرانو سره ﴿وَجَعَلَهُ فِي هَؤُلَاءِ الْحَقُّ﴾ دا دویم مقصد دې د بیان د قصو د انبیاؤ چه په دې سره حق واضحه شو ، یعنی توحید رسالت او صحیح عقیدې او صحیح اعمال ﴿وَمَرْعَطَةٌ﴾ دادریم مقصد دې ، یعنی تخویف او زجر د معاصیو نه ، او د تیر شوو امتونو د بد انجام نه عبرت اخستل ، ﴿وَذِكْرٌ﴾ دا خلورم مقصد دې ، یعنی د اعمالو صالحو ترغیب ﴿وَقُلْ لِلَّذِينَ﴾ دا زجر دې او اعلان د برات دې . یعنی که تاسو د دومره بیاناتو او قصو نه عبرت نه اخلئ او په ضد او تعصب باندې مضبوط ولاړ یئ نوزه هم په خپله حقه لار مستقیم ولاړ یم تاسو د خپل انجام انتظار کوئ ، او مونږ د خپل انجام په انتظار کښ یو ﴿وَلَوْ غِیْبُ السَّمَوَاتِ﴾ د سورة په آخر کښ د سورة د تمامو دعوو اعاده کیری ، او دا د دویمې دعوې اعاده ده ﴿فَاعْبُدْهُ﴾ دا د اولې دعوې اعاده ده ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ﴾ دا د دریمې دعوې اعاده ده ، یعنی په مصائبو او بلیاتو کښ په الله ځکه بروسه کوه ، او صبر استقامت برداشت کوه ﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ﴾ دا د خلورمې دعوې اعاده ده .

اتوار ۱۲ صفر ۱۲۳۰ هجری ۸ فوروری ۲۰۰۹ م

فن شب الوار ۲ / ربیع الثانی ، سنه ۱۴۳۳ ، د دې نظر ثانی مکمل شو .

۱ - د دویمې دعوې اعاده .

۲ - د اولې دعوې اعاده .

۳ - دریمې دعوې اعاده .

۴ - د خلورمې دعوې اعاده .

رکوعانها (۱۲)	سورة يوسف مکیه	آیاتها (۱۱)
	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	
خاص به نوم د الله سره چه بی حده مهربان او ډیر رحم کونکي دې شروع کوم		

تربيتها حسب التسلسل (۱۲)، حسب النزول (۵۳)

سورة يوسف مکی دې، په ترتیب قرآنی کښ ۱۲ دې او په ترتیب نزولی سره ۵۳ دې زمانه د نزول ئ دور آخر د مکی دې.

ربط اسمی : په سورت هود کښ چه د کومې مسئلې ذکر دې ، او هود ﷺ بیان کړې دې چه ﴿يَقُولُ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ ، د دې تبلیغ او اشاعت دومره ضروری دې چه يوسف ﷺ په قید خانه کښ قیدیانو ته د تعبیر نه قبل بیان کړو .

ربط مضمونی : دادې چه په سورة هود کښ ئ ویلی وو چه عبادت د الله ﷻ کوئ ځکه بل څوک غیب دان، کار ساز نشته ، په دی سورة کښ د دې اثبات دې چه که بل څوک غیب دان، کار ساز وې، نودومره لوی پیغمبر یعقوب ﷺ به ولې دومره په خپل ځوی پسی پریشان کیدهلر ؟
د سورة د مضامینو خلاصه : د سورة څلور دعوی دی ، دوه ضمنی دی په ضمن د بیان د قصې کښ ثابتیری ، اوله دعوی داده چه د الله ﷻ نه ماسوا هیڅ څوک عالم الغیب نشته دې ، بلکه عالم الغیب صرف یو الله دې ، دویمه دعوی داده چه مالک او متصرف فی الامور مافوق الاسباب صرف الله ﷻ دې ، دا دواړه دعوی د بیان د قصې سره ثابتیری، ځکه چه د يوسف ﷺ هره هره کړئ په دې دلالت کوی چه عالم الغیب ا و متصرف فی الامور بل څوک نشته دې ، دریمه دعوی داده چه بیشکه ته د الله ﷻ ریشته رسول ئی ﴿ذَٰلِكَ مِنْ اٰیٰتِ الْغَيْبِ تُبٰیِّنُ لَکَ﴾ څلورمه دعوی ﴿حَقَّ لَیْذَا اسْتَقَمَّ الرَّسُلُ﴾ په مخکنو انبیاء باندې په تبلیغ د توحید کښ امتحانات راغلی وو لیکن د الله ﷻ نه نصرت او مدد د دوی سره شامل حال وو ، او مخالفین نامراوده اوهلاک شو نو دغه شان په تا باندې امتحانات راځی لیکن دکامیابن انجام به ستا وی .

الر ۛ تِلْكَ آيَةُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٥٠﴾ إِنَّا آتَيْنَاهُ قُرْآنًا

الر، دا آیونه ^۱ د داسې کتاب دی چه صفا صفا بیان کوی بیشکه مونږ نازل کړېدې دا کتاب قرآن

عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾

په عربی ژبه لپاره د دې چه تاسو پوهه شئ

﴿الر تِلْكَ آيَةُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ دا تمهید دې د ﴿لَئِنْ لَّمْ يَنْتَهِیْ﴾ پورې او (تلك، اشاره ده قرآن ته او مقصود ترینه الحاق د جزء دې په کل پورې یعنی لکه څه رنگه چه کل قرآن ته اعلی معیار د فصاحت، بلاغت کښ دې او معجز دې نو دا یو سورة هم دغه شان دې او (مبین لازمی هم راځی او متعدی هم راځی، نو که لازمی شی نو معنی ئ دا ده چه ظاهر دې حال د دې کتاب په اعجاز کښ او تبکیت د عربو کښ یا دا معنی ده چه واضح او ظاهر دې په عربو باندې د دې معنی مشتبه نه دې په دوئ باندې ځکه چې د دوئ په لغت باندې نازل شوې دې، او چه متعدی شی نو معنی ئ داده چه ظاهره ونکې او واضحه کونکې دې حق لره د باطل نه یا واضحه کونکې دې هغه خبرې لره چه سوال ئ کړی وو یهودیانو، لکه روایت دې چه یهودیانو نه تبوس او کړې شو چه یعقوب عليه السلام خو په شام کښ وو، نو بنی اسرائیل مصر ته څنگه راغلل ﴿إِنَّا آتَيْنَاهُ قُرْآنًا﴾ نو بیشکه مونږ نازل کړې دې دا کتاب په حال د کون دده کښ چه قرآن دې عربی، (قرآن) حال موطنه دې، یعنی مقصودی د (قرآن) ذکر کولو نه توطیه او تمهید دې ﴿عَرَبِيًّا﴾ ته او بعض وائی چه قرآنا مصدر دې په معنی د مقروءه سره نو دا حال دې او عربیاً ورله صفت مادحه دې، ځکه چې عربی لغت په ټولو لغاتو کښ افضل او اشرف دې، دلیل لسی په دې دا دې چه د بلاغت فصاحت د دقائقو او لطائف او د نکتو اعتبار څومره چه په عربی ژبه کښ کیدې شی نو دومره په بل لغت کښ نشی کیدې، لکه دا مشاهده ده، او دلیل ائی ئی دادې چه دا ځکه افضل او اشرف دې چه دا لغت او لسان د سید الکونین عليه السلام دې، بل دا چه دا قرآن په عربی ژبه کښ دې، بل دا چه لسان د اهل جنت هم عربی دې، آلوسی رحمته الله روایت د طبرانی او حاکم او بیهقی وغیره هره د ابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړې دې چه نبی صلی الله علیه و آله

فرمایلی دی (احب العرب لثلاث لانی عربی و القرآن عربی و کلام اهل الجنة عربی)، ابن کثیر رحمته الله وائی چه (أُنزل اشرف الكتب باشراف اللغات، علی اشرف الرسل بسفارة اشرف الملائكة وكان ذلك في اشرف بقاع الارض وابتداء إنزاله في اشرف شهور السنة وهو رمضان فكمثل من كل الوجوه)، امام راغب اونور اهل لغت وائی چه عربی فصیح او واضح کلام ته وائی او عربو ته عرب خکه وائی چه دوئی په فصیح کلام باندې تکلم کوی، نو عربی لغت په تمامو لغاتو کښ افضل او اشرف دې، خکه چې دا د اشرف الرسل ﷺ او د اشرف الكتب لغت دې، او د عربی لغت نه بعد آیا ټول لغات یو شان دی، او که افضل غیر افضل په کښ شته دې، نو که چرې وجه د افضلیت اشتغال وی په لطائفو او دقائقو اونکتو د بلاغت باندې نو بیا خو افضل او غیر افضل په کښ شته دې، او که دا وجه نه وی نو بیا ظاهره داده چه افضل فقط لغت عربی دې چه قرآن په دې نازل دې، او د لغت عربی نه علاوه ټول یو شان دی، او چه د لغت عربی نه علاوه نورو لغاتو کښ افضل او غیر افضل وی نو آیا بیا کوم لغت افضل دې، نو په دې باره کښ څه صریح نص نه دې راغلی لیکن اکثر عالمان وائی چه فارسی افضل دې، او ددې افضلیت کښ نزاع نده پکار ځکه چې فارسی قریبه ده عربی ته په اشتغال کښ په نکتو د فصاحت بلاغت باندې، او امام ابو حنیفه رحمته الله په فارسی سره قرائت لوستل په مونځ کښ جائز کړی دی، نو معلومه شوه چه د عربی لغت نه بعد فارسی لغت افضل دې او بعض وائی چه سریانی لغت افضل دې خکه چه د آدم ﷺ لغت په جنت کښ عربی وه نو چه اکل د شجرې ئی او کړو نوعربى ترینه سلب شوه، او تکلم ئی په لغت سریانی سره کولو، او بیا چه توبه ئی قبوله شوه نو بیا ئی په عربی لغت خبرې کولې، او بعض اسمانی کتابونه صحیفې هم په سریانی لغت سره نازل شوی دی، و الله اعلم بالصواب، او اهل تاریخ د عربو د درې دوره وائی (۱) عرب عاربة یا عرباء یعنی خاص عرب او دوئی اولاد او ارم ابن سام بن نوح ﷺ دی (دوئی نه) (۲) قبیلې دی او بعض وائی چه اووه قبیلې دی، چه هغه عاد، ثمود، امیم، عبیل، طسم، جدیس، عملیق، جرهم، وبار، دی او د جرهم قبیلې نه حضرت اسماعیل ﷺ عربی زده کړه، نو اولاد د اسماعیل ﷺ خلاصة العرب العرباء دې، او دې لغت ته الله ﷻ ترقی ورکړه نو د نبی ﷺ په زمانه کښ انتهائی عروج ته اورسیده، او دا لغت د نورو لغاتو په نسبت سره مختصر او ډیر جامع دې، نو الله ﷻ دې لغت ته فوقیت ورکړو، او نزول د قرآن په دې سره اوشو، او دویم عرب متعربه دی، دوئی خالص عرب نه دی، دا د یمن، حمیر قبيله اولاد د

«فقطان» دی ، دریم عرب مستعر به دی ، دوی هم خالص عرب نه دی ، دوی په اولاد د اسماعیل علیه السلام کښ اولاد د معد بن عدنان بن اذردی .

او په دې آیت کښ توصیف د قرآن شوې دې په عربیاً سره نو استدلال کړې دې بعض امامانو لکه امام شافعی رحمته الله علیه ، ابو عبیده ، قاضی ابوبکر وغیره حضرات شو ، په دې چه په قرآن کښ عجمی لفظ نشته دې ، او ابن جریر رحمته الله علیه توجیه کړې ده د دې قول د ابن عباس رضی الله عنه چه قسطاس سجل وغیره الفاظ عجمی دی ، او هغه توجیه داده چه دا الفاظ په اصل کښ عربی وو ، او د عربو نه عجمو زده کړی دی ، او عربو د دې استعمال ترک کړو او په عجمو کښ مشهور شو ، او چاویلی دی چه دا د توارد دلغاتو نه دی ، لیکن ډیرو اهل علم ویلی دی چه عجمی لفظ په قرآن کښ شته دې ، کماقال ابن عباس رضی الله عنه او جواب ئ کړې دې د دې آیت نه چه په یو لفظ سره قرآن د عربیت نه ، نه خارجېری لکه یوه قصیده یا شعر د فارسی په یو لفظ عربی سره د فارسی والی نه نه خارجېری ، او بعضو ویلی دی چه د عجمی لفظ په اعتبار د اسلوب سره عربی دې ، لکه اجرا د اعراب وغیره شو نو توصیف ئ په عربی سره په دې لحاظ سره شوې دې ، او استدلال کړې دې دوی چه اتفاق د نحویانو دې په دې چه ابراهیم وغیره اسماء غیر منصرف دی د وجې د عجمی او علمیت نه ، او سیوطی رحمته الله علیه نقل کړیدی د ابومیسرة تابعی نه چه ده ویلی دی ، فی القرآن من کلّ لسان او دغه شان روایت د سعید بن جبیر او وهب بن منبه نه دې ، او حکمت په دې کښ د اکیدې شی چه قرآن خو حاوی دې په علومو د اولینو آخرینو او په احوالود هر څه باندې نو مناسب وه چه مشتمل شی په لغت د عجمو باندې چه احاطه تامه د قرآن راشی ، او هم دا رنگه هرکله چه نبی صلی الله علیه و آله مبعوث دې هرامت ته نو مناسب ده چه په دې کتاب کښ د لغت د هر قوم نه څه لفظ وی ، قاسم بن سلام رحمته الله علیه محاکمه کړې ده په مابین د قولینو کښ او ویلی ئ دی چه چا چه دا ویلی دی چه بعض الفاظ په قرآن کښ عجمی دی دهغه مطلب دادې چه اصول ئی عجمی دی لیکن بیا عربود عجمی نه عربی ته اړولی دی ، نو دا الفاظ عجمی دی په اعتبار د اصولو او مادې سره ، او عربی دی په اعتبار د تصرف د سوق او د اجرا د اعراب سره ، دواړه قولین صحیح دی ، او تخالف او منافات نه لری ، او د ﴿قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾ نه فقهاؤ دا مسئله هم مستنبط کړی ده چه که د قرآن ترجمه په بل لغت سره اوکړې شی نو هغې ته به قرآن نشی ویلي بلکه ترجمه دقرآن به ورته ویلي شی ، ځکه قرآن نوم د دې منزل نظم عربی دې نو ترجمه د قرآن ، قرآن نه دې ، او دا

رنگه د عربی متن نه بغیر ئ شائع کول هم حرام دی . پرویزیانو او نورو گمراه فرغو دا منصوبه جوړه کړې ده چه په عربی باندې عام خلق نه پوهیږی نو د دې وجې نه صرف لوستل کافی دی او ظاهره د چې هر کله عربی متن نظر انداز کړې شی او محض ترجمه باندې اکتفاء اوکړې شی . نود قرآن پاک وحدت به ختم شی او مختلف قرائتونه به شی لکه انجیل چه شپږشلی ۱۲۰ انجیلونه دي . نو دا د تحریف د قرآن ذریعه ده . او د دې وجې نه هر کله چې چراغ کمپنی لاهور د قرآن ترجمه بغیر د عربی متن نه شائع کړه نو حضرت مفتی کفایت الله اونورو اکابرو علماؤ د هغې دحرمت فتوی ورکړه ځکه چې په دې کښ د صحیح ترجمې او غلطې ترجمې پته نه لگی ، او چه د عربی عبارت سره ترجمه اوکړې شی نو دا جائزه ده ځکه چې بیا صحیح او غلطه ترجمه معلومیږی .

﴿اَمَلَكُمْ مَقَلَّتْ﴾ په دې کښ د فاندې د انزال د قرآن بیان دي او (لعل) د تعلیل دپاره دي ، یعنی قرآن د دې دپاره نازل شوې دي چه تاسو ځان پوهه کړئ په معانیو اوحکمونو اوحقانیات د قرآن باندې .

لَحْنُ نَقْصٍ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنُ وَإِنْ كُنْتَ

مونی بیانوو په تا باندې ډیره بناسته په قصو کښ . په سبب دوحی لیکلو زمونږ تاته د دې قرآن . او بیشکه نه وي

مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَوَّلُوتُ ۝

مخکښ ددینه دی خبرونه .

﴿لَحْنُ نَقْصٍ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ﴾ قصص په دوو معانیو سره رازی . یو په معنی مصدری سره یعنی بیان کول نو د أَحْسَنَ الْقَصَصِ معنی ده په عمده طریقی سره بیانول ، دویم په معنی د تیرې شوې واقعی بیان نو د أَحْسَنَ الْقَصَصِ معنی داده چه د یوسف عليه السلام د تیر شوی حالاتو واقعی اوحقیقی بیان چه په هغې سره د عقیدې اواخلاقو اوعمالواصلاح راځی . د یوسف عليه السلام قصې ته ئی أَحْسَنَ الْقَصَصِ ویلی دی نوبعض حضرات لکه ابن القيم رحمه الله وغیره وائی چه اسم تفصیل د زیاده مطلقه دپاره دي ، (بیانه فی کافیه ابن الحاجب) نو معنی ئی داده چه په ډیرو خایسته قصو کښ یوه قصه ، اودا مطلب نه دي چه داقصه دنورو قصونه زیاته خایسته ده او نورې قصې د قران ډیرې خایسته نه دی ، مولانا شبیر احمد عثمانی وائی

چه د يوسف قصه په کتابونو د تاريخ او بائبل کښ هم ذکر وه مگر هغه محض يو افسانه وه . او قرآن د هغې ضروری او مفید اجزا په داسې عجیب ترتیب او بلیغ مؤثر انداز کښ بیان کړه چه د مخکنو تاريخ ليکونکو کوتاهی ترینه هم معلومه شوه . او اعلی نتائجو طرف ته رهنمائی هم اوشوه . او د علومو او د هداياتو بابونه ترینه هم مفتوح شول (چه بیان نئ کيږي او عام مفسرين وائی چه دې قصې ته احسن القصص د جامع مضمون په وجه ویلی شوی دی ، خکه چي په دې قصه کښ داسې جامعیت دې چه په نوروقصو د انبیاء کښ نشته دې ، خکه په دې کښ (۱) د عقائدو بیان دې (۲) او د عمل صالح بیان دې (۳) او د بد عمل د نتائجو بیان دې (۴) او د نیکو اخلاقو بیان دې (۵) او دارنگه په دې کښ د متقابلاتو بیان او ذکر دې د عقائدو بیان دا دې چه (۱) دقضاء او قدر واقع نشته دې (۲) انبیاء غیب دان نه دی (۳) د خپل اولاد نه او د بل چانه تکلیف نشی دفع کولې (۴) او د شرک رد.

او د اعمال صالحو بیان دادې چه (۱) دالله ﷻ نه مدد غوختل (۲) په معصیت باندې مصیبت لره ترجیح ورکول (۳) د مصیبت نه په الله ﷻ سره پناه غوښتل (۴) او دمعصیت نه تختیدل (۵) د خپل خان نه بد نامی دفع کول (۶) د الله ﷻ په خودلې شوو تدبیرونو اوحیلو باندې عمل کول

او د بدو اعمالو د نتائجو ذکر دادې (۱) د حسد عاقبت او انجام ناکامی (۲) د پلار سره کید او مکر کول (۳) پلارته د دروغو بهانې (۴) ورور ته چل ول جوړول (۵) او هغه ته تکلیف ورکول او ظلم کول (۶) د ښځو مکرونه کول (۷) د پردی سړی سره عشق کول او د هغه نه د بدکاری طلب کول .

او د نیکو اخلاقو بیان دا دې چه (۱) د مولی سره خه اخلاق چلول (۲) او د هغه په کور کښ دخیانت نه خان ساتل (۳) عفت کول (۴) د خپلو ملگرو سره احسانات کول (۵) هغوی ته د حق دعوت په نرمی او همدردی سره ورکول (۶) خطا کونکو اومجرمانوته معافی کول (۷) د معافی نه بعد هغه نه ملامت کول (۵) بلکه د هغوی دپاره استغفار غوختل .

او هر چه دې د متقابلاتو بیان نو هغه دادې : حاسد محسود ، مالک مملوک ، شاهد مشهود ، حبس (قید) ، اطلاق (خلاصیدل) ، قحط سالی خوشحالی ، ذنب او عفو ، فراق وصال ، سفر حضر ، عزت ذلت

﴿يٰۤاَيُّهَا زُجَرَائِلُ اِيَّاكَ﴾ بآ سببيه ده ، او ما مصدریه ده ، یعنی تا دا واقعات د تاریخی کتاب

نه یا چانه نه دی نقل کری ، بلکه په سبب د وحی سره دی نو دا ستا د رسالت دلیل دی ﴿وَإِنْ كُنْتَ﴾ (ان) مخفف من المثلل دی ، اسم ئ ضمیر شان مقدر دی او خبر ورله ﴿لَئِنْ أَتَيْنَاكَ﴾ دی. دغافل نه مراد بې خبره د قصې د یوسف علیه السلام نه دی لکه (ووجدك ضالاً) یعنی بې خبره د تفاسیلو د دین نه (ماکت تدری مالکئب) ، یعنی تاته نه وه معلوم تفاسیل د کتاب او د ایمان.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ

هرکله چه وه ویل یوسف^۱ خپل پلار ته . ای پلاره خما ! بیشکه ما ولیدل په خوب کښ یوؤلس ستوری او نمر

وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ فِي سُهُودٍ ۝

او سپوږمې، ولیدل ما دوی، ماته سجده کونکې

﴿إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ﴾ د دې نه د قصې ابتدا کیږي ، او دا په پنځلس احوالو کښ اول حال دی (اذ) بعض حضرات په معنی د (قد) سره وائی ، اوبعض وائی چه دا ظرف دی ، عامل ئی مقدر دی چه (اذکر القصة اذقال - الخ) دی ، نو په دې اشکال راځي چه دا قصه خو حضور صلی الله علیه و آله نه معلومه نه وه نو څه رنگه ورته د بیانولو حکم کیږي؟ نو جواب دا دی چه په ذریعه د وحی سره معلومه شوه نو د دې وجه نه ورته د بیانولو حکم اوشو ، او بل داچه شیخ رضی رحمته الله علیه ویلی دی چه (اذکر) په معنی د غور او فکر سره دې یعنی په دې قصه کښ غور او فکر او کره او عبرت ترینه حاصل کره ، حضرت شیخ رحمته الله علیه فرمائی چه ظرف د روستو (قال یئنی) سره متعلق دی ، او تقدیم د ظرف په عامل جائز دی ، لکه دا قاعده مسلمه ده ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾ مراد لیدل دی په خوب کښ ، یوؤلس ستوری یوؤلس رونه دی اونمر سپوږمې مور اوپلار دی ، قرطبی وائی چه مور د یوسف علیه السلام د دې واقعې نه اگر که مخکی وفات شوې وه لیکن دده خاله (ترور) د یعقوب علیه السلام په نکاح کښ راغلی ده ، خاله خو هسی هم په منزله دمور وی. لیکن چه په نکاح د پلار کښ راشی نو بیا ورته په عرف کښ مور ویلي شی. اکثر

۱- د قصې آغاز او په پنځلس احوالو کښ اول حال.

مفسرين وائی چه د شمس تعبیر پلار دې لکه چه رنډا د شمس کامله وی، نو دغه نور د نبوت کامل وی او د قمر تعبیر مور ده، لکه چه رنډا د قمر درمیانہ او مستفاده وی د شمس نه نو دغه شان نور د ولایت د مور د یوسف ﷺ درمیانہ دې او مستفاد دې له نور د نبوت نه، او بعض مفسرين د شمس تعبیر په مور سره کوی، ځکه چه شمس مونث دې، او د قمر تعبیر په پلار سره کوی ځکه چې قمر مذکر لفظ دې، لیکن اول قول غوره دې، ځکه چه په تعبیر کښ اعتبار د وصف چه نور دې اولی دې د وصف د لفظ نه، اودا خوب یوسف ﷺ په حالت د صغر کښ لیدلې دې، چه عمر ئی شپږ کاله وو یا اته کاله وو، او د یعقوب ﷺ دولس ځامن وو. د څلورو بیسیانو نه. او دیوې بی بی نه چه نوم ئی (لیثه) دې شپږ ځامن وو، اود (راحیل) نه ئی دوه ځامن وو. یوسف ﷺ بنیامین، اود (بلها) نه ئی هم دوه ځامن وو، او د (زلفا) نه ئی هم دوه ځامن وو. یوسف بن یامین دواړه کشران وو، د حضرت یوسف ﷺ سره د یعقوب ﷺ محبت د نورو ځامنو نه زیات وو، ځکه چې په ده کښ د نبوت آثار او انوارات د وړوکوالی نه موجود وو، او ظاهری حسن ورته هم الله ﷻ بې مثالہ ورکړې وو، لکه د واقعی د معراج په باره کښ چه کوم طویل حدیث دې په هغې کښ داهم دی چه کله حضور ﷺ د حضرت یوسف ﷺ سره په دریم اسمان کښ ملاقات اوشو، نو اوئی فرمائل: واذا هو قد اعطی شطر الحسن، یعنی یوسف ﷺ ته د ټولو مخلوق نیم حسن ورکړې شوې وو.

﴿رَأَيْتُهُمْ فِي سَجَدٍ﴾ دا د «رائیت» تفسیر دې یا جمله مستانغه ده واقع ده په جواب د سوال کښ چه ((کیف رائیتهم)) او جمع په یا اونون سره د عقلاؤ دپاره راځی اودارنگه ضمیر د «هم» د عقلاؤ دپاره راځی، او دلته د جماداتو دپاره چې کواکب دی، مستعمل شوې دې، نود دې وجه داده چه هر کله دا موصوف شو، په وصف د عقلاؤ سره چه سجود دی نو په دې وجه جمع د عقلاؤ د دوئ دپاره مستعمل شوه اومراد دسجده نه حقیقی معنی ده چه تعبیر دې د انقیاد او تابعداری نه او بعض ویلی دی چه دې نه مراد مجازی معنی ده چه تواضع او انقیاد دې ﴿رَأَيْتُ أَحَدَ مَشْرُوكِكُمْ﴾، او ((ریتهم)) د رؤیا نه مشتق دې یعنی خوب لیدل، او د رؤیت نه مشتق نه دې، او د خوب حقیقت عالم الغیب لیدل دی، او د دې وجې نه په حدیث کښ راغلی دی (لم یبق من النبوت الى المبررات) یعنی نبوت ختم شوې دې او هیڅ جزء ترینه نه دې پاتی مگر مبشرات، یعنی د عالم الغیب اطلاع به په ذریعه د وحی سره راتله نو هغه بنده شوه او صرف مبشرات پاتی دی، چه په دې سره د عالم غیب بعض احوال معلومیږی، صحابو

نپوس او کړو چه مبشرات څه دی؟ نو رسول الله ﷺ او فرماڼل چه (الرؤيا الصادقة براه المؤمن ، اوتړی له) یعنی مبشرات رشتینی خوبونه دی چه مومن ئی په خپله اووینی یا د ده دپاره ئی ځوک او وینی لیکن د دې نه، نه لازمیږي بقاء د نبوت ځکه که د جز د بقاء سره د کل بقاء نه ده لازمه لکه د مشین یوه پرزه چه موجوده وی نو داسې نشی ویلې چه مشین موجود دې. د فادیانی دجال لعنت الله علیه مغالطه په دې سره ختمه شوه ، شاه ولی الله ﷺ فرمائی چه د قلب دپاره دوه دروازې دی ، یوه دروازه عالم مشاهد ته ده او بله عالم الغیب ته ده . نو کله چه سړې اوده شی نو د عالم مشاهد دروازه بنده شی او عالم الغیب ته دروازه مفتوح شی . او صوفیاء وائی چه څومره اشیا پیدا کیدونکی دی ، نود وجود نه مخکې د هر څیز یو خاص شکل په عالم امثال کښ وی ، او د عالم مشاهد د شکل نه اکثر بدل وی ، ځکه چه په عالم مشاهد کښ به یو شی عرض وی او په عالم مثال کښ به جوهر وی ، لکه مثلا علم په عالم مشاهد کښ عرض دې لیکن په عالم امثال کښ دده شکل لین (شوده) دی . نو په خوب کښ د عالم امثال هغه شکونه په نظر راشی ، نو دا رویا (خوب) دی ، لیکن د دې سره کله تخیلات باطله هم شامل شی ، نو تعبیر ئی مشکل شی ، او د خوب درې قسمونه دی : دوه باطل اوبی حقیقته دی او یو قسم په خپله صحیح او ریشتنې دې ، لیکن د عوارضو د وجې نه کله هغه هم قابل اعتبار نشی ، یو قسم ځلم حدیث النفس دی ، او دا هغه دی چه انسان د څه څیز تصور کړې وی نو هغه تصورات ئی په دماغو کښ په قوت خیالیه کښ پراته وی ، نو چه اوده شی نو دغه تصورات په خوب کښ وینی ، او دویم قسم تسویل الشیطن دی ، دا هغه دی چه شیطان د انسان په دماغو کښ څه صورتونه او شکونه اوواقعات واچوی ، د ترهیب دپاره د یاد د هوکه کولو دپاره لکه احتلام دپاره وغیره شو ، دریم قسم رویا صالحه دی، چه هغه د الله ﷻ د طرف نه د بنده ته د غیب نه اطلاع ورکول دی ، او یو قسم الهام دې لکه په حدیث دطیرانی کښ دی چه د مومن یو کلام دې چه د خپل رب سره ئی کوی ، د انبیاء ﷺ خوب رؤیای صادقه دی ، او د نورو خلقو خوب کله رویائی صادقه وی او کله حدیث النفس وی ، او کله تسویل الشیطن وی ، په حدیث کښ خوب ته جزء د نبوت ویلې شوې دې ، او په دې کښ روایات مختلف دی ، په یو روایت کښ ورته څلویښتم جزء ویلې شوې دې او په بل روایت کښ ورته شپږ څلویښتم ویلې شوې دې ، او په بل روایت کښ ورته یو کم پنځوسم جزء ویلې شوې دې ، او بل روایت کښ ورته پنځوسم جزء ویلې شوې دې ، او په بل روایت کښ

ورته اويایم جزء ويلي شوي دي لکه دا روايات ټول په تفسیر قرطبی کښ دی . نو دلته د **دوو خبرو وضاحت** پکار دي يو دا چه د دي څه مطلب دي وچه خوب د نبوت جزء دي . بل دا چه د دي رواياتو په مینځ کښ تعارض دي ، قرطبی ويلي دی چه په خوب کښ کله سري هغه څه وینی چه په هغې باندې انسان په ويځه عاده قدرت نه لری لکه په هوا کښ الوتل نو دا روييا صادقه د طرف الله ﷻ نه دی . لکه په حديث د بخاری کښ (الرؤيا من الله والحلم من الشيطان) . دی . او دا د نبوت نه دی او تصديق کول پرې حق دی او هر چه دي اختلاف د رواياتونو دا مینی دی . په اختلاف د حال دخوب ليدونکی باندې چه په چا کښ چه امانت او ديانت کامل وي نو د هغه خوب د نبوت څلويښتم جزء دي ، او چه د چاکم وي نو د هغه خوب شپږ څلويښتم جزء دي . يا پنځوستم يا اويایم جزء دي ، او د ډيرو سلفو نه د دي احاديثو توجيه داسي مروی ده چه د نبوت کل زمانه ۲۴ ساله وه . او په دي کښ اول شپږمياشتي رويائ صالحه وو او شپږمياشتی د درويشتو کالو دپاره شپږ څلويښتمه حصه ده ، نو روييا شپږ څلويښتم جزء شو د نبوت دپاره ، يعنی د شروع د وحی نه د زمانې د وفات پورې چه زمانه د انقطاع د وحی ده ، او هر چه باقي روايات دی نو په هغې کښ يا کسر حذف شوې دي لکه روايت د څلويښت يا په کښ کسر پوره کړې شوې دي ، لکه روايت د پنځوستو او نور روايات قوی نه دی په شان د قوت د دي روايت ، قرطبی وائی چه بنا په دي توجيه په بعض رواياتو کښ تاويل کول رازی ، او د بعض رواياتو ترک رازی نو اول جواب بهتر دي ، او که څوک سوال اوکړی چه هر کله رويائ صادقه جزء د نبوت دی نو کافر او کاذب په څه رنگه اهل د دي شی ، حال دادي چه دکافر او کاذب خوب هم کله کله صادق وی لکه د عزيز مصر او د هغه د قيديانو خوب . جواب دادي چه د کافر او د کاذب خوب جزء د نبوت نه ، نه دي اگر که صادق وی . ځکه چي دا نده ضروري چه څوک صادق وی په خبر کښ د غيب نه نو دغه خبر به نبوت وی ، لکه کاهن چه کله خبر ورکړی د حق خبري ، ليکن دا ډير نادر او قليل دي نو دغه شان خوب د کافر او د کاذب يا تسويل الشيطان يا حديث النفس وی ، او د صالح مسلمان خوب اکثر صادق وی . نو دا ځکه جزء د نبوت دي

قَالَ يٰٓيُنٰى لَا تَقْضُ رَمٰٓكَ عَلٰى اٰمُوٰتِكَ فَيَكْبُدُ ۗ اِنَّ لَكَ كَيْدًا ۚ اِنَّ الشَّيْطٰنَ

وه ويل هغه اي بچه : مه بيانوه دا خوب دي روڼو ته . پس څه چل به جوړ کړی ستا دضرر لپاره چل . بيشکه شيطان

لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ۝ وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رُحُوكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ

د انسان لپاره د شمن ښکاره دې او دغه شان به غوره کړې تالره رڼې ستا . او به ښایي تاته د علم د تعبیر د خوبونو نه

وَبِعَمَّتِهِ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَغْلُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ

او پوره به کړی خپل احسان په تا باندې. او په اولاد د یعقوب باندې. لکه چه پوره کړې ئ دې ستا په نیکونو

مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ ۖ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ لَقَدْ كَانَ

د دینه مخکنی چه ابراهیم او اسحاق دی. بیشکه رب ستا په هرڅه پوهه او حکمت والا دې په تحقیق سره شته دې

فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ أَيُّكُمُ الْمُسْلِمِينَ ۝

یہ قصہ دیوسف اور پروٹو دہ کب عبرتوںہ دیوس کونکو لپارہ

﴿قَالَ يَبْنَؤُ﴾ داتصغير دشفقت دپاره دې، هر کله چه يوسف ~~دا~~ داخوب خپل پلاريغقوب

تہ بیان کرو نوحہ ورتہ اووٹیل چہ دا خوب دے رونرو تہ مہ وایہ خکہ چہی دوی هم د

خاندان نبوت نه دی نو د دې خوب په تعبیر پوهیږی چه یوولس ستوری یوولس روڼه دی . او

نمر سیورمی موریلار دی ، او د سجدی کولو نه مراد اطاعت او تابعداری ده ﴿يَبْكِدُوا لَكَ

گنداک، یعنی، دوئ بہ د حسد بہ وجہ ستا د ضرر دیارہ تدبیر جوړ کړی. عظیم تدبیر چه ته به نی

په دفع کولو قادر نه ئی ددی نه معلومه شوه چه رونه د یوسف عليه السلام انبياء نه وو. ځکه چي

حسد کول اومکرونه کول گناه کبیره ده او انبياء د گناه نه پاک دی ، او دا قول د جمهورو دي

بعض وانی چه دوی انبیاء وؤ خُکّه چه دوی ته کواکب ویلی شوی دی او دارنگی ﴿وَرَبُّهُ یَسْمَعُ﴾

عَلَيْكَ وَعَلَى مَالِ يَاقُوبَ که نه معلومی، جواب دادی چه د کواکبو سره د تشبیه نه صحابیت

معلومیری او رونه د یوسف عليه السلام پس د توبی نه صحابه وو، او هر چه دي ویتم نعمته او (آل

يعقوب) نو نعمت يوازي په نبوت کښ منحصر هم نه دي ، او آل يعقوب په صليبي اولاد پوري

مختص ندي نو کيدې شی چه د نعمت نه نبوت نه وی مراد یا د آل یعقوب نه صلی اولاد ندي

مراد، د دې آیت نه دا هم معلومه شوه چه خوب هرچاته بیانول ندی پکار، لکه په حدیث کښی

دی (الاحیاء او لیبا) ۱، یعنی خوب دوه قسمه خلقو ته بیانول پکار دی، یو دوست چه هغه به

نی په صحیح محمل حمل کوی ، او بل دانا او هوښیار ، او د دې آیت نه داهم معلومه شوه چه د چا عیب ظاهرول بل چاته ددې دپاره چه هغه ته ضرر ونه رسی دا په عیبت کښ نه راځی ځکه چې د دینه مقصود دفع د ضرر وی ، او توهین نه وی مقصد ، او خطره د ضرر د هغه د لس علانی روڼو نه وه ، او د اعیانی یعنی خپل ورور بنیامین نه خطره د ضرر نه وه لیکن دا احتمال وو چه که د هغه مخکښ دا خوب بیانکړی نو هغه به ئ د روڼو په مخکښ یا د بل چا په مخکښ بیان کړی ، او روڼه به ترینه خبر شی او ضرر به ورته اورسی ﴿وَلَنُكَفِّرَنَّ بَعْضَكَ﴾ (کاف) لیان الکمال دې یا د تشبیه دپاره دې یعنی څه رنگه چه ستا دا خوب مبارک دې نو دغه رنگې به الله ﷻ تا منتخب کړی د لوی کار دپاره ، چه کارد نبوت دې ، اوڅیر او سهولت رسول دی قوم ته په زمانه د قحط کښ ﴿وَوَيْلٌ لَّكَ﴾ یعنی تاته به علم درکړی په تاویل الاحادیث سره ، د دې ډیرې معنی شویدی : (۱) تعبیر د خوښو (۲) دلائل د توحید ، (۳) واقعات د مخکنو امتونو (۴) ځای ته رسول د خبرو ، یعنی د هری خبرې په موقعه محل باندې پوهیدل لکه د خوب خبره وی یا د سلطنت او د معاملاتو انجام وی ، دا معنی ټولو ته شامله ده نو دابتهره ده

﴿وَوَيْلٌ لَّكَ﴾ یعنی دا اُخروی نعمتونو سره به دنیوی نعمتونه هم درکړی ، د نبوت سره به بادشاهی هم درکړی ، او دتکلیفونو ، مصیبتونو نه به نجات درکړی ، خوشحالی به درکړی ﴿وَلَا مَالٌ يَّعْقُوبَ﴾ یعنی د یعقوب په نسل کښ به هم پیغمبران او بادشاهان پیداکړی ، په بنی اسرائیلو کښ دواړه سلسلې موجودې وې ، انبیاء پکښ د څلورو زرونه زیات تیر شوی دی ، او دغسې بادشاهان هم ډیر تیر شوی دی ﴿وَلَا أَبْرَئَكَ﴾ او مراد دینه نیکه اوورنیکه دې ﴿إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ﴾ یعقوب ﷻ خپل نوم ندې ذکرکړې د تواضع دوجې نه ، ابراهیم ﷻ ته الله ﷻ مقام د ځله ورکړې وو ، او د اور د نمرود نه ئ ورته نجات ورکړو ، او نمرود ئ هلاک کړو ، او اسحق ته الله ﷻ نبوت ورکړو ، او یعقوب علیه السلام ئ ورته ځوی ورکړو ، او د هغه په نسل کښ ئ دولس قبیلې جوړې کړې د بنی اسرائیلو ، او ډیر انبیاء ، سلاطین ئ پیدا کړل ﴿كَانَتْ لِسَائِلِينَ﴾ د آیات نه مراد عبرتونه دی ، د سائلینونه مراد یا هغه خلق دی چه د قصې د یوسف ﷻ تحقیق کوی ، او دهغې عبرتونه حکمتونه معلوموی یا ترینه مراد صحابه دی ، لکه په درمنثور کښ په روایت دابن عباس ﷻ سره مروی دی چه صحابو عرض اوکړو چه

یا رسول الله ﷺ، مونږ ته یو قصه بیان کړئ (د کفارو مخالفت د حد نه زیات شوې وو، او مومنان په نهایت پریشانۍ کېښ وو، چه زمونږ مستقبل به څنگه وی، نو الله ﷻ داسوره نازل کړو. چه په مستقبل کېښ به ستاسو فلاح او ترقی وی لکه یوسف ﷻ ته ئی چه ترقی او فلاح ورکړه. او خازن په روایت د ضحاک سره د ابن عباس ؓ نه نقل کړی دی چه مشرکینو دمکې په مشوره د یهودو سره داسوال کړی وو (امتحاناً) چه د بنی اسرائیلو اصلی وطن خو شام وو، نو دوی مصر ته څنگه راغلل، او د موسیٰ ﷻ په زمانه کېښ مصر کېښ اوسیدل. نو دا سورت نازل شو او د سوال جواب وشو چه د بنی اسرائیلو مصر ته د راتلو وجه د یوسف ﷻ راتلل وو مصر ته، یوسف ﷻ چه مصر ته راغې، نوبنی اسرائیل هلته آباد شو، اود موسیٰ علیه السلام په زمانه کېښ الله ﷻ فرعون غرق کړو، او بنی اسرائیلو ته ئی نجات ورکړو. او په دې کېښ عبرتونه دادی چه یوسف ﷻ ته د هغه رونرو تدبیر جوړ کړو او حسد ئی ورسره اوکړو. او ملک نه ئی اوويستلو، په کوهی کېښ ئی درې ورځې تیرې کړې او بیا د هغې نه د مصر بادشاهی ته اورسیدلو، او بیا ترینه رونرو معافی اوغوختله، نو ده اوفرمانل ﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ اودوی د هغه تابع شو، نو دارنگه مکې والا دنبی ﷺ سره حسد اوکړو او دشمنی ئی شروع کړه، اونبی ﷺ په هجرت مجبور شو، درې شپې ئی په غار نور کېښ اوکړې او مدینې ته ئی هجرت اوکړو، الله ﷻ غلبه ورکړه، اومکه ئی فتح کړه، اومکې والو معافی اوغوختله نو په جواب کېښ ئی ﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ اوفرمانل نو دینه د حسد بد انجام او د تقویٰ او توکل اود صبر او د تعلق مع الله خائسته انجام معلوم شو.

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا مَنَا

هرکله چه دوی وه ویل^{۱۱} چه خامخا یوسف او دهغه خپل رور زیات محبوب دې زمونږ پلار ته زمونږ نه

وَمَنْ عَصَاهُ إِنَّ أَبَاكَ لَمِنَ الْمُهِنِينَ ۖ أَفْتُلُوا يُوسُفَ

او حال دا چه مونږ پوره ډله یو، بیشکه پلار زمونږ خامخا په غلطی څرگنده کېښ دې قتل کړئ یوسف لره

أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَمْلِكُ لَكُمْ وَجْهُ أَبْنِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ

با ئی وغورزوی به نامعلومه زمکه کښ، نو خالی به شی تاسو ته مخه د پلار ستاسو، او شی به تاسې د دینه روستو

قَوْمًا صَالِحِينَ ۵ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقُولُوا يُوسُفُ وَالْقُوَّةُ فِي غَيْبِ الْجُبِّ

قوم نیکان به نویې سره، وه ویل یو ویونکی د دوی نه، مه قتلوی یوسف لره او واچوی ده لره به یو نیاره گمنام کوهی کښ

يَلْتَقِظُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ۶

وبه مومی ده لره بعض مسافران، که تاسو کونکي یئ (نو داسې وکړئ)

﴿إِذْ قَالُوا لْيُوسُفُ﴾ دا دویم حال دې چه رونیو دیوسف عليه السلام غائبانه مشوره او کړه لیکن یعقوب عليه السلام ته ئی علم نه وو، نو معلومه شوه چه عالم الغیب صرف الله دې، او بیای دا مشوره به عمل کښ راوستله، او یوسف عليه السلام ته ئی تکلیف ورسولو، او یعقوب عليه السلام ئی ډیر غمزن کړو لیکن نه ئی د خپل خان نه تکلیف دفع کولی شو او نه ئی د یوسف عليه السلام نه تکلیف دفع کولی شو، نو معلومه شوه چه کار ساز او متصرف فی الامور صرف الله عليه السلام دې، ﴿وَأَنفُوهُ﴾ د دینه مراد اعیانی رور دې، یعنی بنیامین عليه السلام ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ (عصبه) هغه قوی او طاقت ور جماعت ته وائی چه لسونه د پنخلسو پورې وی، مطلب دادې چه مونږ ډیر یو او قوی یو، او د کور کاروبار او دوالدینو خدمت مونږ کوو، نو پکار داوه چه زمونږ سره ئی زیات محبت وی، لیکن یعقوب عليه السلام محبت د یوسف عليه السلام سره کوی ﴿إِنَّا أَنَا لَنِي سَكَلِي ثَمِينٍ﴾ ضلېل په معنی د گمراهی سره نه دی ځکه چه نبی ته د گمراهی نسبت کفر دې، او دوی خو کافران نه وو بلکه مومنان او اصحاب قطعاً وو، او په نبوت کښ ئی اختلاف دې، بلکه د دې نه مراد یا اجتهادی غلطی ده، یا د تدبیر غلطی ده، یعنی زمونږ دا پلار ساده دې په تدبیر اوسیاست نه پوهیږی، د یعقوب عليه السلام محبت د یوسف عليه السلام سره د هغه د خوب د وجې نه وو چه هغه لیدلې وو، او بل دا چه انوارات د نبوت او د کمال د ده د مخ نه ئی محسوسول، لیکن حسد انسان لره په بې بنیاد الزاماتو او په طعن کولو باندې اماده کوی ﴿أَقْتُلُوا يُوسُفَ﴾ رونیو د یوسف عليه السلام اوایل چه د یعقوب عليه السلام اصل محبت د یوسف عليه السلام سره دې اود هغه د رور سره ئی محبت د ده په وجه دې، نو تر څو پورې یوسف عليه السلام موجود وی نومونږ پلار ته نشو محبوب کیدې، نو پکار ده چه دې

د مخی نه لري کړو . او د هغې صورت دادې چه قتل ئ کړو یا ئ چرتنه په یو نامعلومه لري زمکه کښ اوغزوؤ یعنی نامعلومه ملک ته ئ اوشر و . نو د پلار د نظر نه به غائب شی . نو فائده به داشی چه ﴿يَحْتَلِّ لَكُمْ﴾ یعنی د پلار توجه اوشفقت به تاسو ته یواځې شی . نو دوی دا تجویزونه پیش کړل ﴿وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ﴾ یعنی دا کاراگر که گناه ده ، لیکن مونږ به توبه اوکړو . اوصالحان . نیکان به شو . لیکن گناه کول په دې ارادې سره چه روستو به توبه اوباسم . ناجانز او د شیطان د هوکه ده

﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ﴾ هر کله چه دوی دغه دوه تجویزونه پیش کړل نویو قائل (یهودا ، او نیل چه قتل خو ډیر لوی ظلم دې ، دامه کوئ ، اونا معلومه وطن ته بوتلل هم ډیر گران کار دې . خو د دې لارې په غاړه ئ په کوهی کښ اوغزوؤ چه مړنه شی او د کوهی نه راوتلې هم نشی . او څوک قافلي والا مسافر به راشی او راوبه ئې باسی او د خان سره به ئې بوزی ﴿عَنِكَ الْجَمْعُ﴾ (جُب) کچه کوهی ته وائی او (غَیَابَه) هر هغه خیزته وائی چه بل خیزپټ کړی . او غائب نی کړی . او د دې وجې نه قبر ته غیابه ویلې شی ، دلته د غیابه ترجمه عامو مفسرینو په گمنام کوهی سره کړې ده ، اوبعض په تیاره کوهی سره کړې ده ، ابو حیان د بعض لغاتو نه نقل کړی دی چه غیابه هغه طاقچه ده چې په کوهی کښ د اوبو نه لگ شان اوچته جوړه کړې شوی وی ﴿يَنْقُطُ﴾ لقیط هغه ډیر وړوکی ماشوم ته وائی چه څوک ئې نه وی . نو د ضایع کیدلو د خوف دوجې نه ئې بل څوک واخلی دحفاظت دپاره ، دتاریخ نه معلومه ده چه په دغه علاقه کښ تجارتی قافلي فلسطین اومصر ته تلې راتلې ، او په لاره به کوهی وو نوچه په هغې به تیریده نو اوبه به ئې ترینه اخستلې ﴿إِنْ كُنْتُمْ قَائِلِينَ﴾ یعنی که تاسو څه کار کوئ دیوسف هغه د جدا کولو دپاره نو دا کار اختیار کړئ ، نو د دې شرط دپاره جزا مقدره ده . چه فافعلوا دې .

قَالُوا لَهَا مَا مَالَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا

دوی وه ویل اې پلاره زمونږ څه وجه ده چه ته په مونږ باندې اعتماد نه کوې په باره د یوسف کښ او حال دا چه مونږ

لَهُ لِنَصْحُونِ ۝ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا

دده خامخا خیر خواه یو . دې ولیږه زمونږ سره صبا (صحرا ته) چه ډیرې میوې وخورئ او لوبې وکړئ او بیشکه مونږ

لَهُ لَحِظُونَ ۝ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنَّ تَذْهَبُوا بِهِ

د ده خامخا حفاظت کونکي یو وه ویل یعقوب بیشکه غمزن کوی ما لره دا خبره چه تاسو بوخی دې ځانه.

وَأَخَافُ أَنَّ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غٰفِلُونَ ۝ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ

او برېږم چه وبه خوری ده لره شرمخ او تاسو به د ده نه بی خبره یی وه ویل دوی که وځړلو ده لره شرمخ

وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا أَكْأَبُ السَّيْرُِونَ ۝

او حال دا چه مونږ قوی ډله یو، بیشکه مونږ به په دغه وخت کښ خامخا تاوانیان یو

﴿قَالُوا يٰٓأَيُّهَا نَا﴾ رونږود يوسف هغه د خپلې منصوبې عملی کولو دپاره پلارته درخواست اوکړو چه د يوسف هغه په باره کښ ته په مونږ باندې اعتماد ولې نه کوی؟ او حال داچه مونږ د ده خبر خواه یو او ددې نه معلومېږي چه دوی مخکښ هم د پلارنه د يوسف هغه د بوللو مطالبه کړې وه، خو هغه په دوی اعتماد نه وو کړې ﴿أَرْسَلْ﴾ یعنی يوسف هغه زمونږ سره صحرا ته اولېږه چه ورزش اوکړی اومیوی په کثرت سره اوخوری، اولوبې اوکړی، یعنی مباح لوبې ﴿يَرْتَع﴾ رتع څړیدلو دڅارو ته وائی په ډیره گیاه کښ، دلته مراد میوې خوړل دی په کثرت سره، اودلویو نه مراد مباح لوبې دی ﴿وَلَا لَهُ لَحِظُونَ﴾ دا دومره تاکیدات ئ ذکر کړل، ددې دپاره چه ددوی دروغ او منلې شی، حسد انسان لره په ډیرو گناهونو اماده کوی، د يوسف هغه د رونږو داعمل په ډیرو گناهونو مشتمل وو، لکه صله رحمی قطع کول، نافرمانی د مور پلارکول، په کشر رور شفقت نه کول، د وعدې خلاف کول او دروغ ویل، دا ټول د حسد نتیجه وه.

﴿قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي﴾ یعقوب هغه دوی ته اووئیل چه زه د يوسف هغه جدائی د لږوخت دپاره هم نشم برداشت کولې، اوچه دې تاسو سره صحرا ته صبا لارشی، اوماښام راخی نو دا طویل وخت دې، او زه د ده په جدائی غمزن کیږم، بل داچه زما خطر ده چه تاسو به په صحرا کښ په خپل کار کولو کښ مشغول شی اودې به شرمخ اوخړی، اوپه دغه صحرا کښ شرمخان په کثرت سره وو﴿قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ﴾ خامن د یعقوب هغه دده د قول جواب کوی خو د اولې خبری جواب ئ اونه کړو ځکه چې هغه دجې د حسد او غصې د دوی وو، او د دویمې خبرې

جواب داکوی چه مونږ یوقوی جماعت یو اوپه صحرا کښ مال څروو، نو که مونږ شرمخان نه شو دفع کولې نومونږ به ډیر په خساره اوتوان کښ یو، او هر کله چې مونږ د مال اگډو بیرونه، شرمخان دفع کولې شو نو دخپل کشر رور حفاظت به ولې نشو کولې، غرض دا چه دوی یعقوب عليه السلام مطمئن ه کړو او راضی ئی کړو دیوسف عليه السلام په بوتلو صحرا ته، او یعقوب عليه السلام داسې اونه ووئیل چه زماستاسو نه خطر ده، ځکه چې د دینه د حسد او دشمنی زیاتیدلو ته خطر ده، نوهر کله چه دوی یوسف عليه السلام صحرا ته روان کړو نو یعقوب عليه السلام د دوی نه وعده واخستله چه ده ته تکلیف اونه رسوئ، اومشر خوی ته ئی خصوصاً وصیت اوکړو چه دیوسف عليه السلام دخوراک څښاک اونورو ضرورتونو خیال کوه، او واپس ئی زر راوله، یعقوب عليه السلام دوی سره بهر د یو ځای پورې لاړو، دیعقوب عليه السلام په مخکښ دوی یوسف عليه السلام په اوږه اغستې وؤ اوپه نمبر نمبر به ئی اخستلو، لیکن کله چه د یعقوب عليه السلام د نظر نه غائب شو، د کوم رور په اوږه باندې چه وو نوهغه په زمکه باندې را اویشتلو، یوسف عليه السلام پیدل روان شو، مگر د کم عمرئ په وجه نشو تلې، نوبل رور ته به ئی فریاد اوکړو نوهغه هیڅ همدردی اونه کړه، بیا ئی نورو رورنو ته فریاد اوکړو نو هغوی ورته اووئیل چه هغه یوولس ستوری، اونمر او سپوږمئ چه تاته ئی سجده کوله هغوی ته خپل فریاد اوکړه چه ستا مدد اوکړی، د دوی د یوسف عليه السلام د قتل کولو اراده وه خو د یهودا په زړه کښ الله ﷻ رحم و اچولو نو د یوسف عليه السلام د بچ کولو عزم او همت ئی اوکړو، او وې وئیل چه زه تر څو پورې ژوندی یم نو دوی تاته تکلیف نشی رسولې اورونرو ته ئی اووئیل چه یوسف عليه السلام پلار ته واپس کړئ لیکن هغوی په ډیر ضد کښ وو، او خبره ئی نه منله او د یوسف عليه السلام د قتل اراده ئی وه، یهودا یواځې د ټولو مقابله نشوه کولې نو آخر ئی دوی په دې راضی کړل چه په کوهی کښ ئی واچوی، او د دې بیان په دې آیت کښ دې.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَن يُعْذِلُوهُ فِي غَيْبَتِ الْهَبْ

بس هرکله چه بوتلو دوی هغه لره او پنځه اراده ئی وکړه چه واچوی ده لره په گمنام کوهی کښ نو وه ئی کړل هغه چه ئی کول

وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَكَ بُرْءَ لَهْم هَذَا

او وحی وکړه مونږ ده ته چه خامخا به ته خبردار کړې دوی لره (یوه ورځ) د دوی په دې کار

وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ۝ وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ۝ قَالُوا يَا أَبَتَنَا

او دوی به نه پیژنی تا او راغلل دوی پلار ته ما بنام په تیاره کښ جرائ کوله دوی وه ویل ای پلاره زموږ

إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ ۝

بېشکه مونږ تلې وو صحرا ته منډې مو وهلې او پرېښودلې مو وو یوسف خپل سامان سره پس وخوړلو ده لږه شرمخ

وَمَا آتَتْ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ۝ وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ ۝

او نه ئ ته یقین کونکې زموږ په خبره اگرکه مونږ رښتني یو او راژړو دوی لگولې په قمیص د ده وینه د دروغو

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمُ الْفُسْكَمُ أَمْرًا ۝ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۝

وه ویل یعقوب داسې هرگزنده بلکه ښائسته کړیدې تا سو ته ستاسو نفسونو یو تدبیر پس خما کار صبر ښائسته دې

وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ ۝

او خاص د الله تعالی نه مدد غوښتلې شی په برداشت کولو دهغې خبرې چه تا سوي بیانوي

﴿ثُمَّ دَهَبُوا بِهٖ وَارْتَمَوْا﴾ جزا د شرط مقدرده (ای فعلوا به مافعلوا) بعض وائی چه ﴿وَارْتَمَوْا﴾

جزا د شرط ده ، او و او زانده دې او ضمیر د (الیه) راجع دې یوسف ﷺ ته ، او مراد د دې وحی نه په نزد د بعضو ، لکه حسن بصری ، وغیره شو ، وحی د نبوت ده ، او عام عادت الهی دا

دې ، چه نبوت په څلویښتم کال باندې ورکوی ، لیکن بعض انبیاء ته وحی د نبوت قبل د بلوغ نه شوې ده ، لکه یحییٰ ﷺ او عیسیٰ ﷺ ته نو یوسف ﷺ ته وحی د دې قبیلې نه ده ، او

اکثر مفسرین وائی چه دا وحی د نبوت نه ده ځکه چې وحی د نبوت ورته په مصر کښ د بلوغ نه روستو شویده ، لکه روستو آیت کښ دی (ولما بلغ اینه حکما وعلما) ، حضرت ابن

عباس ؓ فرمائی چه مصر ته درسیدلو نه بعد الله ﷻ یوسف ﷺ په ذریعه د وحی سره ددې نه منع کړې وو چه خپل حال کور ته اولیږی ، نو د دې وجې نه ئ یعقوب ﷻ ته خپل حال احوال

نه لیږلو ﴿لَنَبَيِّنَنَّ لَهُمْ سَبِيلَهُمْ﴾ یعنی یو وقت به داسې راشی چه ته به دوی خبر دار کړې ددوی په دې غلط کار باندې نو دوی به شرمنده شی ﴿وَنَمَّ لَا تَشْعُرُونَ﴾ تابه دوی نه پیژنی ځکه چه نه

به شاهي لباس کښ نی ، دا یوسف ﷻ ته الله ﷻ تسلی ورکړه ، او مفسرینو ویلی دی چه

دوئ یوسف علیه السلام په دې طریقې سره کوهی ته غورزولې وو چه یوسف علیه السلام د کوهی د بوقی والا رسن اونیوله نوچه د کوهی ویخ طرف ته روان شو، او چه نیمې ته اورسیدو نو دوئ رسن کټ کړه لیکن الله تعالی دیوسف علیه السلام حفاظت اوکړو په کوهی کښ د غورزیدلونه پری زخم رانغې ، ددې نه علاوه مفسرینو زړه سیزلو والا واقعات ذکر کړی دی لیکن د صحت دپاره قوی روایت نشته ، او قرآن پاک صرف هغه خبره ذکر کوی چه دهغې سره اهم مقصد عبرت متعلق وی ، صرف د رقت قلبی دپاره قصه نه ذکر کیږی ، نو د دې وجې نه دغه واقعاتوته قرآن تعارض نه دې کړی اومختصر مقصد ئی ذکر کړې دې چه دوئ یوسف علیه السلام په کوهی کښ واچولو ، او الله تعالی ورته تسلی ورکړه چه غم مه کوه ، زه به تاد کوهی نه راؤباسم او منصب د بادشاهی ته به دې رسوم . شعر :

یوسف هم گشته باز آید بکنعان غم مغور کلبه احزان شود روزی گلستان غم مغور

مفسرینو داهم ویلی دی چې یوسف علیه السلام په کوهی کښ درې ورځې تیرې کړې او نبی صلی الله علیه و آله په غار ثور کښ هم درې ورځې تیرې کړې وې ﴿وَمَا أَتَاهُمْ إِلَّا بِمِائَاتٍ مِّنْهُ يَبْكُونَ﴾ یوسف ئی چه په کومه ورځ په کوهی کښ اچولې وو ، نو دوئ په هغه ورځ د صحرا نه ماښام ناوخته کور ته راغلل د نورو ورځویه نسبت ډیر لږ لږ شول یو د دې وجې نه چه د دروغو او د مکر د ژړا پته اونږې بل د دې دپاره چه پلار ته معلومه شی چه دوئ د حادثی د وجې نه ناوخته کړې ده ، علماء وائی چه ژړا دلیل د صداقت نه دې لکه روایت دې چه شریح رحمته الله علیه قاضی ته یوه ښځه راغله او ژړل ئی نو امام شعبی رحمته الله علیه ورته اووئیل چه ای ابو امیه (شریح) ! ته نه گورې چه دا زنانه ژاړی ، نوشریح اووئیل چه رونړو د یوسف علیه السلام خو هم ژړل حالانکه ظالمان وو ، ژړا کله د مکر د وجې نه وی اوکله د بزدلی د وجې نه وی اوکله د تکلیف او درد د وجې نه وی ، اوکله د غم او حزن د وجې نه وی ، اوکله د ډیرې خوشی د وجې نه وی ، او کله د خشیت اوخوف الهی د وجې نه وی اوکله د رحمت اوشوق د وجې نه وی ، حضرت شیخ رحمته الله علیه به فرمائل چه کومو خلقو ماتم اوژړا کوله په حقیقت کښ هم دغه ظالمان او مجرمان وو چه په دې امت کښ د هغې واضحه نمونه شیعه گان دی (لنهم الله).

﴿قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَقِيقُ﴾ په بعضو روایاتو کښ دی (کما فی الروح والکشاف) چه یعقوب علیه السلام هر کله د دوئ د ژړا آواز واریدو نو پریشانه شو ، تپوس ئی اوکړو چه آیا ستاسو گدې بیژې شرمخانو اوخوږې ، نو دوئ اووئیل چه نه ، نواوئ وئیل چه تاسو ولي ژړا کوئ،

او يوسف عليه السلام خه شو ، نو د دروغو عذري بيان كړو چه مونږ په صحراء كښ د يو بل نه په منډو وهلو كښ مخكښ كيدلو او يوسف عليه السلام مو سامان سره پريځي وو ، او چه زمونږ نظر لك شان بل طرف ته سونو شرمخ راغي او يوسف عليه السلام ئي اوخوړلو ، **﴿تَشْتَكِي﴾** دلالت كوي په جواز د استباق باندې اوپه حديث كښ استباق په اسونو او اوبنانو او پياده او په غشو ويشتلو كښ راغلې دې ، دلته د استباق نه مراد ديو بل نه مخكښ كيدل دي ، په تيزه منډه وهلو كښ **﴿عِنْدَ مَوْتِهَا﴾** په وخت د لوبو كولو او استباق كښ زياتي كېږي اويستلې شي او په يوخائي كښ كيخودې شي نودغه متاع دې **﴿وَمَا أَنتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا﴾** يعنى ستاسو د يوسف عليه السلام سره محبت دومره ډېر زيات دې چه ته د فرط محبت د وجې نه په مونږ يقين نه كوي اگر كه مونږ ستا په نزد ريشتي او معتمد يو ، نوپه داسې حال كښ به زمونږ تصديق څنگه او كړې چه په مونږ بدگمانه ئي او اعتماد راباندې نه كوي **﴿وَيَكْفُرُ عَنْ قِيَمِهِ وَيَكْفُرُ﴾** دوى د خپل جرم د بتولو دپاره دا طريقه اختيار كړه چه يو حيوان سخله يا ظلي (هوسئ) ئي ذبح كړو ، او د يوسف عليه السلام په قميص باندې ئي هغه ويښه اولگوله ، دوى چي كله يوسف عليه السلام كوهي ته غرزولو نو قميص ئي ترينه ويستلې وو ، نود ويښي رنگين قميص ئي يعقوب عليه السلام ته راوړو نو يعقوب عليه السلام دغه قميص په مخ باندې واچولو او ويژړل اووې فرمايل چه ما تراوسه پورې داسې هوبيار شرمخ نه دې ليدلې چه يوسف عليه السلام ئي اوخوړلو او قميص ئي ورله ندې خبرې كړي ، ضرب المثل دي ، چه (دروغ گو را حافظه نه باشد) ويلې شوى دى چه په قميص د يوسف عليه السلام كښ درې نشاني او فاندې وې ، يوه دا چه دا دليل وو دپاره د يعقوب عليه السلام په كذب د خامنو ، دويم دا چه كله يعقوب عليه السلام په مخ باندې واچولو نو (فارتد بصيرا) ، دريم داچه دا دليل دې په برايت د يوسف عليه السلام چه د شاطرف ته خبرې وو **﴿وَيَكْفُرُ﴾** كذب په معنى د ذى كذب سره دې يا په معنى د مكذوب فيه سره دې ياتوصيف مبالغه ده **﴿قَالَ بَلْ سَوَّكَ﴾** يعنى يعقوب عليه السلام افرمائل چه خبره دغه شان نده چه تاسو وائى ، بلكه ستاسو نفسونو تاسو ته ئي يو منكر امر او بده خبره خاسته كړې ده او اسانه كړې ده ، نو تاسو هغه او كړو ، يعقوب عليه السلام ته د خامنو دروغ خو يو د قميص نه معلوم شو او بل د دې نه چه يعقوب عليه السلام ته د هغوى حسد معلوم وو ، او بل د دې نه چه د يوسف خوب صحيح خوب وؤ او يعقوب عليه السلام ئي تعبير د وحى په ذريعې سره كړي دې ، نو معلومه شوه چه يوسف عليه السلام ژوندې دې او خپل عالي رتبه او مقام ته به رسى

﴿مَسِيرٌ جَمِيلٌ﴾ دلته یا مبتدا مقدره ده (ای لصیری صبر جمیل) یا خبر مقدر دې (ای فصیر جمیل عندی) او صبر جمیل هغه دې چه په هغې کښ شکوه نه وی مخلوق ته ، او که څوک داسوال او کړی چه صبر په قضا او تقدیر باندې خو واجب دې لیکن صبر په ظلم د ظالمانو باندې خو واجب نه دې بلکه واجب ازاله د ظلم ده . خصوصاً په هغه ضرر کښ چه عاندوی غیر ته ، نو ولې یعقوب ؑ صبر اختیار کړوپه دې کښ . او دیوسف ؑ تفتیش او تحقیق ئ اونه کړو . جواب دادې چه کیدې شی چه یعقوب ؑ منع کړې شوې وی ، د طلب او تفتیش د یوسف ؑ نه په وحی سره ، د دې دپاره چه زیات تکلیف او مصیبت پرې راشی او اجر او درجه ئی زیاته شی ، او فی الحال په تفتیش کښ څه فائده نشته ، او په انتقامی تدبیر کښ دا احتمال وو چه رونه د یوسف ؑ زیات په ضد کښ راشی او د زیات جرم ارتکاب او کړی . او اخروی نقصان ورته زیات اورسی ، نو په انتقامی تدبیر کښ هم فایده نه وه . د دې وجې نه ئی سکوت او کړو ، او تفویض د امر ئی الله ﷻ ته او کړو ﴿وَاللّٰهُ اَلْاَسْتَمَانُ عَلٰی مَا تَفْعَلُوْنَ﴾ یعنی تاسو چه ماته کوم خبر راکړو نو دا قابل د برداشت نه دې ، خو د الله ﷻ نه به مدد غواړم په برداشت کولو د هغه خبرې چه تاسو ئی بیانئ ، په دې کښ د شرک فی الاستعانت نفی ده . او ددې خبرې تعلیم دې چه د مصیبت او د پریشانی په وخت کښ توجه الله ﷻ ته پکار ده . هغه دهر څه مالک او د هر مصیبت دفع کونکې دې .

وَجَاءَتْ	سَيَّارَةٌ	فَأَرْسَلُوا	وَأَرْكَبَهُمْ	فَأَذَلُّ	دَلْوَةً
او راغله یوه قافله "د مسافرو نو هغوی ولېږلو خپل مشکي (اوبو راوړونکې) پس زوړنده کړه هغه خپله بوقه په کومی کښ					
قَالَ	يٰۤهٰٓمُرِّيْ	هٰذَا	عَلَمٌ	وَاسْرُوْهُ	بِطَاعَةٍ
وې ويل : اي څما خوشحالي ! دا خو دیر ښانسته هلك دې او پټ ئ وسانلو ده لره د سامان تجارت په خيال					
وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِمَا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٠﴾ وَفَرَّوْهُۙ بِمَنِّۙ بَنِيۙ دَرَاهِمَۙ مَعْدُوْدَةٍۙ					
او الله تعالی ښه پوهه وو د دوی په عملونو . او خرڅ کړو دوی هغه لره په قیمت ناکاره باندې . روپئ لږې د شماروې					

وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٦﴾

او دوی وؤ به هغه کښ بی رغبتہ

﴿وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ﴾ دا د قصې دویم حال دې . هر کله چه الله ﷻ د یوسف ﷻ د نجات اراده اوکړه . نو یوه قافله چه مدین نه مصر ته تلله . او لار ئی غلطه کړې وه نو په دې کوهی باندې راغلل چه په کښ یوسف ﷻ وو . نو یو کس چه دهغه نوم مالک ابن ذعر یا دُعر وو . د اوبو د اوبو دپاره ئی اولیږلو ﴿فَأَرْسَلَا وَارَدَهُمْ﴾ وارد هغه چاته وائی چه د ملگرو دپاره د ابو راؤړلو بندوبست کوی . (مشکی) ﴿فَإِذْ﴾ هغه خپله بوقه کوهی ته زوړنده کړه . یوسف ﷻ خو وروکې وو . نو په بوقه کښ کیناسته او رسی ئی کلکه اونیوله او چه کله هغه بوقه راوچته کړه نو په خائی د اوبو په کښ یوسف ﷻ د خپل محیر العقول جمال سره ظاهر شو . اوی وئیل ﴿يَبْنَؤُكُمْ﴾ داند ا په نزد د بعض باندې ملگرو ته ده یعنی یوسف ﷻ ئی د خان سره روان کړو او ملگرو ته ئی ندا اوکړه . چه یا اصحابی! ای ملگرو زیری درکوم تاسو ته چه دا غلام دې . او بعض وائی چه (بشری) د قافلی مشروو . هغه ته نداده . او اکثر مفسرین وائی چه بشری په معنی د بشارت (خوشحالی) سره دې . او ندا مجازاً ده . په طریقی د استعاره مکینه او تخلیه سره . یعنی ای خوشخالی راشه . دادې وخت دې . که د یوسف ﷻ په موندلو رانشې . نو بیا به کله راځي . او بعض وائی چه دا کلمه مستعملیږی د اظهار د خوشی دپاره . او ندا مقصود نه ده . لکه په نیولنی کښ محض اظهار د تحسیر دې او ندانه ده مقصود ﴿وَأَسْرَوْا﴾ ضمیر د (هُ) راجع دې یوسف ﷻ ته او ضمیر د (اسرو) یا راجع دې رونیو د یوسف ﷻ ته لکه د ابن عباس ؓ نه روایت دې چه (أَسْرَهُ اخُوهُ یوسف) . (قرطبی) هر کله چه قافلی والو یوسف ﷻ د کوهی نه راوه ویستلو او روان کړو نو رونه د یوسف ﷻ راغلل . دوی ته ئی وه وئیل چه دا خو زموږ غلام دې او تختیدلې دې . او یهودا یوسف ﷻ ته په عبرانی کښ وه وئیل چه ته انکار مکوه . خما خطره ده چه که ته انکار وکړې نو دا رونه به تا قتل کړی . نو یوسف ﷻ خپل حال پټ وساتلو . نو د قافلی مشر (مالک) وه وئیل چه ده آثار اوعلامات خو د غلام نه دی . نو رونیو د یوسف ﷻ وه وئیل چه دا غلام دې خو زموږ سره ئی تربیت شوې دې او زموږ اخلاق او عادات ئی زده کړی دی . بیا مالک د دوی نه په بیع د اخستلو مطالبه وکړه نو

دوئ راضی شول او خرڅ ئ کړو. یا ضمیر د (أَسْرُوا) راجع دې واره او دهغه ملگرو ته یعنی دوئ پټ کړو یوسف عليه السلام لره د نورې قافلې نه د دې دپاره چه هغوئ د شرکت طلب اونه کړی. یا دامعنی چه دوئ پټ کړو امر دیوسف عليه السلام یعنی موندل د یوسف عليه السلام په کوهی کښ بلکه وې ونیل چه دا غلام دې. مونږ ته کوهی والو راکړې دې. چه مونږ ئی د هغوئ دپاره خرڅ کړو په مصر کښ **﴿وَمَنْعَهُ﴾** منصوب دې بنا بر حالیت یعنی دوئ پټ کړو یوسف عليه السلام لره په داسې حال کښ چه دې سامان د تجارت (غلام، وو، او بعض وایی چه (اسروه) متضمن دې معنی د (جَعَلُوهُ) لره، نو بضاعه مفعول د (جعلوه) دپاره دې (ای اسروه جعلوه بضاعه یا بجمعه بضاعه) او ابن حاجب رحمه الله وائی چه دا مفعول له دې. یعنی پټ ئ کړو یوسف عليه السلام دپاره د حاصلولو د مال د تجارت. او بضاعه مشتق دې د بضع نه. په معنی د قطع سره. او مال تجارت ته بضع خکه وائی چه دا قطع شوې وی د مال نه. او گرزولې شوې وی دپاره د تجارت **﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ﴾** شراء یا په معنی د اشترا یعنی اخستلو سره ده. او ضمیر د جمع راجع دې واره او د هغه ملگرو ته. یعنی دوئ واخسته یوسف عليه السلام د رونهو نه. په ناقص او لگ قیمت سره. چه ثل روپئ وې. نو (بخس) په معنی د (ناقص) یا د (حرام) سره دې. خکه په خرباندې قیمت اخستل حرام دی. یا (شری) په معنی د بیع سره خرخولو سره دې او ضمیر راجع دې رونهو د یوسف عليه السلام ته یعنی خرڅ کړو یوسف عليه السلام لره رونهو په لگ قیمت سره. یا په حرامو پیسو سره چه د شمار روپئ وې. په دغه زمانه کښ عادت دا وو چه ډیر قیمت به ئی په وزن سره ورکولو. اولگ قیمت به ئی په شمار سره ورکولو **﴿وَكَاثُرًا مِنْ أَلْفِ دِينَارٍ﴾** یعنی دوئ په باره د یوسف عليه السلام کښ بی رغیته وو. خکه چه د هغه قدر او منزله ورته معلوم نه وو. یا دوئ په ثمن کښ بی رغیته وو. خکه مقصود ئی ثمن حاصلول نه وو بلکه مقصود د دوئ لرې کول دیوسف عليه السلام وو. یا ضمیر د (شروه) راجع دې قافلې والو ته. یعنی قافلې والو یوسف عليه السلام په لگ قیمت سره خرڅ کړو په مصر کښ. او که څوک سوال اوکړی چه یوسف عليه السلام خوپه مصر کښ په ډیر زیات قیمت سره خرڅ شوې وو. نوجواب دادې چه قیمت اگر که فی نفسه زیات وو. لیکن د یوسف عليه السلام په مقابله کښ کم وو.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَقْوَدَهُ

او وه ويل مغه سري^١ چه وای غستلو يوسف د مصر والو نه، خپلې ښځې ته ښائسته ساته ځای د اوسیدلو د ده

عَلَى أَنْ يَنْفَعَنَاهُ أَوْ تَكْفُلَنَّهُ وَكَذَلِكَ مَكَانًا لِيُؤَسِّفَ فِي الْأَرْضِ

أَمْسَد دى چه مونږ به نفع راكړى . یا ئ د ځوئ په شان ونیسو . او دغسې مونږ ځای ورکړو يوسف ته په زمكه د مصر كېن

وَلِنُعَلِّمَنَّهُ مِنَ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

او چه وښايو مونږ ده نه علم د تعبیر د خوبونو . او الله تعالى غالب دې په خپلو كارونو ليكن اكثر خلق نه پوهيږي

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ

اوهركله چه دې ورسيدلو^٢ ځوانئ ته او ورکړو مونږ ده ته قوت د فيصلو او علم د دين، او دغه شان

تَهْجَى الْمُحْسِنِينَ

بدله ورکړو د مونږ ښائسته عمل کونکو ته

﴿وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ﴾ داخلورم حال دې، يوسف عليه السلام چه مصر ته اورسيدلو نو قافلي والو خرڅ كړو . د قيمت په باره كېن مختلف روايتونه ذكر شوى دى . ليكن دغه ټول تاريخي روايات دى . يقينى قول په كېن نشته دې . يو روايت په كېن دادې چه قافلى والو په ډير كم قيمت باندې خرڅ كړو چه شل ديناره وو، يوه جوړه پيزار او دوه جوړې سپينى كېږې وې . او بل روايت دادې چه د سرو زرو او سپينو زرو او مشك او عنبر او ريښمو هم وزن قيمت باندې خرڅ شوې وو، او كوم سړى چه اخستې وو، دهغه نوم قطيفير دې . په عزيز مصر سره مشهور وو. وزير خزانه وو. د ملك د ټولو خزانو او مالياتو انچارج وو. او بعض وائى چه فوج هم د ده په تصرف كېن وو. او بادشاه د مصر په دغه وخت كېن ريان بن وليد وو. چه د عمالقو د نسل نه وو. او په يوسف عليه السلام باندې ئى ايمان راوړې وو. او يوسف عليه السلام ئى وزير جوړ كړې وو. او د يوسف عليه السلام په ژوند كېن وفات شوې وؤ، اود ده د وفات نه بعد قابوس نومې سړې بادشاه

١ - څلورم حال

٢ - پنځم حال

شوی وو، او یوسف علیه السلام ورته دعوت د ایمان ورکړې وو، خو هغه ایمان نه وو راوړې ﴿يَمُزُّ﴾ دا متعلق دې ده (اشتراک) سره، او من په معنی د فی یا د باء سره دې یا جار مجرور حال دې ای کائن من اهل مصر ﴿لَا تُزَاوِي﴾ دا متعلق دې د قال سره او د دې نوم راعیل وو، او لقب نې زلیخا وو ﴿اَسْمَىٰ مَثْوًى﴾ خائسته ساته خائ د اوسیدو د ده، مکان، فراش، وغیره او دا کنایه ده د اکرام د یوسف علیه السلام نه په ابلغ طریقې سره ځکه چې څوک د چامکان او فراش وغیره خائسته ساتی نو په ټولو وجوهاتو سره نې اکرام کوی، غرض دا چه یوسف علیه السلام د غلامانو په شان مه ساته بلکه ډیر په اکرام او اعزاز سره نې ساته، او بعض وائی چه لفظ د (مثنوی) زائد دي، مطلب دادې چه د ده اکرام او اعزاز کوه اوخیال نې ساته ﴿عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَا﴾ یعنی زموږ د ضروریاتو په پوره کولو کښ به زموږ مدد کوی، کله چه تجربه نې اوشی، او الله تعالی ده ته لویه نفع په ذریعه د یوسف علیه السلام سره دا ورکړه چه ایمان نې راوړو ﴿اَوْ نَنْفِذُهُ وَلَدًا﴾ د دوی اولاد نه وو نو وې ویل چه دې به موږ خپل ځوی اوگرځوو، امام حاکم رحمته الله علیه په واسطه د سعید ابن منصور سره د عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت کړې دې، چه افرس الناس للثله، یعنی درې کسان ډېر لوی فراست والا وو، یو عزیز مصر، چه د یوسف علیه السلام په باره کښ نې اویل ﴿عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَا﴾ دویم: د شعیب علیه السلام لور چه پلار ته نې ﴿يَا أَيُّهَا اسْتَجِرْكَ﴾ خیر من ﴿اَسْتَجَبْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ﴾ ویلی وو، دریم، حضرت ابو بکر رضی الله عنه کله چه ئ حضرت عمر رضی الله عنه خلیفه جوړ کړو ﴿وَمَكَرَكَ﴾ هم دغه شان یعنی لکه څه رنگه چی موږ یوسف علیه السلام د کوهی نه اووېستلو نو دغه شان ﴿مَكَارٍ يُوسُفُ﴾ خائ او قوت او مرتبه ورکړه موږ یوسف علیه السلام ته په زمکه د مصر کښ (مکان) په معنی د (جعلنا له مکانا) سره دې، او د مکان نه مراد مکانه یعنی منزله او مرتبه ده، او متعارف مکان نه دې مراد، مقصود دادې چه د یوسف علیه السلام تمام مصائب او تکالیف په حقیقت کښ منزل مقصود او د عزت مقام ته د رسیدلو دپاره ذریعه او پوړی وې، رونه اگر که د ده د ذلیل کیدو کوشش کولو، لیکن الله تعالی ورته عزت ورکړو ﴿وَلَمَّا كَلَمَهُ﴾ او واو زانددې یا معطوف علیه مقدر دې، ای لکرمه ولعلمه ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ غَلِيبٌ﴾ ضمیر د امره، راجع دې الله تعالی ته او د امر نه مراد ټول امور دی، چه الله تعالی نې اراده کوی.

معنى الله ﷻ چه دکوم کار اراده کړې وی . څوک ئ نشی منع کولې . نو د يوسف ﷻ د عزت اراده الله ﷻ کړې وه . نو چا منع نه کړو . او قرطبی وائی چه ضمیر راجع دې يوسف ﷻ ته اود امر نه مراد نمکین دې په زمکه کښ اګر که روتړو ذلیل کولو . لیکن الله ﷻ ورله عزت ورکړو

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ﴾ دا پنځم حال دې . متعلق دې د امرأة العزیز سره او په دې کښ د يوسف ﷻ د طهارت او تقوی ذکر دي . اشد ، انتها د زمانې ده قوت جسمانی ته وائی چه د دیرسو کلونو نه د څلویښو کلونو پورې ده . او د ابن عباس ؓ نه مروی دی چه دلته ترینه مراد درې

دیرس کلونه دی . او دا قول قوی دې ﴿حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ د حکم نه مراد نبوت دې . او د علم نه مراد شریعت دې . دا قول د ابن عباس رضی الله عنه دې . او مجاهد ؓ ویلی دی چه د حکم نه

مراد عقل او فهم دې او د علم نه مراد نبوت دې ﴿وَكَذَلِكَ نَبِّئُ الْمُحْسِنِينَ﴾ که د حکم نه مراد یا د علم نه مراد نبوت شی نو د محسنین نه مراد انبیاء دی ، او د جزا نه مراد د هلاکت نه بچ

کول او اعلی مقام د عزت او فلاح ته رسول دی . یعنی څه رنگه چه مونږ يوسف ﷻ د هلاکت نه بچ کړو او اعلی مقام د عزت ته مو ورسولو . نو دغه شان معامله د ټولو انبیاء سره ده . او

دا مطلب نه دې چه محسنینو ته د احسان په بدله کښ نبوت ورکولې شی . ځکه چه نبوت کسبی شي نه دې چه د احسان په بدله کښ ملاو شی ، او که د حکم او علم نه مراد نبوت نه

وی نو بیا مطلب دادې چه څوک احسان کونکې وی او تقوی کونکی وي نو الله ﷻ به ورته حکم او علم ورکړی . یعنی فهم د دین او علم د دین . لکه د حسن بصری نه روایت دې ، من

احسن عبادة ربه فی شبیته اعطاه الله الحکمة فی اکنهاله . یعنی څوک چی په ځوانی کښ د الله ﷻ عبادت په څه طریقه سره کوی نو الله ﷻ به ورته په زمانه د کهولت کښ حکمت (د دین صحیح پوهه) ورکوی

وَرَاوَدَتْهُ الْيَئِىَ هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ

او مطالبه وکړه د ده نه هغې ښځې چه دې د هغې په کور کښ وو د ده د نفس په باره کښ او بند ئ کړې ټولې دروازې

وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ۖ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي

او وي ويل دلته راشه تا ته وایم . وه ويل يوسف پناه نیسم په الله تعالی سره . بیشکه هغه خدا پالنه کوی

أَحْسَنَ مَفْوَاعٍ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ۝ وَلَقَدْ هَمَّتْ

بأنه كرى ئ دى خائى د اوسدلو خما . بيشكه نشى كامايدي ظالمان او خامخا به تحقيق سره هغى بغه اراده كرى وه

بِه ۚ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ ۚ كَذَلِكَ

د يوسف . او اراده به كرى وي هغه د دې كچرې نه ئ وي ليدلې دليل د رب د طرف نه . دغسى مونږ اوسانه ده لره

لِقَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ ۚ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ۝

د دې لپاره چه واروؤ د ده نه بد كار او بې حياني . بيشكه دې زمونږ د بندگانو مخلصينو نه وو

﴿وَرَوَدَتْهُ الْمَلَأُ﴾ (راود) باب مفاعله دې په اصل كېن په معنى د جاء وذهب لطلب شئ ،

سره دې ، او مراد ترينه ، التحمل لمواقفته اياها ، په چل ول او ټگى سره خان ته مائل كول دى .

او مفاعله كله د طرف واحد نه وي . كله چه د يو طرف نه فعل وى اود بل طرف نه سبب د فعل

وى لكه مداواة الطبيب ، مطالبة الدائن ، محاطلة المديون نو سبب د فعل قايم دې په مقام دفعل

باندي نو دلته د يو طرف نه طلب وو ، او د بل طرف نه سبب د هغې وو . چه حسن او جمال د

يوسف ؑ دى . مطلب دادې چه دې خزې په چل ول او ټگى سره د يوسف ؑ خان ته . د

مائل كولو كوشش او كړو لكه بعض مفسرينو ويلي دى چه هغې خزى د يوسف ؑ دويختو

صفت شروع كړو چه دا ډير ښكلې دى . نو يوسف ؑ اويل چه په مرگ سره به دا دانسان نه

اول اودورپړى . بيا ئى ورله د سترگو صفت كول شروع كړل . نو يوسف ؑ اووئيل چه د

مرگ نه پس په قبر كېن به دا اول په مخ رابهپړى . بيا ئى ورله دمخ صفت شروع كړو چه دا ډير

خايسته دې نو يوسف ؑ اووئيل چه داهم د خاؤرو دپاره دې . غرض دا چه په دې چل ول

سره ئى يوسف ؑ خپل خان ته د مائل كولو كوشش كولو ﴿وَعَلَّقَتِ الْآبُزَابُ﴾ تشديد په

(عَلَّقَتْ) كېن د تكثير دپاره هم كيدې شى ، خكه چې دروازى ډيرې وې . لكه روايت دې چه

اووه دروازې وې . او د مبالغې دپاره هم كيدې شى . يعنى ټولې درواې ئى مضبوطې بندي

كړې وې هر كله چه يوسف ؑ په دې اشاراتواو كناياتو سره د هغې طرف ته مایل نه شو . نو

صريحى حكم ئى او كړو چه ﴿وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ﴾ (هيت) اسم فعل دې په معنى د اسرع يا تعال

سره . يعنى زما خنك ته زر په جلد ئ راشه ﴿لَكَ﴾ تاته وايم صراحة خكه چې ته په كناياتو

پوه نشوي . لام د بیان دپاره دې . اودا زور دار الفاظ د تاکید دپاره دی . په امتثال د امر کښ **﴿قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ﴾** دامفعول مطلق دې . په اصل کښ اعوذ بالله معاذاً دې . یعنی پناه نیسم په الله سره . پناه نیسل . یعنی د کوم کار چه ته خواهش لرې دا ډیر قبیح دې . څه په الله **﴿سره﴾** د دې نه پناه غواړم . نو په دې کښ یو سبب د اجتناب ته اشاره ده **﴿إِنَّهُ رَبِّي﴾** پدې کښ بل سبب ته اشاره ده چه د محسن په کور کښ خیانت کول ډیر قبیح کار دې . ضمیر د (الله) ضمیر شان دې اسم د ان دې . او **﴿رَبِّيَ أَحْسَنَ مَثْوًى﴾** جمله خبر د ان دې . او د رب نه مراد الله **﴿سره﴾** دی . یعنی د الله **﴿ناقرمانی نه شم کولې﴾** . یاترینه مراد سید یعنی عزیز مصر دې . یا ضمیر د (الله) راجع دې زوج ته . او رب په معنی د مربی اوسید سره دې . یعنی دا ستا خاوند زما مربی دې . چه زما د اوسیدلو ځای ئی خاسته کړې دې . دهغه داحسان بدله په خیانت سره ورکول ډیر قبیح عمل دې . اوبعض وائی چه ضمیر راجع دې الله **﴿سره﴾** ته او (رَبِّيَ) ورله خبر دې او (احسن مَثْوًى) دویم خبر دې

په دې آیت کښ اطلاق د رب په غیر دالله **﴿سره﴾** باندې شویدي . او په حدیث د مسلم کښ دی چه غلام دې خپل مولی ته رب نه وائی اومولی دې خپل غلام ته بنده نه وائی . او بعض علماء وائی چه دا ممانعت په شریعت محمدی **﴿کښ دې﴾** ځکه چې په شریعت محمدی **﴿کښ دې﴾** د شرک نه هم ممانعت دې . او دهغه اشیائو نه هم ممانعت راغلې دې . چه ذرایع د شرک یاموهم د شرک وی . او په مخکنی شرائعو کښ خو د شرک نه په سختی سره منع راغلې ده . لیکن په اسبابو او ذرائعو باندې پابندی نه وه . او بعض علماء وائی چه اطلاق د رب په غیر الله باندې ناجائز دې په هغه وخت کښ چه مطلق وی . یا ئی اضافت عامه شوې وی . لکه رب العالمین او رب الناس . چه اضافت خاصه ئی شوې وی . لکه رب الدار . رب الثوب . وغیره . نو بیانی اطلاق په غیر الله باندې جائز دې .

﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ يَدُكَ﴾ لام موطنه للقسام دې او (قد) د تحقیق دپاره دې **﴿وَهُمْ يَبْهَتُونَ﴾** په دې کښ دوه توجیهات دی : اول په (وَهُمْ يَبْهَتُونَ) کښ تعلیقی حکم دې . یعنی (أَوْ هُمْ يَبْهَتُونَ) جزاء مقدمه ده او **﴿لَوْلَا أَن تَمَّ﴾** شرط موخر دې . یعنی یوسف علیه السلام به قصد او هم کړې وی که چرې برهان د رب ئی نه وې لیدلې . لیکن په دې دا اعتراض واردیږي چه تقدیم دجزا په شرط باندې جائز نه دې . لیکن دا خبره متفق علیه نده . نحاۃ بصرینو اوبعض

کوینو د جواز قول کړې دې، او بعض ۵ عدم جواز قول کړې دې، لیکن بهر د داده چه جزاء د شرط دپاره محذوفه شی، او ماقبل مذکور په هغه محذوف دلیل دې، او تقدیر د عبارت دادې چه (ولاء ان رءا برهان ربه لهم ها) که چرې یوسف علیه السلام برهان د خپل رب نه وې لیدلې نو هم او اراده به ئې کړې وې، لیکن برهان د رب ئې اولیدلو، نوهم ئې ندې اودا توجیه به نزد د محققینولکه امام رازی وغیره شو غوره ده ځکه په دې کس د یوسف علیه السلام کمال براءت او کمال مدح ده، نو اراده او خیال د گناه ئې په زړه کس ندې راغلې، او د دې تائید د مابعد نه معلومېږي ﴿كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ﴾ ځکه د دینه نه معلومېږي چه سوء او فحشاء د یوسف علیه السلام نه اړولې شوی دی اوده ته نزدې ندې راغلې، دویم ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ يَوۡسُفُ بِمَا﴾ جدا جمله ده، او ﴿لَوْلَا اَنۡ رَّاهَا﴾ جدا جمله ده، چه جزا ورله مقدره ده چه (لَفَعَلَ مَا هُمۡ بِهَا) دې، او په (هم ها) کس حکم تعلیقی نه دې او معنی ئې داده چه زلیخې قصد کړې وو. د یوسف علیه السلام او یوسف علیه السلام هم قصد کړې وو د زلیخې چه چرته برهان درب ئې نه وې لیدلې نو هغه کار به ئې کړې وې. چه د هغې قصد ئې کړې وو، نوپه دې توجیه باندې دا سوال واردېږي چه دامنافی دې د عصمت د انبیاؤ سره چه قصد او کړی د ناجایز فعل، جواب دادې چه (هم) دوه قسمه دې یو قسم هم ثابت دې هغه په معنی د عزم او قصد اختیاری سره دې، نو دا قسم (هم) د زلیخا وو، په دلیل د ماقبل سره چه ذکر د (راودته) دې، او د ((غلقت الابواب)) او د ((قالت هیت لك)) او په دلیل د دې سره چه لام موطنه للقسم دې او (قد، ذکر شوي دې. او دویم قسم هم عارض، هغه دادې چه په زړه کس بې اختیاره د گناه وسوسه راشی یا طبعی غیر اختیاری میلان یوخیز ته راشی لکه د تگی سری میلان اوبوته او دا دویم قسم هله معصیت او منافی د عصمت سره دې چه عمل پرې او کړی، او چه عمل پرې اونه کړی نو دا گناه نه ده. ځکه دا غیر اختیاری شی دې، بلکه دا موجب دمزید اجر دې، د روزه دار چه په گرمی کس اوبو ته شوق کیږي اونه ئې ځکی نو دا موجب د اجر دې او دارنگه نوجوانان چه په وقت د کمال د قوت شهوانیه کس د حرام فعل نه اجتناب کوی نو دا موجب دمزید اجر دې، او د یوسف علیه السلام هم دا قسم (هم) وو، چه په درجه دوسوسه او طبعی میلان کس دې او بعض وائی چه ﴿وَهَمَّ بِمَا﴾ کس مفعول د (هم) مقدر دې او بها په معنی د منها سره دې تقدیر د عبارت دارنگې دې چه: وهم الفرار، الخلاص، منها ﴿لَوْلَا اَنۡ رَّاهَا بِرُءُوسِ رَبِّهٖ﴾ د برهان په باره کس مختلف اقوال دی

لکن به هغې کښ ديو قول د متعین کولو دپاره قطعی دلیل نشته چه هم دغه مراد شی
 یسنا . د ابن عباس رضی الله عنه او مجاهد رضی الله عنه او سعید ابن جبیر رضی الله عنه محمد بن سیرین او حسن بصری
رضی الله عنه مروی دی چه الله تعالی په طور د معجزې سره په دغه ځای کښ د حضرت یعقوب رضی الله عنه
 صورت په داسی طریقی سره حاضر کړو چه د لاسونو گوټې ئی په غاښونو کښ نیولې وې.
 اوبعض وائی . چه یوسف رضی الله عنه چت ته اوکتل نو دا آیت ئی پکښ لیکلې اولیدلو ﴿وَلَا تَقْرَأُ
 الزَّيْلَ إِنَّهُ كَانَ فَنِيئَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾ او بعض مفسرینو ویلی دی چه د زلیخا په مکان کښ بت
 وو . هغې بری پرده اچولې وه . نو یوسف رضی الله عنه ترې په دې باره کښ تپوس او کړو نو هغې او
 ونل چه دا زما معبود دی . دده په حضور کښ ماته د گناه نه حیا راځی . نویوسف رضی الله عنه
 اوفرمايل چه زما معبود د دې نه زیات د حیا مستحق دې . او بعض مفسرینو ویلی دی . چه د
 یوسف رضی الله عنه نبوت او علم د شریعت او معرفت الهی او داستحضارد الله تعالی دابرهان دې . اودا
 قول زیات غوره دې ﴿كَذَلِكَ﴾ دا اشاره د تثبت او استقامت ده . یوسف رضی الله عنه ته چه دما قبل
 نه فهمیری . اود دې نه روستو (ثبته) مقدر دې یعنی په مثل د دغه تثبت مونږ اوساته ده لره
 ﴿لِنَصْرِفَ عَنْهُ الشُّرُوءَ وَالْفَحْشَاءَ﴾ ددې دپاره چه واره وو مونږ د ده نه سوء اوفحشاء . د سوء نه
 مراد خیانت دې یا مقدمات د زنا دی لکه قبله . لمس . نظر بشهوه او فحشاء نه مراد زنا ده .
 دلته (لنصرف عنه) ذکر شوې دې . او (لنصرفه) ندی ویلې شوی . په دې کښ مبالغه ده په
 براءت د یوسف رضی الله عنه کښ یوسف رضی الله عنه خو د نبوت په وجه د گناه نه محفوظ اړولې شوې وو .
 لیکن گناه دې راگیر کړو نو مونږ ترې نه د گناه جال وارولو ﴿إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا﴾ یعنی یوسف رضی الله عنه
 دهغه بندگانو د زمرې نه دې چه خالص کړې شوې وو . لکه ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي مِصْرَ وَكَرِيَ الْكَلْبُ﴾
 سورة ص آیت ۴۶ . د مخلصینو حفاظت د شیطان د اغواء نه الله تعالی کوی . لکه ددې اقرار
 شیطان په خپله کړی دی ﴿قَالَ فِعْرَكَ لَا فَيْتَنَهُمْ آخِرِينَ﴾ ﴿لَا يَصَادَكَ مِنْهُمْ الْمُتَخَلِّصُونَ﴾ ﴿۷۳﴾

وَأَسْتَبْقَا الْهَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصُهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيْمَا سَيْدَاهَا

او دواړو منډه کړه دروازی ته او وشلوؤ دې ښځې قميص د هغه د شاترف نه او بیا موند دواړو خاوند د دې ښځې

لَنَا الْهَابُ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسَجَّنَ

دروازی سره . وه ویل دې ښځې چه نده سزا د هغه چا چه غواړی ستا د کور والا سره بد کاری مگر دا چه قید کړې شی

أَوْ عَذَابٍ أَلِيمٌ ۝ قَالَ هِيَ رَاوَدَّتْنِي عَنْ نَفْسِي

یا عذاب دردناک وہ ویل یوسف چه دے؟ خما نہ خواہش کریدی، چہ ما غافل کری د حفاظت د نفس خما نہ

وَشَهِيدَ شَاهِدٍ مِّنْ أَهْلِهَا ۚ إِنَّ كَانَ قَرْيَضُهُ قَدْ مِّنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ

او گواہی وکرہ یو گواہی کونکی د اہل دے دے نیخی۔ کچرے وی قمیص د دہ شلیدلی د مخی طرف نہ نو دا بنخہ بہ رستی وی

وَمُؤْمِنٍ الْكَذِبِ ۝ وَإِنْ كَانَ قَرْيَضُهُ قَدْ مِّنْ كَثِيرٍ فَكَذَّبَتْ وَهَوَّ مِنَ الظُّلُمِ ۝

او یوسف بہ دروغ غزن وی او کہ وی قمیص د دہ شلیدلی د شا طرف نہ نو دا بنخہ بہ دروغ وانی او یوسف بہ رستی وی

﴿وَأَسْتَبَاكَ﴾ یوسف دخیل خان د بیچ کولو دپارہ دروازے طرف تہ منہہ کرہ نو زلیخی ورپسے منہہ کرہ دنیولو دپارہ، نویوسف دنی لاس تہ رانغی او قمیص نی اونیولو، یوسف دقوت سرہ بہر تہ منہہ کرہ نو د شاہ طرف نہ ئ ورلہ قمیص اوستولو او اتفاقاً دغہ خائی کبش خاوند ددی یعنی عزیز مصر ولاړو، نوچہ دا واقعہ ئ اولیدلہ نو زلیخی دخیل خان نہ دتہمت دفع کولو دپارہ اولتہ بہ یوسف بانڈی الزام اولگولو، چہ ما بہ خیلہ کمرہ کبش ارام کولو او یوسف بہ ما پسے د غلط خیال بہ نیت راغی نودہ تہ سزاورکول پکار دی، اوہغہ سزا داچہ قید کرے شی، زلیخی یو دا جرم اوکرو چہ یہ یوسف بسے ئی منہہ کرہ او بل دا چہ یوسف دقوت سرہ قمیص نہ اونیوہ، او یوسف بہر طرف تہ زور کولو دبیچ کیدو دپارہ زلیخی روستو راخکلو نو قمیص ئ اوشلیدلو، او بل داچہ بہ دہ ئ بدنامی اولگولہ ﴿سَدَّكَ﴾ یعنی خاوند دے ﴿لَدَاكَ﴾ باب ئی دلته مفرد ذکر کرو او مخکبش بہ (وغلقت الابواب) کبش جمع ذکر شوے دے ځکھ چې د خروج دپارہ یوہ دروازہ ہم کافی دے، او د راگیرولو دپارہ تولے دروازے بندول ضروری دی، او بہ بعض تاریخی روایاتو کبش دی چہ دروازے تولی تالہ کرے شوے وے، او یوسف خیل مقدور کوشش اوکرو نو اللہ ور تہ لار کولائے کرہ، د بندہ بہ ذمہ بانڈی حتی المقدور کوشش ضروری دے، او نتیجہ داللہ دپہ اختیار کبش دہ، زمونہ شیخ الہند رحمہ اللہ چہ د انگریز بہ جیل کبش وو نو د جمعی بہ ورخ بہ ئی اودس اوکرو خان بہ ئی تیار کرہ دجمعی مونخ تہ اود جیل دروازے پورے بہ راغی، او بیا بہ ئی داللہ پہ دربار کبش دا سوال اوکرو چہ یا اللہ دازما وس او قدرت وو، نو اختصار سا بہ لاس کبش دے، داللہ درحمت تہ څہ بعیدہ نہ وہ چہ د جیل دروازہ ئی ورنہ کرامت

کولاًؤ کړې وې . لیکن الله دوی ته د استقامت عالی مقام ورکړې وو . چه خپل عمل نی نه سرخودو . اودا دکرامت نه ډیر اوجت مقام دې . نو د دې وجې نه به دوی هره جمعه دغه عمل مسلسل کولو . او نتیجه به شی په نظر نه راتله

﴿قَالَ هِيَ رَوَدَّتْنِي عَنْ قَبْرِي﴾ په دیکنب یوسف ﷺ خپله صفائی پیش کوی . او ددینه دامعلومیری چه په چا باندې د دروغو تهمت اولگی نو د خان صفائی بیانول د انبیاء سنت دی . نویوسف ﷺ خپله صفائی پیش کړې وه . ویل نی چه ددې خزې دعوه غلطه ده . بلکه حقیقت دادې چه هغې خما نه د غلط فعل مطالبه کړې وه . اوزه ترینه تختیدلې یې ﴿وَشَهِدَ شَاهِدَيْنِ أَهْلِيهَا﴾ دلته د شهادت نه مراد فیصله او حکم دې او مصطلحه معنی نده مراد او د شاهد په باره کنب دمفسرینو دوه قوله دی . یوقول دادې چه دا وړوکې بچی وو . د زلیخې ابن الخال وو . یعنی د ماما خوی نی وو . او عمرنی درې میاشتی وو . الله ﷻ گویا کړو . په برات دیوسف ﷺ نواول خو د ماشوم بچی خبرې کول په حق د یوسف کنب یوه معجزه شوه دیوسف ﷺ دپاره . او دا مناسبه ده دپاره د اظهار د برات دنی . او بل دا چه داگواهی نهایت حکیمانه اوعاقلانه انداز کنب وه . ابن الجریر اوابن الکثیر وغیره ډیرومفسرینودا قول غوره کړې دې . او په مسند احمد . صحیح ابن الحبان . اوامام حاکم په مستدرک کنب د دې روایت د ابن عباس ؓ نه کړې دې او امام حاکم په روایت د ابوهریره ؓ هم نه نقل کړې دې . او صحیح علی الشرط الشیخین نی ورته ویلیدې . اودویم قول دادې چه داشاهد د زلیخې ابن العم . یعنی د تره خوی وو . او حکیم . دانا . ذی رانی سرې وو . چه دعزیز مصر سره به وو . اود هغه مشیروو . نو ده د دواړو فریقینوپه مینځ کنب حکیمانه انداز کنب د فیصله کولو طریقه اوخودله چه په علامې سره فیصله دې اوشی . داحتافو په نزد په یو مقدمه کنب صرف په دې علامې سره قطعی فیصله خونشی کیدې . البته مؤید کیدې شی . اوجه شهادت نه وی نوحاکم په علامې اوفرینې سره فیصله کولې شی لکه په هدایه کنب د دې ډیرنظائر موجود دی ﴿إِنْ كَانَتْ قِيَصُهُ فَمِنْ قَبْلِي﴾ یعنی که قیص دمخکنب طرف نه خیرې وی . نویابه داخه ریشتنې وی خکه چې دې به خپله دفاع کوله اوکه شا طرف نه خیرې وی . نویوسف ﷺ به ریشتنې وی خکه چې دې به تختیدلو او خزی به د شا طرف نه نیولې وی

فَلَمَّا رَأَىٰ قَبِيضَهُ قَدْ مِنْ ذُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ ۚ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٥٠﴾

بس هر کله چه ده (عزیز مصر) ولید قمیص ده شلیدلی د شاطرف نه وی ویل چه دا د مکر ستاسو نه دی بيشکه د زناتو مکر لوئی وی

يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا ۖ وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ ۚ إِنَّكَ كُنْتَ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٥١﴾

ای یوسفه ! مخ واره و د خورولو د دي خبرې نه ، او ای ښځې معافې وغواړه ځما نه د دي جرم خپل بيشکه ته ئی د خطا کارو نه

﴿فَلَمَّا رَأَىٰ قَبِيضَهُ﴾ هر کله چه قمیص ئی ولیدلو چه د شاطرف نه خبرې دي ، نو عزیز

فیصله او کړه چه ﴿إِنَّهُ﴾ ضمیر دي مذکور ما جری ته راجع دي یعنی د ما جری عمل او دا قول

چه ﴿مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُصِيبَهُ أَوْ يُعَذِّبَهُ أَلَيْسَ﴾ داستاسو مکر دي چه غلط کار دي په

خپله کړې دي او منسوب کوي ئی یوسف ﷺ ته ﴿إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ﴾ دینی ﷺ ارشاد دي د خزو په

حق کښې چه (مراعت ناقصات عقل ودين اذهب للب الرجل الحازم من احدكن) یعنی تاسو په

عقل او دين کښې د ناقص کيدونه علاوه د هونسيار سړی عقل خرابونکې ښ او عقل مند سړي

په چکر کښې اچوي اگر که په خپله ناقص العقل ښ ، او بعض علماؤ ویلی دی چه زه د خزو د

مکر نه زیات خوف کوم دشيطان د مکر نه ، ځکه چې الله ﷻ فرمائی چه (ان کيد الشيطان كان

ضعيفا) او د خزو په باره کښې الله فرمائی چه ﴿إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ﴾ مقصود دادي چه سړی نه د مکر

د خزو نه خطر زیاته ده ځکه په خزو کښې د ناز انداز یوه خاصه ماده پرته ده ، او د نارینه په

زړه کښې ورته طبعی میلان او کشش دي نو د خزو سره داعظیمه حربه ده چه سړي پرې د هوکه

کيږي ، اود دي نه علاوه شيطان دوي خپل وسائل جباثل گرځولی دی او په حدیث کښې دی چه

(ما یس الشیطن من احد الا اتاه من جهة النساء) یعنی شيطان چه د چا د گمراه کولو نه نا

أمیده شی نو د خزو په ذریعه سره ئی گمراه کولو دپاره راشی ، او د آیت مطلب دا نه دي چه د

خزو مکر د شيطان د مکر نه هم زیات دي ، ځکه شيطان لعین د ټولو قبايحو مرکز دي او په

سورت نساء کښې چه ئی ((ان کيد الشیطن کان ضعيفا)) ویلیدی ، نو د هغې مطلب دادي چه د

شیطن مکر په مقابله د تدبیرد الله ﷻ کښې ضعیف دي او دا مطلب نه دي چه د شيطان مکر

ضعیف دي دخزو د مکر نه ، او د خزو مکر ته ئی چه عظیم ویلیدی نو په نسبت سره مکر د

رجالوته ئی ویلیدی ﴿يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا﴾ هر کله چه عزیز مصر ته واضح شو برامت د یوسف

یوسف او غلطی د خزی نویوسف ته یې اوویل چه دا واقعه پته اوساته چه زما ډیره رسوائی او بدنامی ونه سی . او خزی ته یې اووئیل ته معافی وغواړه ځماته . یا د یوسف نه . یا د الله نه ځکه چې دوی خواله منلو سره د شرک نه **﴿يَنْتَقِلُ بَيْنَهُمَا﴾** خطا په ډیرو قسمونو سره ده . یو داده چه د گناه کار په اراده سره اوکړی نودا خطا کامله ده . او بل قسم دادې چه اراده نې د نیک کار وی او په خطا سره ترینه غلط کار صادرشی لکه په حدیث کښ دی من اجهد فاعطا فله اجر . او بل قسم دادې چه اراده نې د بدکاری او صادرشی ترینه نیک کار . دلته مراد اول قسم خطا ده . او عزیز مصر چه باوجود د دې نه چه غلطی د خزی ورته ښکاره شوه بیا یې هم صرف دومره یې ورته اووئیل چه ته ځماته معافی او غواړه او هیڅ سزا یې ورته ورنه کړه نوبه دی کښ دا احتمال شته چه الله د ده نه پدې خبره کښ غیرت او غصه سلب کړې وی . دپاره د لطف په یوسف او دا احتمال پکښ هم دې چه دې بې غیرته وو . لکه په شهرتو کښ او په غټو خلقو کښ داسې خصلت په کثرت سره مشاهده کیږی . اوداهم احتمال دې . چې دې حلیم او نرم مزاج وو . اود دغه زمکې او وطن خصوصیت نرم مزاجی ده . لکه داهم مشاهده ده چه د بعض ملک خلق ډیر نرم مزاج وی او د بعض ملک خلق ډیر سخت مزاجه وی . لکه علامه آلوسی لیکلی دی چه بعض ملوک دمغرب خپلو مجلسیانو سره ناست وو او په کور کښ یې ماشومې بچي دپردې نه روستو یو غزل ویله نو بعض مجلسیانو وزیرانو اووئیل چه دا خو ډیر خائسته اواز دې غزل دې دوباره وه وائی . و بادشاه غصه شو او کورته لاړو او د ماشومې بچي سر یې پریکړو او په پلیت کښ یې راوړو او هغه کس یعنی وزیر ته یې وه وئیل چه دې سرته وه وایه چه تاته غزل وه وائی . نو وزیر ډیر زیات خفه شو او بیمار شو ډیره زمانه بیمار وو ، او بیا مړ شو .

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ

او وه ویل ښځو په ښار کښ چه ښځه د وزیر مطالبه کوی د خپل غلام نه د هغه نفس . په تحقیق سره

شَفَعَهَا حُبًّا ؕ إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝ فَلَمَّا

د دې د زړه په پردو کښ تنوتې دې محبت د هغه . بیشکه مونږ وینو دې لره په خطای ښکاره کښ پس هرکله

مَوْصَفٍ بِمَكْرِهِمْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ وَاعْتَدْتُمْ لَهُمْ مُتَعَاً وَآتَتْ كُلُّ وَاحِدَةٍ

چه دی و او ریدلو طعن د هغوی نو وې لیرلو قاصد دوی ته او تیارئ کړو د دوی لپاره مجلس، او ورئ کړه هرې یوې ته

فَمِنْهُمْ سَكِينًا وَقَالُوا أَخْرِجْ عَلَيْنَ ، فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْثَرْتَهُ

د هغوی نه، چاره او وې ویل یوسف ته، راوزه دوی ته، پس هرکله چه دوی هغه ولیدلو نو ډیر لوی ئ وگتړلو به بناست کئ

وَقَالُوا أَبَدُتُمْ لَنَا وَلَكِنْ خَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

او پرې ئ کړل لاسونه خپل، او وه ویل دوی پاکئ ده الله تعالی لره دا خو ندې بشر، ندې دا مگر فرشته عزتمند دې

﴿وَقَالَ يَسُوْفُ فِي الْمَوْصُو﴾ داشپېرم حال دې او په دې کئس بیان د طعن د خزو دې، په زلیخې

باندې د عزیز مصر دا کوشش وو چه دا معامله پته پاتې شی او خما بدنایم ونه شی، لیکن

زنانه په نشر اشاعت کئس ډیرې تیزې دی، یوه خزه بلې ته د خه راز خبره اوائئ او بیا ورته

اوائئ چه دا تاسره امانت دې او بل چاته ئ مه وایه، نو هغه ئی بلې ته په دې طریقه اوائئ،

اوبله ئی بلې ته په دې طریقه اوائئ، نو راز فاش شی، نو د زنانو په طریقه سره خبره مشهوره

شوه، نو دوی په زلیخې باندې طعن ویل شروع کړو چه د دې خاوند شته دې او معزز

شخصیت یعنی عزیز مصر دې اودا بیا هم د بل چاسره بلکه د خپل غلام سره محبت او یارانه

کوی، او بیا ئی په داسې طریقه سره کوی چه هغه ورته توجه نه کوی اودا ورته چل وژ

جوړوی او د هغه محبت د دې په زړه کئس ننوتلې دې ﴿يَسُوْفُ﴾ کئس تانیث عرضی دی حقیقی

نه دې، نودې وجې نه فعل ورته ندې مونث شوې ﴿قَدْ شَفَعَهَا حُبًّا﴾ (شفغ، په معنی د (دخل

شغاف قلبها) سره دې او شغاف د زړه دپاسه نړئ پردې ته وائی او ضمیر په (شفغ، کئس راجع

دې یوسف ؑ ته او (حُبًّا) ترې تمیز دې، او تمیز د فاعل نه په اصل کئس فاعل وی، نو د ﴿قَدْ

شَفَعَهَا حُبًّا﴾ معنی داشوه چه (دخل حبه شغاف قلبها) یا (شق حبه شغاف قلبها)، (روح، یعنی

ننوتې دې محبت د یوسف ؑ دننه په پردو د زړه د دې کئس، او خبرې کړی دی محبت یوسف

ؑ پردې د زړه ددې حتی چه رسیدلې دې دامحبت دننه زړه ته ﴿فِي سَكْنٍ لِّیْنٍ﴾ یعنی داداسې

غلط او کمینه حرکت دې چه واضح دې هر چاته.

﴿فَلَمَّا يَمِثَّ يَتَكْرِهِنَّ﴾ د مکر نه مراد طعن او غیبت دي ، او مکر ئی ورته ځکه اوبلو چه دوی دا خبرې ذریعه گرزوله دپاره د لیدلو د یوسف عليه السلام او د ملاقات د هغه یا د دې وجې نه چه دا غیبت وو. او غیبت هم پټ وی په شان د مکر . هرکله چه زلیخا خبر شوه چه خړې زم غیبت کوی او به ما باند طعن کوی ، نو د خپلې دفاع دپاره ئی دا منصوبه جوړه کړه چه هغوی نه ئی دعوت ورکړو. چه د عزیز مصر په کور کښ د هغه بیگم ستاسو په اعزاز کښ دطعام انتظام کړې دي ﴿مُتَّكِنًا﴾ له ابن عباس رضی الله عنه نه ددې (۱) یوه معنی دا نقل کړې شوې ده چه مراد د دینه تکیا گانی او بالخونه دی (۲) او بله معنی ئی دانقل شوې ده چه مجلس د طعام دي. لکه دا عادت د متکبرینو دي ، او په حدیث کښ ترینه منع راغلي ده . روایت کړيدي ابن ابی شیبه د جابر رضی الله عنه چه ئی منع فرمائلي ده له خوړلو نه په گس لاس باندې او دخوړلو نه په تکیه سره (همی ان یاکل الرجل بشماله وان یاکل متکئا) (۳) او بعض وائی چه ددینه مراد خوراک دي (۴) او د مجاهد رضی الله عنه نه مروی دی چه متکئا هغه طعام دي چه په چاره باندې پري کولې شی ، ﴿يُرِيكُنَا﴾ چاره ئی د میوو پریکولو دپاره ورکړه ، یا د دغه زمانې تهذیب داووجه دوی به په چاره سره خوراک کولو. نو ظاهری مقصد ئی داوو، او په حقیقت کښ مقصود هغه دي چه روستو ذکر کیرې او هغه دا چه د یوسف عليه السلام په لیدوسره به بدحواسه شی ، نولاسونه به زخمی کړی. او دا خبره دوی ته واضحه شی چه زه د چاسره محبت کوم نو هغه معمولی شخصیت نه دي ﴿وَقَالَتْ أَخْرِجْ مُكْرِمًا﴾ یوسف عليه السلام په جدا کمره کښ وو، اونوي کیرې ئی په امر د زلیخې باندې اچولې وې، زلیخې ورته اووئیل چه رابهر شه ، یوسف عليه السلام ته په دې کښ څه غرض فاسد نه وومعلوم نوبهر شو، او اجنبی خزوته ئی نظر نه دي کړې ﴿فَلَمَّا رَأَتْهُ أَكْبَرَتْ﴾ یعنی هرکله چه دغه خزو یوسف اولیدلو نو ډیر لوی شخصیت ئی اوگټرلو ، او هیبت زده شوې د هغه نه . ځکه چه یوسف عليه السلام ته الله عزت اووقار هم ورکړې وو، او ظاهری حسن او جمال ئی ورته هم ورکړې وو. لکه په صحیح بخاری کښ دی چه یوسف عليه السلام ته شطر الحسن یعنی د ټولې دنیا نیم حسن ورکړې شوې وو، او حکایت دي چه یوسف عليه السلام به کله د مصر په کوڅو کښ تللو نو د مخ رنډا به ئی په دیوالونو خلیلله په شان د نمر د رنډا ﴿وَقُلْعَنَ لِيْرِيَهُنَّ﴾ یعنی د یوسف عليه السلام په لیدلو سره ئی هوش حواس داسې خراب شول چه خپل لاسونه ئی په چاره باندې زخمی کړل

اوپنه ورته اونه لیگیده. چه مونږ میوه پریکړه یا خپل خپل لاسونه ﴿وَقَدْ كُنَّ يَوْمَ﴾ داکلمه استعمالیږي په عرف کښ د تعجب دپاره. لکه سبحانه الله د تعجب دپاره استعمالیږي. لفظ د حاش په نزد د بعضو حرف دې او وضع شوې دې دپاره د استثنا او تنزیه. بیا اسم ګرځولې شوې دې. په معنی د تنزیه سره. او ابن حاجب وائی چه دا اسم فعل دې په معنی د بری سره. او ابو علی او ابن عطیه اونورو ویلی دی چه حاش صیغه د ماضی ده په معنی د جانب سره. حاشیه طرف او جانب ته وائی. نو د حاش دپاره فاعل ضمیر دې چه راجع دې یوسف ؑ ته. او لام په الله کښ د تعلیل دپاره دی ای جانب یوسف عن سوء والتهمة لاجل خوف الله (یا) مفادۀ ﴿إِلَّا مَلَكَ كَرِيمٌ﴾ داتشبیه ده د ملانکو سره په پاکدامنی کښ چه یوسف ؑ د ملانکو شاتنې یاک دې. ځکه چې ده دومره حسن او جمال او دومره خوانی او بې خطرې خلوت باوجود بیا هم د گناه نه بچ شو نو دا د فرشتو صفت دې. یا تشبیه ده په حسن کښ او ملانک اگر که دوی نه دی لیدلی خوف رشتې مشهورې دی په خانتست کښ. لکه شیطان مشهور دې په قباحت او بد شکلې کښ.

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِينَ لَمُتْنِي فِيهِمْ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ
وه ویل دې ښځې پس دا هغه دې چه تاسو زه ملاسته کولم په محبت د ده کښ. او خامغا په تحقیق سره ما مطالبه کړې وه د ده نه
عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيُصْجَتَنَّ
د ده د نفس پس ده خپل ځان وساته ځما نه. او که ونه کړل ده هغه چه څه ورته حکم کوم نو ضرور به جیل کړې شی
وَلَيَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ ۝ قَالَ رَبِّ السِّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ
او خامغا به شی دې عزونه وه ویل یوسف ای ږه ځما: جیل زیات خوښ دې ما ته د هغه کار نه چه دا ښځې ما هڅې ته رابلی
وَأَلَّا تَصْرَفَ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَضْبُ إِلَيْنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ۝ فَاسْتَجَابَ لَهُ
او که ته وانه ږهې ځما نه مکر د دوی څه به مائل شم دوی ته او شم به د ناپوهه خلقونه پس قبوله کړه د ده دعا
رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝ ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ
رب د ده نو واپوږی د ده نه مکر د هغوی بیشکه الله تعالی هرڅه اوری او په هرڅه عالم دې بیا هغوی ته دا مصلحت ښکاره شو

مِّنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّتُهُ حَتَّىٰ جِئْنِ ۝

روسو د لیدلو د نشانانو نه . چه دې جیل کړی د څه وخته پورې

﴿قَالَ فَذَلِكُنَّ الَّذِي﴾ زليخي خپله معذورتيا ظاهره کړه د خزو په مخکې په محبت د يوسف کښ ﴿وَلَقَدْ رَوَدْنَاهُ﴾ دا تصريح او اقرار دې په پاکوالي د يوسف ﷺ باندې ، او په خپل جرم باندې په حضور د خزو کښ ﴿وَلَكِنْ لَّمْ يَفْعَلْ﴾ دا دباؤ اچول د زليخي دې په يوسف باندې دويد کولو او ذليله کولو سره . او مقصود ئی د دينه خپل مقصد حاصلول وو ، يعنی وصال د يوسف ، يعنی تراوسه پورې خو ده څما خبره نده منلې خوکه آينده وخت کښ ئی هم اونه منله نو زه به دې قيد کړم د مصر د خزو په مخکې ﴿وَلَقَدْ رَوَدْنَاهُ﴾ دا اقرار او د ﴿فَاسْتَعْتَمَ﴾ اقرار په طريقه د مبالغې سره وشو ځکه چه باب افعال دلته کښ د زيادت او مبالغې دپاره راغلیدې . نو دا د يوسف ﷺ د کمال عصمت او عفت واضح ثبوت دې ﴿لَيَسْجَنَ وَيَكُونَا﴾ په اول کښ نون تاکيد ثقیله راغلیدې ، ځکه چه قيد کول واقع شويدي ، او په دويم کښ يعنی ﴿وَيَكُونَا﴾ کښ نون تاکيد خفيفه راغلې دې ځکه چه هغه متوهم وو ، نه دې واقع شوې ، يادا چه دا دويم داوول د توابو نه دې نون تاکيد خفيفه په صورت دنون سره هم ليکلې شی او په صورت د تنوين سره هم ليکلې شی ، لکه دلته کښ دا رنگه په (لنسفا) کښ ، هر کله چه زليخي دا بيان وکړو ، نو نورو خزو د شهر يوسف ﷺ ته ترغيب او ترهيب شروع کړو ، اووې ويل چه د خپلې سیدې ، محسنې سره احسان پکا ردې ، او ظلم پرې نه دې پکار نو ته ولې د هغې زړه سيزې اورحم پرې نه کوي ، او دا هم سوچ اوکړه چه د نافرمانۍ به څه انجام وی ، قدر ، عزت به دې ختم شی د جیل د پریشانو سره به مخامخ شي ، مفسرين وائی چه دوی خو په ظاهر کښ د زليخي دپاره سفارش کولو ، ليکن په حقيقت کښ د هرې خړې مقصود يوسف ﷺ خان ته ماييل کول وو ، نو ددې وجې نه يوسف وويل چه ﴿قَالَ رَبِّ اَنِجْنِيْ اَحْسَبُ اِلَيْكَ وَمَا يَدْعُوْنِيْ﴾ اې ربه زما جيل ماته زيات خوځ دې د هغې نه چه دا خزی ما رابلی هغې ته ﴿وَالَا تَقْرُبْنِيْ﴾ يعنی يا الله زه تاته محتاج یم په بچ کيدو کښ د گناه نه ، په ﴿يَدْعُوْنِيْ﴾ او ﴿كَيْدُنْ﴾ کښ اشاره ده ديتته چه دغه ټولو خزو د يوسف دپاره سفارش کولو ، يوسف جيل غوره کړو ځکه چې دا د گناه نه

دېچ کیدو ظاهری طریقہ او سبب وو. او هر کله چه دا ظاهر سبب کافی نه وو دالله ښه دمدد نه بغیر نو ځکه ده اووئیل چه ﴿وَلَا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ﴾. او د دینه دا معلومه شوه چه انبیا په خپل عصمت کښ محتاج دی الله ښه ته. او دا رنگه انبیا ښه په خپل عصمت مغرور ندی بلکه نظر ئی په حفاظت او صیانت د الله ښه باندې وی. او ددې نه داهم معلومه شوه. چه بنده لره ظاهری اسباب اختیارول ضروری دی. لیکن اعتماد پرې ورله نه دې پکار. او مقصود ﴿وَلَا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ﴾ نه دعا ده چه یاالله مایچ کړې د گناه نه او د دې وجې نه ئی ورته ﴿فَاسْتَجَابَ﴾ ذکر کړو. یعنی الله ښه ده دعا قبوله کړه. اود زنانو مکر ئی د ده نه واپرولو ﴿ثُمَّ بَدَأْ لَهُمْ﴾ یعنی دوی ته دا مصلحت ښکاره شو. چه یوسف ښه جیل ته کړی. اودا بیان دې د ﴿تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ﴾ دپاره ﴿فَإِنْ يَدْرَأْكَ الْكَاذِبُ﴾ د دې آیت نه مراد دیوسف ښه د برامت شواهد او دلائل دی چه یو په هغې کښ خبرې والې د قمیص وود شا د طرف نه او د دینه علاوه نور شواهد دوی ته ظاهر شو. یا مراد د آیات نه ملکی او شهری حالات دی. یعنی هر کله چه دوی د ملک حالاتو ته وکتل چه د عزیز مصر بدنامی زیاتیرې. او زنانه د یوسف ښه د ملاقات درخواستونه کوی. نو دوی ته دا مصلحت ښکاره شو. چه یوسف ښه جیل ته شی او د مینځ نه لرې شی. نو خلق به په دې باره کښ خبرې بس کړی. اود ملاقات درخواست به څوک نه کوی. او هم دارنگې په قید کولو دیوسف سره به عام خلق دا خیال او کړی چه خزه د عزیز مصر بې گناه ده او یوسف ښه قصوروار دې. او زلیخام په دې راضی شوه. ځکه چې یوڅو به د دې نه بدنامی لرې شی. او بل دا چه یوسف ښه د جیل سختی او وینی نو نرم به شی. نوځما مقصد به هم حاصل شی. نو ددې وجې نه ئی بې قصوره قید کښ واچولو. اوقصور وار ئی آزاد پریخودلو. لیکن الله ښه یوسف ښه په جیل کښ د ذلت او رسوائی نه محفوظ اوستاتلو. د خائسته اخلاقو سیرت. او صورت په وجه او د باطنی کمالاتو په وجه به ټولو د ده ډیر عزت او احترام کولو. حتی چه د جیل افسر ورته هم ویل ستا د خلاصولو اختیار ماسره نشته دې. نورچه څومره احترام ځما نه کیدې شی نو زه به ئی کوم. او په جیل کښ دننه په تا هیڅ پابندی نشته دې. او یوځل ئی ورته اووئیل چه ځما تاسره ډیر محبت دې. نو یوسف ښه ورته اووئیل چه ماسره محبت مه کوه ماسره چه چا محبت کړې دې. نو بیا په مایوتکلیف راغلې دې. په وړوکوالی کښ ماسره ترور ځما محبت او کړو نو د غلا تهمت ئی

راياندي اولگولولکه دغه قصه مشهوره ده، بيا راسره پلار محبت کولو. نورونړو کوهي ته اوغورزولم. او بيا راسره زليخې محبت کولو نو جيل ته ئي راوړسولم (ابن کثير) ﴿ثُمَّ يَأْتِيهِمُ فَاعِلٌ د بَدَأْ د بَارِهَ مَحْذُوفٌ دې چۀ (ان يُسَجِّنْ) دې. او ﴿لَيْسَ جُنَّةً﴾ قايم دې په مقام د فاعل باندې. ﴿حَتَّىٰ يَبْرُكَ﴾ الی حین یقطع فیہ کلام الناس، وذاك ان المراءة قالت لزوجها ان هذا العبد العبراني قد فضحنی فی الناس یقول لهم انی راودته عن نفسه وانا لا اقدر علی اظهار عذری فاما ان تاذن لی فاخرج فاعتذر واما ان تجسه کما جسنی فعند ذالك وقع فی قلب العزيز ان الاصلح جسه حتی یسقط عن ألسنة الناس ذکر هذا الحديث وتقل الفضيحة (شریفي)

او(حین) وقت ته ویلې شی چه متعین نه وی او بهتره داده چه ابهام باندې پریخودې شی. او بعض ئي تعین کړې دې. چه پنځه کاله وو. او بعض وائی چه اوه کاله وو. او بعض وائی چه دولس کاله وو. لیکن بهتره داده چه جزم اونه کړې شی. په متعین مقدار کښ

وَوَحَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَتْبَعُ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيتُ

او داخل شو د ده سره جيل ته ^{۱۰} دوه ځلې خدمتگاران. وه ویل یو د دوی نه ما ځان لیدلې دې په خوب کښ

أَعْمِرُ نَحْمَرًا ، وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرِيتُ أَحْمَلَ قَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا

چه د انگورونه سراب نچوروم. او وه ویل هغه بل چه بیشکه ما ځان لیدلې دې په خوب کښ چه اوجتوم په سر باندې دوی

تَأْكُلُ الظِّلْمَ مِنْهُ تَبَيَّنَا بِأَوْنِهِ ۖ إِنَّا كُنَّا مِنَ الْمُحْسِنِينَ ۝

خوړی مارغان د هغې نه. خبر کړه مونږ په تعبیر دې خوب بیشکه مونږ وینو تالره د نیکی کونکو نه

﴿وَوَحَلَ مَعَهُ السِّجْنَ﴾ او دا اووم حال دې په معیت د قیدیانو سره. چه یوسف ^{۱۱} په جیل کښ د خوب تعبیر نه مخکښ هغوی ته دعوت د توحید ورکړې وو

او دا دوه خادمان وود بادشاه چه نوم ئي ریان بن ولید وو. او دې د عربو عاریو د نسل عاد او ثمود نه د قبطی خاندان نه وو. او مفسرین وائی چه په یوسف ^{۱۲} باندې ئي ایمان راوړې وو. اود ده په زمانه کښ یوسف ته د مصر مکمل اقتدار ملاؤشوې وو. او د یوسف

﴿۱۰﴾ د وفات نه روستو بیا بل بادشاه راغې. خوهغه ایمان نه و راوړی. او دا دوه خادمان چه وونویو خباز «نانبائی» او بل ساقی وو. په دواړو الزام اولگیدلو چه دوی بادشاه ته به خوراک کښ زهر اچولی دی لکه ویلې شی چه څو مشرانو د مصر اراده کړې وه چه بادشاه قتل کړی. نو دې دواړو ته ئی رشوت ورکړو چه په روټن او شرابو کښ ورته زهر ورکړی. بیا ساقی پښیمانه شو. او په شرابو کښ ئی زهر وانه چول او نانبائی واچول. نوهر کله چه روټن بادشاه ته حاضره شوه. نو ساقی اوونیل چه دا روټن مه خوره په دې کښ زهر اچولې شوی دی. او نانبائی ورته اوونیل چه په دې شرابو کښ ئی درته زهر اچولی دی. بادشاه ساقی ته اوونیل چه دا شراب ته اوسکه نوهغه اوسکل اونقصان ئی ورته اونه رسیده اونانبائی ته ئی اوونیل چه دا روټن اوخوره نوهغه انکاراوکړو نوبادشاه دوی دواړه جیل ته لیږلی وو د تحقیق د حال دپاره. نانبائی خو مجرم وو اوپه ساقی باندې تهمت و اومجرم نه وو. اوپه یوسف باندې نه تهمت وواو نه مجرم وو﴿وَإِنَّ آيَاتِنَا﴾ ابن عباس ؓ او د جمهور مفسرینو په نزد خوب ئی په حقیقت کښ لیدلې وو. او د عبدالله بن مسعود ؓ نه روایت دې چه په حقیقت کښ ئی خوب نه وولیدلې خو محض دا د یوسف ؑ د صداقت معلومولو دپاره ئی امتحان کولو. بنا په قول د جمهورو مفسرینو هرکله چه دوی داخوب اولیدلو نو د یونیک صالح انسان په طلب کښ شول چه دوی ته د دوی د خوب تعبیر ورکړی. نوپه ټولو قیدیانو کښ ئی نظر واچولو نو د یوسف ؑ د عبادت. تقوی. اخلاق. صداقت نه ډیر متاثره شو. نوهغه ته ئی اوونیل چه مونږ ته زمونږ د خوب تعبیر بیان کړه ﴿أَفَصِيرُ حَمْرًا﴾ د خمر نه مراد انگور دی چه دهغې نه شراب جوړیږی ﴿إِنَّا نَزَّلَكَ مِنَ السَّجِينِ﴾ یعنی تعبیر د خوب ډیر په څه طریقه سره کوې. قیدیانو به چه څه خوب لیدلو نویوسف ؑ به ئی تعبیر کولو. اوهغه به بالکل صحیح وو. یادا معنی چه ته ډیر نیک ئی د صوم صلوٰه او عبادت په اعتبار سره. ډیر نیک سلوک ساتی د ملگرو سره. یوسف ؑ به د ملگرو خدمت کولو او قیدیانو ته به ئی تسلی ورکوله

قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُزْزَقُونَ إِلَّا تَبْتَائُمَا وَيَقْوِيكُمَا

ودهیل یوسف چه لا به نوی راغلې تاسو ته طعام چه تاسو ته درکولې شی مگر زه به خبر کړم تاسو دواړه به تعبیر دې خوب

تَبْلُ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ۖ فَلِكُمَا مِمَّا عَلَيْنَا رِزْقٌ ۖ

معکښ د دینه چه تاسو ته راشی. دا تعبیر چه تاسو ته ئی گوم دهغې نه دې چه ځما رب ما نه بنودلې دي په ذریعه د وحی سره.

إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ۝

بیشکه ما د اول نه برینې دې ملت د هغه قوم چه ایمان نه لری په الله تعالی باندې او دوی د آخرت نه منکر دی

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ

او زه تابع یم د دین د مشرانو خپلو چه ابراهیم او اسحاق او یعقوب دی ندی جائز مونږ لره چه شریک کړو د الله سره

مِنْ هَؤُلَاءِ ذَلِكُمْ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ۝

خه شی . دا (توحید) فضل د الله تعالی دې په مونږ باندې او په خلقو باندې لیکن ډیر خلق شکر نکوی

لِيُصَاحِبِيَ الرَّسُولَ إِذَا رَأَى اللَّهَ الْوَاحِدَ الْقَهَّارَ مَا تَعْبُدُونَ

ای دوز ملگرو دجیل خما آیا ډیر معبودان جدا جدا غوره دی یا یو الله چه غالب دې ؟ عبادت نه کوئ تاسی

مِنْ خُوبَةٍ إِلَّا أَنْسَاءَ سَوَّيْتُمُوهُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ

سوی د الله تعالی نه مگر صرف د بی حقیقت نمونو چه دغه نومونه ایښی دی تاسو او مشرانو ستاسو

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۖ إِنْ الْكُفْرُ إِلَّا إِلَهُ ۖ

ندی رالیږلی الله تعالی د هغې د معبودوالی لپاره هیڅ دلیل، ندې حکم ، واک اختیار مگر صرف الله تعالی لره دې

أَمَرَ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكُمُ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝

حکم ئی کړېدی چه بندگی به نه کوئ مگر صرف دهغه به کوئ . دا (توحید) لار سیده ده لیکن ډیر خلق نه پوهیږی

﴿ قَالَ لَا يَأْتِيكُمُ الْحَمَامُ ﴾ يوسف عليه السلام دوی ته د تعبیر نه مخکېنې توحید بیانوی لیکن اول

ورته تسلی ورکوی چه بیشکه د خوب تعبیر به تاسو ته ډیر زر معلوم شی ، روزانه چه تاسو ته په کوم وخت خوراک ملاویږی نو د هغې نه مخکېنې به زه تاسو په تعبیر خبر کړم ، لیکن د تعبیر نه قبل زیاته او ضروری خبره تاسو ته کوم، هغه دا چه د تعبیر علم ماته د چرته نه حاصل شویږی؟ زه خه کاهن او نجومی نه یم ، بلکه ماته دا علم د وحی په ذریعه سره راکړې شوې دې ، او زه د هغو خلقو په لار نه یم روان چه په الله ﷻ ایمان نه لری ، بلکه زه د خپلو مقدسو هستو خپلو آباء اجدادو په لار روان یم چه دهغې لارې وضاحت دادې چه مونږ د الله ﷻ سره

هیچ خوک نه شریک و، او دا توحید دالله ﷻ فضل او احسان دې . لیکن ډیر خلق د دی سرکړه نه ادا کوی . بعض مفسرینو د ﴿لَا یَکْفُرُ کُلُّکُمْ﴾ دا معنی کړیده چه تاسو ته کوم طعام رازی نو زه به تاسو په هغې خبر کړم چه څه قسم طعام دې نو چه دا ورته خودلی شم نو تعبیر څه داسې مشکل نه دې ﴿إِنِ تَرَكْتُ﴾ د ترک نه مراد برات او امتناع ده ، او دا معنی نه ده چه مخکین په دغه دین کښ وم او بیا مې پریخودو ، ځکه چې انبیاء علیهم السلام معصوم دی د شرک او معصیت نه ، نو د ترک نه متعارفه معنی نده مراد لیکن تعبیر په ترک سره شویډې لپاره د ترغیب هغوی ته چه تاسو باطل دین پریگدئ ﴿یَمْنَعُنِي آلِيَّيْنِ﴾ تعبیر په صاحبین سره د شفقت لپاره دې او اشاره ده دې ته چه زه ستاسو د ملگریا حق ادا کوم او اضافت د صاحبی سجن ته اضافت دې ظرف مکان ته ، لکه په یاسارق اللیلة اهل الدار کښ اضافت دې ظرف زمان ته ، او په دې کښ اشاره ده چه دوی صرف د جیل ملگری دی او د دین او عقیدې ملگری نه دی ، او حضرت ابوبکر ؓ ته نبی ﷺ لصاحبه ویلی دی او ظرف مکان یعنی غار ته ئ اضافت ندې کړې ، بلکه (فی الغار) ئی مقدم ذکر کړې دې ، نو په دې کښ اشاره ده دیته چه دا ملگریا په دین او عقیدې کښ وه ، نو په دې سره باطل شو قول د شیعگانو چه قیاس کوی لصاحبه ، په صاحبی السجن باندې او دا وائی چه د لصاحبه نه فضیلت ، د ابوبکر ؓ نه ثابیری

﴿أَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ﴾ (متفرقون) په معنی د متکثرون ، متعددون سره دې ، یعنی د ډیرو آلهو راضی کول او د هغوی عبادت کول آسان دی ، او که یو الله ﷻ راضی کول او د هغه عبادت کول؟ نو دلته مضاف مقدر دې ای عبادة ارباب یا د متفرقون معنی داده چه د زندگی د هرې شعبی دپاره جدا جدا معبودان مقرر وؤ ، لکه د باران لپاره جدا معبود ، د صحت لپاره جدا معبود ، په دشمن باندې د غلبې لپاره جدا معبود ، وهكذا ﴿الزُّجَّادَ الْفَقَّارَ﴾ غالب او زور دار دې په هر چا باندې ، هر څه د هغه مملوک محکوم دی ، هر حاجت پوره کولې شی ﴿إِنَّا أَشْمَاءُ سَيِّئُوهُمْ﴾ د اسم نه مراد اسم د اله ، مشکل کشا وغیره دی ، لکه په موجوده دور کښ خلق بعض اهل قبور ته : بادو بابا ، مال ډهیر بابا وائی ، نواهل قبورو ته مشکل کشا نوم ویل صرف نوم دې اسم بلا مسمی دې مصداق ئی نشته ، ځکه هغوی مشکل کشا ندی ، دا نومونه ستاسو مشرانو اخیودی دی ، الله ﷻ ورته د معبود ، مشکل کشا نوم نه دې اخی

﴿مَّا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِهَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا قَالَ الْمَثَلُ الْأَوَّلُ﴾ حکم په دوه قسمه دي يو حکم تکويني دي لکه اعزازا. ذلال. يعنی چاته ذلت ورکول يا موت او حيات ورکول او حکم تشريعي دي. لکه امر د اطاعت او نهی د معصيت نه او حل او حرمت نود دي دواړو قسمونو اختيار الله ﷻ سره دي ﴿أَمَّا الْأَوَّلُ فَمِنْ قَبْلِهَا﴾ دا حکم تشريعي دي ﴿ذَلِكَ الَّذِي كَفَرْنَا بِهِ﴾ توحيد ته اشاره ده. او اسم اشاره د بعيد ذکر شوه دپاره د اشاري عظمت د شان د توحيد ته. (القيم) په معنی د محکم او ثابت بالبراهين سره دي. يا په معنی د المنقېم الذي لا عوج فيه. سره دي. يعنی توحيد ثابت دي په براهينو سره اوسيدو ها لارده

يُضَاهِي السَّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا
اي خما دوؤ ملگرو د جيل. هرچه دا يو تن ستاسو نه دي پس سکوی به دي په مولا خپل باندې شراب
وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُضْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّلَافُ مِنْ رَأْسِهِ فُفْهِ الْأَمْرِ الَّذِي
او هرچه بل دي پس دي په پانسې کړې شي پس خوري به مرغان د سر د ده نه. فيصله کړې شويده مخکې نه د هغه کار
فِيهِ تَسْتَفْتِي ۝ وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ
چه تاسو د هغې په باره کتن تپوسونه کول او وه ويل يوسف هغه سړی ته چه پوهه وو يوسف چه دي بچ کيدونکي دي
وَمِنْهُمَا ادْخُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ ۖ فَالْأَسَفُ الْأَمِينُ دُخِرَ رَبَّهُ
د دي دواړو نه ياد کړه ما د بادشاه په مخکې پس هير کړو د هغه نه شيطان يادول د يوسف بادشاه ته
فَلَمَسَ فِي السَّجْنِ بِضْعَ سِلَاقِينَ ۝
نو باغي شو يوسف په جيل کتن خوکلونه

﴿يَمْنَعِي السَّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا﴾ يوسف دوی ته د توحيد بيانولو نه بعد د خوب تعبير ذکر کوي. ليکن د شفقت پيغمبري د وجې نه د يو کس متعين نوم نه اخلي. مثلاً فلانيه ته به په پمانسې کيږي. د دي دپاره چه هغه زيات غمزن نشي ﴿يَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا﴾ يعنی ساقی به د جيل نه آزاد شي. او خپل مخکې ملازمت ته به لار شي. او بادشاه له به شراب ورکوي.

﴿وَأَمَّا الْآخَرُ﴾ یعنی نانبائی به پنهانسی کیری او په سولنې به شی نومرغان به نی د سر نه او مازغونه خوری ، لکه د هغه زمانی دا عادت وو چه څوک به نی په سولنې کرل نو دری ورځی به په سولنې باندې پریخودی سو . نومرغانو به ځنی ځنی کرو . ابن مسعود رضی الله عنه فرمائی ، کما رواه الحاكم . چه هر کله دوی دا تعبیر واوریدلونو وی ول چه مونږ خوب نه دی لیدلی .

مونږ خو مزاح کولو او سا امحان مو کولو . یوسف عليه السلام او فرمانل ﴿قُلِیْ الْأَمْرُ لِلَّهِ﴾ عنی ما دا خبره په وحی سره کړې ده چه غلطی پکښ نه راځی . اودا فصله شوې ده . څه خبره ده اولفظ د امر ، اودارنگی ضمیر د (فیه) مفرد ذکر شول اگرکه خوبونه دود وو . ځکه چه د امر نه مراد خوبونه ندی . بلکه الزام د هلاکولو د بادشاه دې په زهر اچولو سره . یا دلته عاقبه مقدر دې یعنی عاقبه د هغې امر چه تاسو د هغې په باره کښ تپوس کولو . یا د امر نه مراد حادثه ده او هغه واحده ده ﴿وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ﴾ ضمیر په (ظن) کښ یا راجع دې یوسف عليه السلام ته نو ظن

په معنی د یقین سره دې . یا راجع دې ساقی ته نو ظن خپله معنی سره دې ﴿أَذْكَرُنِي عِنْدَ رَبِّكَ﴾ یعنی زما حال . کردار او دا چه زه بې قصوره یم ، ذکر کړه بادشاه ته دپاره ددی چه د جیل نه خلاص شم ﴿فَأَنسَأَهُ الْبَطْنُ وَكَرَّرُوهُ﴾ په ضمیر د (أنسأ) کښ دوه ډله دی کړ مفسرین وائی چه دا راجع دې ساقی ته یعنی شیطان د ساقی نه هیر کړو . یادول د یوسف عليه السلام بادشاه ته . نو د دې وجې نه یوسف عليه السلام په جیل کښ څوکلونه تیر کړل . او د الله سبب شیطن ته تسبیحاً دې یعنی شیطن سبب د انشاء دپاره اوگرزیدو ځکه چه سلطان د ده په زړه کښ مختلف خیالات اووسوسې واچولې ، نو د هغې د وجې نه هغه نه هیر سو . او سطر نه د سبب په درجه کښ نسبت کیدې شی . لکه د موسی عليه السلام ملگری اووئل چه (انسبه الا شیطن ان اذکره) . یا لکه (اما یسئک الشیطن فلا تعقد بعد الذکرى - ۱۰)

او ابن جریر ، بغوی ، رازی رحمهم الله وائی چه ضمیر راجع دې یوسف عليه السلام نه اود رب نه مراد الله عليه السلام دې . یعنی شیطان د یوسف عليه السلام نه هیر کړل ذکر د الله عليه السلام یعنی دا چه د جیل نه د خلاصیدو دپاره الله ته سوال اوکړی . بلکه توجهی ظاهری اسبابو ته اوکړه چه ساقی ته شی اووئل چه بادشاه ته زما سفارش اوکړه چه د جیل نه خلاص شم . لکه روایت دې د انس عليه السلام نه چه وحی اوکړه الله یوسف عليه السلام ته چه ته چا خلاص کړې وې د قتل نه . کله چه ستا رونهو ستا د قتل اراده اوکړه نو ده عرض اوکړو چه تا ای ربه ځما : نو بیا شی ورته او فرمانل چه نه

چا خلاص کړې وې د کوهې نه ، نوده عرض اوکړو چه تا ای ربه خما ؛ بیا ئی ورته اوفرمائیل چه ته چا خلاص کړې وې دهغه خزې نه کله چې هغې هَم وکړو په تا ، نوده عرض اوکړو چه تا ای ربه خما ؛ بیا ئی ورته اوفرمائیل ولې تا خه هیر کړم ، او یاد دې کړو یو انسان ؟ ، نوده عرض اوکړو چه بس دابو خبره وه چه زما د خولې نه وتلې ده ، نوالله ﷻ ورته اوفرمائیل چه زما دې په خپل عزت قسم وی چه زه به تا په جیل کښ کلو نه اوساتم

او که خوک سوال اوکړی چه په ظاهری اسبابو سره خو استعانت مذموم نه دې . خکه چه عیسیٰ ﷺ من انصاری الی الله ویلی دی ، او په حدیث کښ دی والله فی عون العبد ما دام العبد فی عون اخیه ، او په بل حدیث کښ دی من فرج عن مومن کربة فرج الله عنه کربة من کربات الاخرة ، او په بل روایت کښ دی چه نبی ﷺ فرمایلی دی لیت رجلا صالحا یحرسنی نوحضرت سعد ؓ راغی او چوکیداری ئی شروع کړه ، نبی ﷺ فکړه اوده شو ، جواب دادې چه ظاهری اسبابوته توجه اگر که حرام یا مذموم ندې ، لیکن دانبیاء شان ډیر اعلی او ارفع دې ، نود دوی دپاره احسن کار مناسب دې ، او چه د احسن په خائ حسن کار اوکړی نود دوی دپاره سیئه گنرلې شی ((حسانت الابرار سینات المقربین)) نوظاهری اسبابو ته توجه بغیر د خصوصی اذن نه اگر که حسن دې لیکن دانبیاء د عالی منصب په اعتبار سره دا د دوی لپاره یو قسم تقصیر گرخی د ابتلاء او امتحان په موقعه باندې د انبیاء لپاره ظاهری اسبابوته توجه نده مناسب ، بلکه مسبب الاسباب ته توجه پکار ده ، البته که د ابتلاء او امتحان موقعه نه وی یا خصوصی اذن وی یا بل خه حکمت وی نو بیا ظاهری اسبابوته توجه احسن ده ﴿يَضَعُ سِينَةً﴾ د بضع اطلاق د دریو نه تر نهو پورې کیږی ، او په نزد د ابو عبید باندې ترلسو پورې کیږی ، دلته اکثر روایات په دې دی چه اوه کاله وو.

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَنَعُ بَقَرَاتٍ سَوَاءٍ يَأْكُلْنَ سَنَعُ عِجَافٍ

او وه ویل بادشاه^۱ ما لیدلې دی په خوب کښ اوه ۷ غواگانې خړې ، چه خوری هغې لره اوه ۷ غواگانې خوارې تېجې

وَسَنَعُ سُنْمَلٍ خَضِرٍ وَأَخْرَ يُوسُفُ لَأَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُ

او اوه ۷ وگي شنه او نور (اوه ۷) وچ شوی ، اې درباریانو تعبیر راکړئ ما ته خما د دې خوب کچرې بن تاسې

لِلزُّمَةِ تَعْمُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا أَضْعَافُ أَحْلَامٍ، وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعِلْمِنَا ﴿١١﴾

د خوب تعبیر و یستونکی هغوی وه ویل چه دا گلوډ خوبونه دی او مونږ د داسې خوبونو په تعبیر نه بوهریو

وَقَالَ الَّذِينَ نَهَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَكَا أَنْتُمْ كُمْ

او وه ویل هغه سړی چه د جیل نه خلاص شوې وؤ دهغه دوؤ نه، او یادئ شو روستو دغه مدې نه څه به خبر کړم تاسو

بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿١٢﴾

په تعبیر ددې خوب پس ما ولیږئ

﴿وَقَالَ الَّذِينَ﴾ دا اتم حال دې، متعلق د خوب د ملك سره په دې كېش د بادشاه د خوب ذكر دې، اودهغه د تعبیر او بیا د تدبیر تبشیر ذكر دې، او يوسف عليه السلام نه د یادكدامنی اظهار او د هغه د استقلال او د تحمل ذكر دې، د بادشاه د خوب دوه حصې دی، اوله حصه دا چه اووه غواگانې څرېې دی، او اووه غواگانې تېې، خوارې دی، نو دوئ هغه څرېې غواگانې اخولې لیکن دا تېې غواگانې تکره نشوې، دویمه حصه ئې داده چه اووه وگي شنه دی، او اووه وگي وچ دی، او دا وچ وگي د شنو وگونه چاپیره شوی دی او د هغوی رونق او خایست ئې ختم کړو، درباریانو ته ئې اووئیل چه ددې خوب تعبیر ماته راکړئ ﴿قَالُوا أَضْعَافُ أَحْلَامٍ﴾ نودوئ اووئیل چه دا پراگنده خوبونه خیالات تصورات دی، صحیح خوب ندې، نو ددې تعبیر نشته دې، بادشاه به سیل چکر له تلې وی نو چرته به ئې غواگانې لیدلې وی او چرته به ئې گیاه لیدلې وی نو بیا ئې په خوب كېش دغه لیدلې دی، (اضغاف) جمع د ضغث ده، د گیاه هغه مجموعې ته ویلې شی چه پكېش مختلفې گیاه وی اوچه شنه او هر قسم بوتی اود موتی نه زیات او گیدوی نه کوم وی، او (احلام) هغه خیالی خوبونه دی چه سړې پریشانه کوی ﴿وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعِلْمِنَا﴾ یعنی د داسې خیالی خوبونو تعبیر نه وی، یا دامطلب دې چه مونږ په تعبیر د خوبونو كېش ماهر نه یو، نو ددې خوب د صحیح تعبیر نه عاجزیو، او د بادشاه دستلی دپاره ئې اووئیل چه داسې معلومېږی چه تابه په ویخه چرته داسې تصور كړې وی، یابه ددې دغه شان څیزونه لیدلې وی، الله تعالی دوئ د تعبیر د خوب نه عاجز كړل، ددې دپاره چه دوئ یوسف عليه السلام ته رجوع او كړی ﴿وَقَالَ الَّذِينَ نَهَا مِنْهُمَا﴾ ددې نه مراد هغه ساقی دې، چه یوسف عليه السلام او دده پیغام ترینه هیر شوې وو او اوس ورته یاد شو، نو اراده ئې اوکړه چه د هغه ملاقات په خپله اوکړی

و تعبیر بر سه طلب کری ﴿وَأَذْكُرْ مَعَاذَكُمْ﴾ یعنی یادی شو روستو د ډیری زمانی نه او دا جمله معترضه ده او مقوله د حال، دیاره داده چه ﴿أَنَا أَنشُرَكُمْ﴾ یعنی زه به تاسو ته د خوب تعبیر راوړه خو د سده دی ما اولیری د دې دیاره چه د جیل افسر ماته د ملاقات اجازت راگری نو د سده دی و لیرلو او د جیل افسر د ملاقات اجازت ورکړو، او ملاقات ئی اوستو، نو یوسف څه به سی ند او کړه چه

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفَعِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ

ای یوسف ای ډیره رسنه تعبیر را کړه مونږ نه د دې خوب چه اوه غواگاني دی خړی خوری هغی لره

سَبْعِ عَجَافٍ وَسَبْعِ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَبْسُجٍ لَّعَلَّكَ أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ

اوه ۷ غواگاني خورای ټپي او اوه وگي شنه او نور وچ، لپاره د دې چه څه واپس لار شم خلقو ته

لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ۝ قَالَ تَزَرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ ذَاكَ

د دې لپاره چه هغوی پوهه شی په تعبیر د خوب ووه ویل یوسف چه کرونده به کوئ اوه ۷ کاله پرله پسې

فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرَوْهُ فِي سُنْبُلَةٍ إِلَّا قَلِيلًا مَّا تَأْكُلُونَ ۝

س هغه چه لو کړئ تاسو پس پرېږدئ په هغه په وږو کښ مگر لگ شان د هغی نه چه تاسو ئ خوری

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ

س ه ۷ سی روستو د دې نه اوه کلونه سخت ووه خوری هغه ذخیره چه تاسو مخکښ جمع کړی دی د دغه کلونو لپاره

إِلَّا قَلِيلًا مَّا تَخَصِّصُونَ ۝ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ

مگر ۷ د هغی نه د ۷ سی وږو د مخ لپاره ساتئ، بیا به راسی د دینه روستو داسې کال چه په هغی کښ به

يَغَارِقُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ۝

بارانونه وشي په خلقو او په هغی کښ به میوی نجوروی

﴿يُوسُفُ﴾ ای یا یوسف، ﴿أَيُّهَا الصِّدِّيقُ﴾ د ښه معلومیږی چه د انبیاءو صدق او دیانت د

خلقو په زړونو کښ مستحکم وی ﴿أَنَا أَنشُرَكُمْ﴾ یعنی مونږ ته د دې خوب تعبیر بیان کړه

﴿لَعَلَّ تَعْلِيلَ دِيَارِهِ يَأْذُمِيدَ دِيَارِهِ أَوْ لَعَلَّ نِي خُكِهِ أَوْ نِيلُو چہ کیدِ شِی چہ واپس نشی . یا خلق پوہہ نشی﴾ ﴿يَمْكُؤْنَ﴾ بہ تعبیر د خوب پوہہ شِی یا ستا صداقت او مرنہ او پیزنی ﴿عَالَمَ تَرْصُونُ﴾ دوی د دې تعبیر طلب کری وو ، لیکن یوسف ؑ ورتہ تعبیر ہمہ بنانی او بیا ورتہ تدبیر بنانی او بیا ورتہ تبشیر ورکوی . تعبیر دادی چہ اوہ خربې غواگانی او ودا باد کلونہ دی او اوہ شنہ وگی د هغې پیداوار دې . او اوہ خوارې غواگانی او وح وگی د محض کلونہ دی چہ پہ دې کتب بہ د آباد وکلونو پیداوار او خوری . او تدبیر ئ ورتہ دا او خودلو چہ ﴿تَرْصُونُ﴾ دا اخبار پہ معنی د امر سرہ دې . یعنی اوہ کالہ مسلسل زمیدارہ او کړی او غلہ محفوظ اوساتی . او کومہ غلہ چی ستاسود خورلونه زیاتہ وی . نو هغه پہ وگو کتب یریریدئ . ددې دپارہ چہ سپگشی وغیرہ نی خرابہ نہ کری ﴿يَا كُنْ﴾ دا اسناد مجازی دې خُکِ چہ کلونہ اکل نہ کوی بلکہ انسانان پہ کلونو کتب اکل کوی . پہ ﴿سَبَّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾ کتب د ﴿سَبَّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾ او د ﴿وَسَبَّحْ شُكْرًا﴾ تعبیر تہ اشارہ ده ، سرہ د تدبیر نہ ، او پہ ﴿سَبَّحْ شُكْرًا﴾ کتب تعبیر د ﴿سَبَّحْ عِبَادًا﴾ او د ﴿وَلَقَدْ يَكُونُ﴾ تعبیر تہ اشارہ ده ، ﴿مِمَّا تَحْمِلُونُ﴾ یعنی هغه چہ تاسو ئی محفوظ ساتئ ، د تخم دپارہ ، او تبشیر دادی ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ او دا د بادشاہ پہ خوب کتب نہ وو . او دا تبشیر یا پہ ذریعہ د وحی سرہ دې ، یا دا چہ هر کله د قحط کلونہ اووہ دی . نو دې نہ معلومہ شوہ چہ ددینہ بعد آباد کلونہ رازی ، ﴿يَمَّا أَتَى الْاَنَاسُ﴾ دا یا د غوث نہ مشتق دې یعنی د خلقو فریاد رسی بہ او کړې شی ، یا د غیث نہ مشتق دې یعنی پہ خلقو باندې باران رحمت اوشی . ﴿يَصِيرُونَ﴾ عصر نچورولو او جوس ویستلو تہ وائی معنی داشوہ چہ د انگورو نہ بہ شیرہ او شراب او دا رنگہ د زیتون او شرشم او کونزلو بہ نہ تیل او باسی .

وَقَالَ الْمَلِكُ اَتْمُونِي بِهِ ، فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ .

او وه ویل بادشاہ ^{۱۱} راوئې ماته دغه سرې . پس هر کله چہ راغې ده تہ استاذې نو ده ورتہ وه ویل واپس لاړ شه

إِلَى رَبِّكَ فَسْأَلُهُ مَا هَلْ النَّسْوَةِ الَّتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ ۖ إِنَّ رَبِّي

مولی خپل تہ پس تپوس وکړه د هغه نه څه دې حال د هغه ښځو چہ پرې ئ وؤ لاسونه خپل . بیشکه څما رب

يَكِيدُ هِنَّ مَكْرِ بَانَدِي عَالَمِ دِي وَه بِل بَادشاه بِنَخو ته خه واقعه وه ستاسو كله چه ناسو مطالبه كوله د يوسف

د هغوي نه مكر باندی عالم دی وه بیل بادشاه بِنخو ته خه واقعه وه ستاسو كله چه ناسو مطالبه كوله د يوسف نه

عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوْءٍ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ

د نفس دهغه ، وه بیل دوي پاكي ده الله تعالى لره نه يو خير شوی مونږ پده باندې د هيڅ گناه، وه بیل بِنخي د وزير

الَّذِي خَصَّصَ الْخُبْرَ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَاِنَّهٗ لَيَمِينُ الطَّبِيعَتِ ۝

اوس ښكاره شو حق، ما مطالبه كړې وه د ده نه د نفس د ده او بيشكه دې خامخا د ريشتينو نه دې

يُذَكِّرُ لِيَعْلَمَ اَنِّي لَمْ أَخْفُ اَخْفُهُ بِالتَّغْيِيبِ

(يوسف وائی چه ، دا اهتمام مې ځكه وكړو چه پوهه شی عزيز مصر چه ما خيانت ندې كړې د ده په غيبه

وَأَنَّ لِلّٰهِ لَهْدِي كَيْدَ الْخَالِفِينَ ۝

او بيشكه الله تعالى نه كاميابوي مكر د خيانت كونكو

﴿وَقَالَ لِلْكَاثِبِ يٰوَسَّ﴾ دانهم حال دې، په دې كښ د يوسف ~~هغه~~ صبر او تحمل بيان دې .
بادشاه چه كله دا تعبير واؤريده اوساقي ورته د يوسف ~~هغه~~ كمالات او محاسن هم بيان كړل نو
د يوسف ~~هغه~~ ډير معتقد شو ، او حكم ئي او كړو چه يوسف د جيل نه آزاد كړئ ، اوما ته ئي
راولئ نوقاصد د بادشاه چه يوسف ته لاړو او د بادشاه پيغام ئي ورته واوړولو ، نو يوسف
~~هغه~~ او فر مائل چه څه دجيل نه فوراً نه اوځم ، د بادشاه او د نورو خلقو شك شبه د خيانت به په
ما باندی وی ، اگر كه په خوله نه وائی ، نو تر څو پورې چه د تمامو خلقو په مخكښ څما
برامت نه وی شوې نو تر هغې پورې زه د جيل نه بهر ته نه اوځم، نو بادشاه دې د دغه خزونه
څما په باره كښ تپوس وكړی چه زما برامت ښكاره شی ﴿مَا بَالُ الْاِسْوَةِ الَّتِي﴾ تهمت اگر كه ټولو
خزون نه ولگولې صرف امراء العزيز لگولې وو، خو دلته يوسف دهغې ذكر اونه كړو ،
حالانكه هغه اصل سبب دتهمت وه، بلكه د ﴿الْاِسْوَةِ الَّتِي﴾ ذكر ئي او كړو دا د پاره درعايت
دعزيز ځكه چه يوسف ~~هغه~~ د هغه په كور كښ پرورش موندلې وو، د شرافت او مروت تقاضا
داوه چه د هغه لحاظ اوساتلې شی ، او رسوا نه كړې شی، په بخاری او نورو كتابونو كښ

داحدیت مذکور دې: لولبت لی السجن طولا مالیت لا جبت الداعی، که چرې ما دومره طویل وقت په جیل کښ تیر کړې وې، څومره چه یوسف علیه السلام تیر کړې دې، نو ما به فوراً اجابت د داعی کړې وې، یعنی د یوسف علیه السلام صبر او حلم ډیر زیات وو، نو سوال واردیږی چه د دې نه خو فضیلت ثابتیږی د یوسف علیه السلام په رسول ﷺ باندی، اکثر محدثینو دا جواب کړی دې، چه دا جزوی فضیلت دې، او د نبی ﷺ فضیلت کلی دې، او د جزوی فضیلت نه کلی فضیلت نه ثابتیږی. لکه د حضرت عمر رضی الله عنه په باره کښ نبی ﷺ فرمایلی دی چه ای عمر! ته چه په کومه لاره او کوڅه باندې روان ئی نو شیطان په هغه کوڅه نشی تلې، په بله لاره او کوڅه باندې ځی، نو دا یو جزوی فضیلت دې د عمر رضی الله عنه، لیکن د دې نه د عمر رضی الله عنه فضیلت کلی په ابوبکر رضی الله عنه نه راځی، او زموږ شیوخ اساتذہ د دې حدیث دا مطلب بیانوی چه ما به فوراً اجابت د داعی کړې وې دپاره د دعوت د دین، اود فائدی رسولو خپل امت ته، او انتظار به مې نه وې کړی ځکه چه د تهمت احتمال نه وو ﴿قَالَ﴾ بادشاه خزې راجمع کړې او وې ویل ورته ﴿مَآخِذُکُمْ﴾ چه دا څه قصه وه، چه کله تاسو د یوسف علیه السلام نه مطالبه اوکړه د هغه د نفس ﴿قُلْتُ کَذِبٌ﴾ نوهغوی اووئیل چه یوسف علیه السلام پاک دې، مونږ ته دهغه هیڅ قسم خیانت نه دې معلوم، ﴿قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ﴾ او امرأۃ العزیز زلیخا چه مدعیه وه، او تهمت لگونکې وه هغې هم اقرار اوکړو د پاکښ د یوسف علیه السلام په ډیرو وجوهو سره: اول په دې سره چه ﴿اَنَّا نُرْوَدُّهُمْنَ ثَلَاثَ رَیْسٍ﴾ دویم ﴿وَالْمُؤْمِنَاتُ الْكَافِرَاتُ﴾، دریم ﴿وَالَّذِیْنَ یَسْلَمْنَ اِلَیْ نَا نُنْخِثُھُم بِالْاَیِّیِّ﴾، بعض وائی چه دا مقوله د زلیخې ده. اومقصود تربینه دا دې چه په وخت د غائب والی دیوسف کښ ما د هغه په باره کښ هیڅ خیانت نه دې کړی، په بهتان ویلو سره په هغه باندې، لیکن اکثر مفسرین وائی چه دا کلام د یوسف علیه السلام دې چه د تفتیش او تحقیق کولو نه زما مقصد د چا رسوا کول نه دی، بلکه دامقصد مې دې چه عزیز مصر اوبادشاه په دې پوهه شی چه ماد عزیز مصر په کور کښ خیانت نه دې کړې، او الله ﷻ د خیانت کولو تدبیر نه کامیابوی، او انجام ئی خراب وی، د مقابل او ما بعد کلام نه د دې ټول تائید معلومیږی.

وَمَا أَتَىٰ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي ۚ

اوره - کي نه واه د خپل ځان بسکه نفس ډیر فرمان کونکې دې د بدئې ، مگر هغه نفس چه رحم وکړي نه هغه باندې رب خدا

إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَغْلِضُ بِهِ

سکه خدا رب ښه کونکې ، رحم کونکې دې او وه ویل بادشاه چه دې راوړئ ما ته چه زه ئ مقرر کړم

لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ

خاص د کار د خپل ځان لسه . پس هرکله چه خبرې ئ ورسره وکړې نو وه ویل بادشاه بسکه ته د نن ورځې نه

لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ۝ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ ۚ إِنِّي

زموږ نه نزد مرسي والا اصابت کړئ وه ویل يوسف مقرر کړه ما لره په خزانو د زمکې د مصر بسکه ده

حَافِظٌ عَلَيْكُمْ ۝ وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ ۚ

حفاظت کونکې او پوهه یم په تدبیر باندې او دغسې موږ قدرت او اختیار ورکړو يوسف ته په زمکې د مصر کښ

يَتَّبِعُوا مِنهَا هَيْفَ يَفْقَهُ ۚ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَن نَّشَاءُ

اسوگه به ئ کوله به دې کښ چرته چه به ئ زړه غوښتله ، رسو موږ خپل رحمت هغه چا ته چه وغواړو

وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ۝ وَلَا نُجْزِ الْأَعْرَافَ نَحْوَ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ۚ

او موږ نه ضائع کوو اجر د نیکو کونکو او خامعا اجر د آخر غوره دې هغه چا لره چه ایمان ئ راوړې وئ او تقوی کوی

﴿وَمَا أَتَىٰ نَفْسِي﴾ حضرت يوسف عليه السلام د خپل برأت دپاره ډیر اهتمام او کړو ، چه د جیل نه

تر هغه وخته پورې نه راووته تر څوچه خزو دمصر دده دبرأت اقرار نه ووکړې ، ددې نه عجب

خود پسندی معلومیده ، اودا هم مذموم صفت دې ، نو ددې وجې نه ئ دا کلام ذکر کړو ، او

خپله تواضع ئ ظاهره کړه ، ځکه چې انبیاء عليهم السلام خپل عالی مقام او صفات د فخر په وجه نه

ذکر کوی ، بلکه تبلیغاً ئ ذکر کوی لکه نبی صلى الله عليه وآله وسلم فرمایلی دی «انا سید ولد آدم ولا فخر» یعنی

دا خبره څه د فخر په وجه نه کوم بلکه د تبلیغ دپاره ئ کوم ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ دا تعلیل

د ماقبل دې یعنی د خپل نفس ، تبریه او تزکیه ځکه نه کوم چه نفس خو په خپله اماره بالسوء دې ، او کوم چه اماره بالسوء نه دې بلکه اصلاح ئ شوې ده . نو هغه په فضل او رحم د الله ﷻ شویده ، نو د نفس خپل څه کمال نشته چه تبریه او تزکیه ئ اوشی . او په دې آیت کښ اشاره ده چه نفس د صفاتو په اعتبار سره درې قسمه دې : یو اماره بالسوء دې ، دا نفس د عوامو دې . چه امر کوی انسان ته د ناجائز خواهاشاتو اودویم لوامه دې چه په گناه باندې خپل خان ملامت کوی ، دې ته اشاره ده په ﴿عَفْوٌ﴾ سره او دریم هغه دې چه کمال اصلاح ئ شوې وی . او په فانی دنیا باندې مطمئن نه وی ، بلکه په دائمی نعمتونو د آخرت او د الله په وعدو باندې ئ اطمینان وی ، لکه نفوس د انبیاء و صلحاؤ شو ، نودا نفس مطمئنه دې ﴿إِلَّا مَا رَجَعَتْ﴾ (ما ، عبارت دې د نفس نه او (ما ، موصوله دې ، او عائد د موصول محذوف دې ، نومعنی داشوه چه : مگر هغه نفس چه په هغه باندې رحم کړې وی رب څما په عصمت سره ، لکه د نفس د انبیاء : یا (ما ، مصدریه دې ، او وقت مقدر دې ، ای الا وقت رحمة ربی ، ﴿وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْمِنُ بِهٖ﴾ ، بادشاه ته چې کله د واقعی حقیقت واضح شو ، نو حکم ئ اوکړو ، چه یوسف ﷺ ماته راولئ ، چه زه ئ خپل مشیر خاص جوړ کړم ، یوسف ﷺ چه کله راغې ، او بالمشافه خبرې اترې اوشوې نو بادشاه ته د ده د صلاحیتونو اندازه اوشوه ، نواوې وئیل چه ته مونږ سره لوی معزز اومعتمد ئې ، مفسرینو ویلی دی چه یوسف ﷺ غسل اوکړو اونوې کپړې ئې واغوستې او د جیل والو دپاره ئې دعا اوکړه ، او تسلی ئې ورله ورکړه چه زه به بادشاه ته ستاسو د آزادی سفارش اوکړم ، او د هغوئ نه رخصت شو ، نوچه د بادشاه مخې ته راغې نوسلام ئ ورته په عربی ژبه کښ اوکړو ، اودعائ ورته په عبرانی کښ اوکړه نو بادشاه په دې دواړو ژبو نه پوهیدلو ، نو تپوس ئ اوکړو ، نویوسف ﷺ اوپل چه دا یوه ژبه یعنی عربی زما د نیکه (دپلار تره) اسماعیل ﷺ ژبه ده ، اودابله یعنی عبرانی زما د آباء ژبه ده ، او بادشاه په اویاؤ ۷۰ ژبو یعنی لغاتو باندې پوهیدلو نوپه کومه ژبه چې به ئې د یوسف ﷺ سره خبرې کولې نو دوی به جواب ورکولو . بیا بادشاه یوسف ﷺ ته عرض اوکړو چه زه تاته خپل خوب بالمشافه بیانول غواړم ، نویوسف ﷺ هغه ته اووئیل چه ستا خوب به زه تاته په تفصیل باندې اوایم ، او داسې تفصیل ئ بیان کړو چه تر اوسه پورې بادشاه چاته نه وؤ ویلې . بادشاه حیران شو ، اودیوسف ﷺ نه ئ مشوره طلب کړه ، نویوسف ﷺ اووئیل چه اووه کاله دې

کرونده او کړې شی. او غله دې محفوظه کړې شی، بادشاه اووئیل چه د دې لوی کار انتظام به څه رنگه او کړې شی. نوبوسف عليه السلام اووئیل عليه السلام **﴿قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ﴾** زه دا کار کولې شم. ځکه چه زه حفیظ یم. سرکاری مال نه ضائع کوم، او بې ضرورته ئی نه لگوم اوعلیم یم په مصارفو، په تدبیرونو، د وزیرخانه دپاره دوه څیزونه ضروری وی یوامانت، دیانت اوبل واقفیت په مصارفو او پوهه په تدبیرونو، نوبوسف عليه السلام وائی چه دا دواړه صفتونه په ما کتب موجود دی. بادشاه اگر که دیوسف عليه السلام معتقد شوې وو، لیکن بیا هم د تجربې دپاره ئی یو کال خپل خان سره د معزملیمه په حیثیت اوساتلو، او یو کال بعد ئی ورته وزارت خزانه بلکه د ټول مملکت امورحواله کړل، مفسرینو لیکلی دی (کما فی شریینی وغیره) چه بادشاه د یو کال نه بعد یوسف عليه السلام ته خپل تاج او گوټی (شاهی مهر) ورکړل، او خپله توره ئی ورته حواله کړه. او تخت ئی ورته حواله کړو چه هیرو اوزرونه جوړوو، اومغلرې، یاقوت پرې لگولې شوی وو. چه طول ئی دیرش گزه وو، او عرض ئی لس گزه وو، نوبوسف عليه السلام او یل چه دتخت په ذریعې سره به زه د ملک استحکام راولم اوپه مهر سره به زه تدبیر داموروکوم، اوهر چه تاج دې، نو دا ندې لباس زما، اونه د آباؤ زما، بادشاه یوسف عليه السلام ته اووئیل چه بهر شه، چه بهر شو نو مخ ئی د سپوږمې پشان پرقیده او په شاهي تخت جلوه افروز شو، او بادشاهان وزیران ئی تابع شول، محمد بن اسحاق په روایت د ابن زید سره نقل کړی دی چه د مصر دبادشاه دیرې خزاني وې نو ټولې خزاني او ټول امور دمملکت یی یوسف عليه السلام ته حواله کړل، او عزیز مصر (قطفیر) مړ شو، او د هغه د بی بی زلیخې نیکاح ئی د یوسف عليه السلام سره اوکړه، او یوسف عليه السلام دې لره باکره اوموندله، ځکه چه عزیز مصر نامرد وو، اود یوسف عليه السلام د دې نه، دوه نارینه بچی پیدا شول، دیونوم افرائیم، اود بل نوم میشا وو، داناریخی روایت دې چه شریینی، کشاف، بغوی، وغیره هم په تفصیل سره ذکر کړې دې، اودا هم روایت دې. چه یوسف عليه السلام به خان په روتن باندې نه مړولو، نو چاورته اووئیل چه ته ولې په مړه خسته روتن نه خوړې، اوحال داچه تاسره د ملک خزاني دی، نو دوئ اووئیل چه که زه خپل خان مور کړم نو د غریبانو د لوږې احساس به راته نه کیږي او باورچی ته ئی حکم اوکړو چه ماته صرف د غرمې په وخت د نیمې خیتې روتن راکوئ، د دې دپاره چه ماته احساس وی د غرباؤ

فائدة (۱): اوس یوسف عليه السلام چه **﴿إِنِّي خَوِّفْتُ مَوْلِيَّ﴾** وائی نوم مقصود ترینه تزکیه د خپل نفس نده، او د **﴿فَلَا تَكُوا الْفُسْهَمَ﴾** ماتحت ندی داخل بلکه مقصود د ینه خپرول د بادشاه دی

د خپل فضل او کمال نه ، د پاره د نفع رسولو مخلوق ته ، او د دې نه معلومه شوه چه نبي په ملکي سياست باندې د ټولو خلقونه زيات پوهيږي

فايده (۲): ﴿اَجْمَلِي مَنَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ﴾ طلب دعهدي دې ، او حال دا چه په حديث کښ د دې نه منع راغلي ده ، نبي ﷺ عبدالرحمن ابن سمره ته او فرمائيل چه د امارت او عهدي طلب مه کوه ، او که تا داسې او کړل ، نو د الله د طرف نه به ستا تائيد نه وي . او که بغير د طلب نه تاته امارت او عهده ملاوشي ، نو د الله د طرف نه به تائيد او اعانت وي ، دغه شان په بل روايت کښ دى (انا لن نستعمل على عملنا من اراده) يعنى څوک چه په خپله طلب او کړي ، نو هغه ته مونږ عهده نه ورکړو .

جواب: چر ته چه دامعلومه شى سړى ته چه دا عهده د نا اهل او خود غرض په لاس ورځي او د الله ﷻ د مخلوق سره بې انصافى کوى او د خلقو حقوق ضائع کيږي او د خپل ځان په باره کښ ئ دا اميد وي چه څه دا عهده په صحيح طريقې سره سمبالولي شم ، نو په دې صورت کښ طلب د عهدي جائز بلکه واجب دې ، ليکن د جاه او مال د طلب دپاره جائز نه دې ، بلکه د الله ﷻ د مخلوق د خدمت په جذبه او اراده سره جائز بلکه واجب دې ، د صحابو کرامو چې کوم اختلافات راغلي دى ، لکه د على ؓ او معاويه ؓ يا د حضرت حسين ؓ يا د عبدالله بن زبير نو دا ټول په دې باندې مبنى وو چه هر يو به دا خيال کولو چه د دې وقت فرائض د خلافت زړه د خپل مقابل نه زيات په ځې طريقې سره پوره کولي شم ، د جاه او مال طلب د دوى مقصود نه وو

فايده (۳): يوسف ؑ د کافر بادشاه ملازمت او وزارت قبول کړو حال دا چه د (قلن اکون ظهرا للمجرمين) نه معلوميږي چه د کافر ملازمت ناجائز دې .

مجاهد رحمته الله وايى بادشاه د مصر په دغه وقت کښ مسلمان شوې وو ، او عام مفسرين وائى چه د کافر بادشاه ملازمت په دې شرط سره جائز دې چه په خلاف شرع کار او قانون جارى کولو باندې مجبوره کول نه کوى ځکه چې په دې صورت کښ د مجرم تعاون په جرم او گناه کښ نه رازى او يوسف ؑ ته څه مکمل اختيار حاصل وو .

﴿وَكُنَّا لَهُ مَعْنًا﴾ يعنى لکه چې څرنگه مونږ يوسف ؑ د کوهى نه راويستلو اوبيا مو دجيل نه آزاد کړو ، نو د دې نعمت پشان مونږ ده ته بل نعمت هم ورکړو چه قوت او اقتدار دې په زمکه د مصر کښ **﴿يَتَّبِعُوا فِيهَا حَدِيثَ﴾** استوگنه ئى کوله چرته چې به ئى زړه غوختل .

څکه چې بول مملکت د ده په تصرف کېږي وو ﴿وَرَحْمَتًا﴾ بادشاهي او مالداري چې د دین د پاره استعمالیږي نو د اهرم رحمت دې ﴿وَلَا تُضِيعُوا آجَرَ الْمُتَّقِينَ﴾ مومن ته الله د تقوی او ایمان په وجه دنیا کېږي خوشحالی، حیات طیبه ورکوي، لیکن د دنیوی نعمت ورکولو په وجه یی د آخرت درجانو کېږي کموالی نه راځي، لکه د حدیث مفهوم دې، چې الله ﷻ په دې وجه د مومن نیکی نه کموي چې په دنیا کېږي ورله نعمتونه ورکړي دی، او کافر چې څه نیکی کړې وی، لکه صله رحمی وغیره، نو د هغې بدله ورله په دنیا کېږي پوره پوره ورکوي، او په آخرت کېږي ورله هېڅ نه وی، نو د دې وجې نه ﴿وَلَا تُخْزُوا فِي الْآخِرَةِ﴾ ذکر شو، روی مسلم ان الله لا یظلم المؤمن حسنة يعطی بها فی الدنيا ویثاب علیها فی الآخرة واما الکافر فیقطع بحسنه فی الدنيا حتی اذا مضی الی الآخرة لم تکن له حسنة يعطی بها خیراً.

﴿مَامَتُوا وَكَانُوا يُتَّقُونَ﴾ یعني داخرت اجر صرف په ایمان او تقوی سره حاصلیږي.

وَجَاءَ إِخْوَتَ يُوسُفَ فَنَدَعَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ۝ وَلَمَّا
او راغلل روڼه د يوسف پس داخل شو په هغه پس هغه وپېژندل دوی لره او دوی هغه نه پېژندلو. او هرکله
جَهَّزَهُمْ بِمَهَارِهِمْ قَالَ الْغُلَامُ يَأْتِكُمْ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ ۝
چې تیار کړو هغه دوی لره سامان د سفر د دوی نو وې ویل چې راولئ ما ته روړ ستاسو چې ستاسو د پلار نه دې،
أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوتِيَ الْكَيْلَ وَكَانَ غَمَدُ الْمُنَافِقِينَ ۝ فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ
ایا تاسو نه گورئ چې څه پوره درکوم راشن او زه بهرین مهمان نواز یم پس که تاسو رانه وستلو هغه
فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِي ۝ قَالُوا سَتَرُوا
نونه به وی طعام راشن، تاسو لره ما سره اونه به ما ته نژدې کېږئ وه ویل دوی زر دې چې مونږ به طلب وکړو
عَنْهُ أَهْلًا وَ إِنَّا لَمُؤْمِنُونَ ۝
د هغه، د پلار د هغه نه او بیشکه مونږ د کار کوونکي یو

﴿وَمَكَّةَ إِخْوَتَ يُوسُفَ﴾ دالسم حال دې، په دې کېږي بیان دراتلو د روڼو د يوسف د... هـ

کله چې یوسف په مصر باندې خودمختار شو، نو اوه کاله ئی ملک خه آباد کړو، او د غلې زخیره ئی جمع کړه، بیا اوه کاله قحط شروع شو، او د قحط اثر د مصر نه علاوه کنعان او فلسطین ته اورسیدلو، یوسف عليه السلام تقسیم د غلې شروع کړو، او فی کس چه حاضر به وویو بار د اوښ غله به ئی په ډیر مناسب قیمت سره ورکوله، نو دا خبر یعقوب عليه السلام ته اورسیده، نو هغه خپل لس (۱۰) ځامن راولیږل او هر کله چه یوسف عليه السلام ته راغلل نو یوسف اوپیژندل، ځکه چه د دوی په هیئت، وضع، قطع کښ ډیر تغیر نه وو راغلې، او یوسف د دوی نه د نوم نسب او مقام تپوسونه هم اوکړل، او دخپل بلار او ټولې کورنۍ حالات ئی ترینه معلوم کړل، اودوی یوسف نه پیژندلو، ځکه چه یوسف ددوی نه د جداکیدو په وخت کښ وړوکې وو، نوپه هیئت کښ ئی تغیر ډیر راغلې وو، او ددوی داگمان هم نه وو چه یوسف عليه السلام به ژوندې وی، او دوی دا جرأت هم نشو کولې چه د نوم نسب تپوس ئی ترینه کړې وې، نو د دې وجې نه دوی یوسف عليه السلام اونه پیژندلو، ﴿وَلَمَّا جَهَّزْتُمْ بِهِمْ يَهَارِهِمْ﴾ جهاز سامان دسفرته وائی، هر کله چې یوسف عليه السلام دوی له غله اونور ضروریات د سفر برابر کړل نو دوی طلب اوکړو چه زمونږ د غائب رور حصه هم مونږ ته راکړه، نویوسف عليه السلام اوفرمانل چه غائب ته حصه نه ملاویږي، هغه حاضر کړئ نو حصه به ورته ملاؤ شی، او مفسرینوپه روایت د سدی عليه السلام سره داهم لیکلی دی چه رونږه د یوسف عليه السلام هر کله راغلل، نویوسف خو اوپیژندل، لیکن د مزید اطمینان دپاره ئی ترینه تفتیش شروع کړو، ورته ئی اووئیل چه تاسو خو د مصر خلق نه یئ اوستاسو ژبه عبرانی ده، نو تاسو څرنگه دلته راغلی یئ، نو دوی اووئیل چه زمونږ په ملک کښ قحط دې، او مونږ ستا صفت اوریدلې وو، نو د غلې وړلو دپاره راغلی یو، یوسف دوی ته اووئیل چه تاسو چرته زمونږ د دشمن دپاره جاسوسان نه یئ، دوی اووئیل معاذالله مونږ د پیغمبر اولاد یو، یعنی یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم عليه السلام، نو یوسف عليه السلام ترینه بیا تپوس اوکړو چه تاسو څو رونږه یئ نو دوی تفصیل بیان کړو چه زمونږ یو رور په وړوکوالی کښ په ځنگل کښ لایته شوې دې، او زمونږ دپلار هغه سره ډیر محبت وو، او د تسلی دپاره ئی دهغه بل حقیقی رور دځان سره حصار کړې دې، اوباقی لس رونږه مونږ د غلې دپاره راغلی یو، یوسف دوی په شاهي مهمان خانه کښ دیره کړل او ډیر اعزاز او اکرام ئی ورله اوکړو، او د یوسف عليه السلام خواهش وو چه دوی دوباره راشی، او بل رور د ځان سره راولی نو دوی دپاره ئی دوه کارونه اوکړل، یو ترغیب اوترهیب اویل دا چه د دوی رقم ئی په

خفيه طور سره واپس کړو ، تر غيب دا چه ﴿اَلَا تَرَوْنَ اَنَّا اُرِيَ الْكِنُزَ﴾ يعنى غله دانه هم پوره وړکوم اومهمان نوازی هم کوم ، او تر هيب دا دې چه ﴿فَاَن لَّكَ تَاوِيْنٌ بِهٖ﴾ که تاسو هغه بل رانه وستلو نو بيا به تاسو ته غله نشي درکولې ، او نه به ستاسو اعزاز او اکرام وي . ځکه چې ماته به معلومه شی چه تاسو دروغ ويليدي ، نو دوی اوونیل ﴿مَسْرُوْمٌ مِّنْهُ اَمْسَا﴾ يعنى د پلار نه هغه جدا کول اگر که مشکل دی لیکن مونږ به کوشش کوو چه په څه طريقي سره ئې پلار راضی کړواو ورور د خان سره راولوو

وَقَالَ لِخِثْلِيِّهِ اجْعَلُوْا بِضَاعَتَهُمْ فِیْ رَحَالِهِمْ لَعَلَّهَمْ یَعْرِفُوْنَہَا

او وه ویل یوسف خپلو نوکرانو ته کیدئ د دوی قیمت ادا کړې شوې به سامان د دوی کښ د دې لپاره چه دوی ئې وپیژني

اِنَّا اَنْقَلَبُوْا اِلٰی اَهْلِنَا لَعَلَّهَمْ یَرْجِعُوْنَ ﴿ فَلَمَّا رَجَعُوْا اِلٰی اٰیٰتِهِمْ

کله چه دوی واپس لاړسې خپلوانو ته شاید چه دوی واپس راشی پس هرکله چه دوی واپس ورسیدل پلار ته

قَالُوْا لَیْسَ بِکُمْ مِّنْہٗ اِلَّا الْکِیْلُ فَارْسِلْ مَعَنَا اَخَاکَ

نو وه ویل دوی اې پلاره زمونږ منع کړې شويدي زمونږ نه راشن ډېه آبنده کښ پس ولیږه زمونږ سره زمونږ دا ورور

نُکَلِّۙ وَاِنَّا لَهٗ لَخٰفِظُوْنَ ﴿ قَالَ هَلْ اٰمَنُکُمْ عَلَیْہِ

چه راشن راوړو او بېشکه مونږ به د ده خامخا حفاظت کوؤ . وه ویل ده چه اعتمادیان نه گرځوم تاسو پده باندې

اِلَّا کُنَّا اٰمِنُکُمْ عَلٰی اٰیٰتِہٖ مِنْ قَبْلِ ؕ قَالَ لَہٗ خَیْرٌ حٰفِظًا ؕ

مگر په شان دهغې چه اعتمادیان مې گرځولی وئ تاسو په ورور د ده ، مخکښ لدې نه ، پس الله تعالی ډیر ښه حفاظت کونکې دې

وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّحِیْمِ ﴿ وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوْا

اوهغه زیات مهربانی کونکې دې د نورو مهربانی کونکو نه اوهرکله چه دوی پرانستل سامانونه خپل نو وه ئې موندلو

بِضَاعَتِهِمْ زُکْتُۙ اِلَیْہِمْ قَالُوْا لَیْسَ بِکُمْ مِّنْہٗ اِلَّا مَا تَبِیْۙ هٰلِکًا بِضَاعَتَنَا

قیمت خپل چه واپس کړې شوې وؤ دوی ته ، وه ویل دوی اې پلاره زمونږ مونږ لانونر څه غواړو ، دا زمونږ قیمت دې

رُدَّتْ إِلَيْنَا ، وَوَعِدُ أَهْلُنَا وَنَحْفَظُ أَمْثَانَا وَنَكَادُ

چه واپس کری شوې دې مونږ ته، او غله به راوړو مونږ خپل اهل ته او حفاظت به کوو د خپل روړ او زیات به راوړو

كَيْلَ بَوْمٍ ذَلِكَ كَيْلَ يَوْمٍ ۝

یو یارد اوښ ، دا چه مونږ راوړي دې طعام لږ دي

﴿وَقَالَ لِفَتَاتِهِ اجْعَلُوا﴾ دادویم تدبیر دې چه یوسف عليه السلام نوکړانو ته اووښل د دوی هغه رقم د دوی په بارونو کښ په خفیه طور باندې کیدئ، د دې دپاره چه دوی بیا واپس راشی مفسرینو په دې کښ یوڅو احتمالات ویلی دی - یودا چه یوسف عليه السلام د دوی نه قیمت اخستل نامناسب او کنترول اودا خیال ئ اوکړو چه دا قیمت به څه سرکاری خزانې ته د خپل طرف نه ورکړم ، دویم دا چه کیدې شی چه کور کښ د دوی قیمت نه وی نوڅکه ئ واپس کړو، دریم دا چه دا قیمت د حکومت مصر د خزانې امانت دې نو دوی چه دا اوښی نو خامخا به ئ واپس کوی، باقی دا سوال چه یوسف عليه السلام بادشاه شو او د خبر لیلو ذرایع ورسره موجود وؤ نو ولې ئ خپل پلار ته خبر نه کولو، حالانکه هغه په دومره ډیر تکلیف او غم کښ وو چه د سترگو نظری په ژراسره ضایع شوې وو، ددې جواب کښ تفسیر قرطبی اونورو حضراتو داروایت ذکر کړې دې چه الله په ذریعې د وحی سره یوسف منع کړې وو، دخبر لیلو لونه ، اود الله په هر کار کښ بیسماره حکمتونه وی نو یو داهم کیدې شی چه د امتحان او ازمائش تکمیل اوشی، والله اعلم

﴿فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ﴾ خامن د یعقوب عليه السلام چه کله کور ته واپس شو نو هغه ترینه کارگزاری طلب کړه ، نو دوی اووښل چه عزیز مصر (یوسف) زمونږ ډیر اعزاز او اکرام اوکړو او غله ئی هم راکړه مگر د بنیامین ئی نه ده راکړې، بلکه دهغه حصه ئ د آینده دپاره منع کړې ده ، ترڅو چه دې په خپله نوی حاضر شوې، نو د ددې وجې نه د دوباره غلې راوړلو دپاره ته دې مونږ سره اولیږه . چه مونږ غله راوړو اومونږ به د ده حفاظت خامخا کوو ﴿مَنْعَ مَثَا الْكَيْلِ﴾ دامنع مشروطه ده په نه راوستلو د روړ پورې ﴿نَسَكَلْ﴾ صیغه د جمع متکلم ئ څکه ذکر کړه چه کیل د ټولو روړنو مشروط وو په حاضرولو د روړ پورې ، ﴿قَالَ﴾ یعقوب عليه السلام ، اووښل ﴿هَلْ أَتَاكُمْ مَثَلِي﴾ اهل د استفهام انکاری دپاره دې، یعنی څه تاسو اعتمادیان نه گرزوم ﴿إِلَّا سَكَمًا أَتَاكُمْ﴾ ای الا اعمانا

من ائمان اياکم ﴿عَنْ اَخِيهِ مِنْ قُلٍّ﴾ یعنی تاسو د يوسف ﷺ په باره کښ هم ﴿وَلَا لَكُمْ لَعْنُونَ﴾ ویلی وو. او بیا خو مو وعده خلافی کړې وه. نو په تاسو زما اعتماد نشته چه ستاسو په حفاظت کښ یی تاسو سره اولیریم بلکه د الله حفاظت کښ یی لیریم ، ځکه چه هغه بهترین حفاظت کونکې دې، د دې آیت مقصد دا دې چه یعقوب ﷺ ته د دوی مطالبه منل نه وه خوځه ، لیکن د ضرورت دوچی نه ئی او منله . هغه دا چه که دې اونه لیریم ، نو ټول خاندان به د لوږې نه هلاک شی . او که اوبی لیریم نور ونړه به دده سره دومره ډیر حسد نه کوی ، څومره چه ئی د يوسف سره حسد وو. نو غالب گمان دې . چه صحیح سالم واپس شی ، او که بالفرض دا یو هلاک شی نو باقی خاندان خو به بچ شی ﴿فَاَقْبَهُ خَيْرٌ حَفِظًا﴾ (حافظاً) تمیز دې لکه الله دره فارسی ، یعنی الله ډیر څه دې په جهت د حفاظت کونکی سره، یعنی ډیر څه حفاظت کونکې دې.

﴿وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ﴾ د اموختنې گفتگو د سامان د کلاولو نه قبل وه، او هر کله چه سامان ئی کلاؤ کړو، نو دوی اوویل ﴿مَا بَيْنِي﴾ د متاع نه مراد غله ده یاظروف دی او د بضاعة نه مراد قیمت د غلې دې ﴿مَا بَيْنِي﴾ نوروڅه غواړو مونږ، مونږ ته قیمت د غلې واپس کړې شويدي، دوی ته دا معلومه شوه چه قیمت ئی مونږ ته د احسان په طریقه واپس کړې دې ، نو قیمت یعنی ثمن مونږ سره موجود دې او غلې ته خو ضرورت دې ، نو چه دا ورور زمونږ سره لارشی، نو مونږ به خپل اهل ته طعام راؤړو او درور حفاظت به کوو اویو بار به د غلې زیات راؤړو ﴿وَذَلِكَ كَيْدٌ لِّيَسِّرَ﴾ د دې دوه ترجمې دی ، یو دا چه غله په کم قیمت ملاویرې نو راؤړل ئی پکار دی ، دویمه، دا غله چه مونږ راؤړې ده دا لکه ده زر به ختمه شی، نو ځکه بیا تلل پکار دی .
فانده : لفظ د کیل په څلورو معنو سره راځی ، یو په معنی د اوگی سره ، دویم په معنی د غلې سره ، لکه په دې آیت کښ ، دریم : بار، کیل بعبیر ، څلورم، جوک، اوفی الکیل.

قَالَ لَنْ أَرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِي مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنِي بِهِ

وه ویل یعقوب هرگز نه لیریم دې تاسو سره تر دې چه راگرئ ما ته کلکه وعده د الله تعالی چه ضرور به دې راوولی ما ته

إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ

مگر که راگیر کړې شوئ تاسو، پس هرکله چه دوی ودرکه هغه ته پځه وعده، وه ویل هغه چه الله تعالی

عَلَىٰ مَا تَقُولُ وَكِيلٌ ۝ وَقَالَ يَبْنَئِي لَا تَدْخُلُوا مِن بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا

په هغه وينا چه مونږ یی وایو نگهبان دې وه ویل ده ای بچو خما! مه داخلېږئ د یوې دروازی نه او داخلېږئ

مِن أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ ۚ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۚ إِنَّ الْحُكْمَ

د جدا جدا دروازو نه، او زه نشم دفع کولې ستاسې نه د تقدیر د الله تعالی نه هېڅ شی . ندي حکم واک . اخسار،

إِلَّا لِلَّهِ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ۚ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ۝

مگر خاص الله تعالی لره دې ، په هغه خما توکل دې او خاص په هغه باندې دې توکل وکړي توکل کونکي

وَلَكِنَّا كَذَبْنَا مِن حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ ۚ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ

اوهركله چه دوی داخل شو^{۱۱} دهغه خاى نه چه امر کړې وؤ دوی ته پلار د دوی، نه وؤ هغه چه دفع کړې وې د دوی نه

مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا ۚ وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ

د تقدیر د الله تعالی نه خه شي، مگر یو ارمان وؤ په زړه د یعقوب کښ چه پوره ئ کړو، بیشکه دې خامخا خاوند د علم وؤ

لَمَّا عَلَّمْنَاهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝

د دې وجه نه چه علم ورکړې وؤ مونږ هغه ته لیکن اکثر خلق نه پوهیږي

﴿ قَالَ لَنْ أَرْسِلَهُ مَعَكُمْ ﴾ یعقوب ۷۷۷ د خپلو خامنو نه مضبوطه وعده واغستله چه دې به

خامخا واپس راوړلې دا ظاهري اسباب وو، او بیاني اظهار د اعتماد وکړو، په الله ۷۷۷ باندې

او دا حقیقت د توکل دې، او د دې حکم دې هر چاته ﴿إِلَّا أَنْ يَمْلَأَ يَدَهُ﴾ یعنی که تاسو ټول په

تکلیف او بلاء کښ راگیر شئ نو پروا نشته که بنیامین تاسو سره گیر شی، لیکن که تاسو

سالم یئ او صرف بنیامین راگیر شی نو دا خه نه منم ﴿وَقَالَ يَبْنَئِي لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ﴾ هر کله چه

دوی مصر ته دتلو اراده اوکړه، نو یعقوب ۷۷۷ ورته اووئیل چه تاسو مصر ته قریب شئ نو

متفرق داخلېږئ او په یوه دروازه مه داخلېږئ، په دې کښ دوه حکمتونه دی: یو دا چه مصر

والا حسد اونکړې چه دوی زمونږ ټوله غله خلاصه کړه، اودويمه دا چه نظربد په دوی اونه لږې. يعقوب عليه السلام اول ځل دوی ته دا تدبير نه وو خودلې، ځکه چه په ورومې ځل خو دوی د عامو خلکو په شان په غير د څه امتیازی شان نه داخل شوی وو، اودا دويم واري خلکو پيژندلې وو. او د يوسف عليه السلام په دعوت سره مصر ته په امتیازی شان سره داخلیدل، او بل دا چه اول وړ ورسره بنيامين نه وو، او دويم وار ورسره وو، اویعقوب عليه السلام د يوسف عليه السلام نه بعد د ده سره محبت زیات وو، نو د دې وجه نه ئې اهتمام وکړو چه جدا جدا داخل شئ.

فانده د بد نظری په باره کښ احادیث په کثرت سره راغلیدی، په یو روایت کښ دی، (العین حق) یعنی نظر بد حقیقت دې وهم پرستی نده، او په بل روایت کښ دی (العین حق ولو کان شیئ سابق القدر لسبقته العین) یعنی نظر حق دې، او که څه شي د تقدیر نه مخکښ کیدې شوې نو نظر به ترینه مخکښ شوې وو، لیکن د تقدیر نه څه شي نشی مخکښ کیدې، او په بل روایت کښ دی (ان العین لتدخل الجمل القدر والرجل القبر) یعنی بدنظر اوبښ دیگچي ته داخلوی او انسان قبر ته رسوی، او د چاچې نظر لگی نوهغوئ دې څه خیز ته دعجب په نظر نه گوری، یا دې دالله ذکر کوی، ماشاء الله لاقوة الا بالله، لاحول ولا قوة الا بالله دې وائی، او په چاچه نظر لگیدلې وی، نو د هغه دپاره شرعی دمونه او طریقې دې، معوذتین یعنی آخری دوه قُلْ او اعِذْكَ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَةٍ، دحسن بصری رحمه الله نه منقول دی چه ﴿قُلْ إِنِّي أَنَا عَبْدُ اللَّهِ﴾ تر آخره پورې بدنظر بد علاج دې، او یوه طریقه په حدیث د مسلم کښ (رواه مسلم) (وَإِذَا سَأَلَكَ فَاعْصِ) راغلیده چه د هغې طریقه علماؤ دا خودلې ده چه لاسونه څنگلې او خپې، زنگونونه داخل الازار یعنی د لنگ یا د پرتوگ هغه اندرونی حصه چه د بدن سره لگیدلې وی دا اوینځلې شی او اوبه ئې په معیون یعنی په هغه چاچه نظر لگیدلې وی په هغه واچولې شی، مفسرینو ویلی دی چه د نظر حقیقت دادې چه د عائن په نفس کښ خبیث مضر جراثیم وی، او سترگو د شعاع په ذریعه سره هغه معیون ته ولگی، نویماز شی، امام رازی او نور محقیقین وائی چه تاثیر څلور قسمه دې: **اول:** تاثیر د جسمانی په جسمانی کښ لکه د زهرویا د دوانی تاثیر په بدن کښ، **دویم:** تاثیر د روحانی په روحانی کښ لکه د صحیح مرشد توجه په نفس د مرید کښ اثر کوی، **دویم:** تاثیر د روحانی په جسمانی کښ لکه نظر بد

یا سحر اثر په جسم کښ کوی ، خلوروم : تاثیر د جسمانی په روحانی کښ لکه تاثیر د صور حسنو په نفس د انسان کښ چه سرې یو ښائسته صورت ته اوگوری نو د هغه محبت ئی به زړه کښ پیدا شی ، یا په لیدلو د قبیح خیز سره د هغې نفرت د هغه په زړه کښ راشی ، او تاثیر د رقص او د گانو په بعض نفوسو کښ ، داهم د دې قبیلې نه دې ، او دا رنگه تاثیر د بیان لکه په حدیث کښ دی چه ان من البیان لحرًا .

﴿وَمَا أَفْنَىٰ عَنْكُمْ﴾ یعنی شما په دې تدبیر سره تقدیر نه دفع کیږی. البته تدبیر کول د الله حکم دې ، نو تدبیر پکار دې ، لیکن اعتماد به صرف د الله په ذات وی ، گویا که یعقوب خپلو خامنو ته اووئیل چه زما په شان تاسو هم اعتماد د الله په حفاظت کوئ ﴿إِنَّ الْمُنْكَم﴾ حکم تکوینی او تشریعی دواړه خاص الله لره دې ﴿عَلَّيْهِ تَوَكَّلْتُ﴾ د اسبابو اختیارولو نه بعد توکل ذکر شو ، نو معلومه شوه چه توکل ترک د اسبابو ته نه وائی .

﴿وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرْتُمْ أُولَهُمْ﴾ دا یوولسم حال دې اوجواب د (لما) محذوف دې ای وقع ما قضی الله الاحاجه ، الا په معنی د لکن سره دې او د حاجه نه قبل فعل محذوف دې چه اظهر دې او (قضاهه) په معنی د اظهر سره تفسیر د دغه محذوف فعل دې او د حاجت نه مراد شفقت دې په اولاد باندې ، ﴿ثُمَّ كَانَتْ بُقْيَىٰ﴾ یعقوب ويلي وو ﴿وَمَا أَفْنَىٰ عَنْكُمْ﴾ اَفْوَيْنَ شَيْءٍ نو الله د ده تصدیق اوکړو چه ﴿ثُمَّ كَانَتْ بُقْيَىٰ﴾ اشاره ده د یته چه دغه کلام ئی تواضعاً نه وو ويلي ، بلکه حقیقت وو ، چه یعقوب د دوی نه تقدیر دفع نه کړو دوی اگر که د نظر بد نه بچ شو ، لیکن تقدیر دفع نه شو ، اوبنیامین د غلا په الزام کښ اونیولې شو ﴿وَلَمَّا دَخَلُوا﴾ یعقوب تدبیر هم اوکړو او اعتماد ئی په تقدیر اوکړو نو الله د ده صفت بیان کړو چه دې د لوی علم خاوند وو ، څوک چه په تقدیر یقین لری او اسباب هم په استعمال کښ راولی نو دا د علم خاوند دې ، او څوک چه صرف په اسبابو تکیه اوکړی او د تقدیر نه انکار اوکړی یا فقط تقدیر منی او اسباب معطل کړی نو دا بې علمه وی ، عالم عارف تقدیر او تدبیر دواړه جمع کوی .

﴿وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ أُولَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَكَا أَخُوكَ﴾

اوهر که د دوی داخل شو په یوسف باندې د خپل خان سره ئی یوځای کړو خپل روړ ، وی ویل هغه ته بیشکه زه ستا روړم

فَلَا تَنْتَبِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٥٠﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ

سر مه خفه کیره به هغه کارونو چه دوی کول پس هرکله چه تیار ئی کړو دوی لره سامان د سفر د دوی نو کینودلو ئی

السَّيْقَانَةَ فِي رَحْلِ أَحَبِّهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَتَيْنَهَا الْغَمْرُ إِنَّكُمْ لَسِرُّونَ ﴿٥١﴾

جام د اوبو څکلو به بار د رور خپل کښ، بیا اعلان وکړو یو اعلان کونکی: ای قافلې! الو بيشکه تاسو غلام گرځئ

﴿وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ﴾ هر کله چه د يوسف عليه السلام روڼه دوباره مصر ته راغلل نو دوی

عزيز مصر (يوسف) ته اويل چه مونږ ستا د حکم موافق کشر رور د خان سره راوستې دې.

يوسف د دوی اکرام او اعزاز د مخکښ نه هم زيات اوکړو، او په يو روايت کښ دی چه د دوی د

يعقوب عليه السلام او پيغام يوسف عليه السلام ته اورسولو نوهغه ډير خوشحاله شو، او د دوی دپاره

ئ د يو لوی دعوت بند وېست اوکړو، او دوه دوه کسان به ئ يوځای کينول نو بنيامين يوځای

پاتې شو، نو يوسف عليه السلام د لره د خپل خان سره کينولو، نو د بنيامين عزت زيات شو، چه د

بادشاه سره ورته د طعام خوړلو موقع ملا شوه، بيا دغه شان دوه دوه روڼه ئ په يوه کمره

کښ سملاستو دپاره مقرر کړل، نو بنيامين يوځای پاتې شو، يوسف عليه السلام د خان سره په کمره

کښ پاتې کړو، نو په دې کښ هم د ده اعزاز زيات شو، او دا معنی د دې قول د ﴿مَأْوَاهُ إِلَيْنَا﴾

﴿أَحْكَمَ﴾ او بيا تخليه کښ يوسف د ده نه تپوسونه شروع کړل، او ورته ئ اووئيل چه ستا د نوم

(بنيامين) څه معنی ده، نو بنيامين اووئيل چه د دې معنی ده ولد المشکل، يعنی بچي د مشکل

يعنی وړوک کړی شوی، وجه داده چه کله زه پيدا شوم، نو زما مور وفات شوه، نو وړوکه

شوه، نو دې وجې نه زما دپاره دانوم کيځودې شو، بيا ئ ورته اووئيل چه ستا اولاد څومره

دی، نو هغه اووئيل چه لس ځامن دی لیکن افسوس کوم په خپل رور پسې چه په وړوکوالی

کښ په څنگل کښ هلاک شوې دې، نو يوسف عليه السلام ورته اووئيل چه داسې دې نه ده

خوڅه چه زه ستا رور شم؟ نو ده اووئيل چه ستا په شان رور خو د ډير خوش قسمته سړی دی،

لیکن ته د يعقوب او راحيل نه پيدا نه ئی نو څرنگه به زما ورور شې؟ نو يوسف عليه السلام په ژبا

شو او بنيامين ئی د خپلې سينې سره اولگولو، او ورته ئی اووئيل ﴿إِنِّي أَنَا أَخُوكَ﴾ يعنی زه

ستا ورور یم، خو دا روڼه مه خبره وه، ﴿فَلَا تَنْتَبِسْ﴾ مه خفه کیره په هغې چه دوی ماسره يا

تاسره بد سلوکی کړې ده، يعنی دا د زړه نه اوباسه، روڼو د يوسف لکه څرنگه چه ئ يوسف

نه سخت تکالیف رسولی وو، نو دغه شان د بنیامین ئ هم تحقیر کړې وو او د هغه سره ئ بدسلوکی کړي وه ، نو یوسف ده ته اووئیل چه اوس دغه خبرې د زړه نه اوباسه، ځکه چه الله ﷻ مونږ ته خیر را کړیدې اوزمونږ سره ئ احسان کړې دې ، رونه د یو بل دپاره قوت او بازو دې ، لکه د فارسی متل دې «هرکه یواځه نه دارد قوت بازو ندارد هرکه مادر نه دارد شفقت نه دارد» اوپه یوروايت کښ دی چه (المراء کثیر باخيه) سړې د رونه پو وجه ډیر وی، لیکن د دې باوجود شیطان کله د رونه پو مینځ کښ تفرقه راولی، اوحسد پیدا کړی، حتی چه د آدم ﷺ یو خوی خپل رور قتل کړو ﴿فَلَمَّا جَهَنَّمَ﴾ رونه دیوسف ﷻ څو ورزې د میلستیا په حیثیت پاتې شول، او بیا ورله هغه د غلې بارونه برابر کړل، بنیامین یوسف ﷻ ته عرض کړې وو چه زما پاتې کولوڅه تدبیر جوړ کړه، او ما د رونه سره مه لیږه، نویوسف ﷻ داتدبیر اوکړو چه ﴿جَعَلَ الْيَتَامَىٰ فِي رِجْلَيْهِ سِقَايَةً﴾ سقایه او صواع د یو لوی نوم دې دا د سپینو زرو پیاله اوجام وو، چه یوسف ﷻ نه مخکښ بادشاه په دې کښ اوبه او شراب ځکل یوسف علیه السلام چا بادشاه شو نو دا ئ پیماننه مقرر کړه، او غله به ئ په دې سره ورکوله او «رحل» کجاوې تا وائی، او مراد ترینه هغه سامان دې چه په کجاوه کښ ایخودې شی یعنی دا سقایه ئ د رور پ بار کښ کیخوده ﴿ثُمَّ اِذْنًا﴾ بیا یو اعلان کونکی اعلان اوکړو چه ای قافلې والو! تاسو خو غله یئ سقایه مو غلا کړې ده؟ دلته دا سوال راځی چه سقایه خو یوسف په خپله د رور په سامان کښ ایخودلې وه، نو بیا په هغوی باندې د غلا الزام اولگولو داخو تهمت او گناه کیږه ده، جواب (۱): دادې چه اعلان کونکی اعلان د خپل طرف نه کړې دې، په امر د یوسف سره ئ ندې کړې، او تهمت د غلا ئ په خپل غالب گمان سره لگولې دې، ځکه چه د دې تدبیر نه خو بل څوک نه وو خبر بغیر د یوسف ﷻ او د رور د ده نه، نو یوسف ﷻ تهمت نه دې لگولې بلکه په بار د رور کښ ئ صرف سقایه ایخې ده، دویم جواب دادې چه دا اعلان د یوسف په امر سره شوې دې لیکن ﴿اِنَّكُمْ لَسُرِقُونَ﴾ په طریقه د توریه سره دې چه همزه د استفهام په کښ محذوف ده (ای ءانکم لسرقون) یا دامعنی ده چه انکم لسارقون لیوسف ﷻ عن ایه، تاسو خو دومره لوی غلاگران یئ چه یوسف مودخپل پلارنه راپت کړې وو

قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ۝ قَالُوا تَفْقِدُ صَوَاعَ الْمَلِكِ

دوئ وه ويل اومخامخ شو هغوئ ته چه خه ورك كريدی تاسو وه ويل هغوئ ورك كړي دي مونږ پيماننه (اوگي) بادشاه

وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ حُلٌّ بَعِيرٌ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ۝ قَالُوا كَلَّاهُ

وه چه راوړو هغه نو هغه لږه بار د اوښ دي په انعام كښ اوزه د دي ذمه دار يم وه ويل دوئ چه قسم به الله تعالى باندې

لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْتُمْ بِهِ فَيَسْأَلُكُمُ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سِرْقِينَ ۝

په تحقيق سره تاسو بيه پوهه يئ چه مونږ دي له نه يو راغلي چه فساد وكړو په دي ملك كښ اونه مونږ غلاگريو

قَالُوا فَمَا جَزَاءُكَ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ۝ قَالُوا جَزَاءُكَ مِنْ وُجْدِ

وه ويل دوئ پس خه سزا د غل ده كچرې تاسو دروغ وايئ دوئ وه ويل سزا د غلا هغه سړي دي چه وموندې شي

فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاءُكَ ۖ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ۝ فَبَدَأَ

په سامان دهغه كښ پس هغه ئ سزا ده، دغه شان سزا وركوو مونږ ظالمانو ته (غلاگرو ته) پس شروع وكړه يوسف

بِأَوْعِيهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ آخِيهِ ثُمَّ اسْتَفْزَجَهَا مِنْ وِعَاءِ آخِيهِ ۖ

په تفتيش د سامانونو د دوئ مخكښ د تفتيش د سامان د ورور خپل نه بيا ئ راوښكلو هغه لوبښي د سامان د ورور خپل نه

كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا

دغه شان تدبير وخوډلو مونږ يوسف ته، نه وؤ دي چه راكړي ئ وي ورور خپل په قانون د بادشاه كښ، مگر دا چه

أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ تَرْفَعُ دَرَجَةً مِّنْ ثَمَرِهِ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلَيْهِ ۝

الله تعالى ئ وغواړي هغه كېږي اوچتو مونږ درجي د هغه چا چه وغواړو مونږ او پورته د هر خاوند د علم نه عالم شته دي

﴿ قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ ﴾ رونرو د يوسف ﷺ په حقيقت كښ غلا نه وه كړې، نو دا په دوئ
ديره نا آشنا اولگيده او د دي وجې نه ئ هغوئ ته مخ كړو او وي وښل چه ستاسو نه خه وړوك
شوي دي. نو هغوئ اووښل چه د بادشاه پيماننه، (اوگي) ﴿ وَلَمَنْ جَاءَهُ بِهِ حُلٌّ بَعِيرٌ ﴾ دا انعام
مقرر كول دي، په راوړلو د سقايب باندې او كه څوك سوال او كړي چه سارق خو مستحق د

انعام نہ وی بلکہ مستحق د سزاوی ، نو جواب دادې چه دوی خو په حقیقت کښ سارقان نه وو. نو ددې وجې نه ئی ((ولن جاء به)) ویلی وو، سرق ئی ندی ویلی او بل جواب دادې چه د (جاء به) معنی داده چه خبر ورکړی چه صاع چاسره دې او ددې آیت نه معلومیري جواز د انعام په جائز کار باندې او دا رنگه د دې نه معلومیري جواز د کفالت ﴿رَبِيعٌ﴾ ذمه دار اوضامن ته وائی ﴿قَالُوا تَاللّٰهِ﴾ رونه د یوسف حیران شول او جواب ئی ورکړو، په تا قسمیه کښ د مبالغې او تعجب معنی ده، نو دوی تعجب او کړو په دې الزام لگولو کښ او په طریقی د مبالغې سره ئی نفي د غلا د الزام اوکړه ، په تا قسمیه کښ هم د مبالغې معنی ده اوبیا دوی استشهاد اوکړو په علم د دوی سره ، چه ﴿لَقَدْ عَلَّمْتُمْ﴾ یعنی تاسوته علم دي . چه مونږ د چا فساد او سرقه نه کوو، دوی چه مصر ته راتلل نود خپلو اوبنانو خولې ئی ترلې وې، د دې دپاره چه د چا فصل اونه خوری نوعامو خلقو اووئیل چه دا ډیر شریف او تقوی والا خلق دی ﴿قَالُوا مَتَّجِرُونَ﴾ یعنی هغوی ورته اووئیل چه که تاسو دروغزن ثابت شوی او صاع ستاسو د سامان نه برآمد شو نو بیا به د هغه څه سزاوی ، نودا تپوس په امر او تعلیم د یوسف ﷺ سره وو، د دې دپاره چه خپل رورخپل خان سره پاتې کړی ، بل د دې دپاره چه دوی دا گمان اونه کړی چه زمونږ سره ظلم کیږی ، او په خپل قانون راته سزارا کوي ﴿قَالُوا عَمْرُوهُ مِنْ ثِيَدٍ فِي رَحْمَةٍ﴾ دوی اووئیل چه زمونږ په دین کښ دغلا سزا داده چه غل به د مالک د مال غلام وی ، دیوکال پورې او د مصر قانون داوو چه د غل نه به دوه چنده تاوان اخستې کیږی ، رونه د یوسف د خپل قانون شرعی ذکر بې تأمله اوکړو ځکه چه د دوی یقین وو چه مونږ غلا نده کړې ، اونه مال مسروقه زمونږ د سامان نه برآمد کیدې شی نودوی په خپل اقرار کښ گیر شو، (جزآء) مبتدا ده او ﴿مَنْ ثِيَدٍ فِي رَحْمَةٍ﴾ ورله خبر دې ، او ﴿فَهُوَ جَرُؤُهُ﴾ مبتدا خبر دی اودا جمله تاکید دې داوولې جملې ﴿كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْلِسِينَ﴾ یعنی دا سزا دغل ده زمونږ په ملت کښ ﴿بَدَأَ﴾ د نورو رونه په سامان لتولو ئی مخکښ شروع اوکړه ، دې دپاره چه دوی شک اونه کړی چه دا لوڅې ئی په خپله ایڅې دې نو ضمیر په (فبدأ) کښ یوسف ﷺ ته راجع دې ، او په دې کښ دا احتمال دې چه یوسف ﷺ په خپله تلاشی اغستې وی ، اودا هم احتمال دې چه نوکرانو ته ئی په دې مخصوص طریقی سره د تلاشی حکم کړې وی .

﴿كَذَلِكَ يَكْدُ مَا﴾ د (کید) حقیقی معنی داده چه څوک چاته په خوله باند یوه خبره اوکړی او په زړه کېښئی اراده د بل څه وی ، نو دلته دا معنی نده مراد بلکه مراد ترینه خفیه تدبیر دې او دې ته حيله ويلي شی . حيله شرعی هغه خفیه تدبیر دې چه توسل کولې شی په هغې سره مصالحو دینیو ته . لکه ایوب علیه السلام ته چه الله فرمائی وو (وخذ بيدك ضغثا) یا حضرت ابراهیم علیه السلام ساری ته هڅه اختی ويلي وو ، دا ټول د منافعو دینیو دپاره وو (کشاف) ، باقی تفصیل په سورة اعراف کېښ تیر شوې دې ، د ﴿يُوسُفَ﴾ دامعنی نده چه دا تدبیر او شرعی حيله مختصه وه په یوسف پورې ، ځکه چې نبی صلی الله علیه و آله د زانی ضعیف دحد دپاره حيله کړې وه (کما فی السنن) او بلال رضی الله عنه ته ئی هم دا حيله خودلې وه چه یح الجمع بالدرهم ثم ابع بالدرهم الخبیب) ، (رواه البخاری) ، ﴿مَا كَانَ لِأَخِي أَنْ يَأْتِيَهُ﴾ یعنی دا تدبیر مونږ یوسف ته ځکه او خود لوجه ده خپل رور د مصر په قانون کېښ نشو نیولې ، دمصر دقانون جرمانه وه دوه چنده د مال مسروقه یا تادیب ووپه کوړو وهلو سره ﴿إِلَّا أَنْ يَكُونَ اللَّهُ﴾ د استثناء منقطع ده (الا) په معنی د (لکن) سره دې اي لکن بمشیته تعالی اخذه فی دین یعقوب ، د یعقوب علیه السلام ملت کېښ دسارق د یو کال دپاره غلام گرزول کیدل وو ، د هغه چا چه غلام به ئی ترینه کړې وه ، نویوسف علیه السلام خپل رور د دې قانون مطابق حصار کړو اودا سوال نه رازی چه څو غلام نشی گزیدلې ، ځکه چه یوسف علیه السلام خپل رور بنیامین په حقیقت کېښ غلام کړې نه وو ، بلکه بنیامین په خپلې خوځې سره صورت د غلامی اختیار کړې وو ﴿تَرْفَعُ دَرَجَتِي﴾ یعنی الله چه چاته او غواری نوعلم او حکمت او تدبیر ورته اونبایی او درجې ورله اوچتې کړی ، لکه یوسف علیه السلام ته ئی چه علم او حکمت ورکړو یا دا معنی چه الله په خپل تدبیر سره د چا درجان اوچتوی ، لکه رونږو د یوسف علیه السلام ده لره د پلاره نه سرقه کړو اوپه (ثمن بحس) ئی خرڅ کړو نواوس هغوی د سارقانو په حیثیت سره د یوسف علیه السلام په حضور کېښ ولاړ دی ، ﴿وَقَدْ كَلَّمْنَا زَيْدَ بْنَ عِزْزَةَ﴾ یعنی په مخلوق کېښ د هر علم والا ذات دپاسه لوی علم والا ذات شته دې چه الله دې چه عالم الغیب والشهادت دې ، نو د هغه علم کامل دې او صفت ذاتی دې او د مخلوقاتو علم عطائی دې ، محتاج دې خالق ته .

قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ

وہ ویل دوی کہ وہ غلا کرے وی (نوعیبہ ندہ) خک کہ غلا کرے وہ رور د دہ (یوسف) پخوا د دی نہ۔

فَأَمَّا هَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبَيِّدْهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ

ہس پت وسانلو یوسف د دی جواب پہ خپل زہ کیں او ښکاره ئ نکړو دوی ته په زہ کیں ئ وہ ویل چہ تاسو

أَنْتُمْ مُكَلَّمَا ، وَلِلَّهِ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ۝ قَالُوا لَيْسَ بِالْعَزِيزِ

د دینہ زیات بد حال والا یی او الله تعالیٰ ښه پوهه دی په هغې باندې چہ تاسو ئ بیانوی دوی وہ ویل ای عزیزه

إِنْ لَهُ آيَا شَيْئًا كَبِيرًا فَقَدْ أَحَدًا مَكَلَّمًا ، إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ۝

یښکه د ده پلار دی ډیر بودا دی پس ونیسه بل تن زمونږ نه د ده په ځای یښکه مونږ تا وینو د احسان کونکونه

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعًا عِنْدَهُ ۝

وہ ویل یوسف پناه غواړم په الله تعالیٰ سره د دینہ چہ ونیسم بوا د هغه چا نه چہ موندلې دی مونږ سامان خپل هغه سره

إِنَّا إِنَّا لَظَالِمُونَ ۝

یښکه مونږ به په دغه وخت کیں خامخا د ظالمانو نه یو.

﴿قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ﴾ هر کله چہ په دوی باندې غلا ثابته شوه ، نو دوی د خپل خان د براءت

دپاره او وښل چہ دا بنیامین زمونږ خپل رور نه دی، د ده خپل رور بل وو، او هغه هم غلا کرې

وہ نو که ده غلا کری وی نو بعیده نه ده د ﴿سَرَقَ أَخٌ لَهُ﴾ نه د دوی مراد یوسف ؑ وو، او

دوی چہ یوسف ته د سرقي نسبت کرې دی نو په دې کیں مختلف واقعات دی یو دا چہ ده د

نیکه (د مور د پلار) نه بُت پت کرې وو، او مات کرې ئی وو، او د مجاهد ؑ نه روایت دی

چہ دیوسف ؑ د پیدایش نه بعد چہ کله بنیامین پیدا شو نو والده د ده د پیدایش په وجه

وفات شوه نو یعقوب ؑ یوسف ؑ خپلې خور ته (د یوسف ترورته) د تربیت دپاره ورکړو

نود دی ور سره بې حده زیات محبت پیدا شو نو کله چہ یوسف د گرزیدو شو، نو یعقوب دده

د واپس کولو طلب اوکړو ، لیکن ترور په واپس کولو راضی نه وه، بیا د یعقوب د زیات

اصرار په وجه ئی مجبوراً وایس کړو لیکن یو تدبیر ئی د وایس کولو دپاره داسې اوکړو چه هغې سره یو قیمتی کمر بند وو، او هغه ئی د یوسف علیه السلام د قمیص د لاندې په ملا پورې اوتړلو او کله چه یوسف علیه السلام پلار وایس کړو نو دې دا مشهوره کړه چه زما کمر بند چا سره کړې دې د تلاش کولو نه بعد معلومه شوه چه یوسف علیه السلام سره دې ، نو د یعقوب علیه السلام د شریعت د حکم مطابق یوسف دې خپل غلام جوړ کړو ، اوتر مرگه پورې ورسره وو. په دې واقعہ کښ هم فی الحقیقه سرقه یا استرقاق نشته دې لیکن ظاهراً سرقه ده ﴿فَأَسْرَاهَا يَوْشُفُ فِي قَبْرِهُ﴾ ضمیر د (اسرها) مبهم دې او دا قول (بل انتم — الآية) یی تفسیر دې او ضمیر د مونث راوړې شو ځکه ﴿أَنْتُمْ سُرُّ مَكَانًا﴾ جمله او کلمه ده یا دا ضمیر راجع دې اجابت (جواب ورکولو) ته یعنی یوسف علیه السلام له غصه ورغله لیکن جواب ئی ورته ورنه کړو ، د (أَسْرَ) نه مراد جواب نه ورکول دی یا ضمیر مقاله ته راجع دې ، اود (أَسْرَ) نه مراد دادې چه د سرقې اصل حقیقت ئی ظاهر نه کړو. ﴿قَالَ﴾ او یل یوسف علیه السلام په زړه کښ ﴿أَنْتُمْ سُرُّ مَكَانًا﴾ تاسو ډیر بد یئ د جهنم د مرتبې نه ، ځکه تاسو په حقیقت کښ سرقه کړې دې یوسف د پلار نه، نو تاسولویئ ډاکوان یئ ، ستاسو په غلط بیان باندې الله څه پوهیږي .

﴿قَالُوا يَا أَيُّهَا الْمُرْزُؤُ﴾ دوی دپلار سره وعده کړې وه چه مونږ به بنیامین خامخا وایس راوړلو نو د دې وجې نه ئی د عزیز مصر (یوسف علیه السلام) منت زاری شروع کړل او درې خبرې ئی ورته پیش کړې . اول دا چه زموږ د پلار د ده سره محبت زموږ نه زیات دې ، او د یوسف علیه السلام نه بعد هغه تسلی په ده باندې کوی ، او زموږ پلار د عمر په لحاظ سره مشر دې او بوډا دې ، او د قدر او منزلت په لحاظ سره هم ډیر لوی شان والا پیغمبر دې نو په هغه رحم اوکره او دا رور زموږ وایس کړه ، اودویم دا چه د ده په بدل کښ یوکس واخله، دریم ئی صفت د عزیز اوکړو چه ته ډیر نیک سړې ئی او احسان کونکې ئی او زموږ سره دې مخکښ احسان کړې دې نو اوس راسره هم احسان اوکره ﴿قَالَ مَكَانًا هُوَ﴾ یوسف علیه السلام او وویل چه داسې نشی کیدې چه مونږ د مجرم په ځای غیر مجرم اونیسو، دا خو ظلم دې او مونږ د ظلم نه پناه غواړو په الله عز وجله سره ﴿إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مُتَعَمَّنًا﴾ ئی او یل او (الامن سرق) ئی اونه ویل ځکه چه په حقیقت کښ هغه سرقه نه وه کړې .

فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ۖ قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا

پس هر کله چه دوی تنه نا آمیده شو^{۱۱} دهغه نه جدا شو جرگه کونکی، وه ویل متر د دوی، آبا تاسو نه معلومه نده

أَنَّ آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوَثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ

چه ستاسې پلار په تحقیق سره اغستی وه ستاسونه کلکه وعده د الله تعالی، او پخوا هم تاسو قصور کړی وؤ

لِي يُوَسِّفَ، فَلَمَّا أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي يَأْتِي

په باره د یوسف کښ، پس هیجرې به څه نه پریرېدم دا ملک، تر هغې پورې چه اجازت راکړی ما ته څما پلار

أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي ۖ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ۝ إِزْجِعُوا إِلَى أَبِيكُمْ

یا فیصله وکړی الله تعالی ما لره (د ازادولو د رور څما)، او هغه دیر تنه فیصله کونکې دې واپس لارښ پلار خپل نه

فَقُولُوا لِكَبَائِكَ إِنَّ إِلَهَكَ سَرَقَ ۖ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمَنَا

پس وه وایې ای زموږ پلاره! بیشکه ستا خوی غلا کړیده او موږ گواهی نه درکوؤ مگر په هغه څه چه موږ پرې خبر یی

وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ۝ وَسَّئِلَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَذْرَاءِ الَّتِي

اونه یو موږ د غیب خبر لرونکی او تیوس وکړه د اهل د هغه کلی نه چه موږ په هغې کښ وؤ او د هغه قافلې نه

أَقْبَلْنَا فِيهَا ۖ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ۝ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ

چه موږ په هغې کښ راغلی وؤ او موږ خامخا رښتیا وایو، وه ویل یعقوب بلکه ښائسته کړیدې تاسو نه

أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا ۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۖ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَكُم بِهِمْ جَمِيعًا ۖ

ستاسو نفسونو څه خبره، پس څما کار صبر جمیل دې، امید دې چه الله تعالی به راوړلی ما ته دا ټول په یوځای

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۝

بیشکه هغه په هر څه پوهه، حکمتونو والا دې

﴿فَلَمَّا أَنْتَفَشْتُمْ﴾ دا دولسم حال دې ، په دې کښ د روڼو د مشورې ذکر او د مشر رور د پاتې کیدلو عزم دې. باب استعمال د مبالغې دپاره دې او ضمير د (منه) راجع دې يوسف ته ﴿عَلَّمُوا﴾ يوازې شول ﴿يَمِينًا﴾ مشوره کونکي دا حال دې دضمير د (خلصوا) نه او (نجيا) په اصل کښ مصدر دې. په معنى د متناجی او ناجی سره اوهر کله چه مصدر نه جمع کيږي نو د دې وجې نه دا جمع نشو. اگر چه ذوالحالئ ضمير د جمع دې ﴿قَالَ كَذِبْتُمْ﴾ د کبير نه چه د عمر په لحاظ سره مشر مراد شى نو هغه (روپيل) دې ، او که مراد ترينه رئيس د دوى شى نو هغه (شمعون) دې. او که د عقل په لحاظ سره مراد شى نو هغه (يهوذا) دې. مشر عزم او کړود پاتې کيدلو او سبب ورله يو دا بيانوى چه مونږ د پلار سره عهد کړې وو د واپس کولو د بنيامين نواوس به پلار ته په کومو سترگو سره اوگورو؟ بل دا چه مونږ د يوسف عليه السلام په باره کښ تقصير کړې وو چه د هغې اثر تراوسه پورې موجود دې. نو اوس بنيامين پريخودل اوز مونږ تلل دير نامناسب دى ﴿مَا قَرَأْتُمْ﴾ د (تعلموا) ماتحت دې او (ما) مصدر به دې. اى الم تعلموا تفريطکم فى يوسف، يا الذى فرطتم فى يوسف. نو ددې په وجه زه په هيڅ حال نه ځم دلته به يم مگر دا چه پلار ماته دراتلو حکم اوکړى يا الله د حکم فيصله اوکړى مثلاً دا چه د تقدير په وجه زه يا بنيامين مړه شو، يا د څه تدبير په وجه بنيامين آزاد شى ﴿خَيْرَ الْمَوَكِينِ﴾ الله عز وجل د عدل فيصله کونکې دې. ﴿أَرْجِعُوا إِلَيَّ﴾ يعنى ما پر يگدئ اوتاسو لار شئ. پلار ته اوايښ چه داسې واقعه راغلې ده ﴿وَمَا تَشَدُّكَ إِلَّا بِمَا حَسَنَّا﴾ يعنى مونږ چه په ده باندې دغلا گواهي ورکوو. نو دا دخپلې مشاهدې اوظاهر حال په وجه سره ورکوو. چه لوڅې دده دسامان نه برآمد شوې دې او د غيب نه خبر نه يو چه په واقع کښ ده غلا کړې ده يانه؟. يا دا مطلب دې چه مونږ تا سره عهد کړې وو ، د واپس راتلو د بنيامين نو دا د خپل علم مطابق عهدوو. اومونږ د غيب نه. نه وو خبر چه دې به غلا کړى، يا دامعنى ده چه مونږ چه شهادت يعنى د غل حکم بيان کړې وو. نو دا دخپل علم او د شريعت مطابق مونږ بيان کړې وو. اوددې نه مونږ څه خبر وو چه زمونږ رور غلا کړې ده ﴿وَتَشَكَّى الْقَرْيَةَ﴾ يعنى زمونږ د صدق معلومولو دپاره يواهل مصر نه تپوس اوکړه يعنى څوک معتمد سړې راوليگه چه د مصر د خلقونه تجوس اوکړي مونږ چه کومه خبره کوو نو داڅه پته خبره نده بلکه په مصر کښ مشهوره خبره ده. اوبل

د هغه قافلې والو نه تپوس او کړه چه مونږ د هغې سره مصر ته راغلی وو. او دا یو قوم وو د کنعان چه د یعقوب عليه السلام گاونډیان وو **﴿قَالَ بَلْ سَوَّكْتُمْ﴾** رونه دیوسف چه واپس شول او د مشرور د هداياتو مطابق ئی ټوله قصه یعقوب عليه السلام ته بیان کړه ، نوبیعوب عليه السلام او فرمانل چه حقیقت خو داسې نه دې چه بنیامین غلا کړې ده ، دا تاسو خان له په خپل ذهن کښ یوه خبره جوړه کړې ده چه بنیامین تاسو بوتللو او په تهمت د غلا کښ مو حصار کړو . یا دا مطلب دې چه شهادت د غلا په هغه باندې په خیال د نفوسونو ستاسو دې ، دوی اول وار دیوسف په باره کښ بې اعتماد شوی وو ، نوبیعوب عليه السلام په دوی اعتماد اونه کړو ، دیوسف عليه السلام په باره کښ ئ هم داسې ویلی وو چه **﴿بَلْ سَوَّكْتُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾** ، او د بنیامین په باره کښ ئ ورته هم دغه خبره اوکړه اودا کلام اگر که د واقعي سره موافق نه وو ، لیکن یعقوب عليه السلام د دې معاملې قیاس کړې وو په اول وار باندې ، نو دا یو ظن او اجتهاد وو چه مطابق نه وو د واقعي سره . وحی نه وه ، او اجتهادی غلطی گناه نه ده ، اوبعض علماؤ د دې کلام دا توجیه کړې ده چه د **﴿بَلْ سَوَّكْتُمْ﴾** **﴿لَكُمْ﴾** خطاب جنس اولاد ته دې یوسف عليه السلام په کښ داخل دې او مطلب دادي چه بنیامین غلا نه ده کړي بلکه د ده په رونیو کښ چایوه خبره په خپل ذهن کښ جوړه کړې ده اودې ئی د خان سره حصار کړې دې . اودا خبره ورته په ذریعه د کشف یا دوحی سره معلومه شوې وه . لیکن مزید تفصیل ورته نه وو معلوم شوې . او بعض مفسرینو داسې توجیه کړې ده چه تاسو خود بنیامین د بوتلو په وخت کښ خومره کلکه وعده کړې وه ، بیامو دهغه دفاع اونه کړه چه ویلې مو وې چه لوخې د ده د سامان نه برآمد شو ، نود دې نه دا څرنگه ثابت شوه چه ده غلا کړې ده ، کیدی شی چه دا لوخې بل چا ایخي وی ، نو تاسو دفاع اونه کړه بلکه دا مو اووئیل چه دده ورور هم مخکښ غلا کړې وه ، په دې سره تاسود ده جرم مستحکم کړو او بیامو فتوی هم ورکړه چه دسارق سزا غلام گرزول دی نوکه ستاسو په زړونو کښ څه خبرې نه وې نو داسې طرز عمل خو به مو نه وو اختیار کړې ، بهر حال زه به صبر جمیل کوم **﴿عَسَى أَنْتُمْ﴾** یعنی دالله عليه السلام نه امید دې چه ماته یوسف عليه السلام اوبنیامین اوټول ځامن راولی اودا خبره یعقوب عليه السلام یوسف عليه السلام د خوب په وجهه کړې ده او یا په دې وجهه هر کله د ده تکلیف او غم ډیر زیات شو او انتها ته اور سیدلو نودې پوهه شو چه اوس به الله عليه السلام آسانی اوراحت راولی .

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَكْسِي عَلَى يَوْسُفَ وَالْيَظُنُّ عَيْنُهُ

اومخ ئ واروؤ د هغوئ نه او وي ويل هائ افسوس دې په يوسف پسې او سپينې شوې دواړه سترگې د ده

مِنَ الْحَزَنِ فَهُوَ كَاطِمٌ ۝ قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُنَا تَذَكَّرُ يَوْسُفَ عَلَىٰ

د وجه د غم نه او دې ډك وو د خفگان نه وه ويل دوئ قسم په الله تعالى هميشه به نه يادوي يوسف تر دې چه

تَكُونُ حَرَمًا أَوْ تَكُونُ مِنَ الْهَالِكِينَ ۝ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي

ته شې بيكاره (رنخور) يا به شې ته د هلاك شوونه (مې) وه ويل يعقوب بيشكه څه خو بيا نوم خپل سخت غم

وَحَزَنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝ يٰبَنِيَّ

اوخفگان الله تعالى ته او پوهه يم د الله تعالى د طرف ته په هغه څه چه تاسو پرې نه پوهيږئ اې خامنو څما

اَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُّوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَابِسُوا مِنْ رَّوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَهْتَسِبُ

لارښ پس تلاش وكړئ د يوسف او د ورور دهغه اومه نا اميده كيږئ د رحمت د الله تعالى نه، بيشكه نه نا اميده كيږئ

مِنْ رَّوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمَ الْكَافِرُونَ ۝

د رحمت د الله تعالى نه مگر قوم كافران

﴿وَتَوَلَّى عَنْهُمْ﴾ يعقوب ځه د خپلو خامنونه مخ بل طرف ته وړولو، ځكه چې دا خبره پرې

ډيره ترخه اولگيده او د نوى غم په وجه ئې مخكېن غم تازه شو، نو ده اوونيل ﴿يَتَأَسَّى﴾ الف
عوض دې د (يا) نه نو دا په اصل كېن (استغى) دې يعنى اې افسوسه او غمه زما په يوسف ځه

راشه دا ستا د راتلو وخت دې ﴿وَكَيْفَ تَتَذَكَّرُ﴾ د ډيرې ژړا په وجه د سترگو تورئ ختم شوى
وو، او د ژوند والى په باره كېن دوه قوله دى: يوداچه نظرى ختم شوې وو، او بل داچه دا

ختم شوې نه وو بلكه كم شوې وو ﴿وَمِنَ الْغُرُوبِ﴾ د سترگو سپين والى د ژړا په وجه وو، او د
ژړا دپاره سبب حزن وو، نو د دې وجه نه (مِنَ الْغُرُوبِ) اوونيلې شو، ويلې شوى دى چه سترگې

د يعقوب ځه نه وې اوچې شوې د اوښكو نه، د وخت د فراق د يوسف ځه نه تر وخت د
ملاقات پورې او نه وو په مخ دزمكې زيات عزت مندپه نزد دالله ځه ديعقوب ځه نه، او د

حسن بصري رحمہ اللہ نہ روایت دی، چہ نبی ﷺ دجبرئیل نہ تپوس اوکرو چہ د یعقوب غم پہ یوسف ؑ پسې خومره وو، جبرائیل اوفرماثل چہ داسې ذ اويا (۷۰) میندو غم راجمع کړې شی چہ بجی ئی مړه وی نو د یعقوب ؑ د دې برابر غم وو، نوبیا ئی ترینه تپوس اوکرو چہ دوی لره خومره اجر وو، نوجبرئیل ؑ اوفرمایل چہ دسلو شهیدانو اجر دې ورله، په حدیث کتب دی اشد الناس بلاء الانبياء ثم الامثل فالامثل، یعنی په انبیاء امتحان د تمامو خلقو نه زیات دې، او دغه شان چہ خومره خوک غوره وی، دهر چا د استعداد موافق امتحان وی، د یعقوب ؑ په زړه کتب الله ﷻ دیوسف ؑ محبت، د عام عادت نه زیات پیدا کړې وو، او بیا ئی ترینه په داسې دردناکې طریقې سره جدا کړو چہ د یعقوب ؑ زړه او روح ته سخته صدمه اورسیدہ او مخلوق ته ئی هیڅ شکایت ښکاره نه کړو، او نه ئی د چانه انتقام واخستلو نو دا صبر جمیل وو، او اوبنکې ئی بهیدلی او (یا آسفی) د الله جل جلاله په حضور کتب ویل د بې صبری علامه هم نه ده، او د کمالاتو د نبوت سره منافی هم نه ده، روایت کړې دې بخاری اومسلم چہ کله ابراهیم ؑ د نبی ﷺ بجې وفات شو نوبی ﷺ اوژړل (چہ دا درقت قلب علامه ده) اوبیا ئی اوفرمایل (ان العين تدمع والقلب يخشع ولا نقول الا ما يرضى ربنا وانا لفرأقك يا ابراهيم غزونون) نو د مصیبت په وقت کتب زړه متاثر کیدل اوژړل د رقت قلب علامه ده، اوبې صبری جزع، فزع نده ﴿لَهُوَ كَظِيمٌ﴾ یعنی دې ډک وو د غم نه، مطلب دادې چہ په زړه او سترگو باندې ئی څه اختیار نه وو، زړه متاثر کیدل خو طبعی اوبشری تقاضا ده، لیکن په ژبه ئی د بې صبری یا د جزع فزع کلمه نه ده راغلې ﴿قَالُوا لَوْلَا نَفْتًا﴾ دا تسلی ورکول دی د خامنو د طرف نه یعقوب ؑ ته، د وجې د شفقت نه دپاره د دې، چہ ډیر مریض نشی، یا مرنشی ﴿نَفْتًا﴾ په اصل کتب (لا تفتق) دې، ای لاتزال اوپه معنی د اثبات سره دې، یعنی همیشه به ئی ته چہ یوسف به یادوې ﴿حَرْثًا﴾ هغه خوک چہ مرض یا د غم د وجې نه ئی جسم ویلی شی او قریب الهلاک یا رنرور شی هغه ته حرص ویلې شی ﴿قَالَ إِنَّمَا أَفْكُوا﴾ یعقوب ؑ خپلو خامنو ته اووئیل چہ آیا تاسو ماته تسلی راکوئ، او صبر راته ښاین، بې صبره هغه وی چہ د مخلوق په مخکین شکایت اوکړې شی، اوزه خود خپل تکلیف شکایت الله ﷻ ته کوم (بشي) هغه ډیر غم ته ویلې شی چہ بې اختیاره خور شی، نو (بث) په معنی د مبثوث سره دې، او په دې کتب اشاره ده غم دیوسف ؑ ته، اوحزن مطلق غم ته ویلې شی، او په دې کتب

اشاره ده غم د جدائی د بنیامین ته ﴿وَأَقْرَبُكُمْ مِنِّي﴾ او زه په دې هم پوهیږم چه یوسف څو ژوندي دي. ماته به ملاویري ، او دهغه د خوب تعبیر به پوره کیږي او دا په مایاندې ازمائش دي . عنقریب چه پوره شی ﴿يَكُنَّ أَهْلًا﴾ یعنی تاسو دوباره لارښی او دیوسف او بنیامین دواړو تفتیش او کړی ﴿مِنْ رَّحْمَةِ اللَّهِ﴾ دابن عباس څه نه دي ترجمه په رحمت سره مروی ده ، او د فساد نه په فضل سره مروی ده ، او د ابن زید نه په فرج یعنی راحت او خوشحالی سره مروی ده ﴿إِنَّهُ لَا يَأْتِيَنَّكَ مِنَ اللَّهِ﴾ د دې نه معلومه شوه چه نا اُمیده کیدل د الله د رحمت نه کفر دي . او په دې کښ یعقوب د توکل نه بعد ظاهري تدبیر اوکړو ، او (تَحَسُّنٌ) تفتیش ته وانی په ذریعه د حواسو سره ، او استعمالیږي په خیر کښ ، او تجسس په جیم سره په پټه سره تفتیش ته وانی او مستعملیږي په شر کښ .

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا لَیْکَیْنِ الْعَزِیزُ مَسْنَاً وَاهْلَکْنَا الطُّغْرَا
پس هرکله چه دوی داخل شو ^{۱۱} هغه ته وه ویل دوی ای عزیزه ارسیدلې دې مونږ ته او کورنۍ زمونږ ته سختې لوږه
وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا مِزَاجَۃً فَآوَفَ لَنَا الْکَیْلَ وَتَصَدَّقَ عَلَیْنَا
او راوړې دې مونږ قیمت ناقص لږې پس پوره کړه مونږ ته راشن ، او صدقه وکړه په مونږ لِحاظ وکړه په نرخ کښ
إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِیْنَ ۝ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَآ فَعَلْنَاکُمْ
بیشکه الله تعالی ښه بدله ورکوي صدقه کونکو ته . وه ویل یوسف : آیا تاسو ته یاد دي هغه چه تاسو کړی وؤ
یُؤَسِّفُ وَأَجِیْهِۦ إِذْ أَتَکُمْ جُوهْلُوْنَ ۝ قَالُوا مَآ لَکَ یُؤَسِّفُ ۚ قَالَ
د یوسف سره او د زور دهغه سره کوم وخت چه تاسو نابووه وئ وه ویل دوی : آیا ته یوسف نه ئې ؟ وه ویل ده
أَکَا یُؤَسِّفُ وَهَلْکَ اَیُّ قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَیْنَا ۚ إِنَّهُ مَن یُعْیِ
چه څه یوسف یم او دا زور څما دې یقینا احسان کړې دي الله تعالی په مونږ باندې . بیشکه چا چه تقوی وکړه

وَتَضَرَّ قَرْنَ اللَّهِ لَا يُضْمِعُ أَحْمَرُ الْمُحْسِنِينَ ۝ قَالُوا تَاللَّهِ

او صری وکرو نو بیشکه الله تعالى نه بریادی اجر د نیکی کونکو وه ویل دوی قسم دی په الله تعالى

لَقَدْ أَكْرَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخٰطِئِينَ ۝

چه خامخا په تحقیق سره غوره کړې ئ ته الله تعالى په مونږ او بیشکه مونږ خطا کار یو

﴿لَقَدْ أَكْرَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا﴾ دا دیار لسم حال دی، دیار د حکم په وجه دوی مصر ته روان شو. د بنیامین د آزادولو په اراده، ځکه چه د یوسف عليه السلام هیڅ پته نه وه، نو دوی دا خیال اوکړو هه کوم رور معلوم دي یعنی بنیامین اول به د ده د خلاصولو کوشش اوکړو. نو چه دي آزادشی، نوییا به دیوسف عليه السلام معلومات کوو، نو دوی چه د یوسف عليه السلام څنگ ته لاړل نو اول ئی د خپلي ناداری او قحط د وجې نه دغلي د ضرورت شکایت اوفریاد اوکړو «مخلوق ته دخپلي واقعی ضرورت تذکره کول چه په کبش شکایت کول دالله عز وجل نه نوی نو جائز دی، دوی دا خیال اوکړو چه که بادشاه څمونږ سره نرمی اوکړه نومونږ به ترینه د خپل رور د آزادولو مطالبه اوکړو نو دوی اول دا خبره اوکړه چه اې عزیزه! د قحط اونا داری دوجې نه په مونږ او زمونږ په اهل دیر تکلیف دي، مونږه څه لږ شان قیمت راوړې دي نوته مونږ ته پوره غله راکړه، او تصدق صدقه، اوکړه په مونږ باندې یعنی رعایت راسره اوکړه، په نرخ کبش چه داپه منزله دتصدق دي، حقیقی تصدق نه دي مراد ځکه چه انبیاء او اولاد د دوی صدقه نه اخلی او نه ئ غواړی نوهرکله چه یوسف عليه السلام دا خبره واوریدله نوپه زړه کبش ئ د رحم جوش راغې، او دالله عز وجل په حکم او اجازت سره ئی خپل خان بنکاره کړو، وې ویل ﴿هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ يٰيُوسُفُ﴾ آیا تاسو ته یاد دی هغه چه تاسو د یوسف عليه السلام سره کړی دی، اوبیاد هغه د جدائی نه بعدد هغه د رور سره موڅه کړی دی، کله چه تاسو جاهلان وئ، او دخپل عمل اودانجام او نتیجې نه بی خبره وئ، دلته مقصود دوی نه تپوس هم نه دي، او د هغوئ ملامت کول یا د هغوئ نه شکایت کول هم ندي مقصود بلکه مقصود دادې چه دوی د څلویښت کالونه قبل حالات کر دار مستحضر کړی دپاره د دي چه دماضی او د حال موازنه دوی اوکړی، نو دالله عز وجل دهغه احساناتو حقیقت دوی ته واضح شی کوم چه یوسف باندې شوې دي، د مصیبتونو او تکلیفونو برداشت کولو نه بعد لکه دي ته اشاره ده په دي قول سره ﴿قَدْ مَرَّ بِاللَّهِ عَلَيْنَا﴾ اوبه ﴿إِذَا أَنتَبَرْتُمْ جَهَنَّمَ﴾

کس اشاره ده معذرت ته . یعنی تاسو چه څه غلطی کړې ده ، نود ناپوهنې په وجه شوې ده ﴿أَوَلَمْ نَكُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ استفهام دلته د تقرير دپاره دې ، نود اجمع کيدې شی د تحقيق سره چه ان، دې او لام ساکیدی دې ، رونرو د يوسف څه ده لره او پيژندلو چه دا يوسف څه دې . اوسب د پيژندلو يا دا دې چه تر اوسه پورې ئ يوسف څه ته په غور نه وو کتلی او اوس ئی چه هرکله دا واوريدل چه ﴿هَلْ عَلِمْتُمْ مَافَعَلْتُ يَوْسُفَ﴾ نوبه غور ئی ورته او کتل ځکه چه ماجری تير شوی حالات، بل چاته نه وه معلومه ، يا دا دی چه يوسف څه دسر نه تاج لرې کړو يادا چه دوى يوسف څه دخولې د ثنایا غاښونو نه او پيژندلو چه هغه پشان د ملغلرو وو ﴿وَقَدْ آتَيْنَا﴾ د دې ذکر دمزيد تعارف او تثبت دپاره دې ﴿قَدْ مَرَّ إِلَهُ عَيْنًا﴾ د ضرر د حاسدينو نه بچ کول او بيا جمع کول روستو د فراق نه او دارنگه توفيق د صبر په تکليفو اوتمام خيرونه ددنيا او آخرت مراد دی ﴿إِنَّهُ مَن يَتَّقِ﴾ گویاکس داجواب د سوال دې، هغه دا چه ته څه رنگه بادشاه شوې ، نوجواب اوشو ، چه په صبر کولو سره په تکليفونو ، اوتقوى سره ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَىٰ عَائِسَا﴾ دا اقرار د رونرو دې په غوره والی دیوسف څه باندې او ددې نه معلومېږي چه دوى انبياء نه وو ﴿وَإِنْ كُنَّا﴾ ان، مخفف من المثقل دې، اسم ئی ضمير شان دې ، ﴿خَطِيئِينَ﴾ په معنى د (متممدين الاثم) سره دی یعنی مونږ تقوى اوصبر اونه کړواوتا اوکړو نوځکه الله څه تاته بادشاهي اوعزت درکړو، اومونږ ستا په مخ کس ذليل شو (خطئا خاطئ) هغه ته وائی چه عمداً گناه اوکړی، او (خطئا محطئ) هغه ته وائی چه قصد اوکړی د صواب ليکن توفيق د رسيدلو حق ته ورته ملاو نشی .

قَالَ لَا تَأْتِيَنَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۖ يُفْعِلُ اللَّهُ لَكُمْ ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ۝

وه ويل يوسف نشته هيڅ ملامتيا به تاسو باندې نن ورځ ، ښه دې وکړی الله تعالى تاسوته اوهغه زيات رحم کونکې دې د رحم کونکو نه

إِذْ هَبُوا بَقِيَّةَ مِصْرَ لَهَا ۖ فَالْقَوْهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي يَبْصُرًا ۖ وَأَتَوْنِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ ۝

بوسن څما دا قميص نو واچوئ ئ په مخ د پلار څما چه شی بينا «روغو سترگو والا، راولن ما ته خاندان ستاسو تول

﴿قَالَ لَا تَأْتِيَنَ﴾ يوسف څه داخلاقي کریمانه اظهار کوی اوفرمانی چه د خپلو غلطيانو

تذکره هم مه کوئی او زه په تاسو څه الزام نه لگوم . ستاسو ټولې غلطۍ مې معاف کړې دي . نو دهغې نوم اغستل ندی پکار ، نو تاسو د خپلو غلطیانو تذکره مه کوئ . او ره ئ هم نه کوم . بلکه ستاسو دپاره د الله تعالی نه مغفرت غواړم ، او د ﴿الْيَوْمَ﴾ مقصد دانه دې چه نن تاسو نه ملامتی یا سزا نه درکوم او روستو به بیاگورو . بلکه مقصد دادې که تاسو نه مې ملامتی درکولې نو نن به مې درکړې وې ځکه چې په اول ملاقات کښ غصه زیاته وی او چه نن مې درنه کړه ، نوروستوبه ئ په طریقه اولی سره نه درکوم ، دا خائسته اخلاق د نبوت دی . چه ظلم کونکو ته معافی اوکړی او ملامت ئی هم نه کړو او څه گيله او شکایت ئ هم ترینه اونه کړو . بلکه د هغوی دپاره ئی دعا د مغفرت اوکړه ، اوهم دغه شان سلوک نبی ﷺ د قریشو سره کړې وؤ په فتح مکه کښ چه ویلی ئ وؤ ، څه هغه خبره کوم تاسو ته چه کومه یوسف ﷺ کړې وه خپلو رونرو ته ﴿اَذْهَبُوا بِقِيسِي هَذَا﴾ یوسف ﷺ ته معلومه شوې وه چه دیعقوب ﷺ په نظر کښ فرق راغلي دي ، نوخپل قمیص ئی ورته اولیرلو چه دا په سترگو واچوی نو جوړبه شی . اودا ورته په ذریعه د وحې سره معلومه شوې وه چه دا سبب د شفاء دې په طور د معجزې سره اودا قمیص دیوسف ﷺ خپل قمیص وو ، لکه دا معلومیري د ﴿بِقِيسِي هَذَا﴾ نه . اودارنگې د ﴿إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ﴾ نه اواکثر مفسرینو د ضحاک او مجاهد رضی الله عنهما نه روایت کړې دې چه دا د ابراهیم عليه السلام هغه قمیص وو چه کله نمرود دې اورکښ واچولو ، نو جبرائیل عليه السلام د جنت نه راوړې وو بیا په میراث کښ یوسف عليه السلام ته رارسیدلي وو ، یعقوب عليه السلام ده ته دتعویذ په شان په غاړه کړې وو ، کله چه رونرو دې کوهی ته واچولو ، نو جبرائیل عليه السلام راغې اودغه قمیص ئی ده ته واغوستلو ، په دې جنتی قمیص کښ دا اثر وو چه د پریشان حاله سړی پریشانی به پرې ختمیده ، والله اعلم ﴿يَا أَيُّهَا بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ اي بصر بصر ، ﴿وَأَتُونِي بِأَقْلُسِكُمْ﴾ يعني ټول اهل خاندان دې دلته راشی ، مقصود دده دپلار راتلل وو ، خودهغه ذکر ئی د ادب د وجې نه ندې کړې ، دیعقوب عليه السلام خاندان په دغه وخت کښ مجموعه نارینه زنانه ټول اویا (۷۰) کسان وو . مفسرینونقل کړی دی چه یهودا اوئیل چه دا قمیص به زه پلار ته اورم . ځکه چه دده هغه قمیص چه مونږ د دروغوبه وینه رنگ کړې وو نوهغه ما د پلار مخې ته اوړې وو ، چه په هغې سره پلار ته ډیره صدمه رسیدلې وه ، نود خوشحالی خبر به هم زه اورم .

وَلَمَّا فَصَلَبَ الْعِجْرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رَحْمَةً

او هر کله چه جدا شو قافله ^{۱۱} «د آبادی د مصر نه» وه ویل پلار د دوی بیشکه زه خامخا موممه خوشبوی

يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُقَدِّدُونِ ۝ قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ

د یوسف لره که تاسو ما ته د نقصان د عقل نسبت نه کوئ وه ویل دوی قسم په الله تعالی بیشکه نه

لَعِنَ صَاحِبُكَ الْقَدِيمِ ۝ فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْفَهُ

خامخا به خپل پخوانی غلط خیال او تصور کښ مبتلا نهې پس هر کله چه راغې زیرې ورکونکې واچوئ نمېص

عَلَى وَجْهِهِ فَازْتَدَّ بِصِدْرٍ ۚ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ

به مخ د هغه نو بیا وایس بینا شو وه ویل پلار آیا ما تاسو ته نه وو ویلی چه بیشکه څه پوهه یم د الله تعالی د طرف نه

مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝ قَالُوا لَيْسَ لَكَ اسْتِغْفَارٌ لَنَا فَبِمَا كُنَّا

په هغه څه چه تاسو نه پوهیږئ په هغې وه ویل دوی ای پلاره زمونږ بښنه وغواړه مونږ لره د گناهونو زمونږ

إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ۝ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي ۚ إِنَّهُ

بیشکه مونږ خطا کار وو وه ویل یعقوب زردې چه بښنه به وغواړم تاسو لره د رب خپل نه بیشکه هغه

هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝

بښنه کونکې رحم کونکې دې

﴿وَلَمَّا فَصَلَبَ الْعِجْرُ﴾ دا خوارلسم حال ګڼي، هر کله چه قافله دمصر نه په طرف د کنعان روانه شوه، او د شهر دحدودو نه بهر شوه، نو په یعقوب عليه السلام باندې په کنعان کښ دیوسف عليه السلام خوشبوی اولگیده، اوحال دا چه د مصر او دکنعان په مینځ کښ په دغه زمانه کښ د اتو ورځو سفر وو، نویعقوب عليه السلام حاضرینو د مجلس ته اووئیل چه په ما باندې د یوسف عليه السلام خوشبوی اولگیده، که چرې تاسو ماته بهې وقوف او کم عقل نه وایئ نو څما تصدیق به اوکړئ

يوسف عليه السلام چه په خپل وطن کنعان کېښ په يوکوهی کېښ درې ورځې وو، نو يعقوب عليه السلام ته نې نه علم وو او نه پرې خوشبښی لگیده، او دلته پرې د دومره لرې نه خوشبښی اولگیدله. نو ددې نه معلومه شوه چه معجزه د پيغمبر په اختيار کېښ نه وی. بلکه دا د الله تعالى خپل فعل دې چه کله نې اراده وی نو ظاهره نې کړی، او دغه شان کرامت د ولی دې. شيخ سعدی فرمائی،
شعر

کسې پوسید ازان هم کرده فوزند	که اي روشن گهر پير خردمند
زمعرض بوئي پيراهن شنيدی	چرا در جاه کنعانش نه دیدی
بگفت احوال ما برق جهان است	دمی پیدا ودیگر دم نهان است
گهی بوطارم اهلي نشینم	گهی بر پشت پاني خود نه بینم

﴿لَوْلَا أَنْ تُخَفِّدُونَا﴾ جواب د (لولا، مقدر دې چه (لصديقتموني) دې، ﴿تُخَفِّدُونَا﴾ ای تښتوئى الى الفند والفند بفتحين فساد العقل والرأى من كبر، يعنى فند دې ته وائی چه په عقل کېښ فساد او نقصان راشی، دېودا توب دوجې نه شيخ مفند ويلې شې، او عجوز مفندۀ نشی ويلې، ځكه چه د خزو عقل په ځوانئ کېښ هم ناقص وی، ﴿قَالُوا﴾ قائلين د يعقوب عليه السلام رشته داران اونمسى دى، ځكه چه ځامن نې حاضر نه وو، او دضلال نه مراد غلط خيال دې يا محبت دې. او د گمراهې په معنى سره ندې، نسبت د گمراهې پيغمبر ته كفر دې، يعنى ستا په زړه کېښ د يوسف عليه السلام ډير محبت پروت دې او هميشه دې تصور اوخيال د يوسف عليه السلام وی، نو هغه درته د يوسف عليه السلام خوشبښی ښکاري، دومره ډيره زمانه تيره شوه او د يوسف عليه السلام هيڅ پته نوم نشان نشته دې نو دا چرته ممکنه ده چه هغه به ژوندې وی ﴿قَلَّمَ أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ﴾ زيرې ورکونکې بهودى وو، ده قميص د يوسف عليه السلام راوړو، اوديعقوب عليه السلام په سترگوئ راڅکلوو، او سترگې نې تيك شوې، د سفیان ثوري رحمه الله نه روايت دې چه يعقوب عليه السلام د زيری ورکونکی نه اول تېوس دا اوکړو (کيف ترکت يوسف) يعنى يوسف عليه السلام په څه حال وو، نو هغه اوويل چه (ترکه ملک مصر) يعنى هغه د مصر بادشاه دې. يعقوب عليه السلام اوويل ما اصنع بالملك، على اي دين (ترکه) يعنى زه د بادشاهى سره څه کوم چه بادشاه دې يا فقير بلکه داتېوس کوم چه په څه دين دې؟ نو هغه جواب ورکړو (على دين الاسلام) يعنى د دين په اعلى معيار باندې دې. نويعقوب عليه السلام اوويل الان تمت النعمة، يعنى اوس دالله تعالى نعمت پوره شو. حسن رحمه الله نه

روايت دي چه د يعقوب عليه السلام اراده وه چه بشارت ورکونکي ته څه ورکړي ، ځکه دا سنت دي .
 نسکين حل نئ داوو چه د اوو ۷ ورځونه ئي په کور کښ روتئ نه وه پخه شوې . نوعدزني
 اوکړو چه څه مالي انعام خو نشته ليکن تاته به په زيري کښ دا دعاء اوکړم چه الله تا باندې
 سکرات الموب آسان کړي ، قرطبي وائي چه دا ډير بهترين انعام د زيري وؤ . ﴿ قَالَ اَتَمْلِكُ
 تُكُم ﴾ يعنى ما تاسو ته نه وؤ ويلي چه د يوسف خوشبوني راځي نوهغه خبره رشتيا شوه .
 با دا چه ما تاسو ته نه وو ويلي چه لارښ او د يوسف تحقيق اوکړئ ﴿ قَالُوا يَبْنَؤُا ﴾ خامو
 درخواست اوکړو چه ځمونگ دپاره مغفرت اوغواړه ﴿ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي ﴾ يعقوب عليه السلام
 اوويل چه لگ وخت وروستو به ستاسو دپاره د مغفرت سوال د خپل رب نه وکړم ، دا تاخير يا
 د تهجدو وخت پورې دې يا د جمعې د شپې پورې دې ، کما في رواية الترمذى وَحْتَهُ . دا
 دواړه اوقات د قبوليت دي ، يا دا تاخير وقت د ملاقات د يوسف عليه السلام پورې دې چه هغه معافى
 کوي يا نه . ځکه چه د حقوق العباد د معافى دپاره د مالک د حق معافى کول ضرورى دي ،
 بعض مفسرينو ليکلى دي چه وروڼو د يوسف عليه السلام کله چه يوسف ته تعريض د معافى اوکړو په
 ﴿ وَإِنْ كُنَّا لَخٰطِلِيْنَ ﴾ سره نو يوسف عليه السلام فوراً ﴿ لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَفُوْرُ اَللهُ لَكُمْ ﴾
 اوويل . اوچه يعقوب عليه السلام نه ئي طلب د معافى اوکړو نوهغه ﴿ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي ﴾ اوويل
 نو عطاء خراساني وائي چه معلومه شوه چه طلب د عفو د خوانانو نه آسان وي په نسبت د
 بوداگانو . (قرطبي وغيره) .

فَلَمَّا كَانُوا عَلَى يَوْسُفَ	أَوَى إِلَيْهِ	أَيُّوْهُ
پس هرکله چه دوى داخل شو په ^{۱۱} يوسف باندې نوهغه ځاى ورکړو خپل ځان سره موږ پلار خپل نه		
وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللهُ أَمِيْنٌ	وَرَفَعَ	
او يوسف د استقبال لپاره باهر راغلې وؤ او وي ويل داخل شئ مصر ته انشاء الله په امن سره به يئ . او اوچتئ کيږل		

اَتَوْبُوا عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا ۚ وَقَالَ لَكَئِبِي هٰذَا

مور اوبلار خپل په تخت باندې او پرې وتل دوى طرف د ده ته سجدہ كونكى ، او وه ويل يوسف اې پلاره ، دا

كُلُوْلُ رُزْمَتِي مِنْ قَبْلِ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا ۚ

تعبير د خوب څما دې چه د دې نه مخكښ ما ليدلې وو ، بيشكه وگرځو دې خوب څما لره رب څما رښتيا

وَلَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِّنَ الْهَدُوِّ

او يقينا احسان ئې كړې دې څما سره كله چه څه ئې راويستلې يم د جيل نه ، او تاسو ئې را وستلئ د باتنو نه .

مِنْ بَعْدِ أَنْ تَرَكَّ السَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي ۚ إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ

بعد دهغې نه چه فساد اچولې وو شيطان په مينځ څما او درونرو څما كښ ، بيشكه رب څما بنائسته تدبير كونكې دې

لِمَا يَفْعَلُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۝

دغه كار چه وې غواړي ، بيشكه هغه په هرڅه پوهه او حكمتونو والا دې .

﴿مَلَكًا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ﴾ داپنځلسم حال دې په دې كښ ذكر د ملاقات ديعقوب عليه

السلام دې او ټولو اهل بيتو دې ، هر كله چه يعقوب عليه السلام سره داهل عيال نه ، چه اويا (۷۰) ،

كسان وو ، يا دوه اويا (۷۲) ، كسان وواويا درې نوى (۹۳) ، كسان وو ، مصر ته راروان شو ،

نوجه كله نژدې شو نويوسف عليه السلام د دوى د استقبال دپاره دمصر نه بهر ولاړوو ، او هلته ئې د

هغوئ د آرام دپاره يومجلس جوړ كړو او چه راورسيدل نومعانقه ئې ورسره او كړه او د غم

اونيكې ئې د خوشحالي په اوښكو باندې بدلې شوې ، نوجبرائيل عليه السلام راغې اووې

ونيل چه ملائكه هم تاسو سره په دې خوشحالي كښ شريك دى ، او بيا يوسف عليه السلام مور پلار له

خپل خان سره په خاص مجلس كښ كينول اودا معنى د ﴿مَا آتَيْنَاكَ إِلَّا وَبُورًا﴾ ده ، او د آرام كولونه

بعد ئې ورته اوونيل ﴿ادْخُلُوا مِصْرَ﴾ اوبعض وائى چه ﴿ادْخُلُوا مِصْرَ﴾ ئې ورته د مصر ته د

رسيدو نه بعد ويلى دى ، اودخول په معنى د قيام سره دې ، يعنى اوسيدنې په مصر كښ ، او

مفسرينو ويلى دى چه يوسف عليه السلام د خپل پلار نه تپوس او كړو چه تا ولې څلوښت كاله وجرل

چه د سترگو نظر دې خراب شو ؟ آيا تاته دا يقين نه وو چه كه زمونږ ملاقات په دنيا كښ ونه

شی نو په آخرت کښ به ضرور کیږی ، یعقوب عليه السلام ورته افرمائیل چه ته په وړو کوالی کښ
خما نه جدا شوې وې نو له ما سره دا تشویش وو چه آیا ستا دین به سلامت پاتې شی او که نه
ځکه چه آخرت کښ به مؤمن او غیر مؤمن جدا وی

او مراد د **﴿اَيُّوبَ﴾** نه په قول د جمهورو کښ پلار او خاله دی ځکه چه موز خو ئ په ولادت
د بنیامین کښ وفات شوې وه ، او بعض مفسرین وائی چه مراد ترینه مور پلار دی او مور
د یوسف عليه السلام حیاة وه ، قرطبي د حسن نه روایت کړې دې چه مور د یوسف عليه السلام وفات شوې وه ،
لیکن بیا الله ژوندئ کړه دپاره د رشتیا کیدو د رؤیا (خوب) د یوسف عليه السلام حتی چه دې سجده
او کړه ، **﴿اِنْ شَاءَ اللَّهُ﴾** دا د (آمنین) سره متعلق دې ، یعنی انشاء الله چه تاسو به په امن کښ یږ
د قحط نه او د نورو پریشانو نه **﴿وَوَعَدَ اَيُّوبَ عَلَى الْغَمِّ﴾** د عرش نه مراد تخت د بادشاه دې .
چه بادشاه یوسف ته حواله کړې وو ، یعنی والدین ئ د اعزاز او اکرام دپاره په تخت باندې
کینول ، لیکن الله تعالی چه یوسف عليه السلام ته کوم عزت مقرر کړې وو نو هغه خامخا واقع
کیدونکې وو ، نو ددې وجې نه هغوئ ټولو یعنی مور پلار او یوولس روترو یوسف عليه السلام ته د
تعظیم دپاره سجده او کړه ، او د خوب تعبیر ئی پوره شو ، او دا سجده تعظیمی وه یعنی د
تعظیم لپاره وه او عبادتی سجده نه وه ، تعظیم د غیر الله مطلقاً ممنوع ندې ، او عبادت د غیر
الله مطلقاً ممنوع دې او په هر ملت کښ او هر دور کښ ممنوع وو او هر چه سجده د تعظیم
او احترام لپاره ده نو دا د حضرت آدم عليه السلام د زمانې نه د عیسی عليه السلام د زمانې پورې جائزه وه ، او
زمونږ په شریعت کښ ممنوع او حرام کړې شویده ، او په کثرت سره احادیث په دې باندې دال
دی ، او بعض مفسرین وائی چه دلته سجده اصطلاحی نده مراد بلکه دا سجده لپاره د سلام وه
او په طریقه د سربښکته کولو او لاسونه جوړې کولو سره وه او دا په مخکنو امتونو کښ د
اکرام لپاره جائزه وه او زموږ په ملت کښ منسوخ شویده لکه په روایت د ترمذی کښ دی چه
عن انس رضی الله عنه قال : قلنا یا رسول الله ! ایحیی بعضنا الی بعض اذا التقینا ؟ قال لا -
اخر . او بعض مفسرین وائی چه دا سجده یوسف عليه السلام ته نه وه بلکه الله تعالی ته وه ، هر کله چه
دوئ د یوسف عليه السلام عزت او عظمت ولیدلو نو د الله تعالی په مخکښ ئی سجده د شکر ادا
کړه . نو بیا پدې لام په **﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾** کښ لام اجلیه ، سببیه دې ، یعنی د یوسف عليه السلام د وجه
نه ټولو الله تعالی ته سجده وکړه او بعض وائی چه یوسف عليه السلام مسجود الیه وو لکه قبله ، او

مسجود له نه وو

﴿وَقَالَ يَأْسَىٰ هَٰذَا أَأَمِلُّ زُورِي﴾ يوسف عليه السلام ته مور پلار اورونړو سجده اوکړه نو د دې نه توهم پیدا کيږي د تکبر او د تهمت، نو په دې سره ئی دفع اوکړه چه په دې کښ زما څه دخل نه وو، د خوب تعبیر الله پوره کړو، ﴿وَقَدْ أَحْسَنَ بَٰتِ﴾ يوسف عليه السلام د خپل عجز د اظهار دپاره د الله د احسانانو بیان کوی، ﴿إِذْ أَخْرَجَٰنِي مِنَ الْبَيْتِ﴾ د سجن نه د راوتو ذکر ئی اوکړو او د کوهی ذکر ئی اونه کړو نو دا ځکه چه روتړو سره ئی وعده کړې وه چه (لا تتریب علیکم الیوم) یعنی په تاسو هیڅ ملامتیا نشته دې، او که دکوهی ذکر اوکړی نوییا په هغوی باندې طعن او ملامتیا ته اشاره راځی او بل داچه یوسف دکوهی نه راوتلو نو بادشاه شوې نه وو بلکه غلام جوړ کړې شوې وو، او چه د جیل نه راوه وتلو نو بادشاه شو، نو دا کامل انعام دې، اوبله دا چه دکوهی نه چه راوتلو اومصر ته ورسیدلو نو د امرأة العزیز اونورو خزو نه په پریشانئ کښ واقع شو، اوچه د جیل نه راوه وتلو نو دخپل پلار او روتړو سره ملاو شو، نو دا لوی انعام دې او بعض وائی چه ﴿إِذْ أَخْرَجَٰنِي مِنَ الْبَيْتِ﴾ شامل دې کوهی ته هم ځکه چه کوهی هم جیل دې ﴿وَبَكَتْ بِكُم مِّنَ اللَّيْلِ﴾ کنعان اگر که بادیه نه وه خو د مصر په نسبت بادیه وه، او عام مفسرین وائی چه (بدو) نه مراد د کنعان قریبی صحرا گانې دی چه هلته لگ شان آبادی وه، یعقوب عليه السلام به اکثر هلته تللو او د خلقو سره به ئی مجلس کولو ﴿مِنْ بَنِي إِسْرَٰءِيلَ﴾ دلته یوسف نسبت د فساد او د چگړې شیطان ته اوکړو د دې دپاره چه په روتړو ملامتی رانشی، او هغوی ته تسلی اوشی چه څومره چه زمونږ په مینځ کښ حسد او فساد پیدا شوې وو نو دا د شیطان ملعون حرکت دې، ځما درونړو شرارت نه وو، ﴿إِذْ رَفَعَٰنَا إِلَىٰ سَبْأَ﴾ لطیف یوپه معنی د د مهربانئ سره راځی، بل په معنی د باریک بین سره راځی او عالم بخفیات الامور سره راځی، دلته دا دویمه معنی مراد ده، یعنی الله تعالی په داسې مخفی طریقې سره تدبیر کونکې دې چه هیڅ چاته یی علم نشته دې، د یوسف عليه السلام په واقع کښ د چاوهام او گمان نه شو کیدې چه دداسې حالاتو باوجود به هم دوی ته عزت او سلطنت ملاوشی.

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مَا تَشَاءُ ۚ فَأَخْرَجْتُهُ مِنْ السُّبُوتِ

ی ربه په محض سره راځي ده ما ته بادشاهي او علم دی راځي دی ما ته د تعبیر د حویو ، ای بیا کونکه د آسمانو

وَالْأَرْضِ ۚ أَنْتَ وَلِيّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي

او د زمکي ته کار ساز ځماني په دنیا او آخرت کښی . وفات کړي ما لره په حالت د اسلام او یوځای کړي ما

بِالطَّيْحَتِ ۚ فَمِنْ ذَلِكَ مِنَ الْأَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ

د شکو سره پس د مرگ نه دا چه ذکر سو بعضی د خبرونو د غیب ته دی . وحی کوو موږ د دی ما ته ای سفیر . او نه وی نه

لَكَ بِهِ سُلْطَانٌ ۚ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ ۖ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ۝

د دوی سره حاضر . کله چه دوی کلک عزم وکړو د خپل کار یعنی یوسف کوهی ته غورزول او دوی تدبیرونه کول

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ۚ وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۚ

اونه دی اکثر خلق . اکر که ته حرص کوي . ایمان راوړونکی اونه غواړي ته د دوی نه په تبلیغ د دي قرآن څه اجرت

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۚ وَكَانَ مِنْ آيَاتِهِ فِي السُّبُوتِ وَالْأَرْضِ

ندی دا مگر نصحت دي ټولو خلقو لره او ډیري نشاني دلائل د توحید ، دی په آسمانونو اوزمکه کښی

يَمْكُرُونَ عَلَيْهِمْ ۚ وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ۚ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ

چه دوی په هغې باندې تیریری . او بیا هم دوی د غورکولو نه په هغې کښی مخ اړوي او ایمان نه لری اکثر خلق

بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ۚ أَقَامُوا أَنْ كَلِمَتُهُمْ غَاشِيَةٌ

په الله تعالی باندی مگر دا چه دوی سرک هم کوی آیا دوی بی خوفه دی د دینه چه راشی دوی ته یواځیر د نیکي عذاب

مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَتَاكِلَتُهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ۚ

د عذاب د الله تعالی نه یا به راشی دوی ته قیامت ناڅاپه او دوی به نه پوهیږی

﴿وَقَدْ آتَيْنَا مِنْ آيَاتِنَا﴾ داپه آخر د واقعه کنش ذکر د دعا دیوسف عليه السلام دې، یوسف عليه السلام د

الله تعالی د مادی انعام ذکر اوکړو، اوبیا ئی د روحانی انعام ذکر اوکړو چه ﴿وَعَلَّمْنِي﴾ اوبیائی دالله تعالی داسماؤ په وسیله سره سوال اوکړو. تفسیر قرطبی وغیره ^۳ اهل تاریخ په حواله لیکلی دی چه یعقوب علیه السلام په مصر کنش درویشتم (۲۲) کاله تیر کړل. اوبه خلویریشتم (۲۲) کال وفات شو. د وفات نه مخکې ئی خپلو خامنوته وصیت اوکړو چه په دین اسلام باندې محکم اوسیرئ لکه په سوره بقره کنش د دې ذکر دې، اوبل دا چه ما د خپل والد اسحاق عليه السلام په خنګ کنش دفن کړئ، د وفات نه بعد د هغه د وصیت مطابق یوسف علیه السلام دوئ په تابوت کنش کیخودلو او د مصر نه ئی فلسطین (بیت المقدس) ته ورسولو. او د اسحاق او ابراهیم علیهما السلام د قبرونو په خنګ کنش ئی دفن کړو او د سعید بن جیر رحمه الله په روایت کنش دی چه په کومه ورز د یعقوب علیه السلام جنازه کنعان ته اورسیده نو په دغه ورځ د ده ورور عیص بن اسحاق هم وفات شوې وو، یوسف دواړه روتره قریب قریب دفن کړل، اوبیا مېهر ته واپس شو، یعقوب او عیص دواړه توأمین وو دبطن واحدنه پیداوو. عیص اول پیدا شوې وو، اویعقوب عليه السلام روستو، نو ددې وجې نه دده نوم یعقوب شو (یعنی د روستونه راتلونکې)، د دواړو عمر ۱۴۷ کاله وو،

یوسف علیه السلام د پلار د وفات نه روستو مزید په مصر باندې دیرش (۳۰) کاله بادشاهی وکړه، د ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه خاندان د یوسف علیه السلام چه مصرته داخل شو نو ټول درې نوی (۹۳) کسان وو، نارینه، زنانه، مشران او ماشومان. او د مصر نه ئی چه د فرعون په دور کنش هجرت کولو او د مصر نه وتل نو شپږ لاکه اویا زره (۶۷۰۰۰) کسان وو، اوهرکله چه د یوسف علیه السلام د دنیا نه زړه ډک شو او د الله تعالی

ملاقات ته ئی ډیر شوق اوښو نو دعاء ئی اوکړه ﴿قَدْ آتَيْنَا مِنْ آيَاتِنَا﴾ دا مادی انعام دې ﴿وَعَلَّمْنِي﴾ دا روحانی انعام دې ﴿تَأْوِيلُ الْكُتُوبِ﴾ اصل حقیقت او خائ ته رسول د هرې خبرې که تعبیر د خوب وی یا بله مشکله خبره او معامله وی دهغې حل، ځکه چه د معاملې صحیح حل راؤباسل د هرچا کار ندې، بلکه دې له ډیر صلاحیت پکار دې، ﴿فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ دلته حرف نداء مقدره ده او دا دعاء د په وسیله د اسماء د الله تعالی سره (فاطر) په معنی د خالق سره دې ﴿وَفِي مِثْلَا﴾ پدې کنش دوه وجیه دی (۱) د وفات سوال مقصود ندې

بلکه مقصود دا دې چه کله د وفات راشي نو خما وفات په اسلام وشي. (۲) سوال د وفات مقصود دي. نو سوال وارديږي چه د موت سوال کول جائز ندي لکه په حديث کښ دي ((لَا تَمُتُنَّ أَحَدَكُمْ الْمَوْتَ بَصَرٌ نَزَلَ بِهِ)) نو جواب دا دې چه د موت سوال کول د بيماري او تکليف د وجه نه جائز ندي ليکن د شوق د لقاء الله د وجه نه يا د بل څه صحيح غرض د وجه نه جائز دې لکه ساحرانو د فرعون چه دعاء وکړه: ﴿رَبَّنَا آتِنَا عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَكَّلْنَا مُسْلِمِينَ﴾ حضرت مريم عليها السلام ويلي وو ﴿يَلْتَمِزْنِي مِثْلُ هَذَا﴾ او د معاذ ؓ په حديث کښ دا دعاء مذکور ده چه (وَإِذَا أَرَدْتَ بِقَوْمٍ بُقْرًا فَاقْضِ إِلَيْكَ غَيْرَ مُقْتُونَ) او د مسند احمد په روايت کښ دي چه (وَالْمَوْتُ حَرٌّ لِلْمُؤْمِنِ مِنَ الْفِتَنِ) دارنگه حضرت علي ؓ په وخت د هجوم د فتنو کښ دا دعاء اوکړه چه (اللهم خذني إليك). او دا سوال د يوسف ؑ د وجه د شوق نه دې لپاره د ملاقات د الله تعالی

﴿وَالْحَقِّي بِالنَّبِيِّينَ﴾ د صالحينو نه مراد پلار او نيکونه دي. او دا دعاء داسي ده لکه چه نبی ﷺ په وقت د موت کښ ويلي وو (اللهم بالرفيق الاعلى) او مقصود د دې دعاء نه اظهار د بې رغبتی دي د دنيانه. يا مقصود حصول د درجاتو عاليو د پلار نيکه دي. مفسرينو د اهل تاريخ په حواله ليکلي دي چه يعقوب ؑ په مصر کښ څلويښت (۴۰) کلونه تير کړل او بيا وفات شو او پمشام کښ د حضرت ابراهيم ؑ او اسحاق ؑ په جوار کښ دفن شو. او يوسف ؑ د دينه روستو درويشت (۲۴) کاله نور په مصر حکومت اوکړو او بيا ئي د دنيانه زړه اوچت شو او د الله تعالی د ملاقات او د خپلو آباؤ او اجدادو د صحبت شوق ئي پيدا شو. نو دا مذکور ده دعاء ئي وکړه او وفات شو. (طيباً ، طاهراً) ، او اهل مصر د ده په دفن کښ اختلاف وکړو. هرې محلي والا دا غوښتل چه زمونږ سره قريب دې دفن شي. حتی چه نزدی وو چه له يوبل سره قتال وکړی. نو بالاخره پدې متفق شو چه د ده جسم د سنگ مرمر په صندوق کښ او د دريای نیل په غاړه ئي په داسې مقام کښ دفن کړی چه اوبه په هغې راځي او مصر ته خوريږي او ټولو ته يوشان رسيږي. او د حضرت عکرمه ؓ نه روايت دې چه يوسف ؑ د دريای نیل په خي طرف کښ دفن شو. نو په بل جانب کښ قحط شو نو بيا نقل کړې شو چپ جانب د نیل ته نو په خي طرف قحط راغې نو بيا ئي نقل کړو او په وسط د نیل کښ ئي دفن کړو. اهل سير وانی چه يوسف ؑ د شېر شلي (۱۲۰) کالو په عمر کښ وفات شوي دي.

او د عزیز مصر د وفات نه ئی وروستو دهغه د بی بی زلیخې سره نکاح شوې وه او دوه خامن ئی ترینه پیدا شوی وو. د یو نوم افراشیم وو او د بل نوم منشا وو. اویوه ئی لور وه جه دهغې نوم «رحمت» وو. هغه د ایوب علیه السلام په نکاح کښ رغلې وه. او د افراشیم خوی «نون» وو او د هغه خوی یوشع علیه السلام وو چه د موسی علیه السلام رفیق وو، او په یو روایت کښ دی چه یوسف علیه السلام وصیت وکړو چه داسی وقت به راشی چه بنی اسرائیل به د مصر نه هجرت کوی نو خما جسد دې خان سره شام ته یوسی. او د آباؤ او اجدادو سره دې ما دفن کړی. نو دیوسف علیه السلام د وفات نه بعد عمالقه په مصر باندې مسلط شو او بنی اسرائیل د هغوی ماتحت وو. پر دې چه د موسی علیه السلام زمانه راغله. او کله چه بنی اسرائیلو هجرت کولو نو د یوسف علیه السلام د وصیت مطابق موسی علیه السلام دهغه د قبر تفتیش وکړو چه د سنگ مرمر په تابوت کښ وو، هغه ئی د خان سره فلسطین ته یووړو او د حضرت اسحاق او حضرت یعقوب علیهما السلام په خنگ کښ ئی دفن کړو. فبحان من لا انقضاء لملکه وسلطانہ.

فائدہ سلطان محمود غزنوی رحمہ اللہ په خپل دور کښ جهاد شروع کړو نو د غزنی ته تر هندوستان پورې ملک ئ فتح کړو او چه د وفات وخت ئی قریب شو نو یوڅو اشعار ئی وه وئیل چه بعض دهغې نه دادی.

هزار قلعه گرفتن به یک اشارت دست بسی مصاف شکستم به یک اشارت پای
چون مرگ ناخن آورد هیچ سود نکرد بقا بقای خدا نیست ملک ملک خدا

یعنی چه ما به په لاس اشاره وکړه چه دا فلانن قلعه فتح کوؤ، نو فوج به هغې ته ورسیدلو او هغه به ئی فتحه کړه او چه ما به په خپو سره اشاره وکړه چه فلانې میدان جنگ به فتح کوؤ، نو فوجیان به ورته رسیدلی وو او هغه میدان جنگ به ئی فتح کړې وو، اوهیڅ مقابل خما دفاع نشوه کولې. لیکن چه مرگ حمله وکړه نو دهغې دفاع نشوه کیدلې. نو حقیقی بقاء د الله تعالی بقاء ده او حقیقی بادشاهی د الله تعالی بادشاهی ده

﴿ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ الْكِتَابِ﴾ دا دریمه دعوی ده، یعنی ته ریشتنې رسول ئی ځکه چه الله تعالی ته د وحی په ذریعه سره د امورو د غیب نه خبر کړې لکه د یوسف علیه السلام او د هغه د روزنو قصه هم یو امر غیبی دې چه الله تعالی تاته د دې اطلاع په ذریعه د وحی سره درکړه. ﴿وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ﴾ یعنی ته د روزنو د یوسف علیه السلام سره حاضر نه وې، ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ کله چه دوی بخه کړه اراده خپله چه یوسف علیه السلام به کوهی کښ واچوی ﴿وَهُمْ يَكْفُرُونَ﴾ یعنی دوی د ده

معلی ندیرونه شروع کړل چه پلارته اوایو چه دې مونږ سره صحراء ته پریږده ﴿وَمَا أَكْفَرُ﴾
 أَكْفَرُ یعنی باوجود ددې نه چه ستا په صداقت دومره واضح دلیلونه موجود دی بیا هم
 اکثر خلق ایمان نه راوړی . دا زجر دې کفارو ته ، ﴿وَمَا تَشَاءُونَ أَتَيْنَاهُمْ﴾ داتسلی ده یعنی که خوځ
 ایمان نه راوړی نوناته هیڅ نقصان نشته ، ځکه چه ته خو د دوی نه څه اجرت (تنخواه) نه
 غواړې چه هغه به بنده کړې شی . دا خود د ټولې دنیا دپاره نصیحت دې . ﴿وَسَكَتَ يَنْ نَّاهٍ﴾
 دا زجر دې مشرکینو ته چه دوی اعراض کوی ﴿يَسْأَلُونَ﴾ مراد د دې نه نظر تیرول دی یعنی
 مشاهده کول دی دالله تعالی د دلائلو دتوحید . لیکن دوی ترینه اعراض کوی ﴿وَمَا يَزِيدُهُ﴾
 أَكْفَرُهُمُ د زجر دې . اومراد د ایمان نه ایمان لغوی دې . یعنی تصدیق په وجود دالله او په
 ربوبیت دالله او په خالقیت دالله . ایمان شرعي نه دې مراد ځکه چه ایمان شرعی د کفر سره
 نه شی یوځای کیدې ، او مقصود دآیت دادې چه مشرکان د الله تعالی د خالقیت تصدیق
 کوی یعنی دا عقیده لری چه صرف الله تعالی خالق دې ، رازق دې لیکن بیا هم شرک په عبادت
 او استعانت کښ کوی ، د غیر الله عبادت کوی ، هغوی ته (بُتَانُو ، قبرونوته) سجدې لگوي
 او د هغوی په نوم نذر وونه ورکوی او د هغوی نه مدد غواړی لکه دا حالت مشاهده دې په
 دې زمانه کښ . فالی الله المشتکی ، ﴿أَقْلَيْنَا﴾ دا تخويف دې ، یعنی مشرکین چه د الله
 تعالی د توحید نه غافل دی نو آیا دوی د دینه بی خوف دی ، او د دینه نه بیرپزی چه راشی
 دوی ته د الله د طرف نه سخت عذاب ، ﴿عَذَابٌ﴾ ای عقوبة غاشية مُجَلَّلَة (ابن عباس) ، یعنی
 عام عذاب په دوی راشی .

قُلْ هَلْ مِنْكُمْ مَنْ يَمْلِكُ أَنْ يَنْزِلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَيِّبًا ۝۱۰
 ته وه وایه چه دا څنایه ده چه بلنه کوم د الله د توحید طرفته ، په پوره بصیرت او دلیل سره څه او څما تابعداران
 وَمَنْ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۝۱۱ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا
 او پاکي ده الله تعالی لره او نه یم څه د مشرکانو د ډلې نه . اوندی لیرلی مونږ ستانه مخکښ مگر نارینه

لَوْحٍ إِلَيْهِمْ مِّنْ أَهْلِ الْقُرَى ۖ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا

۱۰۰ و می کوله مونہ ہنوی تہ د اہل د لویو کلونہ. آیا پس دوئ ندی گر خیدلی بہ زمکہ کنس پس چہ وگوری بہ نظر د عبرت سرہ

كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَكُنَّ الْأَخْزَارَ حَذِرَ

۱۰۱ چہ خرنگہ وؤ آخری انجام د ہفہ خلقو چہ مخکنس وؤ د دوئ نہ او خامخا کور د آخرت ډیر غورہ دې ہفہ چا لرہ

لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝

چہ تقوی کوی، آیا پس بیا ہم تاسونہ پوہیری

﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي﴾ دا ترغیب دې دعوت ورکولو ته، دا (ہذہ سبیلی) جملہ مفسرہ دہ.

﴿ادْعُ إِلَىٰ تَقْوَىٰ اللَّهِ﴾ مفسرہ دہ ﴿عَلَىٰ بَصِيرَةٍ﴾ متعلق د (ادعوا) سرہ دې، یاد اجملہ حالیہ دہ، ای حال کونی علی بصیرۃ، (بصیرت) دزہ بینائی تہ وائی اوبصارت د سترگو بینائی تہ ویلې شی او مراد د بصیرت نہ واضح حجت دې. یعنی خما دعوت پہ دلیل واضح سرہ دې یا دا چہ خما دعوت پہ نور د باطن او پہ پورہ شرح صدر سرہ دې او اللہ تعالیٰ ماتہ یو داسې نور راکړې دې چہ پہ ہفې سرہ خما د ټول ملگرو متبعینو دماغ روښانہ دی او وہم پرستی او او روند تقلید ندې، ﴿أَنَا وَمَن آتٰبَنِي﴾ انا تاکید دې دضمیر مرفوعہ متصلہ نہ پہ (ادعوا) کنس او (من اتبعی) عطف دې پہ دغہ ضمیر مرفوعہ متصلہ باندې چہ فاعل دې، او معطوف پہ فاعل باندې خو فاعل وی او دلته اگر کہ (من اتبعی) فاعل د (ادعوا) دپارہ نشي کیدې لیکن پہ دې کنس تغلیب دې دمتکلم پہ غیر متکلم باندې او اشارہ دہ اتحاد تہ، یعنی دعوت دمتبع بعینہ دعوت دمتکلم یعنی خما دې، یا (انا) مبتدا دہ او (من اتبعی) پرې عطف دې، او (علی بصیرۃ) خبرمقدم دې، ﴿وَسُبْحٰنَ اللَّهِ﴾ دلته (أقول) مقدر دې، یعنی خما ددعوت خلاصہ دادہ چہ اللہ تعالیٰ پاک دې د شریک او د نظیر نہ او د ولد نہ، اوزہ نہ یم د مشرکانو د ډلې نہ. مقصود براعت دې د مشرکانونہ.

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا﴾ داجواب دې د جواب د شبہې د کفارو نہ، چہ دوئ ویل

چہ تہ خو بشری اوبشر رسول نہ وی، نوجواب اوشو چہ ټول انبیاء بشر وو، یونبی ہم فرشتہ

نہ و، اوپہ بشر کنس نارینه وو، ہیخ نبی زنانه نہ وہ ﴿وَرُوحَنَا إِلَيْهِمْ﴾ یعنی دنی فرق او امتیاز

ده نورو خلقو نه داوو چه نبي ته به وحی كيدله، اهل سنت والجماعت په دې متفق دی چه زنانه نبیه نشی كيدې، البته وليه او صديقه كيدي شي او په نصوصو كښ چه راغليدي چه دحضرت مريم او حضرت ساره او حضرت آسيه سره ملائكو خبرې كړی دی . نو دا دليل د نبوت ندې بلكه كرامت دې ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ﴾ قری نه مصر او ډيرې آبادی والا ښار ورنه مراد دې . د حسن بصری رحمته الله عليه نه روايت دې چه الله تعالى نبي ندې راليرلي د باديه (بانوي)، والا نه خكه چه په هغوي كښ سخت مزاجی وی او په شهر والا كښ جلم او علم وی او كامل عقل والا وی ﴿وَالْقُرَيْشُ﴾ دا تخويف دنيوی دې

حَتَّىٰ	إِذَا	اسْتَيْقَظَ	الرُّسُلَ	وَقَالُوا
مخکو کافرانو ته مهلت ورکړې شوې وو، تر دې پورې چه ^{۱۰} تا امیدو شو رسولان او گمان وکړو قوم د دوی				
اَتَهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا مِّنْ لَّدُنِّي فَنَاقَهُمْ				
چه د دوی سره د دروغو وعده کړې شوې وه، نو را به غې دوی ته مدد زمونږ پس پچ به کړې شو هغه څوک چه مونږ غوښتل				
وَلَا يُؤْذُ بَأْسًا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ۝ لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةً				
اونه شی واپس کيدې عذاب زمونږ د قوم مجرمانونه يقيناً شته دې په قصو د پيغمبرانو کښ عبرت				
لَأُولَى الْأَثَابِ ۚ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي				
د خاوندانو د عقل لپاره ، ندې دا قرآن خبره د ځان نه جوړه کړې شوې . ليکن دې تصديق دې دهغه کتابونو				
بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۝				
چه د ده نه مخکښ دی او تفصيل دې د هرې ضروري خبرې او هدايت او رحمت دې هغه قوم لره چه ايمان راوړی				

﴿حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْقَظَ الرُّسُلُ﴾ دا د سورت څلورمه دعوی ده ، يعنې امتحانات او مصائب به راځي ليکن په آخر کښ به الله فتح تاته درکوي ، لکه په نورو انبياؤ باندې دومره امتحانات

راغلل چه دوی مایوس کیدو ته نزدې شو ، نو په دغه وقت کښ به دالله مدد راغې «حنی»
غایه ده د محذوف لپاره ، تقدیر د کلام دارنگه دې لایغرهم تمادیهیم فیما هم فیہ من الدعة
والرءاء فان من قبلهم قد امهلوا حتی - الخ ، یعنی د اکفار دې دناخیر د عذاب نه داگمان نه
کوی چه عذاب نشته ځکه مخکښ قومونو ته مهلت ورکړې شوې وو ، اوتاخیر د عذاب
شوې وو ، حتی چه نا امیده شو رسولان د مغلوب کیدو دکفارو نه په دنیا کښ اوگمان نی
اوکړو چه - الخ ، علامه زمخشری وائی چه دا متعلق دې د ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا﴾ سره ای و ما
ارسلنا قبلک الا رجلا فتراسی النصر حتی اذا - الخ . سوال : نا آمیدی د الله تعالی د رحمت
او د امداد الهی نه کفر دې نو رسولان به څرنگه نا آمیده شی ، جواب (۱) : مراد یاس طبعی
غیر اختیاری دې او دا معصیت ندې او د عصمت سره منافی هم ندې بلکه د غیر اختیاری
وساوسو په باره کښ حضور ﷺ فرمایلی دی (ذاک صریح الايمان) ، جواب (۲) : مراد یاس دې
په اعتبار د ظاهری حالاتو سره ، یعنی ظاهراً اسباب او آثار د نصرت د مؤمنانو او د
شکست د کفارو په نظر نه راتلل او نا آمیدی په اعتبار د محض ظاهری حالاتو سره منافی
نده د عصمت سره ، جواب (۳) : مراد نا آمیده کیدل دی د ایمان د قوم خپل نه او د نصرت او
رحمت الهی نه نا آمیدی نده مراد .

﴿وَكُنَّا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا﴾ دلته دوه قرآنه دی ، یوپه تشدید د ذال سره (کذبوا) چه د
تکذیب نه مشتق دې ، او دویم په تخفیف د ذال سره دې (کذبوا) چه د کذب نه مشتق دې ، په
اول قرات کښ دوه توجیه دی : (۱) (ظنوا) په معنی د (ایقینو) سره دې ، د ظن استعمال په
یقین کښ شایع دې ، لکه «ظنوا ان لا ملجاء من الله الا الیه» ، یا (يظنون انهم ملافورهم) ، او
ضمائر د (ظنوا) انهم کذبوا) راجع دی انبیاء ته ، نو معنی داشوه چه یقین اوکړو رسولانو چه په
تحقیق سره زمونږ تکذیب کړې شوي دې دطرف دامت نه ، «وکذا فی حواشی البخاری ای جلد
اول ، (۲) : دویم داچه ضمیر په (ظنوا) کښ انبیاء ته راجع دې ، او د (انهم) ضمیر اتباع الرسل
ته راجع دې ، او (قد کذبوا) په معنی د (سیکذبونا) سره دې ، نو معنی داشوه چه رسولان ، نا
امیده شو دایمان د قوم نه اونسرت الهی دومره موخر شو چه رسولانو داگمان اوکړو چه اوس
به دا زمونږ اتباع هم زمونږ تکذیب اوکړی ، نو په دغه وخت کښ ﴿بَعَثْنَاهُمْ نَصْرًا﴾ دا توجیه
مروی ده د ام المومنین عایشه رضی الله عنها ته په جواب د سوال د عروه ابن زبیر کښ ، او په دویم قرا

ب کښ په ظهر کښ سخت اشکال دي . ځکه چه ظاهره داده چه ضماير ټول راجع دی رسولانو به . نو معنی دا شوه چه گمان او کړو رسولانو چه دوی نه دروغ ویلي شوی وو . یعنی وعده خلافی ورسره کړې شوې وه اودا گمان خو د یو ادنی مومن د شان سره ندې مناسب نوبی به حرنګه داسې گمان وکړی . نو مفسرینو د دې یوڅو جوابونه کړي دي (۱) ضماير ټول راجع دی مرسل الیه ته په قرینه د مقام سره چه ذکر ئی په ((وما اولسنا — الخ)) کښ ضماير ر غلیدي . یعنی گمان او کړو دغه قوم چه مونږ ته دروغ ویلي شويدي . د طرف د رسولانو نه یعنی پیغمبرانو چه مونږ ته د عذاب دهمکښ راکولې نو هغه دروغ وو . صرف زمونږ د یرولو دپاره وو . نور څه نه وو . نو پدغه وقت کښ ﴿بِسْمَةِ اللَّهِ﴾ (روح ، شاه ولی الله) ، کذب په معنی د دروغو سره ندې بلکه په معنی د نه پوره کولو د وعدي د عذاب دې فی الحال . ځکه چه کذب مقابل د صدق دي . او صدق په معنی د وعدي پوره کولو سره هم راغليدي لکه «من المومنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله» . دلته صدقوا په معنی د وعدي پوره کولو سره دي نو کذب په معنی د وعدي نه پوره کولو سره دي . معنی داشوه چه کفارو ته طویل مهلت ورکړې شو . او آثار د نصرت نه وو . نور رسولانو گمان او کړو ، چه فی الحال یعنی زمونږ په زندګۍ کښ به وعده د مغلوب کیدلو د کفارو پوره نه کړې شی . یا به زمونږ د څه لغزش په وجه دا وعده پوره نه کړې شی . (۳) د ﴿وَلَكُلًّا أَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ معنی داده چه پیغمبران د ډیرې پریشانی د وجې نه فریب وو چه داسې گمان وکړی . د قریب د شی نه کله تعبیر په عین شی سره کولې شی . لکه بلغت المنزل ای قریب الیه ، (قرطبي) (۴) داظن اختیاری نه دي بلکه غیر اختیاری وسوسه ده . (مدارك ، عثمانی) (۵) ضماير ټول راجع دی انبیاءو ته اود کذب نه مراد کذب من جانب الله نه دي . بلکه مراد ترینه غلطی اجتهدی ده د جانب د نفسونو د دوی نه په تعین د وعدي نصرت کښ . یعنی الله به رسولانو سره د نصرت وعده او کړه لیکن مطلقه به وه او انبیاءو به خپل اجتهد سره هغې د وقت متعین کړو او په دغه وقت متعین کښ به نصرت رانغې . نو دوی به ویل چه مونږ غلطی کړې وه چه په اجتهد سره مو وقت متعین کړې ووهانوی . روح . (۶) دا د باب د الزام المعاطب مجالا بلنرم د قبیلې نه دي او دا یو مستقل باب دي په قرآن کښ چه مبنی ئی کمال تعلق او محبت دي . لکه الله ﷻ ابراهیم ﷺ ته فرماني (اولم نومن) او د یونس ﷻ په شان کښ فرماني چه (فطن ان لن نقدر علیه) . (فیض الباری ل شاه

نورشاہ کنہیری) ﴿وَلَا يَزِدُّهَا شَيْئًا﴾ مجرم تہ اللہ مہلت ورکوی لیکن چہ وی نیسی پہ عذاب سرہ نوخوکنی نہ شی خلاصولی ﴿لَقَدْ كَانَتْ فِي قَصَصِهِمْ﴾ ضمیر راجع دے انبیاء، تہ، یایوسف ﴿اور پلار او رونرو دہ تہ چہ پہ دے کین عبرت دے﴾ چہ رونرو حسد اوکرو نوتنیجہ نی ندامت اورسوانی شوہ اوچہ یوسف ﴿صبر اوکرو نوتنیجہ نی سر بلندی او عزت او بادشاہی شوہ، نوپہ صبرکین سلامتیا او عزتو نہ دی﴾ اوپہ حسدکین ذلت اورسوانی دہ او دارنگہ پہ دے کین دا عبرت دے چہ اللہ ﴿لکہ چہ یوسف دکوہی نہ راوباسلو اوبادشاہی او عزت نی ورته ورکرو او حسد کونکی نادم او ذلیل شول نودغہ شان بہ د حضور ﴿حاسدین ذلیلہ کیری﴾ او حضور ﴿تہ بہ اللہ ﴿مزیدہ ترقی او عزت ورکوی﴾

﴿مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَع﴾ دا بیان د صداقت دقران دے اوضمیر پہ کان کین یا راجع دے قرآن تہ یعنی دا قرآن افتراء ندہ لکہ چہ مشرکین وائی (ام یقولون افتراه) بلکہ داتصدیق دے د مخکنو کتابونو یا دا ضمیر راجع دے قصص د انبیاءو تہ یا قصہ د یوسف ﴿تہ چہ دا قصہ افسانہ نہ دہ بلکہ حقیقت دے﴾ اوددینہ ہدایت ملاویگی او عقل مند خلق ترینہ عبرت حاصلوی ﴿وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ نہ مراد دادے چہ کوم شی تہ ضرورت وی پہ دین کین نو دا د ہنی تفصیل دے دتولودلائلو شرعیو بنیاد او منع قرآن دے، نوخکہ دے تفصیل دہر خہ شو، معاملات وی اوکہ عبادات یا اعتقادات وی ﴿وَهُدًى وَنَجْمٌ﴾ دتفصیل دا حکامو نہ بعد ہدایت ملاویری، او د ہدایت نہ بعد نزول درحمت کیری۔

اللهم انفعنا بعلوم القرآن وارزقنا تلاوته آتاء الیل وآتاء النهار واجعله حجة لنا لا علينا بفضلک ورحمتک یا ارحم الراحمین ۔

دکوع	سورة الرعد مدنية	آيتونه
٦	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	٢٣
خاص په نوم د الله سره چه ببعده مهربان او ډير رحم کوونکې دې شروع کوم		

رقما حسب التسلسل (١٣) وحسب النزول (٩٤)

د ترتيب قرآنی په لحاظ سره ١٣نمر سورة دې ، او د نزول په اعتبار سره ٩٤ دې . قبل الرحمن وبعد محمد ، اوپه دې کښ اختلاف دې ، چه آيا دا سورة مکى دې يا مدنى دې . د ابن عباس ؓ او على بن ابى طالحة ؓ او د سعيد بن جبیر ؓ او د سعيد بن منصور رحمه الله نه روايت دې چه دا مکى دې ، او دابن عباس ؓ نه په بل روايت کښ او عطاء وقتاده رحمهما الله نه روايت دې چه داسورة مدنى دې ، ليکن دا آيت ((ولا يزال الذين كفروا - الخ)) مکى دې او راجع قول دا دې چه دا سورت مکى دې ، مگر بعض آيتونه ئې مدنى دى .

ربط : ربط اسمى ئې دادې ، چه مسئله د توحيد لکه څه رنگه چه يوسف ؑ په جيل کښ د تعبير د خوب نه قبل بيان کړې ده نو دغه شان رعد فرشته او نورې فرشتې د الله تعالى پاکى وائې د شرک نه ، او **ربط مضمونى** ئې دا دې ، چه د ماقبل سورت نه ډير په وضاحت سره معلومه شوه چه کار ساز متصرف فى الامور او عالم الغيب صرف د الله تعالى ذات دې . نو مسئله بديهي شوه ليکن که چا ته په کښ خفاء ښکاريزې نو د خفاء لرې کولو د پاره په دې سورت کښ مزيد عقلى تنبيهات ذکر کيږي ، يا دا چه په مخکښ سورت کښ نقلى دليل وو په دې چه متصرف فى الامور او عالم الغيب صرف د الله تعالى ذات دې او په دې سورت کښ عقلى دلائيل بيانيزې د دغه مسئلې د پاره ، او بل دا چه د تير شوى سورت په آخر کښ د قرآن حقانيت ذکر شواو دې سورت په ابتداء کښ هم دغه مضمون بيانيزې ، او بل دا چه په تير شوى

سورت کښ ذکر شو **﴿وَمَكَائِيلُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ﴾** او په دې سورت کښ د هغې ذکر کيږي **خلاصه :** په اول کښ تمهيد مع الترغيب دې ، اته (٨) تنبيهات عقليه په توحيد باندې او يونقلی دليل او دوه وحى دلائيل دى ، په درميان کښ تقابل د منونکو او د نه منونکو دې . او په آخر کښ د مشرکينونه د سوالونو جوابونه دى ، **تفصيل دا دې** چه آيت نمبر ١ تمهيد دې ، آيت نمبر ٢ نه تر آيت نمبر ٤ پورې اوله تنبيه او دليل عقلى دې بيا شکوه زجر تخويف

دی. دویم عقلی دلیل او تنبیه عقلی د پاره د نفی د علم غیب ده دغیر الله نه. ﴿اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ﴾ آیت نمبر ۸ نه تر آیت نمبر ۱۱ پورې. دویم دلیل او تنبیه عقلی ﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْآزْفَ﴾ ۱۲، ۱۳، خلورم دلیل او تنبیه عقلی ﴿وَلَقَدْ يَمْنَنَّ﴾ آیت نمبر ۱۵، پنخمه تنبیه او دلیل عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم. ﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ آیت نمبر ۱۶، شپږمه تنبیه او دلیل عقلی بطور مثال ﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ تا آیت نمبر ۱۷، بیا تقابل د اوصافو د مؤمنانو او د کافرانو او امور متفرعه از آیت نمبر ۱۸ تا آیت نمبر ۲۵، اوومه تنبیه او دلیل عقلی ﴿اللَّهُ يُمْسِكُ الزُّزْ﴾ تا آیت نمبر ۲۶، اتمه تنبیه او دلیل عقلی ﴿إِنَّمَنْ هُوَ قَائِمٌ﴾ آیت نمبر ۳۳ او دلیل وحی ﴿كَذَلِكَ أَوْسَلْتَكَ﴾ آیت نمبر ۳۰ دویم دلیل وحی ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ﴾ آیت نمبر ۳۶ دلیل نقلی ﴿وَالَّذِينَ آمَنَتْهُمْ الْكِتَابَ﴾ آیت نمبر ۳۶، ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا﴾ تا آیت نمبر ۳۸ د خلورو سوالونو جوابونه دی، د دې نه پس تخويف او شکوه ده.

التَّوْحِيدُ	تِلْكَ	أَيْتُ	الْكِتَابُ
الله بنه پوهیږی ^۱ په مراد خپل سره د دې نه	دا	آیتونه	د کتاب دی
وَالَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ رَّبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ			
اوهغه چه نازل کړې شوې دې تا ته د طرف د رب ستا نه . حق دې لیکن اکثر خلق			
لَا يُؤْمِنُونَ ۝ اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا			
ایمان نه راوړی . الله تعالی هغه ذات دې ^۱ چه اوچت کړی ئ دی آسمانونه بغیر د ستونو نه چه تاسو ئی وینی			
لَهُمُ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى			
بیا برابر شوې دې په عرش بندې او په کار ئ لگولی دی نمر سپوږمئ ، هر یو چلېږی د نیتې مقررې پورې.			

۱ - تمهید مع ترغیب

۲ - اول دلیل عقلی

يَذْكُرُ الْأَمْرَ يُفْجِلُ الْأَلْيَبِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُؤْتُونَ ۝

تدبیر کوی د هر کار. به تفصیل سره بیانوی آیتونه، د دې لپاره چه تاسو په ملاقات د رب خپل یقین وکړئ

﴿يَذْكُرُ الْأَمْرَ يُفْجِلُ الْأَلْيَبِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُؤْتُونَ ۝﴾ دا تمهید دې او ترغیب دې اتباع د قرآن ته (تلك) اشاره ده آیتونو ددې سورت ته او د کتاب نه مراد دا سورت دې، یعنی دا آیتونه د دې سورت کامله عجیبه آیتونه دی چه حق دې او د رب العلمین د طرفه راغلې دې، یا (تلك) اشاره ده دې سورت ته او د کتاب نه مراد قرآن دې، یعنی دا سورت د قرآن آیتونه دی، او مقصود الحاق د جز دې کل سره یعنی کل کتاب چه څه رنگه په کامله اکمل او حق دې او په اعلیٰ معیار د فصاحت او بلاغت کبس دې، او معجز دې، او د رب العلمین د طرفه دې، نو دغسې دا جز هم دې لیکن تعجب دې چه دا داسې واضح او حق منلو نه ډیر خلق انکار کوی ایمان نه راوړی ﴿اللَّهُ الْأَبَدِيُّ رَحْمَنٌ﴾ دا اول دلیل عقلی دې، د ﴿رَحْمَنٌ الْأَبَدِيُّ﴾ معنی دا نه ده چه اول ښکته وو او بیا ئې اوچت کړل بلکه معنی ئې دا ده، (خلقهن مرتفعات) یعنی اوچت او مرتفع ئې پیدا کړې دی، ﴿يَتَوَكَّرُ عَمْدُ﴾ جمع د عمود ده او ﴿قُرُونًا﴾ ضمیر راجع دې (سَمَوَاتٍ) ته یعنی تاسو وینئ اسمانونو چه ستنې ورته نشته دې، او ددې نه معلومیږی چه اسمان لیدلې شی، او دا شین رنگ د اسمان دې، او په بل آیت کبس دی، ﴿وَلِلَّهِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ فلاسفه وائی چه دا رنگ د اسمان نه دې، بلکه د رنځ او د تیرې د خلط نه شین رنگ محسوسیږی، ځکه د لاندې نه د ستورو رنځ ده او د پاسبه نه تیاره ده نو د دې د خلط نه شین رنگ پیدا شو لیکن د فلاسفو دا تحقیق د دې نه مخالف نه دې، بلکه کیدې شی چه د اسمان رنگ دې هم شین وی، لکه د ابو ذر غفاری په تعریف کبس رسول الله ﷺ فرمایلې دی، (ما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء علی ذی لهجة اصدق من ابی ذر)، یعنی د آسمان د لاندې اړ د زمکې د پاسبه د ابوذر ﷺ نه څوک زیات رښتینې نشته دې، په دې حدیث مبارک کبس ئې اسمان ته حضراء وئیلې دی، یا ضمیر په (قُرُونًا) کبس راجع دې عمد ته یعنی عمد وله شته دې، خو مرئی نه دې یعنی ښکاره نه دې، لکه دا روایت دې د ابن عباس ﷺ نه او دا رنگې د حسن ﷺ او د قتاده ﷺ وغیره نه چه (ها عمد ولكن لا نری)، د امام رازی ﷺ تحقیق دا دې، چه د عمد غیر مرئیه نه مراد د الله تعالی قدرت دې، یعنی دا اسمانونه د الله تعالی په قدرت سره قائم دی، چه هغه په سترگو نه

لیدلې کیری ﴿ثُمَّ اسْتَوَى﴾ (ثُمَّ) د تراخی فی الذکر د پاره راخی. یعنی بیا دا هم واوره، چه انده تعالی استوی علی العرش کړې ده. ددې تفصیل مخکې تیر شوې دې. چه دا کنایه ده د تصرف نه یعنی اسمانونه الله تعالی پیدا کړې دی او ددې تصرف او جلول الله تعالی به خپله کوی بل چا ته نه دی حواله کړې. ﴿وَسَخَّرَ النَّفْسَ وَالْقَمَرُ﴾ دا د تصرف بیان دې چه نمر سپوږمې نه په دیوتی او کار باندې لگولی دی. د بل چا اختیار په کس نشته دې. نه د نسی. نه د ولی. نه د بل چا لکه بعض جاهلان او اهل شرک اوبدعت وائی چه نمر یا سپوږمې به حکم د شیخ عبدالقادر جیلانی رحمته الله علیه سره چلیری. ﴿لَا يَلُوحُ سَمٌّ﴾ مراد د دې نه فنا د عالم ده. ﴿يَذِيئُ الْأَثَرُ﴾ یعنی د هر کار تدبیر په خپله کوی. بل چا ته نه دی حواله کړې ﴿يُقْعِلُ الْأَنْبِيَّ﴾ دلائل د توحید په تفصیل سره بیانوی

وَمَوْ أَلَيْقَ مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا ۚ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوْحًا ۖ يُغْوِي السَّيْلَ الْفَجَارَ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ۝
او الله تعالی هغه ذات دې چه غوړولې ده ځمکه. او پیدا کړې ئی دی پدې کس غرونه او سیندونه. او د هر قسم مېوونه ئی
جَعَلَ فِيهَا رَوْحًا ۖ يُغْوِي السَّيْلَ الْفَجَارَ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ۝
بېدا کړیدی پدې کسې جوړې دوه. پټوی په شېې سره ورځې لره بیشکه پدې کسې ویر دلیونه دی هغه قوم لره چه فکر کوی
وَلِ الْأَرْضِ قِطْعٌ مُّتَجَوِّرٌ وَجُعِلَتْ مِنْ أَغْطَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ
او په ځمکه کسې مختلفې ټکړې دی د بویل سره پیوست. او باغونه دی د انگورو نه او فصلونه او کجورې
صُنُوفٌ وَعُجْرٌ صُنُوفٌ يُسْقَى بِعَمَامٍ وَاحِدٍ ۝
چه څینې د یو بیخ نه ډیرو څاخو والا دی اوڅینې یو بیخ نه یو څاخ والا وی. اوبه کولې شی په یو قسم اوبو سره.
وَنُفُثِلَ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝
او غوره والی وړکوؤ مونې بعضو لره په بعضو باندې به خوند کسې. بیشکه پدې کسې دلیونه دی هغه قوم لره چه عقل لری

﴿وَمَوْ أَلَيْقَ مَدَّ الْأَرْضَ﴾ دا د اول دلیل عقلی حصه ده. او په دې کسې د سفلیاتو ذکر دې او مخکې د علویاتو ذکر وو یعنی علویات سفلیات ټول د الله تعالی په وحدانیت دال دی. ﴿مَدَّ الْأَرْضَ﴾ زمکه نه غوړولې ده. او خوره کړې نه ده. اهل هیئت په دې قائل دی چه زمکه کره ده

لیکن دغه نظریه ددې آیت سره مخالف نه ده، ځکه چه کره کله ډیره لویه وی، نو د هغې هره هره حصه په نظر باندې خوره سطح راځي ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوْحًا﴾ دا جمع د راسی ده او موصوف ورله (جبال) دې او صفت د مذکر لا یعقل جمع کیږي په فواعل سره لکه (جمل بازل و بوازل)، حائط او حوائط وغیر ذلک، او بعض وائی چه دا جمع د (راسیة) ده، او دا موافق ده د قیاس سره، رواسی د رسو نه مشتق دې، په معنی ده ثبات د اجسامو ثقیلو سره، نو د رواسی معنی دا ده چه کلک او پاخه غرونه چه په خپله نه خوزیگی د خپل ځانې نه او زمکه ئې هم د خوزیدو نه منع کړې ده کما فی الحدیث ﴿زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ اثنین تاکید د زوجین دې او په دې کښ اشاره ده دې ته چه زوجین تشبیه د هغه زوج ده چه مصداق ئې امر واحد وی او مراد د زوجینو نه یا مذکر مونث دې ځکه چه په بوټو کښ هم مذکر مونث وی یا ترې نه مراد دوه دوه قسمه دی لکه خوږې تروې، لونډې وچه، تورې سپینې، گرم یخ مزاج والا ﴿يَتَشَى الْاَيْلُ اَنْهَارٌ﴾ یعنی د شپې دا تور څادر (ظلمت) ورځې ته وراغوندوی، نو هغه پټه شی ﴿وَيَا اَلْاَرْضِ قَطْعِي﴾ دا هم په اول دلیل کښ داخل دې یعنی د زمکې ټکرې د یوې بلې سره متصلې دی، نو ټوله زمکه یو قسمه زمکه ده او په کومو اوبو سره چه اوبه کولې شی هغه هم یو قسم اوبه دی لیکن میوې فصلونه ئې مختلف دی په خوند، رنگ، مزاج کښ نو دا هر څه د الله تعالی د لوڼې قدرت دلائل دی، ﴿صِنَوَانٌ﴾ جمع د (صنو) ده لکه قینوان جمع د قنوه ده د کجورې هغه اونه چه اصل او بیخ ئې یو وی او ځانگې ترې نه ډیرې راوتلې وی (ښاینونو والا) او (غیر صنوان) هغه دې چه د بیخ نه یو تنه وی ځانگې ئې نه وی، ﴿يَا اَلْاَسْكُنُ﴾ (اکل) ما یوکل ته وائی، میوې، دانې، او بعض ئې تفسیر په ثمر سره کړې دې لیکن مقصود حصر نه دې تمشیل دې، یعنی بعضې میوې او دانې غوره وی د نورو نه په خوند کښ، د بعضې علاقو میوې، غلې زیاتې مزیدارې وی د نورو نه ﴿لَا تَنْبَغِي لِقَرْوٍ يَمْقُلُوکَ﴾ اول عقل وی بیا فکر وی بیا یقین وی نو کله ترقی د ادنی نه کیږي اعلی ته یعنی اول یَمْقُلُوْنَ ذکر شی بیا یَنْفَكُرُوْنَ ذکر شی او بیا یُوقِنُوْنَ ذکر شی، او کله بالعکس اوشی لکه دلته اول یُوقِنُوْنَ ذکر دې ځکه چه یقین مقصود اصلی دې او بیا یَنْفَكُرُوْنَ ذکر شو چه د یقین د پاره ذریعه ده او بیا ﴿يَمْقُلُوکَ﴾ ذکر شو ځکه فکر د عقل په ذریعه سره کیږي.

وَأَنْ تَعْجَبَ تَعْجَبُ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ مَرَا كُنَّا نُرَبِّا

او کہ تہ تعجب کوی^۱ حیرانبری د انکار د نوحید نہ نو د تعجب خبرہ دہ دا قول د دوی آیا کلہ چہ مونہر خاؤری شو

مَرَا لَيْنَ خَلْقِي جَدِيدًا أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَى

آیا مونہر بہ پہ پیدایش نوی کنبی یو ، دا هغه خلق دی^۱ چہ کفری کړې دې بہ رب خپل باندې او دغه خلق طوفونه بہ وی

فِي أَغْنَاهُمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ وَاسْتَعْجِلُونَا

پہ ستونو د دوی کنب او دغه خلق اور والا دی ، دوی بہ پہ هغې کنب همیشه وی او دوی بہ تادی سره غوړی ستا نہ

بِاسْمِهِ قَبْلَ الْحُسْنَى وَقَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْبُغْلُ ۝ وَأَنْ رَبَّكَ

عذاب مخکې د راحت ، عافیت نه ، او پہ تحقیق سره تیر شویدی مخکې د دوی نہ عذابونه رسوا کونکي ، او بیشکه رب ستا

لَدُوْ مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنْ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ وَيَقُولُ الَّذِينَ

بنسہ کونکې دې خلقو ته سره د ظلم د هغوی نہ او بیشکه رب ستا خامخا سخت عذاب ورکونکي دې او وائ هغه کس

كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ ۝ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ۝

چہ کفری کړې دې ، ولی نشی نازلولې پده باندې معجزه د طرف درب د دہ نہ ، بیشکه تہ یرونکي او د هر قوم لپاره لازمو دونکي وؤ

﴿وَأَنْ تَعْجَبَ﴾ دا شکوه دہ او تخويف دې ﴿فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ﴾ ای ذوعجب قولهم یعنی که تہ حیرانتیا کوی نو د حیرانتیا خبرہ دا قول د دوی دې چہ دوی استبعاد کوی د بعث بعد الموت نہ نو دا ویره د حیرانتیا خبرہ دہ حکمہ چہ د الله تعالی قدرتونه دومره واضح دی چہ بدیهی دی نو د داسې واضح امر نہ انکار د حیرانتیا خبرہ دہ ﴿وَأُولَئِكَ الْأَغْلَى فِي أَغْنَاهُمْ﴾ دا یا د دوی د دنیا د حال بیان دې بہ طور د تمثیل سره یعنی د دوی پہ غاړه کنب د گمراهی او د ضلال طوق دې او استعداد او صلاحیت ئې سلب شوې دې نو حق طرف تہ نہ شی راتلې لکه د قیدې غاړې تہ چہ طوق واچولې شی ، نو هغه لار نہ وینی ، یا د دوی د آخرت د حال بیان دې چہ

۱ - شکوه

۲ - تخويف

به جهنم کین به د دوی په غاړو کین طوقونه وی ﴿وَسَتَجِدُنَاكَ بِالْأَيْمَنِ﴾ دا زجر دې ﴿عَذَابُ الْمَسْكُونَةِ﴾ د حسنة نه مراد عافیت دې او دلته تقدیر دې په کلام کین (ای قبل انقضاء زمان العافیه). د عافیت د پاره یو زمانه مقرر وی او چه د عافیت زمانه ختمه شی نو بیا عذاب راځی لیکن دوی د هغې نه قبل عذاب غواړی، حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه دا حال دې (ای حال کوفهم جامعها قبل الحسنة سینه) یعنی عذاب د حسنة نه مخکین غواړی یعنی حسنة او عافیت نه غواړی بلکه عذاب غواړی حالانکه د عذاب نه امن غوختل پکار دی مطالبه ئې نه ده پکار. ﴿الْمُتَكَلِّفُ﴾ دا جمع د مثله ده داسې عذابونه چه رسوا کول کوی، او مثله د میت ته هم مثله په دې وجه وائی چه په هغې سره رسوائې راځی یعنی د دوی نه مخکین عقوبات، نمونې تیرې شوې دی لیکن دوی عبرت نه حاصلوی ﴿لَا تُؤْمِرُوا لِلْأَمْسِ عَلَى غُلُوبِهِمْ﴾ د ظلم نه مراد کفر او شرک دې او د مغفرت نه مراد تاخیر د عذاب دې یعنی الله تعالی تاخیر د عذاب کوی سره د ظلم او د شرک د دوی نه او فورا عذاب نه ورکوی لیکن کله چه دوی توبه نه کوی او په کفر شرک باندې مصر شی نو بیا عذاب راځی، یا مغفرت په خپله معنی سره دې او مطلب دا دې چه الله تعالی مغفرت د کفر او شرک کوی په شرط د توبه سره یا د ظلم نه مراد د کفر نه علاوه گناهونه دی یعنی الله تعالی مومنانو ته د گناهونو مغفرت کوی کله چه او غواړی، او که او غواړی نو سخت عقاب ورکوی ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا شکوه ده او مراد د ﴿مَالِكَةٍ﴾ نه د دوی غوښتنلی شوی معجزه ده، لکه عصا د موسی ؑ او ناقة د صالح ؑ ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ﴾ یعنی دوی چه ستا نه معجزه غواړی نو د دوی دا گمان دې چه معجزه ستا په اختیار کین ده لیکن دا گمان غلط دې ځکه چه د نبی منصب انذار او تبلیغ وی او معجزه ښکاره کول د الله تعالی فعل دې ﴿وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ او دپاره د هر قوم د اقوامو سابقو نه هادی یعنی نبی تیر شوې دې په هغوی کین هیچا داسې دعوی نه وه کړې چه زمونږ په اختیار کین معجزه ده یا یو داسې خاصه معجزه ده چه کفار معاندین ئې طلب کړی نو هغه به مونږ ظاهر وو د اثبات د خپل رسالت د پاره بلکه چه الله تعالی به ورته چه کومه معجزه ورکړه نو هغه به ئې د اثبات د رسالت د پاره پیش کوله، په دې تقدیر دا مستقلة جمله ده او (لِکُلِّ قَوْمٍ) خبر مقدم دې او (هاد)، مبتدا مؤخره ده یا (هاد)، عطف دې په (مُنذِرٍ) باندې او (لِکُلِّ قَوْمٍ) خبر دې د دواړو د پاره یعنی

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَهَادٍ لِّكُلِّ قَوْمٍ یعنی تُو د هر قوم د پاره منذر او هادی ئې نو دا دلیل دی به عموم بعثت د نبی ﷺ باندې

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزَادُ ۖ

الله پوهیږي^۱ په هغه څه چه په گېډه ئې حمل کوی هره ښځه او په هغه څه چه کموی ئې رحمونه او په هغه چه زیاتوی ئې

وَكُلُّ هُمْ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ۝ عِلْمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ۝

او هر شې الله تعالی سره په خاص مقدار سره دې عالمه دې په پټ او ښکاره باندې ډیر لوی دی او چت دی شان او مرتبه د ده

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَّنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ

یو شان دی الله تعالی ته ستاسونه هغه څوک چه پټه خبره کوی او هغه څوک چه په زوره خبره کوی ، او هغه څوک چه پټ وی

بِأَيْلٍ وَسَارِبٍ ۖ بِالنَّهَارِ ۝ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ

د شې په تیاره کښې او هغه چه څرگند روان وی په لارې په ورځ کښې د هر سړی د حفاظت لپاره فرشتې دی^۲ په یوبل پس راتلونکې

مِنْ بَنِي يَدْيِهِ وَمِنْ خَلْقِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ

د وړاندې نه او د روستونه ، چه حفاظت کوی دهغه په سبب د حکم د الله تعالی سره . بیشکه الله تعالی نه بدلوی

مَا يَقُومُ حَتَّىٰ يَغْيِرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

هغه نعمت چه یو قوم باندې ئې کړې وی تر څو پورې چه دوی بدل نکړی هغه حالت (شکر ، اصلاح) چه په دوی باندې دي

وَإِنَّا أَرَادَ اللَّهُ يَقُومَ سُومًا فَلَا مَرَدٍّ لَهُ ۖ وَمَا لَهُمْ

او کله چه اراده وکړی الله تعالی به یو قوم باندې د څه تکلیف پس نوی واپس کونکې هغې لږه او نسه دې دوی لږه

مِنْ دُونِهِ مِنْ وَآلٍ ۝

ما سوی د الله تعالی نه څوک ساتونکې

۱ - دویم دلیل عقلی

۲ - تخويف دنيوی

﴿ اَللّٰهُ يَتْلُمُ مَا تَحْمِلُ ﴾ دا دویم دلیل عقلی دې او په دې کښ د سورت یوسف د دویمې دعوی اتبات دې یعنی د الله تعالی نه ماسوی هیڅوک عالم الغیب نشته دې، یعنی د حمل پوره علم او یقینی علم صرف الله تعالی ته دې. تر ښځه، ښانسته بدشکله، نیک بخت بدبخت، لر عمر والا، ډیر عمر والا وغیر ذلک، د دې پوره علم او قطعی علم صرف الله تعالی ته دې او د مخلوق علم مکمل هم نه وی او قطعی هم نه وی ﴿ تَوَيْضُ ﴾ په معنی د کم والی سره دې. ﴿ تَوَيْضُ ﴾ او ﴿ تَزَادُ ﴾ کله لازمی راځی نوییا (ما، مصدریه دې نو معنی دا شوه په کمولو د رحمونو او په زیاتولو د رحمونو، او کله متعدی راځی نوییا ما مصدریه هم کیدی شی او موصول هم کیدی شی او عاید د موصول مخذوف دې، (ای ما تفيضه الارحام و تزاده الارحام)، یعنی الله تعالی عالم دې په هغې چه کموی شی رحمونه او زیاتوی شی رحمونه او د کم والی زیات والی نه مراد یا د شمار په اعتبار سره دې چه یو بچی دې په رحم کښ یا زیات دی. یا په اعتبار د مودې سره چه بعض بچی د معتاد وقت نه قبل پیدا شی او بعض د معتاد وقت نه وروستو پیدا شی. یا کم والی زیات والی په اعتبار د اعضاؤ سره دې ځکه د بعض بچو اندامونه کله ناقص الخلقه وی او کله زیات وی لکه د بعض شپږ شپږ گوتې د هرې یوې ښې وی. ﴿ عَنِ الْغَيْبِ وَ الْكُنْهَةِ ﴾ یعنی کوم څیزونه چه ستاسو نه پټ دی، او کم چه تاسو ته حاضر دی په ټولو باندې الله تعالی عالم دې. غیب په نسبت سره مخلوق ته وی د الله تعالی په نسبت سره غیب نشته دې نو د عالم الغیب معنی دا ده چه کوم اشیاء د مخلوق نه غیب دی په هغې عالم ﴿ الْكَبِيرُ الْأَشَمَالِ ﴾ ډیر لوڼې د ذات او صفتو په اعتبار سره ﴿ سَوَاءٌ مِّنْكُمْ ﴾ یعنی د الله تعالی په علم کښ یو شان دی چه څوک پټه خبره کوی یا په جهر سره کوی په دواړو باندې الله تعالی یو شان عالم دې ﴿ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِإِثْمِ ﴾ دا رنگه هغه څوک چه په توره شپه کښنې خپل ځان ډیر په مبالغې سره پټ کړې وی باب استفعال د مبالغې د پاره دې (کذا فی الروح) ﴿ وَسَارِبٌ ﴾ ای ظاهر فی سر به ای طریقه یعنی څوک چه په رڼا ورځي په لاره څرگند روان وی. نو دا دواړه الله تعالی ته یو شان دی ﴿ لَمْ تُعْقِبَتْ ﴾ دا تخويف دنیوی دې ﴿ مُعْقِبَتْ ﴾ یعنی نمبر په نمبر راتلونکې او ضمیر د (لَمْ) راجع دې (مَنْ) ته یعنی د انسان د حفاظت د پاره فرشتې مقرر دی، چه وار په وار د انسان د حفاظت دپاره راځی، د انسان د

حفاظت د پاره الله تعالى فرشتې مقرر کړې دي چه د جناتو او هوامو او شياطينو نه نې حفاظت کوي او که دا نه وي نو دوي به انسان د لږ ساعت د پاره هم روغ نه وي پريځي، او دې ته حفظه فرشتې ويلي شي، او د دوي په عدد کيڼ مختلف روايتونه دي، په يو روايت کيڼ دي چه لس دي او په بل روايت کيڼ دي چه دوه دي او په بل روايت کيڼ دي چه درې سوه شپيته ۳۶۰ دي او دا حفظه فرشتې د کرام الکاتبين نه علاوه دي کرام الکاتبين د اعمالو د محفوظ کولو دپاره دي او دا دوه فرشتې دي، يو يمين (ښي طرف) ته ده نيکي ليکي، او هغه امير ده او بله يسار (چپ طرف) ته ده او هغه ماموره ده او د انسان جرم او گناهونه ليکي، نو چه انسان څه نيکي او کړي، نو يمين جانب والا فرشته ئې فورا به غير د څه تپوس نه اوليکي لس چنده يا زيات، او چه صرف د نيکي اراده ئې کړې وي نو بيا وله يو مثل اوليکي، او چه د انسان نه څه گناه اوشي نو چپ طرف والا فرشته د امير نه اجازت د ليکلو او غواړي نو هغه ورته اوواڼي لږ صبر او کړه کيدې شي چه دا انسان توبه او کړي او الله تعالى ئې توبه قبوله کړي نو گناه به معاف شي ليکلو ته به ئې ضرورت نه وي، او د څه وخت تيريدلو نه بعد چي انسان توبه اونه کړي نو بيا چپ طرف والا فرشته د امير نه د ليکلو اجازت او غواړي نو هغه اجازت او کړي او ورته اوواڼي چه صرف يو گناه اوليکه ﴿يَحْفَظُونَهُ﴾ د شر د جناتو او هوامو نه ئې حفاظت کوي. ﴿مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ من سببه دې يعنې دوي په حفاظت کولو کيڼ خود مختار نه دي ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ﴾ دا جواب د سوال دې چه هر کله فرشتي د انسان د حفاظت دپاره مقرر وي نو بيا په دۀ باندې عذاب او مصيبت ولي راځي نو جواب اوشو چه الله تعالى ابتدا چا ته عذاب نه ورکوي او د چا د عافيت والا حالت نه بدلولي، تر څو چه دوي خپل حال نه وي بدل کړي يعنې د اعمال صالحويه ځانې ئې بد اعمال نوي شروع کړي او کله چه دوي داسې اوکړي نو بيا په دوي عذاب نازل شي او بيا ئې څوک نه شي واپس کولې او د الله تعالى نه ما سوا بل هيڅوک مددگار د دوي د پاره نه وي.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ أَلَدَّتْ حَقُّوًا وَظَمًا وَيُلْهِئُ السَّحَابَ الْقِطَالَ ۝

الله تعالى هغه ذات دې^۱، چه ښاي تاسو ته برښنا لپاره د برې د تندر او د طمع د باران او پيدا کوي ورځي درنې به باران سره

وَلَسَبَّحَ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ السَّوَاعِقُ

او د الله پاکی بیانوی رعد فرشته سره د حمد دهغه نه، او نور ملائک د وجه د بری دهغه نه، او را لیری تشرونه

فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَاجِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْبَحَالِ

بس رسوی دی لره هغه چا ته چه وغواړی او دوی جگړه کوی په باره د توحید د الله تعالی کښ او هغه سخت قوت والا دی

﴿مَوْالِيَّ يُرِيكُمْ أَتَرْفَعُ﴾ دا دریم دلیل عقلی دی، مخکښ د علیاتو او سفلیاتو ذکر

وو، او دلته د جویاتو ذکر دی ﴿خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ دا منصوب دی، یا بنا په مفعول له باندې د.

یُرِیکم. دپاره لیکن جمهور نحات د مفعول له د منصوب والی د پاره دا شرط وائی چه فاعل د

فعل او د مفعول له دې یو وی او دلته فاعل د فعل (وَيُرِيكُمْ) د پاره الله تعالی دی، او فاعل د

خوف اود طمعی بندگان دی، نو اتحاد د فاعل نشته دی، لیکن سیبوی او بعض نحویان دا

شرط ضروری نه وائی نود هغوی په مذهب څه سوال نه راځی، او جمهور وائی چه دلته مضاف

مقدر دې ای ارادة خوف و طمع (کشاف) او فاعل د اراده هم الله تعالی دې یا دا دواړه

مفعول مطلق دی د فعل مقدر د پاره ای تخافون خوفا و تطمعون طمعا او مراد د خوف نه د تندر

او د طمعی نه مراد طمع دباران ده، یا د باران نه بعض خلق ویریری لکه مسافر، او اهل

البحر، وغیره چه چا ته د باران نه ضرر رسیږی، او د بعضی خلقو باران ته طمع وی، چه چا ته په

کښ فائده وی لکه مقیم او اهل البر، ﴿أَلَيْسَ﴾ هغه وریځې چه درنې وی، په باران سره

﴿وَيَسْبِغُ الرِّعْدُ﴾ رعد آواز دوریځو ته وائی په وخت د باران وریدلو کښ یعنی (گریدل)، او په

حدیث کښ دی (الرعد ملك مؤکل)، یعنی رعد یو فرشته ده چه په وریځو مقرر ده، چه د دوی

په لاس کښ چابک (کوړه)، وی چه په هغې سره وریځې د یو طرف نه بل طرف ته شړی، په چابک

سره چه وریځې، اووهی نو د هغې نه پرق پیدا کیږی، او وریځې چه په خپل مینځ تګراو شی

نود دې نه آواز پیدا کیږی نو دغه رعد دی، دلته د رعد نه مراد که فرشته شی نو د تسبیح نه

تسبیحې قولی مراد ده، او که مراد ترې نه آواز د وریځو شی (گریدل) نو د تسبیح نه مراد

تسبیح حالی ده، یعنی رعد په زبان قال یا حال سره د الله تعالی پاکی بیانوی، عبدالله بن زبیر

به چه د رعد آواز واوریدلو نو خبرې کول به ئې پریخودلې، او دا دعا به ئې ویله : سبحان

الذی یسبح الرعد بحمده والملائكة من خيفته (ابن کثیر) او په بل روایت کښ دا دعا راغلي ده، سبحان من یسبح الرعد بحمده والملائكة من خيفته اللهم لا تقفلنا بغضبك و لا تهلکنا بعذابک و عافنا من بلاءک قبل ذلک او په بل روایت کښ دې چه څوک په وخت د رعد کښ سبحان الله و بحمده او وائی، نو دۀ ته به صاعقه (تندر) نۀ رسی ﴿وَمُرْسِلَ الْعَارِضِينَ﴾ الله تعالی صاعقه نازلوی چا ته چه نقصان ورکول او غواړی کله انسان او حیوان مړ کړی، او کله غرونه، ونې خرابې کړی، اسمانی بجلی (تندر) سخت طاقتور څیز دې لیکن د دې نه نقصان رسیدل د الله تعالی نه مشیت او ارادې سره دی، مفسرین وائی چه کله په انسان باندې صاعقه اولگی، او کپړي ترې نه لرې کړی، په اونه ئې واچوی، او انسان ته څه نقصان اونه رسی، ﴿وَهُمْ يَمْكِيدُونَ﴾ او حالیه دې یا استنافیه دې، یعنی دوی د الله تعالی په شان کښ جگړې کوی ﴿وَهُوَ شَدِيدُ الْعِقَالِ﴾ الله تعالی سخت قوت طاقت والا دې، محال په کسړي د میم سره قوت، طاقت ته وائی او په فتحې د میم سره ناممکن ته وائی او په ضمني د میم سره دروغ او خلاف واقع ته وائی، ابن کثیر په حواله د ابویعلی سره د انس ؑ نه روایت کړې دې چه نبی ﷺ یو ځل د عربو یو لوڼې متکبر رئیس ته یو کس اولیږلو چه هغه ماته راوبله قاصد لارلو، او هغه ته ئې او وئیل چه د الله تعالی رسول ﷺ دې غواړی نو دۀ اووئیل (معاذ الله) چه رسول څوک دې او الله څوک دې آیا د سرو زرو دې او که د سپینو زرو دې، او که د تانبې دې؟ هغه قاصد واپس شو، عرض ئې اوکړو چه هغه خو ډیر سرکش دې، ما ته ئې داسې داسې خبرې اوکړې، نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل چه بیا لار شه، نو هغه لارلو او بیا هم دغه شان گفتگو اوشوه، او په دریم ځل بیا لارو او په دریم ځل هم دغه شان گفتگو ئې کوله چه ناڅاپه پرې لړ شان وریځ راوچته شوه او اوگر څخه او صاعقه ترې نه نازله شوه او د دې متکبر په سر اولگیدله او د سر کوپرئ ئې ورله د سره نه جدا کړه، او قرطبی او ابن کثیر وغیرهما وئیلې دی چه عامر بن طفیل او اربد ابن ربیعچه چه د عامری قبیلې د مشرانو نه وو د نبی ﷺ حضور ته په مدینه منوره کښ په غلطې ارادې سره یعنی د قتل په ارادې سره راغلو، عامر اربد ته اووئیل چه زۀ به نبی ﷺ په خبرو کښ مشغول کړم او ته پرې د تورې حمله اوکړه هر کله چه دواړه راغلل نو عامر بن طفیل نبی ﷺ ته اووئیل چه ای محمد ﷺ که زۀ ستا اتباع اوکړم نو تۀ به ماله څه حصه راکړې؟ نبی ﷺ ورته اوفرمائیل چه که ته ایمان راوړې نو تا ته به هغه حقوق حاصل وی کوم چه نورو

مسلمانانو ته حاصل دی. او په تا باندې به هغه ذمه وارئ وی، کومې چه په نورو مسلمانانو دی. عامر او وئیل چه ما ته د دیهاتو حکومت راکړه او په شهرنو دې ستا حکومت وی. یا به زه ستا نه بعد خلیفه یم، نبی ﷺ او فرمائیل چه حکومت ورکول زما اختیار نه دې. بلکه د الله تعالی کار دې. نو بیا عامر او وئیل چه زه ستا سره ضروری خبره کوم. زما سره علیحدہ شه. نبی ﷺ پورته شو، عامر ورسره خبرې شروع کړې او اربد د حملې په نیت توره د غلاف نه راوباسل شروع کړو نو لاس ئې شل شو. توره ئې راوټه باسله. او د اسمان تندر راغې. حالانکه ورپخه نه وه. بلکه د شین اسمان نه تندر راغې او په اربد اولگیدلو. دې هلاک شو. او عامر په تیښته روان شو. ویل ئې چه ائې محمد ﷺ تا زما ملگری ته بدعا او کره قتل دې کړو. نو زه به ستا په مقابلہ کښ دا وادی د پیاده او د سورو نه ډکه کړم. نبی ﷺ فرمائیل چه منع به کړی دې لره الله تعالی او انصار د مدینې، په عامر باندې په لاره کښ د طاعون یوه دانه راوختله په لاره کښ د قبیلې د سلول د یوې ښځې خیمه وه هلته ئې پناه حاصله کړه او د تکبر او د جهالت په وجه ئې او وئیل (غدة کفدة البعیر)، دا د اوین د طاعون د دانې په شان دانه ده. او اوئې وئیل چه په کور د سلولیه کښ په بستره مرگ مې خوښ نه دې ماله زما اس راولئ نو په اس باندې سور شو. او توره ئې په لاس واخستله او اس زغلول ئې شروع کړل. او نبی ﷺ او ملک الموت ته ئې کنځلې شروع کړې (نعوذ بالله) او وئیل ئې که ملک الموت ما ته راغې نه په دې توره به ئې قتل کړم. غرض دا چه خپل اس ئې زغلولو او په دې حالت کښ هلاک شو.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ

خاص د الله تعالی بلنه حتی بلنه ده^(۱)، او هغه معبودان باطله چه دوی ترینه سوالونه کوی چه سوی د الله تعالی نه دی

لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٌ كَفِّهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَمْلُغَ قَاءَهُ

نسی قبولې دعا د دوی په هېڅ وجه، مگر پشان دهنه چا چه اوبده کړی دواړه لاسونه خپل اوبو ته چه ورسپړی خولې د ده ته

وَمَا هُوَ بِمَالِكِهِ وَلَا دُعَاءِ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ۝

اودغه اوبه هرگز پخپله رسیدونکې نوی ځلې د ده ته. اونه ده بلنه د مشرکانو آلهو باطلو لره مگر په خساره او بطلان کښ ده

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا

او خاص الله لره سجده كوی^۱ هر هغه څوك چه په آسمانونو كښ دى او ځمكه كښ دى په خوشى سره او زور سره

وَأَطِئُوهُ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ۖ

او سورې ددوئ صباى او بېگاني

﴿لَمْ يَدْعُوْهُ لَمَّةً﴾ دا ثمره د وړاندينو دلايلو ده (له) خبر مقدم دې او (دعوة الحق) مبتدا

مؤخره ده او لام د تخصيص د پاره دې او د دې دوه مطلبه كيدي شي^(۱) (عن ابن عباس ؓ).

دعوة الحق دعوت د توحيد دې او معنى دا ده چه دعوت د توحيد خاص د الله تعالى دعوت

دې (۲)، (عن الحسن ؓ) اضافت د دعوت حق ته اضافت د موصوف دې صفت ته معنى دا ده

چه حقه بلنه خاص د الله تعالى بلنه ده، او د غير الله بلنه په خپلو حاجتونو مرادونو كښ باطله

ده. ځكه چه د هغه نه ماسوا نه بل څوك حاجتونه پوره كوونكې شته او نه مشكلات لري

كوونكې شته، موت، حيات، ترقى، تنزل، صحت، بيمارى هر څه د هغه په قبضه كښ دى او

دې توجيه سره دا روستو آيت پوره مناسب دې، ﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ﴾ د (الذين) نه مراد معبودان

باطله دى او (يَدْعُونَ) كښ عايد د موصول مقدر دې اي (يدعونهم) يعنى هغه معبودان باطله

چه مشركان د هغوى بلنه كوى په خپلو حاجتونو مرادونو كښ ﴿يَنْفَعُهُمْ﴾ دا بيان د (الذين)

دې يعنى هغه معبودان چه غير د الله تعالى نه دى ﴿لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ﴾ د دوى درخواست نه شى

قبولې ﴿إِلَّا كَيْتِبَ كُتُبُهُ﴾ اى الا استجابة كا استجابة كفيه الخ د دې مثال حاصل دا دې چه يو

كس تړې وى ليكن سوال اوبو ته كوى، لاسونه ئې اوبو ته اوږده كړې وى اواز كوى چه اې

اوبو راشئ، اې اوبو راشئ، ليكن هغه اوبه ده ته نه شى رسيدلې، نو دغه مثال د هغه حاجت

مند دې چه ما فوق الاسباب، جنات، اولياء، ملائكو ته سوالونه كوى، هغوى د ده مدد ته نه

شى رارسيدلې، ﴿وَمَا دُعَاةُ الْكَافِرِينَ﴾ يعنى كافران چه ما سوا د الله تعالى نه د بل چا نه حاجتونه

غواري نو دا دعاء نه ده مگر شرك او گمراهى ده، ﴿وَيُؤَسِّدُهُمْ﴾ دا څلورم دليل عقلى دې. د دې

دیرې ترجمې کړې شوې دی زیات قوی او تحقیقی قول په کښ دا دې چه د سجدې نه مراد معنی لغوی ده چه انقیاد دې یعنی د الله تعالی د تکوینی حکم ماتحت او منقاد دی تمام مخلوق، خواه که اسمان والا دی او که زمکې والا دی په ټولو باندې د الله تعالی تکوینی حکم نافذ دې. ﴿طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ معنی دا ده چه که دوی غواړی یا نه بهر حال د الله تعالی حکم په دوی نافذ دې. او بعض علماء د دې دا معنی کوی، چه د سجدې نه مراد عبادت دې او ﴿طَوْعًا﴾ د «مَنْ فِي السَّمَوَاتِ» سره متعلق دې او د ﴿طَوْعًا﴾ معنی دا ده چه په سجده او عبادت کولو کښ ورته تکلیف نه وی، فرشتو ته په عبادت کښ تکلیف نشته دې بلکه عبادت هغوی ته داسې دې لکه مونږ چه ساه اخلو، او ﴿وَكْرْهًا﴾ د «مَنْ فِي الْأَرْضِ» سره متعلق دې، ځکه چه زمکې والو ته په عبادت کښ تکلیف وی، د دې نه علاوه نور توجیهات هم دی خو راجع اوله توجیه ده ﴿وَمَا تَشَاءُونَ﴾ یعنی مخلوق د خپل سوری اختیار هم نه لری بلکه د الله تعالی په حکم او ارادې سره کمیری زیاتیری، او الله تعالی په دې قادر دې چه که او غواړی نو دا سورې به په یو ځانې ولاړ وی. کم والې زیات والې به په کښ نه راځی، کما قال تعالی ﴿وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلْنَاهُ سَاكِنًا﴾ . ﴿بِالْقُدْرَةِ﴾ جمع د غداة ده لکه قی جمع د قنّاة ده، او (آصال) جمع داصل ده او هغه جمع داصل ده

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ قُلِ اللَّهُ ۖ قُلْ أَفَاتَعْلَمُ
ته وه وایه څوک دې رب ^{۱۱} د آسمانونو او د ځمکې، ته وه وایه د دوی د طرفه، الله دې، وه وایه آیا. تاسو نیولی دی
مَنْ ذُوهُ أُولَئِكَ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ نَفْعًا وَلَا ظَرًّا ۖ قُلْ
ما سوی د الله تعالی نه داسې مددگران چه اختیار نه لری خپل ځان لپاره د هیڅ نفعې اونه د ضرر. وه وایه
هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ۗ أَمْ هَلْ تُسَوَّى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ۗ أَمْ جَعَلُوا إِلَهُه
آیا برابر دې ژوند اولیدونکې او آیا بریردی تیرې او رڼا آیادوی مگر څولی دی الله تعالی لره

ط	مُزَكَّاةً خَلَقُوا لَعَلَّهُمْ فَتَحَابَّةَ الْخَلْقِ عَلَيْهِمْ
شریکان چه هغوی خوک پیدا کړی وی لکه الله چه پیدا کړی دی پس مشتبه شوې دې پیدایش په دوی .	
قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ۝	
وه وایه الله تعالی پیدا کونکې د هر څه دې هغه یو دې زور آور غالب دې .	

﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ﴾ دا پنځم دلیل عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم دې یعنی د مشرکانو نه تپوس او کړه چه د اسمانونو او زمکې رب څوک دې یعنی د دې پیدا کوونکې حفاظت کوونکې څوک دې نو د دې سوال خو بل څه جواب د مشرکینو په نیز هم نشته دې سوا د دې نه، چه الله تعالی دې، لیکن که دوی د خپل ملزم کیدلو په وجه دا جواب نه ورکوی. نو ته د دوی د طرفه او وایه ﴿قُلِ اللَّهُ﴾ چه الله تعالی دې، یا دلته همزه استفهامیه مقدر دې او استفهام د تقریر د پاره دې ﴿قُلْ عَالِمُ الْغُیْبِ﴾ الله دې کنه؟ ﴿قُلِ الْغُیْبُ لَا یَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ﴾ یعنی تاسو د الله تعالی نه ماسوی ځان له داسې مددگاران جوړ کړې دې چه هغه د خپل ځان د پاره هم د نفعې او د ضرر اختیار نه شی لرلې، نو دا څرگند حماقت دې ﴿قُلْ هَلْ یَسْتَوِ الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ﴾ یعنی لکه څه رنگه چه روند او لیدونکې برابر نه دی نو دغه شان شرک او توحید برابر نه دی. ﴿أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ﴾ دا زجر دې. ام منقطعه دې په معنی د «بل ا، سره دې. حضرت الشیخ رحمه الله به د دې ترجمه داسې کوله (انما انهم من نهمائے ہیں) خا، دوی گړخولی دی الله لره شرکاء، ﴿خَلَقُوا﴾ یعنی آیا ستاسو شرکاؤ څوک پیدا کړی دی لکه الله تعالی چه دا کائنات پدا کړې دی چه تاسو په هغوی باندې گمان د الوهیت کوئ ﴿قُلِ اللَّهُ﴾ ته او وایه چه خالق تن تنها صرف یو الله دې

ا	اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِعًا
نازلوی د آسمان نه اوبه یس و بهیرې کندی په خپل خپل مقدار سره یس را اوچت کړی سیلاب رځ . چه د اوبو داسه وی	
و	وَمَا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ
او بعضی د هغې نه چه گرموی دوی، ویلې کوی ئ، هغې لره په اور کئ. لپاره د طلب د کالو یا د نور سامان الوخي وغیره	

رَبُّكَ يَقُولُ ۖ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۚ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً ۖ

زنگونه دی په شان د زنگونو د اوبو . دغسې بیانوی الله تعالی مثال د حق او د باطل پس هرچه زنگ دې پس لارشی بی کاره .

وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ۚ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ۖ

او هرچه هغه شی دې چه نفع ورکوی خلقو ته نو باقی پاتې شی په ځمکه کښ . دغه شان بیانوی الله تعالی مثالونه

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْحُسْنَىٰ ۖ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ

د هغه خلقو لپاره چه خبره ئ ومنله ^{۱۱} د رب خپل خاښته حال دې ، اوهغه څوک چه خبرې نه منی ^{۱۲} د رب خپل

لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّمَّا كَفَتْ لَأَفْتَدُوا بِهِ ۖ

کچرې شی د دوی لپاره هغه څه چه په ځمکه کښ دی ټول او دومره قدر ورسره نور شی خامغا په جرمانه کښ به ورکړې هغې لره

أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ ۚ وَمَأْوَهُمُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْبِهَادُ ۖ

دغه کسان دوی لره بد حساب دې ، او ځای د استوگنې د دوی جهنم دې او ډیر بد ځای دې تیار کړې شوې

﴿هُدًى﴾ ۖ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَلَا يَحْزَنُونَ ۖ

او د باطل یا د پاره د معبود برحق او معبود باطل ، د اول مثال تفصیل دا دې چه کله باران

اوشی نو په کندو کښ اوبه اوبهیري ، د هرې کندې د وسعت موافق چه په وړه کنده کښ لږي

او په لویه کنده کښ ډیر اوبه وی نو اوبه چه کله روانې شی نو په دې د پاسه ځگونه او گند بلا

وی ، او دا اگر که د اوبو د پاسه وی ، لیکن بې کاره او بې فائدې وی ، او د مردارو حیواناتو

لکه ټپوسان وغیره شو خوراک وی نو دغه شان شرک بدعت گند بلا دی ، او اوبه اگر که لاندې

وی لیکن په دې کښ نفع وی ، په دې سره فصلونه میوې گلونه وغیره پیدا کیږي بلکه د هر

جاندار حیات په اوبو سره دې نو دغه شان ایمان او توحید سبب د حیات ابدی دې ، او توحید

چه د انسان زړه ته تنوځی نو عبادات نیک اعمال او اخلاق پیدا شی ، نو د څه مودې د پاره

ځگونه اگر که غالب وی ، لیکن څه وخت وروستو اوچ او ختم شی ، او نفع والا شی باقی پاتې

وی نو دغه شان حق اگر که په اول کښ مغلوب وی او باطل غالب وی لیکن څه وخت وروستو باطل ختم شی او حق باقی پاتې شی نو مؤمن ته په دې ظاهری نمائش باندې دهوکه کیدل نه دی پکار

او د دویم مثال تفصیل دا دې، چه زرگران سره زر، سپین زر او تانبه قلعی په اور سره ویلي کوی د دې د پاره چه کالی ترې نه جوړ کړی او نور سامان لکه لوخی وغیره ترې نه جوړ کړی، لیکن د دغه ویلی کړی شوو زرو د پاسه هم خځ او خیرې وی، او څه وخت وروستو هغه ختم شی او سره زر وغیره باقی پاتې شی چه د هغې نه زیورات، د غاړې هار، وغیره نور سامان جوړ شی، نو توحید او سنت د سرو زرو هار دې چه په فائده راځی او ترک او بدعت هغه زگ او خیرې دې چه هیڅ په فائده نه راځی، ﴿مَسَاكُتُ اُذُنَيْهِ﴾ ای سالت الماء فی الاودية ﴿رَاسِياً﴾ ای عاليا متصفا فوق الماء ﴿مَعَا يُوقِدُونَ﴾ ضمیر راجع دې ناس ته او د ا خبر مقدم دې او ﴿زَيْدٌ يَنْتَلُهُ﴾ نې مبتدا مؤخره ده ﴿اَتَيْتَهُ جَلِيَّةً﴾ مفعول له دې ﴿جَفَّتْ﴾ حال دې، جفا الماء بالزبد اذ افدنه ﴿لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ﴾ دا بشارت دې ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ يَنْتَلُونَ﴾ دا تخويف دې

اَمَّنْ يَعْلَمُ اَمَّا اَنْزَلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ
آبایس هغه څوک چه یقین لری ^{۱۱} پدې باندې چه بیشکه هغه څه چه نازل کړې شویدی تا ته د طرف درب ستانه دا حق دې
كَمْ هُوَ اَعْمٰی اَمَّا يَتَذَكَّرْ اُولُواْ الْاَلْبَابِ ۝ وَالَّذِينَ يُوَفُّوْنَ
پشان دهغه چا کیدې شی چه هغه پوند وی، بیشکه نصیحت قبلوی خاوندان د عقل دا هغه کسان دی چه پوره کوی
بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُوْنَ الْبَيْعَاتِ ۝ وَالَّذِينَ يَصِلُوْنَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ
وعده د الله تعالی سره اونه ماتوی دوی وعده، او هغه کسان دی چه وصل کوی هغه څه چه الله تعالی امر کړې وی
بِهٖ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخْلُفُوْنَ سُوءَ الْحِسَابِ ۝ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ
په هغې د وصل کولو، او یربې د خپل رب نه، او یربې د بد حساب نه او هغه کسان چه صبرئ کړیدی لپاره د طلب

وَجْهَ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً

د رضا د رب خپل او باندې کړېده د مونځونو او خرڅ کړېدې دهغې نه چه ورکړېدی مونځ دوی نه، په پټه او په بڼه کړه

وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ۚ جَنَّاتٌ عِدْنُ يَدْخُلُونَهَا

او دفع کوی په نکېن سره بدې، دغه کسان دوی لره ښه کور د آخرت دې، چه جنتونه د هېښه والی دی داخلېږی به دوی هغې نه

وَمَنْ صَلَحَ مِنْ أَهْلِهِمْ وَآذَوَاهُمْ وَذُرِّيَّتِهِمُ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ

اوهغه څوک چه صالح وی د پلارونو د دوی نه او د بیبيانو نه او د اولادونو نه او ملائک به داخلېږی دوی نه

مِنْ كُلِّ بَلَدٍ ۚ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ مِمَّا صَبَرْتُمْ فَبِعَمِّ عُقْبَى الدَّارِ ۚ

د هرې دروازي نه وائی به سلام دې وی په تاسو په سبب د صبر کولو ستاسو، پس ډیر ښه دې ستاسو انجام په دې کور د آخرت کټر

﴿أَمَّا يَوْمَ﴾ دا مرتب دې په مذکور بشارت او تخويف باندې يعنی آيا هغه څوک چه دا

يقين لری چه هغه څه چه نازل کړی شوې دی تا ته د طرفه د رب ستانه دا حق دې نو دا مرتب دې په بشارت باندې په شان د هغه چا کيدې شی چه باطنی پوند وی يعنی مشرک وی دا

مرتب دې په تخويف باندې ﴿إِنَّمَا يَذْكُرُ﴾ عقلمند خلق او بصيرت والا ښه پوهیږی چه دا يو

شان نه دی، ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُ بِمَهْدِ اللَّهِ﴾ د عهد الله نه مراد عهد ازلی دې چه هغه عهد د توحيد او رسالت او ټول اوامر نواهی دی او دا بعينه میثاق دې نو يو صفت ثبوتی دې او بل سلبی دې

چه (لا ینقضون الميثاق) یا د ﴿بِمَهْدِ اللَّهِ﴾ نه مراد حقوق الله دی او د (و لا ینقضون الميثاق) نه حقوق العباد مراد دی یا دا عام دې او اول خاص دې په حقوق الله پورې نو دا تعميم بعد

التخصيص دې ﴿وَالَّذِينَ يَعْلَمُونَ مَا﴾ يعنی الله تعالی چه د کومو تعلقاتو د قائم سانلو حکم کړی دې نو هغه قائم ساتی خواه که هغه د ایمان او د توحيد تعلق دې یا د صله رحمی تعلق دې یا د

عباداتو اخلاقیاتو تعلق دې یا ټول رسولان ټول کتابونه بلا تفریقہ مثل دی ﴿وَسَخَّوَتْ رِجْلُ﴾ د خشیت او خوف په مینځ کښی فرق دا دې چه د خشیت اکثر استعمال کیږی په مقام د تعظیم

کښی او خوف عام دې چه سره د تعظیم نه وی یا بغیر د تعظیم نه وی ﴿وَالَّذِينَ صَبَرُوا﴾ يعنی هغه کسان چه د دنیا په مصیبتونو باندې صبر کوی او د حرامو او گناهونو نه صبر کوی او په

طاعانو باندې صبر کوی ﴿آيَةً وَتَوَرَّيْتُمْ﴾ یعنی مقصد ئې د دې هر څه نه رضا د رب وی
﴿يُرَاوَعِيكُمْ﴾ سرأ ئې ځکه مقدم کړو چه سری صدقه د علانیه نه زیاته افضله ده ﴿وَيَذَرُوكَ
الْمَسْكُو﴾ یعنی د بدئ بدله په نیکی سره ورکوی حسن بصری وائی چه څوک ئې د خپل عطاء نه
محروم کړی نو دوی هغوی ته ورکوی او چه څوک پرې ظلم او کړی نو دوی عفو کوی او چه
څوک ورسره صله رحمی قطع کړی نو دوی ورسره صله رحمی کوی ﴿عُقُوبَ الْآلَاءِ﴾ د دار نه مراد
دار دنیا دې او د عقبی نه مراد د خیر او د سعادت انجام او مآل دې د دار دنیا ښه انجام او د
سعادت انجام جنت دې نو ځکه وروستو (جَنَّتْ عَذَابُ) ذکر شو او بعض وائی چه د دار نه مراد
دار د آخرت دې او د عقبی نه مراد عاقبت حسنه دې نو د (عقوب الدار) معنی دا ده چه (العاقبة
الحسنة فی الدار الاخرة) ښه انجام په دار د آخرت کښ چه جنت دې ﴿وَمَنْ سَلَكَ مِنْ آيَاتِهِ﴾ آباء
تغلیبا وئیلې شوې دی په دې کښ امهات هم داخلې دی او د صلح نه مراد ایمان دې او مراد
دا دې چه د کامل مؤمن مور پلار ښځه بچی چه مؤمن وی او د جنت مستحق وی لیکن په ۱
مرتبہ کښ ادنی وی نو الله تعالی به په خپلې مهربانی سره د دوی درجه او چته کړی او د کامل
مؤمنانو سره به ئې یو ځانې کړی، لکه په سوره طور کښ دی ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِذْنِ
الْفَقَائِهِمْ ذُرِّيَّتُهُمْ﴾

﴿وَالَّذِينَ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بابٍ﴾ په صحیح حدیث کښ دی چه د جنت اته دروازی دی
مطلب دا دې چه د دې کاملینود اعزاز د پاره به فرښتې د هر طرفه تحفې تحائف راوړی
حاضری به شی روایت کړې دې احمد او بزاز او حاکم وغیره چه په خلقو کښ به اول هغه فقراء
مهاجرین جنت ته داخلیدل، چه د سختی او جنگ په وخت کښ به په دوی سره حفاظت کیدلې
شو، او په دوی سره د سرحداتو سوراخونه بندولې شو، او چه کوم حکم به دوی ته کولې شو
نو د هغې د تعمیل د پاره همیشه تیار وو او د دنیا نه په داسې حال کښ تللې وو چه ارمانونه
او حاجتونه ئې نه وو پوره شوی، د قیامت په ورځ به الله تعالی او فرمائی چه زما هغه بندگان
چرته دی یعنی حاضر دې شی، چه زما په لاره کښ جنگیدلې وو او زما د رضا د پاره ئې
تکلیفونه برداشت کړې وو او جهاد ئې کړې وو لار شئ، جنت ته داخل شئ، بیا به الله تعالی
ملاتکو ته حکم او کړی چه زما دې بندگانو ته سلام او کړئ، فرشتې به عرض او کړی، چه یا الله

مونږ خو سنا بهترين بندگان يو او د اسمان اوسيدونکي يونو يا الله ته مونږ ته حکم کوي؟ چه سکان الارض د زمکې اوسيدونکو ته سلام او کړي؟ الله تعالى به او فرماني چه دا زما هغه بندگان دي چه زما عبادت نهې کولو او زما سره ئي هيڅ څوک نه وو شريک کړې او په دوی سره د سرحداتو سوراخونه بندولې شو، او د سختي او د جنگ په وخت کښ په دوی سره حفاظت کولې شو، او د دنيا نه په داسې حالت کښ تلې وو چه هيڅ ارمان او حاجت نه وو پوره شوي نو فرشتې به د دوی په خدمت کښ حاضرې شي او اوبه وائي چه ﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾ او په بل روايت کښ دي چه نبي ﷺ به د هر کال په شروع کښ قبرونو د شهداو نه تشريف اورلو او دا به نې فرمايل ﴿سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾

وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ

اوهغه خلق چه مانوي وعده د الله تعالى روستو د مضبوط کولو نه، او قطعه کوي هغه چه الله تعالى امر کړې دي به هنر

أَنْ يُؤْصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ۝ لَلَّهُ يَنْسُطُ الرِّزْقَ

د وصل کولو او فساد کوي په ځمکه کښ دغه خلق دوئ لره لعنت دي او دوئ لره بد کور دي الله تعالى فراخ کوي رزق

لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۚ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ۝

چاته چه وغواړي اوتگړي، او خوشحالي کوي دوئ په ژوند د دنيا باندې، او ندي ژوند د دنيا په مقبله د آخرت کښ مگر معمولي نعم ده

﴿وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾ د صفاتو د مؤمنينو په مقابله کښ د منکړينو د صفاتو ذکر او تخويف

دي ﴿يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ﴾ په مقابله د و ﴿وَلَا يَتَّقُونَ الْيَمِينَ﴾ کښ دي ﴿وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ﴾ دا په

مقابله د ﴿يَعْلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ﴾ کښ دي ﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ په مقابله د ﴿وَيَذَرُونَ مِمَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾

کښ دي ﴿وَلَكُمْ سُوءُ الدَّارِ﴾ په مقابله د ﴿عُقْبَى الدَّارِ﴾ کښ دي

﴿اللَّهُ يَنْسُطُ الرِّزْقَ﴾ دا اووم دليل عقلی دي يعنی د ټولو کائناتو روزی رسان سرف الله

تعالی دي، د روزی کمې بيشی د الله تعالى په اختيار کښ دي که د چا سره دولت وافراني

نو هغه دي دا خپل کمال نه گنري او مغرور کيږي دي نه ﴿وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ يعنی دوئ د دنيا

به ژوند باندې فخر او خوشحالی کوي. او حال دا چه د دنیا حیوة او مال دولت معمولی د نفعی شی دې لکه په حدیث د ترمذی وغیره کښی دی لو کانت الدنيا عند الله تعدل جناح بعوضة ما سقى كافرا منها شربة.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ

او وای کافران ^۱ ولې نشی نازلولې پده باندې معجزه د طرف د رب د ده نه. نه وه وایه چه بیسکه الله تعالی بی لاری کوی

مَنْ يَهْدِىَ إِلَيْهِ مِنْ آكَلٍ ۖ الَّذِينَ آمَنُوا

هغه چا لره چه وغواړی او رسوی خپل خان ته هغه څوک چه رجوع او توجه کوی هغه ته دا هغه کسان دی چه ایمان ئی راوړی دی

وَيُضِلُّ الْقُلُوبَ ۚ أَفَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ ۚ أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَظْمِنُ الْقُلُوبُ ۚ

او آرام مومی زړونه د دوی په ذکر د الله تعالی سره ، خبردار ! صرف په ذکر د الله تعالی سره آرام مومی زړونه

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَا بَ ۝

هغه خلق چه ایمان ئی راوړې دي او عملونه کوی نیک خوشحالی ده دوی لره او خاسته انجام دي

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا د مخکښ شکوي آیت نمبر ۷ اعاده ده، چه دوی مخصوصه معجزه چه اباؤ اجداد دې ژوندی شی، د مکی غرونه دې د سرو زرو شی وغیر ذالک نو الله تعالی فرمانی چه هدایت د الله په قبضه قدرت کښ دې هغه چا ته ملاویرې چه په هغه کښ انابت، حق طلبی وی او څوک چه ضدی، متعصب وی نو هغه ته هر څومره معجزات چه ظاهر کړې شی، نو هغه ته هدایت نه ملاویرې او په چا کښ چه انابت او حق طلبی وی نو هر قسم معجزه چه دې وینې د هغه د پاره د هدایت ذریعه گرځی، ﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا د ﴿مَنْ آمَنَ﴾ بیان دې او بدل دې ترې نه او مراد د ذکر نه دلائل د توحید دی، یعنی انابت والا هغه دې چه دلائل د توحید واورى نو زړه ئې مطمئن شی او د اطمینان نه مراد یقین دې په حقیقت د توحید رسالت ځکه چه ضد او عناد په کښ نه وی یا د ذکر نه مراد قرآن دې لکه ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ﴾ او قرآن لویه معجزه ده نو د دې په اوریدلو سره ئې زړه مطمئن شی په توحید رسالت او تمامو

احکاماتو شرعیو باندې یا د ذکر نه مراد ذکر د رحمت او مغفرت دې او دا سبب دې دپاره د سلی د زړه او د پریشانی زائله کیدلو نو د اطمینان نه مراد تسلی د زړه ده یا ترې نه مراد مصطلح ذکر لسانی او قلبی دې په طریقه د دوام سره او دا موجب دې د سرور قلبی او اطمینان قلبی د پاره ځکه چه په ذکر سره د الله تعالی د ذات او صفاتو نور او تجلیات او د الله تعالی معیت راځی (وَ اَنَا مَعَهُ اِذَا ذُکِرَ) نو بیا ظاهره ده چه قلق او پریشانی نه شی پاتې کیدې او د دنیا تذکرې څومره چه کیری نو په دې سره پریشانی راځی او د دې وجه نه په موجوده دور کښ انسانان باوجود د مادی اسبابونو نه په پریشانی کښ دی ځکه اکثر د ذکر اهتمام نه کوی او بعض خلق که ذکر کوی خو په بدعاتو کښ مبتلا وی چه د هغې د وجې نه د ذکر د برکاتو انواراتو نه محروم وی (وَقَفَا لِلَّهِ لَمَّا يَعْجَبُ وَيَرْضَى) ﴿الْاِنْشِكَارِ اَللّٰهُ﴾ په مخکښ جمله کښ تخصیص نه وو او په دې کښ تخصیص او تاکید دې او د دې وجې نه اَلَا خَبِرْدَار، ذکر شو او جار مجرور یعنی (بذکر الله) مقدم شو معنی دا شوه چه خبردار صرف او صرف د الله تعالی په ذکر سره اطمینان حاصلیږی زړونو ته.

سوال په سورت انفال آیت نمبر ۲ کښ دی ﴿اِذَا ذُکِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ﴾ یعنی په ذکر د الله تعالی سره خوف راځی او خوف ضد د اطمینان دې نو دا دواړه ایتونه خو په ظاهر کښ متعارض شو. **جواب** د ﴿اِذَا ذُکِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ﴾ معنی دا ده چه کله وعید او تخويف ذکر شی نو په زړه کښ خوف پیدا شی او د ﴿يَنْشِكِرُ اَللّٰهُ تَطْلِعُ الْقُلُوْبُ﴾ معنی دا ده چه د الله تعالی د رحمت او مغفرت په ذکر سره زړونو ته اطمینان او تسلی ملایږی، نویو په باره د وعد کښ دې او بل په باره د وعید کښ دې او تفسیر مظهری والا وائی چه ذکر الهی په وجه په زړه کښ کیفیت د خوف او رجا دواړه پیدا کیری او د دی مثال هغه دې چه نبی ﷺ د یو ځوان د بیمار پرسئ د پاره تشریف یوړلو او هغه قریب الموت وو، نبی ﷺ ترې نه تپوس او وکړو چه څه حال دې دې، نو هغه او وئیل اخاف ذنوبی وارجو الله زه د خپلو گناهونو په وجه ویریرم او د الله تعالی د رحمت نه امید لرم، نو نبی ﷺ او فرمائیل چه د یو بنده په زړه کښ چه دا دواړه څیزونه په دې حالت کښ جمع شی نو خامخا ورته الله تعالی امن ورکوی د هغې نه چه دې ترې نه ویریرې او د کوم شی چه امید لری نو هغه ورله ورکوی، غرض دا چه په زړه کښ دواړه کیفیتونه جمع کیدې شی، **الایمان بین الخوف والرجاء** لکه د پرنده د پاره چه دوه وزرې وی، نو دغه شان د ایمان د پاره خوف او رجا دې ﴿اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا﴾ دا مبتداء ده او ﴿طُوًى﴾

﴿هَمْ﴾ ورله خبر دې او طوبی په اصل کښ مصدر دې په معنی د فرح او خوشحالی سره دلته نړۍ نه مراد یا فرح او خوشحالی ده یا ترې نه مراد جنت دې یا د جنت نعمتونه دي. ځکه چه طوبی په معنی د حالت طیبه سره دې نو دا ټولو ته شامل دې یا ترې نه مراد اونه ده په جنت کښ او په حدیث د ابوهریره ؓ کښ دی چه په جنت کښ اونه ده چه هغې ته طوبی ونيلی شی نو الله تعالی به ورته او فرمائی. (تَفْتَحُ لِعَبْدِي عَمَّا شَاءَ) ته کولاو شه د پاره د بنده زما هر هغه څیز ته چه دې ئې غواړی (یعنی راوباسه ئې) نو دا اونه به ورله اس د زین سره او د جنتی لباس سره راوباسی او ونيلی شوې دی چه د شجر طوبی اصل د نبی ﷺ په دار کښ به جنت کښ دې اویا تقسیم شوی دی ځناگی د دی د مؤمنانو په منزلو کښ لکه چه منتشر شوې دې علم او ایمان په ټولو اهل دنیا باندې (قرطبی) او ظاهره ده چه د کومې اونې اصل د نبی ﷺ د دار نه وی نو د هغې میوه به څومره خوږه او مزیداره وی. او نور نعمتونه چه د هغې نه راوړی نو هغه به څومره عمده وی (اللهم ارزقناها بفضلک و کرمک).

كُلِّمَكَ ارْسَلْنَاكَ فِيْ اُمَّوْ قَدْ خَلَّكَ مِنْ قَبْلِهَا اُمَمٌ لِّتَتْلُوْا

او دغه شان لیکلې ئې مونږ ته په داسې امت کښ چه یقیناً تیر شویدی مخکښ د دینه ویر امتونه. لپاره د دې چه ته ولولې

عَلَيْهِمُ الَّذِيْ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُوْنَ بِالرَّحْمٰنِ قُلْ هُوَ رَبِّيْ

په دوی باندې هغه کتاب چه وحی کړیده مونږ تا ته او دوی انکار کوی د رحمن نه. ته وه وایه هغه رب څما دې

لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ اِلَيْهِ مَتَابِ ۝

نشته دې لاتق د بندگی سړی دهغه نه. خاص په هغه باندې څما توکل دې او هغه ته څما واپس ورتلل دی

﴿كُلِّمَكَ ارْسَلْنَاكَ﴾ دا کاف اکثر مفسرین د تشبیه دپاره وائی او مشبه به ورله یا ﴿رَبِّیْ﴾ اِیُّو مَرَّ اَنْبَیْ ؓ دې یعنی لکه څه رنگه چه الله تعالی انابت کونکو ته هدایت کوی نو دغه شان ئې د دې امت د هدایت د پاره ته مبعوث کړې ئې یا مشبه به ارسال د رسلو سابقینو دې. او مطلب دا دې چه مشرکان چه ستا په رسالت باندې شبهات کوی نو دا غلطه خبره ده ځکه چه رسالت څه نوي خبره نه ده بلکه لکه چه ستا نه مخکښ مونږ انبیاء لیکلې وو نو دغه شان مو ته لیرلې ئې. او بعضې علماء وائی چه کاف په معنی د لام تعلیلیه سره دې یعنی هر کله چه

ذریعه د اطمینان د زړونو ذکر الله او وحی وه نو مونږ ته د دې د پاره راولیږلې او حضرت
 النبیخ ﷺ فرمائی چې کاف لیان الکمال دې، دا کمال او احسان دې چې ته ئې رسول کړې
 ئې. او کتاف او آلوسی د کاف لیان الکمال دا معنی کوی ای ارسلناک ارسلاً له شان و
 فضل. یعنې په داسې کامل ارسال سره چې دې لره لونې شان او فضلیت دې او بیان ئې دا دې
 چې ﴿وَمَا أَتَوْا قَدْ خَلَتْ﴾ او دا دلالت کوی په دې چې دا امت آخر الامم دې لکه نسی هه چه آخر
 الانبیاء دې ﴿وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ﴾ یعنې رحمن په خپل رحمت کامله سره قرآن نازل کړو کما
 قال تعالی ﴿الرَّحْمَنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۝﴾ او ته ئې رحمة للعالمین راولیږلې. لیکن دوی د الله
 تعالی دیره لویه ناشکری او کړه چه په رحمن ئې کفر او کړو او د هغه د توحید نه ئې انکار
 او کړو بلکه د رحمن د نوم نه ئې هم نفرت او انکار او کړ کما قال تعالی ﴿وَلَيْكَا قِيلَ لَهُمْ اسْمِعُوا
 لِلرَّحْمَنِ قَائِلًا وَمَا أَرْحَمُ﴾ او د حدیسی د صلیحې په وخت کښ ئې د بسم الله الرحمن الرحیم په
 لیکلو کښ جگړه او کړه ﴿قُلْ هُوَ﴾ یعنې د رحمن نه چه تاسو انکار کوئ نو هغه زما مهربان
 رب دې په هغه زما توکل دې او هغه ته زما رجوع ده زما ابتداء، انتهاء د هغه نه ده، نو ستاسو
 د انکار نه ما ته څه اندیښنه او ضرر نشته دې

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَةٌ
او کجړې وې یو قرآن چه روانولې شوې په هغه سره غرونه یا ټکړې کولې شوې په هغې سره ځمکه یا خبرې کیدې شوې
بِهِ الْمَوْتُ ۚ بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا ۚ أَقَلَّمْ بِأَمْسٍ
په سبب د هغې د مړو سره نو بیا هم دوی ایمان نه راوړی بلکه خاص الله تعالی لره ټول اختیار دې. پس آیا نه پوهیږی
الْيَقِينَ آمَنُوا أَنَّ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا ۚ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ
هغه کسان چه ایمان ئې راوړې دې کجړې غوښتلې الله تعالی نو خامخا به ئې هدایت کړې وې ټولو خلقو ته، اوهمیښه به وی
كَفَرُوا ۚ لُصِّفَتْ لَهُمْ مِنَّا صَعُغُوا قَارِعَةً أَوْ تَحُلُّ
کافران خلق چه رسی به دوی ته په وجه د هغه کارونو چه دوی ئې کوی. سخت عذاب یا به نازلېږی دا عذاب

قَرْنًا مِّنْ دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٦﴾

تردي کور (کلو)، د دوی ته تر دې پورې چه راشی وعده د الله تعالی. بیشکه الله تعالی خلاف نکوی د وعدی خلی نه

﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ﴾ دا زجر دې منکرینو ته. روایت کړې دې ابو یعلی په خپل مسند کښ او واحدی په اسباب النزول کښ د حضرت زبیر ؓ نه چه اهل مکه او ابو جهل نبی ؓ نه او وئیل چه که تۀ نبی ئې نو تۀ په دې خپل کتاب (قرآن) سره غرونه د مکې هموار کړه لکه د داود ؑ د پاره مسخر شوې وو. ځکه که تۀ نبی ئې نو ستا مرتبه به د داود ؑ نه ادنی نه وی، او مسخر کړه زمونږ د پاره هوا چه مونږ په هغې سره شام ته تجارت له خو. مونږ ته دومره بعيد مسافت قطع کول گران دی لکه د سلیمان ؑ د پاره هوا مسخره شوې وه نو تۀ خو د هغه نه ادنی نه ئې په مرتبه کښ، یا زمونږ د پاره دوه درې کسان زمونږ د اجدادو نه ژوندی کړه چه په هغې کښ قصی بن کلاب هم ئې نو دا آیت نازل شو، مراد د ﴿قُرْآنًا﴾ نه یا په طریقې د عموم سره مطلق لوستلې شوې کتاب دې لکه په صحیح حدیث کښ اطلاق د قرآن په زبور باندې راغلې دې، او جواب د (لو) محذوف دې چه (لکان هذا القرآن) یعنی که په آسمانی کتاب سره دا کارونه کیدې شوې نو خامخا به هغه دا کتاب وې لیکن دا کارونه په کتاب سره نه کیږی بلکه د الله تعالی په اختیار کښ دی یا مراد د (قرآن) نه دا قرآن دې یعنی نکره په معنی د معرفې سره ده. او جزاء د لو محذوفه ده چه (لما آمنوا) یعنی که په دې قرآن سره دا کارونه اوشی نو بیا هم دوی ایمان نه راوړی ﴿سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ﴾ دا اشاره ده معجزې د داود ؑ ته ﴿أَوْ قُلُومًا يَدُ الْأَرْضِ﴾ د دې نه مراد قطع کول د مسافت دی په لږ وخت کښ او په دې کښ اشاره ده معجزې د سلیمان ؑ ته یا د دې نه مراد دا دې چه زمکه او چولې شی او نهرونه چشمې ترې نه راوخی. حاصل دا دې چه د قرآن په ذریعه سره خو دا کارونه روحانی طور سره اوشو چه هغه خلق چه په کفر باندې د غرونو په شان کلک وو هغوی ایمان او هدایت طرف ته روان شو او د بنی آدمو سخت زړونه ئې اوچول او د معرف الهی چینی ترې نه جاری شوې. اود وصول الی الله طویل لاره ئې په لږ وخت کښ طې کړه، او په مرو زړونو او قومونو کښ ئې د حیات ابدی روح واچوو، او هر کله چه په داسې قرآن سره تاسو ته شفاء او هدایت نصیب نه شو نو که بالفرض ستاسو د مطالبې موافق په دې قرآن سره دا کارونه مادی او حسی طور سره

اوشی نو بیا به څه توقع وی چه تاسو به ایمان راوړئ بلکه اصل خبره دا ده چه هدایت د الله په اختیار کښ دې نو چه په چا کښ ضد تعصب نه وی او د هدایت طلب گار وی نو هغه ته ښه ورکوی. ﴿اَقْلَمُ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ﴾ یا ښښس په معنی د یَعْلَمُ سره، دې. یاس په لغت د نخع قبیلې کښ په معنی د علم سره راځی او بعض وائی چه یاس په معنی د علم سره نه راځی بلکه په معنی د نا امیدۍ سره راځی لیکن د ناامیدۍ سره لازم دې علم په دې چه دا کار نه کیږی، نو دلته لازمی معنی مراد ده او بعض وائی چه یاس په خپل معنی سره دې او په کلام کښ تقدیر دې ای اقلم یابنس الذین آمنوا عن ایمانهم علما منهم بان لو یشاء الله الخ، یعنی که الله تعالی اوغواړی جبرا مسلمانول د دوی نو ټولو خلقو ته به ښه هدایت کړې وې لیکن جبری ایمان مقبول عندالله نه دې ﴿وَلَا يَزَالُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا﴾ دا تخويف دې کفارو ته او تسلی ده مؤمنانو ته ﴿قَارِعَةً﴾ ای عقوبة نقرع القلوب یعنی داسې سخت عذاب چه زړونه او ټکوی په احوالو سره ﴿اَوْ تَحُلُّ قَرْيَةً﴾ یعنی یا به قارعه په دوی نازلېږی یا به دوی ته قریب نازلېږی نو دوی ته به امن نه وی بلکه په خوف کښ به وی (تَحُلُّ) صیغه ده واحد مونث ده او ضمیر په کښ راجع دې قارعه ته او د ﴿وَعَذَابُ الْقَوْمِ﴾ نه مراد موت دې یا قیامت دې یا (تَحُلُّ) صیغه دمخاطب ده او خطاب نبی ﷺ ته دې او د وعدالله نه مراد فتح د مکی ده، معنی دا ده چه همیشه به وی کافران چه په دوی به د دوی د بدو عملونو په وجه قارعه نازلېږی، ابن عباس ؓ فرمائی چه مراد د قارعه نه هغه سرا یا دی چه نبی ﷺ به په کفارو پسې لېږلې، یا به ته په خپله نزول اوکړې قریب دار د دوی ته یعنی په حدیبیه کښ تر دې پورې چه فتح د مکی اوشی او د کفر بیناد ختم شی بیسکه الله تعالی د خپلې وعده نه خلاف نه کوی.

وَلَقَدْ اَسْلَمْتُمْ اِيَّيْ بِرُسُلٍ مِّنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُمْ لِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا
او په تحقيق سره ۱۱ مسخرې کړې شويدي په ډيرو رسولانو پورې مخکښ ستا نه، پس مهلت مې ورکړې وؤ کافرانو ته
فَمَّا اَخَذْنَاهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ۝
بيا مې نيولی وؤ دوی لره، نو پس څرنگه وؤ عذاب دوی لره

﴿وَلَقَدْ أَسْتَشِرْتُهُ﴾ دا تسلی ده، یعنی که په سزا ورکولو کښ څه تاخیر اوشی نو دا گمان مه کوئ چې مجرمان به بچ شی مخکنو مجرمانو ته هم مهلت ورکړې شوې وو او بیا ئې په عذاب سره اونیول، نو د هغوی څه حشر شو ﴿مَكَيْفَ﴾ خبر د کان دې مقدم شوې دې ځکه چې استفهام نقاضا د صدارت کوی اود دې نه مقصود بیان د شدت د عذاب دې

أَمَّنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ۖ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ ۖ قُلْ

آیا پس هغه ذات^۱ چې خبردار دې په هر نفس سره د عملونو د ده نه، او گرځولی دی دوی الله لره شرکاء. وه وایه

سَفُوهُمْ ۖ أَمْ تُنَبِّهتُهُ ۚ إِنَّمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ

بیان کړې کمالات د دوی. آیا خبروئ تاسو الله تعالی لره دهغه څه نه چې الله تعالی ته ندی معلوم یعنی نشته دې په ځمکه کښ

أَمْ يَظَاهِرُونَ الْقَوْلَ ۖ بَلْ رُتِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرَهُمْ

یا تاسو دوی ته آلهه وایئ په سر سری وینا سره بلکه ښانسته کړې شوی دی کافرانوته بد سوچونه د دوی ا

وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ ۖ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ۝

او بند کړې شوی دی د سبی لارې نه، او هغه څوک چې الله تعالی ئې بې لارې کړی بس نه وی هغه لره څوک هدایت کونکې

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ ۖ وَمَالَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ۝

دوی لره عذاب دې^۲ په ژوند د دنیا کښ او خامغا عذاب د آخرت ویر سخت دې او نشته دې دوی لره څوک بچ کونکې

﴿أَمَّنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ﴾ دا اتم دلیل عقلی دې او د فم ه قاتم علی کل نفس الخ

وروستو په آخر کښ کمڼ لیس کذالك محذوف دې او استفهام د انکار دپاره دې ﴿قَائِمٌ﴾ نه مراد رقیب نگهبان، نگران حاضر او ناظر دې، ﴿يَمَّا كَسَبَتْ﴾ ای مع ما کسبت یعنی هغه ذات الله تعالی، چې په هر چا بندې او د هغه په هر عمل د خیر اود شرباندې عالم دې نگران دې او په هر څه قادر دې نو داسې ذات په شان دهغه چا کیدې شی چې دا رنگه نه وی؟ بلکه نه شی

۱- اتم دلیل عقلی

۲- تخويف دنیوی او اخروی

کیدي. او د داسې ذات د گرفت نه څوک نه شی بچ کیدې. ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ﴾ یعنی د دې باوجود دوی الله تعالی لره شریکان جوړ کړې دي ﴿قُلْ سُبْحٰنَهُمْ﴾ یعنی د دوی صفات او کمالات بیان کړئ چه آیا دوی آلهه کیدي شی؟ آیا دوی په هر څه عالمان او قدرت والا دي؟ یا دا مطلب دې چه تاسو د خپلو آلهو نومونه واخلئ. د هغوی په نومونو کښ علامه د تائید ده نو د هغوی نوم اخستل عار او شرم دې یا دا مطلب دې چه د دوی نوم واخلئ او حقیقت یې بیان کړئ نو د دوی حقیقت عجز دې نو څه رنگه آلهه کیدې شی؟ ﴿أَمْ تَتَّخِذُونَ مِمَّا لَا يَعْلَمُ﴾ ام په دواړو ځایونو کښ منقطعه دې په معنی د (بل ۱) یعنی آیا تاسو الله تعالی ته خبر ورکوئ د هغه څه چه هغه ته معلوم نه دی یعنی نشته دې ځکه یو څیز چه موجود وی نو لازمه ده چه علم د الله تعالی به پرې وی آیا تاسو دوی ته آلهه وایئ په سرسری قول سره یعنی په بې حقیقته او بې دلیل قول سره یا ام په معنی د همزه د استفهام سره دې او مستفهم عنه مقدر دې ای اسموهم شرکاء حقیقه ﴿أَمْ يَظُنُّوْنَ اِنَّ الْقَوْلَ﴾ کښ ام متصله دې او حاصل دادې چه که تاسو دوی ته معبودان حقیقه وایئ نو بیا خو تاسو الله تعالی ته د داسې خبرې خبر ورکړو چه الله تعالی ته نه ده معلومه یعنی نشته دې او که تاسو دوی ته معبودان وایئ په سرسری قول سره نو سرسری قول هغه ته وائی چه بې دلیل وی او کومه خبره چه بالکل بې دلیل وی نو هغه باطل قول وی نو تاسو بیا د خپل قول د بطلان په خپله اقرار او کړو ﴿بَلْ تُزِیْنُ﴾ یعنی حقیقت دا دې چه دوی سره هیڅ دلیل نشته دې بلکه دوی ته د دوی باطل او هام، مغالطې، اعمال، مشرکانه شیطان ښائسته کړې دي اود شیطان او د نفس د هوکې دوی د حق لارې نه منع کړې دي ﴿وَمَنْ يُضِلِلْهُ﴾ مهر جباریت چه په چا اولرې نو هغه ته هدایت نه کیږي ﴿لَهُمْ عَذَابٌ﴾ دا تخويف دنیوی او اخروی دې یعنی د داسې ضدیانو معاندینو د پاره په دنیا کښ هم عذاب دې او د آخرت عذاب ډیر سخت دې او د دوی دپاره به څوک شفاعت کوونکې او بچ کوونکې د عذاب الهی نه نه وی، څنگه چه د دوی گمان دې.

مَقُلُ الْجَنَّةِ الْيُنَىٰ وَعِدَ الْمُتَّقُونَ ۖ تَجَرَّبْتُ مِنْ تَحْتِهَا الْكَافِرُ

صفت د جنت هغه چه وعده یې کړې شویده د متقیانو سره (د دې چه بهیږي لاندې دهغې نه ولي (د شودو، شرابو، شهدو، اوبو)

أَكْلَهَا دَابَّهٌ وَطَلَّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ۝ وَالَّذِينَ

میوردهای همیشه دی اوسورین هم همیشه دی، دا انجام د متقیانو دی او انجام د کافرانو آوردی او هغه کسان

اتَّبِعْتَهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ

چه ورکړې دي^۱ مونږ هغوئ ته کتاب خوشحالیږي په هغه څه چه نازل کړې شوی دی تا ته او د دې ډلو نه

مَنْ يُتَكَبَّرُ بِعُضَةٍ ۚ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ

بعضی داسې خلق دی چه انکار کوی د بعضې حصې د قرآن نه، وه وایه ته^۲ چه بیشکه ماته امر کړې شوي دي

أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ ۚ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَأْبٍ ۝

چه زه عبادت کوم د الله تعالی او شریک نه گرځوم د هغه سره، دهغه طرف ته خلق رابلیم او دهغه طرف ته څما رجوع ده

وَكَذَلِكَ أُنْزِلُكَ فِيكُمْ عَرَبِيًّا وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا

اودغسې مونږ نازل کړې دي دا قرآن حکم عربی، او که بالفرض تا تابعداری وکړه د خواهاشو د دوی روستو د هغې نه

جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ۝

چه راغلیدی تا ته علم، نه به وی تا لره د الله تعالی د عذاب نه مددگار اونه بچ کونکې

﴿ثُمَّ لَآتِيَنَّهُ﴾ دا بشارت دي، مثل په درې معانیو سره مستعملیږي، یو د شبیه، مماثل

سره دویم په معنی د قول سائر (مثل) سره دریم په معنی دصفت غریبه سره دلته دا دریمه معنی

مراد ده، او دا مبتدا ده او خبر ئې محذوف دي چه (فیما یطی علیکم) او ﴿تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾

د هغې محذوف خبر تفسیر دي یا خبر ورله (تجری) دي په تاویل د هذااللیان سره، ﴿الْأَنْهَارُ﴾

جنت کښ څلور نهرونه دي (۱)، من ماء غیر آسن (۲) من لبن لم یتغیر طعمه (۳) حر لذة (۴) عسل

مصفی ﴿أَكْلَهَا دَابَّهٌ﴾ د جنت میوې به دائمی وی په هر موسم کښ به وی او فتابه پرې نه

۱ - دلیل نقلی د اهل کتابونه .

۲ - دویم دلیل وحی

راخی. ﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ﴾ د دې خبر مخدوف دې ای و ظلها دائم ﴿وَالَّذِينَ آمَنَتْهُمْ أَلْكَتَبْتُ﴾ دا دلیل نقلی دې او مراد د دې نه هغه علماء د اهل کتابو دی چه ضد او تعصب په کس نه وو او اسلام نې قبول کړې وو. ﴿وَيَقْرُءُونَ﴾ د دوی خوشحاله کیدل په قرآن باندې ځکه دی چه د قرآن تمام بیانات د اصلی کتب سابقو سره موافق دی. او د احزابو نه مراد هغه اکثر اهل کتاب دی چه اسلام نې نه وو راوړې یا مراد د ﴿وَالَّذِينَ آمَنَتْهُمْ أَلْكَتَبْتُ﴾ نه صحابه ه دی او د کتاب نه مراد قرآن دې او د احزابو نه مراد مشرکین دی او د ﴿يُتَبَكَّرُ بِعَصْنَةٍ﴾ نه مراد توحید دې ځکه چه د مشرکینو اصلی خلاف د توحید نه، وو ﴿قُلْ إِنَّمَا أُرِيتُ﴾ دا دویم دلیل وحی دې یعنی ما ته په ذریعه د وحی سره دا حکم شوې دې چه په پخپله په توحید باندې مضبوط شم او نور خلق هم دې ته راوبلم خواه که څوک خوشحاله وی یا ناراض وی الله تعالی طرف ته زما تلل دی ماته به زما د محنت اجر را کووی او مخالفینو ته به سزا ور کووی ﴿وَكَذَلِكَ أُنزِلَتْ﴾ دا متعلق دې د ما قبل تمامو دلائلو سره ﴿حُكْمًا عَرَبِيًّا﴾ دا حال دې د ضمیر د (انزلنه) نه ﴿وَلَكِنْ أَتَمَّتْ﴾ دا خطاب هر مخاطب ته دې. او وعید دې په اتباع د اهل کتابو او نورو کفارو باندې یا خطاب نبی ه ته دې لیکن مقصود ترې نه نورو خلقو ته اورول دی ځکه چه په نبی ه کس دا احتمال نه وو چه اتباع د غیر به او کړی.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمُ آرَافًا وَذُرِّيَّةً ۝

او په تحقیق سره لیرېلی وؤ مونږ^{۱۱} رسولان مخکې ستانه او ورکړې وې مونږ دوی ته بیبیانې او اولادونه.

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ۝

او نشته دې طاقت هیڅ رسول لره^{۱۲} چه راوړی معجزه مگر په اذن د الله تعالی سره. هرې نیتې لره لیکل شته دې^{۱۳}

۱. جواب د اول سوال

۲. د دویم سوال مقدر جواب

۳. د دریم سوال مقدر جواب

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُفَيِّتُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ۝

ورائى الله تعالى^(۱) څه و غواړي او باقى پريږدي څه و غواړي، او هغه سره اصل كتاب دې

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا﴾ د دلائلو نه بعد د مشرکينو په رسالت باندې د څلورو سوالونو جوابونه ذکر کيږي **اول سوال** دا وو چه که ته نبی وې نو ستا به بيبيانې اولادونه نه وو، **جواب** راغی چه د مخکينسور سوالنو هم بيبيانې او اولادونه وو، عربو به په دې فخر کوو چه مونږ اولاد د ابراهيم عليه السلام يو، نو دوی ته ضمنا دا اووئيلى شو چه که د رسولانو بيبيانې او اولادونه نه وې نو تاسو څنگه د نبی په اولاد کښ یی او څنگه پيدا شوی؟ **دویم سوال** دا وو چه که ته په رښتيا رسول ئې نو مونږ ته ز مونږ مطلوبه معجزه ښکاره کړه نو **جواب** راغی چه ﴿وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ﴾ يعنی معجزه د پيغمبر په اختيار کښ نه وی **دویم سوال** هر کله چه مونږ ستا رسالت نه منو نو په مونږ عذاب ولې نه راځی **جواب** اوشو ﴿لِكُلِّ أَجَلٍ حِسَابٌ﴾ د هر څه د پاره وخت مقرر دې نو که تاسو په کفر او انکار باندې کلک پاتې شوی نو په خپل وخت به عذاب خامخا راځی **څلورم سوال** هر کله عذاب خامخا راځی نو د منلو اود ايمان راوړلو څه فائده شوه نو **جواب** اوشو ﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ محو اثبات د الله تعالى په لاس کښ دی نو که تاسو ايمان راوړئ نو الله تعالى به ليکلي شوي عذاب محو کړي، او که تاسو په کفر باندې ثابت شوی نو عذاب به هم ثابت پاتې شی.

فائده (۱): د دې ايت تشریح په نورو متعددو وجوهاتو سره شوې ده منجمله د هغې نه دا دی (۱) دا **جواب** دې د اعتراض د کفارو نه چه دوی ويل چه محمد صلى الله عليه وسلم يوه ورځ خپلو ملگرو ته يو حکم اوکړی او په بل وخت کښ ورته د هغې خلاف حکم کوی نو معلوميږي چه دا د الله تعالى د طرفه نه دې بلکه د دۀ د طرفه دی نو **جواب** اوشو چه دهر وخت دپاره مناسب احکام وی نو الله تعالى چه او غواړي بعض احکام منسوخ کړي او بعض ثابت اولري يعنی محو اثبات د احکامو په اعتبار سر وی (۲) د حضرت عکرمه رضی الله عنه نه روايت دې چه د دې معنی دا ده چه محو کوی الله تعالى گناهونه د توبه کوونکی او ثابتوی د هغې په ځانې حسنات، کما قال تعالى ﴿فَأُولَٰئِكَ يَجْزِلُ اللَّهُ سَعْيَاهُمْ حَسَنَاتٍ﴾ (۳) سعيد بن جبیر رضی الله عنه

وانی چه محو کوی الله تعالی هغه څوک چه اجل ئ راغلې وی او ثابت پریږدی هغه څوک چه اجل ئې نه وی راغلې (۴) محو کوی الله تعالی یعنی هلکوی هغه قومونه چه الله تعالی ئې اوغواړی او ثابت پریږدی هغه قومونه چه الله ئې اوغواړی، (۵) علی وائی چه محو کوی الله تعالی دنیا او ثابت پریږدی آخرت (۶) محو کوی الله تعالی په لیلۃ القدر یا لیلۃ النصف من شعبان کښ د دفتر (رجستر) د احیاؤ نه هغه څوک چه خوښه ئې شی او ثابتوی ئې په دیوان (رجستر) د امواتو نه.

فائدة (۲) اکثر علماء کرام فرمائی چه تقدیر دوه قسمه دې یو تقدیر معلق دې هغه دا دې چه د چا د عمر یا د بل څه څیز تعلیق راغلې وی په یو عمل کولو پورې مثلاً که فلانی سړی صله رحمی اوکره نو عمر به ئې سل کاله وی او که او ئې نه کره نو عمر به ئې اتیا کاله وی ، یا مثلاً که فلانی دعا او صدقه اوکره نو مصیبت به ترې نه لرې شی او که او ئې نه کره نو لرې به نه شی او دا تقدیر معلق په کتاب المحو والاثبات کښ لیکلې شوې دې نو په دې کښ تغیر راتلې شی، خو دا تغیر په نسبت سره علم د ملائکو ته دې او په نسبت سره علم د الله تعالی ته دې ځکه چه د الله تعالی علم چه په یو څیز باندې وی نو د هغې په تغیر سره جهل راځی په الله تعالی کښ (والله تعالی مژه عنه) او دا تقدیر معلق لیکلې شوې دې په صحیفود ملائکو کښ او دویم قسم تقدیر مبرم دې هغه دا دې چه کوم څیز واقع کیږی، لکه مثلاً چه کوم معلق وی په شرط پورې او د وجود د شرط سره واقع کیږی یا د عدم د شرط د وجې نه د واقع کیږی غرض چه کوم څیز بلا تردد واقع کیږی نو هغه تقدیر مبرم دې او دا په لوح محفوظ کښ لیکلې شوې وی. نو په ﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ کښ تقدیر معلق ته اشاره ده او په ﴿وَيُعَدُّهُمُ إِلَىٰ الْيَوْمِ﴾ کښ تقدیر مبرم ته اشاره ده او په دې کښ تغیر او تبدیل نه راځی، او په حدیث کښ چه راغلې دی ان الرجل لیحرم الرزق بالذنب یصیه ، و لا یرد القدر الا الدعاء ولا یزید فی العمر الا البر (رواه احمد) یعنی سړې د گناه په وجه د مقرر شوی رزق نه محرومولې شی او تقدیر صرف په دعا سره بدلېږی او په عمر کښ زیادت په نیکی سره راځی او په روایت د بخاری کښ دی من احب ان یسقط له فی رزقه و ینسأ له فی اثره فلیصل رحمه، د دې نه معلومیږی چه په صله رحمئ سره په عمر او مال کښ زیادت راځی نو اکثر علماء دا حمل کوی په تقدیر معلق باندې او بعض علماء وائی چه د موت او حیات شقاوت او سعادت او د رزق په تقدیر کښ تبدیل نه شی راتلې ا ددې نه علاوه په نورو کښ تغیر او تبدیل راتلې شی. او علامه آلوسی رحمه الله د بعضو علماؤ قول نقل کړې دې چه تغیر تبدیل په هر څه کښ یعنی په

تقدیر معلق ٔولو کښ راتلې شی، دلیل ټې (۱) یو دا دې چه د دعاء قنوت په باره کښ په صحیح حدیث کښ راغلی دی و (قی شر ما قضیت) نو په دې کښ طلب د حفاظت شوې دې د شر د قضاء ازلی نه نو که په دې کښ تغیر ممکن نه وی نو دا طلب او سوال به صحیح نه وو. (۲) بل دلیل دا دې چه په باره د تراویح کښ په صحیح حدیث کښ راغلې دی چه نبی ﷺ درې شپې په جمعی سره او کړې نو بیا بهر ته رانغې او خلق ډیر جمع شوې وو، نو نبی ﷺ عذر او کړو او ټې فرمائیل (خشیت ان تفرض علیکم فتعجزوا عنها) یعنی زه د دې وجې نه د تراویح د پاره رانغلم چه خطر وه چه په تاسو فرض شی، نو که په قضاء ازلی کښ تغیر نه شوې راتلې نو بیا د دې خطرې هیڅ معنی نه وه او بل دا چه په لیلة المعراج کښ وښلې شوې وو چه صرف پنځه مونځونه فرض دی زیات نه دی فرض، (۳) او بل دلیل دا دې چه نبی ﷺ به چه کله سخته هوا راغله نو پریشان به وو او فرمائیل به ټې (اخشى ان تقوم الساعة) حالانکه د قیامت نه مخکښ د ظهور د مهدی او دنزل د عیسی ﷺ او د خروج د یاجوج ماجوج او دابة الارض اخبار الله تعالی ورکړې وو نو که په قضاء ازلی کښ تغیر تبدیل نه شوې راتلې نو بیا ددې خشیت او پریشانی هیڅ معنی نه وه، (۴) او روایت دې د حضرت عمر ؓ نه چه ده په طواف د بیت الله کوو او ژړل به ټې او دا به ټې وئیل: (اللهم ان کنت کتبتی فی اهل السعادة فائتبی فیها وان کنت کتبت علی الشقاوة فاعنّی وائتبی فی اهل السعادة والمغفرة فانک تمحو ماتشاء و تبت و عندک ام الکتاب)، او دغسې روایت د ابن مسعود ؓ نه هم مروی دې او بل دا چه که په قضاء ازلی کښ تغیر نه شی راتلې نو بیا به دعا کول بې فاندې وی ځکه چه د کوم څیز سوال چه کولې شی که دهغې وجود مقدر وی نو سوال ته ضرورت نشته دې هغه به بغیر د سوال او دعا نه واقع کیږی، او که د هغې وجود نه وی مقدر نو د هغې په طلب کښ څه فائده نشته دې یعنی استجب لکم والا فائده په کښ نشته دې، او صاحب د نبراس په شرح د شرح العقائد کښ وائی چه تقدیر دوه قسمه نه دې صرف یو تقدیر دې او په هغې کښ تغیر تبدیل نه شی راتلې گنی نو علم د الله تعالی به منقلب شی په جهل سره لیکن قوی د اکثر و علماؤ قول دې او ک ابن عباس او عکرمه ؓ نه مروی دې او دې آیت نه ټې تائید کیږی والله اعلم.

وَإِنْ مَا لُرَيْتَكَ بَعْضَ الْإِلَهِ نَعْدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّيْتِكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ

او کچرې وښایو^(۱) مونږ ته بعضې هغه عذاب چه د دوی سره ټې وعده کوؤ یا وفات کړو تا. پس بیشکه به تا باندی

الْبَلْعُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ۝ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا

رسول دی او په مونږ باندې حساب دې آیا دوی فکر نکوی چه مونږ قصد کوو دې ځمکې (دکفر) ته چه گموزئ

مِنْ أَطْرَافِهَا ۝ وَاللَّهُ يَمْزُجُ لَكُمْ لَا مُعْقِبَ لِحُكْمِهِ ۝ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝

د ټولو طرفونو نه. او الله تعالى فيصله کوی، نیشته روستو کونکې د فیصلې د هغه. او هغه زر حساب کونکې دې

﴿وَلَا تَأْتِيكَ بَعْضَ الْأَرْضِ﴾ دا تسلی ده نبی ﷺ ته او تخويف د نبیوی دې یعنی تا خپله فريضة د تبليغ ادا کړه نو اوس که دوی نه منی نوسخت عذاب به ورته ورکولې شی. خواه ستا په ژوند کېن یا ستا د وفات نه وروستو په جنگ بدر او بعضو نورو عزواتو کېن مشرکینو ته. د مؤمنانو په لاس سره سخته سزا ورکړه او دغسې د نبی ﷺ د وفات نه بعد کفار په عذاب سره مبتلا شو او د کفر خاتمه اوشوه د ﴿أَمَّا لِرَبِّكَ﴾ معنی دا ده چه دوی ته ستا په زندگي کېن عذاب ورکړې شی او جزء د ﴿أَمَّا﴾ محذوفه ده چه فذالك المسمى، یا فذالك شافیک ﴿أَوْ تَرَوْكَ﴾ د دې جزاء هم محذوفه ده چه فلا لوم عليك ده ﴿فَلَمَّا عَلِمَ الْبَلْعُ﴾ دا د محذوفې جزا د پاره علت دې، ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ﴾ دا تخويف د نبیوی دې یعنی دا کفار دې ته سوچ او فکر نه کوی چه توحید په اطرافو کېن خورېږی او زمکه د کفر کمپړی، بعض خلق په خپل اختیار سره مسلمانېږی او بعض د جهاد په ذریعه سره مغلوب کېږی او دا ایت مدنی دې اگر که اکثره حصه د سورت مکي ده، او د ابن عباس ﷺ او بعضې نورو سلفو نه دا هم مروی ده چه مراد د زمکې برکات میوې دی او د عذابونو او طوفانونو راتلل دی په سبب د کفر او شرک او د گناهونو سره او د عطاء وغیره نه مروی ده چه مراد د دې نه د زمکې خرابیدل دی په موت د علماؤ صلاحو سره لکه په حدیث کېن دی ان الله لا یقبض العلم انتزاعاً ینتزعه من العباد و لکن یقبض العلماء حتی اذا لم یبق عالماً اتخذ الناس راوسا جهالا الخ او عبد الله بن مسعود ﷺ وائی علیکم بالعلم قبل ان یقبض و قبضه ذهاب اهلہ انما مثل العلماء کمثل الانف اذا قطعت لم تعد و قال سلیمان لا یزال الناس بخیر ما بقی الاول حتی یتعلم الاخر و اذا هلك الاول قبل ان یتعلم الاخر هلك الناس. ﴿لَا مُؤَقَّبَ﴾ نیشته دې روستو کونکې او رد کوونکې دا په موضع د حال کېن دې ای نافذا حکمه.

وَلَقَدْ مَكَّرَ الَّذِينَ مِنَ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا ۝

او په تحقيق سره مکرونه کړي وو هغه کسانو چه د دوی نه مخکین وو . پس د الله تعالی په اختیار کین دی مکرونه ټول

يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ ۝ وَسَيَعْلَمُ الْكُفْرُ لِمَنْ عَقَّبَى الدَّارَ ۝

عالم دی الله تعالی په هغه کارونو چه کوی ئ هر نفس . او زر به پوهه شی کافرن چه چا لره دې ښه انجام د آخرت

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسَتْ مُرْسَلًا ۝ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي

او وای هغه کسان ^{۱۱} چه کفر ئ کړې دې . نه ئ ته رسول . وه وایه کافی دې الله تعالی گوا . په مینځ خما

وَيَبْتَغِيكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ۝

او ستاسو کین او هغه څوک چه هغه سره علم د کتاب دې

﴿وَلَقَدْ مَكَّرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ یعنی مخکنو کفارو مکرونه او تدبیرونه کړي وو لیکن د هغوی

په تدبیرونو ، منصوبو سره عذاب الهی نه وو دفع شوې ځکه مکر او تدبیر د خیر وی او که د

شر وی د هغې کامیابیدل د الله تعالی په اختیار کین دی نو که او غواړی نو هر مکر او تدبیر

ناکام کولې شی ﴿يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ﴾ د هر چا په خفیه تدبیر باندې خبر دې ﴿وَسَيَعْلَمُ الْكُفْرُ﴾ او

لکه مخکنو کفارو چه د خپل مکر انجام لیدلې وو نو دا موجوده کفار به هم اووینی ﴿وَيَقُولُ

الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا شکوی ده ، یعنی کافران ستا د رسالت نه انکار کوی ، نو ته ورته او وایه چه

زما په رسالت او صداقت باندې دلایل او معجزات واضحه موجود دی نو ستاسو انکار

محض عناد او تعصب دې اوزما په نبوت الله تعالی گواه دې او هغه پوره گواه دې ، ﴿وَمَنْ

عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾ د دې نه مراد شهادت د علماؤ د اهل کتابو دې کوم چه ضدیان متعصب نه

وویا مراد د دې نه جبرئیل ^{۱۲} دې .

تم تفسیر سورة الرعد بفضلہ وحسن توفیقه ،

۲۲ ربیع الاول ۱۴۳۰ هجری ۲۲ مارچ ۲۰۰۹ عیسوی

رکوع	سورة ابراهيم مکیه	آیتونه
٧	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	٥٢
خاص په نوم د الله سره چه بیحده مهربان او ډیر رحم کوونکې دې شروع کوم		

رقمها حسب التسلسل (١٤) وحسب النزول (٧٢)

دا سورة مکی دې د تریب قرآن په لحاظ سره ١٤ دې او د نزول په اعتبار سره ٧٢ دې. د مکی دور اخیر کښ نازل شوې دې، آیتونه ئې ٥٢ دی او رکوعات ئې ٧ دی.

ربط : اسمی ئې دا دې چه یوسف عليه السلام په جیل کښ د توحید مسئله بیان کړې ده او رد فرشته هم د الله تعالی پاکې بیانونی د شرکاؤ نه او ابراهیم عليه السلام د توحید د پاره خپل اهل او عیال په حکم د الله تعالی سره په شاپ میدان کښ پریخودل او دعا ئې او کړه **﴿وَلْيَجْزِيَنَّ﴾**

ربط مضمونی (١) د مخکنی سورت په ابتداء کښ د حقیقت د قرآن ذکر وواو د دې سورت په ابتداء کښ د قرآن د نزول مقصد بیانیرې چه **﴿لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾** (٢) په تیر شوی سورت کښ په توحید باندې تنبیهاات عقلیه او نقلیه ذکر شو او په دې سورت کښ دلائل د توحید او وقائع دنیویه اخرویه ذکر کیږی ځکه چه بعض خلق په اوریدلو د وقائع دنیوی (تذکیر بایام الله) یا اخروی (تذکیر بما بعد الموت) سره په هدایت باندې راځی.

د سورت د مضامینو خلاصه : په دې سورت کښ درې عقلی دلائل ذکر کیږی دوه مختصر یو مفصل، او دوه نقلی دلیلونه ذکر کیږی یو اجمالی یو تفصیلی د ابراهیم عليه السلام او شېر وارې وقائع بیانیرې دوه دنیوی (تذکیر بایام الله) او څلور اخروی (تذکیر بما بعد الموت). **او تفصیل دا دې :** چه اول یو آیت تمهید دې او بیان د مقصد د نزول د قرآن دې، دلائل

عقلیه درې دی دلیل اول **﴿اللَّهُ الْوَحِيدُ﴾** آیت (٢)، دویم دلیل **﴿الَّذِي أَنْشَأَ الْفَلَاحَ الْكَاسِتَ﴾** آیت نمبر ١٩ دا دواړه دلیلونه مختصر دی، دریم دلیل عقلی تفصیلی **﴿اللَّهُ الْوَحِيدُ﴾** آیت نمبر ٢٢ تا ٣٤، او دوه نقلی دلیلونه یو اجمالی **﴿الَّذِي أَنْشَأَ الْفَلَاحَ الْكَاسِتَ﴾** یعنی کلمه طیبه د ټولو انبیاءو مشن دې، دویم نقلی تفصیلی **﴿وَلَا تَقَالِ بِهِمْ رَبِّ أَعْجَلْ هَذَا الْبَلَاءَ﴾**

مَآئِمًا ﴿ آیت نمبر ۳۵ تا ۴۱، بیان دو قانعو شیر واری کپیری دوه دنیوی او خُلوَر اخروی دی چه شاه صاحب ﷺ ترې نه تعبیر په تذکیر بایام الله سره کوی او تخویف اخروی دې چه د دینه تعبیر په تذکیر بما بعد الموت سره کوی اول وار بیان د وقائعو تذکیر بایام الله دې ﴿ اَلَّذِیْ یَاْتُکُمْ بِبُؤْسٍ مِّنْ دُونِکُمْ ﴾ آیت نمبر ۹ تا ۱۵ یعنی د امم سابقو د تباہی نه عبرت واخلی. دویم وار تذکیر بما بعد الموت ﴿ مِّنْ دُونِهِمْ جَهَنَّمُ ﴾ ایت نمبر ۱۶ او ۱۷ یعنی د دنیوی عذاب نه به علاوه په آخرت کبس درد ناک عذاب وی دریم واری تخویف دنیوی تذکیر بایام الله ﴿ اِنْ یَشَأْ یُدْهِبْکُمْ ﴾ آیت نمبر ۱۹ یعنی الله تعالی ته څه مشکله نه ده چه تاسو هلاک کړی او نور خلق پیدا کړی خُلوَرم وار ﴿ وَیَبْرِئُوا لِلّٰهِ جَمِیْعًا ﴾ دا تخویف اخروی او تذکیر بما بعد الموت دې پنځم واری دا هم اخروی دې ﴿ اَلَمْ تَرَ اِلَی الَّذِیْنَ بَدَّلُوْا ﴾ آیت نمبر ۲۸ یعنی د مشرکینو سزا د جهنم اور دې شیرم وار دنیوی اخروی د دواړو ذکر دې ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَفُوْلًا ﴾ آیت نمبر ۴۲ تا ۴۷ او ۵۱ او په آخر کبس بیان د دعوی دې په طور د شمره سره.

اَلَّذِیْ یَاْتُکُمْ بِبُؤْسٍ مِّنْ دُونِکُمْ
والله، دا کتاب دې ^{۱۱} چه مونږ نازل کړېدې تا ته، لپاره د دې چه ته را وېاسې خلق د تېرو نه رڼا ته په توفیق د رب د دوی سره
اِلَی صِرَاطٍ الْعَزِیزِ الْحَمِیدِ ۝ اللّٰهُ الَّذِیْ لَهٗ مَا
لاري د هغه ذات ته چه زور اور، ستایلي شوي دي. د هغه الله طرف ته ^{۱۲} چه د هغه په اختیار کبس دی هغه څه
فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ ۚ وَوَعَدُ لِّلْکٰفِرِیْنَ مِنْ عَذَابٍ شَدِیدٍ ۝ الَّذِیْنَ
چه په آسمانونو کبس دی او هغه څه چه په ځمکه کبس دی او هلاکت دې کافرانو لره ^{۱۳} د عذاب سخت نه. دا هغه خلق دی

۱ - تمهید مع ترغیب

۲ - اول دلیل عقلی مختصر

۳ - تخویف

يَسْتَجِئُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْأَجْرِ وَيَصْلُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَهْجُرُونَهَا عِوَجًا

چه غوره کوی زوند د دنیا په آخرت باندې او منع کوی نور خلق د لارې د الله تعالی نه او لتوی په هغې کښ کړ لېج

أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ۝ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ

دغه خلق په گمراهی لري کښ دی او ندې لېرې مونږ هېڅ رسول مگر په ژبه الغتم د قوم د ده

لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ۖ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنِ يَشَاءُ ۖ

ليبار د دې چه بيان کړي دوي ته (احکام د الله تعالی) ، پس گمراه کوی الله تعالی هغه څوک چه وغواړي

وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

او هدايت ورکوي هغه چا ته چه وغواړي او الله تعالی زور آور او حکمتونو والا دي

﴿كَتَبَ﴾ دا خبر د مبتدا محذوفې دې (ای هذا کتاب) دا تمهیدې دې او بیان د

مقصد د نزول د قرآن دې چه هغه دا دې ﴿لِنُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ ای بیان الوقائع او

هر کله چه د گمراهی لارې ډیرې دی او د حق لار یوه ده نو ددې وجې نه ظلمات جمع او نور

مفرد ذکر شو ﴿يُذِيقُهُمْ رَبُّهُمُ﴾ ای توفیق رهم دامتعلق دې د (لتخرج الناس) سره، یعنی پیغمبر

چه خلق د گمراهی نه هدايت ته راوباسي نو دالله تعالی په توفیق سره کیږي ﴿لَكَ صِرَاطٌ الْعَزِيزِ

الْحَمِيدِ﴾ دا بدل دې د ﴿إِلَى النُّورِ﴾ نه په تکرار د عامل سره ﴿اللَّهُ الَّذِي﴾ عطف بیان دې د

(العزيز الحميد) نه او دا اول دلیل مختصر دلیل عقلی دې یعنی د الله په قبضه او تصرف کښ

ټول کائنات دې که اسمانونو والا دی یعنی فرشتې او که زمکې والا دی یعنی انبیاء اولیاء

﴿وَوَيْلٌ﴾ دا تخويف دې او په دې کښ اشاره ده چه خاوندان د ظلماتو کافران دی ﴿الَّذِينَ

يَسْتَجِئُونَ﴾ یعنی کافران د دنیا زندگي ته ترجیح ورکوي په آخرت باندې او دنیا دنفعي د

پاره د آخرت نقصان کوي، او دا لویه بیماری ده په انسان کښ ﴿وَيَصْلُونَ﴾ یعنی په خپله د

کفر او ضلالت په تیرو کښ دی او د ایمان د نور نه محروم دی او نور خلق هم د الله تعالی د

دین نه منع کوي ﴿وَيَهْجُرُونَهَا﴾ دا په اصل کښ (يُفْجَرُونَ لَهَا) دې یعنی په دین حق او توحید کښ

شکوک شبهات اچوي او د دې په ذریعه خلق د توحید نه منع کوي ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ﴾ دا

متعلق دې د ابتداء د سورت سره چه (ليخرج الناس من الظلمت) دې او دا تخصیص بعد

التعميم دې. یعنی مخکنی قومونو ته الله تعالی رسولان را لېرې وود هغوی په قومی ژبه سره

د دی د پاره چه هغوی ته د الله تعالی احکامات بیان کړی او د ظلمت نه ئې نور ته راوولی په فومی لسان سره تعلیم تعلم آسان وی. نو ددې وجې نه الله تعالی په قومی ژبه سره انبیاء علیهم السلام راالیکل. اودا طبعی ترتیب دې او د دی طبعی ترتیب مطابق الله تعالی وحی په عربی لغت سره راولیکله ځکه چه د عربو د خپل قومی لسان سره بیحده شوق او محبت وو. نو دوی د قرآن په حقانقو معارفو باندې مکمله احاطه او کړه او بیا ئې دا نور مشرق، مغرب، روم، فارس، بلکه ټولې دنیا ته منتشر کړه او په دې آیت کښ (بلسان قومه) وئیلې دی او (بلسان امته) ئې نه دې وئیلې ځکه چه د نبي ﷺ قوم عرب وو، لیکن امت ئې د ټول دنیا تمام اقوام، جنس وانس دی ﴿فَيُحِلُّ اللَّهُ﴾ په دې کښ اشاره ده چه د انبیاء کار دعوت ورکول دی او هدایت ورکول یا نه ورکول د الله تعالی په اختیار کښ دی ﴿الْمَزِيدُ﴾ تعلق د یهدی سره دی او د (الحکیم) تعلق د ﴿فَيُحِلُّ﴾ سره دی

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ ۚ

او یقیناً مونږ لپلې وؤ موسی ^(۱) په آیاتونو خپلو سره چه را وږیاسه خپل قوم، د تیرو نه رڼا ته، او وریاد کړه دوی ته

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ

عبرتیاک واقعات د الله . بیشکه پدې کښ ډیر عبرتونه دی، د هر ډیر صبرناک ډیر شکرگزار لپاره او کله چه وه وئیل موسی

لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنهَضَكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ

خپل قوم ته یاد کړئ احسان د الله تعالی په تاسې، کله چه تاسو ئ خلاص کړئ د فرعونیانو نه . رسولو به ئ تاسو ته

سُوءَ الْعَذَابِ وَذَلَّلْتُمُوهَا بَنَاءَكُمْ وَتَسْتَعْمِلُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ

سخت عذاب، او ذبح کول به ئ خامن ستاسو او ژوندئ به ئ پریشودلې خړې ستاسو، او په دې کښ امتحان وؤ

مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ۝ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

د طرف د رب ستاسو نه لوی . او کله چه خبر درکړو رب ستاسو کچې شکر وکړو تاسو نو خامخا به زیات درکوم تاسو ته

وَلَمَّا كَفَرْتُمْ اِنْ عَذَابِيْ لَشَدِيْدٌ ۝ وَقَالَ مُوسٰى اِنْ تَكْفُرُوْا اَنْتُمْ وَمَنْ

او که تاسو کفر وکړو نو بيشکه عذاب خدا ډير سخت دي. او وه ويل موسی که ناشکری وکړه تاسو او هغه چا

فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا ۚ فَاَنَّ اللَّهَ لَغَفِيْرٌ رَّحِيْمٌ ۝

چه په ځمکه کښ دى ټولو، نويس بيشکه الله تعالى يې حاجته دي، صفت کړې شوې دي

﴿وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوْسٰى﴾ دا هم د ابتداء د سورت سره متعلق دي او تخصيص بعد التعميم دي يعنى لکه څه رنگه چه موسى ~~عليه السلام~~ خپل قوم ته د تير شوو قومونو واقعات بيان کړل او د الله تعالى انعامات يې ورته په ياد کړل او او يې ونيول چه که تاسو د الله تعالى نعمتونو شکر کوئ نو الله تعالى به زيات درکړي او که ناشکری کوئ نو عذاب به درکړي نو دغه شان ته هم خپل قوم په واقعاتو او انعاماتو بيانولو سره د ظلمت نه نور د هدايت ته راوباسه ﴿وَوَكَّرْتُمْ بِاٰتِيْمِ اللّٰهِ﴾ ايام جمع د يوم ده ، په عربى محاوره کښ په دې سره تعبير کيږي د لوڼې تاريخ واقعي نه لکه هلاکت د قوم دنوح ~~عليه السلام~~ او د عاديانو ثموديانوشو (ايام العرب) جنگونو دعربو ته وائي يا لکه يوم بدر، يوم احد، يوم خندق وغير ذلك، دلته ترې نه هغه واقعات هم اراده کيدې شى چه په مخکنو قومونو باندې د الله تعالى د طرف نه عذاب راغلې وو او دا رنگه هغه نعمتونه ترې نه هم اراده کيدې شى چه مخکنو قومونه ته ورکړې شوى وو. يعنى هغه لوڼې لوڼې نعمتونه چه د هغې بيان د تاريخ حصه گرځيدلې ده لکه حکومت اقتدار وغيره د (ايام) اضافت (الله) ته د اهتمام شان د پاره دي، يعنى مهمت بالشان واقعات د مصيبتونو او د نعمتونو ﴿اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ﴾ يعنى په دې ايام الله کښ يا په تذکیر بايام الله کښ ﴿مَسَبَّارٍ شَكُوْرٍ﴾ دا دواړه صيغې د مبالغې دى ډير صبر کوونکې او ډير شکر کوونکې مؤمن وي، او کله کله صبر کوونکې خو کافر هم وي، د ايام الله په ذکر سره صابره صبر کول زده شى او شاگرد ته شکر کول زده شى ﴿اِذْ اَنْجَحْتُمْ مِّنْ مَّالٍ فَرَعَوْنَ﴾ دا د نعمت د نجات بيان دي ﴿وَلَذِيْخُوْرٌ اٰتَاَكُمْ﴾ دا د واقعاتو بيان دي نو دې وجې نه دا عطف شو په ما قبل او په سورة بقره کښ بغیر د واو نه ذکر شوې دي، ځکه هلته (يُذَيِّحُوْنَ). تفسر دي د (يُسُوْمُوْنَكُمْ) د پاره نوواو ورسره نه دي مناسب، او دلته مقصود تفسير نه وو بلکه بيان د بلي

نوعي د ایام الله وو نو ځکه او ذکر شو ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ﴾ د شکر تعریف علماء داسې کوی صرف العبد جمع ما انعم الله تعالى الی ما خُلِقَ لاجله یعنی د هر نعمت خرج کول او استعمالول د الله په اطاعت او مرضی کښ، لکه سترگې غوړونه ژبه او تمام اعضا، جوارح د الله تعالی په اطاعت او مرضیاتو کښ استعمالول دا شکر دې، او د زیاتولو نه مراد د نعمتونو زیاتول او د ثوابونو زیاتو دی او دا رنگه دنیوی دینی ترقی ورکول دی او دا کلام داخل دې په تبلیغ د موسی عليه السلام کښ

فائدة په شکر ادا کولو باندې وعده د ثواب اود بدلې شوې ده او تاکید ئې په لام او نون سره شوې دې او په ناشکری باندې سزا صراحتاً نه ده ذکر کړې شوې بلکه دومره ئې اوفرمایلې چې ﴿إِنَّا عَنَّا لَشَدِيدٌ﴾ نو دا د ارحم الراحمین اکرام الاکرمین د رحم او د کرم سبقت او غلبې ته اشاره ده په غضب باندې ﴿إِنْ تَكْفُرُوا أَنتُمْ﴾ یعنی ستاسو د ناشکری نقصان تاسو ته رسی الله تعالی د چا د شکر اطاعت محتاج نه دې، د صحیح مسلم په حدیث قدسی کښ دی، انې زما بندگانو که ستاسو مخکنی وروستونی جن، انس ټول د یو اعلی متقی شخص په نمونه شی نو زما په حکومت کښ یو ذره زیات والې نه راځی او که ستاسو ټول مخکنی وروستونی، جن او انس ټول بالفرض د یو بد ترین مخلوق په شان شی «والعیاذ بالله» نو زما په مملکت کښ یوه ذره کمې نه راځی.

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ ؕ وَالَّذِينَ

آیا ندې راغلې تاسو ته ^(۱) خبر دهغه کسانو چه مخکښ وؤ ستاسونه، قوم د نوح او عادیان او ثمودیان. او هغه خلق

مِنْ بَعْدِهِمْ ؕ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ ؕ جَاءَهُمْ رُسُلُهُمْ

چه وروستو وؤ د دوی نه، ندی خبر په هغوی باندې هیڅوک سوی د الله تعالی نه، راوړی وؤ دوی ته رسولانو د دوی

بِأَيِّتِنَا فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَقْوَامِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا نَكْفُرًا بِمَا

ښکاره دلیلونه نو وه گرځول دوی لاسونه خپل په خولو د پیغمبرانو کښ او وه ویل دوی بیشکه مونږ انکار کوؤ د هغې نه

أَرْسَلْنَاهُ بِهِ وَآثًا لِّبَنِي شَاكٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِنَبٍ ۝

چه تاسو ز لېږلی شوی یې به هغې سره او یقیناً مونږ به شک کښ یو د هغې مسئلې نه چه تاسو مونږ رابلی هغې ته ډیر شک

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِی اللّٰهِ شَاکٍ قَاطِرٍ السَّعْبُوتِ وَالْأَرْضِ ۝

وه ویل رسولانو د دوی ایا په توحید د الله تعالی کښ شک دې چه هغه اول پیدا کونکې د آسمانونو او د ځمکې دې

يَدْعُوکُمْ لِیَغْفِرَ لَکُمْ مِّنْ ذُنُوبِکُمْ وَیُخَفِّرَکُمْ اِلٰی اَجَلٍ مُّسَمًّی ۝

رابلی تاسو لره چه بخته وکړې تاسو ته د گناهونو ستاسو او وروستو کړې تاسو لره (بغیر د عذاب نه) نیتې مقررې ته

قَالُوا اِنْ اَنتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِیدُوْنَ اَنْ تَصُدُّوْنَا عَمَّا

وه ویل دوی چه نه یې تاسې مگر بشر یې زموږ په شان اراده لرئ تاسو چه مونږ منع کړئ د هغه معبودانو د عبادت نه

کَانَ یَعْبُدُ اٰبَاؤَنَا قَاتِلُوْنَا یَسْلُطُنِ مُبِیْنٍ ۝ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ

چه د هغوی عبادت کوؤ زموږ مشرانو ، نو پس راوړئ مونږ ته معجزه ښکاره . وه ویل دوی ته رسولانو د دوی

اِنْ لَّحٰنٌ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُکُمْ وَلَکِنَّ اللّٰهَ یَمُنُّ عَلٰی مَنْ یَّهْدٰی مِنْ عِبَادِهٖ ۝

نه یو مونږ مگر بشر یو ستاسو پشان، لیکن الله تعالی احسان کوی په چا چه وغواړی د بندگانو خپلو نه،

وَمَا کَانَ لَنَا اَنْ نَّآتِیَکُمْ بِسُلْطٰنٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۝ وَعَلٰی اللّٰهِ فَلَیَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ ۝

او نشته دې وِس مونږ لره چه راوړو تاسو ته معجزه مگر په اجازت د الله تعالی سره، او خاص په الله تعالی دې توکل وکړې مؤمنان

وَمَا لَنَا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلٰی اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰیْنَا سُبُلَنَا ۝

او څه غږ دې مونږ لره چه مونږ به توکل نه کوؤ به الله تعالی باندې او حال دا چه مونږ ته یې لارې د خیر زموږ

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰی مَا اَنْزَلْنَا عَلٰی ۝ وَعَلٰی اللّٰهِ فَلَیَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُوْنَ ۝

او خامخا به صبر کوؤ مونږ به هغه تکلیفونو چه تاسو یې مونږ ته رسوئ او خاص په الله تعالی دې توکل وکړې توکل کونکي

﴿ اَنۡزَلْنٰکُمْ ﴾ دا اول ځل بیان د وقائعو دې او دا مشتمل دې په تخويف دنیوی باندې

یعنی قوم د نوح عليه السلام او عاد او ثمود، او ددوی نه وروستو قومونو ته انبیاء، راغلل او د توحید

پیغام نبی و رتبه و رولو، لیکن هغوی خبره اونه منله او اعتراضونه نبی شروع کرل نو الله تعالی هغوی په عذاب سره تباه و برباد کرل نو موجوده کفار دې هم د دې نه عبرت حاصل کری ﴿لَا يَتْلُوهُمْ إِلَّا اللَّهُ﴾ یعنی دومره ډیر قومونه تیر شوې دی چه د هغوی تفصیلی علم بغیر د الله تعالی نه بل چا ته نشته دې، د دې نه معلومه شوه چه علم غیب او علم کلی بندگانو ته او انبیاء نه نشته دې ابن عباس ؓ ﴿لَا يَتْلُوهُمْ إِلَّا اللَّهُ﴾ اولوستلو او وې فرمائیل چه (کذب النسابون) یعنی د نسبونو د مکمل معرفت دعوی کوونکی دروغ وانی عروه بن زبیر وانی چه مونږ ته څوک داسې نه دی معلوم چه د معد بن عدنان نه پورته په تحقیقی طور باندې د نسب حال بنودلې شی ﴿فَرَدُّوا أَعْيُنُهُمْ فِي آفْوَاهِهِمْ﴾ ددې یوه معنی دا ده چه کفار پیغمبرانو ته ډیر غصه وو نو د ډیر غصې د وجې نه ئې خپل لاسونه په خپلو خولو کښ کیخودل او چکونه ئې پرې لگول ﴿عَمُوا عَلَيْكُمْ الْآيَاتُ مِنَ الْفَيْتَنِ﴾ یا د مسخرې د پاره ئې لاسونه په خوله باندې کیخودل یا ئې پیغمبرانو ته اشاره کوله چه چپ شی. او بله معنی ئې دا ده چه د پیغمبرانو په خولو باندې ئې خپل لاسونه کیخودل د چپ کولو دپاره بله معنی ئې دا ده چه د پیغمبرانو لاسونه ئې د هغوی په خولو باندې کیخودل چه چپ شی دا د نهایت توهین طریقه د چپ کولو ده، ﴿لَقَدْ كُنَّا﴾ یعنی تاسو داسې خبرې چه په عقل کښ نه راځی ﴿مُهِمَّ﴾ صفت د شک دې د تاکید او مبالغې د پاره ﴿فَأَنزَلْنَا رُسُلَهُم﴾ استفهام په ﴿إِنِّي اللَّهُ شَکُّ﴾ کښ د تعجب د پاره دې یعنی انبیاءو به او وئیل چه تعجب دې چه تاسو په داسې واضحه مسئله کښ شک کوئ، ﴿إِنِّي أَنَا﴾ نه مراد توحید د الله تعالی دې ځکه چه د وجود د الله تعالی خو دوی قائل وو ﴿فَاطِيرَ الْأَشْمُوتِ﴾ یعنی د اسمانونو او د زمکې پیدا کیدل دلیل د توحید دې نو د داسې مشاهد واضح دلیل باوجود انکار کول د تعجب خبره ده ﴿يَذْمُرُكُمْ﴾ یعنی د توحید دعوت په حقیقت کښ د الله تعالی دعوت دې نو که بالفرض واضح او مشاهد نه وې نو بیاني هم منل پکار وو. حاصل دا چه مسئله د توحید د نهایت وضوح په وجه منل پکار دی او بل په دې وجه چه دا دعوت د الله تعالی دې نو منل ئې پکار دی ﴿وَيُذْخِرْكُمْ﴾ یعنی د توحید منلو یوه فائده دا ده چه الله تعالی به ستاسو تیر شوی گناهونه معاف کری او بله فائده ئې دا ده چه

تاسو به په عافيت سره بلا عذابہ ستاسو اجل ته اورسوی، انبياؤ چه خپلو قومونو ته دعوت ورکړو نو هغوی نامناسب اعتراضونه شروع کړل: (۱) یو دا چه ﴿إِنْ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ﴾ تاسو زمونږ په شان بشر یئ او بشر رسول نه وی (۲) بل دا چه ﴿تُرِيدُونَ أَنْ تَصْدُونَا﴾ یعنی تاسو چه وایئ توحید د الله دعوت دې نو داسې نه ده بلکه دا تاسو د خپلې رائې نه وایئ او ستاسو غرض دا دې چه مونږ د هغه معبودانو د عبادت نه منع کړئ چه زمونږ مشرانو ئې عبادت کولو، (۳) بل دا چه که تاسو رسولان یئ نو ﴿فَأَتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ﴾ یعنی یو واضحه معجزه مطلوبه پیش کړئ ﴿قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ﴾ رسولانو د دوی د سوالونو جواب ورکړو د اول سوال جواب دا چه د بشریت او رسالت څه منافات نشته دې بلکه رسول بشر وی لیکن رسالت ملاویرې په احسان د الله تعالی سره ځکه نبوت او رسالت وهی څیز دې نو محض د الله تعالی په احسان او انتخاب سره ملاویرې نو الله تعالی په مونږ باندې احسان کړې دې اود نبوت د پاره ئې منتخب کړې یو، او د دریم سوال جواب ئې دا اوکړو چه ﴿وَمَا كُنَّا لَنَا﴾ یعنی معجزه ښکار کول زمونږ په اختیار کښ نه ده، او د دویم سوال جواب کولو ته ضرورت نه وو ځکه چه انبیاء دوی په حقیقت کښ د هغه مشرانو د لارې نه منع کول چه گمراه وو ﴿إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ یعنی که الله تعالی اوغواړی نو ستاسو مطلوبه معجزه به ښکاره کړی ﴿وَعَلَّ اللَّهُ فَيَسْخَرَكِلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ یعنی مونږ ستاسو د مخالفت پروا نه کوو، بلکه په الله تعالی باندې توکل کوو او ټولو مؤمنانو لږ توکل په الله تعالی باندې پکار دې ﴿وَقَدْ هَدَيْنَا سُبُلَنَا﴾ یعنی الله تعالی مونږ ته د دنیا او د آخر د کامیابئ لارې ښودلې دی په هغې کښ توکل او صبر هم دې نو د دې وجې نه به مونږ صبر کوو په هغه تکلیفونو چه تاسو ئې مونږ ته رارسوئ نو په دې سره به زمونږ درجات زیاتېږی ﴿فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ مخکښ مؤمن ته امر اوشو د توکل نو چه هغه توکل اوکړی نو متوکل شی، او دلته ورته امر د بقاء او د ثبات دې په توکل باندې

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ أَرْضِنَا

او وه ویل هغه کسانو چه کفر ئې کړې وو خپلو رسولانو ته خامخا به مونږ اوباسو تاسو د خپل ملک نه

أَوْ لَعْنُودُنْ فِي مَلِيتَنَا ۖ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنَبْلَنَكَ الْقَالِينَ ۚ

یا به خامخا را و گرزئی تاسو ز مونږ دین ته، پس وحی و کړه دوی ته رب د دوی چه خامخا به هلاک کړو مونږ ظالمانو لره

وَلَنَسُكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي

او خامخا به مونږ اوسو تاسو^۱ په ځمکه روستو د هغوی نه دا وعده ده هغه چا سره چه بیریری د پیشی زما نه

وَحَافٍ وَعِیدٍ ۚ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِیدٍ ۚ مِّنْ وَرَآیِهِ جَهَنَّمُ

او بیریری د عذاب زما نه. او هغوی فیصله^۲، و غوښتله او نامراده شو هر سرکش طدی چه دهغه مخې ته دوزخ دی

وَنُسْئِلُ مِنْ مَّاءٍ صَدِیدٍ ۚ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيفُهُ

او ځکولې کیږي به هغه ته دهغه اوبونه چه وینې زوې دی. گوټ گوټ به ئی تیروی^۳، اوبه آسانه به ئی نشی تیرولی

وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمُعِیدٍ ۚ وَمِنْ وَرَآیِهِ عَذَابٌ غَلِیظٌ

او رازی به دوی ته اسباب د مرگ د هر طرف نه څو نه به وی مړکیدونکې او مخې ته د ده دې عذاب سخت

﴿وَقَالَ اللَّهُ كَفَرُوا لِشُلُوبِهِمْ﴾ دا د کفارو معاندانه او نا معقول خبرې دی یعنی دوی انبیاءو ته دهمکې ورکړه چه یا تاسو خپل دعوت پریردئ او زمونږ په دین کښ داخل شئ یا به مونږ تاسو د خپل وطن نه اوباسو جلاوطن به شئ ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ﴾ الله تعالی په دوی وحی راوړلکله چه دوی اراده کوی چه تاسو د خپل وطن نه اوباسی نو دوی داسې نه شی کولې بلکه زه به دوی د عالم دنیا نه بهر اوباسم هلاک به ئې کړم او تاسو به د دوی په ځانې اباد اولرم ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي﴾ یعنی دا وعده عامه ده هر موحد او حق پرست لره، مقام مصدر میمی دې او اضافت فاعل ته دې ای خاف قیامی علیه وحفظی لاعماله (کشاف) یعنی د الله تعالی دنگرانی په وجه د الله تعالی نه ویریری یا د مقام نه مراد قیام دې په حضور د الله

۱ - بشارت

۲ - تخويف دنيوي

۳ - تخويف اخروي ، تفصيلی بيان د دويمې واقعي

﴿وَكَلَّمَ وَعِيدٌ﴾ دا جمله عطف ده په ماقبل (خَافَ) باندې او (وعید) د فعلیل په وزن دې اسم مصدر دې وَعَدَ یعد نه اضافت ئ شوې دې فاعل ته چه یا د متکلم ده چه په حالت د وقف کښ حذف کیږي او اکفاء په کسرې باندې کیږي او مراد د (وعید) نه یا عذاب د الله تعالی دې او یا قرآن او د هغې زواجر ترې نه مراد دی

فانده دې نه معلومه شوه چه د مؤمن هغه خوف چه د وجې د عذاب د الله تعالی نه دې هغه به غیر وی د هغه خوف چه د وجې د قیام نه په حضور د الله تعالی کښ وی ځکه چه عطف تقاضا د مغایرت کوی نو اول الذکر خوف طبعی دې او دویم خوف عقلی دې

﴿وَأَسْتَفْتَحُوا﴾ دا تخويف ذکر کیږي. د منکرینو د پاره عطف دې په ﴿فَأَوَّحَ إِلَيْهِمْ﴾ باندې یعنی کافرانو رسولانو ته وئیل چه ﴿لَتُخْرِجَنَّكُمْ﴾ نو ﴿وَأَسْتَفْتَحُوا﴾ او ضمیر د (واستفتحوا) یا راجع دې رسولانو ته او دا په معنی د فتحه سره دې یعنی رسولانو مدد طلب کړو د الله تعالی نه په خپلو دشمنانو باندې چه کله دوی مایوسه شو د اسلام د هغوی نه لکه نوح عليه السلام بددعا او کړه چه (رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا) وغیره او یا دا په معنی د

۱ - یواهم وضاحت

دا د والد محترم (سقی الله مرقدہ صیب الرضوان) د تفسیر لیکل شوی آخری الفاظ دی. او هم دا ئ د ژوند آخری عمل وو. چه پدې پسي ئ روح مبارک د الله جل جلاله په حضور کښ قیام اوکړواو دار فانی نه دار بقاء ته منتقل شو. دا دومره لویه ښائسته خانمه د الله جل جلاله فضل او د والد محترم رحمه الله د قرآن او علوم نبوت سره د عشق، محبت نتیجه وه. الله جل جلاله دې د والد محترم رحمه الله دا خدمت قبول اوگرځوی او دا سعی دې سعیا مشکوراً اوگرځوی (آمین)

چونکه د والد محترم رحمه الله د لاسه دا شروع شوې سلسله نیمگړې پریښودل مناسب نه وو، نو برادر محترم مولانا تناء الله صاحب دا سلسله مخکښ روانه کړه او د سورة نحل تر آخر پورې دریم جلد مکمل شو دې ځای نه په آئینده تفسیر کښ ښاد د والد محترم رحمه الله د درس قرآن کیستی گرځولې شوی دی چه دا د هغوئ د زندگی معمول وو چه د مازدیگر نه وروستو به ئ طلباؤ ته تفسیر کولو. اگرچه په بعضی مواضعو کښ د تحقیق دپاره د مختلفو تفاسیرو نه لکه روح المعانی، تفسیر کبیر، ابن کثیر وغیره نه استفاده هم کړې شوې ده. انسان چونکه د نقص نه خالی ندې نو پدې وجه د ټولو لوستونکو رونیو نه درخواست دې چه کچرته د دې تفسیر به مطالعه کښ څه نقص مخې تر اشی نو په مطلع کولو به ئ تر قیامته شکر گذار یو، او په آئینده کښ به ئ تدارک هم اوکړې شی

الفناحة سره دې چه فیصلې ته وئیلې کیږی یعنی رسولانو طلب د فیصلې او کړو د الله تعالى نه لکه چه په سورة الاعراف کښ دې چه ﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ﴾. او یا ضمیر راجع دې کفارو ته او فیصلې طلب کوونکی کفار دی یعنی کافرانو د الله تعالى نه فیصله طلب کړه لکه چه په سورة الانفال کښ دې چی ﴿اللَّهُمَّ اِنْ كَانَتْ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ﴾. ﴿وَتَابَ﴾ اشاره ده نتیجې د (استفتحوا) ته ﴿كُلُّ بَيْتٍ كَارٍ عَزِيزٍ﴾ دا دواړه صیغې د مبالغې دې جبار هغه ته وئیلې کیږی چه د هیچا حق په ځان نه منی او یا هغه ته وئیلې کیږی چه د ځان د پاسه څوک نه منی او (عنید) معاند عن الحق ته وئیلې کیږی یعنی د ضد د وجې نه د حق نه ده ده کوونکې، قرطبی وائی دا دواړه اگر چه د لفظ په اعتبار سره جدا دی لیکن په دې آیت کښ د دواړو معنی واحده ده، او په دې جملې کښ حذف الایجاز دې فاء فصیحیه او معطوف علیه محذوف دی تقدیر ئې داسې دې چه (استفتحوا ففتح لهم و ظفروا بما سألوا وخاب كل جبار عید) یعنی انبیاء کرامو علیهم الصلوات والتسلیمات چه کله د الله تعالى نه مدد طلب کړو نو د الله تعالى مدد راورسیدو انبیاء کرامو او د هغوی ملگری کامیاب شو او سرکش او معاندین هلاک او نقصان مند شو ﴿مِنْ دَلَّاهُمْ جَهَنَّمَ﴾ په دې دوه آیتونو کښ تخویف اخروی تذکیر بما بعد الموت ذکر کیږی تفصیلا د منکرینو د پاره په شپږو طریقو سره (۱) من ورائه جهنم (۲) ویسقی من ماء صدید (۳) یتجرعه (۴) لا یکاد یسغه (۵) و یالیه الموت (۶) و من ورائه عذاب غلیظ — من په من ورائه کښ بیانی دې، او دا جمله بیان کوی د ﴿وَتَابَ كُلُّ بَيْتٍ كَارٍ﴾ او (وراء) په نیز د بعضو دا د اضدادو نه دې مخ او وروستو دواړو دپاره استعمالیږی دلته تري نه مراد مخه ده لکه چه په ﴿وَكَانَ وَدَّاهُ ثُمَّ مَلِكٌ﴾ کښ دې او په نیز د بعضو (وراء) د تورای نه دې او اسم دې د هر هغه د پاره چه هغه پټ وی ستا نه برابره خبره ده که هغه وروستو وی یا مخې ته وی نو ددې وجې نه ددې اطلاق په مخې او وروستو دواړو باندې کیږی چه هغه اضداد وی او عذاب د جهنم هم پټ دې د دې وجه لفظ د وراء استعمال شو. او په نیز د بعضو (وراء) په معنی د بعد سره راځی معنی د آیت دا ده چه ان الکافر بعد الحیة یدخل جهنم لیکن اول قول زیات راجح دې ﴿وَيُسْقٰى مِنْ مَّاءٍ صٰدِیْقٍ﴾ و او عاطفه دې او معطوف علیه محذوف دې ای یلقی فیها ما یلقى و یسقی، (صدید) وئیلی کیږی ما یسبل من اجسام اهل النار ته چه هغه

وینی او زوی دی. په نیز د اکثرو (صدید) بیان دې د (ماء) د پاره یعنی د جهنمیانو د اجسام نه چه کوم وینې زوی راوخی هغه د دوی اوبه وی او قرطبی فرمائی چه دا کلام مبنی دې په تشبیه او په تمثیل باندې ای من ماء مثل الصدید یعنی داسې اوبه به ورکولې کیرې چه هغه په بدبوڼې او په بد ذاتې کښ به د صدید په مثل وی (اعاذنا الله منها) ﴿يَتَجَرَّعُهُ﴾ نجرع ونیلې کیرې گوت گوت څکلو ته او دا به د ډیر گرموالی او ډیر بدبوڼې د وجې نه به گوت گوت څکی ﴿وَلَا يَسْكَدُ﴾ ذکر د (لا یکاد) د مبالغې د پاره دې په تکلیف کښ ﴿وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ﴾ د دې نه مراد اسباب د مرگ دی د هر جهت نه لکه چه په سورة زمر کښ دی ﴿ثُمَّ يَنْزِلُ فِيهِمُ ثُلُثُ لَيْلٍ مِّنَ الْأَلْيَاسِ وَمِنْ ثَمَرِهِمُ ثُلُثُ﴾ او یا مکان نه هر هر عضو د جسد مراد ده او یا د دې نه مراد سخت غم او حزن دې ﴿وَمَا هُوَ بِسَمِيتٍ﴾ کله کله مرگ سبب د استراحت وی نو دوی به مړه کیرې هم نه چه آرام ورته ملاو شی بلکه د دوی روحونه به معلق وی په مړئ کښ نه به خلې نه راخی چه مړ شی او نه به په بنسکه څی چه د ژوند نه څه فائده حاصله کړی په دې کښ دلیل په دې خبرې دې چه اهل جهنم به فنا کیرې نه، لکه څنگه چه توهم کړې دې بعضو خلقو ﴿وَمِنْ وَرَائِهِمْ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾ یعنی صدید د څکلو نه علاوه به نور هم سخت سخت عذابونه وی لکه طعام ضریع، زقوم، غسلین وغیره دی په دې کښ اشاره ده عدم انقطاع او شدت عذاب ته

مَقْلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ

مثال د عملونو د هغه کسانو چه کفرئ کړې دې په خپل رب باندې عملونه د هغوی پشان د آبری دی چه سخته وچلیرې

بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا

په هغې باندې سیل په داسې ورځ کښ چه تیزې سیلې والا وی ، نه به وی قادر هغوی د هغه عملونو چه کړې ئ وی

عَلَى هَمٍّ ۖ ذَٰلِكَ هُوَ الظَّلُّ الْبَعِيدُ ۝

په هیڅ ثواب باندې ، دا خو خالص گمراهی ده لري (د حق نه).

﴿مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا مثال بیانیرې د کفارو د اعمالو او ذفع د یو توهم کیرې د مثال

په ذریعه سره توهم دا کیدلو چه د دې کفارو خو ډیر ښه کارونه او عملونه هم شته دې مثلا میلمستیا ورکول غلامان آزادول، صدقې ورکول ، صله رحمی کول شو وغیر نو دا نیک اعمال

به دوی نه بکار راشی؟ نو په دې آیت کښ د هغې جواب ذکر کیری په طریقه د مثال سره حاصل نې دا دې چه د دوی د دغې عملونو مثال داسې دې لکه چه د ایرو یو ډیری وی او به هغې باندې یوه سخته طوفانی سیلې راشی او ټوله ورځ دغه سیلې اوچلیږی او د ایرو دغه ډیری والوخوی هیڅ شې هم پاتې نه شی نو دغه شان د قیامت په هغه سخته ورځ کښ به د دوی دا ټول عملونه د ایرو د دغه ډیری په شان هبأ، منشوراً شی او یو عمل به نې هم پکار رانشی، نود دوی کفر او شرک په شان د سخت طوفانی سیلې دې، او د هغوی د عملونو مثال په شان د ایرو دې، او د ایرو سره تشبیه ورکول کښ اشاره ده دې ته چه څنگه چه ایرې بې وقعته دی دغه شان د دوی عملونه هم بې وقعته دی او څنگه چه د ایرو نه فائده قلیله غیر معتد بها اخستلې کیری نو دغه شان دوی هم د خپلو عملونو نه فائده قلیله اخلی چه یوه دنیوی فائده ده (و ما متاع الدنيا فی الاخرة الا قلیل) او د انجام په اعتبار سره به بالکل بې فاندې وی او څنگه چه ایره پیدا کیری پس د لرگو سوځولو نه نو دغه شان دوی عملون هم به خاتمه علی الشرک سره او سوزی او په شان د ایرې به شی ﴿مَثَلُ الْآلِفَةِ﴾ (مثل، مرفوع دې او په رفع کښ نې مختلف توجیهات شوی دی، سیبویه وائی چه رفع نې بنا بر ابتدائیت ده چه دې مبتدا دې او خبر نې محذوف دې او تقدیر نې داسې دې چه فیما سینلی علیک مثل الذین کفروا - الخ او ﴿أَعْمَلْتُمْ كُرْماً﴾ دا جمله مستانفه ده چه واقع شوې ده په سوال د سائل کښ چه هغه د ماقبل نه مستفاد دې گویا چه سائل سوال کړو چه (کیف مثلهم؟) نو الله رب العزة ورته او فرمائیل چه ﴿أَعْمَلْتُمْ كُرْماً﴾ دویمه توجیه د بعضی نحانو ده چه مثل په معنی د صفة سره دې او (مثل الذین) په معنی د (صفة الذین) سره دې لکه چه وئیلې کیری چه صفة زید عرضه مصون و ماله مبذول، دریمه توجیه د فراء ده هغه فرمائی چه دلته مضاف حذف دې چه هغه (اعمال) دې او اکتفاء شوې ده وروستو په دویم وار ذکر کیدلو سره په جانب د خبر کښ او تقدیر د آیت داسې دې چه مثل اعمال الذین کفروا برهم اعمالهم - الخ لکه چه څنگه چه په دې قول د الله تعالی کښ دی، (و یوم القيمة تری الذین کذبوا - الخ) نو په اصل کښ داسې دې چه (و تری یوم القيمة - الخ)، څلورمه توجیه دا ده چه ﴿أَعْمَلْتُمْ كُرْماً﴾ دا بدل واقع شوې دې د ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ﴾ نه او مبدل منه په حکم د تنجیې او ترک کښ وی او مقصود

... و این دو عذاب است که بر کسی می آید که مثل عذاب کرده است - **﴿يَوْمَ تَكُونُ﴾**
 عذاب است که بر کسی می آید که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم
 کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند
 ستم و نه بدو است که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند
 عذاب است که بر کسی می آید که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند و نه بدو است که بر کسی ستم کند
 - **﴿لَا يَخِيضُ﴾** حشر راجع به کفار و نه او مراد از عذاب قدرت نه به آخرت کسی است
﴿ذَلِكَ﴾ مضاف به دی که در مدلول و مثال است او مراد از عذاب قدرت نه به آخرت کسی است
 پس در مثال دوی در حق **﴿الْأَكْلُ﴾** یا به خیلی معنی سرده است یا به معنی د هلاک او
 حشران سرده است **﴿الْبَيْدُ﴾** یا به خیلی معنی سرده است یا به معنی د الکبیر سرده است او معبر
 د الکبیر نه به العید سرده است که او سو چه دوی را بول عملونه به مرگ سرده ضائع او بی فائدی
 سو او دمرگ دوجی به او س نه بلافی هم نشی کیدی

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّيَّوِيَّ وَالْأَرْضَ بِالْحَيِّ إِنَّهَا يَذُوبُكُمْ

آیا نه که گویی که بسکه الله تعالی پیدا کردی زمین و آسمان را و خاک را که چرته و غولری ^۱ سو قاشه کردی بسو

فَتَلَيَّ يَتَلَيَّ جَدِيدًا وَمَا لَكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ۝ فَتَرَوْا لِلَّهِ جَهَنَّمَ

او را یک نه که کردی به مخلوق بوی سرده او ندی و اگر به الله تعالی مادی گران او میدان کسی به جمع نشی ^۲ الله تعالی به بون

فَقَالَ الطَّاغُوتُ لِلْإِنْفِ اسْعَكْتُوْا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُمْ مُنْفِتُونَ

س او به وانی همه کسان چه کمزوری دی همه کسان به چه لونی کرده بسکه مومر وژ سنا سو تابع بس آبا سنا سو دفع کولی سز

عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ هُوَ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ

مومر نه د عذاب د الله تعالی نه خه نشی دوی به او وانی که چرته هدایت کردی وی مومر نه الله تعالی

۱ دلیل عقلی دوم

۲ بیان د درسی واقعی . تخويف دسوی

۳ بیان د خلوص واقعی . تخويف اخروی

لَهَيْتُكُمْ سَوَاءً عَلَيْنَا أَجْرُكُمْ أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَّحِيصٍ ۝

نو مونی به هدایت کری وؤ تاسو نه، بر ابردی حالت زموږه که فریاد وکړو او که صبر کوو موږ، نشته دی موږ نه خانی د بندلو

﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾ په دې کښ دویم دلیل عقلی ذکر کیری په وحدانیت د الله تعالی باندې حاصل د آیت دا دې چه خالق او معبود صرف الله دې ځکه چه د زمکې او اسمانونو تخلیق الله رب العزت په داسې قدرت کامله سره کړي دې چه دې ته د بصیرت په نظر او کتلې شی نو د الله تعالی د توحید او د وحدانیت سرگند دلائل دی په کښ ﴿بِالْحَقِّ﴾ جار مجرور متعلق دی په (خلق، پورې او با په خپله معنې سره دی چه ملائست ده او حق په معنی د حکمت سره دې او مقصد دا دې چه الله تعالی زمکې او اسمانونه پیدا کړي دی چه متلبس دی په حکمت کامله بالغه سره چه دا دلیل دې د وحدانیت د الله تعالی او یا (با) په معنی د لام سره ده او الف لام عوض د مضاف محذوفه نه راغلې دې ای اظهار الحق چه هغه توحید دې ابن جریر طبری رحمه الله فرمائی فعلم ان الله انشاء السموات والارض بالحق منفردا بانسانها بغیر ظهور ولا معین او یا مراد دحق نه غرض صحیحه دې چه دا زمکې عبث او فضول نه دی بلکه ددې نه یو صحیح غرض دې چه هغه استدلال دې په دوی سره په قدرت الله تعالی باندې ﴿إِنْ يَشَأْ يُدْثِرْكُمْ﴾ دا تذکیر بایام الله ذکر کیری په دریم وار، یعنی په دریم وار بیان د وقانعو کیری او تخويف دنیوی ذکر کیری ﴿وَيَرْزُقُوا إِلَهُ حَيْمًا﴾ دا تخويف اخروی ذکر کیری په څلورم ځل، دا عطف دې په مضمون د ما قبل باندې ای لما استفحوا فاهلكوا ثم بعثوا للحساب فرزوا لله جمعا، او ضمیر راجع دې مطلقا خلانکو ته ابراز اگر چه په لغت کښ ظهور بعد الاستتار ته ونیلې کیری او دا معنې په الله تعالی کښ محاله ده خو دلته (الله) کښ لام تعلیلیه دې او مضاف مقدر دې چه هغه (جساب) دې یعنی فرزو لاجل حساب الله تعالی وحکمه او یا دا کلام واقع شوې دې د ذ کافرانو د اعتقاد موافق ځکه چه د هغوی اعتقاد دا وو چه زموږ فواحش په الله باندې مخفی دی نو د قیامت په ورځ به دوی ته علم راشی چی دا خو ټول الله تعالی به معلوم وو او هیڅ شی هم په الله تعالی باندې مخفی نه وو، نو د دوی د استتار د عقیدې په وجه لفظ د برزو راوړې شو، تعبیر د دې نه او په مابعد کښ د الفاظو نه په ماضی سره اوسو دوجې د تعین نه ﴿فَقَالَ الْمُمْتَنُونَ﴾ ضعفاء نه مراد ضعفاء فی الفهم والعقل والرائی دی چه

هغه اتباع دی ﴿الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا﴾ ددی نہ مراد د هغوی یعنی د کفارو مشران دی چه اعراض او تکبر ئ کرې دې د ایمان او د اطاعت د رسول ﷺ نہ د دې نہ معلومه شوه چه اتباع نہ مراد مطلقا اتباع او مقلدین نہ دی مراد بلکه هغه اتباع مراد دی چه هغه اتباع د مستکبرین عن الحق وی، چه گمراهی ورنه خورپرې نو د هغوی به یو بل سره د قیامت په ورځ مجادله او منازعه وی، او اتباع د نیکانو خلقو او د ائمه مجتهدینو داسې متابعت مستحسن بلکه نن صبا واجب دې حضرت شیخ القرآن رحمته الله علیه به فرمائیل چه: (اس سے مراد حکام سوء، رہبان سوء او رعلماء سوء ہیں اور آجکل لیزران سوء ہی اس میں شامل ہیں)

﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا﴾ جمع د تابع ده لکه چه خادم جمع کیرې په خدم سره او مقصد دادې چه دوی به وائی مونږ تابع ووستاسو په تکذیب د رسولانو کښن ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُّقْنُونَ عَلَّآ﴾ استفهام یا په خپله معنی دې ځکه چه د جهنم څنې امور د کفارو نه مخفی وی لکه د دوی دا قول چه (يخفف عنا يوم من العذاب) او یا استفهام توبیخی دې او د (غنا) صله کښن چه عن راشی نو په معنی د دفعیه سره وی ﴿وَمِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ اول من د بیان دپاره دې او دویم من تبعیض د پاره دې (ای هل انتم دافعون عنا بعض الشی الذی هو عذاب الله تعالی) او تقدیم د من بیانیه په خپل مبین باندې په نیز د بعضو جائز دې او یا من په دواړو ځایونو کښن د تبعیض د پاره دې (ای هل انتم مغنون عنا بعض الشی هو بعض عذاب الله تعالی) او دا د تاکید دپاره دې یعنی کم نه کم عذاب دفعیه کولې شی؟ ﴿قَالُوا﴾ دا اعتذاراً جواب دې د مشرانو له طرفه ﴿لَوْ هَدَّكُمَا اللَّهُ﴾ که مونږ ته نجات او د خلاصی لاره ملاو شی نو تاسو به هم خلاص کرو، او په سورة مؤمن کښن جواب د مشرانو د طرفه داسې ذکر دې چه ﴿إِنَّا كُلٌّ فِيهِمَا لَكَ آتٌ قَدْ حَكَّم بَيْنَ الْوَبَا﴾ وجه دا ده چه دلته دا مخاصمه به په میدان حشر کښن وی او هلته چه کوم به مذکور ده هغه په جهنم دته تللو نه وروستو وی، ﴿سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرَعْنَا﴾ دنیا کښن کله کله د سری په جزعه او فزعه باندې خلاصې اوشی او په صبر ورته څه کشادگی راشی (الصبر مفتاح الفرج) لیکن په آخرت کښن به په جزعه فزعه باندې خلاصیدلې نه شی او نه به په صبر ورته څه فائده ملاو شی

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ

او وبه وائی شیطان هر کله چه فیصله شی دا توله خبره چه بیشکه الله تعالی یوه وعده کړې وه تاسو سره وعده حقه

وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ۖ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ

او ما وعده کړې وه تاسو سره پس ما دروغ وئیلی وؤ تاسوته. اونه وؤ زما لپاره په تاسو باندې څه قسم زور بغیر دې نه

دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي ۚ فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ ۚ

چه ما تاسو ته بلنه درکړه پس قبوله کړه تاسو بلنه زما پس مه ملامت کوئ تاسو ما لره او ملامت کړئ خانونه خپل

مَا أَكَا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَاصِرٌ ۚ إِنَّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ

نه بم څه فریاد رسان ستاسو اونه تاسو فریاد رسان یئ زما بیشکه ما انکار وکړو دهغې نه چه تاسو شریک جوړ کړې وؤ ما لره

مِنْ قَبْلُ ۚ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ وَأَدْخِلَ الْإِثْمَ

مخکین د دې نه په دنیا کښ ، بیشکه د ظالمانو لپاره عذاب دې دردناک . او داخل به کړې شی ۱ هغه کسان

آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

چه ایمان ئ راوړې دې او عملونه ئ کړیدی نیک داسې جنتونو ته چه بهیرې به لاندې د بنگلو دهغو نه نهرونه

خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ۖ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا سُلَّمٌ ۝

همیشه به وی په هغې کښ به توفیق درب خپل سره ، آداب د ملاقات د دوئ به په جنت کښ سلام وی

﴿وَقَالَ الشَّيْطَانُ﴾ په ما قبل آیت کښ مخاصمه د انسی رؤساو او د هغوی د اتباعو ذکر

وه په دې آیت کښ مخاصمه په ما بین د انسانانو او د ابلیس لعین ذکر کيږي چه هغه د ټولو کفارو رئیس دې او دغه شان تخويف اخروی هم ذکر کيږي په براءت د شیطان سره د خپلو اتباعو نه ، کله چه کافر په جهنم کښ واچولې شی نو دا جهنميان به په خپلو رؤساو باندې لعن طعن شروع کړی چه مونږ ستاسو خبرې منلې وې ځکه مونږ ته سزا را کولې شی ، نو لهذا اصل

مجرمان تاسو يښ نو هغه رؤسا به شيطان ملامت کوي چه مونږ او زمونږ اتباعو ستاسو خبره منلې وه ځکه مونږ ته سزا را کولې شي او اصل مجرم خو ته يښ لهذا ټوله سزا تاله رد کول پکار دي، اودا درخواست به کفار الله تعالى ته هم او کړي، نو په جهنم کښ به شيطان له يو منبر د اور کيخودلې شي چه هغې سره به شيطان ته ټول جهنميان ښکاري او دې به ټولو ته ښکاري او بيا په يو تقرير شروع کړي چه هغه په دې آيت کښ ذکر دې ﴿لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ﴾ الامر نه مراد يا عذاب دې يعني چه کله عذاب په دوي باندي واقع او متحقق شي او يا ترې نه مراد حساب او کتاب نه فراغت دې چه اهل جنت جنت ته لاړ شي او اهل جهنم جهنم ته ﴿وَعَلَّكَم﴾ (فَصَدَقَكُم) ورسره مقدر دې ﴿فَلَنُلْقِيَنَّكُمْ﴾ په معني د (کذبکم) سره دې او يا پخپلې معني سره دې او مفعول ثاني ورله مقدر دې اي الوعد ﴿وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُم مِّنْ شَيْءٍ﴾ د سلطان معني ده زور زبردستي، يعني څه په زور زبردستي مې تاسو نه وي مجبوره کړې او نه مې درباندي څه زور وو او دا حصر د نفې په نسبت سره اضلال ته دې يعني د شيطان د انسان په گمراه کولو کښ څه قسمه زرو نيشته دې، باقي پاتې شول نور قسم مضرتونه نو هغه شيطان انسان ته رسولې شي لکه حديث کښ راغلې دي: (ما من مولود يولد الا وقد مسه الشيطان - الخ) يا دغه شان ځني بيماريو ته شيطاني اثر ونيلې شوې دې، يا د انسان بيهوشه کول، کانډي ويشتل وغيره شو خو دا واقعات اکثر مخي ته ځکه نه راځي چه د انسان حفاظت دپاره الله تعالى فرشتې مقرر کړې دي چه هغه د انسان حفاظت کوي ﴿إِلَّا أَن نَّهَوَّكُم﴾ په نيز د اکثرو مفسرينو استثناء منقطع ده په معني د (غیر) سره ځکه چه دعوت د شيطان د جنس د سلطان نه نه دې او د دې نه معلومه شوه چه شيطان صرف وسوسې اچوي نور هيڅ کار هم په اضلال د انسان کښ نه شي کولې، ﴿فَلَا تَلْمِزُوهُ﴾ يعني تاسو ما مة ملامته کئ ځانونه ملامت کړئ، ځکه چه الله رب العزت حق او باطل دواړه پيدا کړې وو، خو الله تعالى حق په دليل او په حجت سره مبرهن کړو او ما باطل په دروغو سره ښائسته کړو نو تاسو د الله تعالى خبره چه په دلائلو او په حجت سره محکمه وه هغه خو پريخوده او زما خبره مو بلا حجت او منله او کسب مو د باطل او کفر او کړو ﴿مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ﴾ صيغه د اسم فاعل ده چغې ويستونکې ته ونيلې کيږي په لغت کښ بيا استعمال شو د پاه د مدد يعني زه ستاسو مدد گار نه شم جوړيدلې، او

(من العذاب) ورسره مقدر دې، اول زجر وو د شیطان له طرفه اوس تبریئیه ذکر کیری د شیطان د طرفه ﴿وَمَا أَنتَ بِمُصْرِحٍ﴾ ای فیما یخلص من العذاب یعنی چه په کومه نوعه د عذاب سره چه زه خاص یم په هغې کښن تاسو زما څه امداد نه شی کولې ﴿إِنَّ كَفَرْتُمْ بِمَا أَشْرَكْتُمْ وَنُوحُوا﴾ کفر یا په معنی د انکار سره دې او ما په (بما اشركتمونی) کښن مصدريه ده چه مدخول خپل ئ په تاویل د مصدر سره گرځولې دې او ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ جار مجرور متعلق دې په اشركتمونی پورې ای کفرت باشراککم ایای الله تعالی فی الطاعة یعنی نه منم چه تاسو زه شریک گرځولې ووم د الله تعالی سره په اطاعت کښن او یا ما موصوله ده په معنی د من سره او کفر په خپله مصطلحه معنی سره دې او ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ جار مجرور متعلق دې په کفرت پورې او عاند چه ضمیر دې هغه په کښن محذوف (ای انی کفرت من قبل من اشرکتمونی) یعنی مخکښ هم ما کفر کړې وو چه هغه د حضرت آدم عليه السلام ته د سجدي نه انکار کول وو بیا هم تاسو ما لره شریک او گرځولو د الله تعالی سره ، لیکن احتمال اول زیات راجح دې ﴿إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ په ظاهر کښن دا قول د ابلیس لعین د تقریر د تنمی نه دې او د هغه قول دې او بعض فرمائی چه د ابلیس خطبه په (من قبل) باندې پوره شوه او دا قول د الله تعالی دې او بعض فرمائی چه دا قول د خزنة جهنم دې (والله اعلم و علمه اتم و احکم) ﴿وَأَنْذِرِ الْآلِیْنَ ؕ آمَنُوا﴾ دا بشارت اخروی ذکر کیری ﴿جَنَّتٍ عَجْرَى﴾ فی پکښن مقدر دې ځکه چه دخول په غیر د فی نه نشی متعدی کیدلې ﴿يَاذَنْ رَبُّهُمْ﴾ ای بتوفیق رهم اشاره ده تعظیم د اهل جنت ته او دغه شان په دې کښن اشاره ده دې خبرې ته چه جنت ته د اخلیلد محض په فضل د الله سره دی لکه چه په حدیث کښن ذکر دی ﴿يَحْيِيهِمْ فِيهَا سَلَامٌ﴾ سلام د سلامتی نه دې، په دنیا کښن سلام دعا ده د سلامتی غوښختلو دپاره او په اخرت کې سلام مبارکباد دې د په سلامتی ملاویدلو باندې

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ هَرَبَ اللَّهُ مَقَلًا كَلْبَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَلْثٌ

آیا نه گورې^۱ ته چه څنگه بیان کړیدې الله تعالی یو مثال: کلمه پاکه (کلمه توحید) پشان د ونې پاکې ده چه زیلن دغې کلکې دی

وَقَرَعَهَا فِي السَّمَاءِ ۝ تَوَلَّىٰ أَكْثَٰهَا كُلِّ جَنَّتٍ رَّيْحَتًا ۖ وَيَضْرِبُ اللَّهُ

او ځانگې د هغې په بلندی کښ دی . ورکوی میوې خپلې په هر وخت کښ په حکم د رب خپل سره او بیانوی الله تعالی

الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝ وَمَقَلَّ كَلِمَةً خَسِيفَةً كَفَجَرَةٍ خَسِيفَةٍ

مثالونه لپاره د خلکو د دې لپاره چه دوی نصیحت قبول کړی . او مثال د کلمې ^{۱۱} پليسي په شانه د بونی پليسي دې

اجْتُمَعَتْ مِنْ قُوَى الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ۝ يُقَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ

چه ويستلې شوې وی دپاسه د ځمکې نه . نړی د هغې دپاره څه مضبوطوالي مضبوطی الله تعالی هغه کار

أَمَنُوا بِالْقَوْلِ الْغَایِبِ فِي الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۖ وَنُحِّلُ اللَّهُ

چه ایمان ئ راوړي دې په هغه قول مضبوط سره په ژوند د دنیا کښ او په ژوند د آخرت کښ او خطا کوی الله تعالی

الظَّالِمِينَ ۖ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۝

ظالمانو لره او کوی الله تعالی هغه څه چه خونه ئ شی .

﴿ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ﴾ دا مسئله د توحيد بيانيرې په ضمن د مثال کښ حضرت شيخ القرآن په
نيز دا اول دليل نقلی اجمالی ذکر کيرې د انبياؤ سابقينو نه ، او په نيز دعا مو مفسرينو دا يو
مثال ذکر کيرې . تعبير په (الم تر) سره د پاره د ايقاظ او د تنبيه د مخاطب دې ، د حضرت شيخ
القرآن په نيز خلاصه دا ده چه توحيد د شجره طيبه چه هغه کهجوره ده دهغې په شانتې
پايندار او مضبوط دې زيلئ ئې کلکې دی په ټوله دنيا کښ خورې دی او په هر دور کښ
انبيا کرامو عليهم السلام د هغې دعوت او تبليغ کړې دې او په هر دور کښ موحدينو ترې ن
فائده اخستې ده او شرک په منزله د شجره خبيثه دې جچه هغه مرغونې (حنظل) دې چا
ناپايندار دې او ځانگې ئې هم په زمکه باندي پرته دي ، انبيا کرامو په خپلو دلائلو سره ب
هر دور کښ رد کړې دې ، او په نيز د عامو مفسرينو د مثال خلاصه دا ده چه الله تعالی د کله
توحيد چه هغه لا اله الا الله ده د دې مثال د کهجورې د ونې سره ورکوی چه د هغې زيلې په

زمکه کنب لاندې پورې کلکې ننوتې وی دغه شان کلمه هم د هر مؤمن په قلب کنب مضبوطه ده چه تعبیر ترې نه په تصدیق قلبی سره کیږی او څنگه چه د ونې د پاره تنه او شاخونه وی دغه شان د کلمې د پاره اقرار لسانی او اعمال دی څنگه چه د کهجورې ونې د پاره میده وی چه فائده ور نه اخستلې کیږی دغه شان د کلمې دپاره هم میده ده چه مؤمن ترې نه په هر وخت او په هر حالت کنب خواه دنیا ده که قبر دې او که اخرت فائده ترې نه اخلی. و تصدیق قلبی عین ایمان دې او دا نور ورله اجزاء تزئینه او وجه د شبهې په کنب هغه منافعه کثیره دی باقی د کهجور د انسان سره په دیرو اوصافو کنب مشارکت دې (۱) په حدیث کنب ورته د انسان عمه (ترور) ونیلې شوې دی لکه اکرموا عمکم النخلة وجه دا بیانېږی چه نخله الله تعالی دما بقی من طین آدم نه پیدا کړې ده. خو دا حدیث علامه ابن جوزی رحمه الله فرمائی چه هذا حدیث لا یصح عن رسول الله یعنی دا موضوعی دې (۲) څنگه چه انسان په سر قلم کولو سره مړ کیږی دغه شانتې کهجوره هم په سر کتب کولو سره اوچیږی (۳) څنگه چه د انسان سر په اوبو کنب ډوبولو سره مړ کیږی دغه شان د کهجورې سر په اوبو کنب ډوبولو سره اوچیږی. (۴) څنگه چه انسان په توالد او تناسل کنب وظیفې د زوجیت ته محتاج دې دغه شانتې کهجوره کنب له میوې د پاره تابیر کیږی، (۵) څنگه چه د انسان د منی یو مخصوص بویې وی دغه شانتې د کهجور په گنگانو (خوشه) کنب هم د هغې په شان بوټې وی. خو دا ټول په مطلق انسان کنب وی او کهجوره په دې ټولو اوصافو کنب د مطلق انسان سره شریکه ده خو د مؤمن سره خصوصی شراکت په منافع کثیره او په ارتفاع کنب ده او په کلکوالی کنب ده **﴿مَثَلًا كَمَنَّ﴾** (مثلاً) مبدل منه دې او (کلمه) ورله بدل واقع شوې دې او د نحاتو دا قانون چه مبدل منه په حکم د تنحیی او د ترک کنب وی نو دا قانون اکثری دې کلی نه دې. **﴿كُنْجَرَوْا طَبِئُو﴾** مراد ترې نه د کهجورې ونه ده لکه په حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما کنب دی **﴿أَصْلَهَا ثَابِتٌ﴾** نو دا تصدیق قلبی مراد شو او تنه ورله په مثال د اقرار لسانی ده **﴿وَرَزَعُهَا فِي السَّكَنِ﴾** نو دا اعمال صالحه شو **﴿تَوَزَّعَ أَصْلُهَا﴾** مراد ور نه د هغې ثمر دی او دا اعمال صالحه شو، **﴿كُلَّ جَنٍّ﴾** استغراق یا عفرنی دې او مراد ترې نه هر حین د میوې دې یعنی چه کله هم حین د میوې وی نو دا میوه ورکوی او یا استغراق حقیقی دې او د کهجورې نه ټول کال فائده اخستلې کیږی او په هر وخت او په هر موسم کنب خورلې کیږی **﴿وَمَثَلُ كَمَنَّ حَبِئَتُو﴾** دا د شرک مثال ذکر کیږی کلمه خبیثه نه مراد

شرکيه کلمه ده ﴿كَتَبَرَهُ خَبِيثًا﴾ مراد تري نه حنظل يعنى مرغونې دې لکه چه په حديث د حضرت انس ؓ کښ دى اگر چه هغه اونه نه ده ليکن اطلاق پرې د ونې مجازا شوې دې يعنى چه څنگه بوټى د مړه غونى بدمزه او بيکاره وى دغه شان کلمه شرکيه هم بدمزه ده او مړه غونې چه څنگه د هغه دپاره زېلى کلکى نه وى او د زمکې د پاسه راخيژى او په معمولي غوندي جهتکې سره خيژى او په پورته نه اوچتيري څه فائده تري نه د ميوې نه شى اخستلې نو دغه شان شرک هم دې څه مضبوطى ورله نشته دې اعمال صالحه د شرک د وجې نه په پورته الله تعالى ته نه ځى يعنى اجابت ئې نه کيږى او مشرک ته څه فائده هم نه ملاويږى.

﴿يُنِثُ اللَّهُ الذُّلَّ﴾ دا بشارت ذکر کيږى مؤمنين د پاره ﴿بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ﴾ مراد د دې نه لا اله الا الله دې چه دا قول ثابت کړې شوې دې په قلب د مؤمن کښ په حجت سره ﴿فِي الْمُنْتِزَعِ﴾ يعنى د دنيا په زندگي کښ که څه تکليفات آزمائشونه مصائب راشي نو الله تعالى مؤمن په ايمان باندې مضبوط ساتى او مدد ئې کوى ﴿وَفِي الْآخِرَةِ﴾ مراد د دې نه قبر او د نکير منکر سوال او جواب دې چه په هغې کښ به هم الله رب العزة د مؤمن امداد کوى لکه په صحيح روايت کښ د حضرت براء بن عازب ؓ نه منقول دى چه فرمائى چه حضور ﷺ ارشاد افرمائيلو چه اذا اقمع المؤمن في قبره اتاه ابنه ثم يشهد ان لا اله الا الله و ان محمداً رسول الله فذلك قوله ثبت الله الذين امنوا بالقول الثابت في الحياة الدنيا و في الآخرة (رواه البخارى) ﴿وَيُنْصِلُ اللَّهُ الظَّالِمِينَ﴾ دا تخويف ذکر کيږى چه د چا په زړه کښ تصديق نه وى او صرف اقرار لسانى وى چه هغه منافق دې نو په دنيا کښ به هم گمراه وى او په قبر کښ به هم سوال او جواب کښ به خطاء کيږى . کما ورد فى حديث انس ؓ اما المنافق او الكافر فيقال له ما كنت تقول فى هذا الرجل فيقول لا ادرى كنت اقول ما يقول الناس فيه، فيقال ما دريت و لا تليت ثم يضرب بمطرقة من حديد ضربة بين اذنيه فيصيح صيحة يسمعها من يليه غير الفظلين (رواه مسلم) د دې نه معلومه شوه چه مراد د ظالمينو نه په دې ځانې کښ هغه منافقين دى.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ كَارَ الْهَوَاءِ ۖ

آيا نه گورې ته ^{۱۱} هغه کسانو ته چه بدل کړې ئې دې نعمت د الله تعالى په کفر سره او نازل ئې کړو قوم خپل په کور د هلاکت کښ.

جَهَنَّمَ ۚ يَصْلَوْنَهَا ۖ وَيُنْسِ الْقَرَارُ ۝ وَجَعَلُوا لِلَّهِ آثَدًا

چه هغه جهنم دی ، داخل به شی په هغې کښ او ډیر بد جائ د اوسیدو دی ګرځولی وؤ دوی ۱ د الله تعالی سره سربګان

لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ ۖ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِن مَّصِصْكُمْ إِلَى الْقَارِ ۝

لپاره د دې چه بی لارې کړی خلق د دین د الله تعالی نه ، وه وایه ته ورته چه فائده واخلئ تاسو پس بیشکه ورنلل سناو اورنه دی

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا

او وه وایه ته زما هغه بندګانو ته ۲، چه ایمان ئ راوړې دې پابندی دې کوی د مونځونو او خرج کوی دی د هغه خبروونه

رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بِنِعَ فِيهِ وَلَا خَل ۝

چه مونږ دوی ته ورکړیدی په پټه او په څرګنده مخکښ د دینه چه راشی هغه ورځ چه نه به وی خرڅول په هغې کښ نه به دوسان وی

﴿اَلَمْ تَرَ اِلَآلَٰهَ﴾ دا زجر ذکر کيږی او بيان د پنځمې واقعي کيږی او تعبير ترې په ﴿اَلَمْ تَرَ﴾ او شو د پاره د استعجاب او مراد په ﴿اَلَّذِيْنَ يَدْلُوْا﴾ سره مشرکين مکه دی. ﴿يَضْمَتَ اللّٰهُ﴾ (کفر) با مضاف دې مقدر دې (ای شکر نعمت الله و وضعوا موضعه کفرا) او یا نفس نعمت تبدیل په نفس کفر سره مراد ده او مراد د نعمت الله نه بعثت د حضور ﷺ دې په ټولو نعمتونو کښ یوئې نعمت د حضور ﷺ بعثت دې او دا نعمت د ټول کائنات دپاره عمومی او د قریش او د مشرکینو د مکې دپاره خصوصی دې چه رحمة اللعالمین ﷺ د دوی د قوم او د خاندان نه مبعوث شو، څه رنگه چه یو لیډر یو مشر د قوم دپاره باعث د فخر وی دغه شان د دوی د پاره په خصوصی توګه او د ټولو مسلمانانو د پاره په عمومی توګه حضور ﷺ باعث د فخر وو او دې، حضرت ابوهریره ؓ فرمائی چه حضور ﷺ ارشاد افرمائیل چه : والذی نفس محمد بیده لیتاین علی احدکم یوم و لا یرائی ثم لان یرائی احب الیه من اهله و ماله و معهم (رواه مسلم) نو د دومره لوئې نعمت کفار مکه ؤ قدر اونه کړو بلکه په کفر سره ئې بدل کړو ﴿قَوْمَهُمْ﴾ مراد ترې اتباع دی ﴿مَدَارَ الْاَبْوَابِ﴾ بوار هلاکت ته وئیلې کيږی دلته ترې نه مراد جهنم دې ﴿جَهَنَّمَ﴾

بَصَلَتْهُمْ ﴿١﴾ دا بيان د بوار دې. ﴿وَجَعَلُوا﴾ د اعطف دې په (أَحْلَوْا) باندې او تفسير دې دپاره د (كفراً) يعنى الم تر الى الذين بدلوا نعمت الله كفراً جعلوا الله انداد - الخ ﴿قُلْ تَسْمَعُوا﴾ امر دپاره د تهديد دې او صاحب د مدارك فرماني چه تمتع ونيلې كيږي ان يقضى العبد ما استطاع من شهوته يعنى انسان د خپل وس مطابق خپل ټول شهوات پوره كړي په دې كېن اشاره ده دې خبرې ته چه دوى دپاره صرف د دنيا زندگي ده او د هغې عيش او عشرت دې فقط ﴿قُلْ لِّمَآوَى﴾ په دې آيت كېن دوه امور دفعيه د عذاب ذكر كيږي چه په هغې كېن يو امر مصلح دې چه اقامت د صلوة او انفاق دې او نسبت د عباد، الله رب العزت خپل خان ته او كړو دپاره تكريم او تشريف، ﴿يُقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ په اصل كېن (ليقيموا) يعنى امر غائب بلام وو په قرينه د قل امر سره ځكه چه د يو امر دوجې نه د بل امر نه لام حذف كيږي شى ﴿وَوُفُّوا﴾ انفاق نه هر قسمه انفاق مراد دې كه انفاق وجوبى وى لكه زكوة شو يا انفاق نفلى وى لكه نفلى صدقه شوه ﴿سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾ په صدقه كېن پټ والې بهتر دې خو كله كله ترغيب للغير د وجې نه علانية هم افضله وى او يا د (سراً) نه صدقه نغليه مراد ده او د (علانية) نه صدقات واجبه ﴿يَوْمَ لَا يَنفَعُ وِثْرَةٌ وَلَا يَخْلُفُ غُلٌّ﴾ نفى د خلت په حق د كافر كېن ده لكه چه تفصيل په سورة بقره كېن ﴿وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفِيعَةٌ﴾ كېن تير شوې دې.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَالْزَّوْجَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ

الله تعالى هغه ذات دې^١ چه پيدا كړى ئ دى آسمانونه او ځمكه او را وروى د آسمان د طرف نه اوبه پس راوباسى

بِهِ مِنَ الْقَمَرِ رِزْقًا لَّكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ

پدې سره د ميوؤ نه چه رزق دې ستاسو دپاره او پكار ئ لگولى دى ستاسو دپاره كشتن چه چليرى په درياب كېن

بِأَمْرِهِ ، وَسَخَّرَ لَكُمُ الْكَهْلَ ۝ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

په حكم د الله تعالى سره او په كار ئ لگولى دى ستاسو لپاره نهرونه . او په كار ئ لگولى دى ستاسو دپاره نمر او سپوږمې

كَأَيُّهَا وَتَسَخَّرَ لَكُمْ الْهَيْلَ وَالتَّهَارَ ۝ وَاتَّكُم مِّنْ كُلِّ مَا

چه برابر روان دی، او په کار ئی لگولی دی ستاسو لپاره شپه او ورځ او درکړي دی داسو نه بعضی د هر مغه جزو نه

سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا ۚ

چه تاسو ئی سوال کړې وؤ ، اوکه چرته شمارئ تاسو نعمتونه د الله تعالی نو نشئ شمار پوره کولی

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَقَلُومٌ كَفَّارٌ ۝

بیشکه انسان خامخا ډیر ظلم کونکې ناشکری کونکې دي

﴿اِنَّ اَلَّذِي﴾ دا دریم دلیل عقلی تفصیلی ذکر کیری چه مشتمل دي په علوی، جوی، سفلی په ټولو باندې ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ اَلْفَلَکَ﴾ ، (وسخر لکم البحر) ئی اونه وئیل ځکه چه په عامه توگه د سیندونونه په کشتو کښ تلل راتلل، او د سامانونو اوړلو او راوړلو فاندې ډیرې حاصلیری، نو ځکه ئی د (فلک) ذکر اوکړو، او په نهرونو کښ د ځکلو اوبو او د زراعت فائده ډیر اخستې کیری ددې وجې نه د ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ اَلْاَنْهَارَ﴾ ذکر اوکړې شو، ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ اَلشَّمْسَ﴾ د تسخیر معنی ده په کار باندې لگول او لام په دې ټولو مواضعو کښ د پاره د انتفاع دي او مقصد دا دي چه دا ټول څیزونه ستا سو پکار کښ لگولې شوې دي شیخ سعدی رحمته الله علیه فرمائی چه :

اېر وادومه و خورشید و فلک درکانه

تا توالی بکف آری و به غفلت نه خوری

همه از بحر تو سرگشته و فرمانبردار

شرط انصاف نه باشد که تو فرمان نبری

بعض اهل بدعو دا آیت به دې ځانې کښ د غلط مقصد د پاره بیان کړې دي، هغوی وائی چه لام په دې ټولو ځایونو کښ دپاره د اختصاص دي، او د تسخیر معنی ده تابع کول، او ضمیر د خطاب عبارة دي د حضرت قطب الاقطاب شیخ عبدالقادر جیلانی رحمته الله علیه نه او مقصد دا دي چه دا ټول څیزونه د حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی رحمته الله علیه تابع دي او هغه ته قوه تصرفه د خدائې والا حاصل دي، لکه په قصیده حدائق بخشش کښ په قافیه یاء کښ او دغه شان په قافیه را کښ موجود دی لیکن د دوی استدلال په یو څو وجوهو سره باطل دي اولاً ټولو

مفسرينو تصريح کړې ده چه لام په دې ټولو مواضعو کېږ د پاره د انتفاع دې قانیا (لکم) ضمير جمع ده تخصیص ئې په شیخ عبد القادر جیلانی رحمته الله علیه پورې بلا دلیل دې قانیا د قرآنی نصوصر نه معلومه ده چه دا قوة الله رب العزت بل چا ته نه دې ورکړې بلکه دا ټول څیزونه د الله تعالی د حکم تابع دی لکه په سورة النحل کېږ دې ﴿وَسَحَّرَ لَكُمْ الْيَلَّ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَاللَّيْلُ مَسْكُورَةٌ بِأَمْرِهِ﴾ نو دا ټول د الله تعالی د حکم تابع دی ﴿وَاللَّيْلُ﴾ متواتر په خپل حرکت باندې جاری دی بغیر څه د اسبابو نه ﴿وَمَا سَأَلْتُهُ﴾ من تبعیضیه دې او مراد د سوال نه عام دې که په لسان القال سره وی او که په لسان الحال سره وی چه هغه احتیاج دې ﴿وَلَا تَعْمَدُوا يَمَنَتَ اللَّهِ لَا تَحْشَوْهُمْ﴾ ځکه چه زمانه د نفس هغه متناهی ده او نعمتونه د الله تعالی غیر متناهی دی نو د غیر متناهی څیزونو شمار په زمانه متناهی کېږي شی کیدلې، اشکال واریدیرې چه نعمتونه د الله تعالی په خارج کېږ موجود دی او کم شی چه په خارج کېږ موجود وی نو هغه معروض للعدد وی نو نعمتونه د الله تعالی هم معروض للعدد شو نو څنگه پرې حکم د عدم متناهی اولگیدلو؟ نویو جواب د دې د اپاره دا دې چه غیر متناهی په معنی د لا تقف عند حد سره دې او مطلب د (لا تحشوها) دا دې چه تاسو ئې طاقت د شمار نه لرئ ځکه چه ددې انعاماتو د پاره علل، اسباب او مقدمات دومره ډیر دی چه د هغې شمار د انسان د پاره مشکل دې او که په نفس الامر کېږ معروض للعدد او متناهی وی نو څه نقصان په کېږ نشته دې، دویم جواب دا دې چه مراد د عدم متناهی نه بالفعل عدم تناهی مراد دې خو انعامات په دوه قسمه دی یو وجودی او بل عدمی، وجودی خو هغه دی چه هغه په خارج کېږ موجود وی عدمی مقصد دای چه د وجودی انعاماتو د موانعو او نعمتونو عدم والې او نیشتوالې او داهم په حقیقت کېږ انعام دې او هغه موانع خو ډیر زیات دی نو د هر نعمت د وجود سره بې شماره نعمتونه سلبیه دی او هر نعمت وجودی مستلزم دې بې شماره نعمتونو لره او بیا نعمتونه سلبیه چه هغه غیر متناهی وی اولی دی په نسبت سره وجودی نه ځکه چه په وجود کېږ جلب منفعت دې او په سلبی کېږ دفع دمضرت وی او دفع د مضرت اولی ده په نسبت سره جلب منفعت ته نو د دې وجې نه او فرمائیل چه ﴿لَا تَحْشَوْهُمْ﴾

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَتَرْبِيَ أَنْ تَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ۝

او کله چه وه وبل ابراهیم ^۱ ای ربه حما وگرزوی دا بنار د امن والا اوسانی ما او اولاد حما د عبادت کونو د بنو نه

رَبِّ إِنَّهُمْ أَهْلَكُنْ كَوْدِرًا مِّنَ النَّاسِ ۚ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي ۚ

ای ربه حما ^۱ بیشکه عبادت د بتانو گمراه کړیدی دیرو خلقو لره ، پس چا چه تابعداری وکړه حما بس بیشکه هغه حما نه دی

وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي

او چا چه نافرمانی وکړه حما پس بیشه ته ببښونکې رحم کونکې یی ای ربه زمونږ بیشکه ما اوسولی دی بعضی د اولاد خپل نه

بُيُوتٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا

په هغه کنده بې فصله کښ پخوا د هغه کورستا کښ چه عزت والا دې ، ای ربه زمونږ ^۱ لپاره د دې چه پابندی وکړی

الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرِ

د مونږ پس وگرزوه ته زړونه د بعضی خلقو چه مائل شی په طرف د دوی او رزق ورکړې دوی ته د مختلف قسم میو نه

لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ۝ رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ ۚ

لپاره د دې چه دوی شکر وکړی ستا ای ربه زمونږ بیشکه ته خبردار یی په هغه چه مونږ ئی پټوو او په هغه چه مونږ ئی ښکاره کوو

وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ۝

او نه پټیږی په الله تعالی باندې هیڅ شی په زمکه کښ او نه په آسمان کښ

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ﴾ دا دویم دلیل نقلی تفصیلی دې ، د حضرت ابراهیم عليه السلام نه ، الله تعالی

فرمائی چه گورئ حضرت ابراهیم عليه السلام تاسو ټولو ته مسلم شخصیت دې ، د عربو نیکه دې او د

اهل کتابو هم جد امجد دې هغه هم د خپل اولاد دپاره د توحید دعا کړې وه او اوله خبره ئې د

توحید کړې وه چه واجبنی و بڼی ان نعد الاصلام ﴿هَذَا الْبَلَدَ﴾ په سورة البقرة کښ بغیر

معرف باللام ذکر دې (هذا بلداً) نو هغه دعا په هغه وخت کښ وه چه کله مکه معظمه ښار نه

و و جوړ شوي، او دا دعا په هغه وخت کښ ده چه کله مکه مکرمه ښار جوړ شوې وو، صاحب روح المعانی يو قانون ذکر کړې دې چه د «جعل» دپاره يو مفعول معرف اوبل منکر راشي نو ضروری نه ده چه دا معرف دې اول مجعول شوې وی بلکه په دې کښ اشاره وی د مفعول منکر «مفعول ثانی» مقصودیت اهتمام بالشان ته او که دواړه منکر وی نو بیا د دواړو مقصودیت ن په کښ اشاره وی لکه عرب وائی اجعل هذا الخاتم حسنا په دې کښ مقصود بالذات حسن دې او د خاتم مجعولیت بالفعل ضروری نه دې او په اجعل خاتما حسنا کښ دواړه مقصود دی

﴿وَأَجْتَنِبُ قَوْلَهُ﴾ اگر چه د حضرت ابراهيم عليه السلام نه د اصنامو عبادت متصور نه وو خو بیا هم سوال د خان دپاره یا تواضعا کوی او یا د تثبیت او د دوام دپاره کوی ای ثبتا و ادما علی اجتناب عبادتها او د بڼې نه مراد ابناء صلیبی دی چه هغه په هغه وخت کې موجود وو تر قیامت پورې اولاد ترې نه مراد نه دی ﴿رَبِّ اِنَّهُمْ اَسْلَمْنَ﴾ اصنام ته نسبت د اضلال تسبیبا دې ﴿فَن يَّعْبُدُ فُلَانَهُ مِنِّي﴾ یعنی هغوی به زما یوه حصه وی د ډیر زیات اختصاص دپاره ئې هغوی د خپل وجود یوه حصه شمار کړه ﴿وَمَنْ عَصَانِي فَلَا تَكُ﴾ مراد د عصیان نه یا ما دون الشریک دې او یا ترې نه مراد شریک دې خو د مغفرت او رحمت سوال بعد التوبة دې او یا د حضرت ابراهيم عليه السلام د شریک د پاره رحمت او مغفرت غوختل قبل العلم وو ﴿رَبَّنَا اِنِّیْ اَسْکُتُ﴾ حضرت ابراهيم عليه السلام حضرت هاجره عليها السلام نه سوه (۹۰۰) میله لرې د الله تعالی په حکم سره بوتله او هلته ئې کینوله او ورسره یو ماشوم بچې حضرت اسمعیل عليه السلام وو او د خوراک دپاره ئې لگ غوندې سامان ورله ورکړو، او په خوشې صحرا کښ ئې یواځې پریخودله او څه قسمه تسلی ورکول اجازت هم نه وو حضرت هاجره عليها السلام څو ځله تپوس اوکړو چه په دې خوشې بیابان کښ مونږ چا ته پریرېدې خو حضرت ابراهيم عليه السلام ته د جواب ورکولو اجازت هم نه وو، آخر حضرت هاجره عليها السلام تپوس اوکړو چه د الله تعالی حکم دې نو صرف دومره ئې اوفرمائیل چه آو د الله تعالی حکم دې، حضرت هاجره عليها السلام اوفرمائیل چه اذا لا یضیعنا الله حضرت ابراهيم عليه السلام چه کله پناه خانې ته راوړسیدلو چه چا نه لیدو نو دا دعا ئې اوکړه چه ﴿رَبَّنَا اِنِّیْ اَسْکُتُ﴾ - الخ ﴿عِنْدَ رَبِّكَ﴾

الْعَمْرُ ﴿په دې کښ اشاره ده چه خانه کعبه د ډیر قدیم وخت نه موجوده ده﴾ ﴿لِقَائِیْمُوا الصَّلَاةَ﴾ په دې کښ اشاره ده چه خانه کعبه بلکه هر دینی مرکز قیام دپاره د اقامت د صلوة او د

نوحید وی ﴿فَتَجَمَّلَ آفِئَةً يَبُوءُ الْاَنَاسُ﴾ من د پاره د تبعیض دې او که چرته م... میضیه ئی نه وې راوړې نوځانه کعبه اومکه معظمه کښ به د خلقو ازدحام د وجې نه څه ځانې هم نه ووو ﴿وَرَاوَدْنَاهُمْ مِنْ الْفُرَاتِ﴾ یعنی هر قسمة میوه دوی ته ورکړه او دا ټولې دعاگانې د اهل مکه په حق کښ قبولې شوې دی

فانده مکه معظمه د ټول انسانیت د پاره عموما او د مسلمانانو د پاره خصوصا مرکزیت حیثیت لری، او د مرکزیت د حصول دپاره د هغه ځانې اقتصادیات بنیادی حیثیت لری او کوم قوم چه اقتصادی لحاظ سره کمزورې وی نوهغه ته مرکزیت نه ملاویدلې نو د اقتصادیاتو د پاره ضروری ده چه په هغه ځانې کښ تجارت وغیره وی، او افراد هم وی، او دا دواړه موقوف دی په امن باندې چه امن وی نو هلته خلق هم ځی او کاروبار او اقتصادیات هم صحیح وی، د دې وجې نه حضرت ابراهیم ؑ ددې ښار په باره کښ دغه درې دعاگانې اوغوښتلې، او باقی دعاگانې د اهل بلد دپاره اوغوختلې ﴿رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ﴾ په دې کښ اثبات دې د توسل په دعا کښ په صفاتو د الله تعالی سره ﴿وَمَا يَخْفَىٰ عَلَیَّ اَللّٰهُ﴾ دا قول هم یاد حضرت ابراهیم ؑ او یا دا قول د الله تعالی دې دپاره د تنسی د حضرت ابراهیم ؑ دعا.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ وَهَبَ لِيْ عَلَى الْكِبَرِ
نول صفتونه (د الوهیت) خاص دی په الله تعالی پورې چه هغه ذات چه راښلې ئی دې ما ته سره د بودا والی څما نه
اِسْمِعِلْ وَاَسْمَعْ ۚ اِنَّ رَبِّيْ لَسَمِيعُ الدُّعَاۗءِ ۝ رَبِّ اجْعَلْنِيْ مُقِيمَ الصَّلَاةِ
اسماعیل او اسحاق ، بیشکه رب څما خامخا قبلونکې د دعا دې . اې ربه څما وگرځوې ما پابندې کونکې د مانځه
وَمِنْ ذُرِّيَّتِيْ ۚ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاۗءِ ۝ رَبَّنَا اغْفِرْ لِيْ وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ
او د اولاد څما نه ، اې ربه زمونږ او قبوله کړې دعا زما . اې ربه زمونږ اوبځې ته ما لره او مور پلار څما لره او ټولو مؤمنانو لره
يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ۝ وَلَا تَحْسَبَنَّ لِلّٰهِ غَاوِلًا ۚ عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُوْنَ ۚ
په کومه ورځ چه اوږدېږي خلق حساب ته . او هرگز گمان مه کوه ته ^{۱۱} په الله تعالی باندې غافل د هغه عملونو نه چه ظالمان ئی کوی .

إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْغَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿١٠﴾ مَهْطَعِينَ

بسکه مهلت ورکوی دوی ته هغه ورځې ته چه خلاصې به پاتې وی په هغې کېن سترگې منډې وړونکې به وی

مُقِنِّي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ ۖ وَأَقْبَضَهُمْ هَوَاءٌ ﴿١١﴾

اوچت نیوونکې به وی سرونو خپل لړه نه به واپس کیږی دوی ته سترگې د دوی او زړونه د دوی به خالی وی «د عقل نه»

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّى عَلَى الْكَرِيمِ﴾ (علی) په معنی د (مع) سر دې ای مع کړ منی حضرت اسماعیل عليه السلام مشر وو چه کله حضرت ابراهیم عليه السلام عمر یو کم سل کاله وو نو دې پیدا شو او حضرت اسحاق عليه السلام کشر وو په هغه وخت پیدا شوې وو چه کله د حضرت ابراهیم عليه السلام عمر ۱۱۲ کاله وو ﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ﴾ پلار دپاره دعا مغفرت نو دا یا په معنی د هدایت سره دې او یا سوال د مغفرت دوالدینو دپاره بشرط الایمان دې یا د وجې د طمع الایمان دې چه حضرت ابراهیم عليه السلام د خپل پلار د ایمان په طمع وو او علم ورته نه وو او چه کله علم ورته اوشو نو بیا ئې پریځو لکه الله تعالی فرمائی ﴿قَلَّمَ بَيْنَ كُفْرِكَ أَكْثَمَ مَدَدٍ يَوْمَ تَرَاهُ يَنْتَه﴾ او بعض فرمائی چه والدینو ته مراد حضرت آدم عليه السلام او حوا علیها السلام دی ﴿يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ﴾ د قیام نسبت حساب ته کول یا مجاز مرسل او استعاره ده لکه (قامت الحرب) شو یا حذف د فاعل سره دې ای یوم یقوم الناس للحساب، تخصیص د یوم الحساب د دې وجې نه دې چه فائده د مغفرت هغه ظاهریری د حساب په ورځ، خطیب شربینی رحمته الله فرمائی والله تعالی لا یرد دعاء خلیلہ علیه السلام و فیہ بشارۃ عظیمة للمؤمنین بالمغفرة فנסأل الله تعالی ان یغفر لنا ولوالدینا وللمسائخنا ولاحبابنا (امین ثم امین).

﴿وَلَا تَحْزَنْكَ اللَّهُ﴾ دا بیان دې د واقعی شپې مې او تخويف اخروی او دنیوی ذکر نیږی ﴿عَفْلاً﴾ یعنی پریخودونکې ای یرتک عقاوم للطفه و کرمه او خطاب نبی عليه السلام دپاره دتشبیه او د دوام دې ﴿تَشْغَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾ تشخص د شخص نه دې او شخوص و نیلې کیږی د هیبت د وجې نه سترگې وازې پاتې کیدل، کله چه سرې دیر او ویریری نو سترگې وازې پاتې شی او هغه خوف والا ځانې ته گوري ﴿لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ﴾ یعنی د دوی سترگې به دوی ته نه

راگر خی، یعنی بانره به نه شی بنکته کولی، دا کتایه ده دستخت هیبت او خوف نه خکه چه په وخت د خوف کښ خان ته خوک نه گوری بلکه د بیرې والا خیز ته گوری. ﴿وَأَقْبَدْتُمْ مُوَادَّ﴾ هوا معنی ده خالی، نو خالی به وی یا د عقل نه او یا د خیر نه

وَالَّذِينَ النَّاسُ يَوْمَهُمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا

او وه ویره خلق د هغې ورځې نه چه را بشی دوی ته عذاب پس وای به هغه کسان چه ظلم ئی کړې دې ای زه مونږ

اِحْزَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ ۖ نَجِبٌ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرُّسُلَ ۖ

مهلث را کړه مونږ ته یوې نیتې قریبې پورې، قبول به کړو مونږ دعوت ستا او اتباع به وکړو مونږ د رسولانو

أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ قَبْلِ مَا لَكُم مِّنْ زَوَالٍ ۚ وَسَكَنتُمْ

ایا نه وئ تاسو چه قسمونه به مو کول مخکې (د نن نه) چه نښته ستاسو دپاره څه فناء او اوسیدلی وئ تاسو

فِي مَسْكِنٍ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ

په ځایونو د اوسیدلو د هغه کسانو کښ چه ظلم ئی کړې وؤ په خپلو نفسونو باندې او څرگند شوې وه دا خبره تاسو ته

كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَهَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ ۚ وَقَدْ مَكَرُوا

چه څنگه کار کړې وؤ مونږ دهغوئ سره اوبیان کړې وؤ مونږ ستاسو لپاره مثالونه. اوبیشکه مکر کړې وؤ دهغوئ

مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ ۖ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِيَتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ۚ فَلَا تَحْسَبَنَّ

پوره مکر خپل او الله تعالی سره ده سزا د مکر د دوی اونه وؤ مکر د دوی چه زاتل شی د وجه دهغې نه غرونه پس هرگز گمان مه کو، نه

لِلَّهِ مُخَلِّفٌ وَعِندَهُ رُسُلُهُ ۖ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ۚ

په الله تعالی باندې خلاف کوونکې د وعدي خپلې د رسولانو خپلو سره، بیشکه الله تعالی زور اوړې، خاوند د بدلې اغستو دې

﴿وَالَّذِينَ النَّاسُ يَوْمَهُمُ الْعَذَابُ﴾ دا تخويف دنیوی ذکر کیری ﴿يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ﴾ د دې ورځې نه مراد دنیا کښ د عذاب ورځ ده، چه په دې دنیا کښ به ورله عذاب الله تعالی ورکړی، او یا د مرگ په هغه وخت کښ عذاب مراد دې چه کله فرشتې او گوری او هغو ترې نه ډیر په سختی او عذاب سره روح اخلی نو دوی به اوواښی چه ﴿اَحْزَنًا اِلَّا اَجَلَ اَبْسَلُ مِمَّ﴾ نو په دې اعتبار سره

معنی د (اخرنا) اَمَهْلُنَا ده یعنی مونږ ته مهلت راکړه، او یا ترې نه مراد د قیامت د ورځې عذاب دې نو (اخرنا) بیا په معنی د (اِزْجِنَا) سره دې یعنی مونږه واپس کړه ﴿يُجِبْ دَعْوَتَكَ﴾ ستادعوت به قبول کړو مقصد دا دې چه ستا دین طرفته چه کوم دعوت راکړې شوې وؤ هغه به قبول کړو. ای دعوة اليک و الی توحیدک ﴿اَوَلَمْ نَكُتُبُوا اَنْتُمْ﴾ دا به توییخا ورنه اووئیلې شی یعنی تاسو مهلت غواړئ تاسو خو قسمونه کول چه فناء کیدل نشته دې. او دا قسمونه یا په لسان القال سره وو چه په ژبه باندې به قسمونه خوړل او عقیده ئې داده چه مونږ به په اجتماعی توگه نه ختمیږو، او یا په لسان الحال سره وو چه غټ غټ اُمیدونه به ئی ساتل په دنیا کښ مستغرق وو او آخرت ته ئی څه قسمه دهیان نه وو ﴿وَسَكَّنتُمْ فِي﴾ دا زجر دې د مشرکینو دپاره چه د ایمان نه راوړلو د پاره ستاسو هیڅ عذر هم باقی نه دې ځکه چه د تصدیق یقینی د حصول دپاره څومره اسباب د علم پکار دی هغه ټول تاسو ته حاصل وو ﴿فِي مَسَكِنٍ اَلَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ یعنی تاسو هم په هغه علاکو کښ آباد وئ چه ستاسو نه مخکښ نور معاندین پکښ اوسیدلی وؤ او د هغوی د هلاکت او بربادئ احوال تاسوته معلوم شوی وؤ لیکن بیا هم تاسو عبرت ترینه نه وؤ اخستی، ﴿وَقَدْ مَكَّرُوا مَكْرَهُمْ﴾ (مکرهم) مفعول مطلق دې د (مکروا) دپاره، راوړې شی د پاره د بیان الکمال او د مبالغې یعنی دوی د اسلام خلاف پوره مکر استعمال کړو ﴿وَلِنْ كَانَتْ مَكْرُهُمْ لِئَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ﴾ ان (۱) یا نافیه دې ۱- او د (الْجِبَالُ) نه مراد شرائع دی چه هغه د غرونو په شانتې مضبوط دی او یا جبال په خپل معنی سره دې مقصد دادې چه د دوی مکر کمزورې دې شرائع چه د جبال په شانتې مضبوط دی هغه د خپل ځانې نه نشی زائله کولې یا غرونه د خپل ځانې نه نشی زائله کولې، (۲) او یا ان مخفف عن المثقله دې او ددې اسم ضمیر شان هغه مقدر دې او ﴿لِئَزُولَ﴾ کښ لام مفتوح دې او د دوی د مکر قوت ته په کښ اشاره ده او د الجبال نه مراد غرونه دی او مقصد

۱ - ان نافیه په قرآن کښ په پنځو مواضعو کښ ذکر شوې دې یو دا دې دویم په سورة یونس کښ لان کتا ل شک الخ دریم په سورة الانبیاء کښ لو اولدا ان نغذ لهما لا تلخذنه من لدنا ان کتا لاعلین څلورم په سورة زخرف کښ (هل ان کان للرحمن ولدا) او پنځم په سورة الاحقاف کښ (ولقد مکهم لهما ان مککم له) (قرطبی).

دا دې چه د دوی مکر بیشکه ډیر لوڼې دې چه غرونه ورسره هم زائله کیږی خو د دین او شرانغ ورسره نه شی زائله کیدې، (۳) او یا دا ان وصلیه دې او مراد د جبال نه غرونه دی نو په دې کښ به هم د دوی د مکر قوت اشاره شی مقصد دا دې چه دوی مکر اگر چه ډیر لوڼې دې چه غرونه ورسره هم زائله کیږی خو شرانغ ورسره نه شی زائله کیدې یعنی دنیوی نقصان خو کوی خو دین ته څه نقصان نه شی رسولې ﴿فَلَا تَحْزَنْ أَلَهٗ﴾ تسلی ورکولې کیږی پیغمبر ﷺ ته ﴿تَخَلَّفَ وَعَلَوْهُ﴾ چه هغه وعده دنصرت ده.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا
به داسې ورځ چه بدله به کړې شی دا ځمکه د دینه په بلې ځمکې سره او آسمانونه هم او میدان کښ به جمع شی تول
لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ۝ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ۝
الله تعالی ته چه یو دې ، ډیر زور آور دې او وینې به ته مجرمان په دغه ورځ چه یو ځای به تړلې شوی وی په زنځیرونو کښ
تَرَابِلَهُمْ مِّنْ قِطْرَانٍ وَتَفْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ ۝ لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ
فمیسونه د دوی به د راتږوبه وی او پتوی به مخونه د دوی اور لپاره د دې چه بدله ورکړی الله تعالی هر نفس ته
مَا كَسَبَتْ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝ هَذَا بَلَدٌ لِلنَّاسِ
بدله دهغه عملونه چه هغه کسب کړې دې ، بیشکه الله تعالی زر حساب کونکې دې دا قرآن رسول دی ^{۱۱} خلقو ته
وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ
او لپاره د دې چه وه یرولې شی بدې سره خلق او لپاره د دې چه پوهه شی خلق چه بیشکه صرف الله تعالی مبعود دې
وَاحِدٌ وَلِيُنذَرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ ۝
چه تن تنها دې ، او لپاره د دې چه نصیحت واخلی خاوندان د عقل

﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ﴾ تبدیل د زمکې یا ذاتی دې چه دا زمکه به بلې زمکې سره بدله شی لکه په حدیث د مسلم شریف کښ دی عن عائشة رضی الله عنها قالت سئل رسول الله عن قوله يوم تبدل ۱ - بیان د دعوی په طور د ثمری او خلاصی د سورت.

الارض غير الارض والسموات فابن يكون الناس يومئذ؟ قال على الصراط او يا د تبديلى نه مراد تبديلى وصفى ده، او تبديلى وصفى مقصد دا دې چه زمكه به هم دغه وى خو په كښ به دغه غرونه، نهرونه، سمندرونه لوړې ژورې به په كښ نه وى لكه الله رب العزت فرماني چه (قاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَا امْتًا) ، ﴿ثُمَّ يَخْتَلِفُ﴾ يعنى دوى به يو بل سره تړلې شوې وى، او يا به د شيطان سره تړلې شوې وى لكه په بل خاتې كښ الله تعالى فرماني چه ﴿وَاللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوْذُ بِكَ مِنَ الْفُتُوْرِ وَرُجَّتْ﴾ نومؤمنين به د حورالعين سره جوړه كړې شى او دوى به د شيطانانو سره، او يا مقصد دا دې چه لاسونه به نې د خپو سره او تړلې شى ﴿سَرَابِطُهُمْ مِّنْ قَطِرَانٍ﴾ قطران رانزړو ته ونيلى كيږي د رانزړو اور ډير سخت گرم وى او ډير زر اور اخلى او دغه شانتې بدبودار هم ډير زيات وى او لوگى نې هم ډير سخت تور وى نو ددې وجې نه رانزړه به ددوى په بدن باندې او مخلې شى او جهنم ته به او غورخولې شى (اعاذنا الله منها) ^(۱) ﴿يَجْرَىٰ اللَّهُ﴾ دا متعلق دې په (برزوا) پورې ﴿هَذَا بَلَدٌ﴾ دا په اخر كښ دعوى د سورة بطور د خلاصې او شمېر ذكر كيږي، او تعلق د دې د ابتداء د سورت سره دې او په (هذا) سره اشاره ده قرآن مجيد ته چه په ابتداء د سورة كښ ذكر شوې دې چه ﴿كَتَبْنَا إِلَيْكَ لِقَائَكَ وَفَجَّحْنَا النَّاسَ﴾ دې او په دې كښ اشاره ده څلورو فوائدو او مقاصدو د قرآن ته اول دا چه دا قرآن تبليغ دې د انسانانو دپاره د الله تعالى د احكاماتو يعنى د الله تعالى احكامات انسانانو ته رسولنكې دې هوم دا چه په دې سره انذار كولې شى د عذاب د الله تعالى نه هوم دا چه په دې سره علم د توحيد حاصلېږي څلورم دا چه اولو الالباب او عقل والو دپاره نصيحت دې .

سورة ابراهيم ختم شو

قد فرغت من تكملة سورة ابراهيم التي شرعتها من (مَنْ خَافَ وَعَدِ) والحمد لله رب العلمين، قد فرغت من هذا التفسير بحمد الله و بمئة ٧ هجدي الاولى بعد الف و مائة اربع و احدى ثلاثين من هجرة النبوي ﷺ، اللهم اجعل لوالدنا المحرم الشفيق المشفق ولنا عظاما والرا من دعوة ابراهيم عليه الصلوة والسلام المستجاب واربع درجاته في عليين واجعل رفاقه مع البين والصلين والشهداء والصلين، والرضى علينا فيوضاته واسلك بنا مسلك كراماته ولا تحرمنا من بركاته واجعله لنا شفيعا و فرطا في الآخرة كما جعله شفيقا لنا في الدنيا و ابرد صلواتنا بلفاننا معه في جنة الفردوس، ربنا امنا بك و بما انزلت واتبعنا الرسول فاكبتنا مع الشهادين ربنا تؤمن بك و برسولك و بكتبك و بلفانك، اللهم اجرنا من النار و ادخلنا الجنة مع الابرار امين ثم امين يا رب العلمين .

۱- د قطران ترجمه ، ځنگړ هم كړې شويده چه د هغې اور ډير تيز وى او زر لگى .

رتوبه	سورة الحجر مكية	آيتونه
۶	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	۹۹
خاص په نوم د الله سره چه بيحده مهربان او ډير رحم كوونكې دې شروع كوم		

رقمها حسب التسلسل (۱۵) وحسب النزول (۵۴)

سورة الحجر مكى سورة دې په ترتيب قرآن كښ پنځلسم (۱۵) او په ترتيب نزولى كښ څلور پنځوسم (۵۴) نمبر سورة دې ، د سورة الانعام نه مخكښ او په سورة يوسف پسې نازل شوې دې او زمانه د نزول ئې دور اخير د مكې معظمې دې .

وېط : ربط اسمى د سورة ابراهيم سره دا دې چه په سورة ابراهيم كښ په دلائلو او په بيان د وقائعو سره مسئله د توحيد بيان شوه نو په سورة الحجر كښ حكم وركولې كيږي چه دا مسئله اومنى كښ ستاسو انجام به هم د اصحاب الحجر په شانتې وى ، او بيا به ښپيमानه يئ خو وخت به درنه تير شوې وى .

وېط مضمونى : د سورة ابراهيم سره دا دې چه (۱) په سورة ابراهيم كښ د وقائعو په بيان سره يره ول اوشو او په سورة الحجر كښ دهغې نمونې ذكر كيږي ، (۲) دغه شان د سورة ابراهيم په آخر كښ تخويف ذكر شوې وؤ نو د سورة الحجر په ابتداء كښ هم تخويف ذكر كيږي ، (۳) همدغه شان په سورة ابراهيم كښ بيان د وقائعو اوشو نو اوس په سورة الحجر كښ ورته اعلان كيږي چه د ايمان راوړلو وخت اوس دې ، (۴) او دغه شانتې په سورة ابراهيم كښ حكمت او فوائد د قرآن ذكر شو او په سورة الحجر كښ صداقت د قرآن ذكر كيږي .

مضامين : مختصره خلاصه د مضامينو داده چه پدې سورة كښ اولاً تمهيد مع الدعوى ذكر كيږي ، بيا په توحيد باندې دوه دليلونه عقليه ذكر كيږي چه يو تفصيلى او بل اجمالى دې . پنځه نمونې د تخويف دنيوى ذكر كيږي ، درې د أمم سابقونه ، او دوه د مشركين مکه نه ، اونه پكښ حضور ﷺ ته تسليماني ذكر كيږي او په مينځ كښ پكښ څه زجرونه ، تخويفونه ، شكوي او جواب شكوي ذكر كيږي .

او تفصیل نی دادی چه به آیت نمبر اول ﴿الر﴾ کتب تمهید مع الترغیب دی. به آیت نمبر (۲) ﴿رُبَّمَا﴾ کتب دعوی د سورت، تخویف ذکر کیبری، به آیت نمبر (۳) ﴿ذَرْتُمْ﴾ کتب زجر ذکر کیبری. به آیت نمبر (۴-۵) ﴿وَمَا أَفْلَحْنَا﴾ الی ﴿وَمَا يَسْتَفْزِرُونَ﴾ پورې بیا تخویف ذکر کیبری. به آیت نمبر (۶-۷) ﴿وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي﴾ تر ﴿إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ﴾ پورې شکوه ذکر کیبری. به آیت نمبر (۸) ﴿مَا نَزَّلَ الْمَلَكُ﴾ کتب جواب شکوه مع الزجر ذکر کیبری، به آیت نمبر (۹) ﴿إِنَّا فَتَنُ﴾ ترغیب الی القرآن او تمهید لپاره د تخویف دنیوی ذکر کیبری، به آیت نمبر (۱۰-۱۳) پورې ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا﴾ تر ﴿سُوءَ الْأَوَّلِينَ﴾ پورې تخویف دنیوی د استهزاء کوونکو لپاره ذکر کیبری. به آیت نمبر (۱۴-۱۵) ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا﴾ کتب زجر ذکر کیبری چه متعلق دې په شکوی پورې، بیا به آیت نمبر (۱۶) ﴿وَلَقَدْ جَعَلْنَا﴾ تر آیت نمبر (۲۷) ﴿مِنْ تِلْكَ الْأَمْثِلِ﴾ پورې اول دلیل عقلی تفصیلی ذکر کیبری، به آیت نمبر (۲۸- تا - ۴۲) ﴿وَلَاذَّكَ وَذَكَّ﴾ تر ﴿إِلَّا مَنْ أَمَنَّكَ مِنَ الْعَذَابِ﴾ پورې قصه د حضرت آدم علیه السلام او ابلیس لعین ذکر کیبری لپاره د تخویف او متعلقه ده په دعوی د سورة پورې، به آیت نمبر (۴۳- ۴۴) ﴿وَلَنْ جَهَنَّمَ﴾ الی ﴿جُزْءٍ مَقْشُورٍ﴾ کتب تخویف اخروی ذکر کیبری، به آیت نمبر (۴۵- تر - ۴۸) ﴿إِنَّ الْمُنْفِقِينَ﴾ تر ﴿إِنَّا لَنَقُورُ الرِّجْسَ﴾ پورې بشارت ذکر کیبری.

به آیت نمبر (۵۰) ﴿وَأَنْ عَذَابِي﴾ تخویف ذکر کیبری، به آیت نمبر (۵۱- ۵۶) ﴿وَنَبِّئَهُمْ﴾ الی ﴿إِلَّا السَّالُونَ﴾ کتب تمهید ذکر کیبری د نمونې اولې لپار، او بیا پنځه نمونې ذکر کیبری د تخویف دنیوی لپاره، اوله نمونه د امم سابقه نه ﴿قَالَ فَمَا خَتَمُكُمْ﴾ آیت نمبر (۵۷- تا - ۷۴) پورې ذکر کیبری چه د قوم لوط واقعده، دویمه نمونه د ﴿وَلَنْ كَانَ أَحْسَبُ الْأَكْبُو﴾ آیت نمبر (۷۸) نه تر (۷۹) پورې ذکر کیبری چه د قوم شعیب واقعده، دریمه نمونه د ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَحْسَبُ الْجَبْرِ﴾ آیت نمبر (۸۰) تر (۸۴) پورې ذکر کیبری، بیا په مینځ کتب آیت نمبر (۸۵- ۸۶) ﴿وَمَا خَلَقْنَا النَّكَوْنَ﴾ کتب دویم دلیل عقلی ذکر کیبری، به آیت نمبر (۸۷- ۸۸) کتب حضور صلی الله علیه وسلم ته درې تسلیانې ذکر کیبری، به آیت نمبر (۸۹) کتب تخویف دنیوی ذکر دې، بیا به آیت نمبر (۹۰) ﴿كَمَا أَرْسَلْنَا﴾ نه تر (۹۳) کتب بیان د نمونې خلورمې کیبری چه د مشرکین مکه واقعده چه هغه

دولس کسان چه په موسم د حج کښ به په مختلفو لارو کښ کیناستل او رتلونکی خلک به ئی د حضور صلی الله علیه وسلم د تعلیم او وعظ نه منع کول نو څه په جنگ بدر کښ الله هلاک کړل او څه دجنگ نه مخکښ ، په آیت نمبر (۹۴) ﴿فَأَصْحٰۤهٖ﴾ کښ بیا څلورمه تسلی حضور صلی الله علیه وسلم ته ذکر کیږی، په آیت نمبر (۹۵ - ۹۶) ﴿إِنَّا كُنَّا نَعْتَرٰۤهٖ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُوْنَ﴾ کښ د پنځمې واقعې بیان دې چه د مشرکین مکه هغه پنځه کسان وو چه په قرآن پورې به ئی توفې کولې نو الله هلاک کړل، او پنځمه تسلی هم حضور صلی الله علیه وسلم ته ذکر کیږی، په آیت نمبر (۹۷) کښ شپږمه تسلی ده، او په آخری دوه آیتونو (۹۸ - ۹۹) کښ مزیدې درې تسلیانې حضور صلی الله علیه وسلم ته ذکر کیږی، او اصل مقصد بیانېږی چه هغه توحید دې

الرَّ تِلْكَ اٰیٰتُ الْكِتٰبِ وَقُرْٰنِ مُبِیْنٍ ۝

(الر) دا آیاتونه دی^۱ د کتاب او د قرآن واضع بیان کونکی

﴿الر﴾ دا تمهید مع الترغیب دې ﴿اٰیٰتُ الْكِتٰبِ﴾ په معنی د جنس کتاب سره دې او مراد ترینه کتب سابقه دی او اشاره ده دیته چه پدې قرآن مجید کښ د امم سابقه و حالات هم ذکر کیږی، او د ﴿وَقُرْٰنِ﴾ نه مراد قرآن مجید دې او اشاره ده دیته چه د دې امت واقعات هم پکښ ذکر کیږی دواړو لږه جامع دې لکه چه دا تقاضا د عطف ده او دا قول د امام مجاهد او قتاده نه مروی دې (الکتاب : الکب اللقی کانت قبل القرآن) او یا عطف، عطف تفسیری دې او د «الکتاب» نه مراد قرآن دې او دې کښ اشاره ده عظمت او کمال د قرآن ته، قرآن او مبین دا دواړه صفتونه واقع شوی دی د (الکتاب) لپاره .

رُتَمَا يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوِ كَانُوا مُسْلِمِينَ ۝ ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا

ذیر وارې ارمان به کوی^۱ هغه کسان چه کفرئ کړې دې چه کاش دوی مسلمانان وې. پرېږده ته دوی چه خوراک کوی

وَيَتَمَتَّعُوا وَلَهُمْ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ۝ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْنٍ

او مزې اخلی او غافل کړې دی دوی لره امیدونو پس زرده چه پوهه به شی دوی. اوندی هلاک کړی مونږ د یو کلی خلک

إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ ۝ مَا تَسْبِقُ مِنْ أَمْرِ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْذِرُونَ ۝

مگر وؤ دهغو لپاره لیکل مقرر. نه مخکین کپړی هیڅ یو امت د نیتې خپلې نه او نه وروستو کپړی

﴿رُتَمَا يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا ذکر د اصل مقصود دې چه ضد او عناد پرېږدئ او ایمان راوړئ

بیا به افسوس کوئ خو هغه وخت به د ایمان راوړلو نه وی ﴿رُتَمَا﴾ په تخفیف او په تشدید دواړو قرائتونو سره مروی دې ، او (ما) پکښ یا زانده ده ځکه چه «رب» په فعل باندې بالذات نه داخليږی او یا په معنی د شی منکر سره ده عند البعض (طبری) ، او د شی منکر نه مراد (ود) دې ((ای رب ود یو ده اللین کفروا - الخ)) او «رُب» کله دتقلیل لپاره رازی او کله د تکثیر لپاره ، دلته یا د تکثیر لپاره دې چه دا کافران به بار بار تمنا کوی او یا د تقلیل لپاره دې ځکه چه احوال د قیامت به ډیر سخت وی نو اکثر حالاتو کښ به دوی بیهوشه او حواس باخته به وی خو چه کله هم هوش ئی رازی نو دوی به تمنا کوی چه کاش مونږ مسلمان شوی وې، «رُب» اگر چه د اکثر و نحاتو د تصریح مطابق په فعل مضارع باندې نشی راتلې بلکه په ماضی باندې داخليږی خو چونکه ترقب په اخبارو د الله تعالی کښ دا په تقین کښ په شاتنه د ماضی وی نو «يَوْمَ» په معنی د (ود) سره شو گویا که چه دوی دا تمنا کړیده نو ځکه پرې «رُب» داخل شو ، او په نیزد د بعضو لکه ابن هشام دخول د رب په مضارع باندې جائز دې لکه څنگه چه په ماضی باندې ئی دخول جائز دې په دلیل د دې قول د شاعر

فان اهلك فرب فتي سبيكي على هب رخص البنان

«هفتی الیهب ، حرف الواو ، صفحه نمبر (۳۷۵)»

نو لهذا (یوڊ) په خپله معنی سره دې او په معنی د «وډ» سره وئیل دا تکلف نه خالی ندی

﴿لَوْ كَانُوا﴾ دا تمنا به دوی كله كوی؟ نو پدې كښ متعدد اقوال دی (۱) بعضی وائی چه دا تمنا به وخت د فتح د مسلمانانو كښ كوی، دا مروی دې د ابن مسعود رضی الله عنه، (۲) بعضی وائی چه په وخت د حلول او نزول د مرگ كښ به كوی چه كله دوی ته مرگ حاضر شی او عالم غیب پرې منكشف شی نو دوی به تمنا او كړی (۳) او بعضی وائی چه دا تمنا به د قیامت په ورځ دوی په هغه وخت كښ وكړی چه كله خدای پاك د مؤمنانو اكرام وكړی د حساب، كتاب نه وروستو مؤمنان جنت ته لاړشی نو دوی به او وائی چه ﴿لَوْ كَانُوا﴾ (۵) او بعضی فرمائی چه كله الله آخری مسلمان د جهنم نه او یاسی نو دوی به هم تمنا وكړی چه كاش مونږ هم مسلمانان وې، لكه ابن جریر طبری رحمته الله په سند صحیح سره د حضرت ابو موسی رضی الله عنه نه او طبرانی د حضرت جابر رضی الله عنه نه نقل كړیدی چه كفار به په جهنم كښ ځینې هغه مسلمانانو ته چه د خپلو بدو اعمالو د وجه نه جهنم ته تللی وی پیغور وركړی نو الله تعالی به په خپل رحمت سره هغوی د جهنم نه را اوباسی، جنت ته به ئی داخل كړی، نو كافر به تمنا او كړی چه ﴿لَوْ كَانُوا﴾ لیكن په ټولو توجیهاتو كښ غوره توجیه دابن الانباری ده، هغه فرمائی چه كله هم الله تعالی كافرانو ته عذاب وركوی كه دنیا كښ وی د مرگ په وخت كښ وی قبر كښ وی، میدان حشر كښ وی، جهنم كښ وی، او مسلمانانو ته الله جل جلاله اكرام او عزت وركوی نو دوی به دهغه تمنا بابار كوی ﴿ذَرْنُمْ﴾ دا زجر ذكر كیږی چه دوی پرېږده په نصیحت او وعظ سره ﴿يَا كُفْرًا وَتَسْتَعْتُوا﴾ په دې كښ اشاره ده چه د كافرانو خوراك د بهائمو په شانتي دې چه صرف د خواهشاتو پوره كولو لپاره خوراك كوی او دنیوی عیش عشرت ئی مقصود اصلی گرځولې دې ﴿وَلَهُمْ الْأَمَلُ﴾ لویو لویو امیدونو دوی د آخرت نه غافله كړیدی ځكه ایمان نه راوړی نو د طول امل مقصد دا دې چه انسان د آخرت نه غافله شی، حضرت حسن بصری رحمته الله فرمائی چه كوم سړې اوږده اوږده امیدونه ساتی نو دهغه عمل به ضرور خراب وی، او حدیث شریف كښ د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دی فرمائی چه: ((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اربعة من الشقاء: جود العين وقساوة القلب وطول الامل والحرص على الدنيا)) یعنی څلور څیزونه دا د انسان د بدبختی علامتونه دی د سترگو او چوالې د زړه سختوالې اوږد امید، په دنیا باندي حرص ﴿فَسَوْفَ يَكُونُ﴾ یعنی آخرت كښ به الله رب العزت ورته بدله وركړی او یا ترینه پدې دنیا كښ سزا مراد ده، چه هغوی قتل كیدل شو او قید كیدل شو، دا حكم مخكښ د جهاد نه وؤ او په آیت د

جهد سره بیا منسوخ شو ﴿وَمَا أَفْلَحْنَا﴾ دا تخويف دنیوی دې چه په کافرو باندې به عذاب راځي خو دهر چالپاره یوه خپله نیته ده او د دې مهلت مقصد دا نه دې چه دوی ته الله عذاب نه ورکوي. ﴿مِنْ قَرْنٍ﴾ ای من اهل قریه ﴿مَا تَسْبِقُ مِنْ أَمَّةٍ﴾ په دې کسب من زائد دې دپاره د تاکید او اتمه فاعل دې د (تسبق) لپاره ای ما تسبق امة، باقی د دې آیت مکمله تشریح په سورة اعراف آیت نمبر (۶۴) کسب تیره شویده (من شاء فليطالع ثمه فانه بحث انيق).

وَقَالُوا لَآ إِلَهَ إِلَّا الَّذِي كُفِّرْ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ۝

او وای هغه کافران^۱ ای داسې سړیه چه نازل شويدي په هغه باندې قرآن بیشکه ته خامخا لیونې یې

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَكُوتِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ ۝ مَا نُنْكِرُ الْمَلَكُوتَ إِلَّا بِالْحَقِّ

ولې نه راوړلې ته مونږ ته فرشتې کچرته ئ ته د ریشتونو نه . نه نازل وؤ مونږ^۲ فرشتې مگر په عذاب سره

وَمَا كَاوُوا إِذَا مُنْظَرِينَ ۝

اونه به وی دوی لپاره په دغه وخت کسب مهلت ورکول

﴿وَقَالُوا﴾ دا شکوی ذکر کیرې، قائلین د دې قول یا عام کفار مکه دی او یا خصوصی طور یو څو کسان دی چه هغه عبدالله ابن امیه، نضر بن حارث، نوفل بن خویلد، او ولید بن مغیره دی چه دوی به حضور صلی الله علیه وسلم ته دا خبرې کولې. ﴿يَا أَيُّهَا الذِّكْرُ﴾ نداء به نئی استهزاء کوله ﴿الذِّكْرُ﴾ مراد ترینه قرآن دې ﴿إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ﴾ نسبت د جنون به نئی (نعوذ بالله) حضور ﷺ ته یا به نئی د دې وجه نه کولو چه دوی د حضور ﷺ نه نبوت مستبعد گنرلو او یا نئی د دې وجه نه کولو چه د حضور ﷺ حالت نزول الوحی به مشابه وؤ د حالت دغشی سره نو ځکه ورته دوی د جنون نسبت کولو. ﴿لَوْ مَا تَأْتِينَا﴾ یعنی یو څو دوی ایمان نه راوړی او بل حضور ﷺ ته د جنون نسبت هم کوی او بیا د حضور ﷺ نه دا مطالبه هم کوی چه فرشتې دې نازلې شی

۱- شکوی

۲- جواب شکوی.

او ستا د نبوت علی الاعلان تصدیق دې وکړی ﴿لَوْ مَا﴾ کښ میم یا بدل راغلی دې د (لا) نه او یا (لوما) په معنی د (لولا) سره دې ځکه چه عرب کله په ځای د لولا (لوما) هم استعمالوی . او لولا د دوه معنو لپاره رازی کله لپاره د انتفاء الثاني لوجود الاول رازی او کله د تحضیض لپاره رازی. چه په کوم ځای کښ لپاره د انتفاء الشئ وی نو هلته د (لولا) سره اسم نزدې وی. لکه «لولا علی لهلك عمر» او چه په کوم ځای کښ لپاره د تحضیض وی نو هلته ورسره فعل یلی وی ظاهراً یا مضمرأ، نو دلته (لوما) د تحضیض لپاره دې په معنی د «هلا» سره دې ﴿لَوْ مَا﴾ نَزَّلَ الْمَلَائِكَةَ ﴿﴾ دا جواب شکوی ذکر کیږی چه د فرشتو نزول د یو حکمت ماتحت وی او فرشتې تاسو ته عیاناً راتلل لپاره د تصدیق د نبوت د حضور ﷺ نو پدې کښ هیڅ حکمت نشته دې ځکه چه د تصدیق د حضور ﷺ لپاره نورې هم ډیرې نشانی دی. او د فرشتو نزول په ټولو مراحلو کښ وروستنئ مرحله ده او کچرته ستاسو فرمائش پوره شی او فرشتې نازلې کړې شی او بیا هم تاسو ایمان نه راوړئ لکه دا چه زیات متوقع ده نو د فرشتو د نزول او د اقوامو د فرمائش پوره کولو نه وروسته چه کله ایمان را نه وړې شی نو سنه د الله رب العزت پدې جاری دې چه بیا په هغه قوم باندې عذاب راوولی، او هغو ته هیڅ قسم مهلت نه ورکولی کیږی ﴿إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ مراد د حق نه یا عذاب دې یا ترینه مراد حکمت او مصلحت دې او یا ترینه وحی مراد ده. ﴿وَمَا كَانُوا إِذَا﴾ دا جواب شرط دې او شرط ورله محذوف دې ((ای لو نزلنا الملائكة بالعذاب اذا ما كانوا منظرین)).

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَنَحْفُظُونَ ۝ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا
بیشکه مونږ ^۱ نازل کړیدې دا قرآن او بیشکه مونږ دهغه خامخا حفاظت کونکي یو. او په تحقیق سره مونږ لېږلی وؤ ^۲ .
مِّن قَبْلِكَ فِي شَيْعِ الْآذِلِينَ ۝ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا
مخکښ ستا نه رسولان په امتونو مخکښو کښ. او نه به راتلو هغو ته د یو رسول نه مگر وؤ به هغوئ

۱- ترغیب الی القرآن.

۲- تخويف دنیوی برای مستهزئين.

بِهِ يَسْتَكْبِرُونَ ۝ كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ۝ لَا يُؤْمِنُونَ

چه به هغه پورې به ئی توفې کولې دغه شاته ورته باسو مونږ دا استهزاء په زړونو د مجرمانو کښې ایمان نه راوړې دوی

بِهِ وَقَدْ خَلَقْتُ سُنَّةَ الْأَوَّلِينَ ۝ وَلَوْ فَتَحْنَا

په دې قرآن باندې او بیشکه تیره شویده طریقه داالله د مخکینو خلکو په باره کښې او کچرته پراخو مونږ

عَلَنَهُمْ بِمَا فِي السَّمَاءِ فَظَلُّوا بِهِ بُعُجُونَ ۝ لَقَالُوا إِنَّمَا

په دوی باندې دروازه د آسمان نه او په رڼا ورځ په هغې کښې دوی وخیژی نوخامخا به بیا هم وائی دوی چه بیشکه

سُكْرَتِ الْأَعْزَاكِ بَلْ لَنَحْنُ قَوْمٌ مَّسْخُورُونَ ۝

بند کړې شویدی نظرونه زمونږ بلکه مونږ داسې قوم یو چه سحررا باندې شوې دې

﴿لَمَّا نَسْنَنَّا﴾ ترغیب الی القرآن ذکر کیری او تمهید دې لپاره د تخويف دنیوی او دلیل ذکر

کیری په صدق د نبوت د حضور صلی الله علیه وسلم چه الله رب العزة فرمائی چه دا وحی زما له طرفه ده او حضور صلی الله علیه وسلم مجنون ندې ځکه چه دا قرآن که چرته د یو بشر یا د الله نه علاوه د بل چا کلام وې او منزل من عند الله نه وې نو پدې کښې به دیر لوی اختلافات وو هم لفظاً او هم معناً ، لکه چه الله تعالی فرمائی: ﴿وَلَوْ كَانِ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ الْوَحْدَانِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾

﴿وَلَا لَهُ كُفُوتٌ﴾ دا آیت صریح دې په حفاظت د قرآن باندې الله رب العزة د قرآن مجید د

حفاظت ذمه داری اغستې ده لفظاً هم او معناً هم ، د لفظاً حفاظت لپاره د الله ﷻ بې شماره قراء او حفاظ پیدا کړیدی چه هغوی د قرآن مجید په حفاظت باندې مامور دی د دوی په سینو کښې الله رب العزة قرآن مجید محفوظ کړیدی ، یو یو آیت ، یو یو حرف حتی چه اعراب پورې الله جل جلاله دوی ته آسان کړیدی ، اوڅه قسم ردو بدل پکښې ممکن نه دې ، اودغه شانته د قرآن دمعناً حفاظت لپاره الله ﷻ په مختلفو ادوارو کښې ائمه پیدا کړیدی چه هغوی مختلف علوم مدون کړیدی ، صحابه کرام رضوان الله علیهم اجمعین ته په برکت د صحبت د حضور ﷺ د نورو علومو چه فهم د قرآن لپاره ضروری دی دهغې ضرورت نه وو خو په مرور د زمانې سره چه کله دغه ضرورت محسوس شو

نو الله رب العزة په خپل قدرت بالغه كامله سره مختلف ائمه پيدا كړل او هغو ته ئى د مختلفو فنونو، علومو القاء او الهام او فرمايلو، چاته ئى د اصول تفسیر، چاته ئى د اصول حديث، چاته ئى اشتقاق، چاته ئى نحوى، چاته ئى د صرف وغيره القاء او كړه، او دغه وجه ده چه په سوونو كاله نيريدو با وجود قرآن مجيد كښ نه څه لفظاً تحريف، نقص يا زياتې راغلیدې اونه معنا، پدې مقام كښ هغه واقعه چه قرطبي ذكر كړيده د مامون الرشيد او يهودى والا يا دغه شانتې په نورو مقاماتو كښ لكه واقعه د حجاج او دهغه قبيلې چه انكار ئى كړې وؤ د ميلستيا د موسى عليه السلام نه. قابل ديد دى، او كچرته بد طينت كوشش هم كړې دې نو الله ﷻ رول رجال پيدا كړى دى او هر كله چه احاديث د رسول الله صلى الله عليه وسلم معنى او تشریح د قرآن ده او قرآن په مذهب د اهل سنت والجماعت اسم دې د لفظ او معنى دواړو لپاره او وعده د حفاظت د قرآن بجمیع اجزائه ده نو دا وعده د حفاظت احاديثو د رسول الله صلى الله عليه وسلم ته هم شامله ده، او دغه وجه ده چه د احاديثو د حفاظت لپاره الله ﷻ محدثين پيدا كړل، هغو په لاکهونو احاديث راجع كړل او په هغې كښ ئى موضوعى د غير موضوعى نه جدا كړل، صحيح او ضعيف ئى واضح كړل او اصحاب جرح والتعديل احوال د رواو او دهغو اقسام وغيره مكمل طريقې سره ذكر كړل.

كه څوك اشكال او كړي چه هر كله د قرآن د حفاظت وعده الله كړې وه نو څه ضرورت وؤ جمع د قرآن ته په دور د ابوبكر صديق رضى الله عنه كښ، او ولي او فرماښل حضرت عمر رضى الله عنه «وَأَنِّي أَخْشَى أَنْ يُسْتَحْجَرَ الْقَتْلُ بِالْقُرْآنِ فِي الْمَوَاطِنِ لَيَنْخَبُ كَثِيرٌ مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنْ تَجْتَمِعُوا»، نو جواب دا دې چه جمع د قرآن په دور د حضراتو شيخينو كښ دا هم يو سبب وؤ د اسبابو د حفاظت د قرآن نه چه القاء او الهام كړې وؤ الله رب العزت اولاً په زړه د حضرت عمر ؓ كښ بيا په زړه د حضرت ابوبكر صديق رضى الله عنه كښ او بيا په زړه د حضرت زيد بن ثابت ؓ كښ لكه چه پدې دلالت كوى الفاظ د حضرت ابوبكر ؓ او د حضرت زيد ؓ، حضرت ابوبكر رضى الله عنه فرمائى چه «لَقَدْ نَزَلَ عُمَرُ يُرَاجِعُنِي فِيهِ حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ لِي ذَلِكَ صَدْرِي»، او حضرت زيد ؓ فرمائى چه «فلم ازل اواجه حتى شرح الله صدرى للذى شرح الله له صدر ابى بكر وعمر»، (رواه البخارى).

دغه شان دا آيت صريح رد دې په مذهب د شيعة گانو باندې چه بعضې فرقې د هغو نه بلكه نن صبا تولى فرقې د هغو په تحريف د قرآن قائله دى، او دا وائى چه په اصل قرآن كښ تحريف شوې دې او لس (۱۰) هغه سپاري چه مشتملې وې په فضائلو د اهل بيت نو حضرات شيخين (نعوذ بالله) هغه ترينه ويستلى دى، او دلي د رد په مذهب د دوى باندې دا دې كه په قرآن كښ تحريف اوشى نو

لازم به شی یا عجز په الله تعالى کښ او یا مخالفت د وعدې خپلې او تالی په دواړو شقوقو سره باطل دې بدهغه مقدم نې مثل دې، دلیل د ملازمې دا دې چه کله الله رب العزت وعده د حفاظت او کړه نو اوس به نې یا د قدرت با وجود نه پوره کوی نو مخالفت د وعدې خپلې راغې، او که په پوره کولو نې قدرت نه وی او حضرات شیخین مانع گرځیدلی وی لپاره د صدور د فعل نو لازم شوې عجز په باری تعالی کښ، او که شیعه گان اعتراض وکړی چه استدلال دې تام ندې، نه مخالفت د وعدې شته دې اونه عجز شته دې ځکه چه وعده د حفاظت دهغه قرآن په حق کښ ده چه کوم په لوح محفوظ کښ دې، او مقصد دا دې چه قرآن مجید په لوح محفوظ کښ محفوظ دې او تحریف پدې موجوده قرآن کښ دې، **اول جواب** ترینه دا دې چه الله ﷻ الفاظ استعمال کړیدی د «ترلنا» او منزل دغه قرآن دې چه کوم موجود دې، **دویم جواب** دا دې چه حفاظت ضروره به هغه ځای کښ وی چه په کوم ځای کښ د نقصان او د تحریف امکان وی نو لوح محفوظ خو د هر قسم خطراتو نه محفوظ دې، نو بیا اعتراض کوی چه استدلال دې بیا هم تام ندې ځکه چه موعود په حفاظت سره هغه قرآن دې چه په غار سرمن کښ دې او تحریف په دې موجوده قرآن کښ شوې دې، جواب ترینه اولاً دا دې چه قول په وجود د غار سرمن دا قول بلا دلیل دې او د واهیاتو نه دې او په وجود باندې نې نه دلیل عقلی شته دې اونه نقلی شته دې او ثانیاً په تقدیر د تسلیم سره په غار سرمن کښ د حفاظت ضروره نشته دې، د چوکیدار ضرورت په هغه ځای کښ وی چه په کوم ځای کښ د دشمن نه خطر موجوده وی او چه په کوم ځای کښ خطر نه وی نو په هغې ځای کښ چوکیدار اودرول لغو او عبث وي او که څوک او وائی چه ممکنه ده چه دا آیت دې حضراتو شیخینو د خپل ځان نه زیات کړې وی نو جواب دا دې چه متواترات او د یقینیاتو په مقابله کښ توهما باطل او قابل اعتبار نه وی.

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا﴾ دا تخويف دنیوی ذکر کیری د استهزاء کوونکو لپاره او «رسلاً» پکښ مقدر دې د وجه د دلالت نه په دې باندې د «ارسلنا»، ﴿فِي شَيْعٍ﴾ دا جمع د شیعه ده، هغه جماعت او فرقې ته وئیلې کیری چه په یوه خبره باندې متفق وی او دغه شانتې متبعینو ته هم وئیلې کیری، دلته ترینه مراد اموته دی. ﴿كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ﴾ نسلك بالفتح وئیلې کیری (ادخال الشئ فی الشئ) ته لکه څرنګه چه تار اچولې کیری په ستنه کښ او مقصد دا دې چه کله د دوی سرکښی اوعناد زیات شو نو الله د دې په وجه سره د دوی په زړنو باندې مهر جباریت ثبت کړو لکه چه په «حکم الله علی قلوبهم» کښ تیر شویدی، او پدې ځای کښ مشبه به محذوفه ده «ای کما سلکنا الکفر فی

قلوب شیع الاولین بالاستهزاء كذلك نسلکھ فی قلوب المجرمین)) او مراد په مجرمین سره کفار مکه دی ، او ضمیر په (نسلکه) کښن راجع دې یا استهزاء ته او یا تکذیب ته چه هغه مذکور دی حکماً په ضمن د «یستهزئون» کښن او ضمیر راجع کول «الذکر» ته دا ضعیف دی او پدې آیت کښن رد دې په مذهب د معتزلو باندې چه هغوی انسان خالق متصور کوی د خپلو افعال اختیار یو لپاره ﴿وَقَدْ خَلَقْنَا سُلَٰلَةَ الْاَوَّلَیْنَ﴾ مراد د سنت نه، سنت او عاده د الله تعالی دې ، لفظ د الله یا مقدر دې چه هغه مضاف الیه دې او یا اضافت اولین ته د وجه د ادنی ملا بست نه دې ځکه چه هغه سبب گرځیدلې وؤ او هغه سنیت د دوی په باره کښن جاری شوې وؤ نو د دې وجه نه اضافت ئی اولین ته اوشو ، او مقصد دا دې چه د الله سنت او عادت دمخکنی خلکو په باره کښن دا چه کله دهغوی سرکښی زیاته شوه نو الله به هلاک کړل په خپل عذاب سره نو دغه شانتې مشرکین مکه به هم هلاک کړی ، او یا دست اضافت هم ضمیر ته دې چه هغه مقدر دې او اضافت په خپل ظاهر باندې محمول دې ((ای ستم الاولین فی تکذیبهم)) . ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ﴾ دا زجر ذکر کیږی چه متعلق دې په شکوی پورې ، یعنی د دوی مطالبه داده چه فرشتې دې نازلې شی ، نو الله ﷻ فرمائی چه که دوی آسمان ته هم اوڅیزولې شی او هلته د ورځې په وخت کښن فرشتې په خپلو سترگو او گوري د قدرت ټول مناظر مشاهده کړی نو بیا هم دوی په خپل کفر باندې کلک دی او ایمان نه راوړی لکه څنگه چه انشقاق قمر وغیره مناظر د قدرت دوی مشاهده کړی دی ﴿فَقُلُوا﴾ ضمیر په (ظلموا) او (يعرجون) کښن یا راجع دې فرشتو ته او یا راجع دې کفاروته او (ظلم) امام راغب فرمائی چه ((يعرج به عما يفعل به النهار)) او امام رازی فرمائی چه ((لا تقول العرب ظل يظل الا لكل عمل عمل بالنهار)) په دې کښن اشاره ده چه د دوی دا ټول مناظر کتل دا به بالکل صاف سترا او په رنر او ورځې کښن وی ﴿فَقَالُوا اِنَّمَا شُرُكُوتُ﴾ تسکیر په سترگو باندې وی ((ای سدت ابصارنا)) یعنی نظر بندی کړیده ، او «انما» پدې مقام کښن د حصر لپاره نه دې بلکه مجرد تاکید لپاره دې ځکه چه د تسکین ابصار په مقابله کښن نور افراد محتمله نشته دې نو حصر بلا فائده دې . ﴿بَلْ يَلْحَنُ﴾ بل ، یا لپاره د ترقی دې ځکه چه تسکیر په سترگو وی او سحر په عقل باندې وی لکه صاحب د بحر فرمائی ((انقلاباً الى درجة عظمی من سحر العقل)) او یا (بل) د اعراض لپاره دې ځکه چه تسکیر او په سکر کښن هغه شې چه په کوم باندی جادو کړې شوې وی هغه هر چاته څه بل شې په حقیقت کښن په نظر رازی ، او په سحر کښن هغه

شې مسحوره صرف مسحورينو ته په بل حقيقت کښې ښکاري، نو اولاً به دوى او وائى چه دا خو نظر بندى ده او په حقيقت کښې هيڅ شې هم نشته دې او د ټولو خلکو نظر بندى شوې ده خو بيا به او وائى چه نه صرف په مونږ باندې سحر شوې دې، او يا ئى مقصد دا دې چه اولاً به دوى او وائى چه مونږ آسمان ته نه يو خيژولې شوى، صرف نظر بندى شوې ده، بيا به او وائى چه نه آسمان ته خيژولې شوى يو خو په سحر سره خيژولې شوى يو.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّلْنَا لِلْمُظْلِمِينَ ۝

او بيشكه پيدا كړيدى مونږ^(۱) په آسمان كښ غټ ستورى او ځانسته كړې دې مونږ دا آسمان دپاره د كنونكو

وَحَفَظْنَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجُومًا ۝ إِلَّا مِنْ اشْرَافِكُمْ

او حفاظت كړې دې مونږ د دې آسمان د هر شيطان رتلى شوى نه. مگر هغه شيطان چه په غلا سره يوسى

الشَّعْ قَاتِبَهُ شَهَابٌ مِّنْهُ ۝

هغه خبره اوريدلې شوې، پس روانه شي په هغه پسې شغله ښكاري.

﴿وَلَقَدْ جَعَلْنَا﴾ اول دليل عقلى تفصيلى ذكر كيږي چه مشتمل دې د آفاقي په درې اقسامو باندې چه هغه علوى، جوى او سفلى دى او دغه شان مشتمل دې په دليل عقلى انفسى باندې ﴿بُرُوجًا﴾ دليل عقلى علوى دې، دا د برج نه دې چه ماخوځ دې د (برجت المرأة نه اى اذا ظهرت)، د بروج نه په نيزد د بعضو هغه منازل د سياراتو مراد دى چه هغه دولس منازل او د اووه (۷) سياراتو لپاره دى، هغه دولس منازل دادى: «حمل، ثور، جوزاء، سرطان، اسد، سنبله، ميزان، عقرب، قوس، جدى، دلو، حوت»، نو اسد لپاره د شمس دې، قمر لپاره د سرطان دې، مريخ لپاره د حمل او عقرب، زهره لپاره د ثور او ميزان، عطارد لپاره د جوزاء او سنبله، مشتري لپاره قوس او حوت، زحل لپاره جدى او دلو، نو هر برج مشتمل دې په ديرش (۳۰) درجو باندې او يا هر برج مشتمل دې په دوه منزله او يو ثلث منزل باندې، نو نمر په ورځ كښ يوه درجه او يا په ديارلس (۱۳) ورځو كښ يو منزل پوره كوى، او قمر په (۲۸) ورځو كښ د هغه منازل پوره كوى، او تفصيل ئى په سورة (يونس) آيت نمبر (۵) كښ تير شوې دې، او امام مجاهد رحمته الله عليه ترينه تفسير په ((هى النجوم العظام))

۱- اول دليل عقلى تفصيلى، نغى د شرك فى التصرف او شرك فى العلم.

یعنی غب غت ستورو سره کړې دې ، په دلیل د عطف د (زیناها) سره ځکه تزئین د آسمان په ستورو سره دې ، او بعضې فرمائی چې مراد ترینه هغه لوی لوی محلو نه دی په آسمان کېن چې د فرشتو د بهر داری لپاره جوړ کړې شویدي ﴿وَزَيَّنَّهَا لِلْإِنسَانِ﴾ مراد په نظر کوونکو سره په نظر د عبرت سره نظر کوونکی دی ، په دې کېن اشاره ده دپته چې دا ستوری محض زینت لپاره نه دی بلکه په دې سره نور فوائد هم اخستلې کیږي ځکه چې اسباب د عبرت په دو کېن متعدد دی ﴿وَحَفِظْنَاهَا﴾ یو مقصد د ستورو نه هغه تزئین د آسمان وؤ او عبرت سره نظر کوونکو ته پکېن اسباب د عبرت دی، دغه شانتې یو بل مقصد هغه حفاظت د آسمان دې په دې سره د شیاطینو نه، د اسمان حفاظت د شیاطینو نه د دې مقصد څه دې ؟ ځکه چې شیاطین خو په وړانولو د آسمان نه دی قادر ، د دې مقصد دادې چې حفاظت د قربت او مقاربه نه مراد د دې نو په نيزد د بعضو شیاطین د جنت نه د رتلو نه پس آسمان ته ندی ختلی او په نيزد د بعضو د بعثت د حضور صلی الله علیه وسلم نه پس ندی ختلی او د دې وضاحت په اثر د ابن عباس ؓ کېن راغلیدی چې هغه فرمائی چې شیاطین به بغیر د څه مانع نه آسمانونو ته ختل او هلته به ئی د فرشتو مختلفې خبرې واوریدلې د غیب والا او بیا به ئی کاهانانو ته هغه د غیب خبرې راوړلې ، چې کله ولادت د حضرت عیسی ؑ اوشو نو دوی په درې آسمانونو باندې بند کړې شو خو دې نورو ته به بلا ممانعت ختل ، خو چې کله ولادت مبارکه د حضور صلی الله علیه وسلم وشو نو دوی په ټولو آسمانونو باندې بند کړې شو، نو هر کله چې دوی هغه خپلو مقاعدو باندې بند کړې شو نو دوی دغه فریاد ابلیس لعین ته وکړو نو هغه ورته او وئیل چې ضرور څه نوې واقعه به شوې وی، نو هغوی ئی ولیږل چې تاسو وگورئ ، نو هغوی گرځیدل چې ځینې طائفې د دوی نه د حضور ﷺ قرآن مجید واوریدلو نو وې وئیل چې بس همدغه واقعه رونما شویده ځکه مونږ په آسمانونو باندې بند کړې شوی یو ، نو هر کله چې دوی په آسمان باندې بند کړې شو نو بیا دوی د فرشتو د کلام واوریدو لپاره قریب اسمان ته ځی نو الله رب العزة د آسمان حفاظت د دوی د مقاربت نه په ذریعه د ستورو سره اوکړو .

﴿سَيَلْنِي رَجِيمٌ﴾ دا د رجم نه دې ، رجم د اصل لغت په اعتبار سره رمی بالحجارة ته وئیلې کیږي، بیا ئی نو سعا اطلاق په مختلفو معانیو باندې کیږي، اطلاق ئی په لعن او طرد «رتل باندې کیږي لکه اهداف - ا، کله ئی اطلاق په قول تخمیني غیر یقیني باندې کیږي لکه په سورة الکهف کېن دی ((رَجْمًا بِالْغَيْبِ)) ، کله یی په معنی د شتم او کنخلو سره رازی لکه په سورة مریم کېن په واقعه د حضرت ابراهیم ؑ کېن ((لَارْحَمَكَ وَاهْجُرْنِي)) او کله په معنی د هر ویشتلې شوی شی سره

رازی لکه په سورة الملك کښ دی ((وجعلناها رجوماً للشياطين)) او کله په معنی د قتل سره هم رازی لکه عرب وائی چه «رجمت فلان» او شیطان ته رجیم د دې وجه نه وئیلې کیږی چه دې رتلې شوې دې. ملعون شوې دې او یا ورته د دې وجه نه وئیلې کیږی چه دې ویشتلې کیږی بار بار فرشتې ئی په شهاب ناقب سره ولی ﴿لَا مَنَ اسْتَعَاذَ الشَّيْطَانُ﴾ (استرق) د باب افتعال نه دې په معنی د سرفه سره. یعنی اخذ الشئ بخفیة، او (السمع) په معنی د مسموع سره دې او استثناء بناء بر مذهب اکثر منقطع ده ځکه چه دا سرقه په ماقبل کښ د اخله نده ځکه چه کوم شې دوئ اوریدلې دې هغه بهر د آسمان نه دې او غیر دې د وحې نه او چه کوم محفوظ دې نو هغه په آسمان کښ دې او هغه دوئ اوریدلې نشی چه هغه وحې ده او یا استثناء متصله ده او مراد په (حفظناها) سره حفاظت علی الاطلاق دې او سرقه فی الجملة دوئ کوی (روح) ﴿فَاتَّبَعَهُ يَتَابِثٌ ثَمِينٌ﴾ (فاء) په جواب د (من) موصوله کښ راغلیده (او اتباع) باب افعال دې، فرق په مابین د اتباع او تبع کښ دا دې چه تبع مطلقاً به جا پسې روستو تللو ته وئیلې کیږی او اتباع هغه تللو ته وئیلې کیږی چه تیز وی اومخکنې را اونیسی، د دې وجه نه الله ﷻ لفظ د اتباع استعمالوی، او شهاب وئیلې کیږی م«شعلة نار ساطع» یعنی د اور سپینې پړه قیدونکې شغلې ته وئیلې کیږی، او مقصد دا دې چه کله هم دوئ آسمان کښ د فرشتو د خبرو اوریدلو کوشش کوی نو فرشتې ئی په هغه شهاب ناقب باندې ولی، لکه په حدیث د حضرت ابو هريرة ؓ کښ چه راغلیدی چه امام بخاری رحمه الله ذکر کړیدی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد وفرمایلو چه کله الله پاک د یوې خبرې او یا یو کار په آسمان کښ فیصله اوکړی نو فرشتې د اطاعت او احترام له وجه نه خپلې وزرې وه رپوی او دهغې نه داسې آواز پیدا شی لکه د یو غټ کمر په کانړی باندې د زنجیر رانیکلو سره چه څنگه آواز پیدا کیږی، او کله چه د زړونو نه خوف ختم شی نو یو بل ته او وائی چه ستاسو رب څه او فرمائیل نو نورې فرشتې په جواب کښ ورته او وائی چه بالکل حق وئیلی دی الله، او هغه بلند او لوی ذات دې، نو دغه شیاطین چه هغه مسترقین السمع دی هغوی دغه کلمه او دغه خبره واورى او دوئ د یو بل د پاسه وی نو هر یو چه دپاسه ولاړوی هغه لاندینی ته هغه خبره واوروی حتی چه هغه د ټولو نه اخیری شیطان هغه کاهن ته دغه خبره راوړسوی، نو کله داسې اوشی چه د دغه خبرې د را رسولو نه مخکښ مخکښ فرشته هغه شیطان په شهاب باندې وه ولی او کله دې را رسولو کښ کامیاب شی او فرشته ئی روستو او ولی - الخ، او په دویم

حدیث کتب دا مضمون داسې راغلیدې چې نبی کریم ﷺ فرمائی چې فرشتې دهغې فیصله شوې خبرې تذکره په ورېځو کتب کوی او دغه شیطاین هغه خبره په غلا باندې واوری او بیا نې د کاهن په غوږ کتب واچوی، او کاهن ورسره سل (۱۰۰) دروغ یوخائ کړی - الخ

په دې مقام کتب یو څو مباحث دی: **اول** بعثت دا دې چې شیطاین به قبل البعثت ویشلې کیدل او که نه؟ نو پدې کتب دوه اقوال دی: یو قول دا دې چې قبل البعثت د شیطاینو رجم نه وؤ بلکه دا بعد البعثت شروع شویډې، لپاره د تشریف او تعظیم د نبوت د حضور ﷺ لکه دا قول د زجاج وغیره دې، او دلیل ئی نیولې دې په روایت د حضرت ابن عباس ؓ سره چې په صحیحینو کتب مذکور دې چې فرمائی: حضور ﷺ د یوې ډلې د اصحابو سره عکاظ بازار ته لاړو او بیشکه د شیطاینو او آسمانی خبرو کتب حائل واقع شوی وؤ او په هغوئ باندې شهاب ثاقب ویشل شروع شوی وؤ - الخ، او دغه شانتې د حضرت ابن عمر ؓ نه روایت دې فرمائی چې: «لَمَّا كَانَ يَوْمَ النَّبِيِّ نَبِيٌّ رَسُولُ اللَّهِ فُرِيَ بِهِ» یعنی چې کله حضور ﷺ ته نبوت ورکړې شو نو د شیطاینو ویشل شروع شو او دغه شانتې د حضرت ابی بن کعب ؓ قول دې چې فرمائی: «لَمَّا يَوْمَ يَنْجَمُ مِنْهُ رُفِعَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى نَبِيٍّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فُرِيَ بِهِ» یعنی شیطاین به په ستورو نه ویشل کیدل کوم وخت نه چې عیسی ؑ آسمان ته اوچت کړې شوې وؤ تر دې پورې چې حضور صلی الله علیه وسلم ته نبوت ملاؤ شو نو د هغوئ ویشل شروع شول.

دویم قول چې د اکثر و مفسرینو قول دې هغه دا دې چې شیطاین به قبل البعثت هم ویشلې کیدلې خو دغه ویشل ئی کم وؤ او بعد البعثت پکښ کثرت راغلو، او د دې قول لپاره ډیر شواهد دی لکه په سورة الجن کتب الله ﷻ د جناتو او شیطاینو قول نقل کړې دې چې «مُلِئْتَ حَرًّا شَدِيدًا وَثِقَالًا» د دې نه معلومېږي چې اول نه به هم وؤ خو بعد البعثت پکښ شدت او ډیر والې راغلې، یعنې دا چوکیداری زیاته شوه او سخته شوه حتی چې ټول مواضع ئی ډک او بند کړل.

دویم شاهد د دې قول لپاره هغه دا قول د الله تعالی دې چې په سورة الملك کتب فرمائی: «وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصْبِيحٍ وَكَانَ زُجْرًا مُنِيرًا» نو پدې آیت کتب الله رب العزة د ستورو یوه فائده دا ذکر کړیده چې دا زینت دې لپاره د آسمان او دویمه فائده ئی دا ذکر کړیده چې دا رجوماً للشیطاین دی نو ځنګه چې زینت قبل البعثت موجود وؤ نو دغه شانتې رجم للشیطاین به هم قبل البعثت وی.

دریم شاهد هغه حدیث د ابن عباس ؓ دې چې نقل کړیدې بیهقی په کتاب القسامة، باب ما

جاء في النهي عن الكهانة، فرمائي چه: ((بينا النبي صلى الله عليه وسلم جالساً في نفر من اصحابه اذ رُمِيَ بنجم فاستار فقال عليه الصلوة والسلام: ما كنتم تقولون في مثل هذا في الجاهلية، قالوا كنا نقول يموت عظيم او يولد عظيم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم انما لاترمي لموت احد ولا لحياته ولكن الله سبحانه وتعالى اذا قضى امراً في السماء سبح حملة العرش - الخ)) دا حديث صريح دې پدې خبره چه دا به په جاهليت كېن هم وؤ او دغه شانتې چه كله د امام زهري رحمه الله نه تپوس او كړې شو چه ((آكان في الجاهلية؟ قال نعم)).

څلورم شاهد هغه اشعار د جاهليت دى، د جاهليت په اشعارو كېن د دې تذكرې ميلاويږي، لكه د جاهليت د زمانې شاعر اوس بن حجر هغه په خپلو اشعارو كېن تذكره كړيده:

فانقض كاللدى يتبعه تقع يثور تحاله طيب

او په شعر د عوف بن خرم كېن دى:

يرد علينا العر من دونه الفه اوالتور كاللدى يتبعه الدم

او په شعر د ذوالرمة كېن دى

كانه كوكب في اثر عفوية مسوم في سواد الليل منقضب

او پنځم شاهد د دې قول لپاره هغه اتفاق د فلاسفو متقدمينو او متاخرينو دې په دې چه سبب د انقضا د شهاب څنگه چه بعد البعث موجود دې نو دغه شانتې قبل البعث هم موجود وؤ چه هغه ارتفاع د بخاراتو ده او بيا د شدت حرارت دوجه نه لمبه واخلې نو تعبير ترينه كيږي په شهاب ثاقب سره.

بعضې خلکو تطبيق داسې كړېدې چه قبل البعث به شهاب ثاقب موجود وؤ خو د نورو فوائدو لپاره او رجم د شياطينو به ورسره نه كيدلو او بعد البعث ترينه دا فائده اخستلې كيږي، خو دا قول بلا دليل دې او مخالف دې د سورة الجن دآيت د مضمون سره او د حديث د ابن عباس ؓ سره، نو زيات صحيح مذهب دا دې چه قبل البعث هم دا رجم موجود وؤ خو بعد البعث پكېن تشديد او زياتوالي راغلې دې، تعظيماً وتشريعاً لنبوۍ نبينا صلى الله عليه وسلم.

دويم بحث هغه دا دې چه آيا شياطين په رجم سره مړه كيږي او كنه؟ حضرت ابن عباس رضى الله عنه نه يو قول دا منقول دې او دا قول راجع دې چه هغه فرمائي: شهاب سره دوى قتل كيږي نه بلكه كله ورسره گډ شى، كله ورسره ليونې شى چه بيا په لارو كېن خلك يروي، ماشومان يروي، او د حضرت حسن بصرى ؓ نه روايت دې، هغه فرمائي چه په شهاب سره دوى قتل كيږي، او بعضې

علماء او دغه شانتې حضرت ابن عباس ؓ ته هم دا قول منسوب دې چه فرمائی چه په شهاب سره ځینې گډ اوشل شی، ځینې ورسره لیونی شی او ځینې ورسره قتل شی. لیکن دا وروستی دواړه اقوال مرجوح دی.

دویم بحث هغه څه سوالات او جوابات دی پدې موضوع کښ چه امام رازی رحمته الله علیه و غیره نقل کړیدی: (۱) **اول اشکال**: دا دې چه هر کله شیاطین په شهاب ناقت سره قتل کیږي او یا ورته نور نقصان رسیږي نو څه وجه ده چه هغوی بیا بیا عود کوي، ځکه چه په کوم شی کښ نقصان متیقن وی نوهغې کار ته څوک هم عود نه کوي، نو معلومه شوه چه دوی ته به څه نقصان نه رسی. نو **جواب** دا دې چه د انسان گمراه کول دا د دوی د زندگي مقصد دې او د مقصد د حصول لپاره هر قسم تکلیف برداشت کول آسان وی، حضرت مولانا شبیر احمد عثمان رحمته الله علیه فرمائی چه څنگه بعضې خلکو د خپلې زندگي مقصد د قطب جنوبی او دهمالیه او چترغرونو تحقیق کول گرزولیدی او په هغې کښ مختلفو افرادو ته نقصانات ملاؤ شیدی حتی چه اکثر پکښ مړه شی خو بیا هم نور کسان دغه جد او جهد نه پریرېدې نو دغه شاته پدې باندې د شیاطینو جدوجهد هم قیاس دې. او امام رازی رحمته الله علیه فرمائی چه کله قضاء راشی نو سترگې رنډې شی او د نقصان والا کار کښ بیا هغه ته خوند او سرور محسوسیږي او هغه کار پریخودلو ته تیار نه وی.

دویم اشکال دا دې چه د څڼ د آسمان پنځه سوه کاله د مسافت برابر دې اوس به یا شیاطین آسمان ته داخل شوی وی او یا به نوی داخل شوی، اول یعنی دخول ئی باطل دې ځکه چه هغه مستلزم دې فطور لره په آسمان کښ او فطور په آسمان کښ نشی راتلې له وجه د دې قول د الله تعالی نه چه فرمائی: ﴿فَاصْبِرْ هَلْ تَرَىٰ مِنْ ظُلُمٍ﴾ او که داخل شوې نه وی نو دومره بعید مسافت نه څنگه دوی د فرشتو کلام اوری؟ نو **جواب** اولاً په تقدیر دمنع سره دې چه نه منم چه څڼ د آسمان د پنځه سوه کاله مسافت برابر دې بلکه د احادیثو د تصریح مطابق دا مسافت دیو آسمان نه بل آسمان پورې دې، او ثانیاً په تقدیر د تسلیم سره دغه کلام د فرشتو چه دوی ئی اوری دا په عنان او په ورېځ کښ وی لکه په حدیث د بخاری شریف کښ ذکر دی چه مخکښ تیر شوې دې، او مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه دا اوریدل داسې وی لکه نن صبا وائرس، موبائل فون و غیره شو، نو ممکنه ده چه دې شیاطینو هم د فرشتو د کلام اوریدلو لپاره دغه شانتې څه طریقې ئی اختیار کړې وی.

دریم اشکال دا دې چه شهاب ثاقب د اور لمبه ده او د شیطانو تخلیق هم د اور نه شوې دي، نو اور خو اور ته تقویت ورکوي ، نقصان نه ورکوي، نو څنگه به ورسره شیطان قتل شی یا به مگر اوښل شی؟ نو **جواب** دا دې چه د شیطان د مادي تخلیق صرف د اور نه ندې بلکه اور پکښې عنصر غالب دې لکه څنگه چه د انسان ماده تخلیق صرف خاوره نده بلکه خاوره پکښې عنصر غالب دې د دې وجه نه خاوره د انسان وجود خوري، نو هر کله چه د شیطان ماده د تخلیق صرف اور نه شو بلکه اور پکښې عنصر غالب شو او شهاب ثاقب خو خالص اور دې نو د دې وجه نه په شهاب ثاقب سره شیطان ته نقصان رسیږي.

څلورم اشکال پدې مقام کېږي دا دې چه الله پاک د دوي نه د آسمان ته قریب ختلو والا طاقت ولې نه سلب کوي چه بیا په شهاب ثاقب سره د ویشتلو ضرورت هم پاتې نشی ؟ نو **جواب** دا دې چه په هر کار کېږي د الله پاک یو خپل حکمت او مصلحت وی ، د آسمانونو نظام الله پاک په داسې یو مضبوطې طریقې سره جوړ کړې دې چه شیطان هلته د قدم ایښخودلو بالکل طاقت نه لری او یا د آسمانی فیصلو په باره کېږي څه معلومات حاصل کړي دا بالکل ممکن نده، خو د ډیر لوی محنت نه وروستو یو لفظ د فرشتو نه په پټه را ټیټول که چرته الله رب العزة اراده شوې وې دا به نې هم منع کړی وؤ خو دا طریقه نه بنده ول پدې کېږي د الله پاک ضرور یو حکمت او مصلحت وی لکه د انسان آزمائش وغیره شو.

پنځم مشهور اشکال هغه دا واردیږي چه سرقه د کلام ممکنه ده، خو وروستو له صوت او آواز نه، او صوت حاصلیږي په تموج د هوا سره ځکه چه د صوت تعریف د علماؤ نه داسې منقول دې چه ((کیفیه قائمه بالهواء بمحملها الی الصماخ)) یعنی صوت هغه کیفیت ته وئیلې کیږي چه قائم وی په هوا پورې او هوای غوږونو ته رسوی، او علامه تفتازانی رحمته الله علیه د دې تشریح داسې کړیده : فرماني چه ((والصوت يحصل من التموج الملول للفرع الذی هو اساس عنیف، والقلع الذی هو تفریق عنیف بشرط مقاومة المقروع للقارع والمقلوع للقالع)) نو معلومه شوه چه آواز پیدا کیدل دا د هواء د وجه نه دی او په مقعر الفلک کېږي هو انشته دې نو څنگه صوت پیدا شو چه شیطاین دهغې سرقه کوي ؟ **جواب** دا دې چه الله پاک قادر مطلق او فاعل مختار ذات دې نو ممکنه ده چه الله پاک په هغه ځای کېږي د صوت پیدا کولو لپاره بل سبب پیدا کړي وی ، او یا د فرشتو دا کلام تحت مقعر الفلک وی یعنی په خلاء کېږي دې نه وی بلکه په ورېځ کېږي دې وی لکه چه حدیث کېږي ذکر شوی دی چه مخکښ تیر شو او ورېځ په خلاء کېږي نده بلکه هلته هواء موجوده ده .

تنبیه د فلاسفه و او سائنسدانانو تحقیق دا دې چه شهاب ثاقب حقیقت هغه د زمکې بخارات دی چه په هغې کښ څه ماده د اور هم وی او چه کله بړه او خيژي نو د شدت حرارت نه د اور يوه لمبه ترینه جوړه شی، د دوی دا قول د قرآن مجید سره څه منافات نه لری ځکه چه قرآن د اشیاو د ساخت او اجزاو د ترکیب نه بحث نه کوی بلکه د هغې مقاصد بیانوی او سائنس هغه د اشیاو ساخت بیانوی نو ممکنه ده چه د دې اجزاء او حقیقت دې هغه بخارات وی چه مشتمل دی په ماده ناریه باندې، او الله پاک دې د دې تخلیق درجم شیاطین لپاره کړې وی.

وَالْأَرْضُ مَدَنُهَا وَالْقِيَمَاتُ فِيهَا رَوَايَ وَأَنْتُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

او زمکه غورولې ده مونږ او ایڅی دی مونږ په هغې کښ غټ غرونه او زرغون کړی دی مونږ په دې کښ د هر څیز نه

مُتَوَلِّوْنَ ۝ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَاشٍ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ

په اندازې سره او گرزولی دی مونږ ستاسو لپاره په هغې کښ اسباب د ژوند تیرولو اوداسې مخلوق چه نه یی تاسو هغوئ نه

إِلَّا بِإِذْنٍ ۝ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنْزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ۝

ورزی وړوونکی او نیشته هیڅ شې مگر زموږ سره دهغې خزاني دی، اونه نازل وژمونږ لپره لپره مگر په اندازې معلوم سره.

﴿وَالْأَرْضُ مَدَنُهَا﴾ دا دلیل دی د سفلیاتونه، «مددنا» په معنی د (بسطنا) سره دې، د زمکې

د بسط نه تعبیر په مختلفو الفاظو سره شوې دې، کله ترینه تعبیر په لفظ د (مد) سره کیږي لکه

پدې ځای کښ او په سورة الرعد آیت نمبر (۳) ﴿وَقَوَّالْأَرْضُ مَدَّ الْأَرْضُ﴾ کښ شو، کله ورله لفظ د

«دحو» استعمالیږي لکه په سورة النازعات، آیت نمبر (۳) ﴿وَالْأَرْضُ مَدَّ ذَٰلِكَ دَحَاهَا﴾ کښ شو او

په ځینې مقاماتو کښ په لفظ د فرش سره ذکر شوې دې لکه په سورة البقرة، آیت نمبر (۲۲) ﴿الْأَرْضُ

جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَاشًا﴾ کښ، یا په سورة الذاریات، آیت نمبر (۴۸) ﴿وَالْأَرْضُ قَرَشَتْهَا فَمِمَّا كَتَبْتُمْ دُونَ﴾

کښ شو، د دې ټولو نه مراد بسط او خورول د زمکې په داسې طریقې سره دی چه اوسیدونکی

ترینه فائده واخلی، باقی د اهل هیت دا خبره چه زمکه کره ده او سطح مستوی نده پدې آیت کښ د

دوی د دې قول څه نفی نشته دې ځکه چه زمکه کره عظیمه ده، او کره عظیمه په شاته دې سطح

مستوی، اشکال واردیږي چه په سورة انشقاق آیت نمبر (۳) ﴿وَالْأَرْضُ مَدَّتْ﴾ کښ الله پاک (مد) د

زمکې په ورځ د قیامت خودلې دې، او پدې آیت کښ ئی قبل القیامت نبودلې دې، جواب دا دې

چه هلته ترينه مراد مد كامل اوسط كامل دي چه نه به پکبن غرونه وي اونه به پکبن خه کندي وي لوړ او جور به پکبن نه وي ، خالص يو مستوي ميدان به وي لکه الله پاک فرمائي ﴿لَا تَرَيْنَ فِيهَا مَوَاطِنَ وَلَا أَشْجَا ۝﴾ او دلته ترينه مراد مطلق بسط او مطلق مد دي په داسې طريقي سره چه فائده ترينه اخيستلي کيږي

﴿وَالْقِصَّةَ فِيهَا زُرِّي ۝﴾ جمع د راسيه ده او هغه جمع د راس ده گويا که چه دا جمع الجمع ده ، غرونو ته وئيلې کيږي ، يعنی الله پاک دا غرونه په زمکه باندې د ميخونو په طور اولگول لکه په سورة النبأ ، آيت نمبر (۷) کښ فرمائي ﴿وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ۝﴾ اودغه شائنه په سورة النحل آيت نمبر (۱۵) کښ فرمائي چه ﴿وَالْقَرْيَ فِي الْأَرْضِ رَوَاسٍ أَنْ تُبَدَّ بِكُمْ ۝﴾ ، د حضرت ابن عباس ؓ نه منقول دي چه فرمائي : کله چه الله پاک زمکه په اوبو باندې خوره کړه نو دا خوزيدله لکه څنگه چه کښتۍ يو طرف او بل طرف ته خوزيږي نو الله پاک دپاسه دهغې غرونه پيدا کړل لپاره د دې چه قابل د انتفاع شي ﴿وَأَنْبَتْنَا فِيهَا ۝﴾ ظاهر دا دي چه ضمير راجع دې زمکې ته ، او بعضې فرمائي چه (رواسي) يعنی غرونو ته راجع دي ځکه چه هغه قريب دي ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٌ ۝﴾ موزون په معنی د اندازې سره دي ، په دې کښ اشاره ده دپته چه د هرشي لپاره الله رب العزة د مصلحت مطابق يوه اندازه مقرر کړيده چه دغه شئ د هغه اندازې نه بهرته نشي وتلې ، حضرت شاه ولي الله ؒ فرمائي ((هر نوع را صورتی وصفی است که از آنجا تجاوز نمیکند)) ، او يا ترينه مراد اشياء موزونه دي لکه سپين زر ، سره زر ، پیتل ، اوسپنه ، رانجه وغيره شو چه دا ټول معدنيات چه تللي کيږي الله پاک د زمکې نه پيدا کړي دي ، او يا د موزون نه مراد قابل رتبه اشياء دي او مقصد دا دي چه پدې زمکه کښ څه اشياء داسې هم دي چه هغوي ته يوه خصوصي رتبه حاصله ده (مظهري) .

﴿وَسَخَّلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعْيَشًا ۝﴾ جمع د معيشه ده ، وئيلې کيږي (ما عيش به الانسان) ته ، يعنی اسباب د ژوند د تيرولو په دنيا کښ لکه خوراک ، څښاک وغيره شو دا ټول د زمکې نه دي . ﴿وَمَنْ لَكُمْ لَكُمْ زُرِّي ۝﴾ په معطوف عليه د ((من لستم)) کښ دوه احتماله دي ، يو احتمال دا دي چه دا دي عطف شي په (لکم) کښ په (کم) ضمير مجروره باندې او دا احتمال زيات راجح دي او مقصد د آيت دا دي چه ستاسو لپاره اوستاسو اولاد ، خادمانو وغيره لپاره د روزي اسباب مونږ د زمکې نه پيدا کړيدي ، باقي پاتې شو د نويانو قانون چه ﴿إِذَا عَطِيفٌ عَلَى الضَّمِيرِ الْمَجْرُورِ

أَعْيِدَ الْخَافِضُ) نو دا قانون کلی نه دې ، صرف د بصریانو په مذهب اعاده دخافض واجبه ده . او دویم احتمال دا دې چه دا دې عطف شی په (معایش) باندې او مقصد د آیت دا دې چه ستاسو لپاره مونږ معایش هم پیدا کړیدی په زمکه کښ او هغه اشیاء هم چه تاسو ورله رزق ورکوونکی یئ ، او مراد د (من لستم) نه واره بجی ، غلامان ، وینزې او خناور وغیره دی . او پدې کښ رد دې د کفارو په هغه فاسدې عقیدې باندې چه غلامان ، وینزې او ماشومان بجوته رزق مونږ ورکوو ، نو الله پاک او فرمائیل : رزق ورکوونکې ټولو ته صرف زه یم ، اسباب د روزی د ټولو لپاره ما پیدا کړی دی .

قنیه : (مَنْ) د ذوی العقول لپاره مختص دې او په آیت کښ ذوی العقول او غیر ذوی العقول دواړه مراد دی خو بیا هم (مَنْ) راوړې شو ، وجه دا ده چه کله په یو کلام کښ ذوی العقول او غیر ذوی العقول دواړه جمع شی نو غلبه به ذوی العقول ته ورکولې کیږی د دې وجه نه دلته هم من راوړې شو ، او بعضې فرنی چه په آیت کښ صرف عیال ، مالیک ، خدم او عبید مراد دی ، په دلیل د استعمال د لفظ (من سره ، او بعضې فرمائی چه (من) په معنی د (ما) سره دې او مراد ترینه غیر ذوی العقول دی ، او (من) کله کله په معنی د (ما) سره راخی لکه څنگه چه (ما) کله کله په معنی د (من) سره راخی ، او امام رازی رحمته الله علیه فرمایي چه (من) د غیر ذوی العقول لپاره هم استعمالیږی حقیقه ، ځکه چه غیر ذوی العقول مشابه دی د ذوی العقول سره په طلب د حاجت پوره کولو کښ د الله تعالی نه ، او د دې وجه نه خطاب ورته په صیغې د جمع عقلاؤ سره شوې دې په سورة النمل کښ چه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ادْعُوا إِلَىٰ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ اودغه شان په سورة الانبیاء آیت نمبر (۳۲) کښ هم ذکر شوی دی په صیغه د جمع عقلاؤ سره چه ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ ، امام رازی رحمته الله علیه واقعه نقل کړیده چه بعضې علاقو کښ گرمی سخته شوه او اوبه ختمې شوې نو ځینې خناور وکتلې شو چه هغوی خپل سرونه آسمان ته اوچت کړی وؤ د سختې تندې د وجهې نه ، نو ورپڅ راغله او باران اوشو چه ټولې وادیانې د اوبونه ډکې شوې . ﴿وَلَمَّا زَاغَتْ سَوَابِغُهُمْ وَأَبْغَضُوا﴾ حرف نفی او حرف استثناء مفید لپاره د حصر دی ، پدې ایت کښ دوه قدرتو نو باندې تصریح ده : یو دا چه ټولې خزانی د رزق د الله پاک په قدرت کښ دی ، دویم دا چه تصرف کوونکې ، تقسیم کوونکې هم الله پاک دې ، که د چا دا عقیده وی چه د الله پاک نه علاوه یو بزرگ ، ولی حتی چه پیغمبر هغه د خزانو د رزق مالک دې ، یا ورسره تصرف خدائی دې د آیت په رو سره مشرک او کافر دې ﴿خَزَائِنُ﴾ مراد د خزانو نه یا باران دې ځکه

چه بدي سره زمکې نه نباتات او رزق را خيژي او هرشي ورسره ژوندې کيږي او باران سبب د رزق د انسانانو .وحشو ، طيورو دې ، او يا ترينه مراد مفاتيح د خزائنو دې ((اي في السماء مفاتيح الارزاق)) . (قرطبي) ، په دې کښ اشاره ده وسعت د قدرت ته (روح) ﴿وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ﴾ په دې کښ اشاره ده بلوغ د حکمت ته ، يعنی الله سره بې حسابيه خزانې دې د رزق دې ، خو مخلوقاتو ته نې د مصلحت مطابق ورکوي ، او مراد د نزول نه ابداع ، ايجاد او انشاء ده او تعبير ترينه په نزول سره د دې وجه نه اوشو چه د خزائنو ايجاد دا په طريقه د تفضل او امتنان سره دې د عالم علوی نه عالم سفلی ته او ﴿بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ﴾ نه مراد دادې چه په هرې زمکې کښ الله پاک د باران لپاره يو حد او مقدار مقرر کړې دې

وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاحٍ مَّن مَّكَرَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ ،
او ليگو مونږ هواگاني باري کونکې (بلارېونکې) دې (وريځو لره) پس را اوورو مونږ د آسمان نه اوبه ، پس اوځکو تاسو ته هغه
وَمَا آتَاكُم بِهِ يُخَيِّرُ لَكُمْ ۖ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ نَفْسَ وَتُؤْمِنُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ۝
او نه بڼ تاسو هغې لره جمع کوونکې . او بيشکه صرف مونږ ژوندی کول او مړه کول کوؤ او مونږ باقي پاتې کيدونکي يو
وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ۝ وَإِنَّ رَبَّكَ
او بيشکه پيژنو مونږ مخکني خلک د ستاسونه او بيشکه پيژنو مونږ روستني خلک او بيشکه رب ستا
هُوَ يَخْتَرُهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۝
هغه به جمع کړي هغوی لره ، بيشکه هغه دې حکمتونو والا او عالم دې په هرڅه باندې .

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاحٍ﴾ بل قدرت د الله تعالی ذکر کيږي ، دليل دې د وجوبياتو نه ، (رياح جمع د ریح ده ، ونيلې کيږي) «جِسْمٌ لَطِيفٌ مُنِيبٌ فِي الْجَوِّ سَرِيعٌ الْمَعْرِ» د دغه حرکت لپاره به يو سبب وي او دغه سبب ذات د هوا نشي جوړيدلې او که تو لازم به شي حرکت د هوا په دوام ذاتي سره او دا باطل دې ، نو معلومه شوه چه د دې لپاره سبب هغه ذات د الله تعالی دې چه قادر مطلق او فاعل مختار دې ﴿لَوَاحٍ﴾ جمع د لاقح ده په معنی د حامل سره او هوا ته لاقح د دې وجه نه ونيلې شي چه دا حامله د سحاب لپاره ده ، او يا حامله ده د هغه اوبو لپاره چه وريځې ته نې رسوي ، لکه

به قول د ابن مسعود رحمہ کتب دی چه فرمائی: الله تعالى هوا گانې او چلوی او هغوی اوبه را او چتې کړی او بیا ئی په ورېخ کتب واچوی او هغه ورېخې بیا د هوا سره څی یعنی د هوا د وجه نه هغه ورېخ روانه وی، او اوبه ورکوی په شاتنه د یې ورکولو د اوبې، او امام ابو عبیده رحمه الله فرمائی چه (لواقع) په معنی د ملائح سره دی چه جمع د (ملقحة) ده، او معنی ئی ده غیر لره حامله کونکې، لکه پدې قول د شاعر کتب دی: ع - وخبیط لما تحیط الطوائح

(طوائح) په معنی د مطاوح سره دې، مقصد د آیت دا دې چه ورېخ اول شنه وی چه هوا گانې ورسره اولگی نو باری او حامله شی او باران او وره وی لکه څنگه چه دغه هوا په ونو اولگی نو میوې پکې پیدا شی، او امام راغب رحمه الله فرمائی چه دلته لفظ د (ذو) مقدر دې، (ای ذات لقاح وحمل) او عرب ریح لاقح هغې ته وائی چه په هغې کتب خیر اوباران وی، او د دې ضد ریح عقیم دې او دا هغې ته ویلې کیږی چه په هغې کتب خیر نه وی.

﴿وَمَا أَنتَ لَهُمْ بِعَزِيزٍ﴾ یعنی دا باران زمونږ په خزانو کتب دې، تاسو د دې خزانو مالکان نه

یئ، او یا خازنین په معنی د حافظین سره دې، او یا په معنی د مانعین سره دې (ای ما اتم له مانعین

لا تزاله من السماء) ﴿وَتَحْنُ الْوَرِثُونَ﴾ مراد د وارث نه ملک تامه او حقیقه دې، یعنی چه کله مجازی

مالکان فناء شی، ملکیت مجازی به ئی ختم شی او صرف تن تنها د الله ﷻ ذات به پاتې شی چه دا

تول خیزونه دهغه په ملک کتب دی حقیقه او متصرف بالذات او حقیقه هغه ذات د الله تعالی دې، او

متصرف صوره او مجازی او مالک مجازاً هغه الله تعالی انسان جوړ کړې دې نو د انسان په فناء

کیدو سره تصرف صوری او ملکیت مجازی به ختم شی، نو د دې حالت نه تعبیر اوشو په وراثت

سره چه هغه ارث تامه دې. ﴿وَلَقَدْ عَلَّمْنَا الْتَقْوِيَّةَ يَنْكُم﴾ پدې کتب اشاره ده دینه چه عالم په ماکان

او په ما یكون باندې صرف الله تعالی دې، د مستقدمین او مستأخرین د پړې ترجمې شویدی (۱)،

حضرت عکرمه او قتاده رحمهما الله فرمائی چه مستقدمین نه مراد هغه دی چه تر نن ورځې پورې

پیدا دی او د مستأخرین نه مراد هغه دی چه وروستو پیدا کیدونکی دی (۲)، حضرت ابن عباس رحمهما

فرمائی چه (المستقدمین) نه مراد هغه دی چه کوم مړه دی او (المستأخرین) نه مراد هغه دی چه ژوندی

دی، (۳)، امام مجاهد د (المستقدمین) مصداق مَنْ تَقَدَّمَ امة محمد صلی الله علیه وسلم گرزولی دی او د

المستأخرین مصداق ئی امة محمدیه گرزولې دې (۴) حضرت حسن بصری او د حضرت قتاده

دویم قول دا دې چه (المستقدمین) نه مراد هغه دی چه مخکې کیدونکی وی په خیر او طاعت کتب او

مستأخرين نه مراد معصيت او شر کوونکې دی، یعنی روستی کیدونکې په خیر او طاعت کېږي. (۵)
 حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه د (المستقدمین) او د (المستأخرین) نه صفوف الحرب په جهاد کېږي مراد
 کړیدی (۶) قرطبی فرمائی چې مستقدمین هغه دی چې شهداء دی او مستأخرین هغه دی چې لا تر
 اوسه پورې ندی شهیدان شوی (۷)، امام شعبی رضی الله عنه فرمائی چې (المستقدمین) اول الخلق دی او
 (المستأخرین) بعد الخلق دی (۸)، له حضرت امام اوزاعی رضی الله عنه نه روایت دي چې المستقدمین نه مراد
 هغه دی چې مونځ کوونکی وی په اول وقت کامله مستحبه کېږي او مستأخرین هغه دی چې په اخر
 وقت کېږي مونځ ادا کوونکی وی (۹)، د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دویم روایت دا دي چې المستقدمین نه
 مراد هغه دی چې اول صف ته مخکېږي کیدونکې وی او مستأخرین نه مراد هغه دی چې وروستی
 صفونو کېږي وی، او دا آخری معنی زیاته مناسبه ده دشان نزول سره چې ذکر کړيدي امام ترمذی
رضی الله عنه په کتاب التفسیر کېږي او امام نسائی په باب المنفرد خلف الصلوة کېږي او ابن ماجه په
 الخشوع فی الصلوة کېږي او ابن کثیر او ابن جریر طبری په خپلو تفاسیرو کېږي چې حضرت ابن عباس
رضی الله عنه نه روایت دي فرمائي چې: یوه حسین زياته وه چې مونځ به ئې کولو شاته د رسول الله ﷺ نه نو
 ځینې کسان به دهغې د لیدلو نه د ځان بچ کولو لپاره اول صف ته مخکېږي کیدونکې وو او ځینې
 کسان دهغې د لیدلو لپاره به وروستو صف کېږي او دریدل او بیا به ئې په رکوع کېږي لاندې د خپلو
 ترڅونو (باط) نه هغې ته کتل، نوالله تعالی دا آیت نازل کړو.

فائدة (۱): دا واقعه قبل نزول الحجاب وه (۲)، ابن کثیر دا روایت نقل کړيدي او بیا ئې
 فرمائي دی چې: ((وهذا الحديث فيه نكارة شديدة - الخ)) وجه داده چې ابو الجوزا چې هغه د
 صحیحین راوی دي او ثقه دي دهغه نه دا روایت عمرو بن مالک چې هغه مدار سند دي نقل کړي دي
 او عمرو بن مالک د سنن اربعه راوی دي، حافظ رحمه الله دهغه په باره کېږي فرمائي چې ((صلوق
 حسن)) بیا د عمرو بن مالک نه دا روایت جعفر بن سلیمان او نوح بن قیس الحدانی دواړو نقل
 کړيدي، خو جعفر بن سلیمان ئې موقوف د ابو الجوزاء وائی او نوح بن قیس هغه ئې رفع کوی ابن
 عباس ته، او جعفر بن سلیمان او نوح بن قیس دواړه ثقه او د صحیح مسلم راویان دی خو جعفر بن
 سلیمان زیات او ثق دي د نوح بن قیس نه، وجه داده چې د نوح بن قیس په باره کېږي حافظ ابن حجر
 فرمائي چې ((ثقة الا انه رمى بالتشيع)) او جعفر بن سلیمان باندې هم د تشیع الزام دي خو دهغه نه د
 حضرات شیخینو په باره کېږي فضائل او مدح مروی ده او ابن عدی د ده په باره کېږي فرمائي چې
 ((ارجو انه لا بأس به يجب ان يقبل حديثه)) نو د دي وجه نه د ابن عباس رضی الله عنه ته مرفوع کول دا منکر

دې، نو زیاته صحیح خبره داده چه دا د مراسیل د ابو الجوزاء چه هغه ثقه راوی دې شمار کړې شی «والله اعلم» (۳)، په دې کښی اشاره ده فضیلت د صف اول ته هم او په حدیث د بخاری کښی راغلیدی «(وليعلم الناس ما لي النداء والصف الاول - الخ)» یعنی حضور ﷺ فرمائی چه که دا خلک په هغه ثواب خبر شی چه کوم په اذان ورکولو کښی دې او په صف اول کښی په اوږدو کښی دې نو که بیا دوی ته بغیر د خسنی (قرع، استهام) موقعه نه میلاوېږی نو دوی به دهغې اسان ثواب د حاصلولو لپاره خسنی هم کوی. ﴿وَلَا تَرْكَبْ﴾ کاف ضمیر خطاب چه عبارت دې د حضور ﷺ نه هغې ته نسبت د رب کول دا لطفاً دې ﴿مَرْ﴾ ضمیر فصل دې لپاره د تقویت د حکم راوړې شوې دې

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ ۝

او بیشکه پیدا کړېدې مونږ انسان د خاورې ټنگارکوونکې د خټې زړې شوې بد بوی کوونکې نه

وَالنَّجَّاتِ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السُّمُورِ ۝

او پلار د پیریانو پیدا کړېدې مونږ مخکښ آدم نه د اورگره نه.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا﴾ دا دلیل دې د انفسیاتونه چه انسان ته الله فرمائی چه خپل حقیقت باندې سوچ وکړه چه ته خه شې وې اوڅنگه پیدا شوې یې او چا پیدا کړې یې، شیطان ستاسو ازلی دشمن دې دهغه په تابعدارۍ کښی چرته شرک اونکړئ ﴿مِنْ صَلْصَالٍ﴾ زمخشری لیکي چه «(الصلصال الطين اليابس الذي يصلصل وهو غير مطبوخ واذا طبخ فهو فخار)» یعنی هغه اوچې خاورې ته وئیلې کیږی چه کرنگارې کوی یعنی کچه کودرې، اوچه کله پخه شی په اوږنو باندې نو بیا ورته «فخار» وئیلې کیږی، او فراء ورسره د یوبل قید اضافه هم کړیده چه «(هو طين خلط برمل)» یعنی هغه خټه چه شکه ورسره ګډه کړې شوې وی، نو خلاصه دا شوه چه صلصال وئیلې کیږی هغه خاورې ته چه شکه ورسره ګډه کړې شوې وی اوکرنگارې کوی.

اوبعضې مفسرین فرمائی لکه مجاهد او کسائی شو چه صلصال، ماخود دې د اصل اللحم، نه چه کله بدبواره او متغیره شی غوښه، خو دا قول ضعیف دې ځکه چه بناء پدې قول فرق به پاتې نه شی په مابین د «صلصال» او «حماء» کښی. ﴿حَمَلٍ﴾ جمع د حماء ده هغه خټې ته وئیلې کیږی چه ډیر وخت لونده پریخودې شی چه خمیره شی او رنگ ئی تور شوې وی ﴿مَسْنُونٍ﴾ د دې په ماخذ او پ

معنی کنس شپې اڼوال دی، د ټولو نه زیات راجع قول دا دی چې دا ماخوځ دې د «اسن الماء ای اذا نفی» نه. لکه په سورة محمد کنس الله تعالی فرمائی: ﴿أَتُزَكَّيْنَ وَلَهُنَّ مَكْرَمَاتٍ﴾ دا صفت وقع شويدي د ﴿حَمَلٌ﴾ لپاره، مقصد دا دی چې هغه خټه چې متغیره شوې وی او بدبو داره شوې وی.

فانده د حضرت آدم ﷺ د پیدائش اطوار او مراحل اووه ۷ دی او ترتیب یی دا دی: **اول**. خاوره (تراب) وه لکه په سورة الحج آیت نمبر (۵) کنس دی، **هویم**: بیا خټه (طین) شوه لکه په سورة مؤمن آیت نمبر (۱۲) کنس دی، **هویم**: بیا څه وخت پریخودې شوه نو سلیخناکه (لازب) شوه لکه په سورة الصف آیت نمبر (۱۱) کنس دی، **خلووم**: بیا څه وخت (خلوینست کاله) پریخودې شوه نو خمیره او متغیره (حماء مسنون) شوه، **پنځم**: بیا چې اوچه شوه او کړنگار یی کولو نو کچه کودرې صلصال شوه لکه چې دا دواړه پدې آیت کنس مذکور دی، **شپږم**: بیا چې آواز یی مشابهه شو د ټکری سره نو کالفخار شوه لکه په سورة الرحمن آیت نمبر (۱۴) کنس دی، **اووم**: او بیا اوومه مرحله د روح ده لکه راتلونکی آیت نمبر (۲۹) کنس دی او د روح ترتیب دا وؤ چې روح د سر د طرفه شروع شوې وؤ چې کله سترگو ته راغی نو د الله تعالی قدرتونه یی اولیدل، چې کله پوزې ته را ورسیدلو نو پرنجې (جهینک) یی اوکړو، اوچه کله خولې ته را ورسیدلو نو (الحمد الله) یی اووئیلو، او بیا چې خټې ته را ورسیدلو نو لوږه ورته اولگیده او د خوراک خواش یی اوشو، نو د دې وجه نه الله تعالی فرمائی چې ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ جُحُولًا﴾ او بیا آخرته را ورسیدلو او حضرت آدم ﷺ مکمل شو، امام راغب رحمته الله علیه فرمائی چې کله خټه سلیخناکه شوه او دهغې نه وروستو بیا حماء مسنون یعنی خمیره شوه او دهغې نه وروستو اوچه کړې شوه نو صلصال شوه نو دغه پوخوالې دا په هوا سره شوې وؤ او د صلصال نه وروستو کالفخار پدې کنس د اور څه نه څه کردار داخل وؤ، مقصد دا دی چې د انسان ماده هغه صرف خاوره نده بلکه خاوره، اوبه، هوا او اور دا څلور واړه دی خو خاوره پکښ عنصر غالب دې.

﴿وَاللَّيْثُ خَلَقَهُ﴾ مراد د جان نه ابو الجن دې چې هغه د جناتو پلار دې لکه څنگه چې آدم ﷺ پلار د انسانانو دې، او ابلیس پلار لپاره د شیطانانو دې، او فرق په مابین د جناتو او د شیطانیو کنس دا دی چې په جناتو کنس کافر او مسلمان وی، خوراک او ځکاک کوی، توالد، تناسل پکښ وی، مړه کیږي. ژوندی کیږي لکه د بنی آدم په شان، او په شیطانیو هغو کنس مسلمان نه وی بلکه هغوئ مردود دی اگر چې نفس امکان پکښ شته دې او استعداد د ایمان ورته ورکړې شوې دې (ورنه لازم

به شی تکلیف بما لایطاق) خو وقوع د ایمان ترینه نده متحققه، او دغه شانتنه هغوی مړه کیری هم نه بلکه هغه وخت کښ به مړه کیری چه کله ابلیس لعین مړ شی، دا راجح قول دې، اوبعضې مفسرین فرمائی چه (جان) او ابلیس یو دی، وهب بن منبه فرمائی چه دجنانو دوه قسمونه دی یو قسم هغه دی چه د هغوی بچی پیدا کیری خوراک خکاک کوی دا په منزله د انسانانو دی، دویم قسم هغه دی چه هغه په منزله د هوا دی بچی ئی نه پیدا کیری، خوراک او خکاک نه کوی، هغه شیطاین دی. او امام رازی رحمه الله فرمائی چه زیاته صحیح خبره داده چه شیطاین قسم د جناتو دې خو چه کوم کافر دی هغوی ته شیطاین وئیلې کیری او چه کوم کافر ندی هغوی ته شیطاین نه وئیلې کیری، اوبعضې مفسرین دا فرمائی چه دا دواړه جدا جدا نوعې دی او اطلاق په شیطاینو باندې دجنات لکه په ((الا ابلیس کان من الجن)) دا په معنی لغوی سره دې خکه چه په دواړو کښ استعار معنی ده ﴿خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَنَخْنِصُ دَآدَمَ نَه﴾ ﴿مِنْ نَّارِ الشَّجَرَةِ﴾ سموم وئیلې کیری ((رَبِّعْ حَارَةً لِّدَخُلْ مَسَامِ الْإِنْسَانِ فَخَلَّهُ مِنْ قُوَّةٍ حَرَاةً)) یعنی هغه گرمه هوا چه تنوخی په مساماتو د انسان کښ پس دسخت حرارت له وجه نه انسان قتل کوی، او اضافت د نار، سموم ته یا اضافت بیانی دې او یا اضافت د موصوف دې صفت ته.

فَقَدَهُ : د دینه معلومه شوه چه د جناتو وغیره ماده صرف اور نه دې بلکه اور پکښ عنصر

غالب دې.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلٰٓصٰلٍ مِّنْ حَمَآءٍ مَّسْنُوٰنٍ ۝

او کله چه اونیل رب ستا^۱ فرشتوته بیشکه خه پیدا کونکې یم یو بشر له د خاورې ټنگار کوونکې د خټې زړې شوې بدبودارې نه

لَمَّا سَوَّيْتُهُ وَتَقَفْتُ فِیْهِ مِنْ رُّوْحِیْ فَقَعُوْا لَهٗ سٰجِدٰتٍ ۝

پس هرکله چه زه برابر کړم هغه او پوکړم په هغه کښ د روح خپل نه پس پریوځی تاسو هغه ته سجده کوونکی

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰتِعُوْنَ ۝ اِلَّا اِلٰیْہِیْمُسُ اِلٰی اَنْ یُّکُوْنَ مَعَ الشَّٰجِدٰتِ ۝

پس سجده اوکړه ملائکو ټولو په جمع سره مگر ابلیس (سجده اونکړه) انکار اوکړو هغه چه شی هغه د سجده کوونکو سره

﴿لَا تَلَّكَ رُتَمَا﴾ قصه د حضرت آدم ﷺ او د ابليس لعین ذکر کبیری په دریم وار لپاره د تخویر په د ابلیس ستاسو سره دشمنی ډیره زړه ده داسې نه چه تاسو د شیطان په د هوکې کښ راشی او شرک اختیار کړئ ﴿يُنْكِرُ﴾ مراد ترینه انسان دې، تعبیر ترینه په بشر سره اوشو له وجه د ظهور د بشری د ده نه، او بعضی فرمائی چه مراد د بشر نه هغه جسم کشفه دې چه ملاقی کبیری د نورو اشیاء سره او مصداق د دې صرف انسان دې ځکه چه ملائک او جنات دهغوئ اجسام لطیف دی، په دې کښ اشاره ده دینه چه د ټولو انسانانو پلار حضرت آدم ﷺ بشر وو، نو اولاد به ئی هم بشر وی اگر چه انبیاء کرام وی. ﴿فَإِنَّا سَخَّرُمُ﴾ مراد د تسویه نه یا تشکل دې په صورة انسانی او خلقت بشری سره ((ای عدلت صورته واتمم خلقه)) او یا ترینه مراد برابر والې د اجزاؤ د بدن دې ﴿وَنَقَعُ﴾ ښوونکی په نفخ په عرف کښ وئیلې کبیری: ((اجراء الريح من الفم اوغیره فی تجویف جسم)) نه یعنی رسول د هوا مینځ د خالی جسم ته، خو دلته ئی ذکر تمثیلاً شویدي نه حقیقه، او مراد ترینه پیدا کول د روح دی په ماده اوصورت کښ، ((ای الماضی مابیه الحیاة بالفعل علی المادة القابلة لها)). او روح یو مخلوق دې د مخلوقاتو د الله تعالی نه چه د بدن د ژوندون لپاره یو سبب عادی دې، یعنی عادة د الله تعالی پدې جاری شوې دې چه کله د دې روح تعلق د بدن سره راشی نوالله تعالی پدې بدن کښ حیاة او ژوندون پیدا اوفرمائی، او اضافت د روح الله تعالی ته دا تشریفاً او تکریماً دې، لکه (ارضی، سمائی، بیت الله) وغیره شو، بعض خلکو د دې اضافت د وجه نه د حلول او اتحاد مذهب ثابتولو کوشش کړې دې خو د دې متعلق یو مناسب تفصیل په سورة بنی اسرائیل ((ویسلونک عن الروح)) کښ به راشی (ان شاء الله تعالی).

﴿نَقَعْنَا لَهُ سَجَدًا﴾ دا خطاب فرشتو او ابلیس ټولو ته دې، تفصیل د دې سجده په سورة البقرة او په سورة اعراف کښ تیر شوې دې، د دې آیت په ظاهر کښ د سورة البقرة د آیت سره تعارض معلومیږی ځکه چه په سورة البقرة کښ حکم د سجده د پیدائش او دخلیفه جوړیدو د آدم ﷺ نه وو، او په دې ځای کښ حکم قبل د پیدائش د آدم ﷺ نه معلومیږی، دفع د تعارض داده چه امر په دوه قسمه دې: یو امر تعلیقی او معلق دې او دویم امر تنجیزی دې نو په سورة البقرة کښ امر تنجیزی دې او دلته امر معلق دې.

﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ﴾ سجده د ملائکو د اکرام او تعظیم وه، لکه چه تفصیل ئی تیر شویدي، دا جمله نص دې په تعظیم د آدم ﷺ کښ او هرکله چه احتمال د تخصیص پکښ وو چه ممکنه ده چه

عضی فرشتو دے سجده نوی کرے او دا دے عام مخصوص منہ البعض وی نو بہ لفظ د ﴿كُلُّهُمْ﴾ سرہ احتمال د تخصیص ختم کرے شو چہ دا سجده تولو فرشتو کریدہ ، البتہ احتمال د ناویل پکتن بیا ہم وؤ چہ سجده د دوی اجتماعاً وہ کہ متفرقاً؟ نو دغہ احتمال پہ لفظ د ﴿اَجْمَعُونَ﴾ سرہ ختم کرے شو ، نو ایت بجمیع اجزائہ مفسر او گزیدلو ﴿اَلَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ﴾ پدے باندے اتفاق دے چہ ابلیس مامور بالسجده وؤ ، اختلاف ئی پہ کیفیت کتب دے چہ آیا دے دجنس د فرشتونہ وؤ او کہ نہ ؟ او خنگہ مامور بالسجده شو او د استثناء نوعیت څہ دے ؟ استثناء د محققینو نحاتو پہ مسلک متصلہ دہ بالجزم ، اود مشهورینو نحاتو پہ مسلک یا استثناء متصلہ دہ او ابلیس جنس د فرشتونہ شمار کرے شوے دے حقیقۃً لکہ چہ دا دبعضو مذهب دے او یا استثناء منقطعہ دہ څکہ چہ ابلیس جنس د فرشتو نہ ندے لکہ چہ اللہ تعالیٰ فرمائی ﴿كَانَ مِنَ الْاِلٰهِيْنَ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ﴾ خو تغلیباً د جنس د فرشتو نہ شمار کرے شوے دے او یا ابلیس تہ حکم د سجده مستقلاً شوے وؤ لکہ چہ پدے باندے آیت د سورة اعراف ﴿قَالَ مَا مَنَّكَ اَلَا تَسْبُدُ اِذْ اَنْزَلْنٰكَ﴾ دلالت کوی ، تفصیل ئی پہ سورة بقرہ کتب تیر شوے دے ﴿اَلَا اَنْ يَّكُوْنَ﴾ دا جملہ مستانفہ دہ واقع شویده پہ جواب د سوال د سائل کتب چہ گویا سائل سوال او کړو چہ «هل سجد؟» نو جواب او شو چہ ﴿اَلَا اَنْ يَّكُوْنَ﴾ پہ لفظ د «ابی» کتب اشارہ دہ دیتہ چہ ابلیس د اللہ حکم اونہ منلو او پہ لفظ د ﴿مَعَ الْمَلٰٓئِكَةِ﴾ کتب اشارہ دہ دیتہ چہ جماعت د ملائکو نہ ئی مخالفت او کړو نو دجماعت نہ مخالفت کول دا ہم یوہ لویہ گمراہی دہ ، حضرت مولانا خیر محمد جالندھری رحمہ اللہ پہ خپل کتاب آثارخیر کتب لیکلی دی «جب اللہ فرشتو کو سجدہ کا حکم دیا تو قرآن میں میں کہ ﴿فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰجَمَعُونَ﴾ ﴿اَلَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ﴾ ملائک نے بلا طلب دلیل محض اعتماد پہ سجدہ کیا تو یہ مقلد ہوئے اور ابلیس لعین نے بغیر دلیل سجدہ کرنے سے انکار کیا جو غیر مقلد نہ تھا ، «آثار خیر صفحہ نمبر ۲۶» یعنی چہ کلہ اللہ پاک د سجده حکم او کړولو ، نو ملائکو بغیر د طلب د دلیل نہ محض پہ اعتماد باندے سجدہ او کړو نو مقلدین شو او ابلیس لعین انکار او کړو دے دلیلہ سجده کولو نہ نو غیر مقلد شو ۔

قَالَ يٰٓإِبْرٰهِيْمُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُوْنَ مَعَ الشّٰجِعِيْنَ ؕ قَالَ لَمْ اَكُنْ

او فرمائيل الله تعالى اي ابليس! خه عذر وؤ تا لره چه نشوي ته د سجده كوونكر سره او نيل هغه چه نه يم خه

لَا تَسْجُدْ لِشَيْءٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلَٰصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ؕ

چه سجده او كړم هسي بشر ته چه پيدا كړي دي تا هغه لره د خاورې ټنگار كوونكې د خټې زړې شوې بدبو دارې نه

قَالَ فَاهْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيْمٌ ؕ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمٍ

او فرمائيل الله پس اوڅه ته د دې ځاي نه پس بيشكه ته رټلې شوې ئي او بيشكه په تا باندې لعنت دې تر ورځې

الدِّيْنِ ؕ قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي اِلٰى يَوْمٍ يُّنْفَخُونَ

د بدلي (قيامته) پورې او نيل هغه اي ربه څما! پس مهلت راکړه ما له تر هغه ورځې پورې چه دوباره پورته کولې شي خلک

قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِيْنَ ؕ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْعِ الْمَعْلُوْمِ ؕ

او نيل الله پس بيشكه ته ئي د مهلت درکړې شونه تر ورځې د هغه وقت مقرر پورې

﴿قَالَ يٰٓإِبْرٰهِيْمُ﴾ زجر او توبيخا سوال کوي الله پاک د ابليس نه ، د جمهور مفسرينو په نيزد دا

کلام د الله پاک له طرفه ابليس ته بغير د واسطې نه وؤ او براه راست وؤ او د الله له طرفه چا سره بغير د واسطې نه کلام کول اگر چه لوی منصب او د فخر خبره ده خو په هغه وخت کښ چه کله دا مکالمه او خبرې لپاره د اکرام او اعظام وی او کچرته علی سبیل الاهانة والاذل وی نو منصب عالیه ندې

﴿مَا لَكَ اَلَّا تَكُوْنُ﴾ یعنی څه مانع وؤ ستا لپاره په سجدې نه کولو کښ او څه غرض وؤ ستا ؟ ((ای

ای غرض لك فی ابانتك السجود)) ﴿قَالَ لَمْ اَكُنْ﴾ د نص په مقابله کښ شیطان یو خپل عقلی دلیل

پیش کړو (تفصیل ئی تیر شوې دې) او لام په ﴿لَا تَسْجُدْ﴾ کښ د تاکید دنفی لپاره دې ، ﴿قَالَ فَاهْرُجْ

مِنْهَا﴾ ضمیر په (منها) کښ یا راجع دې جنتونو ته ، یا آسمان ته او یا ټولی او جماعت د فرشتو ته ،

او دا جواب د کلام د شیطان او دلیل د شیطان لپاره علی سبیل التصريح خو ندې لیکن علی سبیل

التنبیه دې ، چه د نص په مقابله کښ قیاس پیش کوونکې سزا هغه رجم دې او ملعون کیدل دی ، او

مخکښ تیر شوی دی چه د دې نه هغه قیاس ندې مراد چه هغه یو حجت شرعی دې ﴿وَاِنَّ عَلَيْكَ

الشَّيْطَانُ تَه د سجدې نه کولو د وجه نه دوه سزاگانې ملاؤ شوې . یوه دا چه اورتلې شو د جنت نه ، دویمه دا چه همیشه لپاره لعنتی شو ، او لفظ د (الی) اگر چه د انتها د غایه فائده ورکوی او ظاهر د ایت نه دا معلومیږي چه دا لعنت به صرف تر ﴿يَوْمِ الدِّينِ﴾ یعنی قیامت د ورځې پورې وی اویا به نوی ، خو حقیقت داسې ندي بلکه مراد د دې نه ټایید دي ، ځکه چه دا هغه ابعده غایه ده چه خلک او عرف عام ئی د ټایید لپاره ذکر کوی لکه چه وئیلې کیږي چه قیامت پورې به څه دا کار اونکرم ، دا مقصد ندي چه قیامته پورې به ئی نه کووم او بیا به ئی کوم بلکه همیشه لپاره نه کول مراد وی ، او د دې نظیر دا قول د الله تعالی دي چه ﴿خَلِّدِيكَ فِيهَا مَا دَاسَتْ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ او یا د آیت مقصد دا دي چه (یوم الدین) پورې بغیر د عذاب نه به ملعون وی او یوم الدین کښ به بیا سخت ترین عذاب ورکولې شی اگر چه لعنت به هلته هم وی خو هغه لعنت به په منزله د زائل وی ، فیصیر اللعین حیثه کالوئیل بسبب شدة العذاب تذهل عنه (رازی) ﴿قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي﴾ ابلیس لعین د توبې په ځای د انسانانو بې لارې کولو لپاره مهلت طلب کړو چه دا هم یو غټ جرم دي (فا) په (فانظرني) کښ متعلقه ده په محذوف پورې چه په هغې دلالت کوی ماقبل کلام ، تقدیر ئی دا دي چه (اذا جعلتني رجيمًا فأنظرني - الخ) مزید تفصیل د دې آیتونو په سورة اعراف کښ تیر شوې دي ﴿إِنَّ يَوْمَ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ﴾ په نیزد اکثر و مفسرینو دعاء د ابلیس قبوله کړې شوه خو نا تمامه ، ځکه چه هغه مهلت غوختلې وؤ تر (یوم البعث) پورې او الله تعالی مهلت ورکړو تر نفخه اولی پورې ، ﴿يَوْمَ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ﴾ نه مراد وخت دنفخه اولی دي چه په هغې کښ به الله تعالی ټول مخلوقات فناء کړی نو ابلیس به هم مړ شی ، او په نیزد بعضو مفسرینو دعاء د ابلیس مکمله قبوله کړې شوې ده او «وقت المعلوم» نه مراد نفخه ثانیه ده خو دا قول ضعیف دي ، ځکه چه نفخه ثانیه لپاره د بعثت اودوباره ژوندی کیدلو ده ، نه د مړکیدولپاره ، او دغه شائنه د قیامت د قیام نه وروستو بیا مرگ نشته دي ، نو که په نفخه اولی سره ابلیس لعین مړ نشی نو دې به همیشه لپاره ژوندې پاتې کیدونکې شی ، اودغه شائنه مقصد د ابلیس لعین په مهلت غوختلو سره هغه انسانانو بې لارې کول دی ، دغه مقصد په نفخه اولی سره پوره کیږي ، نفخه اولی نه وروستو د ابلیس ذمه داری وغیره به ختمه شی نو د ژوندی پاتې کیدلو مقصد ئی نشته دي .

فائده : د دعاء قبلیدل کله د دعاء کوونکي د اکرام او دعزت لپاره وی او کله د دعاء کوونکي د

زیادت د شقاوت او عذاب او د مصیبت لپاره وی، نو د ابلیس دعاء قبلیل د قسم ثانی نه دی

قَالَ رَبِّ إِنَّمَا أَتَيْنَكَ لَأُعْثِرَنَّكَ بِإِذْنِكَ الْكُفْرَ أَتَىٰ عَنَّا أَعْيُنُنَا وَمِنَ الْبَصَرِ لَمْ نَرِ الْغَيْبَ إِلَّا مَا أُفِيحُ ۚ

او وویل هغه چه ای ربه خما په سبب د هغې سره چه تا څه گمراه کړې يم خامخا به څه خائسته ښکاره کوم لپاره د دوی گناهونه

فِي الْأَرْضِ وَلَا نُغَيِّبُهُمْ أَشْيَاءَهُمْ ۚ إِلَّا عَذَابَكَ مِنْهُمْ الْمُتَعَلِّصِينَ ۝

په زمکه کښ او گمراه کوم به څه دوی ټولو لره مگر ښدگان ستا د دوی نه هغه چه اخلاص کونکی دی په عمل کښ

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ۝

او فرمائیل الله ، دا اخلاص لاره ده خما طرف ته نیغه

﴿قَالَ رَبِّ إِنَّمَا أَتَيْنَكَ لَأُعْثِرَنَّكَ﴾ (با، یا د سببیت لپاره ده (ای سبب اغواک ایای) او یا د قسم لپاره ده او

ما مصدر په ده او ﴿لَأُعْثِرَنَّكَ﴾ ورله جواب قسم دې (ای اقم باغواک ایای لآزین لم) لکه په

صورت (ص) آیت نمبر ۸۲ کښ دغه مضمون په قسم سره ذکر دې ﴿قَالَ فِيمَنْ لَّا تُغَيِّبُهُمْ أَشْيَاءَهُمْ﴾ خو

فرق په مابین د دې آیت او په هغې آیت کښ دا دې چه هلته قسم په صفاتو د ذات باندې دې او دلته

قسم په صفاتو د افعالو باندې دې، په صفاتو د ذات باندې قسم بالاتفاق جائز دې او په صفاتو د

افعالو باندې قسم خوړل پدې کښ د فقهاؤ اختلاف دې خو راجح پکښ قول د جواز دې ، دا آیت

دلیل دې په دې چه خالق د شر او کفر هم الله پاک دې او سزا په کسب اختیاری باندې ملاویری ، او

مراد په ﴿أَعْيُنُنَا﴾ سره اخراج دهغه وؤ د جنت نه یا د آسمانونو نه، او یا ترینه مراد گمراه کول

دهغه دی ﴿لَأُعْثِرَنَّكَ فِي الْأَرْضِ﴾ مراد د تزیین نه مشغول کول دی د انسانانو په محبت د دنیا سره

په طریقه د وسوسو اچولو سره او مراد د اغواء نه ښائسته ښکاره کول د گناهونو او ترغیب وړکول

د گناهونو دی انسانانو ته په طریقی د وسوسو سره، پدې آیت کښ رد دې په مذهب د معتزله وؤ

باندې چه هغوئ د دې خبرې قائل دی چه اصلح ماهو للعبد واجب دې په الله تعالی باندې ، ﴿إِلَّا

عَذَابَكَ مِنْهُمْ الْمُتَعَلِّصِينَ﴾ پدې کښ دوه قرائتونه دی : یو قرائت په کسری دلام سره دې په صیغه د

اسم فاعل سره، معنی داده چه هغه ښدگان ستا چه خالص کوونکی دی د عبادت او اطاعت تار لره.

((ای المؤمنین الذین اخلصو لک التوحید والطاعة والعبادة)) ، (خازن او دویم قرائت په فتح دلام سره

په صیغه د اسم مفعول سره دې چه دا قرائت اکثر دې ، مقصد دا دې چه هغه بندگان چه الله پاك خاص كړيدى د خپل عبادت لپاره ، ابليس لعين اولاد ټولو انسانانو د اغواء دعوه او كړه او بياني مخلصين مستثنى كړل ځكه چه د ده پدې باندې علم وو چه څما مكر او كيد په مخلصينو باندې نه چلېږي او هغوى څما كيد نه قبلوى

فانده (۱) امام رازى رحمته الله فرماني چه ابليس لعين دا استثنا ځكه او كړه چه خانى د دروغو نه بچ كولو ، نو معلومه شوه چه دروغ يو داسې قبيح شې دې چه ابليس ترينه هم ځان ساتلېدې (۲) ، دا آيت دليل دې په عصمت د انبيا عليهم الصلوة والسلام باندې ځكه چه كه انبيا كرام معصوم نشي نو نور هغه څلك چه د دې آيت مصداق دى دهغوى فضيلت به ثابت شي په انبيا كرامو باندې او دا د اصولو د شرع نه خلاف خبره ده (۳) ، حضرت رويم رحمته الله فرماني چه اخلاص په عمل كېن عبارت دې د دې نه چه د عمل كوونكى اراده دخپل عمل نه عوض نوى په دارينو كېن . صرف د الله تعالى رضا ئى مقصود وى ، حضرت جنيد بغدادى رحمته الله فرماني چه «الإخلاص سر بين العبد وبين الله تعالى لا يعلمه ملك فيكتبه ولا شيطان فيفسده ولا هو يقيله» يعنى اخلاص د الله او د بنده په مينځ كېن دهغه راز نه عبارت دې چه نه فرشتې ته معلوم وى چه وي ليكي اونه شيطان ته معلوم وى چه عمل ورله فاسد كړى ، اونه نفسانى خواهش ته علم وى چه هغې طرفته مائله شى . او په يو حديث شريف كېن «چه ذكر كړي دې امام زبيدى په اتحاف السادة المتقين كېن د حضور صلى الله عليه وسلم نه داسې مروى دى چه «سألت جبرئيل عن الاخلاص ماهو ، قال سألت رب العزة عن الاخلاص ماهو ، قال سر استدعته لى قلب من احب عن عبادى» يعنى حضور صلى الله عليه وسلم فرماني چه ما تپوس او كړو د حضرت جبرئيل عليه السلام نه د اخلاص په باره كېن چه داڅه شې دې ؟ نو جبرئيل عليه السلام او فرماييل چه ما د الله پاك نه د دې تپوس او كړو ، نو الله پاك او فرماييل چه دا هغه راز دې چه څما په بنده گانو كېن چه څوك ماته محبوب وى نو دهغه په زړه كېن ئى ايږدم (۴) ، صاحب خازن فرماني چه حقيقت د اخلاص دا دې چه يو كار او عمل خالص د الله لپاره او شى چه شائې د غير نه پاك وى پس هر څوك چه عمل كوى د طاعاتو نه نو دا به خالى نوى يا به پدې سره مقصود صرف رضا د الله پاك وى او يا به مقصود رضا د غير الله وى او يا به دواړه وى ، اول قسم مقبول عند الله دې ، دويم قسم فردود او باطل دې او دريم قسم كچرته به هغې كېن جانب د الله درضا راجع وو نو اميد د قبلېدو دې عند الله ، او كچرته جانب د غير الله پكېن راجع وو نو مردود دې ﴿ قَالَ هَذَا مِنْكُمْ عَلَى ﴾ پدې آيت كېن مختلف توجيهات دى : يوه توجه داده چه په (هذا) سره اشاره ده

اخلاص ته چه هغه مذکور دي په ضمن د (مخلصين) کښ او (علی) په معنی د (الی) سره دي ، مقصد دا دي چه عبادت او په عمل کښ اخلاص او د شرک اوریا نه ځان بچ کول هغه نیغه لاره ده چه ماته په هغې سره رسیدل کیږی ((ای ان الاخلاص طریق یودی الی کرامتی ورضوانی)) ، (خازن ، دویمه توجیه داده چه په (هذا) سره اشاره عبدیت ته ده چه په هغې باندې (عبادت) دلالت کړيدي او (علی) په معنی د (الی) سره دي نو معنی د ایت دا شوه چه دا بندگی نیغه لاره د رسیدو ده ماته ، دریمه توجیه داده چه په (هذا) سره اشاره شی عبدیت ته او (علی) سره عبارت مقدر شی ((ای هذا صراط تقریر و بیان وهو مستقیم حق وصدق)) ، (رازی ، څلورمه توجیه داده چه (هذا) سره اشاره اخلاص فی العبودیة ته شی او (علی) په ځپلي معنی سره شی ((ای هذا الطريق فی العبودیة طریق علی مستقیم)) ، پنځمه توجیه داده چه په (هذا) سره اشاره ده مضمون د ماقبل ته چه هغه تفویض دي ځکه چه ابلیس په ماقبل کښ اولاً د مطلق انسان گمراه کول بیان کړل بیانی ترینه مخلصین مستثنی کړل چه هغه د الله پاک منتخب بندگان دي نو دا کلام متضمن شو تفویض او ارادي د الله تعالی ته لکه صاحب د تفسیر ابو السعود فرمائی : ((والاشارة الى ما تضمنه الاستثناء وهو تخليص المخلصين من اغوائه)) نو معنی د آیت دا شوه چه ﴿هَذَا صِرَاطٌ﴾ ((ای تفویض الامور الی ارادتی ومشیقی طریق علی مستقیم)) ، (کبیر) بنا پدي ټولو توجیهاتو غوره والې د (علی) چه رازی لپاره د استعلاء په ځای د (الی) چه راځی لپاره د انتهاء دا تمثیلاً دي ، اشاره ده پکښ تاکید صحت او استقامت دعمل ته اودغه شاتنې اشاره ده پکښ مقبولیت من عند الله ته . شپږمه توجیه د بعضې مفسرینو نه داسې منقوله ده چه (علی) په تنوین سره د علونه دي په معنی د رفع او بلندئ سره او صفت دي د صراط لپاره ، نو معنی دا شوه چه دا اخلاص یا عبدیت یا تفویض (صراط علی) رفیعته او اوچته لاره ده (مستقیم) چه کوربو والې پکښ نشته دي (قرطبی) ، او اوومه (۷) توجیه دامام مجاهد او امام کسانې نه دا منقوله ده چه دا کلام حمل دي په وعید او تهدید باندې ، لکه یو سړي بل ته دهمکی ورکوی او ورته وائی چه لاره دي په ما باندې ده ، او د دي نظیر هغه قول د الله تعالی دي چه په سورة الفجر کښ ذکر دي چه ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَا يَرْسُو﴾ والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحکم .

إِنْ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ۝ وَإِنْ جَهَنَّمُ

بینکہ بندگان خدا نیستند دین تارہ بہ مغوی باندی خہ غلبہ (گمراہی) مگر ہفہ خوک چہ تابعداری کوی سنا د گمراہانوں نہ اویسکہ دورخ

لَيُوعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ۝ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ ۝

خامخا خائ د وعدی د دوی د بولو دی . دھنی لپارہ اووہ دروازی دی . د ہری دروازی لپارہ د دوی نہ حصہ دہ تقسیم کری شوی

﴿إِنْ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ﴾ پدی آیت کنس د ابلیس د ماقبل کلام د یوی حصی تصدیق او یوی حصی تکذیب دی چہ ہفہ ونیلی وؤ چہ ﴿وَلَا غَوْرَتُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ ﴿إِلَّا عِبَادَكَ﴾ چہ د بولو انسانانو د گمراہ کولو قدرت ماتہ حاصل دی ، صرف مخلصین نشم گمراہ کولی چہ ہغوی تہ اللہ پاک حفاظت و رکوی ، نو د یوی حصی تصدیق او شو چہ مخلصین شیطان نشی گمراہ کولی ، خو دا بلہ حصہ چہ بہ نورو انسانانو ماتہ قدرت حاصل دی نو د دی تکذیب او شو ، چہ یو بندہ باندی ہم تاتہ قدرت ندی حاصل ، البتہ کچرتہ یو انسان پہ خپل کسب اختیاری سرہ ستا اتباع او کرہ نو ہفہ بہ گمراہ شی ، نو دا اتباع ہم پہ قدرت د ابلیس سرہ ندہ بلکہ پہ خپل اختیار سرہ دہ ، نو ابلیس لعین مخلص بندگان مستثنی کری وؤ د اغواء شوی خلکو نہ او مقصد نی دا وؤ چہ پہ نورو باندی ماتہ قدرت حاصل دی ، او اللہ پاک غاوین مستثنی کرل دینکو بندگانو نہ اشارہ نی دیتہ او کرہ چہ ہفہ تہ پہ چا باندی ہم قدرت ندی حاصل ، اضافت کہ پہ (عبادی کنس د استغراق حقیقی لپارشی نو استثناء بہ پہ ((الامن اتبعك - الخ)) کنس متصلہ وی او کہ اضافت د عباد (یاء) د متکلم تہ عہدی وی او مراد ترینہ مخصوص عباد وی چہ ہفہ مخلصین دی نو بیا استثناء منقطعہ دہ او مراد لہ نفی تہ پہ ﴿لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ کنس نفی د مطلق غلبی ندہ چہ تعارض پیدا شی د حضرت آدم او حواء د واقعی سرہ چہ دوی د اللہ مخلصین بندگان وؤ خو بیا ہم اللہ تعالیٰ فرمائی چہ ((فازلہما الشیطان)) اودغہ شانتی دخینی مخلصینو بندگانو پہ بارہ کنس اللہ تعالیٰ فرمائی چہ ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُمْ الشَّيْطَانُ يَتَّبِعُهُ مَا كَشَرُوا﴾ بلکہ مراد پہ نفی د غلبی سرہ مخصوصہ غلبہ دہ چہ ہفہ غلبہ پہ قلوب او پہ زہونو باندی وی چہ دھنی د وجہ نہ توفیق د توہی ہم نشی میلایدلی کہ خوک اشکال و کری چہ د دی

آیت د نورو آیتونو سره تعارض دې څکه چه د دې آیت نه نفی دغلبې د عباد مخلصین فقط معلومیری او (غاوین) چه هغه اتباع د ابلیس او د شیطان دی نو په هغوی باندې ابلیس ته غلبه حاصله ده او د سور ابراهیم آیت نمبر (۲۲) ﴿وَمَا كَانَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ نه معلومیری چه غلبه او قدرت بالکل حاصل نه دې ، نه په عباد مخلصین اونه په غاوین باندې ، نو جواب دا دې چه پدې مقام کښ اثبات د غلبې او د سلطان دا تسیباً دې یعنی په دوی باندې غلبه او قدرت دا شیطان ته حاصل دې په سبب د انقیاد د دوی دهغه لپاره ((ای فان لك عليهم سلطاناً بسبب کوفهم مقادین لی الامر والهمی)) ، (رازی) ، لکه چه په سورة النحل آیت نمبر (۱۰۰) کښ الله تعالی فرمائی ﴿إِنَّمَا سُلْطَانُكَ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْكَ﴾ او په سورة ابراهیم کښ ترینه مراد سلطان او غلبه بالذات دې یعنی بالذات غلبه او سلطان شیطان ته ندې حاصل ، ﴿وَلِإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْءُودُهُمْ﴾ پدې دوه آیتونو کښ تخويف اخروی ذکر کیری ﴿الْمُؤْمِنِينَ﴾ یا تاکید لپاره د (هم) ضمیر دې او یا ورنه حال دې ، او (موعد) یا مصدر میمی دې او عامل دې په (اجمعین) کښ اویا اسم مکان دې پدې تقدیر بیا به دې عامل نوی ﴿لَمَّا سَبَعَةُ أُولَئِكَ﴾ مراد ترینه یا حقیقه دروازې دی چه دجهنم لپاره اوه ۷ دروازې دی لکه څنگه چه د جنت لپاره اته ۸ دروازې دی د جنت یوه دروازه زیاته ده چه هغه باب الفضل ده چه په هغې باندې به هغه کسان داخلیری چه څه عمل ئی نوی کړې بلکه محض په فضل د الله تعالی سره څی ، نو د جهنم اوه ۷ دروازې دی او هره دروازه د مخصوص گناهکارانو لپاره به وی لکه مشرک شو ، زانی ، ډاکو وغیره شول ، او یا د ابواب نه مراد طبقات د جهنم دی چه هغې ته درکات وئیلې کیری لکه څنگه چه د جنت طبقاتو ته درجات وئیلې کیری ، نو دجهنم اوه طبقات دی ، د حضرت علی ؑ نه مروی دی چه دغه طبقات د یوبل د لاندې دی او حضرت ابن عباس ؓ نه دهغې نومونه داسې منقول دی (۱) جهنم (۲) لظی (۳) حطمه (۴) سعیر (۵) سقر (۶) جحیم (۷) هاویه ، او حضرت علی ؑ نه داهم منقول دی چه هره لاندې طبقه دیاسه طبقې ته اویا ۷۰ برخې زیاته گرمه ده ، مثلاً لظی دجهنم په نسبت ، حطمه د لظی په نسبت وغیره اویا ۷۰ حصې زیاتې گرمې دی ، جهنم طبقه د عصاة مؤمنینو لپاره ده چه د دې نه دنجات امید کولې شی ، لظی د نصاری لپاره ده ، حطمه د یهودو لپاره ده ، سعیر د صابینو لپاره ده ، سقر د مجوسو لپاره ، جحیم د مشرکینو لپاره او هاویه د منافقینو لپاره مختص دی ، څکه الله پاک د منافقینو په باره کښ فرمائی چه : ﴿إِنَّ الْكَافِرِينَ فِي النَّارِ الْأَشْمَلِ

مِنْ النَّارِ

﴿جَزَاءً مَّقْسُومًا﴾ یعنی هره دروازه د هغه گناه لپاره متعینه ده چه پدې دروازه باندې به فلانی گناه والا داخلیری او پدې باندې به فلانی داخلیری. او یا مصداق دا دي چه د هرې طبقې د جهنم لپاره قومونه مخصوص کړې شويدي.

تنبیه بعض علماء فرمائی چه د جهنم لپاره دووه دروازو کښ حکمت دا دي چه مصادر د سیئاتو لپاره هغه اعضاء سبعة دی: (۱) سترگې (۲) غوږونه (۳) ژبه (۴) خسته (۵) عورت (فرج) (۶) لاسونه (۷) خپې، نو ځکه ابواب د جهنم اووه پيدا کړې شول. او هرکله چه همدغه اعضاء سبعة مصادر دحسانو لپاره هم وؤ خو نیت پکښ اضافی شرط وؤ نو هغه په منزله د اتم شونو د دي وجه نه دروازې د جنت اته دی، اوبعض مفسرين فرمائی چه دا اوه دروازې دهغه اوه لویو لویو ډلو مذکوره د اتباع د ابليس د وجه نه دی، او د هرې ډلې جرم او گناه د بلې په نسبت زیات سخت دي د دي وجه نه اوه طبقات د یوبل لاندې او یا ۷۰ درجې یات سختي پيدا کړې شو.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ۖ أَدْخُلُوْهَا بِسَلَامٍ أَمِيْنٌ ۝

يشه متقيان^(۱) کسان په باغونو او چينو کښ به وی (اونيلي به شی ورته) ورشوخی دینه په سلامتیا سره به غمه به یی.

وَلَنُزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ

او اوبه باسو به مونږ هغه چه په زړونو د دوئ کښ پاتې وی څه خفگان روڼه به وی (است به وی) په تختونو باندې

مُتَقَرَّبِينَ ۝ لَا يَمْسُهُمْ فِيْهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُغْرَجِينَ ۝

یوبل ته مخامخ نه به رسیږی دوئ ته په هغې کښ څه ستوماتیا اونه ډه هغوی دجنت نه ویستلې کیدی شی

﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ﴾ دا بشارت ذکر کیږی د نیکانو لپاره، مراد د متقین نه څوک دی؟ نو معتزله اودغه شان بعض مفسرين وائی چه متقین نه مراد هغه کسان دی چه د ټولو انواعو د کبارونه خان بیج اوساتی ((ای من یقی ما یجب اتقاه لما فی عنه))، (کشاف) وجه داده چه متقین اسم مدح دي اومدح په هغه وخت کښ متحقق کیږی چه کله دټولو انواعو د گناسونو نه خان بیج کړی،

اوجهور مفسرين او اهل سنت والجماعت فرمائي چه مراد دمتقين نه هغه دی چه خان نئی د شرک نه بچ کړې وی ((ای اتقوا الشرک بالله تعالی)) دا توجیه راجحه ده نقلأ او عقلاً، هرچه ده نقلأ نو وجه داده چه دې لپاره د نصوصونه مؤیدات کثیره دی چه دال دی پدې چه مرکب دگناه کبیره به جنت ته داخلېږی، او هرچه ده عقلاً نو وجه داده چه متقین صیغه د اسم فاعل ده او اسم فاعل مرکب دې د ذات مع الوصف نه او دتحقق داسم فاعل لپاره کل افراد او انواع دهغې وصف ضروری ندی بلکه په یو فرد سره هم دې موجودیږی ځکه چه دغه وصف یو مطلق ماهیت دې چه موجودیږی په وجود د فردماً سره لکه څنگه چه موجودیږی په وجود د کل افرادو سره لکه ضارب شو، دا دتحقق لپاره کل افراد د ضرب ضروری ندی بلکه په یو فرد د ضرب سره هم دې متحقق کیږی، نو دغه شاتې د متقی اطلاق به په هر هغه شخص باندې هم کیږی چه په هغه کښ یو فرد د تقوی موجود وی چه خان بچ کول دی د شرک نه، که څوک اشکال اوکړی چه بناء پدې بیا خو یو کافر او مشرک ته هم متقی وئیل پکار دی چه کله خان بچ کړی د یو گناه نه، مثلاً یو کافر خان بچ کړی د زنا نه یا د غلا نه نو یو فرد د تقوی پدې ځای کښ هم حاصل شو نو پکار ده چه د قاعدې مطابق پده باندې حکم د متقی اولگی او جنت ته دې داخل شی اوحال دا دې چه ده ته څوک هم متقی نه وائی، جواب دا دې چه حصول د دې حکم دا مشروط دې په تقوی عن الکفر سره نو فرد تقوی عن الکفر دا شرط دې د نورو افرادو د تقوی لپاره او د دخول د جنت لپاره ترڅو پورې چه تقوی عن الکفر نوی راغلې نو نور افراد او انواع د تقوی غیر معتبر دی، اوداخله جنت ته ناممکنه ده، اوکله چه تقوی عن الکفر راشی نو یو فرد معتبره د تقوی حاصل شو نو مطلق تقوی په ضمن د دغی فرد کښ حاصله شوه نو جنت ته د داخلیدو امکان راغې، نو د دې دوجه نه نور افراد او انواع هم بیا معتبر کیږی ﴿وَمُشْرِكٍ﴾ مراد ترینه هغه انهار د لبن، عسل، خمر او د اوبو دی چه په سورة محمد آیت نمبر (۱۵) کښ ذکر دی ﴿اَنۡخَلُوۡکُمْ﴾ دلته قد قیل ورسره مقدر دې ((ای وقد قیل لهم ادخلوها بسلام - الخ)) ﴿وَسَلَامٍ﴾ ای متسلین بسلام، یعنی پدوی باندې به سلامونه وی د جانبه د الله تعالی نه او له جانبه د فرشتو نه په وخت د داخلیدو کښ جنت ته، او د سلام تفصیل په سورة ابراهیم، آیت نمبر (۲۵) کښ تیر شوې دې ﴿مَآیۡمِیۡنٍ﴾ یعنی په امن کښ به وی د ویستلو نه یا د مرگ نه، دائمی په وی.

﴿وَنَزَعْنَا مَا فِی صُدُورِهِمْ مِّنۡ ذَلِّ﴾ (غل) وئیلې کیږی هغه بې اختیاره خفگان ته چه په دنیا کښ د یوبل سره وی بغیر د اغراض دنیوی نه لکه مشاجرات د صحابه کرامو رضی الله تعالی عنهم

اجمعین شو، د دې وجه نه حضرت علی ؑ او فرماښل چې: «إِنِّي لَأَرْجُوا أَنْ أَكُونَ أَنَا وَطَلْحَةُ وَالزُّبَيْرُ مِنْ قَالِ اللَّهِ وَكَرَعَتَا مَا لِي - الخ» اوله حضرت ابن عباس ؓ نه مروی دی، فرمائی چې اهل جنت چه کله جنت ته داخلېږي نو د هرڅه نه مخکښ به دوئ ته دوه چينې راوړې شي نو د يوې چينې نه چه دوئ اوبه وڅکي نو د دوئ په زړونو کښ د يوبل سره خفگان به الله پاک ختم کړي او يوبل سره به نې محبت په زړونو کښ پيدا کړې شي بيا به بلې چينې ته بوتلې شي او په هغې کښ به داخل کړې شي او غسل به ورته ورکړې شي، نو په هغې سره به د دوئ مخونه او پرقيږي (قرطبي) بعض مفسرين فرمائی چه د (غل) نه مراد هغه بې اختياره خفگان دې چه پيدا کيږي په زړونو د انسانانو کښ له وجه د تفاوت د مرتبې نه خو اوله معنی زياته راجحه ده ﴿شَقَّيْلِينَ﴾ پدې کښ اشاره ده ديته چه په جنت کښ به جنتيان يوبل ته ظاهري طور باندې هم شا نه گرځوي ﴿لَا يَسْتَهْمُ فِيهَا نَفْسٌ﴾ اشاره ده ديته چه جنت صرف جزاء ده او څه قسم عمل به پکښ نه وي ﴿يُسْحَرُونَ﴾ اشاره ده ديته چه دخول فی الجنة به خلود بلا زوال وي، بقاء بلا فناء، کمال بلا نقصان به وي.

﴿يُحْيِي عِبَادِيَ الَّذِينَ كَانُوا الْغُفُورَ الرَّحِيمِ ۝ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ۝﴾

خبرکړه بتدگان څما^۱ چه بيشکه څه بخونکې رحم کونکې يم. او بيشکه عذاب څما هم دغه عذاب دردناک دې.

وَنَبِّئُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ۝ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا

او خبر ورکړه دوئ ته^۲ (دقصي) د ميلمنو د حضرت ابراهيم نه کله چه داخل شو په هغه باندې پس اونيل هغوئ

سَمَاءُ ۝ قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجَلُونَ ۝ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا لَنُبَشِّرُكَ

سدم وايو مونږ به تا اونيل هغه چه بيشکه مونږ ستاسونه^۳ يره کونکي يو. اونيل هغوئ مه بريکه نه بيشکه مونږ زيرې درکو ناته

بِغُلَامٍ عَلَيْهِمْ ۝ قَالَ أَبَشِّرْ مُؤْمِنِي عَلَى أَنْ مَشَيْتِ الْكِتْرَ

په هلك پوهه سره. اونيل هغه چه آيا زيرې راکوئ تاسو ماته سره د دې چه رسيدلې دې ما ته بودا والې

۱- له ابتداء د سورت سره متعلق.

۲- د اولې نمونې لپاره تمهيد.

۳- نفي د علم غيب له ابراهيم عليه السلام نه.

فَبِمَا نُنْهَوْنَ ۝ قَالُوا بِمَكْرِكَ يَٰلُحْيٰى فَلَا تَكُنْ

پس به کوم خیز سره زیرې راکوئ تاسو ماته. او نیل هغوی چه زیرې در کوؤ مونو تاته په یقینی خیز سره پس مه کیږه نه

مِنَ الْفٰطِنٰتِ ۝ قَالَ وَمَنْ يَّمْلِكُ مِنْ رَّحْمَةِ رَبِّهِ اِلَّا الظَّٰلِمُوْنَ ۝

د نا امیډئ کوونکونه او و نیل ده^۱ اوڅوک دې چه نا امیده کیږی به د رحمت در رب خپل نه مگر گمراهان چه دوی مایوسه کیږی

﴿تَمَّتْ صٰیٰهٖ﴾ پدې کښ تنمه د بشارت ذکر کیږی، دا اختعلق دې د اول دسورت سره چه ((ربما

یود الذین)) دې یعنی چه بیا ارمان کوئ او وخت در نه تیر وی نو اوس مغفرت او غوړای اوس وخت دې، او په راتلونکی آیت نمبر (۵۰)، کښ تنمه د تخويف ذکر کیږی په طریقی د لف نشر غیر مرتب سره، او پدې آیتونو کښ دوه خبرو ته اشاره ده: یوه دا چه رحمت د الله تعالی ته سبقت حاصل دې په غضب د الله تعالی باندې، د دې وجه نه داسې ونه و نیلې شو چه ((افى معذب)) نو پدې کښ اشاره ده سبقت او غلبیت د رحمت ته په غضب باندې، دویمه دا چه ایمان بین الخوف والرجاء وی، او اضافت د عبادی «یا»، د متکلم ته لپاره د کمال مشرف او کمال لطف دې. ﴿وَيَنْتَقِمُ عَنْ

صٰیٰفٍ﴾ تمهید ذکر کیږی دنمونې اولې لپاره چه هغه د قوم لوط واقعه ده او بیا واقعه د تخويف لپاره ذکر کیږی، او عطف د دې په ماقبل «نن» باندې دې پدې کښ اشاره ده دپته چه وعده د رحمت د الله تعالی او وعید د عذاب د الله تعالی د آخرت په شان په دنیا کښ هم ظاهر یری. ﴿صٰیٰفٍ اِٰتٰهُمْ﴾ دغه میلمانه فرشتې وې، تعداد دهغو دولس (۱۲)، یا لس (۱۰)، او یا درې (۳) وؤ بناء بر اختلاف اقوال، ضیف مفرد راوړې شو ځکه چه دا په اصل کښ مصدر دې د (ضاف یضیف) نه خو بیا اسم او گرځیدو د میلعه لپاره نو د اعتبار د اصل نه دلته جمع رانه وړې شو.

که څوک اشکال وکړی چه اطلاق د ضیف په ملائکو باندې ندې صحیح، ځکه چه ضیف و نیلې کیږی ((هو المنضم الی غیره لطلب القری)) او دا معنی په فرشتو کښ نده موجوده، نو یو جواب د دې لپاره دا دې چه اطلاق په دوی باندې د ضیف له وجه د ظن او دگمان د ابراهیم عليه السلام نه شوې دې، دویم جواب دا دې چه اطلاق په دوی باندې د ضیف صورتا شوې دې، یعنی دوی په

صورت د میلنو کښ راغلی وؤ نو دې وجه نه میلانه ورته او وئیلی شو، دریم جواب دا دې چه هغه څوک چه د چا کورته لارشی نو صحیح وی په هغه باندې اطلاق د میلمه اگرچه خوراک نه کوی ((ای ان من یدخل دار انسان ویلجنی الیه یسمى ضیفاً وان لم یأکل))، «شرینی»، او فرشتې اولاً حضرت ابراهیم ؑ ته په راتللو کښ حکمت داوؤ چه دغه میلانه ملانک د حضرت ابراهیم ؑ لپاره رحمت او زیرې ورکوونکی وؤ نو ﴿اِنَّ اَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيْمُ﴾ ثابت شو او دغه فرشتې بیا د قوم لوط لپاره د عذاب او د اهلاك ذریعه جوړ شو، نو ﴿وَاَنْ عَذَابِيْ هُوَ الْعَذَابُ الْاَلِيْمُ﴾ ثابت شو. دریم حکمت پکښ دا وؤ چه په اهلاك د قوم لوط سره حضرت ابراهیم ؑ ته خفگان رسیدلو نو دهغې د ازالې لپاره فرشتې حضرت ابراهیم ؑ ته اولاً راغلي او هغه ته ئی په بودا والی حالت کښ د بجی زیرې او د قوم لوط د نیکانو خلکو د نجات زیرې ورکړو ﴿وَاَدْخَلُوْهُمْ﴾ د حضرت ابراهیم ؑ د کور څلور دروازې وې لپاره د دې چه په کوم طرف هم میلمه داخلیرې چه څه قسم تکلیف ورته نوی او د دې وجه نه د حضرت ابراهیم علیه السلام کنیت ابو الفیضان وؤ ﴿فَقَالُوْا سَلَمًا﴾ دا مفعول مطلق دې، تقدیر د عبارت داسې دې ((سلمت عليك سلاماً)) یا داسې دې چه ((سلم عليك سلاماً)) ﴿قَالَ اِنَّا مِنْكُمْ﴾ پدې ځای کښ اختصار شوې دې ځکه د سلام جواب او د طعام ذکر دلته ندې شوې چه هغه مذکور دی په سورة هود کښ، دا یا په لسان الحال سره وؤ چه هغه آثار د پریشانی ظاهریدل وؤ په مخ مبارک د حضرت ابراهیم ؑ کښ او یا په لسان المقال سره وئیل مراد دی یعنی په ژبه باندې حضرت ابراهیم ؑ او وئیل چه ﴿اِنَّا مِنْكُمْ﴾ پدې اشکال واردیرې چه د دې آیت دبل آیت سره تعارض دې ځکه چه په سورة الذاریات، آیت نمبر (۲۸)، کښ الله تعالی فرمائی چه ﴿فَاَنْصَرَفَتْهُمْ يَفْعَلُ﴾ نو دهغې نه معلومیرې چه خوف ئی صرف په زړه کښ محسوس کړې وؤ او په ژبه باندې ئی څه نه وؤ وئیلی او د دې آیت نه دا معلومیرې چه په ژبه باندې ئی ورته وئیلی وؤ، نو جواب دا دې چه په سورة الذاریات کښ ذکر د ابتدائی کیفیت دې چه ابتداء حضرت ابراهیم ؑ دغه خوف صرف محسوس کړو او پت ئی کړو په زړه کښ خو چه کله پریشانی زیاته شوه نو انتهاء بیانی اظهار او کړو، پدې آیت کښ اختصار شویدې ځکه چه د سلام جواب او طعام چه هغه عجل سمین دې دلته ندې ذکر شوې چه مذکور دې په سورة هود کښ او په سورة ذاریات کښ ﴿وَحِجْوَنَ﴾ ای ځانفون، «وجل» وئیلی کیږی، ((اضطراب النفس لتوقع ما تکره))، یعنی د ناخوښ شی د

رسیدلو د توقع دوجه نه په نفس کښ چه کوم اضطراب او پریشانی پیدا کيږي هغې ته وجل ونيږي کيږي، او سبب دې وجل لپاره يا دهغه فرشتو خوراک نه کول وؤ چه دا دهغې زمانې دستور وؤ چه ميلمه به دا طعام نه خوړلو نو دا به علامه وه چه دا ميلمه د ضرر رسولو لپاره راغلې دې، بناء پدې توجیه حضرت ابراهيم عليه السلام ته علم نه وؤ چه دا فرشتې دي، نو هغوئ ورته خپل تعارف اوکړو او تسلي ئی ورکړه چه ﴿لَا تَوْحَلْ﴾ او صاحب کشف فرمائی چه حضرت ابراهيم عليه السلام ته علم وؤ چه دا فرشتې دي او په هغوئ باندې ئی آثار د غصې او غضب معلوم کړل نو خوف ئی محسوس کړو چه دوی د چا د عذاب لپاره راغلیدی، آیا خما قوم هلاک کوی يا بل قوم؟ نو هغوئ ورته او ونيل چه ((انا ارسلنا الی قوم لوط)) او بعض مفسرين او حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د حضرت ابراهيم عليه السلام خوف محسوس کول يو طبعی او فطری امر وؤ ځکه چه هغه فرشتو سره په دغه وقت کښ د الله تعالی عذب وؤ چه هغه ئی په قوم لوط باندې نازلولو نو د هغې يو فطری اثر به حضرت ابراهيم عليه السلام باندې اوشو او وې فرمائیل چه ﴿إِنَّا يَنْهَكُم مِّنْهُنَّ﴾، دا درې احتمالات زیات راجع دی اگرچه نور احتمالات هم پکښ ذکر شوی دی.

﴿إِنَّا بُشِّرُكَ﴾ علت دې د نفی د وجل لپاره په صورت د استثناف کښ ﴿مِنْهُنَّ﴾ مراد ترینه حضرت اسحاق عليه السلام دې لکه په سورة هود کښ چه تفصیلی واقعه تیره شوې ده ﴿عَلِيمٌ﴾ مراد ترینه حلیم دې يا ترینه مراد ذی علم کثیر دې او یا ترینه مراد نبوت دې دا احتمال زیات راجع دې ﴿إِنَّا بُشِّرُكَ بِرَحْمَةٍ مِّنْ رَبِّكَ﴾ (علی، يا په معنی د حال سره دې او يا په معنی د (مع) سره دې او دان مصدریه دې معنی ئی داده چه ((حالة مس الکبر ایای)) يا ئی معنی داده چه ((مع مس الکبر ایای)) ﴿بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ (بم) په اصل کښ (بما) وؤ په معنی د (ای شئ) سره، دا استفهام يا تعجبی دې او يا حقیقی دې، تعجبی وئیل د سیاق د کلام سره زیات اوفق دی ځکه چه ابتداء د کلام ﴿إِنَّا بُشِّرُكَ بِرَحْمَةٍ مِّنْ رَبِّكَ﴾ محمول دې په تعجب باندې، او حقیقی وئیل د سیاق د کلام سره زیات اوفق دی چه هغه ﴿قَالُوا بُشِّرْنَاكَ﴾ دې که استفهام تعجبی شی نو معنی به ئی دا شی چه ((بأی اعجوبة بشرونی؟)) او که استفهام حقیقی شی نو معنی به ئی دا شی چه ((بأی شئ بشرونی؟)) په دواړو تقدیرونو اشکال واردیږي ځکه چه استفهام تعجبی شی نو تعجب دلالت کوی په استبعاد باندې او په قدرت د الله تعالی کښ استبعاد کول جائز ندی، نو ولې حضرت ابراهيم عليه السلام تعجب اوکړو؟ يو جواب دا دې چه

تعجب د حضرت ابراهیم علیه السلام دا په اعتبار د عام عادت سره دې نه د وجه د استبعاد نه په قدرت د الله تعالی کښ لکه حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه فرمائی چې ((متعجباً من کبره و کبر زوجته و متحققاً للوعد)) نو په داسې احوالو کښ تعجب یو عام عادت دې، دویم جواب دادې چې د حضرت ابراهیم علیه السلام نه صدور د دې لام په حالت غیر اختیاری کښ شوې دې ځکه چې کله کله د انسان نه په شدت فرحت او خوشحالی کښ د داسې کلام صدور اوشی چې په عام احوالو کښ هغه سخته گناه شمارلې کیږی لکه په حدیث د فضیلت د توپې کښ ذکر دی چې هغه انسان ته چې کله خپله سواری د خوراک او ځواک د اسبابو سره میلاؤشی نو د ډیرې خوشحالی نه دې دا او وائی چې (خدایه ته زما بنده او زه ستا رب یم) نو داسې حالت غیر اختیاری معفو عنها وی (کبیر)، او که چرته استفهام حقیقی شی نو پدې هم اشکال واردیږی چې استفهام خو د شک او تردد لپاره وی نو په قدرت د الله تعالی کښ شک او تردد جائز ندې؟ نو جواب د دې لپاره دادې چې دا شک او تردد په نفس قدرت او په اعطاء خداوندی کښ نه و بلکه دا سوال او تردد دا په کیفیت اعطاء کښ وؤ چې په کوم کیفیت سره ماته بچې را کوی؟ په حالت د بودا والی کښ به وی او که بیا به خوانی حالت ته واپس کیږم، دویم جواب دا دې چې کله کله استفهام د وجې د تردد او شک نه وی په شی مستفهم عنه کښ او کله کله لپاره د تلذذ وی د مستفهم عنه نه، نو دلته لپاره د تلذذ دې نه لپاره د شک وغیره ﴿قَالُوا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾ هر کله چې فرشتو د حضرت ابراهیم علیه السلام د کلام نه ظاهری مطلب فهم کړو چې هغه تعجب یا تردد دې نو د ازالې لپاره ئی او وئیل چې ﴿بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾، ﴿وَالْحَقُّ﴾ مراد د حق نه هغه یقینی قضاء او فیصله وه د الله تعالی چې هغه د حضرت ابراهیم علیه السلام د صلب نه حضرت اسحاق علیه السلام پیدا کول او بیا دهغه د صلب نه نور اولاد پیدا کول وؤ ﴿فَلَا تَكُن مِّنَ الَّذِيْنَ﴾ د حضرت ابراهیم علیه السلام چې د اولو العزم انبیاء کرامو نه وؤ نو ظاهری کلام دهغه د شان نه مخالف وؤ نو د دې وجه نه ملائکو ورته او وئیل چې ﴿فَلَا تَكُن﴾ او منع د انسان د یوشی نه دا تقاضا د دې نه کوی چې دې فاعل دمنهی عنه دپاره دې لکه په سورة الاحزاب کښ الله تعالی نبی کریم صلی الله علیه و آله ته فرمائی چې ﴿وَلَا تَطْلِعْ عَلَى الْكُفْرِ وَالشَّقَوَاتِ﴾، ﴿قَالَ وَمِنْ بَقِيَّتِهِ﴾ استفهام انکاری دې یعنی نه مایوس کیږی، هر کله چې ملائکو د حضرت ابراهیم علیه السلام د کلام نه ظاهری مطلب فهم کړې وؤ نو حضرت ابراهیم علیه السلام دهغې رد او کړو په دلیل سره چې دا تعجب یا استفهام له وجه د قنوط او مایوسی نه ندې بلکه له وجه د ظاهری اسبابونه دې ﴿وَالْاٰ

الْعَالُونَ ﴿ یعنی نا امیده کیدل د جاهل سری کار دې ځکه چه هغه منکر وی د قدرت د الله تعالی نه او پیغمبر خو جاهل کیدی نشی، نو معلومه شوه چه تعجب یا استفهام د حضرت ابراهیم ؑ د مایوسی او قنوط له وجه نه نه وؤ، او مراد د ﴿الْعَالُونَ﴾ نه کافر دی لکه په سورة یوسف کښ الله تعالی فرمائی ﴿وَلَا تَأْتِسُوا مِنَ نَجِّ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْتِسُ مِنْ نَجِّ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾ . (یوسف، این نمبر ۷۸، . خوهلته صراحتاً کفر ذکر شو او دلته ضلالت ذکر شو. وجه داده چه دلته قنوط ذکر دې نو د دې سره مناسب ضلالت دې ځکه چه قنوط وئیلې کیږی هغه نا امیدئ ته چه په هغې کښ اثر د خفگان په مخ باندې ښکار یږی، او د ضلال استعمال هم په ظاهری گمراهی کښ کیږی، او هلته (یاس) ذکر دې چه هغه صرف د زړه نا امیدئ ته وئیلې کیږی او کفر هم تعلق د زړه سره ساتی نو د دې وجه نه ورسره د کفر لفظ استعمال شو.

قَالَ قَتَا عَظِيمُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ۝ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا

اوئیل هغه پس کوم لوی کار (منصوبه) دې ستاسو ای رالېږلې شوو «ملانکې» هغوی اوئیل چه بیشکه مونږ رالېږلې شوی یو

إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ۝ إِلَّا أَلْ لُّوطُ ۚ إِنَّا لَمُتَّجُوهُمْ أَجْمَعِينَ ۝

قوم ته چه جرم کوونکی دی مگر صرف کورنئ د لوط چه بیشکه مونږ خامخا یچ کوونکی یو هغوی ټولو لره

إِلَّا أَمْرًا ۚ قَدَرْنَا ۚ إِنَّا لَمِنَ الْغَافِرِينَ ۝

مگر ښځه دهغه^۱ چه مقرر کړیده مونږ چه بیشکه وی به دا خامخا د پاتې کیدونکی خلکونه

﴿قَالَ قَتَا عَظِيمُكُمْ﴾ د دې ځای نه تر آیت نمبر (۷۷) ﴿إِنِّي فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ پورې د تخويف دنیوی اوله نمونه بیانېږی چه هغه د حضرت لوط ؑ د قوم واقعه ده، د حضرت لوط ؑ د قوم واقعه په ترتیب سره په سورة هود کښ ذکر شویده او دلته د تخويف لپاره بطور نمونه څه په تقدیم او تاخیر سره ذکر کیږی، (خطب) وئیلې کیږی امر عظیم ته، امام راغب رحمه الله فرمائی چه (الخطب الامر العظیم الذی یكثر فيه التخاطب) یعنی خطب هغه عظیم امر ته وئیلې کیږی چه په هغې کښ یویل ته په کثرت سره خطاب وی، نو هرکله چه فرشتو حضرت ابراهیم ؑ ته بشارت ورکړو نو

۱- د نفی د تصرف او اختیار له لوط ؑ نه

ابراهیم علیه السلام ته دا پته هم اولگیده چه د فرشتو اصل مقصد هغه ماته صرف بشارت راکول ندی بلکه د دوی مقصد یوبل لوی کار دې نو ځکه ئی او فرمائیل چه ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ﴾ او حضرت ابراهیم علیه السلام نه دا علم څنگه اوشو چه مقصود اصلی هغه یوبل امر عظیم دې. نو بعض علماء فرمائی چه حضرت ابراهیم علیه السلام د تعدد د فرشتو نه معلومه کړه چه د دوی مقصد صرف ماته بشارت راکول ندی بلکه امر عظیم دې. ځکه چه د بشارت ورکولو لپاره یوه فرشته هم کافی وه لکه په واقعو د حضرت زکریا علیه السلام او حضرت مریم بی بی کین چه صرف یوه فرشته راغلې وه او دلته کین چونکه فرشتې په ډیر تعداد کین راغلې وې نو حضرت ابراهیم علیه السلام محسوسه کړه چه د دوی په ذمه یو لوی کار دې. لیکن دا توجیه کمزورې ده ځکه چه څنگه د بشارت لپاره یوه فرشته کافی کیدې شی نو دغه شان د عذاب لپاره هم یوه فرشته کافی کیدې شی نو د تعدد نه دا فهم کول چه دا د عذاب لپاره غیر مناسب دی دا فکر صحیح ندې، بعض فرمائی چه حضرت ابراهیم علیه السلام ته علم د فرشتو د کلام نه اوشو چه هغوی حضرت ابراهیم علیه السلام ته اوئیل چه ﴿لَا يُجِبُ إِنَّا بُنِیْنَاهُ﴾ نو حضرت ابراهیم علیه السلام محسوسه کړه چه کچرته د دوی مقصود صرف ماته بشارت راکول وې نو پکار وه چه دوی په راتلو سره ماته بشارت راکړې وې، خو بشارت دوی ضمنی راکړو لپاره د خوف د ختمیدلو. نو معلومه شوه چه مقصود اصلی هغه بل څه کار دې نو ځکه ئی او فرمائیل چه ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ﴾ او یا حضرت ابراهیم علیه السلام ته علم د فرشتو دهغه غصې نه اوشو لکه څنگه چه ماقبل کین د زمخشری رایه ذکر شوې وه چه هغه فرشتې ډیرې غصه وې نو حضرت ابراهیم علیه السلام محسوسه کړه چه مقصد د دوی ماته زیرې او بشارت راکول ندی ځکه چه بشارت راوړونکې غصه نه وی، نو معلومه شوه چه د دوی مقصد اصلی بل امر عظیم دې، او دحضر شاه صاحب رحمته الله علیه توجیه پدې ټولو کین بی غباره ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام دهغه فطری اثر نه معلومه کړه چه دا فرشتې اصلاً ماته د بشارت لپاره ندی راغلی، بلکه دوی د یو بل مقصد لپاره راغلیدی، ﴿قَالُوا إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ﴾ فرشتې د خپل راتگ اصل مقصد ذکر کوی ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ﴾ مراد ترینه مشرکین او کافر دې چه هغه قوم لوط دې او ((ولهلکم)) ورسره مقدر دې ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ﴾ دا استثناء یا متصله ده او یا منفصله ده که مستثنی منه ورله (قوم) شی چه هغه متصف دې په (مجرمین) سره نو استثناء به منقطع وی ځکه چه (آل لوط)، په هغو کین جزماً داخل نه وؤ او که مېشتی منه ورله ضمیر شی چه په مجرمین کین دې چه هغه راجع دې مطلق قوم ته بغیر د اتصاف نه په مجرمین سره نو بیا استثناء متصله ده ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ﴾ دا

استثناء د ماقبل استثناء نه ده چه هغه (مجرم) دې يعنې قوم مجرمان به ټول هلاک کيږي مگر آل لوط به بچ کيږي، او آل لوط به ټول بچ کيږي مگر ښځه به ئې نه بچ کيږي ﴿فَقَدْ يَدْرَأُ﴾ تقدير به لغت کښ ونيږي کيږي چه يو شې د بل شي په اندازې باندې جوړول اودلته ترينه مراد قضاء او فيصله د الله تعالی ده چه هغه عذاب وو په قوم د لوط ~~هغه~~ باندې، او دا فعل د الله تعالی دې لکه څنگه چه نجات ورکول فعل د الله تعالی دې ليکن په دواړو ځايونو کښ يعنې انا لمنجوهم، او (قدرنا) کښ فرشتو نسبت خپل ځان ته اوکړو، وجه داده چه مرسل د مرسل سره اختصاص وی نو د فرشتو د دغه خصوصي قربت د اظهار لپاره د دغې افعالو نسبت ځان ته اوکړو (کبير، مظهری)، يا وجه داده چه کلام د مرسل هغه کلام د مرسل دې، مرسل د خپله طرفه څه کلام نشي کولې، هغه صرف پيغام رسونکې وی نو دلته هم فرشتو ابتداء دا او ونييل چه ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا﴾ يعنې مونږ صرف قاصدان يو، او دا حقیقه پيغام د الله تعالی دې، دريمه وجه داده چه نسبت د فرشتو خپل ځان طرفته دا تسييا دې يعنې د اسباب ظاهري له وجه نه دې ورته حقیقتاً مافوق الاسباب نجات ورکوونکې اوفصله کوونکې هغه ذات د الله تعالی دې (افضل التراجم)، او حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرماني چه ممکنه ده چه دا کلام د الله تعالی وی نو بيا څه قسم اشکال هم نشته دې (از تفسير عثمانی)، ﴿إِنَّمَا لِمَنِ الْقُرْآنُ﴾ يعنې دا به وی د باقي پاتې کيدنکو نه، غابر ونيږي کيږي هغه پيو ته چه د غوا د لسلو نه وروستو په تيونو کښ پاتې وی.

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ۖ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ ۝ قَالُوا

پس هرکله چه راغلل کورنۍ د لوط ته هغه ليرېلې شوی. او نیل هغه چه بیشکه یی تاسو یو قوم نا آشنا. هغوی ورته او نیل

بَلْ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَهُمْ بَارًا ۖ فَتَرَوْنَ ۝ وَأَتَيْنَكَ

بلکه راوړې دې مونږ تاته خبر دهغه شی (عذاب) چه وو هغوی چه په هغې کښ به ئې شک کولو. او راغلی یو مونږ تاته

بَلَقَىٰ وَإِنَّا لَصَدِيقُونَ ۝ فَاسْرِ بِأَهْلِكَ بِطُغْيَانِ الْغَلِي

په هغه يقيني خبر (د عذاب سره) او بیشکه مونږ خامخا رشتینی یو. پس روان کړه ته کورنۍ خپله په یوې حصې کښ د شېبه نه

وَالْبَيْعِ أَكْبَرَهُمْ وَلَا يَلْتَمِسُ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ۝

او څه نه وروستو په دوئ پسې اونه دې گوري شاته د ستاسو نه هيڅ څوک او څن هغه ځای ته چه تاسو ته ئې حکم کولې شی

وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحُونَ ﴿٥﴾

او وحی او کره مونږ ده ته د دې خبرې فیصله شوې، چه بیشکه جرړې د دې خلکو به بیرکړې شی په وخت د صبا کښ

﴿فَلَمَّا جَاءَ مَالٌ﴾ دا د قصې ابتدائی حصه ده، او شروع ده په اهلاک د قوم لوط او په نجات د آل لوط کښ او وضع د اسم ظاهر په خائ د مضمهر او کړې شوه لپاره د تنبیه پدې چه مقصود اصلی د فرشتو د راتگ هغه دا واقعه ده ﴿قَوْمٌ مُّشْكِرُونَ﴾ هر کله چه فرشتې په حضرت لوط عليه السلام باندې اچانک داخلې شوې او هغه اونه پیژندې نو ورته نې او فرمائیل ﴿إِنَّمَا قَوْمٌ مُّشْكِرُونَ﴾ (منکر، یا په معنی د ناگوار او خلاف طبیعت سره دې او مقصد نې دا دې چه څه تاسونه خطره محسوسه وم او بد گنم تاسو ((ای تنکر کم نفسی منك))، (کیناف، اویا د منکر معنی ده نا آشنا او غیر معروف، او مقصد نې دا دې چه تاسو نا آشنا یی او تاسو ته د دې خلکو هغه بد خوی او بد اخلاقی نده معلومه، او وجه دا وه چه حضرت لوط عليه السلام ته فرشتې په ډیر نښاسته صورت کښ د میلنو راغلې وې. نو حضرت لوط عليه السلام د خپل قوم د طرفه دا خطره محسوسه کړه چه داسې نه چه دا قوم دې میلنو ته څه نقصان اونه رسوی نو ځکه نې هغوی ته او وئیل چه ﴿إِنَّمَا قَوْمٌ مُّشْكِرُونَ﴾ او یا د منکر معنی ده عجیب، او دا کلام حضرت لوط عليه السلام په هغه وخت کښ او کړو چه کله قوم د دغې ځانسته میلنونه خبر شو او راغلل، نو حضرت لوط علیه السلام مسلسل د میلنو مدافعت کولو او هغه میلمانه په آرام سره ناست وؤ هیڅ نې هم نه وئیل، حتی چه حضرت لوط علیه السلام مجبور شو نو وې فرمائیل چه ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوَى إِلَيَّ رَبٌّ لَّنَا لَمَذَكَّ لَوْ أَنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ بِكُمْ لَخَذْتُ مِنَ الذَّاهِلِينَ أَصْنَافًا لَّا يَخْلِفُونَ عَهْدًا أَوْ يُتَّقُونَ اللَّهَ﴾ (هود، آیت نمبر: ۸۰)، او چه زیات تنگ شو نو میلمانو ته نې او وئیل چه ﴿إِنَّمَا قَوْمٌ مُّشْكِرُونَ﴾ چه تاسو هم څه عجیبه قوم یی چه څه امداد هم څه نا نه کوئ (روح)، ﴿بَلْ يَحْتَفِظُونَ﴾ اعراض دې په ماقبل کښ دهر قسم خوف نه، او د دینه مخکښ تقدیر دې ((ای ما جنناک لضررک بل جنناک - الخ)) ﴿يَا كَاذِبًا كَثِيرًا يُبْدِي سِتْرَهُ﴾ دلته هم تقدیر دې (ای بخبر ما) مراد ترینه عذاب دې چه دوئ به دهغې په نزول کښ شک کولو ((ای العذاب کت تنوعهم به فیمترون ویشکون))، (روح)، اویا ترینه مراد توحید دې چه دوئ به په هغې کښ شک که لو ﴿وَأَنبَتْنَا بِاللَّيْلِ﴾ مراد ترینه یا صدق دې او یا عذاب دې ﴿وَلَا تَأْمَنُوا بِلِقَائِهِمْ﴾ د مزید تاکید لپاره دې چه گپ شپ ندې ﴿فَأَنشَرُوا أَهْلَهُ﴾ پدې کښ مبادی د نجات ذکر کیرې چه هغه څلور دی (۱) د شپې

تلل (۲)، امیر او مشر د ټولو نه په اخیر کښن تلل (۳)، شاته نه کتل (۴)، مقام متعینه مامور به ته تلل، ﴿فَاشْرٰی﴾ په قطع د همزه او په وصل دهمزه په دواړو قرائتونو سره مروی دې دا کثر علماؤ په نیرد (اسری) او (سری)، دواړه وئیلې کیږی د شپلې تللو ته وائی ﴿يُقْلِعُ مِنْ اَيْلٍ﴾ یا د تاکید لپاره دې او یا په (اسر) کښن تجرید شوې دې چه دهغې نه مراد مطلق ذهاب وؤ نو ځکه ﴿يُقْلِعُ مِنْ اَيْلٍ﴾ ذکر شو، او مراد ترینه یا یوه حصه د شپې ده او یا ترینه مراد (آخر اللیل) دې ﴿وَاَنْتُمْ اَنْتَرْتُمْ﴾ یعنی په خپله د ټولونه وروستو شه لپاره د حفاظت دهغوئ چه څوک پاتې نشی، اودغه طریقه به د حضور صلی الله علیه وسلم په اکثر و غزواتو کښن وه ﴿وَلَا يَلْتَوَتْ مِنْكُمْ﴾ یعنی څوک دې هم په تاسو کښن شاته نه گوری له وجهه د دینه چه هغه سخت عذاب اونه گوری چه په زړه کښن شی د اقاریو سره څه نرمی او همدردی پیدا نشی چه بیا به په دوئ عذاب راشی، او بعض فرمائی چه عدم التفات کنایه ده د سرعت نه په تللو کښن ځکه چه په شا کتلو سره مقصد ته په رسیدو کښن سستی پیدا کیږی، او بعض فرمائی چه عدم التفات دا علامه ده د نجات میل او وونکو ته د آل لوط لپاره (خازن)، ﴿وَاَمْسُوا حَيْثُ تَمْرُونَ﴾ مراد ترینه یا ملک د شام دې او یا ترینه مصر او یا عدن مراد دې، او (حیث) پدې ځای کښن د ظرف مکان مبهم لپاره دې دې وجه نه تعدیه د فعل ورته بالذات شوې ده چه هغه په مبهم کښن جائز دې ﴿وَقَعَيْنَا لَآئِي﴾ دا ادخال الهی دې او لفظ د (قَضِيَّتَا) متضمن دې معنی د (اَوْحَيْنَا) لره نو د دې وجه نه په (الی) سره متعدی شو ﴿ذَلِكَ الْاَمْرُ﴾ مراد ترینه هغه قطعی فیصله ده د قوم لوط په باره کښن ﴿اَنْتُمْ كَايْرٌ هٰكُلَا﴾ دا تفسیر د دغه امر دې، اولائی ذکر اوشو په ابهام سره او بیا ئی تفسیر اوشو لپاره د تفخیم او تعظیم شان د دغې امر، (دابر) وئیلې کیږی آخر د شی ته، زلی او جرړې ته، پدې کښن اشاره ده چه عذاب به په دوئ باندې احاطه کوونکې وی، څوک به ترینه هم نه یچ کیږی ((يَسْتَأْصِلُونَ مِنْ اٰخَرِهِمْ حَقٌّ لِّايِقِي مِنْهُمْ اَحَدٌ))، (کناف)، ﴿فَتَضَيِّقُونَ﴾ حال دې د (دابر) نه چه هغه مفعول مالم یسم فاعله دې په اعتبار د ضمیر مستتره سره چه په مقطوع کښن دې چه راجع دې دابر ته.

وَجَاءَ اَهْلَ الْمَدِيْنَةِ يَسْتَسْخِرُوْنَ ۝ قَالَ اِنَّ هٰؤُلَاءِ ضَلُّوا فَلَا تَفْتَحُوْنَ ۝

او راغلل او سيدونكى د دغه شهر خوشحاليدل. او تيل (لوط)، چه بيشكه دا كسان ميلمانه خدا دى پس مه نرموئ تاسو مالره.

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزَوْنِ ۝ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ۝

او او بربرئ د الله نه اومه رسوا کوئ مالره اوئیل هغوی چه آیا نوې منع کړې مونږ ته «د تعلق ساتلو، دخلکونه

قَالَ هَؤُلَاءِ بَنِيَّ إِنْ كُنْتُمْ فَعِلْتُمْ ۝

اوئیل هغه دا زانانه لوڼه دی خما کچر ته یی تاسو کوونکی د دې کار

﴿وَبَاكَ أَهْلُ﴾ د واقعي او د قصي دويمه حصه بيانېږي او پدې سورت کښ د دې واقعي ترتيب ندي ملحوظ ځکه چه د ميلمنو راتلل اول وؤ بيا په هغو پسې د قوم راتلل وؤ . بيا د حضرت لوط عليه السلام د طرف نه مسلسل مدافعت وؤ ، بيا په آخر کښ فرشتو هغه ته خپل خبر ورکړو ، او او د مطلق جمع لپاره دې او وجه د دې داده چه د دې واقعي دلته ذکر کول اول مقصد هغه مؤمنانو ته بشارت ورکول دی ، او دويم مقصد هغه تخويف دې منکرينو ته نو ځکه تقديم دهغه حصي اوشو چه په هغې کښ بشارت ذکر دې او بيا ورپسې د تخويف والا حصه ذکر شوه ﴿يَسْتَبْشِرُونَ﴾ استبشار وئيلې کيږي اظهار د سرور ته ، نو کله چه دا خبره مشهوره شوه چه د حضرت لوط عليه السلام کورته خانسته بېرېري ميلمانه راغلي دي نو د قوم لوط هغه گمراه خلکو ته هم خبر اوشو نو هغوی د خپل ناجائز خواهش پوره کولو لپاره د حضرت لوط عليه السلام کورته په منډه منډه په خوشحالي سره راغلل ، بعض مفسرين فرمائي چه خبر ورکوونکې ښځه د لوط عليه السلام وه ، ﴿قَالَ﴾ لوط عليه السلام هغوی ته منت او زارئ شروع کړه ﴿فَلَا تَقْصُرُونِ﴾ معنی ئی ده (لا تخجلون) ، فضح وئيلې کيږي د داسې امر ظاهریدل چه هغه سبب د عار او گرځی ، نو د ميلمه بې عزتي کول دا د کوربه او ميزيان بې عزتي اودهغه شرمول دی او دهغه لپاره سبب د عار وؤ ﴿وَلَا تُخْزَوْنِ﴾ يا مشتق دې د (خزي) نه په معنی د ذلت سره ، اويا مشتق دې د (خزايه) نه په معنی دشرم سره ، نو د مشر خبره نه منل د ميلمنو په مخ کښ دا د هغه شرمول او دهغه تذليل وؤ ، ﴿قَالُوا أَلَمْ نَنْهَكَ﴾ دا دهغوی انتهائي درجې بې حيايی وه چه مخامخ پيغمبر ته وائي چه ته خپله بې عزتي په خپله کوي مونږ ته دخلکو د ميلستيا نه منع کړي نوې څه ؟ اويا ته مونږ د خلکو د سفارش نه منع کړې نه بې څه ؟ چه پدې بد کاري کښ به ته مونږ نه منع کوي او سفارش به نه کوي او دا استفهام انکاری دې په معنی د نهی سره ، حضرت شيخ الاسلام مولانا شبير احمد عثمانی رحمته الله عليه فرمائي چه د دينه دا معلومېږي چه دې خلکو به هميشه لپاره نا آشنا مسافرو سره د دې افعال شنيعه ارتکاب کولو ، او حضرت لوط عليه السلام به هميشه دوی د

دینه منع کول ﴿قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتُ﴾ مراد د بنات نه یا بنات صلیبه دی او یا ترینه زنانه د قوم مراد دی. خکه چه پیغمبر دهغوی لپاره په منزله دپلار وی ، او خبر دلته مقدر دې چه (فخروجون) دې . تفصیل په سورة هود کښ تیر شوې دې ، ﴿إِنْ كُنْتُمْ فَعِلَیْنَ﴾ یعنی کچرته تاسو خما خبرې منلو نه تیار یئ. او دهغې مقتضی مطابق عمل کولو ته تیار یئ، نو حضرت لوط علیه السلام ته یو قدرتی او فطری شک وو چه آیا دا بې حیا خلک به خما دا خبره قبوله کړی او که نه؟ نو د دې وجه نه ئی په شک او تردد سره کلام او کړو ، او یا ئی مقصد دا دې چه کچرته تاسو خامخا خپل شهوت پوره کوونکی یئ نو په محل حلال کښ ئی پوره کړئ، څه ضرورت دې ارتکاب د حرامو ته، او د دواړو توجیهاتو کښ جزاء مقدره ده چه هغه (فهر خیر لکم) ده.

لَعَنَكَ اِلهُكُمْ لَیْنِ سَكْرَتِهِمْ یَعْمَهُونَ ۝ فَاتَّخَذَهُمُ الصَّیْغَةُ

قسم مې دې وی ستا په ژوند بیشکه دوی خامخا په خپلې نشه کښ سرگردانه وو. پس اونیوؤ هغوی لره یو سخت آواز

مُفْرِقَیْنِ ۝ فَجَعَلْنَا عَلَیْهَا سَآوِلَهَا وَآمَطَرْنَا عَلَیْهَا

په وخت د نمر خاته کښ . پس اوگرخولو مونږ پر طرف د هغې کلو لاندې طرف دهغې ته او را اوورول مونږ په هغوی باندې

جَارَةً مِّن سَبِيلٍ ۝ اِنْ فِیْ ذٰلِكَ لَآیٰتٍ لِّلْمُتَوَسِّلِیْنَ ۝

کانږی د پخو شوو خاړو نه . بیشکه پدې واقع کښ خامخا ډیرې نشانی د عبرت دی لپاره د فکر کوونکو.

وَآٰتٰهَا لَیْسَیْلٍ مُّوَسِّلٍ ۝ اِنْ فِیْ ذٰلِكَ لَآیٰةٌ لِّلْمُؤْمِنِیْنَ ۝

او بیشکه هغه کلی پراته دی په لارې نیغې باندې . بیشکه پدې کښ لویه نشانی ده لپاره د مؤمنانو

﴿لَعَنَكَ﴾ دا د ابتداء د سورت سره متعلق دې چه ((ما نزل الملائكة - الایه)) دې ، یعنی دوی ایمان نه راوړی او امید قطع شو نو اوس به فرشتې په حق عذاب سره نازلیرې او دوی ته به څه مهلت هم نه میلاویرې، (لعنك) کښ لام قسمیه دې او عمر عمر (بالضم والفتح) دواړو یوه معنی ده خو چه کله قسم خوړې شی نو بیا بالفتح عمر استعمالیرې ، امام راغب رحمته الله فرمائی: ((العمر والعمر واحد لكن خص القسم بالعمر دون العمر)) خکه چه استعمال د قسم کثیر وی نو فتحه چه هغه اخف الحركات ده ورسره زیاته مناسبه ده، (لعنك) مبتداء ده او خبر ورله حذف دې وجوباً چه هغه

نفسی، دې او قسم کوونکې یا الله دې او یا فرشتې دی او مقسم به یې عمر دحضور ﷺ دې او یا د لوط ﷺ، جمهورو مفسرینو اول احتمال غوره کړې دې، دا ادخال الهی دې لپاره د اعزاز او اکرام او د تسلی دحضور ﷺ لپاره، امام بیهقی په دلائل النبوة او ابن جریر په تفسیر طبری کښ د حضرت ابن عباس ؓ نه او ابن مردویه د حضرت ابوهریره ؓ نه روایت نقل کړې دې چه الله تعالی په ټول کائنات او مخلوقات کښ چاته هم دحضور صلی الله علیه وسلم نه زیاته مرتبه نده ورکړې او د دې وجه نه الله تعالی د بل پیغمبر یا د یوې فرشتې په ژوند قسم ندې کړې . ((ما خلق الله ما ذراً وما براً نفساً اکرم علی الله من محمد صلی الله علیه وسلم وما سمعت الله اقسام بحیاة احد غیره)). (طبری. ج ۷، ص ۵۲۶)

امام قرطبی د ابن العربی او د قاضی عیاض نه نقل کړیدی چه ((اجمع اهل التفسیر فی هذا انه قسم من الله جل جلاله بمدة حياة محمد صلی الله علیه وسلم)) بعض مفسرین فرمائی چه قسم کوونکې هغه فرشتې دی او مقسم به عمر د حضرت لوط ﷺ دې څکه چه په ماقبل کښ ټول کلام د فرشتو دې د حضرت لوط ﷺ سره، اوس که په مینځ کښ ادخال کیري نو سلسله د کلام به منقطعه شی، لیکن دا قول ضعیف دې، صاحب د روح المعانی فرمائی چه: ((وهو مع مخالفته للماثور بحیاج لتقديرالقول ای قالت الملائكة للوط - لعمرک - الخ، وهو خلاف الاصل وان كان سياق القصة شاهداً له وقرينة عليه) او بعض معاصر مفسرینو یو دریم احتمال هم ذکر کړې دې اوهغې ته شی غوره وئیلی دې چه قسم کوونکې الله تعالی دې لیکن مقسم به عمر د حضرت لوط ﷺ دې لپاره د دې چه سلسله د کلام منقطع نشی، لیکن د ډیر تلاش نه وروستو بیا هم دا احتمال په معتبرو تفاسیرو کښ د نظر لاندې رانغې اوسره د دې چه د آثار مرفوعه نه هم خلاف دې.

تنبيه (۱): الله تعالی چه دخپل ذات او صفاتو نه علاوه په یو مخلوق قسم او کړی نو دهغې متعدد فوائد وی، کله الله تعالی هغه شی په استشهاد کښ پیش کوی لکه (والعصر) یا (واللیل) وغیره شو، کله دهغې شی منافع کثیره ته پکښ اشاره وی لکه (والین والزیتون) شو، کله د مقسم به اکرام او تعظیم ته پکښ اشاره وی لکه (لا اقسام هذا البلد) شو، او کله کله دمقسم به لپاره دُعا مقصد وی وی لکه پدې مقام کښ شو، نو د اکثر مفسرینو په نیزد دا قسم لپاره د اکرام او د تعظیم دې لیکن حضرت والد صاحب رحمه الله واسعه به فرمائیل چه زمونږ استاد حضرت شاه منصور باباجی رحمته الله به فرمائیل چه پدې خائ کښ دا قسم د دعا لپاره دې اومعنی شی داده چه «ژوندې دې

اوسى به

قنیه ۲، الله تعالى په خپلو مخلوقاتو کښ مطلقاً په مختلف شیانو باندې قسم خوری دا د الله سره خاص دې ځکه چه الله تعالى قادر مطلق او مختار کل دې دهغه شان دا دې چه **لَا يَسْتَلْ عَا يَفْعَلُ وَمُمْ يُسْئَلُ** لیکن د مخلوق لپاره مطلقاً په غیر الله باندې قسم خوړل جائز ندی بلکه په هغې کښ تفصیل بیان شوي دې چه قسم کله لپاره د تعظیم دمخلوق په وی چه دې ته یمین شرعی او حقیقی وئیلې کیږی. نو داسې قسم صرف په ذات او په صفاتو د الله تعالى باندې خوړې شی او قرآن مجید چه صفت د الله تعالى دې نو په هغې هم خوړې شی، او د دینه علاوه چه غیر الله باندې داسې قسم خوړل جائز ندی نو کچرته دغه شان قسم چا په غیر الله باندې پدې عقیدې سره اوخوړلو چه دا مخلوق به قادر مطلق او متصرف وی نو دا شرک دې او په حدیث کښ چه راغلی دی ((من حلف بغير لله فقد اشرك)) د دې نه مراد دا قسم حلف دې او کچرته پدې عقیدې سره نوی نو بیا حرام دې او احادیث دهنی پدې قسم محمول دی، اوکله کله قسم په غیر الله باندې صرف د توکید او توثیق دحکم لپاره وی بغیر د تعظیم دمخلوف به نه، نو داسې قسم حلف او یمین په غیر الله باندې جائز دې، لکه په حدیث دضمان بن ثعلبه کښ په روایت د مسلم شریف سره چه مذکور دی چه حضور صلی الله علیه وسلم افرمائیل: ((افلح الرجل ان صدق وایه)) امام نووی **رحمته** فرمائی چه دا قسم هغه ندې چه هغه د تعظیم د مخلوف به لپاره وی بلکه دا صرف د توکید لپاره دې، اوعلامه عینی **رحمته** د دې حدیث په تشریح کښ فرمائی چه: ((واللهی انما ورد فی القاصد بحقیقة الحلف لما فیه من تعظیمه المخلوق))، (عمدة القاری، ج: ۱، ص: ۲۷۰)، او په دغه شان قسم کښ کله الفاظ د قسم ذکر وی اوکله نوی ذکر، اودغه شان قسم چه پدې سره مقصود توکید دحکم وی کله لپاره د استشهاد وی یعنی توکید دحکم په استشهاد سره اوکړې شی لکه پدې قول د شاعر کښ چه دی

ع

قسم بلب می گون تو وزلف شگون تو - که تو محبوب دلربائی

اوکله دا توکید د حکم په بد دعاء سره وی یعنی دا قسم په بد دعاء سره وی، لکه پدې شعر دحسان بن ثابت **رحمته** کښ چه راغلیدی:

نکلت بُنّی ان لم تروها فثیر النقع من طرفی کداء

نود فتح مکه په ورځ حضور **رحمته** صحابه کرامو ته افرمائیل چه تاسو مکې ته دکداء جانب نه

داخل شئ چه دحضرت حسان ﷺ قسم پوره شی نو حضور صلی الله علیه وسلم دحضرت حسان ﷺ الفاظ ((تکلت بنی)) ته قسم و نیلې وؤ، او کله دغه تو کید په دعا سره وی لکه دا قول د یوسې بل نه شو «الله تعالی دې تاته هدایت او کړی خه ریشیا وایم».

﴿لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ﴾ مراد ترینه گمراهی ده او یا غفلت دې ﴿بِمَهْوٍ﴾ مراد ترینه سرگردانی او بیرشانی ده او حضرت قتاده ﷺ ترینه په (یلعبون) سره ترجمه کړیده. یعنی دوی په خپلې گمراهۍ کښ او یا په غفلت کښ سرگردانه پراته دی نو څنگه به ستا خبره قبوله کړی ﴿فَأَخَذَتْهُمُ اللَّيْلُ﴾ لام یا جنسی دې او مراد ترینه جنس صیحه دې او یا عهدی دې مراد ترینه صیحه دحضرت جبریل ﷺ ده لیکن اول احتمال زیات راجح دې ځکه چه په تعیین باندې څه دلیل نشته دې او ابن جریج فرمائی چه هر عذاب چه په هغې سره قومونه هلاک کړې شوی دی هغې ته صیحه او صاعقه و نیلې کیږی (عثمانی)، ﴿مُشْرِقِينَ﴾ دا حال دې د ضمیر مفعول د ((اخذقم)) نه یعنی په حال کون د دوی کښ چه دوی په وخت د اشراق کښ داخلیدونکی وؤ، او په آیت نمبر ۶۶ کښ او دغه شان په سورة هود کښ وخت د عذاب صبح و نیلې شوې دې او دلته وخت د اشراق ذکر شو نو امام قرطبی یوه وجه د تطبیق داسې ذکر کړیده چه مراد د مشرقین نه اشراق الفجر دې، او یا تطبیق داسې دې چه ابتداء د عذاب د سحر په شروع کیدو سره شوې وه او چه وخت د اشراق کیدلو نو دهغوئ معامله ختمه کړې شوې وه ﴿فَجَمَعْنَا عَلَيْهِمُ﴾ تفصیل د دې په سورة هود کښ په طریقې اتم سره ذکر شوې دې ﴿لَا يَنْتَوِي السَّوْمِيُّ﴾ امام مجاهد رحمته الله علیه د دې ترجمه په (متفرسین) سره کوی یعنی متوسم هغه ته و نیلې کیږی چه هغه بعض ظاهری علامات او قرائن او گوری او په هغې سره دبل یو پټ حقیقت پته اولگوی، د دې وجه نه حضرت حسن بصری رحمته الله علیه د دې ایت په تفسیر کښ داسې فرمائی ((التوسمون هم الذين يتوسمون الامور فيعلمون ان الذي اهلك قوم لوط قادر على ان يهلك الكفار))، (قرطبی)، او د متفرسین معنی امام ترمذی رحمته الله علیه په سند ضعیفه سره د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه نه روایت کړیده چه هغه د حضور صلی الله علیه وسلم نه نقل کړیده چه حضور ﷺ ارشاد اوفرمائیلو: «اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله ثم قرأ: إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلسَّوْمِيَّةِ» نود دې روایت په سند کښ عطیه العوفی دې چه هغه بالاتفاق ضعیف راوی دې، او دا حدیث په سند صحیحه سره د حضرت ابن عمر، حضرت ثوبان او دحضرت انس رضی الله عنهم نه په مختلفو الفاظو سره مروی دې خو په

هغی کنب ((ثم قرأ ان في ذلك - الخ)) دا الفاظ نیشته دي ، د فراست اقسام او دهغی امثله او واعفات صاحب د خازن او امام قرطبی په خپلو تفاسیرو کنب پدې مقام کنب ذکر کړیدی چه قابل د مطالعې دی. او هرکله چه په فکر او غور کولو سره په اهلاک د قوم لوط کنب دیر عبرتونه حاصلیدل نو د دې وجه نه نی آیات جمع ذکر شوه ﴿وَأَنفَا﴾ ضمیر قریه ته راجع دې ﴿لَيْسَبِيلٌ مُّتَبِعٌ﴾ مراد ترینه هغه لار ده چه د مکې نه شام ته وتلې ده او د کفار مکه په هغې باندې آمد ورفت وؤ لکه په سورة الصافات، کنب الله تعالی فرمائی چه ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا مِنكُم مَّتَّعْنَاهُمْ تَعْلِيمًا﴾ ﴿وَأَنفَا﴾ او دغه هلاک شوی بنار نی د قرآن مجید د ارشاد موافق د سطح سمندر نه په ډیر لاندې والی سره د یو لوی صحرا په صورت کنب اوس هم موجود دي ، او دهغې په یوې حصې باندې یو خاص قسم اوبه هم دی چه هغې ته بحر لوط او بحر میت وئیلې کیږی او دهغې اوبو خاصیت دادې چه څه قسم ثقیل شی په هغې کنب نه دویبری ځکه چه کنبش ثقل هغه په بره راغلې دې اوڅه قسم د اوبو خناور پکنب ژوندی نه پاتې کیږی اگرچه دماهرینو د نظر مطابق پدې کنب اجزاء د اوبو کم او د تیلو اجزاء پکنب زیات دی د دې وجه نه څه حیوان پکنب ژوندی نه پاتې کیږی، خوبعیده نده چه اصل سبب هغه د قهر الهی او غضب الهی اثرات وی اگرچه ظاهری وجوهات څه هم کیدې شی ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً﴾ مشار الیه د (ذلك، لپاره واقعه عظیمه ده، او تنوین په (آیة) کنب د تعظیم لپاره دي، او (آیة) مفرد راوړې شو ځکه چه د مؤمن لپاره یوه نشانی هم کافی وی.

وَأَن كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ ﴿١٠﴾ فَأَنقَضْنَاهُمْ وَأَنفَا	اویشکه ^{۱۰} وؤ ځنگل والا د ظالمانو نه پس بدله واغسته مونږ دهغوئ نه او بیشکه هغه دواړه کلی
لِيَأْمُرَ مُبِينٍ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢﴾	واقع دی په لاره ښکاره باندې . اویشکه نسبت ^{۱۱} د دروغو کړې وؤ اوسیدونکو د حجر (شودیانو) پیغمبرانو ته
وَأَتَيْنَاهُمُ الْآيَاتِ فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿١٣﴾ وَكَانُوا يَتَحَفَّضُونَ	او ورکړې وې مونږ هغوئ ته معجزې خپلې پس وؤ هغوئ دهغې نه مخ گرځوونکی . او وؤ هغوئ چه کنستل به نی

۱ - بیان د دویمې نمونې

۲ - بیان د دریمې نمونې

مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا أَمْثَلُونَ ۝ فَأَخَذَهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْحِحِينَ ﴿۱۰﴾ فَمَا أَغْنَىٰ

د غرونو نه «خان نه» کورونه چه بیغمه به وؤ. پس اونبول هغوی لره یو سخت آواز په وخت د صبا کښ پس دفع نه کړو

عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿۱۱﴾

دهغوی نه «عذاب» هغه عملونو چه هغوی به کولو

﴿وَلَنَكَانَ﴾ دویمه نمونه د تخويف دنیوی ذکر کیرې دامم سابقه نه ، او دا د حضرت شعيب د قوم واقعده ، او «ان» پدې ځای کښ بنا ، بر قول اصح مخفف عن المثلث دې او اسم ورله ضمير شان دې چه هغه محذوف دې ﴿أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ﴾ ایکه وئیلې کیرې ډیرو ونو ته یعنی څنگل او بڼ ، نو معنی ئی ده د څنگل والاوته ، د دوی په تعیین کښ اختلاف دې لکه چه په سورة هود کښ تیر شوی دی ، بعض مفسرین فرمائی چه اصحاب الايکه او مدین دواړه یو قوم وؤ خو مدین ورته دهغوی د نیکه ته د نسب د وجه نه وئیلې کیرې او اصحاب الايکه ورته ځکه وائی چه دهغوی په علاقه کښ ونې گنړې وې ، او بعض فرمائی چه مدین ئی نسبی نوم وؤ او ایکه دهغوی مذهبی نوم وؤ او دغه وجه د فرق ده چه ایکه سره لفظ د «أخوهم» نه ذکر کیرې او د مدین سره ذکر کیرې ځکه چه شعيب د دهغوی د نسب نه نه وؤ خود مذهب نه ئی وؤ ، او بعض مفسرین فرمائی چه ایکه جدا قوم وؤ او مدین جدا قوم وؤ ، مدین د حضرت شعيب د خپل قوم وؤ چه اول ورته دې مبعوث شوې وؤ د احکاماتو د نه منلو د وجه نه هغوی الله تعالی په صبحې او په رجفې سره هلاک کړی وؤ او دهغې نه وروستو بیا شعيب د اصحاب الايکه ته مبعوث کړې شو چه هغوی هم د احکاماتو د نه منلو د وجه نه په عذاب یوم الظله سره هلاک کړې شوی وؤ ، او دا هم وجه د فرق ده د لفظ د «أخوهم» د یو سره د ذکر کیدلو او دبل سره د نه ذکر کیدلو ﴿فَلْيَلْبِئْ﴾ چه هغه نقص د مکيال او میزان وؤ او دهوکې وغیره وې چه په سورة هود او اعراف کښ تیر شوی دی ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾ مراد ترینه هغوی ته دهغوی دجرم سزا ورکول دی یعنی عذاب ، او هغه عذاب داسې وؤ چه پدوی باندې څو ورځې سخته گرمی راغله نو بیا دوی او کتل چه یوځای کښ ورېځ راغله نو دوی خوشحاله شول او ټول هلته راجمع شول نو په هغې کښ اور وؤ چه په هغې سره دوی هلاک کړې شو ، ﴿وَأَنشَأْ﴾

ضمير د تشبيه راجع دې اصحاب الايکه او مدين ته او يا راجع دې قوم لوط او قوم شعيب ته ﴿لِيَاۤتِيَنَّكُمْ﴾ مراد ترينه نفعه لويه لار ده چه د ډيرو خلکو تگ وړ باندې وى يعنى شاهراه او لفظ د امام ورته استعمال شو ځکه چه امام وئيلې کيږي مايؤتم به ته يعنى چه دچا اتباع کولې شى، او چونکه د لارې هم اتباع کولې شى او مسافر دهغې اتباع کولو سره خپل منزل مقصود ته رسى نو د دې وجه نه ورته امام وه وئيلې شو، او په کومه لاره کښ چه دحضرت لوط ؑ د قوم اثار موجود دى نو ورسره بالکل قريب کښ لږ لاندې دحضرت شعيب ؑ د قوم اثار هم موجود دى چه مکې نه شام نه تلونکې اوراتلونکې ته ښکاره يږي ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْمَدِينَةِ﴾ د تخويف دنيوى دريمه نمونه ذکر کيږي دا هم د امم سابقه وؤ نه ده چه د حضرت صالح ؑ د قوم واقعه ده، (کذب) کښ اشاره ده سبب عذاب د دوى ته (حجر) په ډيرو معانيو کښ استعمال يږي خو دلته ترينه مراد د قوم ثمود هغه مرکزي شهر دې چه دوى به پکښ پاتې کيدل ﴿الْمُرْسَلِينَ﴾ هرکله چه د ټولو رسولانو اصولو يو وؤ نو د يو پيغمبر تکذيب مستلزم وؤ دټولو رسولانو تکذيب لره، نو د دې وجه نه مرسلين جمع راوړې شو، او يا د مرسلين نه مراد صالح ؑ او دهغه والا مؤمنين اتباع دى او په هغوى باندې د مرسلين اطلاق تغليباً دې او يا جمع تعظيمى ده (خازن)، ﴿وَأَنذَرْتَهُمْ مَآبِقَنَا﴾ هرکله چه وؤ په ناقې دحضرت صالح ؑ کښ آيات كثيره نو ځکه آيات جمع راوړې شو، صاحب د روح المعانى فرمائى چه په هغه ناقه کښ پنځه لوڼې شانې وې: (۱) د گټ نه راوتل (۲) زړ لنگيدل (۳) غټ والې د بدن دهغې (۴) ډير پښ وړکول (۵) ډيرې اوبه ځکل، او بعض فرمائى چه آيات جمع ذکر کولو وجه داده چه د حضرت صالح ؑ لپاره د ناقې نه علاوه نور معجزات هم وؤ چه تفصيل ئى مونږ ته ندې بيان شوې، او بعض فرمائى چه مراد ترينه آيتونه د کتاب دى چه حضرت صالح ؑ ته ورکړې شوى وؤ ﴿وَأَنذَرْتَهُمْ مَآبِقَنَا﴾ په دې کښ اشاره ده مهارت د دنيا د دوى ته او د دوى دنيا پرستى ته ﴿مَآبِقَنَا﴾ يعنى د الله تعالى د عذاب نه څه خوف ورسره وؤ، او يا د آمين نه مراد دادې چه د انهدام نه او دغلو او د دشمن نه په امن کښ وؤ ﴿فَاعْزَظْتُمُ السَّيِّئَةَ﴾ په سورة اعراف آيت نمبر (۷۸) کښ درجفې ذکر دې او دلته په سورة هود آيت نمبر (۶۷) کښ ذکر د صيحي دې، نو غوره قول د تطبيق پکښ دا دې چه په دوى باندې دوه عذابونه نازل شوى وؤ دپاسه نه صيحه وه او د زمکې د طرف نه رجه وه، تفصيل ئى په سورة اعراف او هود کښ تير شوې دې ﴿فَأَنذَرْتَهُمْ مَآبِقَنَا﴾ د دینه مراد دهغوى صنعتکارى

دنیوی ترقی او لوی لوی محلات او پاخه مکانات و غیره دی چه کله د الله تعالی عذاب راغی نو دا خیزونه دوی ته پکار راغلل، او یا ترینه دهغوئ اعمال شرکیه او افعال خبیثه مراد دی (خازن، لکه دا مضمون په سورة احقاف آیت نمبر ۲۸) ﴿فَلَوْلَا نَصْرُهُمُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ کښ ذکر دې، او په سورة هود آیت نمبر (۱۰۱) ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمْ﴾ کښ هم ذکر دې

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ

او ندې پیدا کړي مونږ آسمانونه^۱ او زمکې اوهغه خیزونه چه په مینځ د دې دواړو کښ دی مگر لپاره د ښکاره کولو د حق

وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآيِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ۝ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلْقُ

او بیشکه قیامت خامغا راتلونکي دې پس ته اعراض او کړه اعراض ښانسته . بیشکه رب ستا هغه پیدا کوونکي

الْعَلِيمُ ۝ وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَقَاتِلِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ۝

عالم دې په مرغه باندې اوبیشکه درکړي دی مونږ^۲ تا ته اووه آیاتونه دهغې نه چه بیا بیا لوستې شی او قرآن چه لوی شان والا دی

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ﴾ د درې نمونو د بیان نه پس مختصر دلیل عقلی ذکر کيږي په دویم واري

﴿إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ یعنی دا آسمانونه او زمکې مونږ د اظهار حق او د اثبات توحید لپاره پیدا کړي دی

نو مراد د حق نه اثبات د توحید دې (جواهر)، او یا (باء) سببیه ده او د حق نه مراد عدل دې، یعنی دا آسمانونه او زمکې ئی لپاره د عدل پیدا کړیدی او عدل دا دې چه مجرمانوته سزا ورکړې شی

﴿وَرَبِّكَ السَّاعَةَ﴾ دا تخويف اخروي ذکر کيږي ﴿فَاصْفَحِ الصَّفْحَ﴾ یعنی ته اعراض او کړه په ښه

اعراض سره، (صفح الجمیل) یعنی ښه اعراض دیته وائی چه خالص د الله تعالی لپاره اعراض

او کړې شی بغیر د جزع، فزع نه لکه په سورة مزمل آیت نمبر (۱۰) ﴿وَأَنذَرْتَهُمْ هَمًّا زَجِيلًا﴾ کښ هم

داسې حکم دې، د مفسرینو یو جماعت دې ته ذهاب کړې دې چه پدې آیت کښ د ترک قتال حکم

دې او دا آیت منسوخ دې په آیت السیف سره، دا قول د مجاهد، قتاده، ضحاک و غیره دې، لیکن

د مفسرینو یو لوی جماعت دا فرمائی چه د نسخ ضرورت نیشته دې بلکه پدې آیت کښ الله تعالی

۱ - دویم نمبر عقلی اجمالی دلیل .

۲ - اوله تسلی .

حضور ﷺ نه د حسن خلق تعليم ورکوي، او د آيت مقصد دا دې چه ته دوى نه اعراض او کره په خپلو حفو فو کښ، او د بدلې اغستلو کښ تيزي مه کوه، امام رازی رحمته الله علیه فرماني چه ((لان المقصود من ذلك ان يظهر الخلق الحسن والعفو والصفح، فكيف يصير منسوخاً))، (رازی، ص ۱۵۸، ج ۷).

﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَقُ الْعَلِيمُ﴾ دواړه د مبالغې صيغې دي او علت دې د ماقبل آيت ﴿وَأَنَّكَ أَشَقُّهُ لَا إِلَهَ﴾ لپاره ﴿وَلَقَدْ مَا يَنْتَكُ﴾ دا يو څو تسلياني ذکر کيږي حضور ﷺ ته، او دا اوله تسلي ده چه الله تعالى فرماني چه کچرته دا کافر ستانه انکار کوي اوتاته تکليف درکوي نو ته مه خفه کيږه ځکه چه تاته ما ډير لوى نعمت در کړيدې ﴿يَبْنَ﴾ په تعيين د مصداق د دې کښ متعدد اقوال راغلي دي خو راجح پکښ دا دې چه د دينه مراد سورة الفاتحه ده لکه په حديث د ابوسعيد بن معلې کښ راغلي دي چه نقل کړيدې امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب التفسير کښ چه: ((قال صلى الله عليه وسلم الحمد لله رب العالمين هي السبع المثاني والقرآن العظيم الذي اوتيته)) او ﴿وَمِنَ الثَّانِي﴾ ورله بيان دې، او سورة الفاتحه ته ((سبعاً)) ځکه وائي چه دا مشتمله ده په اوو آياتونو باندې (قسطلاني)، او (مثاني) يا ماخوذ دې د ثناء نه نو سورة الفاتحه ته مثاني ځکه وئيلې کيږي چه دا مشتمله ده په ثناء د الله تعالى باندې، او يا (مثاني) ماخوذ دې د تشنيه نه په معنى د اعادي او تکرار سره، نو سورة الفاتحه ته مثاني (مکرر، وئيل (۱) يا په اعتبار د حروفو سره دي چه په دې کښ ځيني حروف مکرر راغلي دي لکه (الرحمن الرحيم)، (اياك، اياك)، (صراط، صراط)، شو (عيفى)، (۲) او يا ورته مثاني په اعتبار د د نزول سره وئيلې شويدي ځکه چه د دې نزول دوه واري شوي دي ((لانمازلت مرتين مع كل مرة منها سبعون الف ملك مرة بمكة من اوائل ما انزل القرآن ومرة بالمدينة))، (۳) او يا ورته مثاني په اعتبار د مصلين داهل الارض او اهل السماء سره وئيلې شوي دي چه دواړه انواع د مصلينو په خپلو مونځونو کښ قرأت کوي، (۴) او يا ورته مثاني په اعتبار د قرأت سره وئيلې شوي دي چه مونځ په هر رکعت کښ د دې د قرأت اعاده کولې شي او دا قول زيات راجح دي.

﴿وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ﴾ دا په نصب سره عطف دي په (سبعاً) باندې کچرته مراد په قرآن عظيم سره مجموعه مابين الدفتين شي نو بيا د عطف، د عطف العام على الخاص د قبيلې نه دي، او کچرته مراد په القرآن العظيم سره سورة الفاتحه شي لکه چه دا راجحه هم ده د حديث مذکوره د وجه نه نو بيا عطف عطف تفسير دي، او علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چه داسې واو دجمع بين الوصفين لپاره

وی نو د سورة الفاتحه لپاره دوه وصفه ذکر شو. (سبعاً من المائ) او (القرآن العظيم) نو دا دواړه د وای په ذریعې سره جمع کړي شو. او سورة الفاتحه ته قرآن العظيم د دې وجه نه وئیلې کیږي چه هغه کل مضامین چه په ټول قرآن مجید کښ تفصیلاً ذکر دی نو په سورة الفاتحه کښ اجمالاً ذکر شوی دی او د دې تفصیل په ابتداء کښ تیر شوي دي.

لَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ

مه اوږدوه سترگې^۱ خپلې هغه څیزونو ته چه مزې ورکړي دي مونږ په هغې سره مختلف فرقوته دهغوئ (کافرو) نه

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاحْشَ حَتَّاءَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ وَقُلْ إِنِّي أَكَا الدَّيْرِ الْمَبِينُ ۝

اومه خفه کيږه به هغوئ باندې او نښته کړه وژري خپلې نرمۍ لپاره د مؤمنانو او اووايه ته چه بيشکه څه بیره وونکې بيمه ښکاره

كُنَّا أَتَوْكَ عَلَى الْفُقَاتِ ۝ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ۝

لکه څنگه چه نازل کړې وو^۲ مونږ عذاب په تقسیم کوونکو باندې هغه کسان چه گرځولې ئ وؤ قرآن حصې حصې شوئې . یوئې

﴿ لَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ ﴾ دا دویمه تسلی ذکر کیږي رسول الله صلى الله عليه وسلم ته ، الله تعالى فرمائی کچرته ما کافرو ته دنیوی مال ، دولت ورکړې دي نو دیته مه پسخیره ، ما تاته لوی دولت درکړې دي چه هغه قرآن مجید او ایمان دي ، او پدې کښ اگر چه خطاب حضور ﷺ ته دي لیکن تعلیم ما او تاته دي ځکه چه حضور ﷺ نه کفاروته پسخیدل دا بالکل ممکن هم نه وو او د دې وجه نه د حضور ﷺ ارشاد دي چه ((لیس منا من لم یغن بالقرآن)) ، ﴿ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ ﴾ ازواج په لغت کښ وئیلې کیږي صنف ته، دلته ترینه مراد هغه مالدار خلک دی چه یوبل سره په مال، دولت کښ مشابه وی ، ای الاغیاء بعضهم امثال بعض فی الفی فهو ازواج، (قرطبی) او دا حکم په سورة طه ، آیت نمبر (۱۴۱) ، ﴿ لَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَعْنَا ﴾ کښ هم دي ﴿ وَلَا تَحْزَنْ ﴾ دریمه تسلی ده، د حضور ﷺ خواش دا وو چه دا کفار ایمان راوړی او هغوئ د ایمان نه راوړو دوجې نه به حضور ﷺ ته تکلیف رسیدلو او پریشان کیدلو به نو الله پاک تسلی ورکوی کچرته دوی ایمان نه راوړی نو ته مه پریشانه

۱. دویمه تسلی

۲. د څلورمې نمونې بیان

کبره او مراد ترينه داسې پريشانی ده چه خلل واقع شی دهغې دوجه نه د دعوت او تبليغ په فرضه کښ **﴿وَكُفَيْضًا جَاكَلًا﴾** مراد ترينه جانين دی او دا کتايه ده د دوه څيزونو نه ۱) شفقت ۲) مدافعت. لکه څنگه چه مرغی وزرې او غوروی او خپل بچی د وزرونو لاندې پټ کړی د وجې د شفقت نه او لپاره د مدافعت د دشمن او د نقصان ورکوونکی نه نو دغه شان الله تعالی رسول کریم صلی الله علیه وسلم ته فرمائی چه ته هم د مؤمنانو سره نرمی او شفقت کوه او دهغوئ مدافعت او حوصله افزائی کوه او د کفارو په ایمان نه راوړلو باندې مه خفه کبره. حضرت والد صاحب **رحمته** به فرمائیل چه پدې کښ یو عالم او استاذ ته ادب خودلې کيږی چه د یو عالم علم به هله نافع گرځيږی چه د ده د خپلو شاگردانو سره شفقت او محبت وی لکه څنگه محبت نی چه د خپل بچی سره وی او دغه شان دهغوئ مدافعت هم کوی، حوصله افزائی نی هم کوی **﴿وَقُلْ لِّاٰتٍ﴾** او کجرتنه دوی فرمائشی معجزې غواړی نو الله پاک نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته فرمائی چه ته ورته دا او وایه چه دا خو څما په لاس کښ ندی، زه خو صرف د الله پاک د عذاب نه صاف صاف یروونکي یم، په **﴿الْمِثْمِثِ﴾** کښ اشاره ده چه په انذار او په تبليغ کښ تلبیس کول ندی پکار **﴿كَمَا اُنْزِلَا﴾** د تخويف دنیوی څلورمه نمونه بیانېږی **﴿ك﴾** حرف تشبیه دې ، دغوره قول مطابق دا متعلق دې په **﴿اَنَا اَلَّذِيْ اَلْمِثْمِثِ﴾** پرې او مشبه به ورله محذوف وی او تقدیر نی داسې دې **﴿انذارکم عذابا کعذاب انزلناه بالمقتسمین﴾** ، **﴿خازن﴾** د **﴿الْمُقْتَسِمِیْنَ﴾** په تعین کښ اختلاف دې، بعض فرمائی چه د دینه مراد یهود او نصاری دی چه هغوئ دا قرآن مجید تقسیم کړې وؤ چه کومه حصه به د تورات او انجیل موافقه وه نو هغه به نی قبوله کړه او کومه حصه به نی چه موافقه نه وه نو هغه به نی پریخوده ، اوبعض فرمائی چه د دینه دحضرت صالح **عليه السلام** د قوم هغه نهه کسان مراد دی چه هغوئ دحضرت صالح **عليه السلام** د قتل قسمونه خوړلی وؤ نو پدې تقدیر **﴿الْمُقْتَسِمِیْنَ﴾** نه مراد قسم خوړونکی دی او د دې دواړو احتمالاتو په بناء بیا دا آیت نمونه د امم سابقه و نه گرځيږی. اوبعض مفسرین فرمائی چه د دینه مراد قریش مکه دی لا علی التبعین چه هغوئ قرآن مجید حصې کړې وؤ ، ځینې حصې ته به نی سحر وئیلې ، ځینې حصې ته به نی کهانت وئیلې وغیره ، خو په ټولو کښ راجع قول دا دې چه د دینه مراد د مکې هغه شپاړس کسان دی **﴿راجع قول مطابق﴾** چه ولیدین مغیره مقرر کړی وؤ چه دوی به په موسم د حج کښ دمکې لارې تقسیم کړې وې او په هغه لارو کښ به ناست وؤ او بهرنه راتلونکی خلکو ته به نی وئیل چه گوره مکه کښ چه کوم مدعی د نبوت دې!

ساحر دې او كله به نئى وئيل چه كاهن دې ، تاسو د ده په دهو كه كښ راشئ او په خپله به وليد بن مغیره د مسجد حرام په دروازې سره ناست وؤ او هغه راتلونكو خلكو به چه دهغه نه تپوس او كړو چه ستا فيصله څه ده ؟ نو هغه به ورته او وئيل چه دوى صحيح وائى او دهغو شپاړس كسانو نومونه صاحب د روح المعانى دا ذكر كړى دى : (۱) حنظله بن ابى سفيان ، (۲) عتبه بن ربیع ، (۳) شيبه بن ربیع ، (۴) وليد بن مغیره ، (۵) ابو جهل ، (۶) عاص بن هشام ، (۷) ابو قيس بن الوليد ، (۸) قيس بن الفاكه ، (۹) زهير بن اميه ، (۱۰) هلال بن عبد الاسود ، (۱۱) سائب بن صيفى ، (۱۲) نضر بن حارث ، (۱۳) ابوالخثرى بن هشام ، (۱۴) زمعه بن حجاج ، (۱۵) اميه بن خلف ، (۱۶) او اوس بن مغیره . او د دې ټولو مشر وليد بن مغیره وؤ او دا ټول كسان الله پاك څه د جنگ بدر نه مخكښ او څه په جنگ بدر كښ هلاك كړل . ﴿جَسَلُوا الْقُرْآنَ عِيجًا﴾ دا يا صفت دې د مقتسمين لپاره چه دوى قرآن ټكړې ټكړې كړې وؤ چه بعضو به وئيل چه سحر دې ، بعضو به وئيل چه شعر دې ، بعضو به وئيل چه كذب دې . بعضو به وئيل چه اساطير الاولين دې وغيره ، بعض مفسرين فرمائى چه د (عطين) مقصد دا دې چه دوى قرآن نمسخرأ او استهزاء تقسيم كړې وؤ ، يو به پكښ او وئيل چه بقره خدا ده ، آل عمران ستا دي ، عنكبوت د فلانى دې او يا د ټكړې كولو مقصد دا دې چه كوم ه حصه ددوى د خواهش مطابقه وه نو هغې ته به خوشحاله شو او اقرار به ئى كولو او كوم ه حصه به چه د دوى له خوښې سره موافقه نه وه دهغې نه به ئى انكار كولو او يا دا جمله مبتداء ده او خبر ورله مابعد جمله ﴿قُرْآنًا﴾ ده «رازى» .

لَوْ لَكَ لَنَشْكُلَهُمْ أَهْوَيْنَ ۖ عَلَّا كَلَوْا يَعْمَلُونَ ۖ قَاصِدٌ

پس قسم دې په رب ستا چه مونږ به خامخا تپوس او كړو د هغوى ټولو نه . د هغه عملونو چه هغوى كول . پس نه څرگند تبليغ كوه

بِمَا تَوَمَّرُ وَأَعْرَضَ عَنِ الْمُنْكَرَيْنِ ۖ إِنْكَ كَفَيْكَ الْمُسْتَعْلَمَيْنِ ۖ

دهغې چه تاته حكم كړې شوې دې اومخ او گرځوه د مشر كانونه . بيشكه مونږ كافى يو^۱ ، تالره په مقابلې د توفو كوونكو كښ

﴿قُرْآنًا﴾ دا تخويف اخروى ذكر كيږي ، ﴿لَنَشْكُلَهُمْ﴾ (هم) ضمير د راجح احتمال مطابق

راجع دې مطلق مكلفينو ته چه هغه مذكور دى حكماً په ضمن د ﴿إِنْكَ أَنَا الْكَافِرُ الْيُوءُثُ﴾ كښ

«رازی» . د قیامت په ورځ به د هر چا نه تپوس کیږي حتی چه د پیغمبر علیه الصلوة والسلام نه به هم تپوس کیږي او د کافرونه به هم کیږي . او حساب کتاب ضروري ندې چه د هر چا نه وشي . «رازی» . که څوک اشکال وکړي چه د دې آیت د سورة الرحمن د آیت نمبر (۳۹) سره تعارض دې څکه چه هلته داسې و نیلې شوی دی چه ﴿قَوْمٌ لَا يَكُونُ لَهُمْ أَجْرٌ وَلَا يَكُونُ لَهُمْ عَذَابٌ﴾ نو یو جواب ترینه دا دې چه سوال یه دوه قسمه دې یو سوال لپاره د استعمال وی او یو لپاره د توبیخ وی نو نفی چه په سورة الرحمن کښ مذکوره ده هغه د استعمال ده او اثبات د توبیخ دې ، دویم جواب ترینه دادې چه نفی راجع ده یو وخت ته او اثبات راجع دې بل وخت ته څکه چه د قیامت ورځ ډیره اوږده او طویل ده او په هغې کښ مختلف مواقف دی . نو په ځینې مواقفو کښ به تپوس نه کیږي او په ځینې نورو کښ به کیږي . او د دې نظیر هغه دې چه الله تعالی په یو ځای کښ فرمائی چه ﴿هَذَا يَوْمٌ لَا يَظُنُّونَ﴾ «المرسلات» آیت (۲۵) ، او په بل ځای کښ فرمائی چه ﴿ثُمَّ إِلَيْكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ «الزمر» (۳۱) ، ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ مراد ترینه د اکثر مفسرینو د قول مطابق تپوس دې د لا اله الا الله په باره کښ او دا اگر چه قول دې خو تعبیر ترینه په عمل سره څکه او شو چه هغه قول چه بغیرد عمل نه وی دهغې څه فائده معتد بها نه وی . او یا ترینه مراد تپوس د اعمالو په باره کښ دې او د قول نه ذکر کول د وجې د عدم فائده معتد بها نه دی اگر چه د هغې متعلق به هم تپوس کولې کیږي

﴿فَأَمَّا صَدُوحٌ﴾ څلورمه تسلی ذکر کیږي حضور ﷺ ته چه د حق او د توحید اظهار علی الاعلان کوه او د کفارو څه پرواه مه ساته . «صدح» یا ماخوډ دې د صدح الامر نه ای فصله «راغب» . یعنی دا توحید ښه تفصیلاً بیان کړه ، او یا ماخوډ دې د صدیع نه په معنی د اظهار رفع الحجاب او جهر سره لکه چه ونیلې کیږي دهغه سړی په باره کښ چه هغه په چغو چغو سره خبرې کوی صدح بالحنة «کشاف» . مدارک» . نو معنی ئی داده چه دا توحید په چیغو چیغو سره بیان کړه ، او یا دا ماخوډ دې د «صدح الزجاجه» نه چه کله شیشه ټکړې ټکړې شی ، نو معنی ئی داده چه د کفارو جماعت په توحید سره زړه زړه او جدا جدا کړه «قرطبی» ، او یا ئی معنی داده چه دا مسئله د توحید داسې بیان کړه چه حق او باطل جدا جدا شی چه څه التباس پکښ هم پاتې نشی لکه څنگه چه اجزاء د شیشې د ماتیدلو نه وروستو جوړیدل او میل اویدل ممکن نه وی نو دغه شان حق او باطل هم جدا کړه «زجاج» او صاحب د زاد المسیر د دې ترجمه داسې کوی چه اوچوه ته زړونه د مشرکینو په بیان د

قرآن سره . د دې آیت د نزول نه وړاندې به رسول الله صلى الله عليه وسلم په تبلیغ کښې پتوالې کولو خو چه کله دا آیت نازل شونو بیا هغې نه وروستو ئې علانيه تبلیغ شروع کړو . ﴿وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُفْرِكِينَ﴾ مراد ترینه ترك البالات دې دهغوی نه چه د دوی د استهزاء او د توقو پرواه مه کوه . او مراد ترینه ترك القتال ندې چه بیا قول اوکړې شی په نسخ باندې په ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ سره لکه څنگه چه قول کړې دې بعضې مفسرینو ﴿إِنَّا كُنَّا لَمُتَّهِرِينَ﴾ دا د تخويف د نبوی پنځمه نمونه بیانېږي او پنځمه تسلی هم ده حضور صلى الله عليه وسلم ته او مراد د ﴿الْمُتَّهِرِينَ﴾ نه هغه پنځه سرداران دي چه دوی په په رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې توقي او مسخرې کولې او دهغوی نمونه دادی . (۱) ولیدبن مغیره مخزومی چه د دې ټولو مشر وؤ (۲) عاص بن وائل سهمی (۳) اسود بن مطلب بن حارث بن اسد بن عبد العزی (۴) اسود بن عبد یغوث بن وهب بن مناف چه د حضور صلى الله عليه وسلم د ماما زوی وؤ (۵) حارث بن قیس بن الطلاله ، او واقعه د هلاکت د دوی داسې ده چه حضور صلى الله عليه وسلم طواف کولو ، حضرت جبرئیل ؑ تشریف راوړو او هریو تن د دې پنځونه به تیریدلو نو حضرت جبرئیل ؑ به د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه تپوس کولو چه دا څنگه سرې دې ؟ نو حضور صلى الله عليه وسلم به د دې هریو تن په باره کښ وئیل چه دا ډیر بد سرې دې ، حضرت جبرئیل ؑ او فرمائیل چه ما ته امر کړې شوې دې چه زه تا د دوی نه فارغ کړم . نو حضرت جبرئیل ؑ د ولید بن مغیره پڼوئ ته اشاره اوکړه نو یوه ورځ ولیدبن مغیره په یو نبال یعنی غشو جوړونکی باندې تیریدلو نو په ازار (لنگ) کښ ئې غشي او نختلو نو تکبر د وجې نه ښکته نشو چه هغه غشي ئې لرې کړې وې بلکه هغه خپل ازار (لنگ) ئې راښکلو نو پڼوئ ئې زخمی شوه او د دغه زخم د وجې نه بیا هلاک شو ، او د عاص بن وائل دخپې تلې ته حضرت جبرئیل ؑ اشاره اوکړه نو دې هم یوه ورځ د خپلو خامنو سره مکې نه بهر چکرته وتلې وؤ نو په یوې وادی کښ د ده په خپه کښ ازغې مات شو او ده چیغې کړې چه څه څه خیز او چیچلم او هغه خپه ئې او پر سیده چه د اوښ د خټ پشانتي شوه (کینسر شو) او په هغه وخت کښ هلته مړ شو ، او د اسود بن مطلب سترگو ته حضرت جبرئیل ؑ اشاره اوکړه نو هغه وړند شو ، او په ځینې روایاتو کښ داسې رازی چه حضرت جبرئیل ؑ دې په یوه شنه پانړه باندې اووهلو نو د ده په سترگو کښ سخت درد شو او نظر ئې ختم شو ، او د درد د وجې نه ئې خپل سردیوال سره جنگولو او په داسې حالت کښ مړ شو ، او په یوېل روایت کښ داسې ذکر دی چه حضرت جبرئیل ؑ دې د سر نه ونيولو او د ده سرنی ونې له را پرینودلو نو ده د خپل غلام نه مدد اوغوښتلو . هغه ورته او

ونیل چه خو خه خیز نه وینم ، داخوته په خپله دا حرکت کوي نو پدغې حال کښ هلاک شو ، او د اسود بن یغوث خیتي ته حضرت جبرئیل ﷺ اشاره او کړه نو هغه استطلاق البطن شو او هلاک شو . او د حارث بن فیس د یوزې طرف ته حضرت جبرئیل ﷺ اشاره او کړه نو دهغه د یوزې نه پیپ ران سو او هلاک شو او په بعض روایاتو کښ دی چه پده باندې تنده لگیدلې وه او په ابو خکلو خلکو سره ئی خیمه او چودله او هلاک شو .

تنبیه (۱) د مقتسمین او د مستهزئین د نومونو د تعداد په باره کښ روایات مختلف دی ځینو کښ کم او ځینو کښ زیات ذکر شوی دی ، دلته مونږ هغه روایت ذکر کړې دې چه په ټولو کښ اصح دې

تنبیه (۱) د مستهزئینو د استهزاء طریقې مختلفې وې کله به دوی حضور صلی الله علیه وسلم پورې ټوکې کولې ، کله به ئی حضور صلی الله علیه وسلم ته په لاره کښ ازغی اچول ، کله به ئی حضور صلی الله علیه وسلم ته په مونځ کښ تکلیف ورکولو ، غرض دا چه دغه مذکوره کسان به په مکې کښ هر وخت موجود وؤ او په څه ناڅه طریقې سره به ئی رسول الله صلی الله علیه وسلم ته تکلیف رسولو او هغه به ئی تنگولو .

الَّذِينَ يَمْهَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهَا آخَرًا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ۝ وَلَقَدْ تَعَلَّمَ

هغه کسان چه گرځوی د الله تعالی سره معبود بل ، پس زرده چه دوی به پوهه شی . او بیشکه پوهیږو مونږ (۱)

أَنَّكَ يَظُنُّ صَدْرُكَ إِنَّهُ يَقُولُونَ ۖ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

چه بیشکه تنگیږی سینه ستا په هغه خبرو چه کوی ئې دوی . پس پاکۍ بیانه وه (۲) سره دحمد درب (۳) خپل نه .

وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ۖ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْمَوْتُ ۖ

او همیشه اوسه ته د سجدې کوونکو نه . او عبادت کوه د رب خپل تر دې پورې چه راشی تاته مرگ .

﴿الَّذِينَ يَمْهَلُونَ﴾ دا صفت کاشفه دې د المستهزئین لپاره او په دې کښ اشاره ده سبب د

۱ - نسلی نمبر ۶

۲ - درې نورې تسلیانې

۳ - نفی د استحقاق د انواعو د عبادت له غیر الله نه .

استهزاء ته هم، او په ځای د ماضی، مضارع استعمال شوه لپاره د استحضار د حالت ماضیه **﴿وَقَدْ فَكَّرَ﴾** شپږمه تسلی ده حضور صلی الله علیه وسلم ته، چه الله پاك فرمائی، ای حما محبوبه! ماته ښه معلومه ده چه ستا زړه اوسینه له دغه استهزاء نه تنگیږي خو ته د دوی د دغې استهزاء پروا مه ساته، او دا تنگوالې د زړه دا یو امر طبیعي دي بلکه کچرته د بغض فی الله دوجې نه عقلاً پیدا شوې وی نو عین عبادت دي.

﴿فَسَبَّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾ پدې آخری آیتونو کښ درې تسلیانې مزیدې حضور صلی الله علیه وسلم ته کیږي. (۱) فسبح بحمديک، (۲) وكن من الساجدين، (۳) واعبد ربك - الخ، او اصل مقصد هم بیانېږي چه هغه توحید دي او دغه شان علاج بیانېږي د زړه د تنگوالی لپاره چه الله پاك فرمائی چه کله هم ستا زړه تنگ شی نو بیا تبلیغ او د توحید بیان له زور ورکړه **﴿فَسَبَّحْ﴾** یعنی سبحان الله او وایه او یا تنزیه او پاکي بیان کړه دهغه څیزونو نه چه دوی ئی الله پاك له ثابتوی لکه شریک، ولد، بنات وغیره شو. **﴿بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾** چه متلبس وی په حمد درب ستا سره، او حمد نه هم یا مراد الحمد لله وئیل دی او یا ترینه مراد دا دي چه هغه صفات د الوهیت ټول الله پاك لره ثابت کړه چه کوم دوی نفی کوی نو په (سبح) کښ د ټولو صفات سلبیه حکم دي او په **﴿بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾** کښ د ټولو صفات ثبوتیه حکم دي **﴿وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ﴾** مراد ترینه مونځ دي خو چونکه سجده جزء افضل او اعظم د مونځ دي نو ځکه ذکر د سجدې او شو لکه په حدیث شریف کښ رازی چه هغه روایت کړې دي امام مسلم، ابو داؤد، نسائی په کتاب الصلوة کښ ((اقرّب ما یكون العبد من ربه وهو ساجد فاخلصوا الدعاء)) او مراد ترینه سجده د تلاوت نده لکه دا گمان کړې دي بعضې خلکو، او صاحب د روح المعانی علامه الوسی **رحمته الله علیه** فرمائی چه په دې کښ اشاره ده او او ترغیب دي په جمع سره مونځ کولو ته **﴿وَأَعْبُدْ رَبَّكَ﴾** په دې کښ اشاره ده دوام ته په عبادت باندې **﴿حَقَّ بِأَيْتِكَ الْيَقِينُ﴾** د جمهور ائمه لغت او د جمهورو مفسرینو پدې اتفاق دي چه لفظ د (یقین) په معنی حقیقی کښ استعمال شوي دي. د یقین لپاره معنی حقیقی هغه موت دي لکه صاحب د لسان المیزان فرمائی ((حق یأتیک الموت)) او صاحب د تاج العروس فرمائی چه ((الیقین الموت لانه یقن لحاقه لكل مخلوق حی)) یعنی هر ژوندی څیز ته د دې رسیدل یقینی دی نو ځکه ورته یقین وئیلې کیږي، او بیا فرمائی چه ((مال کثرون الی انه حقیقی و صوب بعضهم الی انه مجازی)) او د جمهور صحابه کرامو او تابعینو هم پدې

اندو دي چه يقين نوم دي دمرگ لپاره . لکه صاحب دبحر فرمائی چه ((والجمهور على ان المراد باليقين الموت)). بلکه قرآن مجید کتب هم دموت لپاره لفظ د يقين استعمال شوي دي لکه الله تعالی فرمائی حکایه د کفارونه ﴿وَكَاذِبٌ يَّرْوِي الْيَقِينَ﴾ ﴿٥٨﴾ ﴿مَنْ أَتَانَا الْيَقِينَ﴾ ﴿٥٩﴾ «مذثر، آیت نمبر ۴۷». او په حدیث شریف کتب هم د مرگ لپاره لفظ د يقين استعمال شوي دي لکه په حدیث دبخاری شریف کتب چه په کتاب الجنائز کتب ذکر دي حضرت عثمان بن مظعون ؓ نه چه دحضور صلی الله علیه وسلم رضاعی ورور وؤ دهغه په باره کتب حضور صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمانیلو چه ((اما عثمان فقد جاءه اليقين وان لا رجو له الخیر)).

فائده (۱) امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه د ﴿وَأَعْبُدْ رَبَّكَ﴾ نه وروستو د ﴿حَقَّ بِأَيْدِكَ الْيَقِينُ﴾ اضافه ځکه اوشو چه مقصود پدي آیت سره هغه حکم دي په دوام د عبادت باندې او دا مقصد بغیر د دینه نه حاصلیدلو او کچرته ﴿حَقَّ بِأَيْدِكَ الْيَقِينُ﴾ نوې ذکر شوې نو بیا که یو شخص یوځلې هم عبادت کړې وي نو هغه ته به مطیع ونیلې کیدلو نو د دي وجه نه اضافه د ﴿حَقَّ بِأَيْدِكَ الْيَقِينُ﴾ اوشو، د دینه معلومه شوه چه امر تقاضا د تکرار نه کوی اونه احتمال د تکرار لری لکه څنگه چه احناف رحمهم الله فرمائی.

فائده (۲) امام رازی رحمهم الله فرمائی چه الله تعالی څلور څیزونه د زړه د تنگوالی دخمیدو لپاره ذکر کړل نو پدي څیزونو سره ازاله څنگه رازی نو اهل سنت والجماعت فرمائی چه هرکله انسان د تکلیف په وخت کتب دغه عمل خپل کړی نو د ده په زړه کتب په الله پاک یو نور پیدا کړی او د ده انشراح صدر به اوشی دهغه نور د وجه نه اوده ته به د دنیا حقارت معلوم شی نو بیا دي دهغې تکلیفونو ته څه التفات نه کوی لکه څنگه چه دهغې نعمتونو ته څه التفات نه کوی ، اوبعض فرمائی چه کله انسان ته څه تکلیف اورسی او دي طاعاتو طرف ته متوجه شی نو دا عملاً رضا بالقضا ده نو د دي وجه نه الله تعالی ده ته سکون ورکړی.

فائده (۳) ابن کثیر رحمهم الله فرمائی چه بعضی نام نهاد متصوفو د يقين نه معرفت د الله تعالی اراده کړې دي او د آیت مقصد ئی دا بیان کړي دي چه انسان په مسلسل عبادت کولو سره مرتبې د معرفت نه رسیږی، اوچه کله دي مرتبې د معرفت ته اورسیږی نو دهغه نه تکلیف شرعی ساقط شی. اوعبادت کول ورته معاف شی اودهغه گناه ته گناه نه ونیلې کیږی لیکن د دوی دا قول مبنی دي په جهل باندې او دا گمراهی ده ځکه چه د انبیاء کرام علیهم الصلوٰة والتسلیمات نه او دصحابه

گرامو رضوان الله عليهم اجمعين نه زيات څوڪ هم د معرفت او يقين والا نه شى جوړيدې او حال داډې چه هغوى تر مرگ وخته پورې عبادت ندې پريخودلې بلكه د معرفت او ديقين په زيات سره عبادت او اطاعت او خشيت نور هم زياتيږي لكه چه پدې دلالت كوي الفاظ حديث چه نقل كړيدى امام ترمذى په كتاب الايمان كښ په باب قول النبي صلى الله عليه وسلم «انا اعلمكم بالله» چه حضور صلى الله عليه وسلم ارشاد او فرمائيلو «ان اتقاكم واعلمكم بالله انا» نو لهذا د يقين نه مراد هغه دې چه كوم د حديث صحيحه نه ا د اقوالو د سلفو نه ثابت دې چه هغه مرگ دې ، نو مقصد د آيت داډې چه د الله پاك عبادت تر مرگ پورې كوي او دمرگ نه پس بيا عبادتونه نشته دې چاچه د مرگ نه مخكښ نيك اعمال او نكړل نو بيا به تمنا كوي چه (لوكانو مسلمين) .

د سورة الحجر تفسیر ختم شو

قد فرغت من تفسير سورة الحجر بعون الله تعالى ومنته في سبعة عشر من رجب المرجب بعد الف مائة واحدى وثلاثون من هجرة النبوة على صاحبها الف الف تحية وسلام، المطابق ١٣ جولائی من سنة : ٢٠٠٩ ع .

اللهم وفقنا لما تحب وترضى واجبنا وفريقنا واقاربنا واحبابنا من سوء الاعمال ودرک الشقاء واكتبنا يا اهل فضلک وبرحمتک فی عبادک الصالحين اللين سعدوا فی الدارين، ولا تخزننا يوم يعنون ، ربنا آتانا فی الدنيا حسنة و فی الآخرة حسنة ولنا عذاب النار، آمين يا رب العالمين :

وصلی الله تعالی علی محمد النبی وعلی آله وصحبه وسلم اجمعين

دکوع	سورة النحل مکيه	آيتونه
۱۶	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	۱۲۸
خاص په نوم د الله سره چه بيوحه مهربان او ډير رحم کوونکې دې شروع کوم		

رقمها حسب التسلسل (۱۶) وحسب النزول (۷۰)

سورة النحل مکى سورة دې صرف آخرى دوه آيتونه په کښ مدنى دى، په ترتيب قرآنى کښ شپاړلسم نمبر او په ترتيب نزولى کښ اوياوم (۷۰) نمبر سورة دې، د سورة نوح نه مخکښ او په سورة الکهف پسي نازل شوى دې، زمانه د نزول نى دور آخیر د مکې معظمې دې.

وېط : ربط اسمى يې د سورة حجر سره دادې، چه په سورة حجر کښي نمونې د هلاک شوى قومونو بيان شوى دى د پاره د عبرت ((ان فى ذلك لاية للمؤمنين)) (حجرايت نمبر (۷۷) په سورة النحل کښ بيان کيږي چه په هغې سره مو عبرت حاصل نه کړو نو د شهد (گبين، مچن) نه عبرت واخلئ، چه يو وړوکې مخلوق په څه عجيبه طريقې سره کثير المنفعت شې تياره وي، دا دالله ﷻ د قدرت يوه نمونه ده، (ان فى ذلك لاية للمؤمنين). (نحل آيت: ۶۹)

وېط مضمونى : نى دادې چه په سورة الحجر کښ دهلاک شوى قومونو حال بيان شوي وو.

په سبب د نه منلو د احکاماتو د الله ﷻ او حکم شوې وو چه د ايمان راوړو وخت اوس دې، کنى د عذاب راتلو او دهلاکت نه روستو به بيا تمنا کوئ چه (لو کالوا مسلمين) خو هغه تمنا به فائده به پکار نه راځي، او په سورة النحل کښ خبردارې وړکولې کيږي چه هغه عذاب الهى په تاسو هم راغې، نو پدې سورة کښي بيان د عذاب الهى دې، چه دکومې نمونه په ما قبل کښ بيان شوې وه، او دغه شاتې په سورة حجر کښي تخريف بيان شوې وو د نه منونکو دپاره، او په سورة نحل کښي د ايمان د نه راوړلو دپاره عذرباطل د هغوى رد کيږي.

دهوى د سورت : د سورت دعوى هغه اثبات د توحيد دې، په نفى د شرک اعتقادى او فعلى سره او رد دې په هغه دليل د مشريکينو باندې چه کوم به هغوى د جواز او اثبات د شرک دپاره پيش کولو، چه هغه تعلق د مشيت او ارادې دې دالله ﷻ په شرک پوري، لکه چه په آيت نمبر ۳۵ کښ دهغوى قول نقل شوې دې چه (وقال الذين اشركوا)، نو جاهلاتو به تلازم ثابته وو په مينځ د ارادې د الله ﷻ کښ او په رضا د الله ﷻ کښ او دا به نى د جواز د شرک د پاره دليل پيش کوو

مضامین د سورت د سورت مضامین دوه حصو ته او یوې خاتمې ته منقسم دی اوله حصه د آیت

(۱) ﴿اِنَّ اَمْرًا لَّعِنَّا﴾ نه تر آیت ۱۱۲ ﴿يَمَّا سَكَانًا يَمَنَّوْنَ﴾ پورې دې په دې حصه کښ مقصد د سورت ، درې ځلې دعوی د سورة په ضمن د نفی د شرک اعتقادی کښ ذکر کيږي ، شپږ پکښ دلائل عقلیه ، یو دلیل نقلی ، یو وحی ذکر کيږي ، لس ځلې پکښ تخويف اخروي ذکر کيږي ، پنځه ځلې پکښ تخويف دنيوی ذکر کيږي ، څلور پکښ بشارتونه ، اووه ځلې پکښ شکوی سره د جواب شکوی ، دوه پکښ دهغوی د اعتراضاتو جوابونه او دوه پکښ تسلياني ذکر کيږي ، حضور ﷺ ته

دويمه حصه د آیت نمبر (۱۱۳) ﴿فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ﴾ نه تر آیت (۱۱۹) ﴿لَقَوْمٍ زَجِيمٍ﴾ پورې ده ، پدې حصه کښ د سورة کښ دعوی د سورت په ضمن د نفی د شرک فعلی کښ ذکر کيږي ، چارو دې په تحريمات لغیر الله او په نذر لغیر الله باندې ، نو په دې کښ یو تخويف اخروي ، یو پکښ بشارت ، او یو پکښ د کفارو د اعتراض جواب ذکر کيږي ، او بیا د آیت (۱۲۰) ﴿اِنَّ اِلٰهَکُمْ وَ اِلٰهَنَا وَ اِلٰهَ الْاَوَّلِ الْاٰخِرِ﴾ نه خاتمه شروع کيږي ، چه په هغې کښ یو دلیل نقلی تفصیلی د حضرت ابراهيم عليه السلام نه ذکر کيږي ، یو پکښ دلیل وحیی دې ، یو بشارت او یو پکښ د کافرو د اعتراض جواب دې ، او درې پکښ حضور ﷺ ته تسلياني ذکر کيږي .

تفصیل یی دادې چه په اوله حصه کښ په انمبریت (۱) ﴿اِنَّ اَمْرًا لَّعِنَّا﴾ کښ مقصد د سورت ذکر کيږي ، په آیت نمبر (۲) ﴿يَزِلُّ السَّجَدَةَ﴾ کښ اول ځلې دعوی د سورت ذکر کيږي ، د آیت (۳) ﴿خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ﴾ نه تر آیت (۹) ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَفُضِّضْکُمْ جَمِیْعًا﴾ پورې اول دلیل عقلی ذکر کيږي ، دپاره ددعوی په ضمن د نفی د شرک فی التصرف کښ ، او په دې کښ الله تعالی دمختلفو شیونو پیدائش بیانوی ، د آیت نمبر ۱۰ ﴿مُوَالِّیْنَ﴾ نه تر آیت ۱۶ ﴿وَوَالْتَجِیْمُ هُمْ یَسْتَفِیْعُوْنَ﴾ پورې دویم دلیل عقلی ذکر کيږي ، په دې کښ د باران نازلیدل ، دهغې په نتیجه کښ مختلفې میوې پیدا کیدل ، شپه او ورځ ، سپوږمۍ او ستوری د انسان په خدمت باندې مامور کول ، نهر و نو او سمندرونونه د انسان فوائد حاصلول ددې ټولو تذکره کوی ، چه دا صرف د الله ﷻ په قدرت باندې کيږي ، په آیت ۱۷-

(۱۸) ﴿اَمَّنْ یَّتَّقِی﴾ نه تر ﴿اِنَّکَ اَللّٰهُ لَمَعْلُوْمٌ زَجِیْمٌ﴾ پورې دواړو دلیلونو باندې نتیجه او ثمره مرتبه کيږي ، چه دا کمزوري مخلوق ددومره لوی قادر ، خالق ، متصرف ذات سره تاسو برابره وی؟ ، دا چرته کیدی شی؟ په آیت نمبر (۱۹) کښ ﴿وَاللّٰهُ یَعْلَمُ مَا تُشْرِکُوْنَ﴾ دریم دلیل عقلی ذکر کيږي ، مقصود ترینه نفی دشرک فی العلم ده ، چه عالم الغیب صرف او صرف ذات دالله تعالی دې ، نو لهذا متصرف

به هم هغه وی ، په آیت نمبر (۲۰ - ۲۱) ﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ﴾ نه تر ﴿أَنَّا نَسْتَعْتُونَ﴾ پورې په درې واړو دلیلونو باندې تفریع ذکر کړې ، په آیت (۲۲) ﴿إِنَّمَا إِلَهُ الْكَوْكَبِ﴾ کښ په دریم وار دعوی د سورت ذکر کړې ، په آیت (۲۳) ﴿لَا جَرَمَ أَكْثَرُ اللَّهِ﴾ کښ اعاده د تسیجې کړې ، په دلائل مذکورو باندې ، په آیت نمبر (۲۴) ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُم﴾ کښ شکوی ذکر کړې ، چه دا منکرین د هدایت والاکتاب ته ﴿أَسْطِطُوا أَنفُسَهُمْ﴾ وایی ، په آیت نمبر (۲۵) کښ ﴿لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ﴾ کښ اول خلې تخويف اخروی ذکر کړې ، په آیت نمبر (۲۶) ﴿قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ﴾ کښ اول خل تخويف دنیوی ذکر کړې ، د آیت نمبر (۲۷) ﴿فَإِنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ نه تر آیت نمبر (۲۹) ﴿فَلْيُقْسِمْ مَثْوًى الْمَكْذُوبِ﴾ پورې تخويف اخروی ذکر کړې ، د آیت نمبر (۳۰) ﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ نه تر آیت نمبر (۳۲) ﴿وَأَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ پورې اول خل بشارت ذکر کړې ، په آیت نمبر (۳۳ - ۳۴) ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾ نه تر آیت ﴿مَا كَانُوا يَوْمَ يَسْتَسْخِرُونَ﴾ پورې تخويف دنیوی ذکر کړې ، په آیت نمبر (۳۵) ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَتَوْا﴾ کښ د مشرکینونه شکوی او جواب او د هغوی دلیل او دهغې اجمالی رد ذکر کړې ، چه هغوی به وئیل که چرته دالله خوښه وې نو زموږ پلارانو او نیکونو به هم هیڅ قسمه شرک نه وو کړې نو لیکن د الله په دي رضا ده چه مونږه شرک او کړو ، نو ځکه مونږ شرک کوو ، ﴿كَذَلِكَ﴾ فعل الذکر سره ورته جواب اوشو ، چه دا څه نوې خبره نه ده ، مخکینو مشرکینو به هم داسې وئیل ، او مشیت او رضا کښ به نې تلازم ثابته ولو ، په آیت نمبر (۳۶) ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا﴾ کښ دلیل نقلی اجمالی ذکر کړې ، دتولو انبیاء کرام ﷺ نه او ورسره په ﴿فَوَيْلٌ﴾ کښ تخويف دنیوی ته هم اشاره کړې ، په آیت نمبر (۳۷) ﴿إِن تَحْرِضْ﴾ کښ زجر او تسلی ذکر کړې ، په آیت نمبر (۳۸) ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ﴾ کښ زجر بطور شکوی ذکر کړې ، چه دا مشرکین بعث بعد الموت بعید گنړی د عقل نه ، په ﴿بَلْ وَعَدَ اللَّهُ﴾ سره جواب شکوی ذکر کړې ، په آیت نمبر (۳۹) ﴿يُتَيْنَ لَهُمْ﴾ کښ حکمت د بعث بعد الموت ذکر کړې ، په آیت (۴۰) ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا﴾ کښ دویم جواب دپاره د شکوی ذکر کړې ، چه دا بعث بعد الموت خلاف عقل او مشکل کار لپاره د الله نه دي ، په آیت نمبر (۴۱ - ۴۲) ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا﴾ نه تر ﴿وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ پورې ترغیب الی الهجرة او بشارت ذکر کړې ، په آیت نمبر (۴۳ - ۴۴) ﴿وَمَا

رُتْنَا ﴿﴾ نہ تر ﴿وَلَقَدْ لَاحِظُونَ﴾ پورے د مشرکینو دیو سوال جواب ذکر کی ہے، چہ ہغوی بہ حضور ﷺ تہ داسی و نیل چہ مونہ بہ ستا دا پیغام توحید اومنو خو کچر تہ فرشتے ہم مونہ تہ دا پیغام راکری، نوالہ ﷺ دھغی جواب اوکرو، چہ محض د بشریت د وجہ نہ انکار کول دا بالکل غلطہ خبرہ دہ، خکہ خومرہ انبیاء کرام ﷺ تیر شوی دی، ہغوی تہول انسانان وو، دا دالہ سنت مسترہ دی چہ نبی بہ دانسانانو نہ وو، نو پہ دی سرہ اثبات درسالت د حضور ﷺ ہم اوشو، د آیت نمبر (۴۵) ﴿أَقَامِينَ﴾ نہ تر آیت نمبر (۴۷) ﴿لَنْ رَيْبُكُمْ مِنْهُ وَفَرِحَ﴾ پورے تخویف دنیوی ذکر کی ہے، پہ آیت نمبر (۴۸) ۴۹-۵۰، کنس ﴿أَنْزَلْنَا بِرُوحِ﴾ نہ تر ﴿مَا يُؤْمَرُونَ﴾ پورے پہ خلورم خل دلیل عقلی ذکر کی ہے، ہر شبہ کہ ہغہ پہ زمکہ کنس وی کہ پہ آسمان کنس د اللہ ﷻ د تکوینی حکم مطیع دی، او اللہ ﷻ تہ سجدہ کونکے دی، پہ آیت نمبر (۵۱-۵۲) ﴿وَقَالَ اللَّهُ﴾ نہ تر ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ پورے پہ دریم وازی دعوی دسورت ذکر کی ہے، پہ آیت نمبر (۵۳-۵۴-۵۵) کنس ﴿وَمَا يَكُم مِّنْ فَتْنَةٍ﴾ نہ تر ﴿فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ پورے زجر ذکر کی ہے پہ صورت دامتنان کنس، او پہ آیت (۵۷) کنس ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ کنس بیا زجر ذکر کی ہے، پہ صورت دشکوی کنس او پہ دویم خلی نفی د شرک فعلی تہ پکنس اشارہ دہ، او آیت (۵۷) نہ تر آیت نمبر (۶۱) ﴿وَيَعْلَمُونَ بِمَا كُنْتُمْ﴾ نہ تر ﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ پورے، بیا زجر بطور شکوی سرہ د جواب نہ ذکر کی ہے، پہ آیت نمبر (۶۱) ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ﴾ کنس تخویف دنیوی ذکر کی ہے، پہ آیت نمبر (۶۲) ﴿وَيَعْلَمُونَ بِمَا كُنْتُمْ﴾ کنس زجر سرہ د تخویف اخروی نہ ذکر کی ہے، پہ آیت نمبر (۶۳-۶۴) ﴿تَأْتُوا﴾ لَقَدْ أَرْسَلْنَا ﴿﴾ نہ تر ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ يَكْفُرْ عَلَىٰ نَفْسِهِ﴾ پورے زجر سرہ د تخویف اخروی نہ ذکر کی ہے، او اول خل تسلی ذکر کی ہے حضور ﷺ تہ، د آیت نمبر (۶۵) نہ تر آیت نمبر (۷۱) ﴿وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ﴾ نہ تر آیت ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ غَفِيرٌ﴾ پورے پنجم دلیل عقلی ذکر کی ہے پہ دعوی دسورت باندی، پہ آیت نمبر (۷۱) ﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ﴾ کنس مثال بیانہی دپارہ د معبودیت داللہ ﷻ او دپارہ د بطلان د معبودیت دغیر اللہ، پہ آیت نمبر (۷۲) ﴿وَاللَّهُ جَمَلٌ لَّكُمْ﴾ کنس ذکر دنعمت داللہ کی ہے، پہ آیت نمبر (۷۳-۷۴) ﴿وَيَسْتَبْدُونَ﴾ نہ تر ﴿وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ پورے زجر بطور تعری دما قبل دپارہ ذکر کی ہے، پہ آیت (۷۵-۷۶) ﴿حَرَّبَ اللَّهُ قَوْمًا﴾ نہ تر ﴿وَهُوَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ پورے دوه مثالونہ بیانہی، دپارہ د معبود

برحق او د معبود باطل ، په آيت نمبر (۷۷) ﴿وَقَوْعُيْبُ السَّمَوَاتِ﴾ کښ تنمه د مثال او جز د دعوي سره تخويف اخروي ذکر کيږي ، د آيت (۷۸) ﴿وَاللّٰهُ اَعْرَضَكُمْ عَنْهُمْ﴾ نه تر آيت (۸۱) ﴿لَمَلِكُمْ شَيْئًا﴾ پورې شپږم دليل عقلی تفصیلی ذکر کيږي ، په دعوي د سورت باندې ، په آيت (۸۲) ﴿فَان تَوَلَّوْا﴾ کښ دويمه تسلی ذکر کيږي حضور ﷺ ته ، په آيت نمبر (۸۳) ﴿يَعْرِضُونَ﴾ کښ زجر ذکر کيږي ، د آيت (۸۴) نه تر (۸۸) ﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ﴾ نه تر ﴿يَمَّا كَانُوا يُفْسِدُونَ﴾ پورې تخويف اخروي ذکر کيږي

په آيت نمبر (۸۹) ﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ﴾ کښ اعاده د تخويف اخروي کيږي ، او ورسره په ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ﴾ سره ذکر د دليل وحی هم کيږي چه دا مسئله د توحيد حضور ﷺ د خپل خان نه نده جوړه کړي بلکه په ذريعه دوحی سره ورته حکم شوي دي ، په آيت نمبر (۹۰ - ۹۱) ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ﴾ نه تر ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَعْمَلُونَ﴾ پورې امور دفعيه د عذاب ذکر کيږي ، په آيت نمبر (۹۲) ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي﴾ کښ د نقض عهد والو مثال بيانېږي ، په آيت نمبر (۹۳ - ۹۵) ﴿وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ﴾ نه تر ﴿اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ پورې مزید تاکید او اهتمام بيانېږي دپاره د ايفاء عهد .

په آيت نمبر (۹۶ - ۹۷) ﴿مَا يَذْكُرُ﴾ نه تر ﴿مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ پورې ترهيد فی الدنيا او ترغيث فی الآخرة بيانېږي سره د بشارة اخروي نه ، په آيت نمبر (۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰) ﴿فَاِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ﴾ نه تر ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ﴾ پورې متعلق دي په دليل وحی پورې ، په دي کښ ترغيث الی القرآن سره د آدابو بيانېږي ، په آيت نمبر (۱۰۱) ﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً﴾ کښ دکافرو يو اعتراض او شکوي بيانېږي چه متعلق دي په دليل وحی پورې ، چه دوی به ونييل چه (العياذ بالله) دا څنگه قرآن او د الله کلام دي چه کله يو آيت او حکم راشی او کله منسوخ شی او د هغه په خای بل آيت او حکم راشی ، په آيت (۱۰۲) ﴿قُلْ نَزَّلَهُ﴾ کښ جواب ذکر کيږي ، په آيت نمبر (۱۰۳) ﴿وَلَقَدْ قَسَمَ﴾ کښ دويم سوال او شبه ذکر کيږي ، په ﴿لَسَاتُ اِلٰهِي اِلٰهٌ اُخَرُ﴾ سره ددغي شبهې جواب ذکر کيږي ، چه تفصیل فی راوان دي ، د آيت نمبر (۱۰۴) نه تر (۱۰۹) ﴿اِنَّ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ نه تر ﴿هُمْ الْعٰخِرُونَ﴾ پورې تخويف اخروي ذکر کيږي ، په آيت نمبر (۱۱۰) ﴿ثُمَّ اِلَآئِكَ رُفَعَتْ﴾ کښ بشارت ذکر کيږي دپاره د مهاجرينو ، په آيت نمبر (۱۱۱) ﴿يَوْمَ تَأْتِي﴾ کښ اعاده د تخويف اخروي ذکر کيږي ، په آيت نمبر (۱۱۲)

۱۱۳- ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ﴾ نه تر ﴿وَهُمْ عَلَىٰ نُتُوءٍ﴾ پورې مثال بیانیې د پاره د تخويف، او متعلق دې په ابتدا د سورت پورې چه جلدی مہ کوئ د الله ﷻ عذاب راغې ﴿أَلَمْ أُنْزِلْ﴾ او ددینه روستو مشرکین مکہ ترخو کالو پورې په سخته قحطی کین مبتلا وو

دې پورې دسورت اوله حصه پوره شوه، د آیت نمبر (۱۱۴) نه د سورت دویم مضمون شروع کیږی چه په دې کین د شرک فعلی ددوه شقونو نفی ده چه هغه تحریمات لغیر الله او نذر لغیر الله دی، په آیت نمبر (۱۱۴) ﴿فَكُلُوا مِنَّمَا﴾ کین نفی د تحریمات لغیر الله ده، او په آیت نمبر (۱۱۵) ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ﴾

کین نفی د نذر لغیر الله ده، په آیت نمبر (۱۱۶-۱۱۷) ﴿وَلَا تَقُولُوا﴾ نه تر ﴿وَلَمْ يَكُنْ أَلَمٌ﴾ پورې تفریع ذکر کیږی په ما قبل باندې په طریقې د لف نشر غیر مرتبه سره، او د تخويف اخروی ذکر هم کیږی سره د زجر نه، په آیت نمبر (۱۱۸) ﴿وَعَلَّ الْإِن﴾ کین دیو مقدر جواب دې، چه هر کله دا خیزونه حلال وو نو په یهودو باندې ولې حرام کړې شوی وو؟ نو جواب اوشو چه دا خود ساخته تحریمات دی، په آیت نمبر (۱۱۹) ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ﴾ کین بشارت ذکر کیږی. د آیت نمبر (۱۲۰) نه خاتمه د سورت

شروع کیږی، په آیت نمبر (۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲) ﴿إِنَّ إِلَهًا وَاحِدًا﴾ نه تر ﴿لَئِنْ الْفَالِجِينَ﴾ پورې دلیل نقلی تفصیلی ذکر کیږی، د ابراهیم ﷺ نه دپاره دنفی د شرک فی الاعتقاد او شرک فعلی، په آیت نمبر (۱۲۳) ﴿ثُمَّ أَوْتَيْنَا إِلَيْكَ﴾ کین دلیل وحی ذکر کیږی د پاره د نفی د دواړو اقسامو د شرک، په

آیت نمبر (۱۲۴) ﴿إِنَّمَا جُودَ الشَّهْتِ﴾ کین دیو اعتراض جواب کیږی چه مشرکینو به دا اعتراض کولو: که چرته حضور ﷺ واقعی په ملت ابراهیمی باندې وی نو پکار دی چه د خالی (شنې) دورخې تعظیم یی کولې ځکه چه حضرت ابراهیم ﷺ به د خالی دورخې تعظیم کولو، نو جواب ترینه اوشو چه د خالی دورخې د تعظیم نسبت حضرت ابراهیم ﷺ ته کول دا غلط دی، دا د حضرت موسیٰ ﷺ په قوم باندې ضروری کړې شوی وو، په آیت نمبر (۱۲۵-۱۲۶) ﴿أَدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ﴾ نه تر ﴿لَهُوَ خَيْرٌ﴾ پورې دا په آخر کین طریقه د دعوت او دتبلیغ او د تعلیم ذکر کیږی، په آیت نمبر

(۱۲۸) ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ کین بشارت سره د شرائطو ذکر کیږی چه د داعی د پاره دوه خبرې ضروری دی: یو تقوی او دویم احسان چه دا دوه خبرې موجودې شی نو د الله ﷻ نصرت به راشی او تاسو به دکافرانو د شر نه محفوظ شی او کافرانو باندې به د خدائی عذاب راشی او دوی به هلاک شی چه د کوم عذاب بیان په ابتداء د سورت کین شوي وو.

اَلَيْ اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوْهُ ۚ سُبْحٰنَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ۝

راغبی حکم د الله^۱ پس مه کوئ تاسو تلوار هغی ته، پاک دې الله او اوچت دې دهغی نه چه دوی ورسره شریک جوړوی

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ

نازله وی الله فرشتې^۲ په وحی سره د وجې د حکم خپل نه په هغه چا باندې چه خوښه ئ شی د بندگانو خپلو نه

اَنْ اَتَدْرِوْا اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاتَّقُوْنِ ۝

چه خلق خبردار کړئ پدې چه شان د خبرې دادې چه نشته دې لاتق د عبادت سیوا ځمانه پس او بیرگی ځمانه

﴿اَنَّهُ اَمْرُ اللّٰهِ﴾ ذکر د مقصد دسورت دې بغیر د توطیه او تمهید نه ﴿اَنَّهُ﴾ یا حقیقه صورت او

معنا، صیغه د ماضی ده او مراد ترینه د مبادیاتو او د اسبابو اتیان دې چه الله ﷻ د حضور ﴿اَنَّهُ اَمْرُ

اللّٰهِ﴾ نصرت او فتح او دکافرو د هلاکت هغه اسباب تول پیدا کړی دی او پوره شوی دی نو معنی ئی

دا شوه چه پوره پوره راغلیدی اسباب د الله ﷻ له طرفه نه د پاره د هلاکت ددوی «رازی» او یا «اثی»

مجازا ماضی ده، یعنی صرف صورت ماضی ده او معنی مضارع ده خو تعبیر ترینه په ماضی باندې

لوجه د تیقن نه او یا د قریب الوقوع نه او شو ځکه چه کوم شی راتلونکې وی نو هغه قریب وی او په

منزله د واقع کښ وی نو ځکه ترینه تعبیر په ماضی سره اوشو، او مراد د «امر الله» نه یا عذاب دنیوی

دې چه په صورت د قتل، غلامی، او د نهب د اموالو کښ وو، او یا په صورت د قحط کښ وو چه د

حضور ﷺ د بد دعا په وجه باندې الله تعالی په دوی مسلط کړې وو، چه په آیت نمبر (۱۱۲)، کښ د

هغې ذکر دې، او یا د «امر الله» نه مراد قیامت دې چه ددې تائید په هغه واقعه د شان نزول سره کیږی

چه هغه ذکر کړې ده ابن جریر طبری په خپل تفسیر کښ، علامه سیوطی په اسباب النزول کښ په

سند ضعیفه سره د حضرت ابن عباس ﷺ نه، کشاف، قرطبی، مظهری، خازن، روح المعانی وغیره

هم په دې ځای کښ ذکر کړې ده.

﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُوْهُ﴾ بنا بر قول اصح خطاب کفارو ته دې، استعجال و نیلې کیږی د وخت نه

مخکښ شی غوختلو ته، نو مقصد ئی دادې چه عذاب بالکل قریب راغلي دې او قیامت بالکل

۱. بیان د مقصود د سورت.

۲. دعوی د سورت.

قریب را غلې دې خو د هغې دپاره یو وخت الله ﷻ مقرر کړې دې کچرته تاسو جلتی کوئ نو پدیکنن څه فائده نشته دې نو جلتی مه کوئ دغه فیصله خامخا راتلونکې ده، او «فا» په «فلا تستعجلوه» کین جزایه ده او دا جمله جزاء ده واقع شویده په جواب د شرط مقدره کین چه تقدیر نی دادې (ان طلبم الامر فلا تستعجلوه) ﴿سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى﴾ دا ذکر د توحید دې دپاره د امن د عذاب د الله نه، یعنی که د عذاب د الله ﷻ نه بچ کیدل عواری نو د توحید لازمه اختیار کړئ، د مشرکانو طور طریقې مه اختیاروئ، او «ما» په «عما» کین یا موصوله ده، او د ﴿يُشْرِكُونَ﴾ جمله ورله صله ده او عائد «ه»، ضمیر هغه محذوف دې، او یا مصدریه ده، او «یشرون» په معنی ده «اشراکهم» سره دې، او بنا په هر تقدیر «فلا تشرکوا به احدا») ورسره په آخر کین محذوف دې.

﴿يُؤَلِّمُ التَّمَكِّمَةَ﴾ په دې کین دعوی د سورت ذکر کیرې خو اول تنبیه کیرې په دې خبره چه دا مسئله د توحید د الله ﷻ د طرفنه په واسطه د فرشتو سره رالیکلې شوې ده او دا ټول انبیاء کرام ﷺ په دې متفق وو، «(یززل) صیغه د مضارع استعمال شوه د پاره د لالت په عادت مستمره د الله باندې، او «ملئکه» نه مراد صرف حضرت جبرائیل علیه السلام دې، هر کله چه واحد اعلی او مشر وی په افرادو باندې نو تسمیه ورله په جمع سره جائز وی «(رازی بحواله واحدی) یا ترینه مراد جبرائیل علیه السلام سره د حفظة الوحی دې (ابو سعود) ﴿يَا رُوحُ﴾ جار مجرور متعلق دې په متلبس پورې او دا حال واقع شویدې د ملئکه نه (ای حال کوهم متلبسین بالوحی) او روح په شپږو معانیو کین استعمالیرې خو د زیات صحیح قول مطابق دلته ترینه مراد وحی او قران دې په طریقه د استعارې سره، لکه څنگه چه روح سبب گرځی د پاره د ژوندون د بدن نو دغه شاتې وحی ذریعه د پاره د حیات او ژوند گرځی دپاره د هغه زړونو چه مړه وی په جهل سره، او یا د وحی نه مراد توحید دې او دا توحید په دین کین داسې دې لکه څنگه چه روح وی په جسد کین «ابی سعود».

قرآن مجید کین په ځینو ځایونو کین په وحی باندې اطلاق د روح کیرې، لکه (۱) ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا﴾ (شوری آیت: ۵۲). (۲) ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ (المؤمن آیت: ۱۵) امام رازی علیه السلام فرمائی چه وحی او قرآن ته روح وئیل د ډیر لوی مناسبت او مشاکلت دوجې نه، دی بلکه روح حقیقی او اصلی هغه قرآن او وحی ده ځکه په دې سره انسان د جهالت او د غفلت د خوف نه خلاصې مومی او ددې په ذریعې سره انسان د حیوانیت د پستی نه بام ملکیت ته انتقال کوی، او وجه داده چه د انسان بدن بغیر د روح نه مظلوم او مړ وی، کله چه ورسره د روح اتصال راشی

نو دې ژوندې شی، او نورانی شی، او د نورانیت آثار یی په حواس خسته کښ ظاهر شی، خو دا روح هم بذاته ظلمانی او جاهل وی لکه الله ﷻ فرمائی چې ﴿وَاللَّهُ لَفَرَحُكُمْ بِمُطَوِّنِ أَمْنَتِكُمْ لَا تَقْلَمُونَ شَيْئًا﴾ (النحل ایت ۷۸)، خو چه کله اتصال د عقل ورسره راشی نو دې مُشْرِق او نورانی او گرځی. بیا دا عقل هم کامل نورانی او مشرق نه دې چه ترڅو پورې معرفت د ذات او افعالو د الله ورته نه وی حاصل شوې، نو د عقل استكمال او نورایت په دې معارفو سره راځی، او دغه هیئت په نور د وحی او عقل سره حاصیلېږی، نو په وحی او قرآن سره استكمال د عقل راځی او په عقل سره جوهر د روح کاملیږی او په روح سره کمال د حال دجسد او د بدن راځی، نو معلومه شوه چه اصل او حقیقه روح هغه وحی او قرآن دې

﴿مِنْ أَمْرِهِ﴾ من بیانیه دې او دا جمله بیان دې د روح د پاره چه دا روح امر دالله دې، او یا من سببیه دې ((ای یزل الملكة بسبب امره اولاجله)) یعنی دا نزول د ملائکو چه وی نو صرف او صرف د الله ﷻ په امر سره وی لکه په بل ځانی کښ الله ﷻ فرمائی: ﴿وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ (مریم ۶۴)، ﴿عَنْ مَنْ يَشَاءُ﴾ په دې کښ د لیل دې په دې خبره چه نبوت عطائی شې دې کسی نه دې ﴿أَنْ أَنْزِلُوا﴾ دا دعوی د سورت ده چه دا خلک پدې پوهه کړې چه بل معبود، بل حاجت روا، بل مشکل کشا نیشته دې، صرف او صرف یو الله دې، ﴿أَنْ أَنْزِلُوا﴾ بدل دې د «الروح» نه او مبدل منه په حکم د تنجیسی او ترک کښی وی نو تقدیرئی داسې دي ((یولهم متلبسین بان انذروا)) او «ان» یا محفقه عن المثقله دې، او ضمیر شان چه هغه اسم دې دپاره دده هغه ورله محذوف دې ((ای یولهم متلبسین بان انذروا لکم ان انذروا)) او یا «ان» مفسره دې او دا جمله تفسیر دې د پاره د «ینزل الملكة» او «انذار» ونیلې کیږی اعلام سره د تخويف ته، معنی داده چه ((اعلموا الناس قولي لا اله الا انا فاتقون))، «مدارك، كشاف»، ﴿فَاتَّقُونِ﴾ بنا بر قول اصح خطاب مستعجلین ته دې په طریقه د التفات سره او «فا» په کښ فصیحیه ده «ابوسعود» او په دې کښ اشاره دې ته ده چه د وحی تعلق د دوه شیونو سره دې. یو توحید چه د قوت علمی او نظری تکمیل او انتها ده، او دویم تقوی چه د قوت عملی تکمیل او انتها ده، «مظهری».

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ تَعْلَمُ عَمَّا يُفْرِكُونَ ﴿٥٠﴾

بیدا کر دی الله آسمانونه^(۱) او زمکې لپاره د ښکاره کولو د حق، اوچت دې د هغې نه چه دوی ورلره شریک جوړوی

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِنَّا هُوَ حَصِيمٌ مِّمَّنْ ﴿٥١﴾ وَالْإِنْعَامَ

بیدا کرې ئی دې انسان لره د نطفې «پلیتو اوبو» نه نو ناڅاپه دغه انسان جگړه کوونکې دې ښکاره او حاروی.

خَلَقَهَا ۚ لَكُمْ فِيهَا رِزْقٌ وَفِيهَا مَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥٢﴾

بیدا کړیدی الله هغوی ستاسو لپاره په هغوی کښ اسباب د گرموالی دی او ډیرې فاندې دی او ځینې د هغې نه ناسو خورئ

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ ۚ وَلَكُمْ فِيهَا رِزْقٌ وَفِيهَا تَسْرَحُونَ ﴿٥٣﴾

لوی ستاسو لپاره په هغې کښ خالصت چه کوم وخت هاینام واپس یی راولئ تاسو او کوم وخت صبا چه صحراء نه ئی بوځئ ناسو

﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ﴾ اول دلیل عقلی تفصیلی ذکر کیرې په نفی د شرک فی التصرف باندې

﴿وَالْحَقِّ﴾ مراد ترینه اظهار توحید دې یعنی د ټولو کائناتو د پیدا کولو مقصد دادې چه په دې سره

استدلال اوشی په وحدانیت او په کمال قدرت د الله باندې «ای للدلالة على قدرته وان له ان يتعبد

العباد بالطاعة ان يحیی الخلق بعد الموت» (قرطبی) ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ﴾ په مخکښ آیت کښ استدلال په

وحدانیت او په قدرت د الله باندې په اجرام فلکیه عالیه سره وو او په دې کښ استدلال په احوالو د

انسان سره دې چه دا انسان الله تعالی دڅومره حقیرې نطفې نه په مختلفو اطوارو سره دنیا ته راوه

وستانلو او یو حسین صورت ئی ورله ورکړو خو بیا هم دې د الله په قدرت او وحدانیت کښ جگړې

کوی، دا آیت اگر چه د شان نزول په اعتبار سره خاص دې، او «الانسان» نه مراد أبی ابن خلف الجمحی

دې، خو زیات مناسب د مقام سره دا دې چه اعتبار د عموم د الفاظو او کرې شی او «الانسان» نه مراد

جنس انسان شی ﴿حَصِيمٌ﴾ په وزن د فاعیل سره په معنی د مفاعل مخاصم سره دې لکه چه نسب

په معنی د مناسب سره دې، د راجع قول مطابق، مراد د خصیم نه منکر د توحید دې او منکر د

قدرت د الله ﷻ دې، او بعض فرمائی چه مراد د خصیم نه منطیق یعنی خبرې کوونکې (تیز زبان) دې،

مجادل عن نفسه دې، یعنی دا انسان یوه نطفه بی حسه پلیته وه، د الله په قدرت سره ئی استقلال

او کړو يو حالت شريفه ته ، احساس او روح پکښ پيدا شو ((ای فاذا هو منطبق مجادل عن نفسه مکلف
 للخصوم مین للحنة بعد ماکان نطفة من منى جهادا لاحس به ولاحرکة)) (کشاف، کبير) ﴿وَالْأَنْثَرُ﴾
 په مخکښ آيت کښ استدلال وو په ذکر د احوالو د انسان سره او په دې کښ استدلال دې په پيداشد
 هغه اشياؤ سره چه انسان ورته په ژوند تيرولو کښ محتاج دې ، مراد دانعام نه ازواج ثمانية «جان.
 معز ، بقر ، ايل» دې ، او «الانعام» منصوب دې او د قبيلې د ما أضمر علی شریطة التفسیرنه دې
 ﴿وَفِیْہِ﴾ ونيلې کيږي هغه څيز ته چه په اغوستلو کښ ئ گرمانش حاصليږي او یخنی پرې دغه
 کيږي او جوړيږي دورې او دېشم او ويختونه . ﴿وَمَنْفَعِیْہِ﴾ په دې کښ اشاره ده ، پيو ، غوړو ،
 غوښو ، بچو ، او رکوب ته ﴿وَمِنْہَا قَاسٌ لِّکُلِّ شَیْءٍ﴾ اکل دا دمعظمو منافعو نه وو نو ځکه خاص طرز
 پر ذکر شو ، او تقدیم د جار مجرور په فعل باندې د پاره د حصر دې خو دا حصر په اعتبار د اغلب او
 د عموم سره ، ځکه چه ددې نه علاوه د نورو شيوو غوښې هم خوړلې شې لکه چرگ وغيره شو ، خو
 هغه مشابه دی د غیر معتاد سره ، او جاری دی په مجری د تفک، نو ددې وجه نه حضر او کړې شو
 ، او په دې آيت کښ ذکر د ملبوساتو مقدم کړې شو په مطعوماتو باندې اگر چه مطعومات عظیم
 المنفعت دی وجه داده چه ملبوسات اکثر دی په اعتبار دبقاء سره نو ځکه مقدم کړې شو ﴿وَلَكُمْ
 فِيہَا جَمَالٌ﴾ یعنی ددغې فوائدو سره سره الله دغه حیوانات ستاسو دپاره د زینت او خایست ذریعه
 هم گرځولې ده چه کله ئي تاسو صحرا ته بوځی او یانې راؤلی ، نو ستاسو د عزت او شان او شوکت
 یوه نخه ده ﴿ثُمَّ يَخْرُجُ مِنْہَا﴾ رواج ونيلی کيږي د چار یایانو صحرا نه دمانبام وخت کښ واپس راوستلو ته ،
 او سرح ونيلی کيږي دسحر په وخت کښ دوی صحرائه بوتلل ، د تر تیب په اعتبار سره سرح مقدم وی
 د رواج نه خو دلته تقدیم د رواج په سرح باندې ځکه اوشو چه په رواج کښ خایست د سرح نه زیان
 وی ، ځکه چه د واپس راوستلو په وخت کښ دوی ماره شوی وی په خوراک او ځکاک سره نو ځکه
 خایسته ځکاری.

وَمِنْہَا جَمَالٌ إِلَىٰ بَلَاءٍ لِّمَنْ تَكُونُوا لِلْمُؤْمِنِ إِلَّا بِهَقِي الْأَنْفُسِ

او پورته کوی دوی یو جوته ستاسو داسې شهورنو ته چه نه یئ تاسو رسیدونکي هغې ته مگر په مشقه د نفسونو سره

إِنْ رَّيْتُمْ لَرَّمُؤَفْ رَّجِمَہُ ۖ وَالْخَيْلَ وَالْبِقَالَ وَالْأَنْفُسَ

بیشکه رب ستاسو خامخا ډیر شفقت کوونکې ، رحکم کوونکې دې او پيدا کړیدی الله، اسونه اونجری او غرونه

يَذْكُرُوها وَرَبَّنَّ ۚ وَتَخْلُقْ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

لپاره ددې سورلن او کړئ تاسو په هغې باندې او لپاره د خاښت ، او پیدا کوی هغه څیزونه چه تاسو نئ نه پیزنئ

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَاړُ ۚ وَلَوْ شَاءَ

او د الله ^۱ په ذمه باندې دې بیان د سمې لارې او څښنې د دې لارونه کړې دی ، او کچرته خوښه شوې وې د الله

لَهْدِكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٦﴾

خامخا هدايت به ئې کړي وو تاسو ټولو ته

﴿وَتَخْلُقْ﴾ انتقال جمع د ثقل ده ، درون سامان د مسافر ته ونيلې کيږي (کبير) بله فائده دچارپايانو او احسان دالله ذکر کيږي ، چه انسان دمشقت نه د بچ کيدو دپاره خپل درون بار په خناورو باندې واچوي او هغوی ئې بغير د څه چون وچرا نه هغه ځانئ ته رسوي چه هغې ته د انسان رسيدل بغير د سامان نه د مشقت نه خالی نه وي ((ای قلد علمم انکم لا یبلغونه بانفسکم الا بجهد و مشقة فضلا ان تحملو علی ظهورکم اھالکم)) (کشاف) ﴿وَيَسِّرْ الْأَمْرَ﴾ قرأت د د عامو او اکثرو هغه بالکسر دي ، او شق بالکسره ، او شق بالفتح بعض فرماني چه د دواړو معنی یوه ده په معنی د مشقت سره ، او هیڅ فرق پکښ نشته دې لکه رطل او رطل ، او بعضی فرماني چه دچه د شق بالفتح حقیقی معنی مشقت دي او شق بالکسره ونيلی کيږي نصف ته لکه په حدیث کښ راغلی دی ((انقولنا و لو بشق الثمرة)) نو معنی داده چه هغه ته رسيدو کښ ستاسو نصف قوت خرچ کيږي ، رجه ددې قول هم تکلیف او مشقت ته کيږي .

تقیه : منکرین د کراماتو د اولیا په دې آیت سره استدلال کوی چه دا آیت په دې دلالت کوی چه انتقال دیو بلد نه بل بلد ته دا بغير د مشقت نه ممکن ندې ، نو لهذا د مشیتینو د کراماتو دا خبره چه ولی هغه بغير د مشقت نه په لگ وخت کښ دیو شهر نه بل شهر ته انتقال کوی ؟ د آیت د ظاهر سره مخالفه ده ، نو جواب ترینه داډې چه کرامات د اولیا الله هغه په نورو دلائلو سره ثابت دی او هغه د لاهل ددې آیت دپاره مخصص دی (کبير) ﴿وَلَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا مَنصُوبَ دِيْ او عطف دې په «والانعام»

دويمه معنی : او الله ته رسيږي سيدها لار د توحيد - او بعض لاري د شرک دی .

باندې او په دې آيت كښ د درې قسمه حيواناتو دوه لوني فاندې ذكر كېږي يو زينت او دويمه سورلي. ﴿وَزَيْنَةً﴾ دا يا مفعوله له دې او عطف دې په محل د ((لتر كيو)) باندې او يا مفعول به دې د فعل مقدر د پاره ((اي خلقها زينة)) ذكر د «ركوب» په فعل سره او شو خكه چه ركوب كله كله وي هميشه نه وي، او «زينه» مصدر سره ذكر شوه خكه چه په زينه كښ دوام او استمرار وي، په دې آيت كښ د خيل او بغال او حمير مقصد الله ﷻ سورلي او زينت بيان كړو او دهغوى د غوښي دخوراك ذكر نى او نه كړو نو د ظاهر د آيت نه دا معلومېږي چه ددې درې واړو خوراك جائز نه دې كچرته دوى خوراك جائز وي نو دهغې ذكر به خامخا شوې وؤ خكه چه سوق ددې آيت دپاره د امتنان دې او په ټولو كښ لوى نعمت هغه خوراك ي، نو په معرض د امتنان كښ اعلى شى پريخودل او ادنى ذكر كول دا دحكيم ذات سره لائق او مناسب نه دى، نو معلومه شوه چه ددې د ټولو خوراك جائز نه دې لكه دا مسلك ابتداً د حضرت امام ابو حنيفه رحمته الله و ليكن روستو ئى بيا د اس په باره كښ رجوع او كړه نو د جمهورو فقهاؤ په نيزد د خچر اود كورنۍ خرغوښه ناجائزه ده او داس په باره كښ د جمهورو احنافو قول د كراهيت تنزيهى دې د وجې د اختلاف د رواياتو نه او د وجې ددينه چه دا اسباب او آله د حرب او د جهاد ده ﴿وَلَقَدْ مَّا لَآتُكُنَّ﴾ زيات راجح قول دادې چه ددې نه مراد مطلقا خلق دې برابر خبره ده كه په هغه وخت كښ موجود وو او د انسان علم پرې نه وو يا بالكل موجود نه وو لكه ريل گاډى جهاز وغيره شو يا په راتلونكى وخت كښ نور داسى ايجادات وشو چه نن صبا انسان سره د هغې علم نشته دې.

فانده : (۱) په دې آياتونو كښ دليل دې په دې خبره چه چار پايانو باندې بوج بار كول او په هغوى باندې سورلي كول جائز دى، ليكن د هغوى برداشت او استطاعت نه زيات شې په هغوى بار كول يا د هغوى د خوراك خكاك خيال نه ساتل، جائز نه دى، (۲) د دې آيت نه د جمال او زينت جوازم معلومېږي چه دا حسن او خائست د شريعت د حدودو دلاندې جائز دې، د فخر او تكبر دپاره زينت حرام دې.

﴿وَعَلَىٰ﴾ (على) يا په معنى د (الى) سره دې، او ﴿قَمَدًا كَثِيرًا﴾ ونيلى كېږي، استقامت الطريق ته خو دلته ترينه مراد توحيد دې او په خاني د «الى» باندې «على» راوړل دپاره د تاكيد د استقامت دې (ابو سعود)، يعنى دا د توحيد والا لږ الله ته رسيدونكې لار ده او يا «على» په خپله معنى باندې دې، او لفظ دييان ورسره مقدر دې ((اي وعلى الله يا ن قصد السبيل)) (قرطبي) او على د

و جوب دپاره وی خودلته ترینه وجوب تفضیلی مراد دې ﴿وَمِنْهَا جَائِرٌ﴾ جانر ونلي کيږي ((مائل عن الحق ومنحرف عنه لا یوصل سالکة الیه)) ته «پو سعود» او دضمر په مرجع کښ متعدد احوال دی بعض فرمائی چه مرجع جنس سیبل دې، او سیبل مذکر اوموټ دواړه استعمالیږي، د دې وجې نه ضمیر دموټ ورته راجع شو، او مقصد د آیت هغه تقسیم دې سیبل حق او سیبل باطل ته، دا زیات راجع دې، بعض فرمائی چه ضمیر راجع دې «سُبُل» جمع ته او «من» تبعیضیه دې، اوضمیر اگر چه مفرد دې خو واقع دې په خائ د جمع باندې، «زاد المسیر» او ابن عطیه فرمائی چه ضمیر راجع دې «السبیل» ته او الف لام دپاره د عهد دې او مراد ترینه سیبل د شرع دې، او مقصد دادې چه په شرع کښ ځینې لارې اوفرقي صحیح دی او ځینې فرقې ناجائز او باطل اومنحرف عن الدین دی نوپه دې کښ اشاره ده فرق باطلو ته، ﴿وَكُلُّ شَكَّةٍ﴾ «لو» دپاره د استفاء الثانی راځی د وجې د استفاء داول نه، نوپه دې کښ اشاره ده چه هدایت په ارادې او په مشیت د الله سره دې، نو دکافرو نه مشیت د الله منتفی شوې دې نو ځکه ورته هدایت نه دې ملاؤ (خازن) .

﴿فَتَكُونُ حَقِيقَةً﴾ یعنی اضطراراً او الجاء، پدې آیت کښی رد دې په مذهب د قدریو باندې.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ

الله هغه ذات دې^۱ چه راوړی د طرفه د آسمان نه او به ستاسولپاره دهغې نه څکل دی او د دغې نه پیدا کيږي

فَهُمْ فِيهِ شَائِبُونَ ۝ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ

وېنې چه په هغې کښ خړوئ تاسو (خاروولره) رازرغونه وی (الله) تاسو لره په هغې سره فصل اوخونه

وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ۝

او کهجورې او انگور او د هر قسم میوونه بیشکه پدې کښ دلیل د توحید دې لپاره د هغه قوم چه فکر کوی

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ﴾ دویم دلیل عقلی ذکر کيږي په توحید پدې کښ احوال د نباتاتو د باران

وریدل او د نمر، سپوږمۍ او ستورو د انسان په کارباندې لگولو تذکره ده، ﴿لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ﴾ پدې آیت کښ حصر مقصود ندې او په دې کښ نفی ددې نشته دې چه انسان د ځکاک لره د اوبو نه

^۱ دویم دلیل عقلی دپاره د نفی د شرک فی التصرف علی سبیل الترقی.

بل څه طريقه نشته دې بغير د باران نه، بلکه په دې کښن صرف د باران نه د ځکاک د فاندې اغستلو ذکر دې، او په تقدير د تسليم د حصر سره څومره اوبه چه دی هغه د باران نتيجه ده، که هغه د چشمو دی ياد کويانو دی يا د نهرونو اوبه دی، لکه الله فرماني: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَقَدَرًا فَلَاسِئَةً فِي الْأَرْضِ﴾ (المومنون ۱۸). ﴿وَمِنْهُ شَجَرٌ﴾ (من يابسببيه دې (اي سببه انبات شجر) (روح) اويآ تبعضيه دې، يعنی ځنې د دغه اوبو نه هغه ونې دی، دا نسبت مجازی دې ځکه چه دا ونې وجود حاصلیږي په اوبو سره نوگويا چه دا د دې يو جزء دې ((لان شجرة لما كان حاصلًا بسقيه جعل كانه منه))، (روح) او «شجر» په لغت کښن ونيلي کيږي هغه بوتي ته چه هغه لره ساق (تنه) وی او کله کله نې اطلاق په کلاء (واښو) باندې هم کيږي. لکه حديث کښن چه راغلی دی ((لا تأكلوا من شجر فانه سحت)) (رواه عبدالرزاق في مصنفه) دلته ترې نه مراد هغه ټول څيزونه دی چه زمکه نې را زرغونه وی ﴿يَبُوءُ لِيَمُوتَ﴾ معنی نې ده «تَرَعُونَ» څرولو ته ونيلي کيږي ﴿يُثْبِتُ لَكُمْ﴾ دا جمله يا صفت دې د ﴿مَاءٍ﴾ دپاره او يا جمله مستانغه ده چه واقع شوي ده په سوال د سائل کښن، گويا چه سائل سوال اوکړو، چه ((هل له منافع اخر)) نو جواب ترينه اوشو چه ((يبث لكم به الزرع - الخ)) د اوبو په ذريعې سره کله غذا د حيواناتو پيدا کيږي او کله دانسانانو، نو په ماقبل کښن له ((فيه ليعمون)) سره غذا د حيواناتو ذکر شوه او په دې آيت کښن غذا او خوراک د انسانانو ذکر کيږي، او تقديم د خوراک د حيواناتو اوشو دپاره د تنبيه په مکارم اخلاق باندې ځکه چه اخلاق حميده دادی چه انسان د خپل ځان نه د هغه شی خيال زيات اوساتی چه کوم د ده ماتحت دی، يا د تقديم وجه داده چه د حيواناتو خوراک اقوی بالامتنان دې ځکه چه د هغې په زرغونيدو کښي دانسان او د مخلوق هيڅ دخل نشته په خلاف دانسان د خوراک د انسان چه په هغې کښن د انسان د کسب او محنت ضرورت وی، ﴿الزَّيْعُ﴾ خوراک انساني کله دپاره دغذا وی او کله تفکه محض وی، او کله پکښن دواړه فاندې وی او کله په کښن د دې دواړو نه علاوه نور منافع وی، نو «الزرع» په دې کښن غذا ده، او هر کله چه دا اصل وو په غذائيت کښن نو ددې وجه نه نې تقديم هم اوشو په نورو باندې ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَجَاءَتْ بِهِ ظُلُمٌ رَّاكٌ وَبَنَاتٌ لَّا ظُلُمٌ لَّهُنَّ وَآبَاءُ لَّهُنَّ يَكْفُرْنَ﴾ دا دواړه من وجه غذا هم دی او فاکهه هم دی، او تقديم د زيتون د وجهې د شرافت او تبرک نه دې ﴿وَالْأَنْثَبُ﴾ جمع د عنب ده، انگور ته ونيلي کيږي په دې کښن تفکه ده سره د علاج نه، او جانب د غذائيت په کښن ناقص دې، نخيل او اغناب جمع ذکر شول د دوجی د

مختلفه الاصناف نه، چه د دې اصناف مختلف او کثیر دی. صاحب د روح المعانی فرمائی چه د کهجورو تقریبا درې سوه قسمونه دی. او د انگورو پنځوست قسمونه دی. او تخصیص د دې څلورو انواعو څکه اوشو چه د دغې مذکورو فوائدو نه علاوه په نورو ډیرو منافعو باندې هم مشتمل دی ﴿وَمِنْ سَعْيِ النَّاسِ﴾ (من تبعضیه دې، څکه چه ټولې میوې به په جنت کېن وی. د دنیا میوې د آخرت او د جنت د میوو دپاره یاد دهانی او تذکره ده. نو په دنیا کېن صرف ځینې میوې الله پیدا کړی دی. ﴿ذَلِكَ لِمَا﴾ په دې کېن د الله د قدرت او وحدانیت لونی نشانی دی. چه د یوې زمکې نه او په یو تاثیر فلکیه او تحریک کوکیه سره مختلف الطباع میوې چه د هغو طابع خوند، رنگ، بوئ جدا جدا وی، پیدا کیری، نو مبادی د ټولو متحد او نتیجه یی مختلفه ده، دا صرف د یو قادر مطلق او متصرف ذات کار دی. اود هغه د قدرت نڅه ده

وَسَخَّرَ لَكُمُ الْيَمَّلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۝
اوبه کار نی لگولی دی ستاسو لپاره شپه او ورځ او نمر اوسپوېمن، او ستوری چه تابع کړی شوی دی په حکم د هغه سره
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ۝ وَمَا
بیشکه چه پدې کېن خامخا ډیر دلیلونه د توحید دی هغه قوم لره چه عقل نه کار اخلی او پیدا کړی نی دی هغه څه
ذُرًّا لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً
چه غواره کړی نی دی ستاسو لپاره په زمکه کېن چه جدا جدا دی رنگونه د هغې بیشکه پدې کېن خامخا دلیل دی
لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ۝ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْيَمْرُوتَ لَكُمْ لِيَأْكُلُوا
د هغه نه، لپاره چه نصیحت قبلوی. او الله داسې ذات دې چه تابع کړې نی دې درباب لپاره د دې چه او خورئ تاسو
مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَغْرِجُوا مِنْهُ جَلِيَّةً تَكْبَسُوهَا ۝ وَكَرَى الْفُلْكَ
د هغې نه غوښه تازه او را اوباسی تاسو د هغې نه کالی «زبورام» چه اغوندئ تاسو هغه، او وینې نه کشتن
مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِيَلْتَقَتُوا مِنْ فُطْرِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَكُرُونَ ۝
سیرونکي د ابردی په هغې کېن او لپاره د دې چه طلب کړئ فضل د الله او د دې دپاره چه شکر او کړئ تاسو

﴿وَسَخَّرَ﴾ معنی د تسخیر تیره شوې ده ﴿الَّذِي﴾ د آرام دپاره او ﴿وَالْقَمَرِ﴾ د معاش دپاره ﴿وَالْقَمَرِ﴾ چه دا په خپل مدار باندې صحیح روان دی، او په دوی باندې الله د انسانانو ځینی مصالح مرتب کړی دی، نو دوی په کاملې طریقې سره د هغې دپاره سر ته رسونکی دی، او د تسخیر معنی په دې مقام کېن هغه نه ده چه کومه معنی په سورة زخرف آیت نمبر (۱۳) ﴿سُبْحَنَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا﴾ کېن مراده، هلته د تسخیر نه مراد تمکین او قدرت ورکول دی انسانانو ته، چه څنگه تصرف په کېن غواړی نو کولې یی شی، ﴿وَالشُّجْرِ﴾ مرفوع دې بنا بر ابتدائیت، په تغیر د اسلوب کېن اشاره ده دې ته چه د دې په فوائدو باندې عام خلق نه پوهیږی ﴿إِنَّكَ فِي ذَلِكَ لَكَيِّتٌ﴾ هر کله چه په شمس، قمر وغیره هریو کېن جدا جدا فوائد وو، نو ځکه آیات جمع راوړې شوه، او هر کله چه آثار د دوی ظاهر وو په دلالت کېن په قدرت د الله باندې او فکر چلولو ته پکېن ضرورت نه وو نو ځکه ﴿يَقُولُ﴾ ذکر شو ﴿وَمَا ذَرَأَّا لَكُمُ﴾ او عاطفه دې او (ما) موصول مبنی واقع شوې دې په محل د مفعول به کېن او داعطف دې په ما قبل جمله کېن په «اللیل»، باندې او د (سخر) ماتحت واقع شوې دې او مراد د دې نه هغه حیوانات، اشجار وغیره دی چه مختلفو رنگونو باندې مشتمل دی ﴿إِنَّكَ فِي ذَلِكَ لَآهِنٌ﴾ اختلاف د الوان امر واحد دې نو ځکه آیه مفرد ذکر شو ﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ﴾ مخکېن آیت کېن منافع د بر «اوچې»، ذکر شول او په دې آیت کېن دمنافعو د بحر بیان دې، د تسخیر مقصد دادې چه الله انسان ته قدرت ورکړې دې چه دې په دې کېن لامبو وهی په کشتو کېن په کېن گړ ځی او قیمتی څیزونه ترینه راوباسی، او د «البحر» نه مراد جنس بحر دې که خوږ وی او که ملیح (نمکین) وی ﴿يَتَأْكُلُوا﴾ خوراک د لویو منافعونه وو د دې وجې نه مقدم کړې شو ﴿وَمِنْهُ لَحْمٌ مَّرِئٌ﴾ دلته د حیوان لفظ مقدر دې ((ای لاکلو ۱ من حیوانه، لحما طریا))، (بحر) او مراد ترینه ماهی (سمک) دې او تعبیر ترینه په لحما سره اوشو اگر چه دا حیوان دې، د وجې د انحصار د انتفاع ده نه په اکل سره «ابی سعود»، او یا د دې وجې نه چه په ده کېن هډوکي کم دی (روح)، او په «طریا» کېن اشاره ده چه دا نرم خوراک او غذا ده او تنبیه ده په دې کېن چه د دې په خوراک کېن جلدی پکار ده ځکه چه دې زر خرابیدونکې دې او دغه شانتې تنبیه ده په لونی قدرت د الله باندې چه د بیکاره او ترخو اوبو نه نی تازه او خوړ ماهی پیدا کړو

تنبیه په ماهی باندې په دې ځای کېږي د لحم اطلاق شوې دې. خو دا اطلاق مجازاً دې. ځکه چې لحم د التحام نه دې په معنی د شدت سره او شدت بغیر د وینې نه نشي حاصلیدې او په ماهی کېږي وینه نه وی او په عرف کېږي هم ماهی د غوښې ته مطلقاً لحم او غوښه نه وینلې کېږي د دې وجې نه امام ابو حنیفه رحمته فرماني: که چرته یو انسان د غوښې د خوراک نه قسم او کړو او بیاني ماهی او خوړلو نودا حانث نه دې لکه څنگه چې یو سړي قسم او کړي دمانځه نه په بساط باندې، او بیا مونځ او کړي په زمکه باندې نو دا حانث نه گوزي حالانکه په قرآن مجید کېږي په زمکه باندې اطلاق د بساط شوې دې لکه الله فرماني ﴿وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَسَاجِدَ﴾ (نوح آیت: ۱۹) یا دغه شاتې یو سړی قسم او کړو د سورلي نه په دابه باندې او بیاني سورلي او کړه په یو کافر باندې نو حانث نه گرځي حالانکه الله په قرآن مجید کېږي کافرو ته دواب وینلې دی، لکه چې فرماني: ﴿إِنَّ نَازِلْدُوا بَیِّنَاتٍ عِندَاقِهِمْ﴾، (سورة الانفال، آیت: ۵۵ - ۷۲) ځکه چې دارومدار د قسمونو په معنی عرف باندې دې او د دې وجې نه دا حانثو په نزد که چرته یو سړي غلام له پیسې دپاره د غوښې ورکړي او هغه ورله ماهی راوړو نو مالک ته د انکار حق حاصل دې، ﴿وَلَقَدْ أَخَذَ آدَمُ مِمَّا خَبَا وَتَنَبَّأَهُمْ بِأَمْرِهِمْ لَعَلَّ هُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (سورة البقرة، آیت: ۲۰) ترینه مرغلې او مرجان وغیره دی، بعضی مفسرین فرماني: چې خوراک د تريخ او خوړ دواړو سمندرونو نه ملاویري او حلیه او کالی صرف د تريخ سمندر نه ملاویري او خوړ نه، نه ملاویري، او بعضی فرماني: چې د خوړ سمندر نه هم ملغلرې ملاویري خو هغه کمې وی او علاج او دواڼی کېږي پکار راځي «بحر».

﴿تَلْبَسُوهُنَّ﴾ دا کالي لباس صرف د زنانو دې او نسبت نې ذکر و «نارینو»، ته تسیبیا دې او یانې نسبت نارینو ته اصاله دې ځکه زنانه د نارینو تابع وی او یا وجه داده چې زنانه مامورې دې په حجاب او اخفا د زینت سره دغیر محارمو نه نو خفا د تصریح د نسبت د لبس هم راغله د دوی نه او نسبت نې ذکر و ته اوشو، «لَا اِنَّ النِّسَاءَ مَمْلُوءَاتٌ بِالْحُجَابِ وَاخْفَاءِ الزَّيْنَتِ عَنْ غَيْرِ عَهْرٍ اَوْ اَخْفَى الصَّرِيحُ بِسَبْطِ الْيَهْنِ لِيَكُونَ الْفُظُّ كَالْمَعْنَى»، (روح) ﴿مَوَاضِعُ فِهْرٍ﴾ مخر په لغت کېږي وینلې کېږي شق او خیرلو ته، دلته په معنی د جاریه سره دې یعنی چې زوانې دې په حکم د الله سره ﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ فَخَرَبَكُمْ بِذَاتِ بَطْنِي﴾ (سورة الاحزاب، آیت: ۱۰) عطف دې په «تستخرجون» باندې، او یا ورله معطوف علیه مقدره ده «إِنِّي لَتَنَصِّرُكُمُ الْإِسْلَامَ وَلَتَهْجُرَنَّ مِنْ فِطْرَتِهِ» مراد ترینه تجارت دې ﴿وَلَمَّا كُنْتُمْ تَتَذَكَّرُونَ﴾ یعنی

تاسو د الله د دغه نعمتونو دوجې نه د الله معرفت حاصل کړئ او په اطاعت او وحدانيت سره د هغه شکر ادا کړئ ((فقومون بآدائها بالطاعة والتوحيد))، (ابی سعود). او هر کله چه دا نعمت اقوی وو په باب د نعمتونو کښ څکه چه د خطري والا خیز الله ﷻ د ډیرې لوڼې فائدي دپاره ذریعه او گرزوله او لوڼی لوڼی سفرونه په لږه موده کښ بغیر دڅه حرکت نه په آرام او په سکون سره قطع کیږی، دې وجې نه د دې نعمتونو په ذکر پسې ﴿وَلَمَّا كُنْتُمْ تَشْكُرُونَ﴾ ذکر شولو.

وَالَّذِي فِي الْأَرْضِ نَوَاسِي أَنْ تَرْجِعَهُمْ يَكْفُرُوا وَأَلَكُمُ الْعَذَابُ ۝
او ايخې دی الله، په زمکه کښ پاڅه غرونه چه اونه خوږیږی زمکه په تاسو باندې او نهرونه ئی پیدا کړی دی
وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ ۝ وَعَلَيْكُمْ وَالنَّجْمُ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ۝
او لارې لپاره د دې چه تاسو هدایت اومومن او پیدا کړی ئی دی، ډیرې نخې او په ستورو سره دوی لاره مومی
أَتَمَنَّا يَخْلُقُ كَتَنَ لَا يَخْلُقُ ۝ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ۝
آیا پس هغه ذات چه پیدا کوی هرڅه ^۱ په شاته دهغه چا دې چه نشی پیدا کولې هیڅ خیز، آیا پس تاسو نصیحت نه اخلن؟

﴿وَالَّذِي فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي﴾ (القی) په معنی د «جَعَلَ» او یا «خَلَقَ» دې (رواسی) وئیلې کیږی په یو ځایي باندې ولاړو غرونو ته ﴿أَنْ تَرْجِعَهُمْ يَكْفُرُوا﴾ په نزد بصریانو لفظ د کراهیه ورسره مقدر دې او په نزد د کوفیانو د «ان» نه وروستو «لا» محذوف دې ((ای لان لا تعبدکم)) او «مید» وئیلې کیږی ((الحركة والاضطراب مینا واثالا)) ته یعنی هغه ګډوډ حرکت چه کله یو طرف ته وی او کله بل طرف ته، کله چه اول دا زمکه پیدا شوه نو د کرویت د وجې نه په ادنی سبب سره به یی د کشتی په شانتې یو طرف ته او بل طرف ته حرکت کولو، الله ﷻ په دې کښ غرونه پیدا کړل، او د دې بوج مرکز نقل طرف ته شو نو هغه حرکت ئی ختم شو، او هر کله چه دنیا دار الاسباب ده نو د دې وجې نه الله انسان ته د تعلیم دپاره په اسبابو سره دغه حرکت ختم کړو، ګنې لله ﷻ په دې قادر دې چه نه ئی په زمکه کښ څه حرکت پیدا کړې وې او یا ئی بغیر د غرونو نه دغه حرکت ختم کړې وې ﴿وَأَتَتْكُمْ﴾ عطف دې په رواسی باندې او د اکثرو انهاړو منابع هغه په غرونو کښ دی نو څکه رواسی پسې د

^۱ نتیجه او ثمره چه مرتبه ده په دوه ذکر شوو دلیلونو باندې.

انهارو ذکر اوشو، او ﴿وَسَبَّكُمُ﴾ دا هم عطف دې په رواسی باندې او په بل ځای کښ ﴿وَسَلَّكُمُ﴾
 ﴿يَا سُبْحَا﴾، (طه ۵۳). ﴿لَمَّا لَسَكُمُ تَتَذَكَّرُونَ﴾ دا تعلیل یا صرف د سیلا سره تعلق لری او یا د درې
 وارو غرونو، نهرونو، او لارو، سره تعلق لری ځکه چه د غرونو او نهرونو په ذریعې سره هم ملکونه
 معلومیږی، او علاقې د یو بل نه جدا کوی، او یا دا کلام مبنی دې په توره باندې او مقصد دادې
 چه دغه آثار او مقامات په بطلان دشرک او په وجود دفاعل حکیم باندې راهنمائی کونکی دی،
 روح، ﴿وَتَلَكُمُ﴾ دا هم عطف دې په رواسی باندې او مراد له علامات نه هغه نخې په لارو کښ
 دی چه د هغې په ذریعې سره تلونکی خپل مقصود ته رسی، لکه غر او گوذر او هوا وغیره شول،
 امام رازی رحمته الله علیه په خپل تفسیر کښ او شیخ الاسلام مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه په خپل تفسیر
 کښ خپلې مشاهدې ذکر کړی دی، چه ځینی خلقو او بانویچیانو (اعرابیانو) به د خاورې په بونی
 سره د لارې پته لگوله ﴿وَرَأَى النَّجْمَ﴾ (النجم) نه مراد یا هغه څلور ستوری (هریا، فرقدان، بنات
 نعلی، جدی) دی، او یا ترینه مراد جدی او فرقدین دی او یا ترینه صرف جدی مراد دې چه ددې په
 ذریعې سره قبله معلومیږی او یا «النجم» اسم جنس دې او مراد ترینه جمیع نجوم دی چه کله د شپې
 توره تیاره شی نو مختلفو ستورو ته مسافر گوری، او دهغې په ذریعې سره لارې معلومی،
 حضرت والد صاحب د شاه منصور باباجی قول نقل کولوچه حضرت باباجی به فرمائل چه د
 «النجم» نه مراد علما دی او چه څنگه غرونه، لارې، نهرونه د ظاهری مقصد ته د رسیدو ذریعه ده
 دغه شان علما باطنی او حقیقی منزل ته د رسیدو ذریعه ده. ﴿اَفَتَنَّى يَتْلُو﴾ یخلف دپاره مفعول
 حذف دې چه (کل شی، دې، دا نتیجه ذکر کیری چه متفرعه ده په ماقبل دواړو دلیلونو باندې چه
 دماقبل نه معلومه شوه چه دهر څه پیدا کونکې الله دې، او بتان چه مشرکانو به ورته خپل خدایان
 وئیل هغوی د هیڅ څیز په پیدایش باندې قادر نه دی، نو معلومه شوه چه د دومره لوی رب او د دې
 کمزوری مخلوق تسویه په عبادت کښي کول خلاف عقل دی، او دا تسویه نه ده پکار، په ﴿اَفَتَنَّى﴾
 کښ استفهام انکاری دې یعنې داسې نشی کیدې، او «فاء» د راجع قول مطابق تفریعه ده «کَنَنَّ
 لَا يَتْلُو﴾ دا تشبیه مقولوبه ده په ظاهر کښ وئیل داسې پکار وو چه «(الفن لا يخلق كمن يخلق)» ځکه
 چه مشرکینو غیر خالق د خالق سره برابر کړي وو، خو داسې اونه وئیل شو دپاره د دې چه دار د او
 انکار د دوی د اعتقاد موافق شی، ځکه چه دوی بتانو ته خدایان وئیلی وو، بلکه د هغوی په

عبادت کښ به ئی مبالغه کوله او هغوی به ئی په منزله د اصل گر خولي وو، او خالق حقیقی ئی په منزله د فرع گر خولي وو، نو د دې وجې نه کلام په صورت د تشبیه مقلوبه کښ ذکر شو، او دغه شاتې په دې سورة کښ تشبیه ده په کمال قبحه په فعل د هغوی باندې چه د دوی د دې عمل د وجې نه بتان د خپلې مرتبې نه اوچت نه شو، بلکه په دې سره د الله ﷻ انحطاط راخی د مرتبې د ربوبیت نه مرتبې د جمادیت ته، او دا ډیر قبیح دې (روح) او مراد په «من» سره یا ټول معبودان غیر الله دی که هغه د ذوی العقول نه وی او یا د غیر ذوی العقول نه او استعمال د من دوجې د تغلیب نه دې. د ذوی العقول په غیر ذوی العقول باندې، او یا د مشرکینو د اعتقاد موافق د غیر ذوی العقول او اصنامو سره معامله د ذوی العقول شوې ده، او «من» ورله استعمال شوې دې، او یا د «من» استعمال مشکله دې، چه په اول خائ کښ استعمال د «من» اوشو نو مشکله ثانیاً هم ذکر د «من» اوشو او یا مراد په «من» سره صرف ذوی العقول دی، هر کله چه د ذوی العقول عدم تسویه ثابته شوه نو د غیر ذوی العقول په طریقه اولی سره ثابته شوه.

وَأَن تَعْبُدُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ لَا تَحْضُرَهَا إِنَّا لِلَّهِ لَعَفُورٌ رَّحِيمُونَ
او کچره شماری تاسو نعمتونه د الله، نشن پوره راویستلې په شمار کښ هغې لره، بیشکه الله خامخا بخښونکې مهربان دې.
وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْرُونَ وَمَا تُعْلَمُونَ ۝ وَاللَّيْلُ يَدْعُونَ
او الله پېژنی ^۱ هغه څه چه پتوی تاسو اوهغه چه ښکاره کوئ تاسو. او هغه کسان چه دوی ^۲ حاجتونه غواړی
مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ۖ أَمْ أَتَىٰ غَيْرُ الْأَحْيَاءِ وَمَا يَعْمُرُونَ ۚ
سوا د الله نه نشی پیدا کولې هېڅ شې او دوی پیدا کړې شویدی. دوی مړه دی ندی ژوندی اونه پوهیږی دوی
أَلَا يَسْمَعُونَ ۚ
چه کله به دوباره ژوندی کیږی.

﴿وَأَن تَعْبُدُوا﴾ په دې کښ اشاره ده چه نعمتونه د الله ﷻ بې حساب په دی، صرف هغه نه دی چه

۱ - دریم دلیل عقلی لپاره د نفی د شرک فی العلم

۲ - نتیجه متفرعه په دلائل مذکوره ثلاثه.

کوم ذکر شول، ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ دغه شانتې ذکر په سورة ابراهيم آيت نمبر ۲۴، کښ هم وو خو هلته د آيت اختتام ﴿إِنَّكَ الْإِنْسَانُ لَكَلُومٌ كَفَّارٌ﴾ سره شوې وو، وجه د فرق ئی داده چه هلته کښ د ناشکری کونکو او ظلم او شرک کونکو ذکر وو، نو د آيت د اختتام سره مناسب ظلم او کفار وو، او په دې آيت کښ ذکر د تفضلاتو او انعاماتو د الله وو، اوبيا ورپسې بطور نتیجه ((المن بقلی)) ذکر شو، دپاره د زجر، په آخر کښ تنبيه هم ذکر شوه چه الله په دې دوه اوصافو باندې منصف دې که يو انسان د مخلوق عبادت پریرېدی او د الله عبادت شروع کړی نو کړی گناهونه ب ورته الله معاف کړی، او رحم به ورباندې اوکړی (بحر)، او امام رازی فرمائی چه په سورة ابراهيم کښي د دوه اوصافو ذمیغه ذکر وو چه ظلم او کفار دی، او په دې آيت کښي تفریعا الله ځخپلو اوصافو ذکر فرمائی، تفسیر ئی داسې دې چه ټولو نعمتونو خالق الله دې، نو انسان ته الله ځخپلو نعمتونه ورکړی دی، نو دا انسان اغستونکې د نعمتونو د الله شو، نو هر کله چه اغستونکې د نعمتونو شو نو د ده دپاره دوه صفتونه جوړ شو: «ظلم او کفار» ځکه چه دې د الله د نعمتونو کما حقه شکریه نشی ادا کولې او دغه شانتې گناهونه ترینه هم صادرېږی نو تفریعا په هغې باندې الله ځ په دې آيت کښ د خپلو دوو صفتونو ذکر اوکړو، که چرته، ته ظلم ئی نو زه غفور یم، او که ته کفار ئی نو زه رحیم یم (کبیر)، ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ دا دریم دلیل عقلی ذکر کيږی او مقصود ترینه نفی د شرک فی العلم ده، ﴿مَافِئْرُوقٌ﴾ مراد ترینه عقائد او د زړه ارادې دی ﴿وَمَا تُشْرِكُونَ﴾ مراد ترینه افعال او اعمال د جوارحو دی، (مظهري)، ﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ﴾ د درې دلیلونو د ذکر نه پس اوس تفریعات ذکر کيږی، نو دا په اول دوو دلیلونو باندې تفریع ده چه د دې دواړو دلیلونو نه معلومه شوه چه هر څه کونکې او متصرف صرف الله دې، د حاجتونو پوره کونکې هغه دي، ټول کاینات ئی پیدا کړی دی، او مخلوقات عاجزه دی او په خپل وجود کښ محتاج دی، نو هغوی نه متصرف دی او نه حاجتونه پوره کولې شی، ﴿أَتَدْعُونَ بِلَهْوٍ﴾ دا په دریم دلیل باندې تفریع ده چه په هر څه باندې عالم ذات صرف الله دې، او د مشرکینو معبودان هغه دانما یا مالا یا حلامره دی، او هغوی د دوی دغه دعا او عبادت نه ناخبره دی، نو لهذا د هغوی عبادت هم نه دې پکار، اله او معبود فقط الحق القیوم دې، علامه آلوسی فرمائی چه په اموات کښ عموم مجاز دې او په ((والذیر یبعون من دون الله)) سره مراد کل معبودان غیر الله دی، که هغه ذوی العقول دی یا غیر ذوی العقول دی، نو په غیر ذوی العقول یعنی جماداتو کښ دانما موت دې، حیات په کښ نشته دې.

او د ذوی العقول دوه قسمه دي: ځینې هغه دي، چه له اول نه پکښی حیات وو خو حالاً مړه دی لکه عزیر عليه السلام یا لکه نن صبا بزگران شول چه د هغوئ د قبرونو عبادت کیږی، او ځینې هغه دي، چه حالاً ژوندی دی خو مالا مړه دی، لکه عیسی عليه السلام او فرشتې شوې، نو اموات د عموم مجاز د وجې نه دي ټولو ته شامل شو، او استدلال د قادیانی علیه اللعنة پدې آیت سره صحیح نشو. ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ﴾ چه د (من دون الله) نه مراد د مشرکینو بتان شی، نو د راجع توجیه مطابق دا بیا تاسیس دي، ځکه چه بعض اموات شیونو کښ داسی وی چه ورپسې حیات راتللې شی، لکه نطفه اود مشرکینو والا بتان داسی دی چه په دوئ پس روسئو هم حیات نشی راتلی، او که د ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ﴾ نه مراد بطور عموم مجاز ټول معبودان شی، نو د راجع توجیه مطابق دا بیا تاکید دي ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ د غوره قول مطابق ضمیر په (يشعرون) کښ آله ته راجع دي، او په (يشعرون) کښ عبادت که نکو ته راجع دي، او دا ورته تهکما وټیلي شوی دی چه تاسو د کومو معبودانو عبادت کوئ نو هغوئ ته د دې علم نیشته دي چه تاسو به کله په دویم ځلې ژوندی کیږئ، چه د عبادت بدله تاسو ته درکړی، او کله چه هغوی ته د دویم ځلې د ژوندی کیدو علم نیشته دي نو تاسو ته بدله ستاسو د عمل نشی درکولې، او یا ضمیر نه دواړو کښ کفارو ته راجع دي، او مقصد دادې، چه دې کفارو ته دا علم نیشته دي چه دوئ به په دویم ځل کله ژوندی کیږی دپاره د عذاب، او یا په دواړو کښ آله ته راجع دي، او مراد ترې نفع د عالم الغیب بالکلیه ده، یعنی د خپلو احوالو په باره کښ هم عالمان نه دی.

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ ۖ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ

لاتی د عبادت ستاسو ^{۱۱} یو معبود دي، پس هغه کسان چه یقین نه لری په آخرت باندې زړونه د دوئ بد گټی توحید لره.

وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ۝ لَا جَزَاءَ لَآلِهَةٍ يَتَعَلَّمُ مَا يُشْرُونَ وَمَا

او دوئ لوئی کونکی دی. هغه ده دا خبره ^{۱۱} چه بیشکه الله پوهیږی په هغه څه چه دوئ یی پتوی او په هغه څه

۱ - اعاده دعوی د سورت.

۲ - اعاده د نتیجې.

يُظَلُّونَ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ۝ وَإِنَّا قِيلَ لَهُمْ

چه دوی بی شکاره کوی ، بیشکه الله محبت نه کوی د لونی کونکو سره او په هغه وخت کښ چه او وئیلې شی د دوی نه

مَاآآ أَتَوَلَّوْا رُكُوعًا قَالُوا أُسَاطِرُ الْأَوَّلِينَ ۝ لِيُحْمَلُوا

چه څه شی نازل کړیدې رب ستاسو؟ دوی وائی د دروغو قصې دی د مخکنو خلکو . لپاره د دې چه اوچته وی به دوی

أَوَّارَهُمْ كَامِلَةً يُؤْمَرُ الْغِيَّةَ ۚ وَمِنْ أَوَّارِ الْغِيَّةِ يُحْمَلُونَهُمْ

پسې (پوځونه) خپل پوره پوره په ورځې د قیامت او د پستو (پوځونو) د هغه چا نه چه گمراه کړی وؤ دوی هغوی لره

بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ۝

بغیر د څه دلیل نه، خبردار شی! ډیر بد دی هغه څه چه دوی بی پورته کوی.

﴿الْمُكْرَّمَةُ وَجِدَ﴾ دا په دویم ځلې دعوی د سورة ذکر شوه سره د تفریع نه په ماقبل دلیلونو

باندې ﴿قَالَتِ﴾ دا زجر دې نه منونکو ته، او په ذکر کولو د ﴿فَا﴾ سره اشاره ده دپته چه د دوی

اصرار په کفر او دوام په استکبار دا واقع شوې دې، په ځانې د نتیجې ددلائلو باندې، او په صله

کښ اشاره ده علت د کفر او استکبار ته، چه د دوی اصرار په کفر او دوام په استکبار د وجې د

یقین نه ساتلو دې په ورځې د قیامت باندې ، او کله چه د انکار دپاره محل زړه وونو ددې وجې نه

نسبت ئي زړه ته اوشو، او د استکبار اسناد زړه ته اونه شو، ځکه چه دا ښکاره کیږي په قول او

عمل سره ﴿لَا جَرَمَ﴾ دا هم زجر دې ، په استکبار د توحید نه ، او اعاده د نتیجې کیږي ﴿أَنَّ اللَّهَ

بَلَّغَ مَا يُشِيرُونَ﴾ په دې کښ اشاره ده غلطو عقائدو او انکار د زړه ته ﴿وَمَا يُظَلُّونَ﴾ او په دې

کښ اشاره ده استکبار ظاهري ته، ﴿إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ﴾ ذکر د استکبار اوشو نه د تکبر

ځکه چه استکبار همیشه دپاره مستعملیږي په ناحقه لونی کښ په خلاف د تکبر نه چه دا کله کله

مستعملیږي په لونی د هغه چا کښ چه هغه لره حق د لونی وی، د دې وجې ته دالله ﷻ په اسماء کښ

متکبر هم دې نو استکبار زیات قبیح وو، د دې وجې نه ذکر شو ﴿وَإِنَّا قِيلَ لَهُمْ﴾ په دې کښ شکوه

ذکر کيږي په مشرکینو باندې، قائل د دي قول عند البعض نذرین حارث دې، یا ټول کافر دی، یعنی چه کله دوی ته اوښلی شی چه په دې قرآن کښي توحید وغیره نازل شوی دی. ددې په باره کښ تاسو څه وایئ؟ نو دا کفار جواب کوی چه دا ﴿أَسْطِطِرُّ الْاَوَّلِينَ﴾ دی چه د پخوانو خلقو د دروغو قصې دی، یعنی افسانې دی، ﴿يَحْمِلُوا﴾ دا تخويف اخروی دې، او لام دپاره د عاقبت دې یعنی د دوی د دې خبرو انجام به په آخرت کښي داوی چه په دوی باندې به د خپلې گناه پيټې او دهغه خلقو دگناه پيټې چه د دوی د وجې نه گمراه شوی دی بار شی، او یالام تعلیلیه دې یعنی ددوی د دې خبرو علت دادې چه په دې سره دوی خلق گمراه کوی (ای قالو ذلك اضلالا للناس وصدا عن رسول الله ﷺ) (کشاف) او یالام امر دې، او دا دوی ته تهدید او وئیلې شوی دی، ﴿كَامِلَةً﴾ یعنی د دوی په دې گناهونو کښ به څه قسم کمې نه راځی، او دا د دفع د توهم دپاره اوښلې شو نو کیدې شی چه دوی ځینی گناهونه په سبب د هغه تکلیفو نو چه دوی ته رسیدلی دی په دنیا کښ یا دوی نیک کارونه کړی دی په دنیا کښ، د هغې دوجې نه دې معاف شوی وی، الله ﷻ او فرمائلل چه ﴿كَامِلَةً﴾ چه څه قسم کمې به پکښ نه وی، او په دې کښ اشاره ده چه د مؤمنینو د ځینی گناهونو عذاب الله ﷻ هغوی ته معاف کوی، ((هذا يدل على انه تعالى يسقط بعد العقاب عن المؤمنين اذ لو كان هذا المعنى حاصلًا في حق الكل لم يكن لتخصيص هؤلاء الكفار لهذا التكميل معنى)) (کښي) ﴿وَمِنْ اٰوْزَارٍ﴾ بعضې فرمائی چه «من» تبعیضیه دې، لیکن زیاته راجحه داده چه من دپاره د جنس دې، او مقصد دادې چه هغه ټول گناهونه چه د دوی د وجې نه ددوی متبعینو کړي دی هغه به هم په دوی بار شی (ای یحملون کل اوزار الذين يضلونهم) (فتح القدير) او صاحب د زاد المسیر فرمائی: «من» زانده دې د تاکید د کلام دپاره راوړې شوې دې، په دواړو صورتو کښ معنی ئی یو شانې ده، او دغه شانې مضمون په سورة عنکبوت آیت نمبر (۱۴) کښ هم ذکر دې ﴿يَقْتَرِبُ إِلَيْهِمْ اَحْالَ دِي﴾ د «هم» ضمیر مفعول نه، او په دې کښ اشاره ده چه د دوی متبعین ټول جاهلان دی او په ذوی العقولو باندې د دوی مکر نه چلیږي، او په دې کښ تنبییه ده چه د متبعین والا جهل عذر نه دې، ځکه چه دوی دپاره تحقیق کول پکاروو چه دحق او باطل فرق ئی کړې وي ((ای لانه کان علیه ان يبحث وينظر بعقله حتى يميز الحق والمطل))، (کشاف).

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَالُوا لِلَّهِ بُنْيَانُهُمْ

به تحقیق سره مکر کری و^۱ هغه کسانو چه مخکین تیر شویدی د دوی نه پس راغې حکم، عذاب د الله بنیادونو د دوی نه

مِنْ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ قَوَلِهِمْ وَأَلْهَمَهُ الْعَذَابُ

د ویخونونه پس را پریوتلو په دوی باندې چت دپاسه د دوی نه او راغې دوی ته عذاب

مِنْ حَيْثُ لَا يَفْقَهُوْنَ ۝ ثُمَّ يَوْمَ الْوَيْتَةِ يُخَذِّبُهُمْ وَيَقُولُ آتَنَ

د داسې ځای نه چه دوی نه پوهیدل بیا په ورځې د قیامت^۲ رسوا به کری دوی او اوبه وائی (الله) کوم ځای دی

مُرَكَّبِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُفَالَتُونَ فِيهِمْ قَالِ الَّذِينَ

شریکان څما هغه چه مخالفت به کولو تاسو «مؤمنانو سره» په باری د هغوی کښ اوبه وائی هغه کسان

أَوْتُوا الْحِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْمَوْتِ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ۝ الَّذِينَ

چه ورکړې شوې دې هغوی ته علم چه بیشکه رسوائی د نن ورځې او عذاب ټول په کافرانو باندې دې . (ا) هغه کسان دی

تَكُونُهُمُ الْمَلَائِكَةُ قَالِيْنَ أَنْفُسَهُمْ ۝ قَالُوا السَّلَامَ

چه مړه کوی دوی لره فرشتې به داسې حال کښ چه ظلم کوونکی دی په ځانونو خپلو باندې پس مخکښ به کری دوی روغه صلحه

مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلْ إِنَّ اللَّهَ عَلَيْهِمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝ فَاذْهَبُوا

چه ندې کری مونږ عمل څه قسم بد ، (داسې نه) بلکه بیشکه الله پوهه دې په هغه کارونو چه تاسو کول . پس ورتوخن تاسو

أَبْوَابَ جَهَنَّمَ لِحُلِيِّنَ فِيهَا ۝ فَلَيْسَ مَفْهُومُ الْمُتَكَبِّرِينَ ۝

دروازو د جهنم ته چه همیشه به وین په دې کښ پس خامخا بد ځای د استوگنې دې «اجهنم» د لونی کوونکو لپاره

﴿ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ ﴾ په دې آیت کښ تخويف دنیوی بیانپری ، سره د مثال نه د ام

۱. تخويف دنیوی .

۲. تخويف اخروی .

سابقینو نه ﴿قَالَ اللَّهُ﴾ بعض مفسرینو دا په حقیقت باندې محمول کړې دي، او دا آیت نې حمل کړې دي په نمرود باندې، چه هغه یو لوی محل تعمیر کړې وو د پارو د ختلو آسمان ته. حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی چه د هغې اوږدوالي په بره پنځه زره گزه وو، او پلنوالي نې درې زره گزه وو، نو الله پاک پرې هوا اوچلوله نو هغه نې منهزم کړو او ځینې مفسرینو د دې مصداق قوم لوط گرځولې دي، چه الله تعالی د هغوی پوره ملک د هر څه سره تباه کړې وو، لیکن غوره قول دادې چه دا کلام مبنی دي په تمثیل باندې، او مراد ترینه د مخکنو قومونو مکې دی، چه هغه په شانتې د لویو لویو محلونو وو چه بنیادونه او بیخ نې څه مضبوط وو لیکن ناگهانه دا چت په دوی راپریوخی، او دغه شانتې د کافرانو تدبیرونه هم الله ناکام کړل، او دوی نې هلاک کړل، نو الله ﷻ مشرکین مکه ته هم فرمائی چه د پیغمبر مخالفت پریردئ، کنې ستاسو هره منصوبه به د ستاسو د هلاکت ذریعه گرځی، ﴿فَرَزَعْتُمْ لَّهُمْ الْكَافُورَ﴾ په زیاتوالی د فوق کښ اشاره ده چه د دوی تدبیرونه د دوی د هلاکت ذریعه اوگرزیده، ځکه چې کله داسې وی چې محض هغه تدبیر او مکر ناکام کړې شی، او کله داسې وی چې هغه تدبیر د تدبیر کوونکو د هلاکت ذریعه اوگرځی، نو په ﴿مِنْ قَوْمِهِ﴾ کښ دي قسم ثانی ته اشاره ده ﴿وَأَنشَأُوا الْعَذَابَ﴾ مراد ترینه عذاب عاجل یعنی دنیوی عذاب دي ﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ دا تخويف اخروی دي یعنی په دنیا کښ هم دوی ته د دوی د تدبیرونو سزا ملاؤشوه، او په قیامت کښ هم لویه رسوائی به ورله وی، «شم» دپاره د تراخی د زمانې ده، او په دې کښ اشاره ده فرق ته په ما بین د عذاب دنیوی او عذاب اخروی کښ او معطوف علیه ورله مقدر دي ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (روح) او تقدیم د ظرف په فعل باندې دپاره د قصر د مخصوصې رسوائی دي په ورځ د قیامت، یعنی دغه مخصوصه رسوائی چې وروستو راوانه ده ﴿وَيَقُولُ أَإِنَّ﴾ سره، نودغه مخصوصه رسوائی منحصره ده په ورځ د قیامت پورې، او یا وجه داده چې اصل رسوائی هغه دا آخرت ده چې دخول دي نار ته، او هغه فرد کامل د رسوائی دپاره دي لکه الله تعالی فرمائی ﴿رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تُخِطُ الْكَاكِبَ فَتَقْدِرُ أَعْيُنُ﴾ (آل عمران ۱۹۲) نو ددې وجهی نه په حصر سره ذکر شو ﴿وَيَقُولُ﴾ توبیخا به ورته او نیلې شی ﴿إِنَّ شَرَّ لَّكُم مَّا﴾ اضافت د شرکاء خپل ذات ته کول د وجهی د اعتقاد دهغوی نه دی «ای بزعمکم ولی دعواکم ای الله اللی عبدتم دوی» (طبری) او مقصد د استفهام نه استحضار د بتانویا د معبودانو دي، دپاره

دشاعت او یا د مدافعت د عذاب په طریقې داستهزاء سره ﴿تَشْكُرُونَ فِيهِمْ﴾ یعنی تاسو به جگړې کولې دهغوئ په شان کښ یا «فاء» سببیه ده ((ای تعادون انبیائی بسببهم)) (قرطبی) ، ﴿قَالَ الْاَوَّلُ اُرْوَا الْيَلَّةَ﴾ دغوره قول مطابق مراد انبیاء کرام او مؤمنین دی ((وهم الانبياء والمؤمنون الذين اوتوا علماً بدلائل التوحيد وكانوا يدعونهم في الدنيا الى التوحيد فيجادلونهم)) ، (روح) .

﴿اِنَّ الْخِزْيَ﴾ مراد ترینه کامله رسوائی او ماهیت د رسوائی ده، چې دا خاص دې په کافر بورې. او آیت نه استدلال کول په دې چې عصاة المؤمنینو دپاره عذاب بالکلیه نشته او دنیک اعمالو څه فائده نشته، نه دبدو اعمالو څه نقصان شته، لکه څنگه چې مرجه وانی بطلان ننی ظاهر دې ﴿وَالشَّوْءَ﴾ نور انواع د عذابونو ترینه مراد دی یا تاکیداً ذکر دې (روح) ﴿الْاَیْنِ﴾ دا صفت دې د ﴿السَّكَنَةِ﴾ دپاره په دې کښ یوه بله وجه د عذاب بیانېږي چې د زنکدن په وخت کښ کله چې دوئ د عذاب معانته او کړی نو دوئ به متقاد شی او دشرک کولو نه به انکار او کړی لیکن په دې وخت کښ به ددوئ توبه نه قبلېږي ﴿السَّكَنَةِ﴾ مراد ترینه حضرت ﷺ عزرائیل او دهغه ما تحت اعوان دی ﴿ظَالِمٍ اَنْفُسِهِمْ﴾ دا حال دې دضمیر منصوبه د (تتوفهم) نه ﴿قَالُوا اَلَا نَعْلَمُ﴾ مراد ترینه انقیاد او دهغوئ خضوع ده او په کمال خضوع باندې لفظ د «القی» استعمال شو چې اصل استعمال دهغې دپاره د اجسامو دې او دا جمله دماقبل جملې ﴿وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَّاءُكَ﴾ په جواب کښ ده ﴿مَا سَكُنَّا تَحْمِلُ﴾ منصوب دې بنا په دې چې قول ورله مقدر دې او هغه حال واقع شوې دې د ضمیر د (القول) نه ((ای القوالسلم قایلین ما کما نعمل)) (روح) او یا تفسیر د «السلم» دپاره دې او مقصد دادې چې دوئ به په دغه وخت کښ غاړه کیږدی داسلام قبلولو ته، او دشرک نه به انکار او کړی، لکه په سورة انعام کښ نقل شوی دی چې دوئ به وانی ((والله ما کما مشرکین)) ، (الانعام ۲۳) ﴿اِنَّ اِلَهَکَ﴾ دا رد دې ددوئ ددغې انکار نه اوقائل ددې یا اولوالعلم دی یا فرشتې دی ، او یا الله ﷻ دې ، ﴿فَادْعُوا﴾ دا هم تخویف اخروی دې او ((فیقال لهم)) ورسره مقدر دې، او دا به د مرگ په وخت کښ د دوئ روحونو ته اوښلې شی، نو د مرگ نه پس به ننی روحونه جهنم ته لاړشی، او بدن ته به ننی سختی په واسطه د روح سره رسی لکه څنگه چې په دنیا کښ روح ته تکلیف په واسطه د بدن سره رسی، او په قیامت کښ به ئ ارواح په بدنونو کښ واچولې شی او جهنم ته به د همیشه

دپاره داخل شی. دا دلیل شو په عذاب قبر باندې. ﴿أَتُوبَ جَهَنَّمَ﴾ په دې کښ اشاره ده فرق د مراتبو ته په اعتبار د عذاب سره ځکه چه مختلفې دروازې به د مختلفو صنفونو د کفارو دپاره وی او د هرې دروازې عذاب به د بلې نه سخت وی. (اعاذنا الله منها) او دا تفسیر په سورة حجر. آیت نمبر (۴۴) کښ تیر شوي دې ﴿فَلْيَقْنِ مَوْتَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ مخصوص بالذم ورله مقدر دې ((ای جهنم)) په ذکر د عنوان دمکبرینو کښ اشاره ده علتیت د انکار او دخول فی النار ته

وَيَسِّرْ لِلْيَقِينِ أَتَقُوا مَا كَا أَكْرَلْ رُكْمٌ قَالُوا
او چه اوونیلې شی ^۱ هغه کسانو ته چه ځان نی ساتلې وی د شرک نه چه څه شي نازل کړيدې رب ستاسو؟ وائی دوی
خَيْرًا ۚ لِلْيَقِينِ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً ۚ
چه خير (نازل کړيدې لپاره دهغه کسانو چه نيکی کوي (په توحيد منلو سره) په دې دنيا کښ هغوی لره) ښه ژوند دې
وَلَكِنَّ الْأَجْرَ خَيْرٌ ۚ وَلَیَعْمَ كَارُ الْمُتَّقِينَ ۚ جَنَّاتٌ عَدْنٍ
او خامخا کور د آخرت ډیر غوره دې ، او خامخا ډیر ښه دې کور د متقیانو چه هغه جنتونه د همیش والی دی
يَدْخُلُونَهَا يُجْرَوْنَ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ ۚ
دا ځلیرې به هغې ته چه بهیرې به دلاندې دهغې ونونه نهرونه، لپاره د دوی په هغې کښ هغه څه دی چه دوی نی غواړی
كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ۚ الَّذِينَ تَكْفُلُهُمُ الْمَلَائِكَةُ طُوبَىٰ لَهُمْ
دغه شان بدله ورکوی الله پاک متقیانوته. دا هغه کسان دی چه وفات کوی دوی لره فرشتې په داسې حال کښ چه پاک وی (شرک نه
يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ۚ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝
وائی به فرشتې سلامونه دې وی په تاسو باندې ، داخل شی تاسو جنت ته په سبب د عملونو ستاسو

﴿وَيَسِّرْ لِلْيَقِينِ﴾ د کفارو حال او دهغوی دپاره تخويف ذکر کولو نه پس اوس د مؤمنانو حال او دهغوی دپاره بشارت دښوی او اخروی ذکر کیرې ﴿أَتَقُوا﴾ اشاره ده چه دا جواب د دوی د وجو

د نقوی نه دې ﴿مَاذَا أَنْزَلْ﴾ په معنی د ای شی سره دې ، یعنی چه کله د مؤمنانو نه د قرآن په باره کښ تپوس وشي ﴿قَالُوا خَيْرٌ﴾ دا په مقابله د قول د مشرکانو کښ دي ، چه مخکښ تیر شوي دي . یعنی مؤمنان وائی چه الله سراسر خیر او هدایت نازل کړي دي او هر کله چه مشرکانو ایمان نه لرلو په نزول د قرآن نو قول د هغوی چه اساطیر الاولین دي په رفع سره ذکر شو نو ځکه هغه خبر دي د مبتدا محذوفې دپاره یعنی ((هو اساطیر الاولین)) چه دا قرآن نازل شوي نه دي بلکه دا اساطیر الاولین دی او مؤمنانو چه ایمان لرلو په نزول د قرآن باندې نو قول د دوی ذکر شو په نصب سره ځکه چه دا مفعول د فعل مقدر دپاره دي نو تقدیر ئی دادې . ((انزل الله خیراً)) یعنی د الله دطرف نه خیر نازل شوي دي ﴿بَلِّغْ﴾ دا یا بدل دي د خیر نه ، او یا دا خبر مقدم دي ، او ﴿حَسَنٌ﴾ ورله مبتدا، موخره ده، او مراد د احسان نه نیک اعمال دی، لکه عقیده د توحید وغیره شو. او مراد د «حسنة» نه اکثر مفسرین فرمائی چه نصرت، فتح او غنیمت دي ((ای الیوم حسنة فی الدنیا من النصر والفتح والغنمة)) (قرطبی) اودا بشارت دنیوی دي ، امام رازی فرمائی چه دا احتمال هم کیدی شي چه ددې نه مراد هغه ترقی شي په سلوک کښ او مقصد د آیت دادې چه کله تاسو احسان او کو نو د الله د طرف نه به په تاسو باندې دروازي د مکاشفاتو، مشاهداتو او الطافاتو خلاصې شي ، اکیر) ﴿وَلَقَدْ الْاٰخِرَةَ﴾ دا بشارت اخروی دي ، ﴿وَلَقَدْ نَارٌ﴾ مخصوص بالمذح ورله مقدر دي چه ((دار الاخرة)) دي .

﴿فَلَقَدْ﴾ په تیر شوی آیت د تخويف کښ ذکر د «مثنوی» وو او په دې آیت کښ ذکر د «دار» دي ، وجه د فرق ئی داده چه مثنوی هغه مقام ته وائی چه بغیر د رضا او د اختیار نه وی، نو هغه مقام د جهنم دي ځکه چه هغې ته د کافر رضا او اختیار به نه وی، او دار هغه مقام ته وائی چه په رضا او اختیار سره حاصلیږي چه هغه جنت دي نو ځکه ذکر د دار اوشولو.

﴿جَنَّتٌ مِّنْ دَا يٰ بَدَلْ﴾ د «دار المتقین» نه او یا خبر دي د مبتدا محذوف دپاره چه «هي» دي په دې کښ تفصیل د بشارت اخروی بیانېږي ، ﴿مَنْ فِيْهَا مَقْتَدِرٌ﴾ یعنی کوم شي چه د دوی د زړونو خواهش وی هغه به ورته ملایږي ، په یو حدیث کښي راغلی دی چه ذکر کړي دي ابن کثیر چه په جنت کښ به یو ورځ په مجلس د جنتیانو تیره شي نو څوک چه د څه څیز خواهش کوی هغه به په هغه باندې د هغه څیز باران کوی، حتی چه یو جنتی به ورته اویای چه به ما باندې د

کواغب اتراب یعنی د خوانو او همزولو جینکو باران اوورو نو په هغه باندې به د هغې باران اوووی . اللهم ارزقناه ﴿يَجْزِي اللَّهُ الشُّقُوفَ﴾ مراد ترینه راسخین فی التقوی دی ﴿الَّذِينَ تَتَوَكَّلُ عَلَيْهِمْ﴾ په دې کښ ذکر د حالت د څنکدن دې د مومنانو په مقابله د حالت د څنکدن د مشرکانو کښ ﴿مُتَّبِعِينَ﴾ په دې کښی ډیر توجیهات شوی دی خو غوره توجیه داده چه «طیبین» حال دې د ضمیر دمفعوله د «توفهم» نه . او ذکر شوې دې په مقابله د «طالئ انفسهم» کښ «يَقُولُونَ» دا به ورته د وفات په وخت کښ دپاره د بشارت وائی چه تاته د هر قسم مصیبت نه سلامتیا ده «ان الملكة تقبض ارواح هولاء المقينين وهي تقول لهم سلام عليكم صيروا الى الجنة» (طبری) ابن جریر ، طبری ، او بهیقي په خپلو اسنادو سره ، د محمد ابن کعب القرظی نه روایت نقل کړې دې ، چه کله ملک الموت د مؤمن روح قبض کولو له راشی نو د ټولو نه اول ورته سلام وائی ، «السلام عليك يا ولي الله» او بیا ورته وائی : «الله يقرء عليك السلام» چه الله تاته سلام وائی او بیا د هغې نه روستو د ده روح قبض کړی ، (طبری ج ۷ ، ۵۸۱) ﴿وَأَنخَلُوا إِلَىٰ السَّجَنَةِ﴾ دا خطاب ارواحو ته دې یا د وفات په وخت کښ به وی ، لکه څنگه چه د وفات نه روستو د کافر روح جهنم ته ځی او د کافر بدن ته د روح په واسطې سره تکلیف رسی نو دغه شان د مؤمن والا روح به جنت ته ځی ، او د هغه بدن ته هم د روح په واسطې سرور او خوشحالی رسیږی ، او د دې وجې نه قبر ته به حدیث کښ باغیچه وئیلی شوي ده «القبر روضة من رياض الجنة» په دې توجیه باندې دا آیت به د مخکښ آیت پشان شی ، او یا دا خطاب به په ورځې د قیامت کښې وی ځکه چه متبادر د دخول نه دخول د ارواحو سره د ابدانو دې .

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ ۖ

انتظار نه کوی^{۱۱} دوئ مگر دې خبرې ته انتظار کوی چه راشی دوئ نه فرشتې د عذاب او یا راشی حکم عذاب د رب ستا

كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا

دغه شان کار کړې وؤ هغه چا چه مخکښ تیر شويدي د دوئ نه او ظلم نه وؤ کړې په دوئ باندې الله لیکن وؤ دوئ

أَلَفْسُهُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَالَ بَهُمْ

چه به خپلو ځانونو باندې نى ظلم کولو پس اور سيدلې دوى ته ناکاره سزاگانې د عملونو د دوى او گبر کړې دى دوى لره

مَا كَلَّوْا بِهِ يَسْتَخْلِفُونَ ﴿٥١﴾

هغه عذاب چه وو دوى په هغې پورې به نى توږي کولې

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾ په دې کښ د تخويف دښوى ذکر کيږي نه منونکو ته چه دومره وضاحت نه وروستو هم دا کافران مسئله دتوحيد نه منى او ايمان نه راوړې پشانتي د متقيانو نو بيا چه کله ملائک راشي دپاره د قبض د ارواحو ددوى او ياپه دوى باندې د الله عذاب راشي نو په هغه وخت کښ به ايمان راوړي ، او دغه ايمان به نى قبول نه وي ، او دوى شمارل د منتظرين نه دا مجازا دى ، ځکه چه دوى د دغه وخت انتظار نه وو کړې ، خو ليکن چه کله هم دغه امور واقع شي نو دوى به ايمان داسې قبولي لکه په شانتې د منتظر نو ځکه تعبير ترينه په منتظر سره اوشو ﴿أَن تَأْتِيَهُمُ الْكَلْبُكَةُ﴾ دپاره دقبض د ارواحو او بعضې فرماني چه اتيان د ملائکو دپاره د تصديق د نبوت د حضور ﷺ مراد دې ﴿ثُمَّ يَلْقَى أَمْرٌ رَّهْبٌ﴾ مراد ترينه عذاب الهى دې ، ځينې تشرېح د دې آيت په سورة الانعام (۱۵۸) کښ تيره شوي ده، ﴿كَذَلِكَ﴾ يعن دا څه نوې خبره نه ده، بلکه مخکښ کفارو به هم دغه شانتې خبرې کولې، په دې آيت کښ تقديم او تاخير شوې دې ، اصل کښ داسې دې ﴿كَذَلِكَ فَعَلَ اللَّهُ - الْخَافِضُ - الْخَالِفُ﴾ او مراد د سيئات نه سزاگانې دى او هر کله چه دغه سزاگانې سختې او ډير قسمونه نى وو، نو دې وجې نه ورله لفظ دجمع «سيئات» رارې شو

وَقَالَ الْيُفَتَّى أَهْرَؤَافَا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَلَمْنَا مِنْ دُونِهِ

او وائي هغه کسان^۱ چه شرک نى کړيدې کجسته خوښه شوې وې د الله نو عبادت به نه وو کړې مونږ ما سوا د الله نه

مِنْ هَيْئَةٍ لَّحْنٌ وَلَا أَبَاؤُكَا وَلَا عَزْمَتَا مِنْ دُونِهِ مِنْ هَيْئَةٍ كَذَلِكَ

د بل هيڅ څيز، نه مونږ اونه مشرانو زمونږ ، اونه به حرام کړې وو مونږ سوا د الله (د حکم نه) څه څيز ، دغه شان

فَعَلَّ الْاَلِيْفَنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلٰغُ الْمُبِيْنُ ۝

کار کری وؤ هغه کسانو چه مخکنی تیر شوی دی د دئی نه پس نیشته په رسولانو باندې مگر رسول دی صفا بنکاره،

﴿وَقَالَ الْاَلِيْفَنَ﴾ دا شکوی ده او د مشرکانو دلیل ذکر کول او د هغې نه جواب دې، مشرکانو د خپل شرک د جواز دپاره دلیل ویلو چه که چرته زمونږ شرک الله ته خوښ نه وی نو نه به مونږ شرک کړې وو او نه زمونږ پلارانو او نیکونو ، ځکه چه هر کار د الله په اراده او مشیت سره کیږی نو زمونږه شرک هم د الله په مشیت او ارادې سره دې ، او دا خبره چه دونی کوله یا ئی عقیده همدغه شاتنې وه چه هر کار په مشیت او اراده د الله تعالی سره وی او یا ئی الزاماً وثیل مؤمنانو ته چه تاسو خو هر څه په مشیت او په ارادې د الله تعالی سره وایئ نو زمونږ دا کفر هم په مشیت او په ارادې د الله تعالی سره دې، نو د دوی د دلیل خلاصه داده چه دوی جاهلانو اراده او رضاه د الله تعالی یوه گرځولې وه او په دې کښ د تلازم قائل نه وو، حالانکه په دې کښ فرق دې، معصیت او کفر د بنده په ارادې د الله تعالی سره دي لیکن په رضاه د الله تعالی سره ندې ، الله تعالی فرمائی: ﴿وَلَا يَزِنُ لِمَن يَكْفُرْ﴾ د دې آیت ځینې تشریح په سورة الانعام آیت نمبر (۱۴۸)، کښ تیره شوې ده. ﴿مَخَافَتًا مِنْ ذُرِّيَّتِهِ﴾ په دې کښ اشاره ده شرک فی العبادته ته ﴿وَلَا حَرَمًا﴾ لکه سانبې او بحیرې شولې ، دا اشاره ده شرک فی التحلیل والتحریم ته، او تخصیص د دې دواړو قسمونو د شرک لپاره د حضر ندې بلکه وجه د تخصیص ئی شهرت او عظمت دې چه د دوی په شرکونو کښ دا دواړه قسمونه لوی هم وو او مشهور هم وو، نو د دې وجه نه خاص کړې شو په ذکر سره ﴿كَذٰلِكَ فَعَلَّ الْاَلِيْفَنَ﴾ دا اول جواب دې د دوی د دغه استدلال نه او دا جواب په شان د جواب الزامی دې، «فعل»، په معنی د کذب او استهزاء سره دې او ﴿فَاَهْلَكُوْا﴾ ورسره مقدر دې ((ای مثل هذا التکلب والاستهزاء فعل من کان قبلهم بالرسل فاهلکوا))، «قرطبی». نو د دې جواب خلاصه داده چه دا تلازم به مخکنو کفارو هم لازمولو او کچرته دا تلازم ثابت وې او شرک مرضی د الله تعالی وې نو مخکنی کفار به ئی ولې هلاکول؟ نو د هغوی هلاکت دا په دې دلیل دې چه شرک مرضی د الله تعالی ندې ﴿فَعَلَّ اَهْلَ الْاَرْضِ﴾ دا دویم جواب دې چه مرضی د الله تعالی هغه ده چه د کومې د تبلیغ لپاره ئی انبیاء گرام مامور کړی وو، او دهغې تبلیغ ئی په انبیاء گرامو او په مسلمانانو واجب کړې دې، نو د خپلې مرضی ظاهرولو لپاره ئی انبیاء گرام په دعوت او تبلیغ باندې مامور کړی وو، باقی ایمان راوړل یا نه راوړل دا موقوف دی په ارادې د الله تعالی باندې، نو اراده د الله تعالی عامه ده چه متعلقه کیږی په افعال شرعیه، کونیه دواړو پورې او مرضی د الله تعالی دا خاصه ده متعلقه کیږی په افعال

شرعیہ او امور حسنہ پورې، نو مشیت او ارادہ دالله تعالیٰ په دوه قسمه شوه. یوې ته مشیت کونیه وئیلې کیږی او بلې ته مشیت شرعیه وئیلې کیږی، نو استدلال په افعال شرعیو کښ په ارادې او په مشیت کونیه سره کول دا باطل دی بلکه په مشیت او ارادې کونیه سره استدلال په افعال کونیه پورې متعلق کیږی لکه توروالې او سپین والې د انسان شویا دغه شانتې نور امور تکونیه شول. او په افعال شرعیو کښ به استدلال په مشیت شرعیه سره ډه هغه عبارت دې د رضا د الله تعالی نه، کولې شی، او کچرته اراده او رضا یوه شی نو لازم به شی جبر په انسان. او تالی باطل دې فالمقدم مثله، هرچه دلیل د تلازم دې نو هغه دادې چه په کوم شی پورې اراده د الله تعالی متعلقه شی نو هغه شی وجود ته رازی نو کچرته اراده او رضا متحد شی نو په هر انسان کښ به مرضیات د الله تعالی بالجبر حاصل شی، او هرچه دې بطلان التالی نو ځکه چه جبر منافی دې د غرض د تکلیف نه ځکه چه دارومدار د ثواب او عقاب او سزا او جزا دا له وجه د اختیار د عبد نه دې نو کچرته عبد مجبور شی نو د ده نه به تکلیف ساقط شی.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا
او په تحقیق سره لیکلې دی مونږ ^۱ په هر امت کښ رسول پدې خبره چه عبادت کوئ تاسو د دالله او خان اوسانی
الطَّاغُوتِ ؕ فَرَبُّهُمْ مِّنْ هَدَىٰ هَذَىٰ وَلَهُمْ مِّنْ
«عبادت» د غیر الله نه، پس ځینې د دوی نه هغه څوک دی چه هدایت ورته کړېدې الله او ځینې د دوی نه هغه څوک دی
حَقَّتْ عَلَيْهِ الظُّلُمَةُ ۖ فَسَبُّوْا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
چه پخه شوې وه په هغه باندې گمراهی. پس او گرځئ ^۲ تاسو په زمکه کښ پس او گورئ تاسو چه څنگه وؤ انجام
الْمُكَذِّبِينَ ؕ إِنَّ تَحْرِيضَ عَلَىٰ مُنْهَكِمُ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
د تکذیب کوونکو. که حرص کوي ^۳ ته په هدایت د هغوئ باندې پس بیشکه الله هدایت نه کوی هغه چا ته

۱. دلیل نقلی اجمالی له انبیاء علیهم السلام نه.

۲. اشاره تخويف د نبوی ته.

بُيُوتٌ وَمَالُهُمْ مِنْ نُفُوسٍ ۝

چه گمراهی کړی او نیشته لپاره د دوی هیڅ څوک مددگران

﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ﴾ په دې آیت کښ د لیل نقلی اجمالی په توحید باندې ذکر کیری د ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام نه چه هر پیغمبر د توحید تعلیم او د شرک نه ځان بچ کولو تعلیم ورکړیدی، او دغه شانتې د سابقه دلیل تفصیل ذکر کیری، کجرتنه رضا او اراده د الله تعالی یوه وې نوبیا به ئ انبیاء کرام د رد د شرک لپاره نه رالیږل، بلکه د الله تعالی مرضی داده چه د الله نه بغیر د بل چا عبادت دې نشی کیدلې، بلکه صرف او صرف د هغه عبادت دې وکړې شی.

تنبیه علامه زمخشری رحمته الله پدې مقام کښ د دې آیتونو نه مسلک د اعتزال ثابته ولو کوشش کړې دې او په مذهب د اهل سنت باندې ئی رد کړې دې، علامه آلوسی رحمته الله د ده په باره کښ فرمائی چه ((ولعمری انه لفسر الايمان على وفق هواه وهى عليه لا له))، امام رازی رحمته الله او دغه شانتې نور محققینو مفسرینو د ده د استدلالو او جوابونو او د هغې رد ئی په تفصیل سره په خپلو تفاسیرو کښ کړې دې. ﴿اَنْتَ اَشْبَدُ بِاللّٰهِ﴾ ذکر د توحید دې ﴿وَلَتَجْنِبْنَ﴾ په دې کښ رد د شرک دې ﴿اَلَا تَتَّقُونَ﴾ مراد ترینه شیطان او هر گمراه ته رابلونکې دې او یا اسم دې د هر معبود ما سوی الله لپاره ﴿فَوَيْلٌ لِّمَنِ هُنَّ اَلْفُ﴾ په دې کښ اشاره ده چه خالق د خیر او د شر فقط الله تعالی دې او دغه شانتې اشاره ده د یته چه هدایت او ضلالت دواړه په ارادې د الله تعالی سره دی او دغه شانتې دا آیت صریح دې په دې کښ چه ایمان امر عام دې په حق د هر چا کښ او اراده د ایمان خاص ده په حق د بعضو کښ نو پدې آیت کښ دلیل دې په دې خبره چه کله کله امر د الله تعالی موافق د ارادې د الله تعالی سره نوی، یعنی کله کله الله تعالی امر د یو کار وکړی خو مرید ئی نوی، او کله منع د یو کار نه وکړی خو هغه ئی مرید وی، لکه دا مسلک د اهل سنت والجماعت دې نو دا آیت صریح رد دې په مسلک د معتزلو باندې ﴿فَوَيْلٌ﴾ دا تخویف دنیوی دې چه ستاسو نه دمخکښو کافرانو انجام څه وو؟ لږ غور او کړئ ﴿اِنْ تَحْشَرُوا﴾ دا زجر دې کفارو ته او تسلی ذکر کیری حضور ﷺ ته چه ستا په ذمه صرف تبلیغ کول دی دوی ته، او هدایت او ضلالت د الله تعالی په لاس کښ دې، په هغې باندې ځان مه پریشانه کوه.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَعْيُنِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مِنْ مَمْتُوتٍ ۖ

او قسمونه کړیدی دوی^۱ په الله باندې پاڅه قسمونه چه ژوندې به نکړی الله هغه څوک چه مړه کړی نى دى

بَلَىٰ وَعَلَىٰ عَذَابِهِ عَظِيمٌ ۚ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۚ لِيُبَيِّنَ

ولی نه، بلکه وعده^۲ ده په الله باندې یقینی وعده، لیکن ډیر د خلکو نه پوهیږی لپاره د دې به بعثت کوی، چه بیانکړی الله

لَهُمُ الَّذِينَ يَتَخَلَّفُونَ وَهُمْ وَلِيَّعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَكَلَمُ

دوی ته هغه خبرې چه اختلاف کوی دوی په هغې کښ او چه پوهه شی هغه کسان چه کفر نى کړې دې چه بیسکه دوی

كَلَّا كَذِبَتْنِ ۚ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ

دروغمن وو. بیسکه قول (حکم) زموږ^۳ د یوشی په باره کښ چه کله مونږه اوغواړو «پیدا کیدل دهغه،

أَن نَّقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۚ

دادې چه اووايو مونږهغه ته چه شه! نو پس هغه پیدا شی

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ﴾ دا زجر بطور شکوی ذکر کیږی چه دا مشرکین د بتانو عبادت هم کوی او بیا

ورسره د حشر اونشر نه انکار هم کوی او دا بعید کنړی د عقل نه ﴿وَأَقْسَمُوا﴾ دا عطف دې په

﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَتَوْا﴾ باندې یعنی د شرک سره سره دوی د حشر نه هم انکار کوی ﴿جَهْدَ أَعْيُنِهِمْ﴾

دا یا حال دې د «اقسموا» د ضمیر مرفوعه نه، «ای حال کوهم جاهلین فی ایمانهم»، «روح» او یا

مفعول مطلق دې د فعل مقدره لپاره، مراد ترینه سخت سخت قسمونه دی ﴿لَا يَشَاءُ اللَّهُ﴾ اشاره ده

دینته چه ایمان په بعث بعد الموت باندې د اصولو نه دې او انکار نى د کفر د اصولونه دې ﴿بَلَىٰ

وَقَعَا﴾ دا رد دې د دوی د دغې قول ﴿وَقَعَا﴾ مفعول مطلق دې، ای وعد الله وعداً ﴿حَسْبُ﴾ هم

۱- زجر سره له تخويف اخروي او سره له شکوی نه

۲- جواب د شکوی

۳- دویم جواب لپاره د شکوی

مفعول مطلق دې ای حَقَّه حَقًّا (منیر) ﴿يَبَيِّنُ﴾ لام تعلیلیه دې او متعلق دې په کلام مقدر پورې چې په هغې باندې تیر شوې آیت دلالت کوی ((ای یحییٰ لاین لم)) او پدې کښ د بعثت حکمت او فائدې ذکر کیږی، اوله فائده په «لبيين» سره ذکر ده چې د قیامت حکمت او فائده داده چې دیر امور اختلافیه چه د هغې فیصلې په دې دنیا کښ ممکن ندی نو دهغې فیصلې به الله پاک په قیامت کښ وکړی ﴿وَلَيَقْلَرُ﴾ دا دویمه فائده اؤ حکمت د قیامت ذکر کیږی چه کله دوی مشاهده د قیامت وکړی او هرڅه دوی ته عیاناً راشی نو دوی به د خپلو خبرو تکذیب وکړی ﴿وَالْمَآثَرَاتُ﴾ په دې کښ دویم رد ذکر کیږی د دوی د قول چه د انسانانو پیدا کول په دویم ځلې الله تعالی ته څه مشکل ندی ځکه چه کله هم الله تعالی د یو کار اراده او کړی نو هغه فوراً وجود ته راځی نو د «قولنا» او «نقول» مطلب دا ندې چه الله تعالی د دغې کلمې تلفظ ته محتاج دې بلکه مقصد دا دې چه که غټ شي وې یا وړوکی هرڅنگه چه وې نو دهغه په وجود کښ د راتللو لپاره صرف د الله تعالی اراده کافی ده چه څنگه اراده وشی نو فوراً دغه شانتې ورسره هغه شي هم پیدا شی او لام په «لشن» او په «له» کښ لپاره د تبلیغ دې، د دې آیت ځینې ضروری تشریح په سورة البقرة آیت نمبر (۱۱۷) کښ تیره شویده.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا

او هغه کسان ^{۱۱} چه هجرت ئی کړېدې د الله د رضاء دپاره وروستو د دینه چه پدوی ظلم کړې شوېدي

لَكَمُورَتُهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَلَا جَزَاءُ الْأَجْرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۝

خامخا به مونږ ځائی ورکړو هغوی ته په دنیا کښ خائسته، او خامخا اجر د آخرت دیر لوی دې کجرتو وې دوی چه پوهیدلي.

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۝ وَمَا أَرْسَلْنَا

دوی هغه کسان دی چه صبر ئی کړېدې چه مصائبو دهجرت او خالص په رب خپل باندې توکل کوی او ندی لیبلی ^{۱۲} مونږ رسولان

مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الدِّيَارِ ۚ إِنَّ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝

مخکښ ستا نه (ای محمد) مگر نارینه چه وحی کوله مونږ دوی ته پس تپوس او کړئ تاسو دعلم والو نه کجرتو تاسو نه پوهیږئ.

۱ - تر غیب الی الهجرت او بشارت.

۲ - جواب د سوال مقدر.

﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا﴾ په دې آیت کښ ترغیب الی الهجرة او مهاجرتونه بشارت دښوی او اخروی ذکر کیری ﴿هَاجَرُوا فِي آفُو﴾ «فی» په معنی د لام سره ده «ای لله» او د دې آیت مصداق ټول مهاجرین صحابه کرام دی چه د الله ﷻ د دین لپاره نئی تکلیفونه برداشت کړل او بیانی به آخر کښ د الله ﷻ د رضا لپاره هجرت او کړو، «هؤلاء اصحاب محمد ظلمهم اهل مكة فاخرجوهم من ديارهم حتى لحق طوائف منهم بالحيشة ثم بواهم الله المدينة بعد ذلك فجعلها لهم دار هجرة»، «طبری، ج: ۷، ص: ۵۸۵، او بعض فرمائ چه د دې مصداق هغه شپږ صحابه کرام ((حضرت صهيب، حضرت بلال، حضرت عمار، حضرت خباب، حضر عابس او حضرت جبر رضی الله تعالی عنهم)) دی چه د اسلام نه د واپس کیدو لپاره کفارو په دوئی باندې سخت سخت ظلمونه کول، الله تعالی دوئی ته نجات ورکړو او بیا دوئی هجرت وکړو ﴿وَكَيِّفَ نُنَقِّمُ﴾ الخ، د ﴿حَسَنَةً﴾ په تعیین کښ متعدد اقوال راغلیدی (۱)، نزول المدينة، دا په شرافت د مدینې منورې باندې دلیل دې (۲)، رزق حسن. یعنی حلال رزق (۳)، نصرت علی الاعداء یعنی په اهل مکه باندې فتح (۴)، لسان صدق، یعنی وروستو خلکو کښ نیک ذکر (۵)، فتوحات د بلادو، یعنی د دنیا مختلف بلاد او ملکونه د هغوی په قبضې کښ راوستل، لیکن راجع قول دا دې چه دا ټول ترینه مراد دی، ((وکل ذلك اجمع لهم بفضل الله والحمد لله))، «قرطبی»، ﴿وَلَا تُخْزِ الْأَخِرَةُ أَكْبَرُ﴾ بشارت اخروی دې ﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ ضمیر یا راجع دې کفاروته او زجر دې لپاره د هغوی او یا ضمیر راجع دې مسلمانانو ته، تاکید مقصود دې په ترغیب الی الهجرة کښ ﴿الَّذِينَ هَاجَرُوا﴾ د غوره توجیه مطابق دا صفت دې د اول ﴿الَّذِينَ﴾ لپاره او په دې کښ د مؤمن د دوه عملونو ذکر دې چه یو صبر دې په مصائبو او تکالیفو باندې او دویم د الله تعالی په امداد باندې توکل او پروسه کول دی، امام رازی رحمه الله فرمائی چه په دې آیت کښ د سلوک دمدا او منتهی ذکر دې، په صبر سره قهر او مغلوبیت د نفس رازی چه دا ابتداء د سلوک ده، لکه رحمان بابا فرمایي چه: شعر:

چه په یو قدم تو عرشه پورې رسی ما لیدلې دې رفتار د درویشانو

او په توکل سره د مخلوق نه انقطاع بالکلیه رازی او توجیه بالکلیه حق او خالق طرفته

رازی، چه دا انتهاء د سلوک ده ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ﴾ په دې آیت کښ د مشرکینو د یو سوال جواب او اثبات د رسالت د حضور ﷺ کیری، مشرکینو به شبه او اعتراض دا کولو چه نبوت یو

دیر لوی اعزاز دې او دا اعزاز منافی دې د بشریت سره نو بشر رسول نشی کیدلې، کچرته دغه مسئله د یوې فرشې په ذریعې سره راغلې وې نو مونږ به منلې وه، نو الله تعالی د هغې په جواب کښ فرمائی چه مونږ څومره انبیاء کرام لیږلی دی مخکښ نو هغه ټول بشر وؤ کچرته رسول او بشر یو بل سره منافی وې نو پکار ده چه هغوی هم بیا بشر نه وې، نو عادة مستمره د الله تعالی دا دې چه نبی او رسول په بشر کښ لېږی چه هغه د جنس د مبعوث الیهیم نه دې او په ﴿وَالْاِیْکَا﴾ کښ اشاره ده دې خبرې ته چه ټول رسولان او انبیاء کرام هغه بشر وؤ. او دغه شاتنې رجال نارینه وؤ، او هر چه نبوت د حضرت عیسی علیه السلام دې نو هغه د دې آیت معارض ندې څکه چه هلته ذکر په وړوکوالی کښ د نبوت دې.

﴿فَتَقَرَّرَ اَهْلُ الْاِیْکَا﴾ یعنی چه په خپله نه پوهیږئ نو د اهل علم نه تپوس کوئ، دا آیت دلالت کوی پدې خبره چه په وخت د عدم د علم کښ مراجعت او تپوس کول د علماؤ نه واجب دی، دغه شاتنې دا آیت صریح دې په تقلید کښ، مشهور مفسر قرآن علامه آلوسی رحمته الله علیه په خپل تفسیر روح المعانی کښ فرمائی چه: ((والی الاکلیل للجلال السیوطی اله استدلال علی جواز التقليد العامی ل الفروع)) یعنی علامه جلال الدین سیوطی رحمته الله علیه په اکلیل کښ فرمائی چه پدې آیت سره استدلال کولې شی په جواز د تقلید د عامی باندې په فروعاتو کښ، او لږ مخکښ بیا ورپسې فرمائی: ((ویؤید ذلك ما نقل عن الجلال اهلی اله یلزم غیر المجتهد عامیا کان او غیره التقليد للمجتهد لقوله تعالی: فاستلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون)) یعنی د دې تائید په هغې سره کپړی کوم چه نقل کړې شویدی د جلال محلی نه چه هغه فرمائی چه لازمه ده په غیر مجتهد باندې که دې عالم وی او که عامی وی تقلید د مجتهد - الخ ((روح المعانی، ج: ۱۴، ص: ۱۴۸)).

تنبیه: د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم په زمانه مبارکه کښ په مسائلو باندې د عمل کولو لپاره درې طریقې وې: (۱) ذات اقدس د حضور صلی الله علیه وسلم (۲) اجتهاد (۳) تقلید، وجه دا وه چه کله به هم صحابه کرام رضی الله عنهم ته یوه مسئله مخې ته راغله نو کچرته د حضور صلی الله علیه وسلم سره به نزدې وؤ نو فوراً به ئی ترینه تپوس او کړو او کچرته به لرې وؤ نو بیا کچرته د خط په ذریعې سره به تپوس ممکن وؤ نو د خط په ذریعې سره به ئی تپوس او کړو او کچرته به دا دواړه صورتونه ممکن نه وؤ یعنی نه به مشافهه تپوس ممکن وؤ او نه به کتابتاً نو بیا به ئی اجتهاد کولو، کچرته قوت اجتهادیه ورته حاصل وؤ او کچرته به ورته قوت اجتهادیه حاصل نه وؤ نو بیا به ئی تقلید کولو او دا صورت د صحابه کرامو رضی الله عنهم په دور کښ زیات وؤ

تقلید په لغت کښ هار اچولو ته وئیلی کیږی په غاړه کښ. او په اصطلاح کښ مختلف تعریفونه دهغې شویدي، زیات غوره پکښ درې تعریفونه دي: (۱) اتباع الفی علی ظن انه حق بلا نظر فی الدلیل «نامی»، یعنی تقلید ویلې کیږی اتباع کولو دغیر ته پدې حسن ظن سره چه دې حق دې بغیر د فکر نه په دلیل کښ (۲) دویم تعریف د بعضی علماؤ نه داسې منقول دي چه: «هر عبارة عن اتباعه فی قوله او فعله معتقداً للحقیة من غیر تامل فی الدلیل»، «ابن العینی»، یعنی تقلید عبارت دي دغیر د اتباع نه په قول کښ یا فعل کښ په اعتقاد د حقیقت دهغه سره بغیر د سوچ کولو نه په دلیل کښ. (۳) دریم تعریف مولانا محمد علی تهانوی رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب کشاف فی اصطلاحات الفنون کښ د حینې شروحو د حسامی نه داسې نقل کړې دي: «اتباع الانسان غوره فیما یقول او یفعل معتقداً للحقیة من غیر نظر الی الدلیل کان هذا المتبع جعل قول الفی او فعله قلابه فی عتقه من غیر مطالبة دلیل»، یعنی تقلید دپته وئیلې کیږی چه دبل چا اتباع کول په قول او په فعل دهغه کښ پدې اعتقاد سره چه دې حق دي بغیر د نظر کولو نه دهغه دلیل ته.

د دې درې تعریفونو نه دوه خبرې معلومې شوې: یوه دا چه تقلید او اتباع یو شې دي، دویمه دا چه مقلد د مجتهد قول معلوم کړی او محض د حسن ظن د وجه نه په هغې باندې عمل کوی. د تسلیم او عمل په وقت کښ ابتداء عدم مطالبة د دلیل وی یعنی مقلد د دغې خبرې منلو کښ دلیل نه محتاج نوی، اگر چه دلیل په خپل خائ کښ موجود وی، او هغه دلیل بعینه کله وروستو مقلد ته معلوم شی او کله کله د دغې مسئلې متعلق مقلد په خپلې جستجو او کوشش سره نور ډیر دلائل معلوم کړی، نو دلیل معلومیدل دا د تقلید منافی ندی.

او هر کله چه د وفات د حضور ﷺ نه وروستو احکام د شریعت په درې قسمه شول، ځینې هغه دي چه هغه منصوص او واضح الدلالة او قطعی الثبوت دی، لکه تعداد د مونخونو او تعداد د رکعاتو د مونخونو وغیره شول، ځینې هغه دي چه هغه منصوص مبهم دی او ابهام یا د وجی د لفظ نه وی چه دغه لفظ مشترک وی اود اشتراک د وجه نه پکښ خفاء او ابهام پیدا شوې وی، لکه «ثلاثة قرو» چه لفظ د «قرأ» مشترک دي په مینځ د حیض او طهر کښ او کله دا خفاء او ابهام د وجه د تعارض د ادله و نه وی، چه په دغې باب کښ ادله د شرع متعارض راغلی وی، لکه قرائت د فاتحه خلف الامام شو، چه پدې کښ احادیث متعارض دي «لَا صَلَوةَ إِلَّا بِقَائِمَةِ الْكِتَابِ» معارض دي د «مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقَرَأَهُ الْإِمَامُ قِرَاءَةً لَهُ» سره. او ځینې هغه قسم دي چه هغه ظاهراً غیر

منصوص دی، لکه ربا (سود)، د شپږ هغو نه علاوه شو چه د هغې ذکر په حدیث کښ دې، نو په قسم اول کښ نه د اجتهاد ضرورت شته او نه د تقلید ضرورت شته، باقی دوه قسمه چه دی نو په دې کښ یا په اجتهاد کولې کیږي او یا تقلید، بله لار ئی نشته، که څوک په اجتهاد قادر وؤ او شرائط د اجتهاد پکښ پوره وؤ چه کوم ذکر کړیدی علماؤ چه یاد والې دې دهغه پنځه سوه (۵۰۰) آیتونو هم لفظاً او هم معنا کوم نه چه استنباط د احکامو کیږي، او قادر به وی په معنی لغوی دهغې باندې او په معنی مراد دهغې باندې، او دغه شانتې چه د کومو احادیثو نه استنباط د احکامو کیږي هغه به هم ورته معلوم وی سنداً او متناً چه هغه درې زره (۳۰۰۰) احادیث دی، اودغه شانتې احوال د راویانو به ورته معلوم وی جرحاً او تعدیلاً، اودغه شانتې عامل به وی په کل احادیث موضوعی باندې. اودغه شانتې عالم به وی په اجماع باندې او عالم به وی په اصول فقه باندې او عالم به وی په قیاس باندې هم نو د دغه شان سری لپاره اجتهاد کول جائز دی، خو که په اجتهاد قادر نه وؤ او شرائط د اجتهاد پکښ پوره نه وؤ لکه څنگه چه نن صبا دور کښ د ناممکناتو نه دی نو بیا به تقلید کوی

تقلید بیا په دوه قسمه دې: (۱) تقلید غیر شخصی چه هغې ته تقلید عام هم وئیلې کیږي (۲) دویم تقلید شخصی، د تقلید غیر شخصی مقصد دا دې چه مقلد دځان لپاره یو خاص امام او مجتهد معین نکړی، بلکه په ځینی مسائلو کښ د یو امام مسلک اختیار کړی او په ځینی نورو کښ د بل امام، او د تقلید شخصی مقصد دا دې چه مقلد دځان لپاره د معین امام او مجتهد تخصیص وکړی او په هره مسئله کښ د هغه قول یا دهغه د ملگرو قول اختیار کړی، او د دینه د تقلید حقیقت هم معلوم شو چه د تقلید حقیقت صرف او صرف دا دې چه څوک هم په شرائطو د اجتهاد او استنباط باندې پوره نه وی او اجتهاد په خپله نشی کولې نو د مجتهد په قول باندې اعتماد وکړی اود هغه د تشریحاتو مطابق په قرآن او په سنت او دهغې په احکاماتو باندې عمل وکړی.

په عهد د صحابه کرامو کښ تقلید غیر شخصی عام وؤ او تقلید شخصی هم رائج وؤ، د حضرت عثمان غنی رضی الله عنه ټول خلق په یو قرائت باندې جمع کول د تقلید شخصی مثال دې، په باقی خیر القرون کښ یعنی د تابعینو او تبع تابعینو په دور کښ تقلید شخصی ډیر رائج وؤ او ډیر لوی لوی جبال علم به د مجتهد تقلید کولو اگر چه تقلید غیر شخصی هم وؤ چه دهغې تفصیل امام اهل سنت حضرت مولانا سرفراز خان صفدر رحمته الله علیه اودغه شانتې نورو اکابرو په خپلو تصانیفو کښ کړې دې، د دویمې صدئ نه وروستو فقهاؤ د تقلید شخصی په وجوب باندې فتوی ورکړه ځکه چه په دې کښ انتظام دې او په دې کښ اتباع د خواهشات نفسانی هم نه راځی، چه هغه مؤدی ده فساد

لرہ بہ دین کنیں، او تعارض د اصولو پکښن هم نہ راځي

تنبیه (۱). نن صبا چه کوم خلق خائنه غیر مقلدین وایی نو دوی په حقیقت کښن مقلدین دی د جهلاؤ ځکه چه د قرآن او سنت نه ناخبره سرې به دهغه سرې اتباع کوی چه هغه به د شرائطو د اجتہاد نه خالی وی لکه څنگه چه مخکښ تیر شو چه شرائط د اجتہاد نن صبا په چا کښن ممکن ندی، بلکه د قرآن او د حدیث په تشریح به هم قادر نه وی او داسې تقلید په شریعت کښن انتہائی مذموم دې.

تنبیه (۲). ځینې معاصر مفسرین د دې آیت په ضمن کښن په تقلید شخصی باندې رد کوی او لیکي چه: «ه دې آیت نه استدلال کول په اثبات د تقلید جامد او د تقلید شخصی صحیح او جائز ندی، او بیا د خپلې دعوی د اثبات لپاره یو څو دلائل هم ذکر کړیدی چه په اهل علمو باندې دهغې سقم مخنی ندې، اولاً خو دا دعوه صحیح نده ځکه چه په سلف او خلف کښن چا هم دا ندی وئیلی چه پدې آیت سره اثبات د تقلید شخصی کیږي بلکه پدې سره اثبات د مطلق تقلید او د تقلید عام کیږي، اگر چه هغه مستلزم دې د تقلید شخصی ثبوت لره، ځکه چه تقلید شخصی د مطلق تقلید لپاره یو فرد دې او ثبوت د حکم لپاره د عام دا مستلزم وی لپاره د خاص هم، او بیا د دې دعوی لپاره اول دلیل او وجه ذکر کوی: «چه (الذکر) نه مرد وحی ده، یعنی دهغه چا نه تیوس کوی چه دلیل د وحی ذکر کوی (قرآن اوسته) او د دلیل تبصاری نه تقلید نشي وئيلي کیږي» (انتهی کلامه).

د بناء الفاسد علی الفاسد نه علاوه پدې دلیل کښن نور ډیر وجوهات د ضعف دی: ﴿فَسَتَلَوُا هَذَا الذِّكْرَ﴾ تشریح دا کول چه تیوس دهغه چا نه کوی - الخ، جمهورو مفسرینونه خلاف دې، تمام جمهور مفسرین پدې متفق دی چه «اهل الذکر» نه مراد علماء دی او علماء چه څنگه دلیل وحی ذکر کوی نو همدغه شانتې اجماع، قیاس، دلیل عقلی او نقلی هم ذکر کوی، او دغه شانتې خبر متواتر هم په دلیل کښن ذکر کوی، دویمه وجه د ضعف دا ده چه لیکي: «چه د دلیل تبصاری نه تقلید نشي وئيلي کیږي، نو د دې ضعف هم په هېڅ چا پټ ندې ځکه چه تقلید د عدم اتباع د دلیل نه، عبارت ندې بلکه په تقلید کښن عدم مطالبه د دلیل وی خو هغه هم صرف ابتداء، دا مقصد ندې چه په تقلید کښن یا دلیل نوی او یا اتباع د دلیل نوی، صاحب هدایه او دغه شانتې نور فقهاء با وجود د دې چه مقلدین دی او څومره دلائل ئی د مسائلو لپاره ذکر کړیدی او بیانی د قوت او د ضعف په اعتبار سره دهغې اتباع هم کړیده.

دویمه وجه داده چه د دې تشریح مطابق په خپل کلام کښن تعارض راغلیدی ځکه چه په دویمه

وچه کښن ئی لیکلی دی چه «عدم د تعلیم دوه درجې دی - الخ» نو دهغې نه معلومېږي چه اهل الذکر هغه نفس مـ . له هم ښائی او دلیل لپاره د مسئلې هم ښائی، د دواړو ښودونکی اهل الذکر دی، او پدې ځای کښن تشریح داسې کوی چه «تبوس دهغه چا نه کوئ چه په جواب کښن دلیل د وحی ذکر کوی» نو د دینه دا معلومېږي چه اهل الذکر به صرف دلیل وحی ذکر کوی، او نفس مسئله خودونکی به اهل الذکر نوی، دا واضح تعارض دې په خپل کلام کښن .

دویمه وجه د خپلې دعوي د اثبات لپاره ذکر کوی او لیکي : «چه د عدم دعلم دوه درجې دی اول عدم علم دحکم او دویم عدم علم د دلیل نو د دواړو تبوسونه کول لازم دی نو چه دلیل ورته معلوم شی نو دا خو تقلید ندی . انتهى . د دې دلیل دوه حصې دی اوله حصه داده چه «د عدم علم دوه درجې دی - الخ» . دویمه حصه داده چه «د دواړو تبوسونه کول لازم دی» اوبیا ئی په اخیر کښن نتیجه متفرع کړیده چه «دلیل ورته معلوم شی نو دا خو تقلید ندی» نو دلیل اوله حصه مسلمه ده لیکن دویمه حصه غیر مسلمه ده ځکه کچرته تبوس د دواړو ضروری او لازمی شی نو لازم به شی اتحاد په مابین د اقوی او دغیر اقوی کښن ، تالی باطل دې بداهتاً ، مقدم ئی مثل دې، دلیل د ملازمې دا دې چه تبوس کول په وخت د عدم علم د حکم کښن زیات ضروری دې او د هغې علم حاصلول اقوی دی په نسبت سره عدم علم د دلیل ته، ځکه چه د عدم علم دحکم دوجې نه کله کله لزوم د کفر راځی، او په نیشتوالی د علم په دلیل باندې دهغې د وجه کفر نه راځی، مثلاً یو سړی ته د دې پته نشته چه حضور صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین دې ، نو دا سړی مسلمان ندې، او د دلیل په نه پیژندلو سره دا سړی کافر نه گرځی، بلکه کله کله د دلیل نه تبوس کول د نقصان باعث او ذریعه گرځی، او د دې وجه نه علامه خطیب بغدادی رحمته الله علیه په خپلې فتوی کښن په صفحه نمبر (۹۸) کښن د امی سړی د تقلید په باره کښن فرمائی چه : ((لانه لس من اهل الاجتهاد لکان فرضه التقليد كقتلید الاعمی فی القبلة فانه لما لم یکن معه آلة الاجتهاد فی القبلة کان علیه تقلید البصر فيها)) یعنی امی سړی چه اهل د اجتهاد ندې نو په ده باندې تقلید داسې ضروری دې لکه څنگه چه په روند سړی باندې د قبلې په باره کښن د بینا «بصیر» تقلید ضروری وی، پس هرکله چه دغه روند سړی (لکه څنگه ظاهري) آله اجتهاد نه خالی وی د قبلې معلومولو په سلسله کښن نو په ده باندې تقلید د بینا ضروری دې «او د دلیل مطالبه او تبوس نه کوی دغه شانتې چه آله د اجتهاد او استنباط د مسائلو نه چه خالی وی نو هغه به هم تقلید د مجتهد کوی» .

اوبیا چه کومه نتیجه د دې نه اخذ کړې شوې ده «چه دلیل ورته معلوم شی نو دا خو تقلید

نډي» نو په اهل علمو باندې دهغې عدم صحت هم مخفي نډې ځكه چه د دې مقصد به يا دا وي چه د هر تپوس نه به وروستو به خامخا علم راځي په مسؤل باندې، دا خو ظاهر البطلان دې ځكه چه ډير ځلې د يوشی په باره كېن تپوس او كړې شی خو دهغې جواب ميلاؤ نشی، او يا به مقصد دا وي چه علم د هغې حكم معتبر دې چه په هغې كېن تپوس شوې وي د دليل نه، او بيا علم په دليل راغلې وي، او كه تپوس د دليل په باره كېن اوشی او دهغې جواب ورته ميلاؤ نشی يا بالكل تپوس اوشی نو د دغه شانتې حكم اعتبار به نوى، نو پدې صورت كېن به لازم شی عدم اعتبار د مقلد فی الايمان او د مقلد فی الايمان تكفير به لازم شی (العياذ بالله) ځكه چه مقلد فی الايمان نه هغه د دليل تپوس نه كوى او نه ورته دليل معلوم وي، بلكه كله كله تپوس هم وكړى خو تفصيلاً د دليل خودلو حاجت نه وي، او مقلد فی الايمان خو مؤمن وي په نيزد د اهل سنت والجماعت باندې.

او بله خبره داده چه عالم كيدل په دليل باندې دا منافی د تقليد ندى، لكه څنگه چه مخكېن تير شويدي، او بيا د دعوي په اثبات كېن دريمه وجه داسې ذكر كوى چه «الله تعالى اهل الذکر عام ذكر كړيدى او مقلد حنفى خو د شافعى عالم نه تپوس نه كوى بلكه مونځ كول ورپسې هم جائز نه گنږي - انتهى» دا اعتراض هم انتھائى درجې سطحى او خلاف حقيقت دې، مقلد حنفى لپاره اهل ذكر عالم حنفى دې ځكه چه هغه عالم دې په جزئياتو د فقهې حنفى باندې او كه عالم شافعى عالم وي په فقه حنفى باندې نو دهغه نه تپوس كولو كېن څه قسم ممانعت نېشته دې، باقى دا خبره مطلقاً كول چه مونځ ورپسې هم جائز نه گنږي دا بالكل صراحتاً افتراء ده، ځكه چه هر كله ځينې نصوص د يو بل سره متعارض وؤ او هر يو مجتهد د اصولو په رڼا كېن دهغې تشریح كړيده نو دغې نصوصو كېن دتعارض د وجې نه په ځينو مسائلو فروعيو كېن د مذاهېو په مينځ كېن هم اختلاف واقع شويدي، مثلاً وينه (دم) ناقض لپاره د اودس دې اوكنه ؟ نو پدې كېن روايات متعارض دي، احنافو ترجيح وركړيده نافي رواياتو لره نو د احنافو په مسلك وينې سره اودس ماتېږي او شوافعو ترجيح وركړيده مثبت رواياتو لره، او د دوى په مذهب كېن وينې سره اودس نه ماتېږي، نو آيا اوس مقلد حنفى په مقلد شافعى پسې وروستو مونځ كولې شی او كه نشى كولې ؟ نو زمونږ فقهاء كرام فرمائى چه كه مقلد شافعى د مقتديانو د مذهب رعايت كونكې وؤ نو په ده پسې بلا كراهيت مونځ كول جائز دى، او د دې واضح او عطفى مثال مونځونه د حاجيانو او د عمرې كونكو دى په امامانو د حرمينو پسې چه هر كال په لاکهونو مقلدين حنفيان په عالم او مقلد حنبلى پسې مونځونه كوي، بلكه زمونږ فقهاؤ خو په غير مذهبو پسې هم د اقتداء اجازت وركړې دې چه عقیده تى صحيح وي

او په امامانو او اسلافو پېسې غلطې خبرې نکوي او د مقتديانو د مذهب رعايت کوي په مانځه کښ

او بيا په اخير کښ يوه څلورمه وجه علي طريق التّنزل په طور سره ليکي چه «صحيح ده چه پدې ايت کښ اثبات د تقليد دې د اُمي ليکن هرکله چه وروستو وخت کښ دغه شخص اُمي نه چه صحيح حديث دمغښتي قول نه خلاف معلوم شي نو دې به دغه قول پرېږدي او په حديث به عمل کوي او داسې شامي د علامه يري نه نقل کړيدی - الخ» که دې عبارت ته د حقيقت په نظر او کتلې شي نو پدې کښ د جمهور سلف او خلف د قول مخالفت دې او په ائمه مجتهدينو پورې مذاق او توقي هم شويدي ، هرچه دې مخالفت د سلفو او د جمهورو نه ، نو هغه دادې چه ټول جمهور سلف او خلف پدې متفق دي چه کوم سړي ته قوت د اجتهاد نوي حاصل نو هغه به تقليد کوي ، برابره خبره ده که هغه عالم وي او که غير عالم وي ، صحابه کرامو رضی الله عنهم کښ به چه چا ته مرتبه د اجتهاد نوه حاصله نو هغه به د بل صحابي تقليد کولو ، او د دې قول نه معلومېږي چه تقليد صرف د اُمي سړي کار دې ، نو «العياذ بالله» مقلدين صحابه کرام د دې دور د ځينې خواهش پرستو په نسبت اميان وؤ ، او هرچه دې مذاق او توقي په ائمه مجتهدينو پورې نو هغه داسې شويدي چه د دې عبارت واضح مقصد دا دې چه د دې پنځلسمې صدئ يو اُمي سړي چه هغه په فتنو او فساد کښ گير ، د دنيا په مصروفياتو کښ غرق ، د علم نه ناخبره ، په استنباط او په اجتهاد باندې غير قادر او د اصول حديث نه ناواقفه هغه ته چه نفس يو حديث صحيح مخې ته راشي نو هغه به مخکښي قول (تقليد د مجتهد) پرېږدي اودغه سړي به په دغه حديث باندې دخپلې تشريح مطابق عمل کوي ، اوهرچه دې مذهب اوتقليد نو د دې تشريح او قول مطابق هغه د يو امام خپل قول دې چه مخالف دې د صحيح حديث نه اوهغه ائمه مجتهدين چه په خير القرون کښ وؤ او دهغوئ دخير پيشگوئي حضور صلی الله عليه وسلم په احاديث مبارکه کښ کړې ده ديو يو حديث لپاره ئي لږې لږې سفرونه کړي وؤ ، د دنوي مشاغلو نه ئي خان فارغ کړې وؤ ، وظيفه ئي صرف د رسول الله ﷺ د احاديثو جمع کول وؤ ، په استنباط او اجتهاد باندې قادر وؤ او هغوئ واضعين د اصول حديث دي نو هغوئ ته دغه حديث ندي رسيدلې ، هغوئ جاهل وؤ په حديث باندې اودهغوئ تشريحات دخپل ځان نه دي؟ ، څومره لوي جرأت دې د ائمه مجتهدينو خلاف او څومره لوي مذاق دې په هغوئ پورې (اعاذنا الله من سوؤ الادب) ، حالانکه دهغوئ سره د شاگردئ په نسبت حاصليدلو باندې لوي لوي جبال علم فخر کوي . حضرت عبدالله بن مبارك رحمته الله عليه فرماني چه ((لولا اعانتي الله باي حيفه وسفيان لکت

کسانو الناس)) د امام بخاری رحمہ اللہ دہغه ثلاثیات احادیث اکثر راوی چه په هغې باندې امام بخاری رحمہ اللہ فخر کړی مکی بن ابراهیم د امام ابو حنیفه رحمہ اللہ په شاگردۍ باندې فخر کړی، او دخپلې زمانې د ټولونه لوی محدث شی شمارې او فرمائی چه ((كَانَ أَكْبَرُ أَهْلِ زَمَانِهِ)) اودهغه په باره کښ حضرت سفیان ثوری، مقاتل بن حیان، حماد بن سلمه، او حضرت جعفر صادق رحمہ اللہ په شانتې لوی هستی فرمائی چه ((انت سيد العلماء فاعف عنا)) اودهغه د مذهب په باره کښ امام شعرنی په شانتې محقق فرمائی چه د مسلک حنفی بنیاد یا په ایت قرآنی باندې دې یا په احادیثو د رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې، یا د صحابه کرامو په یو اثر باندې، او یا د دینه مستنبط شوی یو مفهوم، او یا په هغه قیاس باندې چه په یو صحیح اصل باندې متفرع وی، او بیا په اخیر کښ فرمائی چه ((فان یحمد الله تیبت مذهبه فوجده فی غایة الاحتیاط والورع))، (میزان الکبری، او بیا نی لوی ظلم دا کړې دې چه د مشهور مقلد حنفی قول شی د سیاق او سباق نه بغیر په یو غلط انداز کښ ذکر کړې او تقلید شخصی چه هغه واجب دې هغې ته شی حرام وئیلی دی، علامه شامی رحمہ اللہ دغه قول په مطلب د ولادت او وفات او حالت حیات د ائمه کرامو کښ ذکر کړې، او په هغې کښ شی دا خبره ذکر کړېده چه فقه حنفی د څه شی نه عبارت ده؟ آیا صرف د امام ابو حنیفه رحمہ اللہ د اقوالو نه عبارت ده او که د نورو ملگرو د اقوالو نه هم، نو صاحب د در المختار فرمائی چه ((قال لأصحابه ان توجه لکم دلیل فقولوا به - الخ)) یعنی امام ابو حنیفه رحمہ اللہ خپلو ملگرو ته او فرمائیل چه کچرته تاسو ته یو دلیل معلوم وی نو خامخا شی پیش کوئ، علامه شامی رحمہ اللہ د دې لاندې د فقه حنفی تدوین او دهغې اصول بیانوی په نقل د مسند خوارزمی نه چه : ((ان الامام اجتمع معه الف من اصحابه اجلهم وافضلهم اربعون قد بلغوا حد الاجتهاد فقرهم وادناهم قال لهم انی اجمعت هذا الفقه واسرجه لکم فاعینونی فکان اذا وقعت واقعة شاورهم وناظرهم وجاورهم وسألهم فیسمع ما عندهم من الاخبار والآثار ویقول ما عنده ویناظرهم شهرًا او اکثر حتی اثبت الاصول علی هذا المهاج شوری لا انه تفرد بذلك)).

ترجمه: یعنی امام ابو حنیفه رحمہ اللہ خپل زر شاگردان جمع کړل چه په هغې کښ څلویښت لوی او اجل علماء، وؤ چه هغوی درجې د اجتهاد ته رسیدلی وؤ (مجتهدین فی المذهب وؤ) او بیا شی ورته او فرمائیل چه څه دغه فقه جمع کوم او ستاسو لپاره دغه شمع روښانه کوم، تاسو څما امداد وکړئ. او بیا فرمائی چه کله به هم یوه مسئله مخې ته راغله نو دهغوی سره به شی مشوره کوله او مناظره به شی کوله او دهغوی نه به شی تپوس کولو دهغوی والا احادیث او آثار به شی واوریدل او خپل به شی

هغوئ ته واورول، يوه يوه مياشت او زيات وخته پورې به دغه بحث جاري وؤ، نو بيا فرمائی چه په دغې طريقې سره په دغه اصولو سره به يوه شوري وه، نو فقه حنفی د دغې شوري نه عبارت ده او به اخير کښ وورسې بيا فرمائی چه . ((ونظر هذا ما نقله العلامة يورى فى اول شرحه على الاشباه عن شرح الهداية لابن الشحنة ونصه اذا صح الحديث وكان على خلاف المذهب عمل بالحديث ويكون ذلك مذهبه ولا يخرج مقلده عن كونه حنفياً بالعمل به - الخ))

مقصد د دې عبارت دادې چه هرکله يو مقلد عالم چه مجتهد فى المذهب وى هغه ته يو صحيح حديث معلوم شى چه مخالف وى دمذهب دهغه نو عمل دې کوى په حديث باندې او په حديث باندې دعمل کولو په وجه سره دې د تقليد دحفيث نه نه اوځي (ځکه چه فقه حنفی د صحيح احاديثو د مجموعې نوم دې لکه مخکښ چه تيرشو).

اوبيا فرمائی چه . ((ولا يخفى ان ذلك لمن كان اهلاً للنظر فى النصوص معرفة محكمها من منسوخها)) يعنى دا د هر چا کار ندې بلکه دا دهغه سړى کار دې چه هغه اهل وى لپاره د سوج او فکريه نصوصو کښ او محکم، منسوخ وغيره کښ فرق کولې شى(شامى، ج ۱، ص ۵۰) د علامه شامى د قول مقصد دادې چه فقه حنفی دهغې معتمدې شورى د اقوالو نه او دهغوئ د رواياتو نه عبارت دې چه په هغه شوري کښ زر (۱۰۰) اجل فضاء او علماء، حفاظ حديث وؤ چه په هغې کښ څلوينيت (۴۰) مجتهدين فى المذهب وؤ، په يوې يوې مسئلې باندې به لوى تحقيق کيدلو، د ډير تحقيق نه وروستو د آيت قرآنیه، احاديث نبويه، آثار صحابه نه فقه حنفی مرتبه او مدونه کړې شوه، اودغه شورى صرف د امام ابو حنيفه رحمته الله په دور کښ نه وه بلکه وروستو هم موجوده وه، او د پوره تحقيق نه وروستو کچرته به ورته يو قول مرجوح معلوم شو په مقابله د بل قول کښ نو دهغې نه به ئى رجوع اوکړه، نو دغه شانتې کچرته يو عالم ته «چه ماهر وى د اصول حديثو په علم باندې» يو صحيح حديث معلوم شى او د تحقيق نه وروستو هغه ته خپل مذهب د دغه حديث مخالف معلوم شى نو عمل دې په حديث کوى او د دې وجه نه دې غير مقلد کيږى نه، او فرمائی چه دا رجوع وغيره د هر چا کار ندې، امى خو ډيره لويه خبره ده بلکه که يو عالم هم وى خوچه په اصول د حديث باندې ماهر نه وى، ناسخ، منسوخ، راجح، مرجوح او په هغه ټولو رواياتو چه هغې نه احکام مستنبط کيږى خبر نوى نو دهغه لپاره هم د دې گنجائش نيسته دې چه مذهب پريږدى، نو څومره غلط مقصد ئى ذکر کړيدې د علامه شامى او د بيرى د قول چه شخص امى دې تقليد پريږدى ((سبحانك هذا عظيم))، د دې آيت ځينې بحث په سورة النساء آيت

نمبر (۵۹)، کتب تیر شوې دې

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰتُوا زَكٰتَ ۙ وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ
لېږلې وؤمونې په ښکاره معجزو سره او په کتابونو سره اوناړل کړېدې مونې ^۱ ، تانه دا قرآن لپاره د دې چه وضاحت اوکړې ته
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰتُوا زَكٰتَ ۙ وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ
خلکو ته دهغه احکامو چه نازل کړې شويدي دوي ته او لپاره د دې چه دوي فکر اوکړې آيا پس په امن کښ شول ^۲ ،
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰتُوا زَكٰتَ ۙ وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ
هغه کسان چه منصوبې جوړه وي د بدو کارونو د دينه چه ژوندی به خڅ کړی الله دوي په زمکه کښ اوبار په شی دوي ته
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰتُوا زَكٰتَ ۙ وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ
عذاب د داسې ځای نه چه دوي به پرې نه پوهیږي، يا به اونیسې دوي لره په وخت د گرځیدلو (سفر کولو کښ)
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰتُوا زَكٰتَ ۙ وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ
پس ندی دوي عاجزه کوونکی الله لره، يا به اونیسې دوي لره په پرې سره پس بیشکه رب ستا سو
لَرٰوُفٌ رَّحِيْمٌ ۝
خامخادیر شفقت کوونکې رحیم کوونکې دې.

﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰتُوا زَكٰتَ ۙ وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ﴾ د دې په متعلق کښ نی دیر احتمالات دی، زیات غوره پکښ دا دې چه دا متعلق دې په «لا تعلمون» پورې، او یا په «ارسلناهم» مقدر پورې، او په دې کښ ترغیب الی القرآن او تشجیع ذکر کیرې لپاره د حضور ﷺ، مراد د «بینات» نه معجزې دی چه لپاره د اثبات د رسالت وی او مراد د ﴿وَالَّذِيْنَ﴾ نه کتابونه دی چه لپاره د بیان د شرائعو وؤ. ﴿وَارْزُقُوْا الْفُقَرٰىۙ﴾ مراد ترینه قرآن دې ﴿لَرٰوُفٌ رَّحِيْمٌ﴾ اشاره ده احادیثو د رسول الله صلی الله علیه وسلم ته، د دینه معلومه شوه چه حضور صلی الله علیه وسلم صرف حامل د وحی نه وؤ، بلکه شارح د وحی هم وؤ، نو دا صراحتاً رد

۱- ترغیب الی القرآن.

۲- تخويف دينوى.

شو په منكرينو د حديث باندې ﴿مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾ مراد ترينه احكام او شرايع دى چه مجمل وى
 ((فقوله لتبين للناس ما نزل اليهم معمول على الجملة)) ، (رازى) ﴿وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ په دې كښ
 اشاره ده قياس ته. نو دا رد دې په منكرينو د قياس باندې

فائدة د دې آيت نه لكه څنگه چه دا معلومه شوه چه ادله دشرع څلور دى . په «الذكر» سره
 مراد كتاب الله دې «لتبين» كښ اشاره سنت ته ده. او په «لعلهم يتفكرون» سره اشاره ده اجماع او
 قياس ته. نو دغه شانتې دا هم معلومه شوه چه تشرېح د قرآن موقوفه ده په احاديثو د رسول الله
 صلى الله عليه وسلم باندې او هغه تشرېح د قرآن معتبره ده كومه چه دحضور صلى الله عليه وسلم د
 احاديثو نه فهميږي . او دغه شان دا هم معلومه شوه چه منكر د سنت او د احاديثو د رسول الله صلى
 الله عليه وسلم په حقيقت كښ منكر د قرآن دى .

﴿أَقَامِينَ الْآيِينَ﴾ د مشركينو د شبهاتو جوابونه او ترغيب الى القرآن نه وروستو اوس د نه
 منونكو لپاره تخويف دنيوى ذكر كيږي په څلور قسمه عذاب سره : (۱) خسف په زمكه كښ (۲)
 ناگهانه آفت آسمانى (۳) د سفر په حالت كښ هلاكت (۴) د مال اوفصل په نقصان سره هلاكت.

﴿مَكْرُؤًا الْآسِنَاتِ﴾ په دې كښ حذف دې او «السينات» صفت دې د مصدر محذوف لپاره ()))اي
 مكروا المكراة السينات)) ، (كشاف) او «يا مكروا» فعل لازمي متضمن دي فعل متعدى لره چه هغه
 «عملوا» دي . او «السينات» ورلره مفعول به دې ((اي علموا السينات ماكرين)) ، «روح» ، او مراد
 ترينه هغه مخالفونه او شبهات دى كوم چه مخكښ ذكر شول. او استفهام انكارى دې . مقصد دا
 دې چه دوى د اسلام مخالفت كوى او شبهات پيدا كوى په اسلام كښ نو د الله تعالى د عذاب نه
 دې نه بې غمه كيږي ﴿أَنْ يَخِيفَ﴾ د غوره توجيه مطابق دا مفعول دې د ﴿أَقَامِينَ﴾ لپاره . دا اوله
 طريقه د عذاب ده ﴿أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ﴾ دا دويمه طريقه د عذاب ده چه داسې يو آسمانى آفت به
 راشي او ناگهانه به ټول هلاك شى لكه څنگه چه قوم لوط هلاك كړې شوې وؤ . ﴿أَوْ يَأْتِيَهُمْ فِي
 نَفْلِهِمْ﴾ د غوره توجيه مطابق اشاره ده تعميم د عذاب ته په اعتبار دا امكانه سره. چه د الله تعالى
 عذاب صرف په كور باندې نه راځى بلكه عين ممكنه ده چه دوى ته د الله عذاب د سفر په حالت
 كښ راشي چه كوم سفرونه دوى د دنيا د حصول لپاره كوى او داسې فرمايلى دى الله تعالى په
 سورة آل عمران، آيت نمبر (۱۹۶) كښ هم، او نن صبا د دې يو ښه مثال د ايكسيونې صورت دي .

او یا تعمیم د عذاب ته اشاره ده په اعتبار د عموم د اژمنه سره ، او مراد د «نقلب» نه په بسری باندې اوږدېدل راوړیدل دی . یعنی د الله عذاب صرف د ورځې وخت سره ندې خاص بلکه د شېی هم راتلې شی ﴿أَوْ أَبْعَدُ عَنْ نُحُورِهِ﴾ څلورمه طریقه د عذاب ذکر کیږی . «تخوف» یا ماخوذ دې د «تخوفه» نه په معنی د نقصان او کموالی سره یعنی د دوی هلاکت په د دوی د اموالو او مواشی او فصلونو په کموالی او هلاکت سره وکړې شی ((ای تقصص من اموالهم ومواشیهم وزروعهم) . (قرطبی) . او یا ماخوذ دې د خوف نه او مقصد دا دې چه اولاً الله تعالی بیره ورکوی په عذاب سره چه پوه فرقه او طائفه پکښ هلاکه کړی نو په هغې بلې باندې اولاً خوف مسلط شی او بیا ورپسې هلاکت راشی . نو د دې توجیه مطابق علی په معنی د مع سره دې ((والله ان الله تعالی لایاخذهم بالعذاب اولاً بل یغفهم اولاً ثم یعذبهم بعده)) ، (کبیر) ﴿إِنَّ رَبَّكُمْ لَزَوَّافٌ رَّحِيمٌ﴾ اشاره ده سبقت د وفات او رحمت د الله تعالی ته چه د قدرت باوجود دوی ته مهلت ورکوی . او جلتی نه کوی په عذاب سره

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَتَّوْنَ اِذْ لَّهُ عَنِ السَّمَاءِ اِلٰی

آیا نه گوری دوی^۱ هغه څیزونو ته چه پیدا کړیدی الله د هرڅیز نه چه گرځی سوري دغو بی طرف نه اوچې بکس طرفونو نه

سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ ذُخْرُونَ ﴿١٠﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ

سجده کوونکی دی الله ته او دوی عاجزی کوونکی دی او خاص الله لره سجده کوی هغه څه چه په آسمانونو کښ دی

وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١١﴾

او هغه څه چه په زمکه کښ دی د هر قسم گرځیدونکو نه او فرشتې هم (سجده کوی) او (حال دادې) چه دوی لونی نه کوی

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿١٢﴾

بریږی دوی د رب خپل نه په داسې حال کښ چه الله غالب دې پدوی او کوی دوی هغه کار چه دوی ته حکم کولی شی

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا﴾ دا په توحید باندې څلورم دلیل عقلی ذکر کیږی چه هر شی د الله د حکم منقاد

او مطيع دې . حتی چه یو سورې ورکونکې شی والا سورې هم الله تعالی سجده لگونکې دې ﴿يَنْتَفِعُونَ﴾ بیان د ما خلق الله دې او مراد ترینه هغه اشیاء دې چه هغه کثیف او د سوری والا وی . لکه غرونه . ونې وغیره شول ﴿يَنْتَفِعُونَ﴾ د اصل په اعتبار سره (فنی) وئیلی کیږی عود کولونه . مقصد دا دې چه دغه سورې د یو جانب نه بل جانب ته بدلیږی . په اول النهار کښ په یو حالت کښ وی او په آخر النهار کښ په بل حالت کښ وی ، کله کمیرې او کله زیاتیږی . نو د دې سورو کموالی . زیاتوالي یو طرفته اوبل طرفته بدلیلدل رابدلیلدل دا په حقیقت کښ د دوی سجده ده الله تعالی ته . ﴿يُظِلُّهُ﴾ دا فاعل دې لپاره د «یتفئو» او په دې کښ اشاره ده چه پدې سوری کښ حرکت ارادیه نیشته دې او غوره قول دا دې چه دا تفئو او حرکت یومیه مراد دې .

﴿عَنِ الْيَمِينِ وَالْشَّمَائِلِ﴾ مراد ترینه دوه طرفین د یوشی دی ، او دیمین مفرد او دشمائل جمع راوړلو وجه داده چه په ﴿مَّا خَلَقَ اللَّهُ﴾ کښ (ما) لفظاً مفرد وؤ ، اومعنی جمع ده نو په «الیمین» سره د صورت اعتبار شوي دې نو ځکه مفرد راوړې شوې دې ، او په (الشمائل) کښ د معنی اعتبار کړې شوې دې نو ځکه جمع راوړې شوې دې ، دا توجیه د فراء ده ، بعضی مفسرین فرمائی چه «الیمین» اگرچه په اعتبار د لفظ سره مفرد دې خو په معنی کښ جمع ده ، ځکه چه هرکله په یوشی کښ دوه متضاد علامات جمع شی نو عرب یو مفرد اوبل جمع ذکر کوی ، او مراد د دواړو نه جمع وی ، لکه ((يُخْرِجُهُم مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ)) ، (البقرة : ۲۵۷) یا لکه : ((جَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ)) ، (الانعام : ۱) ، (قرطبی) . دریمه توجیه د بعض علماؤ نه داسې منقوله ده چه هرکله سورې شروع کیږی د جانب د مشرق نه چه هغه جانب یمین د فلک دې نو د ده لپاره یو حالت وی نو گویا چه جانب یمین واحد شو او بیا چه جانب شمال ته گرځی نو په هغې کښ انحرافات کثیره او احوال مختلفه وی نو ځکه «الشمائل» جمع راوړې شو (کبیر) .

﴿سُجَّدًا﴾ دا حال دې د (ظلاله) نه او په سجده کښ دوه اقوال دی : یو دا چه سجده په معنی د انقیاد سره ده یعنی دا سورې انقیاد کونکې دې الله تعالی ته ، ځکه چه د ده زیاتیدل کمیدل په حکم د الله تعالی سره دی ، د دې انقیاد نه تعبیر په سجدې سره اوشو ، او دویم قول دا دې چه د سجدې اطلاق په دې سورې باندې مشاکله شويدي ، ځکه چه دا سورې عین استواء د شمس او نصف النهار په وخت کښ ولاړ وی ، بیا چه کله زوال اوشی نو دې لږ زیاتیږی نو دزمکې سره الصاق او بیا رو رو زیاتدل نو دا داسې دی لکه په مونځ کښ حالت د قیام او بیا د قیام نه رکوع اوبیا د

رکوع نه سجدهي ته تلل، نو ځکه ورته سجده وه وئيلې شوه، او دا مشاکلت اگرچه د پوره مونځ سره دې څو سجده چونکه جزء اعظم دې نو د دې وجه نه ئی تخصیص اوشولو، او د دې وجه د حضرت حسن بصری رضی الله عنه نه منقول ده چه فرمائی چه ((اما ظلك فیسجد لربك واما انت فلا تسجد لربك بنسما صنعت)) یعنی هرچه دې سورې ستا نوهغه الله تعالی ته سجده کوی او هرچه ئی ته نو الله تعالی ته سجده نه لگوي، اودغه شاتنې قول مروی دې د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه هم چه فرمائی ((ظل الكافر یصلی وهو لا یصلی)) او امام رازی رحمته الله فرمائی چه ((ان الوجه الاول اقرب الی الحقائق العقلية والثانی الی الشبهات الظاهرة)) ، (کبیر) ، ﴿وَمَنْ ذِیْ عِزٍّ﴾ مراد ترینه ذوی العقول اوغیر ذوی العقول ټول دی خو تغلیباً د ذوی العقول جمع استعمال شوه، او یا د غیر ذوی العقول د سجده دوجه نه مشابه شو د ذوی العقول سره لکه څنگه چه د عبادت نه کولو د وجه نه ذوی العقول ته غیر ذوی العقول او انعام وئیلې شوی دی، نو د دې وجه نه صیغه د ذوی العقول استعمال شوه

﴿مَنْ ذِیْ عِزٍّ﴾ په ماقبل آیت کښ ذکر د سجدهي د اشیاء کشیغه وؤ او په دې کښ د مطلق مخلوقاتو د سجدهي ذکر کیږی، مراد د سجدهي نه د غوره قول مطابق انقیاد دې چه دهغې لپاره دوه افراد دی یو فرد متعارف چه هغه سجده تعبدی ده، او بل فرد غیر متعارف چه خضوع او جار مجبور متعلق دې په «یسجد» پورې، او تقدیم لپاره د قصر دې، یا قصر افراد دې او یا قصر قلب په اعتبار د حالاتو د مخاطب سره ﴿مِنْ ذَاكُوْا وَالْمَلٰٓئِكَةُ﴾ (من، بیانیه دې، دا بیان دې د ماقبل جملې لپاره، او «دابه» ماخوځ ده د «دبیب» نه په معنی د حرکت جسمانی سره که هغه په زمکه کښ وی یا آسمان کښ وی، او مراد د ﴿وَالْمَلٰٓئِكَةُ﴾ نه یا ټول ملائک دی که په زمکه کښ دی یا په آسمان کښ، او یا ترینه صرف د زمکې والا ملائک مراد دی، او دغوره توجیه مطابق ملائک په دابه کښ داخل دی او دا تخصیص بعد التعمیم دې لپاره د رد په مشرکینو باندې چه هغوی به ملائکوته بنات الله وئیل او د الله تعالی سره به ئی په عبادت کښ شریک کولې، او بعض مفسرین فرمائی چه ﴿وَالْمَلٰٓئِكَةُ﴾ چه جر سره عطف دې په «دابه» باندې او دا بیان دې لپاره د «مافی السماوات» او «من دابه» بیان دې لپاره د «مافی الارض» ، او پدې آیت کښ لف نشر غیر مرتب دې، دا آیت صریح شو پدې کښ چه څومره مخلوقات دی ټول د الله منقاد دی که هغه اشرف دی او که اخس دی. (بین هنده الآیه ان الحيوانات باسرها منقادة لله تعالی لان اخسها النواب واشرفها الملائكة)) ، (کبیر)

﴿وَمَنْ لَا يَسْتَكْبِرْ﴾ ضمير راجع دې ملائکو ته چه د لوی شان باوجود دوی د الله د عبادت نه تکبر نکړی ﴿يَخَافُونَ﴾ دا جمله یا حال واقع شوې ده د ضمير د «لايستکبرون» نه ، (ای لایستکبرون حال کوهم مخالفین) ، (کشاف) ، او بیان دې د نفی د استکبار د ملائکو نه په دوه صفتونو سره چه یو خوف دې د عذاب د الله تعالی نه او بل امتثال د امر د الله تعالی دې. ﴿يُزِنُ فَرْقَهُ﴾ جار مجرور یا متعلق دې په «یخافون» پورې او یا متعلق دې په «ربهم» پورې او حال واقع شوې دې دهغې نه. امام راغب رحمته الله علیه د فوق د استعمال شپږ مواقع بیان کړی دی: (١) مکان (٢) زمان (٣) جسم (٤) عدد (٥) منزلت (٦) قهر او غلبه، د اهل سنت والجماعت په دې اجماع ده چه فوقیت په اعتبار د مکان سره په الله تعالی کښ محال دې او دا کفریه عقیده چه الله لره ثبوت د مکان دې دا دمجموعو عقیده ده، د دې وجه نه اهل سنت والجماعت مفسرین د دې آیت خو قسمه تشریح کوی چه په هغې کښ زیات غوره دوه توجیهات دی: (١) یوه توجیه داده چه د فوق نه مراد غلبه ده. علامه البوسی رحمته الله علیه فرمائی: ((ومعنى كونه سبحانه وتعالى فوقهم قهره وغلبته لان الفوقية المكانية مستحيلة بالنسبة الى تعالى))، فخر المفسرین امام رازی رحمته الله علیه فرمائی چه: ((ويجب حمل هذه الفوقية على الفوقية بالقدرۃ القهر)) او بیا فرمائی چه ((لانها هي موجبة للخوف واما الفوقية بالجهة والمكان فهي لا توجب الخوف بل دليل ان جالس البيت فوق الملك بالمكان والجهة مع انه اخس عبيده)) ، (کبیر)، علامه زمخشری رحمه الله د دې آیت تفسیر داسې کوی: ((يخافون ربهم عالياً هم قاهراً)) ، (کشاف)، جلالین د دې آیت په ترجمه کښ داسې فرمائی چه: ((ای عالياً عليهم بالقهر)) ، (٢) دویمه توجیه داده چه دلته کښ عبارت محذوف دې چه هغه لفظ د عذاب دې ((ای عقاب ربهم وعذابه لان العذاب المهلك انما يزل من السماء)) ، (قرطبی)، علامه زمخشری رحمته الله علیه داسې فرمائی ((ای يخافونه ان يرسل عليهم عذاباً من فوقهم)) ، (کشاف) امام رازی رحمته الله علیه فرمائی: ((معناه يخافون من ان يرسل عليهم العذاب من فوقهم)) ، (کبیر)، نو د دې ټولو خلاصه داده چه اهل سنت والجماعت فوقیت په اعتبار د مکان سره لپاره د الله تعالی نه ثابتوی، هرچه دې قول د ځینې معاصرو مفسرینو چه د فوق تاویل کول کول په غلبې سره غلط دی، نو دا په خپله غلط دې او د خواشاهات نفسانی اتباع ده او د دې آیت ځینې تشریح په سورة الانعام آیت نمبر (٩١) کښ تیره شویده

﴿وَيَتَمَلَّوْنَ﴾ په دې کښ دهغوی امتثال حکم ته اشاره ده

فائدہ (۱) امام رازی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ پدھی آیتونو کتب اللہ تعالیٰ د فرشتو اوصاف بیان کرل چہ دفعوی نہ گناہ متصورہم نہ دی . معصوم دی د ہر قسم گناہ نہ ، ((ہی دلالة قارة قاطعة على عصمة الملائكة عن جميع الذنوب)) نو د دینہ دا ہم معلومہ شوہ چہ ابلیس د جنس د ملائکونہ نہ وو۔

فائدہ (۲) امام رازی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ د خوف یو قسم ہفہ دی چہ ہفہ د مجرم خوف وی نو ہفہ خوف صرف د سزا وی . دویم قسم خوف ہفہ دی چہ ہفہی تہ خوف اجلال او کبریا و یلی کیبری . نو خوف د فرشتو ہفہ لہ دی وجہ نہ نہ دی چہ دوی نہ گناہ صادریری . بلکہ دا خوف اجلال دی ((ذلك الخوف خوف الاجلال وهذا يدل على انه كلما كانت معرفة الله تعالى كان الخوف عنه اعظم وهذا الخوف لا يكون الا خوف الاجلال والكبرياء)) (کیس)

وَقَالَ لِلَّهِ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَشِيكُمْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ قَالَتِ قَارِهَتُون ۝

اوفرمانیلی دی اللہ^۱ چہ مہ نیسیں تاسو خدایان دوه بیشک ہفہ معبود یو دی پس خاص خما نہ اوبریری تاسو

وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الْيَمِّنُ وَاصِمًا ۝

اواخص دفعہ پہ اختیار کتب دی ہفہ خیزونہ چہ پہ آسمانونو اوپہ زمکہ کتب دی اواخص ہفہ لہر تابعداری لازمہ ده^۲

اَلْفَقِيْرَ لِلّٰهِ تَتَّقُوْنَ ۝ وَمَا يَكُم مِّنْ تَعَمَّرَ مِّنْ اللّٰهِ

آیا پس سیوا د اللہ (بل چانہ) اوبریری تاسو؟ اوہفہ چہ پہ تاسو باندی خہ نعمت دی^۳ پس د طرفہ داللہ نہ دی

لَّمْ اِنَّا مَسْكُومَ الطَّرِّ فَاَلَيْهِ تَهْجُرُوْنَ ۝ ثُمَّ اِنَّا كَشَفَ الطَّرَّ

ییا ہرکلہ چہ اورسیری تاسونہ ضرر (تکلیف) پس ہم ده تہ تاسو فریاد کوئی ییا ہرکلہ چہ لہی کری (اللہ) ہفہ ضرر (تکلیف)

عَنكُمْ اِنَّا قَرِئْتُ فَمِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُهْرِكُوْنَ ۝ لَيَكْفُرُوا

د ستاسونہ نو ناگاہ یوہ (لہ جماعت) د ستاسونہ د رب خیل سرہ شریکان جوړوی (انجام بہ داسی) چہ ناقدری اوکری دوی

۱- دریم خلد سورت د دعوی اعادہ .

۲- دویمہ ترجمہ او عبادت خاص د اللہ حق دی .

۳- زجر د امتنان پہ صورت کتب .

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰتٰهُمْ ءَالَہُمْ ۚ لَقَمْتُمْہُمْ ۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ﴿٥﴾

دفعه نعمت چه مونږ ورکړې دې دوى ته، پس مږې واخلي تاسو، پس زردې چه پوهه به شئ تاسو

﴿وَقَالَ اللّٰهُ﴾ دا په دريم ځلې دعوى د سورت ذکر کيږي او دا جمله عطف ده په ماقبل جملې
 ﴿وَقَوْلَيْسَٰمُ﴾ باندې معنی داده چه کله هر يوشې تکويني طور د الله تعالى منقاد دې او هغه ته
 سجده کونکې دې نو تاسو هم نور خدايان دخان لپاره مه نيسي بلکه صرف او صرف دهغه عبادت
 کوئ ﴿لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْهِنَ﴾ جمع د عدد او معدود د واحد او د اثنين نه علاوه په نورو اعدادو کښ
 راځي او دلته چه کومه جمع راغليده نو د دې مختلف توجيهات بيان کړې شوي دي: (١) يوه توجيه
 داده چه پدې کلام کښ تقديم او تاخير دې، اصل عبارت داسې دې چه ((لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْهِنَ))، (٢)
 دويمه توجيه داده چه هغې ته امام رازي رحمته الله عليه زياته راجحه ونييلې ده، هغه داده چه زيادت د اثنين
 لپاره د تاکيد دې او مقصود پدې سره د شرک قباحث او نفرت د اظهار دې په طريق اتم سره ځکه چه
 کله هم يو شې ډير قبيح وي نو دهغه د قباحث زياتوالي څرگندولو لپاره ډير عبارات ذکر کولې شي،
 نو په هر يو عبارت سره به د دغه شې والا قباحث مستقلاً ظاهرېږي، (٣) دريمه توجيه داده چه نفی د
 «الهيّن» کښ د دوه څيزونو د ثبوت احتمال دې يو دا چه مقصود په نفی سره دې ثبوت د اله وحد
 وى چه «الهيّن» مه نيسي بلکه يو اله ونيسئ، دويم دا چه مقصود په نفی سره دې ثبوت د «آلهه»
 متعدده وى چه «الهيّن» مه نيسي بلکه زيات آله ونيسئ، نو چه اثنين نوې ذکر شوې نو دا پته نه
 لگيده چه پدې نفی سره د کوم احتمال ثبوت مقصود دې نو هرکله چه ذکر د اثنين وشولو نو پته
 اولگيده چه مقصود نفی د تعدد ده او ثبوت د واحد دې، (٤) څلورمه توجيه داده چه په اسم مفرد او
 تشبيه کښ دلالت په دوه شيونو وى، يو دلالت په جنس باندې وى او دويم دلالت په عدد
 مخصوص باندې وى نو کچرته اثنين نوې زيات کړې شوې نو بيا به دا پته نه لگيده چه مقصود نفی
 د مطلق او جنس الهيّن ده او که نفی د عدد ده، نو د اثنين په زياتوالي سره پته اولگيده چه د جنس
 اله نفی نده مراد بلکه د هغه نه د عدد مخصوص نفی مراد ده، او د دې وجه نه وروستو ورپسې
 صرف اله ونه ونيلې شو بلکه «اله واحد» او نييلې شو ځکه چه مقصود د جنس اله اثبات ندې بلکه د
 اله واحد اثبات دې، (٥) يوه پنځمه توجيه امام رازي رحمته الله عليه ذکر کړيده چه مقصود پدې نفی سره تشبيه
 ده په اجتماع د متنافيينو باندې عقلاً په تقدير د ثبوت د شرک سره يعنى کچرته تعدد د اله راشي نو
 لازم به شى اجتماع د متضادينو او تالى باطل دې بدهاۀ نو مقدم ئى مثل دې، هرچه دې دليل

دملازمې نو هغه امام رازی رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړې دې په وجوه اربعه سره ((من شاء فليطاعه لله)).

﴿لَمَّا مَرَّ اللَّهُ وَكَلَّمَ﴾ دا په منزله د نتيجه دې د ماقبل لپاره چه هرکله تعدد نفی شو نو معلومه شوه چه معبود برحق یو دې چه هغه تن تنها ذات د الله تعالی دې ﴿لَمَّا مَرَّ اللَّهُ وَكَلَّمَ﴾ پدې کښ التفات دې د غائب نه متکلم ته ځکه چه دا ابلغ دې په تریب کښ په نسبت سره غائب ته، داسې ذکر په سورة البقرة کښ هم شوې دې ﴿وَلَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ﴾ دا دلیل عقلی دې او متعلق دې په څلورم دلیل عقلی ﴿أَلَمْ يَرَوْا﴾ پورې او دهغې حصه ده ﴿وَلَهُ الْكَيِّنُ وَآبِئَا﴾ مراد د دین نه عبادت او انقیاد دې او واصب په معنی د دائم سره دې او یا په معنی د خالص سره دې ﴿أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ دا زجر دې چه هرڅه د الله تعالی په تصرف کښ دی او هر یو څیز خالص دهغه په اطاعت باندې مامور دې نو تقوی او خوف هم دهغه نه پکار دی ، نو د «تقون» نه مراد مخصوصه تقوی ده چه هغه توحید ته وئیلې کیږی او استفهام لپاره د انکار دې، یعنی الله تعالی نه علاوه د بل چا خوف خداښ په زړه کښ ندی راوستل پکار، او یا استفهام لپاره د تعجب او توبیخ دې چه د قدرت د دومره دلائلو د ذکر کولو نه پس هم تاسو د بل چا نه یریرئ او هغه ته مشکل کشا وایئ؟ دا څنگه کیدی شی؟ (بحر).

﴿وَمَا يَكُم مِّن يَّمَنٍ﴾ دا امتنان په طور د زجر کښ دې چه څومره نعمتونه دی دا ټول د الله تعالی د طرفه دی او دهر تکلیف دفعیه هم د الله تعالی په قبضه کښ ده او تاسو د تکلیف په وخت کښ هغه ته فریاد کونکی یئ، نو پکار ده چه صرف او صرف د هغه عبادت دې او کړې شی، خو بیا هم تاسو دهغه سره شریک جوړوئ «ما» په «ما بکم» کښ موصوله ده متضمنه ده معنی د شرط لره او ب، یا شرطیه ده او فعل شرط ورله مقدر دې او جار مجرور په هغه پورې متعلق دی ((ای ما یکن بکم))، «قرطبی» ، او «من» لپاره د استغراق دې شامل دې هر قسم نعمت ته، ظاهری وی یا باطنی، دینی وی او که دنیوی، بدنی وی او که مالی وی ﴿مَسْكُمُ الضُّرُّ﴾ مراد ترینه مرضونه، قحط او تکلیفونه دی ﴿تَجْعَلُونَ﴾ جوار په اصل کښ د ځنګل خناور او یا د غوايه آواز ته وئیلې کیږی او مراد ترینه دلته په اوچت آواز سره او په عاجزئ سره دعا او مدد غوځتل دی د الله تعالی نه ﴿فَرُّ لَنَا كُفَّ الضُّرِّ عَنْكُمْ﴾ په دې کښ اشاره ده دیته چه لرې کوونکې د تکلیفونو هغه الله تعالی دې ﴿إِنَّا نَرَىٰ يَنكُرَ﴾ «اذا» «مفاجئیه ده او «من» په «منکم» کښ یا بیانه دې چه د فریق بیان ئې او کړو

او خطاب کافرو ته دې ((ای هی فریق هی انتم تشرکون)) او یا «من» تبعیضیه دې ځکه ځینې د مشرکینو په داسې هم وؤ چه کله به ورته تکلیف اورسیدلو او بتانو به نئ څه اونکرل او الله تعالی ته به نئ سوال اوکړو او الله پاک به د دوی سوال قبول کړو نوهغوی به بیا خپل کفر پریخودلو او ایمان به نئ راوړو لکه څنگه چه ذکر دی په دې قول د الله تعالی کتب ﴿فَلَمَّا بَجَسْتُمْ إِلَى الْآلِیَةِ فَبِتُّهُمْ فَنُفِضْتُ﴾ . (لقمان، آیت نمبر ۳۲، صاحب د روح المعانی د دې آیت په ضمن کتب فرمانی چه ((وَفِی الْآیَةِ مَا یَدُلُّ عَلٰی اَنْ صَنِعَ اَکْثَرَ الْعَوَامِ الْیَوْمَ مِنَ الْجَوَارِ اِلٰی غَیْرِهٖ تَعَالٰی مِّنْ لَاۤیَمْلَکُ لَهُمْ بَلْ وَلَا لِنَفْسِهِۦ نَفْعًا وَلَا ضَرًّاۙ عِنْدَ اَصَابَةِ الضَّرْرِ لَهُمْ - الخ)) ، یعنی پدې آیت کتب دلالت دې پدې چه کوم خلک نن صبا خپل حاجتونه د الله تعالی نه علاوه له نورو داسې مخلوقاتو نه پوره کول غواړی چه هغوی دوی نه د څه قسم فاندې یا ضرر ورکولو مالکان ندی بلکه د خپل ځان لپاره مالکان ندی اومحتاجه دی الله تعالی ته «لکه اولیاء الله اویا دهغوی قبور شول» نو د دوی دا گمراهی د مخکنیو مشرکینو د گمراهی نه بدتره ده (روح المعانی ج ۱۰، ص ۱۶۰) ﴿لَیْکَفِّرُوا﴾ د غوره قول مطابق لام لپاره د عاقبت دې ﴿فَنَسْتَوُوا﴾ امر لپاره د تهدید دې ﴿فَسَوْفَ تَلْمِزُونَ﴾ دا تخویف اخروی دې چه کوم وخته پورې به کفر کوئ؟ ستاسو د بدو اعمالو سزا به زړ درته ملاؤ شی.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَغْلِبُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ ۖ
اومقرره وی دوی لپاره ^{۱۱} دهغه چا «بتانو» چه نه پوهیږی، برخه بعضی دهغه مال نه چه مونږ ورکړې دې دوی ته
كَأَنَّهُ لَمْ يُغْلَبْ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ۝ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ
قسم دې په الله ^{۱۲} خامخا تپوس به اوشی ستاسونه دهغه څه چه تاسو دروغ جوړوئ اومقرره وی دوی لپاره د الله
الْمَلِیِّ سُبْحٰنَهُ ۚ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ۝ وَآذَا بُقَرٍ اَعْلٰهُمُ
لونه، پاک دې الله . او دی دوی لره هغه څه چه دوی نئ خوښه وی اوکله چه زیرې ورکړې شی یو کس د دوی نه

۱ زجر د شکوی په صورت کتب او اشاره ده نفی د شرک فعلی ته.

۲ تخویف اخروی

بِالْأَنفَى كُلِّ وَجْهٍ مُّسَوِّدًا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥﴾

پهلور سره نو او گرخی مخ دده تګ تور او دې ډګوی د غصې نه

﴿وَيَسْأَلُونَ﴾ پدې کښ زجر او په دویم ځلې نفې دشرک فعلی ذکر کيږي يعنی الله تعالى زمانې چه نعمتونه ما درکړي دی او تاسو ئی د غیر الله په نوم باندې نذر کوئ او دهغوئ لپاره نحریمات کوئ، او «یجعلون» عطف دې په «یشرون» باندې او تفسیر دې لپاره دهغې ﴿لَمَّا لَا يَأْتُونَ﴾ «ما» موصوله عبارت دې د بتانو نه او ضمیر په «لا یعلمون» کښ یا راجع دې مشرکینو ته او مقصد دا دې چه دا مشرکین نه پوهيږي په احوالو د خپلو معبودانو باندې «ای لا یعلمون احوالها ولما لاتضر ولا تنفع»، «روح»، او یا ضمیر دجمع راجع دي «ما» ته چه هغه عبارت دې د آلهه نه، او مقصد دا دې چه د دوی اله د دوی د نذرونو او د دوی د عبادت نه بالکل ناخبره دی او په هیڅ هم نه پوهيږي ﴿فَصَبِّحْ بِمَا رَزَقْتَهُمْ﴾ مراد ترینه مطلق عبادات مالیه دی که هغه څاروي دی یا فصل دې وغیره، او دا آیت منافی د ایصال ثواب سره ندې ﴿تَاللّٰهِ لَشَأْنُهُ﴾ دا تخويف دې، او دا سوال به تخويفاً او تقریباً وی، او مراد ترینه یا سوال په آخرت کښ دې او یا په قبر کښ او یا قریب الموت وخت کښ چه کله معاینه او کړي دملانکو د عذاب ﴿عَمَّا كَسَبْتُمْ فَعَرَفْتُمْ﴾ مراد ترینه عقائد شرکيه او مسائل شرکيه دی، التفات د غائب نه خطاب ته او دغه شانتې کلام په قسم سره ذکر کولو کښ اشاره ده کمال غضب او شدة الوعيد ته ﴿وَيَسْأَلُونَ بِمِا أَتَيْنَتْ﴾ زجر بطور شکوی دې چه ځیني مشرکینو «بنی خزاعه، کنانه، به ملانکو ته د الله تعالى بنات او لوڼه وئیل، او دخپل ځان لپاره به ئی نه خوځولي، نو چه کوم شي دوی دخان لپاره ناخوښ کتلو نوهغه به ئی الله تعالى ته ثابته ولو، ﴿سُبْحَنَكَ﴾ دا رد دې د قول د مشرکینو او «سبحانه» یا تقدیس او تنزیه د الله تعالى ده د انتساب د ولد نه هغه ته، او یا تعجب د مخلوقاتو دې د دغه صریح جهل نه چه دوی ملانکو ته انات «زنانه» او وئیل او بیبا ئی نسبت د ولدیت «دبجو» او کړو الله تعالى ته نو دا ډیر لوی او صریح جهل وؤ نو ځکه پدې باندې «سبحانه» او وئیلې شول «تعجب الخلق من هذا الجهل القبيح وهو وصف الملائكة بالانوة ثم نسبتها بالولدية الى الله تعالى»، «کبير»، او یا دا په معنی د معاذ الله سره دې ﴿وَالَهُمْ مَا يَشْتَرُونَ﴾ مراد ترینه نارینه اولاد دې ﴿وَلَا يَأْتِيَنَّ﴾ دا جواب شکوی او د مشرکینو د قول الزامی

جواب دي. «تبشیر» وئیلې کیرې هغه اول خبر ته چه په هغې سره سړې خوشحاله کیرې. خو دلته ترینه مراد مطلق خبر ورکول دی ځکه چه د لور د پیدائش په خبر باندې به دوی نه خوشحاله کیدل. او امام رازی رحمته الله علیه فرماني چه تبشیر د اصل په اعتبار سره وئیلې کیرې هغه خبر ته چه په هغې سره تغیر او تبدیل په رنگ د بشري او مخ کښ راځي ((عبارة عن الخير الذي يؤثر في تغير بشرة الوجه)). (کبیر) نو د دې په اعتبار سره لفظ د بشارت مشترک دې په خبر د خیر او د شر کښ ځکه چه څنگه به خبر د خیر سره په مخ کښ تغیر او تبدیل راځي نو دغه شانتې په خبر د شر سره هم راځي. اگرچه به اعتبار د عرف سره خاص دې په هغه خبر پورې چه مفید وی لپاره د خوشحالي ﴿طَلَّ وَجْهُهُ مُسْتَبَشِّرًا﴾ په معنی د متغیراً سره دې او دا کنایه ده د سخت غم او پریشانۍ نه او مراد د سواد نه خاص هغه ندې چه کوم ضد د بیاض راځي اگرچه دا آیت هغې ته هم شامل دې. دلته ترینه مراد دمخ والارنگ بدلیل دی ((ولیس یرید السواد الذی هو ضد البیاض وانما هو کنایة عن غمه بالبت)) ، (قرطبی). ﴿وَمُؤَكِّمًا﴾ ماخوډ دې د کظامه نه چه هغه د متکی خولې بندولو ته وئیلې کیرې، مراد ترینه دادي چه دې دغصې نه ډک وی او خبرې کولې نشی (قرطبی).

يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُقِرَ بِهِ ۖ اَتَمْسِكُ

پټ گرځي دې د خپل قوم نه له وجه د ناخوښۍ دهغې نه چه ده ته زيرې ورکړې شويدې په هغې سره، آيا اوساني دې هغه

عَلَى هُونٍ اَمْ يَكُدُّهُ فِي التُّرَابِ ۖ اَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ۝

په ذلت سره يا نې ژوندئې ښځه کړې په خاورو کښ ، خبردار شئ ډيره بده ده هغه فيصله چه دوي نې کوي

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَقَلُ السُّوءِ وَلِلَّهِ الْعَاقِلُ ۖ اَلَا غُلُ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

لپاره دهغه کسانو چه يقين نه لري په آخرت باندې حال دې ډير بد ، او الله لره خاص دې صفت اوچت او هغه غالب، حکمتور والادي

﴿يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ﴾ يعنی د شرم او د پیغور د وجې نه پټ گرځي او ((من)) ابتدائي ده دې ﴿من﴾

سوء﴾ دا ((من)) تعليلي او اجليه دې ﴿اَتَمْسِكُ عَلٰى هُونٍ﴾ د دې نه مخکښ عبارت مقدر دې چه

((يحدث نفسه وينظر - الخ)) دې او ((ه)) ضمير راجع دې ((ما بشر به)) ته او تذکیر د ضمير په اعتبار

د لفظ موصول سره دې او (هون) يا حال واقع دې د ضمير فاعل نه ، او صفت دې دپاره د پلار د

هغې مولودې او معنی ئې داده چه دې دا فکر شروع کړې چه آيا اوسا تمه دا پلار دغه مولوده به

حال کون سره د رضا نه په ذلت د نفس خپل باندې ، او یا حال دې د مفعول نه اوصفت دې دپاره د ﴿مَائِزٌ يُّدْعَى﴾ چه هغه لور ده او چه اوساتی دغه مولوده په حال کون د دې کښ چه دابه ذليله وی. چه هغه ترجیح ده اولاد نارینه ته او حرمان د هغې دې د میراث نه ﴿أَرْبَشُهُ فِي الرَّأْيِ﴾ دویمه نوعه د سلوک بیانبری د لونرو سره. یوه طریقه په ذلت سره د هغې ژوندی پریخودل وؤ او دویمه طریقه د سلوک چه ژوندئ به ئې په خاؤرو کښ ښخولي د لونرو د ژوندی ښخولو دپاره به کله سبب پیغور او شرم وو. او کله به د خرچې یړه وه ﴿الْأَسَاةَ مَا يَخْتَكُمُونَ﴾ چه کوم ذات د بی بی د اولاد نه منزله دې نو د هغه دپاره هغه اولاد ثابتوئ او د خان دپاره ئې لوی شرم گنئی ، څومره شرمناکه فیصله ده ﴿لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ﴾ په دې کښ د مشرکینو د قول شاعت ته اشاره ده. او مراد په ((مثل السوء)) سره بییکاره صفات دی. چه هغه احتیاج دې اولاد ته. او غوره والې د نارینه اولاد دې په زنانو باندې. اولونړه د شرم یاخوږ فقر نه ژوندئ ښخول شون. ((هی الحاجة الى الاولاد الذکور وکراهة الاناث وادهن خشية الاملاق)) (کشاف) ﴿وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَكْبَرُ﴾ مراد ترینه اوچت صفات د الوهیت دی که هغه صفات ثبوتیه دی. او که سلبیه دی. لکه وجوبی ذاتی. غنی مطلق قدرت وغیره شول

وَلَوْ يُوَاحِدُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا
او کچرته نیولې ^۱ فی الحال الله خلکو لره په سبب د ظلم دهغوئ سره. نه به وې پریښې په مخ د زمکې باندې
مِنْ ذَاتِهِ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ
هیڅ قسم گرځیدونکې خولیکن روستو کوی دوی لره تر هغه نیتې مقرې پورې چه کله راشی نیته د دوی
لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ۝ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ
نه به وروستو کیدې شی یو ساعت اونه به مخکښ کیدې شی. او مقرره وی دوی الله لره هغه څه چه بد گنئی دوی «دخان لپاره»

وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْلَىٰ لَا جَزَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ

اوبیانوی زبني د دوي دروغ دا چه بیشکه شته لپاره د دوي ښه حالت، حقه ده داخبره چه بیشکه لپاره د دوي اور دي

وَ أَتْلُفُهُمْ مُّفْرَطُونَ ۝

او بیشکه دوي به ورته مخکښ او غورځولي شي

﴿وَلَوْ يَرَىٰ ذُنُوبُهُمْ﴾ په دې کښن تخويف دنيوی ذکر کيږي ، او وچه ذکر کيږي د فوري عذاب نه راتلو دپاره. چه د کفارو والا کفر او افتراء انتها ته رسيدلې ده ، خو الله فوري عذاب دوي باندې نه راولي بلکه مهلت ورکوي. او که چرته الله مجرم ته د هغه په جرم باندې فوري سزا ورکولې به مخ د زمکي باندې به هيڅ شي هم ژوندي نه وو پاتې شوې ﴿بِظُلْمٍ﴾ باء سببيه ده ((اي بسبب ظلمهم ماترك عليها من دابة)) «عليها» کښن ضمير راجع دې «الارض» ته چه هغه مدلول د «الناس» دې ځکه انسانان په زمکه باندې پاتې کيږي. او مراد «دابة» نه د غوره قول مطابق عام مخلوقات دي. نو هر چه دې ظالم نو هغه به د خپل ظلم د وجې نه هلاک کړې شي او هر چه دي باقي مخلوقات نو هغوي به يا د دوي دگناه د نحوست د وجې نه هلاک شي چه بارانونه به بند شي، فصلونه به ختم شي لکه په حديث دابو هريره ؓ کښن ذکر دي چه ((ان الجباري لثموت في وكرها بظلم ظالم)) (ابن كثير) او يا د وجې د عموم د عذاب نه په دنيا کښن ، لکه په بل ځاني کښن الله تعالي فرمائي ، ﴿وَأَنقَرُوا يَشْنَعُ لَا يَصْبِرُ الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّكُمْ عَلَيْنَا﴾ (سورة الانفال ، آيت ۲۵) او يا د دې وجې نه چه حيوانات. الله تعالي د انسان دمنافعو دپاره پيدا کړي دي، نو چه کله دانسان نيول فوري طور باندې کيږي. او دې هلاک شي نو د نورو حيواناتو به هم بيا ضرورت نه وي، نو ځکه به هغوي ختم کړې شي. او هر چه دي انبياء کرام او مبلغين نو د هغوي دنيا ته د بعثت او تبليغ به ضرورت هم پاتې نشي. په دې صورت کښې ((واذا هلكوا جميعا وبطل نسلهم لا يبقی احد من الناس وحينئذ يهلك اللوات لا افا مخلوقة لمنافع العباد، وصالهم)) ، (روح) او بعض مفسرين فرمائي چه مراد «دابة» نه صرف مشرکين دي ((واللعي المراد من دابة كافرة)) (قرطبي) او يا دا کنايه ده د گرفت د الله تعالي نه او هلاکت مقصود نه دي. (جواهر)

تفیه په دې آیت سره منکرین د عصمت انبیاءو استدلال کوي چه انبیاء کرام معصوم نه دي

ځکه چې الله اضافت د ظلم کړې دې ټولو انسانانو ته. چې فرمانیلې ئې دی. ﴿وَلَوْ يَظُنُّ أَهْلُ الْاَنسِ بَطْشًا﴾ او په «الناس» کښن خو انبياء کرام هم داخل دی نومعلومه شوه چې انبياء کرام معصوم نه دی د ظلم نه؟ امام رازی رحمته الله علیه په جواب کښن فرمائی چې دا آیت عام مخصوص منه البعض دی اونخصيص د انبياء کرامو د سورة فاطر په آیت نمبر ۳۲ ﴿ثُمَّ لَوْنًا الْكِتَابَ الْاَلَيْنِ﴾ سره شوې دې. کبر، او بعض مفسرين فرمائی چې مراد د «الناس» نه صرف کافر دی لکه څنگه چې د «دآیه» نه مراد مشرک دې. او بعض مفسرين په جواب کښن داسې ذکر کړې دې چې مراتب د ظلم مختلف دی د ټولو نه لویه مرتبه هغه شرک دې، او بیا رو رو کمیږی حتی چې د مقربین ظلم هغه حسنات د عام نیکانو خلقو شمارلې کیږی. لکه څنگه چې مشهوره ده «حسنات الابرار سینات المقربین» نو د دې مطابق ظلم ثابت دې انبياء کرامو ته هم، خو دا ظلم مخالف د عصمت د انبياء کرامونه دې ځکه چې مخالف د عصمت نه هغه ذنب او گناه ده چې هغه ذنب او گناه وی په نسبت سره غیر د انبیاءو ته، او هر چې دې ذنب او گناه په نسبت سره د دوی خپل مقام ته نوهږي ته حقیقه ذنب نه وبلې کیږی او نه هغه د عصمت سره منافی دې، ((والعصمت التي ترعى للانبیاء انما هی العصمة بما بعد ذنبا بالنسبة الى غيرهم اما العصمة بما بعد ذنبا بالنسبة الى مقامهم ومرتبتهم فلا ترعى لهم)) (روح ج ۱۴ ص ۱۷۱) اود دې وجې نه حضور صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمانلو «لوان الله یواخذنی وعیسی ابن مریم یبنونیا لهذینا ما یظلمنا شیئا» (روح بحواله مردویه) نو که چرته بالفرض انبياء کرامو ته هم دا آیت شامل شی نو څه نقصان پکښن نشته دې. دا د هغوی د عصمت منافی نه دې، البته انبياء کرامو ته یادغه شانتې یونښی ته ظالم وئیل بالاستقلال جایز نه دی، او په تبع د خلقو سره چې داسې اوئیلې شی چې خلق ظالمان دی، او ظاهره خبره ده چې په خلقو کښن انبياء کرام هم داخل دی نو دا جائز دی ځکه چې دیر خلې د یو شی نسبت یو ذات ته تبعاً جائز وی خو استقلالاً جائز نوی، لکه چې دا وئیل چې الله خالق د سپو دې او د خنزیرانو دې جائز نه دی، او داسې وئیل چې الله خالق د هر شی دې، نو په هغې کښن سببی او خنزیران هم داخل دې (روح)، د دې مکمل تفصیل به په سورة الفتح آیت نمبر ۲۱، کښن راشی، انشاء الله تعالی. ﴿وَلَکِنْ یُؤَخِّرُهُمْ﴾ تاخیر په معنی د مهلت سره دې چې الله په خپل فضل او کرم سره دوی ته د ایمان راوړلو دپاره موقعه او مهلت ورکوی ﴿فَکَذَّابًا﴾ د دې تشریح په سورة الاعراف او یونس کښن تیره شوې ده. ﴿وَيَجْعَلُکَ یَوْمًا﴾ په دې آیت کښن هم زجر

دی د مترکینو په شرک باندې او په یوې دروغ دعوي باندې چه د الله سره شریک او هغه لره د بنات نابولو سره دا دعوی هم کوی چه دوی لره (حَسَنی) ده ﴿مَایْکَرُھُوتُ﴾ مراد ترینه لورنډه او شریکان دی. دا هه دوی خاص طور باندې خان دپاره بد گټرلو ((مایکړهون لانفسهم من البنات من شرکاء و ربانستهم)) ، (کناف) ﴿وَصِیْفُ﴾ و او په معنی د مع سره دې او ﴿اِنَّ لَهُمُ لَلْکُفَّ﴾ بیان د کذب د دوی دې او بدل دې د (الکذب) نه او مراد د «حسنی» نه یا جنت دې او مقصد دادې چه که چرته بعثت حق وې او دویم خلې ژوندی کیدل وې، لکه څنگه چه رسول الله ﷺ وائی ، نو مونږه به هلته هم په جنت کښې وو ((ای ان لهم حسنی عندالله وهی الجنة ان کان البعث حقاً)) ، (مدارک) اودغه شان په «رحم السجده» آیت نمبر ۵۰ کښ ذکر دی . او یاترینه په دنیا کښ خوشحالی، عیش او عشرت او په آخرت کښ جنت مراد دې ((ان لهم الحسنی فی الدنیا وان کان ثم معاد فیه ایضاً ان لهم الحسنی)) . (ابن کثیر) ﴿لَا جَزَمَ اَنْ لَّمْ اَلْتَارْ﴾ دا تخويف اخروی دې او د هغوی د دعوي باطلې رد دې چه دوی به خامخا جهنم ته ځي ﴿وَأَنْتُمْ مُقَرَّنُونَ﴾ ماخوځ دې د فرط نه په معنی د مخکښ تلونکی سره يعني دوی به جهنم ته مخکښ لیرلې شی. یا په معنی د «مُعْجَلُونَ» سره دې . چه په جلتی سره به لیرلی کیږی. او یا په معنی د هیر کړې شوی سره دې ((مترکون منسیون فی النار)) ، (قرطبی) .

تَالله لَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰى اٰمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ
قسم دي په الله ^۱ چه په تحقيق سره ليرلی وؤ مونږ رسولان وپرو امتونو ته مخکښ ستا نه. پس خالسته کړل دوی ته
الشَّيْطٰنُ اَعْمٰلَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ۝ وَمَا اَنْزَلْنَا
شیطان بد، عملونه د دوی پس هغه ملگري دې د دوی نن ورځ او لپاره د دوی عذاب دردناک دې اوندې نازل کړې مونږ
عَلَيْكَ الْکُذِبُ اِلَّا لَعْنَتَيْنِ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا
په تا باندې دا کتاب (قرآن مگر لپاره د دې چه واضح بیان او کړې ته دوی ته دهغه خبرو (توحید) چه دوی اختلاف کړيدي

۱. زجر سره له تخويف اخروی او سره له تسلی نه حضور صلی الله علیه وسلم ته

يَهُودَ وَنَحْنُ وَقَوْمُهُمْ لِيَوْمِ يَوْمِئِذٍ مُّؤْمِنُونَ ۝ وَاللَّهُ أَتَزَلَّ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتَخَيُّ

به هفت کتب او هدایت او رحمتی لایاره ده هفت قوم چه انسان لری او الله را وروی^۱، د طرفه د آسمان نه اوبه باران بس رویدئ سه کړی

بِهِ الْأَرْضُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَّبِعُونَ ۝

به هفتی سره زمکه وروستو د مرگ او وچالی ده هفتی نه ، بیشکه یدی (زغونیا) کتب خامخا دلیل دې لایاره ده هفت قوم چه اوری

﴿ثُمَّ لَقَدْ أَرْسَلْنَا﴾ په دې آیت کتب تسلی ذکر کیری حضور ﷺ ته او زجر سره د تخويف اخروی نه ذکر کیری منکرینو ته چه خومره انبیاء کرام مخکښ تیر شوی دی. نو دهغوی بولو تکذیب شوې دي. او کفارو ته د هغوی بد اعمال شیطان خائسته کړی دي ﴿فَرَيْنَ لَهُمُ الْبَطْلُنُ أَهْلُهُمْ﴾ د تزیین مقصد مخکښ تیر شوې دي ، او مراد دا اعمالونه اعمال قبیحه دهغوی دي ﴿فَهُوَ وَرِثَتُهُمُ الْيَوْمَ﴾ «هم» ضمیر یا راجع دې ماضیو ته او مراد د «اليوم» نه (۱) یا ټول ژوند د دنیا دې (۲) یا دا حکایت حالی دې دماضی نه دپاره د استحضار د سامع هغه صورت لره ځکه چه حکایت حال د ماضی نه وی نویه هغې کتب مقصود استعاره وی د حضور خارجی دپاره دذهنی. (۳) او یا حکایت حال دې د زمانې راتلونکې نه ، او مراد ترینه دقیامت ورځ ده او مقصود په دې سره نفی د ناصر اومدگار په طریقې د ابلغ سره ده په ورځ د قیامت کتب چه نن ورځ شیطان چه هغه د خان نه هم عذاب نشی دفع کولې نو د دوی نه به ئی په طریقه اولی نشی دفع کولې ، (۴) او یا هم ضمیر راجع دې مشرکین مکه ته ، مقصود دې چه دا شیطان څنگه مخکښ قومونو ته د هغوی بد اعمال خائسته کړي وو نو دغه شانتې دنن زمانې والا د مشرکانو هم ملگرې دې ، او دوی ته د دوی والا بد اعمال خائسته کوی ﴿وَمَا أَرْزَلْنَا﴾ دا تشجیع ذکر کیری. حضور ﷺ ته په تبلیغ د قرآن سره چه مونږه تاته قرآن درکړې دې د دې تبلیغ او کره اوکه څوک ئی نه منی نو دهغې پروا مه کوه ﴿الَّذِي اخْتَلَفُوا﴾ مراد ترینه توحید، اثبات المعاد، نفی د شرک وغیره ده ﴿وَهُمُكِي وَرَحْمَةً﴾ تخصیص د مؤمنانو د وجې د کامل نفعې اخستلو نه دې په قرآن سره. تشویع ئې مخکښ تیره شویده ﴿وَاللَّهُ أَزَلَّ﴾ په دې آیتونو کتب پنځم دلیل عقلی تفصیلی ذکر کیری، په اثبات د دعوی باندې ﴿ثُمَّ يَأْتِيهَا بِوِ

الْأَرْضِ ﴿ أَحْيَا أَوْ مَاتَ بِظُورِ اسْتِعَارِهِ ذَكَرَ دِي. دِپَارِه د زِرْغُونِيدُو اَو وِج والی ﴿لَقَوْمٍ يَسْتَسْتَوُونَ﴾ مراد به سماع سره سماع قبول مراد دې چه په کوم سری کښ سماع د قبول نه وی نو هغه په منزله د کونې دې او په عدول کښ د. ((بیسرون)) نه ((بسمعون)) ته اشاره ده چه د دې دلالتو صرف اوریدل هم کافی دی. کتل ئې ضروری نه دی

وَأَنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۖ تُسْقِطُكُم مَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ قَرْنٍ

او بسکه ستاسو لاسره به خاورو کښ لوی عبرت دې. څکو مونې تاسو ته دهغې نه چه به خښتو دهغې کښ دی د مښخ د غوښانو

وَكَمْ لَنَا خَالٍصًا سَائِبًا لِلْمَرْيُوتِ ۖ وَمِنْ قُرْبِ التَّوْبِخِيلِ وَالْأَعْتَابِ تَعْمَلُونَ

او ویښ نه. ښ صفا. چه به مرئ کښ اسان تیریدونکی دی. خوندور دی لپاره د څکونکو او د میوو د کهجورو او انگورو نه چه جوړه وی تاسو

مِنْهُ سَكْرًا وَرُزْقًا حَسَنًا ۖ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝

دهغې نه نشه کوونکی څیزونه او خوراک ښانسته بیشکه پدې کښ شته دې خامغا لوی دلیل لپاره دهغه قوم چه عقل نه کار اخلي

﴿وَلَا تُكْرِي الْأَكْمَرُ﴾ د ماقبل دلیل عقلی تفصیلی جزء دې چه په دې خاورو کښ هم ستاسو دپاره دلیل دعبرت موجود دې ﴿لَعِبْرَةً﴾ عبره ونېلي کيږی د غیر مشاهد شی والا تشبیه د مشاهد شی سره ورکول، دپاره د دې چه دغیر مشاهد حقیقت معلوم شی په طریقه د مشاکلت سره ((والعبرة اصلها تخيل الشيء بالشيء، لتعرف حقيقة من طريق المشاكلة)) (قرطبی) او مراد ترینه دلالت د قدرت دی دالله تعالی او د وحدانیت د الله. ﴿تُسْقِطُكُم مَّا فِي بُطُونِهِ﴾ دا استیناف بیانی دې گویا چه سائل سوال اوکړو چه کیف العبرة فیها؟ نو جواب اوشو چه ((تسقيکم - الخ))، او ضمیر په (بطونه) کښ راجع دې (الانعام) ته اوهر کله چه انعام اسم جمع ده، مفرد دې په اعتبار د لفظ سره او جمع ده په اعتبار د معنی سره نو د دې وجه نه ورته کله ضمیر د مفرد راجع کيږی لکه دلته چه دې او کله ورته ضمیر د مونث راجع کيږی لکه په سورة المؤمنون آیت نمبر (۲۷)، کښ دې او یا ارجاع د ضمیر مفرد په تاویل د مذکور سره دې، او رعایت د لفظ یا د معنی دا په اعتبار د کثرت فوائدو او عدم کثرت سره دی یعنی چه په کوم ځای کښ د انعامو کثرت فوائد ته اشاره مقصود وی نو هلته به ضمیر د مونث راوړې شی لکه په سورة مومن کښ اوچه په کوم ځای کښ عدم کثرت ملحوظ وی نو ضمیر به د واحد مفرد مذکور راوړلې شی لکه په دې ځای کښ چه دې ﴿وَمِنْ بَيْنِ قَرْنٍ وَدَرٍ﴾ یعنی د غوښانو او د

وینی د مینځ نه صفا ستھرا پئ راوباسی او د دې مقصد دادې چه کله یو څاروی خوراک او کړی نو هغه معدې ته لاړشی نو معده هغه پوځ کړی نو د معدې د دې عمل د وجې نه غوښتان لاندې به لری کښ کینی دپاسه ورباندې پئ راشی او د پیو دپاسه بیا وینه راشی اویا د کبد (جگر) په ذریعه وینه رگونو ته لاړه شی او پئ د څاروی غولانځو ته لاړشی او هغه فضله (غوښیان) هلته پاتې شی چه بیا په مخصوصو لارو سره بهر ته راوځی ، نو د الله یو عظیم قدرت دې چه د دې مخې ته د انسان عقل بیا کار نه ورکوی او انسان خامخا د دې اعتراف کوی چه دا د لوی قادر مطلق ذات د قدرت نشانی دی، نو الله انسان ته د دې رنگ او خوند نه پاک پئ ورکوی حالانکه د درې واړو دپاره سبب یو خوراک دې. د جوړیدو ځانی یو دې نو د دې احسان په شکر په کښ دالله داسې عبادت کوی چه هغه د شرک د بد بوئی او نجاست نه او د ریا او د بدعت د خوند او رنگ نه پاک وی، د توحید خائسته رنگ او داخلص خوږ خوند ورباندې غالب وی (از حضرت والدصاحب رحمه الله رحمة

واسعة) . ﴿كُنَّا خَالِصًا﴾ یعنی صاف ستھرا ((اي لا يستصحبه لون اللحم ولا رائحة الفم)) ، (روح) امام رازی فرمائی چه په دې آیت کښ لکه څنگه چه دلیل دې په وجود د صانع حکیم او د هغه په قدرت باندې نو دغه شانتې په دې کښ دلیل دې په ثبوت د حشر، نشر او په دویم ځلې پیدا کیدلو باندې چه عقلاً هم دا ممکنه ده چه په حشر او نشر به کیږی ، ځکه چه الله داوبو په ذریعې سره د زمکې نه گیا پیدا کړی او هغه گیاه څاروی وه خوری نو دهغې نه پئ پیدا شی، نو په دې کښ الله تبدیلی د یو ذات راوسته په بل ذات سره ، او بیا د دغه پشیو نه انسان کُچ او غوړی، ماسته، شوملې جوړه وی، نو په دې کښ تبدیلی د اوصافو راغله په نورو اوصافو سره ، اویا د انسان د استعمال نه وروستو هغه په وینی او فضلې وغیره باندې بدل شی، نو دغه شانتې الله په دې قادر دې چه اجزاء د وجود د انسان بدل کړی په خاورو سره اویا دې د دې خاورو نه راپیدا کړی اوصفت دحیاء دې بدل کړی په صفت د موت سره اویا دې صفت د موت په حیات سره بدل کړی . (کبیر

ج ۲۰ ص ۲۴۴) ﴿وَمِنْ قَمَرَاتِ الْتَّخِيلِ﴾ جار مجرور متعلق دې په محذوف پورې چه هغه (نسیکم) دې او په دې صورت کښ د (تخلون) نه د اسقاء حقیقت وضاحت مقصود دې ، اویا جار مجرور متعلق دی په تتخلون پورې ، او تکرار د من دپاره د تاکید دې ، اوضمیر په (منه) کښ راجع دې مضاف محذوف ته ((اي ومن عصير ثمرات التخیل والاعباب تتخلون منه)) ، (مدارک) ﴿سَكَّرَ لَوْنًا حَسَنًا﴾ مراد د (سکر) نه خمر (شراب) دی او په رزق حسن سره مراد باقی جمیع حلال مشروبات

او ما کولات دي . او دا آيت د تحريم خمر نه مخکښ نازل شوي دي . ځکه چه دا آيت به اتفاق د مفسرينو سره مکی دي . او دا آيت منسوخ دي په سورة بقرې او سورة مائدي سره . اگر چه په دي آيت کښ هم تحريم د خمر ته اشاره ده . ځکه «رُزقا حسنا» په دي عطف شوي دي ، او عطف تعاضا د مغايرت کوي نو معلومه شوه چه شراب رزق حسن نه دي او يا دا جمع بين العتاب والاحسان ده . او مقصد دا دي . چه ما درله ميوي درکړي اوتاسو دهغه نه هغه شيوه جوړ کړل چه هغه حرام دي . ليکن زياته غوره اوله توجه ده . او يا د سکر نه مراد نبيذ دي . اونبيذ دانگورو او کهجورو وغيره هغه تيري ته وائي چه هغه به اور باندې پخه کړي شي ، دوه حصي ختمه شي او يوه حصه صرف پاتې شي . او بيا په هغې کښې ټينگوالي راشي ، او په دي باندې د سکر اطلاق ځکه شوي دي ، چه کله دا ډير وخت پريخودي شي نو په دي کښ بيا سکر (شه) پيدا کيږي نو که چرته دا حد سکر ته رسيدلي وو نو بيا حرام دي او که مسکر نه وو ، نوبيا ندې حرام اوهر چه دي شراب نو هغه حرام لعينه دي برابر خبره ده چه مسکر وي او که نه وي او د دي وجه نه دا الله تعالی په مقام د امتنان کښې ذکر کړو او که چرته دا مطلقا حرام وي لکه شراب چه دي نو بيا په مقام د امتنان کښ نه ذکر کيدلو ، او دا تويه احسنه ده او موافق ده د مذهب د احنافو سره ، اوياسکر که نه مراد سرکه ده ځکه چه په لغت حبشي کښ سرکې ته سکر وئيلي کيږي ، او يا ذکر د سکر دي اومراد ترينه مطعومات فاکه دي

تنبیه - د احنافو په مسلک خمر د عصير العنب نه جوړيږي چه هغه حرام لعينه دي د هغې قليل او کثير مسکر . غير مسکر په حرمت کښې برابر دي ، او نبيذ التمر يا نبيذ الزبيب اونبيذ الشعير (داوريشو شربت) ته خمر حقيقه نه وئيلي کيږي که مسکر وونو حرام دي او که په غير مسکر درجه کښ ئي څوک استعمال کړي نو حلال دي او هر چه دي قول د ځني معاصر مفسرينو چه خمر په انگورو پوري خاص نه دی بلکه دنورو خيزونو نه لکه اوريشو جوار وغيره نه هم جوړيږي نو دا د وجې د عدم فرق کولو نه دي په حرام لعينه او لغيره کښ او د وجې د عدم علم نه دي په اصطلاح د عربو کښ او دغه شاتې حضور ﷺ نه د نبيذ څکل په احاديثو سره ثابت دی ، اوحالاتکه د خمر څکل حضور ﷺ نه قبل التحريم هم ثابت نه دی او دغه شاتې آيت هم اشاره النص دي په فرق باندې د عامو مسکر اشياؤ د خمر نه ((والفصل في كتب الفقه والاحاديث)).

وَأَوْفَىٰ بِرُؤُكَ إِلَى النَّعْلِ إِنِ الْغُلَّيْنِ مِنَ الْجَمَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ

او په زړه کښ واجوله رب ستا دکبين مجي ته (داخبره) چه جوړه وه ته د غرونو نه کورونه او د ونو نه هم

وَمَا يَعْشَوْنَ ۚ ثُمَّ كُلُوا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكُوا سُبُلَ رَبِّكُمْ فَلَا

او دهغی نه جه خلک نی آبادی بسا خوره نه د هر سه مسو نه بس روانه شه به لاره د رب خل بدي حال کښ جه آسانۍ مانه

يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ ۚ

را اوزی د گېلې دهغې نه د خلکو خیز گېښ، چه مختلف دی رنگونه دهغې به هغې کښ شفاء، ده لپاره د خلکو

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْتَكِرُونَ ۝ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ

بیشکه پدې کښ خامغا لوی دلیل دې لپاره دهغه قوم چه فکر کوی (پدې کښ) او الله پیدا کړی یې ناسو. بیا به

يَتَوَلَّيْكُمْ ۚ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُؤْذِي إِلَىٰ آذَلِ الْعُورِ لِّئِنْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ

مړه کوی ناسو او ځینې د ناسونه هغه دی چه اورسولې شی خوار (ناکاره)، عمر ته عاقبت دانۍ چه نه پوهیږي وروستو د علم نه

شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ۝

په هیڅ څیز باندې بیشکه الله پوهه دي قدرت والادي

﴿وَأَوَّحَ رَبُّكَ﴾ دا هم د ماقبل سره متعلق دې او بل قدرت د الله ذکر کړی چه په مجن د گڼين

سره عبرت واخلي چه گلان و خوری او اوبه او څکی نو الله د هغې نه په ځله کښ ورلره گڼين کړې او

لکني کښې ورلره زهر جوړ کړی . او دوحی نه معنی اصطلاحی نه ده مراد بلکه مراد ترینه الهام او

القاء ده او مقصد ئی دادې چه الله په خپل قدرت سره د دوی په نفسونو کښ د دې اعمالو عجيبه

پوهه پيدا کړې ده ((والمراد من الالهام انه تعالى قدر في انفسها هذه الاعمال العجيبه التي يعجز عنها

العقل من البشر)) (کڼين) او علامه آلوسی د دې اعمال عجيبه وضاحت کړې دې او د دوی ځینی

واقعات ئی ذکر کړی دی چه هغه دکتلو قابل دی ﴿أَن يُخْلِقَ﴾ (ان) یا تفسريه دې او دا تفسیر دې

دا «اوحی» دپاره او یا «ان» مصدریه دې په تقدیر دباء سره ﴿مِنْ لَّيَالِي يَوْمَا﴾ دا ذکر دي د مکان او

کور جوړولو د دوی په درې مواضعو کښ: (۱) په غرونو کښې (۲) په ونو کښ (۳) دخلقو په آبادو

کښ . او مراد په بیوت سره د دوی چت دې او هغه مشابه وی د کورونو سره نو ځکه پرې اطلاق د

بيت اوشو ﴿يَوْمَئِذٍ﴾ په دې کښ ذکر د طریقي جوړولو دعمل (گڼين) دې او په ۸م کښې اشاره

ده عجيب صنعت ددې ته، او من یا دپاره د تبعیض دې او یا د ابتداء الغایه دې او په دې کښ اشاره

ده چه عطایات د الله عاده دا وروستو دمشققت نه وی ﴿تَسْأَلُكَ رَبُّكَ﴾ اضافت د «سیل» ، «رب» به دخلی د وجې نه دې چه الله خالق د دې لارو دې او مقصد د «فاسلکی» نه دا خلیلد دی په دې لارو کښ دپاره د طلب د رزق ((اي ادخلی طرق ربك لطلب الرزق فی الجبال و خلل الشجر)) (قرطی) ذللا دا حال دې یا د سبلا نه چه دا ټولې لارې تاته آسانې کړې شوې دی . او یا حال دې د «فاسلکی» د ضمیر نه چه عبارت دې دنحل نه چه په حال کون ستا کښ چه منقاد به نې الله ته . یا د هغه خپلو اربابو ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهِمَا﴾ (من) دپاره د ابتداء دغایی دې او په دې سره ذکر مبدا غایه اولی دې چه دا گڼین د ټولو نه اولاً جمع کیرې په خپته کښ او مبدا غایه اخیره څه شی دې ؟ نو دهغې ذکر نه دې شوې البته جمهور علماء فرمائی چه دخولې دمچن (نحل) نه راوخی او هغه ورله مبدا اخیره ده او بعض علماء فرمائی چه دبطون نه بطون د خلو مراد دی ځکه چه هر خالی او داخل د جسم ته بطن ویلې کیرې او بعض فرمائی چه د لارې متعارفې یعنی لکئ د طرف نه راووخی او هغه ورله مبدا اخیره ده ، او بعض فرمائی چه د مبدا اخیر معلومه نه ده ﴿تَحْتَلِفُ أَلْوَنُهُ﴾ چه ځینې سره وی ځنی زپړوی ځینې سپین وی او دا اختلاف په رنگونو یا محض په ارادې او په قدرت د الله دې چه مبدا د ټولو دپاره یوه ده خود هغې نه الله په خپل قدرت سره مختلف الانواع غذا پیدا کوی او یا د وجې د اختلاف د مرعۍ نه وی لکه څنگه چه اختلاف د مرعۍ نه اختلاف په خوند کښ راخی نو دغه شاتې اختلاف په رنگونو کښ هم راخی او یا له وجې د اختلاف دموسم نه وی ﴿فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾ یا بنفسه او انفرادی طور نو حکماء فرمائی چه شهد انفرادی طور باندې د ۹۹ امراضو لپاره مشفی دی او یا سره د ترکیب نه د غیر سره او کله چه مرکب شی د غیر سره نو بیا د دیرو زیاتو مرضونو علاج پکښ دې ، امام قرطبی فرمائی چه شفاء نکره په سیاق داثبات کښ واقع شوې ده ، اونکره چه کله په سیاق د اثبات کښ واقع شی ، نو عموم نه فائده کوی نو معلومه شوه چه په گڼین کښ د ټولو امراضو نه شفاء نیشته دې بلکه بعض امراضو نه پکښ شفاء ده ، لیکن بعض اهل صدق او نیکانو د حسن نیت په وجه په عموم باندې حمل کړې دې او دغه شاتې د ځنې احادیثو او آثار د صحابو نه هم عمومه شفا معلومیرې او دا آیت دلیل په دې هم دې چه علاج کول د توکل نه خلاف نه دی ، او بلکه د مرض په وخت کښ علاج کول جائز بلکه پکار دې ﴿وَإِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ﴾ تنوین دپاره د تعظیم دې چه سوچ کولو والو دپاره دالله د قدرت یوه لویه نشانی ده چه څنگه

د زهریله وړوکی څیز نه کثیر المنفعت څیز په څه عجیبه طریقی سره راوځی ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ﴾ داهم د دلیل عقلی نه جزه دې او په دې کتب انقلابات دانسان ذکر کیږی چه دعدم نه وجود ته راغی او بیا په وجود کتب مختلف مراحل دی او ددې دنیا دژوند اخیری انتها په مرگ باندې راځی نو ژوند او مرگ دا هم د الله په قبضه قدرت کتب دی، ﴿وَيُكَذِّبُ مَنْ يَدْعُوهُ إِلَى الشِّرْكِ﴾ معطوف علیه ورله مقدر دې (ای فمکنکم من تفعل وفاته ومنکم - الخ) (روح) او مراد په (ارذل العم) سره هغه حالت دانسان دې چه په هغې کتب دانسان قوت ناقص شی، عقل ټی کار پریریدی علم او پوهه ترینه لاره شی او حالت د ده دماشو مالی شی او تخصیص په مخصوصو کالونو پورې نیشته دې او د داسې حالت نه پناه غوځتل دحضور صلی الله علیه وسلم نه په احادیثو مبارکه ؤ کتب او حضرت عکرمه ه نه مروی دی چه فرمائی ((من قراء القرآن لم یصر هذه الحالة)) یعنی چه کوم سرې په کثرت سره قرآن لولی نوپه هغه باندې به دا وخت نه رازی ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ په دې کتب اشاره ده چه دا تفاوت د آجالو د قادر مطلق د قدرت او د هغه د حکمت ماتحت دې

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ، فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا
اوله غوره والې درکړيدي ^۱ ځينې ستاسو ته په رزق باندې په رزق کتب، پس ندی هغه کسان چه غوره کړي شوی دی
بِرَاقَتٍ رَزَقَهُمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ
ورکړونکی رزق خپل هغه چا ته (وینځي غلامان چه مالکان نی دی نی لاسونه د دوئ چه پس شی هغوئ
لَهُ سَوَاءٌ أَقْبَرَعَمَهُ اللَّهُ يَجْعَلُونَ ۝ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ
په دې اختیار کتب برابر د دوئ سره) آیا پس په نعمت د الله باندې انکار کوی دوئ . او الله پیدا کړی دی ^۲ لپاره د ستاسو
مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَرَوَّاحًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَرْحَامِ بَلَدًا وَعَقَدَ لَكُمْ
د نفسونو ستاسونه بیبانی او پیدا کړی نی دی لپاره د ستاسو د بیبانیو ستاسونه ځامن او نوسی او روزی نی درکړیده تاسوله

۱- بیان د مثال لپاره د توحید او شرک، او معبود برحق او معبود باطل.

۲- بیان د ذکر د نعمت.

مِنَ الظَّالِمِينَ ۚ أَفَبَالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِعِصْيَةِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٦١﴾

د ياکو جزو نو نه، آیا پس په باطل، معبودانو، باندې ايمان لری دوی او د نعت د الله نه، «دين اسلام نه، انکار کوی دوی

وَعِبَادُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ السَّمٰوٰتِ

او عبادت کوی دوی^۱ سوا د الله نه د هغه چا چه اختيار نه لری دوی لره د رزق ورکولو د آسمانونه

وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٦٢﴾

او د زمکې نه هيڅ قسم او نه نې وسړسی

﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضُكُمْ﴾ په دې آيت کښ رد د شرک دې په يو مثال سره چه د الله په درکړې شوی رزق کښ تاسو متفاوت یئ څوک مالک او څوک مملوک دي، څوک آقا دي او څوک نوکر او څوک غلام دي خو جنس او نوع کښ ئی اتحاد دې خو د دې اتحاد باوجود هيڅ کله هم يو مالک خپل مملوک ته دومره مال او قدرت نه ورکوی چه هغه خان سره برابر کړی بلکه کچره غلام په حالت د غلامئ کښ د مال مالک جوړ کړې شی نو هغه مال هم د ده نه دې هغه هم د مالک دې نو هر کله چه متحد الجنس والنوع مخلوقاتو کښ مساوات او برابري نشی راتلې نو څنگه به خالق او مخلوق په معبوديت کښ برابر شی، او څنگه به يو کمزوری مخلوق ته صفات او قدرت دخالقيت حاصل شی؟ ﴿أَفَبِعِصْمَةِ اللَّهِ يُجَادُّونَ﴾ استفهام انکاری دې او مقصد دادې چه رزق، مال، دولت وغيره صرف الله درکړی دی او تاسو د الله سره په دې کښ بيا شريکان ګرځوئ او د الله نعمت نه انکار او کفر کوی نو دا کفر مه کوئ صرف د الله عبادت کوئ، ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ﴾ داهم دليل عقلی دي، او متعلق دې د ماقبل سره او په دې کښ ذکر د نعمت دې په بيان د ازواجو سره چه ستاسو د آرام او سکون دپاره ستاسو د جنس نه ئې تاسو لره ازواج پيدا کړی دي ﴿مِّنْ أَفْئِسْكَرَ اَزْوَاجًا﴾ په دې کښ اشاره ده چه د نکاح دپاره مجانست ضروری دې د انسان نکاح د پيری سره نه کيږی د نور نکاح د بشر سره نه کيږی ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِّنْ اَزْوَاجِكُمْ بَیِّنًا﴾ په دې کښ اشاره ده مقصد او نتيجې د نکاح ته ﴿وَحَدَّدَ﴾ جمع د حافد ده په معنی د خدمتگار سره او مراد ترينه دلته نوسی دی او بعض وائی

۱- تیره د دلائل مذکوره بطور زجر

چه عام خدمتگاران تری نه مراد دی ﴿وَرَزَقْنَاكَ مِنْ آلِهَتِنَا﴾ (من، ببعیضیه دی، او مراد د طبیب نه لذیذ او خواره دی، او یا حلال دی ﴿أَفَيَاْزِلُ﴾ مراد تربینه معبودان باطله دی، چه دا بول انعام الله تعالی ورکړی خو ناشکره انسان الله هیر کړي دي یا بت ته یایی نه او یا نی یو بابا ته منسوب کوی ((ای یسترون نعم الله علیهم و یضیفوها الی غیره)) (ابن کثیر) ﴿وَيَسْتَوُونَ﴾ به دي کښ زجر ذکر کیری او تفسیر دي د «اقبال باطل» دپاره چه په باطل باندې دایمان مقصد د هغې عبادت کول دی. جانی یا مالی هر قسم ﴿مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ﴾ یعنی د دوی دا معبودان دخپل خان دپاره هم، آسمان نه باران او د زمکې نه په فصل راویستلو باندې نه دی قادر، تنوین په شینا کښ د تقلیل دي ﴿وَلَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ دا ضمیر د جمع د غوره قول مطابق راجع دي معبودانو د دوی ته چه دهغې نه تعبیر په (ما، سره شویدي چه وضع دهغې لپاره د غیر ذوی العقول ده نو هلته تربینه تعبیر په (ما، سره په اعتبار د نفس الامر سره شویدي او دلته ورته ضمیر د مذكر یعقل راجع کول له وجې د اعتقاد ددوی نه دي او مراد په نفی د استطاعت سره نفی بالقوة ده لکه څنگه چه په «لا یملک»، سره نفی بالفعل مراد وه، یعنی دوی نه فی الحال د څه شی مالکان دی او نه په راتلونکې زمانه کښ به دوی نه دا قدرت ورکړي شی ((ای لا یستطیعون ان یملکوا ذالک ولا یمکنهم)) ، (روح) یا محمول ده دا نفی په تاکید باندې دپاره د ماقبل.

فَلَا تَهْرَبُوا لِلَّهِ الْأَمْعَالُ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٠٠﴾ هَرَبَ اللَّهُ مَقَلًا

پس مه بیانوی لپاره د الله مثالونه (شریکان، بیشکه الله پوهیږی او تاسو نه پوهیږی، بیانوی الله ^۱، یو مثال

عَبْدًا تَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَ مَنْ رَزَقْنَاهُ

چه بنده مملوک (مری) وی وس نه لری به هیڅ څیز باندې او «بل هغه څوک چه رزق ورکړيدي مونږ هغه ته

مِمَّا رَزَقْنَا حَسَنًا فَهُوَ يَنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُونَ ۚ

د خپل طرف نه رزق خاسته، پس هغه خرچ کوی دهغې نه پټ او په ښکاره آیا برابر کيدي شی دوی ^۲

۱- اول مثال لپاره د معبود حق او معبود باطل.

الْحَمْدُ لِلَّهِ ۖ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ وَكَرَبَ اللَّهُ مَقَلًا رَّجُلَيْنِ

تول صفونته، (الوهمه) خاص الله لره دی، بلکه زیات د دوی نه نه پوهیږی او بیانونی الله^۱ یو مثال چه دوه سړی وی

أَحَدَهُمَا أَكْبَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ ۖ أَيْنَمَا يُوَجِّهُهُ

چه یو د هغوی نه گونگ، چاره، وی چه نوی قادر په هېڅ خبر باندې اوهغه یو چه وی په مالک خپل باندې کوم خواته چه لېږی یی

لَا يَأْتِي بِغَيْرِهِ ۚ كُلٌّ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

نو نشی راوېی هېڅ خبر آیا برابر دی هغه او بل هغه څوک چه حکم کوی په انصاف سره اوهغه وی په لاره نیغه (سمه) باندې

﴿مَلَأْنَاهُمَا﴾ دا متعلق دې د ((وَجَعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ)) سره چه مشرکینو به فرشتوته د الله لورنه وئیلې نو الله د دوی په عقیدې باندې رد او کړو چه د الله دپاره امثال مه ثابتوی او تشبیه یې د مخلوق سره مه ورکوی چه تاسو وایئ چه ملائکه د الله لورنه دی، نو د والد او مولود په مینځ کښ خوتمانل او کفو وی، نو الله خود تماثل او کفو نه منزه دې ((ای لا تجعلوا لله مثلاً لانه واحد لا مثل له)) (کبیر) او یا مقصد دادې چه د الله دپاره داسې مثالونه مه بیانونی چه د هغې نه د شرک لارې کولاویږی چه د دوی به وئیل چه الله ډیر لوی دې او لوی ذات ته ځان رسول بغیر د سفارش نه، نه کبیری نو زموږ دا واره واره خدایان سفارشیان دی دپاره د الله او یا مقصد دادې چه تاسو د الله جل جلاله لپاره څوک مثیل او شریک مه جوړوی، بقول سبحانه ((لا تجعلوا معی الها غیری فانه لا اله غیری)) (روح) نو خلاصه داده چه دا نفی د مماثل ده یا د امثله باطله او یا د شریک او مثیل نفی مراد ده.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَسْرَارَهُمْ﴾ دا علت او دلیل اجمالی دې د بطلان التالی دپاره چه الله لره ولد مه ثابتوی او کنه نو لازم به شی تماثل په الله ﷻ کښ، تالی باطل دې مقدم مثل دې، هر چې دې دلیل د ملازمې نو هغه خو با الکمل واضح دې چې په ولد او په والد کښې تماثل فی النوع یا فی الجنس ضروری وی او هر چې دې دلیل دپاره د بطلان التالی نو هغې ته الله ﷻ اشاره او کړه او ذکر ئی کړو اجمالا چې د الله ﷻ حقیقت او کنه بغیر د الله ﷻ نه بل چاته معلومه نه ده، هغه معلوم بالوجه دې (والتفصیل فی کتب المنطق) ﴿كَرَبَ اللَّهُ مَقَلًا﴾ په ماقبل کښ نهی او ممانعت وو دغلطو مثالونو نه

۱. دویم مثال لپاره د مشرک او مؤمن.

اوس الله ﷻ فرمائی چې صحیح مثال د معبود برحق او د ستاسو د معبودان باطله و څه دي، هغې ته غورځون او اول مثال دادي چې يو مړين او غلام وي چې په هيڅ څيز باندې وس او طاقت نلري نه وي چې ترڅو پورې د مالک د طرفته اجازت ورته نلري ملاؤ شوې. او بل هغه آزاد سړي دي چې هغه نه بڼه فراخ مال ورکړې شوې وي او په خپل اختيار سره دهغې مال نه هغه خرچ کوي نو آيا دا مالک او مملوک چرته برابر کيدې شي؟ نو چې کله دا ظاهري او مجازي مالک او مملوک نشي برابرېدې نو حقيقي مالک او مملوک به څنگه په تصرف او قدرت کښې برابر شي ﴿عَبْدًا مَمْلُوكًا﴾ د عبد نه وروستو د مملوک اضافه ځکه او کړې شوه چې مخلوقات په نسبت د الله ﷻ عباد او بندگان دي. نو دحر او آزاد د خارجولو لپاره اضافه اوشوله ﴿لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ﴾ د عبد ماذون او مکاتب داخراج لپاره ددې قيد اضافه او کړې شوه ﴿وَمَنْ زَوَّجْتَهُ﴾ مراد د (مَنْ) نه حر دي او دا (مَنْ) نکره موصوفه ده او نکره ځکه ده چې موافق شي د ﴿عَبْدًا﴾ سره ځکه چې هغه هم منکر موصوف واقع شوې دي ﴿رِزْقًا حَسَنًا﴾ مراد ترينه واسع او حلال رزق دي ﴿هَلْ يَسْتَوُونَ﴾ هرکله چې په دې اوصاف مذکوره سره متصف ددغې دواړو والو جنسين ووجي دهغې لپاره افراد کثيره دي نوددې وجې نه په صيغې د جمع ذکر شو، اگر چې دظاهر تقاضا تشبيه وه. او جواب د ﴿هَلْ يَسْتَوُونَ﴾ مقدر دي چې ﴿لَا يَسْتَوُونَ﴾ دي ﴿لَكُمُ الدُّنْيَا﴾ دا تفريع ده په وضاحت د مثال باندې او په دې کښ اشاره ده چې ټول صفات دالو هيت الله لره دي هغه منعم حقيقي دي اودهغه هيڅ څوک هم په هيڅ يو صفت کښ نشي شريک کيدې. ((اي هو المستحق دون مايعبدون من دونه اذلا نعمة للاصنام عليهم فحمد عليها)) (بقر).

﴿وَمَرْكَبَ آلِهَةٍ﴾ دا دويم مثال بيانيزې لپاره د فرق په مينځ د معبود برحق او د معبود باطل کښ اودا مثال اوضح دي په نسبت سره ماقبل ته اوفرقي په مينځ ددې مثال کښ اومخکنی مثال کښ دادي چې هغه مثال په اعتبار د نفی د شرک فی التصرف سره وؤ فقط ، او دا مثال په اعتبار د نفی د قدرت ، کلام ، سمع ، علم دټولو سره دي، حاصل د مثال دادي چې دوه کسان دي ، يو هغه سړي دي چې (۱) چار او کونړ وي (۲) په هيڅ څيز باندې قادر نه وي، (۳) دې بوج وي په خپل مالک او ولي باندې. يعنی ټوله سنبالي نلري د مالک او ولي په ذمه وي، (۴) او مالک که هر څه ورته او غواړي نو هيڅ قسم خير او فائده ورته نشي رسولي ځکه چې عقل او علم پکښ هم نه وي او بل هغه سړي دي

حي ۱) خبري کولي شی ۲) امر کوی په عدل او انصاف باندې ۳) قدرت ورته هم حاصل وی ۴) به خپل اختیار سره په نیغه لار روان وی، چې هغه خیر او هدایت والا لار ده، ۵) د عقل سلیم د وچي نه د سمي لارې د غلطې لارې نه تمیز کولې شی، نو دا دواړه کسان چرته هم نشي برابر کیدي باوجود ددې چې اتحاد ئی په جنس او نوعه کې هم شته دي، فرق ئی صرف په اعتبار د عوارضو سره دي، نو ستاسو دا معبودان باطله چې د معبود حقیقی سره ئی مجانست او مماثلت هم نشته دي حتی چې دخان نه دمچ په شړلو قادر نه دي پښې او لاسونه یی کار نه ورکوی دیو ځای نه بل ځای ته نقل کولو کېن تاسو ته محتاج دی، او کچرته څه حاجت ترینه او غواری نو پوره کولې ئی نشی، نو دا به دهغه معبود حقیقی چې الله دي هغه سره به څنگه برابر شی چې هغه امر کونکې دي په انصاف سره، په هر څه باندې قادر دي او چلونکې د ټول نظام دي او پالونکې د ټول عالم دي ﴿أَحَدُهُمَا أَتَمُّ﴾ (ابکم، پیدانشی چار او ته و نیلې کیږی) ﴿الابکم الذی ولد اخرس﴾ (کشاف) فکل ابکم اخرس ولس کل اخرس ابکم)) (سراج المنیر، خازن) نو دا اولنې عیب ذکر شو ﴿لَا يَقُولُ﴾ دا دویم عیب دي چې په هیڅ باندې قادر نه وی، په دې کېن اشاره ده عجز تام او نقصان کامل ته ﴿وَقَوْلُكُمْ﴾ دا دریم عیب دي چې دخپل ځان د سمبالولو هم نه وی، او مولی نه مراد ولی دي ﴿إِنَّمَا يَرْجُمُ﴾ دا د څلورم عیب ذکر دي، توجیه و نیلې کیږی دینه چې یو معین ځای ته څوک لیږل، (کبی) نو مقصد دادي که چرته د کار دپاره اولیرلې شی نو هغه هم نشی کولې، په دې کېن اشاره ده عقل او علم ته، چه څه عقل او علم په کېن هم نه وی ﴿هَلْ يَسْتَوِي هُوَ﴾ (هو) ضمیر منفصل دپاره د تاکید د ضمیر مرفوع متصل دي، د وجې د عطف دما بعد نه دا تاکید راغلې دي، او مراد ترینه (ابکم) دي چه متصف دي په دې څلور صفاتو سره، او هر کله چه دا مثال په نسبت سره اول ته ډیر واضح وو نو د دې وجه نه (هل یستوی) په مینځ کېن ذکر شو، ﴿وَمَنْ يَأْمُرْ بِالْعَدْلِ﴾ دا د (ابکم) په مقابله کېن دي، ﴿وَقَوْلُكُمْ﴾ داد باقی دریو په مقابله کېن دي.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَمَا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ

او خداوند لاه دی^۱ علم د بتو څیزونو د آسمانونو او د زمکې، او نده معامله د راتلو د قیامت مگر په شاتنه درت د سترگی ده

اَوْ هُوَ اقْرَبُ اِلَى اللَّهِ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

بلکه هغه (قیامت) ویر نژدې دي، بیشکه الله په هر څیز باندې قادر دي

﴿قَوْ قَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ په دې آیت کښ تنم د مثال سره د تخويف اخروى ذکر کيږي ، او اوو تعليليې دي، په دې کښ اشاره ده کمال علم ته ، لکه څنگه چې په ماقبل کښ نفى د قدرت او علم وه نو د هغې په مقابلې کښ په دې ځاى کښ اثبات د کمال علم دي او د (الله) په تقديم کښ اشاره ده دې ته چې علم غيب خاصه صرف د الله ده چې څوک ورسره هم شريک نه دى او مراد د غيب نه هغه دى چې مخلوق د هغې ادراک په حس او عقل سره نشى کولې ((والغيب لا يدرك بالحواس ولا يفهم بالعقل)) ، (بحر) ﴿وَمَا أَشْرُكَ لَكُمْ﴾ دا تخويف اخروى دي او مراد ترينه راتلل او قائم کيدل د قیامت دى ﴿كَلِمَ الْكَلِمَ اَوْ هُوَ اقْرَبُ﴾ په دې کښ اشاره ده کمال قدرت ته ، چې داسې قادر ذات دي چې کله وخت د قیامت راشى نو دومره زر به قیامت قائم کړى لکه د سترگې د رپ پشان او مراد د ((کلمح البصر)) نه تمثيل دي په سرعت کښ ، او ((او)) دپاره د شک يا تخيير نه دي بلکه دپاره د ابهام دمخاطب دي لکه په دې قول د الله کښ چې ذکر دي ((واولسنا الى مائة الف او يزيدون)) او يالکه په دې قول د الله کښ ذکر دى ((اتاهما امرنا لئلا او نهارا)) (او) يا په معنى د (بل) سره دي ((بيضاوى) او مقصد په دې سره ترقى ده په تمثيل کښ چې دسترگې د رپ نه به هم زر وى ځکه چې لمح البصر جزء دي د زمانياتو نه ځکه هغه زمانه چې په هغې کښ لمح البصر حاصل شوې دي هغه مرکبه ده د آفات متعاقبه نه ، او الله قادر دي په راوستلو د قیامت باندې ، په آن واحده کښې چې هغه بالکل ابتدائى حرکت دي د زمانې چې غير منقسم دي آتاتو نه ((والزمان الذي يحصل فيه لمح البصر مرکب من اثبات متعاقبة والله قادر على اقامة القیامة فى آن واحد من تلك الالات)) (کبير).

وَاللَّهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُلُوتٍ اَقْبَحَكُمْ لَمْ تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ

او الله راويستلى ښ ^{۱۱} تاسو د گيدو د دميندو ستاسونه چې نه پوهيدلى تاسو په هيڅ څيز او پيدا کړى شى دى تاسو لره غويونه

وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْقَلْبِ مُسْتَغْرَبٍ فِي جَوْ

او سرځي او زړونه لپاره د دې چه تاسو شكر او كرئ آيا نه گوري دوى مارغانو ته چه تابع كړې شويدي په فضاء.

السَّمَاءِ ۖ مَا مُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ۖ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۝

د آسمان كښ. ندى ټنگ كړى دوى سوا دالله نه (بل هيچا) بيشكه پدې كښ خامخا ډير دليلونه دي لپاره دهغه قوم چه ايمان ل.

﴿وَاللَّهُ أَفْرَحَكُم﴾ دا شېرېم دليل عقلی تفصیلی ذکر کيږي په دعوی د سورة باندې چه الله تاسو د امهاتو د بطون نه په داسې حالت کښ پيدا کړی بئ چه تاسو په هيڅ څيز باندې نه پوهيدئ نو همدغه شان به الله پاک تاسو د بطون الارض نه هم دوباره پيدا کړی، ﴿وَجَعَلْ لَكُمُ السَّمْعَ﴾ دا ذکر دې د اسبابو د علم هر کله چه نفس انساني خالی وو د معارف او علومو نه نو الله دا حواس دپاره د حصول دعلم ورته عطا کړل، (سمع) ئی عطا کړه دپاره د دې چه په دې سره نصوص د کتاب الله اوسنت واوريدلې شی، او په دې سره د امور دينيه اصلاح اوکړې شی، او (بصر) ئی عطا کړو لپاره د دې چه په دې سره عجائب مصنوعات او غرائب مخلوقات د الله اوکتلې شی اوپه دې سره دليل او نيولې شی په وحدانيت د الله باندې او ﴿وَالْأَفْئِدَةَ﴾ يعنی زړونه بئ عطا کړی دی دپاره د دې چه د اشيائ په مفهوماتو باندې غور او فکر اوکړې او په دې سره حاصل کړې شی عظمت د الله تعالى. هرکله چه فائده دسمع، بصر او افئدة ظاهريږي پس د اخراج نه او قبل الاخراج د دې فائده نه ظاهريږي نو د دې وجه نه دا مذکور څيزونه جدا ذکر شول په لفظ د جعل سره، او په دې آيت کښ دلالت په دې خبره نيشته دې چه دا مذکور څيزونه د اخراج نه وروستو دی، ځکه چه و او دپاره د مطلق جمع دې.

فائده (۱): د دينه معلومېږي چه د الله په نعمتونو کښ لوی او اولنې نعمت د علم دې ځکه ئی د (آخرجکم) نه وروستو د علم ذکر اوکړو.

فائده (۲): لفظ د سمع په قرآن مجيد کښ چرته هم جمع نه دې استعمال شوې په خلاف د لفظ دبصر او فؤاد چه دوى جمع استعمالېږي، وجه داده چه لفظ د سمع په اصل کښ مصدر دې او مصدر چه کله هم اسم اوگرځولې شی نو دې مفرد استعمالېږي، (انوار البيان) اويا د دې وجه نه چه مدرکات دبصر ډير دې چه هغه اجرام، الوان، انوار، ظلمات، او ټول محسوسات دی، او دغه شانتې مدرکات دفؤاد هم ډير دې چه هغه مختلف مفهومات، معقولات معانی وغيره دې، او

مدرک د بصر صرف یو دې چه هغه صوت دې نو د دې وجه نه ابصار او افنده جمع ذکر کیږی .
اوسمه مفرد ذکر کیږی

فانده (۳) همیشه دپاره په قرآن کښ تقدیم د سمع وی په بصر باندې ، او چرته تقدیم د بصر په سمع باندې ندې راغلې . وجه ئې داده ، چه دا ذریعه د اوریدو د وحی ده ، نو د دې وجې نه ابتلا د بعض انبیاء کرامو په عمی سره راغلې ده ، په صمم سره نه ده راغلې . او یا وجه داده چه ادراک دسمع مقدم وی په ادراک د بصر باندې ، او انفع للذین او انفع للقلب دې او زیات موثر دې دپاره د زړه په نسبت سره بصر ته ، «ابن عجیبه ، .»

﴿اَلَمْ لَکُمْ تَشْکُرُوْنَ﴾ چه تاسو دالله دنعمتونو شکریه ادا کړئ او دغه اسباب مذکوره د الله د معرفت د حصول دپاره استعمال کړئ **﴿اَلَمْ یَزِدْکُمْ﴾** داهم جز دې ، د دلیل عقلی نه چه کوم قوت باصره تاسو ته الله در کړې دې په هغې باندې تاسو مارغانو ته او گوړی چه دالله په قدرت سره الوزی ((الی الطیر)) جمع د طائر ده او دغه شانتې طائر په فعول او په افعال سره هم جمع کیږی **﴿مُسْتَخْرِجَیْنِ﴾** په دې کښ اشاره ده دې ته چه الوتل د مارغانو دطبیعت تقاضا نه ده بلکه خالص د الله په قدرت سره الوزی **﴿جَوَّالَ الْاَسْمَکَ﴾** (جو) جوف ته وئیلې کیږی ، مراد ترینه فضا ده په مینځ د آسمان او د زمکې کښ **﴿مَایِیْسِکُنْ﴾** یعنی الله مارغانو ته وزرې ورکړی دی ، او هغوی کله وزرې راغونډې کړی او کله یی خورې کړی ، په ټولو حالاتو کښ په فضاء کښ ددوی ټینګول صرف د الله په قدرت سره دی ، ځکه چه د مارغانو جسم ثقیل دې ، او جسم ثقیل په هوا کښ معلق کیدل بغیر د څه علاقې او دعائم نه ممتنع دې ، نو معلومه شوه ، چه ددې دپاره یو اودرونکې شته چه هغه الله دې ، او په دې کښ دلیل دې په دې چه د مخلوقاتو د افعال اختیار یو خالق صرف الله تعالی دې **﴿اِنَّا فِیْهِ﴾** **﴿اَلَمْ﴾** اگر چه دا نشانی د قدرت او د وحدانیت د الله تعالی لپاره د ټولو ذوی العقول ده خو تخصیص د مؤمنانو دوجې د انتفاع دې په دې سره .

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ بُیُوتِکُمْ سَکَنًا وَجَعَلَ لَکُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ

او الله پیدا کړیدی تاسو دپاره د کورنو ستاسونه ځای د اوسیدلو او پیدا کړی ئې دی تاسو دپاره د څرمنو د څاروونه

يَوْمًا تَسْتَفْظُونَهَا يَوْمَ طَعِبَكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَالِهَا

کونې ځمکې چې سېک مومنانو هغې لږه په ورځ د سفر ستاسو او په ورځ د اقامت ستاسو کيږي، او د ورې د هغې نه

وَ أَوْبَارَهَا وَأَشْعَارَهَا أَكَلًا وَمَمَاعًا إِلَى جَنَّةٍ ۝

او د پشم د هغې نه او د ويختو د هغې نه، سامان د کور او نور د فائدي څيزونه تر يو وخته پورې

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ﴾ د اهر د دليل عقلی نه جزء دې ، په تذکیرد نعمتونو د کورونو، ځیمو وېښو پشم او وینستو او د هغې نه جامی اونور سامانونه جوړول ، چه الله ﷻ انسان نه د فلک پشانې متحرک د اهر پیدا کړې دې، او نه یی د غرونو پشان ساکن د اهر پیدا کړې دې، بلکه کله متحرک وی او کله ساکن وی نو بیا د ده دپاره د کور د ځیمو د گر می او یخنۍ نه د بچ کیدو دپاره یی انتظامات هم کړی دی، نو دا د الله ﷻ انعامات دی، که چرته د الله رضا شوي وې نو دا انسان به نی یا مضطرب پیدا کړې وو او یا همیشه دپاره ساکن ((هذه نعمة فان الله سبحانه لولشاء خلق العبد مضطربا دائما كالافلاك ولو شاء خلقه ساكنا ابدًا كالارض)) ، (فتح القدير) ﴿لَكُمْ مِنْ يَوْمِكُمْ﴾ تقدیم د (لکم) دپاره دتشویق دې او مراد د ﴿مِنْ يَوْمِكُمْ﴾ نه هغه کورونه دی چه کوم نه منتقل کیږی لکه د خټو، کانرو وختو نه جوړ شوي وی ﴿سَكَا﴾ په معنی د مسکن سره دې ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْثَمِيرِ﴾ د دې نه مرا د هغه بیوت دی چه منتقل کیږی د یو ځای نه بل ځای ته او یا مراد داول بیوت نه عام کورونه دی، اود دویم بیوت نه خاص کورونه مراد دی چه جوړیږی د څرمنو دڅاروونو نه ، چه هغه ځمکې دی دپاره د تنبیه په اکثر حالاتو د عربو باندې ، (بحر) او یا د اول بیوت نه مراد د ښارونو والا کورونه دی، اود دویم نه مراد د بانډو اوصحرا والا کورونه مراد دی، او (من) په دواړو کښ تبعیضه دې ، او په دې کښ اشاره ده چه اوسیدل په بعض حصه د کور کښ کیږی ﴿تَسْتَفْظُونَهَا﴾ سین او تا دپاره د طلب نه دی بلکه دپاره د وجدان دی (ای تمجدونها خفیه سهلة الماعذ) (روح) یعنی په حالت د سفر کښ منتقل کول آسان دی، او په حالت د اقامت کښ نی اودرول آسان دی ﴿وَمِنْ أَصْوَالِهَا﴾ ضمیر په دې ټولو کښ راجع دې انعام ته ، (الاصواف) جمع د صوف ده، د گډو وینستو ته وینلې کیږی، ﴿وَأَوْبَارَهَا﴾ (اوبار) جمع د وبر ده د غواوې وینستو ته وینلې کیږی، او ﴿وَأَشْعَارَهَا﴾ اشعار جمع د شعر ده، د بیزو (چیلو) وینستو ته وینلې کیږی

﴿اِنَّهَا وَصَمَآءُ﴾ اثاث وٽيلي ڪيري هئي ته ڇهه هغه اغوستلي شي او يا لاندڙي غورولي شي اومتاع وٽيلي ڪيري سامان دتجارت او د آرائش اسبابو ته ، اوامام راضي عليه السلام فرمائي ڇهه اثاثه هغه ده ڇهه هغه د انسان د اغوستلو او په نور و ضرورياتو کڻن پڪار راڻي ، او متاع هئي ته وٽيلي ڪري ٿي ڇهه هغه د مڪان په خائنست کڻن استعمال ڪري ((الاثاث ما يكتسب به المرء ويستعمله في النماء والرطاء والمتاع وما يفرش في المنازل ويزين به)) (ڪبير) ﴿عَنْ جَابِرٍ﴾ مراد ترينه يا وخت ڊپوره ڪيدو د حاجاتو ڏي يا ترينه مراد هغه وخت د زريدلو د ڏي اشياؤ ڏي او يا ترينه وخت د مرگ مراد ڏي **فائدو** : د ڏي آيت نه فقهاؤ استنباط ڪري ڏي ڇهه د مڙ خاڙو د ڏرمني او ويڻستو نه نفع اخستل جائز دى ، ((فيه الدلالة على جواز الانتفاع بما يؤولد منها من ذالك بعد الموت اذ لم يفرق بين اخضاها بعد الموت وقبله)) (احكام القرآن جصاص).

[illegible]

۱- متعلق له دلائلو د توحید سره اوتسلې ده حضور ﷺ ته.

٢- زح

﴿وَأَنذَرْتُكُمْ لَئَلَّكُمْ﴾ داهم په دلیل عقلی پورې متعلق دي ، او جز دې د هغې نه او په دې کښ ذکر د نعمتونو د سُورو ، غارونو ، اوقميصونو ، اوزغرو دې ، ﴿خَلَقَ ظُلُمًا﴾ غوره توجیه مطابق د دې نه مراد هغه ټول څیزونه دي چه هغه سوړې ورکونکي دي ، لکه اونې ديوالونه غرونه وغيره شول ، ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنُتًا﴾ اکنان جمع د کن ده ، هر هغه څيز ته ونيلي کيږي چه په هغې سره بل شی پټيږي ، مراد ترينه دلته غارونه دي ، چه په هغې کښ انسان د ضرورت په وخت کښ باد او باران طوفان وغيره نه خان بچ کوي ﴿فَتَقِيكُمْ الْهَرَمَ﴾ څنگه چه لباس سره حفاظت د گرمي نه راځي هم دغه شان یخني نه هم راځي ، خو دلته اکتفاء صرف په گرمي اوشوله او د یخني ذکر اونه شو ، یا د دې وجې نه چه د قرآن اولاً مخاطبین عرب وو او د عربو دپاره د گرمي نه حفاظت اصل وو ، چه د عربو په ملک کښ یخني ډیره کمه وی ، نو د هغوی زیات اهم حاجت داوو چه د هغوی د گرمي نه حفاظت اوشی ، نو د دې وجې نه ئی اکتفاء په گرمي اوکره ، اویا د دې وجې نه چه اکتفاء په ضد واحد شوې ده ، ځکه چه کومو دوه ضدینو په مینځ کښ تلازم ذهني وی نو هلته اکتفاء بالذکر په احدهما سره جائز وی لکه یخني ، گرمی ، نور ، ظلمت سواد ، بیاض وغيره شو ، یا د دې وجې نه چه کوم شې حفاظت د انسان د گرمي نه کوی نو د یخني نه ئی هم حفاظت کوی غالباً ﴿فَتَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ﴾ مراد ترینه اسباب د حفاظت دی په وخت د جنگ کښ لکه زغري وغيره شوې ، او دا دلیل دې په دې چه انسان دپاره اسباب د حفاظت استعمالول پکار دی ، او دا خلاف دتوکل نه دی ، حضور ﷺ نه په متعدد روایاتو کښ د دې څیزونو استعمال اوامت ته د دې اهمیت مروی دي ﴿كَذَلِكَ يُرِيضُ يَسْمَتُهُ﴾ مشار الیه د «ذلك» دپاره د انعم سابقه دی ﴿يَسْمَتُهُ﴾ مراد ترینه جنس نعمت دي ، که نعمت دنیاوی وی او که دینی وی ﴿فَلَمَّا كُمُتُمْ شِلْمُوهُمْ﴾ (تسلمون) یا په معنی د «تؤمنون» سره دي چه دې نعمتونو کښ سوچ اوفکر اوکړئ او ایمان راوړئ ځکه چه په انعاماتو سره ، دمنعم حق اوپېژندلې شی ، نوپه منعم علیه باندې لازم دې عقلا او نقلا چه د منعم شکریه ادا کړی ، او ایمان راوړی ((ای ارادة ان تنظروا فيما اسبح عليكم من النعم فاحفظوها فتموها فتموها تعالی وحده)) ، (روح) اویاترینه معنی لغوی مراد ده چه استسلام او انقیاد دي ، ((ای لکم تسلمون له سبحانه وتقادون لا مر عزوجل)) اومقصد د دې نه هم ایمان راوړل دی خو ذکر ئی کنایه دي ، او یا دسلامتی نه دې په معنی ا خلاصی او نجات سره ((ای تشکر فسلمون من

العذاب» (روح) ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ په دې کښ دویمه تسلی ذکر کيږي حضور ﷺ ته . د غوره توجیه مطابق اوله فاء دپاره دتفریع ده او یا دپاره دعطف ده، او ﴿فَالَمَّا عَلِمَ الْكُفْرُ﴾ کښ فاء جزائیه ده . او دا جمله جزا او جواب شرط ده صرف صورتاً او حقیقهً جواب شرط محذوف دې او هغه دادې چه ((اي فان تولوا فانت معذور اذ ادیت ما وجب عليك)) (بهر) نوسبب د عذر چه هغه بلاغ دې قائم کړې شو په مقام د مسبب چه هغه انت معذور دې د وجې د دلالت د دې سبب نه په هغه مسبب باندې او یا ورله جزا ((فلا تتبعه عليك)) ده یعنی که چرته دوی انکار او کړی نوپه تا باندې هیش قسم وبال نیشته دې، او یا تقدیر د عبارت داسې دې ((فان تولوا فلست بقادر علی حق الايمان فی قلوبهم)) یعنی که چرته دوی اعراض او کړو نو ته د دوی په زړونو کښ ایمان ثابتولو باندې نه شی قادر ، په تا باندې صرف بیان د احکاماتو دالله دې او دالله د اوامرو او منهیاتو تبلیغ دې (بهر) او دا آیت منسوخ دې په آیت السیف سره ﴿يَمْزُقُونَ يُفْتَمُّ أَلْوُ﴾ په دې آیت کښ زجر ذکر کيږي ، چه د الله نعمتونه پیژنئ او بیای انکار هم کوئ ، او مراد د انکار نه یا انکار عملی دې چه په دې باندې ښه پوهیږی چه دا د الله نعمتونه دی او هغه را کړی دی، خو عملاً انکار کوی، چه دالله نه علاوه د نورچا عبادت کوی او هغه ته دا نعمتونه منسوب کوی، (اي يعرفون الله هو المدی لهم ذالك وهو المفضل به عليهم ومع هذا يتكبرون ذالك ويعبدون معه غيره ويستبدون النصر والرزق الى غيره))، (ابن کثیر) او یا د انکار نه مراد انکار لسانی دې چه معرفت ورته حاصل دې د الله د نعمتونو خو عناداً دا په ژبه باندې اقرار نه کوی بلکه انکار کوی، او د ﴿يَفْتَمُّ أَلْوُ﴾ نه یا دا مذکور نعمتونه مراد دی، او یا ترینه د حضور صلی الله علیه وسلم ذات اقدس مراد دې، ﴿ثُمَّ﴾ دپاره داستبعاد دې او د بعد رتبې لپاره دې ځکه چه د معرفت د نعمت نه روستو د هغې انکار کول مستبعد دی، بلکه د هغې اعتراف کولی کيږي ﴿وَأَلَسْتُمْ لَهُمُ الْكَافِرُونَ﴾ مراد ترینه معاند کافر دې اگر چه کافر دوی ټول دی ، او یا کافر نه مراد کافر عملاً دې نو دبعض کسانو عملی انکار کفر ته رسیدونکي نه وی نو ددې وجه نه (اکثرهم) او نیلې شو.

وَقَوْمٌ كَبَعُوا مِنْ كُلِّ آثَمٍ شَيْئًا ثُمَّ لَا يُؤْنَسُ

او کومه ورځ^۱ چه راپورته به کړو مونږ دهر امت نه یو گواهی کونکې (پیغمبر) بیا به اجازت نشی ورکیدلې (معذرت

لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ۝ وَآثَمٌ رَأَى الْإِلَهَ كَلْبًا

هغه کسانو ته چه کفر نی کړې وؤ اونه به د دوی نه طلب ذنوبې او کړې شی او په کوم وخت چه او وینی هغه کسان چه ظلم شی کړی وؤ

الْعَذَابِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ۝ وَآثَمٌ رَأَى الْإِلَهَ

عذاب لره پس نه به شی سپک کیدی د دوی نه اونه به دوی له مهلت ورکیدی شی او په کوم وخت چه او وینی هغه کسان

أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا

چه شرک نی کړې وؤ معبودانو خپلو لره نو اوبه وائی ای ربه زمونږ ادا چه دی معبودان دی زمونږ هغه چه وؤ مونږ

تَدْعُوا مِنْ دُونِكَ ۚ قَالُوا إِلَهُهُمْ الْقَوْلُ إِن كُمْ لَكَايُونَ ۝

مدد به مو غوخلو (د دوی نه) سړوا ستا نه. پس اوبه غورځوی هغوی دوی ته جواب. چه بیشکه تاسو خامخا دروغزن یی

وَالْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْيَوْمِ السَّلَامَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ۝

او پیس به کړی دوی الله ته په دغه ورځ کښ صلحه (انقیاد) او ورک (غائبه به شی د دوی نه هغه چه وؤ دوی چه دروغ به نی جوړول.

﴿وَيَوْمَ تَبْعَثُ﴾ په دې آیتونو کښ تخويف اخروی ذکر کيږی ، او (یوم) منصوب دې په ما اضر

علی شریطة التفسیر سره ﴿مِنْ كُلِّ آثَمٍ شَيْئًا﴾ مراد ترینه نبی دې چه هغه د مؤمنانو په ایمان او اطاعت سره. او د کفارو په کفر او معصیت باندې گواهی ورکوی ، او دغه شانتې ذکر په سورة

النساء کښ هم دې ﴿ثُمَّ لَا يَرْجِعُ لِلَّذِينَ﴾ یعنی اذن او اجازت به ورته نشی ورکولې دپاره د عذر کولو . او دغه شانتې ذکر هم په سورة مرسلات کښ دې ، که څوک اشکال اوکړی چه دا آیت

معارض دې ، د نورو آیتونو سره ځکه چه په سورة النحل کښ ذکر دی چه دوی به عذر کوی او وائی به چه (ماکنا نعمل من سوء)) ، (النحل : ٢٨) او دغه شان سورة مؤمن کښ ذکر دی چه دوی به

وائی ((بل لم تکن ندعوا من قبل شیئا)) ، مؤمن ، آیت : ۷۴ ، یو جواب ترینه دا شوې دې چه مواقف د حشره یر دې نو په یوځای کښ به ابتداء دوی عذرونه پیش کړی ، خو بیا به ورته اونیلي شی چه «اخصو فیها ولا تکلون» نو د دوی عذرونه به منقطع شی ، خبرې به نې بندي کړې شی ، صرف زبیر او شهیق به ورله باقی پاتې شی ، دویم جواب ترینه دا کړې شوې دې ، چه په دې آیت کښ نفی د هغه اعتذار ده چه په هغې کښ څه فائده وی ، نو د فائده مند اعتذار اذن به ورته نشی ورکولې ، او کوم عذرونه چه دوی پیش کوی نو هغه به بلا فائده وی او کوم شې چه بلا فائدي وی نو هغه به منزله د عدم وی ﴿شَرُّ﴾ په دې ځای کښ دپاره د تراخی رتبی دې ، او په دې کښ دلالت دې په دې خبره چه عدم اذن دپاره د اعتذار دا به ډیر سخت وی دپاره د شهادت د انبیاؤ نه په دوی باندې ﴿وَلَا تُمْسِكُوا﴾ دا یا د عتاب نه ماخوډ دې ، او استعمال په معنی د افعال سره دې چه د هغې یو خاصیت سلب ماخوډ دې یعنی ازاله عتاب ، نو معنی ئې داده چه د دوی نه به دا طلب نشی کولې چه ازاله د عتاب د رب خپل او کړئ یعنی هغه راضی کړئ ، ((ای لا یطلب منهم ان یزولوا عتب رهم ای غصه بالتوبة والعمل الصالح اذا لاخرة دار الجزاء لا دار العمل)) ، (روح) او یا د عُنْیَ نه ماخوډ دې په معنی د رضاسره ، او استعمال په خپله معنی سره دې لکه مشهور کهاوت دې ((يعاتب من ترجی عنه الحق)) نو معنی ئې دا ده چه دوی به مکلف نشی گرزولې چه خپل رب راضی کړی ، ((والمعنی انهم لا یسترضون ای لا یتکلمون ان یرضوا رهم لان الاخرة لیست بدار تکلیف ولا یتزکوه الی رجوع الدنیا فیرضون)) (فتح القدر) ﴿وَلَا رَمَا الْاَلِیْنَ﴾ په دې کښ هم تخویف اخروی ذکر کیری ﴿الَّذِیْنَ ظَلَمُوا﴾ مراد ترینه کافر دې ، تعبیر ترینه په هغه وصف سره اوشو چه هغه موجب او علت دپاره د عذاب دې ، ﴿الْمَنَکَابُ﴾ دا به وروستو د شهادت د شهداؤ نه وی ، او جواب د (اذا) یا محذوف دې چه «لابسهم» دې «نظم الدرر» او یا مبتداء مقدره ده چه هغه «فهم» ده «ای فهموا بخفف» وجه داده چه کله جواب د اذا دپاره مضارع وی نو د هغې په جواب کښې فاء نه راخی که منفی وی او که مثبت وی ، د مثبت مثال لکه داقول د الله تعالی دې ﴿وَلَا تَلْنَّ حَلِیْمَ مَلِیْنًا یَهْتَدِ قَرِیْبُ﴾ (الحج آیت : ۷۳) او د منفی مثال لکه داقول د عربو شو «اذا جاء زید لا یمرک ، فلا یخفف عنهم - الخ» یعنی د جهنم په عذاب کښ به څه قسم تخفیف نه راخی ، هره لمحده به د بلې لمحې نه سخته وی ﴿وَلَا

﴿مِنْ يَنْظُرُونَ﴾ بعض مفسرينو ددې مقصد دا بيان كړې دې چې عذاب د جهنم به مسلسل وي او په مينځ كې به څه قسم تخفيف او وقفه نه وي، او بعض مفسرين فرمائي چې دا كناية ده د سرعت دخول نه چې كله دوى ته جهنم څرگند كړې شي او دوى جهنم او گوري نو د كتلو نه پس به دوى ته څه قسم مهلت نه ميلاويږي او دا جهنم به دوى ځان ته راكاري لكه څنگه چې يوه مرغی او چرگه دانه او گوري او فوراً ئې اوچته كړي، اوتيره ئې كړي، ﴿وَلَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ﴾ په دې آيت كې هم تخويف اخروي دې ﴿شُرَكَاءَهُمْ﴾ مراد ترينه هر شريك دې چې دوى جوړ كړې وو دالله سره، او اضافت د شركاء (هم) ضمير ته چې هغه راجع دې مشرکينو ته د وجې د دوى د اتخاذ نه دې، ﴿قَالُوا رَبَّنَا﴾ مقصود به ئې په دې درخواست سره دا وي چې دا عذاب په معبودانو باندې راشي، او دوى ترينه خلاص شي. او يا كم از كم چې دا عذاب د دوى او دمعبودانو په مينځ كې تقسيم شي او د دوى نه څه كمې راشي، په دې عذاب كې ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ يعنى معبودان به ورته په جواب كې اوائى چې تاسو دروغ وايئ او كه څوك اشكال او كړى چې دوى خو د دغې معبودانو عبادت كړې وو، نو څنگه به معبودان دوى ته د كذب نسبت او كړى، نو يو جواب ترې نه دادي چې د ((هولاء شركاؤنا الذين)) مقصد دادي چې شركاء مونږه ته حكم كړې وو، چې مونږه دالله سره په عبادت كې شريكان يو، نو هغه معبودان به د اثبات د دې شركت تكذيب او كړى ((ان المراد من قولهم هولاء شركاؤنا اي ان هولاء هم الذين كما يقول انهم شركاء الله في العبودية فلاصنام كذبوهم في الات هذ الشركاء)) (اللباب) دويم جواب دادي چې دالله ﷻ نه غير دمعبودانو عبادت كول دا په حقيقت كې دخپلو خواهشاتو عبادت دې نو ددې وجې نه به هغوى ددوى تكذيب كوي، ((انهم ماعبدوهم حقيقا وانما عبدوا هواهم)) (بيضاوي) دريم جواب دادي چې ددې نه مراد معبودان صالحين دي خو قيامت كې به هغوى انكار دعدم علم دوجې نه كوي لكه عيسى ﷺ به عرض او كړى، چې ((لما تولينى كنت انت الرقيب عليهم. - الخ)) (مانده ١١٧) اودغه رنگې سورة يونس آيت نمبر (٢٩) كې ذكر دى. ﴿إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ﴾

﴿وَالْقَوْلُ إِلَى اللَّهِ﴾ په دې آيت كې هم تخويف اخروي دې ﴿الْأَلَمَ﴾ مراد ترينه استسلام او انقياد دې، چې په دنيا كې دتكرار او انكار نه پس چې كله په آخرت كې دالله ﷻ د عذاب معاينه

او کړی نو بیا به غاړه احکاماتو منلو ته کيږدی ﴿وَصَلَّ عَنْهُمْ﴾ یو مقصد دادې چې کوم دلائل به دوی ته شیطینو بیانول دپاره دشرک وغیره نو هغه به ورنه هیر شی ((ذهب عنهم مازین لهم الشیطان من ان الله شریکا وصاحبة وولدا)) (کبیر) دویم مقصد دادې چې زائل به شی ددوی نه ددرغو امیدونه چې دا معبودان به زمونږه سفارش کوی. نو هغوی به ددوی نه برآنت اوکړی، اوددوی تکذیب به اوکړی (بطل ماکانوا یاملون من الهنهم تشفع لهم عندالله))، (کبیر، لمطی)

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ رَحْلُهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ

هغه کسان چه کفر نی کړيدي او منع کوی خلک د لاري د الله نه زيات به کړو مونږ دوی ته یو عذاب دپاسه د بل عذاب نه

بما کاتوا یفسدوون ۵ و یوم تبتف فی کل امة شهیدا

په سبب د دي چه وو دوی چه فساد به نی کولو په کومه ورځ چه راپورته به کړو مونږ به هر امت کښ یو شاهد گواهی وړوونکي

عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجُئًا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ ۖ وَزَلْنَا عَلَيْكَ

په دوی باندې د جنس د دوی نه اورابه ولو مونږ گواهی کوونکي پدې خلکو باندې، اونازل کړيدي مونږ په تا باندې

الْكِتَابَ تَبْيَاكًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ۝

دا کتاب چه واضح بیانونکي دي د هر ضروري خیر او هدایت دي او رحمت دي او زيري دي لپاره د مسلمانانو

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ په دې آیت کښ هم تخويف اخروی دي خو ماقبل کښ چې کوم تخويف وو هغه خلقو ته وو چه پخپله گمراه وو، اوپه دې کښ تخويف هغه خلقو ته دي چې په خپله هم گمراه وی او نور خلق هم دخان سره گمراه کوی ﴿وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ یعنی نورو خلقو له هم منع کوونکی وی داسلام نه ﴿وَيُذَنِّبُهُمْ عَذَابًا﴾ څنگه چې دوی په خپله هم کفر اوکړو اوبیا دکفر دپاسه نور خلکو دایمان نه منع کوی نو دا په حقیقت کښ کفر علی الکفر دي، نو ددې وجې نه جهنم کښ به دی ه عذاب فوق العذاب ملاویږی ((ای عذابا بکفرهم وعذابا بصلهم عن سبیل الله))، (مدارک) یعنی کوم عذاب کښ چې اتباع ددو دی نودهغې په دوچنده عذاب به دوی ته ملاویږی، ((اتباعهم الله اقتسامهم فی الکفر فوجب ان یحصل لهم مثل عذاب اتباعهم))، (کبیر) اوبعض مفسرین فرمائی چې د ((زناهم)) مقصد دادې چې د بختی اونیانو په شان ماران، دخجرو په شان لړمان به ورته الله ۝

کرامو نه اجتهد . قیاس وغیره ټول ثابت دی . نو هر کله چې ثبوت د حجیت د حدیث ، اجماع او قیاس او شو ، او په دې سره ثبوت د احکامو صحیح شونو گویا چې دغه ټول احکامات په قرآن سره ثابت شو ، نو قرآن د ټولو امورو د دین د پاره تیښه شو ﴿وَهَذِي وَرَحْمَةٌ﴾ قرآن ذریعه د هدایت او رحمت دهر چا د پاره دې او حرمان د کفارو له وجې د تفریط د هغوی نه دې ﴿وَنُفِثَ لِّلشَّيْطَانِ﴾ او بشارت او زیرې نې خاص دې په مومنانو پورې . ځکه چې هغوی ترینه نفع اخستی ده .

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ
بیشکه الله حکم کوي د انصاف او د احسان او په ورکې «د حقوقو» سره خپلوانو ته او منع کوي د بې جاين نه
وَالْمُنْكَرِ وَالْهَنَىٰ ۚ يَعْظُمُ لَعَنُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝
او د بدو کارونو نه او د ظلم کولو نه ، نصیحت (پوره) درکوي تاسو ته لپاره د دې چه تاسو نصیحت قبول کړئ
وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَفْضَحُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا
او پوره کړئ لوظ «وعدده» د الله هر کله چه وعده او کړئ تاسو او مه ماتوئ تاسو قسمونه «وعددي» وروستو د یو خوا لې د هغې نه
وَقَدْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْكُمْ كَيْفَلًا ۚ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ۝
اوبه تحقیق گرزولې دې تاسو الله لره په خپل ځان باندې دمه وار . بیشکه الله پوهیږي په هغه څه چه تاسو کوئ

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ﴾ په دې آیت کښ امور دفعیه د عذاب بیانېږي اوبه دې کښ تفصیل دې د پاره د ﴿يَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ﴾ . بعض علماء فرمائی کچرته قرآن پاک کښ نور آیاتونه نه وې . نو د ﴿يَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ﴾ د ثبوت د پاره صرف دا آیت هم کافی وو ، دا آیت ذریعه د دخول په اسلام کښ جوړه شوه د پاره د اکثم بن صیفی چې کله ئی دا آیت واوریدو نو خپل قوم ته ئی او ویشل چې «(فکونوا فی هذا الامر رواسلا تکنونا فیہ اذا نأبأ)» (ابن کثیر) اود دې آیت په باره کښ حضرت عثمان بن مظعون ؓ فرمائیلی دی چې ما اول اسلام صرف دحیا دوجې نه راوړې وو ، خو ددې آیت د نزول نه وروستو څما په زړه کښ ایمان مضبوط شو . اوحضور ﷺ سره مې محبت شدیدہ پیدا شو ، اوحضرت ابن مسعود ؓ فرمائلی دی چې دا آیت په قرآن کښ ډیر ښه جمع کونکې دې . لپاره د خیر او شر ، اوحضرت عمر بن عبدالعزیز ؓ خپل دور کښ خطیبانو ته حکم کړي وو ، چې دا آیت دې په خطبو

کښ لولي، ځکه چې په دې آيت کښ دانسان ټول احوال او ټول احکام شرعيه جمع کړې شوی دی. هر چې دې جمع کونکې لپاره د احوالو د انسان نوهغه داسې دی، چې په انسان کښې الله ﷻ د خير اوشر لپاره درې قوتونه پيدا کړي دی، (۱) قوه علمي (۲) قوه غضبي (۳) قوه شهواني اوييا په هر يو کښ درې مرتبې دي (الف): افراط، (ب) تفريط، (ج): توسط، په قوه علمي کښ افراط درجې ته جرېزه؟ وئيلي شی، چې هغه عبارت دې دچلولو د عقل نه په هر ځای کښ که محل اولاره د عقل وی اويان نه وی، لکه حقيقت د ذات د باري ﷻ چې وراء العقل دې، نو دا مرتبه مذموم ده، او تفريط درجې ته بلادت او غباوت وئيلې کيږي دا هم مذمومه ده، او د توسط درجې ته حکمت وئيلې شی چې دا مددوچه ده، او په قوت غضبي کښ د افراط درجې ته تهوړ وئيلې کيږي، چې په هر ځای کښ غصه کوي او په خپلې غصې باندي يی قدرت نه وی اومرتبې دتفريط ته جبن وئيلې شی، او د توسط مرتبې ته شجاعت وئيلې شی، او په قوت شهواني کښ مرتبې د افراط ته فجور وئيلې شی، چې محل نه گوري اوخپل خواهشات پوره کوي، اومرتبې دتفريط ته خود وئلې شی چې باالکل قادر نه وی، اومرتبې دتوسط ته عفت وئيلې شی، نو ددې درې واړو قوتونو هغه توسط اوممدوح درجې چې کله جمع شی، يعنی حکمت، شجاعت، عفت، نو عدالت ترينه جوړشی، چې هغه سراسر خير دې، او دا ټول کارونه په صحيح نيت اوخالص دالله ﷻ دپاره کولوته احسان وئيلې شی، لکه په حديث جبريل کښ ورته اشاره شوې ده، چې ((ان تعبدالله کانک تراه - الخ)) او د اهتمام شان دپاره ذکر د ﴿وَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ اتَّقَاةٍ﴾ اوشو.

اوکه په قوه شهواني کښ افراط راشی نو فحشاء ورته وئيلې شی، ددې وجې نه دابن عباس ؓ نه دفحشاء تفسير په زنا سره مروی دې، اوکه په قوت علمي کښ افراط راشی نو منکر ورته وئيلې کيږي، ددې وجې نه دابن عباس ؓ او مقاتل ؓ ته دمنکر تفسير په شرک سره مروی دې، ځکه چې مشرک هم داثبات دشرک دپاره صرف عقلی دليل وائی، او په امورو دشرع کښ هر ځای کښ عقل چلوی، اوکه په قوت غضبي کښ افراط راشی نو بغی ورته وئيلې کيږي، او ددې وجې نه دابن عباس ؓ نه دبغي تفسير په ظلم سره مروی دې، اوابن جرير طبري فرمائی چې ((واصل اليه الصدى ومجاوزة القدر والحد من كل شيء)) (طبري) او امام رازی وغيره فرمائی چې منکر وئيلې کيږي مرتبې دافراط ته په قوت غضبي کښ، او بغی د آثار دقوت وهميه شيطاني نه دې (کبير) نو په دې آيت کښ الله ﷻ انسان ته دحکمت، شجاعت، عفت چې احوال مددوچه دی دهغې حکم ورکړو. اوفحشاء، منکر، بغی نه چې احوال او اوصاف ذميه دی منم نو، که و

او هر چې دې جمع کونکې لپاره د احکام شرعيو نو هغه داسې دې چې احکام دشرع په دوه
نسمه دی یو ته مامورات وئیلې کیږی، او بل ته منهایت وئیلې کیږی، بیا مامورات په دوه قسمه
دی: یو حقوق الله دی او بل حقوق العباد دی، بیا حقوق الله په دوه قسمه: دی، یو عقائد او عبادات
دی او دوهم دهغې اوقات، مقدار او کیفیات دی، او منهایت په دوه قسمه دی حقوق الله او حقوق
العباد او بیا حقوق الله په دوه قسمه دی یو هغه چې دهغې قباحت به عقلا او شرعا معلوم وی چې
هغه قبیح لعینه دی او دویم هغه دی چې دهغې قباحت به صرف شرعا معلومیږی، نو په ﴿وَالْقَتْلِ﴾
سره اشاره ده قسم اول ته په حقوق الله کښ چې هغه اعتقادات او عبادات دی. هر چې دی
اعتقادات نو په هغې کښ عدل عبارت دې د ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ نه، او د ټولو اصولو ددین نه او تشریح
نی داده چې نفی د اله تعطیل محض دې، دا مرتبه دتفریط ده، او اثبات د اله اکثر د واحد نه تشریک
او تشبیه ده، دا مرتبه دافراط ده، دا دواړه مذموم دی، او اثبات داله واحد عدل دې، چې هغه ﴿لَا إِلَهَ
إِلَّا اللَّهُ﴾ دې، دغه شاته نفی د اله کول تعطیل محض دې مرتبه د تفریط ده او ثبوت دجسمیت،
جوهریت، ترکیب او تخصیص په مکان پورې کول، تشبیه محض مرتبه د افراط ده، ثبوت دوجود
د اله په شرط ددې چې منزه وی ددې ټولو صفاتو مذکوره نه، مرتبه دعدل ده، دغه شان بنده نه نفی
داختیار او مطلق قدرت کول مرتبه دجبر محض دې مرتبه دتفریط ده، بنده د لپاره خالقیت ثابتول په
افعال کښ قدر محض دې، مرتبه دافراط ده، او ثبوت دکسب ورله کول عدل دې.

او هر چې دی عبادات نو ترک دتعبد بطالته دې مرتبه دتفریط ده، دنور وحقوق نه غافله کیدل
اوصرف عبادت کول ترهې دې مرتبه د افراط ده، او تعبد سره د اداء دټولو واجباتو مرتبه دعدل
ده، دغه رنگې مال بالکل نه خرچ کول بخل دې مرتبه دتفریط ده، دحد نه زیات بې خایه خرچ کول
اسراف او تبذیر دې، مرتبه دافراط ده، او په خپل خائ کښ استعمالول جود دې، مرتبه دعدل
ده، او په ﴿وَالْإِسْتِغْنَى﴾ سره حق دالله ﷻ قسم ثانی ذکر شو، چې هغه طریقه مقدار او وخت
دعباداتو دې، ځکه احسان داعمالو عبارت دې ددینه چې دا عبادات په داسې طریقه سره ادا کول
چه هغه لائقه وی ددې سره ﴿إِیَّ الْإِیمَانِ مَعَ اَعْلَى الْوَجْهِ الْاَلَنِ﴾ (ابی سعود) امام رازی فرمائی چې
احسان عبارت دې د زیادت نه په طاعاتو کښ ﴿وَالْاِحْسَانُ عِبَادَةُ عَنْ الزَّیَادَةِ فِی تِلْكَ الطَّاعَاتِ﴾،
(کښ) دا به یا په حسب دکیفیت سره وی چې دا عبادت په څنگه طریقه سره ادا کیږی، دې ته
اشاره شوې ده په حدیث جبریل کښ چې ﴿الْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ کَانَکَ تَرَاهُ لَئِنْ لَمْ تَکُنْ تَرَاهُ فَانَّهُ بِرَأْسِکَ﴾

او يا په حسب د كميه سره دې، چې هغه زيات دې په فرضي او واجب عبادت باندې. لكه سنت او نوافل شو. او ﴿وَرِثَاتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ﴾ سره ذكر د حقوق العباد دې او مراد د قريبي نه عام دې سبي وي يا نسبي وي. او مراد په اتیان سره دهغوئ حقوق پوره پوره ادا كول دي، كه هغه دنيوي حقوق وي يا ديني، دا درې مامورات شو.

او په منهيانو كښ قسم اول د حقوق الله ذكر شو په ﴿وَيَتَنَ عَنْ الْفَحْشَاءِ﴾ سره په دې كښ د قبيح لعينه ټول اقسام داخل دي، لكه شرك، كفر، قتل، دروغ، زنا او غلا شو. او قسم ثاني د حقوق الله ذكر شو په ﴿وَالشَّكْرِ﴾ سره په دې كښ ټول قبيح لغيره منهيات داخل دي. لكه بدعات، په اوقان مكره وه كښ مونځ، او روژه شوه په ايامو د عيدينو او تشريق كښ، او منهيات په حقوق العباد كښ ذكر شو په ﴿وَالْبَقِيَّةِ﴾ سره، چې تكبر دې او ظلم دې وغيره. نو معلومه شوه چې دا آيت ټولو احكامو د دين او ټولو احوالو دانسان لره جامع دي.

﴿يُطْلَقُ﴾ مراد ترينه تنبيه ده ﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ﴾ په دې كښ ترغيب دې له پاره د ايفاء عهد او عطف دې په مضمون د ماقبل آيت باندې، او مراد د عهد نه عهد د ((الست بربكم)) دې او يا ترينه مطلقا بيعت على الاسلام مراد دې، او يا ترينه مطلقا عهد مراد دې چې واقع شى دجانبه دانسان نه عهد على البيعة وى او كه بل عهد وى، ((والظاهر العموم فى كل عهد ليقع من الانسان من هم فرق العهد البيعوتى وغيره)) (فتح القدير ص ٢٥٨ ج ٤) او هر كله چې په عهدونو كښ د ټولونه اولى بالعمل دالله ﷻ د بندگى اقرار او دالله ﷻ عبادت او دحضور ﷺ په تعليماتو باندې عمل كول وو. نوددې وچې نه اضافت دعهد الله ﷻ ته اوشو. ﴿وَلَا تُنْفُسُوا الْأَيْمَانَ﴾ دغوره توجيه مطابق دا تخصيص بعد التعميم دې، عهد عام دې ديعمين نه، ((وليه دليل على ان المراد بالعهد غير اليمين لانه اعم منها)) (خازن) ﴿بِعْدَ تَوْكِيدِهَا﴾ په دې سره يعمين لغو خارج شو، ځكه مراد دتوكيد نه توكيد بالعزم دې، يعنى بالعزم دالله ﷻ په نوم سره قسم مه ماتوئ، ﴿وَقَدْ جَاءَتْهُمُ اللَّهُ﴾ او و حالیه دې اودا جمله حال واقع شوې ده دفاعل د ﴿وَلَا تُنْفُسُوا﴾ نه، ﴿كَيْلًا﴾ كفيلى ونيلى كيرى محافظ اونگرانى كونكى ته، او هر كله چې قسم په الله ﷻ سره اوخوړې شى په يو كار باندې نوگويا چې دې قسم كونكى په دې قسم سره الله ﷻ كفيلى او گرځولو په ايفاء ددې عهد باندې

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَقَذَّضُوا غَزَلَهَا مِنْ بَعْدِ قَوَّةٍ

اومہ کیری، بہ نقض د عہد کیں، بہ شان د ہفہ (لیونن) بنی، چہ سپر دل نی ستر من خله وروسو د مضبوط والی نہ

الْكَافَّةِ تَقْعُدُونَ أَيْمَانَكُمْ فَمَلَأَ بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ

بکری نکری، گر خوئی تاسو قسمونہ خپل ذریعہ د دھوکہ (خیانت) بہ خپل منہخ کیں د وجہ د دینہ چہ ستہ یو جماعت د مترکانو

مِنْ أُمَّةٍ مِنْ أُمَّةٍ ۖ إِنَّمَا يَبُوءُكُمْ اللَّهُ بِهِ ۖ وَلَيْبِيتَن لَكُمْ

چہ ہفہ د ډیری فاندی والا دی د بل جماعت نہ، بیشکہ ازمائی تاسو الله پدی سرہ، او خامخا بیان بہ کری تاسونہ

بِذَمِّ الْحَقِيقَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ۝ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ

بہ ورخ د نیامت ہفہ خہ چہ تاسو بہ ہنہ کیں اختلاف کوئی، او کچر نہ خوینہ شوی وی د الله نو خامخا گر خولی بہ ئی وی تاسو

أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۖ

وله یوہ (تول مسلمانان) لیکن (الله) ہی لاری کوی چالہ چہ اوغواړی او لارہ بنائی (ہدایت کوی) چانہ چہ اوغواړی

وَلَنُتْلِئَنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

او خامخا تپوس بہ کولی شی ستاسونہ دہنہ عملونو چہ تاسو ئی کوئی بہ دنیا کیں

﴿وَلَا تَكُونُوا﴾ بہ دې آیت کیں دنقض عہد کوونکو دپارہ تمثیل بیانیری، او یا مثال دې

دپارہ دنقض عہد، اومنع دہ دنقض د عہد نہ دمثال بہ ذریعہ ﴿كَأَلَى﴾ مراد دمشبہ بہ نہ، یا مخصوص زنانہ دہ، چې په مکه کېن اوسیدله چه په دماغو کېن ئی نقص وو، لیونن وه، نوم یی ریطة بنت عمرو وو، اولقب ئی حفراء وو، او یا یی نوم ریطة بنت سعد التیمی وو، چې هغی بہ دکپړې دجوړولو کار کولو، ټوله ورخ بہ ئی تارونه اوودل او بیا بہ ئی اوودلې شوی تارونه اوسپر دل او یا ترینه غیر معینہ زنانہ اووصف مراد دې، تشبیہ دحال ناقض دہ دبل حال ناقض سره، اومقصود په تشبیہ سره دادې چې نقض عہد دا دعقلاء کار نہ دې، بلکه په دې سره ناقض داسې شی لکه چې زنانہ وی اوکار هم دکپړې جوړولو کوی اولیونن هم وی، چې اوودلې شوی

تارونه دوباره اوسپری، نو دالله ﷻ دعهد ماتونکې ددغې زنانه په شان بې عقله، بې شعوره او
 اخس کار کونکې اوځان ته نقصان رسونکې دې ﴿تَقَفَّتْ عَزْلَهَا﴾ مصدر په معنی دمفعول سره
 دې، ((ای مغزوما)) اوودلې شوې ﴿تَتَجِدُوكَ أَيُّكُمْ﴾ دا جمله یا حال واقع شوې ده د ﴿وَلَا
 تَكُونُوا﴾ دفاعل نه او یا جمله مستانفه استفهامیه ده، اوهمه داستفهام په کتب مقدره ده، او
 استفهام انکاری دې، ﴿مَعَلَّامُ يَتَنَكَّمُ﴾ دا مفعول ثانی دې لپاره د ((تخضون)) او دخل په اصل کتب
 ونیلې کیږی چې یوشې په بل کتب داخل شی اودهغه نه، نه وی، اومراد ترینه یا فساد اوعداوت
 دې، او یا غدر او خیانت دې یعنی تاسو خپل قسمونه ذریعه او سبب د دھوکې او خیانت مه گرځوئ
 چه په قسمونو سره خلق په اعتماد کتب واخلئ او بیا ورسره خیانت اوکړئ ﴿أَنْ تَكُونُوا﴾ با سببه
 په کتب مقدره ده ((ای سبب ان تكون امة)) (مدارك) ﴿هِيَ أَرْقَى مِنْ أُمَّةٍ﴾ (اربی) اسم تفضیل دې
 (الربوا) نه دې په معنی دزیادت سره. ((ازید عددا وافر مالا)) (مدارك) د اول امة نه مراد جماعت
 دمشرکینو دې او د امة ثانی نه مراد جماعت دموینیو دې، مقصد دادې چې کفارو اومشرکینو ته
 اوگورئ او دهغوئ مال، دولت، آمدنی درته ډیره ښکاره شی نو دهغې دوجې نه خپل عهد او میثاق
 دعذر او خیانت ذریعه مه گرځوئ چې هغه مات کړئ بلکه دخپل عهد اومیثاق وفا کوئ ﴿إِنَّمَا
 يَلُوكُمُ اللَّهُ يَدُ﴾ کفارو ته دکثرت مال عطاء کولو حکمت بیانېږی، چې کفارو اوبې دینه خلقتو ته
 مالدارۍ او ډیره آمدنی ورکولو کتب دمومنانو امتحان او ابتلاء اخستل مراد دی، چې څوک په خپل
 عهد باندې برقرار پاتې کیږی، اوڅوک ئ ماتوی. ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ﴾ په تیر شوی آیت کتب دنقض
 دعهد دوجې نه اختلاف پیدا کولو ته اشاره وه، په دې آیت کتب دا ذکر کیږی چې دا اختلاف هم
 دالله ﷻ په مشیت او په ارادې سره دې، اهل سنت والجماعت ددې مشیت نه مشیت اختیاری مراد
 کوی، اوهر چې دی معتزله نوهغوئ ددې مشیت نه مشیت الجائی اوقهری مراد کوی ﴿وَلَكِنْ يَضِلُّ
 مَنْ يَشَاءُ﴾ دا تصریح ده په دې چې هدایت او ضلالت دواړه دالله دطرف نه دی، نودا رد دې په
 معتزلو باندې ﴿وَلَكِنَّهُمْ﴾ په دې کتب رد په مذهب د جبریه باندې دې، کچرته انسان مجبور محض
 وې نو بیا ترینه دعمل په باره کتب سوال کول نه وو پکار.

وَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّانَا ۚ كَذَبَ الْفُتَرَاءُ بِحَبْلٍ مُّنْجَنٍ ۖ فَتَرَوْا قَدَرَهُ

اومہ نیسن تاسو قسمونه خپل ذریعہ د دھوکې (فرب ، خیانت) په خپل منځ کښ پس اوبه خوښیږی چې (تاسو،

بَعْدَ بُيُوتِهِمْ ۖ وَتَذَرُونَ السُّوْمَ ۖ إِنَّمَا صَدَقْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلَكُمْ

وروستو د کلکوالی دهغې نه او اوبه ځکڼ تاسو عذاب په سبب دهغې چه منع کوئ تاسو (خلک، د لارې د الله نه اولپاره ستاسو

عَذَابٌ عَظِيمٌ ۚ وَلَا تَشْكُرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ فَبِمَا قَلِيلًا ۖ إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ عِزُّكُمْ

عذاب لوی دې . اومه اخلئ تاسو په بدلې د عهد دالله قیمت لږ، بیشکه هغه څه ثواب، چه الله سره دې هغه غوره دې تاسو لږه

إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

که یئ تاسو چه پوهیئ .

﴿وَلَا تَنْخِذُوا﴾ په دې آیت کښ مزید تاکید او اهتمام بیانیری لپاره د ایفاء عهد سره دترتیب دامر زائد نه، نو داکثرو مفسرینو په نزد دا آیت خاص دې دماقبل آیت نه په دوو وجوهو سره : (۱) تخصیص په اعتبار د ناقضینو سره، چې په دې آیت سره مراد هغه خلق دی چې هغه مقتداء او علماء دی، چې دهغوئ نقض عهد د نورو خلقو دگمراهی ذریعہ ده، (۲) تخصیص په اعتبار دعهد سره چې د دې عهد نه فقط بیعت علی الایمان مراد دې، او عام عهد ندې مراد، ځکه چې دومره سخت وعید دنورو عهدونو په نقض باندي نشته دې، (وهذا لوعیدانما هو فیمن نقض عهد رسول الله ﷺ من عاهدہ ثم نقض عہدہ خرج عن الایمان) (قرطی ص ۱۲۶ ج ۵)

﴿فَتَرَوْا قَدَرَهُ﴾ زلت دقدم استعاره ده، دهغه مستقیم الحاله نه چې واقع شی په شی، عظیم کښ، ((وهذه استعاره للمستقیم الحال يقع فی شیء عظیم ویسقطه)) (قرطی) او دقدم نه یا قدمونه دمبعینو مراد دی، او مقصد دادې چې په نقض عهد سره به یو نقصان تاسو ته دا اورسیری چې په تاسو باندي به دعامو خلقو اعتماد ختم شی، بیا به تاسو قسمونه خورئ خو دخلقوبه درباندي اعتماد نه وی، او یا قدمونه دنقض کونکو مراد دی، چې نقض عهده ایمان کول دایمان نه خارجیدل دی فتزل اقدامکم عن حجة الاسلام، (کشاف)

﴿وَتَذَرُونَ السُّوْمَ﴾ دویم نقصان به دا اوشی چې تاسو به دخلقو دایمان نه راوړلو ذریعہ اوگرځئ نوگویا چې دا خلق دایمان راوړلو نه تاسو منع کړل، نوددې وجې نه به تاسو دیولوی عذاب مستحق

او ګرځي. ﴿وَلَا تَشْكُرُوا﴾ په دې آيت کښ منع ده دنقض عهد نه ددنيا دمال اوجاه په حرص سره، چې حق دين د دنيوي اموالو او اقتدار دلالچ او طمعې دوجه نه مه پريږدي. او دا داسې دی لکه چې تاسو د ايمان په شان عمده څيز خرچ کړئ او د دنيا والا خيس شې پرې واخلي ﴿فَسَا قَلِيلًا﴾ اگر چې بنفسه به زياتې وي. خو د آخرت به نسبت دا ټوله دنيا ثمن قليل او متاع قليل ده ﴿إِنَّمَا عِندَنَا﴾ دا ترغيث دې جنت او آخرت ته

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ ۖ وَلَنَجْزِيَنَّهُ

هغه څه چې تاسو سره دی ^۱ فنا به شي اوهغه څه چې الله سره دی باقي دی او خامخا به بدله ورکړو مونږ

الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

هغه کسانو ته چې صبر نه کړيدي اجر (ثوابونه) دهغوئ په بدلې دهغه بڼه کارونو کښ چې وژ دوئ چې کول به ئې به دنيا کښ

﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ﴾ په دې آيت کښ ترزهيد في الدنيا او تحقير د دنيا او ترغيث الى الآخرة ذکر کيږي. چې د ايفاء عهد او صبر على الدين په بدله کښ چې کوم اجر او ثواب تاسو ته ملاويږي. هغه دائمی دي. او کومه فائده دنقض عهد چې په دې دنيا کښ تاسو ته ملاويږي. هغه حقيره او ختميدونکې ده. ﴿وَلَنَجْزِيَنَّهُ الَّذِينَ صَبَرُوا﴾ مراد ترينه صبر او استقامت على عهد الاسلام والطاعات دي. ﴿بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ مراد دعمل نه صبر دې ځکه چې صبر د اعمال قليه نه دي. او عبارت په حذف دمضاف سره دي. ((اي لنجزينهم مجزاء صبرهم)) اولفظ دأحسن يا ددې وجي نه استعمال شو چې ثواب صرف په احسن ملاويږي نه په حسن ځکه چې احسن هغه دې چې دهغې کولو ته ترجيح ملا شوې وي په نه کولو باندې لکه فرائض واجبات، مستحبات شو. او يا دهغې نه کولو ته ترجيح ملا شوې وي په کولو باندې، لکه محرمات، مکروهات شو او حسن هغې ته وئيلي کيږي چې دهغې يو جانب ته ترجيح په بل جانب نه وي حاصله شوې. لکه مباح شو نوځکه احسن اوئيلي شو. او يا ذکر د احسن لپاره د ترغيث دې په عمل کښ اگر چې ثواب په حسن هم ملاويږي

۱- ترهيد في الدنيا، ترغيث الى الآخرة

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّكَ حَيٰوةً طَيِّبَةً ۖ

هر چه عمل او کرد و نیک که نارینه وی یا زنانه وی احوال دا چه دې مؤمن وی پس خامغا به روند و رکرو هغه به روند د مزی

وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

اوځاځا به بدله و رکرو مونږ دوی ته اجر «ثواب» د دوی په عوض دهغه ښه کارونو د دوی کښ چې دوی به کول

فَإِنَّا قَرَأْتُ الْقُرْآنَ فَأَسْتَعِذُّ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ۝ إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ

پس کله «چه او غواړې نه» چه اولولي قرآن^۱ پس اول ښاه اونیسه په الله سره د شیطان رنلې شوی نه بیشکه نیشته ده لره

سُلْطٰنٌ عَلَىٰ الْاٰیٰتِ اٰمَنُوْا وَعَلٰی رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُوْنَ ۝ اِنَّمَا

قدرت «غلبه» د گمراه کولو په هغه کسانو باندې چه ایمان نې راوړې دې او په خپل رب باندې توکل کوی بیشکه

سُلْطٰنُهُ عَلَىٰ الْاٰیٰتِ يَتَوَكَّلُوْهُ وَالْاٰیٰتِ هُمْ بِهِ مُفْرِكُوْنَ ۝

قدرت «غلبه» د گمراه کولو، د ده په هغه کسانو ده چه دوستی کوی د ده سره او په هغه کسانو چه دوی «الله» سره شریک کوونکی دی

﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا﴾ په دې آیت کښ بشارت دې دپاره د ایفاء کوونکو دعهده ﴿ذَكَرٍ أَوْ أَنَّىٰ﴾

دا اگر چې په (من) کښ داخل وو خو بیا صراحة ذکر کول لپاره ددفع د توهم دتخصیص دی، چې

څوک دا اونه وانی چې مراد د (من) به صرف مذکور وی، ﴿وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ چې هغه مصدق وی دثواب په

ایفاء دعهده باندې او د عقاب په نقض دعهده باندې، ((هو مصدق بقراب الله الذی وعد اهل الطاعة

وبوعید اهل معصيته على المعصية)) (طبری ص ۶۴۱ ج ۷) ﴿فَلَنُحْيِيَنَّكَ حَيٰوةً طَيِّبَةً﴾ مراد دحیات

طیبه نه په دنیا کښ رزق حلال د اطمینان اوسکون زندگی ده، مومن موحد ته چه دالله ﷻ په

عبادت اطاعت، صبر اوقناعت کښ کوم سکون او راحت ملاویری، هغه سکون او راحت یو

مشترک، فاسق بادشاه ته په تخت باندې نه وی حاصل، مال او دولت اسباب دراحت دی خو راحت نه

دی. ددې وجې الله ﷻ فرمائی ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا﴾ (طه آیت ۱۲۴) اویا

۱. متعلق دې سره له دلیل دوحی نه «ای نزلنا عليك الكتاب - الخ»

ترينه حيات برزخی او قبر مراد دې اویا ترینه جنت مراد دې ، ﴿وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ﴾ مراد ترینه جزاء ، اخرویه ده. ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ﴾ په دې آیت کښ ترغیب الی القرآن سره د آدابو ذکر کیری، اودا آیت متعلق دې په دلیل وحی ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ پورې چې په تا باندې الله ﷻ کتاب نازل کړې دې. چې په هغې کښ دشرک او ظلم نه دخان بیج کولو اود احسان کولو حکم دې، اوپه کښ تذکیر دعهد دې دالله ﷻ نو چې کله هم ددې تلاوت شروع کوي نواستعاذه غواړه په الله سره دشیطان نه خکه چې دې وسوسې اچونکې دې اوغافله کوونکې دې دعهد د الله ﷻ نه اومراد په ((فاذا قرأت)) سره اراده دقراءة ده ﴿فَاسْتَوِذْ﴾ امر دې په طلب دپناه غوښتنلو سره دشیطان نه ، صاحب هدایه ((استعِذْ بِاللّٰهِ - الخ)) وئیلوته افضل وئیلی دی، نورو فقهاو ((اعوذ بالله)) ته افضل وئیلی دی. اوپه ځینو روایتونو کښ دلفظ دالله نه وروستو د ((السمع العليم)) اضافه هم راغلې ده بحث دتعوذ په ابتداء کښ تیر شوې دې، ﴿إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ﴾ هرکله چې دتیر شوی آیت نه توهم دقدرت کیدو لپاره دشیطان په انسانانو باندې، نوپه دې آیت کښ ازاله ددغه توهم ده، او ضمیر د (انه) ضمیر شان دې ﴿سُلْطٰنٌ﴾ غوره توجیه داده چې مراد په دې نفی دغلبې سره غلبه خاصه ده چې هغه قدرت اوتصرف په زړونو باندې دې او مراد ترینه داسې گناه ته لمسول (برانگیخته کول) دی چې هغه نه معاف کیری لکه شرک شو. اویا دهغه گناه نه توبه نه اوباسی، لکه بدعات وغیره شو، تفصیل په سورة حجر آیت ٤٢ اوسورة ابراهیم آیت ٢٢ کښ تیر شوې دې، ﴿إِنَّمَا سُلْطٰنُهُ﴾ مراد ترینه هغه سلطان خاص دې چې مخکښ آیت کښ ئی نفی شوې وه، ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ﴾ (با) دپاره دتعدیه ده اوضمیر راجع دې لفظ د (الله) ته ((ای اشركوه في عبادة الله)) (ابن کثیر).

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ ۖ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُكَلِّمُ

اوکله چه بدل راوړو مونږ^١ یو آیت (ناسخ) په ځای د بل ایت (منسوخ) او الله ښه پوه دې په هغه څه چه نازلوی ئی

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ ۖ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ

دوئ وانی چه بیشکه ته دروغ تروکنجی، بلکه زیات د دوئ نه پوهیږی. او وایه ته نازل کړیدی^۱ دا قرآن روح پاک (جبریل

مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُقَبِّلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُمْ فِي قُلُوبِهِمْ

د جانبه د رب ستانه په حق سره لپاره د دې چه محکم کړی هغه کسان چه ایمان نې راوړې دې او هدایت دې او زیرې دې

لِلْمُسْلِمِينَ ۝ وَلَقَدْ تَعَلَّمَ أَهْلُهَا يَكُونُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَحْرٌ

لپاره د مسلمانانو او په تحقیق سره پوهیږو مونږ^۲ چه بیشکه دوئ وانی چه بیشکه خودلې دې قرآن ده ته یو سړی

لِسَانَ الْأَلْيَقِ يُلْحَدُونَ إِلَيْهِ أَفْجَىٰ وَلَهُمَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ۝

زبه دهغه سړی^۳ چه دوئ غلط نسبت کوی هغه ته عجمی ده او دا قرآن زبه عربی ده واضحه

﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا﴾ په دې آیت کښ په مشرکینو باندې شکوی ذکر کيږی چې دشیطانی وسوسو دوجي نه دوئ په قرآن مجید باندې بې خایه اعتراضونه کوی، او دکفارو اول اعتراض ذکر کيږی په قرآن باندې چې دا دالله ﷻ کلام نه دې، بلکه افتراء ده په الله ﷻ باندې کچرته دا کلام دالله ﷻ وې نو په دې کښ به تبدیلی اونسخ نه راتله، ﴿وَأَنَّهُ أَفْسَلُ﴾ په دې کښ اشاره ده مصالحو دنسخ ته بطور جمله معترضه، چې په نسخه کښ دالله ﷻ ډیر حکمتونه دی ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ یعنې دوئ د فاندې اوحکمتونو دنسخې نه جاهل دی، نوځکه اعتراضونه کوی ﴿قُلْ نَزَّلَهُ﴾ دا جواب دې د دغه اعتراض مذکور نه چې دا قرآن افتراء نه ده، بلکه دا دالله ﷻ دطرفه دروح القدس په واسطه نازل شوې دې، اود نسخ په ذریعه امتحان دمومنانو اخلی، اودا ذریعه گرځی د تثبیت اومضبوطوالی په ایمان باندې او ذریعه هدایت گرځی اودریعه خوشحالی گرځی. ځکه چې کله هم یو آیت منسوخ شی نو مومنان خوشحاله شی اوايمان نور هم مضبوط شی چې اعتقاد ئی وی په دې چې دنسوخ په ځای ناسخ زمونږ په حق کښ زیات مفید وی، اوپه دې کښ به دالله ﷻ حکمت

۱. د ذکر شوی سوال جواب

۲. سوال او دویمه شکوی.

۳. د ذکر شوی سوال جواب.

وی. ((ای لیلوهم بالنسخ حتی اذا قالوا لیه هو الحق من ربنا حکم لهم ببات القدم فی الدین وصحة الیقین بان الله حکم فلا یفعل الا ما هو حکمة و صواب)) (کبیر) ﴿وَلَقَدْ مَنَنَّا﴾ په دې آیت کښ دمنکرینو ددویم سوال جواب ذکر کیری، چې دوی به ونیل چې دې پیغمبر ته یو رومی غلام دا قرآن ښائی اودا دالله ﷻ کلام نه دې. اوبه نوم دهغه کښ ډیر اقوال راغلی دی ﴿مَکَاثَ الْوَلَّى﴾ دا جواب ددې اعراض دې چې دقرآن نسبت تاسو کوم بنده ته کوئ نوهغه خو عجمی دې. اودا قرآن خویه فصیحه عربی کښ دې چې دهغې د مقابلې نه مشرکین مکه چې اهل لسان وو عاجزه وو. نو بنده عجمی به څنگه په دې معجز کلام باندې قادر شی ﴿يُحْذِرُكَ﴾ د الحاد خپله اصلی معنی میلان ده اودلته ترینه مراد نسبت کول دی ﴿أَضْحَكْتَ﴾ په ماده د (ع - ج - م) کښ معنی دابهام اواخفاء وی چې هغه ضد دبیان اوايضاح دې. نو اعجمی هر هغه چاته ونیلې کیری چې هغه په فصاحت اووضاحت سره خبرو کولو باندې فادر نه وی

إِنَّ الْإِنِّنَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ لَا يَتَذَكَّرُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ٥
بیشکه هغه کسان ^١ چه ایمان نه لری په آیتونو د الله ، هدایت نه ورکوی دوی ته الله او لپاره د دوی عذاب دردناک دي
إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكُذِّبُ الْإِنِّنَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكُذِّبُونَ ٥
بیشکه جوړه وی دروغ ^٢ په الله باندې، هغه کسان چه ایمان نه لری په آیتونو دالله، او دغه کسان هم دوی دروغزن دی
مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْرَهٍ وَقُلْهُ
چا چه کفر اوکړو ^٣ په الله وروستو د ایمان راوړلو د ده نه سیوا د هغه چا نه چه زور پرې اوکړې شو او زړه دهغه
مُظْمَرٍ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مِنْ شَرِّ الْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَتْهُمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ
مظمن، کک، وو په ایمان باندی لیکن هغه چا چه پرانستله ئ کفر قبولولو ته سینه پس په دوی باندې غضب دي دجانبه د الله نه

١ - تخويف اخروي

٢ - متعلق دې په «فاذا قرأت» پورې. تخويف اخروي

آيت کتب تخفيف ذکر کيری لپاره دتقص عهد کونکو په سبب د ارتداد سره، دا آيتونه نازل شوی دی په باره د عمار ابن ياسر رضی الله عنه کتب چه دي او د ده پلار او مور حضرت سمیه رضی الله عنها کافرانو اونیول او ورته ئی اووئیل چه کلمه د کفر او وایی ورته مونږ مو قتلؤ، حضرت ياسر رضی الله عنه او سمیه رضی الله عنها انکار او کړو نو کافرانو ظالمانو په ډرې بې دردی سره شهیدان کړل. عمار رضی الله عنه د مجبورئ نه ظاهرأ په ژبه کلمه د کفر اووئیل، هغوی پریخودلو، نو ډیر سخت پریشانه شو او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خدمت کتب حاضر شو، ژړل ئی، نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته په خپل خادر اوښکې پاکې کړې، تپوس ئی ترینه اوکړو. نو ده ورته خپله قصه اوکړه، نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته او وئیل چه پدغه وخت کتب دي زړه څنگه وؤ. نو ده ورته اوئیل چه زړه م مطمئن وؤ په توحید او ایمان باندې، نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته تسلی ورکړه چه (ان عادوا فعد)، او دا آيتونه نازل شول.

ددې آيت په ترکیب کتب دمفسرینو ډیر اقوال مروی دی خو ډیر غوره قول په کتب دا دي چې (۱)،

﴿مَنْ كَفَرَ﴾ دا شرط دي اوجزاء ورله محذوفه ده چې هغه ((عليهم غضب من الله)) ده، په حذف باندې دلالت د ((من شرح - ۱ح)) جزا کړي ده چې هغه مذکور ((عليهم غضب)) ده (۲)، اویا ((من كفر)) مبتداء ده، او ((عليهم)) ورله خبر محذوف دي، او د دي دواړو صورتونو په اعتبار سره ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ مستثنی متصله ده اومستثنی منه ورله مضمون دجزا اویا خبر مقدر دي، مقصد ئی دادې چې په کافر باندې به غضب دالله ﷻ وی خو مگر هغه چا باندې غضب به نه وی چې هغه په زیردستی سره په کلمه د کفر وئیلو باندې مجبور کړي شی، اواستثناء دمکره دکافر نه «اگر چې دي کافر نه دي» ځکه اوشوه، چې دایمان نه وروستو دده نه هغه شی ظاهر شوې دي چې هغه دغیر اکراه په صورت کتب صرف دکافر نه ظاهریږي، ((وانما صح الاستثناء المکره من الکافر مع انه

ليس بکافر لانه ظهر منه بعد الايمان مالا يظهر الا من الکافر لولا الاکراه)) (فتح) او ﴿وَلٰكِنْ مِّنْ شَرٍّ﴾ دا استدراک دي لپاره د دفع توهم چې د ماقبل استثناء نه پیدا کيږي، چې چا به وهم کولو چې په حالت داکراه کتب په ژبه باندې کلمه د کفر وئیل جائز دی اوکفر ورسره نه لازميږي نو شاید چې په دي حالت کتب په زړه سره تصدیق علی الکفر باندې هم کفر نه لایميږي، نو جواب ترینه اوشو چې په تصدیق علی الکفر سره کفر لازميږي اوداسې خلقو باندې دالله ﷻ غضب وی، اولوی عذاب ورله دي. (۳)، اوداهم ممکنه ده چې ﴿مَنْ كَفَرَ﴾ دا ټوله جمله دي مبتداء شی، او ﴿فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ﴾

دې ورله خبر شی، او ﴿إِلَّا مَنْ أَكْثَرَهُ﴾ دې استثنا شی د مجموعې نه، مستثنی دې په منځ کښ راغلې وی لکه په قول دلبید کښ راغلي دی چې، ﴿إِلَّا مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلًا﴾ او ﴿وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكَثْرِ﴾ دې استثنا نه پیدا شوی وهم نه استدراک وی، او جزاء د ((من شرح)) به ((فغير مستثنی من الحكم)) به شی، والله اعلم وعلمه اتم واحکم ﴿إِلَّا مَنْ أَكْثَرَهُ﴾ مراد د اکراه نه دا دې چې دقتل کولو دباو پرې اوکړی، اویا دبعض اندام پرې کولو دباو پرې اوکړی، اوهغه دباو کونکې قدرت هم ددغه عمل لری، نوپه دې وخت کښ رخصت دادې چې ظاهراً په ژبه باندې دې کلمه دکفر اووایی لکه څنگه چې حضرت عماره د والدینو یعنی حضرت یاسر ۷۷ او حضرت سمیه ۷۸ د شهید کولو نه وروستو مجبوراً وئیلی وه. او حضور ﷺ ورله تسلی ورکړه، او وې فرمائیل چې ((ان عادوا فعد))، دا رخصت د رخصت حقیقی دټولو نه اکمله نوعه ده. اوعزیمت دادې چې په کلمه دکفر باندې دې تلفظ هم اونکړی، اوشهید دې شی، او دا په شهادتونو کښ بهترین شهادت دې، لکه څنگه چې انکار کړې وو حضرت یاسر ۷۷ حضرت سمیه ۷۷ او حضرت خباب رضوان الله تعالی علیهم اجمعین ﴿وَلَقَدْ مَنَعُوهُ﴾ په دې کښ اشاره ده چې تصدیق قلبی جزء کامل دې دایمان لپاره، او په هیڅ حالت کښ هم نشی ساقط کیدی، ﴿شَرَحَ بِالْكَثْرِ﴾ مراد ترینه قبولول دکفر دی بغیر د شک او شهبې نه، ﴿فَقَالَتْ لَهُمْ﴾ هرکله چې لفظ د (من) مفرد وو په اعتبار دلفظ سره او جمع وو په اعتبار دمعنی سره، نوځکه په کفر کښ ورته ضمیر د مفرد راجع شو، او دلته ورته ضمیر دجمع راجع شو، ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ﴾ په دې آیت کښ سبب دکفر بعد الايمان اویا سبب دوعید مذکور بیانیږی، چې یو ترجیح ورکول دی ژوند د دنیا ته په ژوند داآخرت باندي، اوبل دا چې دعتاد دوجې نه هدایت هم ورته دالله ۷۷ دطرف نه، نه ملایویری، ﴿أَوَلَيْكَ الْآيَاتُ طَمَحَ اللَّهُ﴾ په دې آیت کښ دماقبل اسبابو نتیجه ذکر کیږی، په دنیا کښ چې هغه مهر جباریت لگول دی ددوئ په قوی مدرکه باندي، ﴿وَأَوَلَيْكَ هُمُ الْفَاقِلُونَ﴾ یعنی کامل دی په غفلت کښ ﴿لَا جَرَءُ﴾ دا نتیجه دقبائلهوپه آخرت کښ ذکر کیږی، چې په آخرت کښ به هم په کامله خساره کښې وی، ﴿ثُمَّ لَيْسَ لَكَ رَبٌّ﴾ په دې آیت کښ بشارت ذکر کیږی دپاره دمهاجرینو او مجاهدینو او طریقه ذکر کیږی دپاره دپج کیدو داکراه نه، (ثم) لپاره دتعقیب ذکر دې، ﴿يَوْمَ تَعْدُو مَا تُنْشَوْنَ﴾ مراد ترینه تعذیب دې په اسلام باندې لپاره

نوحضور ﷺ دوى دپاره بددعا اوکړه، (اللهم اجعلها عليهم سنين كسفي يوسف عليه السلام) (مضق عليه) نو سخت قحط پرې مسلط شو. چې مردارې اوزرې خرمنې او هډوکى خوراک نى شروع کړل. او د لوړې دوجې نه به نى سترگو ته لوگى لوگى راتلل. نو بيا دحضور ﷺ د دعا په برکت سره الله ﷻ دغه قحط ترينه اوچت کړو. او يا د «قریه» نه قريه د اولينو او سابقينو خلقو مراد ده. لکه قوم سبا وغيره سول. اويا ترينه قريه مفروضه مراد ده، او وجود دممثل په خارج کښ ضرورى نه دې، ﴿وَأَمِنَةً﴾ صفت اول د قريه دې ﴿مُطْمَئِنَّةٌ﴾ صفت ثانى دې، ﴿يَأْتِيَهَا يَذْفُهَا زَعْدًا﴾ داجمله صفت ثالث دې لپاره د قريه. ﴿نَسَكَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ﴾ (انعم) جمع قلت ده دنعمت، په دې کښ اشاره ده چې کفران دنعم قليله موجب دعذاب گرځي، نو دکثيره کفران په طريقه اولى سره موجب دعذاب وى. ﴿فَأَذَقَهَا اللَّهُ﴾ اذاق اولباس دواړه استعارې مکنبى دى، د جوع اوخوف دهغوى نه، اذاق استعاره ده داصابت موثره نه، ځکه چې هرکله چاته سخت تکليف اورسيرى نو عرب اثر دضرر مشابه کوى دطعم اوذائقى دتريخ شى سره، لکه چې وائى (ذاق فلان البوس والضرر) نودا دباب داستعارې دمعقول دې دمحمسوس سره، اوهر کله چې جوع اوخوف په دوى باندې من کل الجهات احاطه کړې وه په شان دلباس اويا دهغې اثرات په خارج کښ په دوى باندې ظاهر شوى وو لکه څنگه چې لباس ظاهر وى، نوځکه دويمه استعاره دلباس اوشوله دجوع اودخوف نه، اويا دا چې «اذاقه» کنايه ده داصابت موثره نه اوپه ﴿يَأْسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ﴾ کښ اضافت دمشبه به شوې دې مشبه ته اوتشبيه مقلوب ده، نو په اصل کښ داسې دې چې په ((اصابهم الله الجوع والخوف كاللباس)) وجه دشبّه احاطه ده، ﴿يَمَّا كَانُوا يَمْشُونَ﴾ مراد ترينه کفر دې په الله ﷻ او تکذيب دې دحضور ﷺ، ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ﴾ په دې آيت کښ ذکر دهغه لوى نعمت دې چې دهغې دکفران دوجې نه عذاب راغلې وو په اهل مکه باندې چې هغه ددوى دجنس نه رسول راتلل دى، ﴿مُكَذِّبُوهُ﴾ تفسير دې ﴿نَسَكَّرَتْ﴾ او ﴿فَأَذَقَهُمُ الْمَكَاثُ﴾ تفسير دې د ﴿فَأَذَقَهَا اللَّهُ﴾

﴿فَتُكَايَمًا﴾ دا دسورة دويمه حصه ذکر کيږي اوپه دې کښ دشرک فعلى د دوو شقونو رد کيږي چې تحريمات لغير الله اونذر لغير الله دى، اودا متعلق دې د ((ضرب الله مثلا)) سره، او د هغې په نتيجې باندې مفرع دې، چې هر کله تاسو ته ددغې قريى حال ظاهر شو، چې هغوى دالله

د نعمتونو ناشکری کړې وه چې حلال ئی په ځان حرام کړی وو، او د پیغمبر تکذیب ئی کړې وو، او دهغې دوجې نه په هغوی باندې عذابونه نازل شوی وو، نو تاسو خپل ځانونه دکفران نعمت اود تکذیب درسول الله ﷺ نه بیج اوسائئ، او حلال څیزونه حلال اوگنډئ، بحیرې اوسانې مه جوړئ، او حرام څیزونه حرام اوگنډئ او ځان ترینه اوسائئ، ﴿حَلَالٌ كَلْبًا﴾ دواړه حالین واقع شوی دی دمفعول مقدره نه چې ((رزقکم)) دې، ای لکلوا لما رزقکم الله حال کون رزقکم حلالا طیباً. ﴿وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ﴾ مراد ترینه رسالت د حضور ﷺ اوهغه ټول نعمتونه د دنیا دی چې دکومو تذکره په دې سورة کښ شوې ده، او دهغې شکریه داده چې حلال اوگنډلې شی. ﴿إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ﴾ دا بطور تنبییه دې چې کچرته تاسو په حقیقت کښ دالله فرمانبردار یئ او د هغه عبادت کوونکي یئ نو دهغه د نعمتونو شکریه ادا کوئ، او ددې نه معلومه شوه چې دالله ﷻ د نعمتونو شکریه هم عبادت دي

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَاللَّهَ وَنَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ

بیشکبه چرامه کړیده^{۱۱} الله په تاسو باندې مرداره او وینه او غوښه د خنزیر او هر هغه څیز چه آواز کړې شوې وی

لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ، فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ

لپاره د نذر لغیر الله په هغې، پس هغه څوک چه مجبوره شی د دې خوراک ته نه وؤ طلبگار د مزې اونه تجاوز کوونکې وؤ د حد نه

لَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ وَلَا تَقُولُوا إِنَّمَا أَصْنَفُ الْبَيْتِ كَذِبٌ

پس الله بخښه کوونکې، رحم کوونکې دې، اومه وایئ تاسو^{۱۲} په باره دهغې کښ چه بیانوی ئی ژبې ستاسو دروغ

هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لَتَعْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ

چه دا حلال دي او دا حرام دي دعاقت دا، چه ترئ تاسو په الله باندې دروغ، بیشکبه هغه کسان^{۱۳} چه ترئ په الله باندې دروغ

۱۱- نفی د نذر لغیر الله.

۱۲- تفریع به ماقبل باندې په طریق د لف نشر غیر مرتب.

۱۳- تخويف اخروی.

لَا يَفْلَحُونَ ۖ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝

نشی یح کیدلی (د عذاب نه) (دوی لره) مژه لره ده او دوی لره عذاب دردناک دی

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ﴾ په دې کښ رد دې په نذر لغیر الله باندې او په تحریم لغیر الله باندې چې سانی اوبحیرې حرام نه دی بلکه حلال دی، او حرام څیزونه میتة او خنزیر او هغه شې چې په نوم دغیر الله سره نذر کړې شوی وی، او ددې آیت تفصیل په سورة بقره او په سورة مائده کښ په طریقه انچه سره شوې دې، ﴿وَلَا تَقُولُوا﴾ په دې آیت کښ تفریع ذکر کیږی په ما قبل باندې په طریقي دلف نشر غیر مرتبه سره پس د بیان دحکم دتحریم او نذر دغیر الله نه، ﴿لِمَا نَهَيْتُمْ﴾ لام یا لام شایه دي او ما موصوله ده، او جمله ورله صله ده، او عائد چې (فیه) دې له وجې دشهرت نه حذف کړې شوې دي، او ﴿الْكُذِبَ﴾ مفعول به دې، د ﴿وَلَا تَقُولُوا﴾ دپاره (ای لا تقولوا فی شان الذی تصفه الستکم الکذب من الهائم بالحل والحرمه)، (روح) او مراد د ﴿نَهَيْتُمْ أَلَيْسَتْ كُذِبَ﴾ نه مبالغه ده په کذب کښ چه قول ددوی عین کذب او محض کذب دې لکه چې ونیلې کیږی وجهها یصف الجمال نومقص نی دادې چې (هی جمیلة) یا ونیلې کیږی عنها نصف السحر ای هی ساحرة، او ﴿هَذَا كَلٌّ وَهَذَا حَرَامٌ﴾ بدل الککل دې د الکذب نه او یا لام تعلیلیه او اجلیه دي، او ما مصدریه دې او الکذب مفعول به د (نصف) لپاره دي، او ﴿هَذَا كَلٌّ﴾ مقوله ده دقول له پاره، ((ای لا تقولوا هذا حلال وهذا حرام لاجل وصف الستکم الکذب، (قرطبی) ﴿هَذَا كَلٌّ﴾ مشار الیه د هذا دپاره ((ما اهل لغو)) دې چې په (ما اهل لغیر الله) باندې دحلال حکم لگول هم دروغ دی، نو دا په نذر لغیر الله باندې متفرع دې، او ﴿وَهَذَا حَرَامٌ﴾ مشار الیه د هذا لپاره ﴿مَتَاعٌ رَزَقْكُمْ اللَّهُ﴾ دې چې دې ته حرام ونیل دروغ دی، دا په تحریمات دغیر الله باندې متفرع دې، ﴿لِنَقْرَأَ عَلَى اللَّهِ﴾ هر کله چې په ما قبل حسم کښ بیان دنفس کذب وو، او افتراء او کذب علی الله صراحتا نه وو مذکور ددې وجې نه اعاده دهفر جملي سره دیوې فاندې زاندي اوشوه چې دخپل ځان نه تحلیل او تحریم کذب او افتراء ده په الله باندې، اولام په ﴿لِنَقْرَأَ﴾ کښ یا لام العاقبة دې لکه چې په ((لیکون لهم عدوا وحرنا) (القصص) ۸ کښ لام العاقبة دې یعنی دخپل ځان نه تحلیل او تحریم انجام په الله باندې افتراء ده، او ب لاه

تعلیل به دې چې معنی د غرض پکښې ملحوظ نه ده. او مقصد دادې چې کوم تحلیل او تحریم یعنې بحیره، سائبه، وصیله، حام و غیر ذلک، چه تاسو د خپل خان نه جوړ کړی دی دا محض ستاسو کذب بیانی ده او افتراء ده په الله باندې ځکه چه د تحلیل او تحریم اختیار صرف الله سره دې، ان التحلیل والتحریم انما هو لله عزوجل و ليس ان يقول او یصرح بهذا في عين الاعيان الا ان يكون تعالى بخبر بذلك (قرطبی) ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ يَقْتُلُونَ﴾ دا تخويف اخروی ذکر کيږي چه کوم خلق د خپل خان نه تحليلات او تحريمات کوي نو په آخرت کښ به فلاح بيا نه مومي بلکه دردناک عذاب به وي ورله او حافظ ابن کثير رحمه الله فرماني چه په دې ټولو وعيدونو کښ هر هغه سړي هم داخل دې چه هغه بدعت کوي او محض د خپلې رائي او ياد نفساني خواهش د وجې نه د الله حرام کړی څيزونو ته حلال او يا حلال کړی څيزونه ته حرام وائي. ((ويدخل في هذا كل من ابتدع بدعة ليس له فيها مستد شرعي)) (ابن کثير ج ۲ ص ۵۹۰) نو معلومه شوه چه بدعت کول افتراء ده. په الله باندې «اعاذنا الله» ﴿مَتَّعَ قَلِيلًا﴾ دا هم تخويف اخروی دې، چه په افتراء سره کوم منفعت دنيوی تاسو حاصلوئ نو هغه ډير کم دې او د دنيا مزې به زر ختمې شي او عذاب د آخرت ډير دردناک دې. او «متاع قليل» جمله مستأنفه ده چه واقع شویده په سوال د سائل کښ گويا چه سائل به سوال کولو چه څنگه دهغوی دپاره فلاح نيسته دې. حالانکه دوی ته ډير لوی لوی نعمتونه ورکړي شوی دی. نو جواب ترينه اوشو چه «متاع قليل» چه د دنيا مزې لږې دي ختميږي. او «متاع قليل» موصوف صفت يا خبر دې د مبتدا محذوفې دپاره چه «متاعهم» دې. او يا دا نکره مخصصه مبتدا ده. او خبرنی محذوف دې چه «لهم» دې

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَزَمْنَا مَا فَصَصْنَا عَلَيْكَ

او په هغه کسانو^۱ باندې چه يهوديان دي حرام کړی وؤ مونږ هغه څيزونه چه بيان کړيدي مونږ به تا باندې

مِنْ قَبْلُ ، وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٠﴾

مخکښ د دینه او ظلم نه وؤ کړې مونږ پدوی باندې، لیکن وؤ دوی چه په خپلو خانونو باندې ئی ظلم کولو

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا الشُّوْءَ بِمِثَالِهِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ

با بکله رب سا^۱ هغه کسانو لره چه کوی بد اگناه، کارونه په ښاپوهن سره بیا توبه اوباسی وروستو د دینه ادغه عمل نه،

وَأَصْلَحُوا ۚ إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

اوسم کړی خپل عملونه بیشکه رب ستا وروستو دهغی (توبی) نه خامخا بڅښونکي مهربانه دي

﴿وَعَلَّ الْيَتِيمَ﴾ په دې آيت كېنې جواب دې د سوال مقدره، هر كله چه بحيره سائبه وصيله او حام وغيره حلال دى نو په يهوديانو باندې ولې حرام وو، ځكه چه په يهوديانو باندې داوبنې غوښه حرام وه، نو دا مذكور اشياهم اويشان دى نو جواب ترينه اوشو چه دا خيزونه په اصل كېنې حلال وو، حوصرف په يهوديانو باندې بطور سزا د هغوى د سر كښنى دوجه نه حرام كړې شوى وؤ . او ﴿وَعَلَّ الْيَتِيمَ﴾ جار مجرور متعلق دې په (حرما) پورې نو د معمول تقديم په عامل باندې راغلې دې دپاره د حصر نو په دې كېنې اشاره ده، دپته چه اصل په خيزونو كېنې حلت دې او تحريم ئى صرف اوصرف دپاره د يهوديانو دې بطور سزا ، ﴿مَا قَصَصْنَا﴾ په دې كېنې اشاره ده د سورة الانعام آيت نمبر (۱۲۴) ﴿وَعَلَّ الْيَتِيمَ هَادُوا حَرَمًا كُلَّ ذِي ظُلْمٍ﴾ ته ، ﴿وَمَا لَكُنْتُمْ﴾ يعنى په دې تحريم كېنې په دوئ باندې مونږ څه قسم ظلم نه دې كړې . بلكه دا د دوئ د گناهونو نتيجه وه، ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ﴾ په دې كېنې ترغيث الى التوبه او بشارت ذكر كيږي دپاره دتوبې كوونكو، او ﴿ثُمَّ﴾ دپاره د تعقيب ذكر دې، او دا متعلق دې په ((ضرب الله مثلا)) پورې چه مشر كينو د الله د نعمتونو نه انكار او كړو او عذاب راغې خو د الله تعالى احسان وؤ چه بالكلية ئى هلاك نكړل او كه بيا هم دوئ توبه اوباسى او دخپلو عملونو اصلاح او كړى نو الله به ورته مغفرت او كړى . ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾ د «السو» نه مراد هر قسم گناه ده، ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ په جهالة كېنې يا سببيه ده او مقصد دادې چه د دوئ جهالت سبب وى دپاره د دغې بد عمل كولو ، او جهالت نه مراد په دې ځاى كېنې هغه مشهوره او متعارفه معنى بين العوام نه ده چه هغه ضد د علم دې ، او نه ترې نه مصطلحه بين العلماء معنى مراد ده چه هغه قسم د علم تصديقى دي، چه جهل وئيلي كيږي اعتقاد جازمه ثابت غير مطابق

لواقع ته بلکه د جهالت نه مراد په دې خائ کښ (ارتکاب مالا یلیق بالعقل وان کان مع العبد والعبد) معنی مراد ده ، او هم دا معنی مراد ده په هغه حدیث کښ چه حضور ﷺ پناه غوځتلې ده چه ، ((اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ)) لکه غیرت جاهلیت چه حامل دې د قتل دپاره . اویا جهالت نه مشهوره او متعارفه معنی مراد ده چه هغه ضد د علم دې ، او بآه دپاره د ملا بست ده ، او جار مجرور حال واقع شوې دې په اعتبار د متعلق مقدر سره ((ای حال کوهم متلبسین بجهالة غیر عارفین بالله تعالی وعقابه)) (روح) یعنی د انجام د دې گناهونو نه خبر نه دی ، نا عاقبت اندیش دې له وجې د غلبې د شهوت نه . اویا د دنیا د حرص او لالچ نه ، ﴿ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾ د (ثم) دلالت اگر چه په (بعد ذالک) باندې دې ، خو صراحتا ذکر د «بعد ذالک» دپاره د تاکید او مبالغې دې . او ﴿وَأَسْلَمُوا﴾ یعنی گناهونه او شرک نی ترک کړو او په توبې باندې نی استقامت او کړو ((ای اقلعو عما کانو فیه من المعاصی واقبلو علی فعل الطاعات (ابن کثیر) الاستقامة علی التوبة)) (روح) ﴿مِنْ بَعْدِهَا﴾ غوره توجیه داده چه (ها) ضمیر په تاویل د خصله سره توبی او اصلاح ته راجع دې او په دې کښ اشاره ده چه عمل صالح د مکملاتو د توبې نه دې ، او په دې سره رحمت او مغفرت دواړه حاصلیری .

إِنْ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِياً لِلَّهِ حَنِيفًا ۖ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝

بیشکه ابراهیم وؤ () کامل پیشوا تابعداری کوونکې خاص الله لره بوخ موحد وؤ اونه وؤ دې د مشرکانو د جماعت نه

شَاكِراً لِّأَنْعَمِهِ ۖ رَاجِعُهُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

شکر کوونکې وؤ د نعمتونو د الله لره غوره کړې وؤ ده لره (الله) او هدايت نی کړې وؤ د ده ، لارې نیغې ته

وَأَتَيْنَاهُ فِي الذُّنُوبِ حَسَنَةً ۖ وَآتَاهُ فِي الْأُخْرَىٰ لَبَنٌ طَيِّبٌ ۖ ثُمَّ أَوْحَيْنَا

او ورکړې وؤ مونږ ته په دنیا کښ ژوند خائسته ، او بیشکه دې په آخرت کښ خامخا د صالحینو نه دې . بیا وحی اوکړه مونږ ()

۱ - خاتمه ، دلیل نقلی له ابراهیم علیه السلام نه په دواړو مضمونونو باندې .

۲ - دلیل وحی لپاره د نفی د شرک اعتقادی او فعلی .

إِلَيْكَ أَيْنَ اتَّبَعُ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَبِطَمَا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ٥

نانه د دې خبرې چه ته تابعداري كوه د ملت د ابراهيم چه پوخ موحد وو او نه وو دې د مشركانو نه

﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً﴾ د دې ځان نه خاتمه د سورة شروع كيږي، د ټولو نه اول په نفی د شرك باندې دليل نقلی ذکر كيږي د ابراهيم عليه السلام نه، او تخصيص د ابراهيم عليه السلام د دې وجي نه اوشو چه دې د مشركين مکه او د يهودو، نصاري د ټولو نيکه وو، او هر يو فريق به دعوی د هغه د اتباع كوله او خپل پيشوا به نى منلو، نو په ذكر د ابراهيم عليه السلام سره، په دوى ټولو باندې رد راغې چه د كوم شخص تاسو اتباع كوئ او هغه د خپل ځان دپاره پيشوا گزئ، نو هغه خو د شرك، يهوديت او نصرانيت نه بيزاره او دين اسلام طرفته مانله وو. ﴿كَانَ أُمَّةً﴾ دا پنځه اوصاف د ابراهيم عليه السلام ذكر كيږي، (امة) د (فَعْلَةٍ) په وزن په معنى دمفعول (ماموما) سره دې، او تا دپاره د مبالغې ده، لكه دخلة او نجبة نو معنى نى داده چه ټولو نه لوى پيشوا وو، يا امة په معنى د جماعت سره دې، او ابراهيم عليه السلام ته امة په دې اعتبار سره ونيولو شو چه د هغه په ذات مباركه كښ يواځې د پوره امة والا صفات حسنه او خير موجود وو، معنى دا چه جامع دخير كشر وو، او يا د امة مقصد دادې چه په شانتى د امة وو، يا په خپل دور كښ يواځى مؤمن وو، او په ايمان باندې داسي مضبوط وو لكه پوره امة چه څومره مضبوط وى. ﴿قَالُوا﴾ دا دويم صفت دې چه مطيع او ډير فرمانبردار وو د الله عز وجل ﴿حَبِطًا﴾ دا دريم صفت دې چه د هر باطل دين نه حق دين ته مانل وو، چا نى ترجمه كړې ده چه مورزاده موحد وو. ﴿وَلَزَّيْكَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ دا څلورم صفت دې چه هيڅ قسم شرك كونكې نه وو، نه په اصولو كښ او نه په فروعو كښ د شرك فى التصرف او د شرك فعلى دواړو نه بيزاره وو. ﴿خَاصِكِرًا لِّأَنفُسِهِ﴾ دا پنځم صفت دې د ابراهيم عليه السلام چه د الله د نعمتونو قدر كونكې وو، ستاسو پشانتي ناشكړى او نافرمانى كونكې نه وو، او (انعم) جمع قلت ده، په دې كښ اشاره ده دې خبرې ته چه د حضرت ابراهيم عليه السلام د الله عز وجل د قليل نعمتونو ناشكړى كونكې نه وو، نو د ډيرو نعمتونو په طريق اولى سره نه وو، او ستاسو حال دادې چه د قليل شكريه هم نه ادا كوئ لكه چه په تير شوى آيت كښ ذكر وو. ﴿فَكَفَرْتُ بِأَنعَمَ اللَّهُ﴾ هلته هم جمع قلت ذكر وه. ﴿وَلَتَمُنَّتُنَّ﴾ دا څلور احوال ذكر كيږي د حضرت ابراهيم عليه السلام چه غوره كړو الله دپاره د نبوت، اجتناب، باب افتعال دې په اصل كښ اوبو جمع كولو ته واى، جايبه حوض ته ونيلى كيږي، او اطلاق د دې په تخصيص د الله باندې

کبریٰ چه خپل یو بنده په فیض سره خاص کړی لکه انبیاء کرام ئی په نبوت سره خاص کړی دی. صحابه کرام ئی په صحابیت سره خاص کړی دی. او مونږه ئی خاص کړی یو په امة محمدیه ﷺ سره. چه په دې کښ د چاد کسب دخل نشته (۲) ﴿وَهَذِهِ﴾ دتوحید لاره مو ورته ښودلې وه. او یا توحید طرف ته د دعوت طریقه مونږ ورته ښودلې وه. (۳) ﴿وَمَا تَنْتَهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ مراد ترینه لویه مرتبه ده، او ذکر خیر دې، چه د ده نه وروستو د ده په نسل کښ ټول انبیاء کرام راغلیدی. او د دنیا هر قوم ئی خپل پیښوا منلو باندې فخر کوی (۴) ﴿وَلَا تُدْرِي الْآخِرَةُ﴾ په آخرت کښ هم د صالحین په اعلیٰ طبقه کښ به شامل وی، چه هغه طبقه د انبیاء کرامو ده. ﴿ثُمَّ أَوَّحَيْتَ﴾ دا د لیل وحی دې په نفی د دواړو قسمونو د شرک باندې چه ابراهیم ﷺ د شرک نه بیزاره او دین حنیف ته مانله وو. او تاته مونږ د دین حنیف د اتباع وحی کړې ده، (ثم) دپاره د تراخی رتبې دې په دې کښ د حضور ﷺ عظمت شان ته اشاره ده ځکه چه ثم دپاره د تراخی د معطوف رازی په زمانه کښ خویانی استعمال په تراخی د علو مرتبې د معطوف کښ هم کیږی چه دا معطوف د معطوف علیه نه په مرتبه کښ اعلیٰ دې، نو گویا چې الله ﷻ د ابراهیم ﷺ مناقب ذکر کولو نه وروستو دې ته اشاره او کړه چې ددې نه هم لوی منقبت اود ارفع درجاتو والا هغه خاتم الرسل سید البشر ﷺ دې، ددې وجې نه ابن کثیر ددې ترجمه په دې الفاظو سره کوی «ای ومن کملته وعظمته وصحة توحیده وطریقه انا اوحینا الیک یا خاتم الرسل وسید الانبیاء ﷺ» (ابن کثیر) ﴿أَنْ أُنَبِّئَ سَلَّةً أُنْفِیْهِ﴾: (ان) تفسیریه دې چې د «اوحینا» تفسیر کوی اویا مصدریه دې او مراد د اتباع د ملت ابراهیمی په اعلان د برانت کښ دې د معبودان باطلو نه. او په اختیارولو د دین اسلام سره دې، امام رازی رحمته الله علیه فرمانی مراد په متابعت سره په کیفیت د دعوت کښ دې چې د ابراهیم ﷺ دعوت په نرمی سره او په دلائلو سره وو. لکه څنگه چې وروستو آیت کښ دهغې ذکر دې ﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُتَشَبِّهِينَ﴾ تقریرا اوتاکید او نیلی شو.

إِنَّمَا جُودُ السَّهْمِ عَلَى الْبَيْنِ اخْتَلَفُوا فِيهِ ط

یښکه مقرر شوې دې^۱، تعظیم، د ورځې د خالی هفتې په هغه کسانو چه اختلاف ئی کړې وؤ پدې کښ به ورځې د تعظیم کښ

وَأَنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ بُيُوتَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَمَا كَانُوا

او بيشكه رب ستا خامغا به فيصله او كړې په مينځ د دوى كښ په ورځ د قيامت په هغه څه كښ چه وو دوى

فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝ أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالنَّوْعِلَةِ الْحَسَنَةِ

په هغه كښ به نى اختلاف كولو دعوت وركوه ته لاړې د رب خپل ته به حكمت اكلكى طريقې سره او به وعظ خاښه سره

وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ

او جواب وركوه د دوى د خبرو په هغه طريقه سره چه هغه ډيره ښه وي . بيشكه رب ستا هغه ښه پوهه دي

يَمْنُ مَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۝

په هغه چا چه گمراه شوې وي د لاړې د هغه نه او هغه ښه پوهه دي په هدايت والو باندې

﴿ إِنَّمَا جُعِلَ الشَّكُّ ﴾ په دې آيت كښ ديو سوال جواب ذكر كيږي چې مشركينو به ونيل

كچرته ته دملت ابراهيميه اتباع كونكې وې نو پكار وه چې تا دجمعې د ورځې په ځاى دخالى

دورځې تعظيم كولې ځكه چې د ابراهيم عليه السلام په دين كښ دخالى ورځې تعظيم ضرورى وو نه

دجمعې دورځې، نو جواب ترينه اوشو چې دخالى د ورځې تعظيم په ملت ابراهيمي كښ ضرورى نه

وو لكه څنگه چې په دې ملت كښ ضرورى نه دي بلكه په دين ابراهيمي كښ دجمعې دورځې تعظيم

ضرورى وو لكه څنگه چې په دې دين محمدى كښ دي، او دخالى دورځې تعظيم په يهوديانو

باندې ضرورى كړې شوې وو له وجې دا اختلاف نه دحضرت موسى عليه السلام سره، گنې حضرت

موسى عليه السلام هم دجمعې دورځې تعظيم كولو ﴿ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ ﴾ مراد ترينه يهوديان دى چې

اختلاف ئى كړې وو دحضرت موسى عليه السلام سره په اختيارولو دجمعې د ورځې دپاره دعبادت، په

صحيح حديث دبخارى او مسلم كښ دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چې فرماني قال رسول

الله ﷺ نحن الاخرون السابقون يوم القيمة يد اقم او تو الكتاب من قبلنا ، ثم هذا يومهم الذي فرض

عليهم فاختلفو فيه فهدانا الله له قال الناس لنا فيه تبع اليهود غدا والنصارى بعد غد ، (بخارى كتاب

الجمعة ص ١٢٠) او په دې كښ د محدثينو او مفسرينو رايه مختلفې دي ، چه دوى دا اختلاف كله

کړي وو. آیا دوی ته صراحتاً د جمعی د ورځې تعظیم حکم ورکړې شوې وو، او دوی د هغې حکم دمنلو نه انکار او کړو او د خالی ورځ نی خوځه کړه او یا دوی نه رایه غوښتلې شوې وه او دوی په رایی کښ خطا شوی وو، زیاته غوره خبره داده چې دوی ته اختیار ورکړې شوې وو خو سره د دې نه چې الله ورته خپله رضا په ورځې د جمعی سره ظاهره کړه خو دوی خپله مرضی د الله په مرضی باندې غالبه کړه او ځان له نې د خالی ورځ خوځه کړه. او د موسی عليه السلام سره نې اختلاف او کړو او بیا همدغه شان اختیار سره د اظهار د خپلې مرضی الله تعالی نصرای ته هم ورکړو. نو هغوی د یهودیانو په ضد ځان دپاره د اتوار ورځ غوره کړه، او خپله مرضی نې د الله په مرضی غالبه کړه، او د عیسی عليه السلام سره نې اختلاف او کړو او بیا همدغه شان اختیار مسلمانانو له ورکړې شو او مسلمانو د الله مرضی غوره کړه او د ځان دپاره نې د جمعی ورځ غوره کړه، او دغه انتخاب مبارک ته په حدیث کښ الفاظ استعمال شوی دی چې فهدانا الله له **﴿لِيَحْكُرَ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾** یعنې الله تعالی به فیصله او کړي په بدلي ورکولو سره چې دوی ته به د دوی د اختلاف بدله ورکړي

﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ﴾ په دې آیاتونو کښ طریقه د دعوت او تبلیغ او تعلیم ذکر کيږي دتوحید پس د دلايلو نه چې په نفی د شرک باندې وو، او مراد د (سبیل ربک) نه توحید او عقائد د دین اسلام دي. **﴿وَالْحِكْمَةُ﴾** دا بیان دې د طریقي د دعوت نو په دې آیت کښ درې طریقي د دعوت ذکر کيږي. اول طریقه حکمت ده، مراد د حکمت نه دلائل قطعيه دی، چې هغه قرآن او حدیث دي. او دویمه طریقه **﴿وَالْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ﴾** چې مراد ترینه بشارتونه او انعامات دی او تخويفونه او زجرونه دی. او دریمه طریقه **﴿وَحَدِّثْ لَهُمْ يَأْتِيهِمْ أَحْسَنُ﴾** ده، خصم او منکر ته جواب ورکول دی. د هغه د اعتراضونو او بعض علماء فرمائی چې دې نه مراد درې صناعات دی، د صناعاتو خمسو نه چې برهان دي، جدل دي، او خطابت دي، نو مراد په بالحکمت سره برهان دي، برهان هغه دلیل ته وائی چې مرکب وی د مقدماتو یقینو نه، عقلی وی او که نقلی وی او دې نه تعبیر په حکمت سره ځکه اوشو چې حکمت په معنی د اتقان العلم والعمل سره دي او برهان په ټولو صناعاتو کښ مضبوط او اعلی دي، دا شامل دي قران ته هم او حدیثو ته هم، او چاچه داوینلی دی. چې اقوال د انبیاء او احادیث د رسول الله تعالی د قیاس خطابی نه دی نو دا قول غلط دي. ځکه صاحب د سلم العلوم تصریح کړې ده **﴿ومن عد الماخوذات من الانبياء عليهم السلام من الخطابة قد غلط﴾** او مراد په **﴿وَالْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ﴾** سره خطابه دي، ځکه چې خطابه هغه قیاس ته وینلې کيږي چې مرکب وی د

مقدمانو مقبوله نه . او يا مرکب وی د مقدمات مظنونه، نه چه په سبب د رجحان د عقل سره په هغه حکم او کړي شی لکه حدیثیات، تجربیات، او هغه متواترات چه نه وی رسیدلی حد د جزم ته، او غرض په دی سره تحصیل د حکم نافع وی، او مراد په ﴿وَيَحْدِلْهُمْ يَالْتِي﴾ سره قیاس جدلی دی. خکه چه جدل هغه قیاس ته وئیلې کیږی چه مرکب وی د مقدمات مشهوره نه او یا د مقدمات مسلمه بین المتخاصمین نه او عرض تربینه الزام الخصم وی. او قیاس شعری او قیاس سفسطی چه مفید د حکم دپاره نه دی او دلیل شرعی نشی جوړیدی نو خکه ذکر نه شو، امام رازی رحمته الله علیه فرمائی چه کله هم یو داعی دین طرفته دعوت ورکوی نو ضروری ده چه د هغه دعوت مبنی وی په حجت باندې او مقصود د مستدل په خپل دلیل سره یا تقرير د اعتقاد د دغه دین وی د اوریدونکو په زړونو کښ او یا چپ کول د خصم وی کجرتته مقصود تقرير د اعتقاد وی نو دا بیا خالی نه وی دا حجت به یا یقینی قطعی وی په دې شان چه احتمال د نقیض به نه لری، او یا به دظن ظاهر او اقتناع کامل فائده کوی. قسم اول چه هغه مفید دی د عقائد یقینیه دپاره، هغې ته حکمت وئیلې کیږی. قسم ثانی چه هغه دلائل اقتناعیه وی. هغې ته موعظه حسنه وئیلې کیږی. او هر کله چه جدل په دوه قسمه وو یو هغه وو چه مرکب وو د مقدمات مسلمه مشهوره نه، دویم قسم هغه دی چه مرکب وی د مرکبات فاسده باطله نه، خو مستدل ئی په چیلو باطلو او په طرق فاسدو سره د اوریدونکو په زړه کښ رائج کړی. او کینوی ئی، قسم اول د جدل نه هغه دی چه هغه په طریقې احسن دی، او لاتق دی د اهل فضل سره. نو د دې وجې نه جدل مقید شو په قید د ﴿يَالْتِي مِنْ أَحْسَنُ﴾ سره، او هر کله چه خلق په اعتبار د مراتبو د ذهن سره په درې قسمه دی ځینې هغه خلق دی چه هغه کاملین دی. قوی الاستعداد دی، او علم یقینی حاصلونکی دی چه علماء دی نو دغه شان خلقو ته دعوت په حکمت سره ورکولې کیږی دویم قسم هغه خلق دی چه دهغوی اذهان قاصر دی، او تعلق ئی د محسوساتو سره زیات وی، لیکن معاندین نه وی نو دغه شان خلقو ته به دعوت په ﴿الموعظة الحسنة﴾ په قیاس خطابی سره ورکولې کیږی، او دریم قسم هغه خلق دی چه هغه مجادلین دی دپاره دباطل او عقائد باطله ئی په زړونو کښ راسخ وی. نو هغوی دپاره طریقه د دعوت په ﴿وَيَحْدِلْهُمْ يَالْتِي﴾ سره ذکر شوه، امام رازی رحمته الله علیه فرمائی چه اول دوه طریقی حکمت او موعظه الحسنه د اصولو د دعوت نه دی لیکن «وجادلهم» د اصولو د دعوت نه ندې بلکه مقصود په دې سره الزام او افهام د خصم دی، او ذکر ئی د دې دپاره اوشو، که چرته څوک تاسو سره په دین کښ مناظره کول غواړی نو مناظره ورسره او کړئ په احسن طریقې سره، او ددې وجې نه چه دا د اصولو د

دعوت نه ندي نو په دې قسم ثالث کښ تغیر په اصولب د کلام کښ هم راغې کچره دا د اصول د دعوت وې نو بیا به داسې وئیلې شوی وو ((والمجادلة الحسنة)) او دلته خو ﴿وَعَدْلُهُمْ﴾ وده وئیلې شو نو معلومه شوه چه دا قسم ثالث د اصولو د دعوت نه ندي. اگر چه بعض علماء فرماني چه دا هم د اصولو د دعوت نه دې په شان د قسمن اولینو او هر کله چه دا صورت مکې دې نو د څلورمې طریقي ذکر چه هغه جهاد دې نو هغه دلته اونه شو. قرطبی فرماني ((فهی محكمة فی جهة العصاة من الموحدين ومنسوخة بالقتال فی حق الکافرين)) (قرطبی) لیکن د جمهور علماء رایه داده چه دا آیت محکم دې. (والله اعلم بالصواب) ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ﴾ په دې کښ اشاره ده عدم مکلف کیدو د انسان ته په نتیجې باندې چه ستاسو کار صرف دعوت ورکول دی. اود نتیجې یعنې د چا په ایمان راوړلو مکلف نه یی.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ ۖ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ

او کچره بدله اخلی تاسو نو پس بدله واخلی په اندازې دهغې چه تکلیف درکړې شوې دې تاسوته په هغې سره او که صبر او کړو تاسو

لَهُوَ خَيْرٌ لِّلظَّالِمِينَ ۝ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ

نو دا صبر، دیر ښه دې لپاره د صبر کوونکو او صبر کړه ته^۱ او ندي صبر ستا مگر په توفیق د الله سره دې

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي هَٰئِلٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ۝ إِنَّ اللَّهَ

اومه غمزمن کړه^۲ په دوي باندې او مه کړه په تنگسۍ کښ^۳ دهغې نه چه دوي چلونه جوړه وی بیشکه الله

مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ۝

ملگرې دې^۴ دهغه کسانو چه تقوی لری او دهغه کسانو چه خاښته کارونه، نیکی کوونکی وی

﴿وَلَئِنْ عَاقَبْتُمْ﴾ په دې کښ اشاره ده مصائبو د دعوت ته، په نزد د اکثر مفسرینو دا آیاتونه

۱- اوله تسلی حضور صلی الله علیه وسلم ته.

۲- دویمه تسلی

۳- دریمه تسلی

۴- بشارت سره له شرائطو نه

مدنی دی. اگر چه باقی نور تول سورت مکی دې بلکه قرطبی فرمائی ((اطبق جمهور اهل التفسیر ان هذه الایة مدنیة)) ، او دا نازل شوې وو په هغه وخت کښ چه کله په جنگ احد کښ کفارو د حضرت حمزه ؓ مثله اوکړه ، او ډیر ظلم ئی ورسره کړې وو ، نو چه کله حضور ﷺ د هغه حالت او کتلو نو وې فرمايل چه ((رحمة الله عليك فاني ما علمتك الا فعلا للخيرات وصولاً للرحم ولولا حزن من بعدك عليك لسرق ان ادعك حتى تحشر من الهواج شق اما والله لان ظفرتي الله بهم لامتلن بسعين منهم مكانك)) (فتح الباری ج ٧) او دغه شان ځینې مسلمانانو چه هم خپل شهیدان او کتل چه د هغې تولو مثله کړې شوې وه ، سوا د حضرت حنظلہ بن راهب نه چه د هغه مثله نوه کړې شوې . نو مسلمانانو او ثیل چه که چر ته مونږ ته په دوی باندې غلبه حاصله شی ، نو مونږ به هم د دوی داسی مثله اوکړو چه هغه به چاهم په عربو کښ نه وی کړی ((لمتلن بهم مثلة لم يفعلها احد من العرب باحد)) ، نو دا آیتونه نازل شو نو حضور ﷺ او صحابه کرام د خپلې هغه ارادې نه منع شول. نو په دې بنا دا آیت مدنی دې . او په نزد د بعضو مفسرینو دا آیت هم مکی دې ، او د دې آیت تعلق دمتلې د حضرت حمزه ؓ سره نشته بلکه په دې آیت کښ مصائبو او تکالیفو ته اشاره ده ، چه هغه د دعوت په سلسله کښ داعی ته پیش کیږی ، ځکه چه ځینې کسان چه هغوی په خپلې باطلې عقیدې باندې ، ډیر مضبوط وی ، کله د داعی د قتل کولو کوشش اوکړی ، کله ئی اووهی او کله ورته سپکې سپورې وائی ، نو په دې آیت کښ الله ﷻ داعی ته دهغه په باره کښ تعلیم ورکړو چه یا خو کچرته بدله اخلی نو په مثل سره بی واخلی او که صبر مو اوکړو نو دا ډیره غوره ده ، او دې توجیه ته زیات او غوره وئیلی دی امام رازی رحمته الله علیه .

﴿وَلَوْلَا عَاقِبَتُهُ﴾ په فعل د کفارو باندې د عقاب اطلاع صرف مشکاکه دې. لکه څنگه چه به سبب باندې کله کله د اسم د مسبب اطلاقی اوشی لکه چه وئیلې کیږی ، ((کما تدین تدان)) په لفظ د «ان» کښ اشاره ده چه انتقام نه اغستل ډیر بهتر دی ځکه استعمال د «ان» په هغه موضع کښ کیږی چه وقوع د فعل بالجزم او یقینی نه وی ، لکه طیب او ډاکتر مریض ته وائی چه ((ان کنت تاكل فاكهة فكل التفاح)) مطلب ئی دا نوی چه خامخا منږه اوخوره بلکه مقصد ئی دادې چه خوراك اولی نه دې اوکه خامخا خورې نو بیا منږه اوخوره ، نو د دې وجې نه ثانیاً الله ﷻ تعریض نه انتقال اوکړ و تصریح ته ، او وې فرمايل ﴿وَلَكِنْ صَبَرْتُ﴾ خو مُصَدَّر ئی کړو په «ان» سره ، په دریم خل ئی په امر بالجزم سره ذکر کړو چه ﴿وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ﴾ او په ﴿يُمِثِّلْ﴾ سره اشاره ده دینه چه

په بدله اغستلو کښ ممانلت ضروری دي. برابره خبره ده چه هر قسم بدله اخستل وی. ددې وجې نه احناف فرمائی. چه قتل په داسې آلې سره چه په هغې کښ ممانلت نشی راتلی لکه قتل به کاتری سره وغیره شو چه په دې کښ ممانلت په اعتبار د شدت او ضعف ندې ممکن نو په دې کښ به فصاص بالسيف جاری کیږی. (والفصل فی الفقه) ﴿لَهُوَ حَرْفٌ﴾ ضمیر د «هو» راجع دې صبر نه چه هغه مدلو دې د «صبرتم»

﴿وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ﴾ په دې آخری آیتونو کښ درې تسلی حضور ﷺ ته ذکر کیږی اوله تسلی دا ذکر کیږی چه ددوی دطرف نه چه کوم تکالیف تاته رسیږی نو په هغې صبر کوه او هر کله چه صبر په داسې موقع کښ به نفس باندې ډیر شاق وی نو ځکه ورپسې اوښلې شو ﴿وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ﴾ ای یوفیق الله تعالی ومعونته، «رازی»، دویمه تسلی ذکر کیږی په ﴿وَلَا تُخْزِنْ عَفْوَكَ﴾ سره. او مراد ترینه اظهار د غم او افسوس دې، په داسې طریقي سره چه د نورو کارونو نه غافل شی، او دریمه تسلی ذکر کیږی په ﴿وَلَا تُكَلِّفْ فِي حَبْنِ رِمَا﴾ په دې کلام کښ استعاره ده چه ضیق نی مشابه کړې دې د شئ محیط «به» سره لکه قمیص وغیره شو. مقصد نی دادې چه د دوی د مکرونو د وجې نه خپل کار مه پرېږده بلکه استقامت اختیار کړه، الله ﷻ به دې نصرت کوی، ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ﴾ په دې کښ بشارت سره د شرائطو ذکر کیږی دپاره دداعی چه هغه دوه څیزونه دی: یو تقوا او دویم اخلاص او مراد د معیت سره امداد دانمی او رحمت اوفضل دې په دارینو کښ او بیچ کول دی د خوف او حزن نه په دنیا او آخرت کښ او مراد په تقوی سره عقیده د توحید ده، او د شرک نه ځان بیچ ساتل دی

﴿وَالَّذِينَ هُمْ يُحْسِنُونَ﴾ د محسنون نه مراد عمل کونکی دی د طاعاتو او حقیقت د احسان وښلې کیږی عمل کولو ته په وجه لائقې سره ((و حقیقه الاحسان بالاعمال علی وجه الاتق)) (روح) اودې ته په حدیث جبرئیل کښ اشاره شویده، ((ان تعبد الله کانک تراه)) او امام رازی فرمائی چه په دې آیت کښ اشاره ده عمل کولو ته په پوره دین باندې ځکه چه د پوره دین خلاصه دوه جملې دی (۱) التعظیم لامرالله، (۲) والشفقة علی خلق الله، نو په ﴿الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ سره اشاره د ((العظیم لامرالله)) ته چه په دې کښ عقائد، اعمال وغیره ټول داخل دی، د دې وجې نه علامه آلوسی رحمه الله فرمائی چه مراد په تقوی سره اعلی مرتبه د تقوی ده، ((المراد بها هنا اعلی مراتبها اعنی التره عن کل

ما يشغل السر عن الحق سبحانه والتبتل اليه تعالى بالكليه» (روح) او په ﴿وَالَّذِينَ هُمْ يُحْسِنُونَ﴾ سره اشاره شفقته على خلق الله ته ده نو گویا چه د سورة په آخر کښ په مکمل دین باندې د عمل کولو حکم اوتسو . او هر کله چه انسان په پوره دین باندې عمل اوکړی نو دالله وعده دمعیت او امداد او نصرت ورسره وی. او دغه شان د سورة په ابتدا کښ کفار منع کړې شوی وو د جلدئ گولو نه غذ اب نه. او د سورة په انتها کښ مسلمانانو ته د صبر، تقوی او احسان تعلیم ورکړې شو چه په دې سره به د الله نصرت راشی نو اسلام او مسلمانان به غالب شی او کفرا و کافر به مغلوب شی او ذلیل به شی

فایده حرم بن حبان ته د مرگ په وخت کښ اوښلې شو چه مونږ ته وصیت اوکړه نو هغه اوفرمایل چه زما دپاره مال نشته چه دهغې وصیت اوکړم تاسو ته، لیکن زه وصیت کوم په آخری آیتو نو د سورة النحل سره «قرطبی او کبیر».

تم تفسیر سورة النحل بمحمدالله ومنته وقد فرغت منه يوم الجمعة بعد صلاة المغرب بسبعة عشر من ذی قعدة سنه : ١٤٣٠ هجری عند اوان التدريس باربعة عشر كتباً : من الصحاح الستة موطأ لامام مالك وكتاب الآثار وجلالین وهدایة وشرح العقائد وسلم العلوم ونور الانوار مع قصور فهمی وقلة بضاعی وعدمی وسائلی وكثرة المشاغل الاخر، ولكن هذا من كرامة والدى رحمه الله رحمتا واسعة اللهم نور قبره وبرد مضجعه واغسل خطاياه بالماء والثلج والبرد، اللهم اجعل رفاقته ورفاقنا مع النبيين والصديقين والصالحين اللهم اجعلنا من الصابرين المتقين المحسنين الذين لاخوف عليهم ولاهم يحزنون، آمين ثم آمين يارب العالمين .

وصلی الله تعالى على خير خلقه محمد وآله وصحبه اجمعين

د مضامینو فهرست

صفحه	عنوان
۳	سورة الانفال
۵	ربط او دسورت د مضامینو خلاصه
۵	د ((رَأَوْهُمْ بِالْغَيْبِ)) تفسیر، آیا ایمان کښ کمې زیاتې وی او که ؟
	د ((كُنَّا أَهْرَاجَكَ رَبِّكَ مِنْ بَنِيكَ)) تفسیر او په اووه (۷)، علتونو کښ اولنې علت د اثبات د
۵	دعوي دپاره
۷	د ((وَأُفِيدُ كُفْلَهُ)) تفسیر او دویم علت
۸	د ((ادْتَسَوْفِيْمُونُ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ)) تفسیر او دریم علت
۱۰	((ادْفِنِيْهِكُمْ الْغَاسَ اَمَةً مِنْهُ)) د آیت تفسیر او څلورم علت
۱۰	((ادْفِنِيْهِمْ رَبِّكَ اِلَى الْمَلِكِ)) پنځم علت دپاره د دعوي د سورت
۱۲	((اَلَيْهَا الْيَفْنُ اَمَّنُوْا اَلَا لَيْفِيْشُ)) اول قانون د جهاد او دهغي تفسیر
۱۳	((وَمَا رَمِيْتُمْ اِفْرَمِيْثَ وَلَكِنْ لِلّٰهِ رَئِيْ)) د آیت کریمه تفسیر
۱۵	((اَلَيْهَا الْيَفْنُ اَمَّنُوْا اَلَا لَيْفِيْشُ)) دویم قانون د جهاد او دهغي تفسیر
۱۶	((اَلَيْهَا الْيَفْنُ اَمَّنُوْا اَلَا لَيْفِيْشُ)) دریم قانون د جهاد او دهغي تفسیر
۱۷	((وَاَنْ لِّلّٰهِ يَحْمِلُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ)) په تفسیر کښ مختلف اقوال
۱۹	((اَلَيْهَا الْيَفْنُ اَمَّنُوْا اَلَا لَيْفِيْشُ)) څلورم قانون د جهاد او د آیتونو شان نزول
۲۱	((اَلَيْهَا الْيَفْنُ اَمَّنُوْا اَلَا لَيْفِيْشُ)) پنځم قانون د جهاد او د تقوی فاندې
	((وَاَدْخَلْنَاكَ رَبِّكَ الْيَفْنُ كَلْرًا)) اوم (۷)، علت او د حضور صلی الله علیه وسلم د هجرت د
۲۱	واقعي ذکر
۲۳	((وَاَدْخَلُوا الْيَفْنَ اِنْ كَانَ هَذَا)) اتم علت او د آیت تفسیر
۲۶	((وَقَالُوْهُ عَفَى لَا تَكُوْنُ يَفْنَةً)) د سورة دویمه دعوه یعنی عمومی دعوت د جهاد

2

14

92

92

44

1.

1.

11

19

17

11

17

17

15

17

17

17

17

14

۱۹۱

18

14

(مَا كَانَ اللَّهُ الَّذِي آمَنَهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ وَاللَّهُمَّ كَيْفَ) د آیت شان نزول او تفسیر

- ۱۵۷ ((وَعَلَى الْفَلَاقِ الَّذِي مَخْلُوعًا)) تفسیر او د کعب بن مالک رضی الله عنه تفصیلی واقعہ
- ۱۶۳ ((وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَآفَّةً)) د آیت په تفسیر کښ مختلف توجیهاټ
- ۱۶۸ ((لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ)) د سورة په آخر کښ بیان د صداقت د نبی کریم صلی الله علیه وسلم او د هغه اتباع ته ترغیب
- ۱۶۹ **سورة یونس**
- ۱۶۹ ماقبل سورة سره ربط او د سورة د مضامینو اجمالی او تفصیلی خلاصه
- ۱۷۲ ((إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي)) اول د دلیل عقلی په توحید او د مشرکانو د تعجب ازاله
- ۱۷۳ د ((لَقَدْ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ)) په تفسیر کښ د متقدمینو او متأخرینو اقوال
- ۱۷۵ ((هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ جِهًا)) دویم د دلیل عقلی او د نور ، سپوږمۍ اته ویشټ (۲۸)، منازل
- ۱۷۸ ((دَعَا لَهُمْ فِيهَا لِنَجَاتِكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ)) د آیت تشریح
- ۱۸۴ ((وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ)) د آیت تفسیر او د شفاعت اقسام
- ۱۸۵ ((وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً)) د مشرکانو د یو سوال جواب
- ۱۸۷ ((هُوَ الَّذِي يُسَوِّدُ لَوْنَكُمْ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ)) څلورم دلیل عقلی په توحید او د آیت تفسیر
- ۱۹۵ ((قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ)) پنځم دلیل عقلی په توحید او د آیت تفسیر
- ۲۰۲ د ((وَلَوْ كَانُوا إِلَّا لِيُعْذِلُوا)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښ
- ۲۰۵ ((إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً)) په تفسیر کښ د مفسرینو اقوال
- ۲۰۸ ((إِلَّا أَن يُلَومَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)) شپږم دلیل عقلی په توحید
- ((وَإِنَّمَا النَّاسُ قَدْ جَاءَ لَكُمْ مَوْعِدَةٌ.....)) د قرآن اتباع ته ترغیب. او د قرآن څلور صفتونه
- ۲۰۸ چه د نفس د کمال مراتب دی
- ۲۱۰ ((قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا كُذِّبَ اللَّهُ)) اوم (۷)، دلیل عقلی په اثبات د توحید او د آیت تفسیر
- ۲۱۱ ((وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ)) اتم (۸)، دلیل عقلی په توحید باندې
- ۲۱۲ ((إِلَّا أَن لَّوْلِيَاءَ لِلَّهِ أَحْوَفٌ)) تفسیر او د اولیاء الله صفات
- ۲۱۴ ((إِلَّا أَن يُلَومَ فِي السَّمَوَاتِ وَمِنَ الْأَرْضِ)) د آیت تفسیر او نهم دلیل عقلی په توحید
- ۲۱۵ ((هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ)) لسم (۱۰)، دلیل عقلی په توحید او د آیت تفسیر
- ۲۱۷ ((وَأَنَّا عَلَيْنَاهُمْ لَنَأْوِجَ)) د تخويف د نبوی اوله تفصیلی نمونه

- ٢٢٢ ((مَنْ آمَنَ لِمُوسَىٰ إِذْ أَخْرَجْتَهُ مِنَ قَوْمِهِ)) مختلف تفسیرونه ..
- ٢٢٤ ((أَمْنُهُ أَهْلُ الْوَالِدَيْنِ آمَنُوا بِهِ)) دفرعون ایمان ولې قبول نشو، د علماؤو توجیحات
- ٢٢٩ ((وَلَمَّا كُنْتُمْ فِي سَكَنٍ جَا أَرْسَلْنَا إِلَيْكَ)) د آیت په تفسیر کېښ متعدد توجیحات
- ((الْأَقْوَمُ يُؤْتِي نَسَبًا آمَنُوا)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کېښ او د مودودی په تفسیر
- ٢٣٠ باندې په شدت سره رد
- ٢٣٢ د حضرت یونس علیه السلام قصه
- ٢٣٤ ((قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي نَفَخْتُ فِي هَازِجٍ)) د سورة د دعوي ذکر په دریم ځل تفصیلاً
- ٢٣٨ **سورة هود**
- ٢٣٨ ماقبل سورة سره ربط او د سورة د مضامینو خلاصه
- ٢٤١ ((أَنَّا لَا تَفْعِلُونَ إِلَّا هَلَكَةً)) اوله دعوه د سورة او د آیت تفسیر
- ٢٤٢ ((أَلَا إِنَّهُمْ يَكْتُمُونَ صَلَواتَهُمْ)) د سورة دویمه دعوه او د آیت شان نزول
- ٢٤٤ د ((وَعَلَّمَ مُوسَىٰ مَا نَشَاءُ وَأُتُوا مِنْهَا)) تفسیر
- ٢٤٥ ((وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى النَّجَا)) په تفسیر کېښ اقوال د مفسرینو
- ٢٤٧ ((فَلَعَلَّكَ تِلْكَ بَعْضُ مَا يَتُوحَىٰ)) د سورة دریمه دعوه او د آیت تفسیر
- ٢٥٠ ((أَلَمْ يَكُنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِمُ قَوْمٌ)) د سورة څلورمه دعوه او د آیتونو تفسیر
- ((وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ)) اوله قصه، متعلق د اولي دعوي سره او د نوح علیه السلام
- ٢٥٢ نسب او عمر
- ٢٦٠ ((وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَن يُخَرِّجَ قَوْمَهُ)) تمهید د قصي د هلاکت د قوم نوح او د آیت تفسیر
- ٢٦٣ د ((وَقَارَ الشَّوْكَانُ)) په تفسیر کېښ د مفسرینو اقوال
- ٢٦٧ یوڅو سوالات او د هغې جوابات
- ٢٧٤ ((وَالْعَالَمُ عَامَهُمْ هَوَا)) دویمه قصه د اولي دعوي سره متعلق، او د آیتونو تفسیر
- ٢٧٧ ((وَلَمَّا جَاءَ أَهْلُهَا نَجَّيْنَاهُمْ هَوَا)) د قوم هود علیه السلام د هلاکت واقع
- ٢٧٨ ((وَالْعَالَمُ عَامَهُمْ هَوَا)) دریمه قصه د اولي دعوي سره متعلق، او د آیتونو تفسیر
- ٢٨٢ ((وَلَقَدْ جَاءَ عُرْسُلَانَا إِلَىٰ إِزْمِيلَ)) څلورمه قصه د دویمي دعوي سره متعلق
- ٢٩٠ ((وَلَمَّا جَاءَ عُرْسُلَانَا لُوطًا)) پنځمه قصه د دویمي دعوي سره متعلق ده

- ۰۹۴ ((وَالَّذِينَ آمَنُوا هُمْ حَرَامٌ)) شبرمه قصه د اولې دعوي سره متعلق ده
- ۳۰۲ ((وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحِيًّا)) اوومه (۷) قصه د درېمې دعوي سره متعلق ده
- ۳۰۶ ((عَالِيَيْنَ يَوْمَئِذٍ مَا كَانُوا مِنَ الْكُفْرِ إِلَّا أَعْمَاءَ زُرُكًا)) په تفسير كېن يوڅو توجيهاټ
- ۳۰۹ ((فَاسْتَقْبَلُوهُ كَمَا بُورِئَتْ)) د سورة په آخر كېن پنځه امور متفرعه او د آيتونو تفسير
- ۳۱۲ ((وَالْحَسَنَاجِي هُمُومِنَ الشَّيْطَانِ)) شان نزول او تفسير
- ۳۱۴ ((وَتَوَخَّاهُ زُرُكًا لِمَعْلُ النَّاسِ أَتَمَّوْا عَمَلَهُ)) تشرېح په ضمن د اقوالو د علماؤ كېن
- ۳۱۶ ((وَكُلُّ لَفْظٍ عَلَيْكَ)) د تمامو دعوو د سورة سره متعلق، او د تمامو دعوو اعاده
- سورة يوسف**
- ۳۱۷ ما قبل سورة سره ربط اسمي، ربط مضموني، او د سورة د مضامينو خلاصه
- ۳۱۷ «اَنَا أَنُؤَلِّفُهَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا» د عربېن لغت د افضليت دلائل، عربي نه بعد كوم لغت افضل دي، د عربو تاريخ او آيا په قرآن كېن عجمي لفظ شته او كنه ؟
- ۳۱۸ ((فَرَأَاهُ عَرَبِيًّا)) د فقهائو د يوې مسئلې استنباط د دې جملې نه
- ۳۲۰ ((مَنْ نَفَّسَ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ)) يوسف عليه السلام ته په احسن القصص ونيولو كېن
- ۳۲۱ د علماؤ اقوال
- ((إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأُمِّهِ)) د قصې ابتداء او په پنځلس (۱۵) احوالو كېن اول حال، او د آيتونو تفسير
- ۳۲۳ د خوب ليدلو اقسام او د دوؤ خبرو وضاحت
- ۳۲۵ ((إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِبَنِيهِ)) دويم حال او د آيتونو تفسير
- ۳۴۰ ((وَجَاءَتْهُمْ سُبْحًا زُلْفًا نَسُوا)) د قصې درېم حال او تفسير
- ۳۴۸ ((وَقَالَ الْيُوسُفُ لِبَنِيهِ)) څلورم او پنځم حال
- ۳۴۰ د ((وَعَمَّهَا تَوْلَا)) آن راي بُوَهاټ زټو په تفسير كېن دوه توجيهاټ او د برهان په باره كېن
- ۳۴۴ مختلف اقوال
- ۳۵۶ ((وَتَحَلَّ بِعَةِ الْوَجْنِ لِقَائِهِ)) د قصې اووم حال او د آيتونو تفسير
- ۳۶۴ ((وَقَالَ الْيُوسُفُ لِبَنِيهِ)) اتم حال او د آيتونو تفسير
- ۳۶۶ ((وَقَالَ الْيُوسُفُ لِبَنِيهِ)) نهم حال چه پكېن د يوسف عليه السلام د صبر او تحمل بيان دي

- ٣٦٩ ((وَمَا أَكْبَرُ تَقْوِي)) ما قبل سره ربط، د نفس اقسام، او د يوسف عليه السلام د وزیر جوړیدلو بیان
- ٣٧٢ ((وَجَاءَتْهُمْ قَارُونُ يُوْسُفَ فَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ)) لسم (١٠) حال د رونیو دیوسف علیه السلام د راتللو بیان
- ٣٧٨ ((وَقَالَ يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ كَفَرُوا اَمِنْ بَاطِلٍ وَّاجِبٍ)) تفسیر، او د بدنظری حقیقت او علاج
- ٣٧٩ ((وَلَمَّا كَذَبُواْ مِنْ عِنْدِ اَمْرِهُمْ اَبُوهُمْ)) د قصې یوولسم حال، د رونیو دوبار راتلل او د بنیامین قید کیدل
- ٣٨٥ ((قَالُوْا اِنَّ اِيْمَنِيْ فِىْ مَقَدِّمَتَيْكَ اَمْ لَمْ يَكُنْ لَكَ)) يوسف علیه السلام ته د سرقې نسبت کولو کښ مختلف واقعات
- ٣٨٨ ((فَلَمَّا اسْتَفْتٰهُمْ اَمِ اِنْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ اَوْ اَمِنْ اٰمِلٍ)) دولسم حال د رونیو مشوره
- ٣٨٩ ((لَمْ يَسْأَلْكُمْ اَنْفُسَكُمْ اَمْ اَنْتُمْ)) په تفسیر کښ عجیبه توجیها
- ٣٩٣ ((فَلَمَّا كَذَبُواْ عَلَيْهِمْ قَالُوْا)) دیارلسم حال، د پلار په حکم سره په دریم ځل مصر ته د رونیو راتلل
- ٣٩٦ ((وَلَمَّا فَصَلَ الْيُوْسُفَ)) د قصې څوارلسم حال او په یعقوب علیه السلام باندې خوشبو د يوسف علیه السلام لگیدل
- ٣٩٩ ((فَلَمَّا كَذَبُواْ عَلٰى يُوْسُفَ اَوْى اِلَيْهِ)) پنځلسم حال، د يوسف علیه السلام له خپل پلار او کور والو سره ملاقات
- ٤٠٠ ((وَوَعَدُوْا لَهُ مَجْنُوْنًا)) يوسف علیه السلام ته د سجدې په تفسیر کښ اقوال
- ٤٠٤ د یعقوب او يوسف علیهما السلام عمر او د وفات کیدلو واقعات
- ٤٠٥ ((فَلَمَّا كُنْتُمْ اَنْتُمْ اَوْ اَمِنْ اَمِلٍ)) د سورة دریمه دعوه او تفسیر
- ٤٠٧ ((فَلَمَّا كُنْتُمْ اَنْتُمْ اَوْ اَمِنْ اَمِلٍ)) توحید ته دعوت ورکولو ترغیب
- ٤٠٨ ((عَلٰى اِنَّا اسْتَفْتٰنِىْ الرَّسُوْلُ)) د سورة څلورمه دعوه او په تفسیر د آیت کښ مختلف اقوال
- ٤١٢ **سورة الوعد**
- ٤١٢ ما قبل سره ربط، کوائف او مضامینو د سورة اجمالاً، تفصیلاً خلاصه
- ٤١٢ ((كُلُّهُ اَلْبَيْتُ وَفَعَّ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضِ)) اول دلیل عقلی په توحید د آسمان رنگ او د

- ٢١٤ فلاسفه و تحقیق
- ٢٢٠ ((كَلِمَةُ تَقْلَمُهُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أَتَمِّ)) دریم دلیل عقلی اود آیتونو تفسیر
- ٢٢٢ ((هُوَ الَّذِي يُكَلِّمُ الْوَقُوفَ وَهُوَ غَافٍ)) دریم دلیل عقلی او په آیت کښ نحوی تحقیق
- ٢٢٣ ((وَيُسْمِعُ الْغُلَّامَ حَتَّىٰ يُعْذِرَ عَنْهُ رَبُّهُ)) رعد څه ته وائی اومستون دعاء د تندر نه د حفاظت دپاره
- ٢٢٣ ((وَهُوَ شَدِيدُ الْحِقَابِ)) د الله جل جلاله د طاقت دوه عبرتناکې واقعې
- ((وَالَّذِي يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)) خلوزم دلیل عقلی اود سجدي په تفسر کښ
- ٢٢٤ تحقیقی قول
- ٢٢٧ ((قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)) پنځم دلیل عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم
- ٢٢٨ ((الَّذِينَ هُمْ أَشَاءُ مَا)) شپږم دلیل عقلی په ضمن د دوو مثالونو کښ اود هغې تفصیل
- ٢٣٢ ((كَلِمَةُ تَقْلَمُهُ الْوَقُوفَ وَهُوَ غَافٍ)) اووم دلیل عقلی اود آیتونو تفسیر
- ((الَّذِي يَرْفَعُ الْغُلَّامَ)) دلته ذکر نه څه مراد دی اوتفسیر په ضمن د سوال او
- ٢٣٤ جواب کښ
- ٢٣٧ ((وَلَوْ أَنَّ كُوفَا سُورَتِهِ الْهَمَلِ)) د آیت شان نزول او تفسیر
- ٢٣٩ ((أَكُنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ)) اتم دلیل عقلی په ضمن د مثال کښ
- ((وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ)) د دلائلو نه بعد د مشرکانو په رسالت باندې د څلورو
- ٢٤٣ سوالونو جوابونه
- ((تَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَا يَقْدَرُ وَيُفْعِلُ)) په تفسیر کښ اقوال، اود تقدیر په باره کښ تفصیلی
- ٢٤٤ بحث چه آیا تقدیر بدلیدې شی او که نه
- ٢٤٦ ((وَأَلَمْ يَرَوْا أَنَّ الْإِنْسَانَ)) په تفسیر کښ د صحابو او تابعینو اقوال
- ٢٤٨ سورة ابراهيم
- ٢٤٨ ماقبل سورة سره ربط او د مضامینو اجمالاً اوتفصیلاً خلاصه
- ٢٥٠ ((كَلِمَةُ الَّذِي يَرْفَعُ السَّمَوَاتِ)) اول دلیل عقلی په توحید باندې
- ٢٥٣ ((وَكُنْ شَكْرًا لِّمَنْ كَلَّمَكَ)) د آیت تفسیر اود شکر تعریف
- ٢٥٤ ((أَلَمْ يَكُنْ تَبَا لِيَوْمَ)) بیان د وقائعو اول خل
- ٢٥٥ ((لَا تَقْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ)) په تفسیر کښ د ابن عباس رضی الله عنه قول

- ۲۵۰ دمخکنی امتونو نامناسب سوالونه او دهغي جوابونه
- ۲۵۸ د دې تفسیر په باره کښ یو اهم وضاحت
 ((وَبَيْنَ وَرَالِهِمْ جَهَنَّمُ)) منکرینوته تذکیر بما بعد الموت په شپږو طریقو سره او د آیتونو
 ۲۵۹ تفسیر
 ۲۶۰ ((فَقُلْ الْيَقِيْنُ كَقُرْآنِ يَوْمِ)) د کافرانو د اعمالو مثال او دفع د یو توهم
 ((اَلَمْ تَرَ اَنَّ لِلّٰهِ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ...)) دویم دلیل عقلی په توحید باندې او د دې
 ۲۶۳ آیت تفسیر
 ((اَلَمْ تَرَ کَیْفَ خَرَبَ لِلّٰهِ مَقَلًّا)) د توحید د مسنلې بیان په ضمن د یو مثال کښ او
 ۲۶۸ د هغې خلاصه
 ۲۷۱ ((اَلَمْ تَرَ اِیَّ الْاٰیٰتِیْنَ تَدْلُوْنَ)) مشرکانو ته زجر پنځم خل او د آیت تفسیر
 ۲۷۳ ((اَللّٰهُ الَّذِیْ عَلَّمَ السَّمٰوٰتِ)) دریم تفصیلی عقلی دلیل او د آیتونو تفسیر
 ۲۷۴ ((وَاَنْ تَقُولُوْا اٰیْمَةُ اللّٰهِ اَمْ حُضُوْهَا)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښ
 ۲۷۵ ((وَاَذْقَالَ الْاَبْرَآءِ مِزْنَ)) دویم نقلی ، تفصیلی دلیل د ابراهیم علیه السلام نه
 ۲۷۸ ((وَلَا تَحْصِنَ لِلّٰهِ اَعْلَامُ)) مشرکانو ته زجر شپږم خل او د آیتونو تفسیر
 ۲۸۱ ((یَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَیْرَ الْاَرْضِ)) تفسیر په ضمن د قول د عائشې رضی الله عنها کښ
 ۲۸۲ د سورة په آخر کښ دعوه د سورة بطور ثمره او د قرآن مجید د څلورو مقاصدو بیان
 ۲۸۳ **سورة الحجر**
 ۲۸۳ ماقبل سورة سره ربط ، او د سورة د مضامینو خلاصه اجمالاً او تفصیلاً
 ۲۸۷ ((يٰۤاَيُّهَا الَّذِیْنَ كَفَرُوْا)) په تفسیر کښ د صحابوؤ ، تابعینو مفسرینو اقوال
 ((اَنَّا نَحْنُ نَّزَّلْنَا الْکُتٰبَ)) د قرآن حفاظت ، په شیعہ گانو اودغه شان په نورو گمراهو
 ۲۹۰ فرقو باندې رد
 ۲۹۴ ((وَلَقَدْ جَعَلْنَا لِي السَّمَاءِ بَرُوْجًا)) اول دلیل عقلی تفصیلی او تفسیر
 ۲۹۷ ((اَنَّا جَعَلْنٰهَا اَبْقَابًا)) د آیت تفسیر او پدې مقام کښ یو څو اهم تنبیها
 ((وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِیْنَ مِنْکُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا)) د صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو
 ۵۰۵ رحمهم الله اقوال پدې آیت کښ

	((وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ)) د آيت كريمه لفظي تحقيق اود آدم عليه السلام د بيدائش اووه ٧، مراحل
٥٠٨	((وَالْجَنَّةَ خَلَقْنَا)) تفسير او په شيطانانو او جناتو کيښ څه فرق دي
٥٠٨	((لَا يَمَسُّكَ فِيهَا مِنْ الْغُلَّةِ)) د آيت تفسير او يو څو فوائد
٥١٥	((هَذَا يَوْمُ الْيَوْمِ)) په تفسير کيښ اووه ٧، توجيها ت
٥١٦	((لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ)) تفسير اود جهنم د طبقاتو نومونه
٥١٨	د جهنم اووه ٧، دروازي دي اود جنت اته دروازي دي ، په دي کيښ حکمت
٥١٨	((لَنْ يَلْمِزُوكَ فِيهَا)) تفسير او متفي چا ته ونييل کيږي
٥١٩	((وَلَنْ يَلْمِزُوكَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ)) تفسير په ضمن د سوال او جواب کيښ
٥٢٢	((قَالَ لَا يَخْشَى فِيهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ)) د تخويف دنيوي اوله نمونه چه د قوم لوط واقع ده
٥٢٦	((وَجَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ)) د واقعي دويمه حصه اود آيت تفسير
٥٣١	((لَعَنَ رَبُّكَ الْأُمَمَ لَأَيُّ سَكْرٍ هَؤُلَاءِ)) د آيت تفسير او يو څو تنبيها ت
٥٣٣	((وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكُو لَكَالْهَيْئَةِ)) د تخويف دنيوي دويمه نمونه د شعيب عليه السلام د قوم واقع ده اود آيت تفسير
٥٣٧	((وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْمُهَاجِرِ الْمُسْلِمِينَ)) د تخويف دنيوي دويمه نمونه، د صالح عليه السلام د قوم واقع ده اود آيت تفسير
٥٣٨	((وَمَا خَلَقْنَا السَّحَابَ)) د نمونو د بيان نه بعد ، دليل عقلي په توحيد
٥٣٩	((وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَقَالِي)) تسلي نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته اود آيت تفسير او تشریح
٥٤٠	((كُنَّا أَكْزَلُ عَلَى الْمُتَكَبِّرِينَ)) څلورمه نمونه د تخويف دنيوي اود آيت تفسير
٥٤٢	((فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ)) د آيت تفسير او لفظي تحقيق
٥٤٤	((إِنَّا كُنَّا عَلَيْكَ شَرِّاقْبَارٍ)) د تخويف دنيوي پنځمه نمونه اود آيت تفسير
٥٤٥	((وَأَعِظْ بَنِيكَ عَلَى أَنْ يُقِيمُوا الصَّلَاةَ)) د آيت تفسير او يو څو فوائد
٥٤٥	سورة النحل
٥٥٤	ما قبل سورة سره ربط ، دعوه ، اود سورة د مضامينو اجمالي ، تفصيلي خلاصه

	﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ د سورة دعوه او د آيت تفسير
	﴿عَلَىٰ الشَّوَامِ﴾ اول دليل عقلی په نفی د شرک فی التصرف
۵۶۳	﴿مَنْ أَلْبَسَ الْكُلَّ مِنَ السَّمَاءِ﴾ دویم دليل عقلی په توحيد
۵۶۹	﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ يَمِينٌ وَلَا يَمَانٌ﴾ په تفسير کښ د شاه منصور باباجی رحمه الله قول
۵۷۱	﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ دریم دليل عقلی او د آيت تفسير
۵۷۳	﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ په دویم ځل د سورة د دعوي ذکر او د آيت تفسير
۵۷۶	﴿قَدْ نَعَىٰ الْإِثْمَ عَنْ قُلُوبِهِمْ﴾ د تخويف دنيوی نمونه او د آيت تفسير
۵۸۲	﴿وَقَالَ الْإِثْمُ أَفْرَ كُو﴾ د مشرکانو د يو دليل نه جواب او تفسير
۵۸۴	﴿لَقَدْ نَعَىٰ عَنْ قُلُوبِنَا كُلِّهَا﴾ په توحيد باندې دليل اجمالی نقلی
۵۸۴	﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ﴾ د مشرکانو د یو سوال جواب
۵۸۸	﴿فَسَقُلُوا أَهْلَ الْبَيْتِ﴾ د تقليد ثبوت، د تقليد تعريفونه او اقسام
۵۹۱	د غیر مقلدينو په استدلال باندې تفصیلی رد
۵۹۹	﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ لَهُمُ﴾ څلورم دليل عقلی په توحيد او د آيتونو تفسير
۶۰۲	﴿يَكْفُرُونَ بِهِمْ مِنْ مُؤْمِنِهِمْ﴾ په تفسير کښ د اهل سنت والجماعت يو خوال
۶۰۴	﴿وَقَالَ لَهُمْ لَبَّ كَقُولُوا﴾ دعوه د سورة دریم ځل، او د آيتونو تفسير
۶۰۷	﴿وَقَالَ لَهُمْ لَبَّ كَقُولُوا﴾ د مشرکانو د قول الزامی جواب او د آيت تفسير
۶۱۰	﴿وَلَوْ بَرُّوا إِلَّا لَمَلَهُ الدَّاسِ﴾ د آيت تفسير او تنبيه په عصمت د انبياؤ عليهم السلام
۶۱۳	﴿وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ پنځم دليل عقلی تفصیلی په توحيد باندې
۶۱۶	﴿يَقُولُونَ وَيَسْتَسْخِرُونَ﴾ د آيت تفسير او د خمر، نبيذ التمر وغيره مشروباتو حکم
۶۱۷	﴿وَأَوْفَىٰ بِرَبِّكَ إِلَى النَّفْلِ﴾ د آيت تفسير
۶۲۰	﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ يَمِينٌ وَلَا يَمَانٌ﴾ په يو مثال سره د شرک رد او د آيتونو تفسير
۶۲۳	﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ يَمِينٌ وَلَا يَمَانٌ﴾ معبود برحق او معبود باطل په مېنځ کښ د فرق دوه مثالونه
۶۲۶	﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ يَمِينٌ وَلَا يَمَانٌ﴾ شپږم دليل عقلی تفصیلی او د آيت تفسير
	﴿وَأَنْ كُونُوا قُلَمَّا عَلَيْكَ الْهَلَا﴾ نبی کریم صلی الله عليه وسلم ته تسلی او د دې
۶۳۱	آيتونو تفسير

۱۸۱	﴿يَوْمَ تَشْهَدُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ تخويف اخروي او د آيت تفسير
۱۸۲	﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَلُّوا...﴾ هغه خلقو ته تخويف چه په خپله هم گمراه دى اونور خلق هم
۱۸۵	گمراه كوى
۱۸۷	﴿لَنْ يَنْفَعَكَ يَوْمًا غَضَبُكَ وَلَا ذُنُوبُكَ﴾ دهغه اُمورو بيان چه عذاب الهى پرې دفع كيږي .
۱۸۷	او دا آيت ټولو احكاماتو د دين لره جامع دې
۱۹۱	﴿وَلَا تُكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَقَتْ غُرَّتُهُمْ﴾ د آيت كريمه تفسير
۱۹۵	﴿مَنْ عَمِلْ صَالِحًا﴾ بشارت نيكو اعمالو كونكو ته او د آيت تفسير
۱۹۷	﴿وَلَا يَهْدِي اللَّهُ فِتْنًا﴾ د آيت تفسير . د كافرانو د دوؤ سوالونو جوابونه
۱۹۰	﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ﴾ شان نزول . تفسير او تركيب
۱۹۳	﴿يَوْمَ كُلُّ نَفْسٍ نَحْسٍ لَهَا﴾ تخويف اخروي او د آيت تفسير
۱۹۴	﴿فَكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ﴾ د سورة دويمه حصه د شرك فعلى رد
۱۹۸	﴿وَعَلَى الَّذِينَ خَفَا عَزْمَتَا﴾ جواب د سوال مقدر
۱۹۰	﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا فِتْنَةً﴾ خاتمه د سورت او د ابراهيم عليه السلام پنځه اوصاف
۱۹۲	﴿الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى الْيَقِينِ﴾ د مشركانو د يو سوال جواب ..
۱۹۳	﴿أَذْعُمُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ﴾ بيان د درې طريقو د دعوت
۱۹۵	﴿وَأَنْ عَاثَرْتُمْ فَعَاثَرُوا﴾ د دعوت مصائب او د آيت شان نزول
۱۹۷	﴿وَأَصْبَحُوا مَوَازِينَ﴾ په آخر كښ درې تسلياني نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته

تصت بالخير

تم فهرس الكتاب بعون الملك الوهاب

و صلى الله تعالى على خير خلقه محمد وعلى آله وصحبه وسلم اجمعين برحمتك يا ارحم الراحمين